УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
Грађевинско- архитектонски факултет у Нишу

UNIVERSITE LUMIERE LYON 2
École Doctorale 483 Sciences Sociales

Александра А. Мирић

СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА И КУЛТУРА СТАНОВАЊА У КАСНОЈ АНТИЦИ НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

докторска дисертација

СВЕСКА 1

Ниш, 2015.

UNIVERSITY OF NIS
Faculty of Civil Engineering and Architecture

UNIVERSITE LUMIERE LYON 2
École Doctorale 483 Sciences Sociales

Aleksandra A. Miric

RESIDENTIAL ARCHITECTURE AND RESIDENCE CULTURE ON THE TERRITORY OF SERBIA IN LATE ANCIENT ROME CLASSICAL ANTIQUITY PERIOD

Doctoral Dissertation

VOLUME 1

Nis, 2015

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ

Грађевинско- архитектонски факултет у Нишу

UNIVERSITE LUMIERE LYON 2

École Doctorale 483 Sciences Sociales

Александра А. Мирић

СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА И КУЛТУРА СТАНОВАЊА У КАСНОЈ АНТИЦИ НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

докторска дисертација

СВЕСКА 1

Текст ове докторске дисертације
ставља се на увид јавности,
у складу са чланом 30., став 8. Закона о високом образовању
("Сл. гласник РС", бр. 76/2005, 100/2007 - аутентично тумачење, 97/2008, 44/2010, 93/2012, 89/2013 и 99/2014)

НАПОМЕНА О АУТОРСКИМ ПРАВИМА:

Овај текст се сматра рукописом и само се саопштава јавности (члан 7. Закона о ауторским и сродним правима, "Сл. гласник РС", бр. 104/2009, 99/2011 и 119/2012).

Ниједан део ове докторске дисертације не сме се користити ни у какве сврхе, осим за упознавање са садржајем пре одбране.

Ниш, 2015.

МЕНТОРИ:

Проф. др Нађа Куртовић Фолић, редовна професорка

Грађевинско- архитектонски факултет у Нишу

Универзитет у Нишу

Dominique Tardy, PhD, Directeur de Recherche, C.N.R.S.

École doctorale 483 Sciences sociales

Université de Lyon II

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

Проф. др Петар Митковић, редовни професор

Грађевинско- архитектонски факултет у Нишу

Универзитет у Нишу

Проф. др Горан Јовановић, ванредни професор

Грађевинско- архитектонски факултет у Нишу

Универзитет у Нишу

Renaud Robert, PhD, professeur

Université de Bordeaux III

Датум одбране:

Наслов докторске дисертације: Стамбена архитектура и култура становања у касној антици на територији Србије

Резиме:

Предмет истраживања у докторској дисертацији су стамбени објекти и култура становања из периода касне антике на територији данашње Србије. Циљ истраживања је реконструкција стамбене архитектуре и културе становања у римском периоду на овом подручју, на основу проучавања сачуваних резиденцијалних структура, утврђивања карактеристика архитектонских елемената и формирања типологије стамбених објеката, као и анализе зона становања унутар градова, веза грађевина са урбаним центрима и са мрежом инфраструктуре. Упоредном анализом просторне структуре, функционалних, конструктивних и декоративних елемената, као и карактеристика касноантичких грађевина са територије Србије са стамбеним зградама из других области Римског царства, утврђене су њихове специфичне вредности и доминантни утицаји.

Систематизовани подаци о стамбеним грађевинама и реконструкција стамбене културе на овом подручју омогућавају валоризацију налаза у односу на друга подручја Римске империје, као и боље разумевање настанка различитих типова касноантичких стамбених објеката и њиховог значаја за даљи развој архитектонских форми. Прикупљене и обрађене информације су, уз препоруке за очување фонда стамбеног програма антике као градитељске баштине, преточене у двојезичну базу података међународно доступну новим генерацијама истраживача.

Проширени резиме и превод свих прилога на француски језик доступни су у Свесци 2

Кључне речи: становање, култура становања, стамбене зграде, стамбена архитектура, кућа, резиденцијална архитектура, касна антика, градитељско наслеђе
Научна област: технолошке (Универзитет у Нишу), хуманистичке (Université Lyon 2)
Ужа научна област: архитектура, уређење ентеријера Т240, археологија Н340
УДК број и класификациона ознака за дату научну област:

Doctoral Dissertation Title: Residential Architecture and Residence Culture on the Territory of Serbia in Late Ancient Rome Classical Antiquity Period

Summary:

The research topic of this thesis refers to residential buildings and residence culture in late Ancient Rome Classical antiquity period on the territory of the present-day Republic of Serbia. Research goal is to reconstruct residential architecture and culturefrom the Ancient Roman period on this territory, based upon analyses of preserved residential architecturestructures,identification of architectural elements'characteristics, creation of residential buildingstypology, as well as analyses of residential urban zones, links between buildings and urban centers and infrastructure network. Through comparative analysis of spatial structure, functional, constructional and decorative elements, as well as characteristics of late Roman antiquity buildings on the territory of Serbia with residential buildings from other territories of Roman Empire, their specific values and dominant influences have been identified.

Systematized data on residential buildings and reconstruction of residential culture on this territory allows further valorization of findings in comparison to other areas of Roman Empire. It also explains different typesof late Antiquity residential buildings occurrenceand their influence on later development of architectural forms. Collected and processed information, along with recommendations for preserving the fund of antique residence program as architectural heritage, has been transformed into bilingual database available to new generations of researches worldwide.

Extended abstract on French language and translated attachments are available in Volume 2

Keywords: residence, cultural residence, residential buildings, residential architecture, house, late antique period, architectural heritage

Scientific field of study: Technological (University of Nis), Humanistic sciences (Université Lyon 2)

Specialized field of scientific research: architecture T240, archaeology H340

Реч захвалности

Задовољство ми је да са захвалношћу помислим на све који су допринели настанку овог рада. Моје докторске студије су протекле у форми интернационалног котуторијала уговорно дефинисаног између Универзитета у Нишу и Универзитета Лион 2. Неизмерну захвалност дугујем Амбасади Француске у Србији и Француском институту на повереној стипендији без које реализација овог студијског програма не би била могућа, као и запосленима ових институција који ме подржали. Бити стипендиста Владе Француске за мене је била част и привилегија, али и велика одговорност.

Неизмерно сам захвална мојим менторкама, Проф. др Нађи Куртовић- Фолић и др Доминик Тарди на подршци и разумевању, сталном надзору и усмеравању, али и научној слободи коју су ми повериле, као и на бројним корекцијама овог рукописа. Уважене професорке, била је права част и велико задовољство сарађивати са вама.

Велико хвала Проф. др Петру Митковићу, Проф. др Горану Јовановићу, Проф. др Томиславу Игићу, Проф. Др Радославу Бубњу и Проф. др Радомиру Фолићу на стручној помоћи и садржајним сугестијама при коначном формулисању ове тезе.

Дугачке боравке у Француској проводила сам истражујући у Институту за истраживање античке архитектуре у Лиону и Екс ан Провансу. Топлу захвалност дугујем др Рено Роберу, др Ксавиеру Лафону и др Елен Вурмсер на томе што су ми отворили врата своје установе и учинили да се осећам као код куће, на времену и стрпљењу које су посветили нашим разговорима.

Природа обрађене теме подразумевала је сталне контакте и разговоре са колегама који су учествовали у истраживањима овде представљених локалитета. Искрену захвалност дугујем др Гордани Јеремић и свим колегама из Завода за заштиту споменика Ниш, посебно Ивани Цветковић, Тонију Чершковом и мр Александру Алексићу на знању које су поделили са мном, као и др Владимиру Петровићу и Марини Бунарџић на речима искрене подршке.

Најлепше *merci* драгој Елен Емери, Драгани Милојевић, Бландин Ле Пивер и Светлани Станојевић на стрпљењу које су посветиле читању и кориговању мојих текстова. Осим захвалности на тренуцима разоноде, извињење дугујем мојим пријатељима Мирјани, Даши, Милени, Марији, Гаги, Корин, Џулији, Софи, Лорен, Матилд, Стефану, зато што нисам увек била доступна за њих.

Хвала мојој дивној породици, малом бати др Филипу Мирићу, који је беспоговорно налазио времена да ми помогне и мојим родитељима, Вери и Аци Мирић који су увек веровали у мене, безгранично ме волели и подржавали по сваку цену.

И коначно, никада нећу имати довољно речи да изразим захвалност и привржености Младену Јовановићу на разумевању, љубави, утеси и безусловној подршци при остварењу мојих снова.

Попис скраћеница

Acta AASH- *Acta archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*

AJA- *American Journal* of Archaeology

AP- *Arheološki pregled*

Arch. Iug- *Archaeologia Iugoslavica*

BAR- *British Archaeological Reports*

EFR- *École Française de Rome*

FU- *Facta Universitatis*

Glasnik SAD- *Glasnik Srpskog arheološkog društva*

GZPSKV- *Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine*

JFA- *Journal Of The Faculty Of Architecture*

JRA- *Journal of Roman Archaeology*

LZ- *Leskovački zbornik*

MEFR- *Mélanges de l'École française de Rome*

PBSR- *Papers of the British School at Rome*

Pril. Inst. Arheol. Zagrebu- *Prilozi Instituta* za *arheologiju* u *Zagrebu*

RVM- *Rad vojvođanskih muzeja*

Zbornik GAF- *Zbornik gradjevinsko-arhitektonskog fakulteta u Nišu*

АИ- *Археолошки институт*

АПН- *Археологија и природне науке*

ЗЗСК- *Завод за заштиту споменика културе*

ЗМСЗКС- *Зборник Матице српске за класичне студије*

ЗНМ- *Зборник Народног Музеја*

ЗНМН- *Зборник Народног музеја у Нишу*

НМ- *Народни Музеј*

ПЗЗСК- *Покрајински завод за заштиту споменика културе*

РЗЗСК- *Републички завод за заштиту споменика културе*

САДРЖАЈ

Предговор 1

1. Увод 2

1.1 Предмет и проблем истраживања 2

1.2 Хронолошки и географски оквир истраживања 4

1.2.1 Процес насељавање на територији данашње Србије пре наше ере 4

1.2.2 Римска освајања и успостављање Римског царства на територији савремене Србије 6

1.3 Претпоставке истраживања 11

1.4 Циљеви истраживања 12

1.5 Задаци истраживања 12

1.6 Научна методологија истраживања 13

1.7 Научни допринос и примењивост истраживања 14

2. Преглед досадашњих истраживања 15

2.1 Анализа и вредновање најзначајнијих радова о становању у антици 15

2.1.1 Антички аутори о стамбеним грађевинама 15

2.1.2 Анализа и вредновање најзначајнијих радова о становања у антици 18

2.1.3 Анализа и вредновање најзначајнијих радова о римском становању на простору Србије и земаља региона 28

2.2 Преглед становања древних цивилизација 33

2.3 Преглед становања античких цивилизација 45

3. Приказ, интерпретација и дискусија резултата истраживања 65

3.1 Расправа о значењу и тумачењу термина 65

3.2 Географска распрострањеност и степен истражености стамбених грађевина касне антике на простору данашње Србије 68

3.3 Повезаност објеката стамбене архитектуре са урбаним ткивом и инфраструктурном мрежом 102

3.4 Интерпретација и реинтерпретација архитектонских карактеристика појединачних стамбених структура 119

1- Локалитет Думбово у близини Беочина, Јужнобачки округ 119
2- Локалитет 1 у Сирмијуму, Сремска Митровица, Сремски округ 122
3- Локалитет 4 и 35 у Сирмијуму, Сремска Митровица, Сремски округ 125
4- Локалитет 21 у Сирмијуму, Сремска Митровица, Сремски округ 129
5- Локалитет Врањ у Хртковцима, Сремски округ 132
6- Локалитет Авлије, Клење код Богатића, Мачвански округ 134
7- Локалитет На Камењу код Виминацијума, Браничевски округ 137
8- Локалитет Над Клепечком код Виминацијума, Браничевски округ 138
9- Локалитет Ливаде код Ћуприје, близу Виминацијума, Браничевски округ 141
10- Локалитет Рит у близини Виминацијума, Браничевски округ 143
11- Локалитет Црквине-Баре, Скобаљ, Колубарски округ 145
12- Локалитет Црквине-Бабина Лука, Ваљево, Колубарски округ 148
13- Локалитет Црквине-Ровни, Ваљево, Колубарски округ 149
14- Локалитет Анине у селу Ћелије, Колубарски округ 151
15- Локалитет у Вишесави, близу Бајине Баште, Златиборски округ 154
16- Локалитет Старо гробље у Кривељу код Бора, Борски округ 156
17- Локалитет Св. Вартоломеј, Требич, Соко Бања, Зајечарски округ 157
18- Локалитет у Поскурицама близу Крагујевца, Шумадијски округ 158
19- Грађевина А на локалитету Медијана у близини Ниша, Нишавски округ 160
20- Грађевина Б на локалитету Медијана у близини Ниша, Нишавски округ 162
21- Грађевина Е на локалитету Медијана у близини Ниша, Нишавски округ 163
22- Грађевина Г на локалитету Медијана у близини Ниша, Нишавски округ 164
23- Локалитет код Железничке станице у близини античке Ремезијане, Бела Паланка, Пиротски округ 166
24- „Вила урбана“ на локалитету Царичин Град, Јабланички округ 167
25- Стамбена четврт на локалитету Царичин Град, Лебане, Јабланички округ 169
26- Локалитет Свети Тројица- Кржинце, Владичин Хан, Пчињски округ 173
27- Локалитет Каменитица-Моравиште, Мала Копашница, Лесковац, Јабланички округ 174

3.4.1 Примењени материјали и технике у пракси грађења касноантичких кућа на територији Србије 176
3.4.1.1 Основне карактеристике и порекло конструктивних материјала 177
3.4.1.2 Технике грађења конструктивних елемената 182
3.4.2 Поступци завршне обраде, декоративни елементи и опрема ентеријера касноантичких кућа на територији Србије 187
3.5 Типологија стамбених објеката касне антике на територији Србије 193
3.6 Утицаји и упоредна анализа са стамбеном архитектуром античког Рима 211
3.7 Значај куће и култура становања у доба касне антике на територији Србије 218
4. Завршне напомене и закључци 232
4.1 Ограничења методологије истраживања и нерешени проблеми 240
4.2 Примена резултата и препоруке за даља истраживања 242
5. Библиографија 244
5.1 Коришћени извори 244
5.2 Коришћена литература 245
6. Индекс појмова 263
7. Садржај Свеске 2 269
8. Садржај Свеске 3 269
9. Биографија кандидата 270

„Ej! Кад би се домаћин двора вратио и ја му руком драгу руку дотак'о!
О другом ћутим, јер ми уста страшан бич завезао;
да сама кућа прозбори, најјасније би казала.
А зна ли ко, тај схвата моју реч, а не зна л', ћутаћу.”
Есхил, Агамемнон, 35-41

Предговор

Човек је, у сталној потреби, али ограниченог капацитета за кретањем, морао да изабере места на којима ће се заустављати сам или са својим сапутницима. Та склоништа је обликовао, организовао, улепшавао у складу са специфичним потребама и друштвено прихватљивим нормама. Опстанак му је у многоме био одређен капацитетом да се прилагоди суровој природи, као и да је обрађивањем земље, припитомљавањем животиња и функционалним и просторним обликовањем свог станишта, присвоји.

Територија Србије је много пре доласка Римљана била настањена. Географски положај који омогућава заклон и терен који обилује природним богатствима стварали су повољне услове опстанку Трачана, Илира и Келта, најбројнијих међу представницима племена која су на овим просторима боравила. Било би препотентно сматрати да је у прастарим културама избор територије која ће бити настањена и на којој ће уз изузетан напор бити подигнут дом, ишта било препуштено случају. У складу са универзалним законима природе, контуре насеља пратиле су облик терена и токове река, шуме и литице су становнике штитиле од удара ветра, а куће су биле подизане надомак обрадивих површина. Пра- градитељи су преносили са генерације на генерацију интуитивно или свесно знање живота у природи и у складу са њом. Округла, трапезоидна или правоугаона кућа, свака је, у складу са индивидуалном представом света њеног градитеља, представљала сопствени универзум унутар комплексног система како природе, тако и најближег друштвеног окружења. А социјална средина се доласком сталне војне посаде на ову територију, далеку периферију Царства, а затим и комплексног апарата јако централизоване државе, почела да мења у 1.веку п.н.е. Везе некадашњих племенских савеза су раскидане, а староседелачки градови и села, шуме, пољане и њиве пали под административну поделу царских провинција. Укључивањем територије данашње Србије у римски управни систем дошло је, између осталог, до усвајања нових стамбених форми и

промена у култури становања староседелачког становништва. Ово истраживање је посвећено управо напорима градитеља који су регион насељавали у касноантичком периоду, добу када су се на територији савремене Србије простирале римске провинције Pannonia Secunda, Moesia Prima, Dardania, Dacia Ripensis, Dacia Mediteranea и Praevaliana. У прилици смо да кроз изучавање градитељских активности ових људи, стваратеља интимног породичног универзума одређеног хоризонтом четири зида, сазнамо о њиховим намерама, навикама и страховима, у добу често нарушаване геополитичке сигурности.

1. Увод

1.1 Предмет и проблем истраживања

Карактеристични типови градске, приградске и сеоске профане архитектуре: палате у свом стамбеном делу, виле и домуси из периода античког Рима на тлу савремене Србије, као и култура становања из периода касне антике су предмет истраживања. У основним цртама су обухваћени основни економски, демографски, социолошки, географски, културни и други фактори који су утицали на избор локације појединачних објеката, развој различитих типова насеља, архитектонско обликовање стамбених објеката са свим својим специфичностима и на формирање културе становања посматраног подручја и времена.

Значајан елеменат истраживања је анализа зона становања унутар урбаних целина, веза пољопривредних имања са урбаним центрима и са мрежом инфраструктуре у касној антици, као и компаративна анализа конструктивних и декоративних елемената стамбених објеката римске антике са становишта примењених материјала, техника, уметничко-занатске обраде и сл. Архитектонски елементи и функционалне карактеристике стамбених објеката антике на тлу Србије упоређени су са карактеристичним истраженим археолошким остацима стамбене архитектуре осталих делова Римског царства, чиме су утврђене њихове специфичне архитектонске вредности и доминантни утицаји.

Хронолошки оквир истраживања, одређен периодом боравка Римљана на територији данашње Србије и трајањем процеса романизације староседелачког становништва, започетог у 1.веку п.н.е, када је део севера данашње територије Србије званично припојен Панонији, па све до престанка античких традиција на овом

простору у 7.веку н.е, обухвата дугачак временски период. С обзиром на трошну природу стамбених конструкција из најранијег периода насељавања Римљана на Балканско полуострво остало је веома мало трагова. Највише истражених зграда припада периоду зреле и касне антике, од краја 2. века н.е. до 6. века н.е, времену када су се на територији данашње Србије градили солидни објекти већих димензија.

Проблем истраживања је архитектонски програм становања из периода античког Рима који на тлу Србије није у потпуности истражен, нити презентован, што не само да у многоме отежава извођење закључака који се односе на културу становања на посматраној територији, већ и повећава ризик да се неколицина истражених објеката разматра *"pars pro toto"*. Овај проблем посебно долази до изражаја у делу истраживања чији је циљ био успостављање типологија, као и реконструкције друштвене хијерархије унутар насељених области на основу архитектонских карактеристика стамбених грађевина.

Због трошне природе конструкције, стамбене структуре су у мањој мери сачуване него монументалне јавне грађевине антике. На лоше стање археолошких остатака стамбених грађевина разматраног периода утицало је то што су оне, услед честих миграција становништва, напуштане и често до темеља рушене од стране освајача. Нејасној слици доприноси чињеница да су објекти које карактерише цивилизацијска слојевитост, по правилу, током свог експлоатационог века надограђивани или им је мењана намена, што је отежало анализу њихове стамбене функције из периода који је примарна тема истраживања.

Иако реално постоји огроман јаз између тумачења археолошких остатака стамбених структура и субјективних описа кућа у текстовима античких аутора,[1] како би се премостио проблем недостатка писаних извора који се односе на стамбене грађевине из периода антике на тлу савремене Србије, на различитим типовима кућа тестиран је, односно провераван, модел становања описан у најзначајнијим делима изворне античке литературе. Због наведене слабе истражености на нашој територији, аналогијама изведеним са грађевинама у суседним областима дат је допринос реконструкцији просторне организације стамбених објеката.

Велики проблем у поступку истраживања представљала је и разуђеност археолошких налазишта на посматраној територији, географска неприступачност многих од њих и лоше одржавање оних која су презентована. Археолошка открића са

[1] S. Hales, *The Roman House and Social Identity*, Cambridge, 2003, 6

многих локалитета који су истраживани нису редовно публикована, а теренска и техничка документација је, уколико постоји, углавном тешко доступна искључиво у архивама надлежних институција.

Иако је сваки од поменутих проблема представљао озбиљну препреку о чијем ће утицају на резултате истраживања у даљем тексту бити речи, обим доступног материјала је био такав да је било могуће установити ток развоја и карактеристике стамбене архитектуре и културе становања у антици на тлу данашње Србије.

1.2 Хронолошки и географски оквир истраживања

Савремена територија Србије не представља јединствену административну целину некадашње римске поделе територије и кроз првих шест векова нове ере, подручје данашње Србије припадало је римским провинцијама под различитим називима. Током комплексног процеса романизације простора у коме се данас налази данашња Србија, значајно су промењене стамбене навике народа који су га насељавале. Ради целовитости приказа демографских услова и географских и историјских прилика, биће представљена ситуација од краја гвозденог периода до доласка, боравка Римљана на Балкану и престанка античких традиција на овом простору.

1.2.1 Процес насељавање на територији данашње Србије пре наше ере

Иако Хомер у Илијади помиње племе Меза као староседеоце источног Балкана,[2] а Херодот и Хекатеј у својим списима народе Синдоја, Сигиноа и Кауликоа,[3] демографска слика територије данашње Србије јаснија је тек за период после 5. века п.н.е. Херодот је писао да је долина реке Мораве испод Ниша припадала трачанском племену Трибала, чији су западни суседи били Илири. У млађим изворима наведен је податак о ширењу илирског племена Аутаријата на територију коју су насељавали Трибали и каснијем таласу интензивних келтских освајања Доњег Подунавља.[4] Трачани, Илири и Келти су три најзначајније етничке и лингвистичке групе југоисточне Европе и кроз антички период они су били локално становништво каснијих римских провинција Панониje и Горње Мезије. Језичке границе биле су

[2] Према A. Mocsy, *Pannonia and Upper Moesia*, London, 1974, 2, у Хомер, *Илијада*, Глава 13, стихови 4-6: племе Меза (лат. Moesi, грч. Μυσοί) је насељавало простор између Грчке и доњег тока Дунава

[3] Према A. Mocsy, 1974, 2: улога ових народа у каснијој историји Балкана није значајна, нити су побројани међу народе који живе на простору Дунава

[4] A. Mocsy, 1974, 2

тешко премостиве за ове народе, који се никад нису удружили и егзистирале су у обе ове провинције – Келтско-Илирској у Панонији, дакле на делу данашње Северне Србије, као и Илирско-Трачанској у Горњој Мезији, односно на тлу савремене Централне Србије. Ово је један од разлога због ког на овој територији никада није успостављена значајнија војна претња и отпор Риму.[5]

Продор Келта на простор јужно од Доњег Подунавља изазвао је велика померања народа. Дарданци, илирско-трачки народ, који се ослободио од келтске власти и у 3. веку п.н.е. населио под обронцима Шар Планине, око горњег тока реке *Axius* (данашњи Вардар), представљао је нову офанзивну силу која се ширила ка истоку, југу и западу.[6] Скордисци су средином 2. века п.н.е. започели експанзију са подручја ушћа реке Саве у Дунав ка југу, потчињавајући Дарданце, и постали, уз трачанска племена, главни непријатељ македонских краљева на северној граници Македоније.

На почетку 1. века п.н.е, Дарданци су постали савезници Трачанима у биткама са римском војском смештеном у Македонији, а касније Скордисцима у борби против римског генерала Суле на северној македонској граници. После претрпљеног пораза од стране римске војске, Скордисци су се повукли до реке Саве и острва на Дунаву. У каснијим периодима, Скордисци се не спомињу као становници Мезије, већ као житељи југоисточног дела Панониje, у данашњој Војводини.

Ова померања су коначно довела до формирања великог броја малих држава сачињених од племена и њихових заједница. Територија који су насељавали Скордисци као значајна сила, подељена је између Дарданаца, Меза и Панонаца. Панонци су припадали Илирима или пред-келтском домородачком народу, који је настањивао северозападни део Балкана. Он се касније разбио у велики број племенских заједница, које су се живеле на широком простору од реке Драве до територије Дарданаца и Ардеја у јужној Далмацији. Само је мали број племена Панонаца живео на територији коју су Римљани касније звали Панонија.[7]

У време поновног јачања Дарданаца и њихових ратова на територији Македоније, у 1.веку п.н.е, снажна римска војска дошла је по први пут до Дунава, што је посебно значајно за даљи развој Римског царства. Војници су у Рим однели вести о

[5] A. Mocsy, 1974, 4
[6] A. Mocsy, 1974, 9
[7] A. Mocsy, 1974, 14

племену Меза[8] који су до тада вероватно били потчињени неком од јачих суседа (Трибали, Аутериати, Дарданци или Скордисци) или су услед активности ових народа били у другом плану. Тек са повлачењем Скордиска, Мези су се појавили као независна политичка снага по којој је римска провинција добила име.

1.2.2 Римска освајања и успостављање Римског царства на територији савремене Србије

Интересовање Рима за регион источно од Алпа отпочело је са рударским активностима, односно ископавањем минерала и метала, пре свега сребра и гвожђа, у подручју које су контролисали Келти.[9] Формирање Аквилеје, 181. год.п.н.е., значајне луке на јадранској обали данашње североисточне Италије, олакшало је транспорт вредних минерала са територије келтског краљевства.[10]

Ширење Рима северно од Македоније одвијало се читав век после пада македонског краљевства и формирања провинције Македоније, [11] 146. год.п.н.е., чиме је спречена претња Риму од потенцијалног ширења Македоније ка северу.[12] Званична анексија Панонији, територији која одговара данашњој западној Мађарској, делу источне Аустрије, Словеније и Војводине у Србији, десила се 11. год.п.н.е, након Октавијанових освајања која су почела 35. год.п.н.е[13], а завршила се освајањем Сирмијума 13-9. год.п.н.е.[14]

Мезија, територија која је оивичена доњим током Дунава са севера, реком Дрином на западу, Балканским планинама на југу и Црним морем на истоку, освојена

[8] Rufus Festus, brev. 7; Jordanes, Rom. 216; Sallust, hist. iv 18; cf. A. Mocsy, Acta Ant. Xiv, 1966, 99
[9] Норикум (*Noricum*), територија данашње Аустрије и дела Словеније
[10] A. Mocsy, 1974, 31
[11] Према A. Lintott, *Imperium Romanum- Politics and administration*, London, 1993, 42, термин *provincia* коришћен са значењем повереништво, задатак. Тако су квестори, *quaestores*, помоћници конзула, у Италији имали своје ризнице као провинције. У почетку је изван територије Италије провинција заправо означавала поље служби које су додељене магистратима. Притом су неке провинције имале своје географске одреднице, али то није нужно морао бити случај. Примера ради, управитељ Македоније је био директно одговоран за делове грчког полуострва – Беотију, делове Пелопонеза и Еубоу. Како би дошао из једног дела провинције у други, требало је прећи копнени пут преко Тесалије, која је у то време и даље била унија слободних градова све до доласка Октавијана. Притом, управитељи су имали могућност да шаљу експедиције уколико су *rei publicae causa* на било којој територији у њиховој близини. Тако су најчешће активности магистрата у Македонији заправо биле војне кампање против Илира и Трачана на територији номиналне северне границе Македоније.
[12] A. Mocsy, 1974, 10
[13] A. Mocsy, 1974, 33
[14] http://www.carskapalata.rs/sirmium.html, преузето фебруара 2013. Римљани су вероватно заузели Сирмијум у време Тиберијевих ратова у Панонији (13.-9. пре н.е), а за време флавијевске династије Сирмијум је добио статус колоније (*Colonia Flavia*). Град је коришћен као војна база за походе против варвара који су угрожавали границу овог дела Царства.

је од стране Римљана, без већег отпора староседелачког становништва, 29/28. год. п.н.е.[15]

Подела Панонија на две провинције спроведена је под Трајановом влашћу, између 103. и 106. год, на Горњу Панонију (*Pannonia Superior*) и Доњу Панонију (*Pannonia Inferior*).[16] Доња Панонија је од посебног значаја за ову дисертацију, јер је осим територије данашњег дела Мађарске, Хрватске и Босне и Херцеговине подразумевала тло Срема.

Преостали део територије данашње Србије пао је под управу римског царства тек падом Дакије, региона између река Тисе, Дунава, горњег тока Дњестра и реке Сирет, чиме је и територија данашњег Баната, после Другог дакијског рата, 105/106. год.н.е, ушла у састав моћног Трајановог царства.[17]

За ова истраживања је од великог значаја и формирање границе Римског царства на Дунаву. Напади варварских племена- Роксолана, Дачана и Сарамата, као и дипломатски успостављен мир и пацификација локалног становништва у Панонији, убрзали су реформе Августовог система одбране провинција, који је био базиран на стационираној војсци у унутрашњости територија. Ипак, треба разумети да се процес пребацивања војске из унутрашњости на границу са Дунавом одвијао од периода Веспазијанове (69.-79.год.н.е.), па до периода владавине императора Трајана (98.-117.год.н.е.), скоро читавих 50 година. Тако је настајао Дунавски лимес,[18] који је својим делом ограничавао и територије Паноније и Мезије, а за кога су била карактеристична јака војна утврђења од којих се бројна налазе на територији Србије. Управо је у овом периоду, тачније 87. год.н.е, император Домицијан, ради боље одбране од претњи Дачана, поделио територију Мезије на Горњу (*Superior*) и Доњу (*Inferior*), при чему месни придеви означавају горњи и доњи ток Дунава.

Ширење римског утицаја на Балканско полуострво одвијало се споро. Римске провинције, чији су се делови територија нашли на простору данашње Србије, релативно су касно романизоване. Градови су формирани у близини старијих насеља, војних логора или на раскрсницама значајнијих путних праваца.

---

[15] A. Mocsy, 1974, 33
[16] A. Mocsy, 1974, 90
[17] Према W.S. Hanson, I. P. Haynes, An introduction to Roman Dacia, y: ed. W.S. Hanson, I. P. Haynes, *Roman Dacia, The Making of a Provincial Society*, JRA, suppl. Series No 56, 2004, 15, 19. За више информација видети и: A. Mocsy, 1974, 92
[18] Према A. Lintott, 1993, 42, *limes*, реч којом су Римљани именовали границу империје, у почетку је била коришћена да означи пут између пољопривредних добара.

Провинције на територији данашње Србије су током 2. и 3. века пролазиле кроз мање територијалне реформе све до формирања Аурелијанове Дакије 272. год.н.е,[19] на простору данашње северозападне Бугарске и источне Србије, са престоницом у Сердици (*Serdica*, данашња Софија), што је била најава велике реорганизације територијалних граница и административне управе коју је спровео Диоклецијан који је ступио на власт 284.год н.е., а абдицирао 305.год.н.е.

Диоклецијанове реформе су пре свега донеле ново политичко уређење– формирање тетрархије, владавине четворице,[20] са седиштем изван града Рима, како би се ојачала одбрана од Персијанаца на истоку и Германа на обалама Дунава и Рајне. Сирмијум (*Sirmium*, данашња Сремска Митровица) је била престоница Галерија, 293. год.н.е.[21] именованог за источног Цезара, помоћника источном Августу. Диоклецијан је, такође, вишеструко повећао број провинција, што је надокнађено устројавањем нових административних јединица – дијецеза (*diacesis*), којима су управљали викари (*vicarii),* директно подређени императору. Римско царство је тако био подељено на 12 дијецеза које су у себи садржале око стотину провинција укупно.

Константин Велики (272.-337.год.н.е.), је учествовао у обједињавању власти низом успешних војних и дипломатских маневара почетком 4.века, а спровео је и политичке промене широм царства у периоду од 324. до 337 год.н.е, познатијем као добу Константинових реформи. Период успостављања Тетрархије и касније владавине Константина Великог је врло значајан за територију данашње Србије. Контастантин је такође обновио одбрану на Дунавском лимесу.

Што се тиче територије која ће у овом раду бити разматрана, постоји врло мало информација које упућују на административне реформе и разлике у начину управљања разматраним провинцијама под Диоклецијаном и Константином.[22] Управо због недостатка директних извора, овде ће бити описана коначна ситуација настала Константиновим реформама, при чему су се на савременом тлу Србије простирале следеће римске провинције: Друга Панонија (*Pannonia Secunda*), Прва Мезија (*Moesia Prima*), Дарданија (*Dardania*), Приобална Дакија (*Dacia Ripensis*), Унутрашња Дакија (*Dacia Mediteranea*) и Превалитана (*Praevaliana*). Све границе провинција о којима ће у

[19] V. Velkov, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity. Studies and Materials*, Amsterdam, 1977, 85. Према истом аутору, n.46, према пронађеном натпису из 282. год. Дакија је од самог почетка била подељена на две провинције- Приобалну и Унутрашњу

[20] Занимљив је податак да је Диоклецијан изабрао сувладаре из дунавских провинција: Максимијан је био из Сирмијума, Галерије из Ромулијане, а Констанције из Наиса.

[21] A. Mocsy, 1974, 268

[22] A. Mocsy, 1974, 273

даљем тексту бити речи су приближне и не могу се узети као прецизне одреднице територија провинције (М.1).

Друга Панонија (*Pannonia Secunda*) је обухватала цео данашњи Срем и део Хрватске, са Сирмијумом (*Sirmium*) као административним седиштем, престоницом дијецезе и префектуре.[23] У Сирмијуму је повремено боравило више римских краљева,[24] а из периода касне антике остало је вредно археолошко наслеђе, између осталог царска палата, хиподром, комплекс житница и купатила, градска резиденција, делови стамбених четврти, паганске и хришћанске некрополе итд.

Прва Мезија (*Moesia Prima*) се простирала готово целом дужином Мораве, горњим током Западне Мораве и већим делом Доњег Подунавља који данас припада Србији.[25] Седиште провинције било је у Виминацијуму (*Viminacium*), једном од најзначајнијих легијских логора на Дунаву, који је под Хадријаном, који је владао од 117. до 138.год, стекао статус муниципија. Као колонија римских грађана, овај је град био од великог значаја за провинцију, о чему сведоче и остаци каструма, занатских радионица, терми, акведукта, маузолеја, гробљанске цркве и више десетина хиљада гробова.

Дарданија (*Dardania*) је покривала територију дела северне Македоније-скопско кумановски регион, Косова и горњег тока Јужне Мораве, а седиште јој је било у Скупију (*Scupi*), близу данашњег Скопља. Улпијана (*Ulpiana*), која се данас налази на простору косовске општине Липљан, је била римски град који је после напада варвара, у другој половини 5.века, потпуно уништен, а затим обновљен у 6. веку, у време Јустинијана и назван Јустинијана Секунда (*Iustiana Secunda*). Делимично су истражени остаци базилике, подни мозаици профаног објеката као и бројни надгробни споменици настали у време процвата града.

Приобална Дакија (*Dacia Ripensis*) се простирала на тлу северозападне Бугарске, источне Србије и делу североисточне Румуније. Природну границу провинције представља река Вит (*Utus*) са истока, Стара планина са југа, венац Кучајских планина, између сливова Велике Мораве и Тимока са запада. Са севера се провинција простирала дуж обе обале Дунава, до ушћа реке Вит у Дунав.[26] Ромулијана (*Romuliana*), престоница римског цара Галерија (305.-311.год.н.е.), добила је име по

[23] A. Mocsy, 1974, 273, Једна од четири новоформираних панонских провинција, уз Валерију (*Valeria*), Панонију Приму (*Pannonia Prima*) и Савију (*Savia*)
[24] Д. Срејовић, *Римски царски градови и палате у Србији*, Београд, 1993, 15-27
[25] A. Mocsy, 1974, 273-274
[26] V. Velkov, 1977, 85

његовој мајци, Ромули. Цареви 4. века су овај велелепни царски посед препустили хришћанској цркви. Током 5. века комплекс је страдао у нападима варвара, а у 6. веку Ромулијану је Јустинијан I обновио у виду пограничне тврђаве. Осим раскошне царске палате, саграђене на поседу старије виле, у Ромулијани су откривени археолошки остаци два паганска храма, три хришћанске цркве и других грађевина.

Унутрашња Дакија (*Dacia Mediteranea*) заузимала је простор данашње југоисточне Србије и западне Бугарске. Територија провинције пружала се до Балканских планина и извора реке Вит, одакле се граница ка југу простирала кроз подбалканску низију и дуж обронака Средне Горе до Трајановог пролаза. Границу ка југу представљали су Родопи. Провинција је ка западу обухватала простор градова Пауталије (*Pautalia*) и Германије (*Germania*) све до Ћуприје (*Horreum Margi*) на северозападу.[27] Један од већих градова провинције био је Наисус (*Naissus*), данашњи Ниш, који је као значајно саобраћајно чвориште између истока и запада доживео значајан просперитет у 4.веку. Бројни профани и сакрални објекти, као и велика некропола из касноантичког периода, са украшеним надгробним споменицима и капелама, указују на величину града. Ремезијана (*Remesiana*), данашња Бела Паланка, некада седиште епископије, је још један значајан град поменуте провинције. Осим трагова утврђења и базилике значајних димензија, у предграђу су откривени остаци простране резиденцијалне грађевине.

Превалитана (*Praevaliana*) се простирала од Љеша у северној Албанији до Которског залива у Црној Гори, а обухватала је и југозападни део Косова и мали део западне Србије.[28]

У 4.веку, формирана је административна јединица Римског царства под називом Префектура Илирикум (*Prefectura Iliricum*), која је обухватала западне и јужне делове Балканског полуострва. Када је 395.год.н.е., за време владавине Теодосија I (379.-395. год.н.е.), Римско царство подељено, већи део данашње Србије је ушао у састав Источног римског царства, док је мањи део територије (југозападни делови данашње

[27] V. Velkov, 1977, 89

[28] D. Dragojlović, Etničke promene na tlu poznorimske provincije Prevalitane, *Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji* - Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog na Cetinju 21, 22. i 23. juna 1990. godine, http://www.rastko.rs/rastko-al/zbornik1990/ddragojlovic-prevalitana_l.php, посећено марта 2013

Војводине и северозападни део данашње Централне Србије) припао Западном римском царству.[29]

Опредељујући се за хронолошки и територијални принцип сагледавања проблематике архитектуре античких профаних објеката, посебно стамбене архитектуре, на данашњој територији Србије, међу којима су најбројније грађевине из периода касне антике, истраживање је формулисано у оквиру реалне доступности примарних извора који се тичу археолошких ископавања и истраживања објеката. Временски распон који је узет у разматрање креће се од доласка Римљана у 1.веку до краја 6. и почетка 7.века, када са насељавањем Словена престају све античке традиције на овом простору.

1.3 Претпоставке истраживања

Претпоставља се да су стамбени објекти из доба античког Рима на тлу данашње Србије, иако недовољно познати и истражени, веома значајни са попуњавање укупне слике о становању и култури становања у античком Риму. Претпоставља се, такође, да је могуће успоставити хронолошки и просторни распоред већине објеката који ће бити разматрани, одредити њихову просторну и функционалну организацију, конструктивне карактеристике и парцијалну реконструкцију најзначајнијих грађевина, а на основу постојеће и за потребе овог рада израђене документације која обухвата писану, цртану и фото грађу.

Прва хипотеза истраживања је да архитектура стамбених објеката и култура становања из периода античког Рима на тлу Србије, са свим својим специфичностима, воде порекло из најстаријих раздобља културно- историјског развоја античког света и да су различити утицајни фактори, романизација, миграције становништва са одређеним локалним традицијама, порекло градитеља и др. допринели формирању специфичних архитектонских форми, које се у извесној мери разликују од облика у западном делу Римског царства.

Друга хипотеза је да су на истраживаној територији присутни елементи свих архитектонских форми карактеристичних и за остатак територије античког Рима.

Трећа хипотеза је да су карактеристични елементи и форме стамбене архитектуре из периода античког Рима на територији Србије скромнији у димензијама,

[29] Видети у: E. Demougeot, *L'Empire romain et les Barbares d'Occident*, Paris, 1988, посебно: Le partage des provinces de l'Illyricum entre La Pars Occidentis et la Pars Orientis de la Tétrarchie au règne de Théodoric, 230-253

квалитету грађења и обради декоративних елемената од објеката исте намене грађених у централним деловима Царства, а у дисертацији су утврђени разлози овакве ситуације.

1.4 Циљеви истраживања

Први и основни циљ је да се након истраживања свих доступних остатака стамбених структура, извора и друге грађе дефинишу основни облици становања на овом подручју, да се утврде сличности и разлике просторне организације, конструкција, техника грађења, материјализације у односу на друге делове Римске државе, да се установе разлози зашто је управо на овом подручју веома мало, до сада откривених, односно познатих, остатака и да се утврди вредност стамбене архитектуре у односу на све остале архитектонске програме из римског периода сачуване и откривене на подручју данашње Србије.

Други циљ је да се аналогијом са стамбеним структурама из осталих делова Царства сагледају доминантни, пре свега историјски, урбани, социолошки, културно-антрополошки и други утицаји.

Трећи циљ је да се утврде специфичности културе становања из доба касне антике на територији Србије.

Четврти циљ је стварање двојезичног модела базе података за даља научна истраживања која ће представљати допринос укупним културним вредностима Србије, у циљу формирања стратегије очувања, презентације и коришћења античког наслеђа као великог културног, туристичког и економског потенцијала који доприноси одрживом развоју.

1.5 Задаци истраживања

1.5.1 Примарни задаци истраживања

Примарни задатак истраживања је систематизација и класификација карактеристичних елемената просторне и функционалне организације, као и конструктивних и декоративних елемената стамбених грађевина антике на посматраном простору у односу на услове и утицаје под којима су настајали. У оквиру истраживања дефинисане су сличности и разлике стамбених структура на посматраном тлу, као и представљени резултати компаративне анализе са примерима из непосредног окружења и са простране територије Римског царства.

Битан задатак истраживања је утврђивање специфичности стамбених услова и улоге сваког појединачног архитектонског стамбеног типа објеката у култури становања током антике на територији Србије.

1.5.2 Секундарни задаци истраживања

Секундарни задатак, који претходи примарном циљу, је анализа природних: географских, климатских, геолошких и других услова, као и друштвено-економских, демографских и привредних односа на избор локације, формирање насеља и стамбених зона и обликовање стамбених структура у појединим периодима римске владавине.

Секундарни задатак је и утврђивање улоге стамбених структура са свим карактеристичним елементима у грађењу слике о људима који су их користили, као и истраживање на који начин су куће рефлектовале процес романизације староседелачког становништва.

С обзиром на карактер докторске дисертације, значајан задатак је и систематизација грађе са терена и публикованих података. Прикупљене и обрађене информације су, уз препоруке за очување фонда стамбеног програма антике као градитељске баштине, преточене у двојезичну базу података међународно доступну новим генерацијама истраживача.

1.6 Научна методологија истраживања

С обзиром на непостојање систематизоване базе информација који се односе на стамбене грађевине антике на тлу Србије, велики број и тешку доступност већине локалитета, спроведено је вишефазно истраживање којим је обухваћено прикупљање података на терену путем методе директног мерења (архитектонско мерење и описивање, фотографисање...), прикупљање теренске и техничке цртане, писане и фото документације из институција које су учествовале у истраживањима и систематизовање библиотечке базе.

Релевантни подаци који се тичу историјата истраживања касноантичких кућа укључујући попис одговорних лица и институција које су учествовале у обради резултата, поузданост података, затим локације у односу на савремено и античко окружење, укључујући и повезаност на инфраструктурну античку мрежу, карактеристике примењених конструкција појединачних вертикалних и хоризонталних елемената, опреме и декорације, специфичности просторног обликовања су, уз преглед

библиографије и додатак са техничком документацијом, приказани у каталогу који је приложен у анексу овог текста.

Више научно-истраживачких метода коришћено је током обраде података, систематизације и успостављања типологије просторне организације, конструктивних склопова, стилског израза, компаративних истраживања и закључних разматрања:

Историјском методом утврђени су услови настајања архитектонског програма.

Применом аналитичке методе која се односи на анализу природног и урбаног окружења грађевине, диспозиције, просторне организације, конструктивних елемената, елемената декорације и др. омогућено је разумевање и опис свих утицајних фактора који су дефинисали порекло, развој и специфичности архитектонских форми.

Значајна метода која је коришћена је и типолошко-компаративна анализа. Применом методе типолошке анализе систематизовани су основни типови објеката према утицајима на настанак и пореклу, месту, намени, геометријским карактеристикама основе и функционалној организацији, техници грађења, коришћеном грађевинском материјалу, архитектонској декорацији, итд. Компаративна метода је примењена на 2 нивоа: први ниво представља међусобно упоређивање унутар посматране територије, други ниво представља упоређивање и аналогију са примерима са шире територије Римског царства.

Помоћу методе синтезе изведени су закључци, а методом вредновања одређен је значај фонда стамбених грађевина антике на тлу Србије у архитектонском и историјском смислу, као и у односу на целовитост сазнања о стамбеној култури на подручјима на којима се римска цивилизација простирала.

1.7 Научни допринос и примењивост истраживања

Научни допринос истраживања и проистеклих закључака дефинисаних у овој докторској дисертацији је многострук, а може се препознати у свих седам оквира за истраживање стамбене архитектуре које је дефинисао Р. Лоренс (R. Lawrence).[30] Осим што су утврђени историјски услови и токови развоја стамбених структура антике на територији Србије, дефинисане су специфичности локација, установљена је типолошка класификација објеката, пописани градитељски материјали, описане техника грађења и декорисања. Такође, утврђене су основне карактеристике културе становања у

[30] R. Lawrence, Learning from colonial houses and lifestiles, in Turan Mete, ed., *Vernicular architecture*, Avebury, 1990, 219-257

посматраном периоду и на посматраном простору и препознати фактори географске и социјалне дифузије који су на њу утицали.

Стамбена архитектура антике на територији Србије није до данас компаративно упоређивана са стамбеним структурама непосредног и ширег окружења, што је учињено у овој дисертацији.

Резултат овог рада је и стварање двојезичне базе података о стамбеним структурама посматране територије и периода. Овај архитектонски програм није у досадашњим истраживачким радовима проучаван систематично, довољно детаљно и на начин који се предлаже овом докторском дисертацијом.

Материјал представљен у дисертацији и његова интерпретација чине основу за кориговање неких познатих ставова и унапређење досадашњег схватања стамбене архитектуре антике и њеног значаја за даљи развој архитектонских форми. Он не само да доприноси будућим истраживањима стамбене архитектуре из периода античког Рима у међународним размерама, већ и значајно полазиште за будуће кампање валоризације и заштите овог дела градитељског наслеђа Србије.

2. Преглед досадашњих истраживања

2.1 Анализа и вредновање најзначајнијих радова о становању у антици

2.1.1 Антички аутори о стамбеним грађевинама

Примарни писани извори из антике чија су једина тема стамбени објекти су малобројни. О архитектонским карактеристикама стамбених објеката и култури становања можемо закључити анализом кратких делова текстова античких грчких и римских аутора.

Аристотел (384.- 322.год.п.н.е.), Платон (427. -347. год.п.н.е.) и Ксенофон (430.-354. год.п.н.е.), говорећи о граду помињу и позицију куће у њему, попут многих других аутора који су, на један или други начин, дотакли проблематику становања.

Једно од најстаријих сачуваних споменика латинске књижевне прозе је Катоново (234.- 149. год.п.н.е.) дело „О земљорадњи“,[31] својеврсни приручник о виноградарству, маслинарству, повртарству и сточарству, чији је главни циљ био да укаже на то како најлакше зарадити. Овај спис нам пружа основне податке о

[31] Marcus Porcius Cato, *De agricultura*, енглески превод William Davis Hooper, London, MCMLX, поглавље XIV, XV, 29-31

организацији пољопривредног имања, куће и помоћних просторија, уз оскудне препоруке о начину њиховог грађења. И поред тога што су подаци о стамбеној архитектури старог Рима оскудни, овај рад је значајан, јер пружа добар увид у менталитет римске аристократије 2. века п.н.е. кроз призму једног сенатора. С обзиром да је „бити Римљанин значило бити земљорадник или земљопоседник“,[32] а знајући да су управо земљопоседници били ти који су значајно утицали на формирање различитих концепата римске стамбене архитектуре, овакви извори итекако доприносе њеном разумевању.

Сличан концепт пољопривредних приручника прихватила су и два млађа писца, Варон (116.- 27.год.п.н.е.) и Колумела (4.- 70.год.н.е.). Наиме, прва књига Варонове трилогије „О пољопривреди“[33] нам, осим података о пољопривредној години, доноси описе сеоског имања, зграда и опреме на њему. Варон је дело писао у 1.веку п.н.е, у дијалошком облику, са дозом хумора и истанчаним осећајем за сеоски живот. Истоимено дело Колумеле,[34] настало у 1. веку н.е. писано је у 12 томова и у потпуности је сачувано. У шестом поглављу прве књиге Колумела предлаже поделу пољопривредног имања на стамбени, производни и део за складиштење.[35] Он потенцира значај организације просторија, којом се повећава комфор становања у функцији климатских услова и превенције пожара и крађа.

„Прву велику књигу посвећену архитектури“[36]- Десет књига о архитектури,[37] најбитнији и најцеловитији спис из времена антике, написао је Марко Полио Витрувије (80/70.- 15.год.п.н.е.) у 1.веку п.н.е. У свом тексту Витрувије дефинише појмове функционалности, снаге и лепоте,[38] који су надограђивани и модификовани од стране следбеника,[39] наглашава значај реда, распореда, еуритмије, симетрије, примерености облика и рационалности,[40] као основа архитектуре, даје поделу архитектуре и пописује вештине које архитекта мора да поседује. Вредност Витрувијевог дела је и у

[32] J. Percival, Houses in the country y: I.M.Barton, *Roman domestic buildings*, Exeter, 1996, 65.
[33] Marcus Terentius Varro, *De re rustica*, енглески превод William Davis Hooper, London, MCMLX, поглавље XIV, XV, 161-529
[34] Lucius Junius Moderatus Columella, *De re rustica*, енглески превод Harrison Boyd Ash, London MCMLX, књига I.VI. 65-80
[35] Lucius Junius Moderatus Columella, *De re rustica*, енглески превод Harrison Boyd Ash, London MCMLX, књига I.VI: *villa urbana, villa rustica, villa fructuaria*, 71
[36] Цитат Р. Радовић у предговору за Vitruvius, *De Architectura Libri Decem*, ed. R., Radović, Beograd, 2003, 5
[37] Vitruvius, *De Architectura Libri Decem*, ed. R., Radović, Beograd, 2003.
[38] *utilitas, firmitas, venustatas*
[39] Alberti, Hektor Gimar (Hector Guimar), Letabi (Lethaby), Dirana (Durand)...
[40] *Ordinatio, dispositio, euritmia, simetria, decor, dicmpibutio*

систематизацији старијих текстова и прегледу основних архитектонских типова из периода праисторије и старе Грчке. Чињеница да је овај спис писао аристократа који не поседује инжењерске вештине и знања неопходна за писање техничког приручника, који би архитекта данашњице могао да произведе, не умањује његов допринос разумевању социолошких прилика времена у коме је дело настало. Наиме, у шестој књизи Витрувије говори о кућама искључиво у контексту раскошне стамбене архитектуре више класе. Њему, који је спис посветио великом Аугусту и који је живео у самом центру царства, било је испод части да, осим у неколико успутних помињања, у разматрање узме и становање нижих друштвених слојева, као и да опише архитектонске стилове актуелне ван Италије. Знајући да је већина објеката стамбене архитектуре саграђена у осталим деловима Царства, а не у самој Италији,[41] може се закључити да у овом тексту нису побројани најбитнији типове римске куће. И поред тога што аутор детаљно описује и именује просторије стамбених објеката и даје основне препоруке за њихово пројектовање, из Витрувијевих списа, као ни из дела његових претходника, немогуће је са прецизношћу реконструсати план римске куће. (Таб.1.)

Захваљујући сачуваним писмима Плинија Млађег (63.- 113.год.н.е.) у могућности смо да сазнамо детаље о архитектури две његове виле, у Лаурентуму[42] и Тоскани.[43] Значај ових списа је у њиховој тачности. Наиме, Плиније за разлику од претенциозног излагања знања и вештина чему су били склони претходници, у преписци описује само оно што види, два објеката са вртовима, онаквим какви су били за време његовог боравка у њима. Аутор не разматра раније градитељске фазе, што уз чињеницу да многе просторије нису поменуте (а то не мора да значи да нису постојале) омогућава само парцијалну реконструкцију двеју резиденција.

Правила и обичаји понашања унутар контекста стамбених објеката могу се сазнати из различитих списа Цицерона, Мартиала, Сенеке, Статиуса и Сидониуса,[44] као и Плутарха.[45] Посебно је занимљив Петронијусов (27.- 66.год.н.е.) „Сатирикон“,[46]

[41] S. P., Ellis, *Roman houses*, London, 2000, 23
[42] Pliny the Younger*, The letters of Pliny the Younger*; vol 1, adreffed to Charles Loyd Boyle by John Earl of Orrery, London, MDCCLI, To Gallus, book II, epistle XVII, 148-155
[43] Idem, 341-350
[44] S. P., Ellis, 2000, 15
[45] Plutarch, *Life of Lucullus*, 39, извор: http://penelope.uchicago.edu, март 2012. У Плутарховом делу је описан Лукулуса, признатог политичара касноримске републике, који се пред крај живота повукао из јавног живота и посветио инвестирању у ванградске виле, према луксузу унутар стамбених објеката. Рад доприноси разумевању друштвених ставова богатих домаћина према кући као огледалу њихових вредности.

сатирична скица декаденције римског друштва у доба Нерона, у којој су детаљно описани обичаји обедовања из 1. века н.е. С обзиром да у овим делима нема значајнијих података о архитектури римских стамбених објеката, о њима овде неће бити речи.

Допринос познавању римске културе и архитектуре може се пронаћи и у делима рановизантијских аутора. Прокопије из Цезареје (490/507-565.год.), је посебно значајан за изучавање периода владавине Јустинијана I. Његов шестоделни текст „О грађевинама“, [47] настао почетком друге половине 6.века, је веома подробан опис грађевинске активности владара у различитим деловима Римске Империје. У свакој од књига представљена су архитектонска достигнућа према њиховом географском положају, па је шеста књига посвећена Европи.[48] Од територије обухваћене овим истраживањем, Прокопије, између осталог, говори о, по Јустинијановом налогу обновљеним утврђењима, попут Улпијане, Наисупоља, као и о грађевинским интервенцијама на утврђењима која су постојала и раније, Јустинуанупољу и Румисијани.[49] С обзиром на то да Прокопије на крају последње књиге тврди како је све грађевине о којима пише или сам видео, или је од њих сазнао од оних који су их видели, његов текст се чини релативно поузданим.[50]

2.1.2 Анализа и вредновање најзначајнијих радова о становања у антици

Осим из текстова античких аутора, једини начин да више сазнамо о стамбеној архитектури античког Рима јесте кроз истраживањана на терену и анализу публикованих и непубликованих резултата археолошких истраживања. С обзиром да је на формирање концепта римске куће највише утицала етрурска и старогрчка култура, у даљем тексту ће бити говора само о најмаркантнијим делима аутора који су се том темом бавили.

Једна од најранијих публикација на тему порекла и еволуције грчке архитектуре дело је Вилијам Бел Динсмура. У својој „Архитектури Старе Грчке“ (W. B. Dinsmoor, *The Architecture of Ancient Greece*)[51] он, и поред тога што већу пажњу посвећује

[46] Petronius, *Cena Trimalchionis*, with an english translation by Michael Heseltine, London MCMLXI, 323
[47] Procopii Caesariensis opera omnia, *De aedificiis*, vol. II, vol.IV, ed. J.Haury, corr. G. Wirth, Leipzig, 1963, 1964
[48] Procopii, *De aedificiis*, IV, 1, 3
[49] Procopius, *De aedificiis*, IVi, 30, 32
[50] Procopii, *De aedificiis,* VI, vii 18
[51] W. B. Dinsmoor, *The Architecture of Ancient Greece*, London, 1927, 4-16, 65, 118, 121, 206, 252, 322-325

монументалној архитектури, даје кратак преглед појединих острвских и копнених кућа и палата од егејског периода до хеленистичке и грчко-римске фазе.

Интензивна кампања откривања и археолошких истраживања седамдесетак добро очуваних касноантичких кућа Олинта, у периоду од 1928. до 1938. год, резултирала је веома брзим објављивањем резултата од стране Дејвида Робинсона и његових сарадника, у 14 обимних томова, (D. M. Robinson, J. W. Graham, *Excavations at Olynthus, The Hellenic house*),[52] од којих је осми део посвећени становању и урбаној организацији овог града. Тако је Олинт постао један од најбоље документованих локалитета и окосница за проучавање свакодневног живота и рада становника класичног грчког града, као и улоге куће и културе становања.

Прва која је увидела да, и поред векова проучавања историје, литературе и уметности старих цивилизација, није постојало систематизовао знање о стамбеним објектима старе Грчке је Берта Кар Рајдер. Књига „Старе грчке куће- историја и развој од неолитског до хеленистичког периода“ (B. C. Rider, *Ancient greek houses-their history and development from the neolitic period to the hellenistic age*)[53] је успешан покушај да се докази о преко хиљаду, до тог времена истражених грађевина, од скромних праисторијских колиба до вила и краљевских палата, систематизује у дело које представља историјски и функционални развој кућа на територији античке Грчке од праисторијског до хеленистичког доба. Пратећи развој насеобина од неолита до 2. века п.н.е. ауторка је доказала наизглед логичну тврдњу да је развој грчке куће непрекидан процес, и да су исте архитектонске форме само унапређиване током историје.[54] Оваква целовитост у методолошком приступу унела је новину у устаљену праксу анализирања појединачних примера, без тежње да се они међусобно повежу. Чињеница да је 13 од 16 поглавља посвећено неолиту, бронзаном добу и становању у доба Хомера оправдава се, до тог тренутка, слабом истраженошћу археолошких налазишта из класичног и каснијих периода, са изузетком примера из Делоса, Пиреја, Помпеје, Приене. Вредност овог рада огледа се у постављању методолошког и теоретског оквира који у оквиру географских и хронолошких показатеља дефинишу концепт *oikos* и идентификују тип куће са јединственим централним двориштем.[55]

[52] D. M. Robinson, J. W. Graham, *Excavations at Olynthus, The Hellenic house*, Tom 8, London, 1938, 22-370
[53] B. C. Rider, *Ancient greek houses-their history and development from the neolitic period to the hellenistic age*, Chichago 1964
[54] B. C. Rider, 1964, 265
[55] B. C. Rider, 1964, 244-265

Највећи допринос систематичном истраживању античке куће представља пројекат „Живот у класичном полису“, који је отпочео 1974. год. под вођством истраживача Хофнера и Швандера (W. Hoepfner, E.- L. Schwander, *Wohnen in der Klassischen Polis*), као интердисциплинарна студија која обухвата многа поља, почевши од урбанизма, преко становања, вртова, до кухиње и кувања, укључујући и анализе нумизматичких налаза и артефаката. До сада су јавности представљена 3 дела вишетомне публикације. Њихова „Кућа и град у класичној Грчкој“ (W. Hoepfner, E.- L. Schwander, *Haus und Stadt im Klassischen Griechenland*)[56] представља синтезу урбаног уређења и стамбене архитектуре са више од 20 археолошких налазишта која датирају од архаичног до хеленистичког периода, како из централне Грчке, тако и из западних грчких колонија. У делу су пописани типови кућа према стандардизованим садржају просторија и њиховим распоредом, који је у складу са унапред утврђеним правилима. Све је ово ауторе довело до претпоставке да правилни мрежасти планови, коришћени током 5. и 4. века п.н.е, у складу са принципима једнакости пред законом,[57] чине један од идеала демократије и једнакости становника.[58]

Истраживања Хофнера и Швандера представљају позитиван помак у утемељавању феномена „концепт“, онаквог каквим га поимају модерни научници. Наиме, дуго су археолози линијом лакшег отпора своје интерпретације базирали једино на основу типологија пронађених артефаката, који су по правилу представљали нешто једноставно у својој посебности, који су опипљиви и разумљиви. Први који је одступио изван трасе таквих поједностављених тумачења био је Хенрих Шлиман,[59] који је у своја истраживања укључивао специјалисте из различитих дисциплина како би дошао до што тачнијих интерпретација. На жалост, Шлиман је предводио само мали број истраживања класичног света, посебно Грчке. После 1970. год. истраживачи су почели да појединачне покретне и непокретне налазе стављају у контекст интеракције са ширим окружењем и да посвећују пажњу како њима појединачно, тако и у њима у оквиру контекста у коме су пронађени.[60]

[56] W. Hoepfner, E.- L. Schwander, *Haus und Stadt im Klassischen Griechenland*, Deutscher Kunstverlag, 1986, 1994

[57] Isonomia-једнакост пред законом

[58] W. Hoepfner, E.- L. Schwander, 1986, 1994, 16-293

[59] Heinrich Schliman, (1822 –1890), био је немачки трговац и археолог аматер. Читајући Хомерову Илијаду и Одисеју, он је 1868. год. открио Тројy. Између осталог, истраживао је и у Микени.

[60] Према W. W. Rudolph, у B. A. Ault, *The Excavations at Ancient Halieis*, *Vol.2, The Houses-The Organisation and Use of Domestic Space*, 2005., Bloomington, xiii

Тридесет и седам година после првог публиковања дела „Старе грчке куће“ ауторке Б. К. Рајдер, појавила се „Кућа и друштво у античком грчком свету“, коју је написала Лиза Невет (L. C. Nevett, *House and society in the Ancient Greek world*).[61] Она је опусу објеката које је Рајдер обрадила додала још више од 20 налазишта из целе Грчке, укључујући територију *Magna Grecia*-е (Јужне Италије) и Сицилије. У свом делу ауторка истражује традиционалне претпоставке о природи друштвених односа у контексту античких грчких домаћинстава током класичног и хеленистичког периода. Улога домаћинства у односу на шире друштвене структуре полиса или града-државе се мењала током времена, у складу са променама кроз које је пролазила кућа, све израженији симбол личног угледа. Л. Невет кроз анализу примера из Абдере, Олинта, Делоса,[62] издваја четири главна типа грчких кућа: *prostas*- *оне* које поседују предпростор испред блока посвећеног становању, *pastas*- грађевину са карактеристичним холом којим је стамбени блок повезан са унутрашњим двориштем, куће са перистилом- унутрашњим двориштем окруженим тремовима и *herdraum* куће - са великом просторијом са централним огњиштем. Своју типологију ауторка поткрепљује аксонометријским реконструкцијама са поменутих локалитета.[63] Она презентује и примере из колонија Јужне Италије и Сицилије. Осим урбаних домова, Л. Невет кроз анализу Деме из Атике, Каристије са Еубеје и куће Вари описује и становање у руралним срединама.[64]

Бредли Аулт се у својој монографији „Куће-организација и употреба кућних просторија“, (B. A. Ault, *The Excavations at Ancient Halieis*, Vol.2, The Houses-The Organisation and Use of Domestic Space),[65] придржава управо поменутог Шлимановог мултидисциплинарног принципа. Наиме, он у свом делу истражује организацију и садржаје пет кућа из Алеиса, при чему архитектонским разматрањима и анализама сваке просторије придружује и детаљне описе пронађених артефаката, на основу којих долази до закључака о начину вођења и функционисања грчког домаћинства, подржаних информацијама из етнографских и примарних извора.

[61] L. C. Nevett, *House and society in the Ancient Greek world*, Cambridge, 2001
[62] L. C. Nevett, 2001, 53-123
[63] L. C. Nevett, 2001, 23-24
[64] L. C. Nevett, 2001, 127-152
[65] B. A. Ault, *The Excavations at Ancient Halieis, Vol.2, The Houses-The Organisation and Use of Domestic Space*, Bloomington, 2005

Једно поглавље монографије „Истраживања хеленистичке архитектуре“, чији је аутор Фредерик Винтер (F. E. Winter, *Studies on hellenistic architecture*), [66] посвећено је прегледу стамбене архитектуре. Текст представља детаљну анализу развоја стамбене архитектуре од средине 4. века п.н.е. до времена римског освајања источног Медитерана на подручју од Шпаније до Авганистана и од Провансе до Северне Африке. Кроз анализу стамбених грађевина аутор доказује тврдњу да у општој слици развоја резиденцијалне архитектуре Грчке и Рима, хеленистичке палате, виле и вишесобне куће имају много већи значај на даљи развој архитектуре од скромнијих објеката породичних кућа класичног доба.

И поред тога што град Рим никада није био етрурски град, у смислу да никада већину становништва није чинило етрурско становништво, етрурска култура је значајно утицала на развој најстаријих облика стамбене архитектуре античког Рима. Како је у млађим фазама државе грађење палата играло битну улогу у формирању и поимању аристократског слоја становништва, а како су у 6. веку п.н.е. сви краљеви Рима били Етрурци,[67] разумљиво је да су многи идеали касније римске аристократске куће били трасирани етрурским утицајем.

Нажалост, етрурска култура је најмање истражена од свих култура старог света. Језик ове цивилизације тек је недавно дешифрован и археолошке налазе карактерише недостатак примарних писаних извора, тако да је могуће сазнати више о свакодневним навикама овог народа изучавањем архитектонских остатака већег броја јавних и мањег броја стамбених објеката, изучавањем гробова и бројних употребних предмета. Због свега поменутог, истраживачи који су се бавили анализом остатака архитектуре етрурске цивилизације нису били у прилици да створе јасну слику о етрурској кући.

Франсоа Бенуа давне 1911. год. у књизи „Приручник о историји уметности, Архитектура- антика“ (F. Benoit, *Manuels d’histoire de l’art, L’Architecture-Antiquité*)[68] једно поглавље посвећује етрурској архитектури. Он топографски и хронолошки пописује споменике поменуте културе, анализира историјске и природне чиниоце који су утицали на обликовање архитектонских форми. У оквиру архитектонских програма Бенуа обрађује стамбене зграде кроз анализу посмртних урни, зиданих гробова и Витрувијевих списа. Аутор прилаже и преглед карактеристичних конструктивних и

[66] У: F. E.Winter, Residental architecture, *Studies on hellenistic architecture*, Toronto, 2006, 157-182
[67] S. P. Ellis, 2000, 25
[68] F. Benoit, *Manuels d’histoire de l’art, L’Architecture-Antiquité*, Programmes domestiques, Paris, 1911, 220-238

декоративних елемената. У поглављу у коме се бави анализама стамбене архитектуре старог Рима, аутор наглашава чињеницу да је грађанска кућа виших сталежа сукцесивно током времена могла да се сврста у три, пореклом различита, типа. Први и најстарији је модел етрурске куће.[69]

И поред тога што су уопштене и немају за примарни циљ обраду архитектонских елемената и концепата, две истоимене публикације: „Свакодневни живот Етрураца“ аутора Жак Ургона (J. Heurgon, *La vie quotidienne chez les Etrursques*), из 1961. и Елен Мекнамара (E. Macnamara, *Everyday Life of The Etrurscans*),[70] из 1973. год, помажу бољем разумевању ове цивилизације, стамбених навика и друштвених односа људи унутар куће.

Исцрпнија студија етрурске архитектуре и њених утицаја на стамбену архитектуру старог Рима је „Етрурска и римска архитектура“ коју су 1970. год. публиковали Аксел Боетиус и Џон Брајан Вард Перкинс (A.Boëthius, J.B.Ward-Perkins, *Etrurscan and Roman Architecture*).[71] Аутори се уз тумачење списа Ливија и осталих античких аутора позивају на археолошки материјал етрурских градова да би доказали разлику у архитектонским формама домуса краљева и виших грађанских слојева, и станова плебејаца и квалификованих робова. Анализе урбаних и руралних средина везане су за резултате археолошких истраживања из Марзабота, Сан Ђованела, Ветулоније и Веие. Како су Етрурци имали обичај сахрањивања остатака својих ближњих у гробовима који по конструктивним карактеристикама и архитектонском склопу наликују стамбеним објектима, тако су сакрални налази и анализа урни које су израђене по моделу кућа полазна тачка у изучавању стамбене архитектуре више класе. Услед недостатка материјалних доказа, осим у кратким напоменама, аутори не обрађују домове сиромашног становништва и робова.

Највреднији, до данас очувани, примери римске стамбене архитектуре су пронађени испод вулканских наслага насталих ерупцијом Везува из 79. год.н.е. Затрпан током природне катастрофе, један сегменат римске културе из првог века био је изванредно сачуван у својој оствареној форми. Иако је ерупција била елементарна непогода катастрофалних размера, она је савременој науци учинила две огромне

[69] Према F. Benoit, 1911, 453: У најстаријем контексту буржоаска кућа староримске архитектуре је варијација етрурског модела, касније пред крај републике она прихвата грчке елементе да би током империјалног периода скоро у потпуности напустила све елементе који су настали под хеленистичким утицајем.

[70] E. Macnamara, *Everyday Life of The Etrurscans*, London, 1973, J. Heurgon, *La vie quotidienne chez les Etrursques*, Hachette 1961

[71] A. Boëthius, J. B. Ward-Perkins, *Etrurscan and Roman Architecture,* Harmonsworth, 1970

услуге. Прва је пресецање процеса накнадних суперпозиција млађих цивилизација или еволутивних трансформација, на начин који дозвољава разумевање античког поимања станишта и човековог места у њему у тренутку ерупције. Друга је очување портрета раслојеног друштва у његовој најискренијој форми, насупрот чињеници да су сви примарни извори из времена антике писани пером аристократије, што оправдава сумњу да слика створена изучавањем античких списа може бити искривљена.

Од старијих текстова посебно је значајно дело археолога Јохана Овербека, „Помпеји кроз своје грађевине, старине и уметничке занате“(J. Overbeck, *Pompeji in seinen Gebaüden, Alterthümern und Kunstwerken*),[72] из 1886. год, у коме аутор говори о највећим достигнућима римске стамбене архитектуре оствареним у граду затрпаном вулканским пепелом.

Хенри Теденат у књизи „Помпеји-Историја-Приватни живот“ (H. Thedenat, *Pompei Histoire Vie Privee*),[73] из 1910. год. уз опис помпејских кућа побројава њихове различите делове са јасном дистинкцијом између латинских и грчких делова објеката.[74] Кроз датирање декорације у стамбеним објектима аутор набраја основне карактеристике сликарства из различитих периода.[75] У последњем поглављу текста обрађено је сахрањивању и приградским вилама.[76]

Монографија „Римљани и римске палате“ чији је аутор Карло Свобода (C. Swoboda, *Romiche und Romanische Palaste*)[77] изашла је из штампе 1969. год. и у једном свом делу представља стамбену архитектуру и становање римске елите.

Александар Мек Кеј је истраживач чије дело „Куће, виле и палате у римском свету“ (A. G. McKay, *Houses,Villas and Pallaces in the Roman world*),[78] представља пионирску студију у области истраживања стамбене архитектуре античког Рима од доба Етрураца до касног Римског царства на подручју од Британије до Месопотамије и Немачке до Северне Африке. Текстом је обухваћен широк програм стамбене архитектуре једноставних кућа, апартмана, станова-продавница, сеоских, приградских и приморских вила и палата.[79] Два поглавља посвећена су грађењу стамбених објеката

[72] J. Overbeck, *Pompeji in seinen Gebaüden, Alterthümern und Kunstwerken*, Roma, 1886.
[73] H. Thedenat, *Pompei Histoire Vie Privee*, Paris, 1910
[74] H. Thedenat, 1910, 51-99
[75] H. Thedenat, 1910, 100-128
[76] H. Thedenat, 1910, 149-158
[77] C. Swoboda, *Romiche und Romanische Palaste*, Graz, 1969
[78] A. G. McKay, *Houses,Villas and Pallaces in the Roman world, Aspects of Greek and Roman Life*, London, 1975. Исти је уредник и дела *Roman Public Buildings*, Exeter, 1989
[79] A. G. McKay, 1989, 30-136

и начину живота у римским провинцијама.[80] Једна од тема ове публикације је блиска веза између архитектуре породичних кућа и палата, посебно битна карактеристика касноантичке архитектуре. Иако је ова књига први пут штампана не тако давно, 1975. год, број техничких цртежа ограничен, а квалитет фотографија веома лош, она је и данас полазна тачка истраживања свих који се стамбеним програмом античког Рима баве.

Књига „Куће римске Италије од 100. год.п.н.е. – 250. год.н.е, Ритуал, простор и декорација“, чији је аутор Џон Кларк (J. R. Clarke, *The Houses of Roman Italy 100 B.C.-A.D. 250*),[81] појавила се 1991. Кроз студију случаја од седамнаест истражених објеката, аутор приказује развојни пут кућа кроз период од 3.5 века. Функционална организација простора домуса, инсула и вила представљена је у првом поглављу, док су сви елементи римских ентеријера четири декоративна стила обрађена у остатку текста.

Иако се за постојање Херкуланума и Помпеја зна још од прве половине 18. века,[82] ниво интересовања за ове локалитете није опао до данашњих дана. Адријан Валас- Хадрил у књизи „Куће и друштво у Помпеји и Херкулануму“(A. Wallace-Hadrill, *Houses and Society in Pompeii and Herculaneum*),[83] из 1994. год, анализира римску кућу како кроз аспекте њене архитектуре и декорације, тако и кроз узајамну диспозицију јавних и приватних простора. На примерима истражених објеката Херкуланума и Помпеја, он кућу као статусни симбол ставља у контекст урбаног ткива и пословних односа. Аутор аргументује став да су велике социјалне разлике разматране кроз анализу стамбене архитектуре и друштвених односа унутар ње приметне при поређењу најбогатијих кућа са скромним *taberna*- ама и *cenicula*-ма.[84] У саживоту под истим кровом полне и статусне разлике огледале су се мање у физичком раздвајању простора унутар куће, а више у поштовању свакодневних друштвених ритуала. Валас- Хадрил упућује на идеју да је рано Римско царство, иако далеко од демократски уређеног друштва, карактерисала елита која је у наговештајима била отворена за пријем нових чланова. Сама материјализација обележја аристократске класе оличена у декорацији стамбених објеката и њиховој функционалној организацији

[80] A. G. McKay, 1989, 156-238, у два последња поглавља обрађено је становање у европским провинцијама и Британији, као и источним провинцијама и северној Африци.
[81] J. R. Clarke, *The Houses of Roman Italy 100 B.C.-A.D. 250*, Berkley, 1991.
[82] H. Thédenat у књизи *Pompéi : histoire, vie privée*, Paris, 1906., говори како су током историје ова два града представљала предмет интересовања пљачкаша и трагача за антиквитетима. Мање или више организована ископавања Помпеја почињу тек 1748. год. У деценијама које су уследиле пронађено је више кућа и гробова, као и остаци великог театра.
[83] A. Wallace-Hadrill, *Houses and Society in Pompeii and Herculaneum*, Princeton, New Jersey, 1994
[84] A. Wallace-Hadrill, 1994, 118-143

упућује на закључак да је овај друштвени слој био доступан свим слободним грађанима.[85]

У публикацији „Римске стамбене зграде“, чији је уредник Јан Бартон (I. M. Barton, *Roman Domestic Buildings*),[86] кроз шест поглавља различитих аутора обрађени су разни програми стамбене архитектуре, а једна од њених вредности је баш упоредни преглед најразличитијих објеката- од сеоских кућа до империјалних палата. У првом поглављу презентована је синтеза стамбених насеља од Олинта и Мегара Хиблее, до Козе у Италији, Тимгада и Калева Атребатум (Силчестер) у провинцијама, као и организација производних, продајних, административних и санитарних зона и њихове везе са стамбеним структурама. Друго поглавље посвећено је становању у граду. Осим коментара Витрувијевог текста, теме поглавља су могуће етрурско порекло атријума, анализа помпејских атријум- перистил кућа са свим њиховим функционалним целинама, као и инсуле и касноантичке империјалне палате Остије. Једине куће римских провинција које се у поглављу помињу су оне из Британије. Треће поглавље обухвата анализу, кроз примере који су углавном из Британије и Галије, стамбених структура на селу, као и податке, поткрепљене цитатима Плинијевих и Цицеронових текстова, улоге ванградских вила на економски и друштвени живот становништва. Четврто поглавље посвећено је палатама и представља приказ империјалних стамбених структура кроз примере из Рима, Тиволија, Сицилије и Сплита. У петом поглављу аутор се бави разматрањима вртова као делова стамбених структура, од малих кућних башти Помпеја, до елегантних вртова (*horti*) империјалног Рима. У шестом поглављу, осим информација о војном уређењу и условима живота у војсци, изнет је преглед објеката у којима је војска боравила, од преторијума (*praetorium*) легата, до једноставних војних барака.

Докторски рад аутора Мајкла Џорџа објављен је као књига „Римска стамбена архитектура северне Италије“ (M. George, *The Roman Domestic Archtecture of Northern Italy*)[87] и представља каталог и прву систематизацију података о археолошким остацима кућа са поменутог простора. Фокус рада је на јенопородичној кући- домусу (*domus*, нема разматрања о вишепородичним инсулама-*insulae* и вилама); и свим његовим функционалним целинама, декорацији и положају, као и о његовом месту у ширем контексту архитектонског програма становања на територији Римског царства.

[85] A. Wallace-Hadrill, 1994, 143-187
[86] I. M. Barton, ed. *Roman Domestic Buildings*, Exter, 1996
[87] M. George, *The Roman Domestic Archtecture of Nordern Italy*, BAR International Series, 670, Oxford, 1997

Жан- Пјер Содини је још један аутор који се бавио стамбеним структурама касне антике. Два чланка објављена деведесетих година, „Становање у касној антици“ (J. P. Sodini, *Habitat de l'Antiquité tardive*),[88] представљају битну библиографску референцу, као и систематизацију стамбених објеката према географским подручјима Римског царства.

Социјална структура римске куће и природа романизације централне су теме публикације „Римска вила, Студија друштвене структуре“ аутора Џона Смита (J. T. Smith, *Roman villas, A Study in Social Structure*).[89] За разлику од до сада поменутих аутора, Смит својом анализом обухвата не само примере (основе кућа без анализе покретних налаза) из Италије и Британије, већ и осталих земаља западне и источне Европе. Дело је подељено у три целине. У првој су изложени циљеви и методе, у другој анализа типова вила, а у трећој трансформације затечених објеката у процесу романизације уз дискусију о континуитету или дисконтинуитету развоја стамбене архитектуре.[90] Посебно је значајна листа вила и других налазишта и попис публикација из којих се о њима може више сазнати.[91]

Симон Елис је још један аутор који се током своје академске каријере бавио изучавањем стамбених објеката антике. Међу бројним делима[92] „Становање у Риму“ (S. P. Ellis, *Roman Housing*)[93] је најсвеобухватније. У њему аутор анализира објекте стамбене архитектуре на подручју од Велике Британије до Египта у периоду од раног доба Империје до 6 века н.е. Аутор набраја фазе експанзије Римског царства и разматра ширење римског утицаја на стамбену архитектуру свих становника Царства, све до његовог пропадања и нестанка римске куће на крају посматраног периода.

У својој књизи „Римска кућа и друштвени идентитет“ ауторка Ширли Хејлс (S. Hales, *The Roman House and Social Identity*)[94] кроз синтезу познатих информација више примера стамбених објеката са територије Римског царства, од породичних кућа Помпеја, до кућа Британије, Галије, северне Африке и источне Грчке, доприноси разумевању начина на који су људи доживљавали свој животни простор у доба

[88] J. P. Sodini, *Habitat de l'Antiquité tardive*, Topoi, 5-1, 1995, 151-218, J. P. Sodini, *Habitat de l'Antiquité tardive*, Topoi, 7-2, 1997, 435-577
[89] J. T. Smith, *Roman villas, A Study in Social Structure*, London, 1997
[90] J. T. Smith, 1997, циљеви и методе 3-20, анализа типова вила 23-216, а у трећој трансформације затечених објеката у процесу романизације 219-301
[91] J. T. Smith, 1997, 340-59
[92] Најзначајније публикације овог аутора су: S. P. Ellis, The end of the Roman house, *AJA* 92, 1988, 565-76; S. P. Ellis, La casa у: *La civilta bizantina, oggetti e messaggio: archtecttura e ambiente di vida*, ed. A. Guillou, Rome, 1993, 167-226
[93] S. P. Ellis, *Roman Housing*, London, 2000
[94] S. Hales, *The Roman House and Social Identity*, Cambridge, 2003

античког Рима. Ауторка у свом тексту инсистира на значају, не само просторне и функционалне организације, већ и декорације стамбених објеката као начина испољавања друштвеног идентитета, тежњи и идеала власника куће.

Становање у касној антици тема је истоимене публикације чији је коаутор и првопотписани уредник Лук Лаван (L. Lavan et al. (eds.), *Housing in Late Antiquity*).[95] У књизи су обједињени текстови различитих аутора који обрађују теме епископије, осветљења, односа приватног и јавног и правила грађења стамбених објеката на територији Шпаније, Африке и Медитерана-од Галије до Јордана. Иако је главна тема посвећена периоду касне антике, поједини радови обрађују и византиски период и становање из раноисламског доба (кроз анализу у стену уклесаних кућа Кападокије и катастрофалним земљотресом из 749. год.н.е.порушене Пеле из Јордана).[96]

2.1.3 Анализа и вредновање најзначајнијих радова о римском становању на простору Србије и земаља региона

Нужно је и веома корисно у прегледу радова значајних за разумевање стамбеног архитектонског програма касне антике на територији данашње Србије, поменути значајне синтезе и широкоцитиране публикације о античким стамбеним структурама из централнобалканских провинција.

Као саставан део сеоских имања, стамбена зграда је била предмет истраживања у делу „Римске виле у Панонији“ аутора Едит Томас (E. Thomas, *Romiche villen in Panonien*).[97] У књизи је представљено 153 истражених пољских имања у Мађарској и источној Аустрији. Вилама Панонске низије бави се и Мариа Биро у чланку „Римске виле у Панонији“ (M. Biro, *Roman villas in Pannonia*).[98] Текст се односи на конструктивне и функционалне карактеристике различитих грађевина истражених имања, а као полазна тачка користи се поменута монографија Е. Томас.

Међу делима који допуњују знања о вилама је и чланак Милоја Васића „Римске виле типа виле рустике на југословенској граници“,[99] који је једина публикација произашла из његовог магистарског рада чија су тема рустичне виле на северној граници некадашње СФРЈ.

[95] L. Lavan et al. (eds.), *Housing in Late Antiquity. From Palaces to Shops*, Late Antique Archaeology 3, Leiden – Boston, 2007
[96] L. Lavan et al. (eds.), 2007, 323-523
[97] E. Thomas, *Romiche villen in Panonien*, Budapest, 1964.
[98] M. Biro, Roman villas in Pannonia, *Acta AASH*, XXVI, 1-2, Budapest, 1874, 23-57
[99] M.Vasić, Römische Villen vom Typus der Villa rustica auf jugoslawischen Boden, *Arch. Iug. XI*, Beograd 1970

Стање истражености стамбених објеката антике на територији савремене Хрватске је веома добро. У најцитиранијој монографији хрватских аутора, „Антички град у источном Јадрану“ Мате Суића,[100] побројани су основни типови урбаних резиденција. У два дела свеобухватног научног рада “Римске виле Истре и Далмације”,[101] аутора Власте Беговића и Иванчице Шрунк, након прегледа локалитета изнета су разматрања порекла и развоја вила на подручју Италије до касне републике и раног Царства. Када су у питању виле на источној обали Јадрана, аутори анализирају развој грађевина са тог подручја и њихову повезаност са вилама у Италији, да би онда изложили усвојену типологију вила и истражене типове на подручју Истре и Далмације. “Прилог проучавању техника и структура грађења римских вила рустика на обали римске провинције Далмације“,[102] ауторке Ане Килић- Матић још једна је публикација која доприноси истраживању стамбеног програма антике. На основу анализе 210 регистрованих вила рустика ауторка доноси закључке о техникама грађења и конструктивним специфичностима које су се развијале на посматраном простору.

Бугарски научници су велику пажњу посветили изучавању објеката стамбене архитектуре. Облик, функција и улога римских вила Мезије тема је бројних чланака Венцислава Динчева, чија је најсвеобухватнија публикација монографија „Римске виле на територији данашње Бугарске“ (В. Динчев, *Римските вили в днешната българска територия*).[103]

Нова археолошка истраживања на територији Републике Македоније у великој мери била су посвећена истраживању античке стамбене архитектуре. Током Другог светског рата откривени су археолошки остаци урбаног простора Стобија, и значајна је пажња посвећена бележењу и истраживању њихових декоративних елемената. Један од најсвеобухватнијих приказа античког Стобија је дело Ј. Вајзмана „Стоби, водич кроз антички град“.[104] Током каснијих периода, посебно у другој половини 20. века, са изузетком верских објеката, некропола и утврђења, регистрован је, а потом заборављен

[100] M.Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976
[101] V. Begovic, I. Schrunk, Rimske vile Istre i Dalmacije, I. dio: pregled lokaliteta, *Pril. Inst. Arheol. Zagrebu*, 19, Zagreb, 2002, 113-130; V. Begovic, I. Schrunk, Rimske vile Istre i Dalmacije, II. dio: tipologija vila. *Pril. Inst. Arheol. Zagrebu*, 20, Zagreb, 2003, 95-112
[102] A. Kilić-Matić, Prilog proučavanju tehnika i struktura gradnje rimskih vila rustika na obali rimske provincije Dalmacije, *Opuscula Archaeologica*, 28, Zagreb, 2004, 91-109
[103] V. Dinchev- В. Динчев, *Римските вили в днешната българска територия* (Roman Villas in the Present-Day Bulgarian Lands). София, 1997
[104] J. Wizmen, *Stobi, vodič niz antičkiot grad*, Belgrad, 1973

велики број руралних стамбених објеката,[105] док је само неколицина представљена у појединачним чланцима.[106] Током 20. века, међу осталим истраживан је и локалитет Вардарски Рид на коме су пронађени остаци раноантичких стамбених објеката. Део резултата представљен је у зборнику радова који се појавио 2005. године. Најсвеобухватније монографије посвећене презентацији начина становања у античком периоду дело су Дафине Герасимовске. Публикација „Античке куће у Македонији“ (Д. Герасимовска, *Антички кукји во Македонија*)[107] обухвата велики број стамбених структура, претежно лоцираних у урбаним срединама (Стоби, Скупи, Хераклеја). Нешто касније појавила се и монографија „Улога стана у култури становања кроз антику у Р. Македонији“ (D. Gerasimovska, *Ulogata na živealištето vo kulturata na živeenje niz antikata vo R. Makedonija*),[108] у којој су анализирани почеци грађења стамбених објеката на праисторијским локалитетима Македоније, куће егејског периода, затим римског све до касне антике и црквених резиденција.

На територији Републике Србије архитектура стамбених објеката истраживана је успутно и делимично, углавном у оквиру превентивних инфраструктурних радова. Изузетак су монументални остаци палатијалне архитектуре царских градова. Драгослав Срејевић је у свом делу „Римски царски градови и палате у Србији“[109] објединио текстове групе аутора у којима је дат приказ архитектонских конструктивних и декоративних елемената објеката из Феликс Ромулиане, Сирмиума и Наисуса. Богато илустрована, ова монографија пружа јасан преглед објеката палатијалног становања зреле антике.

На међународном семинару одржаном 2003. године у част 50. годишњице истраживања Гамзиграда изложени су многи радови који се посвећени тематици стамбене архитектуре антике у Србији. Међу њима посебно је значајан чланак Венцислава Динчева „Ромулијана и резиденције касне антике у Дакији и Тракији“,[110] у коме се осим Галеријеве палате у Ромулијани разматрају и грађевине Наисуса и Медиане. Гордана Милошевић је још једна од ауторка који је се бавила стамбеном

[105] Према D. Gerasimovska, *Ulogata na živealištето vo kulturata na živeenje niz antikata vo R.Makedonija*, Skopje, 2009, 11
[106] Ž. Vinčić, Stobi-antički grad, Lokalitet Krečana- Vila rustika, *AP*, 12, Beograd, 1970, 140-141, итд.
[107] D. Gerasimovska, *Antički kukji vo Makedonija*, Skopje, 1996
[108] D. Gerasimovska, *Ulogata na živealištето vo kulturata na živeenje niz antikata vo R.Makedonija*, Skopje, 2009.
[109] Д. Срејовић, ур., *Римски царски градови и палате у Србији*, Галерија САНУ, књига 73, Београд, 1993
[110] V. Dinchev, Romuliana et les résidences de basse antiquité de Dacia et de Thracia. – In: *Felix Romuliana, 50 Years of Archaeological Excavations*, Belgrad, 2006, 9-27

архитектуром урбаних целина. У свом тексту „Домус и урбане виле у Србији“[111] она даје преглед и основне карактеристике познатих и већ публикованих зграда са територије данашње Србије, што њен рад чини и добрим библиографским полазиштем за дубље истраживање теме.

Прва обимна заштитна ископавања у Сремској Митровици и њеној околини започета су 1957. године. Откривени су делови царске палате, хиподрома, виле, градске терме, стамбени објекти, градски форум, тробродни храм. Изван градских бедема откривена су гробља из свих античких периода, као и бројни налази на обали Саве и у Сави. И у осталом Срему откривен је низ античких налазишта, углавном приликом заштитних ископавања, међу којима су мања и већа утврђења, некрополе, виле рустике али и керамичке радионице, акведукт, базен и друго.[112] Објекти стамбене архитектуре представљени су у бројним чланцима Олге Брукнер[113], Велике Даутове-Рушевљан[114], Маје Паровић- Пешикан[115] и Владимира Поповића.[116] Чланак Иване Поповић[117] посебно је значајан, јер је у њему изложена типологија и систематизација декорације римских кућа Сирмијума.

---

[111] G. Milošević, Domus and villae urbanae in Serbia, *DOMUS – Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen*, Akten des 3. Internationalen Symposium über römische Städte in Noricum und Pannonien (Hrs. Peter Scherre), Wien, 2008, 349-365

[112] P. Milošević, Rezultati antičkih arheoloških istraživanja u Sremu i Sirmijumu, *Glasnik SAD*, 14, 1998, 9-20

[113] O. Brukner, Prilog proučavanju urbanog razvoja Sirmijuma. *GZPSKV*, XI-XII, Novi Sad, 1982-1983, 5-43; Marin Do, Dumbovo - rimsko naselje. *AP*, 14, Beograd, 1972, 68-71; Dumbovo, Beočin, Marin Do, Rakovac - rimsko naselje. *AP*, 15, Beograd, 1973, 60-61; Delimični ostaci ville rustice u dolini Dumbovačkog potoka kod Beočina, *GZPSKV*, VI-VII, Novi Sad, 1976, 6-7; Vicus i villa rustica u pograničnoj zoni panonskog limesa između Cusum-a i Bononia-e. *GZPSKV*, 6-7, 1976, 19-44; Pećinci, Budimlja, bara Alicija, Keramika, Zanatska zona, *AP*, 29, 1988, 147-148; Rimski sloj na Gomolavi. *RVM*, 20, 1988, 103-121; Arheološka iskopavanja 1959. godine u Sremskoj Mitrovici, *AP*, 1, Beograd, 1959, 122-124; (1962); Sirmium - lokalitet 28. *AP*, 4, Beograd, 1959, 131-139; Počeci romanizacije u jugoistočnom delu provincije Panonije. Novi Sad: Matica srpska, 1987; Žirovac, Ruma - rimski put. *AP*, 23, Beograd, 1982, 95-97; Kudoš, Šapinci, Villa rustica. *AP*, 23, Beograd, 1982, 83-85; Kudoš, Šašinci, Villa rustica. *AP*, 24, Beograd, 1998, 99 ; Rimska naselja i vile rustike. u: Z. Vapa (ur.) *Arheološka istraživanja duž autoputa kroz Srem*, Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, 1995, 137-174; Iskopavanje u Sirmijumu 1957-1960, *Limes*, I, Beograd, 1961, 77-81

[114]V.Dautova-Ruševljan, Rezultati zaštitno-sondažnih iskopavanja na lokalitetu 'Vranja' kod Hrtkovaca u Sremu 1979. godine. *RVM*, 27, 1981, 181-201; Sondažno zaštitna iskopavanja na lokalitetu Vranj kod Hrtkovaca u Sremu, 1980-1989. *RVM*, 33, 1991, 41-62; Zaštitno iskopavanje rimskog naselja u Hrtkovcima 1991 godine. *RVM*, 35, 1993, 53-70

[115] M. Parović-Pešikan, Sirmium - lokalitet 4. AP, 4, Beograd, 1962, 123-131; Sirmium - villa urbana - lokalitet 4. *AP*, 10, Beograd, 1968, 135-139 ; Lokalitet 4 - kasnorimska vila. *AP*, II, 1969, 190-194; Excavations of a Late Roman villa at Sirmium. *Sirmium*, II, Beograd, 1971, 15-49; Excavations of a Late Roman villa at Sirmium. *Sirmium*, III, Beograd, 1973, 1-44

[116] V. Popović, Sirmium - Sremska Mitrovica - rimski grad. *AP*, 6, Beograd, 1964, 77-79; Sirmium - Sremska Mitrovica - rimski grad. *AP,* 7, Beograd, 1966, 136-173

[117] I. Popović, Tipology and Decoration od the Roman Houses in Sirmium, *DOMUS – Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen*, Akten des 3. Internationalen Symposium über römische Städte in Noricum und Pannonien (Hrs. Peter Scherre), Östrrreichisches Archäologisches Institut, Sonderschriften band 44, Wien 2008, 349-366

Стање истражености античког Ниша и његове околине је веома лоше, тако да се о стамбеним структурама овог града веома мало зна. Грађевина са октогоналном салом, чија је резиденцијална функција могућа, али на овом ступњу истражености тешко доказива, откривена 1988.год. на Градском пољу, помиње се у радовима Петра Петровића[118] и Симе Гушића. Предграђе савременог Ниша- археолошко налазиште Брестје или Медијана је нешто боље истражено. Иако систематска ископавања трају још од почетка 20. века, већи део локалитета данас није откривен, нити презентован. Две најзначајније монографије о њему су радови Петра Петровића „Медијана, резиденција римских царева“[119] и Слободана Дрче „Медијана“,[120] у којима су у засебним поглављима текстом, цртежима и фотографијама представљене зграде који су могле имати стамбену функцију. Веома мало информација публиковано је о грађевинама са мозаицима на брду Виник у околини Ниша који су, такође, могла имати стамбену функцију.[121] Међу објекте стамбене архитектуре Понишавља може се сврстати и приградска резиденција откривена у околини Беле Паланке, античке Ремезијане, о којој сведоче цртежи Душана Сабовљевић а[122] из 1888. године, а која је помињана и у радовима многих млађих аутора.[123]

Царичин Град, претпостављена Јустинијана Прима, такође унутар своје комплексне урбане структуре садржи остатке стамбених здања, која су подробније истражена у кампањама систематских истраживања од 1990. год до данас. Ни једна публикација није посвећена искључиво кућама Царичиног града, али су оне ипак обрађене као делови неколико најзначајнијих монографија[124] и редовно публикованим извештајима са истраживања. Осим тзв. „Виле урбане“, као остаци стамбених објеката идентификовани су и археолошки остаци у Доњем граду, уз јужну капију утврђења.

---

[118] Petrović, P., *Ниш у античко доба*, Ниш 1976 ; Niš u antičko doba, u: *Istorija Niša* I, 1983, 53-75.; NAISSUS - zadužbina cara Konstantina, u: *Rimski carski gradovi i palate u Srbiji,* ed. D. Srejović, Beograd, 1993, 57-81 (посебно 68, 78-80).

[119] P. Petrović, *Medijana. Rezidencija rimskih careva*, izd. SANU, Arheološki institut Beograd i NM Niš, Beograd, 1994. Нешто касније публикован је и чланак истог аутора, Medijana - Antičko naselje sa vilama, *Starinar,* XLVII, Beograd 1996, 295-300

[120] С. Дрча, *Медијана* (водич), Ниш, 1979; Медијана, у: *Споменици Ниша*, Ниш, 1979, 12-15; Медијана - објекат Б, *Зборник Народног музеја,* Ниш, 9, 2000, 21-36

[121] С. Гушић, Објекат са мозаицима на Винику, *Нишки зборник,* 4, 1977, 91-96

[122] D. Saboljević, Dopisi, Starine iz Bele Palanke, *Starinar*, 5-2, 1888, 66-70

[123] G. Milošević, Istorijski razvoj kuće u Ponišavlju, oblici i način gradnje, u pr. D. Žunić, *Tradicionalna estetska kultura, Estetska dimenzija kuće*, Niš, 2006, 99-112, S. Gušić, Urbanizam Remezijane od I do IV veka, *Saopstenja*, 19, 1987, 27-34

[124] V. Ivanišević, B. Bavant, *Ivstiniana Prima*; V. Kondić, V. Popović, *Caričin Grad, Utvdjeno naselje u Vizantijskom Iliriku*, Beograd, 1977

Текст Вујадина Иванишевића о становању унутар утврђења,[125] значајан је допринос разумевању теме и најава за најновији том публикације о археолошком налазишту, овог пута о становању и материјалној култури на Царичином граду.

Осим поменутих публикација које се, са изузетком руралних грађевина на територији Срема, углавном односе на истражене урбане и субурбане целине, одређени број публикованих текстова, углавном у форми извештаја са терена доноси информације о стамбеним објектима руралног карактера. Већина текстова је штуро опремљена графичким подацима што је последица фрагментарног истраживања сондажног типа, лошег стања очуваности архитектонских елемената или намере аутора да материјал у будућности објави у детаљнијој публикацији. О овим радовима биће речи приликом израде опширне библиографије текстова који се односе на стамбену архитектуру из периода антике на територији данашње Републике Србије.

2.2 Преглед становања древних цивилизација

Познавање стамбене архитектуре праисторијских људи, а затим и древних цивилизација нужан је корак ка разумевању континуитета њеног развоја и сплета комплексних околности које су утицале на формирање млађих стамбених структура. Због тога, осим типолошког приступа који се односи на анализу геометријских односа основа грађевина, положаја врата, прозора и огњишта, прегледа коришћених материјала и техника грађења у односу на географски положај и климатске факторе, као и разматрања естетских карактеристика грађевина, укратко су стамбене структуре праисторије, а детаљније куће најраније историје са територије којом су обухваћена сва велика подручја на којима су се развијала култура и цивилизација, у даљем тексту представљене кроз призму комплексних друштвених (структура домаћинства, потреба за одбраном...) и културолошких фактора (поимање простора одређене заједнице или њени верски обичаји).

Поимање структуре станишта је релативно младо, и за прве научнике камено доба био је период у коме је праисторијски човек користио само природне заклоне-пећине и поткапине. У прилог овој тврдњи иде и податак да су све до друге половине 19. века праисторичари прве хоминиде изучавали разматрањем артефаката од камена

[125] V. Ivanišević, Caričin Grad – The fortifications and the intramural housing in the Lower town, In: *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter,* Teil 2.2, Eds.Ur. F. Daim, J. Drauschke, Mainz 2010, 747-775

или костију, њиховом анализом и компарацијом.[126] Међу елементима палеолитске реалности трагови структура првих станишта утицали су, уз откриће уметности најраније праисторије, на креирање слике о човековим претцима као мислећим бићима.

Пре више од 3.5 милиона година,[127] хоминиди- чак и на нивоу аустралопитекуса и хомо хабилис-а, у потпуности зависни од спољних фактора на које су веома мало могли утицати употребом примитивног оруђа и оружја, почели су себи тражити заклоне и креирати склоништа чији је изглед био одређен дужином трајања боравка, активностима и комплексношћу друштвених односа. Управо због разноликости услова у којима су први људи живели, узроковане географском дисперзијом, као и због огромних хронолошких дистанци, немогуће је представити апсолутно прецизну глобалну линеарну еволуцију стамбених структура, тако да је, кроз приказ основних периода праисторије, представљен веома поједностављени модел. Насупрот устаљеном мишљењу старијих научника, палеолитски човек није био само пасивни корисник затечених природних склоништа.[128] Према својим потребама, први човек, трагач за плодовима и ловац, принуђен да се у потрази за храном стално креће, није у најранијем палеолиту користио само пећине као заклон, већ је и модификовао тло места боравка, копао јаме или дубио нише у стенама. Такође, подизао је заклоне од ветра у форми насипа или веома ниских зидова од земље, камена или дрвета које је прекривао лишћем и животињском кожом.[129]

Током средњег палеолита унапређени су механизми заштите од хладноће и влаге, тако да су у подове примитивних станишта уграђивани облуци или полагане гране. На унутрашње зидове пећина ослањани су носећи елементи преко којих је разапињана животињска кожа, чиме се преграђивао простор и обезбеђивао већи

[126] Према R. Desbrosse, J. Kozlowski, 2001, у предговору H. Delporte, 7: од 1860 до периода између 1930-1950 праисторичари су своје деловање ограничавали на анализу и описивање покретних налаза које је било једноставно идентификовати и разумети. Ови подаци ни приближно нису могли бити довољни за квалификацију тадашњег света: дефиницију, организацију и структурацију у времену и простору.
[127] B. Milić, 1990, 3
[128] Према K. Kotsakis, 2009, 29, Однос човека према природи био је активан. Свесним деловањем утицао је на модификацију затеченог стања према сопственим жељама и потребама.
[129] Према R. Desbrosse, 2001, op. cit, 32, У Француској, близу града *Puy en Velay*, на налазишту *Soleilhac* пронађен је најстарији под палеолитског станишта. Површина од 6x1.5м, лоцирана близу кратерског језера, која потиче из 800 000.год. п.н.е. поплочана је облуцима.

топлотни конфор.[130] Осим камена и дрвета, као грађевински материјал коришћене су и кости великих сисара.[131]

У најкаснијем палеолиту уметност, чији се трагови препознају већ у средњем палеолиту постала је фигурална. У овом периоду су први људи сахрањивали своје ближње са пијететом, на, за то брижљиво одабраним, местима. Стамбену организацију карактерисала је проста функционална одређеност унутар једноставних градитељских структура које су често биле груписане у примитивна села.

У мезолиту, као ни раније у палеолиту и касније у млађем неолиту, прве стамбене грађевине нису имале вертикалне зидове, већ се покривна конструкција издизала конусоидно или шаторасто одмах од тла. Објекти су најчешће били од блата, камена, а покривач од сламе, животињске коже или неке друге органске материје. Овом начину грађења претходио је дуг развојни пут, у многоме условљен променом климе што је утицало на преоријентацију првих ловаца ка земљорадњи и одгајању домаћих животиња. Тако је потреба за простором за одлагање хране и смештај животиња утицала на усложњавање функционалне организације простора.[132] Код већине налазишта из овог периода уобичајено је откриће огњишта које се налази унутар шаторастих и колибастих структура, или у њиховој непосредној близини.

Најранији неолит, предкерамичко доба, временски одређено периодом од 8300.год. п.н.е,[133] осим узгајања житарица и израде једноставних алата за обрађивање земље карактерише појава првих урбаних агломерација.[134] Примитивна села су заправо била групације функционално независних стамбених структура. Карактеристика ових насеобина била је континуитет њиховог трајања,[135] односно континуитет насељавања, ревитализације старијих објеката и грађење на њиховим темељима. И поред тога што

[130] Према R. Desbrosse, 2001, op. cit, 31, H, de Lumley, Une cabane acheuleenne dans la grotte du Lazaret (Nice), *Memoires de la Societe Prehistorique Francaise*, Paris, 1972, Лазарет је светски позната пећина у којој су пронађени трагови дугачке колибасте структуре ослоњене на зид пећине. Потиче из периода око 130 000 год.п.н.е.

[131] Према R. Desbrosse, 2001, op. cit, 63, A.P. Chernich, Moldova 5, Kiev, 1960 i A. P. Chernich, *Le paleolithique inferieur et moyen de la region de Dniepr*, Moscou, 1965, Основа структуре станишта у којој се јасно види коришћење дугачких костију и кљова великих сисара као грађевински материјал. A. Panescou је сличну структуру открио на локалитету *Ripceni Izvor* у Румунији. Дугачке кости животиња су коришћене као носећи део паравана чија је функција била заштита од ветра.

[132] Према R. Desbrosse, 2001, op. cit, 114, N. Pigeot, Elements d'un modele d'habitation magdalenienne (Etiolles), Bull S.P.F.t.84. No 10-12

[133] Према R. Desbrosse, 2001, op. cit, 161

[134] Према R. Desbrosse, 2001, op. cit, 162, M. Stekelis et T. Izraelit, Excavations at Nahal Oren, *Israel exploration journal*, Nahal Oren (Israel)

[135] K. Kotsakis, 2009, op. cit, 29, Усвајање агрикултуре створило је основ за стално насељавање плодних терена, људи су своје животне активности ограничавали на мали део простора јасно одређених граница. Задржавање на истом месту било је условљено циклусом сетви и жетви које нису праисторијским људима, попут лова и сакупљања плодова, давале брзе резултате.

су у овом периоду овалне форме основа грађевина почеле да замењују четвороугаоне,[136] једнособне или вишесобне структуре,[137] техника грађења остала је иста, а дрво и камен су, и поред појаве конструкција од опеке, остали доминантни градитељски материјали током целог неолита.

Иако се о градитељским активностима неолитског човека не зна пуно, ипак о њему сведоче налази из Чатал Хијука (средња Анадолија),[138] Јерихона (Палестина), Хадзилара (јужна Анадолија), као и других места на Медитерану. На локалитетима анадолијске висоравни откривена су насеља раног неолита густе изграђености, где су се разуђене сеоске колибе кристализирале у густу, такорећи монолитну структуру. У најстаријим слојевима Јерихона (8000-7000 год.п.н.е.) куће су биле грађене у форми кошнице. Зидови су били од плетара, а подови укопани, посути песком и набијеном глином. У следећој фази (6500 год.п.н.е.) основе кућа су биле троугаоних форми, постављене око дворишта са централним огњиштем. Из поменутог периода потичу и остаци градитељских форми са апсидалним елементима и са елементима мегарона[139] који ће се у развијенијој форми појављивати и касније, током антике.

У мочварним крајевима грађени су објекти на шиповима. Многобројне куће сојеничког типа, изведене од лагане дрвене грађе, из времена касног неолита ка прелазу у бронзано доба, идентификоване су на локалитетима данашње северне Италије и Шпаније.[140]

Бронзано доба,[141] које је уследило после дугачког неолитског, било је последњи праисторијски период који је знатно утицао на низ динамичних промена економске, социјалне и културолошке природе млађих цивилизација, пре свега иновацијама које је донело. Међу њима је најзначајнија употреба метала, нарочито бронзе. Као и код претходних епоха, огромна разуђеност истражених археолошких налазишта по целом свету узроковала је различите услове живота, увек директно одређене географским константама, тако да је израда типологије стамбених објеката немогућа. Међутим, оно што се намеће као заједничка карактеристика свих локалитета из бронзаног доба била

[136] Према R. Desbrosse, 2001, op. cit, 172, D. Kirkbridge, *Beidha, 1967, an early neolithic village life south oh the Dead sea*, Antiquity, t. 42
[137] Према G. Ch. Chourmouziadis, 2009
[138] http://www.catalhoyuk.com/, посећено новембра 2011
[139] У Јерихону је пронађена грађевина по структури слична мегарону, а датирана око 5000 год.п.н.е.
[140] D.Gerasimovska, 1998, 20
[141] Према A.F.Harding, 2000, увод, бронзано доба у Европи трајало је у приоду око 2500-750 год.п.н.е.

је тенденција ка реокупацији насељених простора, што омогућава поједностављивање типологије урбаних целина на слободностојеће куће са окућницом, засеоке и села[142].

Куће из бронзаног доба имају сложенију организацију, а сведочанства декоративне уметности су све присутнија у остацима стамбене архитектуре овог периода чији су примери бројни и боље очувани од налаза стамбених структура из каменог доба. Јасна слика која се добија сведочи о напредном нивоу конструисања. Осим мањег броја мањих грађевина округле основе,[143] објекти су били четвороугаони, већих димензија и правилне геометрије. Остаци зидова су углавном вертикални, релативно малих дебљина, грађени над каменим темељима. На многим локалитетима постоје трагови дрвених довратника и елемената ентеријера, попут зиданих клупа, огњишта и пећи које су често орнаментално декорисане. Значајно откриће била је употреба глинених плочица као кровног покривача.[144] Друштвено раслојавање, приметно и у ранијим епохама, током металног доба било је интензивније. Остаци грађевина се међу собом разликују према примењеној техници и материјалима, обликовању, димензијама и функционалној организацији. У зрелом бронзаном добу градиле су се и, у односу на агломерацију, централно позициониране зграде јавних функција које су служиле административној и привредној организацији урбаних целина, као и верским активностима становника. Ови објекти, по димензијама и структури развијенији од зграда за становање представљају својеврсне прото-палате.[145]

За разлику од праисторијских, древне цивилизације карактерише стварање препознатљивих култура обликованих око тежње за унапређењем живота кроз развој економских делатности, политичку организацију, успостављање традиције моралних оквира понашања, као и кроз сталну потрагу за знањем и аутентичним уметничким изразом. У овој дисертацији разматрана је територија која обухвата три велика подручја на којима су се развијала култура и цивилизација, па са њима и стамбена архитектура старог века: Месопотамију, Египат и јужну Грчку, западну обалу Мале Азије и острва Егејског мора. Народи који су насељавали поменути простор су, без обзира на различитости фактора који утичу на структуру домаћинства, а самим тим и стамбеног здања, преносом акумулираног знања и искустава кроз простор и време

[142] Према A.F.Harding, 2000, op. cit, 24
[143] Према A.F.Harding, 2000, op. cit, 25, Углавном у Британији и јужној Италији
[144] Према D. N. Konsola, 2009, 49
[145] Према G. Ch. Chourmouziadis, 2009, 50

највише утицали на обликовање зграда за живот зреле антике, а кроз њу средњевековне и савремене Европе.

Модел оног што је у историји архитектуре називано месопотамијском[146] кућом настао је у 2. миленијуму п.н.е. Обликовању овог прототипа претходио је дуги развојни пут. Најзначајнију промену представљао је прелазак са дрвених рамовских конструкција са испуном од плетара и блата од којих су биле сграђене стамбене структуре округле или овалне основе,[147] на јако издужене собе првих четвороугаоних стамбених здања,[148] чиме се смањивао распон који су дрвене греде морале да премосте.

Већ у 4.миленијуму п.н.е.[149] појавио се централни простор чија је функција била проветравање и осветљавање соба које су се на њега ослањале. Осим њега, који је могао бити отворен или наткривен,[150] појава сале која је знатно већа од осталих и која се по правилу ослања на централни простор са стране насупрот улазу, а која је вероватно служила пријему гостију и дневном боравку укућана, карактеристична је за куће из 3.миленијума п.н.е.[151] Типичну месопотамијску кућу, попут грађевина из Ура,[152] осим поменутих елемената карактерише екстензија по вертикали, појава спрата до кога се стизало степеништем. Комуникација на вишим нивоима била је обезбеђена преко галерије која је била отворена према централном простору.[153] Због постојања трагова занатских активности у приземљу може се претпоставити да је разлог надоградње грађевина потреба домаћинства да развија мануфактурне комерцијалне

[146] Месопотамија, такође Међуречје; грчки: *Μεσοποταμία*, превод са староперсијског *Miyanrudan*- „Земља између две реке“ или арамејског назива *Beth-Nahrin*- „Кућа двеју река“. Географски јасно одређено подручје, југозападне Азије, тачније, простор дефинисан током река Тигра и Еуфрата који обухвата не само алувијалну раван између њих, већ и речне равнице и околна низијска подручја према Арапској пустињи, Персијском заливу и планинама Заргос и Кавказ.

[147] Према J.-C. Margueron, *Les Mesopotamiens, le cadre de vie et de pensee*, Vol.2, Paris, 1991, 41, најстарије оријенталне грађевине нађене су на локалитету Малаха у Палестини.

[148] Према J.-C. Margueron, 1991, op.cit, 43, Могућност конструисања вертикалних зидова који се сучељавају под правим углом представљало је велико откриће. У Сирији, на налазишту *Cheikh Hassan*, затим на локалитету *Mureybet* су откривене прве четвороугаоне зграде. Куће *Bouqras* на Еуфрату су прва група четвороугаоних здања у месопотамијском басену.

[149] *Habuba Kabira* је сумерска колонија, утврђени град у коме је пронађен велики број кућа које су слободна верзија реплика сумерских кућа.

[150] Све су чешће дискусије на тему геометрије централног простора за који се *a priori* претпоставља де је био отворен. J.-C. Margueron, 1991, 59-60, подсећа на природу материјала који су коришћени за грађење месопотамијских кућа. Непечена опека, веома порозна и разградљива у контаку са водом, којом су често били поплочани централни простори није могла бити намењена отвореним површинама. Значи, двориште је морало имати канале за одводњавање што у највећем броју примера није био случај. Због свега реченог, честог присуства угљенисаних греда и чињенице да се прецењује значај активности на отвореном, на територији где високе температуре боравак на сунцу чини неиздржљивим, чини се да су људи под кровом тражили не само заштиту од кише, већ и од топлоте.

[151] Типичне куће из овог периода откривене су у градовима *Tell Asmar, Khafadje* и *Mari*.

[152] Град-држава сумерске цивилизације, налази се близу ушћа Еуфрата у Персијски залив

[153] F. Benoit, L'Architecture Antiquite, *Manuels d'histoire de l'art*, Paris, 1911, 122

активности. Осим наведених типова кућа, у градовима и селима Месопотамије су пронађени и остаци потпуно једноставних структура, групације од 2 или 3 собе правилних четвороугаоних облика, које су често уз функцију становања садржале и занатске радионице.[154]

Централна просторија квадратног облика, карактеристична форма месопотамијске културе, може се препознати и код великог броја асирских и вавилонских кућа.[155] Уз ову собу, која је могла бити наткривена или под ведрим небом, низале су се друге просторије, углавном облика издуженог правоугаоника. Овај простор је могао постојати и код вишеспратних објеката, био је виши од кровних тераса, имао отворе на поткровним деловима зида и служио је осветљавању и вентилирању просторија које су око њега биле распоређене.[156] Сурово високе температуре овог подручја утицале су да, код највећег броја неоасирских и неовавилонских објеката зид спољне фасаде куће, који је био нешто дебљи од осталих зидова, буде зид главне просторије, оријентисане према југу дворишта и окренуте тако да прима најмању могућу количину светла.[157]

У асирској и вавилонској култури функционалним обликовањем простора наглашена је сепарација друштвеног од породичног простора, која је симболички била обележена масивним улазним вратима. Приватност становника обезбеђивана је измештањем оса кретања и прекидом визуелне комуникације, тако да се пасаж који повезује вестибул и собу за боравак, у ретким случајевима налазио у истој оси као и улаз.[158] Такође, сви ходници су вратима, која су се по правилу отварала према унутра,[159] били одвојени од претпростора и собе. Зоне активности су и код асирских и код вавилонских кућа биле јасно одређене. Код неовавилонских кућа се из централног

[154] Према J.-C. Margueron, 1991, op.cit, 42, најпознатији примери оваквих структура потичу из градова *Mari* и *Ur*. Предња просторија намењена је вршењу занатских делатности и комуникацији са екстеријером, а задња је намењена складиштењу резерви и боравку корисника.

[155] Асирија је заузимала северни део Месопотамије, чијим се средиштем означавао троугао омеђан Курдским горјем на северу, реком Тигар на западу и горњим током реке Заб на истоку. Унутар овог троугла, или врло близу њему сместили су се сви важнији градови тог краја: Ашур, Нинива, Арбела и Калух. Вавилонија, некадашње краљевство у Месопотамији, налазило се на доњем току река Еуфрата и Тигра. Културни центар подручја био је Вавилон. Народи који су насељавали ово подручје током историје успели су да прошире свој утицај на ширу околину, посебно током неоасирског (934.-610.год.п.н.е.) и неовавилонског периода (609.-539. год.п.н.е.). A.Benoit, *Art et Archeologie: Les civilisations, du Proche-Orient ancien,* Manuelle de l'école du Louvre, 2003, sadržaj

[156] Према C. Castel, *Habitat urbain néo-assyrien* et *néo-babylonien*. De *l'espace bâti* à *l'espace vécu***,** Paris, 1992. Tom 1, 55

[157] C. Castel, 1992. Tom 1, 17

[158] A. Mirić, G. Jovanović, Razvoj stambenih struktura od praistorije do prethelenskog perioda, *Zbornik GAF*, Niš, 27, 2012, 71-85

[159] Према C. Castel, 1992, op.cit, 64

дворишта кроз двокрилна врата улазило у главну просторију која је обично била украшена зидним сликама. Просторије за кување су обично биле у непосредној близини куће, саграђене тако да је неометано проветравање било могуће. Оне су по правилу биле опремљене пећима.[160]

Објекти од непечене опеке и блатног малтера, са широким темељима од опеке и камена,[161] саграђени на вештачки оформљеним терасама како би се савладао пад терена, затрпале рушевине старијих грађевина и постигао психолошки ефекат надмоћности власника имања, били су карактеристични за Вавилон. Блатни малтер, а у неким областима и малтер од гипса, коришћени су за малтерисање унутрашњих зидова, као и фасада.

Осим археолошких налаза асирских и вавилонских кућа, о начину грађења и култури становања сведоче бројни епиграфски налази. Тако се зна да је током маја и јуна произвођена опека и да су у том периоду грађене куће.[162]

У грађењу персијских[163] палата, које су доминантни сачувани програм градитељске баштине овог подручја,[164] учествовали су ратни заробљеници из освајачких похода персијских царева, што у многоме, уз хронолошку надовезаност, објашњава месопотамијски начин грађења, као и асирске и вавилонске елементе на новосаграђеним објектима. Персијанци су из асирских кућа прихватили одређене елементе декора око улазних врата, изражене магијске симболике. Концепт терасастог грађења, централног дворишта и издужених просторија, који је на неким објектима примењен, прихваћен је од Вавилонаца.[165] Персијске палате су биле импозантних

[160] Према C. Castel, 1992, op.cit, 98. у акадском језику не постоје термини којима се означавају неке специфичне функције. Тако нпр. не постоји реч кухиња, али постоји синтагма соба са пећима и сл.

[161] Према C. Castel, 1992, op.cit, 32, у Вавилону је димензија опеке била 33x33x12цм. Ширина зида је варирала од импозантних 2м (6 опека) до 40так центиметара код скромнијих здања.

[162] R. S. Ellis, *Fondation deposits in ancien Mesopotamia*, London, 1968, op.cit, 17-18 и 185, текст 4, *« Le roi fait les briques dans sa moule a briques et tous les gens concmpuisent leur maison »*, превод са француског А. Мирић : « Краљ је правио цигле у калупима за цигле и сви су градили куће ». Текст о астрономији из периода око 100 год, прича о шиману, трећем месецу када су се правиле цигле. Епиграфске тврдње објашњење налазе у реалности, јер месец шиман означава период када су пролећне кише већ прошле и када почиње лето, које метеоролошким условима дозвољава да се под отвореним небом заврше најзахтевнији послови.

[163] Стари Грци су *ἡ Περσίς*, домовином Ахеменида, именовали подручје које територијално највише одговара територији данашњег Ирана, а које је у доба ране антике укључивало и делове централне Азије, Авганистана и Кавказа.

[164] Према B. Milić, *Razvoj grada kroz stoljeća*, Zagreb, 1990, 51, Персија је једино подручје древних култура Оријента на којем храм није доминантна тема урбанизма и архитектуре. Насупрот остацима храмова који су скромнијих димензија и једноставних облика, од укупног градитељског фонда персијске културе, најбоље су очувани делови палата.

[165] A. Benoit, *Art et Archeologie: Les civilisations, du Proche-Orient ancien*, manuelle de l'école du Louvre, 2003

димензија,[166] и поред одељења за владаре имале су и велике сале за пријем, такозване „ападане“ са многобројним каменим стубовима. У стамбеним објектима Персије постојали су подруми, који, уз трагове раскошне декорације сведоче о јасном утицају хеленске архитектуре.[167]

Дрво, камен и глина, којих је на планинским теренима Персије било у изобиљу, представљали су доминантан градитељски материјал. Фасаде раскошних грађевина биле су облагане глеђосаним опекама, чије су се многобројне нијансе постизале печењем на различитим температурама. У погледу конструктивних решења, највећи значај персијске архитектуре лежи у чињеници да су за премошћавање великих распона коришћени камени стубови који су носили равну таваницу од дрвених греда, за разлику од вавилонаца и асираца који су сводно премошћавали распоне.[168]

Стамбена архитектура старог Египта[169] је, због трошности градитељског материјала веома лоше очувана. Из анализе остатака темељне зоне и тумачењем макета и зидних слика које су пронађене у гробницама богатих Египћана може се закључити о основним карактеристикама овог архитектонског програма.[170]

Египатске куће су биле приземни или ниско спратни објекти подужног плана, са равним проходним кровом. Собе су биле низане по дубини парцеле дуж осе кретања, градацијом просторија према степену приватности, од јавних и церемонијалних до оних намењених окупљању укућана, тако да се ове грађевине, у поједностављеној шеми могу, као и у осталим оријенталним цивилизацијама, представити са два тежишта. Унутар зграде је подвојеност харемлука постизана груписањем блокова просторија око унутрашњих дворишта у јасно дефинисане просторне целине међу којима су биле строго контролисане комуникације. Изолација према екстеријеру, густо насељеном урбаном ткиву, је постизана подизањем високих фасадних зидова наслоњених на улични фронт, а у квартовима у којима су куће имале дворишта, око њих је подизан високи оградни зид. На фасадним зидовима кућа у низу отваран је мали број прозора редукованих димензија, са засторима и капцима, што је станаре штитило

[166] Према A. Deroko, *Arhitektura starog sveta*, Beograd, 1962, 72, Даријева ападана у Персеполису била је већа од свих осталих. Стубови су били висине 12 м, пречника 0,94 цм, на међусобном размаку од 6,20 м. Ксерксова палата (у Сузи) имала је салу са стубовима висине 16.5 м са пречником стабла од 1.5 м
[167] E. Babelon, *Manuel d'archeologie orientale*, Paris, 1888, 159
[168] A. Mirić, G. Jovanović, 2012, 71-85
[169] Према A. Deroko, 1962, 72, данашњи назив Египат потиче из грчког доба. Оригинални назив би био „Кемит“, а Према старим асирцима „Мисир“. Узан појас долине Нила од слапова, друге катаракте, до Средоземног мора је релативно мали простор на коме се развијала египатска култура
[170] A. Mirić, G. Jovanović, 2012, 71-85

не само од високих температура, већ и од радозналих погледа. Улаз у кућу је, по правилу, био веома наглашен, некад монументалан.[171]

Импозантне собе за пријем наликовале су андронима, богато украшених подова и са ложама за банкет софе. Техничке просторије, попут кухиње са пећима, биле су по правилу удаљене од соба за пријем. Посебно место у кући заузимало је купатило, коме се, као и у хеленској стамбеној архитектури, чији је утицај у каснијим периодима био све јачи, поклањало пуно пажње.[172] Увек када је за то било прилике, Египћани су дворишне просторе и кровне терасе опремали тако да укућанима омогуће сеновите кутке за релаксацију. Сеници под балдахинима, алеје палми, акација, велики кавези са птицама и плитки водени базени су дворишта богатијих кућа чинили удобним просторима за одмор.[173]

Иако је Египат обиловао добром глином за опеку (која је осим ретких изузетака коришћена непечена, сушена на сунцу)[174] и одличним каменом[175] од ових материјала грађена је само монументална архитектура, док су куће биле од ћерпича, набијене земље и трске. Конфор египатских домова био је, као што је то био случај и код других древних цивилизација, подређен потребама заштите од високих температура. Термичка заштита се обезбеђивала повећавањем дебљине најосунчанијих зидова и израдом дебелог слоја изолације од набијене земље на нивоу тла и од слоја глине на нивоу крова.

Хронолошки, још у доба развоја египатске архитектуре и паралелно са њом, дешавао се процват цивилизације која је насељавала плодне просторе Јужне Грчке, западне обале Мале Азије и острва Егејског мора, нарочито Крита.[176]

Крит је конфигурацијом терена- пространим и плодним равницама и високим планинама, морем погодним за риболов, пријатном климом и погодним положајем у Егејском мору још од најстаријих времена пружао основу удобном животу и економском благостању. Иако је познавање критске стамбене архитектуре

[171] Према A. Benoit, 2003, 34
[172] Према P. Ballet, *La vie quotidienne a Alexandrie 331-30 avant J.C*, Paris, 1999, 182.
[173] Према A. Benoit, 2003, 34
[174] Према A. Choisy, *L'art de bâtir chez les Égyptiens*, Paris, 1904, 3, изузеци на којима је коришћена печена опека су акведукт *Medinet Abeu*, храм у месту Монт и зид подрума објекта који је био у непосредној близини језера.
[175] Према C. Ziegler, J.-L. Bovot, *Art* et *archéologie***.** L'*Egypte ancienne*, Manuels de l'école du Louvre, Paris, 2001, гранит, дионит, базалт и порфир
[176] Према A. Deroko, 1962, 91, од око 2500.год. до око 1400.год.п.н.е. на острву Криту, од око 1500. до 1200.год.п.н.е. у Микени и Тиринису и око 1200.год.п.н.е. у Троји и Малој Азији

некомплетно,[177] зна се да су прве стамбене грађевине ране праисторије биле кружне основе. Примером критске стамбене архитектуре може се илустровати чињеница да је ректангуларна форма која је карактерисала млађе куће,[178] процењена као најрационалнија за унутрашњу организацију и у односу на расположиве градитељске материјале, једном за увек усвојена као доминантни облик грађења стамбених објеката.[179]

Упркос томе што су палате владара, посебно оне из Малија, Фестоса и Кнососа током времена биле дозиђиване и преправљане, може се утврдити основна концепција у њиховом развоју. Иако су мање, оне наликују палатама асирских и вавилонских краљева. Становници Крита нису били ратници, а владари су одржавали пријатељске везе са великим земљама, тако да палате нису биле утврђења већ отворени објекти у којима је владар, осим што је у њима живео, обављао разне административне и религиозне дужности. Вишеструка намена ових грађевина утицала је на њихову комплексну просторну организацију, тако да се владарске палате са Крита могу сматрати неком врстом урбанистичких центара са мноштвом мањих или већих одељења груписаних око више унутрашњих дворишта. Тамо где су на пространа дворишта биле ослоњене раскошне стамбене одаје, грађени су тремови, тротоари и поплочане стазе што је омогућавало удобну и лаку комуникацију преко отворених површина током кишовитих дана, када је вишак воде одвођен канализационим каналима. Унутрашња дворишта служила су индиректном осветљавању просторија и њиховом проветравању, чиме се делимично неутралисао утицај високих температура лети, а киша зими. Такође, физичка подела зона становања за жене и за мушкарце, која није била толико строга попут оне на истоку, о којој је било речи, била је омогућена груписањем соба око унутрашњих дворишта. Просторије за становање обухватале су и читаве блокове соба за вођење домаћинства, складишта и ризнице, чији су зидови били украшени каменим плочама, рељефима и фрескама.[180]

Куће богатих грађана налазиле су се у непосредној близини палата, док су на периферији подизани скромни, густо распоређени станови.

---

[177] Остатке ове велике старе цивилизације почео је први откопавати енглески археолог Еванс и од тада се стално даље на томе ради.
[178] Према B. C. Rider, *Ancient Greek Houses*, Chicago, 1964, 73
[179] B. C. Rider, 1964, 73
[180] Према Б. Н. Несторовић, 1962, 239, просечна величина стамбених просторија је око 4.5x5.5м, висина 3.7-3.8м. Много одељења има издужен облик, посебно магацини и ризнице који су 2 до 3 м широки, а по 10 до 20м дугачки.

Стамбене зграде су понекад имале више спратова. Правилни краци степеништа од камена и благи успон обезбеђивали су удобну везу са горњим спратовима и отвореним терасама код већих грађевина. Равне терасе су, по правилу, биле од набијене глине преко јаких облица поређаних једна уз другу. Скромније грађевине наткривали су двоводни кровови. Набијена земља или поднице од непечене опеке покривале су подове, док су дворишта била поплочана каменим плочама, што је омогућавало одржавање високог степена хигијене.

Темељи и понекад зидови грађени су од више врста камења,[181] којим је овај простор обиловао, као и од опека од непечене глине, док је за конструктивне елементе попут таваничних греда, слободних подупирача и серклажа у зидовима коришћено дрво.[182] О изгледу ових здања говоре не само архитектонски остаци[183] већ и макете и глинене плочице на којима су представљене стамбене зграде.

Када су у питању Микена и Тиринт, карактеристични четвртасти тип куће, „мегарон“,[184] заменио је колибе округлих и овалних основа које су биле први домови њихових староседеоца. Структуру мегарона је чинила једна просторија у чијој је средини било огњиште, а дим је излазио кроз отвор на двоводном крову са дрвеним рожњачама и роговима, налик италском атријуму који се касније појавио. Испред куће је био отворени трем који су носили продужени бочни зидови и дрвени стубови.[185]

За разлику од становника Крита којима је трговина била главна делатност, микенски кнежеви херојских времена описаних у Хомеровим делима, били су у сталним борбама. Градитељска активност је била усмерена ка зидању војничких утврђења унутар којих је живела властела, док је народ насељавао простор изван бедема и живео у пољима, засеоцима и малим селима.[186]

Микенска палата је била права тврђава која је штитила целокупну управу земље, подигнута на брду и ограђена јаким одбранбеним зидом. Управо је положај палате на узвишењима условљавао зналачко искоришћавање конфигурације терана и доприносио

[181] Према A. Deroko, 1962, 92, код тесаног камена за зидове дворaца блокови су неки пут били врло велики (нпр. 1x4м).
[182] Према A. Deroko, 1962, 92, за међуспратну конструкцију употребљаване су дрвене греде које су некад биле веома дебеле (чак и до 60x80цм пресека).
[183] Највише остатака грађанских станова је пронађено у Гурнији, насељу на источном делу Крита где је откопана цела једна стара мала варошица
[184] Према Б. Н. Несторовић, 1962, 252, мегарон води порекло од праисторијске куће из Северне Европе, али исто тако ова јединствена идеја дрвене куће могла је бити рођена у шумама Балкана, где су се први Ахајци вероватно дуже времена задржали пре одласка у Грчку.
[185] Према А. Дероко, 1962, 93, ово је тип куће из кога ће се развити облик дворана и грчких храмова, а касније куће Блиског оријента и наших јужних крајева.
[186] Према B. N. Nestorović, 1962, 245.

монументалности комплекса која је наглашавана специфичном скулптуралном обрадом прилазних капија, карактеристичне трапезасте геометрије. Мегарон је био базични елемент микенских палата. Више мегарона, од којих је у највећем живео краљ, од осталих соба било је одвојено предворјем и тремом са погледом на двориште, а међу собом је било повезано ходницима, тремовима и двориштима. На њих су се ослањале помоћне просторије- оставе, ризнице, стражарнице.[187]

Дрвеном или зиданом оградом била су опасана дворишта унутар којих су биле заклоњене куће обичних становника Микене. Код већих грађевина се, веома уопштено гледано, из предњег дворишта са одељењима за послугу, коњушницама, магацинима и сл. приступало у главно двориште са раскошним вртовима у коме су биле просторије за становање окружене тремом. Уз подужну осу куће налазила се одаја за мушкарце са огњиштем, а понекад и стубовима који носе таваницу. У дну парцеле била је група просторија за жене са одајама за рад, купатилима и сл. Изнад одељења за боравак жена код спратних кућа налазиле су се њихове спаваће собе. Уколико је објекат имао и подрум, он је био намењен остави намирница и породичних драгоцености.

С обзиром да је у Микени било камена и дрвета у изобиљу, ови материјали коришћени су на начин који је истоветан зидарским техникама критских здања. Ћерпич је садржао доста сламе и био је слабијег квалитета, али је ипак био кориштен за мешовито зидање са каменом и дрветом. Велики број пронађених грађевина имао је и спрат који је по правилу био од дрвета. Овакве зидане конструкције малтерисане су блатним, а касније кречним малтером. Кровови су обично били двоводни, покривени трском, шкриљцем, па и металним плочама, или су пак били равни, са терасама од набијене земље преко дрвених облица.

2.3 Преглед становања античких цивилизација

Према легенди, Ромул је заоравши бразду око брежуљка Палетина, формирао град Рим у 753. год. п.н.е. На формирање идентитета империје која је у каснијим периодима постала светска сила утицале су етрурска и грчка цивилизација, које су и саме, кроз директан контакт успостављен добрим трговачким везама, биле упућене једна на другу.

[187] Према D. Gerasimovska, 1998, 26, од око 1200. па све до 400.год.п.н.е. ишчезле су богате палате егејског света

Историјски развој и утицаји етрурске куће

О етрурској[188] цивилизацији, коју је чинио савез држава хомогене културе и језика, а која је највише утицала на најранију историју Рима постоји веома мало података. Свој просперитет Етрурци су градили на експлоатацији минералних ресурса који су им омогућили развијање поморске трговине са суседима. Златно доба Етрурија је проживела током 6.века п.н.е, када су мануфактурна добра донешена из Грчке утицале на формирање специфичног уметничког стила. После бројних приморских и војних пораза претрпљених од стране Грка, независни градови- државе морали су да се суоче са растућом моћи младе римске републике, као и са упадима Гота са севера, тако да су до раног 3.века п.н.е. сви етрурски градови пали под војни утицај Рима.[189] Због лошег познавања етрурског, који није припадао ни групи индо-европских, ни групи семитских језика, сачуван је невелик број оригиналних текстуалних извора,[190] док су пронађени епиграфски налази, углавном вотивни споменици, тек недавно дешифровани.[191] Са толико мало текстуалних извора било је тешко направити портрет овог народа. Ипак, о становању у етрурској држави можемо сазнати анализирајући резултате истраживања темеља стамбених објеката, али и гробова богатих Етураца који су себи градили гробнице које су по просторном обликовању наликовале кућама.[192]

Етрурци су први од сеоца разастртих по римским брдима створили урбанистички обликовану градску целину.[193] Скромне градске куће сиромашних породица простирале су се у низовима у стамбеним квартовима осмишљеним унутар правоугаоне мреже улица и опремљеним каналима за одвођење отпадних вода.[194] Јединствена улазна врата су кроз вестибул посетиоца уводила у грађевину. Ови објекти, који су по просторном обликовању подсећали на грчки мегарон, имали су унутрашње двориште са бунаром око кога су се низале спаваће собе и просторије за боравак. Уз улаз у кућу налазиле су се оставе, како би се повлачењем у дубину

[188] Према M.Torelli, History-Land and People, у *Etruscan, Life and Afterlife: A Handbook of Etruscan Studies*, ed. L. Bonfante, 1986, Detroit, 47: Реке Тибер и Арно, Апенини и Тиренско море чинили су границе Етрурије.
[189] E. MacNamara, *Everyday life of Etruscans*, London, 1973, 6
[190] A. G. Mc Kay, *Houses, Villas and Palaces in the Roman World*, London, 1975, 11
[191] S. P. Ellis, *Roman Housing*, London, 2000, 23
[192] A. G. Mc Kay, 1975, 14
[193] J. Heurgon, *La vie quotidienne chez les Etrusques*, Paris, 1961, 58
[194] Према A. Boethius, J. B. Ward-Perkings, *Etrurscan and Roman Architecture*, Baltimore, 1970, 64, униформне куће саграђене унутар правилних квартова пронађене на налазишту Марзабото, удаљеном 30так километара од Болоње, представљају врхунац урбаног планирања етрурских градова у периоду око 500.год.п.н.е.

парцеле, заштитила приватност спаваћих и дневних просторија. Рана италска кућа се због овакве своје организације, а пре свега због великог, проветреног, централног дворишта у коме су се током дана одвијале различите активности, назива атријумском кућом,[195] иако је атријум, као архитектонска форма каквом га данас поимамо, настао тек касније.

Етрурско друштво карактерисала је наглашена друштвена раслојеност. Раскошни домови краљевских породица и аристократије разликовали су се од кућа у којима су становали представници ниже класе- обичан народ и класификовани робови. Нема сумње да је архитектура етрурских градова, урбанистички обликованих у оквиру правилне мреже међусобно паралелних улица, пуно дуговала архитектонским утицајима Блиског истока.[196] Овај утицај се највише огледао у архитектури раскошних стамбених структура, које су, као и код скромнијих здања, биле организоване око централног простора, атријума, до кога се стизало проласком кроз вестибул. Са обе стране атријума низале су се спаваће собе, док су се у његовом дну налазиле заједничке просторије, а понекад и врт.

Историјски развој и утицаји грчке куће

Култура старе Грчке[197] је утицала на обликовање стамбене архитектуре етрурске цивилизације са којом је одгајала живе трговачке везе, као и формирање стамбених навика током целог периода постојања Римског Царства. У доба формирања града- државе, полиса, пуно је улагано у јавне и религијске грађевине, док је кућа Атике, развијена на форми микенског мегарона била веома скромна. Међутим, иако су пронађени и протумачени бројни литерални записи о стамбеној архитектури архајске Грчке, истражен је веома мали број структура који би физичким остацима могао да

[195] Према F. Benoit, 1911, 452-458, назив атријум потиче од латинске речи атер (црн) јер су греде биле црне од дима који се кроз отвор на крову евакуисао.
[196] A. G. Mc Kay, 1975, 15
[197] Античком Грчком називамо цивилизацију која је, после пропасти Микенске цивилизације, почела да се током 8.века п.н.е. развија на територији континенталне Грчке, Мале Азије, Медитерана и обалама Црног мора, до њеног пада под власт Римске републике 146.год п.н.е. Поменути период је могуће сагледати кроз четири раздобља. Архајска ера је трајала од средине 8.века п.н.е. до 5.века п.н.е. Класично раздобље је започело са крајем архајског и трајало до смрти Александра Великог 323.год. п.н.е. Према F. E. Winter, *Studies in Hellenistic architecture*, Toronto, 2006, introduction, строго политички гледано, хеленистички период односи се на период од смрти Александра Великог 323.год. п.н.е. до пада источног Медитерана под царство Рима, око 50.год. п.н.е, или чак до краја владавине Птоломеја у Египту, односно смрти Клеопатре у 30.год. п.н.е. Четврти период је доба од римског освајања Грчке до пропасти Римског царства. Према I. Nielsen, *Hellenistic Palaces*, Esbjerg, 1994, 10, географски и културолошки, термин „хеленски“ се користи за области које су у неком тренутку биле под хеленским царством, или где је водећи друштвени слој био под грчким или македонским утицајем. Постоје и друге дефиниције по којима грађевина мора да поседује грчке елементе како би била окарактерисана као „хеленска“

подржи античке текстове.[198] Међутим, оно што се као уопштени закључак може извести из анализе резултата истраживања савремених аутора јесте да је приметно усложњавање структуре, при чему стамбене грађевине постају вишесобне, а њихов распоред, који је током ранијих периода био линеаран, у архајском добу постаје радијалан.[199] Модерна истраживања целокупне територије класичне Грчке, посебно истраживања Олинта у касним двадесетим и тридесетим годинама двадесетог века и атинске агоре представљају највећи допринос разумевању кућа поменутог периода.[200] Међутим, било би погрешно, због лошег стања очуваности, занемаривати значај архајских објеката за даљи развој стамбеног архитектонског програма и његов утицај на културу становања млађих цивилизација.

Према основним архитектонским карактеристикама, грчке куће класичног, хеленистичког и античког периода могуће је, веома поједностављено, поделити у четири основне групе.[201] Представници прве пронађени су у Приjени и зову се простас (*prostás*) кућама; другу групу чине куће типа пастас (*pastas*) из античког Олинта;[202] трећи тип су куће са перистилом (*peristȳlum*) карактеристичне за Делос, док четврту групу чине грађевине пронађене у граду Касопе а за које је заједничко постојање централне просторије са огњиштем.[203]

Грчке стамбене грађевине класичног периода, из 5. па све до 3. века п.н.е. су скоро без изузетака, биле организоване око унутрашњег дворишта, са бар једним тремом и степеницама ка спрату, уколико га је било.[204]

У току класично античког периода, из примера археолошких остатака кућа истражених у Атинској агори, може се закључити да су, насупрот луксузним јавним зданима, углавном скромне стамбене структуре биле грађене у густо насељеним квартовима уских улица. Највећи број откривених кућа из 5. и 4. века п.н.е. имао је само једну собу, а ако их је било три или четири, оне су биле распоређене око централног дворишта. Већина грађевина је била једноспратна, али су постојале и вишеспратнице намењене становању припадника нижих друштвених слојева. Фасаде

[198] Према Д. Герасимовска, 2009, 26, примери раноантичких кућа пронађени су на територији Магна Грециje, Агригента (античког Акрагаса) и Мегаре Хибleje у којој су најстарије античке куће грађене још у 8.веку п.н.е.
[199] Према F. Lang, Structural Change in Archaic Greek Housing у: *Ancient Greek Houses and Households*, Ed. B. A. Ault, L. C. Nevett, Philadelphia, 2005, 17
[200] F. E.Winter, Studies in Hellenistic architecture, Toronto, 2006, 157
[201] W. J. Graham, Origins and Interrelations of the Greek House and the Roman House, *Phoenix XX:1*, Toronto, 1966, 3-31
[202] C**.** Krause**,** Grundformen des griechischen Pastahauses, *Archaologischer Anzeiger*, 92, 1977, 167-179
[203] Hoepfner, Schwandner, 1994, 146-161
[204] L. Nevett, 2001, 128-129

су биле неугледне са, из безбедносних разлога, прозорима редукованих димензија, на којима су били дрвени капци. Иза високог зида са централно позиционираним тешким вратима, кроз узани пролаз, улазило се у унутрашње двориште и остале просторије које су се осветљавале из дворишта. Из епиграфских извора може се закључити да, док су у Хомеровом добу женске одаје биле на спрату, у класично грчком периоду биле су у приземљу, груписане око дворишта.[205]

Темељи грчких кућа из поменутог периода су обично од камена, док су зидови од опека или дрвене грађе са плетаром, а кров је покривен ћерамидом. Зидови су били малтерисани и заштићени кровним стрехама, а собе са подовима од набијене глине грејале су се пећима на угаљ.

Како су најзначајније вредности раног грчког друштва биле част и слава,[206] није изненађујуће што је, без обзира на друштвени статус власника куће, намештај био једноставан и скроман. Софе, столице и сточићи, теписи и јастуци били су прилагођени потребама времена. Овоме иде у прилог и чињеница да не постоје докази о грађењу велелепних градских палата, раскошних комплекса соба и дворишта, које су се често сретале како у претхеленском периоду, тако и у римском добу, а које су по површини биле десетак пута веће од класичних грчких кућа са Олинта.[207] Велики број артефаката из класичне Грчке, осликаних ваза и посуђа преносе нам информацију о лепоти и једноставности форми предмета који су у свакодневном животу коришћени.

Из класичног периода потичу карактеристични облици грчких кућа, типови простас и пастас. Стамбене структуре из Приене и Олинта, које по правилу припадају једној од поменутих група, постале су референца млађим истраживачима који су желели да опишу новооткривене куће. У класичном периоду појавиле су се и прве куће са перистилом карактеристичне за Делос и Атину, као и тзв. хердраум (*herdraum*) куће-грађевине са просторијом са огњиштем чији су остаци откривени на локалитетима Касопе и Амотоп.

Правоугаона мрежа улица, препозната и препоручена од стране Хиподама,[208] била је примењена и на, средином 4.века п.н.е. новооснованом малоазијском граду

[205] B. C. Rider, *Ancient Greek Houses, Their History and Development from Neolithic Period to the Hellenistic Age*, Chicago, 1965, 216
[206] Д. Герасимовска, 2009, 27
[207] F. E.Winter, *Studies in Hellenistic architecture*, Toronto, 2006, 157
[208] Према E. J. Owens, The Hellenistic City, у *A history of The Greek City*, Ed. A. Lagopoulos, Oxford, 2009, 183-184, Хиподом је био грчки урбаниста и политички теоретичар који је стварао у 4.веку п.н.е. Он је усавршио геометријски растер по којим су многи хеленистички градови урбанизовани. Новоформирани

Пријени. Унутар геометријске шеме омеђане главним улицама правца исток-запад и споредним, правца север-југ, формирани су стамбени квартови названи инсулама, димензија 47.3 х 35.4м, са по четири куће распоређене у два низа.[209] И управо те куће носе карактеристике тзв. простас кућа, архитектонски обликованих тако да се јасно функционално издетерминише намена одређених просторија и заштити приватност породице која је у њој становала.

Ове грађевине имале су мало унутрашње двориште квадратног или правоугаоног облика, које је служило проветравању и осветљавању просторија које су се на њега ослањале. Неким собама се приступало директно из дворишта, док је до других било могуће доћи искључиво проласком кроз простас, претпростор попут трема који се налазио тик уз унутрашње двориште. Овај наткривени претпростор је код мањих грађевина био ослоњен на продужетак латералног зида дворишта и омогућавао приступ двема собама, док је код већих кућа, имао и стубове на страни ка дворишту. Блок просторија којима је простас био претпростор, обично су чиниле ка југу оријентисана соба за боравак и пријем, оикос (*oikos*),[210] и бар две спаваће собе, од којих је једна била намењена боравку мушкараца, андрон (*andronitis*).[211]

Док су *простас* куће карактеристичне за Пријену, археолошки налази грађевина типа *пастас,* које су вероватно настале еволуцијом простас кућа, најчешћи су у северној Грчкој, посебно у веома добро истраженом Олинту. Овај, некада највећи град на полуострву Халкидики, био је уништен од стране Персијанаца у нападу 347. год. п.н.е, када су становници напустили руиниране остатке на јужном брегу и населили новоформирано урбано ткиво на северном брдашцу.

Куће пронађене у северном Олинту наликују једна другој, како по просечној површини основе од 293м2, тако и по функционалној организацији. Код свих грађевина, ширине око 17м, се кроз врата на уличној фасади улазило у јужно оријентисано, по правилу поплочано, унутрашње двориште. На северни део дворишта ослањао се пастас, дугачки трем ношен дрвеним стубовима, ређе зидом. Кроз пастас се приступало комплексу просторија- названом оикос, чија је функција била веома комплексна. Чинила га је заједничка соба намене која се може поистоветити са савременим дневним боравком, а која је била отворена ка четвртастим претпростором

градови су представљали серије мултиплицираних група инсула, блокова стамбених грађевина, чија је дужина увек била два пута већа од ширине

[209] Д. Герасимовска, 2009, 29

[210] Више у L. Navett, *House and Society in the Ancient Greek World*, Cambridge, 1999, 4-21

[211] Више у L. Navett, *Domestic Space in Classical Antiquity*, Cambridge, 2010, 43-63

испред кухиње и купатила. Код кућа типа пастас постојала је још једна функционална целина, андрон, која се обично налазила близу спољног зида при улици, а у идеалним случајевима на углу грађевине, како би преко прозора примала што више светла. Последња чињеница није у складу са тежњом да се просторијама обезбеди што интровертнији положај, тако да се може закључити да се андрон својим јавним карактером разликовао од других соба, а да су лежајеви- клине (*kliné*), распоређени дуж зидова били намењени смештају и обедовању посетиоца.

У зениту класичног периода, средином и при крају 5. века п.н.е,[212] додавањем стубова[213] и streha унутрашњем дворишту родио се нови тип у стамбеној архитектури антике, перистилна кућа. Неки аутори перистилну кућу разматрају као варијантни тип пастас грађевина, али са тремовима који се простиру на више од једне стране дворишта.[214] Најстарија перистилна здања, много раскошнија од кућа са Атинске агоре о којима је било речи, пронађена су у Делосу и у северном делу старе Атине, тик из зидине- градску четврт која још увек није била урбанизована, нити пренасељена, па је било могуће конструисати пространије зграде. Ова здања карактерише зидна декорација, фигурални или геометријски подни мозаици, као и скулптуре које су их красиле,[215] чији су фрагменти најчешће проналажени у оикус-у, у коме је породица, као и посетиоци, проводила највећи део времена онда када због временских прилика боравак у унутрашњем дворишту није био могућ.[216]

Остаци стамбених структура, особених због присуства велике просторије са огњиштем, пронађени су у северозападној Грчкој- градовима Касопе и Амотеп. Хофнер и Шванднер су крајем двадесетог века у овим налазима препознали четврти тип класичне куће који су назвали хердраум (*herdraumhaus*).[217] Остаци карактеристичних кућа са огњиштем из Касопа потичу из времена оснивања града, у 4.веку п.н.е, пре него што је век касније он страдао у земљотресу и касније био обновљен. Куће, просечне површине основе од 225м,[218] су унутар правоугаоне уличне мреже биле распоређене у правилним квартовима- инсулама. Уз мало унутрашње

[212] Занимљиво је да се појава првих раскошних здања подудара са временом усвајања Перикловог закона о грађанском праву из 451. год. п.н.е. Између осталог, грађани су имали право поседовања некретнина и земљишта не територији Атине, што их је стављало у повлашћену позицију градске елите.
[213] јер, према епиграму из Léonidas de Tarante, *Anthologie Grecque* VII, 648, 1.5 et suiv, „Кућа без стубова је ружна“
[214] L. Nevett, 2001, 22-23
[215] Према Д. Герасимовска, 2009, 27, више у Walter-Karydi n.d. 4
[216] Д. Герасимовска, 2009, 32, више у Rider, 1965, 248-249
[217] L. Nevett, 2001, 105-107
[218] Према Д. Герасимовска, 2009, из Hammond, 1953, 136-140

двориште налазио се неуобичајено велики оикос са централно постављеним огњиштем, такође значајних димензија. Може се претпоставити да је ова мултифункционална просторија служила не само кувању, већ и боравку станара.

Хеленизам је, кроз плански организоване градове и урбанистички обликоване квартове, инсуле, намењене становању унео много новина у културу становања. У овом периоду се тежило украшавању ентеријера кућа, обично перистилног типа, на начин до тада карактеристичан искључиво за јавне грађевине. Тенденција да се кроз раскошно декорисану унутрашњост стамбених здања манифестује моћ и статус власника, испољена већ током раног и средњег 4. века п.н.е, може се пратити кроз цео антички период.[219] Треба напоменути да је ова промена разумљива- док су ране грчке градове водили грађани и грађанска елита, хеленистичким градовима управљали су краљеви, тако да је традиција раскошне палате у архитектури постала норма, а тековина поседовања куће са перистилом идеал. Насупрот овом стремљењу, фасаде стамбених грађевина су и током хеленистичке епохе биле веома скромне. Истраживања Делоса и Приене омогућила су разумевање грчке куће из 3. и 2. века п.н.е. Приена је правоугаоном мрежом узаних улица личила на Помпеје. Куће су биле без, или са малим, високо постављеним прозорима на уличној фасади, у здање се улазило кроз врата која су се отварала према улици. Код скоро свих пронађених грађевина, четвороугаоном унутрашњем дворишту се приступало кроз узани пролаз у коме су врата била увучена тако да се формирао скромни претпростор испред њих, који сведочи о бризи да се заштити интимни простор укућана. Хеленистичке куће су, у зависности од материјалног статуса власника имале једно, а често и више унутрашњих дворишта. Око дворишта су биле распоређене складишне просторије и спаваће собе. Својом позицијом и архитектонским обликовањем одвајала се једна просторија-андрон, која је вестибулом са стубовима на улазу била одвојена од унутрашњег дворишта. У неким од истражених објеката, у овој посебној просторији откривени су трагови огњишта, док су у фрагменти питоса и кухињског посуђа чест налаз у вестибулу.[220] Осим поменутог типа хеленистичке куће, постоји велики број грађевина у којима се одступање од устаљеног плана огледа у изостанку андрона или друге просторије за пријем посетиоца. Ове куће су обично имале централно двориште око кога су биле економске просторије и две или три спаваће собе, а њихова површина није

[219] Nevett, 199, 161
[220] B. C. Rider, Ancient Greek Houses, Their History and Development from Neolithic Period to the Hellenistic Age, Chicago, 1964, 261

прелазила 120м2.[221] Код архитектонских остатака неких кућа, а најчешћи су примери из Атине, осим унутрашњих дворишта идентификован је и врт као, до тог тренутка нови елемент стамбене архитектуре хеленистичке Грчке.

Долазак Римљана на власт, 146. год. п.н.е, условио је све веће друштвено раслојавање које је утицало на модификацију стамбених навика становништва. Док је остало веома мало трагова колиба у којима су живели сиромашни, на основу археолошких остатака кућа богатих грађана, може се пуно закључити о међусобном преплитању хеленистичких и античких римских елемената. Тежња ка личном изобиљу огледа се у честим налазима из 2.века п.н.е: приватним купатилима, подним мозаицима, декоративним скулптурама, живом сведочанству о римској моди која је постајала све присутнија на посматраној територији.[222]

Податке о античкој грчкој кући доносе нам текстови античких аутора, по којима се она састојала од две различите целине међусобно ограниченог приступа. Јавне просторије, андронитис (*andronitis*), биле су груписане око једног дворишта, а породичне, гинајконитис (*gunaikonitis*), су због обезбеђивања неопходног степена приватности станара биле груписане око другог, или су биле на спрату.

Из детаљних описа Витрувија који, у шестој од Десет књига о архитектури, говори и о функционалној организацији грчке куће,[223] кроз улаз се ходником, са чије су се обе стране налазиле занатске просторије- продавнице и радионице у које се могло ући и са улице, улазило у двориште андронитиса. Андронитис је био намењен искључиво боравку мушкараца, женама није био дозвољен приступ. Осим олтара посвећеног Зевсу, у дворишту се налазио и трем. Неки су га, према Витрувију, називали простас (*προστὰς*), а други парастас (*παραστὰς*). Са обе стране перистила налазиле су се собе за пријем и кућна светилишта, док је у самом дну дворишта био андрон, спаваћа соба главе породице, као и пролаз који је водио ка још једном дворишту- гинајконитису. На његовом најудаљенијем крају био је излаз ка врту. Сличан распоред предложен је и Бекеровим планом[224] према коме су гинајконитис, унутрашње двориште око кога су биле груписане просторије намењене дневним

[221] M. Trumper, Modest housing in late helinistic Delos, in B. A. Ault, L.C.Nevett, Ancient Greek Houses and Households, Philadelphia, 2005, 119
[222] Д. Герасимовска, 2009, 28
[223] Vitruvius, De architectura libri decem, VI.VII.1.
[224] Из B. C. Rider, 1964, 216, према: W. A. Becker, Excurs zum dritten Scene, Das griechische Haus, Vol. II, p.105

активностима жена, али и остава породичног блага, била дубље у парцели, чиме се штитила породична интима.

Историјски развој античке римске куће

Комплексни програм стамбене архитектуре античког Рима чиниле су различите грађевинске форме настале у зависности од урбаног окружења и социјалног статуса власника. Основни тип стамбених зграда у којима су живели представници средње и високе класе у републиканском и раноцарском периоду био је домус, попут оних из Помпеја и Херкуланума. Сиромашни грађани насељавали су вишеспратне зграде са становима за издавање чији су најкарактеристичнији остаци пронађени у Остији и Риму. На селу су комплекси рустичних вила са више грађевина служили становању и производњи. Посебан тип са мешовитом стамбено-административном функцијом представљају палате владара, чија функционално- организациона шема потиче из развијене основе домуса.[225]

Франсоа Бенуа (F. Benoit) је још почетком двадесетог века препознао 3 развојне фазе кућа које су припадале римској буржоазији. Најстарије су, према поменутом аутору биле формиране на моделу етрурских стамбених грађевина, куће зидане при крају Републике усвојиле су грчке елементе, док је током империјалног периода овај модел био у потпуности напуштен.[226] Дакле, све док, после Пунских ратова (264.-146.год.п.н.е.), Рим није постао једна од најмоћнијих светских сила, најјачи утицаји на стамбену архитектуру, а самим тим и културу становања су, осим подразумеваног утицаја древних цивилизација, били етрурски и грчки, при чему не треба заборавити да су те две земље и саме, услед интензивне комуникације и значајних трговинско-финансијских односа,[227] учествовале у међусобној размени технолошких знања и искустава.

Током 6.века п.н.е римски краљеви су били Етрурци, али ипак Рим никада није био етрурски, у смислу да ни у једном тренутку већину није чинило етрурско становништво. У то време култура грађења раскошних стамбених структура, прихваћена као наслеђе етрурске цивилизације, играла је битну улогу у формирању аристократије[228] новодефинисане државе. Социјално и економски гледано, ово нас

[225] Д. Герасимовска, 2009, 35
[226] F. Benoit, *L'architecture. L'antiquité ; Manulels d'histoire de l'art*, Paris, 1911, 452-458,
[227] S. P. Ellis, 2000, 23
[228] Дефинисањем појма аристократије у римском друштву бавили су се многи аутори. За овај рад посебно је значајно гледиште S. P. Ellis, 2000, 22-23, који је друштвени положај сагледавао кроз имовински статус. Наиме, према поменутом аутору темељ елитног друштвеног слоја чинили су

води очекивању да су многи идеали будуће римске аристократске куће били трасирани кроз етрурски утицај.[229]

План етрурско римске куће, се по правилу уписује у релативно правилан паралелограм. Иако је било веома битно да кућа одаје утисак да је отворена све време, аплициран је принцип оклузије унутрашњег простора у односу на суседе. У кућу се улазило проласком кроз својеврсну веранду- вестибул (*vestibulum*), а неретко и ходник. Карактеристика свих кућа из овог периода је постојање централне просторије, заштићене својом позицијом унутар парцеле, коју су користили сви станари за кување, боравак и друге активности. За димом који се евакуисао кроз велики отвор на крову централне просторије- комплувијум (*compluvium*), на зидовима су остајале честице гарежи, по чему је ова соба названа атријумом, (*atrium, лат. ater- црн*). Дакле, добар део ове просторије- каведијум (*cavaedium*), био је отворен. У њеном средишту налазио се плитак базен за сакупљање кишнице- имплувијум (*impluvium*). Уколико се у имплувијум кишница сливала преко стрехе са слемена четвороводног крова, у питању је био атријум комплувијум (*compluviate*), традиционалног тосканског типа ако је стреху носила конзолна конструкција, а коринтског типа ако се стреха ослањала на стубове. Уколико није било стрехе која би кишницу усмеравала ка имплувијуму, већ од њега, у питању је био дисплувијум (*atrio displuviate*). Трећи тип атријума, тестудинатум (*testudinate*) је имао четвороводни кров са веома малим отвором за вентилацију и продор светла.[230] Осим плитког базена, у атријуму су најчешће проналажени трагови постојања кућног олтара, лараријуми (*lararium*), као и малог жртвеника (*arce*). Насупрот атријуму, целом дужином простирала се дубока четвороугаона сала, таблинум (*tablinum*), која је од атријума била одвојена само завесом. Ова соба је првобитно служила спавању власника (*dominus*) и складиштењу породичне архиве. Касније ју је домаћин- отац породице (*paterfamilias*), користио као својеврсни кабинет, радни простор у коме је сваког јутра, у складу са обичајима, примао посете. Овај ритуал, *salutatio*, представљао је дневно обраћање и излагање потреба посетиоца, *cliantela*, обично нижег друштвеног статуса, власнику куће,

земљопоседници који су своје богатство и своје раскошне куће стекли кроз експлоатацију сопствених имања. Као такви, они су кроз позицију градских саветника- сенатора учествовали у управљању земљом. Трговци који су богатство стекли трговином, а не кроз земљорадњу били су искључени из политичког живота.

[229] S. P. Ellis, 2000, 23-26

[230] P. Foss, J. J. Dobbins, *The World of Pompeii*, New York, 2007, 383

patronus.[231] Са обе стране таблинума налазиле су се ложе, *alae*, отворене према атријуму, као и низ спаваћих соба- кубикула (*cubiculae*) и соба за боравак, као и просторија за чување и припрему хране. Куће римско-етрурског типа су често имале и спрат.[232]

Римско освајање истока током 3. и 2.века п.н.е. резултирало је разменом знања и искустава који су утицали не само на романизацију поробљених народа, већ и на обогаћивање културе освајача. Пожелевши да улепшају домус колонадом стубова који су носили стрехе изнад пространих тремова, настала је грчко-римска кућа. Она представља надоградњу етрурског модела, коме је додат перистил као карактеристичан елемент класичног, а касније и хеленистичког периода. Перистил је тако постао артикулисани врт омеђан тремовима, који је увек када је то било могуће био постављен дуж осе на којој се налазио улаз кроз такозвано „ждрело“ (*fauces*), атријум и таблинум.[233] Оваква позиција перистила имала је за циљ обезбеђивање визуелне комуникације како би се импресионирао посетилац. Значајан елемент перистила био је централно позиционирани базен или врт, око кога су се низали затворени- *oeci*, или отворени салони- *exedrae*, трпезарије, библиотеке, капеле... Триклинијум, својеврсна трпезарија, је још један садржај који су Римљани преузели од Грка. Сам назив упућује на постојање три кауча, *kliné*, на којима је глава породице лежећи, ослоњена на лево раме, обедовала са својим гостима. Искрено посвећени традицији и са негованим смислом за етикецију, власници куће су у зависности од друштвеног статуса гостију одређивали њихово место у овим собама јасно дефинисаног капацитета. Тако је почасни гост, *locus consularius*, лежао са леве стране на централном каучу- *medius*, и уживао најлепши поглед ка улазу у кућу, док су мање битне званице биле смештене на каучу лево, *imus*, или десно, *sumus*, у односу на осу улаза.[234] Уколико је грађевина имала и спрат, галерије су гледале ка базену, често са фонтанама које су се снабдевале водом из градске инфраструктурне мреже. Понекад је у дубини парцеле, иза перистила, био и врт- хортус (*hortus*). Из овог периода потичу и археолошка сведочанства о

[231] J. R. Clarke, *The Houses of Roman Italy, Space and rituals in domus, villa and insula 100BC- AD250*, Los Angeles & Oxford, 1991, 1-30
[232] F. Benoit, 1911, 452-458
[233] John R. Clarke, 1991, 4
[234] John R. Clarke, 1991, 17

постојању зидног и подног грејања, као вишег ступња технолошког развоја са циљем повећавања конфора живота.[235]

У овом периоду је, више него икада до тада, дошла до изражаја улога куће у изградњи идентитета римске породице, односу који је она имала према свом интимном и јавном животу. Иако је дом представљао приватно надгледано добро породичне заједнице, обликовано и декорисано у складу са њеним могућностима, потребама и укусом над којим је власник имао потпуну контролу- архитектонско отелотворење идентитета фамилије, он је у ово доба постао веома отворен ка јавности и обликован у складу са обичајима.[236] Ово се огледало не само у чињеници да је Римска породица, *familia,* подразумевала не само крвне сроднике, већ и раднике-робове,[237] понекад и сараднике, *politics (freedmen and clients),* већ и у томе да је кућа у својим јавним функцијама (место за забаву, пословна канцеларија и лоби платформа) била сцена за јавни живот.[238] Како се атријум,[239] а затим и таблинум користио за пријем, *salutatio,* као и низ других активности, тако је и друге просторије карактерисала мултифункционалност. Ипак, према Витрувијевим текстовима[240] постојала је јасна дистинкција између блокова просторија намењених незваним (вестибул, атријум и таблинум) и званим гостима (трпезарија, купатила, гостинске спаваће собе). Међутим, како је кућа боље ситуираних власника, о којој је до сада било речи, служила не само становању, већ и пријему пословних партнера, тако су и скромнији домови били вишенаменски. Наиме, било је уобичајено да занатлије станују на месту на коме израђују и продају своје рукотворине, обично у једно или двособним стамбеним структурама[241] у којима је предња просторија, која се ослањала на улицу представљала продајни простор.

---

[235] F. Benoit, 1911, 452-458, луксуз у стамбеној архитектури из овог периода је, на пример, Domus Flaviana из Рима, са перистилом од 301м.

[236] Према F. E. Brown, *Roman Architecture*, New York, 1961, 9, ова тврдња односила се на римске куће онолико колико се односила и на храмове или форуме. Према P. Gross, *L'architecture Romaine, Maison, Palais, Villas et Tombeaux*, Paris, 2001, 20, религија, породица и друштвени обичаји су три појма око којих се развија стамбена архитектура античког Рима.

[237] Присуство робова у породици, је, додуше, недоказиво кроз анализу стамбених структура. Чини се да просторија намењених робовима није било унутар римских кућа, те да су они спавали у кухињи, на прагу господареве собе или крај његових ногу. О овоме постоје сведочанства у делима многих аутора, попут M. George, Servus and Domus, the slave in the Roman house, *JRA*, 22, 1997, 15-24. Такође, умесно је поменути и то да се робови у контексту стамбене културе Римљана ретко помињу у делима античких аутора.

[238] S. Hales, The Roman House and Social Identity, Cambridge, 2003, 2

[239] S. Hales, 2003, 4

[240] S. P. Ellis, 2000, 15-17

[241] S. P. Ellis, 2000, 78-80

Основне карактеристике два различита архитектонска типа, италског и грчког могуће је препознати на грађевинама Помпеја,[242] у којима је вулканска ерупција угасила живот, али сачувала археолошке остатке као значајно сведочанство прошлости. Наиме, овај град формиран је у 6.веку п.н.е. на југу Апенинског полуострва, у близини данашњег Напуља у Италији. Мултиетничко становништво, које су чинили Самнити, Грци, Етрурци и Римљани утицало је на формирање специфичне стамбене културе која је носила обележја поменутих народа. Годину дана после колонизације Помпеја од стране Римљана, 79.год, ерупцијом Везува је прекинута свака активност у овом, као и околним градовима- Херкулануму и Стабији. Под дебелим слојем пепела пронађени су археолошки трагови живота у староримском граду средње величине, који у многоме подразумевају велики број сачуваних кућа. Већина стамбених грађевина дели исту организациону шему, при чему је старијој конструкцији, која је уједно предњи део куће, сачињен од предворја, атријума, таблинума и бочних просторија, проширењем додат грчки блок са перистилом и садржајима који су га пратили.[243] Перистил је код помпејских кућа често настајао додавањем симетричне колонаде стубова око врта или централног имплувијума. Тенденција да се овај просторни елемент уврсти у дом може се илустровати примером малих кућа код којих се, услед недостатка места да се оформи прави перистил, прибегавало осликавању оптичких варки на зидовима унутрашњег дворишта.[244]

Овај модел могуће је представити поједностављеном шемом *fauces-cubicula-alae-tablinum-portico* или *perystil*, која се користи за описивање кућа из овог периода, не само зато што је широм позната, већ и зато што не захтева додатна објашњења.[245]

Стандардна резиденција богатих Римљана била је, све до 1.века п.н.е, атријумска кућа са или без перистила, интровертно оријентисаних просторија и изолована према улици, која је, у зависности од географских особености појединих делова пространог царства, носила карактеристике које су погодовале климатским условима различитих подручја. Спаваће собе су биле скромних димензија, са малим прозорима како би остале свеже и током дугих летњих дана, а топла купатила окренута југу и западу, како би се максимално искористила топота зимског сунца.[246] (Таб.11)

[242] B. C. Rider, 1964, 267
[243] S. P. Ellis, 2000, 31-35
[244] S. P. Ellis, 2000, 31-35
[245] M. George, 1997, 3
[246] A. E. Hanson**,** *The Roman family*, у**:** *Life***,** *death***,** *and entertainment in the Roman Empire*, ed. D.S Potter, D.J. Mattingly, Ann Arbor, 1998, 19- 66, 65. Резултати истраживања аутора дисертације о диспозицији

Тако највећи број истражених домуса са територије некадашњих северних провинција карактерише постојање система хипокауста којим је кроз мрежу цеви омогућавано струјање топлог ваздуха од ложишта- префурнијума (*praefurnium*), до подова и зидова. У истом периоду, током 1.века н.е. атријум је, као наслеђена италска форма, престао да буде популаран. Оваква промена резултат је увиђања чињенице да градској кући нису потребне две просторије за пријем, тако да је заједничка функција таблинума и атријума препозната као сувишна.[247] У каснорепубликанском добу, место светлог и проветреног перистила у оквиру функционалне организације домуса добило је на значају, да би већ око 3.века н.е, економски бесмислен[248] модел атријумске куће, у потпуности био напуштен. Домус касноцарског периода карактерише одсуство симетрије у основи грађевине. Централни простор заузимало је двориште, у коме је често био врт са тремовима и фонтанама, око кога су биле распоређене апсидалне трпезарије и триклинијуми, као и остале стамбене просторије раскошне декорације.

У пресеку западних и источних струјања, а са дубоко укорењеним локалним традицијама, нашле су се перистилне римске куће са територије балканских провинција. Примери оваквих богато украшених грађевина са триклинијумима и нимфеумима могу се наћи у Атини и другим грчким градовима, Стобију у данашњој Македонији итд.[249] Такође, аналогије постоје и у Северној Африци, на територији где је, услед мешања аутохтоних традиција, хеленистичких и римских утицаја, настао специфични подтип римско-афричког домуса,[250] у коме су препознати остаци неких од најлепших грађевина античког света.

Најочуванији остаци афричко- римских кућа откривени су у граду Волубилису, који су Римљани формирали у 1.веку н.е. на темељима феничанског насеља, да би касније постао средиште римске провинције Мауританије (*Mauretania Tingitana*). Стратешки позициониран на најзападнијој граници Царства, град се простирао на плодном тлу које је становништву обезбеђивао удобан живот. Током трајања ове агломерације, све до напуштања од стране Римљана у 3.веку н.е, грађене су куће које

просторија унутар античких кућа у делима изабраних античких аутора детаљније су представљени у Таб. 1

[247] Simon P. Ellis, 2000, 36

[248] Д. Герасимовска, 2009, 37

[249] J. P. Sodini, L'habitat urbain en Grèce à la veille des invasions, *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, Colloque organisé par l'Ecole Française de Rome 1982, Rome 1984, p. 314-397, посебно 344-359

[250] R. Rebuffat, Maisons à péristyle d'Afrique du Nord, (I), *Supplément à l'article publié dans les Mélanges de l'Ecole française de Rome*, Vol. 81, No.2, Paris, 1969, 659-724

R. Rebuffat, Maisons à péristyle d'Afrique du Nord, (II), *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Antiquité*, Paris, 1974, Vol. 86, No.1, 445-499

карактерише велики број просторија слободно постављених око унутрашњег дворишта, најчешће перистила. Сам перистил је, уз оекус велике површине био срце и средиште свих дешавања афричких домуса. Код неких кућа се са друге стране перистила у односу на улаз, налазила екседра.

Једна од најзначајнијих особености ових грађевина била је постојање блока организованог око малог дворишта, атриолума, окруженог са три или четири собе, међу којима су се вероватно налазиле екседра и оекус.[251] Куће најбогатијих представника медитеранске елите често су, ради повећања топлотног конфора током тропских врућина, имале подрум и подземне перистиле, попут криптопортика (*cryptoporticus*)[252] а понеке су имале више од једног унутрашњег дворишта испуњених уређеним вртовима и воденим површинама, или поплочаних мозаицима.[253]

Осим домуса, карактеристична архитектонска форма била је вила (*villa*).[254] Овај тип створен је у настојању аристократије да себи створи луксузни и пространи дом,[255] даље од пренасељеног центра града у коме су све грађевинске интервенције биле ограничене скученим димензијама грађевинских парцела. Такође, ван урбане целине римске аристократе су кроз концепт виле, која је била само „оквир за проматрање природе“,[256] могле су да уживају у погледу на пејсаж и испоље тежњу за луксузом исказаном кроз удобност и декорацију комплекса. Међутим, комплекси вила нису служили само уживању, већ и производњи.

Док је архитектонски сувенир из староиталских времена, атријум, био саставни елемент већине домуса, то није био случај са свим вилама. О овоме сведоче и сачувани списи Витрувија који га сматра нужним, али и Плинија који пише о атријуму као старомодном захтеву.[257] Међутим, аспирација власника да своју кућу учини удобном и украси у складу са трендом и максимумом својих финансијских могућности, код вила

[251] S. Hales, 2003, 195-204, посебно 203
[252] Према McKay, 1984, 162-175, Најпознатији пример налази се у Була Регији,
[253] W. F. Jashemski, *Roman Gardens in Tunisia: Preliminary Excavations in the House of Bacchus and Ariadne and in the East Temple at Thuburbo Maius*, with an appendix by J.E. Foss, R.J. Lewis, M.E. Timpson, and S.Y. Lee: *Soils of Thuburbo Maius*." AJA, 99.4, 1995, 559-576
[254] Сама етимологија латинске речи упућује на кућу на њиви, што је у многоме могуће објаснити значајем земљопоседништва за римску аристократију о коме је већ било речи. Према S. P. Ellis, 2000, 13, модерни археолози користе ову латинску реч за кућу чији је власник усвојио римску културу, тако да се очекује да се код архитектонских остатака ових грађевина препознају трагови портика и мозаичне декорације. Овако коришћен појам виле се, значи, уско повезује са концептом романизације, а породицу која грађевину поседује везује за виши друштвени статус, такав да је себи могла да приушти одређена задовољства и луксуз.
[255] Према J. R. Clarke, 1991, 19, Писма Цицерона и Плинија: Циљ сваког богатог нобла је да има неколико вила или сеоских резиденција, по могућству са погледом
[256] J. R. Clarke, 1991, 19- 23
[257] J. R. Clarke, 1991, 19- 23

је много изражајнија. Остаци хипокауста, купатила, подних мозаика, фрагменти зидних слика и архитектонске и скулптуралне пластике уобичајени су налази приликом истраживања стамбеног дела производних комплекса. Наравно, говорећи о градским резиденцијама, неопходно је поменути и концепт минијатурних градских кућа које су биле преуређене тако да подсећају на виле. С обзиром да је унутар градске структуре било готово немогуће обезбедити просторну раскош и широк поглед карактеристичан за ванградске виле, ова тежња задовољавана је декорисањем које је често подразумевало и осликавање зидова мотивима који су се заснивали на оптичкој варци лажне перспективе у простору. Урбане грађевине су, као и већина приградских и приморских вила поседовале дворишта обрубљена портицима и бројне терасе. Док код градских то није било могуће, приградске и приморске резиденције су подизане на местима са којих су, преко бројних тераса и видиковаца, породица и њени гости могли да уживају у погледу, тако да је принцип затворених фасада карактеристичан за домус у потпуности превазиђен. Иако првенствено намењене уживању, приградске и приморске резиденције су служиле управљању пољопривредним добрима која су хранила породицу и обезбеђивала јој одређене приходе. Ово није изненађујуће с обзиром на склоност Римљана да унутар својих кућа спајају стамбене и пословне активности,[258] о којима је већ било речи на примеру домуса, као и занатских радионица и трговина.

Сеоске виле, виле рустике, своју експанзију доживеле су по реформи територије Римског царства, када су са појавом центуриона на плодном тлу провинција које су обиловале воћњацима, маслињацима и плодним њивама, ове независне пољопривредне јединице постале битна економска база.[259] Рустични комплекси били су путем развијене инфраструктурне мреже повезани са остатком царства. У оквиру имања налазила се власникова кућа, као и низ помоћних зграда са смештај најамних радника, домаћих животиња, оставу хране и радионице за израду и поправку алата, о чему сведоче и текстови античких аутора. У шестом поглављу прве књиге комплексног текста „О пољопривреди“, Колумела потенцира значај функционалне организације просторија, којом се повећава комфор становања у функцији климатских услова и превенције пожара и крађа, а увиђа и потребу поделе пољопривредног имања на

[258] Према S. P. Ellis, 2000, 188, Римљани нису правили велику разлику између урбаног и руралног, као и између стана и радног места. У неким добро очуваним грађевинама Помпеја постоје археолошки докази да су се власници који су живели у овом граду агрикултуром бавили онолико колико и њихови савременици на селу.
[259] В. Динчев, 1997, 74-83

стамбени- *villa urbana*, производни- *villa rustica* и део за складиштење- *villa fructaria*. [260] Док су производни и складишни део, архитектонским обликовањем који се вековима није мењао, били подређени намени и функционалности, стамбена зграда је била удобна и раскошно декорисана.[261] Катон и Варон су у својим текстовима инсистирали на значају обликовања куће, „јер ће онда посетиоцима бити пријатније и чешће ће долазити“.[262]

Међутим, као и код осталих типова стамбених грађевина, архитектонске карактеристике вила разликовале су се од провинције до провинције географски разуђеног Римског царства. Тако је већина истражених касноантичких вила пронађених на тлу Велике Британије скромнија од истовремених грађевина на осталој територији Царства. Богате собе за пријем, мултиплицирана дворишта и полигоналне просторије биле су ретке.[263] У добу касне антике се, са све чешћим упадима варварских племена, појавио специфичан облик утврђених пољопривредних имања, која су посебно честа на Дунавском лимесу.[264]

А шта је са кућама сиромашних? Према Витрувију, они чија су примања скромна немају потребе за величанственим вестибулом, таблинумом или атријумом, јер су они ти који се одазивају на позив, а никада не примају посете званичника. И управо је клијантела, сачињена од занатлија и ситних трговаца, живела у малим кућама које се подсећале на аристократски домус,[265] организован око минијатурног атријума. Још је чешће било становање у инсулама, градским вишеспратницама подељеним на више стамбених јединица. Ове грађевине простирале су се дуж целог урбаног блока, па су са свих страна биле окружене улицама. Као и код домуса, интровертни принцип обликовања примењиван је и код инсула. Прозори на фасадама су на нижим спратовима били редукованих димензија, постављени веома високо у односу на светлу висину просторија, како би се станари заштитили од радозналих и не увек добронамерних погледа пролазника. Иако су овакве зграде биле трошне градње, где је приземље било од цигле, а спратови од дрвене конструкције и плетара са испуном од блата, подложне пожарима и лоших санитарних услова, оне су од почетка 1.века н.е, када је популација римске империје нагло порасла, биле најмногобројније стамбене

[260] Columella, De Re Rustica, I.VI,1
[261] T. Lewit, Vanishing villas, what happened to elite rural habitation in West in the 5th-6th c? *JRA*, 16, 2003, 260
[262] Cato, I.7 ; IV.1.
[263] S. P. Ellis, 2000, 66-68
[264] В. Динчев, 1997, 53-54
[265] J. R. Clarke, 1991, 25

структуре у великим градовима, попут Рима и Остије. Становање унутар скучених стамбених јединица у многоме се разликовало од живота у поменутим домусима. Архитипски апартман из Остије, у којој су инсуле много боље сачуване од оних из Рима, састојао се од 4 или 5 просторија. У апартман се улазило преко заједничког степеништа. Једна од соба био је проширени коридор- *medianum*, који се надовезивао на улаз и који је повезивао остале собе. Медијанум је имао спољне прозоре, тако да су се остале просторије преко њега осветљавале и ветриле. Баш због тога, медијанум је осим функције ходника служио и кувању. Намењене боравку укућана, а не и пријему гостију и другим социјалним активностима, собе су биле мале. Ипак, једна просторија се одвајала степеном декорисаности и величином, својеврсна соба за дневни боравак и трпезарија.[266] Инсуле све до периода касног царства нису имале систем хипокауста, тако да су се породице грејале ложећи покретне пећи које су често биле узрок пожара. И баш због тога, имућнији грађани изнајмљивали су станове на нижим спратовима, одмах изнад трговачких радњи и занатских радионица у приземљу, одакле би у случају незгоде могли брже да се евакуишу и где је системом акведукта, а затим инсталационим цевима довођена вода имала добар притисак. Више спратове насељавале су сиромашне породице, којима најчешће ни текућа вода није била на располагању.

Правни прописи којима се регулише грађење античких стамбених објеката

Поменута опасност од пожара, као и опасност од урушавања грађевина, пропознате су као проблем, посебно у густо насељеним квартовима. Осим пожара и урушења, у литерарним делима античких аутора, попут Витрувијеве 6. књиге, препознат је проблем осветљавања нижих спратова, као и нарушене интимности становника зграда намењених животу сиромашних. Из тог разлога, у различитим периодима правним актима је ограничавана висина грађевина. Од 70 стопа у доба Августа и јасно дефинисаних димензија носећих конструктивних елемената, висина је смањена на 60 стопа у време велике реконструкције Рима после пожара у доба Нерона и 60 стопа у време императора Трајана. Иако су поменута ограничења вероватно била на снази само у Риму, постоје писани трагови који сведоче о препознавању потребе да се ограничи висина како би се редуковала штета изазвана земљотресима, поплавама и пожарима.[267]

[266] S. P. Ellis, 2000, 73-78
[267] S. P. Ellis, 2000, 191-192

На поменутом примеру римских инсула показан је значај тумачења правних текстова у којима су описани механизми утицања суседских односа и урбанистичких правила на одлуке античких градитеља пре свега у Риму и градовима Италије, али и у градовима провинција. У даљем излагању биће представљени неки од принципа римског права који би могли допринети разумевању стамбене архитектуре и културе становања у античком Риму.

Великим бројем правних текстова, попут раних Закона 12 таблица,[268] регулише се физичка аутономија суседних објекта, који по природи градитељске структуре могу имати заједничке конструктивне елементе. Наиме, власништво куће подразумева и простор изнад ње, тако да било какво надограђивање суседног објекта којим би се угрозило ово правило представља кршење јасно дефинисаног принципа, према књизи Јустинијанових Дигеста.[269] Комплекснији проблем представљају суседски односи власника који деле заједнички зид, над којим може бити одређена појединачна или заједничка својина. У оба случаја, градитељска структура овог конструктивног елемента не сме бити угрожена интервенцијом ни једног од власника. Кроз појединачне текстове као потенцијална опасност препознато је грађење огњишта, чиме би се повећала опасност од пожара, али и вршење активности које изазивају појаву влаге у зиду. Постављање мобилних елемента, попут мердевина и физички независних конструкција уз зид, дозвољено је све док њима није угрожена стабилност зида.[270]

Висина грађевина и њихова међусобна удаљеност, као и димензије уских улица утицале су и на питање осветљавања стамбених просторија и смањење степена приватности, чиме је редукован квалитет живота у кућама. Због тога, законом је забрањено отварање прозора који гледају на суседово имање, у складу са принципом да власнику куће припада и простор изнад ње.[271]

Веома битан аспект културе становања био је одређен могућношћу повезивања стамбене зграде на градску инфраструктуру мрежу, било да је у питању снабдевање или одвођење нечистих вода. Иако је у пракси, због најчешће веома лоше очуваности археолошких остатака тешко утврдити правац простирања канала и чворишта прикључивања приватних имања на градску мрежу, из књига Дигеста сазнајемо да је власник могао да се прикључи на градску инфраструктуру мрежу искључиво уз

[268] Lex duodecium tabularum u D. Nikolić, A. Đorđević, *Zakonski tekstovi starog i srednjeg veka*, Niš, 2002, tablica VII, str.79
[269] Više u O. Stanojević, *Rimsko pravo*, Beograd, 2001. 68
[270] C. Saliou, *Les lois des batiments*, Beyrouth, 1994, 64
[271] C. Saliou, 1994, 193-197

дозволу надлежних органа, да је био у обавези да одржава своју клоаку, као и да обезбеди приступ власницима свих канала за одвођење вода који пролазе кроз његово имање. Такође, познато је да је вода из просторија које се ослањају на уличну фасаду, а које се обилно испирају, могла да се кроз отвор на зиду оцеђује ка улици, уколико се тиме не наносу штета суседу.[272]

3. Приказ, интерпретација и дискусија резултата истраживања

3.1 Расправа о значењу и тумачењу термина

Пре приказивања и интерпретације резултата опсежних истраживања касноантичке стамбене архитектуре са локалитета који се налазе на територији Србије, чини се нужним покренути питање терминологије која је употребљавана за именовање појединих типова римских стамбених и привредних грађевина у доступној писаној документацији и литератури, као и назива који ће у даљем тексту бити коришћени.

Наиме, реч која се у домаћим археолошким и архитектонским публикацијама најчешће користи како би се именовала стамбена зграда саграђена током антике, било да се она налази у граду или ван њега јесте „вила“. Тако смо у прилици да читамо о „вили урбани“ (лок. 1) и „вили субурбани“(лок. 4 и 35) из Сирмијума, „вили урбани“ из Царичиног града, као и о бројним „вилама рустикама“ откривеним на локалитетима широм земље. Да би било могуће критички приступити употреби термина *villa*, позајмљеног из италијанског, односно латинског језика, неопходно је одредити њено изворно значење из доба у коме су ове зграде настајале и коришћене. Чини се да за то нема бољег начина, него да се анализира контекст у коме је реч била коришћена у очуваним текстовима античких аутора, представљеним према хронологији писања.

Катоново дело „О пољопривреди“, писано у 2.веку п.н.е, је најстарији нама познати спис у коме се у ширем контексту представља значење термина *villa*. Према овом аутору, вилом би се могла назвати данашња фарма- пољопривредно имање јасно дефинисаних граница са кућом и економским зградама. Овакво поимање термина доследно се користи у различитим деловима текста. Према Катону, отац породице, односно власник имања, по доласку у вилу треба да, ради напретка у послу, обиђе посед и своје потчињене, упозна се стањем добара и напретком радова.[273] Такође, у

[272] C. Saliou, 164-171
[273] M. P. Cato, *De agricultura*, 2

тексту су представљене смернице власнику који са предузимачем преговара и грађењу нове виле. Осим описа очекиваних конструкторских радова, Катон пописује и намештај који би требало израдити како би стамбена зграда функционисала, али и помоћне зграде попут свињаца, штала и сл.[274] У овом делу аутор користи и синтагму „вила рустика“, која, уколико има све садржаје- лепе производне зграде, оставе за уље и вино, бројну бурад у којима би се могли похранити производи, може омогућити повећање богатства власника и створити слику о њему као мудром и угледном домаћину.[275]

О значењу термина *villa* битне податке доноси, још у доба антике веома цењен, Варонов текст “О пољопривреди”, писан у између 55. и 36.год.п.н.е.[276] На самом почетку прве књиге он разматра порекло речи *villicus* којом се означава задужени за обрађивање земље. Према Варону, термин потиче од *villa*, места на које се усеви доносе и односе (*vectura*) по продаји,[277] што јасно говори о економском карактеру виле као пољопривредног добра. Посебно је занимљив наставак одељка у коме Варон објашњава како сељаци и даље пут уместо *via* називају *vea*, баш због поистовећивања са транспортом који се на њему обавља (*vectura*), па из истог разлога уместо *villa* кажу *vella*, од првог лица једнине глагола *vectura (veho*- транспортујем*)*,[278] што нас опет наводи на идеју да је примарна перцепција виле од стране њених корисника била у производњи и складиштењу намирница пре даље дистрибуције.

У трећој књизи Варон покушава да одговори на питање шта је заправо вила и да ли се свако сеоско имање може тако звати. Његови критеријуми су јасно одређени у смислу оног што вила мора да садржи, али и веома строги када говори о нивоу луксуза који би кроз различите архитектонске елементе морао да буде манифестован.[279] Иако обичне сеоске куће без низа економских просторија и грађевина нису виле, уколико је једна од активности *dominus*-а узгој стоке на теренима који нису удаљени од куће, а чији се продукти нуде на најближој пијаци, оне се, према Варону, могу тако звати.[280]

Оваквог становишта о употреби термина *villa* држе се и аутори који су своје радове писали у каснијим периодима антике. Витрувије стамбену архитектуру обрађује

[274] M. P. Cato, *De agricultura*, 14
[275] M. P. Cato, *De agricultura*, 3
[276] P. Gross, L’architecture romaine du debout du IIIe siecle av. J. C. a la fin du Haut- Empire: 2- Maisons, palais, villas et tombeaux, Paris, 2006, 265
[277] M. T. Varronis, De Agricultura, I, 2, 14
[278] M. T. Varronis, De Agricultura, I, 2, 14
[279] M. T. Varronis, De Agricultura, III, 2, 7-26
[280] M. T. Varronis, De Agricultura, III, 2, 7-26

у шестој од „Десет књига о архитектури“, писаних током 1.века п.н.е. Реч вила користи на више места, увек у контексту производних имања у ванградским срединама. По његовим препорукама штале за коње би требало градити у најтоплијим деловима виле,[281] док многе просторије, попут млинова, могу бити и ван граница виле како би се опасност од пожара смањила.[282] У наставку текста Витрувије износи мисао која недвосмислено изражава његово поимање термина и јасну дистинкцију између градских кућа и сеоских имања, односно вила. Наиме он пише да, уколико се захтева да вила буде раскошнија, мора бити подигнута у складу са препорукама за грађење градских кућа, али тако да сврха постојања и начин функционисања сеоске куће не буде ометен.[283]

Колумела, аутор дванаестотомног списа „О пољопривреди“, средином 1.века н.е. препознаје три функционалне целине пољопривредног имања- део намењен становању (*villa urbana*), производњи (*villa rustica*) и део намењен складиштењу (*villa fructaria*).[284] Наравно треба имати на уму да у Колумеловом поимању виле урбане нема елемената оног што је у домаћој литератури називано градском вилом која се заиста налазила унутар бедема урбаних центара, већ се мисли искључиво на господареву кућу која је део пољопривредног имања.

Потврда значења појма *villa* кроз античке текстове може се пронаћи и у текстовима других античких аутора. Како је кроз анализу најзначајнијих дела приказано да постоји потпуно сагласје у томе да је вила била пољопривредно имање са кућом и економским зградама намењеним производњи, складиштењу намирница и смештају домаћих животиња, о осталим текстовима овде више неће бити речи. Ипак, није згорег поменути и Јустинијанове „Дигесте“, значајну збирку правничких текстова насталих у самом зениту касне антике, која потврђује да се перцепција овог појма није променила ни у каснијим периодима. У 50. књизи „Дигеста“ наводи се да вила подразумева све грађевине (*aedificia*) које се налазе унутар имања дефинисаних граница (*fundus*). Она је искључиво ван града, самим тим не може бити оно што би се назвало *sedes*, односно *aedes* или *domus*.[285] Знајући да је латинском речју *domus* означавана градска кућа одређених архитектонских карактеристика, али да је њом

[281] M. P. Vitruvius, De Architectura Libri Decem, 6.6.4
[282] M. P. Vitruvius, De Architectura Libri Decem, 6.6.5
[283] M. P. Vitruvius, De Architectura Libri Decem, 6.6.5
[284] L. J. M. Columella, De re rustica, I, 6, 1
[285] The Enactments Of Justinian, The Digest Or Pandects. Book L, (S. P. Scott, The Civil Law, XI, Cincinnati, 1932). 16. Concerning the signification of terms. 211. Florentinus, Institutes, Book VIII. L,16.211, Из: http://droitromain.upmf-grenoble.fr, посећено јула 2014.

именован и дом, треба имати на уму да су и стамбена здања унутар комплекса вила, насељена проширеним породицама карактеристичних за доба касне антике, биле њихови *домуси* у најинтимнијем и најемотивнијем смислу те речи.

После свега реченог, у даљем излагању ћемо покушати да реч вила користимо обазриво, само када постоји довољно материјалних доказа који указују на постојање руралног производног поседа. С обзиром на тему истраживања, а то су касноантички стамбени објекти, хронолошки веома удаљени од италских домуса, али и даље домови римског и романизованог становништва, биће употребљавани термини кућа, резиденција, стамбена структура и остали синоними блиски духу нашег језика, уз обележја којима се назначава њихов положај у односу на урбано ткиво. Ипак, како би се могао пратити ток и развој археолошке мисли, приликом интерпретације и реинтерпретације грађевина са појединачних локалитета увек ће бити наведен и назив присутан у научним публикацијама и техничкој документацији, без обзира на то да ли је он у складу са претходно аргументованом употребом латинских термина.

3.2 Географска распрострањеност и степен истражености стамбених грађевина касне антике на простору данашње Србије

Како је највећи број откривених стамбених структура обухваћених овим истраживањем временски опредељен у период од краја 2. до краја 4. века н.е, а само неколицина потиче из 6.века н.е, доба када није било значајних промена у култури становања, у редовима који следе биће изложен приказ при коме хронологија није посебно узета у обзир, већ су античке куће представљене у оквиру географских и културно- историјских целина у антици. Да би се олакшао рад будућим истраживачима, за сваку грађевину биће изнети подаци који се тичу не само њеног положаја у односу на важне географске и архитектонске репере у доба антике, већ и у односу на административну територијалну поделу савремене Србије, од њеног севера до крајњег југа земље. (М.2)

Војводина и северни део Србије

На тлу данашње Војводине били су насељени индо- европски народи илирског, трачког и келтског порекла,[286] као и Келти који су после изгубљених ратова са Дачанима средином 1. века п.н.е. напустили ове крајеве. Римљани су делом Војводине,

[286] индо-европски народи илирског (Панонци, Амантинини, Бреуци), трачког (Агатирзи, Гети, Дачани) и келтског (Скордисци, Бои, Ерависци) порекла.

данашњим Сремом, овладали крајем 1. века п.н.е. У 2. веку н.е. освојен је и Банат, док Бачка никада није припала територији Римског царства.

С обзиром на стратешки значај плодног међуречја Саве и Дунава, није изненађујуће да је територија данашњег Срема, на којој су живели углавном илирски народи, веома рано, већ крајем 1. века п.н.е. била припојена Римском царству.[287] Југоисточни Срем био је подељен између два градска центра- Сирмијума (*Sirmium*), и Басијане (*Basiana*).[288] Басијана је добила статус муниципијума 124.год, за време императора Хадријана (76- 138.год.н.е.), а колоније 214.год, у време императора Каракале (186- 217.год.н.е.). Шира градска територија обухватала је терен до обале Дунава, са утврђењима од Таурунума (*Taurunum*, данашњи Земун), до Кусума (*Cusum*, данашњи Петроварадин). Остали део Срема припадао је Сирмијуму, најстаријем римском граду. Због тога није изненађујуће што се највећи број откривених стамбених структура из доба антике налази на територији савременог Сремског округа.[289]

Антички Сирмијум, чији остаци данас почивају испод савремене Сремске Митровице, налазио се на око 50 римских миља од античког Сингидунума.[290] Освојили су га римски војници током Августовог похода на Илирик око 35.год.п.н.е. За време Флавијевске династије (69.- 96.год.н.е), тачније 79.год,[291] овај град, значајан не само због политичких војно- стратешких и економских фактора, већ и због изузетних топографских карактеристика тла, погодних за одбрану насеља,[292] добио је статус колоније (*Colonia Flavia*). О војном значају града говори чињеница да је често кориштен као војна база за одбрану од напада варвара, као и да су у њему боравиле *I* и *II* легија *Adiutrix, I Noricum, I Minervia, II Italica* и *VII Claudia,* . Првобитни град био је формиран на веома скученом простору, у средишту територије омеђане окуком Саве, на њеној левој обали и мочварних површина. У 2. веку је са јужне стране подигнут бедем, чиме су спречена повремена плављења скученог града. Иако су бројни римски

[287] V. Dautova-Ruševljan, M. Vujović, *Rimska vojska u Sremu*, Novi Sad, 2006, 4

[288] Поред Сирмијума и Басијане, у Срему су постојали и други римски урбани центри, као: *Taurunum* (Земун), *Burgenae* (Нови Бановци), *Rittium* (Сурдук), *Acumincum* (Стари Сланкамен), *Ad Herculae* (Чортановци), *Cusum* (Петроварадин), *Malata* (Баноштор), *Bononia* (Баноштор или Беочин), *Bassiana* (Доњи Петровци), *Graio* (Сремска Рача), итд. На подручју Бачке налазио се римски *Onagrinum* (Бегеч).

[289] Сремски округ се налази у северозападном делу Републике Србије, на југозападу Војводине, омеђен рекама Дунавом и Савом. Обухвата подручје града Сремска Митовица и шест општина: Инђија, Ириг, Пећинци, Рума, Стара Пазова и Шид.

[290] M. Jeremic, Sirmium, *The Encyclopedia of Ancient History*, Published Online: 26. Oct. 2012, http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781444338386.wbeah16136/abstract, преузето децембра 2013.

[291] V. Dautova-Ruševljan, M. Vujović, 2006, 66

[292] М. Јеремић, Сирмијум- Град острво и његова два острва, *Ниш и Византија*, V , Ниш, 2007, 228-242

великодостојници[293] повремено боравили у Сирмијуму, његово златно доба наступило је у време тетрархије, када је, уз Триер, Милано и Никомедију, постао једна од престоница Царства и повремено седиште неколицине владара.[294] Током 4.века, изградњом комплекса империјалне палате и хиподрома, повећана је површина *intra muros*, а град је постао права метропола заштићена моћним бедемима, о чему сведоче археолошки остаци храмова, тзв. Лициниjевих терми, житнице, трговачке и занатске четврти, градских резиденција и кућа сиромашних слојева. За овај рад су посебно занимљиви трагови планске урбанизације, мреже улица које су, посебно у северним деловима унутар утврђења, формирале стамбене градске блокове- инсуле. У Сирмијуму је тада кован новац, што сведочи о његовом посебном статусу, а постојале су и радионице за обраду племенитих метала, стакла, керамике, опека итд.[295]

Непотпуно истражени остаци градских кућа пронађених у Сирмијуму доприносе разумевању културе становања из различитих периода живота града. Међу најзначајнијим налазима су две стамбене структуре, откривене на локалитету 1 и локалитету 4 и 35, као и остаци стамбеног кварта са локалитета 21.

Заштитна археолошка ископавања градске резиденције са локалитета 1, у литератури познате као „*villa urbana*“ или „вила са атријумом“, коришћене у периоду од 2. до краја 4. века, су вршена током 1959, 1968 и 1989.год, под руководством Олге Брукнер, која је и публиковала прве резултате истраживања. Данас се техничка документација о овој грађевини налази у Покрајинском заводу за заштиту споменика културе у Новом Саду.[296]

Друга раскошна приградска резиденција, у литератури називана „*villa urbana*“, а датована у период од средине 2.века, до друге половине 4.века, пронађена је на локалитету 4. О стандарду становања власничке породице говори постојање перистилног дворишта, као и малих терми у северном крилу са класичним распоредом просторија са топлом водом (*caldarium*), млаком (*tepidarium*) и хладном (*frigidarium*), просторије за пресвлачење (*apoditerium*) и два ложишта (*praefurnium*).[297] Остаци ове

[293] Домицијан, Марко Аурелије, Септимије Север, Максимин Трачанин, Клаудије II Готски, Проб, Диоклецијан и неславни узурпатори Ингенуус и Регалијан
[294] Диоклецијана, Лицинија, Константина Великог, Констанције II, Јулиана, Валентинијана I, Грацијана и Теодосија
[295] http://www.carskapalata.rs/sirmium.html, преузето децембра 2013.
[296] Према П. Милошевић, Резултати античких археолошких истраживања у Срему и Сирмијуму, *Гласник САД*, 1998, бр. 14, 9-20, посебно 11, у О. Брукнер, Археолошка исопавања 1959.год у Сремској Митровици, *АП*, 1, Београд, 1959, 122-124
[297] Према П. Милошевић, 1998, 9-20, посебно 11, у М. Паровић- Пешикан, Сирмијум- локалитет 4, *АП*, 4, Београд, 1962, 123-131, М. Паровић- Пешикан, Сирмијум, Villa urbana, Lokalitet 4, *АП,* 10, Београд, 1968,

зграде простиру се и на локалитету 35, на коме су пронађене руине занатско-трговачких објеката, уз римску улицу са портиком, којом се приступало граду.[298] Током десет година етапних истраживања локалитета 4 и локалитета 35, обављених у периоду од 1959. до 1969.године[299] под руководством Маје Паровић- Пешикан, откривен је највећи део грађевине, док су цело западно и део источног крила комплекса и даље неистражени.

Иако се на први поглед чини да би архитектонске структуре пронађене унутар стамбеног блока у северном делу Сирмијума, на локалитету 21, могле припадати једној грађевини са централним ходником и са више унутрашњих дворишта, детаљнијом анализом препознате су четири индивидуалне зграде, вероватно стамбеног карактера,[300] у техничкој документацији и литератури означене са А, Б, Ц и Д. Колоквијални називи за ове објекте су у вези са њиховим архитектонским карактеристикама или значајним покретним налазима. Тако је грађевина А- „Кућа са апсидом“, Б- „Далмацијева кућа“, названа по натпису на жртвенику пронађеном унутар ове грађевине, Ц- „Ескулапова кућа“, према фрагменту скулптуре мушке особе на којој је препознат Ескулап. Оне се налазе у северном делу унутар градских зидина Сирмијума, близу њиховог североисточног угла, а делимично су откривене у периоду од 1959. до 1964.год.

Осим на поменутим налазиштима, трагови градског становања откривени су и на многим другим локалитетима,[301] али увек фрагментарно- што због стања непотпуне истражености, што због лоше очуваности конструкција, тако да је на основу ових делова грађевина немогуће претпоставити план њихове основе.[302] Међу њима су остаци још две тзв. „*villa urbana*“-е. На локалитету 68 истражени су делови грађевине из 3.и 4.века, која је у својој основи имала атријум и писцину.[303] Из истог периода потичу и налази „градске виле“ са локалитета 72, карактеристични због постојања

135-139, М. Паровић- Пешикан, Локалитет 4- Каноримска вила, *АП,* 11, Београд, 1969, 190-194, М. Паровић- Пешикан, Excavations of a Late Roman Villa at Sirmium, *Sirmium II*, Београд, 1971, 15-49, М. Паровић- Пешикан, Excavations of a Late Roman Villa at Sirmium (II), *Sirmium III*, Београд, 1973, 1-44

[298] Према П. Милошевић, 1998, 11, у В. Поповић, Сирмијум, Сремска Митровица- римски град, *АП*, Београд, 1964, 77-79

[299] M. Parovic, Excavation of late Roman Villa, *Sirmium II*, 1971, 15-49; *Sirmium III*, 1973, 1-44

[300] Према В. Поповић, Сремска Митровица- Римски град, *АП*, 6, 1964, 77-80, 77

[301] Према П. Милошевић, 1998, 12, на локалитетима 2, 3, 5, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 23, 32, 33, 34, 38, 40, 41, 43, 44, 48, 49, 50, 51, 52, 68, 71, 72

[302] Према П. Милошевић, 1998, 12, у О. Брукнер, Археолошка ископавања 1959.године у Сремској Митровици, *АП*, 1, Београд, 1959, 122-124

[303] Према П. Милошевић, 1998, 12, у П. Поповић, Сремска Митровица- Сирмијум, *АП,* 1986, Љубљана, 1987, 158

компактне групе фресака, међу којима је и представа богиње Дијане, а које су пале са зидова или таваница.[304]

Може се претпоставити да се на широј градског територији Сремске Митровице (*Sirmium*) и Доњих Петроваца (*Bassiana*) налазило више приградских и руралних агломерација, међутим евидентирано је и делимично истражено тек неколико вила рустика из 3. и 4. века.[305]

Међу најзанимљивијим налазима је античка грађевина на цивилизацијски слојевитом локалитету Врањ у Хртковцима, насељу у општини Рума у Сремском округу. Наиме, културни континуитет од раног неолита до касног средњег века на овом налазишту констатован је 1979. год. када су започета прва археолошка истраживања којима је управљао Музеј Војводине из Новог Сада. Године 1991, откривени су остаци темеља зидова грађевине. Систематско истраживање овог локалитета настављено је и у долазећим сезонама, у ритму који су диктирала доступна финансијска средства, под руководством Велике Даутове Рушевљан.[306] Археолошки остаци стамбене зграде у Хртковцима код Руме налазе се са леве стране некадашњег потока Врањ, на око 200m. јужно од праисторијског археолошког локалитета Гомолава. Површина локалитета је око 1 ha. Овај је простор у највећој мери прекривен обрадивим површинама на којима се, као и у највећем делу Срема практикује дубоко орање, што је утицало на девастацију археолошких налаза и лоше стање локалитета. Баш су због тога остаци темеља откривени на 0.4-0.6м од површине терена, као и зидови зграде значајно уништени, углавном вађењем грађевинског материјала ради дубоког орања.

Осим грађевине са локалитета Врањ, у атару села Хртковци регистровани су остаци још 5 пољопривредних имања: на потесима Старчево брдо, Јарчине (2 виле), Вукодер и Симоте.[307]

Иако није у питању стамбена зграда, поменућемо и значајно сведочанство о структури римских пољопривредних имања и стамбеној култури унутар њих, откривеном на локалитету Кудош. Сам локалитет се налази у атару села Шашинци, позицинираном у средишњем Срему, између Руме на североистоку, десетак километара од Сремске Митровице, односно Сирмијума на западу, реке Саве на југу и села Вогањ на северу. Сам локалитет припада административној територији општине

[304] Према П. Милошевић, 1998, 12
[305] О. Брукнер, 1995, 137
[306] В. Даутова Рушевљан, 1993, 53, план 1-2, Т. I-XI
[307] В. Даутова Рушевљан, 2005, 239

Сремска Митровица у Сремском округу. Систематска заштитна истраживања због угрожености комплекса пољопривредним радовима започета су 1979.год. Настављена су током 1980. до 1986.год под руководством Олге Брукнер, вишег научног сарадника Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Новом Саду.[308] Показало се да је у питању грађевински објекат типа базилике.[309] Базилика рустика код Шашинаца је за сада једини објекат ранохришћанског светилишта у грађевинском комплексу римских имања у Срему,[310] због чега је 1986. год. стављена под заштиту закона. (Сл. 8)

Током археолошких истраживања поводом изградње јужне трасе ауто пута кроз Срем, 1985. год. добијени су подаци о распрострањености имања у односу на његове централне зграде, удаљене око 100м од ауто пута.[311] Базилика дужине 22.8м и ширине 19.6м простире се управно на масивни зид правца исток-запад који је откривен 1979.год, што указује на њену повезаност са другим грађевинским објектима у архитектонско-урбанистичку целину. Осим тробродне базилике, откривена је и кула стражара и неколико мањих економских објеката у пречнику од 150м. У близини базилике констатована је, али из објективних разлога не и истражена, већа, централна зграда, вероватно кућа власника имања.[312]

Остаци римског насеља откривени су и у долини фрушкогорског потока Марин до, у селу Думбову, које је 2км удаљено од градског насеља Беочина у Јужнобачком округу. Занимљиво је да се римска агломерација налазила на простору са веома мало обрадиве земље, углавном виноградима. Локалитет у Думбову, односно зидови у профилима думбовачког потока и кула осматрачница- спекула на источном брегу, евидентирани су приликом рекогносцирања десне обале Дунава од Петроварадина (*Cusum*-а) до Илока (*Cuccium*-а). Сондажна заштитна ископавања су, под руководством Олге Брукнер, а у сарадњи екипе Покрајинског завода за заштиту споменика културе из Новог Сада и војвођанских музеја, зарад изградње погона Беочинске фабрике, обављена у периоду 1972. до 1974. год. Отворене су 52 сонде димензија 2 х 6м, али није било могућности да се грађевине испитају у целини.[313] Производно имање- *villa rustica*, подигнута у 4.веку вероватно за потребе снабдевања војних јединица у

[308] О. Брукнер, 1980, 106-107
[309] Према E. Thomas, 1964, 52/56, од треће деценије 4.века на појединим већим имањима изграђују се ранохришћанске базилике.
[310] О. Брукнер, 1982, 93
[311] О. Брукнер, 1995, 137
[312] О. Брукнер, 1995, 138-139
[313] О. Брукнер, 1976, 19

логорима на Дунаву,[314] се налази у узаној и заклоњеној долини, и припада типу утврђених имања.[315] Кула стражара димензија 7.5x7.5м је подигнута крајем 3. и почетком 4. века.[316] Осим куле стражаре и објекта који је највероватније служио становању- грађевине 1, пронађени су остаци још две зграде- грађевине 2 чија је намена била економска и грађевине 3 у којој је вероватно била занатска радионица.[317] Иако су, према теренској документацији, антички зидови почели да се појављују релативно дубоко, на дубини од 1.4м, њихово стање је лоше. И поред тога, спекула је стављена под заштиту закона 1964. год.

Североисточни део Србије

Североисточни део Србије смештен је између Дунава на северу, линије која иде преко Тупижнице, Ртња и Вратарничке клисуре на југу, државне границе према Румунији и Бугарској на истоку и простора између Млаве и Велике Мораве на западу.

Због свог погодног географског положаја, ова територија била је насељена од праисторијског периода до данас. Римски легионари су по одслуженом војном року насељавали ове крајеве и често заснивали породице са староседелачким становништвом, што је утицало на романизацију територије. Према давном писању Константина Јирчека, „насеобине ветерана простирале су се од Дунава, па на југ све до у крајеве Призрена и Скопља“.[318]

О североисточном делу Србије у римско доба сведоче, између осталих, и археолошки остаци Виминацијума (*Viminacium*), једног од најзначајнијих легијских логора на Дунаву, а касније најзначајнијег града римске провинције Горње Мезије, односно касноантичке провинције Прве Мезије, који је трајао вероватно од 1. века када су Римљани дошли до Дунава, па до почетка 7. века. Антички град се налазио у близини Старог Костолца, 12 километара од Пожаревца, на ушћу Млаве у Дунав, у последњим долинама испред Ђердапске клисуре. Виминацијум се са своје северне стране ослањао на рукавац Дунава чији је ток у доба антике био ближи граду, док су се западни градски бедеми простирали до десне обале Млаве. У каснијем периоду, град се проширио и на леву обалу Млаве. Може се претпоставити да су повољни географски

[314] О. Брукнер, 1976, 19
[315] Према О. Брукнер, 1976, 22, тип утврђених имања је карактеристичан не само за пограничне области, већ и за унутрашњост провинције. Разлог томе може се тражити у потреби за заштитом непријатељских напада који су од друге половине 4.века били све чешћи
[316] Из V. Dautova-Ruševljan, M. Vujović, 2006, стр 66, према Петровић, 1995, 25
[317] О. Брукнер, 1976. Према, V. Dautova-Ruševljan, M. Vujović, 2006, стр 66, у непосредној близини виле налазило се домородачко насеље из 1.века н.е, лоцирано на основу натписа Тиберија Клаудија Приска, префекта *ale I civium Romanorum*
[318] Константин Јиречек, *Историја Срба*, Прва књига, Београд, 1922, 25

положај, као и плодно земљиште долине Млаве утицали на формирање града великог стратешког значаја за одбрану северне границе Римског Царства.[319]

За време Хадријанове власти, у првој половини 2. века, највероватније 117.год, Виминацијум је стекао статус муниципијума *(municipium Viminacium Aelium Hadrianum)*, да би током владавине Гордијана Трећег добио највећи статус који у оквирима римске управе један град може да достигне- постао је колонија *(colonia)* римских грађана, која је, као и Сирмијум, имала право ковања локалног новца. Виминацијум је у овом периоду био седиште провинције, административни, трговачки, индустријски и војни центар. Централна тачка у одбрани мезијског Подунавља-легијски логор, односно каструм *(castrum),* који се налазио поред града, био је један од две највеће фортификације у провинцији. У 4.веку Виминацијум је био седиште епископа. Након најезде варварских племена, Авара и Хуна, град је разорен 441. године. Обновљен је као погранично војно утврђење 535.год, за време владавине цара Јустинијана I (527.-565.год.) када је добио статус митрополије.[320]

За разлику од већине других античких градова, над античким остацима Виминацијума нема савременог насеља, што је, упркос штети коју су нанели дивљи археолози и тенденцији експлоатисања античких структура као извора бесплатног грађевинског материјала од стране становника околних села, омогућило истраживање и презентацију пронађених грађевина. До данашњег дана откривени су и делимично презентовани остаци занатских радионица, терми, маузолеја, северне капије утврђења, више хиљада гробница, амфитеатра итд. Између осталог, препознате су и делимично истражене рушевине више имања која су се налазила на широј територији Виминацијума, а о њима ће у наставку текста бити речи.

Локалитет Бурдељ се налази на 1200м јужно од легијског логора Виминацијума. Овако је назван по предању о чергарима који су ту живели у полуукопаним колибама-бурдељима.[321] Током 1977. и 1978.год, у сарадњи стручњака из Републичког завода за заштиту споменика културе Београд, Археолошког института, Народног музеја у Београду и Народног музеја у Пожаревцу испитани су остаци некрополе. Тим радовима је утврђено да је на територији некрополе формиране у другој половини 3.

[319] http://www.viminacium.org.rs, посећен јула 2013.
[320] http://www.viminacium.org.rs, преузето јула 2013.
[321] М. Јовичић, *Виле рустике на територији Виминацијума*, Мастер рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, октобар 2011, необјављен текст, 30

века и напуштене првих деценија 4.века, средином 4.века[322] сазидан већи рурални објекат, који је могао бити житница- хореум,[323] у оквиру већег пољопривредног имања. Осим поменуте, откривени су остаци још једне зграде која је делимично откривена, а која је припадала времену 3. века. (Сл. 8)

Превентивно истраживање локалитета На Камењу, који се налази на 1800м источно од војног логора Виминацијум, започето је 2002.год. Грађевина, која се у литератури помиње као „*villa rustica*“, истраживана је од августа до децембра 2007, под руководством археолога Саше Рељића.[324] Археолошким ископавања претходила су геофизичка мерења.[325] На истраженој површини од око 500м^2, осим куће, димензија основе 22.3х20.6м,[326] откривени су остаци још 7 грађевинских структура. идентификованих као верски комплекс.[327] Грађевина 1, најближа кући, датирана у исти период као она и грађена сличном техником, једина је код које су, као и код разматране стамбене структуре, делимично очувани зидови. Стање саме куће, чији су остаци подова пронађени на дубини од 70цм било је веома лоше. Како су се археолошки остаци налазили на директној траси ширења површинског копа, да би се избегло потпуно уништење, било је нужно дислоцирати их.

На ширем простору античког Виминацијума налази се још једно налазиште на коме су пронађене рушевине куће која је могла припадати комплексу пољопривредног имања. У питању је локалитет Над Клепечком, који се пружа дуж правца југозапад-североисток, дужином од 2 км. Представља лесну греду која чини северозападну границу Стига и протеже се према Костолцу, према селима Стари Костолац и Кличевац. Сама кућа се налази 2300м источно од североисточног угла војног логора.[328] Постојање ове грађевине евидентирано је још давне 1886.год, када је Каниц је на налазишту уочио урушене темеље. Модерна истраживања локалитета Над Клепечком иницирана су 2004.год, рекогносцирањем, аерофотографијом и геофизичким претрагама. Археолошка истраживања започета су 2008.год. и до данас трају. Поднице,

[322] Љ. Зотовић, Некропола сеобе народа са уже градске територије Виминацијума, *Старинар*, 31, Београд, 1980, 95-128, 97 ; Љ. Зотовић, Јужне некрополе Виминацијума и погребни обреди, *Виминацијум* 1, Пожаревац, 1986, 41-46, Љ. Зотовић, Ч. Јордовић, Некропола Више гробаља, *Виминацијум* 1, Београд, 1990, 3

[323] М. Јовичић, 2011, 31

[324] М. Јовичић, 2011, 40

[325] S. Golubović, M. Korać, The Recent Discovers of a Temple Complex in Viminacium, XVII International Congress of Classical Archaeology - Meetings between Cultures in the ancient Mediterranean, 22 - 26 september 2008, *Bollettino di archeologia on line*, Vol. speciale, 2010, 33-36, 34

[326] М. Јовичић, 2011, 40

[327] S. Golubović, M. Korać, 2008, 36

[328] М. Јовичић, 2011, 44

пронађене на приближној дубини од 1м, као и остаци темељних зидова откривени су и истраживани од маја до јула 2010.год.[329] На основу геофизичких претрага и археолошких ископавања утврђено је да се већа количина археолошких објеката групише дуж правца некадашње античке комуникације.[330]

Остаци грађевине која се, као и наведене, у литератури назива вилом рустиком, на локалитету Ливаде код Ћуприје, са шире градске територије између Виминацијума и Млаве, откривена је током изградње ТЕ Костолац Б, током априла и маја 1983. У истраживањима су учествовали стручњаци Археолошког института и Републичког завода за заштиту споменика културе Београд, под руководством Љубице Зотовић.[331] У околини зграде површине 21x16.30м, откривено је неколико гробова са инхумираним покојницима, четири пећи за печење керамике од којих је једна, кружна пећ са централним носачем, била узидана у зид куће, као и две цркве.[332] Остаци зграде су приликом нивелације терена 1982.год. делимично уништени.

Истраживања заштитног карактера, узрокована радовима на ширењу површинског копа „Дрмно“ на локалитету Рит, који се налази 300м источно од североисточног угла каструма Седме Клаудијеве легије, вршена су током 2004. и 2005. год. Пре археолошких, обављена су геофизичка истраживања терена који је подељен на 88 поља димензија 20x20м.[333]. Археолошким ископавањем потврђено је постојање најмање две, а вероватно три грађевине у оквиру имања димензија 32x22м,[334] ограђеног зидом, као и једног мањег објекта на око 50м ка истоку.[335] Како је терен био током дужег периода интензивно обрађиван, на њему су се налазили трагови грађевинског шута. Због тога, није изненађујуће што су остаци зидова, пронађених на дубини од 40цм и подова, на дубини од 60цм,[336] руинирани. Како су налази били на директној траси ширења површинског копа, како би се избегло њихово потпуно уништење, било је нужно дислоцирати их.

Грађевина, такође називана вилом, на локалитету Стиг, који се налази на 2.5км северозападно од Виминацијума, а 250м. источно од акведукта, откривена је у периоду

[329] М. Јовичић, 2011, 44
[330] М. Јовичић, 2011, 44
[331] M. Jovičić, S. Redžić, Late Roman villa on the site Livade kod ćuprije – a contribution to the study of villae rusticae in the vicinity of Viminacium, *APN*, 7/2011, Beograd 2012, 369-386, 371
[332] S. Redžić, A. Raičković, Keramičke i opekarske peći Viminacijuma – lokacije "Pećine" i "Livade kod ćuprije", *APN*, 1, Beograd, 2006, 81-10, 81
[333] М. Јовичић, 2011, 52
[334] М. Микић, В. Стојановић, Н. Мрђић, Примена градиометара за потребе заштитних археолошких истраживања на Виминацијуму- локалитет Рит, *АПН*, 2, 2006, 21-26, 22
[335] М. Микић, В. Стојановић, Н. Мрђић, 2006, 24
[336] М. Микић, В. Стојановић, Н. Мрђић, 2006, 24

од маја до августа 2003.год. у заједничком истраживачком пројекту Археолошког института и Центра за нове технологије. Пре ископавања сонде величине 30х40м, изведена су георадарска истраживања која су показала остатке зидова и апсиде.[337] Иако су археолошки остаци зидова пронађени на дубини од само 30 цм, што је у великој мери узроковало лоше стање очуваности, велика је штета што је ова грађевина, која се налазила на самом ободу површинског копа „Дрмно“, током 2005.год, у потпуности уништена. Грађевину правоугаоне основе, димензија 28х12.8м,[338] чиниле су три просторије. Соба на југу је имала апсидални завршетак. Зидови ширине 60цм су били од ломљеног локалног камена зеленца и спорадичних фрагмената опеке, међусобно везаних кречним малтером, а подови су били од набоја. Иако се у литератури ова грађевина назива вилом рустиком,[339] она габаритом и димензијама подсећа на базилику. Постоји могућност да она то није јер је карактерише недостатак специфичних покретних налаза, унутрашњост није рашчлањена на подужне бродове, а и превелика је удаљеност од градског језгра Виминацијума. Такође, грађевина је скоро потпуно правилне оријентације север-југ, док су базилике по правилу оријентисане исток-запад. Недостатак трагова система за загревање, који можда постоје у простору апсиде који је остао неистражен, такође не иду у прилог идеји да је ова грађевина служила становању.[340] У недостатку могућности да се докаже њена резиденцијална функција, тзв. „вила рустика“ из Стига у даљем тексту неће бити интерпретирана. (Сл. 6а, 6б)

Централни део Србије

Централна Србија обухвата целине од београдске околине на северу до Такова и Рудничког Поморавља на југу и Колубаре на западу до Велике Мораве на истоку.

У том смислу, средњи ток Велике Мораве- област Средњег Поморавља, која је на почетку периода касне антике била део граничног појаса између Прве Мезије и Средоземне Дакије, представљао је важно чвориште трговачких и војних путева и густо насељени простор који је карактерисала економика базирана на трговини, занатству- пре свега производњи оружја и пољопривредној производњи.[341] Територији

[337] С. Рељић, А. Раичковић, В. Милетић, Археолошка истраживања локалитета Стиг на основу георадарских испитивања, *АПН*, 1, 2006, 47-52, 47
[338] С. Рељић, А. Раичковић, В. Милетић, 2006, 47
[339] М. Јовичић, 2011; С. Рељић, А. Раичковић, В. Милетић, Археолошка истраживања локалитета Стиг на основу георадарских испитивања, *АПН*, 1, 2006, 47-52
[340] С. Рељић, А. Раичковић, В. Милетић, 2006, 49
[341] Према Г. Јеремић, Средње Поморавље у римско и касноримско доба: Деоница Idimum-Naissus у светлу археолошких налаза, у *Капија Поморавља*, уредн. В. Стојанчевић, С. Мишић, А. Булатовић,

ове области је током антике географски припадао Хореум Марги (*Horreum Margi*- данашња Ћуприја), који је, уз Наисус (*Naissus*), био један од првих градова Мезије са статусом муниципијума.[342] Иако само име града који се налазио на ушћу Раванице у Мораву- *Horreum Margi*- „Житница Мораве“ потврђује значај земљорадње за подручје, услед слабе истражености ових крајева постоји веома мали број археолошких открића који о овоме могу посведочити. Један од значајних налаза, идентификоване функције складишта намирница, пре свега житарица, *horreum*, који је вероватно припадао већем комплексу пољопривредног имања налази се у Маскару, на археолошком налазишту Црквиште, на око 2км северно од античког пута кроз Соколовац.[343]

За ово истраживање веома је значајно откриће делова насеља на локалитету који се налази на тромеђи атара села Поскурица, Шљивовца и Дивостина, у Шумадијском округу. Античко насеље је формирано испод Бојовске и Шљивовачке главице, на линији на којој се додирују пространа језерска површина погодна за ратарство и шумом богата подгорина Рудника, погодна за сточарство и рударство. Током заштитних истраживања у којима су учествовали стручњаци из Народног музеја у Крагујевцу, на челу са Петровићем,[344] а која су реализована у периоду од 25. августа до 2. септембра 1953. год,[345] откривени су делови грађевине која је највероватније била намењена становању, а у њеној ближој околини- суседним њивама, евидентирани су трагови других античких зграда. С обзиром да се архитектонски остаци налазе на веома малој дубини испод земље која је обрађивана, није чудо да је стање очуваности зграде, чији су само темељи сачувани, веома лоше. По завршеном истраживању грађевина је затрпана.

Локалитет Анине[346] налази се у селу Ћелије, општина Лајковац. Смештен је на око 1км јужно од ушћа реке Љиг у Колубару, на речним терасама окренутим ка реци

Барварин, 2011, 43-62, посебно 44, касноантичка топографија Средњег Поморавља позната је из римских итинерара *Itinerarium Antonini, Itinerarium Burdigalense, Itinerarium Peutingeriana*, који припадају 3.и првој половини 4.века. У поменутим документима забележени су главни путни правци, већа насеља и успутне станице, као и раздаљине између њих.

[342] У Г. Јеремић, 2011, 43-62, посебно 44, према CIL III, 7591; Petrović 1979, 58: муниципијални статус Хореум Маргија потврђен је натписом из Доње Мезије где се помиње име примипилара *M. Aurelius Iustus domo Horrei Margensis mu(nicipio) Moesiae superioris*, према Petrovic 1979: 50-51, 72, no. 10: статус Наисуса потврђен је проналаском заветног натписа посвећеног Јупитеру *M. Aurelius Posidonius dec(urio) m(unicipii)N(aissi)*

[343] У Г. Јеремић, 2011, 43-62, 50, према Срејовић 1983, 35

[344] Д. Петровић, Остаци римске грађевине у Поскурицама, *Посебан отисак из Старинара* , 15-16, 1964-65, 253-256, 255

[345] Д. Петровић, 1964-65, 255

[346]http://www.turizamlajkovac.org/arheoloska-nalazista/90-anine-gamzigrad-na-ljigu, преузето јула 2013, „Сељаци су веровали да су се на том месту налазили турски ханови, јер су остаци темеља били огромни,

Љиг, а надморској висини од око 120m. Површина локалитета је око 50ha.[347] Ова је област у највећој мери прекривена обрадивим површинама и шумама. На многим парцелама је регистрована велика количина грађевинског материјала- шута, камена, уситњене опеке и остатака покретних археолошких налаза који су откривени приликом обраде земље.[348] „Зграда од опеке римског формата“ први пут је поменута 1949.год. Драга и Милутин Гарашанин су педесетих година 20. века, када је локалитет и регистрован, детаљно описали видљиве остатке грађевина и римског пута на поменутој локацији.[349] Трагови апсиде античке грађевине, откривени су на најзападнијем делу локалитета 1996.год. Археолог Жељко Јеж их је тада документовао.[350] Део надгробне стеле,[351] римски новац из периода од II до IV века и фрагменти накита пронађени су на око 100 m. североисточно од поменуте апсиде, на основу чега је закључено да се на том месту налази некропола коју су користили становници касноантичког насеља. Мањим сондажним истраживањима која су водили Завод за заштиту споменика културе Ваљево и Ваљевски музеј 2005.год. сазнало се више о природи комплекса. Положај сонди био је условљен распоредом дрвећа у шуми и контурама рушевина које су се назирале на терену. Сондажним истраживањима откривен је и део просторије са апсидом пречника око 4.5м оријентације југозапад-североисток. Геоелектрична мерења обављена су 2006.год. са циљем утврђивања граница на једном делу локалитета који је приликом сондажних истраживања 2005.год. означен као комплекс 1 (сектор 2).[352] Потпунија слика о изгледу и значају локалитета Анине добијена је током новембра 2008.год, када су извршена нова археолошка истраживања, у сарадњи Завода за заштиту споменика културе Ваљево и Народног музеја у Ваљеву, на челу са археологом Радивојем Арсићем. Овим археолошким ископавањем откривен је велики део југоисточне половине просторије са апсидом и

па их је то асоцирало на Турке, а реч је о римским остацима из 4. века н.е. Од „хан“ до „ханине“ па се дошло до Анине. Занимљиво је и то да због бројних камених остатака, сељаци не обрађују тај не мали плато, иначе веома плодне земље уз саму реку Љиг.“

[347] Р. Арсић, Е. Чебашек, Сондажна истраживања локалитета Анине у селу Ћелије, општина Лајковац, *АП,* 2/3, 2004/2005, 68-71, 68

[348] Р. Арсић, Истраживање касноантичке виле на локалитету „Анине“ 2008. године, *Гласник ДКС*, 33, 2009, 88-90, 88

[349] Р. Арсић, Истраживање позноантичког локалитета Анине у селу Ћелије, општина Лајковац, *Гласник ДКС, 31*, 2006, 56- 60, 57

[350] Ж. Јеж, Старовић, А., Археолошки локалитети у Ваљевском крају, *Ваљевац*, Ваљево, 1994, 369-381, 376

[351] Р. Арсић, 2006, 57

[352] Т. Пештерац, *Могућности примене геоелектричне проспекције у проучавању римске архитектуре на примеру виле рустике, локалитет „Анине“ код Лајковца*, магистарски рад, одбрањен на Филозофском факултету у Београду, 2010, необјављен текст, 237

мањи делови две бочне просторије. Стање очуваности зидова грађевине је изузетно добро, упркос траговима рецентног уништавања од стране власника њива и дивљих археолога и чињенице да се зидови појављују веома плитко испод површине тла.

На простору око Колубаре откривени су и трагови римских зграда, вероватно делова производних имања, из Јабучја и Скобаља. Према авио снимку и остацима видљивим у ораницама на терену и у непосредној близини описаних објеката, постоји више грађевина чију је намену немогуће прецизно дефинисати.

Колубарски угљени басен налази се на територији Подрињско- колубарског и Београдског региона, у средњем току реке Колубаре која га дели на источни и западни.[353] Једна од општина чију површину захвата је Лајковац, којој припада и локалитет Црквине- Баре на коме су, уз алувијон Колубаре, на простору басена Тамнава- Источно поље, откривени остаци простране сеоске куће. Локалитет је на падини која се од запада ка истоку са висинском разликом између најниже и највише тачке од 3м, спушта ка реци Колубари.[354] Средишњи део локалитета је уништен приликом изградње локалног пута Скобаљ- Лајковац и пруге Београд- Лајковац.[355] На благом узвишењу изнад поседа, откривени су остаци сакралне грађевине- меморије из 4.века и неколико гробова.[356] Осим овог, на простору рударског басена Колубара налазе се бројни праисторијски и средњевековни локалитети, сведочанство континуитета насељавања овог поднебља. Сондажним истраживањима започетим 1991.год. утврђено је постојање античких рушевина поменуте куће.[357] Заштитни археолошки радови настављени су и у кампањама током 1994, 1995, 1998[358] и 1999.год,[359] под руководством Зорана Симића из Завода за заштиту споменика културе града Београда.[360] Према А. Ропкић, локалитет су евидентирали Војислав Трбуховић из Археолошког института у Београду и М. Васиљевић из Народног Музеја у Шапцу.

[353]M. Blagojević, R. Arsić, Rudarski basen Kolubara: zaštitna arheološka iskopavnja *Glasnik SAD*, 24, 2008, 209
[354] М. Благојевић, 2013, 162
[355] А. Ропкић, заштитна археолошка ископавања на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу у: ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, Београд- Ваљево, 2013, 172- 176, 172
[356] M. Blagojević, R. Arsić, 2008, 211
[357] Д. Спасић, Локалитет Црквине: сондажно истраживање, *Колубара*, 1,1992, 15
[358] М. Благојевић, Заштитна археолошка ископавања и истраживања на подручју рударског басена „Колубара“ у ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, Београд- Ваљево, 2013, 153
[359] А. Ропкић, 2013, 172- 176
[360] М. Благојевић, 2013, 153

Археолошким ископавањима извршена су под надзором Часлава Јордовића из Републичког завода за заштиту споменика културе Београд и Војислава Трбуховића.[361]

Западни део Србије

Западна Србија подразумева територију између река Сава, Дрине, државних граница према Црној Гори, Албанији и Македонији, а од осталих целина Србије дели је линија која полази од ушћа Колубаре у Саву, прелази долином Колубаре, иде преко Рудника и Западне Мораве, пење се на Копаоник и са њега долином Лаба и Ситнице спушта се у Метохију и Косово.

Када је реч о области доњег тока реке Саве и западној Србији, а са тим и Колубарским округом,[362] који су по завршетку Тиберијевог панонског рата, почетком 1.века.н.е, припали Римском царству, процес романизације се одвијао постепено. После реорганизације која је пратила далматинско-панонски устанак (6-9.год.н.е.), територија ограничена Савом и подрињским и ваљевским планинама припао је двема провинцијама- Далмацији и Панонији.[363] Погранични појас између две провинције вероватно је подразумевао зону испод десне обале Саве, северним границама Цера и Влашића и реком Тамнавом. Административној целини Далмацији припала је околина Ваљева, као и читава област око Колубаре и Тамнаве.[364] По померању римских легија на југ, у периоду око 15.год.н.е., поменута територија нашла се унутар граница новоформиране Мезије, која је, а о томе је већ било речи, у време цара Домицијана, око 86.год.н.е. подељена на Горњу и Доњу Мезију.[365] Ваљевски крај је, приликом Теодосијеве поделе Римског царства 395.год.н.е. ушао, као и највећи део територије данашње Србије, у састав његовог источног дела.

Интерес за истраживањем археолошких остатака из доба антике на поменутој територији траје још од друге половине 19.века, тако да је до данас откривено педесетак локалитета. Из периода продора Римљана у ове крајеве, 1. и 2. века, пронађени су остаци грађевина на северу и истоку области- одакле је продор и

[361] А. Ропкић, 2013, 172

[362] Колубарски округ простире се у средњем делу западне Србије, а њега чине град Ваљево и општине Осечина, Уб, Лајковац, Мионица, Љиг.

[363] Из М. Костић, Античка топографија ваљевског краја, *Гласник*, Историјски архив Ваљево, 40, 2006, 5-27, 10 према Марија Исаиловић, н. д., 60

[364] Из М. Костић, 2006, 5-27, 10, према М. Гарашанин, Крупањ и Рађевина у праисторијско и римско доба, *Рађевина у прошлости*, 1, Нови Сад, 1985, 103

[365] Из М. Костић, 2006, 5-27, 10, према М. Мирковић, *Историја српског народа*, 1.том, Београд, 1994, 75

напредовао. Највећи број налазишта потиче из 3. и 4. века, времена пасивне романизације територије савременог Колубарског округа.[366]

Много пре рекогносцирања терена 2005.год, када је налазиште евидентирано, пољопривредници су обрађујући плодни терен 3км ка северу удаљен од центра Клења, села у општини Богатић у Мачванском округу, са десне стране споредног пута Клење-Глоговац,[367] проналазили грађевински шут из римског доба, новчиће и фрагменте античке керамике. У периоду од 2007.год. до 2011.год, под руководством Гордане Ковић, фазно је, путем сондажних ископавања истражена двоапсидална грађевина са локалитета Авлије, за коју се претпоставља да је припадала пољопривредном имању. С обзиром на аналогију са осталим пољопривредним имањима Доње Паноније, није искључено да је ово само једна од зграда унутар комплекса виле рустике, али постојање других за сада није утврђено.[368]

Приликом рекогносцирања које је у више наврата реализовано на територији ваљевског краја, односно области око Колубаре и Тамнаве, регистровано је 15 насеља[369] и 16 претпостављених вила рустика.[370] За ово истраживање најзначајнији су налази најпотпуније истражених кућа у Колубарском округу, откривених на локалитету Црквине у атару села Ровни, на локалитету Црквине у селу Бабина Лука, на локалитету Анине у околини Лајковаца, као и на локалитетима Бакионица код Пожеге (Сл. 7) и Вишесава код Бајине Баште.

У периоду од 20. јула до 7. августа 2002, Завод за заштиту споменика културе Ваљево, под руководством археолога Радивоја Арсића, извршио је археолошка

[366] М. Костић, 2006, 5-27, 12

[367] Г. Ковић, Резултати археолошког истраживања виле рустике у Клењу, у: ур. В. Филиповић, Д. Антоновић, *Српско археолошко друштво, XXXV Скупштина и годишњи скуп Програм, извештаји и апстракти,*, Ваљево, 24-26. мај 2012, Ваљево, 2012, 35

[368] Искрену захвалност дугујем Гордани Ковић, археологу Народног музеја у Шапцу, руководиоцу истраживањима, која је у телефонском разговору обављеном 07.05.2014.год. своја запажања и искуства поделила са мном.

[369] Према Т. Ангеловски, М. Пауновић, Римски локалитети ваљевског краја, *Петничке свеске*, 41, 1996, Остаци римских насеља идентификовани су на локалитетима Јабучје, Кусање, Обарци, Скобаљ-Манастирина, Мађарске куће- Поповића, Јаковљевића кућа, фудбалско игралиште, Дубоковац, Селиште, Црквина, стадион Крушник, Цевановића, Кик- Аџића и Поток.

[370] Према М. Костић, 2006, 5-27, у 3.веку настале су виле рустике чији су остаци идентификовани на локалитетима Бабина Лука, Лисо Поље, док је далеко већи број грађевина саграђен и коришћен у 4.веку, попут вила са локалитета Ђевриња ливаде, Алуге, Дивинац, Кнежевац, Лончаник, Стублине, Пљоштаница, Велики бунар итд. Према истом аутору, не треба занемарити чињеницу да највећи број грађевина откривених у долини Тамнаве, на територији општине Уб, не мора значити да је у касној антици она била гушће насељена, већ може бити узрокована бољом истраженошћу ове, од других општина.

истраживања локалитета Црквина[371] на коме су пронађени архитектонски остаци грађевине димензија 12х22м.[372] Локалитет се налази у селу Ровни, на 17км западно од Ваљева, поред новог будућег пута ка Бајиној Башти. Смештен је у брдско-планинском пределу на заравњеном брегу надморске висине око 550м.[373] У околини нису регистровани остаци других зграда од чврстог материјала, што не искључује постојање грађевина од дрвета које нису сачуване,[374] а које су могле припадати истом поседу. Стање очуваности саме куће, која је по налазима новца била веома кратко у употреби пре него што је страдала у пожару, је веома лоше, пронађени су само делови зидова у својој темељној зони, док је унутрашњост објекта оштећена орањем земљишта које је на овом делу веома плодно.[375]

Систематска ископавања на локалитету Црквине у селу Бабина Лука, како би се обезбедили услови за обнављање цркве брвнаре из 13. века, чији су се остаци ту налазили, а испод којих су пронађени остаци римске куће, извршени су од 16. марта до маја 1989.год под руководством археолога Жељка Јежа.[376] Археолошки остаци тзв. „виле“, површине 22х17м,[377] на локалитету Црквине у селу Бабина Лука налазе се у долини речице Рабас, на месту где се у њу улива поток Бабинац, 14км северно од Ваљева. Сам локалитет, површине од око 10ha, је мала заравњена удолина просечне надморске висине око 180м.[378] Иако је стање археолошких остатака куће по откривању било веома лоше, грађевина је проглашена спомеником културе.[379]

Највећи део западне Србије био је потчињен општинској управи муниципијума код данашње Пожеге. На основу проучавања неколико епиграфских налаза на којима су се налазила почетна слова његовог имена дошло се до закључка да се он највероватније звао *Malvesatium*. Анализом великог броја античких споменика, непокретних и покретних налаза са претпостављене територије простирања

[371] www.vaza.co.rs, преузето септембра 2012, према предању, на овом месту се налазила црква Грачаница која је касније пренета на зараван поред реке Сушице, одакле потиче назив Црквине. У литератури и према старим рекогносцирањима, локалитет је био описиван као рушевина средњевековне цркве.
[372] www.vaza.co.rs, преузето септембра 2012, Власник имања на коме се налази локалитет је Томислав Живковић са станом у Београду
[373] www.vaza.co.rs, преузето септембра 2012.
[374] www.vaza.co.rs, преузето септембра 2012.
[375] www.vaza.co.rs, преузето септембра 2012.
[376] Ж. Јеж, Резултати истраживања касноантичке грађевине у Бабиној луци, Међуопштински историјски архив Ваљево, *Гласник*, 26-27, 1992, 51-72
[377] Ж. Јеж, 1992, 51-72
[378] Ж. Јеж, 1992; http://www.vaza.co.rs
[379] Ж. Јеж, 1992, 51-72

муниципијума и околних насељених места,[380] закључено је да се на поменутом простору налазио већи административни, трговачки, занатски и културни центар. Сам град се, према подацима прикупљеним током рекогносцирања терена седамдесетих година 20. века вероватно простирао са десне стране државног пута који је повезивао Пожегу и Ужице, све до подножја околних брда на западу, док се на периферији античког града, на локалитету Блашковина налазила градска метропола.[381]

На источној периферији Пожеге која припада административној територији Златиборског округа, на широком заравњеном платоу усеченом у брежуљке који са јужне стране оивичавају пожешку котлину смештен је археолошки локалитет Пожежница.[382] Локалитет Бакионица код Пожеге је први пут евидентиран 1947. год. приликом рекогносцирања терена, када су још увек били видљиви фрагменти римских цигала и тегула. Године 1983. извршено је сондажно истраживање локалитета на површини од 122м2, а у истраживању су учествовали Јаворка Буђић и Петар Петровић. У двема сондама постављеним уз обалу Симостића потока откривени су остаци две цигларске пећи. Још четири сонде отворене су на месту највеће концентрације грађевинског шута, 200м јужније и у њима су пронађени остаци грађевине која је вероватно била стамбени део већег пољопривредног имања.[383]

Топографија територије око Бајине Баште је недовољно позната.[384] Античко насеље у Скеланима, по свој прилици римски муниципијум чије име није познато, које се налази насупрот савремене Бајине Баште, могло је захватати простор са обе стране Дрине. Узевши у обзир ову хипотезу, није могуће јасно одредити римско античко

[380] Из J. J. Wilkes, Cultural Identities in the Illyrian Provinces (2nd century bc-3rd century ad): Some Old Problems Re-examined, Dal'Adriatico al Danubio. *L'Illirico nell'età greca e romana*, Ed. G. Urso, Pisa, 2004, 309-18, посебно 315, према Р. Зотовић: У Пожешкој области на територији Висибабе пронађени су остаци муниципијума са житницом, вилама рустикама и некрополе (Блашковина). На простору Прилипца, на локалитету Тамнице, препознати су остаци утврђења, на Прилипачком пољу купатило, на локалитету Муњско брдо некропола. У атару села Бакионица, на имању Јовичевића пронађени су делови утврђења, док је на локалитету Пожежница пронађена античка вила. У атару села Каленић пронађени су трагови насеља и моста, као и гробови из античког периода. Остаци насеља и појединачни гробни налази откривени су и на територији села Глумач, Душковци и Врањани. Делови насеља откривени су и на локалитету Аксентијевића Куће који се налази у атару села Јежевица. На територији истог села је и локалитет Црнокоса на коме су откривени делови утврђења. Појединачни гробови откривени су у селима Пусто Поље, Отањ, Горобиље, Доња Добриња, а у селу Тучково пронађен је и саркофаг.

[381] М. Зотовић, Римски градски центар код Пожеге, у: *Ужице некад и сад, најстарија прошлост*, www.multisoft.rs, преузето јула 2013.

[382] Ј. Буђић, П. Петровић, *Римске цигларске пећи и вила у* Бакионици код Пожеге, Ужички зборник 13, Титово Ужице 1984, 5-22, 5-6

[383] Ј. Буђић, П. Петровић, 1984, 5

[384] Из J. J. Wilkes, 2004, 309-18, посебно 315, према Р. Зотовић, у околини Бајине Баште идентификовани су остаци два римска насеља, у атарима села Црвица и Пилица. У Вишесави је истражена вила рустика. Од непокретних налаза из доба антике издвајају се појединачни гробни налази пронађени у селу Добротин, као и храм пронађен у Вагању.

окружење грађевине која је могла бити део пољопривредног комплекса, а која је откривена на локалитету Јевтића Луке, близу данашњег насеља Вишесава у општини Бајина Башта.[385] Локалитет се налази на благој падини, при врху плодног левкастог усека окренутог широм страном према бајинобаштанском пољу и Дрини. На страни Дрине на којој се налази разматрани локалитет нема значајнијих античких агломерација. Архитектонски остаци грађевина из римског периода на десној обали Дрине, су први пут евидентирани 1962. Систематско археолошко истраживање локалитета Јевтића луке спроведено је у јесен 1985, под руководством Јаворке Бућић и Петра Петровића.[386] Стање архитектонских остатака зграде чија је основа заузимала површину од око 360м2 било је лоше. Како су антички подови били у нивоу са савременим тереном, није изненађујуће да је зидна маса у највећем делу повађена до темеља, тако да је план грађевине на неким деловима могао бити праћен само у отиску.[387]

Југоисточни део Србије

Југоисточна Србија граничи се на југу и истоку са државним границама Македоније и Бугарске, на северу са целинама централне и североисточне Србије, а на западу са средишњом и јужном западном Србијом.

Римљани су освојили област централног Балкана почетком првог века, када је и дардански град Наис ушао у састав империје. У првом веку Наис није имао нарочитог значаја за римско царство, временом је колонизован и добио је статус муниципијума, римског града са одређеним самоуправним правима.[388] Смештен у котлини реке Нишаве, а окружен венцима околних планина, повезан са осталим насељеним местима централног Балкана преко суседних котлина и удолина, град је у римско доба представљао чвориште путева. Кроз римски Наисус (*Naissus*) је пролазио трговачки и војни пут (*via militaris*) који је повезивао Сингидунум (*Singidunum*) и Виминацијум (*Viminatium*) са Сердиком (*Serdica*) и Константинопољем (*Constantinopolis*). Осим поменутог, кроз Наисус је пролазио и војни пут који је повезивао Рациарију (*Ratiaria*),

[385] Из: R. Zotović, Dugi i kratki tranzit u kasnoj antici na primeru Munjskog brda i Rogatice, *Glasnik SAD* vol. 21, br. 20, 2004, str. 85-92, 89, према R. Zotović, Pitanje naseljenosti Požege i okoline u antičkom periodu, *Požeški godišnjak*, 2, 2002, 32: „за подручје Висибабе постоји претпоставка да је била организована у више пољопривредних имања, тј. вила рустика, да је могло бити организовано као *conciliabula* – скуп римских грађевина који се конституира у неримском насељу, овом случају варварском."

[386] Ј. Бућић, П. Петровић, Римска вила у Вишесави код Бајине Баште, *Ужички зборник* 15, 1986, 23-42, 33

[387] Ј. Бућић, П. Петровић, 1986, 35

[388] У својој *Географији*, Птоломеј помиње овај град наглашавајући његов значај. У спису *Notitia digitorum* (Not.dig. or.X, 37) Наисус је наведен као место на коме се производи оружје за римску војску.

прво градско насеље на северу Горње Мезије, са Улпианом (*Ulpiana*), све до Лисуса (*Lissus*) у данашњој Албанији.[389]

Антички Ниш се развијао на десној обали Нишаве, на месту простирања војног логора, вероватно утврђеног земљаним бедемима са палисадама, а на простору отоманске тврђаве чији су остаци данас сачувани и презентовани на терену, у коме је све до средине 2. века била смештена прва кохорта Килићана (*Cohors I Cilicum*).[390] У другој половини 2. века формирана је и стационирана прва Аурелијанова кохорта (*I Aurelia Dardanorum*).[391] Регрути ове кохорте били су и припадници локалног становништва,[392] што је у многоме утицало на романизацију и промену стамбених навика на овом простору. Није познат тачан датум стицања муниципијалног статуса, претпоставља се да се то могло дести у 2. или 3.веку.[393]

О величини града током зреле и касне антике може се судити на основу огромне некрополе чији су остаци истражени на простору данашње Јагодин мале, дуж пута који је од града водио ка североистоку, северно од претпостављеног места античког утврђења на десној обали реке, чији су бедеми само у траговима сачувани. Унутар утврђења пронађени су остаци улице приближне оријентације исток-запад, објекат под сводовима и тробродна грађевина у близини вероватног места античког форума и терме које су се лоциране близу улаза у утврђење.

Уз западни бедем турске тврђаве, откривена је 1975, током радова на изградњи Градске аутобуске станице, грађевина са шест просторија, димензија 21x15, која је, судећи по покретним налазима била коришћена током 4. века, а чија је намена, према штурим објављеним информацијама археолога који је истраживања водила, Љубице Зотовић, била стамбена.[394] Како документација са овог истраживања није доступна, а

[389] П. Петровић,1983, 56-57
[390]Из: D. Jankovic Mihaldžic, Epigraphic Monuments, 113, преузето јуна 2013 са: www.sanu.ac.rs/english/GalerijaPics/epigrafi.pdf, према P. Petrovic 1979, 83, no. 33; 31. Из: D. Jankovic Mihaldžic, Epigraphic Monuments, 113, преузето јуна 2013 са: www.sanu.ac.rs/english/GalerijaPics/epigrafi.pdf
[391] П. Петровић, 1983, 62
[392] П. Петровић, 1976, *Ниш у античко доба*, Ниш, 1976, 33
[393] Према П. Петровић, 1976, 35, 36, Наисус је могао постати муниципијум још за време маркоманских ратова, када је град био војна база, у време Марка Аурелија, или пак након 169.године, након регрутовања војнике легије VII Claudia чија су имена пописана уз градове из којих долазе (а међу њима нема Наисуса). Према истом аутору, могуће је и да је муниципијално право стечено почетком и у првој половини 2.века током процеса интензивне романизације градова Горње Мезије под Трајаном. Још један доказ овој тврдњи је и велики број пронађених натписа из овог периода на којима фигурише генитално име *Aelius*, које је локално становништво могло добити приликом проглашења за римске грађане.
[394] Љ. Зотовић, 1975, 73-74

резиденцијална функција зграде није утврђена, нисмо у прилици да је укључимо у ово истраживање.

Још једна грађевина, тзв. "објекат са октогоном", пронађена је на око 300м северозападно од претпостављеног места форума античког града и 100м источно од античког купатила које није истражено. Објекат је вероватно био унутар античке тврђаве и са сигурношћу се, на основу новчића пронађеног у зидном малтеру, може датовати у средину 4. века. Данас се остаци ове грађевине налазе у самом центру Ниша, између Нишке тврђаве и комплекса техничких факултета, на локалитету Градско поље. „Објекат са октогоном" је откривен током сондажних ископавања поводом израде пешачке стазе, 1988.год, којима су руководили археолози Завода за заштиту споменика културе Ниш. Иако се претпоставља да је грађевина много већих димензија, откривена је и делимично истражена површина од само 320м^2. Вероватно ће приближније одређивање функције ове зграде морати да сачека наставак истраживања. Оно што се у овом тренутку претпоставља јесте да је она могла служити становању представника виших друштвених слојева, али и да је њена намена могла бити административна или верска. Пројекат реконзервације остатака зидова је реализован 2013.год., али су подни мозаици само превентивно заштићени и нису презентовани. (Сл. 2-5)

Са десне стране Нишаве, североисточно од античког утврђења, пронађени су остаци грађевине са мозаицима. Иако је 1972. год. зграда делимично откривена и правци пружања одређени сондажним ископавањима, а стамбени карактер овог објекта није потврђен, у литератури се претпоставља да је у питању римска тзв. „вила" сграђена у периоду између 2. и 4. века.[395] Утврђено је да се грађевински остаци простиру на око 600м2 и да је, осим резиденцијалног објекта са око 40м2 подних мозаика и мермерним црно-белим шестоугаоним подним плочама, на овој локацији било и помоћних зграда, као и делова водовода. Осим поменутих подних облога, о репрезентативном карактеру грађевине сведочи и пронађени археолошки материјал, међу којим је и мермерна база чија димензија наговештава да је носила стуб висине најмање 5м.[396] Чињеница да се ова грађевина, тзв. „Римска вила са мозаицима на коњском (коњичком) гробљу у Нишу" налази у кругу касарне „Књаз Михајло", у насељу Пантелеј, северозападно од центра савременог Ниша, на терену на коме није било савремених грађевинских интервенција, допринела је њеној потенцијалној доброј

[395] S. Gušić, Objekat sa mozaicima na Viniku, *Niški zbornik*, 4,1977, 91-96
[396] S. Gušić, 1977, 91-96

очуваности. Међутим, како се објекат налази у зони која није доступна за посетиоце, он до данашњег дана није истражен, нити постоје услови за његову презентацију.

Трагови урбанизације су, осим на десној, пронађени и на левој обали Нишаве. Делови некропола, цистерне, акведукта, терми, као и обриси хиподрома и амфитеатра су препознати ван античког утврђења, о коме је било речи, али је степен истражености ових грађевина веома мали. Већина поменутих археолошких налаза потиче из периода 3. и 4. века. Током 5. и 6. века град су наизменично освајали Хуни, Источни Готи, Гепиди, Византинци и Авари. Словенска племена су га освојила почетком 7. века.

Медијана (*Mediana*) представља највеће, до сада истражено, предграђе (*suburbium*) античког Наиса, које је, према белешкама Амијана Марцелина (*Ammianus Marcellinus*), удаљено од њега три римске миље (око 4,5 км).[397] Медијана се помиње и у попису градова и утврђења које је Јустинијан Велики обновио. Многе грађевине овог предграђа откривени су на левој обали Нишаве, у плодној долини, уз трасу античког пута (*via publica*) од Наисуса на исток, према Сердици (*Serdica*), који дели локалитет на два дела. Археолошки налази се простиру на површини која приближно захвата 80 ha, између „Старог водовода“ и села Брзи Брод у правцу исток-запад и између реке Нишаве и обронака Влашког брда у правцу север-југ.

Много пре систематског утврђивања пространства археолошког налазишта, распореда грађевина и сондирања земљишта 1961.год,[398] за Медијану се давне 1864.год. заинтересовао Феликс Каниц, када је пронашао и делимично истражио темеље римског утврђења јужно од железничке пруге на обронку брега Влашко брдо. Око 650m севернije наишао је на (како је 1932. год. закључено) једну од вила, за коју каже да се ради о „монументалном архитектонском објекту чија је основа осмоугаоног облика, са подним мозаиком и зидом дебљине 1.7m“.[399] За објекат, кога Каниц 1864. године описује као осмоугаони, утврђено је да се ради о згради са основом у виду два круга, а у центру источног круга се налази зидана округла плоча са олуком за воду. Поред зидова је нађен и одломак глатког мермерног стуба.[400] Мозаички подови, фонтана, мермерни стуб, као и његов габарит указују на то да је реч о једном од луксузних објеката Медијане, али тврдњу да је у питању резиденцијална грађевина

[397] У: П. Петровић, 1979, 62, Amm. Marc. XXVI 5,1 “…*in suburbano quod appellatum Mediana*…”. Према М.Славнић, Ниш у античким изворима, 4. Реферат прочитан на Првом конгресу археолога ФНРЈ у Нишкој Бањи 1949

[398] Под вођством Миодрага Грбића, сарадника Археолошког института

[399] Ф. Каниц, *Србија. Земља и становништво*, Београд 1985, 174

[400] А. Оршић- Славетић, Археолошка истраживања у Нишу и околини, *Старинар*, VIII-IX (1933-34), 306, сл.8.

није могуће доказати. У лето 1936. године продужен је рад на истраживању Медијане,[401] и том приликом је откривено више зграда међу којима је и она са мозаицима, назван нимфеумом, а касније малим триклинијумом. Један од најзначајнијих резултата ове кампање је откривање остатака житнице (*horreum*) издужене основе у правцу исток-запад, са петнаест питоса пречника 1.10m и висине 2m. Уз западни зид су се налазили базени дубоки до 1.4m са заглачаном унутрашњом површином, који су служили за чување течности.[402] Северно од хореума је откривен комплекс занатских радионица, основе у облику ћириличног слова П, који је захватао читав простор око хореума.[403] Превентивна истраживања која су нужно спровођена ради реализације великих инфраструктурних пројеката у другој половини двадесетог века резултирала су откривањем грађевина које на Медијани данас нису презентоване. Међу њима је био и изванредно очуван резервоар за водоснабдевање (*castellum aquae*) који се налазио на северним обронцима Делијског виса, а урушен је 1980. год. због изградње Фабрике катодних цеви у саставу Електронске индустрије, да би његова копија у природној величини била изграђена са друге стране ауто- пута. Ради изградње исте фабрике порушени су остаци утврђења на Влашком брду у оном делу који припада кругу Електронске индустрије, тако да су остали видљиви само делови северног бедема.

Осим поменуте житнице и занатског центра, највредније грађевине које су презентоване на Медијани, а налазе се ван оградног зида о коме ће бити речи, улазе у састав малог сакралног комплекса сачињеног од ранохришћанске цркве са мозаичним пољем са представом Христовог монограма на поду наоса[404] и објекта који се налази у њеној непосредној близини, а за који се претпоставља да је капела.[405]

Посебну целину, оградним зидом издвојену од остатка налазишта сачињавају остаци римског купатила централног типа и грађевине са перистилом. Током 1932. и 1933.год, делимично је откопан део грађевине код које су пронађени хипокаусти, канализација, оловне водоводне цеви, два цела мозаична патоса, остаци мермерних плоча и остаци боје којом су зидови били украшени. Ископавања која се на овом месту врше од 1935. године, прекинута су за време Другог светског рата, а потом настављена

[401] Р. Братанић, Археолошка ископавања у Брзом Броду, *Старинар*, XIII, 200.
[402] П. Петровић, *Медијана-резиденција римских царева*, Београд 1994. 42
[403] П. Петровић, Хроника ископавања, МЕДИЈАНА – Античко насеље са вилама, *Старинар*, 47, 1996.
[404] Г. Јеремић, Мозаици Медијане- нека разматрања, *Ниш и Византија*, 4, 2006, 155
[405] N. Kurtović-Folić, G. Milošević, M. Roter-Blagojević, A. Nikezić, Arheološki park Medijana - mogućnosti obnove i prezentacije. *Glasnik DKS,* Beograd, br. 30, 2006, 54-59

1959. године и трају до данас. Резултати до којих се дошло указали су на то да су ови археолошки налази били део највећег и најрепрезентативнијег грађевинског објекта на Медијани, део централне луксузне грађевине са пространим вртом окруженим тремом (*peristil*), великом свечаном салом са апсидалним завршетком (*triclinium*) и мањом просторијом источно од сале.[406] Наслоњене на трем, источно и западно од њега, налазе се мање просторије (*cubicule*).

Ову грађевину пре свега карактеришу подови са изузетним мозаицима разних геометријских облика у делу трема, коридору ка термама и у простору триклинијума, а нарочито су значајни фигурални мозаици у поду свечане сале. Остаци стубића хипокауста (*hypocaustum*) сведоче о томе да је ова просторија била грејана, а постојање контрафора у апсидалном делу и остаци степеништа упућују на то да се ради о спратној згради. Приликом конзервације мозаика у сали, 1976.год. констатовано је постојање старијег пода. Испод мозаичког, чија се израда везује за период 4.века, налази се под од дебљег слоја малтера помешаног са туцаном опеком, највероватније из друге половине 3.века.[407]

Засебан сегмент комплекса грађевине са перистилом јесте објекат за који се сматра да је мали триклинијум,[408] мада се раније тврдило да се ради о нимфеуму (*nymphaeum*).[409] Највероватније потиче из раније фазе грађења, друге половине 3. века, јер у његовом положају у односу на правце пружања зидова централног дела виле постоје извесна одступања. Податке о његовој вези са остатком здања требало би да дају предстојећа ископавања. Централни део тетраконхалне просторије је у облику шестоугаоника, а из њега се приступа правоугаоним нишама на североисточној, северозападној и јужној страни и једној полукружној на северној страни. Подови ових просторија су прекривени богато декорисаним полихромним мозаицима, а у центру средишњег дела налазила се фонтана.[410]

Грађевина са перистилом је у литератури називана „Вила са перистилом“. О њеној намени било је пуно речи, од тога да је била део летњиковца у коме је боравио Константин Велики, до тога да су у њој становали царски великодостојници. Целине униформних димензија око перистила, у литератури називане кубикулама, сачињене од

[406] Група аутора, Медијана, Народни Музеј Ниш, Ниш, 1979. 17
[407] Група аутора, Медијана, Народни Музеј Ниш, Ниш, 1979. 18
[408] Објекат је у ранијој литератури означаван као нимфеум, међутим, новијим истраживањима М. Васић га је окарактерисао као мали триклинијум. M. Vasic, Stibadium in Romuliana and Mediana, In: *Felix Romuliana, 50 Years of Archaeological Excavations*, Belgrade, 2006, 69-75
[409] П. Петровић, 1994. 33
[410] Група аутора, Медијана, Народни Музеј Ниш, Ниш, 1979.

предње и задње собе између којих су била врата, нису биле међусобно повезане, него је свака од њих имала излаз искључиво ка перистилу. Оваква схема кретања била би крајње несвакидашња за стамбени објекат, без обзира на његову величину. Међутим, бројни примери тржница из касне антике имају сличне карактеристике, код неких је чак регистровано постојање терми у оквиру трговачког комплекса, као што је то случај са грађевином са перистилом из Медијане. У светлу нових резултата геомагнетних истраживања простора око грађевине са перистилом, када је откривено постојање још једне житнице источно од поменутог објекта,[411] сматрамо да је примарна намена грађевине била јавна- било да је у питању административни центар за прикупљање пореза или затворена тржница, а не резиденцијална. Због тога, у овом раду о грађевини са перистилом више неће бити речи. (Сл. 1)

„Вила са конхама“, односно грађевина са најмање две сале са апсидалним завршецима, истражена је само у јужном делу док је северни покривен асфалтном траком пута Ниш- Нишка бања. У једној од апсида пронађени су мозаици геометријских и вегетабилних шара. Још једна тзв. “вила“, солидно сазидана од ломљеног камена и облутака, са оградним зидом и ортогоналном шемом четвороугаоних просторија, доживела је исту судбину, очуван је само њен југоисточни угао.[412]

Тзв. “Вила са конхама“, у литератури цитирана и као објекат А, налази се око 200м североисточно од водоторња, на правцу пружања једног од његових канала и око 250м југозападно од грађевине са перистилом. Објекат је делимично истражен 1975, под руководством Љубице Зотовић, током заштитних сондажних истраживања на траси новог пута Ниш- Нишка Бања. Археолошки остаци пронађени су у сондама 9 и 10, стотинак метара источно од железничке станице.[413] Претпоставља се да је површина грађевине око 420м2.[414] Изучавањем покретних налаза утврђено је да је саграђена у 4.веку. Данас ова грађевина није презентована, северна половина је уништена током претходних земљаних радова,[415] док је истражени, јужни део, затрпан.

„Вила са оградним зидом“, позната и као објекат Б, површине, укључујући двориште са оградним зидом, од више од 1200м2, налази се 300м источно од

[411] G. Milosevic, D. Peters, H. Wendling, Geophysical Survey at Late Roman Mediana, *Starinar*, LXI/ 2011, 275/284
[412] П. Петровић, 1994., 28
[413] С. Дрча, *Медијана*, Ниш, 2006, 24
[414] Љ. Зотовић, Медијана – Ниш – заштитни радови на траси пута, *АП*, 17, 1975, 75–77, 74-75
[415] Г. Јеремић, 2006, 153

водоторња и око 150м југоисточно од грађевине са перистилом, са десне стране ауто пута Ниш- Нишка Бања. Грађевина је делимично истражена 1975, током заштитних ископавања на траси новог пута, остаци виле пронађени су у сонди 38.[416] Северна половина је уништена приликом изградње пута, тако да објекат није откривен у целини, већ само његов јужни део.[417] Истражени део грађевине је затрпан.

У истраживању оба поменута здања учествовала је екипа Археолошког института у Београду, на челу са Љубицом Зотовић.

Превентивна археолошка истраживања која су претходила обимним грађевинским радовима чији је циљ био заштита изворишта за водоснабдевање града вертикалном бетонском плочом (тзв. "дијафрагмом") извршена су у периоду 1994-1996.год, истраживани су објекти Е, Ф, Г.[418] Објекат Е, тзв. „Вила са портиком" налази се на источној периферији Медијане, 400м северозападно од водоторња и око 700м југозападно од грађевине са перистилом, са леве стране ауто пута Ниш-Нишка Бања. Грађевина Е је димензија 18.6х15.6м, површине око 310м2[419]

Током двомесечних заштитних истраживања локације на којој је предвиђено грађење базена за водоснабдевање, 1994.год, откривен је објекат Г, у литератури назван „Вила са портиком". Објекат Г налази се на источној периферији Медијане, 400м северозападно од водоторња и око 700м југозападно од виле са перистилом, а северно од ауто пута Ниш-Нишка Бања. Готово цела грађевина, приближних димензија 25.5х12м је откривена, зидови су били лоше очувани, понегде само у негативу. Истражен је простор од око 800м2, и на целој површини констатовани су фрагменти кровне опеке и површински налази античке керамике.[420]

У превентивним археолошким ископавањима приликом којих су пронађене поменуте грађевине учествовала је екипа Археолошког института у Београду, на челу са Петром Петровићем. Археолошки остаци су по завршеном истраживању затрпани. Документација са истраживања је похрањена у архиви Археолошког института, међутим она, као ни за друге стамбене објекте са Медијане, није доступна. Због тога је једини материјал за даљу анализу ових грађевина мали број публикованих радова.

Бела Паланка, градско насеље у Пиротском округу, настало је над античким насељем Ремезијана (*Remesiana*). Насеље Ремезијана се налазило уз главни пут (*via*

[416] С. Дрча, 2006, 26
[417] Г. Јеремић, 2006, 153
[418] П. Петровић, 1996, 295
[419] П. Петровић, 1996, 296
[420] П. Петровић, 1996, 297

publica) који је од Наисуса (*Naissus*) водио ка Сердици (*Serdica*). Бројни епиграфски споменици пронађени на простору Ремезијане указују не само на рано формирање насеља које је статус града добило у доба Трајанове владавине, већ и на његов значај почетком 3. века. Ремезијана је у 4.веку постала седиште епископије. Остаци цивилне базилике и трагови репрезентативних грађевина у њеној непосредној близини пронађени су унутар бедема утврђења. Тробродна базилика са крстионицом и некрополе дуж прилазних путева откривени су ван утврђења, у његовој непосредној околини.

Остаци античке приградске резиденције пронађени су 260 m североисточно од северног зида турске тврђаве, саграђене на месту византијског и античког утврђења.[421] Ово здање са перистилом, приближне површине око 3600м2, откривено је случајно, на 300м западно од железничке станице у Белој Паланци,[422] приликом изградње железнице 1888. године.[423] Руководилац истраживањима био је грађевински инжењер Д. Сабовљевић,[424] који је у складу са својим интересовањима и знањем документовао античке рушевине, а кратак опис и цртеж објекта објавио у једном од првих бројева часописа Старинар. Данас је ова грађевина у стању потпуне деструкције. Она никада није у потпуности истражена, а сви текстови савремених аутора у којима се помиње засновани су на публикованом раду из 1888. год.

Ово није једини налаз резиденцијалне архитектуре из околине античке Ремезијане. Током заштитних ископавања и истраживања на аутопуту Е, коридор 10 (Ниш- Димитровград), изведених од стране екипе из Републичког завода за заштиту споменика културе Београд у периоду од 2010. до 2013.год, откривени су археолошки остаци грађевина које су могле бити стамбени делови пољопривредних имања или сеоских кућа. Резултати истраживања још нису у потпуности обрађени, тако да су једини доступни подаци које овде приказујемо делови обавештења за јавност потекли из пера руководиоца истраживања.

Археолог Мира Ружић је управљала истраживањима на локалитету Слатина, који се налази у атару села Моклиште, на десној обали Нишаве, на око 2км низводно од каменог моста.[425] На њему су откривени остаци касноантичког пољопривредног имања. Лонгитудинална зграда са најмање 7 просторија припада типу крстообразних

[421] Г. Милошевић, , 2004. према С. Гушић, 1987, 24
[422] С. Гушић, 1987, 24
[423] С. Гушић, 1987, 27
[424] Д. Сабовљевић, 1888, 66
[425] Једини ранији помен овог локалитета у литератури је у: Пејић 1982, *Нишки зборник,* 11/1982

грађевина са централним двориштем. Југоисточно од ове постоје остаци још најмање једне грађевине, која није истраживана. На основу покретног археолошког материјала, зграда је опредељена у другу половину 4.века.[426]

Под руководством Мире Ружић, на локалитету Гладно поље, такође у селу Моклиште, а на самој траси пута Ниш- Димитровград, у подножју брда Раваница, откривени су и делови грађевине стамбеног или економског карактера. Пронађени артефакти- новац, жижци, делови накита, упућују на период коришћења ове зграде, од друге четвртине до краја 5.века.[427]

Археолошко налазиште Царичин Град (*Ivstiniana Prima*) налази се на југу Србије, на 28km од Лесковца, а 8km од Лебана. Смештено је на узвишеном платоу у атару села Штулац, у Општини Лебане. Налазиште лежи на благим падинама које се спуштају од планине Радан ка Лесковачкој котлини. Царичин Град је позициониран на дугом и узвишеном платоу, уоквиреним са истока Царичинском, а са запада Свињаричком реком.

Урбано језгро града сачињено је из три целине: Акропољ, Средњи и Доњи Град, са великим подграђем, грађевинама и утврђењима у ближој или даљој околини. Целокупна површина града је око 10,5ha. На Царичинској реци постојала је брана- пут и мало утврђење постављено у правцу југоистока, на узвишењу. Мрежу директне одбране града сачињавала су три утврђења: на истоку- кула осматрачница лоцирана на месту званом Кулиште- Језеро, на северу- утврђење у близини Сакицола и на југо-западу у близини Свињарице. Царичин Град је посебна споменичка целина подигнута од стране цара Јустинијана I, као идеолошки пројекат посвећен величању славе и моћи императора. Након изградње, проглашен је за седиште архиепископије са јурисдикцијом над целом Дакијском дијецезом и провинцијом Македонијом II (Северни Илирикум). Град са кружним тргом, улицама са тремовима, девет базилика, термама, главним војним „штабом“, мноштвом административних и приватних грађевина, окружен системом од четири бедемска зида и заштићен бројним кулама, представља јединствено сведочанство касноантичке и рановизантијске цивилизације на Балкану.

[426]http://www.heritage.gov.rs/cirilica/zastitna_arheoloska_iskopavanja_koridor_Slatina_selo_Mokliste.php, посећен 29.05.2014.
[427]http://www.heritage.gov.rs/latinica/zastitna_arheoloska_iskopavanja_koridor_10_Gladno_Polje_selo_Moklist e.php, посећен 29.05.2014.

Царичин Град је право благо археологије, будући да је град настао на нетакнутом тлу, *ex nihil,* и трајао око 80 година. Истражене грађевине биле су коришћени у периоду између 535. и 615. године.

Иако археолошка ископавања Царичиног града трају од 1912.год, стамбена архитектура је тек од недавно постала предмет интересовања истраживача. Тзв.“Вила урбана“ у Средњем и стамбени кварт пронађен у Доњем граду су резиденцијалне целине највећег степена истражености.

Градска вила, позната у литератури као *„villa urbana“, „domus ecclesiae“, „domus curiala“* је откривена 1959.[428] Налази на траси јужно од Базилике у подножју Акропоља, између низа просторија уз јужну улицу и западног бедема. У истраживањима ове грађевине су учествовали стручњаци Археолошког института у Београду и Завода за заштиту споменика културе Ниш. Стање очуваности налаза је веома лоше, грађевина је делимично затрпана, није у потпуности конзервирана и на неодговарајући начин је презентована.

Функција становања је у Царичином Граду, према откривеним резиденцијалним зданима *intra muros*, била веома редукована. Куће су се неретко налазиле између јавних грађевина, као што је то случај са поменутом *„villa urbana“*-ом између базилике са трансептом и са источном улицом Доњег Града. Истраживања стамбене четврти у југозападном делу Доњег Града, која су се у оквиру међународне сарадње између Србије и Француске одвијала у периоду од 1981.до 2008.год, омогућила су стварање потпуно нове слике о Јустинијани Прими. Откривено је више од пола кварта,[429] који се простирао вероватно до велике цистерне на северу. Пронађене куће се по архитектонском обликовању, начину грађења разликују од грађевина јавне намене у Доњем граду.[430]

У Царичином Граду није било правог трговачког кварта,[431] тако да се може претпоставити да су се одређене производне активности одвијале унутар грађевина

[428] В. Кондић, В. Поповић, *Царичин Град-Утврђено насеље у византијском Илирику*, Београд, 1977, Стамбена кућа или вила: 91-93, 91

[429] B. Bavant, Caricin Grad et les changements de l'urbanisme dans le centre des Balkans au VIe siècle, *Archeographe*, 2004. http://archeographe.net/node/132, датум објављивања: Lundi, 22 Novembre 2004, преузето јуна 2013.год.

[430] Према B. Bavant, 2004. http://archeographe.net/node/132, преузето јуна 2013.год. 80 m у правцу север југ са 60 m у правцу исток запад

[431] I. Popovic u *Caricin Grad* II : B. BAVANT, V. KONDIC, J.-M. SPIESER, Caricin Grad II : Le quartier sud-ouest de la Ville Haute (Collection de l'École française de Rome, 75), Belgrade - Rome, 1990, 295-297

примарно намењених становању, као и у пренамењеним објектима или наткривеним портицима.[432]

Античко утврђење *Turres*, над чијим је темељима формиран савремени град јужне Србије- Пирот, налазио се дуж трасе простирања римског пута који је водио од Ниша (*Naissus*) преко Беле Паланке (*Remesiana*) до Софије (*Serdica*). Према тзв. Појтингеровој табли Турес је лоциран на 49 римских миља од Наисуса.[433] О судбини овог утврђења, за кога се претпоставља да је настало у 2.веку, а које се налазило у пограничном простору између Тракије и Мезије, не зна се пуно, може се претпоставити да је у 5.веку разорено у најезди Хуна, као и Наисус и Сердика. На основу списа „О грађевинама" Прокопија из Цезареје, претпоставља се да је Квимедева (*Quimedeva*), касноантички Пирот, једно од тридесетак утврђења које је Јустинијан Велики обновио у области Ремезијане у периоду од 530 до 552.год, са циљем заштите пограничне зоне.[434] У прилог овој тврдњи стоји и податак да су Римљани и Византинци били принуђени да, бранећи се од варварских племена, напусте прву борбену линију на обали Дунава и да појачају другу, на обронцима Старе планине.[435] Коначни прекид са античким традицијама Пирота, које је по подели Царства припао његовом источном делу, настао је средином 6. века најездом Словена.

Иако је стање истражености античког Пирота веома лоше, на бројним локалитетима који се простиру на целој површини савременог града констатовани су остаци римских и византијских грађевина. Најзначајнији налаз представљају рушевине античког утврђења- делова западног бедема са потковичастом кулом и капијом и ранохришћанске базилике. Осим поменутих, током превентивних ископавања приликом трасирања улица откривен је велики број археолошких налаза грађевина чија функција није идентификована. Јужно од античког утврђења, на локалитету „Старо варошиште" су седамдесетих година прошлог века, приликом инфраструктурних радова на улици Стевана Сремца и Ивана Милутиновића, откривени остаци зидова бројних грађевинских објеката, међу којима и једног термалног. Ни један од налаза

[432] V. Popovic, Desintegration und Ruralisation der Stadt im Ost-Illyricum vom 5. bis 7. Jahrhundert n. Chr, dans *Palast und Hütte (Symposium der Alexander von Humbolt-Stiftung, Berlin, 25.-30. Nov. 1979)*, Mayence, 1982, 545-566.

[433] Према Е.Васић Петровић, Преглед античких и рановизантијских локалитета на простору данашњег Пирота, *Ниш и Византија*, бр.8, 2010, 441, *Tabula Peuntingeriana*, segm, VII- *Turres* или *Mansio Turribus*

[434] Према Е.Васић Петровић, 2010, 441, из К. Н. Костић, *Историја Пирота, Знаменити људи и дела* 2, Пирот, 1973., 12

[435] Према Д. Стојковић, Насеља и становништво општине Пирот (Осврт на поједине историјске, етничке и демографске карактеристике), *Гласник Етнографског музеја у Београду*, Београд, 2010, вол. 74, бр. 1, 11-108 на 19 из Коста В. Костић, Прилог етноисторији Торлака, 1995, 103

није истражен, презентован нити публикован. Приликом изградње пословне зграде, током 2006.године, на истом локалитету откривени су и документовани остаци грађевине за коју се претпоставља да је била намењена становању, а у литератури се назива римском вилом и датира у период између 2. и 4. века.[436] Претпоставља се да се тзв. "вила" налазила у подграђу или предграђу античког утврђења, међутим, с обзиром на лошу истраженост ширег урбаног контекста немогуће је одредити тачан положај у односу на окружење у доба антике. Осим из извештаја екипе ЗЗСК Ниш из 2006.године и кратког помена у већ цитираном чланку Е. Васић-Петровић, појединости о овој грађевини сазнајемо анализом три презентоване просторије правца пружања исток-запад, док се остатак здања налази испод паркинга и пута.

Под руководством археолога Предрага Пајића из Републичког завода за заштиту споменика културе Београд, а у оквиру кампање заштитних истраживања трасе ауто пута Ниш- Димитровград у периоду од 2010.до 2013.год, вршена су ископавања предграђа античког Туреса, тачније локалитета Сарлах југ (базилика) у Пироту. Констатовано је неколико културних хоризоната, међу њима и касноантичко-рановизантијски. Откривени су остаци четири грађевинска објекта. Преко целог локалитета евидентирани су грађевински објекти од чврстог, као и они од трошног материјала. Грађевине од чврстог материјала коришћене су у дужем временском периоду тако да су приметна рушења, преградње и дозиђивања. Откривени објекти су груписани и вероватно представљају средишњи део насеља. Објекти од нетрајног материјала откривани су како у блажем делу падине јужне стране Сарлаха, тако и око средине стрмијег дела падине. У блажем, нижем делу падине откривене су две поднице од запечене земље, које вероватно представљају мање колибе. У стрмијем делу падине откривена су такође два објекта, али овде полуукопане земунице. Ту се простире мека стена жутог пешчара која се лако копа. У њој је нађен покретан археолошки материјал (фрагментоване керамичке посуде, уломци стаклених посуда, бронзани, коштани и гвоздени предмети) који се датује у 4 век, а откривен је и новчић Валентинијана II.[437]

[436] Према Е. Васић, 2010, 444, Извештај арх. Ч. Васића од 12.09.1974. и извештај комисије (арх. Ч. Васић, арх. А. Радовић и арх. М. Марковић) од 04.02.1974., констатовано је да налази припадају античком Туресу-из документације Завода за заштиту споменика културе Ниш

[437] сви подаци о локалитету Сарлах су у потпуности преузети са http://www.heritage.gov.rs/cirilica/zastitna_arheoloska_iskopavanja_koridor_10_Sarlah_jug_Pirot.php, 30.5.2014.

Лесковачка котлина, испресецана токовима река Јужне Мораве, Јабланице, Ветернице и Пусте реке[438] од увек је била плодно подручје погодно за живот. Због тога није изненађујуће то што се, иако недовољно истражени, трагови живота из времена античког Рима могу пратити још од краја 1. односно почетка 2. века н.е. У Лековачкој котлини, која је током римског периода припадала различитим административним јединицама- провинцији Мезији по доласку Римљана у ове крајеве, касније Горњој Мезији, затим дијацези Илирик, односно провинцијама Дарданији и Средоземној Дакији, пронађени су материјални докази рударско-металуршких и пољопривредних активности.[439] Најзначајнији доказ експлоатације метала, камена и глине у овим крајевима представљају остаци трапезоидног рударског окна на Расовачи, која се налази на подрују данашњег места Лаце. Рушевине римских терми пронађене су у атару села Радиновац, док су остаци сеоских пољопривредних добара препознати на локалитетима који се налазе у непосредној близини обала река, у Подрумцу, Орашцу, Врбовцу и Бојнику- једином локалитету на коме су спроведена заштитна истраживања по систему сонди. На основу анализе покретних налаза и новчића претпоставља се да су поменута имања била саграђена и коришћена у 3. и 4. веку.[440] Како резултати ових истраживања нису публиковани, а теренска документација није доступна, о могућим касноантичким кућама са наведених локалитета у даљем излагању неће бити речи.

Веома значајан налаз из овог краја је некропола са више од 150 откривених гробова, пронађена у Малој Копашници, западној периферији локалитета Каменитица-Моравиште, приликом изградње трасе магистралног пута Ниш-Скопље, шездесетих година двадесетог века, када су реализована заштитна, а потом и систематска истраживања. [441] Некропола је коришћена у периоду од 2. до 4. века, и припадала је највећем античком насељу у Лесковачкој котлини које се налазило на локалитету Каменитица-Моравиште,[442] а које је вероватно било опустошено у 6.веку. С обзиром на велики број луксузних гробних налаза- бронзане новчиће, накит од стаклене пасте и

[438] С. Стаменковић, Трагови античке привреде на простору Лесковачке котлине, Лесковачки зборник XLIX, 2009, 219-238, 219. Више о античким налазима из овог региона у С. Стаменковић, *Римско наслеђе у Лесковачкој котлини*, Београд, 2013, о насељима и вилама 53- 63

[439] Према С. Стаменковић, 2009, 219-238, 219, у М. Мирковић 1994, 92

[440] С. Стаменковић, 2009, 219-238, 220

[441] С. Фидановски, Т. Цвјетичанин, Римска вила и некропола на локалитету Каменитица-Моравиште и Малој Копашници код Грделице, у ур. М. Брмболић, *Археолошка истраживања Е-75*, вол. 1/2004, 49-123, 51

[442] Р. Зотовић, Tragovi naseljenosti na području leskovačkog kraja u periodu antike, *Leskovački zbornik*, 1999, br. 39, str. 41-46, 41

злата, оружје и алат, може се закључити о благостању становника насеља, као и постојању радионице за израду накита од метала из оближњих рудника.

Локалитет Каментица- Моравиште простире се на левој обали Јужне Мораве, у делу благо заталасане равнице западно од насеља Мала Копашница које делом захвата. Протеже се од подножја брдског масива, у који је усечена траса ауто пута, до леве обале Јужне Мораве правцем северозапад-североисток. Југозападну половину локалитета- Каментицу, пресецају железничка пруга Ниш- Скопље, стари макадамски пут и такозвани партизански пут који из Мале Копашнице води у Грделицу. Друга половина локалитета- Моравиште простире се уз обалу реке.[443] Детаљно рекогносцирање подручја инфраструктурног коридора аутопута Ниш- македонска граница извршено је 2002.[444] Ископавања крајњег југозападног дела локалитета, где је предвиђена изградња делова трасе новог аутопута Е75, непосредно уз трасу пута, дуж његове леве стране идући према Врању, су обављена у периоду од 20. јуна до 20.септембра 2003,[445] када су откривени остаци грађевинског комплекса на око 700м2. У истраживању су учествовали стручњаци Народног Музеја у Београду, Народног музеја у Лесковцу и Републичког завода за заштиту споменика културе, под руководством Слободана Фидановског. Претпоставља се да су пронађени остаци припадали грађевинама које су биле део сеоског пољопривредног добра, а чија је намена била економска- чување или прерада пољопоривредних производа,[446] или стамбена. Саграђен у 3.веку, овај комплекс је вероватно страдао у пожару пред крај 4.или почетком 5. века.[447] Стање остатака грађевине је по откривању било лоше. По завршеном истраживању објекат је затрпан, тако да се о њему сазнаје из детаљног извештаја руководиоца истраживањима. Остали део насеља коме је припадао поменути грађевински комплекс није откривен, јер се археолошки налази простиру испод данашњег села, а земљиште над којим нису саграђени савремени објекти није експроприсано.

Осим овог, у лесковачком крају постоји више локалитета на којима су пронађени остаци римских пољопривредних имања. Међу њима су и налази из Грајеваца на десној обали Јужне Мораве, Мирошевцу на обалама реке Ветернице и

[443] С. Фидановски, Т. Цвјетичанин, 51, 2004.
[444] С. Фидановски, Т. Цвјетичанин, 51, 2004.
[445] С. Фидановски, Т. Цвјетичанин, 55, 2004.
[446] С. Фидановски, Т. Цвјетичанин, 81, 2004.
[447] С. Фидановски, Т. Цвјетичанин, 81, 2004.

Подримцима на левој обали Шаренице.[448] Такође, приликом рекогносцирања Грделичке клисуре 1968. год. забележено је постојање касноантичких археолошких остатака у селу Пчињског региона- Кржинце. Овај локалитет, назван Свети Тројица по оближњем крсту који се налази на месту на коме се некада налазио запис св. Тројице, налази се на око 3 км северозападно од урбаног центра општине Владичин Хан.[449] Касноантичка некропола и насеље констатовани су приликом рекогносцирања 2002.год, да би током јула 2003, приликом заштитних археолошких ископавања системом ровова трасе ауто пута Е75, били откривени остаци античке грађевине која се у литератури назива вилом. [450] Ископавања којим је руководио Марин Брмболић су реализована у сарадњи Републичког завода за заштиту споменика културе Београд и Филозофског факултета у Београду. Архитектонски остаци су откривени високо у брдима, на једној од тераса благе падине која се са западне стране спушта до сеоског потока, око 200м испод сеоске школе. На једној од нижих тераса падине констатовани су археолошки остаци још једне грађевине која је била у вези са поменутом, али није истражена. Оба објекта налазе се на платоима које су благо окренути ка северозападу, што их је штитило од удара јаких ветрова и сунца.[451] Стање остатака зграде која се налазила плитко испод тла, на дубини од око 0.5м је по откривању било лоше. По завршеном истраживању, овај објекат чија је намена била стамбена или економска је затрпан.

Приликом заштитних ископавања поводом трасирања ауто пута Е75 пронађен је велики број стамбених структура античких насеља, попут оних на локалитету Мирче у атару села Врбово, локалитета Црквене њиве у селу Златокоп или вишеслојног античког локалитета у атару села Чивлак.[452] Како резултати истраживања са ових локалитета нису објављени јавности, а теренска документација није доступна, о њима даље неће бити речи.

[448] Према С. Ерцеговић- Павловић, Д. Костић, *Археолошки споменици и налазишта лесковачког краја*, Археолошки институт, Београд, Народни музеј, Лесковац 1988, 29, 33-34,
[449] М. Ружић, М. Брмболић, В. Манојловић-Николић, Кржинце- Свети Тројица (касноантичка вила), у ур. М. Брмболић, *Археолошка истраживања Е-75*, вол. 1/2004, 205-207
[450] М. Ружић, М. Брмболић, В. Манојловић-Николић, 2004, 205
[451] М. Ружић, М. Брмболић, В. Манојловић-Николић, 2004, 209
[452] www.putevi-srbije.rs/strategijapdf/e75eia.pdf, 66, преузето 4.јула 2013

3.3 Повезаност објеката стамбене архитектуре са урбаним ткивом и инфраструктурном мрежом

„... Они су тако конструисали и путеве кроз целу земљу, секући брда и насипајући долине како би кола преносила терет; и одводне канале, прекривене каменим плочама, широке толико да на неким местима кола натоварена сеном могу да прођу преко њих. А вода је доведена у град акведуктима, у таквим количинама да праве реке протичу кроз град и одводне канале; и скоро свака кућа има цистерну и цеви и богате фонтане – које су Маркусу Агрипи посебно значиле, иако је он, такође, украсио град многим другим структурама“

Страбон, (5.3.8)[453]

Саобраћајна мрежа

Ефикасна и комплексна мрежа плански конструисаних путева била је од неприкосновеног значаја за функционисање Царства, за манифестацију моћи, политике освајања и доминације.[454] Од преко 100.000км друмова само се 14.000км налазило на територији савремене Италије,[455] док је највећи део инфраструктурне саобраћајне мреже, служио повезивању провинција са матицом. Значајна попут циркулаторног система у људском телу, друмска мрежа је повезивала људе и градове, омогућавала проток потрепштина, знања и играла неизбежну улогу у ефикасном процесу романизације територије данашње Србије.

Већ је било речи о релативно касном доласку Римљана на подручје централног Балкана, који је, услед специфичних погодности рељефа, био приступачно тле за пролаз људи и терета још од најраније праисторије. У лонгитудиналном и трансферзалном погледу повезана природним комуникацијама, правцима који су пролазили кроз долине већих река, ова територија представљала је најпогоднију природну везу између унутрашњости, односно централног дела континента и

[453] *„Moreover, they have so constructed also the roads which run throughout the country, by adding both cuts through hills and embankments across valleys, that their wagons can carry boat-loads; and the sewers, vaulted with close-fitting stones, have in some places left room enough for wagons loaded with hay to pass through them. And water is brought into the city through the aqueducts in such quantities that veritable rivers flow through the city and the sewers; and almost every house has cisterns, and service-pipes, and copious fountains — with which Marcus Agrippa concerned himself most, though he also adorned the city with many other structures.“* Strabo (5.3.8), преузето децембра 2013 са: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Strabo/5C*.html, превод А. Мирић

[454] R. E. Witcher, 'Roman roads : phenomenological perspectives on roads in the landscape.', in *TRAC 97: proceedings of the Seventh Annual Theoretical Roman Archaeology Conference, which formed part of the Second International Roman Archaeology Conference, University of Nottingham, April 1997,* 1998, Oxford: Oxbow Books, 60-70

[455] A. Deluka, V. Dragicevic, T. Rukavina, Roman roads in Croatia, *Proceedings of the First international Congress on Construction History*, Madrid, January 2003, ed. S. Huerta, Madrid, I. Juan de Herrera, SEdHC, ETSAM, A. E. Benvenuto, COAM, F. Dragados, 2003, 733-742, 733

јадранског приморја.[456] Долазак римских трговаца долином реке Саве претходио је паду Панонијe под римску власт, почетком 1.века н.е. и брзом развоју градова као римских творевина. Нешто касније освојена је и територија Доње Мезије, Дакије која је захваљујући колонизаторској политици брзо романизована, као и Горње Мезије у којој је традиција градског живота усвојена доласком римске војске.[457]

Осим успостављањем римске управе, урбанизација ових крајева била је условљена грађањем путне мреже. Војне трупе стациониране у легијским логорима су, у највећој мери, утицале на трансформацију неримских територија у римске, не само кроз, за ово истраживање посебно значајан, трансфер карактеристичних елемената стамбене архитектуре антике и промену стамбених навика староседелачког становништва, већ и кроз испуњавање једне од њихових примарних дужности- грађење путева који су повезивали утврђења и насеља. Градови су у централнобалканским провинцијама настајали, по правилу, у близини војних логора, старијих утврђења, рудника и дуж већих саобраћајница на северу (*Singidunum, Margum, Viminacium, Ratarium*) и у јужним областима (*Naissus, Municipium Dardanorum, Ulpiana, Scupi*). Такође, градови су настајали и на месту старих насеља домородачких заједница, *civitates peregrinae*, у којима је управљање често било препуштено локалној аристократији. Податке о положају и карактеру ових насеља и урбаних центара, као и правцима пружања већих саобраћајница доносе писани извори, римски итинерари, *itinerarium*, као и налази проистекли из археолошких истраживања.

Информације о римској власти у данашњој Србији, чији се већи део налазио на тлу Горње Мезије, су веома штуро представљене у делима античке историографије, пре свега у Плинијевом (*Gaius Plinius Secundus,* 23.год.н.е- 79 год.н.е) кратком опису Мезије, Птоломејевом (*Κλαύδιος Πτολεμαῖος,* 90.год.н.е- 168.год.н.е) попису горњомезијских насеља, неколико параграфа у делима Диона Касија (*Lucius* или *Claudius Cassius Dio,* 155.год.н.е- 235.год.н.е), спису *Notitia dignitatum* сведочанству о војној посади из 4. века,[458] у рановизантијском делу Хијерокла (*Ἱεροκλῆς*, 6.век) *Synecdemus*, Прокопијевом (*Procopius Caesarensis*, Προκόπιος ὁ Καισαρεύς; 500.год.н.е - 565.год.н.е) *De aedifciis* и збирци закона *Codex Theodosianus* и *Codex Iustinianus*.[459] Целовитији попис римских путева, насеља и путних станица са приближним

[456] Из V. Petrović, *Dardanija u rimskim itinerarima. Gradovi i naselja*, Beograd, 2007, 9, видети J. Цвијић, О природним кумуникацијама на тлу централног Балкана, 1966, 15-19
[457] M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji,* Beograd, 1968, 2
[458] M. Mirković, 1968, 6
[459] V. Petrović, 2007, 11

растојањима између дестинација пружају итинерари.[460] *Tabula Peutingeriana* и *Itinerarium Antonini* доносе податке о путу који се пружао преко Сингидунума, Виминацијума и Рацијарије према доњем Дунаву и Црном мору. *Itinerarium Burdingalense*, сачињен 333.год, осим стајалишта на друму *Singidunum- Viminacium- Naissus- Serdica- Philippopolis- Bysantium* бележи и статус сваке станице,[461] било да је у питању насеље- *civitas,* преноћиште како би се обезбедио сигуран и удобан боравак путника- *mansio* или путна станица- *mutatio*.

Познато је да су Римљани класификовали саобраћајнице према важности,[462] тако да су главни правци били јавни путеви- *viae publicae* о чијем је одржавању бринула држава, за војне путеве од секундарног значаја, који су у касној антици такође постали јавни- *viae militares,* била је задужена војска. Осим путева забележених у итинерарима постојале су и локални, вицинални, друмови које су повезивали читаве области са главним путним правцима, као и приватни путеви- *viae privatae*, о којима су бринули власници.[463]

Осим по значају и ингеренцији оног који је пут одржавао, римски путеви су се могли класификовати и у односу на намену и капацитет саобраћаја. *Via* је била ширине 2.37м, или 4.14м уколико је била намењена тешком саобраћају. *Actus* је био пут ширине 1.19м намењен кретању пешака у градовима, или за животињску вучу ван урбаних центара, када су у питању били планински путеви нижег ранга. *Iter* је пут дупло ужи од *actus-a*, ширине око 60цм, намењен кретању пешака и коњаника, док је *semita* била још ужа, 30так центиметара широка стазица за пролаз кроз пашњаке и преко стрмих обронака.[464]

О особеностима путева сведоче и налази проистекли из археолошких истраживања, епиграфски артефакти, градитељски остаци римских насеља и цести, као и бројни пронађени миљокази.[465] Међутим, велики је проблем што су епиграфски налази малобројни, оскудног и стереотипног садржаја,[466] истраженост лоцираних

[460] *Itinerarum* је латински појам са значењем путне карте на којој су обележени главни путеви. Осим друмова, итинерари бележе и називе насеља и њихову међусобну удаљеност, а понекад и податке о коначиштима и царинама.
[461] M. Mirković, 1968, 6
[462] Из: V. Petrović, 2007, 11, према Sic. Flacc. XIX–XXI, 19, према подацима из Административне документације геометра Сикула Флака (Siculus Flaccus), из I века после Христа.
[463] V. Petrović, 2007, 11
[464] A. Deluka, V. Dragicevic, T. Rukavina, 2003, 733
[465] V. Petrović, 2007, 37, према Плутарховим списима, почетком 2. века п.н.е. миљокази су уведени као обавезан сегмент опреме јавних путева.
[466] Према M. Mirković, 1968, 7. Највећи број натписа потиче из времена економског процвата урбаних средина на Горњомезијском лимесу, 3.и 4.века.

насеља непотпуна, а стање очуваности римских друмова веома лоше. Римљани су своје саобраћајнице правили на местима највеће проходности и најбољих топографских карактеристика, међу којима је најбитнија била конфигурација терена, као и педолошки услови попут физичке чврстине тла, одсуства мочварних површина и сл, а увек где је то било могуће- у близини речних токова. Како су средњевековни и модерни друмови грађени према истим критеријумима, на приближним трасама античких саобраћајница које су том приликом разаране, а с обзиром на фрагментарну археолошку истраженост и слабу документованост налаза, није изненађујуће што се о тачним правцима пружања римских путева мало зна.

Густа мрежа проходних путева изведена је на Балканском полуострву током 3. века н.е.[467] Почевши од Аквилеје, значајног саобраћајног чворишта, три путна правца су водила ка савременој територији Србије. Део северне саобраћајне линије повезивао је, дуж корита реке Драве, војне и производне центре попут Поетовије (*Poetovia*, Птуј у Словенији) и Мурсе (*Mursa*, Осијек у Хрватској). Централна саобраћајница, *Via Pannonia*, је водила преко Емоне (*Emona*, Љубљана у Словенији) преко Сисције (*Siscia*, Сисак у Хрватској) до Сирмијума (*Sirmium*, Сремска Митровица) и даље на исток. Јужна траса водила је преко Тергестике (*Tergestica,* Трст у Италији) до далматинских метропола Салоне (*Salona*,Солин), Нароне (*Narona*, Вид) и Епидаурума (*Epidaurum*, Цавтат).[468]

Један од путева, који је водио ка југу Балканског полуострва, прелазио је преко целе Горње Мезије и даље ка Македонији и Грчкој. Други, који је долазио из Панонније, настављао је дуж Дунава све до ушћа у Црно море.

Сирмијум је био једно од најзначајнијих сувоземних саобраћајних чворишта у овом делу Царства. Наиме, магистрални друм који је од Аквилеје водио ка истоку пролазио је ка Сирмијуму и Сингидунуму. Друга веза Сирмијума ка западу водила је преко Цибале (*Cibalae*, данашњих Винковаца) и Мурсе (*Mursa,* данашњи Осијек) ка Птују (*Poetovio*).

[467] Значајан алат за визуализацију путева у римско доба на целој површини царства су интерактивне мапе, попут оне са сајта http://darmc.harvard.edu/icb/icb.do?keyword=k40248&pageid=icb.page188868, насталог као продукт рада чланова ДАРМЦ (DARMC) групе са Харвард универзитета, или сајта http://www.omnesviae.org/ на коме је аутор, Рене Ворбург (René Voorburg), локације са римске мапе *Tabula Peutingeriana* унео у географски информативни систем савременог света, оба сајта посећена последњи пут децембра 2013.

[468] A. Deluka, V. Dragicevic, T. Rukavina, 2003, 742

Делови римског пута Сирмијум- Сингидунум, ширине која на неким местима достиже чак 12м,[469] чиме је сврстан у ред великих градских саобраћајница, пронађени су приликом радова на изградњи зграде Педагошке академије у Сремској Митровици. Систематско истраживање Сирмијума спроведено током 1966. год. резултирало је подацима који су од посебног значаја за разумевање положаја стамбених објеката унутар мреже уличних комуникација. Наиме, према реконструкцији М. Јеремића, највећи број становника је живео унутар градских блокова, *insulae*, са свих страна омеђаних саобраћајницама нижег реда, у густо распоређеним стамбеним јединицама.[470] Током ископавања приградске резиденције са локалитета 4 и 35, са њене јужне стране откривен је сегмент једне од широких улица оријентације исток- запад, чији је коловоз био прекривен каменим плочама неправилног облика, а чијом се средином протезао канал намењен дренажи отпадних вода. По ободу улице, дуж северне и јужне стране, сачувани су остаци портика, укупно 30 четвороугаоних стубаца, у највећем делу *in situ*.[471] Ступци су се налазили на око 2,00- 2,20м од канала. Приградска резиденција је са улицом била повезана преко дугачког прилаза, док се на саму комуникацију ослањао низ зграда трговачко- занатске намене.

Близу трасе поменуте деонице, тачније на 1.5км од магистралног пута Сирмијум- Сингидунум, а на 10км од градског језгра Сирмијума налази се и економско имање на локалитету Кудош, у чијем је саставу откривена базилика рустика.[472]

Други правац пута из Сирмијума, ка Мурси, лоциран је код Лаћарка.[473] Управо недалеко од овог магистралног пута откривени су остаци саобраћајнице нижег ранга. Наиме, и околини Беочина, на локалитету Думбово- Марин До, фрагментарно су истражени делови пољопривредног комплекса са грађевином намењеном становању, економским објектом, радионицом и кулом осматрачницом- спекулом.[474] Уз стамбену

[469] Према P. Milošević, Rezultati antičkih arheoloških istraživanja u Sremu i Sirmijumu, *Glasnik SAD*, 14, 1998, 9-20, Приликом радова на изградњи ауто пута извршен је већи број заштитних ископавања од Шимановаца према западу. Том приликом је на локалитету Жироваца код Руме сондажним ископавањем пронађен сегменат римског пута. У истраживању су учествовали стручњаци ПЗЗСК.
[470] М. Јеремић, *Развој архитектуре и урбанизма Сирмијума од 1.до 4.века*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет у Београду, Београд, 1998, Црт.88
[471] M. Mirković, Sirmium, The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia, *Situla*, 42, Ljubljana, 2004, 145/156, посебно 151-155, М. Паровић- Пешикан, Excavations of a Late Roman Villa at Sirmium, *Sirmium II*, Београд, 1971, 15-49, 31-33
[472] О. Брукнер, 1995, 138-139
[473] Из В. Даутова- Рушевљан, М. Вујовић, 2006, 14, према О. Брукнер, 1995, 187, пл.2S
[474] О. Брукнер, 1976

зграду је откривена, дужином од око 20м, калдрмисана стаза која пружа могућност да се установи правац комуникације у насељу.[475]

Осим поменутих главних путева, испитан је и део локалног друма који је од Сирмијума водио ка Бононији (*Bononia*), важној римској луци на Дунаву. Ова деоница водила је од северне капије Сирмијума, дуж акведукта, према Манђелосу, Лежимиру и Фрушкој гори, долином потока Алмаш.[476] Траса пута преко реке Саве пружала се до рудничког насеља Аргентарес (*Argentares*) и станице Генесес (*Geneses*), на 30 римских миља од Сирмијума. Војни пут се пружао од Сингидунума, узводно обалом Дунава све до Аквинкума (*Aquincum*).[477]

Градска насеља Сингидунум, Маргум и Виминацијум која су лежала на правцу исте саобраћајнице, на међусобном растојању од око 50 римских миља (75км), на потесу између ушћа Саве и Млаве у Дунав, посебно су значајна за разумевање повезаности делова урбаних центара намењених становању, као и приградских и сеоских имања са мрежом путева.

Римски логор, а касније значајни трговински и мануфактурни центар, Виминацијум се, као и Сирмијум, налазио на раскрсници путева који су повезивали северни Балкан са осталим деловима империје, а који су живим саобраћајем допринели развоју града. Са римском провинцијом Дакијом и северним делом Империје, Виминацијум је био повезан преко суседног логора Ледерате (*Lederata*, низводно од Рама, на територији данашње општине Велико Градиште), који је био од изузетног војно стратешког значаја за одбрану Дунавског лимеса. Путеви ка Дакији и низ Дунав су се раздвајали на око 5км источно од самог града. На основу геофизичких истраживања и археолошких ископавања утврђено је да се већа количина археолошких објеката групише дуж правца некадашње комуникације.[478] На око 90м северно од античке саобраћајнице, за коју се претпоставља да је у питању пут Виминацијум-Ледерата,[479] откривена је стамбена грађевина на локалитету Над Клепечком

Са запада, пут је кроз Виминацијум водио преко Сирмијума, Сингидунума и Маргума даље ка истоку и југу према Наисусу.

Велики број приградских и сеоских имања у околини Виминацијума налазио се уз трасу поменутих комуникација. Делимично истражени остаци зграде на локалитету

[475] О. Брукнер, 1973, 61
[476] Из В. Даутова- Рушевљан, М. Вујовић, 2006, 14, према П. Милошевић, 1988, 177
[477] В. Даутова- Рушевљан, М. Вујовић, 2006, 14-15
[478] Исто, 44
[479] Исто, 44

Бурдељ, која је припадала времену 3.века, као и још једне, делимично откривене грађевине неидентификоване намене, лоцирани су уз трасу данашњег пута, али постоји мишљење да је на истом месту била античка комуникација.[480] На само 3м од античке саобраћајнице нижег ранга откривена је стамбена грађевина, тик уз седам грађевинских структура идентификованих као верски комплекс на локалитету На Камењу.[481]

Иако се зна да су на простору Ћелија откривени трагови римског пута који се пружао дуж Љига и спајао долину Колубаре са Рудником, нема података о тачном положају бројних поседа, између осталих и грађевине из Анина, која је због очуваности архитектонских остатака за ово истраживање посебно значајна, а и оних из Јабучја и Скобаља, у односу на римске комуникације. Ни када су у питању остала имања откривена на територији данашње Централне Србије, ситуација није боља. Према ономе што се зна, римски пут је водио преко Граца, Ресника и Кормана, код села Јовановца скретао у долину Угљешнице, преко Петровца, Опорнице, Поскурица, Грбица, Добраче и Страгара до Рудника, [482] али тачну трасу пружања овог друма, као и положај овим истраживањем обухваћене стамбене грађевине из Поскурица у односу на пут, није могуће одредити.

Значајно саобраћајно чвориште био је антички Наисус, на чијој су се територији, према римским итинерарима, укрштали путеви *Viminacium- Naissus- Serdica- Constantinopolis, Naissus- Rataria, Naissus- Lissus* и *Naissus- Scupi*. У сам град улазила је, по оси исток- запад, магистрална саобраћајница (*via decumana*).[483]

Римски друм *Naissus- Lissus*[484] је омогућио најкраће повезивање јадранског приморја са средишњим Балканом и још даље са Подунављем.[485] Овај путни правац протезао се преко јужних делова римске провинције Далмације све до Горње Мезије.

Јужно од главне саобраћајнице *Naissus- Serdica* налазило се највеће, до сада откривено, приградско насеље Наисуса, Медијана. Претпоставља се да се траса пута у највећој мери поклапала са правцем данашње саобраћајнице Ниш- Пирот. На самом локалитету регистровано је присуство око 80 грађевина, а делимично су истражена

[480] М. Јовичић, 2011, 32
[481] Голубовић, Кораћ, 2008, 36
[482] Д. Петровић, 1964-65, 253-256
[483] Д. Срејовић (ур.) 1993, 165–167, V. Petrovic, V. Filipovic, Newly-discovered traces of the Roman Naissus-Ratiaria road and the problem of locating two Timacum stations, *Balcanica*, 38, 2007, 29-43, 29
[484] В. Петровић, *Насеља и комуникације у Илирику у доба Принципата- археолошка истраживања*, Докторска дисертација, одбрањена 2007 на Филозофском факултету у Београду, 111
[485] S. Jovanović, Antičke komunikacije na Gornjem Timoku, *Glasnik Srpskog arheološkog društva*, br. 14, 1998, str. 41-55, 53

четири стамбена објекта, од којих су тзв. „вила са конхама“ и тзв. „вила са оградним зидом“ пронађене испод саме трасе савременог ауто- пута, а две „виле са портиком“ у његовој непосредној близини. Чињеница да су на Медијани ископани остаци житнице, а да је постојање још једног хореума утврђено током геомагнетних истраживања, уз претпоставку да је Медијана представљала значајан трговински и дистрибутивни центар у овом делу провинције, наводи нас на закључак да је формирање овог предграђа у близини значајне саобраћајнице олакшало снабдевање легија копненим путем.

Ремезијана је, као и Наисус, током 3. и 4.века била утврђено насеље које се налазило уз главни друм (*via publica*), ка Константинопољу. Иако је археолошка истраженост Ремезијане непотпуна, савремени истраживачи[486] на основу структуре откривених налаза претпостављају да су у правоугаоној урбанистичкој шеми, *urbs quadrata*, главне комуникације кардо- *cardo maximus* и декуманус- *decumanus maximus*, град делиле на правилне четврти, при чему је траса друма *Naissus- Serdica* оријентације северозапад- југоисток, представљао правац декумануса. Грађевина са унутрашњим двориштима, откривена на локалитету западно од железничке станице у Белој Паланци, налази се ван градских зидина и, на жалост, делови споредних путева у њеној близини нису откривени, међутим, на основу реконструкције основних путних праваца може се претпоставити да се налазила на око 400м од друма *Naissus- Serdica.* Иста саобраћајница пролазила је и кроз антички Турес, али како је немогуће одредити положај приградске резиденције у односу на пут, о њему овде неће бити речи.

Са магистралног пута *Naissus- Ulpiana* одвајала се, на око 13км од Наисуса, у близини данашњег села Дољевца, споредна саобраћајница која је водила до бедема Царичиног Града, античке Јустинијане Приме (*Ivstiniana Prima*). У граду су препознати правци пружања главних улица, оријентације север- југ и исток- запад, који су пре свега Горњи, а затим и Средњи и Доњи град, окружени спољним и унутрашњим бедемима, урбанистички обликовале. На најузвишенијем месту у граду, Акропољу и раскрсници двеју улица ширине коловоза од 6.16м до 6.90м,[487] откривени су остаци кружног трга на коме се одвијао јавни живот. По ободу источне, као и већине откривених улица града, простирали су се наткривени тремови ширине 3.02м до

[486] Г. Милошевић , Remesiana, Ремесијана – слика једног античког града, *Пешчаник*, 2, 2004, преузето августа 2012 са сајта: http://www.arhivnis.co.rs/cirilica/idelatnost/br%202/cremesiana.htm, Гушић, С., Урбанизам Ремизијане од I–IV века, *Саопштења*, XIX, 1987, 21–35

[487] В. Кондић, В. Поповић, 1977, 54

3.35м,[488] ношени стубовима на које су се ослањали луци аркада. Са северне стране истражени су остаци низа занатских и трговачких радионица. Тзв. „вила урбана“ се налази у самом подножју Акропоља, јужно од Базилике, између низа просторија уз јужну улицу и западног бедема. Грађевина је удаљена 20м. од правца пружања улице *cardo*. Стамбена четврт откривена је у југозападном делу Доњег града, западно од јужне улице, непосредно уз њен западни портик. Како су систематска истраживања овог дела локалитета само делимично обављена, трасе комуникација нижег реда које су се пружале дуж кварта нису утврђене, али се може претпоставити да је постојала стаза између низа кућа уз улицу и низа кућа уз бедем.

У близини делимично утврђене трасе пута чији је правац водио од поменуте раскрснице код Дољевца ка Скопљу, античком Скупију, налазиле су се и поменута пољопривредна имања са локалитета у атару села Мала Копашница и села Кржинце, али пошто пут није прецизно трасиран, за сада није могуће одредити њихов тачан положај у односу на комуникацију.

Водоводна и канализациона мрежа

Осим развијене мреже саобраћајница, један од најпрепознатљивијих симбола напредне технологије античког Рима је функционални систем наводњавања и одвођења отпадних вода. Једанаест акведукта снабдевало је, још од доба зреле антике, пијаћом водом град Рим, његове чесме, фонтане, као и јавна и приватна купатила. Овакви системи водоснабдевања грађени су широм царства, омогућавајући урбанизацију провинција и брзи раст и развој античких градова.

Изградња акведукта представљала је велико инфраструктурно улагање, па је реализација пројекта била осмишљени процес који је, с обзиром на комплексност инжењерског захвата, морао да буде изведен без грешке. Сенат или градска већа одобравала су висину средстава за извођење подухвата, а либратор, *librator*, одговорно лице за трасирање водовода проналазио је најповољнији пут, одговарајућег нагиба, да се вода доведе до града. Без обзира да ли је као почетна тачка снабдевања, *fons*, кориштен извор, река или језеро, вода је морала да задовољи прописане критеријуме квалитета.[489] Управо правни акти из римског доба и дела античких писаца пружају податке о стандардима којима је подлегало грађење водоводне и канализационе мреже. Најзначајнији су инжењерски текстови Витрувија (*Marcus Vitruvius Pollio*, 80–

[488] В. Кондић, В. Поповић, 1977, 54

[489]Више од римским акведуктима на интернет сајтовима: http://www.romanaqueducts.info и http://www.romaq.org/ посећени децембра 2013.

70.год.п.н.е-15.год.п.н.е) који у осмој од Десет књига о архитектури, говори о водоснабдевању. Његов следбеник, Фронтин, (*Sextus Iulius Frontinus*, 30.- 104.год.н.е), не само да се бавио теоријским основама водоводног система у тексту „О акведукту" (*De aque ductu*) који је касније постао уџбеник за будуће генерације, него је и зрело доба своје службеничке каријере провео на месту управника римским водоводом, *curator aquarum urbis Romae*.[490] О акведуктима су писали и Страбон, (Στράβων, 64.год.п.н.е- 24.год.н.е) грчки историчар, географ и филозоф, који у петој од 17 књига Географије (*Γεωγραφικά*) посветио једно поглавље водоснабдевању, као и Плиније Старији, (*Gaius Plinius Secundus Maior*, 23.- 79.год.н.е.), у чијој се 31. и 36. књизи Историје природе (*Naturalis Historia*) помињу акведукти и на поетски начин описује њихова градња. Значајан траг о овој теми оставио је и Вегеције, (*Publius Flavius Vegetius Renat,* 4.век), касноантички теоретичар који је био посебно посвећен стратегији војне одбране. У 4. књизи Расправа о војној вештини, *Epitoma rei militaris*, Вегеције представља средства којима се у утврђеној средини обезбеђује водоснабдевање. Он саветује да се не само у јавним грађевинама, него и у кућама ископају приватне цистерне у којима би се оцедна вода са кровова или на неки други начин допремљена вода складиштила и брижљиво чувала од загађења.[491]

Археолошки налази малог броја у потпуности истражених акведукта на територији Царства потврђују добро познате делове мреже водоснабдевања описане у поменутим делима. Наиме, вода се од изворишта (*fons*), над којим је подизана заштитна грађевина (*castellum fontis*), гравитационим каналом од опеке или камена везаних хидрауличним малтером (*specus*), посредством конструкција којима су премошћавана непроходна места неповољног пада, долине река и сл, вијадукта (*opus arcuatum*) доводила до водоторња (*castellum aque*) одакле се вода цевима од керамике (*fistulae*), олова (*tibuli*) или каналима мањег пресека дистрибуирала до корисника.[492]

На основу многобројних археолошких сведочанстава са простора централнобалканских провинција, а и укупне територије Царства, може се закључити да је велики број стамбених структура, независно од тога да ли су у питању руралне,

---

[490]Pasquale Argenziano, De Aquaeductu Urbis Romae di Sesto Giulio Frontino "Storia dell'Ingegneria", edited by Buccaro Alfredo, Fabricatore Giulio, Papa Lia Maria, *Proceedings of the First National Congress* (Naples 8-9 March 2006), Cuzzolin Editore, Naples 2006, 831-837

[491] Publije Flavije Vegecije Renat, *Sažetak vojne vještine*; prevela s latinskog Teodora Shek Brnardić ; uvod Vladimir Brnardić; stručna redakcija Bruna Kuntić-Makvić; latinski tekst priredila Margareta Gašparović, Zagreb, 2002

[492] Н. Мрђић, *Снабдевање водом у антици на простору Горње Мезије и југоисточног дела Доње Паноније*, 2007, 11-15, преузето јануара 2014. са: http://www.viminacium.org.rs/ELibrary/monographies/nmrdjic_dipl/index.html?language=srpski

приградске или градске куће, био повезан са водоводном и канализационом мрежом. С обзиром на то да је углавном регистровано постојање канала, а ретко и њихова повезаност са изворištем и главном канализационом мрежом, у даљем тексту ће, уз помињање откривених акведуката на територији данашње Србије, бити речи о овим конструкцијама. (М.3)

На територији северне Србије утврђено је постојање два значајна акведукта. Урбани развој Сирмијума у многоме је зависио од једног од њих, за кога се претпоставља да је био снабдеван са потока Врањаша, надомак села Манђелоса, који је већ у 2.веку био каптиран, а у чијој су близини далеке 1969.год. пронађени остаци зиданог канала од опека и оловних цеви.[493] Носиоци акведукта за слободни пад воде простирали су се у дужини од 14км. У самом граду, пронађени су остаци засвођеног канала ширине 1.7м и висине 0.9м.

Функционисање великих потрошача текуће воде- сирмијумских купатила, нимфеума и фонтана, била је обезбеђена правилним радом водоводног система. Ипак, још увек се не зна како је функционисала водоводна шема у граду. У детаљној анализи М. Јеремића представљена је могућа аналогија са помпејским акведуктом, где је, обично на месту градске капије, вода довођена у град, да би се у главном водоторњу смирила и прочистила. Даље је била дистрибуирана према појединачним грађевинама мрежом зиданих канала и оловним или керамичким цевима, чији су трагови проналажени широм Сирмијума.[494] Један од корисника била је и приградска резиденција са локалитета 4 и 35, са термама и фонтаном унутар перистилног дворишта, у којој је пронађен бронзани можданик водоводног вентила.[495] Међутим, намеће се питање шта је са великим бројем стамбених грађевина, попут оних са локалитета 21, у којима археолошка сведочанства о коришћењу текуће воде нису тако очигледна? Чини се да је водоснабдевање скромнијих здања која нису били директни корисници градске мреже могло бити обављано водом из бунара, градских чесми или оближњег потока Чикас.

Осим водоводне, у Сирмијуму је откривена и разграната градска канализација којом је било обезбеђено одвођење отпадне воде из стамбених и јавних здања, али и дренирање водом угрожених делова града. Делови канализационих канала проналажени су кад и улице Сирмијума, што потврђује да је све делове града, без

[493] П. Милошевић, 1998, 19
[494] М. Јеремић, 1998, 149
[495] М. Јеремић, 1998, 149

обзира на ранг саобраћајница у њима, карактерисао високи ниво хигијене. Канализациони канали мањих димензија, попут оних откривених на локалитетима са стамбеним објектима, 1, 4 и 35, 21, уливали су се у веће колекторе, који су, под одговарајућим нагибом, отпадне воде спроводили до Саве.[496]

У кући са локалитета Врањ у Хртковцима која се налазила на широј градској територији Сирмијума, тачније у соби која се простире североисточно од просторије са апсидом, пронађени су правилно распоређени стубићи хипокауста од опеке квадратног облика. Такође, у просторији 4 пронађен је канал ширине 0.26м зидан од опека димензија 0.44x0.3x0.5м.[497] Постојање система хипокауста, као и поменутог канала потврђује потребу постојања ложишта које до данас није откривено, али и могућност повезаности на ширу водоводну и канализациону мрежу, међутим, извориште, када је у питању овај локалитет, још увек није идентификовано.

Други акведукт пронађен у Срему, снабдевао је муниципијум и колонију Басиану, *Bassiana*, чији су археолошки остаци пронађени у Доњим Петровцима код Руме. Делови водовода од опеке везане кречним малтером, покривен хоризонтално постављеним опекама, откривени су током заштитних истраживања 1935.год. Претпоставља се да је извор био код Крушедола на Фрушкој Гори.[498]

Када је у питању водоснабдевање античког Сингидунума, ситуација је нешто јаснија. Експлоатисани су извори у Малом мокром лугу, од којих се каналима од ташмајданског камена везаног кречним малтером, засвођеним опеком такође везаном малтером, просечне ширине 0.75м и висине 1.5м, вода спроводила до шире градске територије. Унутар града, дистрибуција је вршена оловним цевима.[499] На жалост, иако су зоне урбаног становања у Сингидунуму археолошки дефинисане, стамбене грађевине нису истражене тако да је немогуће приказати њихову везу са системом снабдевања текућом водом.

Део водоводног система са шахтовима пронађен је на локалитету Тулба, источно од центра савременог Пожаревца. Водоводни систем се састојао од керамичких цеви од печене глине, ваљкастог пресека, спојених кречним малтером, са стране заштићених кречњачким плочама.[500] Како су на територији Пожаревца

[496] М. Јеремић, 1998, 139
[497] В. Даутова Рушевљан, 1999- 2000, 15
[498] Н. Мрђић, 2007, 11-15
[499] Z. Nikolić, V. Golubović, Beograd ispod Beograda, Beograd: Službeni list SCG, 2003, 56
[500] D. Spasić, D. Jacanović, Rimski Vodovod na "Tulbi" u Požarevcu, *Glasnik SAD*, 13, Beograd 1997, 159-165, 159

регистрована два античка насеља, једно у северном, а друго у јужном делу савременог града, а утврђена траса водовода се не пружа у правцу ни једног од њих, претпостављено је да је откривени водовод снабдевао лоше истражени антички Маргум.[501] На жалост, ни веза водовода са вилом рустиком, делимично откривеном у Бакионици, која се такође налази на источној периферији Пожаревца, а у којој нису откривени никакви материјални трагови коришћења воде, није утврђена.

Комфор свакодневног живота становника Виминацијума, попут осталих многољудних римских градова, зависио је од постојања и функционисања водовода. Савремена истраживања потврдила су да је у граду у периоду од 1.до 4.века постојао разгранати систем водоснабдевања са чак два акведукта чији су канали били на просечној удаљености од око 20м и канализациона мрежа.[502] Зидови канала били су од опеке и натријско-албитског шкриљца из мајдана у Раму, тзв. камена зеленца, са везивом од кречног малтера са додатком мрвљене опеке, који је као такав хидрофобан са великом отпорношћу на притисак.[503] Дубина канала је 33цм, а очувана висина зидова је око пола метра, док је укупна ширина 1.1м. На основу анализе геофизичких и фото истраживања утврђено је да траса акведукта улази у каструм у зони источног бедема. Такође, истраживачи који су се овом проблематиком бавили закључили су да је могуће постојање другог крака акведукта који је улазио директно у град заобилазећи каструм.[504]

Када су у питању стамбене структуре, тзв.“вила рустика“ пронађена на локалитету Стиг била је једини грађевински објекат откривен у непосредној близини заштићене зоне око акведукта, а налазила се на 90-100м од трасе пружања гравитационих канала.[505]

Елементи канализационе инфраструктуре откривени су међу археолошким остацима две стамбене структуре са шире територије Виминацијума. Западно од објекта 1 откривеног на локалитету Рит пронађен је мањи канализациони канал. Канал је излазио из објекта 1 и уливао се у већи који наставља ка северу пратећи пад терена.

[501] D. Spasić, D. Jacanović, 1997, 162
[502] M. Korać, N. Mrdić, M. Mikić, Kartiranje rimskog akvedukta na Viminacijumu pomoću glabalnog sitema za pozicioniranje (GPS), *APN*, 2006, 2, 7-20, 8
[503] M. Korać, N. Mrdić, M. Mikić, Primena georadara u istraživanjima rimskog akvedukta, *APN*, 2006, 1, 37-46, 41
[504] Н. Мрђић, 2007, 25
[505] S. Redžić, A. Raičković, Primena georadara na lokalitetu „Stig“ – objekat sa apsidom, *APN*, 2006, I: 47-55. Више у M. Blagojević, B. Stojković-Pavelka, Viminacium - lokalitet “Stig” –Akvedukt, *Glasnik DKS*, Beograd, 2004, 28, 62-64

Дужина пронађеног дела је 1.3х0.5м. Био је грађен од насатично постављених опека.[506] Такође, на 6м северно од објекта 2 откривен је већи канализациони канал који је могао одводити отпадне воде из грађевине. Део канала био је грађен од камена зеленца, део од опеке. Димензије овог канала износе 2.75х0.5м.[507]

На локалитету Над Клепечком истражен је канал нагиба 4% са падом од југа према северу, који је одводио воду из просторије 9 преко просторије 8 кроз атријум. Био је сазидан од камена зеленца и малтера, ширине 0.95цм и дубине 60цм. Источни зид канала је ширине 0.2м, западни 0.3м, а корито је широко 0.45м. Оба зида канала су у доњој зони била премазана хидростатичким малтером, што доказује да је канал имао функцију спровођења воде. Под је био заравњен, израђен од камена и малтера. Откривен је и поклопац канала ширине 0.7м и висине 0.15-0.20м од већих комада камена и малтера.[508]

У залеђу Лимеса утврђено је постојање још два акведукта, намењених снабдевању античких утврђења. Трагови првог, који је вероватно функционисао у периоду од 3.до 5.века, откривени су унутар античке тврђаве Талиата (*Taliata*), код данашњег Великог Градца. Од, у фрагментима пронађеног, канала дубине 0.48м и ширине 0.38м вода је кроз утврђење била дистрибуирана цевима чији су трагови пронађени *in situ.*[509] О постојању другог система за водоснабдевање сведоче скромни отисци дела система са оловним цевима, откривени унутар фортификације Хореум Марги (*Horreum Margi*), која се налазила уз насеље са статусом муниципијума.[510]

Када је у питању антички Наисус, претпоставља се да је град поседовао разгранату водоводну и канализациону мрежу. Током истраживања Нишке тврђаве откривени су остаци улице са портиком, али и део канализационог канала и оловних цеви.[511] Тада је претпостављено да је главно изворište са ког се град снабдевао било у близини села Каменица, на око 7.5км северно од Ниша.[512] Иако се налази у непосредној близини поменутих археолошких трагова водовода и канализације, веза грађевине са октогоном пронађене на локалитету Градско поље са правцима пружања канала није утврђена, мада се може претпоставити да је због налаза одводне цеви за

[506] М. Јовичић, 2011, 52
[507] М. Јовичић, 2011, 54
[508] М. Јовичић, 2011, 48
[509] Н. Мрђић, 2007, 25
[510] Из Н. Мрђић, 2007, 26, према D. Piletić, Horreum Margi, Ćuprija - rimska arhitektura, *AP*, 4, 1962, 176-178, 177
[511] П. Петровић, Ниш у античко доба, Ниш, 1999, 54
[512] П. Петровић, 1999, 57-58

кишницу са крова евидентиране на спољном северозападном углу,[513] она постојала. Током каснијих истраживања, 2002.и 2003.год, на локалитету Мали Рибник откривени су део цистерне, део водоторња и фрагмент засведеног канала[514] чија траса упућује на налазе који су много раније пронађени на брду Виник, што индукује постојање још једног изворишта. Наиме, према Каницовим записима, остаци водовода уочени су западно од Виник капије, 1889, када су откопани делови акведукта са оловним цевима на којима су били печати легије *VII Claudia*.[515]

Више информација о водоснабдевању територије југоисточне Србије у доба антике савремени археолози добили су посредством случајног налаза, добро очуваних археолошких остатака водоторња (*castellum aquae*) са фрагментима долазних и одлазних канала, пронађеног 1980.год. на југозападној периферији локалитета Медијана. Грађевине попут ове куле представљале су саставни део сваке водоводне мреже, у њима се вршила стабилизација притиска и последња филтрација воде пре њене дистрибуције крајњим корисницима. Овај налаз не само да је омогућио дефинисање параметара за прорачун просечне потрошње воде корисника са Медијане, већ и пружио информације о изворишту које је експлоатисано. Наиме, како правци пружања доводних канала индукују, *castellum aquae* античке Медијане није био прикључен ни на један од, до сада два препозната, водовода Наисуса, већ се водом снабдевао са извора из, водом богате, оближње Нишке Бање.[516] За ово истраживање посебно је занимљив налаз канала који је водом снабдевао приградске резиденције и остале грађевине у субурбијуму. Канал Е данас постоји само у доњој зони своје конструкције, темељу од облутака у кречном малтеру, униформне ширине 1.4м. На неким местима сачувани су и остаци дна канала, од ружичастог малтера преко једног равнајућег реда опеке, пуне ширине 32цм. Како се остаци целе Медијане налазе веома плитко испод површине терена, није изненађујуће да нема трагова поклопца канала.[517] Осим терми и грађевине са перистилом, од зграда са Медијане које су могле служити становању, као корисник водовода издваја се тзв. „вила са портиком“, односно грађевина Г. У њеној просторији б пронађени су стубићи хипокауста који сведоче о постојању подног, а можда и зидног, грејања. Између спољног источног зида и

[513] С. Гушић, 1993, 168
[514] Искрена захвалност Тонију Чершковом, археологу ЗЗСК Ниш и руководиоцу овим истраживањима, који је, иако непубликоване, ове информације поделио са мном јануара 2011.
[515] Ф. Каниц, 1985а, 168
[516] M. Jeremić, Castellum aquae antičke Medijane, *Starinar*, XXXIX, Beograd, 1988, 39, 61-84, посебно 61-65
[517] M. Jeremić, 1988, 39, 61-84, посебно 74-75

просторија а, б, ц, д, истражени су остаци канала ширине 45цм, чија функција није идентификована. У јужном делу просторије 6, која је могла бити наткривени трем, пронађено је више фрагмената керамичких цеви, као и отисака цеви у кречном малтеру.[518] Иако о водоснабдевању осталих кућа са Медијане нема археолошких трагова, на основу њиховог положаја у односу на реконструисане трасе канала, као и положаја самог водоторња, може се претпоставити да су биле прикључене на мрежу. Наиме, тзв. „вила са конхама“, односно грађевина А, откривена је на само 200м од североисточно од водоторња, недалеко од реконструисане трасе пружања једног од канала; тзв. „вила са оградним зидом“, односно грађевина Б, налазила се на 300м у правцу истока у односу на кастелум; док је тзв. „вила са портиком“, односно грађевина Е била на 400м северозападно од њега.

Најмлађа водоводна мрежа је изграђена како би велики царски пројекат формирања епископског и административног седишта Царичин Град могао да функционише. Траса надземног акведукта постављеног на ступцима и луковима који су носили канал евидентирана је дуж западне стране источног платоа, све до југозападне угаоне куле Доњег града. Каптажа је била на Петровој гори, На самом локалитету откривени су: делови укопане цистерне импозантних димензија 40х40м, чији су сводови били ношени луковима на крстастим стубовима, водоторањ, велике терме у подграђу и мале у Доњем граду, као и брана- мост, који сведоче о високом технолошком напретку хидрауличке инжењерије у самом зениту преласка из античког у византијски период.[519] Унутар стамбених структура истражених на Царичином граду нису пронађени трагови водоснабдевања. Ипак, на основу анализе праваца пружања канала и њиховог капацитета коју је обавила А. Момчиловић, пијућа вода је могла бити дистрибуирана у Средњем и Доњем граду, [520] у којима има трагова становања. Слична је ситуација и са системом за одвођење атмосферских вода. Каналима који су пронађени у низу грађевина у стамбеном кварту Доњег града су отпадне воде спровођене до уличног колектора. Како остаци фекалне канализације нису откривени,

[518] П. Петровић, 1996, 297
[519] V. Ivanišević, Akvedukt Caričinog grada – Justinijane Prime (Aqueduct of Caričin Grad – Justiniana Prima), *Saopštenja*, XLIV, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Beograd, 2012, 13-31. B. Bavant, V. Ivanišević, *Ivstiniana Prima- Caričin Grad*, Leskovac, 2006, 43-45
[520] А. Момчиловић Петронијевић, *Формирање урбане структуре и архитектонских облика Царичиног Града у 6.веку*, Докторска дисертација, Грађевинско- архитектонски факултет, Универзитет у Нишу, 2013, 111

према претпоставци А. Момчиловић, латрине су се налазиле уз сам бедем, на местима где је констатовано присуство стамбених објеката и занатских радионица.[521]

Осим поменутих, на тлу јужне и југоисточне Србије, трагови водоснабдевања су веома скромни. Од налаза зграда које су могле служити становању или које припадају комплексима пољопривредних имања издвајају се археолошки остаци грађевина на локалитету Каменитица-Моравиште. Наиме, на ограђеном простору који је вероватно припадао дворишту констатован је канал који се пружа од запада према истоку у дужини од 9м и који је изграђен углавном од опека димензија 0.34x0.33x0.05м и тегула димензија 0.48x0.37x0.5м. У овај канал се уливају два друга, који су у нагибу од севера према југу, а који су изграђени од плочастог ломљеног камења. Њихова ширина се креће од 0.75 до 0.8м, док је ширина саме унутрашњости 0.16-1.20м. [522] С обзиром да се не зна њихово полазиште, не зна се ни њихова намена. Можда су служили одвођењу атмосферских или отпадних вода.

Из свега реченог, може се закључити да о снабдевању и евакуацији воде у античким домаћинствима на територији Србије има веома мало информација. Разлог за то треба потражити у податку да су водоводна и канализациона мрежа, најчешће смештене дубоко испод нивоа свакодневног живота, обично последњи, а често и нереализовани сегмент археолошких истраживања. Међутим, не може се порећи да је вода, коришћена за иригацију плодних терена, узгајање домаћих животиња, а и свакодневни живот људи који су је користили за пиће, кување, прање, била неопходна за функционисање руралних, али и градских домаћинстава. Значи, недостатак археолошких података у овом случају не може да индукује непостојање веза између стамбених структура и водоводне и канализационе мреже. Наравно, узевши у обзир строгу законску регулативу која је дефинисала услове експлоатације извора, прикључивања на водовод и изградњу секундарних доводних канала, [523] као и њихову економску одрживост, неопходно је размотрити, макар у теорији, постојање алтернативних могућности.[524] Добро је познато да је у концепту римске куће као примарни извор резерви воде коришћен имплувијум, базен у коме су се складиштиле оцедне воде са крова, као и приватне цистерне. Археолошка сведочанства приватних

[521] А. Момчиловић Петронијевић, 2013, 130
[522] С. Фидановски, Т. Цвјетичанин, 2004, 71
[523] R. G. Thomas, A. I. Wilson, "Water supply for Roman farms in Latium and South Etruria", *PBSR*, 62, 1994, 139–96. О прописима коришћења водовода више у J. Crow, Ruling the waters: managing the water supply of Constantinople, ad 330–1204, Water History, April 2012, Volume 4, Issue 1, pp 35-55, 45
[524] Према Колумела, 1.5.1-2, свако пољопривредно имање треба да има свој систем за наводњавање.

цистерни нема, а остаци атријума, самим тим и имплувијума, су на територији Србије ретки, док је њихово препознавање услед лоше очуваности архитектонских конструкција отежано. Због тога, а и препознатог проблема хигијене оваквих складишта, може се претпоставити да је, осим постојања приватних прикључака на водоводну мрежу, снабдевање било омогућено експлоатацијом подземних вода из бунара, као и оних из потока, река и језера, што потврђује чињеница да је највећи број откривених ванградских домаћинстава формиран на теренима који су били богати водом.

3.4 Интерпретација и реинтерпретација архитектонских карактеристика појединачних стамбених структура

1- Локалитет Думбово у близини Беочина, Јужнобачки округ[525]

Шездесетих година 20.века евидентирани су трагови настањивања на локалитету у Думбову. Време живота у вили рустици је део хронолошки најмлађег хоризонта, формираног на месту постојања домородачког села, са остацима колиба, отворених огњишта и културних јама из 1. и са почетка 2. века.[526] Утврђено пољопривредно добро, чија је кула осматрачница- спекула откривена на крајњем југоистоку локалитета, датује се у трећу трећину 4.века, према покретним налазима који су у њој пронађени. Осим Грађевине 1, која је вероватно служила становању власника, делимично су откривени остаци још две зграде, Грађевине 2 чија је намена била економска, са дворишним ограђеним тремовима и Грађевине 3 у којој је била занатска радионица.[527] Трагови кола откривени на потесу између стамбене зграде и економских просторија, према археолозима који су овај локалитет истраживали,[528] упућују на могућност ограђивања стамбеног дела.

[525] Најзначајнији радови о овој грађевини: О. Брукнер, Марин До, Думбово - римско насеље. *АП*, 14, Београд, 1972, 68-71, О. Брукнер, Думбово, Беочин, Марин До, Раковац - римско насеље. *АП*, 15, Београд, 1973, 60-61, О. Брукнер, Делимични остаци ville rustice у долини Думбовачког потока код Беочина. *ГЗПСКВ*, VI-VII, Нови Сад, 1976, 6-7, О. Брукнер, Vicus i villa rustica у пограничној зони панонског лимеса између Cusum-a и Bononia-e, *ГЗПСКВ*, 6-7, Нови Сад, 1976, 19-44.

[526] О. Брукнер, 1976, 19

[527] О. Брукнер, 1976. Према О. Илић, *Пољопривредна производња у римским провинцијама на тлу Србије од 1. до прве половине 5. века*, докторска дисертација одбрањена 2012. на Филозофском факултету у Београду, рукопис, преузето јануара 2014 са https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:6311/bdef:Content/get, намену Грађевине 2 и 3 потврђују покретни налази, гвоздене алатке: секира, ашов, чекић, длета, турпије, гвоздена згура; дрводељски алат: длета, турпије...Посебно је значајан налаз наковња откривен у нивоу пода Грађевине 3.

[528] О. Брукнер, 1976, 23

Грађевина 1, која је вероватно била намењена становању власника је јако лоше сачувана и само фрагментарно истражена. Испитан је део основе зграде површине 20x13.5м, грађене у једном нивоу, без денивелација и било каквих информација о постојању спрата, а са најмање 2 наткривене просторије у приземљу. Иако се не може са сигурношћу тврдити да ли је просторија 1 ходник, дворишни пролаз или светларник, у литератури је ова грађевина сврставана у тип панонских вила са средишним ходником, која се у овом случају налазила на утврђеном поседу. Комуникације унутар објекта за сада нису познате.

Зидови стамбеног објекта су грађени у неправилном слогу од ломљеног, необрађеног камена и већих облутака, без наглашене темељне стопе, дебљине 0.5м. Као везиво је коришћен негашени беличасти малтер који садржи шљунак и ситно туцану опеку. На површини је понегде видљив слој беличастог, песковитог малтера са примесом млевене опеке дебљине 12мм. На северном фасадном зиду откривен је спољни пиластер димензија 60x60цм и угаони пиластер на месту сутицања са источним зидом.[529]

У просторији 1, могућем ходнику ширине 3.1м, откривен је под од камених облутака заливених у малтерском премазу од негашеног креча и туцане опеке дебљине 23цм, постављен преко набијене земље. На целој површини зграде је у нивоу пода очуван слој гарежи, зиданог малтера који потврђује да су зидови са унутрашње стране били омалтерисани[530] и фрагмената пода од малтерског премаза дебљине 10цм. О кровној конструкцији у извештајима са истраживања нема никаквих информација, осим да је откривено неколико фрагмената кровне опеке у секундарном положају.[531]

Слична конструкција карактерише и нешто боље очуване економске зграде које се налазе западно у односу на грађевину која је могла бити намењена становању. Наиме, темељ **Грађевине 2** је у доњем делу, висине 58цм, грађен од мањих облутака сложених у редове без везивног материјала. Од темељне стопе, у висини од 45цм, грађен је крупнијим облуцима заливеним у малтеру.[532] Зидови су сазидани од необрађеног, пробраног камена релативно правилне форме и облутака, широко фугованим танким слојем финог, жућкастог малтера дебљине 2цм. У малтеру су двоструко урезане хоризонталне, вертикалне и косе линије које прате форму камена.

[529] О. Брукнер, 1976, 23
[530] О. Брукнер, 1976, 23
[531] О. Брукнер, 1976, 23
[532] О. Брукнер, 1976, 27

На западном лицу источног зида откривен је пиластер димензија 60x15цм.[533] Под чини компактна подлога од ситних облутака и ломљене опеке, а у секундарном положају су откривени фрагменти малтерског пода од жућкастобелог креча и ситног шљунка дебљине 10цм.[534] Са обе стране зида истражена је разрушена кровна конструкција од тегула и имбрекса. У кровном шуту нађене су тегуле мамате које потврђују постојање система за загревање, гвоздени ексери и остаци угљенисаних греда и дасака који потврђују да је кровна конструкција била дрвена, вероватно двоводна.[535]

Зидови занатске радионице, **Грађевине 3** су исте структуре као и зидови суседне зграде. На спољној страни и угловима откривени се пиластри димензија 60x40цм. Суспензура пода је од негашеног креча, туцне опеке и шљунка, дебљине 8-12цм. Са обе стране откривеног зида пронађен је шут од кровне керамике, као и велики број фрагмената равног стакла, вероватно од прозора.[536]

Функција овог пољопривредног имања заштићеног кулом и са занатским радионицама није била само смештај и задовољавање потреба власника и његове породице кроз бављење виноградарством, узгајањем житарица и сточарством и самосталне израде алата у радионицама, већ и учествовање у снабдевању војске и пограничног становништва.[537] Иако сама вила не пружа пуно података о стамбеним навикама у касној антици, овај је налаз веома значајан због разумевања прилика из касноантичког периода. Наиме, позиционирана уз сам дунавски Лимес, у релативно неприступачној и заклоњеној долини, овај посед из друге половине 4.века доприноси снабдевању локалног становништва и војске, а самим тим и привредном развоју. Такође он, осматрачницом заштићен од напада варварских племена, обезбеђује већу сигурност подручја. (Кат.бр.1)

[533] О. Брукнер, 1976, 27
[534] О. Брукнер, 1976, 23
[535] О. Брукнер, 1973, 61
[536] О. Брукнер, 1973, 61
[537] О. Брукнер, 1976, 30-31

2- Локалитет 1 у Сирмијуму, Сремска Митровица, Сремски округ[538]

Некада унутар градских зидина Сирмијума, на простору између житнице (*Horrea*, локалитет 31) и западног крака јужног бедема, а данас на тргу Светог Стефана, у Лапидаријуму Музеја Срема, на равном терену је сграђена стамбена структура чију површину услед фрагментарног стања истражености није могуће детерминисати. Због тумачења просторне организације грађевине она је у литератури позната као „вила са атријумом“ или „*villa urbana* са перистилом“. Међутим, због у разлога већ изнетих у дискусији о употреби латинских термина и усвојене класификације, термин „вила“ се не чини примереним, па ће се о њој даље говорити као о градској кући.

Иако истраживања ове грађевине, спровођена у више етапа, од 1959.год. до данас, никада нису у потпуности завршена, она је значајна јер пружа битне податке о стамбеним навикама припадника виших градских слојева кроз неколико фаза њеног живота. Наиме, касноантичка кућа са перистилом из 3.века, на којој су у 4.веку биле извршене мање адаптације, а о чијој ће форми бити речи у даљем тексту, била је сграђена на рушевинама старије стамбене грађевине подигнуте у 1.веку и значајно оштећене у пожару крајем 2.века.

Око пространог унутрашњег дворишта, као карактеристичног елемента најмлађе фазе живота куће, димензија 8.30 x 13.50м, окруженог портицима који су са северне стране били широки 2м, а са источне 4м, било је распоређено најмање 9 соба. Од сачуваних комуникација издваја се ходник ширине 3.70м којим се са источне стране приступало дворишту и који је, према веома детаљној реконструкцији М. Јеремића,[539] водио до улаза у зграду. Осим отвора у надзитку перистила са источне стране, ширине 3.9м који је у каснијој фази био зазидан, сачувани су и трагови улаза у

[538] Резултати истраживања ове грађевине публиковани су у кратком извештају О. Брукнер, Археолошка ископавања 1959.године у Сремској Митровици, *АП*, 1, 1959, 122-123, докторату М. Јеремића, *Развој архитектуре и урбанизма Сирмијума од 1.до 4.века*, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет у Београду, Београд, 1998, 209-213, у коме је осим детаљног прегледа историјата истраживања и описа грађевине изнет и предлог њене реконструкције, исцрпном чланку О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, Архитектонско-грађевински комплекс виле урбане у Сирмијуму, *ГЗПСКВ*, 21, Нови сад, 2004, 55-80, као и у прегледном чланку G. Miloševic, Domus and villae urbanae in Serbia, *DOMUS – Das Haus in den Städten der römischen städte in Noricum und Pannonien* (Hrs. Peter Sherre), Östrreichisches Archäologishes Institut, Sonderschriften band 44 / Wien, 2008, 367–385 у коме се ова грађевина помиње

[539] М. Јеремић, *Развој архитектуре и урбанизма Сирмијума од 1.до 4.века*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет у Београду, Београд, 1998, 209-213

просторије 5 и 6, димензија редом 3.3 и 2.5м,[540] које су у односу на ниво пода портика биле одигнуте са два камена степеника. Такође, сачуван је и нешто шири улаз у просторију 2, димензије 5м,[541] који се у ранијој фази коришћења грађевине налазио централно позициониран у односу на укупну ширину собе, да би, по накнадном презиђивању просторије 3 као југо-источног дела просторије 2, он био затворен, а улаз у просторију 2 био обезбеђен отварањем новог пролаза уз југоисточни зид просторије 1. Из свега реченог, може се закључити да су портици унутрашњег дворишта представљали најзначајније осе комуникације унутар грађевине. Чињеница да су портици били ношени стубовима на парапету ширине 60цм и највеће очуване висине 1.3м, који се простирао целим обимом дворишта, а не појединачно фундираним базама, говори о настојању да се овом простору обезбеди већи степен приватности. Остаци мале грађевинске структуре квадратне основе, спољних димензија 1.5 х 1.5м, откривени су у центру дворишта. Иако склони претпоставци М. Јеремића, да је ово вероватно била кућна фонтана,[542] или можда чесма, која је доприносила пријатној атмосфери овог интимног простора, у доступној литератури нема помена о физичким доказима њеног водоснабдевања.

Зидови куће су ширине од 60 до 80 цм, грађени у техници *opus mixtum* са либажним слојевима од два или три реда опека. Од камена и опеке изграђени су и канали ширине 20 и дубине 30цм којима су отпадне воде кроз двориште спровођене до уличног колектора. О кровној конструкцији, осим помена великог броја уломака кровне керамике, у доступној литератури нема речи.

Субструктуру свих подова, дебљине од 12 до 14цм чинио је слој малтера са ситно удробљеном опеком.[543] Опеком је било поплочано двориште, као и просторија 5, док су у собама 7б, 9 и 10 забележени остаци подних мозаика са геометријским шарама, изведени од керамичких плочица хексагоналне и лептирасте форме, као и камених тесера.[544] Говорећи о подовима битно је напоменути доследност у хијерархији нивоа подова просторија. Наиме, унутрашње двориште је на 50цм нижој коти у односу на ниво пода портика, док су собе 14 -50цм издигнуте у односу на под портика.

[540] О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, Архитектонско-грађевински комплекс виле урбане у Сирмијуму, *ГЗПСКВ*, 21, Нови сад, 2004, 55-80, 59
[541] О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 59
[542] М. Јеремић, 1998, 210
[543] G. Miloševic, Domus and villae urbanae in Serbia, DOMUS – Das Haus in den Städten der römischen städte in Noricum und Pannonien (Hrs. Peter Sherre), Östrreichisches Archäologishes Institut, Sonderschriften band 44 / Wien, 2008, 369
[544] G. Miloševic, 2008, 369

Иако остатке куће карактерише незавидно стање очуваности, на основу фрагмената може се закључити да су осим подова, били декорисани и зидови. Трагови сликарства, изведени у фреско техници, пронађени су у непосредној близини зидова многих просторија. Упркос томе што је немогуће извршити потпуну реконструкцију мотива, на основу пронађеног материјала може се закључити да су, осим имитације мермера, карактеристичне за период касне антике, на сликама били представљени стилизовани геометријски и вегетациони мотиви. У североисточном блоку просторија откривени су фрагменти мермерне зидне облоге, што је уједно и једина декоративна пластика откривена на локалитету.

Осим низа соба организованих по ободу перистилног дворишта, на двадесетак метара западно од перистила, истражена је сала са ка југу оријентисаним апсидалним завршетком, као и делимично откривена мања просторија уз њен северни зид. Под апсидалне сале био је прекривен геометријским мозаичним тепихом са кружном розетом у средини. Трагови мозаика су откривени и у поменутој мањој соби.[545] Очуван је улаз у апсидалну салу, који је, као и код просторија око перистила, био са два степеника одигнут у односу на ниво пода претпростора, вероватно још једног унутрашњег дворишта или ходника. Такође, битно је напоменути да је у саму апсиду био уграђен лучни отвор, око кога су пронађени остаци гарежи, нагорелих опека и дрвене грађе, што, према подацима из дневника ископавања индукује положај ложишта, а откриће фрагмента малтерног пода потврђује постојање подног грејања.[546] Иако међусобни положај две структуре- перистилног дворишта са пратећим просторијама и апсидалне сале, као и примена сличних техника грађења наводе на помисао да су припадале истој архитектонској целини, услед чињенице да физичка веза још увек није откривена, овакву идеју није могуће доказати. (Кат.бр.2)

[545] Без обзира на чињеницу да су зидови очувани само у доњој зони, њихово стање је стабилно. Када су у питању подни мозаици пронађени у просторији са апсидом, њихова рестаурација као мера заштите би требало да представља приоритет.
[546] М. Јеремић, 1998, 210

3- Локалитет 4 и 35 у Сирмијуму, Сремска Митровица, Сремски округ[547]

Највећи део грађевине са локалитета 4 и 35 из Сирмијума, откривен је током истраживања у периоду од 1959. до 1969.год. Иако је у литератури ова зграда позната као „*villa urbana*", у односу на овај назив могуће је изразити резерву не само због тога што се, према новијим истраживањима она налазила ван граница утврђења Сирмијума, у најближем подграђу, већ и зато што је и у овом случају, као и када је у питању стамбена структура са локалитета 1, термин „вила" не чини примереним.

Резиденција о којој ће у даљем излагању бити речи налази се у непосредној близини, северно од хиподрома, уз јужни градски бедем на делу на ком се, с обзиром на правце пружања откривене улице, могао налазити један од улаза у град.[548] Сама комуникација, ширине од 10 до 12м, спада у ред великих градских саобраћајница, била је обрубљена портицима и опремљена канализационим каналом.[549] Подужна оса грађевине била је управна на ову улицу која се из правца истока пружала ка западу, вероватно пролазећи непосредно крај северног зида хиподрома. У последњој фази живота грађевине, посебно значајној за разматрани период касне антике, између улице и јужног тракта грађевине налазио се низ трговачких и занатских објеката.

Као и већину грађевина Сирмијума, овај стамбени комплекс одликује континуитет коришћења од краја 1. до средине 4.века. Међутим, за разлику од куће откривене на локалитету 1, њена намена није од увек била стамбена. Према М. Јеремићу, у првој фази, овај простор је био градска депонија чијим се слегањем стабилизовао баровит терен, да би се у 2.веку формирала некропола. Из овог периода

---

[547] Најбројније публикације о овом локалитету потекле су из пера М. Паровић Пешикан која је својевремено управљала истраживањима. Међу њима су: М. Паровић- Пешикан, Сирмијум- локалитет 4, *АП*, 4, Београд, 1962, 123-131, М. Паровић- Пешикан, Сирмијум, Villa urbana, Lokalitet 4, *АП* 10, Београд, 1968, 135-139, М. Паровић- Пешикан, Локалитет 4- Касноримска вила, АП 11, Београд, 1969, 190-194, М. Паровић- Пешикан, Excavations of a Late Roman Villa at Sirmium, *Sirmium* II, Београд, 1971, 15-49, М. Паровић- Пешикан, Excavations of a Late Roman Villa at Sirmium (II), *Sirmium* III, Београд, 1973, 1-44, М. Паровић- Пешикан, Покушај реконструкције перистила касноримске виле у Сирмијуму, *Старинар*, 20, 1970, 265- 274, М. Паровић- Пешикан, Комплекс подних мозаика касноримске виле у Сирмијуму, Ранохришћански мозаици у Југославији, Битољ- 1978, *Материјали*, 18, Београд, 1980, 169-185. Посебно поглавље докторске дисертације М. Јеремића, *Развој архитектуре и урбанизма Сирмијума од 1.до 4.века*, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет у Београду, Београд, 1998, 214-222, посвећено је представљању ове грађевине и критичкој анализи досадашњих покушаја реконструкције. Од новијих радова значајан је чланак M. Jeremic, Les temples payens de Sirmium, *Starinar*, LVI/2006, Beograd, 167-200, у коме се стамбена функција ове грађевине доводи у питање.

[548] Из Б. Недељковић, С. Стојановић, *Domino et Fratuti*, један необјављени сирмијумски графито, *Старинар* LXII, Београд 2012, 165-172, 165, према П. Милошевић, *Топографија Сирмијума*, Нови Сад, 1994, 13, данас су остаци грађевине чија је конзервација извршена 1963.год. налазе у дворишту основне школе „Бошко Палковљевић" у улици Змај Јовиној 19, Сремска Митровица.

[549] М. Паровић- Пешикан, Excavations of a Late Roman Villa at Sirmium (II), *Sirmium* III, Београд, 1973, 31

потичу и најранији налази уличног тракта трговачких и занатских грађевина мањих димензија. Другу грађевинску фазу на овом локалитету могуће је датовати у средину 3.века, када је северно од улице која је добила јужни портик, једним делом на месту некадашње некрополе саграђена зграда издуженог плана са мањом просторијом квадратне основе на северној страни. Нешто касније, на северу поменуте грађевине сазидане су и мале терме. У приближно исто време, великој грађевини је придружен анекс значајних димензија- просторија чија су оба подужна зида била ојачана контрафорима, чинећи тробродну салу базиликалног типа.[550] Друга фаза живота у овом делу подграђа окончана је великим пожаром који се, према истом аутору, рефлектује кроз дебео слој паљевине.

Средином 4.века, улица је добила нове портике, а низ просторија јужно од ње је обновљен, тако да су дугачке собе без преградних зидова вероватно, служиле смештају коња.[551] На рушевинама базиликалне зграде саграђен је резиденцијални објекат чија је дужа оса била приближне оријентације север- југ, а који се простирао на површини од приближно 1ха. Доминантан просторни елемент било је унутрашње двориште благо трапезоидног облика, приближних димензија 18 х 18м, које је са свих страна било обрубљено тремовима са надстрешницама. Стање очуваности грађевинских остатака је такво да није могуће детерминисати положаје врата и прозора. Међутим, на основу налаза дугачког ходника који је, продирући кроз низ трговачких радњи, перистил резиденције повезивао са улицом, може се претпоставити да је главни улаз у грађевину био са југа. Осим тзв. „малих терми“ које су се са севера ослањале на перистил, из њега се могло приступити у најмање 11 наткривених просторија различитих димензија. Постојање спрата изнад бар једног дела грађевине индукује рушевина кружног степеништа са северне стране перистила, као и резултати детаљне анализе фрагмената стубова- њихових висина и димензија пресека, коју је у покушају реконструкције грађевине обавила М. Паровић- Пешикан. Наиме, у намери да одреди порекло урушених капитела мањих пречника, ауторка је у предлогу реконструкције на стуб висине 2.6м, коме су очувани не само стабло, већ и база и капител, а који је вероватно био део колонаде приземља, поставила стуб мањег пречника који је могао припадати галерији.[552] Идеју да је део грађевине имао спрат, М. Јеремић аргументује могућношћу

[550] М. Јеремић, 1998, 215-216
[551] M. Parovic Pesikan, 1973, 21
[552] М. Паровић- Пешикан, Покушај реконструкције перистила касноримске виле у Сирмијуму, *Старинар*, 20, 1970, 265- 274

да је просторија означена бројем 8, као наслеђе из претходне фазе живота комплекса била укључена у структуру резиденције. Масивним ступцима ојачана је њена конструкција, тако да је соба могла бити наткривена крстастим сводом.[553] Практичну намену степеништа М. Јеремић препознаје и у могућности формирања видиковца који би станарима омогућио уживање у спектаклима који су се одржавали у оближњем хиподрому из удобности свог дома.

Иако је коначна слика касноантичке резиденције настала као последица бројних адаптација остатака из претходних фаза, примењене технике грађења се потпуности карактеристичне за период у коме је грађевина коришћена. Већина зидова саграђена је у техници *opus mixtum*, коришћењем камена из локалних каменолома и опеке. На основу налаза оборене лучне конструкције јужног портика пронађене *in situ*,[554] може се закључити да је, као и код већине породичних кућа обухваћених овим истраживањем код којих су сачувани обруби отвора, они били од опеке везане кречним малтером.

Подови појединачних соба резиденције су се у обради разликовали у зависности од њихове намене. Док је унутрашње двориште било поплочано у рустичном стилу ломљеним гранитом, собе које су се на њега ослањале карактерисала је раскошнија подна облога. Делови подних мозаика са геометријским и вегетабилним мотивима откривени целом дужином портика, као и подови урађени у техници *opus sectile,* пронађени су *in situ* у просторијама 14 и 19-24. Мозаиком је био украшен чак и под пролаза на коме је био мотив издужених хексагона у квадратној мрежи, са орнаментом из продужених цветова.[555] Према Г. Јеремић, бројни мозаици са оваквом схемом пронађени су у улазним просторијама око отворених дворишта резиденција из 4.века.[556] Уградња мозаика је међу најмлађим интервенцијама на резиденцији, која се, према налазу новчића уграђених у супструкцију подова датује у другу половину 4.века.[557]

Фрагменте архитектонске пластике богате рељефне орнаментике, чија је највећа концентрација откривена уз јужни и источни портик, у близини поменутих соба са

[553] Из М. Јеремић, према М. Паровић, 1970, 271 и М. Паровић, 1971, 29-30, ова соба је могла имати функцију малог храма (*aedicula*).
[554] М. Јеремић, 1998, Анекс, 152, сл.37
[555] М. Паровић- Пешикан, Комплекс подних мозаика касноримске виле у Сирмијуму, Ранохришћански мозаици у Југославији, Битољ- 1978, *Материјали*, 18, Београд, 1980, 169-185, 171-172
[556] Г. Јеремић, *Касноантички мозаици из профаних објеката на тлу провинција Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea i Dardania*, докторска дисертација, 2009, одбрањена на Универзитету у Београду, Филозофски факултет у Београду, 10. јун 2010, 131. Према ауторки, мозаици са овим мотивом пронађени су у Пјаца Армерини, у Тубубо Маису у Кући Баха и Аријадне, у броду Велике базилике у Хипо Региусу и у грађевини чији план основе није познат у Картагини.
[557] М. Паровић- Пешикан, 1980, 169-185, посебно 179

подним мозаицима, карактерише разноликост стилова. Недоследност у приступу обраде камена објашњена је могућношћу да су они преузимани са разних приватних и јавних грађевина које су биле напуштене.[558] У истом делу грађевине откривен је и велики број уломака зидне оплате од различитих врста камена. Најсликовитији доказ облагања пронађен је на зиду просторије 21 и 23, где је доња зона зидова била до висине од око пола метра прекривена равним плочама од сивкастог мермера, дебљине 5-6цм, причвршћена за зидну масу малтером са додатком мрвљене опеке.[559] Прелаз између сокла и горње, фрескама осликане зоне зида, био је прекривен каменим ивичњаком, чије је коришћење, судећи по великом броју фрагмената различитих пречника и профилација, било уобичајено при прикривању спојева како по хоризонтали, тако и по вертикали.[560]

Према теоретској реконструкцији М. Јеремића, заснованој на налазима фрагмената фресака које су у апроксимативно паралелном положају пронађене обрушене у подножју зидова, као и каменим рељефно обрађеним панелима, површина зидова је била декорисана зидним сликама које су се налазиле између декоративних камених плоча. [561]

Значајан део стамбене културе и свакодневног комфора резидената био је одређен постојањем везе са градском канализационом и водоводном мрежом која је омогућила функционисање дворишне фонтане и приватних терми. У југоисточном делу унутрашњег дворишта откривени су делови једноставне фонтане, чија је обрада била у складу са рустичним поплочањем отвореног простора. Њена камена монолитна суспензура је носила реципијент из кога се вода сливала у полукружни базен.[562]

Балнеум, позициониран на крајњем северном краку грађевине, се у литератури због редукованих димензија, ширине 5-11м и дужине 27м, назива „малим термама“. Ово приватне купатило, које је било део резиденцијалног комплекса, сграђено је на темељима старијег купалишта. Грађевина је функционално била организована око подужне осе, тако да су просторије 7 и 10 биле ложиште- *praefurnium* просторије 1, 1а и 2- *caldarium*, просторија 3- *tepidarium*, просторија 5- *frigidarium*, а соба којом је

[558] M. Jeremic, Les temples payens de Sirmium, *Starinar*, LVI/2006, Beograd, 176
[559] М. Јеремић, 1998, 221
[560] М. Јеремић, 1998, 221
[561] М. Јеремић, 1998, 221. Према истом аутору, каменим плочама мањих димензија облагани су отвори врата и прозора, плоче великих димензија су могле заузимати централно место фреско- паноа, на пример између два пиластра. Такође, пронађени су и делови камених декоративних трака које су вероватно биле постављене у горњој зони зидова.
[562] М. Јеремић, 1998, 222

обезбеђивана физичка веза резиденције са купатилом, просторије 9 и 13 свлачионица, односно *apoditerium*.[563]

Под балнеума на нивоу изнад хипокаустне конструкције коју је чинио велики број стубића од опеке квадратне форме повезане малтером, је у малом делу сачуван. У јужној половини је био поплочан опекама димензијама 28-30 x 40-44цм.[564] (Кат.бр.3)

4- Локалитет 21 у Сирмијуму, Сремска Митровица, Сремски округ[565]

Ситуиран унутар градских зидина Сирмијума, близу њиховог североисточног угла, а делимично откривен у периоду од 1959. до 1964.год, налази се стамбени кварт са најмање четири резиденцијална објекта. Терен на коме је у касној антици сграђена стамбена четврт, данас препозната као последња фаза грађења на локалитету, био је кориштен још у 1. и 2.веку, о чему сведочи археолошки материјал пронађен испод подова четири куће. Оне саме су сазидане у другој половини 2.века, тако што су се грађевине А, Ц, и Д нашле западно од, 6.3м широке, новоформиране комуникације правца север- југ, а грађевина Б источно од ње. У 4.веку је архитектонским интервенцијама већег обима тракт који су чиниле куће А, Ц и Д спојен у једну целину.[566] За овај рад значајне су млађе фазе грађевине, које ће у даљем тексту бити представљене.

Грађевину А карактерише компактна основа димензија 17 x 16.5м, са средишњим ходником и, у периоду од друге половине 2. до краја 3.века, најмање 11 наткривених просторија. Улаз у кућу је био са севера, њему се приступало кроз пролаз који је са улицом повезивао грађевине А и Ц. Објекту карактеристичне, скоро квадратне основе, је, уз западни фасадни зид, близу северозападног угла, додата

[563] М. Јеремић, 1998, 235. Према истом аутору, просторија 2 је могла бити и лаконикум. Више о малим термама у М. Паровић Пешикан, Римске терме у Сирмијуму, *Старинар,* XV-XVI, 1964-65, 39 и М. Паровић- Пешикан, Excavations of a Late Roman Villa at Sirmium, *Sirmium* II, Београд, 1971, 29

[564] Из В. Недељковић, С. Стојановић, Domino et Fraturi, Један необјављени сирмијумски графито, *Старинар*, LXII, 2012, 165-172, 169, а према „Елаборату за конзервацију локалитета 4- Сирмијум, Сремска Митровица, Змај Јовина ул."

[565] Најопсежнији радови о овом локалитету су магистарски рад Ј. Милојевић, *Стамбена четврт у северном делу античког Сирмијума*, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Београд и једно поглавље докторске дисертације М. Јеремића, *Развој архитектуре и урбанизма Сирмијума од 1.до 4.века*, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет у Београду, Београд, 1998, 223- 228. Крађи помени и најзначајнији прикази локалитета дати су у: Н. Симовљевић, Локалитет 21- римска архитектура, *АП*, 6, 1964, 80-90, В. Поповић, *АП*, 5, 1963, 63-73, 69, 70, I. Popović, Teoretska rekonstrukcija Sobe muza u objektu B na lokalitetu 21 u: *Figuralno zidno slikarstvo Sirmijuma: Nastavak pompejanskog ili nastanak panonskog stila fresko dekoracije*, Beograd, 2008

[566] М. Јеремић, 1998, 224-225

апсида, као и конструкција система за загревање. Ложишту које је било у апсидалном проширењу се приступало из дворишта.[567]

Грађевина Б је, такође, компактне основе, облика трапеза који се шири према северу, приближних димензија 22.5 х 19м. Централни ходик ширине 3м, готово правилне оријентације север- југ ју је делио на два тракта од по две простране собе.[568]

Грађевина Ц дели правац уличног фронта грађевине А. У овој фази чине је две мање просторије, узани ходник уз јужни фасадни зид и делимично истражено двориште на западу, са најмање једним перистилом, које је управо поменути ходник повезивао са улицом.[569]

Грађевина Д је делимично откривена, тако да није могуће говорити о облику нити о површини њене основе. Према М. Јеремићу, кући се у овој фази приступало са истока, преко великог трга кроз узани ходник правца север- југ.[570] Низ од три просторије откривен је на југу грађевине. На северу је делимично истражена већа сала са апсидалним завршетком на истоку. На основу налаза неколико база које су вероватно биле део конструкције портика, може се претпоставити да је западно од откривеног блока постојало перистилно двориште.[571]

У најмлађој фази живота стамбене четврти, током 4.века, све грађевине су доживеле битне адаптације. Најзначајнија промена огледа се у чињеници да су објекти А, Ц и Д повезани у архитектонско- грађевинску целину. Уместо просторије са апсидом грађевине А, која се у овој фази негира, формирана је јединствена сала већих димензија преграђивањем дела дворишта, а ходници, као и пролаз између грађевина А и Ц, су постали саставни делови соба. Грађевини Д је, према М. Јеремићу, придодата просторија 9.[572]

У овој фази је модификована и просторна организација грађевине Б. Просторија 1 је преградним зидом подељена. Са источне стране јој је додат низ мањих соба, а са севера је, чини се, проширена презиђивањем јужног портика трга. Иако се овакав начин присвајања јавног земљишта чини неуобичајеним, он у периоду касне антике није био ретка пракса.

[567] М. Јеремић, 1998, 222-226
[568] М. Јеремић, 1998, 222-226
[569] М. Јеремић, 1998, 222-226
[570] М. Јеремић, 1998, 225
[571] М. Јеремић, 1998, 222-226
[572] М. Јеремић, 1998, 225

Темељи свих грађевина су од камена, повезаног кречним малтером лошијег квалитета. Зидови су од редова брижљиво обрађених тесаника и опека поређаних у правилном слогу, уз употребу квалитетног кречног малтера и наглашених спојница.

У скоро свим просторијама четири грађевине пронађени су подови од дебелог слоја малтера са мрвљеном опеком, углачаног и обојеног у црвено, а у малом броју соба изведено је поплочање опеком. Остаци мозаика откривени су једино у просторијама 3 и 4 грађевине Б. Они, према Ј. Милојевић, припадају другој фази живота четврти, времену када је намена овог објекта била јавна.[573]

Највећи број фрагмената архитектонске пластике, углавном делова стабала стубова, капитела, стопа и венаца, откривен је у просторијама грађевина А и Б. Осим поменутог, откривени су и уломци венаца у штуко рељефу. Општу слику нивоа декорисаности грађевина А и Б употпуњавају налази фреско сликарства раскошног колорита.[574]

Фреске пронађене у секундарном положају, испод подова најмлађе фазе живота у грађевини Б- Далмацијевој кући, израђене су вероватно у 3.веку, током друге грађевинске фазе. На њима су, осим биљних мотива, представљене разнолике барске птице- углавном роде и чапље, као и комплексна фигурална представа Муза.[575] На основу налаза дела пода спојеног са фрагментом сокла жуте боје,[576] може се закључити да је сликарска обрада доње зоне зидова била поједностављена и монохромна.

С обзиром да је само један део терена на коме се претпоставља да се налазила стамбена четврт истражен, а на основу налаза пространог трга, северно од грађевине Б, по чијем су се ободу налазили портици, може се претпоставити да је шири простор био настањен и коришћен у урбаном животу становника Сирмијума. Ова претпоставка може да се подржи и чињеницом да су слични налази стамбених структура, поједностављене компактне основе откривени још и на локалитетима 51, 52, 57, који се такође налазе у северном делу утврђења. Оно што је заједничко за већину кућа, у потпуности или делимично откривених на поменутим локалитетима, је мали број соба, повезаних преко централног или бочног ходника редуковане ширине и скромна

[573] Из М. Јеремић, 1998, 225
[574] Из М. Јеремић, 1998, 225
[575] Ова фреска је детаљно описана у I. Popovic, *Figuralno slikarstvo Sirmijuma, nastavak pompejanskog ili nastanak panonskog stila fresko dekoracije / Figural Wall Painting in Sirmium*, Beograd, 2008. Више о мотивима са фресака са овог локалитета у D. Rogić, E. Nikolić, M. Jesretić, Astragal und eiförmige motive auf Stuckdekor der Wandmalerei Sirmiums, *Starinar*, 61, Beograd, 2011, 205-221
[576] И. Поповић, 2008, 15-17

декорација, као и поштовање регулационе линије коју ове грађевине, пандани савременим кућама у низу, деле. (Кат.бр.4)

5- Локалитет Врањ у Хртковцима, Сремски округ[577]

Време грађења и коришћења пољопривредног имања представља део културног континуитета од праисторијског до средњевековног периода, који се на локалитету Врањ у околини Хртковаца истражује још од 1979.год.[578] Посед са најмање 3 грађевине је био подигнут на остацима раноримског насеља- викуса из 1. и 2.века н.е. Када је у питању грађевина у којој је вероватно становао власник, констатовано је постојање две грађевинске фазе- старије из 3. и млађе са почетка 4.века. Према налазима новца Галијена и Констанција II може се закључити да се на овом имању живот одвијао од 3. до средине 4.века, када је, према налазу 7цм дебелог слоја угљенисаних житарица пронађених у просторији 4, страдало у пожару. Осим новчића који су омогућили датовање грађевине, од покретног материјала везаног за свакодневни живот становника треба издвојити налазе лонаца, поклопаца, здела, игала за шивење, пршљеника, лампи, укосница, фибула, гвоздених клинова и кламфи.[579]

Иако је стање истражености локалитета непотпуно, на основу откривених архитектонских остатака површине нешто мање од 500м2, може се закључити да је реч о стамбеној грађевини подигнутој на равном терену, са издуженом правоугаоном основом оријентације исток- запад, на чијем се западном крају налазила просторија са апсидом, која се површином од 105м2 издваја као најпространија соба. Откривено је и делимично истражено 11 просторија виле, које су међусобно биле повезане са најмање два ходника. Осим прага од малтерног премаза на јужном делу североисточног ходника, димензија 1.4x0.55м,[580] остаци веза између соба, као и надземни делови

[577] Најзначајнији радови о овој грађевини: Резултати заштитно сондажних ископавања на локалитету Врањ код Хртковаца у Срему 1979. године, *РВМ*, 27, 1981, 181-201, В. Даутова Рушевљан, Сондажно заштитна ископавања на локалитету Врањ код Хртковаца у Срему (1980-1989), *РВМ*, 33, 1991, 41-62, В. Даутова Рушевљан, Заштитно ископавање римског насеља у Хртковцима (1991.), *РВМ*, 35, 1993, 53-70, В. Даутова Рушевљан, Вила рустика на локалитету Врањ у Хртковцима, *РВМ*, 41-42, 1999-2000, 15-28, В. Даутова Рушевљан, Систематско- заштитна ископавања виле рустике у Хртковцима 2004. године, *Гласник САД*, 21, Београд, 2005, 239-249, В. Даутова Рушевљан, Вила рустика у Хртковцима, Систематско заштитна истраживања, *ЗМСЗКС*, 6, 2004, 171-173, В. Даутова Рушевљан, Систематско-заштитна ископавања на локалитету Врањ у Хртковцима 2005-2006. године, *Гласник САД*, 24, 2008, 287-312, Д. Живковић, Рестаурација и конзервација римске фреске, *РМВ*, 50, 2008, 301-319

[578] В. Даутова Рушевљан, 1993, 53, план 1-2, Т. I-XI

[579] Према В. Даутова Рушевљан, Систематско- заштитна ископавања виле рустике у Хртковцима 2004. године, *Гласник САД*, 21, Београд, 2005, 239-249

[580] В. Даутова Рушевљан, 2005, 241

фасадних зидова нису сачувани, тако да дискусија о правцима кретања унутар зграде није могућа.

Темељи куће, просечне дебљине од 0.45м, били су грађени од необрађеног камена и опеке, са кречним малтером или без њега.[581] Изузетак су темељи зидова апсиде дебљине 0.5м, који су сазидани су од опеке и тегуле, а чију супструкцију чини нивелациони слој од хидрауличног малтера дебљине 0.8м.[582] Зидови свих просторија су били од опеке, камена и кречног малтера сивкасте боје, дебљине 0.5-0.6м.

На основу пронађених фрагмената у скоро свим собама идентификоване су врсте подних облога. У просторијама 1, 2, 4 завршни слој пода, дебљине 3-5цм, био је од црвенкасте запечене земље, постављене преко подлоге од жуте иловаче дебљине 1.5-2цм.[583] Просторије 5 и 6 биле су поплочане подним опекама димензија 4.5x2.5x8.5цм, пронађеним *in situ*, положеним преко подлоге од малтера, фрагмената опеке и шљунка, дебљине 10цм.[584] У североисточном ходнику, односно просторији 9, под је био од малтерног премаза сивкасте боје, дебљине 0.1- 0.2м, изливеног преко нивелационог слоја од жућкасте глине и супструкције од опеке, керамике и печене земље, дебљине 10–30цм.[585] У просторији 8 доњи под је чинио малтерски премаз сивкасте боје, дебљине 30 цм, на коме су, у свом првобитном положају, пронађени делови хипокауста од опеке квадратног облика. Ових неколико правилно распоређених стубића од опеке[586] сведоче о постојању подног, а можда и зидног система за загревање. У прилог овој тврдњи говори и постојање канала ширине 0.26м, сазиданог од опека димензија 0.44x0.3x0.5м, откривеног у просторији 4,[587] а који је могао био део грејног система, или система за одвођење воде.

Осим велике пажње посвећене квалитетном грађењу и обезбеђивању топлотног конфора становницима, на то да је у питању посед имућног власника указује налаз подног мозаика,[588] као и фрагмената фреско декорације која је вероватно припадала сводној конструкцији ходника. Део веће фреске, површине око 1м2, а укупне дебљине малтерног слоја 5-7цм, откривен је испред прага североисточног ходника- просторије

[581] В. Даутова Рушевљан, 2008, 287
[582] В. Даутова Рушевљан, 2008, 289
[583] В. Даутова Рушевљан, 1999- 2000, 15
[584] В. Даутова Рушевљан, 1999- 2000, 15
[585] В. Даутова Рушевљан, 2005, 241
[586] В. Даутова Рушевљан, 2008, 289
[587] Даутова Рушевљан, В.,1999- 2000, 15
[588] Д. Живковић, 2008, 301. Мозаик се у публикованој литератури само помиње, без описа форми које су на њему представљене, као и техничких решења примењених при изради.

9.[589] Према Д. Живковић, на 167 пронађених фрагмената различите величине анализиране су физичке и хемијске карактеристике носиоца боје и коришћених пигмената. Честице песка, креча и мермерног праха чине површински слој малтера дебљине 0.5-1цм који је био веома чврст. Испод њега се налазио сивкасти малтер лошијих механичких карактеристика, дебљине 3 до 5цм, у коме су пронађени трагови млевене цигле, камена, песка и креча. Када је у питању бојени слој, евидентирано је постојање црвене, плаве, окер, сиве, црне и беле боје,[590] које су *fresco* техником наношене на малтер, са изузетком малог дела слике на којој је плави пигмент нанесен *seco* техником. Насликани су мотиви у облику медаљона и вертикалних трака са биљним и геометријским орнаментима.[591] Како су сведочанства декоративних елемената унутар стамбених структура касне антике на тлу Србије веома ретки, овај налаз је веома битан за могућу реконструкцију ентеријера римских кућа.

Значај овог локалитета, а и саме стамбене грађевине је вишеструк. Он је био карика у ланцу пољопривредних поседа који су, осим производње прехрамбених и занатских продуката за потребе домаћинства, учествовали у живој привредној и трговачкој размени овог дела провинције Панонije. Осим тога, иако то није од пресудног значаја за овај рад, битно је поменути да је Врањ један од ретких локалитета на коме је, према закључцима археолога који су на њему истраживали,[592] могуће осим континуитета становања пратити и континуитет сахрањивања од раноцарског до касноантичког доба. (Кат.бр.5)

6- Локалитет Авлије, Клење код Богатића, Мачвански округ[593]

Откривени археолошки остаци грађевине са локалитета Авлије, истраживане од 2007.до 2011.год, су скоро уништени. Оваква ситуација је разумљива с обзиром на то да се рушевине темеља налазе веома плитко, а да је земљиште обрађивано

[589] В. Даутова Рушевљан, 2008, 288
[590] Д. Живковић, 2008, 306
[591] В. Даутова Рушевљан, 2005, 242
[592] V. Dautova Ruševljan, Hrtkovci, Gomolava – kasnoanticka nekropola, *AP*, 1985, Ljubljana 1986, 145; V. Dautova Ruševljan, Sondažno-zaštitno iskopavanje rimske nekropole u Hrtkovcima, *RVM* , 34, Novi Sad 1992, 91-105
[593] Осим кратког телевизијског прилога: http://www.youtube.com/watch?v=1mNQWnMIDrU, виђеног 14.03.2014, и кратког извештаја: Г. Ковић, Резултати археолошког истраживања виле рустике у Клењу, у: ур. В. Филиповић, Д. Антоновић, *Српско археолошко друштво, XXXV Скупштина и годишњи скуп Програм, извештаји и апстракти,*, Ваљево, 24-26. мај 2012, Ваљево, 2012, 35; подаци о овој недавно истраженој грађевини могу се наћи још једино у чланку Г. Ковић, Резултати археолошког истраживања виле рустике у Клењу у ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, Београд- Ваљево, 2013, 193-201

механизацијом.[594] Ипак, на основу једног до два реда камена који су припадали темељној конструкцији било је могуће створити приближну слику изгледа зграде. Грађевина компактне четвороугаоне основе простирала се на око 22х20м и била је оријентисана дужом страном у правцу север-југ, са малим одступањем према североистоку. Због, на неким местима потпуне, деструкције темељне зоне није могуће прецизно одредити број наткривених просторија нити места комуникације између њих, али се може претпоставити да је било најмање 6 соба, међу којима се просторно-обликовним карактеристикама издвајају две сале са апсидалним завршецима на западном фасадном зиду. Како су двоапсидалне античке грађевине ове величине са територије Србије веома ретке, чини се да ова зграда заслужује посебну пажњу. Компактност основе нарушена је анексом у југозападном углу грађевине, који је, према мишљењу истраживача,[595] саграђен у исто време као и остатак објекта. Наиме, на основу анализе керамичког материјала и налаза новчића Константина Великог закључено је да је зграда настала у 3.веку, а трајала кроз 4.век. Овакву претпоставку потврђују и откривени артефакти, карактеристични за свакодневну употребу у касноантичким домаћинствима: фрагментовани пехар од црвене печене земље, уломци керамике, бронзана игла за шивење, крак маказа, три новчића, велики број фрагмената квалитетне кућне керамике од прочишћене земље са глазуром рађене на витлу, цедиљке које се ретко налазе у провинцијској употреби, ситни фрагменти тера сиглате и мортаријума.[596] Како на пронађеном керамичком материјалу има трагова секундарног горења, а с обзиром на апроксимативни период рушења грађевине, крај 4.века, доба сталних упада Квада и Сармата, према Г. Ковић, може се закључити да је зграда страдала у пожару.[597]

Када је у питању конструкција зграде, налази су веома скромни. Темељи ширине 0.6-0.8м и висине 0.45м, од ломљеног камена и облутака повезаних кречним малтером су очувани у висини једног или два реда камена. Плитко фундирање указује на то да је грађевина вероватно била приземна. Према Г. Ковић, остаци имбрекса, фрагмената тегула и опеке, као и крупних комада камена који су, према речима мештана развучени ради секундарне употребе, указују на чврсту конструкцију

[594] Г. Ковић, Резултати археолошког истраживања виле рустике у Клењу у ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, Београд- Ваљево, 2013, 193-201, 195
[595] Г. Ковић, 2013, 198
[596] У потпуности преузето из Г. Ковић, 2013, 198
[597] Г. Ковић, 2013, 199

зидова.[598] Како нису сачувани надземни делови конструктивног система, о техникама грађења зидова се може само претпостављати. Према истом аутору, вероватно је конструкција била бондручна са испуном од опеке, што, с обзиром на дефицит каменог материјала у равничарској Војводини није закључак који би требало занемарити. Осим фрагмената бојеног зидног малтера,[599] нема других остатака декорације.

У грађевинском шуту су пронађени и фрагменти равног стакла који указују на постојање застакљених прозора.[600] Осим овог податка, о топлотном комфору становника имања сведоче и рушевине канала пронађене у дужини од 1.8м. Канал је од опеке и облутака, са слојем хидростатичког малтера на дну. Ширина његове унутрашњости је 0.5м, а укупна ширина са зидовима канала је 0.88м. Како је на крају канала пронађено проширење дужине око 1м испуњено гарежи, може се претпоставити да је он припадао систему хипокауста.[601]

Сирмијум, урбано средиште Доње Панониje био је у великој мери снабдеван производима из околних вила рустика. Према мишљењу Г. Ковић, разматрана грађевина из Клења коју она назива вилом је, због лошије градње али и квалитетних артефаката пронађених у њој, могла служити становању члана римске аристократије који је вероватно био лошије пласиран на друштвеној лествици.[602] Велики број покретних налаза предмета коришћених у свакодневном животу служе у прилог овој тези. Међутим, нужно је поменути да су бројне двоапсидалне и троапсидалне зграде сличне површине основе и просторне организације, пронађене на територији Србије и суседних земаља, недвосмислено идентификоване као јавна и приватна купатила. Аналогија би могла да се потражи у касноантичким купатилима пронађеним на локалитетима Губеревац-Прутен, Бељина и Жујинце. Иако нема елемената за потпуну реконструкцију грађевине са локалитета Авлије, она би према сачуваним налазима могла да представља балнеум приближне површине 300м2, типа купатила са паралелним редовима просторија. У том случају, чини се да би две просторије са апсидалним завршетком и соба између њих припадале тракту топлих купатила (*caladarium, sudatorium, tepidarium*), а велика сала у којој је пронађен део канала који је могао припадати систему за загревање била свлачионица (*apodyterium*). Како се данашњи Богатић са околином налази на терену богатом геотермалним изворима, идеја

[598] Г. Ковић, 2013, 196
[599] Г. Ковић, 2013,199
[600] Г. Ковић, 2013,199
[601] Г. Ковић, 2013, 195
[602] Г. Ковић, 2013, 199

да је грађевина са локалитета Авлије била купатило чини се још вероватнијом. Оваква идентификација намене не би морала да оспори постојање пољопривредног имања на истом локалитету, јер су, према Г. Јеремић и А. Гојгић, балнеуми у касноантичким провинцијама на територији Србије били део вила рустика, а подизани су и у оквиру путних станица, мањих насеља, градова и војних логора.[603] Ипак, с обзиром да у околини грађевине са локалитета Авлије нису откривени трагови система за наводњавање, а да слаба очуваност налаза не потврђује постојање базена или када, чини се да је термална намена грађевине, у светлу постојећих археолошких налаза и на овом нивоу истражености локалитета, недоказива. (Кат.бр.6)

7- Локалитет На Камењу код Виминацијума, Браничевски округ[604]

На само 3м од правца пружања античке комуникације, на широј градској територији Виминацијума, на локалитету На Камењу, откривена је и током 2007.год. истражена,[605] а потом дислоцирана, зграда саграђена на равном терену, оријентације североисток- југозапад, димензије основе 22.3x20.6м.[606] Материјални докази о постојању подрума и спрата нису пронађени. Претпоставља се да се објекту приступало са североистока, кроз просторију 2, проласком кроз спољашњи трем ширине 1.8м, од ког су сачувани остаци 4 постамента стубова висине 0.3-0.5м.[607] Осим ових, једине информације о правцима кретања кроз зграду пружа делимично очувани пролаз између просторија 4 и 8.

На основу налаза новца објекат је датован у 4.век, прецизније 330-360.годину.

Констатоване су две фазе грађења, при чему се чини да је језгру куће које су чиниле 4 просторије касније додато југозападно крило. За грађење темеља у првој фази живота грађевине- просторије 2, 3, 4 и 5, коришћен је малтер, црвенка, зеленац и на неким местима пешчар. Ширина темеља била је 0.6м, а очувани су у висини 0.6 до 1м. Добра очуваност је директно условљена дубином фундирања подземног дела конструкције, која је у првој фази износила око 1.3м. Темеље друге фазе у којој су грађевини придодате просторије 1 и 6, 7 и 8, чинио је сухозид од зеленца, црвенка и

[603] Г. Јеремић, А. Гојгић, *Римске терме у Чачку*, Чачак, 2012, 22
[604] О овој вили постоји веома мало публикованих информација. Једини, до сада, објављени радови су: S. Golubović, M. Korać, The Recent Discovers of a Temple Complex in Viminacium, *Bollettino di archeologia on line*, Vol. speciale, 2008, 33-36, М. Јовичић, *Виле рустике на територији Виминацијума*, Мастер рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, октобар 2011, необјављен текст
[605] М. Јовичић, 2011, 40
[606] М. Јовичић, 2011, 40
[607] М. Јовичић, 2011, 41

фрагмената опеке, ширине од 0.65 до 0.7м, фундиран на дубини од 1м.[608] Разлика у дубини темељења приметна је и код преградних зидова који су плиће фундирани од спољашњих.[609] На жалост, осим темеља, остали део конструкције није сачуван. Једини надземни део објекта је један ред од тесаника пешчара спојених малтером који чине део зида у југоисточном делу просторије 1.[610] Међутим, како су у и око просторије 7 пронађени фрагменти мермерне оплате зидова[611] може се претпоставити да је постојао одређени ниво луксуза у опремању зграде. Највећи део подова куће је у потпуности нестао, међутим на основу фрагментарних налаза може се закључити да је у просторијама 3, 4 и 5 под био сачињен од слоја шљунка и ситног камења.

Такође, налази који би пружили информацију о крову су веома скромни. Према М. Јовичићу, на основу фрагмената кровне опеке и клинова, може се закључити да је у питању био типичан дрвени кров прекривен опекарским производима, карактеристичан за већину касноантичких грађевина на овом подручју.[612]

Иако се у досадашњој литератури ова грађевина назива вилом рустиком, скромни налази не пружају било какве доказе о пољопривредним активностима који су се у њој или њеној ближој околини одвијали. Како је у непосредном суседству откривен део верског комплекса чији су делови, према начину грађења и покретним налазима, датовани у исто време кад и тзв. вила рустика, било би умесно размотрити могућност да је ова грађевина била коришћена за становање црквених великопоседника. (Кат.бр.7)

8- Локалитет Над Клепечком код Виминацијума, Браничевски округ[613]

Кућа на локалитету Над Клепечком,[614] истражена током 2010.год,[615] један је од низа евидентираних архитектонских објеката који су се пружали дуж правца

[608] М. Јовичић, 2011, 40-41
[609] S. Golubović, M. Korać, 2008, 34
[610] М. Јовичић, 2011, 40-41
[611] М. Јовичић, 2011, 41
[612] М. Јовичић, 2011, 41
[613] Једини помен ове виле рустике у литератури је у необјављеном завршном раду М. Јовичића, *Виле рустике на територији Виминацијума*, Мастер рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, октобар 2011, као и у кратком тексту N. Mrđić, M. Jovičić, Istraživanje antičkog naselja na lokalitetu Nad Klepečkom u 2011. godini, *Arheologija u Srbiji: projekti Arheoloskog instituta u 2011. godini*, Beograd, 2012, 50 – 53
[614] Из: M. Jovičić, Istraživanje antičkog naselja na lokalitetu Nad Klepečkom u 2011. godini, *Arheologija u Srbiji: projekti Arheoloskog instituta u 2011. godini*, Beograd, 2012, 51-53, 51: „Етимологија имена објашњава се тиме да у народу постоји легенда да се испод Клепечке чује како тутње и клепечу остаци старих Римљана.“
[615] М. Јовичић, 2011, 44

некадашње античке комуникације, вероватно пута *Viminiacium-Lederata* .[616] Грађевина се налазила северно од саобраћајнице, у северозападном делу до сада откривеног приградског насеља унутар кога је, осим зграда намењених становању (22, 23, 24, 25, 30), утврђено и постојање оних са економском наменом (16, 17, 18).[617]

Кућа са локалитета Над Клепечком је компактне правоугаоне основе димензија 23.4x17м, оријентисане дужом страном у правцу исток-запад. Иако су остаци подова пронађени релативно дубоко, многи зидови су потпуно порушени и могуће их је пратити само у негативу. Разлог деструкције грађевине може лежати и у чињеници да је она, на основу налаза слоја гарежи над подницама,[618] страдала у пожару.

Ова грађевина је, на основу анализе покретних налаза, датована у период од прве половине 2.века до средине 2.века.[619] Иако не припада периоду касне антике који је овим истраживањем обухваћен, укључена је у разматрање не само због тога што је из времена зреле антике сачуван веома мали број стамбених структура, већ и због тога што је значајна за употпуњавање сазнања о контексту становања на широј територији Виминацијума.

На основу анализе плана грађевине може се закључити да је улаз вероватно био са југа, кроз узани ходник и просторију 7. Сама просторија 7 кроз коју је протицао канал за евакуацију воде из соба 8 и 9, је, у контексту везе између источног и западног блока, могла бити унутрашње двориште између стамбених и помоћних просторија. Комуникација кроз западни блок грађевине, намењен становању, вероватно се одвијала кроз просторију 6. Иако се, по аналогији са другим античким кућама намеће идеја да је ова соба могла бити атријум, о томе на терену не постоје физички докази.

Као и код већине зграда са овог подручја, зидови су били од камена зеленца из околних мајдана и кречног малтера, ширине 60-65м. Иако се доња нивелета зидова налазила на дубини од 1.7м, они су очувани једино у темељној зони и до нивоа пода просторије, на неким местима само у негативу. У слоју шута пронађена је велика количина зидних опека.[620] Поднице просторија 1-4, приближне дебљине 0.35-0.4м су откривене на приближно 1м од површине тла. Горњи слој који је носио хипокаустне стубиће био је изливен од хидростатичког малтера дебљине 10-15цм, испод кога се налазио 20-25цм дебео слој зеленца везаног кречним малтером. У шуту је пронађена

[616] М. Јовичић, 2011, 44
[617] N. Mrđić, M. Jovičić, 2012, 50 – 53
[618] М. Јовичић, 2011, 45
[619] М. Јовичић, 2011, 51
[620] М. Јовичић, 2011, 44-49

велика количина подних правоугаоних опека и подних тесера од теракоте, од којих је често више комада пронађено спојено малтером.

Чини се да је цео источни блок имао подно грејање. Према М. Јовичић,[621] у просторији 1 истражен је систем хипокауста са 35 стубића на међусобној удаљености од 25-30цм, док су у просторији 2 пронађена само 4 стубића. База стубића била је од опеке димензија 30x30x7цм, над којом су биле постављане опеке величине 18x18x7цм. У северном делу просторије откривен је и хипокаустни канал. Оба зида канала, као и простор између њих широки су по 0.6м. Просторије 1, 2 и 3 су подницом у ширини од 45цм биле повезане ради струјења ваздуха унутар хипокауста. Део грејног система чинио је префурнијум откривен у просторији 5, која је могла бити кухиња, из кога су кроз канал загреване просторије 1,2,3,4.

У просторији 9 откривена је подница дебљине 42цм. Чиниле су је насатично постављене правоугаоне подне опеке дебљине 5цм, које су формирале шару попут рибље кости. Биле су положене преко хидростатичког малтера ситне гранулације, дебљине 2цм. Испод њега је откривен слој хидростатичког малтера крупне гранулације дебљине 5цм који је лежао на слоју кречног малтера и зеленца дебљине 30цм.[622] Иако су зидови собе 9 очувани у негативу, на основу фрагмената пода може се закључити да је она накнадно дозидана.[623] Приликом анализе основе грађевине немогуће је превидети чињеницу да је канал нагиба 4% од југа према северу одводио воду из собе 9 преко просторије 8 кроз део куће који је могао бити унутрашње двориште,7. Оваква ситуација наводи нас на идеју да су собе 8 и 9 могле бити функционално повезани блок, који је можда служио сврси купатила. У прилог овој тврдњи стоји и чињеница да је под просторије 9 са посебном пажњом био хидраулички изолован, можда да би се у њој складиштила вода или за потребе купатила.

Када је у питању наткривање ове грађевине, осим постојања фрагмената кровних опека у шуту,[624] нема других информација.

Грађевина са локалитета Над Клепечком занимљива је по својој структури због тога што, иако у стању деструкције зидова, пружа слику куће у којој је постојао известан конфор. Собе су биле загреване, подови добро изоловани од влаге. Ретке су грађевине у којима су структуре подова у тој мери очуване да је могуће успоставити

[621] М. Јовичић, 2011, 44-49
[622] М. Јовичић, 2011,44
[623] М. Јовичић, 44-49
[624] М. Јовичић, 44-49

функционалну хијерархију просторија. Такође, она у могућој реконструкцији представља идеално домаћинство са издвојеним стамбеним и помоћним просторијама које су биле међусобно повезане ограђеним унутрашњим двориштем. (Кат.бр.8)

9- Локалитет Ливаде код Ћуприје, близу Виминацијума, Браничевски округ[625]

Као и код многих других античких насеобина, грађевина идентификована као вила рустика на локалитету Ливаде код Ћуприје, откривена током 1983.год на широј градској територији Виминацијума, на само 650м југозападно од самог града,[626] део је културног континуитета који је овде трајао од праисторијског до средњевековног периода. На основу покретних налаза ову кућу треба датовати у период друге половине, па све до краја 4.века.

Зграда квадратне основе, дуже осе оријентисане у правцу север- југ, са 8 откривених соба, заузима површину од 21x16.30м. Карактеристична просторија, на цртежу означена бројем 1, са апсидом пречника 5.7м, уједно је и највећа соба, површине 41м2 и налази се на крајњем југозападном углу објекта. Иако комуникације унутар куће нису сачуване, може се претпоставити да се њој приступало са истока, кроз пространи претпростор, који је могао бити и унутрашње двориште. Док је са северне стране претпростор био омеђан низом просторија исте ширине, 6, 7 и 8, са западне собама 5 и апсидалном собом 1, а са јужне блоком који су чиниле собе 2, 3 и 4, чини се да са истока није био затворен зидом. Како се намеће могућност да је просторија 9 била дворишни простор, или део већег дворишта, могуће да је њена ограда била од дрвета за којим није остало трага. Такође, могуће је и да је била наткривена, попут тремова ношених на бочним стубовима и дрвеном кровном конструкцијом, али то, као ни претходне претпоставке на овом нивоу истражености грађевине није могуће доказати.

У самој кући откривени су бројни предмети коришћени у свакодневном животу: сврдло, гвоздена секира, гвоздена и бронзана алка, девет бронзаних новчића, бронзана крстаста фибула, бронзана шивача игла, оловно огледало, камени брус, секундарно употребљени део надгробног споменика узидан у зид објекта, и полуфабрикат од рога.

[625] А. Раичковић, С. Рецић, Керамичке и опекарске пећи Виминацијума- Локалитет „Пећине“ и „Ливаде код Ћуприје“, *АПН*, 1, 2006, 81-90; М. Јовичић, *Виле рустике на територији Виминацијума*, Мастер рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, октобар 2011, необјављен текст, M. Jovičić, S. Redžić, Late Roman villa on the site Livade kod ćuprije – a contribution to the study of villae rusticae in the vicinity of Viminacium, *APN*, 7/2011, Beograd 2012, 369-386.
[626] M. Jovičić, S. Redžić, 2012, 371

Фрагменти керамике пронађени у просторијама грађевине припадају репертоару 4. века.[627]

Темељна стопа куће је сачињена је од ломљених комада опеке и ломљеног локалног рамског камена зеленца- шкриљца. Преко два реда опеке нанизане у косом слогу, *opus spicatum*, ређан је камен зеленац. Као везиво за зидање каменог дела зида коришћен је кречни малтер.[628] Зидови су униформне дебљине, од око 60 цм, израђени у техници *opus mixtum*, чија су лица од брижљиво притесаног зеленца и делова опеке, док је испуна од мањих фрагмената поменутих материјала. Најбоље очуван је онај зид који затвара просторије 2 и 4 са северне стране, очуване висине од 40 до 60 цм.[629] Зид апсиде је од ситних комада ломљене опеке и камена зеленца. Током његове изградње прво је ископан темељни ров, а затим сложен један ред ломљених комада опеке без малтера. Комади опеке су насатично слагани са одређеним закошењем.[630] На месту сутицања апсиде са западним и источним зидом просторије 1 откривени су пиластри димензија 70х60цм.[631]

Осим скромних фрагмената мермерне оплате зидова и зидног малтера, не постоје докази о декоративним елементима грађевине.

Према М. Јовичић, ова грађевина је могла бити део мањег или средњег пољопривредног имања ветерана или слободног сељака.[632] Како не постоје епиграфски налази, овакав закључак могао је бити изведен једино на основу логичне претпоставке и аналогије са имањима сличне структуре из осталог дела римске провинције Панониje. Ипак, о постојању производног имања унутар кога се налазила разматрана кућа, моћи ћемо са сигурношћу да говоримо тек по завршетку опсежнијих археолошких истраживања њене шире околине. (Кат.бр.9)

[627] У потпуности преузето из: M. Jovičić, S. Redžić, 2012, 383
[628] M. Jovičić, 2011, 34-38
[629] M. Jovičić, 2011, 34-38
[630] M. Jovičić, 2011. 35
[631] M. Jovičić, S. Redžić, 2012, 373
[632] M. Jovičić, S. Redžić, 2012, 383

10- Локалитет Рит у близини Виминацијума, Браничевски округ[633]

На локалитету Рит су до данас обављене две кампање археолошких истраживања, која су резултирале делимичним откривањима римских, вероватно стамбених структура, а које су значајне за употпуњавање слике живота на широј територији Виминацијума.

Археолошка истраживања из 2004.год.

Првооткривена грађевина, у литератури називана вилом рустиком, је истраживана геофизичким, као и класичним археолошким методама током 2004.и 2005.год, [634] али је стање њене истражености толико некомплетно да чак не постоји ни доступна основа према којој би могла да се изврши архитектонска реконструкција објекта. Осим што није задовољен критеријум неопходности поседовања минимума техничке документације како би била уврштена у ову систематизацију и анализу знања о стамбеним грађевинама касне антике, ова грађевина чак и не припада поменутом периоду. Наиме, на основу анализе покретних налаза она је датована у доба од средине 2. до почетка 3.века, период пре почетка касне антике. Али, како она, као и грађевина са локалитета Над Клепечком доприноси слици стамбених прилика са поменутог подручја, биће овде поменута. Наиме, археолошким истраживањем потврђено је постојање најмање 2 а вероватно 3 архитектонске целине- грађевине или просторије, у оквиру комплекса ограђеног зидом димензија 32x22м и једног мањег објекта око 50м ка истоку.[635] На основу анализе покретних налаза локалитет Рит се може датирати од средине 2. до почетка 3.века.[636]

Оградни зид комплекса је ширине 1м, саграђен од камена, али знатно девастиран, тако да се већим делом може пратити само у негативу.

Зидови грађевине (просторије?) 1 израђени су у техници *opus mixtum,* од камена везаног у алтернацији са редовима опеке. Били су двоструко малтерисани. Први слој је чинио тањи слој кречног малтера, а преко њега је био нанесен дебљи слој малтера са

[633] Најзначајнији помени резултата прве археолошке кампање на овом локалитету су: М. Микић, В. Стојановић, Н. Мрђић, Примена градиометара за потребе заштитних археолошких истраживања на Виминацијуму- локалитет Рит, *АПН*, 2, 2006, 21-26; М. Јовичић, *Виле рустике на територији Виминацијума*, Мастер рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, октобар 2011, необјављен текст. Резултати друге археолошке кампање публиковани су једино у кратком извештају S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, Dve novoistražene vile rustike sa Viminacijuma – istraživanja na lokalitetima
Nad Klepečkom i Rit u toku 2011/2012. godine, u ur. D.Antonović, S. Golubović, V. Bikić, *Arheologija u Srbiji, projekti Arheološkog instituta u 2012. Godini*, Beograd, 2014, 66-70

[634] M. Jovičić, 2011, 52

[635] M. Jovičić 24

[636] S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, 2014, 66-70

додатком туцане опеке,[637] што је, у зависности од хемијско- механичких карактеристика опеке могло допринети квалитету хидростатичке изолације. Очувани део пода ове грађевине је од мањих хексагоналних керамичких опека

Зидови грађевине (просторије?) 2, која је вероватно била намењена становању, су били од камена везаног кречним малтером. Због мале очуване висине зидова не може се закључити каква је техника грађења примењена. Доњи под система за загревање је био од хидростатичког малтера, а преко њега су полагани стубићи хипокауста са базом од веће опеке димензија 27х26х5цм и телом од мањих опека димензија 21х21х5цм. У овој грађевини су пронађени фрагменти фреско малтера са црвеним премазом, тако да се може претпоставити да су унутрашњи зидови били осликани.[638]

Зидови грађевине (просторије?) 3 су у потпуности разрушени. Пронађен је хипокауст изнад кога није сачуван горњи под, али је откривено више стотина лептирастих подних плочица којим је био обложен.[639] У грађевинском шуту који потиче са ове зграде пронађен је велики број металних клинова од кровне конструкције.

Постојање инфраструктурне организованости комплекса огледа се у откривеним траговима одвођења отпадних вода. Западно од грађевине (просторије?) 1 евидентиран је мањи канализациони канал ширине 0.5м, грађен од насатично постављених опека. Канал је излазио из зграде и уливао се у већи који се пружао ка северу пратећи пад терена.[640] На 6м северно од објекта 2 откривен је већи канализациони канал који је могао одводити отпадне воде из грађевине. Део канала, ширине 0.5м, био је грађен од камена зеленца, а део од опеке.[641]

Археолошка истраживања из 2011-2012.год.

Друга кућа, о којој су у, једном до сада публикованом извештају са истраживања из кога су преузете овде наведене информације, аутори- С. Рељић, М. Јовичић, И. Данковић говорили као о вили рустици, откривена је у периоду од јуна до августа 2012.год. Грађевина се налази на око 560м северно од легијског логора.[642] Међу покретним налазима који омогућавају датовање ове грађевине у прву половину

[637] M. Jovičić, 2011,52
[638] M. Jovičić, 2011,55
[639] М. Микић, В. Стојановић, Н. Мрђић, Н., 2006, 24, 25
[640] M. Jovičić, 2011, 52
[641] M. Jovičić, 54
[642] S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, 2014, 69

3.века су бројни уломци керамике, гвоздени клинови, али и предмети коришћени у свакодневном животу попут новца, жижака, фибула, делова појасних гарнитура, ножева и фрагмената фигурина од теракоте. Бронзана војничка диплома, која је у разматраном периоду била нека врста тапије на земљиште које су ислужени ветерани добијали од државе, такође је у фрагменту откривена на локалитету.[643]

Зграда је правоугаоне основе димензија 18.3х 13м, оријентације дуже осе у правцу север- југ, са најмање 6 наткривених просторија. Карактеристична форма је прилазна стаза просечне ширине 3м, поплочана каменом шкриљцем, кречњаком и опеком, који залази у габарит зграде. Овај простор је у поменутом извештају[644] идентификован као атријум. С обзиром да не постоје материјални елементи којима би се заиста оправдала употреба овог термина, чини се да је у питању откривени или наткривени део дворишта. Он је могао бити ограђен дрвеном оградом која је у потпуности нестала, што у овом тренутку није доказива претпоставка. Сличан концепт просторног обликовања откривен је на локалитету Ливаде код Ћуприје, такође на територији Виминацијума, о којој је већ било речи.

За изградњу зидова употребљаван је шкриљац, опека и малтер, а код преградних зидова је коришћен камен полаган у сухозиду.[645] (Кат.бр.10А и 10Б)

11- Локалитет Црквине-Баре, Скобаљ, Колубарски округ[646]

После сондажних истраживања обављених 1991.год, када је утврђено постојање античких рушевина,[647] комплексна кампања заштитних ископавања настављена је током 1994, 1995, 1998[648] и 1999.год.[649] Анализа налаза је потврдила претпоставку да је

[643] S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, 2014, 69
[644] S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, 2014, 69
[645] S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, 2014, 69
[646] Најдетаљнији описи налаза су у извештајима са ископавања Д. Спасић, Локалитет Црквине: сондажно истраживање, *Колубара*, 1,1992, 15–22; и Д. Спасић, Археолошко истраживање локалитета Црквине, *Колубара,* 2,1995, 53–65. Осим у овим радовима, о вили рустици има речи и у чланцима M. Blagojević, R. Arsić, Rudarski basen Kolubara: zaštitna arheološka iskopavnja, *Glasnik SAD*, 24, 2008, 209–222; и М. Благојевић, Заштитна археолошка ископавања и истраживања на подручју рударског басена „Колубара“ у ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, Београд- Ваљево, 2013, 153-169; док је преглед укупних резултата истраживања приказан у А. Ропкић, Заштитна археолошка ископавања на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу у ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, Београд- Ваљево, 2013, 172- 176; A. Ropkić Đorđević, Kasnoantička vila rustika na lokalitetu Crkvine-Bare u Skobalju, *Kolubara*, 6, 2014, 84- 95
[647] Д. Спасић, Локалитет Црквине: сондажно истраживање, *Колубара*, 1,1992, 15
[648] М. Благојевић, Заштитна археолошка ископавања и истраживања на подручју рударског басена „Колубара“ у ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, Београд- Ваљево, 2013, 153

у питању пространа стамбена грађевина. На основу покретних налаза карактеристичних за свакодневни живот- фрагмената кухињске керамике, дела гвоздене фибуле, дела окова за појас, бронзаних и стаклених наруквица и сл, као и налаза новца из доба Константина Великог, Валентијана, Валенса, Грацијана,[650] време трајања римске куће у Скобаљу, која је могла бити подигнута у доба почетка тетрархије, одређено је периодом између краја 3.века и друге половине 4.века.[651]

Иако су углавном сачувани остаци подземног дела конструкције, а делови зидова присутни само у фрагментима, реконструкција основе грађевине се са великом сигурношћу може обавити. У питању је стамбена зграда димензија основе 40х35м, дужом страном оријентисана ка северу и југу, са најмање 9 наткривених просторија које је повезивао централни ходник, дужине 28м. Вероватно се са источне стране ходника, проласком кроз вестибул улазило у грађевину. Највећа просторија, димензија 14х9м је са северне стране имала апсидално проширење полупречника 4.5м. Са запада се на њу ослањао блок од две собе исте дубине, димензија 2.5х9.5м и 6х9.5м. На југоисточном и југозападном углу зграде откривене су две просторије приближно једнаких димензија, 14,5х9м.[652] Релативно правилан габарит грађевине нарушен је у другој фази сграђеним анексом од три мање просторије које се, у низу, пружају дуж половине западне фасаде, до северозападног угла грађевине. Комуникације између просторија нису сачуване. Једино се на основу фрагмената равног стакла пронађених уз зид сале са апсидом може закључити да је она имала бар један прозор.

Темељи грађевине су од камена и опеке везаних кречним малтером, висине око 90цм. Преко шљунка, као либажног материјала, од ломљеног кречњака сазидан је доњи део темеља висине око 0.5м. Горњи део темеља, висине око 0.35м сазидан је од ломљених и на ивици притесаних комада кречњака везаних кречним малтером са великом концентрацијом песка сиве боје. Надземни делови зида су јако слабо сачувани, али без обзира на то, на основу великог броја уломака може се закључити да су зидови вероватно били од опеке, док два реда сачуваних тесаника заливених малтером сведоче о постојању сокла.[653] На основу извештаја Д. Спасић из 1995.год, подови су били изведени са великом пажњом, од кречног малтера са фином политуром

[649] А. Ропкић, Заштитна археолошка ископавања на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу у ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, Београд- Ваљево, 2013, 172- 176
[650] А. Ропкић, 2013, 175
[651] М. Благојевић, 2013, 162
[652] А. Ропкић, 2013, 173
[653] Д. Спасић, 1995, 53

на површини. Подлога је била од 6- 10цм дебелог слоја ситног шљунка преко кога је изливен слој кречног малтера са додатком крупно туцане опеке и тегула у дебљини 8-14цм, тако да је укупна дебљина пода са супструкцијом износила око 20цм.[654] Када је у питању кровна конструкција, осим велике количине фрагментованих тегула нема налаза који би допринели њеном разумевању.[655]

Значајан податак о конструктивним техникама примењеним на изградњи ове грађевине пружа релативно добро очуван део система за загревање. Осим великог броја стубића хипокауста зиданих немарно од опека различитих димензија везаних блатом,[656] од којих је 46 пронађено у источној просторији, откривен је главни канал који је пролазио кроз салу са апсидом, и на месту преградног зида између ње и централног ходника се рачвао ка истоку и западу. Канал спољне ширине до 1.8м и унутрашње до 1.1м је био зидан од тегула везаних кречним малтером.[657] Како нису пронађени остаци шупљих опека (*tubuli*), може се претпоставити да се загревање вршило помоћу зидне оплате од опека типа *tegula mammata* чији су фрагменти пронађени у грађевинском шуту.[658]

Ова пространа кућа стамене градње била је декорисана зидним сликама. Према извештају Д. Спасић,[659] техничка структура свих фресака је била иста, састављена од грубљег намаза кречног малтера са примесом песка сиве боје, дебљине 2.5цм и финијег слоја кречног премаза без песка, дебљине 0.4 и 0.8цм. На фрагментима су пронађени трагови тиркизно плаве, две нијансе црвене, беле, жуте, смеђе, црне, ултрамарин плаве, љубичасте и више нијанси зелене боје. Ипак, на основу бројних уситњених фрагмената фреско малтера није могуће реконструисати мотив који је вероватно био флорални, осликан унутар поља којима су по вертикали или хоризонтали, једноставним тракама неједнаке дебљине и боје, били подељени зидови. Занимљив податак из истог извештаја је да на деловима очуваних мотива постоји дихотомија у сликарском изразу. Док су неки од елемената осликани слободним потезом четкице, „скоро импресионистички“, други су веома прецизни. Премаз раније боје уочен на неким од фрагмената упућује на две сликарске фазе и могуће реновирање зидних слика. Како је највећа концентрација фрагмената фресака пронађена у северном делу грађевине, није

[654] Д. Спасић, 1995, 59
[655] А. Ропкић, 2013, 173
[656] Д. Спасић, 1995, 55
[657] Д. Спасић, 1995, 56
[658] А. Ропкић, 2013, 174
[659] Д. Спасић, 1995, 61-62

изненађујуће да је међу њима и осликани уломак сферног облика.[660] Присуство апсиде, декоративних елемената и система за загревање у северном делу зграде упућују на могућност да је она служила боравку породице, вероватно обедовању и пријему посетиоца. С тога, не би било изненађујуће да је сферни део фреске припадао своду који је наткривао апсидално проширење сале, или зидној ниши са полукружним завршетком.

Касноантичка кућа из Скобаља, иако неуобичајено велике површине у односу на зграде сличног функционалног обликовања из посматраног периода, а једноставне просторне организације, декорисана и удобна за живот, вероватно је припадала представнику римске аристократије. За његове потребе она је проширена додавањем западног анекса од три просторије, које су према М. Благојевић служиле повећању смештајних капацитета,[661] а декорација је реновирањем фресака освежена. (Кат.бр.11)

12- Локалитет Црквине-Бабина Лука, Ваљево, Колубарски округ[662]

Грађевина на локалитету Црквине у атару села Бабина Лука систематски је истражена 1989.год, а затим и проглашена спомеником културе.[663] У литератури се ова грађевина цитира као вила рустика, [664] али с обзиром да обим археолошких ископавања није дозволио утврђивање њене шире околине, што би заиста доказало постојање привредног имања, сматрамо да је у питању сеоска кућа, која је коришћена у периоду од краја 3. до друге половине 4. века. Овакво датовање потврђује и хронолошка анализа покретних налаза, међу којима су бројни фрагменти кухињске керамике, каменог посуђа, као и три ручна жрвња за млевење жита. Међу металним налазима су бројни клинови, али и остаци оруђа попут ножа, сврдла и сл. Према Ж. Јежу, судећи према налазима новца, међу којима су најбројнији они са ликом Константина, може се претпоставити да је ова зграда напуштена и разрушена са провалом Гота у осмој деценији 4. века.[665]

[660] Д. Спасић, 1995, 61-62
[661] М. Благојевић, 2013, 162
[662] Ж. Јеж, Резултати истраживања касноантичке грађевине у Бабиној Луци, Међуопштински историјски архив Ваљево, Гласник 26-27, 1992, 51-72, преузето јуна 2012 са: http://istorijskiarhiv.rs/sites/default/files/PODACI/materijali/GLASNIK%2026-27/Zeljko%20Jez%20glasnik%2026-27-5.pdf; Извештај објављен на интернет сајту ЗЗСК Ваљево, http://www.vaza.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=93:abaka-tvrava&catid=44:arheologija&Itemid=213, посећено јуна 2012.
[663] Ж. Јеж, 1992, 51-72
[664] Ж. Јеж, 1992, 51-72
[665] Ж. Јеж, 1992, 51-72

Димензије куће компактне правоугаоне основе, која је угловима оријентисана према странама света, су 22х17м.[666] Чини је најмање 5 просторија, међу којима се површином издваја сала 1 која на источној страни има апсидално проширење пречника око 6м, а на северној страни је била преграђена зидом који се, за разлику од осталих зидова не уклапа у правоугаони растер. О овом делу се у литератури говори као о „централном атријуму скромних димензија“,[667] међутим, с обзиром на скромне димензије и одступања правца преградног зида, ближи смо идеји да је у питању била просторија без природног светла- остава или централни ходник настала накнадном грађевинском интервенцијом. Осим врата на прелазу из просторије 4 у просторију 5,[668] остаци других комуникација нису сачувани.

Темељни део конструкције грађен је од притесаног камена повезаног кречним малтером са земљаном испуном. Зидови су правилне геометрије и подједнаке дебљине, од око 60 цм, сачињени од притесаног камена са кречним малтером. У просторији 5 и њеном предворју сачуван је малтерисани под. У осталим просторијама под је био земљани. Могуће да је просторија 3 имала под од камених плоча, али оне нису сачуване.[669] Као и на осталим локалитетима, пронађен је велики број тегула и фрагменти равног стакла са прозорских окана.[670]

С обзиром на лоше стање очуваности није изненађујуће што је доказивање стамбене функције и детерминисање намене просторија унутар зграде отежано. Ипак, на основу аналогије са другим зградама из овог периода може се претпоставити да је у питању касноантичка сеоска кућа редуковане површине и броја просторија, у којој су се производна и стамбена функција укрштале унутар соба. (Кат.бр.12)

13- Локалитет Црквине-Ровни, Ваљево, Колубарски округ [671]

Истраживање археолошког налазишта, на коме су откривени остаци касноантичке грађевине која је у литератури описивана као рушевина средњевековне цркве,[672] одакле се и локалитет назива Црквинама, обављено је 2002.год.

[666] Ж. Јеж, 1992, 51-72
[667] Ж. Јеж, 1992, 51-72
[668] Ж. Јеж, 1992, 51-72
[669] Ж. Јеж, 1992, 51-72
[670] Ж. Јеж, 1992, 51-72
[671] Подаци о овој грађевини су доступни једино на порталу Српског археолошког друштва: http://www.arheologija.narod.ru/a4istrazivanja/1vesti/2002-09-07-valjevo.html, преузето јун 2012; као и интернет сајту ЗЗСК Ваљево: http://www.vaza.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=96:abaka-tvrava&catid=44:arheologija&Itemid=213, преузето јун 2012

Грађевина димензија 12х22м,[673] са најмање 4 наткривених просторија, сазидана је на осунчаној заравни на брегу, у пасивном крају у коме је сточарство вероватно било доминантна делатност. Пре подизања римске грађевине на овом месту се налазио тумул из позног бронзаног доба. Судећи по налазима новца, зграда се датује у прву половину 3.века. Она је вероватно била веома кратко у употреби пре него што је страдала у пожару, вероватно током напада Маркомана и Квада након 254.год. [674]

У околини грађевине нису регистровани остаци других зграда од чврстог материјала, што не искључује постојање дрвених објеката.[675] Управо из овог разлога и чињенице да привредну активност не можемо доказати, не можемо се са сигурношћу сложити са досадашњим наводима[676] да је у питању вила рустика, што, наравно, на овом ступњу истражености није могуће ни оспорити.

Темељи су откривени веома плитко, у слоју жуте иловаче. Грађени су од необрађеног кречњака који потиче из кањона оближње реке Таре и мале количине малтера. Њихову основу чини подлога од једног реда кречњачког камена промера 10 до 15цм. Преко ње су положена 2 или 3 реда крупнијег необрађеног камена промера 30 до 60цм. Са спољне стране су ређани крупни комади тако да формирају ивицу зида, простор између њих је попуњаван ситнијим каменом промера 5 до 15цм и земљом. Малтер је у веома лошем стању, откривен само међу камењем последњег реда у зидовима. Спољни зидови, ширине 0.68м, су вероватно били од бондрука. Како је зграда изгорела у пожару, нису пронађени остаци лепа који бу указао на набој и дрвену конструкцију, међутим није откривен ни један камен нити фрагменат опеке који би потврдио зидање чврстим материјалом.[677] У прилог овој тврдњи стоји и чињеница да је плитки темељ рађен у сухозиду, ограничене носивости, углавном примењиван код грађевина без спрата. Преградни зидови, ширине 0.55м, су вероватно били зидани на исти начин. [678]

У централној просторији 2 под је био од набијене земље. Део чврстог пода сачуван је само у просторији 3 уз северозападни угао на површини од око 3м2, сачињавала су га два реда облутака промера од 10 до 30цм, поређана у два нивоа са

[672] www.vaza.co.rs
[673] www.vaza.co.rs
[674] www.vaza.co.rs
[675] www.vaza.co.rs
[676] http://www.arheologija.narod.ru/a4istrazivanja/1vesti/2002-09-07-valjevo.html, http://www.vaza.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=96:abaka-tvrava&catid=44:arheologija&Itemid=213
[677] www.vaza.co.rs
[678] www.vaza.co.rs

набијеном земљом између њих. Под грађевине у тренутку градње је био издигнут у односу на нивелету спољног терена за око 20 цм.[679] О крову се, осим да је био прекривен тегулама чији су фрагменти регистровани у шуту, не зна ништа.

Ову грађевину није једноставно сврстати у типологију римских кућа. Одсуство елемената луксуза- система за загревање и трагова декоративних елемената, карактеристичних просторних обележја, попут апсидалних проширења и тремова, као и већег броја просторија, истраживаче[680] је навело на идеју да је у питању облик који је проистекао из аутохтоних форми староседелачког становништва. (Кат.бр.13)

14- Локалитет Анине у селу Ћелије, Колубарски округ[681]

Комплекс грађевина које су припадале касноантичком пољопривредном имању на локалитету Анине, недалеко од ушћа реке Љиг у Колубару, које се у археолошкој литератури помињу још од средине 20.века, када су се на терену препознавали остаци зграда и римског пута,[682] први пут је археолошки документован 1996.године. Исте године су започета систематска истраживања. До данашњег дана на локалитету су делимично истражене две грађевинске целине, саграђене на терену у благом паду, које су вероватно припадале истом имању. Према серији новчића откривених на поду, зграде су подигнуте почетком 4.века.[683] У прилог овом датовању стоји и низ откривених артефаката. Најатрактивнији међу покретним налазима пронађеним у рушевинама је део главе веће фигуралне представе лава. Такође, откривен је и метални врч без очуване дршке, метални ножић, фрагменти изузетно танког римског стакла живих боја и фине фактуре, удица, три калема од керамике, изузетни примерци фрагментоване римске *terra siglata*-е, лошија монохромна керамика и више комада истопљене оловне згуре.[684]

---

[679] www.vaza.co.rs

[680] http://www.vaza.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=96:abaka-tvrava&catid=44:arheologija&Itemid=213, јун 2012.

[681] Најзначајнији радови о овом локалитету су: Р. Арсић, Истраживање касноантичке виле на локалитету „Анине“ 2008. године, *Гласник ДКС*, 33, 2009, 88-90; Р. Арсић, Е. Чебашек, Сондажна истраживања локалитета Анине у селу Ћелије, општина Лајковац, *АП* 2/3, 2008, 68-71; Ж. Јеж, А. Старовић, Археолошки локалитети у Ваљевском крају, *Ваљевац*, Ваљево, 1994, 369-381; Т. Пештерац, *Могућности примене геоелектричне проспекције у проучавању римске архитектуре на примеру виле рустике*, локалитет „Анине“ код Лајковца, магистарски рад, одбрањен на Филозофском факултету у Београду, 2010, необјављен текст; Т. Станковић-Пештерац, Резултати геоелектричне проспекције виле рустике на локалитету Анине код Лајковца, *Зборник Народног музеја - серија: Археологија*, 2011, бр. 20-1, 503-528

[682] Ж. П. Петровић, *Шумадијска Колубара (Централна Србија)*, Београд, 1949, 216

[683] Према Р. Арсић, Е. Чебашек, 2008, 71, највећи број новчића припадао је раздобљу од Константина Великог до Валентијана 3.

[684] У потпуности преузето из: Р. Арсић, Е. Чебашек, 2008, 70

Када је у питању време живота зграде, око 10цм дебео слој гарежи, који је у неким зонама регистрован, нас упућује на то да је имање горело, вероватно након 379.год. Коначна деструкција овог касноантичког поседа десила се рушењем од стране Гота и њихових савезника после 380.год. Према Р. Арсићу који је публиковао резултате истраживања овог локалитета, Готи су зидине римске виле користили као ослонац за своје станиште.[685]

Источна грађевина, оријентације југозапад-североисток, је вероватно имала четвороугаону основу са апсидалним проширењем пречника 10м у просторији чији је већи део откривен у њеном југоисточном крилу. Осим сале са апсидом, истражени су делови још 2 просторије које су се налазиле југоисточно и југозападно у односу на њу. Комуникација између апсидалне сале и суседне, југоисточне просторије 3, очувана је у ширини од 1м. До сада није пронађен доказ о могућим комуникацијама између ове и југозападне собе, просторије 2.

Иако су у ископавањима откривене само 3 сале, вероватно их је било више. Анализом резултата геомагнетних истраживања долази се до закључка да се архитектонске рушевине простиру на много већој површини од истражене, али на основу њих није могуће претпоставити конструктивне карактеристике и функционалну организацију остатака зграде. Међутим, оно што је на основу истражених елемената сигурно, јесте да у југоисточном делу зграде она није имала подрум, а да је на основу карактеристика носећих конструктивних елемената могла имати спрат или јако велику спратну висину приземља. Наиме, носећи зидови у југоисточном комплексу су ширине 0.9м и очуване висине изнад коте пода од 0.75м до 1.5м, зидани у техници *opus incertum* од ломљеног и притесаног камена. Са спољне стране југозападног зида налази се пиластар димензија 0.5х0.62м. Зид апсиде југоисточног комплекса је ширине 1.4м до 1.53м, очуване висине 1.5м до 2м, зидан истом техником као зид у броду, а са спољне стране ојачан са четири пиластра. Пиластри између наоса и апсиде зидани су отесаним блоковима сиге. Према пронађеним фрагментима, апсида је била засведена тесаним комадима сиге и опеком димензија 34х26х5цм.[686] У великој сали са апсидом југоисточног комплекса, испод слоја квалитетног кречног малтера дебљине 5-7 цм, наливеног преко квадратних опека димензија 52х52х7цм, пронађени су стубићи

[685] Р. Арсић, Е. Чебашек, 2008, 70
[686] Р. Арсић, 2009, 89-90

хипокауста од отесане сиге, камена или опеке, димензија 24х24цм, на међусобном растојању 20 и 40цм.[687]

Што се тиче западаног комплекса, стање истражености је, као и код југоисточног, веома фрагментарно. Откривена је апсида пречника 5м на крајњем југоисточном крају грађевине. На основу сондажних ископавања и геомагнетних истраживања може се претпоставити да је зграда била оријентације североисток-југозапад, и минималних димензија 35х30м. Носећи зидови у југозападном комплексу су ширине 0.9м, очуване висине до 1.5м. зидани у техници *opus incertum* од ломљеног кречњака везаног кречним малтером и са тесаницима сиге у угловима просторија. Дубина темеља износила је 1.3м. [688] Сви зидови су били омалтерисани малтером чији се квалитет разликовао од просторије до просторије. Истражени део пода био је од набијене земље.

Једини сачувани материјални траг кровне конструкције са обе грађевине је велика количина фрагментованих кровних опека пронађена на целом локалитету.

Пољопривредно имање из Анина налазило се на плодном тлу прекривеном обрадивим површинама и шумама, недалеко од откривених трагови римског пута који се пружао дуж Љига и спајао долину Колубаре са Рудником. Како је на многим парцелама регистрована велика количина грађевинског материјала- шута, камена, уситњене опеке и остатака покретних археолошких налаза,[689] а према авио снимку и остацима видљивим у ораницама на терену и у непосредној близини описаних објеката, постоји више грађевина чију је намену немогуће прецизно дефинисати, а које су могле припадати истом поседу. С обзиром на веома фрагментарно стање истражености пољопривредног добра у Анинама тешко је са сигурношћу одредити намену делимично откривених зграда. Према мишљењу руководиоца истраживањима, Р. Арсића,[690] може се претпоставити да је источни комплекс, са брижљиво обрађеним подовима и подним грејањем био стамбена зграда власника имања, док је западни могао имати економску функцију. Будућа истраживања показаће да ли је претпоставка да грађевина с апсидом и спољним пиластрима имала стамбену намену, или је пак у питању била ранохришћанска базилика значајних димензија, саграђена, како се то

[687]Преузето јануара 2014 са званичног сајта ЗЗСК Ваљево: http://www.vaza.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=92:abaka-tvrava&catid=44:arheologija&Itemid=213#,
[688] Р. Арсић, Е. Чебашек, 2008, 69-70
[689] Р. Арсић, 2009, 88
[690] Р. Арсић, 2009, 88-90

често у касноантичком периоду радило,[691] на пространом терену ван градског ткива. (Кат.бр.14)

15- Локалитет у Вишесави, близу Бајине Баште, Златиборски округ[692]

Касноантичка грађевина која је могла бити стамбени део пољопривредног имања са локалитета у Вишесави систематски је истражена 1985.год.[693] У близини ове зграде, откривене на терену у благом паду, при врху плодног усека окренутог широм страном према бајинобаштанском пољу и Дрини, нема значајнијих насеља. Изузетак од ове тврдње је простор северно од објекта, где су могле постојати друге грађевине, будући са се на целом овом простору налази уситњени грађевински шут.

Веома плитко испод површине тла откривена основа приземља била је, према извештајима са терена, незавидног укупног стања очуваности. Ипак, на основу постојећих археолошких остатака закључује се да је у питању зграда квадратне основе са две апсиде, оријентације дуже осе у правцу северозапад-југоисток и димензија 25x14.5м. Мањом апсидом, пречника 5м, затворена је просторија 6 на југозападном, а већом, пречника 10м просторија 3 на југоисточном углу грађевине. У стручној литератури[694] ова грађевина се типолошки сврстава у групу вила са портиком, међутим на основу постојеће техничке документације не може се са сигурношћу тврдити да је проширење уз лоше очувани североисточни блок просторија 3 и 4 заиста било портик. Према Ј. Бућић, П. Петровић,[695] објекат у Вишесави је саграђен вероватно крајем другог или у 3. веку када су куће са портиком, без кула и друге видљиве заштите, веома распрострањене и када је настао највећи број откривених камених споменика у околини.

Темељи су веома плитки, положени у зеленкастој шљунковитој здравици. Грађени су у сухозиду, од камења максималне величине 20x25цм. Преко овакве конструкције набацан је ситни ломљени камен, а затим у нивелети пода насут танак либажни малтерни слој којим је нивелисана горња површина темељног дела зида.[696] Сами зидови су уједначене дебљине од 0.5-0.6м, сачињени од ломљеног, а уз ивицу

[691] A. Faber, Antička apsida i njezin kontinuitet u arhitekturi sakralnih objekata, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol.24-25 No.1 Rujan 1992., 151-161
[692] Најзначајнија анализа ове грађевине изнета је у чланку: Ј. Бућић, П. Петровић, Римска вила у Вишесави код Бајине Баште, *Ужички зборник*, 15, 1986, 23-42
[693] Ј. Бућић, П. Петровић, 1986, 33
[694] Ј. Бућић, П. Петровић, 1986, 23-42
[695] Ј. Бућић, П. Петровић, 1986, 23-42
[696] Ј. Бућић, П. Петровић, 1986, 35

притесаног камена, заливаног малтером. Унутрашњост је испуњавана трпанцем.[697] На сличан начин сграђене су и апсиде, сачињене од ломљеног камена заливеног малтером, дебљине 0.5м. Зид веће апсиде је са унутрашње стране премазан слојем малтера дебљине 3цм, преко ког постоје остаци још једног слоја малтера црвенкасте боје. Ово је једини декоративни елемент откривен међу рушевинама. Дубина темеља зида апсиде је 0.5м.[698] У просторији 3 откривени су остаци преградних зидова дебљине 20-30цм, плитко фундираних у самом поду просторије, а приликом чишћења њихових темељних остатака налазило се на малтер и ситније комадиће туцане опеке.[699]

У просторијама 1, 3, 4а и 5 под чини на површини заглачан малтерски премаз црвенкасте боје, дебљине 4-5цм, а у субструкцију пода уграђен је ситнији ломљен камен на здравици. Од просторије до просторије разликује се дебљина субструкције.[700] У просторијама 2 и 4 завршни слој пода је од облутака и ломљеног камена заливених неравним малтерским премазом преко субструкције од ломљеног камена у сухозиду у знатној дебљини 12-20цм. Супструкција је служила као изолација од влаге[701]

Осим фрагмената римских кровних опека (*tegulae i imbrices*), нема информација о кровном покривачу

Велика непознаница је налаз из дела просторије 4 који је на слици означен са 4а, масивна плоча оштрих ивица, дебљине 10-12цм, са брижљиво заглачаном горњом површином, димензија 5х3.2м. Супструкција плоче је од већих облутака изнад којих је разливен малтер. Уз ивице је канал у малтеру ширине 5 до 11цм, вероватно за прихватање течности.[702] Налаз плоче са каналом наводи на идеју да је ова просторија могла служити за прераду сировина. Стављена у контекст традиционалних римских домуса са атријумом унутар кога су се одвијале многе активности чланова домаћинства, између осталог и припрема хране, чини се могућим да је просторија 4, са подовима изолованим од влаге, могла бити нека врста отвореног простора или део унутрашњег дворишта. (Кат.бр.15)

[697] Ј. Бућић, П. Петровић, 1986, 35
[698] Ј. Бућић, П. Петровић, 1986, 35
[699] Ј. Бућић, П. Петровић, 1986, 35
[700] Ј. Бућић, П. Петровић, 1986, 35
[701] Ј. Бућић, П. Петровић, 1986, 36
[702] Ј. Бућић, П. Петровић, 1986, 38

16- Локалитет Старо гробље у Кривељу код Бора, Борски округ[703]

У залеђу планина Велики крш и Црни врх, на месту интензивних рударских активности, а недалеко од Криваљске реке која ово подручје чини плодним и погодним за сточарство, у оквиру заштитних истраживања подручја рудника бакра из Кривеља, током 1977. и 1978.год, откривени су остаци античке грађевине. У целом подручју евидентирани су трагови живота из старијег и млађег гвозденог доба, што, с обзиром на повољне гео- морфолошке карактеристике терена није изненађујуће.

Сама зграда је, с обзиром на налаз десетине новчића датираних у период од владавине Аурелијана до Теодосијевог доба, хронолошки опредељена у период од краја 3. до краја 4.века.[704] Међу пронађеним артефактима издвајају се бронзана фигура Венере, уломци глеђосане керамике, крстаста фибула, фрагменти керамичких лампи и, за касну антику карактеристичан, налаз бронзане наруквице са танко урезаним стилизованим представама змијских глава.[705] Из резултата анализе покретних налаза немогуће је са прецизношћу утврдити намену овог здања, али је несумњиво да они не оспоравају могућност њеног коришћења у резиденцијалне сврхе. Такође, чињеница да се налази на плодном терену, погодном за сточарство, у рудом богатом крају, у близини реке чија је вода могла бити коришћена за функционисање имања, може бити стављена у прилог хипотези О. Илић[706] да је ова зграда била део већег поседа- виле рустике.

Зграда компактног плана, димензија основе 19x16м, оријентисане у правцу североисток- југозапад имала је, као и већина објеката из истог периода, апсидално проширење у просторији која је заузимала западни угао. Комуникације унутар објекта нису сачуване, али се на основу централно позиционираног ходника и прекида зида на јужној фасади може претпоставити да се у зграду улазило с југа, а осталим собама приступало проласком кроз поменути ходник у односу на кога је, веома

[703] Детаљан преглед резултата истраживања ове грађевине још увек није публикован. Сви до сада објављени подаци потичу из радова: М. Јевтић, Керамика старијег и млађег гвозденог доба са налазишта „Старо гробље“ у Кривељу код Бора, *ЗНМ*, 16/1, Београд, 1996, 129-141; А. Јовановић, *Бор и околина у праисторији, антици и средњем веку*, Бор, 2004; О. Илић, *Пољопривредна производња у римским провинцијама на тлу Србије од 1. до прве половине 5. века*, докторска дисертација одбрањена 2012. на Филозофском факултету у Београду, 109- 110

[704] М. Јевтић, Керамика старијег и млађег гвозденог доба са налазишта „Старо гробље“ у Кривељу код Бора, *ЗНМ*, 16/1, Београд, 1996, 131

[705] Из О. Илић, *Пољопривредна производња у римским провинцијама на тлу Србије од 1. до прве половине 5. века*, докторска дисертација одбрањена 2012. на Филозофском факултету у Београду, 109-110, према: А. Јовановић, *Накит у римској Дарданији*, Београд, 1978, 23-25

[706] О. Илић, 2012, 109- 110

апроксимативно, могуће посматрати два тракта просторија, источно и западно од њега. Источно од ходника, дуж целе североисточне фасаде простирала се најпространија соба, димензија 10х16м, чију намену, као и намену осталих соба, није могуће детерминисати. Југозападно од ње, уз западни део ходника налазила се сала са апсидалним проширењем, пречника 7м. Северни део ходника био је преграђен у просторију димензија 4х3м, тако да се чини да ходник или није имао природно светло, или је био осветљен латерално, што би условљавало спратну висину која је морала бита већа од спратне висине околних соба.

Подови су сачувани само у фрагментима на основу којих се може закључити да је највећи број просторија имао малтерне подове. (Кат.бр.16)

17- Локалитет Св. Вартоломеј, Требич, Соко Бања, Зајечарски округ[707]

Заштитно истраживање локалитета Св. Вартеломеј, поводом реконструкције пута између Соко Бање и Бованског језера, према Алексинцу, резултирало је открићем римске куће значајних димензија. Наиме, остаци касноантичке грађевине откривени на Требичком пољу, око 5км западно од Соко бање, у непосредној близини чесме Милоша Обреновића, истраживани су у периоду од септембра до новембра 2004.год. Ископавањима су руководили сарадници Завода за заштиту споменика културе Ниш. Најстарији налази на овом локалитету потичу из доба неолита, док су из римског периода пронађене гробнице из 2.и 3.века.

Грађевина је компактне правоугаоне основе, приближних димензија 24х16м, оријентисана у правцу исток- запад. Улаз је био са јужне стране, а испред улаза је био трем. Из трема се улазило у централни ходник који омогућавао комуникацију између две просторије на источној и две на западној страни. У северозападном углу грађевине налазила се просторија са апсидалним завршетком пречника 6 метара.

Стање налаза по откривању било је веома лоше, сачувани су само први редови темељне конструкције. Темељи су били од камена повезаног малтером. Уз ивицу темеља били су поређани крупнији комади, док је облуцима и уломцима испуњен простор између ивица. Трагови подова нису пронађени.

Према казивању мештана који су током обраде терена проналазили остатке римске опеке, постоје индиције да се у непосредној близини налази још неколико

[707] Резултати истраживања ове грађевине никада нису публиковани. Сви подаци наведени у тексту резултат су анализе теренске документације ЗЗСК Ниш и разговора са археологом Тонијем Чершковим коме се најискреније захваљујем на посвећеном времену и разговору у коме је са мном несебично поделио своја запажања.

грађевина сличних откривеној римској кући. Иако систематско рекогносцирање терена није обављено до сада, може се претпоставити да је на овом месту, недалеко од римског пута који је пролазио десном страном Мораве од Сингидунума према Наису скретао долином Моравице, поред Президиум Помпеа (*Praesidium Pompei,* данашњег насеља Бован), клисуром до југозападног дела Сокобањске котлине, одакле је кроз насеље Грампиана (*Grampianna,* данашњи Липовац) водио према Наисусу,[708] на плодном и водом богатом терену постојало римско насеље. (Кат.бр.17)

18- Локалитет у Поскурицама близу Крагујевца, Шумадијски округ[709]

Касноантичка сеоска кућа која је откривена и делимично истражена 1953.год.[710] на локалитету у атару села Поскурице, затрпана је одмах по завршетку археолошке кампање, тако да је о њој могуће сазнати више једино анализом извештаја аутора који су у истраживању учествовали.

Грађевина чисте оријентације дуже осе у правцу север- југ, правилне квадратне основе димензије 20.1м х17.3м са апсидалним проширењем радијуса 2.9м на јужном крају, сазидана је на равном платоу рудом богатог терена погодног за ратарство и сточарство. Основу чини седам откривених просторија, а с обзиром на геометрију објекта може се претпоставити да је постојала и осма, на југозападном углу зграде. Највећа соба, која се на југу завршава апсидом површине је око 66м2. Она се својим северним крајем ослања на просторију 4. Постоји могућност и да је соба 4 била атријумског типа, али се она, с обзиром на одсуство имплувијума и чињеницу да је у питању грађевина карактеристичне касноантичке основе, саграђена у добу када се атријум сматрао превазиђеном формом, чини мало вероватном. Због тога смо наклоњенији идеји да је она, будући да заузима централни положај унутар грађевине, могла да буде мало унутрашње двориште или ходник без природног осветљења.

Темељи куће су зидани ломљеним кречњаком кога у околини има у изобиљу. Језгро темеља чине ситнији, док су на спољној страни бирани, крупнији комади. По угловима просторија на неким местима су брижно отесани ћошаници.[711] На жалост, нема остатака надземног дела носеће конструкције. У шуту су пронађени фрагменти

[708] А. Радивојевић, И. Филиповић, М. Павловић, Социо- географска обележја општине Соко Бања, Теме, 3, Ниш, 2012, 1421- 1437, 1425

[709]Основни извор информација о овој грађевини је чланак Д. Петровић, Остаци римске грађевине у Поскурицама, *Посебан отисак из Старинара* , 15-16, 1964-65, 253-256

[710] Д. Петровић, 1964-65, 255

[711] Д. Петровић, 1964-65, 255

малтера са остацима трске, тако да се чини да је на неким местима трска чинила основу преко које је стављан малтер. На многим фрагментима малтера види се да је био пердашен и да су зидови, или делови зидова били бојени претежно сивом и љубичастом бојом.[712] Међу комадима малтера нађени су и такви чија је дебљина преко 20цм и који свакако воде порекло од разореног пода. У просторији 7 пронађен је добро очуван под од кречног малтера са комадима цигле и шљунком преко подлоге од ситније ломљеног камена.[713] О кровном покривачу сведоче остаци тегула откривени у просторији 4, као и фрагменти имбрикса већих димензија.[714]

Иако лоше очувана, грађевина сведочи о стандарду становања у времену када је коришћена. Наиме, на месту где се додирују апсидални лук и зид откривена је засведена пећ. Зидови пећи су озидани каменом и кречним малтером, свод је направљен од насатице постављених и малтером везаних опека. У дну пећи је отвор који је кроз темељ апсидалног лука био везан за канал четвороугаоног пресека сграђен од опека. Канал је пролазио кроз просторију 9, а затим скретао према просторији 8. Присуство пећи говори да се радило о систему за загревање који је касније био порушен.[715] Поред пећи, у просторији 6 откривено је делимично сачувано огњиште које је каснијем периоду било сазидано од римских тугли димензија 55x55x4.5цм, у доњем делу спојеним кречним малтером, а у горњем блатом.

На месту где су могла бити врата између просторија 2 и 4, поред темеља је пронађен велики број ексера и овећи клин са алком. По њима би се могло закључити да су врата била од масивне дрвене грађе,[716] са металним оковом. (Кат.бр.18)

[712] Д. Петровић, 1964-65, 254
[713] Д. Петровић, 1964-65, 255
[714] Д. Петровић, 1964-65, 254
[715] Д. Петровић, 1964-65, 254
[716] Д. Петровић, 1964-65, 255

19- Грађевина А на локалитету Медијана у близини Ниша, Нишавски округ[717]

Касноантичка грађевина, чија је једини сачувани, јужни део, приближних димензија 32.5х16м, делимично истражен 1975.год,[718] а потом затрпан, једна је од више десетина евидентираних архитектонских структура са Медијане, античког предграђа Наисуса. Површина откривеног дела основе, са најмање 6 просторија, чија је дужа оса вероватно била оријентисана у правцу исток-запад, износи око 420м2. На њеном источном крају откривен је део веће сале са апсидом пречника 6м, са чије се јужне стране налазила још једна просторија са апсидалном нишом истог пречника. Баш због ове нише, грађевина се у литератури помиње као „вила са конхама". Међутим, како је очуваност надеземног дела грађевине незадовољавајућа, претпоставка да је ниша заиста била засведена полулоптом представља само једну могућност њене реконструкције. Због тога ће у даљем тексту ова кућа бити називана грађевином А.

С обзиром на потпуну деструкцију целог северног крила објекта, направљена је веома смела реконструкција грађевине, публикована у врло често цитираном раду П. Петровића из 1994.год.[719] Ова непоуздана реконструкција подразумева да се грађевина по дужини простирала у правцу исток- запад, а да је оса симетрије пролазила кроз поменуту западну апсиду, што није морао бити случај. На основу базе једног стуба претпостављено је да је просторија 1 била предворје, према Љ. Латковић, због компактног шута од кровног покривача на целој површини- можда и атријум,[720] преко ког се, са источне стране, улазило у објекат.[721] Једина заиста потврђена комуникација унутар грађевине јесу врата између просторије 3 и 4 чији је положај археолошки утврђен.

[717] Најзначајнији радови о овој грађевини: С. Дрча, *Медијана*, Ниш, 2006; Г. Јеремић, *Касноантички мозаици из профаних објеката на тлу провинција Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea и Dardania*, докторска дисертација, одбрањена на Филозофском факултету у Београду, 2009, необјављен текст; Г. Јеремић, Мозаици Медијане- Нека разматрања, *Ниш и Византија*, IV, 2006, 145-158; Љ. Зотовић, Медијана – Ниш – заштитни радови на траси пута, *АП,* 17, 1975, 75–77; П. Петровић, *Медијана-резиденција римских царева,* Београд, 1994, 52; G. Miloševic, N. Gavrilovic, V. Crnoglavac, POSTER: Condition, Problems and Presentation of the mosaics in Mediana, Serbia, *Conference "Managing archaeological sites with mosaics: from real problems to practical solutions",, The 11th Conference of the International Committee for the Conservation of Mosaics* (ICCM), Volubilis and Meknes (Morocco),October 24-27, 2011; Р. Латковић, С. Дрча, Д. Јанковић- Михалџић, *Медијана*, Ниш, 1979

[718] С. Дрча, 2006, 24

[719] П. Петровић, 1994, 52

[720] Љ. Латковић, С. Дрча, Д. Јанковић- Михалџић, Медијана, Ниш, 1979, 18-19

[721] Љ. Зотовић, 1975, 74-75

На основу већег броја бронзаног новца претпоставља се да је кућа могла бити изграђена у последњим деценијама 3.века, а да је обнова, на коју указују млађе грађевинске интервенције- канал и мозаички под, извршена у првој половини 4.века[722]

Сама конструкција грађевине слична је конструктивним системима већ евидентираним на Медијани. Зидови тзв. атријума, грађени од облутака везаних малтером, а јужни зид је са спољне стране ојачан са три пиластра.[723] Под од набијене земље очуван је у просторијама 1, 2 и 3. Остаци подног прекривача од опеке пронађени су у сали са апсидом, означеном бројем 6. Само је једна соба, јужна полукружна ниша, имала мозаички под постављен преко старијег пода од опека.[724] Према Г. Јеремић, мозаичку подлогу чине облуци (*statumen*), преко којих су постављене ломљене тегуле и имбрекси са малтером (*rudus*), на које је постављен малтер са туцаном опеком (*nucleus*), као подлога за финију малтерну кошуљицу за урањање тесера. За израду су коришћене крупније коцкице беле и тамноцрвене боје, од камена локалног порекла.[725] Иако је очувано само 8м2, може се закључити да се полукружно мозаичко поље омеђено вишеструком бордуром од трака тамноцрвене и беле боје, састоји од мреже ромбова израђених од двоструких низова тамноцрвених тесера.[726]

На основу остатака кровног шута у целој јужној половини грађевине А, укључујући и просторију 1, може се закључити да су све собе биле наткривене.[727]

Највећи број пронађених стамбених структура из периода касне антике оријентисано је по дужој оси у правцу север- југ, са мањим или већим одступањима. Када је у питању грађевина А, чиста оријентација у правцу исток- запад, као и присуство апсиде и полукружне нише у западном блоку, наводи на идеју да је можда у питању био сакрални објекат. Међутим, новија истраживања заштитног карактера, спроведена крајем 2007.и почетком 2008.год. на јужном делу локалитета, између пута Ниш-Нишка Бања и пруге, недалеко од железничке станице Ћеле Кула, изнедрила су резултате које подржавају тврдњу да је у питању стамбена зграда која је била део већег (аграрног?) имања. Антички објекат који је пронађен приликом тих ископавања стоји у вези са грађевином А. Поред културног слоја из периода 4. века, констатован је слој из

[722] С. Дрча, 2006, 26
[723] С. Дрча, 2006, 24
[724] Љ. Зотовић, 1975, 75
[725] Г. Јеремић, 2009, 142
[726] Г. Јеремић, 2009, 142. Мозаик из ове грађевине је по завршетку истраживања конзервиран и пренесен иза зграде музеја, где је наткривен импровизованом конструкцијом. Данас се налази у веома лошем стању.
[727] Љ. Зотовић, 1975, 75

периода раног бронзаног доба (14/13. века пре Христа), као и остаци из периода средњег неолита (6/5. миленијум пре Христа, Старчевачка култура). У покушају да се дође до информација о осталим зградама које су припадале овом поседу, а за потребе овог истраживања, прецизно је суперпонирана мапа археолошких ископавања са мапом геомагнетних снимања спроведених током кампање из 2010.[728] На жалост, овај поступак није дао никакву информацију, тако да ћемо више података о природи комплекса сазнати после опсежнијих ископавања локалитета. (Кат.бр.19)

20- Грађевина Б на локалитету Медијана у близини Ниша, Нишавски округ[729]

Јужни део стамбено- производног поседа, грађевине Б са Медијане, делимично је истражен,[730] а потом и затрпан 1975.год. Откривен је комплекс површине од најмање 1200м2, који су чинили пространо двориште са оградним зидом и грађевина која је вероватно служила смештају и производним активностима породице.[731]

Овај посед представља део хронолошког континуитета карактеристичног за целу Медијану. Датовање објекта је изведено непосредно, анализом покретног материјала попут новчића Константина I, Констанција II, бронзане крстасте фибуле са позлатом, гвоздене лучне фибуле, керамичке шоље са три дршке, кухињске керамике и сл, који упућују да је зграда коришћена у периоду од друге половине 4. до прве половине 5.века,[732] када је страдала у пожару[733] или поплави.[734] Трагови бронзанодопског и ранијег римског периода су пронађени испод подова комплекса.[735]

Основу стамбеног објекта правилне оријентације дуже осе у правцу север- југ, површине око 115м2, чинило је најмање 8 просторија. Објекту се вероватно приступало из просторије 1. Из анализе основе стиче се утисак да су просторије 2 и 8 чиниле унутрашње двориште, али о овоме не постоји сигурна археолошка потврда.

[728] Мапа геомагнетних истраживања објављена у: Milosevic, G., Peters, D., Wendling, H., Geophysical Survey at Late Roman Mediana*, Starinar*, LXI, Beograd, 2011, 275/284

[729] С. Дрча, Медијана-објекат Б, *ЗНМН*, 9, Ниш, 2000, 21-31; С. Дрча, *Медијана*, Ниш, 2006; Љ. Зотовић, Медијана – Ниш – заштитни радови на траси пута, *АП*, 17, 1975, 75–77; П. Петровић, *Медијана-резиденција римских царева*, Београд, 1994, 52

[730] С. Дрча, *Медијана*, Ниш, 2006, 26

[731] Из С. Дрча, Медијана-објекат Б, *ЗНМН*, 9, Ниш, 2000, 21-31, стамбену намену ове грађевине није могуће са сигурношћу утврдити. Према белешкама А. Ненадовића (Летопис НМ у Нишу, књ.2, 4) оновременог директора НМ у Нишу, пронађене су камене таблице са римским словима и бројевима, што је аутора навело на идеју да је унутар ограђеног простора могао бити амфитеатар или хиподром, а да су плочицама обележавана резервисана места угледних грађана. Такође, аутор предлаже могућност да је у комплексу била коњушница војног утврђења које се налазило у непосредној близини, на Влашком брду.

[732] С. Дрча, 2000, 26

[733] P. Petrovic, 1994, 53

[734] С. Дрча, 2000, 21-31

[735] С. Дрча, 2006, 28

Комуникације унутар зграде су добро очуване, тако да се може пратити шема по којој се из улаза са запада- просторије 1, приступало унутрашњем дворишту- просторије 2 и 8, а из њега међусобно повезаном блоку соба 3, 4, 5 и 6 на југу и у односу на њих физички изолованој просторији 7 на истоку.

Када је у питању конструкција, коришћени су локални материјали чији се остаци могу наћи на целом локалитету. Источни део оградног зида, очуване дужине од 34.4м. и јужни зид откривене дужине 52м, грађени су споља од облутака, са испуном од ломљеног камена и фрагментованих опека везаних блатом. Као либажа за надземни део конструкције коришћена је фрагментована опека и тегуле.[736] Местимично су као секундарни грађевински материјал употребљавани већи груменови малтера са туцаном опеком, а на 2 места су констатовани ободи већих питоса узидани као сполији.[737] С. Дрча је, на основу аналогије са бројним вилама из Панониje приказаним у делу Е. Томпсон из 1964.год, оставио могућност да је двориште уз источни оградни зид имало надстрешницу.[738]

Зидови стамбеног блока грађени су од облутака и ломљеног камена, тако што су крупнији комади хоризонтално слагани, а ситнији косо полагани између њих, везани блатом. Груменови малтера су коришћени као грађевински материјал, у секундарном својству. У унутрашњости зида је трпанац од мањих облутака, фрагмената опеке и кровне керамике.[739] Имали су либажне слојеве од секундарно употребљених опека.[740] У свим просторијама подови су били од набоја.[741]

Присуство застакљених прозора који су веровано постојали у горњој зони зидова може се археолошки доказати кроз равне фрагменте једино за просторије 6 и 8 источног тракта грађевине.[742] (Кат.бр.20)

21- Грађевина Е на локалитету Медијана у близини Ниша, Нишавски округ[743]

Током превентивних археолошких ископавања обављених у 1995. и 1996.год,[744] откривени су и истражени остаци касноантичке стамбене структуре. Због претпоставке

[736] С. Дрча, Медијана-објекат Б, *ЗНМН*, 9, Ниш, 2000, 22
[737] Љ. Зотовић, 1975, 76
[738] П. Петровић, 1996, 53 према Thomas, E., Romiche villen in Panonien, Budapest, 1964.
[739] С. Дрча, 2000, 22
[740] С. Дрча, 2006, 27
[741] С. Дрча, 2006, 27
[742] С. Дрча, 2006, 29
[743] Најзначајнији радови о овој грађевини: П. Петровић, Медијана, Античко насеље са вилама : хроника ископавања, *Старинар*, XLVII, Београд, 1996, 295-300
[744] П. Петровић, 1996, 295

да је у питању објекат који је припадао пољопривредном добру, као и хипотезе да је узана просторија, димензија 3.3x17м, која се, према објављеној реконструкцији[745] протезала дуж целе источне фасаде грађевине, била трем, ова је грађевина у литератури цитирана као „вила са портиком“.[746] У даљем излагању користиће се назив који фигурише у археолошкој документацији, грађевина Е. Откривена основа објекта, димензија је 18.6x15.6м,[747] односно површине око 310м2, имала је најмање четири наткривене просторије, распоређене тако да грађевина у подужној оси буде оријентисана у правцу севера и југа,. На јужној страни централно је постављена апсида пречника 6.5м. У зграду се вероватно улазило са истока, преко трема који је водио у централни хол. У северном делу грађевине налазила се само једна соба, површине око 116м2, којој се приступало из дугачког ходника кроз, вероватно двокрилна врата, чији је отвор евидентиран и износи 1.75м. У просторији 3 пронађена је база од масивног квадра на коју се ослањао централни стуб,[748] који је служио да се конструктивно премосте неуобичајено велике димензије собе. Кроз исти ходник, али нешто мањи отвор, се приступало и јужном блоку у коме је осим сале са апсидом постојала мања просторија, на слици обележена бројем 4, у коју се улазило из сале са апсидом. [749]

Сви зидови грађевине Е били су униформне ширине од 0.6м. Приликом истраживања откривени су само темељни делови са два до три реда речних облутака ређаних у сухозиду. На северном и западном спољњем зиду објекта јасно се могу уочити контрафори ширине 0.6м.[750] У свим просторијама евидентиран је под од набијене земље, као и грађевински шут у коме су били фрагменти кровних опека и тегула.[751] (Кат.бр.21)

22- Грађевина Г на локалитету Медијана у близини Ниша, Нишавски округ[752]

Током двомесечних заштитних истраживања локације на којој је предвиђено грађење базена за водоснабдевање, 1994.год, откривена је зграда у литератури названа „вила са портиком“, а у археолошкој документацији евидентирана као грађевина Г.

[745] П. Петровић, 1996, 296
[746] П. Петровић, 1996, 296
[747] П. Петровић, 1996, 296
[748] П. Петровић, 1996, 296
[749] П. Петровић, 1996, 296
[750] П. Петровић, 1996, 296
[751] П. Петровић, 1996, 296
[752] Најзначајнији радови о овој грађевини: П. Петровић, Медијана, Античко насеље са вилама : хроника ископавања, *Старинар*, XLVII, Београд, 1996, 295-300

Површина основе грађевине је око 295м2, димензија 25.5х12м.[753] Грађевина је по дужој оси оријентисана у правцу севера и југа са малим одступањем према западу. Зграда је имала најмање седам наткривених соба у приземљу, којима се приступало са западне стране, преко портика, на слици обележеног бројевима 0, 3, 4, 6. Из дела означеног са 0, улазило се у централну салу- просторију 1, из које се приступало највећој соби површине 55м2, просторији 5, у северном блоку грађевине. Јужни блок зграде чинила је соба 2 из које се долазило до источно оријентисаних просторија скромних димензија, на слици обележених са а, б, ц, д.

Зидови зграде су слабо очувани, постоји само један или два реда камена, а негде се могу пратити у негативу.[754] Ширине су од 0.6м-0.7м, сачињени од речних облутака везаних кречним малтером. Преградни зидови просторије б били су од облутака и кречног малтера помешаног са туцаном опеком.[755] Подови целог објекта су скромни. Под улаза, означеног на слици са 0, био је од облутака и малтера. У централној сали, просторији 1, откривена је земљана подница, док је у просторији 2 под био од набијене земље. Када су у питању собе а, б, ц, д, подови су сачувани само фрагментарно. Ниво пода у соби а налази се у слоју мрке земље. У просторији б откривени су остаци стубића хипокауста као доказ постојања подног грејања, који потврђује и присуство канала ширине 45цм између спољног источног зида и просторија а, б, ц, д. У собама ц и д пронађена је само супструкција пода од облутака заливених малтером. Нешто је боље очуван под од опека у просторији 5. Просторије које би могле бити део наткривеног трема, 3 и 4 имале су под од набијене земље, док су на нивоу пода просторије 6, која је такође припадала трему, пронађени фрагменти кречног малтера. У њеном јужном пронађено је више фрагмената керамичких цеви, као и отисака цеви у кречном малтеру,[756] које су вероватно биле део бочне мреже за снабдевање грађевине водом.

Скоро цела површина просторија 1 и 5 биле су прекривене кровном опеком,[757] чиме се потврђује претпоставка да није било унутрашњег дворишта, већ да су биле наткривене.

Током истраживачке кампање у којој је откопана грађевина Г, истражен је простор од око 800м2 и на целој површини констатовани су фрагменти кровне опеке и

[753] П. Петровић, 1996, 297
[754] П. Петровић, 1996, 297
[755] П. Петровић, 1996, 298
[756] П. Петровић, 1996, 297
[757] П. Петровић, 1996, 297

површински налази античке керамике.[758] Овај податак, као и непосредна близина Грађевине Е говоре да је у доба касне антике овај простор био густо насељен. О самој природи комплекса Г унутар кога се налазила овде разматрана структура не постоји пуно података. Са јужне стране објекта делимично су откривена два сухозида који могу припадати спољној огради или неком помоћном објекту покривеном кровном керамиком.[759] (Кат.бр.22)

23- Локалитет код Железничке станице у близини античке Ремезијане, Бела Паланка, Пиротски округ[760]

Далеке 1888.год,[761] на око 300м североисточно од утврђеног језгра античке Ремезијане, а недалеко од претпостављене трасе пута Наисус-Сердика откривена је, данас скоро потпуно разрушена, пространа касноантичка грађевина с перистилом. Како Д. Сабовљевић у тексту о резиденцији помиње и остатке некрополе, темеље једне округле зграде и једне, можда, керамичке пећи, у њеној непосредној близини,[762] а с обзиром да се налазила у подграђу, може се претпоставити да је у питању био приградски објекат. Према пронађеним остацима, површина основе оријентације дуже осе у правцу североисток- југозапад, била је најмање 3600м2. Између североисточног и југоисточног крила зграде налазио се дугачки ходник. Најмање 25 наткривених просторија, минималне површине 2400м низало се око два пространа унутрашња дворишта од којих је веће, површине око 570м2, могло на југоисточној страни имати наткривени трем. Уз североисточну страну овог дворишта ослањала се просторија са апсидалним завршетком површине 38м2, која је могла вршити функцију трпезарије. Просторна организације североисточног и југозападног дела грађевине може се само претпоставити, јер су само делимично откривене. Међутим, на основу налаза пећи у просторији Д,[763] намеће се идеја да је североисточни низ соба имао економску функцију, или да је бар он био загреван.

[758] П. Петровић, 1996, 297
[759] П. Петровић, 1996, 298
[760] Најзначајнији рад о овој грађевини је: Д. Сабовљевић, Дописи. Старине из Беле Паланке, *Старинар,* 5/2, 1888, 66 –70, Т. VII, који је касније цитиран и тумачен у текстовима: Г. Милошевић , Remesiana, Ремесијана – слика једног античког града, *Пешчаник*, 2, 2004, преузето августа 2012 са сајта: http://www.arhivnis.co.rs/cirilica/idelatnost/br%202/cremesiana.htm; С. Гушић, Урбанизам Ремизијане од I–IV века, *Саопштења*, XIX, 1987, 21–35; Ф. Каниц, *Србија, земља и становништво од римског доба до краја 19. века*, Београд,1985
[761] С. Гушић, 1987, 27
[762] Г. Милошевић, 2004, http://www.arhivnis.co.rs/cirilica/idelatnost/br%202/cremesiana.htm
[763] Д. Сабовљевић, 1888, 67

Према просторној организацији, због присуства унутрашњег дворишта и двоструког низа просторија око њега, ова резиденција подсећа на Грађевину са перистилом са Медијане. Међутим, ако код медијанске виле чињеница да се сва комуникација са собама од којих је свака имала претпростор одвијала из перистила, искључује стамбену функцију тог дела зграде, то, с обзиром на лошу очуваност археолошких налаза приградске виле из Ремезијане, где није могуће утврдити правце комуникације, није случај. Зато се, с обзиром на архитектуру и функционалну организацију североисточног блока може закључити да је бар он могао служити становању.

О конструкцији грађевине постоји веома мало података, а како је вила данас скоро у потпуности нестала, изгледа да је на већину питања немогуће дати одговор. Према Каницовој скици из 1907, чини се да су зидови у темељној зони били од притесаних квадера камена. Подови су у просторијама на слици означеним са А и Б били поплочани подном опеком, док су у неким од осталих соба били од набијене земље. (Кат.бр.23)

24- „Вила урбана“ на локалитету Царичин Град, Јабланички округ[764]

Тзв. „Градска вила“[765] са Царичиног Града, откривана је 1959.год.[766] у подножју Акрополља, јужно од базилике. Иако се по неким новијим реконструкцијама[767] овај објекат, у литератури познат као *villa urbana, domus ecclesiae* и *domus curiala*, доводи у физичку везу са базиликом у подножју Акрополља, она археолошки није доказана. Ова касноантичка градска кућа, из претходно изнетих разлога потпуно непримерено називана вилом, је вероватно служила становању административног или црквеног богатог сталежа.

У питању је грађевина дужом осом оријентисана у правцу север-југ, приближних димензија 25х22м. Просторија у југоисточном углу има са јужне стране апсидално проширење пречника нешто мањег од 8м. Како су комуникације унутар објекта делимично очуване, могућа је парцијална идентификација намене просторија.

[764] Најзначајнији радови о овој грађевини: В. Кондић, В. Поповић, *Царичин Град-Утврђено насеље у византијском Илирику*, Београд, 1977, Стамбена кућа или вила: 91-93; Б. Баван, В. Иванишевић, Ivstiniana Prima- Царичин Град, Лесковац, 2006, 39-40

[765] В. Кондић, В. Поповић, *Царичин Град – утврђено насеље у византијском Илирику.* Галерија САНУ 33, Београд, 1977, 91

[766] В. Кондић, В. Поповић, 1977, 91

[767] G.Milošević, Domus and villae urbanae in Serbia, *DOMUS – Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen*, Akten des 3. Internationalen Symposium über römische Städte in Noricum und Pannonien (Hrs. Peter Scherre), Wien, 2008, 349-365,

Наиме, главни улаз са каменим прагом, довратницима и надвратником налазио се са јужне стране, и водио преко предворја, просторије 1, до дела који је вероватно био мало унутрашње двориште, површине 45.5м2. Из унутрашњег дворишта приступало се, проласком кроз пролазну собу или ходник, обележен бројем 5, сали са апсидом на југу и просторији обележеном бројем 4 на северу, која је имала нешто нижу коту пода. Ова је северно оријентисана соба са стубом у средини и нешто нижом котом пода, површине од око 73м2, вероватно била подрум који је служио као остава. У њој су пронађени фрагменти питоса и каменог посуђа за муљање. У обе идентификоване фазе живота грађевине постојао је спрат при чему су на спрату вероватно биле спаваће собе, док су у приземљу биле економске просторије, трпезарија и кухиња.[768] Међутим, разликовао се положај степеништа које је до спрата водило. Оно је у првој фази било уз улаз у вестибул, док је касније измештено у југоисточни угао предворја. У првој и другој фази разликовало се и обликовање спољашњег тзв.трема, просторије 3, који је у првој фази био отворен, а у другој затворен.[769] Блиски смо идеји да је ова просторија била ходник, физичка веза између куће и базилике.

У литератури су описи конструкције ове грађевине веома штури. Према А. Момчиловић, преко добро фундираних камених темеља, преко шкриљасте подлоге, сазидани су зидови просечне дебљине око 90цм. Зидови су настали наизменичним ређањем камена и три слоја опеке у дебелом слоју малтера. Откривени су и архитектонски трагови довратника од опеке, као и остаци порушених лукова.[770]

Када је реч о подовима, археолошки налази омогућавају да се закључи да је у предворју и унутрашњем дворишта под у првој фази био од опека, а у другој су преко њих постављене плоче од камена-шкриљца. У просторији са апсидом откривени су остаци стубића хипокауста.

О постојању декорације сведоче остаци мозаика и фрагменти фресака и штукатуре. У литератури је објављено да су стубови у дворишту имали једноставне импост капителе са крстовима у медаљонима,[771] Од остале архитектонске опреме, у

[768] В. Кондић, В. Поповић, 1977, 91, 92
[769] В. Кондић, В. Поповић, 1977, 91, 92
[770] У потпуности преузето из А. Момчиловић Петронијевић, *Формирање урбане структуре и архитектонских облика Царичиног Града у 6.веку*, Докторска дисертација, Грађевинско- архитектонски факултет, Универзитет у Нишу, 2013, 88-89
[771] Исто, 93

извештају са ископавања помиње се ложиште за загревање, али није јасно где се оно налазило.[772] (Кат.бр.24)

25- Стамбена четврт на локалитету Царичин Град, Лебане, Јабланички округ[773]

Истраживања стамбене четврти у јужном делу Доњег Града, која су се у оквиру међународне сарадње између Србије и Француске одвијала у периоду од 1981.до 2008.год, омогућила су стварање потпуно нове слике о Јустинијани Прими. Наиме, западно од правца простирања улице *cardo*, која је спајала јужну капију бедема са Горњим градом и Акропољем, уз јужни и западни бедем откривен је велики број грађевинских структура које су идентификоване као стамбене зграде настале на самом прелазу касноантичког у рановизантијски период. На месту формирања 9 кућа[774] простирао се нешто старији градитељски хоризонт, унутар кога је пропозната грађевина која се налазила уз саму северну ивицу кварта, коју је чинио тракт од 4 просторије издужене основе и дворишта, које су- позициониране уз сам улаз у град, вероватно служиле смештају коња,[775] као и једнособна грађевина која је могла бити кућа.

[772] Исто, 92

[773] Истраживања овог дела локалитета су непотпуна, а детаљна публикација резултата угледаће светлост дана у петом тому серијала Царичин град који је у припреми (према В. Иванишевић, 2011, 363). Списак извештаја са истраживања, преузет из чланка V. Ivanišević, U susret stogodišnjici istraživanja Caričinog grada, *LZ*. 2011, br. 51, str. 53-65, подразумева следеће референце: B. Bavant, V. Kondic, J.-M. Spieser, Caricin Grad, fouilles de la Ville Basse, *MEFR- Moyen Âge*, 97, 1985, 883-887; 98, 1986, 1177- 1181; 101, 1989, 327-332; 102, 1990, 277-282; 103, 1991, 442-448, B. Bavant, V. Ivaniševic, Caricin Grad, *MEFR- Moyen Âge* 109, 1997, 645-651; 110, 1998, 973-976; 112, 2001, 1087-1094; 113, 2002, 963-969; 114.2 2002, 1095-1102, 115.2, 2003, 1021-1027, 117.2, 2005, 791-796, 118.2, 2006, 387-394, 120.2, 2008, 329-341; Б. Бавант, В. Иванишевић, Царичин Град - рановизантијски град, *Старинар*, XLVIII, 1998, 213-217; LIII-LIV, 2004, 301-309; Б. Бавант, В. Иванишевић, Царичин Град – Истраживања, *ЛЗ*, XXXVI- II, 1997, 419-424; XXXIX, 1998 (1999), 489-496; XL, 2000, 335-340; XLII, 2002, 55- 68; XLV, 2005, 23-36, XLIX, 2009, 247-258. B. Bavant, В. Иванишевић, Царичин Град, 1998- 2003, Старинар, LIII- LIV, 2003-2004, 301-309; Веома корисна систематизација података са истраживања и тумачење локалитета публикована је у опсежном раду V. Ivanisevic, Caricin Grad – The fortifications and the intramural housing in the Lower town, Dans: *Byzanz –das Römerreich im Mittelalter*, Teil 2.2, Éds. F. Daim, J. Drauschke, Mainz 2010, 747-775, Преглед стамбене четврти као и попис доступне документације дат је и у А. Момчиловић Петронијевић, *Формирање урбане структуре и архитектонских облика Царичиног Града у 6.веку*, Докторска дисертација, Грађевинско- архитектонски факултет, Универзитет у Нишу, 2013, 92- 94

[774] С обзиром на детаљни и прецизни приступ А. Момчиловић Петронијевић, 2013, приликом систематизације података о Царичином Граду за потребе израде докторске дисертације, за обележавање појединачних грађевина унутар стамбене четврти усвојена је кодификација ове ауторке.

[775] Приказ резултата истраживања остварених у оквиру финансијске подршке научне сарадње Србије и Француске, http://www.diplomatie.gouv.fr/en/global-issues/education-research/archaeology/archaeology-notebooks/europe-maghreb/serbia-caricin-grad/article/housing-and-material-civilisation, посећен јануара 2012.

Грађевине стамбене четврти припадају најмлађој фази живота у Царичином граду. Њихово датовање омогућавају бројни налази из доба Јустинијана I.[776] Кварт се по урбаној организацији- пре свега нејасно дефинисаним комуникацијама унутар градске инсуле, као и просторном обликовању, примењеним конструктивним техникама и квалитету грађења појединачних резиденцијалних структура разликује од остатка импозантног пројекта епископског седишта раскошно декорисаних јавних зграда.

Девет грађевина је унутар кварта организовано у два низа, између којих се вероватно налазила комуникација нижег реда, правца паралелног улици *cardo*. Зграде у низу које су се ослањале на портик главне улице биле су развијенијег плана, са унутрашњим двориштима, док су куће које су биле ближе западном бедему биле једноставније просторне организације. Како би се олакшала компарација кућа које су чиниле два низа оне ће бити представљене сукцесивно- грађевине 2, 5 и 9 чији су остаци откривени уз улични портик, а потом 1, 3, 4, 6, 7 и 8 које су се налазиле уз западни бедем.

Грађевина 2 се налазила уз западни портик главне улице, на крајњем југоисточном углу инсуле. Компактне је основе, приближно правоугаоног облика, површине 10.4 х 8.5м и подразумева најмање 3 наткривене просторије у приземљу. На основу налаза два степеника у уличном портику може се закључити да је грађевина имала и спрат. Објекту се приступало са источне стране, преко просторије приближних димензија 9.7 х 4.7м. Две мање собе су се на њу ослањале са југа и запада. Јужна просторија је облика јако издуженог трапеза, приближних димензија 1.6м х 8м. Иако њена намена није позната, може се претпоставити да је у питању био ходник. Западна просторија је такође трапезоидног облика, приближних димензија 3.7 х 4.5м. Зидови грађевине, уједначене ширине од 75цм очувани су само у темељној зони и веома ниско изнад нивоа пода. Највећа просторија је имала под од набоја, у који су била уграђена два питоса. Трагови угљенисаних житарица откривени у њима указују на могућност да је зграда страдала у пожару. Ходник је био поплочан опеком.[777] Све ово указује на економски карактер приземља и, вероватно, резиденцијалну намену спрата.

Грађевина 5 налази се северно од грађевине 2 и ослоњена је целом дужином своје источне фасаде уз западни портик улице. Основа је скоро правоугаоне форме

[776] V. Ivanisevic, Caricin Grad – The fortifications and the intramural housing in the Lower town, Dans: *Byzanz –das Römerreich im Mittelalter,* Teil 2.2, Éds. F. Daim, J. Drauschke, Mainz 2010, 747-775,
[777] V. Ivanisevic, 2010, 747-775

приближних димензија 21 х 23м. На први поглед лако је уочити две целине- мању на југу и већу на северу, где обе имају стамбене просторије на западу и дворишта на истоку. Иако је логично тумачење да су у питању две грађевине настале у истом периоду, односно куће у низу са заједничким носећим зидом, истраживачи посвећени овом питању дошли су до закључка да су у питању два тракта исте грађевине. Веће двориште, са јужне стране зграде, било је са три стране обрубљено портицима ношеним зиданим ступцима, док је јужно, мање двориште, имало портик само са северне стране.[778] Под у стамбеним просторијама није сачуван, док у оба дворишта постоје трагови поплочања каменим плочама неправилног облика.

Грађевина 9 је откривена северно од простране грађевине 5. Квадратна основа димензија 12.6 х 7.2м почивала је на темељима штале о којој је било речи, из претходне фазе грађења. Према В. Иванишевићу, западно од објекта откривен је низ структура које су могле бити тезге, као и делови конструкције које су могле бити мале пећи.[779]

На крајњем југу тракта зграда уз западни бедем налази се **грађевина 1**, коју чини већа просторија правоугаоног облика димензија 12.85 х 8.3м на истоку и двориште које се на ову просторију надовезује са западне и јужне стране. Двориште је са југа и запада омеђано градским бедемима. Између простране сале и дворишта сачуван је довратник од опеке и малтера ширине 1.7м,[780] који је вероватно био затворен двокрилним вратима. Дрвени праг био је, према В. Иванишевићу, фиксиран преко камене подлоге.[781] Конструкција зидова је у доњој зони, чији су делови сачувани, од комада камена везаног блатом, просечне дебљине 90цм.[782] Спрат је вероватно био од лагане грађе- бондручне конструкције или сл.

Од **грађевине 3** остао је само крајњи североисточни угао, односно делови два зида ширине 70цм, који се сутичу, а чији се правци уклапају у правце простирања осталих грађевина у западном тракту четврти. На основу овако мало података није могуће са сигурношћу реконструисати просторну организацију грађевине, али се чини да је и ова кућа, као и остале у посматраном низу, могла имати двориште са западне стране.

[778] Б. Бавант, В. Иванишевић, Царичин Град - рановизантијски град, *Старинар*, XLVIII, 1998, 213-217; LIII-LIV, 2004,
[779] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[780] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[781] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[782] А. Момчиловић Петронијевић, 2013, 93

Северно од поменуте структуре налази се **грађевина 4**, која по просторној организацији наликује грађевини 1. Чине је сала приближних димензија 11.5 х 5м са истока и двориште са портиком уз западни зид просторије на западу. Зидови, чија конструкција по свему наликује осталим стамбеним структурама у Доњем Граду су уједначене ширине од 75цм.

Откривени су само делови две просторије **грађевине 6**, која својим положајем, нешто истуренијим ка истоку, излази из релативно правилне регулационе линије одређене позицијом источних фронтова структура 1, 3, 4, 7 и 8.

Грађевином 7 се наставља низ објеката ка северу. Чине је две просторије укупних димензија 10 х 7м на истоку и двориште са тремом просечне ширине 4м на западу, уз подножје куле у западном бедему Доњег града. Дебљина зидова је око 80цм.

Грађевина 8 заузима најсевернији положај у западном тракту. Њу, као и остале зграде, чини највећа просторија на истоку уз коју је нешто касније са запада дограђена нешто мања соба, укупних димензија основе 13.40 х 6.10м. На северној фасади регистровани су отвори којима се могло приступити обема просторијама, већој соби кроз пролаз ширине 150цм, а мањој кроз пролаз ширине 120цм.[783] Испред улаза су откривени остаци зиданих стубаца са траговима жљебова за олук.[784] Конструкција зидова, ширине 75 цм, у свему наликује осталим зградама у кварту, зиданим од камена везаним блатом. Зграда је имала и спрат, саграђен од дрвене грађе и лепа, док су подови били од набоја.[785]

Кровови свих грађевина у комплексу имали су конструкцију од дрвене грађе, покривену кровном опеком. Приземља свих грађевина била су од камена везаног блатом, према В. Иванишевићу уз коришћење дрвених рамова, у техници *opus craticium,* док су спратови били од дрвене конструкције и лепа.[786] Заједничка им је карактеристика и да су у каснијој фази на свим зградама извршене мање адаптације које су се, углавном, односиле на окупацију слободних површина у њиховој најближој околини. Ово је веома интересантан феномен који је редак код становања унутар утврђења, јер се у зениту касноантичког света стамбене структуре углавном модификују уситњавањем, тако да се добије што више резиденцијалних јединица, а ретко да се појединачне куће шире у основи. Према Б. Бавану, у кућама дуж уличног

[783] А. Момчиловић Петронијевић, 2013, 93
[784] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[785] Из А. Момчиловић Петронијевић, 2013, 93, према Б. Баван, Б. Иванишевић, 2004, 307
[786] V. Ivanisevic, 2010, 747-775

фронта живели су представници средње класе- службеници војног и чиновничког апарата, док су, на основу налаза ковачких и златарских алата пронађених у двема кућама, занатлије становале и радиле у западном тракту.[787] (Кат.бр.25)

26- Локалитет Свети Тројица- Кржинце, Владичин Хан, Пчињски округ[788]

Једну годину по рекогносцирању Грделичке клисуре током 2002.године, када је забележено постојање касноантичке некрополе и насеља, током заштитних археолошких истраживања на локалитету Кржинце-Свети Тројица откривени су остаци касноантичке грађевине.[789] Ова зграда је, према налазу новчића искованог у првој половини 4.века, опредељена у доба касне антике. Како не постоји археолошки слој деструкције, може се закључити да није насилно порушена, већ је напуштена, у могућем покушају становника да себи у тешким временима упада варвара на територију Римског царства, обезбеде сигурнији заклон.

Откривен је само део основе објекта, минималне површине 295м2. Ако се, према предложеној реконструкцији претпостави се згради приступало преко спољашњег трема на југоисточној страни, онда се, у складу са аналогијама са грађевинама из истог периода где се улаз налазио на подужној оси, може закључити да је оријентација дуже осе зграде била у правцу северозапад- југоисток. Како је објекат сачуван у темељној зони, мало тога се зна о комуникацијама унутар њега. Чини се да се главна комуникација одвијала преко ходника између великих соба површине од око 63м2- просторија 1 и 4 североисточне и југозападне оријентације, из којих се приступало мањим собама 2 и 3 површине од око 20м2.

Зидови зграде су сачувани само у темељној зони, грађеној од ломљеног камена везаног блатом. Лица зидова, ширине око 0.7м чине делимично обрађени камени блокови у којима је уочљиво да су неки у секундарној употреби. Очуваност је лоша, у висини од једног или два реда камена.[790] Због стања деструкције, нема фрагмената подова ни у једној од откривених просторија. Осим поменутих градитељских елемената, уочени су и трагови нагорелих дебелих греда кровне конструкције.[791]

[787] B. Bavant, Caricin Grad et les changements de l'urbanisme dans le centre des Balkans au VIe siècle, *Archeographe*, 2004, http://www.archeographe.net/node/132, посећено маја 2014.
[788] Једини помен ове грађевине је у: М. Ружић, М. Брмболић, В. Манојловић-Николић, Кржинце - Свети Тројица(касноантичка вила), *Археолошка истраживања Е – 75, Св.1,* РЗЗСК, Београд, 2005, 203-225
[789] М. Ружић, М. Брмболић, В. Манојловић-Николић, 2004, 205
[790] М. Ружић, М. Брмболић, В. Манојловић-Николић, 2004, 218
[791] М. Ружић, М. Брмболић, В. Манојловић-Николић, 2004, 211

Објекат је вероватно био део сеоског пољопривредног добра. Покретни налази упућују на то да је грађевина, осим становању, могла служити за обраду вуне и прераду коже, вероватно оваца које су могле пасти на околним обронцима.[792] На једној од нижих тераса падине постоји још један архитектонски објекат који је у вези са поменутим, али који није истражен. Обе грађевине налазе се на терасама које су благо окренуте ка северозападу, што их је штитило од удара јаких ветрова и сунца,[793] а иако се налазе високо у брдима, без трагова повезаности на царску инфраструктуру, саграђене су недалеко од потока[794] који, западно од комплекса и данас постоји. (Кат.бр.26)

27- Локалитет Каменитица-Моравиште, Мала Копашница, Лесковац, Јабланички округ[795]

Део касноантичког поседа на локалитету Каменитица- Моравиште је откривен и истражен 2003.год, под руководством С. Фидановског. С обзиром да је лоциран у плодном заталасаном делу равнице, недалеко од реке, као и да се у непосредној близини налазе остаци других архитектонских структура које нису истражене, може се претпоставити да је био део веће агломерације чије се становништво бавило пољопривредом и сточарством.[796] У прилог чињеници да је овај простор, због повољних гео- морфолошких карактеристика терена био повољан за насељавање и у ранијим периодима говори и чињеница да је 50м северозападно од римске агломерације делимично истражена некропола спаљених покојника, вероватно припадника дарданских племена.

Међу покретним налазима доминантни су уломци кухињске керамике за припрему и конзумирање хране, фрагменти стаклених посуда али и делови кадионица и светиљки. Такође, откривена је и једна бронзана крстаста фибула, врх гвозденог копља, ножа и српа, тег од керамике за разбој, камени жрвањ, као и украсни предмети од бронзе. На основу налаза новчића из доба владавине Гордијана и Грацијана, зна се

[792] М. Ружић, М. Брмболић, В. Манојловић-Николић, 2004, 219
[793] М. Ружић, М. Брмболић, В. Манојловић-Николић, 2004, 209
[794] М. Ружић, М. Брмболић, В. Манојловић-Николић, 2004, 205-207
[795] Једини помен ове грађевине у литератури је у С. Фидановски, Т. Цвјетићанин, Римска вила и некропола на локалитету Каменитица-Моравиште и Малој Копашници код Грделице, у *Археолошка истраживања Е-75*, вол. 1/2004 (М. Брмболић ед), 49-123, тако да је већина података коришћених у овој анализи преузето из тог текста.
[796] С. Фидановски, Т. Цвјетићанин, 2004, 51

да је грађевински комплекс подигнут током 3.века, а страдао је у пожару пред крај 4.или почетком 5.века.[797]

Откривени архитектонски налази омогућавају делимичну реконструкцију грађевине са најмање 4 наткривених просторија, приближне површине 250м2, као и дворишта и дела оградног зида комплекса. Близу претпостављеном југоисточном углу комплекса, источни оградни зид је на два места, која су на међусобном размаку од 2.5м, нешто шири. Могуће да је ту била улазна капија.[798]

Оградни зид, ширине 0.65-0.7м, је грађен од мањих и већих облутака и ломљених камених плоча које несумњиво потичу из корита Јужне Мораве и Копашничке реке, а за чије је везивање коришћено блато. Његова очуваност је само у висини једног реда облутака, 10-15цм. Темељен је релативно плитко, на дубини од око 0.65цм.[799]

Слична је конструкција и подземног дела зидова зграде, који су грађени од мањих и већих облутака и ломљених камених плоча са блатом. Због слабе очуваности не може се са сигурношћу тврдити какав је био конструктивни систем, али постоји претпоставка да је у питању био бондрук са испуном од ћерпича.[800] Подови у свим просторијама били су од набоја. Изузетак је део пода пронађен у просторији 4а где је регистровано постојање подних опека. Кров је вероватно био од дрвене грађе повезане металним клиновима, током истраживања пронађеним у шуту, двоводан, покривен тегулама чији су фрагменти откривени око објекта и у њему.[801]

Евидентирано је постојање канала који се пружа од запада према истоку у дужини од 9м и који је изграђен углавном од опека димензија 0.34x0.33x0.05 и тегула димензија 0.48x0.37x0.5. У овај канал се уливају два канала који су у нагибу од севера према југу, а који су изграђени од плочастог ломљеног камења. Њихова ширина се креће од 0.75 до 0.8м, док је ширина саме унутрашњости 0.16-1.20м. С обзиром да се не зна њихово полазиште, не зна се ни њихова намена, али се може претпоставити да су служили евакуацији атмосферских или отпадних вода.[802]

Коначно, у складу са природом евидентираних артефаката и аналогијама са другим сеоским кућама откривеним у римским провинцијама на овом делу Царства,

[797] С. Фидановски, Т. Цвјетићанин, 2004, 81
[798] С. Фидановски, Т. Цвјетићанин, 2004, 71
[799] С. Фидановски, Т. Цвјетићанин, 2004, 71
[800] С. Фидановски, Т. Цвјетићанин, 2004, 75
[801] С. Фидановски, Т. Цвјетићанин, 77, 2004
[802] С. Фидановски, Т. Цвјетићанин, 71, 2004

може се претпоставити да је она била део сеоског пољопривредног добра, а да се осим стамбене, у њој одвијала и производна делатност, на начин на који је ова секундарна функција присутна и у савременим сеоским домаћинствима. О власнику имања се не зна ништа, али је могуће да је власник био војни ветеран коме је додељена земља, [803] а који је могао потицати из ових крајева. (Кат.бр.27)

3.4.1 Примењени материјали и технике у пракси грађења касноантичких кућа на територији Србије

Период романизације територије данашње Србије био је у многоме обележен тежњом да се, између осталог, усвоји и практично примени технолошки процес, који је доласком римске војске, трговаца и чиновничког апарата, као и веома значајним присуством римских мајстора- занатлија, донесен у ове крајеве. Традиционалне технике грађења коришћене у раним периодима царства су већ у доба продора Римљана на Балкан биле унапређене проналаском бетона, односно лива, који је за увек обележио грађевинарство и проширио границе архитектонског обликовања. Могућност конструисања од солидног материјала и коришћења напреднијих техника у многоме је утицала на модификацију културе становања и развоја програма стамбене архитектуре, који је, у зависности од економских могућности и друштвеног статуса породице, подразумевао широк опсег од вишеспратних зграда колективног становања, до, у секундарној функцији у односу на њихову јавну намену, раскошних палата владара.

Овде приказан преглед коришћених материјала и примењених техника у пракси грађења касноантичких кућа са територије Србије представља покушај да се препознају и дефинишу особености конструкција овог архитектонског програма, као и да се детерминишу услови који су утицали на одабир одређених материјала и техничких решења. У даљем тексту неће бити понављања описа техника грађења и конструктивних елемената о којима је било речи приликом интерпретације и реинтерпретације појединачних локалитета. Такође, биће избегнуто набрајање и дескрипција различитих градитељских техника карактеристичних за период касне антике,[804] чији примери нису препознати међу стамбеним структурама овог подручја.

[803] С. Фидановски, Т. Цвјетићанин,Т., 81, 2004

[804] Осим више пута поменутог Витрувијевог текста *Десет књига о архитектури*, Катоновог *De Re Rustica* и Плинијеве *Historia Naturalis,* међу референтним радовима о градитељским техникама из доба Рима су и A. Choisy, *L' art de bâtir chez les Romains*, Paris, 1873, J. P. Adam, *La construction romaine : matériaux et techniques*, Paris, Picard, 1984, R. Ginouvès, *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine. II. Éléments constructifs : supports, couvertures, aménagements intérieurs*. Préface de Roland Martin, Rome- *EFR*, 1992, А. Радивојевић, *Конструкције и технике грађења античког Рима*, Београд, 2004, итд.

3.4.1.1 Основне карактеристике и порекло конструктивних материјала

Из предримског периода на територији Србије пронађени су трагови бројних градитељских остварења староседелачких племена. Једноставне стамбене грађевине које су привремено или трајно насељавала, међу којима су најкарактеристичније колибасте структуре, здања сојеничког и земуничког типа и други типови који су били коришћени и у млађим историјским раздобљима, разликовале су се по просторном обликовању и примењеним конструктивним решењима од римских кућа. Међутим, оно што је, без обзира на градитељску традицију, предантичким и античким стваоцима на овом простору било заједничко јесте коришћење локалних материјала, у зависности од природних ресурса најближе околине. У том смислу, у најранијим периодима по доласку Римљана у ове крајеве, за изградњу кућа употребљавани су земља и дрво, којих је на плодним теренима који су насељавани било у изобиљу, као и камен у брдовитим подручјима.

Опека и опекарски производи

По усвајању иновативних технологија од стране локалног становништва и досељавању ислужених војника, принцип коришћења сировина из најближе околине се није променио. На овај начин не само да је градитељски материјал био бесплатан, или је постизана његова најнижа цена, већ је и транспорт био најповољнији. Наравно, кроз разматрање укупног корпуса стамбених структура из доба антике, а посебно из касноантичког раздобља са тла Србије, ова тврдња се вишеструко потврђује. На територији равничарске Војводине доминантан градитељски материјал је опека, најчешће произведена у непосредној близини градилишта, од локалне глине доброг квалитета. Пример на коме је, због боље истражености терена могуће разматрати целокупан процес, од припреме сировине, калупљења, сушења и печења до уграђивања опекарских производа је Сирмијум, унутар чијих су бедема на различитим локацијама пронађене бројне керамичке пећи. Међутим, зна се да је индустрија опекарских производа била лоцирана на далекој источној периферији града, на терену недалеко од реке Саве и уз пут Сирмијум- Сингидунум,[805] чиме је обезбеђено једноставно водоснабдевање неопходно за функционисање производње и олакшан транспорт финалних производа. На локалитетима 1, 4 и 35, као и 21, који су приказани у овом раду, пронађени су трагови употребе опеке, пре свега при конструисању зидова и опшива отвора, а затим и при облагању подова и израде подних мозаика од

[805] М. Јеремић, 1998, 258

опекарских производа лептирасте и хексагоналне форме.[806] Међу стамбеним структурама са територије Србије које су некада припадале римској Панонији по уделу елемената од печене глине у укупној грађи издваја се грађевина са локалитета Врањ у коме су, такође, осим фрагмената опеке и црепа пронађене бројне плочице којима су облагани подови.[807]

Опекарски производи чине велики удео грађевинског материјала од којих су сазидане сеоске куће на широј територији Виминацијума. Легијске циглане[808] откривене на простору ван градског утврђења налазиле су се у близини Млаве, не местима која су обиловала глином.[809] Најинтензивнија производња опекарских производа је, према налазима пећи, опредељена у период 2.и 3.века, мада су пронађене и пећи које су биле коришћене у 1.и у 4.веку. Управо у 2.веку је сграђена грађевина са локалитета Над Клепечком, код које су надземни делови зидова, стубићи хипокауста и подна облога у потпуности били од опеке.[810] Насатично слагане, присутне су и у конструкцији темеља два века касније сграђене и коришћене сеоске куће са локалитета Ливаде код Ћуприје.[811]

Опека је играла значајну улогу и у конструкцији стамбених структура откривених на Царичином граду. Опекарске производе са овог локалитета, без обзира на присуство различитих примеса у коришћеној земљи, карактерише то да су веома добро печени, али изведени у процесу брзе и грубе манипулације током калупљења и сушења, што је резултирало неправилностима ивица.[812] Околина Царичиног града је недовољно истражена, али се на основу налаза пећи на левој обали Царичине реке,[813] претпоставља се да су опеке израђиване у производном центру који је био недалеко од самог утврђења. Иако су надземни делови конструкција у веома лошем стању, може се претпоставити да је осим за поплочање појединих просторија, опека коришћена и за конструкцију зидова градске резиденције, тзв. „виле урбане“.[814] Трагови конструкције

[806] G. Miloševic, 2008, 369; М. Јеремић, 1998, Анекс, 152, сл.37; М. Јеремић, 1998, 225. Из М. М. Јеремић, 1998, 260 према А. Милошевић, Сирмијум 1, 118: Формат опеке је углавном 1 стопа ширине и стопа и по дужине (42-45 x 28-30 x 4.5-7мм). Млађе опеке, из 1.и 2.века су мање дебљине (3.5-6цм), док су старије дебље (4.5 до 8цм)

[807] В. Даутова Рушевљан, 2008, 289; Даутова Рушевљан, В.,1999- 2000, 15

[808] Према Ч. Јордовић, Грнчарски и цигларски центар у Виминацијуму, *Saopštenja*, XXVI, 1995, 95- 106, 95, Осим војних, постојале су цивилне, а касније и царске циглане.

[809] Ч. Јордовић, 1995, 96

[810] М. Јовичић, 2011, 44-49

[811] М. Јовичић, 2011, 34-38

[812] М. Јеремић, Опеке Царичиног Града, *Ниш и Византија*. Зборник радова IV, Ниш, 2006, 213-228, 213

[813] М. Јеремић, 2006, 213-214

[814] А. Момчиловић Петронијевић, 2013, 88-89

од опеке пронађени су и међу археолошким остацима кућа у стамбеном кварту Доњег Града, пре свега у поплочању, опшивима прозора и врата.[815]

Осим поменутих, трагови коришћења опекарских производа откривени су у свим касноантичким кућама са територије Србије. Чак и када нема трагова зидања опеком, она је најчешће фрагментована присутна у деловима супструкција темеља и подова, дробљена или самлевена као примеса малтера, а уломци кровне керамике откривени су на готово свим локалитетима.

Камен

Високо развијена технологија експлоатације и обраде камена омогућила је урбанизацију територије унутар граница Царства, али и изградњу кућа на местима на којима је он био доминантан градитељски ресурс. Из анализе грађевина представљених у овом раду може се закључити да је код свих грађевина камен коришћен у конструисању темеља, зидова, стубова, делова опшива око отвора, облога подова и декоративне пластике, али и да је на већини локалитета коришћен материјал чије је порекло детерминисано. За изградњу стамбених структура које су се налазиле унутар градова углавном је коришћен камен из оближњих каменолома, док су сеоска имања најчешће грађена од приломљеног камена и облутака најближих река. Сав камен, пешчар, кречњак, шкриљац и меремер (крупнозрни и ситнозрни, црвени и зеленкасти) коришћен на грађевинама Сирмијума потиче из фрушкогорског каменолома.[816] Грађевине откривене на широј територији Виминацијума, попут оних са локалитета На Камењу, Над Клепечком, Ливаде код Ћуприје,[817] сазидане су од зеленца експлоатисаног из каменолома у близини села Рам, римске Ледерате, која се налази на 15км од Виминацијума. Коришћен је и пешчар и кречњак, којих нема у близини, па су воденим путем довожени.[818] Стамбени објекти са шире територије Наисуса, овде се пре свега мисли на грађевине А, Б, Е и Г са Медијане, били су од облутака из Нишаве, али је код већих зграда јавне намене констатовано присуство камена из оближњег каменолома у Хуму. Сличан принцип снабдевања облуцима из река примењиван је и при грађењу кућа са пољопривредних имања, попут оне из Думбова- са Думбовачког потока, Кржинца- из Јужне Мораве итд.[819] Осим облутака који су уграђивани у свом

[815] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[816] М. Јеремић, 1998, 261
[817] М. Јовичић, 2011, 34-38; 40-41; 44-49
[818] E. Nikolić, Contribution to the study of roman architecture in Viminacium: construction materials and building techniques, *APN*, Br. 8, 2012 [št. 2013], 21-48, посебно 21, 22
[819] О. Брукнер, 1976, 23; М. Ружић, М. Брмболић, В. Манојловић-Николић, 2004, 218

природном облику, коришћен је и ломљени кречњак, пронађен на локалитетима у Поскурицама, Анинама, Вишесави, Кржинцима, Медијани, притесани комади уграђивани у лица зидова, као и брижљиво обрађени тесаници којима су ојачавана статички осетљива места. Осим за конструисање вертикалних елемената, камен је употребљаван и за израду прагова, попут оног откривеног у тзв.“вили урбани“ у Царичином Граду, као и облагање подова, најчешће унутрашњих дворишта. Ломљеним гранитом у рустичној обради поплочано је унутрашње двориште резиденције са локалитета 4 у Сирмијуму,[820] плочама од шкриљца прекривен је под дворишта тзв. „виле урбане“ из Царичиног града.[821] Ситнији комади углавном су коришћени за супструкцију малтерних подова, а у неким кућама, на пример зграде са локалитета На Камењу, или грађевине Г са Медијане,[822] уливени у малтер, они представљају завршни слој пода.

Дрво

Дрво је због својих физичких карактеристика- пре свега велике чврстоће на затезање, било саставни део конструкције римских кућа. На тлу Италије евидентирани су бројни налази на основу којих се са сигурношћу може говорити о уделу дрвета у изради темеља, оплате и зидова, подова, кровне конструкције, делова ентеријера и унутрашње опреме.[823] Међутим, због своје трошности и чињенице да је највећи број разматраних грађевина са тла Србије страдао у пожарима, оно је тек на неколико локалитета пронађено у траговима. Као илустрација може да послужи налаз нагореле кровне греде са металним клиновима, откривене на локалитету Св. Тројица у Кржинцима. Претпоставља се да је у нашем региону, осим за кровну конструкцију, дрво коришћено и за грађење надземног дела зидова. Међу веома скромним материјалним траговима је налаз фрагмената малтера са локалитета у Поскурицама, у коме су идентификовани отисци трске, која је вероватно била носилац зидне облоге,[824] као и остаци дрвеног прага преко малтерне подлоге грађевине 1 откривене унутар целине стамбеног кварта у Царичином Граду.[825]

[820] М. Јеремић, 1998, 222
[821] В. Кондић, В. Поповић, 1977, 91, 92
[822] М. Јовичић, 2011, 41; П. Петровић, 1996, 297
[823] Више у R. B. Ulrich, *Roman Woodworking*, Princeton, 2007
[824] Д. Петровић, 1964-65, 254
[825] V. Ivanisevic, 2010, 747-775

Малтер

Осим малог броја локалитета на којима су очувани делови кућа били у сухозиду, а подови од набоја, попут грађевине Б са Медијане, свуда је присутан малтер. Коришћен је блатни и, много чешће, кречни малтер са негашеним или гашеним кречом. Малтер је употребљаван као везиво при грађењу вертикалних носећих елемената, њиме су облагани надземни делови зидова, али је чинио и слој подлоге, везиво за подну облогу или чак завршни слој подова. Коришћењем хидрофобних малтера обезбеђивана је водонепропусност подова просторија које су биле изложене влаги, као и дна канализационих канала и канала за загревање. Малтеру је, да би се побољшале ове карактеристике, додавана дробљена или млевена опека. Овакви малтери присутни су на скоро свим локалитетима Сирмијума, Виминацијума, као и у сеоским кућама из целе Србије. Крупнији комади опеке проналажени су у малтерским смесама којима је везивана опека и камен у темељима и зидовима, као и у супструкцијама подова, док је фини прах опеке коришћен за малтерисање зидова и завршну обраду подова. Место сумњи у њихове заиста хидрофобне особине оставља чињеница да опека сачињена од глине одговарајућег хемијског састава, тек печењем на температурама вишим од 950°C стиче пуцоланска својства.[826] С обзиром да на овом стању истражености градитељских малтера стамбених структура нисмо сигурни у тај податак, о стварним карактеристикама оваквих, углавном ружичастих или црвенкастих малтера, може се говорити тек по извршеној физичкој и хемијској анализи.

Метал

Метал је у стамбеним објектима коришћен углавном за израду гвоздених окова врата и спојних средстава за повезивање дрвених елемената конструкције. На локалитету у Поскурицама, као и локалитетима са Царичиног Града проналажени су делови алки са врата и слабо очуване шарке. Такође, на великом броју налазишта евидентирани су клинови различитих димензија који вероватно потичу са кровне конструкције. Секундарно присуство метала у конструктивним елементима одређено је малобројним налазима трагова оловних цеви којима је вода довођена до кућа. Један од примера је отисак цеви у малтерном слоју пода портика из грађевине Г са Медијане.[827]

[826] Из Е. Николић, Contribution to the study of Roman architecture in Viminacium: Construction materials and building techniques, *Archaeology and Science*, 8, Beograd, 2013, 21-48, 31, према I. S. Pinheiro, L. C. Montenegro, A. G. Gumieri, 2010 "Pozzolanic Activity of Recycled Red Ceramic Bricks". *Second International Conference on Sustainable Construction Materials and Technologies*, 2010, http://www.claisse.info/2010%20papers/l31.pdf (accessed March 25th, 2012).
[827] П. Петровић, 1996, 297

3.4.1.2 Технике грађења конструктивних елемената

Као што је о томе више пута до сада било речи, стање очуваности највећег броја касноантичких кућа са ових простора је толико лоше да је могуће пратити само негативе темеља или њихову најнижу зону. Зато је веома тешко говорити о техникама грађења надземних делова конструкција. Међутим, добро позната чињеница да је у традицији античко римског градитељства посебна пажња посвећивана фундирању грађевина потврђена је и на примеру стамбене архитектуре антике са територије Србије. Све истражене грађевине су на стабилном тлу, због чега је темељење релативно плитко. Са изузетком зграде из Анина, где је ширина темеља велика, скоро 90цм,[828] код осталих грађевина она је релативно уједначена и креће се у распону од 50 до 80цм. Како ни код једне руралне стамбене структуре нису пронађени остаци степеништа, а с обзиром на релативно малу дубину и ширину темеља, може се претпоставити да су ове грађевине биле приземне.

Темељи

Постављање необрађених или притесаних комада камена у сухозиду је један од, у антици најстаријих, начина конструкције темеља. Примењен је при изградњи касније дограђених просторија куће са локалитета На Камењу, где су комади камена зеленца, црвенка и опеке полагани у ров ширине 0.65-0.7м.[829] Темељ у сухозиду је препознат и на локалитету Вишесава, где су брижљиво одабирани комади камена сличне величине без примене везива наслагани у темељни ров. Преко њих је положен слој дробљеног камена и либажни слој као припрема за зидну конструкцију. [830] У сухозиду су сазидани и подземни делови грађевине Е са Медијане.[831]

Израда лица темеља и зидова од камених блокова мање или више неправилне форме, полаганих без формирања редова, а са видљивом тежњом да међупростор између појединачних комада буде што мањи, уз истовремено грађење језгра конструкције, у античком свету називана *opus incertum*, била је веома заступљена техника зидања аничких кућа из Србије. Њен напреднији облик, где језгро темеља чине ситнији комади, на спољној страни су бирани, крупнији комади, а у угловима пажљиво обрађени тесаници, идентификован је у темељној конструкцији куће из Поскурица.[832] *Opus incertum* од ломљеног кречњака везаног кречним малтером и са тесаницима сиге

[828] Р. Арсић, 2009, 89-90
[829] М. Јовичић, 2011, 40-41
[830] Ј. Бућић, П. Петровић, 1986, 35
[831] П. Петровић, 1996, 296
[832] Д. Петровић, 1964-65, 255

у угловима просторија примењен је и на згради из Анина, код које су темељи знатно шири, скоро 90цм.[833] Најчешћи облик зидања темеља, а и зидова кућа откривених у овим крајевима, је варијанта поменуте технике карактеристична по томе што је осим камена, за израду лица и испуне зидова коришћена и цела или фрагментована опека. У литератури је ова техника позната као *opus mixtum incertum, opus pseudo incertum,* односно *pseudo incerto.*[834] Приликом процеса полагања камена, углавном неправилног облика и опека у темеље и зидове, водило се рачуна о чврстоћи структуре, односно о стабилности везе између појединих елемената. На локалитетима где је идентификована лошија градња, односно неправилности у распореду камена и опеке, такође је регистровано коришћење веће количине малтера.

Без обзира на технику грађења, код једног дела разматраних грађевина постоји супструктура преко које су темељи постављани. Улога подлоге није била само равнајућа, већ је служила и као изолација од влаге. Супструктура од хидрауличног малтера, преко које је постављена темељна конструкција од необрађеног камена и опеке везаних кречним малтером регистрована је на локалитету Врањ.[835] Техником *opus spicatum*, насатичним полагањем опеке без употребе малтера у темељни ров, израђена је подлога за темељ грађевине на локалитету Ливаде код Ћуприје, преко кога је конструкција од камена зеленца и малтера.[836]

Зидови

Како темељна стопа код већине грађевина није наглашена, а остаци зида нису сачувани, може се, без сигурности, претпоставити да су и они били саграђени у истом маниру. Међутим, на основу боље очуваних налаза стиче се утисак да је најчешће примењивана техника за грађење зидова *opus mixtum,* која је у касној антици на територији Србије примењивана у форми на коју је утицало градитељство источних делова царства, тзв. „византијски“ *opus mixtum.*[837] Трагови оваквих конструкција од облутака или ломљеног и по ивици притесаног камена са либажним слојевима од опеке и испуном од трпанца, препознати су на локалитетима са стамбеним структурама у Сирмијуму, на широј територији Виминацијума и многим другим. Веома је занимљиво да су на структурама које су биле од секундарног значаја у односу на саму кућу, попут

[833] Р. Арсић, 2009, 89-90
[834] А. Радивојевић, 2004, 51, J. P. Adam, 1984, 141
[835] В. Даутова Рушевљан, 2008, 289
[836] Јовичић, 2011, 34-38
[837] A. Radivojevic, N. Kurtovic- Folic, ”Evolution of Bricks and Brick Masonry in the Early History of Its Use in the Region of Today’s Serbia”. J. Mater. Civ. Eng. 18, Special issue: *Innovative Materials and Technologies for Construction and Restoration*. Reston, VA: American Society of Civil Engineers, 2006, 692-699, 693-694

дворишта грађевине Б са Медијане, били коришћени елементи у секундарном положају- попут већ употребљаваних опека, делова питоса и сл.[838]

Преградни зидови су по правилу били мање дебљине, саграђени од облутака или опека везаних малтером, плићих темеља или ослоњени директно на тло.

На основу налаза оборене лучне конструкције јужног портика пронађене *in situ*, на локалитету 4 и 35 у Сирмијуму[839], очуваних делова довратника на локалитету 1 у Сирмијуму,[840] као и налаза из стамбеног кварта Царичиног града,[841] може се закључити да је опека везана малтером коришћена на статички осетљивим местима попут лукова и лица отвора на фасадама. Може се претпоставити да је опека била и главни грађевински материјал за грађење сводова, али, осим тесних комада сиге и опеке димензије 35 x 26 x 5 који су повезани кречним малтером пронађени у грађевинском шуту унутар апсиде грађевине из Анина,[842] материјалних доказа који би дозволили увид у начин конструисања нема.

У претходном излагању било је речи о техникама грађења опеком и каменом. Међутим, у складу са претпоставкама истраживача који су се темељито бавили појединим локалитетима, а и према аналогијама са истовременим стамбеним структурама са целе територије Царства, зна се да је за конструисање надземног дела кућа могла бити коришћена и јефтина грађевинска техника при којој се у дрвени оквир који носи и укрућује склоп ставља испуна од ситног камена, опеке или било ког другог материјала који је био на располагању, а који је био везиван блатом или малтером. Теоретски, овакви зидови су тањи од зидова масивних конструкција, ширина зависи од димензије дрвене грађе, а њихови темељи су могли бити изграђени од дрвета или камена и опеке. Овакав начин зидања, веома отпоран на сеизмичке потресе, је углавном примењиван при изради преградних зидова или анекса постојећих зграда.[843] Хипотеза о постојању бондручних зидова на локалитетима Авлије и стамбене четврти у Царичином граду заснивају се на пронађеном великом броју уломака опека и ситног камења, али нема довољно података за детаљну реконструкцију конструктивног склопа. С обзиром на трошну природу дрвене грађе, као и то да су скоро све откривене

[838] Љ. Зотовић, 1975, 76
[839] М. Јеремић, 1998, Анекс, 152, сл.37
[840] О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, 59
[841] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[842] Р. Арсић, 2009, 89-90
[843] R. B. Ulrich, C. K. Quenemoen, *A Companion to Roman Architecture*, Oxford, 2014, 185

куће страдале у пожарима[844] током 4.века, времена честих напада варварских племена, а и чињенице да су откривене током брзо изведених, заштитних ископавања, чини се могућим да су елементи изгорели, а њихови трагови, уништени применом деструктивних археолошких техника, измакли очима истраживача. Због свега реченог, а узевши у обзир количину доступне дрвене грађе на плодним теренима Србије, затим то да је на многим локалитетима пронађена само најнижа зона темеља или њихов отисак у тлу, треба имати на уму могућност да је техника *opus craticium* имала много већи удео у конструкцији приземља, а вероватно и спратова, касноантичких кућа на овом подручју, него што се претпоставља.

Стубови

Осим зидова и темеља, откривене вертикалне делове конструкције чине и стубови као носећи елементи спратова, таваница и горњег слоја пода код система за загревање. Фрагменти база стубова од камена пронађени су на локалитетима „вила урбана“ у Царичином граду[845] и на месту портика уз фасаду грађевине на локалитету На Камењу у околини Виминацијума.[846] Најбоље очувани налази су стубови перистила са локалитета 4 и 35 из Сирмијума,[847] чија је готово сасвим сигурна реконструкција могућа, а о којој ће бити речи у поглављу о декоративним елементима. На већим градилиштима примењиван је *opus figlinum,* који се односи на по мери израђене опекарске елементе за израду стубова, капитела и сл.[848] Посебно интересантан налаз су фрагменти округле опеке од које су, у правилном слогу са малтерним везивом, могли бити саграђени стубови који су носили трем око унутрашњег дворишта градске резиденције са локалитета 1 у Сирмијуму.[849]

Систем за загревање

Стубићи хипокауста као носећи део система за загревање су откривени на локалитету 4 и 35 у Сирмијуму, на локалитету Врањ, Над Клепечком, Анине, Црквине-Баре и у грађевини Г на Медијани. На свим локалитетима је за изградњу стубића коришћена опека квадратног или правоугаоног облика и кречни малтер, са изузетком

[844] Витрувије у *Другој књизи о архитектури*, II.8.20, износи мишљење о појединим врстама дрвећа као грађевинским материјалима и техници зидања бондруком. Опасност о пожара, највише у грађевинама у којима је примењен дрвени скелет са пругењем, је главни разлог његовог негативног става у односу на технику opus craticium или craticii
[845] В. Кондић, В. Поповић, 1977, 91, 92
[846] М. Јовичић, 2011, 41
[847] М. Паровић- Пешикан, 1970, 265- 274
[848] R. B. Ulrich, C. K. Quenemoen, 2014, 493
[849] М. Јеремић, 1998, 213

хипокауста на локалитету Анине где стубићи од отесане сиге, камена или опеке[850] и локалитета Црквине- Баре где је као везиво за опеку коришћен блатни малтер.[851] Занимљив је налаз стубића од опеке са локалитета Над Клепечком. Наиме, како би се повећала површина за пријем оптерећења и избегло пробијање подлоге, градитељ је стубиће од опеке формата 18x18x7цм постављао на подлогу од опеке већег формата, 30x30x7цм која је налегала на доњи под.[852] Суспензуру хипокауста чини набијена земља или, као у случају структура са локалитета Врањ, Над Клепечком, Црквине-Баре, Анине, постоји и доњи под од хидростатичког малтера, постављен преко подлоге од ломљене опеке и камена. Горњи под је на свим локалитетима сачуван фрагментарно. Ово је разумљиво с обзиром да сам хипокаустни систем чини статички ослабљену тачку грађевине, осетљиву на слегање. Ако би се суспензура доњег пода услед слегања терена повлачила, угрожавала би стабилност стубића. Њихово померање у времену коришћења грађевине могло је узроковати пуцање пода и улажење дима у просторију, а у каснијим периодима утицало на бржу деструкцију архитектонских остатака. Узевши у обзир ове разлоге разумљиво је зашто у неким грађевинама, попут оних пронађеним на локалитетима Поскурице и код Железничке станице у Белој Паланци, постоје трагови ложишта,[853] али не и подова и стубића хипокауста.

Део система за загревање били су и канали, откривени на локалитетима Врањ, Над Клепечком, Поскурице и Црквине- Баре. Били су сграђени од камена и опеке везане кречним малтером. Канал пронађен у грађевини на локалитету Авлије у Клењу, сграђен на исти начин и са дном од хидростатичког малтера, такође је могао припадати систему за загревање, али се због деструкције налаза услед које је немогуће доказати постојање ложишта или стубића хипокауста на њега не може одговорити.[854] Овакви канали са дном од хидростатичког малтера, откривени на локалитетима 1, 4 и 35 у Сирмијуму, Над Клепечком, у стамбеном кварту Царичиног Града итд, углавном су служили евакуацији отпадних вода из грађевина и, у зависности од положаја куће и праваца уличне комуникације, место њиховог прикључивања на градски колектор је познато или се може претпоставити.

---

[850] Преузето јануара 2014 са званичног сајта ЗЗСК Ваљево: http://www.vaza.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=92:abaka-tvrava&catid=44:arheologija&Itemid=213#
[851] Д. Спасић, 1995, 55
[852] М. Јовичић, 44-49
[853] Д. Петровић, 1964-65, 254; Д. Сабовљевић, 1888, 67
[854] Г. Ковић, 2013, 195

Кровна конструкција

Коначно, после излагања о конструкцији темеља, зидова, стубова, сводова и система за загревање, нужно је поменути и носеће елементе кровне конструкције. О њој, из разлога о којима је било речи у делу о бондручним системима, заиста нема скоро никаквих података. Како су Римљани владали технологијом обраде дрвета, а на основу реконструкције налаза са боље очуваних локалитета који пружају информације о начинима формирања веза између појединачних елемената, као и о конструктивним системима међуспратних и кровних конструкција,[855] нема разлога сумњи да су они били примењивани и у касноантичким кућама са ових простора. Ипак, ми у односу на налазе металних клинова са наших локалитета можемо само да нагађамо о димензијама масовне дрвене грађе која је коришћена. Уломци кровних опека, тегула и имбрекса пронађени на готово свим налазиштима, иначе, веома тешког кровног покривача који је морао да буде ношен дрвеним елементима одговарајућих димензија, такође омогућавају стварање приближне слике о кровној конструкцији, која је, по свему судећи, веома наликовала оној коју примењујемо и данас.

3.4.2 Поступци завршне обраде, декоративни елементи и опрема ентеријера касноантичких кућа на територији Србије

Начин завршне обраде конструктивних елемената, архитектонска опрема и декорација су значајан комплементаран фактор за, мање или више прецизно, одређивање периода грађења и коришћења зграда, разумевања различитих фаза грађевинских адаптација, понекад и намене просторија, као и оквирно детерминисање финансијског и друштвеног положаја власника куће и његове породице. Овај приказ репертоара мотива и стилских одлика елемената ентеријера обухвата налазе из целог стамбеног архитектонског програма, како урбаних, тако и руралних резиденцијалних структура, њихову компарацију и покушај разумевања особености које су обележиле унутрашњост кућа у касној антици на овим просторима.

Подови

Подови откривених римских кућа су, осим у случају горњег пода система за загревање, углавном били постављени на земљи преко одговарајуће подлоге. Они су, с обзиром на чврстоћу малтера који су коришћени за њихову израду, могли играти улогу у укрућивању конструктивног система зграда. Ипак, у односу на носећи значај

[855] Више у: R. B. Ulrich, 2007

масивних вертикалних елемената, допринос подова се може сматрати занемарљивим, тако да ће у даљем тексту структура подова, уз површинску обраду зидова, сводова и таваница, унутрашње опреме и декорације, бити представљена као елемент ентеријера који је био део слике провинцијске римске куће у касној антици. Такође, на нивоу деструкције налаза који карактерише касноантичке куће у Србији, подови нам вероватно неће помоћи да одредимо тачну намену просторија, али ће свакако допринети успостављању хијерархије значаја појединих соба.

Најједноставнији под био је од утабане или набијене и запечене земље. Ретке су стамбене структуре, попут касноантичких кућа са локалитета Вршенице (Сл. 9), затим грађевина Б и Е са Медијане, у којима је највећа, у односу на укупну површину подова, била од набоја, без икакве подлоге.[856] Овакви подови су карактеристични за ванградска здања, скромније конструкције, која су се налазила унутар комплекса пољопривредних имања, или подове просторија које су служиле економској намени.

На широј територији Царства проналажени су материјални докази дашчаних подова постављених преко набоја, углавном коришћени у производним и складишним просторијама, а веома ретко унутар резиденцијалних грађевина.[857] Према доступним информацијама, на нашим локалитетима још увек нису откривени овакви трагови.

Много су чешће зграде у којима је набој био део подлоге за компликованију подну конструкцију. У случају грађевине са локалитета Врањ, преко набоја је откривен танак слој жуте иловаче са траговима делова завршног слоја пода од запечене земље црвенкасте боје.[858] У најједноставнијим случајевима слој малтера је био полаган преко утабане земље, што потврђују археолошки остаци зграде са локалитета Анине. Неретко су у завршни слој малтера били уграђени облуци, као што је то случај са просторијама које вероватно нису биле наткривене, на локалитетима у Думбову и грађевини Г на Медијани.[859] Површине добијене оваквом техником, коју су Римљани прихватили од Грка, биле су неравне, а сам начин грађења био је познат под називом *lihtostration* или *opus barbaricum.*[860]

Сложеније подне структуре подразумевају присуство једног или више дренажних или равнајућих слојева, доњег-*rudus* и горњег, финијег-*statumen*. Они су обично били од шљунка, мањих комада камења и малтера или фрагментоване опеке и

[856] С. Дрча, 2006, 27; П. Петровић, 1996, 296
[857] Више у: R. B. Ulrich, 2007
[858] В. Даутова Рушевљан, 2005, 241
[859] О. Брукнер, 1976, 23; П. Петровић, 1996, 298
[860] Из А. Радивојевић, 2004, 96, према J. P. Adam, 1995, 253

ломљеног камења везаног кречним малтером. Завршни слој, *nucleus*, је најчешће био израђен од кречног малтера, попут оног на локалитетима Старо гробље у Кривељу, Анине, Думбово, Врањ итд.[861] Такође, могао је бити и од малтера са дробљеном или млевеном опеком, у техници *opus signinum* (*cocciopesto*), и у зависности од карактеристике опеке као додатка кречном малтеру варирао је степен његове водонепропустивости, као и нијанса, од розикасте до црвене. Овакви подови су откривени на локалитету 1 и 21 у Сирмијуму, локалитету у Поскурицама, Црквине-Баре, Вишесава итд.[862] Из прегледа пронађених остатака подова чини се да су они представљали хигијенски стандард за подну облогу и да градитељ њиховим уграђивањем није тежио постизању естетске вредности. Такође, велика пажња посвећена хидрауличкој изолацији коју су овакве подне облоге, уколико је коришћена фрагментована опека одговарајућег квалитета, обезбеђивале, наводи на идеју да су у овим просторијама обављане одређене производне делатности, или да су пак имали функцију купатила. Друга хипотеза је посебно тешко доказива јер у светлу истражених налаза не постоје доводи воде, нити остаци када и базена, који би обезбедили функционисање балнеума.

Опекарски производи различитих формата чинили су поплочање већине градских и једног дела руралних грађевина, пре свега на локалитетима у Сирмијуму, Царичином Граду, Медијани, Над Клепечком, Врањ. Осим опеке квадратног облика коришћене су и правоугаоне плочице, попут оних димензија 4.5x2.5x8цм са локалитета Врањ.[863] Посебно је занимљив налаз из грађевине са локалитета Над Клепечком, у којој је пронађен остатак пода од опека израђеног у техници *opus spicatum*, преко слојева хидростатичког малтера ситне и крупне гранулације и равнајућег слоја од кречног малтера.[864]

Опекарски производи хексагоналних и лептирастих форми, као и керамичке тесере коришћени су за израду мозаика на подовима резиденције на локалитету 1 у Сирмијуму.[865] Ова мозаичка техника, *opus musivum*, примењивана је за украшавање подова, зидова и сводова слагањем керамичких елемената, коцкица од камена или стакла на малтерну подлогу, уз формирање декоративних геометријских или

[861] О. Илић, 2012, 109- 110; Р. Арсић, 2009, 88-90; О. Брукнер, 1976, 23; В. Даутова Рушевљан, 1999-2000, 15
[862] G. Miloševic, 2008, 369; М. Јеремић, 1998, 225; Д. Спасић, 1995, 59; Ј. Буђић, П. Петровић, 1986, 35
[863] В. Даутова Рушевљан, 1999- 2000, 15
[864] М. Јовичић, 2011, 44-49
[865] G. Miloševic, 2008, 369

фигуралних представа. На локалитетима са остацима касноантичке стамбене архитектуре у Србији најчешћи су налази геометријских мозаика израђених од коцкица различитих врста камена, *tesselae*, по којима је и техника названа *opus tesselatum*. Овакви мозаици пронађени су у грађевини А на Медијани, у резиденцијама са локалитета 1 и 4 и 36 из Сирмијума, а делови лоше очуваног мозаика откривени су и у тзв. „вили урбани“ са Царичиног Града.[866]

Завршна обрада зидова и плафона

Завршна обрада малтерисањем зидова била је уобичајена у периоду касне антике. Фрагменти бојеног малтера пронађени су на локалитетима Авлије, локалитету 1, 4 и 35, 21 у Сирмијуму, Врањ, у Думбову, Поскурицама, Црквине- Баре, у Вишесави итд. Посебно је занимљив налаз са локалитета из Поскурица, где су пронађени фрагменти малтерне облоге чије је лице било пердашено и бојено сивом или љубичастом бојом, а на чијем су наличју евидентирани отисци трске која га је носила.[867]

Основа за фину и веома чврсту малтерну облогу која је била носилац зидне слике била је од малтера лошијих механичких карактеристикама у коме су, као што је случај са фрагментима откривеним на локалитету Врањ, често постојали трагови млевене цигле, камена, песка и креча.[868] Слична је ситуација и када су у питању зидне слике са локалитета Црквине- Баре, где је преко слоја грубљег малтера са примесама песка био тањи слој од кречног малтера по коме се сликало.[869]

Све зидне слике са разматраних локалитета биле су реализоване у *fresco* техници. Реконструкција мотива је отежана, а анастилоза фрагмената пронађених у грађевинском шуту углавном немогућа. На лок.21 у Сирмијуму откривени су монохромни у жуто пребојени комади зидног малтера уз сам под, што наводи на помисао да је он био део сокла, а да је тек зид изнад ове најниже зоне био осликан, што се тиче логичним.[870] Такође у Сирмијуму, на лок. 4 и 35, откривени су обрушени фрагменти, у приближно паралелним зонама, што индицира да су делови између вертикалних декоративних зидних панела били осликани.[871] Такође, реконструкција дела слике са локалитета Врањ према својим геометријским карактеристикама наводи

[866] В. Кондић, В. Поповић, 1977, 93
[867] Д. Петровић, 1964-65, 254
[868] В. Даутова Рушевљан, 2008, 288; Д. Живковић, Рестаурација и конзервација римске фреске, *PMB*, 50, 2008, 301-319
[869] Д. Спасић, 1995, 61-62
[870] И. Поповић, 2008, 15-17
[871] М. Јеремић, 1998, 221

на помисао, која није са сигурношћу доказива, да се фреска налазила на једном делу свода.[872]

Без обзира на фрагментарну очуваност, оно се чини као заједничка карактеристика јесте да су међу представама на зидним сликама имитација камена- попут оне са локалитета 1 у Сирмијуму, као геометријске и вегетативне- откривене на лок.1, 4 и 35, 21, Врањ, Црквине- Баре. Такође, било би нереално говорити о великој прецизности и врхунској техници израде ових слика.

О постојању фигуралних мотива може са сигурношћу говорити једино у контексту најмлађе фазе живота грађевине Б са локалитета 21 у Сирмијуму, где су идентификоване веома комплексне представе барских птица, као и добро позната интерпретација Муза.[873]

Архитектонска декоративна камена пластика

Делови конструктивних елемената грађевина- базе, стубови, капители, архитрави, архиволте, конзоле, као и комади декоративне облоге зидова- парапета, пиластра, фриза, опшива прозора и врата, затим мали базени са водоскоцима и фонтане, као и камене статуе чије је место било предвиђено у зидним нишама били су део декорације карактеристичне за стамбени архитектонски програм антике. Њихова анализа методолошки олакшава датацију и препознавање различитих фаза адаптације резиденцијалних објеката. Проблем препознат на касноантичким локалитетима са градским кућама је тај што се не може са сигурношћу тврдити да су пронађени фрагменти заиста чинили део конструкције грађевине у којој су пронађени. Добра илустрација је камена пластика откривена унутар резиденције са локалитета 4 и 35 у Сирмијуму,[874] код које стилска разноликост и недоследност може указивати на то да је током различитих фаза живота зграде у њу уграђивана декорација која је могла бити преузимана са других локација, или да су током времена камени елементи са порушених објеката завршили међу рушевинама посматраног здања. Сличан је случај и тзв.виле урбане из Царичиног града, код које није сигурно да су пронађени импост капители са крстовима у медаљонима припадали њој, или суседној базилици.

Највећи број фрагмената камених елемената коришћених у ентеријеру касноантичких кућа са наших локалитета припадао је каменој оплати. Са сигурношћу

[872] В. Даутова Рушевљан, 2008, 288
[873] Више у I. Popovic, *Figuralno slikarstvo Sirmijuma, nastavak pompejanskog ili nastanak panonskog stila fresko dekoracije / Figural Wall Painting in Sirmium*, Beograd, 2008
[874] M. Jeremic, 2006, Beograd, 176

се може тврдити да су у грађевинама на лок. 1, 4 и 35 у Сирмијуму и На Камењу близу Виминацијума, доње зоне зидова, а могуће и зидови до висине парапета прозора били обложени танким мермерним плочама. На основу ивичњака различитих профилација откривених на локалитету 4 и 35 у Сирмијуму, може се закључити да је посебна пажња посвећивана обради спојница и ивица камених панела.[875]

Остаци структуре чесме или фонтане, као и фонтане са округлим базеном, откривени унутар унутрашњих дворишта резиденција са лок. 1, као и 4 и 35 из Сирмијума сведоче о коришћењу камена за израду оваквих елемената. На жалост, код првог локалитета су налази у јако лошем стању, тако да је архитектонска анализа беспредметна, а реконструкција онемогућена. Фонтана са лок. 4 и 35, је у бољем стању, сачувана је камена монолитна суспензура која носи реципицијент из кога се вода сливала у полукружни базен.

Из свега реченог не могу се извести значајни закључци који би расветлили слику о употреби камене пластике при обликовању касноантичких стамбених зграда на територији Србије. С обзиром да су скоро сви налази камене декорације откривени унутар урбаних и субурбаних кућа могло би се уопштено рећи да су овакви елементи били карактеристични за њих. Међутим, с обзиром на стање веће деструкције руралних стамбених структура, није искључено да су и оне биле украшене каменом пластиком, али да је она током времена развучена.

Елементи од дрвета

Латински термин *opus intestinum* односи се на грађевинске радове обављене са сврхом опремања ентеријера објекта елементима од дрвета чија функција није носећа. Овде се пре свега мисли на израду прозора и врата, декоративних панела, балкона и сл.[876] Овакав фин рад, на видљивим елементима који нису чинили носећу структуру зграде, захтевао је посебна знања и вештине како би се испунио захтев функционалности, али и лепоте финалне обраде. На жалост, висина очуваних делова конструкције на локалитетима у Србији ретко омогућава идентификацију положаја и ширину отвора у зидовима. Изузетак су разматране грађевине из Сирмијума и Царичиног града. Ипак и код њих су дрвени елементи у потпуности ишчезли. Исти је случај и са прозорима, који су се на свим локалитетима налазили на висини изнад

[875] М. Јеремић, 1998, 221
[876] R. B. Ulrich, Roman Woodworking, Princeton, 2007, 178

нивоа очуваности зидова. Ипак, на основу великог броја налаза фрагмената равног стакла закључујемо да је његово коришћење вероватно било устаљена пракса.

3.5 Типологија стамбених објеката касне антике на територији Србије

Свеобухватна типологија стамбених структура касне антике на територији Србије до сада није реализована. Разлог овоме треба тражити у недостатку целисходних информација са терена и њиховом неревносном публиковању, чињеници да је само неколико грађевина систематски истражено, а да је њихово стање, по правилу, услед варварских разарања, разношења грађевинског материјала ради секундарне употребе и непримењивања превентивне конзервације архитектонских остатака веома лоше. Такође, услед непотпуних сазнања која се односе на појединачне локалитете, међу којима су најбројнија сеоска имања, у чији је састав често улазило више зграда које нису на истом ступњу истражене- па постоје мањкавости у сагледавању целине, није једноставно препознати грађевине чија је функција била стамбена, а које су основни предмет интересовања у овом раду. Иако је у овом тренутку и на овом ступњу изучености касноантичке архитектуре и материјалне културе из поменутог периода тешко говорити о прецизној и свеобухватној систематизацији стамбених структура на територији Србије, овај део истраживања представља не само покушај да се препозна основни модел, већ и да се открију комплементарне релације појединачних стамбених грађевина унутар одређене типолошке групе.

Свакако, типологија стамбених зграда антике, као и римских вила уопште, била је током прошлог века чест предмет интересовања истраживача.[877] Осим новијих анализа грађевина са целе територије Царства, попут свеобухватног рада J. T. Смита, Римска вила- Истраживања социјалне структуре (J. T. Smith, *Roman Villas. A Study in Social Structure*) у коме аутор разматра различите моделе у односу на план грађевине, величину, постојање различитих елемената попут портика и сл, према опремљености и раскоши, према облику основе,[878] међу најзначајнијим доприносима, насталим као продукт систематизације резултата археолошких ископавања, налази се нешто старија монографија Е. Томас, посвећеног истраживача руралних имања Панонији, „Римске

[877] M. Suić 1976, 216, 219; J. Percival 1976, 51–106; M. Biró 1974, 48; R. Matijašić, Gospodarstvo rimske rusticke vile u Istri (The economy of Roman villae rusticae in Istria), *Annales*, 10, Koper, 2000, 457–470, 463; A. McKay, 1998, 100; J. T. Smith, 2006, 3–301

[878] J. T. Smith, *Roman Villas. A Study in Social Structure*, 2006, 3–301.

виле у Панонији“ (E. Thomas, *Romiche villen in Panonien*).[879] Иако су недавна археолошка истраживања уродила новим откривањима античких зграда, чији се број удвостручио од оног познатог ауторки у доба публиковања поменутог текста, његов значај за утврђивање типологије касноантичких грађевина је неприкосновен. Наиме, Е. Томас виле дели на оне са перистилом, портиком, централним ходником и комбиноване. Овакву типологију је на римске виле са подручја Југославије применио М. Васић у својој непубликованој докторској дисертацији.[880] Осим поменутих радова, разумевању типологије римских вила доприносе и бројна истраживања научника који су се бавили стамбеним структурама у римским провинцијама на овом простору, попут радова Л. Малвин о касноантичким вилама у региону Дунава на Балкану (L. Mulvin, *Late Roman Villas in the Danube-Balkan Region*),[881] где ауторка већ успостављене типологије обогаћује својом категоризацијом на: перистилне грађевине, грађевине са унутрашњим двориштем, објекте са компактном основом, зграде са апсидалном салом, као утврђене грађевине. Када су у питању стамбене структуре разматраног дела Царства, нужно је упознати се и са истраживањима аутора који су обрађивали и успостављали типологије археолошких остатака кућа и вила пронађених на територији околних земаља. Међу њима су В. Беговић и И. Шрунк који у другом делу научног чланка Римске виле Истре и Далмације (V.Begović, I. Schrunk, *Rimske vile Istre i Dalmacije, II. dio: tipologija vila*)[882] обрађују типологију грађевина из римских провинција са тла данашње Хрватске, као и монографија о налазима из Босне и Херцеговине, проистекла из докторске дисертације А. Бусулаџића (A. Busuladžić, *Rimske vile u Bosni i Hercegovini)*, а у којој је препознато девет типологија са одговарајућим варијантама.[883]

Могућности за одабир критеријума за успостављање типологија су веома разнолики. Ради успостављања опште класификације стамбених структура касне антике са територије Србије, неопходно је узети у обзир факторе попут хронолошког

[879] E.Thomas*, Romiche villen in Panonien*, Budapest, 1964.
[880] М. Васић, *Римска вила рустика на територији Југославије*, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Београд, непубликовани магистарски рад, 1967
[881] L. Mulvin, Late Roman Villas in the Danube-Balkan Region*, BAR International Series* 1064, 2002, Lynda Mulvin 'villas in late antiquity- Late Roman villa plans: the Danube-Balkan region' In: W. Bowden, L. Lavan and C. Machado (eds). *Recent research on the late antique countryside*, Leiden: brill, 2004, 377-413
[882] V**.** Begović, I. Schrunk, Rimske vile Istre i Dalmacije, II dio: tipologija vila, *Pril. Inst. Arheol. Zagrebu*, 20/2003, Zagreb, 95-112
[883] Adnan Busuladžić, *Rimske vile* u *Bosni* i *Hercegovini,* Sarajevo, 2011, 124-142

опредељења стамбеног здања, као и економских и социјално политичких прилика[884] који су утицали на његово формирање. Урбанистички критеријуми разматрају положај куће у односу на грађевинску парцелу, суседе, уличне комуникације и јавне површине уопште; формални критеријуми су базирани на резултатима истраживања архитектонских особености, пре свега величине и облика основе, висине грађевине, конструктивних карактеристика, организације простора и сл; док садржајни узимају у обзир намену појединачних просторија, као и саме грађевине.

- **Хронолошко опредељење и економске и социјално политичке прилике настајања стамбених здања**

Када је у питању хронолошко опредељење археолошких остатака, период који је примарно обухваћен овим истраживањем подразумева касну антику, односно доба од 284.год.н.е. када је Диоклецијан преузео власт над тадашњим Римским царством и успоставио нови политички режим домината, па све до времена владавине Јустинијана и почетак 6.века, када су по његовом наређењу затворене последње нехришћанске школе. Међутим, како су налази стамбене архитектуре из доба целог периода трајања антике на територији Србије веома ретки, у ову анализу је укључено и неколико зграда сграђених током 2.века, које су и касније коришћене, попут раних фаза грађевине са лок.1 у Сирмијуму, кућа из стамбеног кварта са лок. 21 у Сирмијуму, као и грађевине са локалитета Над Клепечком и Рит из околине Виминацијума. Такође, узета је у обзир и градска стамбена архитектура са Царичиног града, сграђена у периоду трајања овог града, између 530 и 615 год.н.е.[885] Најбројнији међу откривеним налазима су сеоске куће које су се могле налазити унутар граница производних имања, вила рустика, чија је изградња била посебно интензивна у периоду касне антике, у добу након пацификације подручја које су Римљани освојили и формирања колонија, а у време насељавања војних ветерана. Међу њима су налази са локалитета Думбово, Авлије, Врањ, Поскурице, Анине, Црквине- Баре, Црквине- Бабина Лука, Црквине- Ровни, Вишесава, Старо гробље у Кривељу, неке од грађевина са Медијане и из шире околине Виминацијума, зграде са локалитета Св. Вартоломеј, Каменитица- Моравиште и Св. Тројица.[886]

[884] V. Begović, I. Schrunk, Rimske vile Istre i Dalmacije, II dio: tipologija vila, *Pril. Inst. Arheol. Zagrebu*, 20/2003, Zagreb, 97

[885] Више у: М. Јеремић, 1998, 209-213; М. Јеремић, 1998, 224-225; М. Јовичић, 2011, 51; M. Jovičić, 2011, 24; V. Ivanisevic, 2010, 747-775

[886] Више у: Г. Ковић, 2013, 198; В. Даутова Рушевљан, 2005, 239-249; О. Брукнер, 1976, 23; Р. Арсић, Е. Чебашек, 2008, 70; М. Благојевић, 2013, 162; Ж. Јеж, 1992; М. Јевтић, 1996, 131; Р. Латковић, С. Дрча, Д.

Друштвене и економске промене које су се одвијале у римским провинцијама на територији Србије карактерише формирање локалне елите која је своје богатство најчешће стицала кроз пољопривредну производњу. Она се одвијала баш на поменутим имањима, која не само да су својим производима обезбеђивала егзистенцију чланова породице, већ су играла значајну улогу у снабдевању војних снага и, уопштено, функционисању тржишта овог дела царства.

Друштвени статус власника

У теорији је добро позната подела стамбених објеката у односу на друштвени статус власника при чему су на тлу Србије власници могли припадати групи слободних сељака, војника односно малих земљопоседника, локалних високо социјално и административно позиционираних појединаца, групи римске аристократије и сенаторских, али и царских породица. У пракси, осим империјалних царских палата чији је власник познат, нема података који би омогућили идентификацију власника осталих објеката. Мали број епиграфских споменика који је откривен на некрополама које су биле најближе резиденцијалним структурама упућује на могућност идентификације идентитета становника зграда, али, знајући да ни цела територија насеља, а углавном ни цела површина античких гробаља углавном нису у потпуности истражене, о томе се не може са сигурношћу говорити.

Војничке дипломе су редак, али веома сликовит налаз који омогућава идентификацију власника појединачних кућа. Оне су додељиване ислуженим војницима, неримском становништву, на крају часно завршене каријере као доказ о стеченим грађанским и брачним правима. Ови ветерани су се обично враћали у своје крајеве, где би старост провели у озваниченој брачној заједници са женама са којима су и раније били у непризнатом браку. Међу налазима који су разматрани у овом истраживању, фрагменат војничке дипломе је откривен само унутар рушевине сеоске куће са локалитета Рит. [887]

У односу на димензије пронађених остатака, декорацију и начин изградње може се претпоставити да су грађевина са лок.1 у Сирмијуму и тзв.“вила урбана“ из Царичиног Града, приградска грађевина са лок.4 и 35, грађевина А из Медијане, као и она из околине Ремезијане, сеоске резиденције из Анина и Хртковаца припадале групи

Јанковић- Михалџић, 1979; П. Петровић, 1994, 52; М. Јовичић, 2011; С. Фидановски, Т. Цвјетићанин, 81, 2004

[887] S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, 2014, 69. На жалост, овај налаз још увек није обрађен и публикован, тако да је недоступан јавности.

високо социјално и административно позиционираних локалаца или Римљана. Све остале грађевине представљене у овом раду, скромнијих димензија, трошније грађене и са скромнијим или без трагова декорације, могле су припадати војним ветеранима и слободним грађанима, локалној елити унутар руралних средина у којима су живели, или становницима градова- ситним трговцима и занатлијама, попут оних из стамбених квартова Сирмијума или Царичиног Града, који су били ниже позицонираним на друштвеној лествици.

О налазима стамбених структура изграђених од трошних материјала, попут кућа једноставне просторне организације са локалитета Вршенице (Сл. 9), у литератури има веома мало помена. Скромне по архитектонском обликовању, без атрактивних покретних налаза који су проналажени у раскошнијим резиденцијама елите, ови налази по правилу нису представљали предмет дубљег интересовања археолога, па су због тога публикације о њима екстремно ретке. Наравно, одсуство јавно доступних сведочанстава не може бити доказ непостојања стамбених грађевина сиромашних, чак се може претпоставити да су у укупном корпусу резиденцијалне архитектуре касне антике оваква здања била најбројнија.

- **Положај у односу на урбано ткиво**

Уобичајена подела стамбених објеката на градске, приградске и сеоске, могућа је и када је у питању стамбена архитектура касне антике на тлу Србије. Наравно, с обзиром на претходну дискусију о терминима чини се примереним да се овој подели придружи и група квази-сеоских грађевина, онда када оне припадају усамљеном поседу, самосталном у односу на оближње агломерације.

Кућа, односно стамбена архитектура уопште, је основна обликовна јединица сваког насеља, његова срж и темељна претпоставка. Форма римског домуса, са карактеристичним деловима намењеним боравку породице, али и пријему посетиоца, романизацијом је установљена и у нашим крајевима. Међу урбаним објектима најбоље су очуване и презентоване урбане резиденције Сирмијума и Јустинијане Приме, али и империјалне палате Ромулијане и Сирмијума чија је стамбена функција секундарна у односу на административну, па због тога нису укључене у корпус грађевина разматраних у оквиру овог истраживања.

Идентификација приградских зграда је отежана. Основни разлог јесте лоше стање истражености античких градова и немогућност да се јасно дефинише њихова граница, као и непознавање ширег контекста локације на којој је откривен стамбени

објекат. Обично је положајем некрополе дефинисана крајња периферија агломерације, али како он често није утврђен, немогуће је одређивање позиције грађевина које се налазе ван утврђења. Грађевине из околине Туреса- данашњег Пирота, резиденција откривена близу данашње Железничке станице, а на некадашњој периферији Ремезијане и резиденција откривена уз сам бедем Сирмијума, на локалитету 4 и 35, су биле приградске. Недоумица стоји над грађевинама са Медијане, из разлога што су оне, без обзира на то што се налазе на простору који је у литератури дефинисан као предграђе Наисуса, највероватније стамбени, производни и складишни делови приватних поседа унутар инфраструктуром обезбеђеног и самосталног насеља које је функционисало независно од античког града. Исти је случај и са грађевинама откривеним на широј територији Виминацијума које су, иако се налазе у блиској околини утврђења, могле припадати већим самосталним газдинствима. У светлу најновијих налаза издваја се резиденција са локалитета Над Клепечком, код које је, за разлику од осталих ванградских кућа са Виминацијума откривена и шира околина.[888] Наиме, она је, чини се, припадала приградској или сеоској агломерацији формираној источно од легијског логора и града.

Када су у питању ванградски налази, издваја се значајан број могућих пољопривредних имања, рустичних вила у оквиру којих су се налазиле и стамбене грађевине, које су разгранатом мрежом путева била повезана са урбаним центрима. Оне су, попут оних са локалитета Авлије, Врањ, Думбово, На Камењу, Над Клепечком, Ливаде код Ћуприје, Рит, Поскурице, Анине, Црквине- Баре, Вишесава, Старо гробље, у грађевинама са Медијане, Св. Вартоломеј и Св. Тројица у Кржинцима,[889] најчешће биле на обронцима брежуљака, недалеко од извора пијаће воде, позициониране тако да се искористи максимум топографских погодности терена како би се станарима обезбедио угодан живот.

- **Намена грађевина**

Често, али не и нужно повезана са местом грађења, класификација стамбених структура касне антике може се обавити и у односу на намену објеката, тако да разликујемо градске и приградске зграде намењене становању, затим оне у којима су се осим становања обављале и одређене административне, трговачке или производне активности, док археолошки налази рустичних имања пронађених у некада руралним

[888] Видети N. Mrđić, M. Jovičić, 2012, 50 – 53
[889] Видети списак референтних библиографских јединица

срединама сведоче о постојању грађевина у којима се одвијао живот породице, складишна и производна делатност. Међутим, да би се детерминисала функција појединачних грађевина или функционалних целина унутар њих, неопходно је узети у обзир и резултате детаљне анализе пронађених артефаката, који нису предмет нашег истраживања, па су у овом раду само поменути тамо где је то било могуће.

Најимпозантније урбане структуре су империјалне палате, попут Галеријеве палате из Гамзиграда, првенствено административне функције, у којима се, као и у другим палатама на целој територији Царства, осим протоколарних и државничких послова вероватно одвијао и свакодневни живот царске породице. Међутим, како овај аспект није истражен, нити су простори намењени смештају јасно детерминисани, нема пуно материјала који сведоче о култури становања. Слична је ситуација и са тзв. грађевином са октогоном из античког Наисуса, која је, смештена унутар градског бедема, могла служити животу и раду римских државника, што је само једна могућност у низу верских, административних и сл. функција којима је могла служити, а које су на овом ступњу истражености недоказиве. Када је реч о тзв. Вили урбани са Царичиног Града, евидентно је да се у истом аутономном блоку остварује јединство стамбене функције и пратећих делатности попут складиштења намирница у подрумској просторији и сл. Истом типу припадају и зграде у стамбеном кварту Доњег Града, куће са локалитета 21 и резиденција са лок.1 из Сирмијума.

Карактеристика приградских вила из овог периода је да су, широм Царства, представљале уточиште богатим Римљанима који би пожелели да се склоне из градске вреве и кроз манифестацију сопствене моћи и богатства у луксузном окружењу ојачају друштвене везе. Тако су, према неким ауторима, субурбане виле идентификоване кроз анализу великог броја раскошно декорисаних просторија за пријем посетиоца. Говорећи о налазима са територије Србије, издвајају се пространа грађевина са локалитета 4 и 35 из подграђа Сирмијума, као и субурбана резиденција са два унутрашња дворишта из Ремезијане које су, осим стамбене могла имати и административну функцију.

Са порастом броја вила рустика почетком периода касне антике могуће је пратити све већу разлику не само између архитектуре сеоских кућа које су улазиле у њихов састав у односу на градске резиденције, већ и друштвеног статуса који се могао препознати у присуству елемената луксуза који су карактерисали и један и други градитељски програм. Велики број сеоских кућа карактерише опремљеност, попут

система за грејање, наводњавање и сл, која је омогућавала удобан боравак власника на имању које је по правилу било намењено производној делатности.

Још је Колумела описао три категорије објеката који су улазили у састав ванградских поседа: *villa urbana* или стамбена зграда намењена смештају власника, *villa rustica* у којој су биле занатске радионице и *villa fructaria* у којој су била складишта производа. Оваква подела се вероватно није односила на аутономне комплексе, већ функционално детерминисане делове истог пољопривредног имања који нису нужно морали да представљају засебне грађевинске структуре. Од великог броја имања на територији Србије, према О. Илић најбоље су истражене виле рустике у Думбову код Беочина, на локалитетима Ливаде и Митровачке ливаде код Сремске Митровице, локалитету Кудош код Шашинаца, Врањ код Хртковаца, Штитар у Мачви, Анине код Лајковаца, Поскурице код Крагујевца, Вишеслава код Бајине баште, Горња Горевница, Пријевор и Бељина код Чачка, Кривељ код Бора, Гамзиград код Зајечара и Кржинце код Владичиног Хана.[890] Наравно, у складу са претходним разматрањем доследног коришћења термина „вила рустика“, умесно је ипак оставити места сумњи да су архитектонске рушевине са неких од поменутих локалитета ипак биле само сеоске куће које нису морале нужно припадати производним комплексима. Међу налазима за које постоји сумња да су припадали вилама рустикама, а за које то није са сигурношћу утврђено су они са локалитета Чортановци на Фрушкој Гори, Илинци, Мала Ремета, Велики Радинци, Брегови- Атовац и Међаш код Кузмина, Златара и Кудошке ливаде код Руме, Вогањ, Клењак, Гајићи код Адашеваца, Просине код Пећинаца, Просине код Прхова, Деч, Карловчић, Доњи Товарник, Ашања, Мачванска Митровица, Салаш Ноћајски, Ноћај, Засавица, затим Бела Река, Мрђеновац, Миокус, Накучани, Дреновац, Метковић, Мачвански Причиновић, као и Шеварице код Шапца, Равње код Мачванске Митровице, Дебрц и Власеница код Владимираца, Доње Црниљево близу Коцељева, Соколова и Степојевац код Лазаревца, на локалитету Цетениште у Колубарском Лесковцу, Бакионица код Пожеге, као и Виник и Горица код Ниша.[891] На већини поменутих налазишта пронађени су трагови интензивне пољопривредне делатности и складиштења житарица, сточарства, виноградарства и производње вина, рударских и металуршких активности и сл. Посебан тип објеката

[890]О. Илић, *Пољопривредна производња у римским провинцијама на тлу Србије од I до прве половине V века*, докторска дисертација, одбрањена на Филозофском факултету у Београду, 2012, непубликован текст, 91-114
[891] О. Илић, 2012, 114-127

чије су рушевине проналажене унутар комплекса вила рустика су тзв. базилике рустике, попут оних откривених на локалитетима Кудош у Шашинцима и Бурдељ на широј територији Виминацијума, које се у касној антици све чешће појављују у склопу комплекса пољопривредних имања у Панонији. Обе грађевине су првобитно могле имати конгрегацијску функцију, тиме и општи социјални и комерцијални значај, а са хришћанством су вероватно добиле сакралну намену. Такође, постоји могућност да су у доцнијим периодима зграде коришћене као оставе, вероватно хореуми.[892] Од грађевина обухваћених овде представљеним истраживањем, оно што би Колумела назвао *villa urbana,* односно стамбена грађевина унутар газдинстава, чије границе, нити садржај пратећих објеката најчешће нису познате, регистрована је на локалитетима Авлије, Врањ, Думбово, На Камењу, Над Клепечком, Ливаде код Ћуприје, Рит, Поскурице, Анине, Црквине- Баре, Црквине- Бабина Лука, Вишесава, Старо гробље, Медијана, Св. Вартоломеј и Св. Тројица у Кржинцима.[893]

- **Геометријске карактеристике основе**

Форма грађевине, која се може описати коришћењем термина којима се означавају геометријске слике и тела, уз употребу њихових нумеричких вредности је један од начина да се квантитативно одреде на терену видљиве карактеристике архитектонског објекта.[894] Како ове јединице детерминишу само мерљиве вредности зграде, оне нису од посебног значаја за успостављање типологије. Ипак, иако типолошке анализе подразумевају много више од поједностављене геометрије стамбених структура, искуство је показало да она може да упути на низ функционалних карактеристика, као и социјалних односа породице и слојева друштва на које је она била упућена. Оваква типологија пружа веома мало података о тродимензионалности грађевина, али када, као у нашем случају, располажемо подацима који су, углавном, базирани на потпуно девастираним археолошким налазима, анализа просторних елемената попут површине, положаја, функционалних зона, спратности, описа основа, комуникација и сл. носи одређен технички и квантитативни значај.

[892] О. Брукнер, 1995, 139
[893] Видети списак референтних библиографских јединица
[894] N. Kurtovic-Folic, Typology of Architectural Forms-Strong and Weak Typological Characteristics, *FU*, 2, ed. K. Hedrih, Niš, 1995, 227- 235

Површина основе грађевине

Величина кућа зависила је од финансијске способности власника да објекат сагради, али и да га током века експлоатације одржава и прилагођава тренутним потребама.[895] С обзиром на величину основе, стамбене структуре ће овде, уз значајно поједностављење како би се груписале, бити подељене на мале, средње и велике.

У случају касноантичких кућа са тла Србије, мале грађевине по правилу имају мали број просторија које су скромно опремљене, које најчешће карактерише лоша градња са дрветом и блатом као доминантним градитељским материјалом, као и одсуство декоративних елемената. Овакве куће, површине до 50м2 пронађене су унутар утврђења у Вршеницама. Иако детерминисање намене простора код оваквих здања углавном није могуће, на основу малог броја соба може се закључити да је свакако морало долазити до преклапања активности унутар просторија у зависности од доба дана и потреба корисника.

Стамбене структуре средњих димензија осим већег броја просторија карактерише и присуство елемената особених за римске куће, попут портика, перистила, апсидално проширених просторија и сл, као и одређен ниво декорације. Осим тога, њих одликује већи животни стандард очитан кроз постојање система за наводњавање и евакуацију отпадних вода, као и система за загревање подова, а понекад и зидова. Када су у питању касноантичке стамбене структуре са разматране територије изненађујућа је подударност у површини ових објеката. Наиме, највећи број грађевина код којих је могуће анализирати план и детерминисати границе простирања зграде има између 200 и 350м2 и између 5 и 9 наткривених просторија.

Велике касноантичке стамбене грађевине у Србији карактерише изузетно комплексан план унутар кога је могуће препознати више функционалних зона, из чега се може закључити да је њихова намена често била мешовита. Овом типу припадају грађевине са лок. 4 и 35 из Сирмијума и приградска резиденција из Ремезијане. Оне су веома удобне за становање, што одређује повезаност на инфраструктурну мрежу као и постојање система за загревање, оне поседују карактеристичне елементе луксуза попут постојања једног или више унутрашњих дворишта, раскошне декорације и сл.

Облик основе

[895] више о односу статуса власника и величине куће у: Stephan, Robert Perry, House size and economic growth : regional trajectories in the Roman world, PhD Theses, Stanford University, Dept. of Classics, 2013, преузето јуна 2014 са: http://purl.stanford.edu/rr137cj1629

Постојање апсолутно правих углова под којим се сучељавају зидови скоро свих касноантичких кућа са територије Србије се, с обзиром на то да је велики број зграда истражен у времену када се током теренских истраживања нису користиле дигиталне технологије апсолутне прецизности, може довести у питање. Ипак, приметна је тежња формирања основе грађевине у мање или више правилном четвороугаоном растеру, а одступања од њега углавном указује на накнадне градитељске интервенције.

Када је у питању компактност основа грађевина, анализа је отежана јер границе простирања многих зграда нису утврђене. Већина боље истражених зграда је релативно компактне основе, са просторијама са апсидалним завршецима који је дискретно нарушавају, или у накнадним интервенцијама придодатим анексима који знатно мењају архитектуру зграда. Изузетак је приградска резиденција са лок. 4 и 35 чији план чини разуђеним постојање терми у северозападном углу и, вероватно наткривени, пролаз који зграду повезује са улицом, али је стамбени корпус и даље правоугаоне основе.

Спратност грађевине

Вишеспратност грађевина се, при анализи археолошких остатака здања, може доказати постојањем очуване спратне конструкције, затим остацима налаза који упућују да је спрат морао постојати- степеништа, рупа у зидовима који су носили подну конструкцију спрата или, тамо где нема материјалних трагова- кроз успостављање аналогија са примерима који су у истом периоду грађени на другим локалитетима, а за које је постојање спрата утврђено. Осим у приградској резиденцији са лок. 4 и 35 из Сирмијума, „вили урбани“, као и грађевинама стамбеног кварта са Царичиног града, ни код једног стамбеног објекта нису пронађене степенице којима би се са сигурношћу доказало постојање спрата. Међутим, ову тврдњу не треба узети здраво за готово из разлога непотпуне истражености и лошег стања налаза. Код одређеног броја грађевина јако плитки темељи и њихова редукована ширина упућују на једноспратност, али код других то није случај. Ипак, утврђивање типологије у односу на спратност грађевина, када је у питању стамбена архитектура касне антике на територији Србије није могућа.

Симетричност

Познато је да се у архитектури симетрија грађевина користи као средство постизања хармоничности и идеала лепоте успостављених још у времену грађења древних цивилизација. С друге стране, када је реч о стамбеним структурама касне

антике у Србији, видљива тежња ка симетрији може да се, од очекиваног стремљења ка лепом, припише и рационалној побуди да се поједностави конструктивни склоп, пре свега кровна конструкција, а у исто време нагласи улаз који се најчешће налазио дуж осе симетрије.

Код већине стамбених структура код којих је у већој мери истражена основа постоји тежња ка симетрији. Неколико грађевина веће површине има развијену симетричност у више од једне осе.

Овај аспект обликовања могуће је анализирати и када је у питању претпостављена просторна реконструкција грађевина, уз дозу сумње јер је код сваке грађевине поменуте у овом раду, због лошег стања налаза, немогућности одређивања спратне висине и положаја отвора, њену веродостојност могуће довести у питање.

Садржај

Типологија у односу на садржај објекта је посебно интересантна. У укупном корпусу објеката издвајају се грађевине са унутрашњим двориштем, са перистилом, портиком, грађевине са централним ходником, са апсидалном салом, као и типови који представљају комбинацију ових модела.

- Стамбене структуре са атријумом.

Најмаркантнију карактеристику идеалне римске куће описане у делима античких аутора, чији су остаци пронађени на бројним археолошким налазиштима Италског полуострва, представљала је централна просторија око које су биле организоване собе јасно одређене намене. Типична италска кућа добила је име по овом простору, атријуму, вишенаменској сали чији је кров у централном делу био откривен, а са кога су се атмосферске воде сливале у плитак базен на средини просторије. Савремене интерпретације атријумских кућа базиране су управо на анализама остатака кровне конструкције или базена који омогућавају њихову идентификацију,[896] као и детерминацију многобројних активности које су се у њему одигравале кроз анализу покретних артефаката и архитектонске опреме. Али, како је, почевши од краја 20.века све актуелније научно преиспитивање типологија насталих на основу података из текстова античких аутора, а са циљем реалног разматрања емпиријских доказа на терену, доведена је у питање форма многих грађевина, за које се испоставило да су

[896] K. R. Kavas, A critical review of the roman atrium house: reading the material evidence on “atrium” (1), *METU JFA*, 2012/2, (29:2) 143-155

олако сврстане у типолошку групу атријумских кућа.[897] Према A. Wallace-Hadrill, једино је доказано постојање имплувијума, димензионираног и позиционираног тако да се подудара са ортогоналном пројекцијом линије комплувијума сигуран доказ да је у питању атријум.[898] Међутим, како су ретки случајеви очуваности античких налаза у мери таквој да са сигурношћу сведоче о постојању комплувијума, идентификација атријума је најчешће хипотетичка. Наравно, постоји и вероватноћа утврђивања атријума типа *testudinate*, који се услед непостојања базена и отвора на крову на основу археолошких налаза тешко разликује од осталих наткривених соба.

Међу истраживачима не постоји апсолутно сагласје када је у питању идентификација атријума код касноантичких кућа са ових простора. Најамблематичнији пример за илустрацију овог проблема би могла бити градска резиденција са лок.1 у Сирмијуму. Цела зграда је организована око централног простора окруженог остацима доње зоне структуре која је, према М. Јеремићу, могла бити високи надзидак као стилобат, који је носио базе стубова перистила.[899] Ипак, у литератури се ова грађевина помиње као „вила са атријумом". Баш на примеру ове грађевине може се разматрати недоследност у примени термина „атријум". Наиме, при опису „архитектонско- грађевинског комплекса виле урбане у Сирмијуму" у веома значајном и детаљном извештају, О. Брукнер и В. Даутова- Рушевљан наводе да: „Виле типа *„atrium"*, са унутрашњим двориштем, ретко се налазе у Панонији и припадају старијем периоду. Други начин градње вила, са просторијама повезаним перистилним ходником и отвореним према атријуму, настао је под грчко- хеленистичким утицајем."[900] У истом тексту, ауторке описујући функционалну организацију грађевине кажу: „Вила припада помпејанском типу породичне куће, строго осовинског плана, правоугаоне основе, симетричних бочних страна, са просторијама повезаним ходником, унутрашњим двориштем (*atrium*) и у средишњем делу базеном (*impluvium*)."[901]

[897] Из: K. R. Kavas, 2012, 143-155, аутор A. Wallace-Hadrill, 1997, 219-40, кроз анализу археолошких налаза 200 римских кућа долази до закључка да постоји значајна дискрепанција између устаљене историографије и до сада откривених материјалних доказа, односно показује да су савремени научници налазе на терену тумачили кроз призму Витрувијевих текстова о атријумској кући, а да оваква ригидна представа централног простора није у складу са емпиријским открићима.
[898] A. Wallace-Hadrill, Rethinking the Roman Atrium House, ed. R. Laurence and A. Wallace-Hadril, *Domestic Space in the Roman World; Pompeii and Beyond*, JRA Supplement 22, Providence, Rhode Island, 1997, 223
[899] М. Јеремић, 1998, 211
[900] О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55
[901] О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 58

Из овог исказа се може закључити да ауторке атријумом називају простор унутрашњег дворишта, што није у складу са традиционалним тумачењем ове италске форме. Наиме, као што је било речи у поглављу о историјском развоју стамбеног програма, атријум је сам по себи био не двориште, већ просторија, са отвором у крову или без њега. Веома је необичан случај да око њега буде „перистилни ходник", најчешће су просторије биле директно ослоњене на атријум. Наравно, без обзира на коришћену терминологију у цитираном чланку, могуће је да је надзидак био веома висок, или да је у потпуности затварао ходнике, а да је централни простор заиста био атријум са имплувијумом, што би био један од ретких примера атријумских кућа у касној антици. Постоји могућност и да је у питању било унутрашње двориште без тремова са фонтаном или чесмом у средишту.

Слична дискусија могла би да се поведе и када је су у питању наводи из литературе о грађевини А са Медијане. Наиме, С. Дрча интерпретирајући веома скромне налазе угла просторије и једног стуба наводи: „Са источне стране улазило се у предворје (атријум) које је, судећи по компактном слоју шута констатованом на читавој откривеној површини, било покривено."[902] Чини се умесним на овом месту изнети могућност да је компактни шут потиче од евентуалних поплава које су, с обзиром на карактеристике терена и близину Нишаве биле вероватне. Такође, како је пронађен мали део просторије, не би било коректно категорички тврдити да је цела била наткривена. Исту структуру П. Петровић описује као могуће „перистилно двориште ограђено покривеним тремом као што указују остаци једног ступца (?) на западној страни."[903] Иако смо склони овом тумачењу, на жалост, како теренска документација није доступна, а грађевина је затрпана по ископавању, било би исхитрено заузимати чврст став по овом питању.

Међу грађевинама са шире градске територије Виминацијума по просторној организацији издвајају се грађевина са локалитета Рит, откривена током кампање из 2011- 2012 и она са локалитета Ливаде код Ћуприје. Карактеристичан елемент код обе је прилазна стаза, односно откривени или наткривени део дворишта која продире у правилан габарит зграде. Према С. Рецић, М. Јовичић, И. Данковић који су у кратком извештају представили налазе са локалитета Рит: „Ради се о вили правоугаоне основе, димензија 18,3 х 13 м, која се састоји од шест просторија и улазног атријума са

[902] С. Дрча, 2006, 24 према Љ. Зотовић, АП, 17, 1975, 74-75
[903] П. Петровић, 1994, 52

поплочањем.“[904] Ипак, због раније изнете дефиниције атријумских просторија, чини се прихватљивијим тумачење М. Јовичића и С. Рељића који о сличном елементу код грађевине на локалитету Ливаде код Ћуприје говоре као о прилазном вестибулу.[905] (К.1)

- Стамбене структуре са перистилом.

Архитектонска форма, као и назив овог просторног елемента произашла је из јавних објеката грчког грађевинарства. Перистилно двориште античких кућа, инспирисано дугим редовима стубова јавног трема (*stoa*), а распоређених унутар правилног четвороугла који упућује на хеленистички *gymnasium*,[906] био је значајан елемент кућа касног класичног и хеленистичког, а касније и античко римског периода. Репрезентативни перистили касноантичких вила и палата су, у оквиру низа функција којима су били намењени, служили и пријему посетиоца,[907] односно манифестацији моћи и добростања власника. Подни мозаици, зидне слике, а пре свега бројни стубови са капителима који су носили кровну конструкцију, служили су, уз укупно обликовање касноримске куће стварању слике идеалног поседа. Наиме, код већине откривених грађевина приметна је организација просторија таква да се на истој доминантној оси налазе просторије јавног карактера унутар приватности породичног дома, као што су вестибул, перистил и триклинијум. Овакве куће су у литератури познате као „аксијалне перистилне куће“.[908] Осим визуелне комуникације од улаза ка трпезарији која је била пажљиво осмишљена, овакав распоред просторија омогућавао је кретање званица кроз раскошно декорисан ентеријер без значајног нарушавања удобности станара куће. Поред лонгитудиналног, могућа је идентификација и трансверзалног перистила.

Када су у питању касноантички резиденцијални објекти са територије Србије, налази перистила су релативно ретки. Унутрашње двориште обрубљено тремовима, рустично поплочано и опремљено фонтаном, је откривено на локалитету 4 и 35 у Сирмијуму. Осим у овој, могућност постојања перистила постоји и у већ разматраним зградама са локалитета 1 у Сирмијуму и грађевине А са Медијане. С обзиром на површину унутрашњег дворишта приградске резиденције близу античке Ремезијане, не би било изненађујуће да су и око њега постојали тремови. Илустрација да су трендови

[904] S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, 2014, 66-70
[905] M. Jovičić, S. Redžić, 2012, 374
[906] Д. Герасимовска, Појавата на перистилот како елемент на античката кука, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, Скопје, 61, 2008, 381-397, 381
[907] A. Busuladžić, *Rimske vile u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2011, 124-142, 57
[908] K. E. Meyer, Axial perystile houses in western empire, *JRA*, 12/1, 1999, 101-121, 102

грађења са употребом хеленистичких форми постојали и у каснијим периодима су дворишта са тремовима, скромнијих димензија и техника грађења, откривена у кућама унутар стамбеног кварта у Царичином Граду, посебно у грађевини 5. (К.3)

- Стамбене структуре са тремом на улазу

Трем или портик је наткривени део простора пред улазом у грађевину, архитектонски одређен са два низа стубова или једним редом стубова и зидом грађевине који носе конструкцију надстрешнице. У веома детаљној анализи вила рустика на тлу Босне и Херцеговине, А. Бусулаџић осим поменутог кратког или дугачког трема испред улаза у објекат препознаје и трем који се налазио унутар грађевине- најчешће у саставу перистила, онај чија је функција била спајање више физички одвојених грађевина, као и трем који се налазио уз ограду дворишта.[909]

Чини се да се унутар скучених градских квартова касноантичке куће са територије савремене Србије нису имале тремове. На локалитетима на којима су уз улазну фасаду откривени носећи стубови надстрешнице, попут оних из стамбене четврти Царичиног Града, или куће из насеља са локалитета На Камењу, оне су биле део уличних портика. Код касноантичких сеоских кућа на нашим локалитетима улазни тремови су веома чест елемент, било да се пружају целом дужином фасаде, попут оних код грађевина Г и Е са Медијане, или краћих и централно позиционираних у односу на улаз, тако да не излазе из габарита грађевине, као што је случај са кућама са локалитета Кржинце и Св. Вартоломеј. Међутим, ни код једне од ових грађевина нису пронађени стубови који су носили надстрешницу, већ само темељни делови зидова. Зато се може претпоставити да су базе стубова биле полагане преко носећег парапета код дугачких тремова са Медијане, или да су надстрешницу носили бочни зидови код тремова увучених у габарит зграде. (К.2)

- Стамбене структуре са централним ходником

Ходник је у античком периоду, као што је то случај и данас, служио повезивању више просторија, функционалних целина или објеката истог имања. Постојање ходника који се налазио у средишњем делу стамбене структуре, или са њеног бока, утврђено је на више касноантичких археолошких локалитета на територији Србије. Ходником су били повезани улази и унутрашња дворишта луксузних резиденција са локалитета 1, као и 4 и 35 из Сирмијума, али и два тракта приградске грађевине из Ремезијане. И код мањих, сеоских кућа, централни ходници са природним светлом

[909] A. Busuladžić, 2011, 55-56

представљају значајну осу комуникације, као што је случај са онима са локалитета Црквине- Баре, Кржинце, Св. Вартоломеј и грађевине А и Е са Медијане. Вероватно је и грађевина са локалитета Рит (истраживања из 2011-12.год.) поседовала централни ходник са природним светлом. Просторије скромних димензија, које су могле бити централни ходници без природног осветљења евидентиране су на локалитетима Црквине- Бабина Лука, Поскурице, Кривељ. (К.2)

- Стамбене структуре са централним ходником и тремом

Посебан тип, који је препознат и на грађевинама широм Панониje евидентиран је и на локалитетима са тла Србије. У питању су зграде које не само да по броју просторија и површини основе веома наликују једна другој, већ имају и сличну организацију простора. Наиме, њих, попут грађевине Е са Медијане, или оних са локалитета Св. Вартоломеј и Кржинце карактерише постојање трема на улазу, али и централног ходника који зграду дели на два тракта. Све оне имају 5 до 8 просторија и површину која није већа од 300м2. (К.2, К.4)

- Стамбене структуре са апсидалном салом

Засведени полукружни завршетак четвороугаоне просторије, био је један од препознатљивих симбола римске јавне архитектуре, који је, посебно у периоду касне антике као елемент просторног обликовања своје место пронашао и у бројним примерима кућа.[910] Иако би уопштавање намене просторије са апсидом било груба генерализација, према многим ауторима она је у касноантичким кућама била намењена обедовању на полукружном каучу, стибадијуму, *stibadium,* који је био смештен у ниши.[911] Порекло трпезарије оваквог облика потиче из ранијих, хеленистичких форми стамбених грађевина, код којих је једна од најзначајнијих просторија била правоугаона соба која је, према Витрувију „морала бити два пута дужа него шира“,[912] са каучима уз три зида. Управо због постојања три оваква кауча, *klinē,* овакве собе су називане триклинијумима. Током периода зреле антике је усвојен потковичасти облик кауча, којим је замењена група од три, што је утицало на поједностављење функционисања унутар собе и бољу прегледност.

[910] D. Perring, *Roman House in Britain*, Routledge, London, 2002, 118

[911] Из: D. Perring, 2002, 167, према: Rebuffat 1969, Dunbabin 1991, Ellis 1995, 169, апсидом су се завршавале правоугаоне собе постављене насупрот перистила, а намењене обедовању. Међутим, постоје и другачија мишљења. Према A. Busuladžić, 2011, 59-60, апсиде у кућама су могле служити као део приватних купатила, као део ложишта и као радионице.

[912] Vitruvius, De architectura…,VI. 3. 8

Када су у питању публикације у којима се обрађује проблематика касноантичке архитектуре из Србије, приметна је тежња именовања триклинијумом сваке просторије са, на овим просторима обично потковичастом, апсидом унутар резиденцијалних структура. Овакав став одражава непрецизност у изражавању и недоследну употребу античких грчких и римских термина. Наиме, чак и када би просторије са апсидом заиста биле трпезарије, што на овом ступњу очуваности и истражености грађевина није могуће доказати, било би примереније називати их стибадијумима.

Међу зградама обухваћеним корпусом овог истраживања, апсидална проширења су идентификована на локалитетима из Сирмијума, Црквине- Баре, Медијана, Виминацијум, Вишесава, Св. Вартоломеј, Поскурице, Царичин Град, Старо Гробље- Кривељ, док на локалитету Авлије из атара села Клење управо постојање две апсиде индукује аналогију са термалним грађевинама, чиме се може довести у питање њена стамбена функција. (К.5)

- Стамбене структуре са приватним купатилима, фонтанама и чесмама

Значај воде огледа се у њеној неопходности за функционисање сваког домаћинства, данас, али и у античким периодима. Ипак, међу досадашњим археолошким открићима касноантичких кућа са територије Србије има веома мало доказа о постојању просторија за одржавање личне хигијене. Међу њима су тзв. „Мале терме“ са локалитета 4 и 35 из Сирмијума. Ипак, налази просторија са деловима подова којима су, додавањем мрвљене и млевене опеке побољшана хидрофобна својства, остављају могућност постојања кућних купатила са покретном кадом. Како остаци овакве опреме нису пронађени, још увек нисмо у прилици да покажемо да ли су, и на који начин обављани ови свакодневни ритуали.

Вода у чесмама и фонтанама је такође служила и као декоративни елемент, углавном унутрашњих дворишта. Фонтана са реципијентом је откривена у југоисточном углу перистила на лок. 4 и 35 у Сирмијуму, а недалеко од ове резиденције, у унутрашњем дворишту на локалитету 1 је делимично истражена мала грађевинска структура, вероватно базен, чесма или фонтана.

Конструкција

Грађевинске структуре такође могу бити класификоване у односу на тип конструкције, под условом да су познати њени основни елементи. У детерминацији типа према конструкцији од великог је значаја утврђивање вредности сваког

појединачног елемента, као и међусобног односа конструктивних елемената повезаних у логичку тродимензионалну целину.[913]

Истраживање конструктивних техника је један од најзначајнијих аспеката анализе физичке структуре грађевине, који, уопштено говорећи, подразумева разматрање елемената попут темеља, зидова, стубова и сл, као и различитих начина решавања одређених градитељских проблема. Чак и када се подразумева еволуција од једноставнијих ка комплекснијим конструктивним системима, а она није нужна, јер су бројни примери регресије узроковане различитим чиниоцима, неопходно је претпоставити да за реализацију стамбеног здања мора да постоји одређени ниво техничких знања и вештине.

На жалост, о надземним деловима конструкције касноантичких стамбених објеката са територије Србије има веома мало података. У грубој подели могли би се сврстати у групу оних код којих преовлађује чврсти грађевински материјал, попут камена, опеке и малтера и оне код којих су надземни делови били од дрвета и земље, вероватно сграђени у систему бондрука. Чак и када се узме у обзир да је највећи број кућа разорен у током напада варварских племена, често у пожарима, изненађујуће је да чак и на локалитетима на којима археолошки слојеви нису поремећени има тако мало података о материјалима коришћеним за зидање зидова. Због тога се намеће идеја да су грађевине сграђене од трошних материјала биле доминантне у укупном корпусу стамбених грађевина касне антике на овим просторима.

3.6 Утицаји и упоредна анализа са стамбеном архитектуром античког Рима

Изузетно је тешко дати свеобухватан преглед разлика и сличности између остатака античке културе у Србији и осталим римским провинцијама. Комплексност стамбеног програма античког Рима, насталог као продукт хиљадугодишње традиције грађења, резиденцијалну архитектуру касне антике чини толико вишеслојном да би било неодговорно тврдити да се једним поглављем докторске дисертације могу обухватити сви елементи упоредне аналогије са стамбеним здањима откривеним на територији Србије. Како би се систематично почело са сагледавањем аналогија касноантичких кућа из овог дела централнобалканских провинција са стамбеним зградама са остале територије Царства,[914] за кључне критеријуме у односу на које ће

[913] N. Kurtovic-Folic, 1995,.227- 235

[914] Значајан извор информација о становању на територији Царства су свеобухватне публикације попут A. G. McKay, *Houses, villas and palaces in the Roman World*, London, 1975, у којој су куће анализиране у

стамбене зграде бити упоређиване, одабране су просторна и функционална организација, као и архитектонско обликовање. При томе, као смерница су коришћени основни типови препознати унутар корпуса касноантичке стамбене архитектуре са територије Србије: грађевине са перистилом, тремом на улазу, централним ходником, централним ходником и тремом и апсидалном салом. Појединачне аналогије су графички представљене у каталогу грађевина, али и претходном излагању и коме су стамбене грађевине касне антике са овдашњих локалитета интерпретиране и реинтерпретиране, а у тексту који следи задржаћемо се на групама кућа заједничких карактеристика.

Пре свега, битно је подсетити да је, насупрот староседелачкој архитектури без архитекте, стамбена архитектура римске цивилизације плод теоријских разматрања[915] која су се мењала, еволуирала и стагнирала у зависности од историјског периода, али свакако представљала одређени стандард и појам припадности Царству. У оквиру одређене географске средине и ограничења која је она наметала- конфигурације терена, избора доступних градитељских материјала и сл, наручиоци су своје жеље формулисали позивајући се на примере из околине. Разноликост форми архитектуре без архитекте у чијем оквиру исти социјални захтев може довести до реализације врло различитих грађевина редукована је применом општих принципа организације и оријентације грађевина, израде архитектонских форми пожељних пропорција и естетских вредности карактеристичних за грађевинарство античког Рима. Римски елементи унутар просторног обликовања кућа староседелачког становништва представљају значајан путоказ при дефинисању утицаја на њихово формирање. Наравно, а о томе је већ било речи, није исто да ли се кућа налазила у густо насељеном крају, на периферији града или у руралној средини, где су просторна ограничења била много мања. Формирање градских језгара, попут сирмијумског, је најчешће било резултат значајних програма урбанизације, где је мрежа новопројектованих улица ограничавала инсуле унутар којих су грађене куће. Баш на примеру Сирмијума може се говорити о значајној социјалној диференцијацији грађана који су насељавали квартове, а чије се разлика у благостању огледала, између осталог, у величини резиденција. Тако

односу на географски положај и положај у односу на урбано ткиво (Градске куће са италског полуострва- из Помпеја и Херкуланеума насупрот домусима и палатама из Рима и Остије, као и зграде са више станова и виле, стамбена архитектура из европских провинција и Британије, источних провинција и Северне Африке).

[915] Ф. Аријес, Ж. Диби, *Историја приватног живота 1, Од Римског царства до 1000. године*, Београд, 2011

су грађевине са локалитета 1, као и 4 и 35, које су се налазиле у четвртима са мањим ограничењима, а које су заузимале привилеговани положај близу царске палате и хиподрома, пространије од зграда откривених унутар стамбеног кварта на локалитету 21, са периферије утврђења. Како говоримо о градским и приградским кућама које су вероватно настањивали добростојећи представници друштва, разумљива је њихова тежња и интерес да се прихвате културолошке везе оличене, између осталог, и у усвајању архитектонских форми које су утицале на формирање стамбених навика. Под претпоставком да су у питању грађани којима су, путем трговине, остварених путовања и контаката са људима који су живели у другим провинцијама, информације о римским архитектонским трендовима биле доступне, чини се примереним да потрагу за утицајима на стамбену архитектуру започнемо анализом њихових домова. А управо се унутар градских кућа, како би се обезбедила проветреност и довољно светлости, а у исто време осигурала сеновитост и оптимална температура, без пробијања отвора на фасадама ка улицама које су могле бити небезбедне, формирало двориште. Од атријума етрурско- италских кућа, до ранохришћанских базилика, преко усвајања хеленистичког перистила и унутрашњих дворишта остијских инсула, ова идеја је обнављана и коришћена као основни елемент концепције зграда не само са гледишта њихове функционалности, него и естетике.[916]

С обзиром да је мали број грађевина са атријумом откривен ван Италије, попут оних из Шпаније и северне Француске, а посебно су ретки примери где су се уз атријум *alae* и *tablinum* налазиле на дужој оси зграде,[917] није изненађујуће да на овдашњим локалитетима нема оваквих налаза. Како је у добу када су се централнобалканске провинције развијале, периоду зреле и касне антике, атријум сматран превазиђеном формом, става смо да су тумачења мањих унутрашњих дворишта као атријума, услед недостатка сачуваних имплувијума и конструкције кровова, погрешна.

Римска освајања истока током 3. и 2.века п.н.е. донела су жељу да се домуси украсе тремовима са стубовима, а форма задњег дворишта постане развијенија и већа од уобичајеног врта- хортуса.[918] Препознате су две фазе у развоју перистилних дворишта. Од 3.века п.н.е перистили су формирани према моделу елемената јавне

[916] De Ruyt Franz. La cour intérieure dans l'évolution de la maison romaine. In: *L'antiquité classique*, Tome 17, fasc. 1, 1948. Miscellanea Philologica Historica et archaelogia in honorem Hvberti Van De Weerd, 519-524, 519

[917] S. P. Ellis, *Roman housing, London*, 2000, 28-29

[918] J. R. Clarke, *The Houses of Roman Italy, 100 BC-AD 250: Ritual, Space and Decoration*, Oxford, 1991, 12

архитектуре античке Грчке,[919] вежбалишта- *gymnasium* и банкет сала. Тремови су заправо били наткривена шеталишта- *ambulationes*, са функцијом дистрибуције и пролаза. Касније, почевши од 1.века н.е., настао је други тип, који је, позициониран у самом центру куће, подразумевао тремове који су се понекад налазили само на једној страни дворишта, али су уз њега чинили интегралну целину са салама за пријем којима су омогућавала приступ.[920]

Постојање рустично поплочаног унутрашњег дворишта са свих страна обрубљеног тремовима са стубовима је са сигурношћу утврђено у резиденцији са локалитета 4 и 35 из Сирмијума. До перистила се долазило проласком кроз дугачки, вероватно наткривени пасаж са чије су обе стране били мањи трговачки објекти и занатске радионице. Овакав приступ примењиван је и код многих других кућа, попут *Villa di San Rocco* у италијанском месту Франколизе.[921] Сличну просторну организацију карактерише и *House of the Frescoes*, са локалитета Типаса у Алжиру,[922] где се пространом унутрашњем дворишту са перистилима и полукружним нишама, које у многоме наликују на нишу за фонтану грађевине са лок. 4 и 35, приступало проласком кроз веома узани ходник. Уопштено, у касноримској Африци готово да нема значајнијег перистила без фонтане или плитких базена. Обрада подова техником *opus sectile*, примењена у просторији 19 ове резиденције је евидентирана у свечаним дворанама касноантичких палата, попут оних из Стобија, Гамзиграда и *Piazza Armerina*-е.[923] Ни постојање приватног купатила у резиденцији овако импозантних димензија није непознаница у римском свету. Овакви примери могу да се пронађу у европским, попут *House of Cantaber, Conimbriga* у Португалу, али и афричким провинцијама.[924] (Кат.бр.3, Сл.3/7 а,б,ц,д)

Унутрашња дворишта са тремовима на бар три стране, откривена су на локалитету 1 из Сирмијума и грађевини 5 из стамбеног кварта у Царичином Граду сазиданој на прелазу из касноримског у рановизантијски период. На основу налаза темеља и доње зоне зидова зграде се лок.1 у Сирмијуму, постоје две могућности

[919] S. P. Ellis, 2000, 35
[920] H. Dessales, Du jardin aux jardinières : l'évolution des péristyles domestiques dans l'Italie romaine, in Van Ossel P., Guimier-Sorbets A.-M., Marinval M.-C. (dir.), *Archéologie des jardins: analyse des espaces et méthodes d'approche* (Nanterre, 8 janvier 2009), Paris, 2014, 23-34, 23
[921] J. Percival, *The Roman Villa*, London, 1976, 56-57, fig.10
[922] S. P. Ellis, 2000, 106
[923] М. Паровић- Пешикан, Комплекс подних мозаика касноримске виле у Сирмијуму, Ранохришћански мозаици у Југославији, Битољ- 1978, *Материјали*, 18, Београд, 1980, 179-181
[924] P. Vipard, Les portiques fenêtrés dans les domus du Haut-empire, *Bulletin archéologique du CTH5: Antiquité, Archéologie classique*, fasc. 30, Paris, 2003, 99-134. 102-110

тумачења конструкције. Прва је да су стубови који су носили тремове били постављени на надзидке као стилобате. Перистили са преградама између стубова, су постојали у помпејским кућама, нпр. у *Casa delle Vestali* и *Casa degli affreschi*, грађеним много пре резиденција откривеним на нашим локалитетима, док су перистили са стубовима на парапетима од опеке или камена откривени у северноафричким кућама из 2. и 3.века н.е.[925] Друга могућност је да су у питању били перистили обзидани преградама са прозорима, баш попут оног у вили из Лаурентума Плинија Млађег, „дворишта окруженог тремовима са прозорима, који су служили као склониште од лошег времена“.[926] Како су у централнобалканским провинцијама зиме могле бити хладне и ветровите, није изненађујуће да су градитељи прибегавали оваквим решењима, примењеним, између осталих и на грађевинама из Помпеја: *Villa des Mystères, Casa dell' Efebo* и Херкуланума: *Casa dei Cervi, Casa dell'Atrio a Mosaico.*[927] Било би неправедно обе могућности нетипичних форми- и перистил са надзидком и перистил са прозорима, приписивати слабој романизацији делова римских провинција на којима се данас Србија налази. Вероватније је да је њихово појављивање последица жеље да се римске форме усвоје, али и да се непријатни утицаји- попут хладноће и јаких ветрова, сведу на најмању могућу меру, баш како је то чињено на касноантичким кућама римске провинције Британије.[928] (Кат.бр.2, Сл.2/11-13)

Код свих разматраних грађевина, перистил је постојао још од прве фазе њиховог коришћења за становање, он није настајао трансформацијом на уштрб соба.

Перистил је у добу касне антике и даље био доминантна архитектонска форма и централни елемент дизајна у кућама не само западноевропских провинција чије се зграде до сада навођене као аналогије, већ и оних откривених у Југоисточној Европи и Северној Африци. Иако је приградска резиденција из античке Ремезијане фрагментарно истражена, а документација је непотпуна, на основу једног, а вероватно и два унутрашња дворишта значајних димензија може се претпоставити да су бар са једне стране постојали тремови. Слична грађевина је откривена на локалитету *Dura*

[925] H. Dessales, Paris, 2014, 25, према Novello, 2003, 52-55
[926] Из: P. Vipard, 2003, 122, према: Pline le Jeune, *Lettres*, tome 1,livres 1-I1I ,texte établi et traduit par A.-M. Guillemin, Paris, 1927, 84
[927] P. Vipard, 2003, 116-120
[928] D. Perring, *The Roman House in Britan*, London and New York, 2002, 70-71

Europos у Сирији, а идентификована је као палата гувернера,[929] импозантних димензија 87,5м х 62,5м.

Собе са апсидалним проширењима које су унутар стамбених грађевина најчешће, али не и једино, биле намењене обедовању су такође архитектонска достигнућа зреле антике.[930] Иако су се велике сале са апсидом у приватним зградама појавиле још у 1.веку п.н.е,[931] појава стибадијума- полукружног кауча на коме се у полулежећем положају јело, постала је устаљена пракса тек током 2. и 3.века н.е. Ова форма била је присутна широм Царства, па је и код нас откривена како у градским и приградским, тако и у сеоским кућама. Остаци апсидалних сала из Сирмијума, Ремезијане, Анина, Црквина- Баре, Медијане, Виминацијума, Вишесаве, Св. Вартоломеја, Поскурица, Царичиног Града, Старог Гробља- Кривеља и Авлија из Клења су потврда да су трендови античког Рима били прихваћени без обзира на статус и друштвени положај староседелачког становништва. (К.5)

Осим поменутих здања са унутрашњим двориштима обрубљеним тремовима, која су на територији Србије за сада откривена у античким градовима и предграђима, највећи удео у укупном броју истражених касноантичких кућа чине скромније рустичне зграде компактне основе, организоване око централног ходника. Овакве куће се веома честе на локалитетима широм југоисточне Европе: у Бугарској, Мађарској, бившим југословенским републикама, Румунији и делу Аустрије, а малобројне су на тлу западноевропских провинција. Међутим, било би погрешно тврдити да се овај тип здања градио само на овим просторима. Наиме, на основу примера из Северне Африке, попут куће која је у археолошкој литератури названа *Lot 11,* са локалитета *Utica* у Тунису, може се закључити да је централни ходник са улазом на једном крају и собама са обе његове стране био концепт познат широм Царства.[932] Посебно је била честа његова употреба у војним камповима, попут кућа центуриона из флавијанског кампа са локалитета *Inchtuthil* и *Colchester*[933] из провинције Британије. Могуће је поставити питање, да ли је овај концепт посредством ветерана који су по завршетку службе насељавали југоисток Европе донесен у наше крајеве? Улаз се код већине зграда са ходником налазио на његовој подужној оси, док су се просторије низале са обе стране

[929] N. Duval, Les maisons d′Apamée et l'architecture palatiale de l'Antiquité tardive, Colloque *Apamée de Syrie*, Bruxelles, 447-470, 465
[930] Ф. Аријес, Ж. Диби, 2011, 279
[931] K. Dunbabin, Convivial spaces*:* dining and entertainment in the Roman villa, *JRA*, 9, 1996, 66-80, 74
[932] S. P. Ellis, 2000, 83
[933] D. Perring, 2002, 62

ходника, као што је то случај код грађевина А и Е са Медијане, као и зграда са локалитета Кржинце- Св. Тројица, Требич- Црквиште, Црквине- Баре. Међу бројним аналогијама налазе се стамбени објекти са локалитета из суседних земаља, попут *Keszthely Fenékpuszta, Winden am See, Travnik- Rankovići* итд.[934] (Кат.бр.11, Сл.11/10-11)

Занимљив је и подтип кућа са централним ходником, код кога се ходнику приступало преко улазног трема. Са обе стране трема биле су по две просторије, симетричне у односу на његову попречну осу, на којој се налазио улаз у грађевину. Док је код нас оваква организација откривена код грађевина Е са Медијане и на локалитетима Кржинце- Св. Тројица, Требич- Црквиште, у провинцијама југоисточне Европе су, између осталих, присутне на локалитетима *Bistrica, Budakalász, Gyulafirátót, Majdan, Telita.*[935]

Осим централног ходника са улазом на једном крају, код нас је код више грађевина евидентирано постојање четвртастих холова који се налазе у самом средишту грађевине, Међу њима су зграда из Кривеља, Покурица и са локалитета Црквине- Бабина Лука. Ова форма је вероватно настала наткривањем малих унутрашњих дворишта, попут оних из северноафричких утврђених кућа,[936] где је њихова функција била осветљавање и проветравање просторија које су се на њих ослањале. Како, разматрајући примере са српских локалитета, говоримо о слободностојећим сеоским кућама код којих су највероватније све просторије имале природно светло, осим поменутог ходника који их је повезивао, мало је вероватно да је ова централна просторија није била наткривена. Иако не оповргавамо могућност да је његово порекло утемељено у кућама са малим централним двориштем, које је у подручју великих колебања температуре попут нашег, наткривено, склони смо идеји да је ово тип који се истовремено развијао у земљама Централног Балкана.

За разлику кућа са централним ходником које су биле својеврсна регионална интерпретација римског домуса у провинцијама у Југоисточној Европи, грађевине са дугачким ходником, који се простирао дуж улазне фасаде са улазом на његовој попречној оси, тако да се из њега приступало собама које су се у низу на њега ослањале карактеристичан су тип за античке куће из провинција северне и западне Европе, посебно Британије. Куће са низом просторија које су вратима биле повезане

[934] J. T. Smith, *Roman Villas, A Study in Social Structure*, London and New York, 1997, 203
[935] J. T. Smith, 1997, 200
[936] A. G. McKay, *Houses, Villas and Palaces in the Roman World*, London, 1975, 235-236, fig.76

једне са другом, попут грађевина Г са Медијане су малобројне, те су у ближој околини су евидентиране на локалитетима у *Proboju, Stolcu* итд.[937]

И коначно, при самом крају овог покушаја утврђивања утицаја и аналогија са стамбеним објектима са целе површине Царства, неопходно је поменути тип утврђених имања, унутар којих се, између осталих, одвијала и функција становања. У корпусу разматраних грађевина са тла Србије нашло се само једно такво добро- тзв. „вила рустика“ са локалитета Думбово. Упркос незавидном стању истражености ове зграде, откривена је спекула на обали Думбовачког потока, на основу које је створена претпоставка да је постојао оградни зид и више оваквих осматрачница. Познато је да су овакве грађевине постојале дуж граница Царства, а нама најближи су оне откривене у зони лимеса на Дунаву. Утврђене виле са налазишта *Keszthely Fenékpuszta* и *Alsóheténypuszta* су илустрација панонских утврђених имања, којима припада и оно из Думбова, насталих у периоду од 300-370.год.н.е.[938] Оне су, осим обезбеђивања сигурности породицама које су их насељавале у периоду ратова и, уопштено, добу нарушене геополитичке сигурности, играле и одређену улогу у одбрани пограничног појаса. За разлику од поменутих грађевина опасаних високим зидовима, стиче се утисак су становници који су живели у сенци куле стражаре поседа из Думбова играли одређену улогу у надзору границе, али је питање колико су заиста могли да се одбране од напада варвара.

3.7 Значај куће и култура становања у доба касне антике на територији Србије

Кад си у Риму, живи на римски начин, кад си другде, живи како се тамо живи.
(Латинска изрека)[939]

Свакодневни живот, а посебно навике становања, представљају једно од кључних одредница културе појединца, а самим тим и друштва. О обичајима живота у кући који су се практиковали у периоду антике се заиста пуно тога зна. На несрећу житеља насеља које је ерупција Везува окаменила у тренутку несреће, а на срећу археолога који су из добро очуваних налаза свакодневице могли да очитају драгоцене податке о животу у Помпејима, Остији или Херкулануму, ми данас имамо прилично прецизну слику о њиховом приватном животу. Осим ових, лавом и пепелом затрпаних

[937] J. T. Smith, 1997, 206
[938] L. Mulvin, Villas in late antiquity- Late Roman villa plans: the Danube-Balkan region, in ed. W. Bowden, L. Lavan, C. Machado, Recent Research on the Late Antique Countryside, Leiden, 2004, 398-399; M. Biro, Roman Villas in Pannonia, Acta AASH, 26, 1974, 1-57, 53
[939] *Si fueris Romae, Romano vivito more, si fueris alibi, vivito sicut ibi.*

градова, трагови кућних активности у антици присутни су скоро свуда, али су на локалитетима на којима су историјски и метеоролошки услови били наклоњенији њиховој презервацији сликовитији. Међу осталима, овакав случај карактеристичан је за налазе античких резиденција из Северне Африке, у којој су клима за коју нису карактеристична температурна колебања, као и историјски дисконтинуитет насељавања по пропасти Царства, допринели добром стању очуваности кућа из римског периода, великом броју покретних и епиграфских налаза.

Наравно, сврха овог излагања није приказ општих принципа о добро познатим стамбеним навикама романизованог становништва са целе територије Царства, већ покушај да се, пре свега на основу анализе архитектонских остатака, утврди значај касноантичке куће са ових простора и фактори који су утицали на власнике да их обликују на специфичан начин. На жалост, услови очуваности и истражености стамбених грађевина касне антике са територије Србије нису наклоњени јасном дефинисању особености културе становања породица које су их користиле. Приватност појединца која би, у складу са савременом перцепцијом становања, требало да најслободније буде исказана унутар зидова дома, саткана је од комплексних слојева немерљивих елемената који не морају нужно бити убележени у темеље, доње зоне зидова и фрагменте подних структура касноантичких кућа које смо у могућности да овде разматрамо. Ипак, интерпретација археолошких остатака архитектонских објеката пружа одређену количину информација о томе шта је грађевина значила корисницима, како су испољаване културне вредности општеприхваћене у ондашњем друштву, а које су варирале у зависности од материјалног статуса, социјалних промена, гео- политичког статуса поднебља и сл.

Кућа као сведочанство порекла и породичног идентитета

Обликовање касноантичких стамбених структура могло би да се посматра кроз призму форми проистеклих из архитектонског програма племена која су насељавала Балкан пре доласка Римљана, или пак кроз архитектонску традицију резиденцијалних структура античке Грчке и Рима, као и елементе који су за њих били карактеристични. Препознавање аутохтоних облика староседелачких група углавном је могуће када су у питању грађевине једноставне просторне организације, са мањим бројем соба унутар компактног правоугаоног габарита основе, за чије су грађење најчешће били

кориштени трошни материјали. Осим касноантичких кућа из утврђења Вршенице[940] и великог броја сличних зграда које су проналажене на многим локалитетима, а које нису на одговарајући начин документоване или публиковане, овој групи би се могла прикључити и грађевина са локалитета Црквине- Ровни.[941] Поједностављена просторна организација унутар ових кућа упућује на идеју да се, као и у предантичким периодима, унутар куће проводило веома мало времена, док је највећи број животних активности обављан напољу. Чланови породице су вероватно били упућени једни на друге, спавали су у истој просторији, или је велики број њих делио собу у којој су током дана обављане различите активности, попут кувања, обедовања, производних делатности и сл. Да би преклапање животних функција било могуће, вероватно је употребљаван веома једноставан и лаган намештај, чије би померање омогућило функционисање унутар скучених просторија.

Насупрот овим, најмногобројније налазе касноантичких резиденцијалних структура са тла Србије карактерише присуство римских елемената попут унутрашњих дворишта са тремовима, централним ходницима, апсидалним проширењима просторија и сл, који указују на тежњу власника да своју зграду обликује на начин који је процесом романизације донесен у ове крајеве. Такође, могуће је уочити тренд повећавања броја просторија, како код градских, тако и код сеоских кућа. Чак и код једноставних зграда код којих се у основи очитава постојање само две или три собе, попут оних грађених на прелазу из античког у византијски период, из Царичиног Града, евидентирано је постојање спрата,[942] што упућује на тенденцију разграничавања функционалних зона, у односу на хоризонталу, али и вертикалу. Овакво раздвајање делова стамбених објеката према делатностима које се у њима обављају и у односу на степен приватности којом су обавијене поједине собе, је једна од значајних карактеристика стамбених грађевина антике.

Ипак, без обзира на доминантне утицаје на форму грађевине, као и чињенице да је већина зграда била напуштена у журби, под притиском напада варварских племена, а касније и знатно оштећена, приметан је тренд континуитета насељавања истих објеката. Наиме, бројне грађевинске интервенције које је могуће евидентирати на зградама са локалитета из Србије упућују на то да су зградама додавани цели анекси

[940] М. Поповић, В. Бикић, Вршенице- Касноантичко и српско средњевековно утврђење, Београд, 2009, 44-49, 58-67
[941] http://www.vaza.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=96:abaka-tvrava&catid=44:arheologija&Itemid=213, посећен јула 2014.год.
[942] V. Ivanisevic, 2010, 747-775

просторија како би се повећала корисна површина (нпр. на локалитету На Камењу, Црквине- Баре,[943] итд.). Код знатног броја зграда положај апсиде- њена ексцентричност у односу на просторију коју је затварала (попут оне са локалитета Вишесава[944]) или трагова темеља старијег зида просторије који је порушен како би се омогућило апсидално проширење (Вишесава, Ливаде код Ћуприје итд.[945]), упућују на тежњу да се зграде прилагођавају тренутним потребама и грађевинским трендовима који су се мењали током живота више генерација које су их користиле.

Редефинисање породичног идентитета се може тумачити кроз поменуте трагове, али и речите налазе подне и зидне декорације који, у више слојева карактеристичних за различите градитељске фазе резиденцијалних структура, говоре о тежњи прилагођавања стамбеног простора. Тако су истрошени подови коришћени као носећи слој за мозаике са, у том тренутку помодним мотивима (нпр. јужна конха грађевине А на Медијани[946]), подови од малтера замењивани су подовима од опеке и сл. Нешто ређи налази зидне декорације, попут оних са локалитета Црквине- Баре,[947] такође служе у прилог идеји да су касноантички становници ових крајева реновирали своје куће од пода до плафона. Међу слојевима зидних слика налазе се потврде не само ретуширања постојећих мотива, већ и њихове замене новим, у складу са жељама породице која је кућу користила, а можда и наследила од својих предака.

Изнети докази се у потпуности подударају са тврдњом В. Ајвалрда да су мотивацију за реконструисањем кућа власници проналазили у манифестацији моћи и прилици да пропрате савремене трендове естетике. Ове интервенције су играле значајну улогу у дефинисању јединствених особина и идентитета римске архитектуре,[948] а у овом случају њеног стамбеног програма.[949] Наравно, законска регулатива постављала је одређена ограничења приликом модификације грађевина, посебно када су се зграде налазиле у непосредној близини улица и јавних простора.[950]

---

[943] Према М. Јовичић, 2011, 40-41: Згради са лок. На Камењу су у другој фази додате просторије 1 и 6-8, Према А. Ропкић, 2013, 173: Анекс просторија у западном углу грађевине припадају другој градитељској фази.

[944] Видети списак референтне литературе

[945] Видети списак референтне литературе

[946] Љ. Зотовић, 1975, 75

[947] Д. Спасић, 1995, 61-62

[948] W. Aylward, Conservation, 462- 480, у: Ulrich, R. B., Quenemoen, C. K., *A Companion to Roman Architecture*, Oxford, 2014

[949] Управо је преправкама, додавањем нових елемената настала помпејска кућа код које су се на карактеристичној оси нашли италски елементи улаз кроз fauces, атријум, а затим и грчки- перистил са пратећим садржајима.

[950] W. Aylward, Conservation, 462- 480, у: Ulrich, R. B., Quenemoen, C. K., 2014 према Robinson, 1992, 59-69

Овде је посебно значајан случај стамбеног кварта са локалитета 21 у Сирмијуму,[951] где је у каснијим фазама приметно спајање више грађевинских објеката како би се формирала резиденција веће површине, при чему су улични пролази између старијих кућа, а вероватно и део јавне површине- трга са тремовима, ушли у њен састав. Поменути елементи, карактеристике конструкције, број соба и особености унутрашње декорације и опреме, били су директно одређени финансијским капацитетом власника. Ко не би волео да живи у раскошној и удобној кући и свој посед прошири, као што је то случај са пространом резиденцијом насталом приспајањем кућа са лок.21 у Сирмијуму? Међутим, осим трошкова зидања и опремања грађевине која поседује систем за загревање, која је повезана са инфраструктурном мрежом вишег ранга и која је, уопштено говорећи, саграђена у складу са стандардима технолошки напредног Римског Царства, власник би морао да плати и трошкове њеног одржавања. Невероватна је подударност највећег дела касноантичких резиденцијалних структура са ових простора, било по броју соба, било по површини које су заузимале. Најмногобројније међу градским кућама које су истражене, откривене унутар зидина Сирмијума и Царичиног Града, као и скоро све сеоске грађевине заузимају у својој основи просечну површину од око 250м2. Због тога се чини да је унутар инсула скучених градских центара, као и на пространим сеоским имањима на којима скоро да није било ограничења у формирању употребне површине зграде, ово представљао стандард рационалне градње домова средње класе, којој су вероватно припадале самосталне занатлије, трговци и ислужени војници.

Коначно, без обзира на површину и структуру, кућа је представљала јединицу којом је постојање породице било одређивано у дубоко емотивном, али и административном погледу. У антици, а касније и у средњем веку се попис становништва није обављао по глави, него по дому, односно огњишту. Тако Хорације у једној од „Посланица“ говори о „малом поседу, засеоку, од своја пет огњишта“.[952] Такође, у Ирминовом „Полиптиху“ се више пута помињу виле са одређеним бројем огњишта (*foci*).[953] Ово се управо односи на пољопривредна имања која су имала једног богатог власника, а на којима је живело више парова са својом децом, од којих су неки

[951] Видети списак референтне литературе
[952] Из: F. Arijes, Ž. Dibi, *Istorija privatnog života 2, Od feudalne Evrope do renesanse,* Beograd, 2001, 375. Према: Horatio, *Epitres, I, 14, 1- 3, „quinque focis et quinque bonos solitum …“*. Превод дела текста пронађеног на http://www.espace-horace.org/trad/patin/epitres1.htm#xiv, јул 2014. би у гласио: *„Надзорник мојих шума и малог имања које ме чине оним што јесам, а које ти презиреш без обзира пет огњишта која га насељавају и пет поштених очева породица које шаљем, према обичају, у Варију.* (А. Мирић)
[953] Из: F. Arijes, Ž. Dibi, 2001, 375

били слободни, а неки робови, функционишући у оквиру проширене породичне заједнице, карактеристичне за период антике, под покровитељством управо власника, односно *pater familius*-а.

Кућа као центар јавног и приватног живота у граду и на селу

Међу модерним тумачењима културе становања посебно занимљивим нам се чине искази Е. Гофмана који, говорећи о томе како се представљамо у свакодневном животу, изузетан значај даје позадинским зонама. Тако се, унутар савремених домова све просторије намењене обављању делатности током којих је интеракција са јавношћу непримерена или је ограничена на комуникацију са укућанима, налазе у деловима са ограниченим приступом. У овом тумачењу пре свега се мисли на спаваће собе и санитарни блок- тоалете и купатила, места повећане потребе за заклоњеношћу које су по правилу у мање изложеним деловима стамбених објеката. Према истом аутору, потреба за позадинском контролом јавља се и када су у питању просторије за рад, места на којима се одвија процес израде производа који ће тек у својој коначној форми бити представљени јавности.[954] Наравно, Гофманово оправдавање потребе за приватношћу унутар стамбених објеката је само идеја о начину на који она може да се тумачи, па би било непримерено, вероватно и у потпуности погрешно његово приписивање стамбеном архитектонском програму касне антике са тла Србије. Ово би било могуће илустровати примерима јавних тоалета- латрина као и јавних купатила-терми, који су током целог периода трајања Царства били места окупљања и секундарни центри друштвеног живота, потпуно супротно данашњем поимању и навикама коришћења оваквих садржаја.

Према доступним античким текстовима, тумачење приватног и јавног у антици је нешто другачије. Витрувије назива јавним она места унутар домаћег простора у која залазе посетиоци. Положај и архитектонско обликовање просторија намењених складиштењу производа и смештају домаћих животиња одређен је условима потребним за њихово чување, а не жељом да се величанствено представе.[955] Према Витрувију, то није случај када су у питању поседи јавних личности, који морају бити раскошни и опремљени вестибулима, атријумима, перистилима и шеталиштима. Осим ових, куће нобleса могу имати и библиотеке, пинакотеке и базилике које наликују јавним грађевинама, а у којима се може вршити пријем посетиоца.[956]

[954] Е. Гофман, *Како се представљамо у свакодневном животу*, Београд, 2000, 128
[955] M. P. Vitruvius, De architectura... 6.5.2
[956] M. P. Vitruvius, De architectura... 6.5.2

Иако се због стања истражености и очуваности касноантичких кућа са територије Србије, Витрувијеви принципи не могу до краја препознати, на основу архитектонског обликовања оног што је од њих остало може се пуно сазнати о значају доброг утиска које је домаћин покушавао да оствари. Наиме, просторије у којима су се остваривали формални контакти са мање блиским посетиоцима биле су на другачији начин позициониране унутар куће и са посебном пажњом декорисане у односу на оне намењене неконвенционалном понашању и комуникацији. Оне су биле нека врста просценијума доступног свима, њима се приступало са улице, проласком кроз ходник, док су остале собе, за које се, иако њихова намена није са сигурношћу дефинисана, може претпоставити да су служиле боравку породице.

Улазни тремови су били једна од тачака повезивања јавног простора и приватности објеката стамбене архитектуре. Код свих грађевина код којих је могуће остварити археолошку везу између улице и улаза у кућу могуће је пратити континуитет улазних фасада низа грађевина, али и уличних тремова. Ово је случај са стамбеним објектима из Сирмијума и Царичиног Града. На примеру грађевине 2 из стамбеног кварта на Царичином Граду, код које је део степеништа откривен у зони уличног портика,[957] може се покренути питање да ли су тремови били искључиво део јавног простора, или је њихова природа била флексибилна, да ли су се о њиховом одржавању бринуле јавне установе или власници кућа уз које су се налазили и који су могли заузети њихов део. Исто питање би се могло поставити и када говоримо о пролазима између грађевина, попут оног којима се приступало кућама А и Ц са лок. 21 у Сирмијуму, а који је у најкаснијој фази, приликом спајања грађевина у пространији објекат, потпуно припојен њему,[958] чиме је измењена његова јавна функција.

Иако нема материјалних остатака којима би се доказала претпоставка, вероватно је да су улазна врата представљала рефлекс оног како би домаћин хтео себе да представи, те је њиховом обликовању морала бити посвећена посебна пажња. У светлу те идеје могу се тумачити остаци ходника коме се приступало управо кроз улазна врата, а чији су подови, попут оних са локалитета 1, као и 4 и 35 из Сирмијума били с посебном пажњом поплочани. На жалост, услед немогућности да се утврди цела основа резиденција са локалитета 1 и локалитета 4 и 35 из Сирмијума, нисмо у прилици да детерминишемо положај просторија у којима се одвијао пријем посетиоца, али се може закључити да је улаган напор приликом украшавања и обезбеђивања

[957] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[958] М. Јеремић, 1998, 225

погодних визура соба које су, у традиционалном тумачењу римских кућа биле доступне јавности. Централни ходник је повезивао улаз са језгром зграде са локалитета 1- унутрашњим двориште. И баш на тој оси, на месту пресецања дијагонала унутар дворишта су откривени остаци мале структуре која је могла бити чесма, фонтана, али можда и кућни олтар. Овај елемент, који је био видљив са самог улаза у резиденцију, вероватно је доприносио општем утиску. У каснијим фазама живота грађевине са лок.1 у Сирмијуму, елементи који чине унутрашње двориште били су све мање у вези. Тремови су припојени околним дворанама, а оне саме подељене на низ мањих просторија. Овакве интервенције доприносе утиску да је редукцијом луксузних архитектонских решења рационализовано коришћење расположивог простора, а тежња за манифестацијом луксуза и моћи уступила место задовољавању елементарних потреба корисника резиденције.

Говорећи о статусним симболима, слична је ситуација и када је у питању приградска кућа са локалитета 4 и 35 у којој су мозаични подови красили не само дугачки ходник којим се од улаза долазило до унутрашњег дворишта са фонтаном која је била видљива већ са улаза, него и тремове око њега. Како су оба дворишта била поплочана, постоји могућност да је украсно биље, уколико је постојало, било засађено у саксијама. Уколико се усвоји тумачење да су перистилни тремови били део куће којима су се гости слободно кретали, онда би се могло претпоставити да је њима био обезбеђен приступ и купатилу са истог локалитета, које је самим тим било, за разлику од савремених купатила који припадају позадинској зони, део просценијума.

Линија која одваја просценијум од просторија за интимни боравак породице није јасна ни када су у питању сеоске куће. Наиме, на основу анализе просторне организације истражених касноантичких сеоских грађевина може се закључити да је већина компактне основе, организована око централног ходника, коме се приступало проласком кроз улаз који се углавном налазио на оси симетрије зграде. Из централног ходника се приступало већини просторија.

Систематским прибегавањем ходницима се касноантичким кућама са територије Србије обезбеђује приватност и независност свих просторија. Унутар сеоске куће они не служе само раздвајању јавне и приватне зоне, него омогућавају близину просторија врло различите намене. Увек се по величини одваја једна сала, која обично има апсидално проширење, углавном оријентисано ка југу. На основу аналогије са грађевинама сличне архитектонске организације може се претпоставити да је она

била намењена обедовању породице, али и њених гостију. Ипак, овој се сали приступало из заједничког ходника или суседне собе, што би значило да у грађевинама са једним улазом, релативно малим бројем соба и поједностављеном шемом кретања при којој је управо поменути ходник био главна оса комуникације, није постојала строга изолованост просторија које би пропадале зони позадинске заштите.

Када су у питању сеоска здања, тремови се јављају у другачијој форми, као део улаза у стамбени објекат, а не део јавне инфраструктуре. Изузетак је сеоска кућа са локалитета На Камењу која се целом дужином југозападне фасаде ослања на улични портик.[959]

После свега реченог могли би се упитати да ли је у овим крајевима заиста заживела добро позната античка традиција јавног окупљања унутар домуса, било да су они у граду или на селу? Чињеница је да у градовима постоји хијерархија у нивоу обраде подова од собе до собе, такође, чињеница да је велика пажња посвећивана визурама, осмишљеним тако да импресионирају посетиоце. Иако су хеленистички архитектонски елементи били присутни, њихова традиционална скромност је заборављена, а градске куће су украшаване као и јавне грађевине. Управо због тога је могуће довести у питање природу неких зграда, које, попут грађевине са октогоналном салом са локалитета Градско Поље у Нишу, или грађевине са перистилом из Медијане (Сл.1), по просторном обликовању и карактеристикама декоративних елемената подсећају и на стамбена, и на јавна здања, при чему резиденцијална функција у овом тренутку није доказива.

Начин на који су приватна и јавна сфера могле бити разграничене унутар сеоских кућа, релативно мале површине и број просторија упућује или на то да су гости примани ретко, или на то да су куће биле отворене за посете, а приватност веома редукована. Унутар већих рустичних пољопривредних имања евидентирано је постојање цивилних базилика, намењених окупљању, попут оних са локалитета Бурдељ и Кудош (Сл.8).[960] Међутим, како постоје археолошки трагови њиховог преобликовања и пренамене у складишта у зениту антике, чини се да је пракса јавних окупљања унутар приватних поседа вероватно била у потпуности запостављена.

У претходном делу текста било је речи о начину на који је породица примала госте, позване да прођу тремом и ходником, својеврсним међашима између јавног и приватног простора, као и о корелацији између ове две сфере, али шта је са погледима

[959] М. Јовичић, 2011, 41
[960] М. Јовичић, 2011, 30, О. Брукнер, 1982, 93

оних који нису позвани да у кућу уђу, али би можда да привире? На који начин су касноантички домови били заштићени од погледа радозналаца? На самом почетку разматрања овог питања чини се неопходним поновити да се унутар разматраног корпуса касноантичких стамбених структура са територије Србије разликују принципи према којима су организоване градске и сеоске куће. Сеоски домови су углавном слободностојеће зграде без унутрашњих дворишта, са прозорима на спољним фасадама, док су унутар градских језгара и у блиском подграђу формиране резиденције код којих је највећи број просторија био организован око унутрашњег дворишта, па се и осветљавао преко прозора и врата који су ка њему гледали. Како нисмо у прилици да анализирамо рушевине сачуване у довољној висини да се одреди број, место и геометријске карактеристике прозора- облик, димензије и висина парапета, покушаћемо да на ово питање дамо одговор кроз аналогију са боље очуваним налазима са шире територије Царства.

Куће које се осветљавају из унутрашњег дворишта су наследство хеленистичке и грчке куће. У хеленистичким домовима, нпр. онима из Делоса, највећи од укупног броја прозора био је отворен ка унутрашњем дворишту, са висином парапета која би могла да се упореди са данашњом, јер су дворишту могли да приступе и у собу завире само они који су били позвани да у кућу уђу. Прозори на уличним фасадама били су на већој висини, чиме је приватност укућана штићена од радозналих пролазника. Разлику у висини парапета прати и разлика у форми отвора. Наиме, прозори на спољним фасадама су били узани, а отвор је био обликован тако да је његова површина била већа на страни зида према унутрашњости собе.[961] Бројнији прозори, већих димензија и висине у односу на под собе су отварани на вишим етажама стамбених структура.[962] Како су прозори представљали једну од слабих тачака у безбедности кућа, као и потенцијалну претњу термичком комфору на географском подручју попут оног на коме се налази савремена Србија, где зиме могу бити дуге и оштре, а ветрови јаки и хладни, може се претпоставити да су у касној антици предузимане одређене мере да се ове слабости предупреде. Продукција прозорских стакала започета је још током прве половине 1.века н.е, о чему сведоче налази из градова страдалих у ерупцији Везува.[963] Како су фрагменти равног стакла откривени у неколико зграда, међу њима су оне са локалитета у Думбову, Авлијама и Црквинама- Баре, може се претпоставити да је

[961] C. Saliou, *Les lois des batiments*, Beyrouth, 1994, 196
[962] C. Saliou, 1994, 197
[963] C. Saliou, 1994, 193

овакво затварање прозора, уз употребу науљеног папира и животињских кожа чији трагови нису пронађени, било једна од примењиваних техника. Међу налазима са овдашњих локалитета нема ни фрагмената решетки и капака. Ипак, ово не мора да значи да их није било, већ да су вероватно били израђени од, по природи трошног, дрвета, а не од метала. Ипак, у овом тренутку нисмо у прилици да одговоримо на питање да ли се живело са размакнутим завесама и широм отворених прозора који су као и данас служили проветравању, осветљавању и погледу, или иза решетака и замандаљених капака.

Кућа као оквир породичне свакодневице

У тежњи да разумемо породичну свакодневицу суочени смо се са бројним и веома тешко решивим проблемима. Први је недостатак писаних доказа, пре свега епиграфских налаза и текстова античких аутора који би се односили на посматрано поднебље и период касне антике, а којима би било могуће илустровати стамбене навике. Истина да читањем дела античких писаца стичемо одређену слику о животу у Царству и његовим провинцијама, али она није у потпуности примењива на специфичну стамбену архитектуру карактеристичну за ове крајеве.[964] Други је фрагментарна очуваност архитектонских објеката и непостојање декоративних елемената, попут фигуралних мозаика и зидних слика са представама из свакодневног живота, као и потпуно одсуство намештаја. Услед овакве ситуације не преостаје нам ништа осим да слику о свакодневици касноантичких породица које су насељавале римске провинције на чијој се територији данас налази Србија, покушамо да оживимо стављањем под лупу скромних архитектонских рушевина и пописа артефаката коришћених у домаћинствима, а које нам је временска дистанца омогућила да анализирамо.

Пре свега, није згорег поново се сетити огромних размера процеса романизације који је утицао на промену животних навика староседеоца, усвајање нових технологија којима је побољшан животни стандард, али и промену положаја човека у односу на државу и њену присилу. Замислимо једног од бројних касноантичког ветерана који би тек по завршетку војне службе стекао грађанска права, вратио се у родни крај да би

[964] Без потребе да се у детаље улази у ову тврдњу, међу бројним примерима издвојићемо Плинијеве описе живота у вилама из Лаурентума и Тоскане (Pliny the Younger*, The letters of Pliny the Younger*; vol 1, adreffed to Charles Loyd Boyle by John Earl of Orrery, London, MDCCLI, To Gallus, book II, epistle XVII, 148-155, 341-350), објектима чије пандане у овом тренутку није могуће препознати међу стамбеним грађевинама касне антике са територије Србије, или идеализованим домусима са атријумима и перистилима из, овде више пута цитираних, Витрувијевих списа који такође нису представљали архитип кућа које су код нас проналажене.

озваничио везу са женом са којом је имао, у том тренутку већ одраслу децу и онда, на парчету земље која би му била додељена свио кућу са окућницом довољно великом да му омогући да сопственим производима прехрани породицу, а вишак прода или размени. Скоро сви налази који су откривени ван градова или најближих предграђа, попут оних са локалитета Думбово, Авлије, Врањ, Поскурице, Анине, Црквине- Баре, Црквине- Бабина Лука, Црквине- Ровни, Вишесава, Старо гробље у Кривељу, неке од грађевина са Медијане и из шире околине Виминацијума, зграде са локалитета Св. Вартоломеј, Каменитица- Моравиште и Св. Тројица,[965] могли су бити домови управо ових људи. Средњој класи припадали су ситни чиновници, па и трговци и занатлије, који су, иако нису живели од, током целе антике веома цењеног рада на земљи, имали довољно средстава да насељавају релативно удобне куће, попут оних откривених на локалитету 21 у Сирмијуму или у стамбеном кварту Царичиног Града. И сви они би се вероватно, по завршетку радног дана вратили у свој дом, да под тињавом светлошћу уљаних лампи, чији су фрагменти проналажени на скоро свим локалитетима, проведу време са породицом. Стандард живота је, као што је то случај и у другим историјским епохама, зависио од материјалног статуса власника куће. Управо су иновативни елементи карактеристични за римско становање, попут локалног система за загревање, прикључености на водоводну и канализациону мрежу и сл, омогућавали удобнији живот. Остаци хипокауста откривени су међу стамбеним објектима са локалитета 4 и 35 у Сирмијуму, Врањ, Над Клепечком, Анине, Црквине-Баре и у грађевини Г на Медијани. Због слабог стања очуваности многих других здања, где постоје само негативи темеља или њихова најнижа зона, веома је могуће да је и у другим кућама било локалног грејања. Може се претпоставити да је у одсуству система за загревање, оптимална температура постизана коришћењем помичних грејалица на жар или паљењем ватре у огњиштима, чије се постојање услед деструкције елемената- попут ложишта и димњака, са тешкоћом може детерминисати, као и затварањем прозора стаклима, о чему је у претходном тексту било речи. Низ канала, попут оних откривених на локалитетима 1, 4 и 35 у Сирмијуму, Над Клепечком, у стамбеном кварту Царичиног Града итд, намењених евакуацији отпадних вода из грађевина омогућавало је одржавање повољних хигијенских услова. На жалост, овај податак нам

[965] Више у: Г. Ковић, 2013, 198; В. Даутова Рушевљан, 2005, 239-249; О. Брукнер, 1976, 23; Р. Арсић, Е. Чебашек, 2008, 70; М. Благојевић, 2013, 162; Ж. Јеж, 1992; М. Јевтић, 1996, 131; Р. Латковић, С. Дрча, Д. Јанковић- Михалџић, 1979; П. Петровић, 1994, 52; М. Јовичић, 2011; С. Фидановски, Т. Цвјетићанин, 81, 2004

не говори о дневној рутини одржавања личне хигијене. У многим просторијама откривени су подови од малтера са додатком млевене опеке, који би, у зависности од карактеристике земље и температуре на којој је производ печен,[966] могли имати одређене хидрофобне карактеристике. Нисмо у прилици да са сигурношћу говоримо о намени ових просторија, али можемо претпоставити да су служиле производњи, или, што је у случају стамбених грађевина са наших локалитета, са веома малим бројем просторија вероватније- некој врсти купатила са покретним кадама чији остаци нису пронађени. Наравно, међу истраженим резиденцијама издваја се и она са локалитета 4 и 35 из Сирмијума која је имала сопствени балнеум, као и сви градски домуси Сирмијума и Царичиног града који су се налазили недалеко од јавних терми, што упућује на могућност високог степена личне хигијене који је могао бити постигнут.

Ипак, у поређењу са најбоље очуваним грађевинама античких провинција, свакодневни живот се одвијао у условима са великим бројем неповољних фактора. Текућу воду је имао веома мали број повлашћених домаћинстава, међу њима су вероватно били становници резиденција са локалитета 1 и локалитета 4 и 35 из Сирмијума у којима су пронађени остаци фонтана. Како у близини осталих кућа нису откривени приватни бунари, може се претпоставити да је вода доношена са градских чесми и бунара, или из потока и река, када су у питању сеоска домаћинства. Такође, међу археолошким налазима античких стамбених структура из Србије нема остатака кућних латрина, нити јавних тоалета који би били у близини стамбених квартова или насељених места.

Несавесно би било не скренути пажњу на велику непознаницу стамбене културе условљену немогућношћу идентификације намене просторија унутар касноантичких кућа. Традиционално схватање је да је живот био организован око највеће собе која је служила обедовању и пријему званица, обично собе са апсидалним завршетком. Међутим, намена ове собе била би потврђена једино остацима мобилијара, или променом структуре пода или шаре мозаика на местима на коме су се каучеви за ручавање налазили, што су трагови којих на разматраним касноантичким локалитетима нема. Слични археолошки трагови би се, а то опет није случај у укупном корпусу разматраних грађевина, могли очитати и у просторијама намењених ноћењу. Под

[966] Из Е. Николић, Contribution to the study of Roman architecture in Viminacium: Construction materials and building techniques, *Archaeology and Science*, 8, Beograd, 2013, 21-48, 31, према I. S. Pinheiro, L. C. Montenegro, A. G. Gumieri, 2010 "Pozzolanic Activity of Recycled Red Ceramic Bricks". *Second International Conference on Sustainable Construction Materials and Technologies*, 2010, http://www.claisse.info/2010%20papers/l31.pdf (accessed March 25th, 2012).

претпоставком да је употребљаван веома лаган мобилијар од трошних материјала, чијим би померањем било омогућено разноврсно коришћење просторија, морамо се запитати колико је подвајање функција унутар стамбених објеката било значајно античким станарима на начин који је битно нама? У контексту разумевања културе становања, овај податак би пре свега указивао на потребу чланова породица да се током дневних активности, или док спавају, осаме, али то, на жалост, из доступних археолошких података не можемо знати. У крајњем случају, можемо се упитати да ли су у добу у коме су чланови домаћинстава егзистенцијално били упућени једни на друге, а опстанак био подређенији мануелним пословима, они имали времена да се осаме.

Добар пример подвајања функционалних зона унутар стамбених објеката су налази из Царичиног Града. Према тумачењу истраживача који су се бавили изучавањем стамбеног кварта, становање се одвијало на спрату, где су могле бити собе са спавање и боравак у току дана.[967] У приземљу су вероватно биле пословне просторије, складишта, занатске и трговачке радње. Један од налаза којим се потврђује ова идеја су налази у највећој просторији Грађевине 2, која је имала под од набоја, у који су била уграђена два питоса. Трагови угљенисаних житарица откривени у њима указују на могућност да је зграда страдала у пожару, али и да су у приземљу складиштени производи намењени породици или продаји.[968] Фрагменти питоса и каменог посуђа за муљање су откривени и у тзв „вили урбани“ са Царичиног Града, у просторији обележеном бројем 4, која је имала нешто нижу коту пода. Она је вероватно била подрум или сутерен који је служио као остава. У обе идентификоване фазе живота грађевине постојао је спрат при чему су на спрату вероватно биле спаваће собе, док су у приземљу биле економске просторије, трпезарија и кухиња.[969]

Код већине руралних грађевина откривених на посматраној територији, зграда се апсидама, централним ходником и тремом на улазу, релативно мале површине незамисливо је да је породица свој стамбени простор делила са домаћим животињама, које су вероватно налазиле заклон у посебним јединицама. Постоје докази о чувању залиха хране унутар куће, али се на основу досадашњих налаза може претпоставити да су то биле само породичне залихе прехрамбених производа- убраних плодова, житарица, док је највећи део био у засебним зградама- житницама и сл. Међу

[967] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[968] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[969] В. Кондић, В. Поповић, 1977, 91, 92

касноантичким кућама у којима су откривени налази оруђа, по количини и њиховој очуваности издваја се она са локалитета у Поскурицама.[970] Иако овакви артефакти наводе на идеју да су зграде које се овде тумаче као стамбене, заправо имале економску функцију, због просторног обликовања и карактеристика архитектонских форми које се препознају и код других истодобних кућа, чини се да су само поједине просторије унутар њих биле оставе алата, или да је можда у њима он поправљан.

4. Завршне напомене и закључци

Истраживање стамбене архитектуре касне антике откривене на територији савремене Србије спроведено је са израженом намером да се у јединственом приказу систематизују, интерпретирају и реинтерпретирају најзначајнија открића грађевина резиденцијалне функције, њиховог положаја у односу на урбано ткиво и инфраструктурну мрежу, да се препознају и типолошки определе најзначајније грађевинско- архитектонске карактеристике, утврде историјски услови и утицаји настајања архитектонског програма и стамбених навика романизованог становништва, али и да се преиспитају устаљена тумачења оног што је кућа представљала.

Пре представљања најзначајнијих идеја и резултата проистеклих из анализе остатака најчешће веома лоше очуваних кућа, умесно је подсетити се чињенице да је српска археологија донекле затајила приликом истраживања стамбеног програма. О откривеним грађевинама постоји релативно мали број публикација неуједначене исказне вредности, углавном довољно речите да омогући савремену интерпретацију локалитета и архитектонских налаза, али и да утиче на веродостојност приказаних резултата.

Управо нас је анализа радова публикованих од краја 19.века до данас навела на закључак да су термини којима се означавају типови и делови стамбених грађевина антике у домаћој литератури најчешће коришћени недоследно. Овде се пре свега мисли на тежњу да се веома скромни остаци темељних зидова, откривени ван контекста ширег окружења које би потврдило постојање производног имања, називају вилама рустикама; да се, без обзира на њихове архитектонске карактеристике, вилама именују зграде унутар градских зидина, као и да се субурбаним називају куће које се налазе на подручјима за које у овом тренутку није могуће доказати да ли су били делови

[970] Више у Д. Петровић, Остаци римске грађевине у Поскурицама, *Посебан отисак из Старинара* , 15-16, 1964-65, 253-256

предграђа. Непрецизност при изражавању присутна је и приликом детерминисања намене просторија- именовања триклинијумом свих просторија са апсидом, за које би, уколико би се доказало (а то најчешће није могуће) да су заиста служиле обедовању било примереније називати их стибадијумима. Посебни проблем је честа употреба термина атријум, форме која је у периоду који се разматра у истраживању била географски и хронолошки удаљена од свог италског порекла, а према античким изворима, у добу касне антике давно превазиђена. Како архитектонски остаци којима би постојање касноантичких атријума на овим просторима било потврђено нису откривени ни на једном локалитету, ревизија намене просторија представљена у овом раду доприноси стварању опште слике о архитектонском обликовању разматраних кућа. У питање се може довести и употреба термина конха, чије значење у геометрији упућује на начин тродимензионалног обликовања дела грађевине изнад апсидалног проширења у основи, што би била само једна од могућности њеног наткривања.

Уз анализу етимологије речи, коришћења појмова у текстовима античких аутора и међународних радова о резиденцијалној архитектури и о социологији становања, запажања о поменутим пропустима, у домаћој литератури мултипликованим некритичким преношењем, изнета су одговарајућим деловима дисертације, са намером да допринесу успостављању прецизније терминологије која се тиче стамбене архитектуре, али и других архитектонских програма антике.

Романизација ових простора се одвијала веома споро, а добро развијена мрежа саобраћајница олакшавала је проток информација и материјалних добара. Почевши од Аквилеје, значајног саобраћајног чворишта, три путна правца су водила ка савременој територији Србије. Централна саобраћајница, *Via Pannonia*, је водила до Сирмијума и даље на исток. Један од путева, који се пружао ка југу Балканског полуострва, прелазио је преко целе Горње Мезије и даље ка Македонији и Грчкој. Други, који је долазио из Паноније, настављао је дуж Дунава све до ушћа у Црно море.

Управо путевима можемо захвалити на највећем делу сазнања о касноантичкој стамбеној архитектури ових крајева. Наиме, истраживања стамбеног програма су ретко била предмет интересовања археолога, те је највећи број налаза откривен у оквиру програма превентивних ископавања која су пратила инфраструктурне радове, углавном на реализацији савремених саобраћајница. Како су римски инжењери били вођени истом логиком као и савремени- да трасирају друмове тако да њихова изградња и коришћење буде што економичније, није изненађујуће да се путање античких и

данашњих комуникација у великој мери поклапају. Дуж римских саобраћајница су се формирали војни логори и стамбене агломерације, оне су пролазиле надомак рудника и утврђења. Зато је разумљиво да је значајан део грађевина које су уврштене у корпус овог истраживања откривен током радова на изградњи ауто-путева, кроз Срем, петље Ниш- Пирот, па и недавног трасирања ауто-пута Е-75. Не треба занемарити ни друга превентивна истраживања, попут оних обављених за потребе ширења површинског копа Дрмно, која су изнедрила велики број сеоских кућа из шире околине античког Виминацијума, или припрема за архитектонске интервенције у градском језгру савремене Сремеске Митровице током којих је откривен највећи број сирмијумских резиденција. Ипак, вреди поменути и то да је одређени број стамбених зграда откривен током програмираних, систематских истраживања, попут оних из Царичиног Града.

Касни развој градова и мали број урбаних агломерација, сведоче о томе је територија на којој се данас простире Србија тек у периоду касне антике добила већи значај за државу. На жалост, због фрагментарног стања археолошких истраживања центра и предграђа Виминацијума, Ромулијане, Хореум Маргија, Ремезијане, Наисуса и осталих већих градова, у овом тренутку нисмо у прилици да стекнемо прецизну слику о њиховом урбаном обликовању, као ни о положају домова унутар њих. Ни Сирмијум не пружа сликовите податке о свакодневном животу породица, али он, због нешто бољег стања истражености античког града, па и стамбених зграда унутар њега, представља један од најфинијих доказа о просперитету, луксузу и комфору који су могли уживати становници плански сграђеног урбаног центра. Иако и поред најбоље намере не можемо ни да замислимо да ли су касноантичке домаћице, жене државних чиновника, занатлија или трговаца, налакћене преко балкона ћаскале са суседом, или су у страху од опасности које би могле претити из узаних пролаза панично затварале прозорске капке, знамо да се живот одвијао у стамбеним квартовима ограниченим мрежом саобраћајница, уз постојање инфраструктурних погодности, баш као што је то био случај и у истодобним градовима широм Царства. Из темељне реинтерпретације градских кућа са локалитета 1 и 21, као и приградске резиденције са локалитета 4 и 35, стиче се утисак да је унутар утврђења постојао различити третман градских површина, да су у стамбеним квартовима који су били надомак царске палате и осталих амблематичних јавних зграда, као и у подграђу, куће биле пространије, стаменије градње и раскошније декорације. Зграде откривене на поменутим локалитетима су сведочанство тога да је, у периоду када је римска сила била устоличена, а систем

вредности успостављен, стамбена архитектура последње место на коме треба тражити отпор прихватању градитељских облика и римске културе становања. Баш на примеру сирмијумских домуса може се разматрати улога перистила, традиционално грчке форме, која је релативно касно усвојена као принцип архитектонског обликовања римских кућа. За разлику од старијих перистила откривених у домусима италског полуострва, он у кућама са овдашњих локалитета није био део позадинске зоне, смештен далеко од улаза и атријума. Чини се да је његово регионално значење одговарало оном што је атријум представљао у ранијим периодима- мултифункционални фокус империјалног домуса у коме су посетиоци остваривали први контакт са породицом. Историјска, али и географска удаљеност касноантичких кућа са ових простора од доба када су атријуми били честа форма стамбене архитектуре оправдава њихово одсуство међу рушевинама које су овде разматране. На исти начин могу се посматрати и утицаји грчких тремовима наткривених шеталишта на формирање перистила, тако да се чини да су они откривени код нас пре свега рефлексија оног што су државни апарат и ислужени војници донели као наслеђе из централног Царства и подручја на којима су ратовали.

Осим унутрашњих дворишта са тремовима, просторије са апсидалним завршецима које су вероватно служиле обедовању, мозаички теписи на подовима, фрагменти архитектонске пластике и трагови зидних слика у домовима сирмијумске елите су отелотворење значајних промена у тенденцијама грађења. Урбане и субурбане куће које су биле оквир свакодневице породице, али и сцена за манифестацију њеног римског понашања и привређивања својственог градским срединама, попут оне из околине античке Ремезијане, грађене су током целог периода касне антике. Иако немарније зидани од својих архитектонских претходника, посебно су значајни архитектонски остаци грађевине 5 са унутрашњим двориштем са тремовима на три стране, као и тзв.“виле урбане“ са апсидалном салом из Царичиног Града. Саграђени на самом прелазу из касноантичког у рановизантијски период, ови налази сведоче о дубокој укорењености стамбених навика и форми римске стамбене архитектуре и у каснијим периодима.

Ипак, недвосмислено имплементирање архитектонских облика карактеристичних за касноантичке градске резиденције широм Царства није значило да оне нису прилагођаване сопственим потребама. Илустрација овог је затворени перистил из грађевине са сирмијумског локалитета 1, необична форма којом се може

приказати покушај власника да сагради римску кућу, али и да је прилагоди локалним географским условима, те породицу заштити од температурних колебања и јаких ветрова.

Нису све куће унутар утврђења и у блиском подграђу имале елементе луксуза, попут горе наведених. Међу урбаним грађевинама су постојале знатне противуречности, одређене карактеристикама доминантних грађевинских материјала, положајем, густином насељености унутар квартова и, наравно, природе и интензитета активности које су се у њима обављале. Пример скромних грађевина са малим бројем просторија у којима је долазило до знатних преклапања животних активности су касноантичке куће откривене унутар утврђења Вршенице. Очекивано је да је изградња од солидних материјала, пре свега обрађеног камена и опеке коштала више него грађење оних од трошне дрвене грађе, секундарно коришћених елемената и сл. Зато се највећи број доступних података односи на стамбене куће и солидно зидане елементе који су били отпорнији на пожар. Трошни и неатрактивни трагови становања сиромашних који лако измичу оку аналитичара су у археолошкој литератури ретко помињани, па су и сазнања о становању породица које су припадале нижим друштвеним слојевима редукована.

Чак и у овим закључним разматрањима, приоритет излагања дат је градским кућама раскошне архитектонске декорације. Неправду би требало исправити поменом улоге војске, нарочито њених ветерана који су након одслужене војне службе добијали земљиште, најчешће под управом града под којим се налазила легија у којој су служили, а који су значајно утицали на романизацију руралних средина. По повратку у родни крај они су стицали грађанска права, те се обично враћали женама и деци, породицама које су од тог тренутка биле признате законом. Са собом су доносили утиске и знања стечена током похода, која су инкорпорирали у обликовање кућа и имања. Она су најчешће била ван града, а нека су поред куће и окућнице, имали и садржаје са помоћним, економским објектима за складиштење и обраду пољопривредних производа, смештај стоке, или за поправку алата. Ипак, после изнете реинтерпретације ванурбаних зграда са овдашњих локалитета, стиче се утисак да је незнатно мали број оних које се заиста могу назвати вилама рустикама. Углавном су у питању сеоске куће у чијем окружењу нису откривени помоћни објекти. Како су се археолошка истраживања ретко односила на шире окружење, могуће је да су они постојали, а да би евентуална даља ископавања изнедрила границе оваквих имања.

Изузетак је, вероватно утврђено, пољопривредно добро из Думбова, у коме је под сенком куле стражаре опстајао посед са најмање три грађевине од којих је једна била намењена становању, као и раскошни посед из Анина. Ипак, истраженост ових зграда је некомплетна, па покушај реконструкције основа које би нам пружиле податке о функционисању економије није уродио плодом.

Стање осталих сеоских кућа је такво да је њиховом анализом могуће одговорити на питање да ли оне представљају рефлексију времена у коме су грађене и коришћене или знак региона. Иако је у археолошкој литератури препозната склоност именовања атријумом сваке просторије која би се нашла у језгру грађевине, окружена са свих страна другим собама, ни код једне зграде нису откривени материјални докази његовог постојања. Зато смо блиски идеји да, као ни код градских резиденција, атријум не постоји у форми у којој је био присутан у италским кућама, а чак и да је постојао његов би значај за историју, због дистанце од свог порекла, био миноран. Његову централну позицију заузимао је ходник евидентиран у највећем броју откривених здања, чије порекло може да се препозна у једноставном наткривању атријума, али и у елементима станова за војску са средишњим коридором, чији су трагови откривени широм Царства. Централни ходници са природним светлом откривени су у кућама са локалитета Црквине- Баре, Кржинце, Св. Вартоломеј и грађевине А и Е са Медијане, а вероватно и грађевине са локалитета Рит (истраживање из 2011.-2012.год.). Просторије скромних димензија, које су могле бити централни ходници без природног осветљења евидентиране су на локалитетима Црквине- Бабина Лука, Поскурице и Кривељ.

Улазни тремови су такође веома чест елемент, било да су део уличног портика попут оног откривеног на локалитету На Камењу, да се пружају целом дужином фасаде, попут оних код грађевина Г и Е са Медијане, или да су краћи и централно позиционирани у односу на улаз, тако да не излазе из габарита грађевине, као што је случај са кућама са локалитета Кржинце и Св. Вартоломеј. Међутим, ни код једне од ових зграда нису пронађени стубови који су носили надстрешницу, већ само темељни делови зидова. Зато се може претпоставити да су базе стубова биле полагане преко носећег парапета код дугачких тремова са Медијане, или да су надстрешницу носили бочни зидови код тремова увучених у габарит зграде. Трем је могао имати улогу прелазне зоне између јавности и приватности породице, попут вестибула, па је вероватно да су се на њему одигравали сусрети са површним познаницима, који нису били позвани да се домаћину придруже у стибадијуму.

Комбинација поменутих елемената, уз присуство за касну антику карактеристичне сале са апсидалним проширењем чини посебан тип, карактеристичан за грађевине широм Србије. У питању су зграде које не само да по броју просторија и површини основе веома наликују једна другој, већ су и сличне организација простора. Наиме њих, попут грађевине Е са Медијане, или оних са локалитета Св. Вартоломеј и Кржинце карактерише постојање трема на улазу, али и централног ходника који кућу дели на два тракта. Уопштено, чак и летимичан поглед на основе сеоских здања о којима овде говоримо, међу којима постоје неке које толико подсећају једна на другу да се чини да су продукт рада истог градитеља, оправдава закључак да оне нису бескрајно разноврсне по обликовању и концепцији. Скоро све зграде откривене на овим просторима имају 5 до 8 просторија и просечну површину од 200м2, оне су веома компактне основе, чију језгровитост нарушава једино апсидално проширење обично највеће сале, окренуто ка југу или истоку. Оријентација апсиде код сеоских кућа се чини локалном карактеристиком, из разлога што се не подудара са препорукама античких писаца, нити примерима апсида градских здања са овдашњих локалитета или оних из осталих провинција, а може се оправдати карактеристикама климе и потребом да се архитектонски трендови прилагоде географским карактеристикама.

У поменутим сеоским резиденцијама је вероватно био смештен само нуклеус породице, јер је, с обзиром на компактну форму основе и мали број просторија, тешко замислити да су под истим кровом обитавале и животиње. Присуство хипокауста и трагова повезаности на водоводну и канализациону мрежу сведоче о тежњи да се у руралним, као и урбаним грађевинама, постигне висок степен удобности.

Када је реч и о градским и о сеоским резиденцијама, о надземним деловима конструкција има веома мало података. Начелно, у зидању темеља и доње зоне зидова преовлађују чврсти грађевински материјали, попут камена, опеке и малтера, али постоје и оне код којих су надземни делови били од дрвета и земље, вероватно сграђени у систему бондрука. Доминантни грађевински материјал је био одређен локалним пореклом, па је у равничарским крајевима на северу земље присутна опека, док куће грађене у брдским и планинским пределима карактерише већи удео камена и дрвета. Чак и када се узме у обзир да је највећи број стамбених структура разорен током напада варварских племена, често у пожарима, изненађујуће је да чак и на локалитетима на којима археолошки слојеви нису поремећени, има тако мало података о материјалима коришћеним за зидање зидова. Због тога се намеће идеја да су

грађевине код којих је надземни део био сграђен од трошних материјала чиниле значајан удео у укупном корпусу стамбених зграда касне антике на овим просторима.

У многим резиденцијама је евидентирано присуство различитих дела примењене уметности, пре свега мозаичких подова и трагова зидног сликарства. Иако су то сведочанства покушаја праћења трендова у естетици и блиског ангажовања у процесу романизације, чињеница је да међу њима нема ремек- дела декоративне уметности и занатства. У питању су радови осредњег квалитета, каквих је било широм Царства. Управо тенденција израде мозаичких тепиха са геометријским мотивима који се понављају како у приватним, тако и у јавним зградама упућују на идеју да су декоративни елементи каталошки одабирани, а да је кохорта неименованих занатлија који су учествовали у реализацији кућа имала велику улогу у њеном коначном обликовању. Ова тврдња се чини реалном посебно када су у питању куће из руралних подручја, у вези са чијим се власницима може поставити питање колико су, осим при одласку на пијацу, коришћења званичне монете и сусрета са административним чиновницима и трговцима, заиста имали контаката са римском културом. Они су, са сигурношћу се може рећи, уживали у продуктима урбанизације и трудили се да у своје куће инкорпорирају елементе које су видели у домовима великопоседника или су о њима чули, али се чини да, када је у питању декорација није било много индивидуалности. Овај закључак се наравно односи само на тренутно истражене грађевине и анализу до сада публикованих материјала. Могуће је да ће нова истраживања изнедрити бисере који ће променити слику о скромном провинцијском грађевинарству осредњег квалитета разматраног архитектонског програма.

Без обзира на све, трагови конструкције, реконструкције, трансформације, декорације и редекорације градских, али и сеоских домова, према укусу доминантном у том добу, су последица тежње ка припадању култури која би се можда могла назвати глобалном, успостављеној посредством римске хегемоније, али и везаности за место. Куће су зидане да трају деценијама, па и вековима, а њихов архитектонски габарит је и после више грађевинских интервенција остајао без значајних промена. Трајност форми основа грађевина, а говоримо о основи јер с обзиром на стање очуваности не можемо са сигурношћу разматрати тродимензионалну реконструкцију, је вероватно последица њихове прилагођености предностима и ограничењима поднебља.

Допушта се закључак да је развој кућа са ових простора динамични процес условљен сопственим потребама, уз примену корпуса идеја које су дефинисале

архитектонску културу Царства. Касноантичке стамбене структуре са територије Србије су регионална функционална интерпретација римског домуса, подређене друштвеном оквиру и географским условима, али са доследном применом архитектонског израза који се значајно разликовао од истодобних зграда из северних, западних и крајње јужних провинција. Сличности у величини кућа, пропорцијама, шеми комуникација унутар препознатих типова, указују на подударности у друштвеној структури становништва централнобалканских провинција, а припадност Царству огледа се у томе што постоји знатна разлика између власништва богатих и сиромашних, оних са села или из града, али не и тако приметна између романизованог и староседелачког.

4.1 Ограничења методологије истраживања и нерешени проблеми

Рестрикција поља истраживања је извршена тако да су, уз оправдане изузетке зграда које су од неприкосновеног значаја због положаја или специфичног типа, попут оне из Думбова, разматране само грађевине код којих је било могуће извршити парцијалну реконструкцију основе. Број касноантичких резиденција представљених у каталогу додатно је редукован због случајева код којих је током савремене интерпретације промењена устаљена перцепција намене неке грађевине, или је утврђена секундарна стамбена функција, занемарљива у односу на примарну јавну намену. Количина овде представљених информација зависила је од доступности техничке документације са истраживања и обима публикованог материјала који је интерпретиран. Постојање малог броја ауторских фотографија било је условљено чињеницом да су касноантичке куће, углавном откривене током превентивних археолошких истраживања, данас затрпане.

Велико методолошко ограничење ове студије је то што се разматра релативно широк временски период, хронолошка целина од самог почетка касне антике до њеног зенита, односно преласка у рановизантијски период, при чему није могуће хронолошки позиционирати све куће.

Недостатак епиграфских доказа, пре свега правних списа, нас је приморао да током истраживања тумачимо текстове из осталих делова Царства који су, заправо, много старији од разматраних грађевина. У њима је представљен принцип који је могао важити и на овом поднебљу, али би било нереално посматрати га кроз детаље јер би се свели на неискрен приступ препознавања на терену оног што је у текстовима описано.

Свесни велике вредности тачног препознавања начина живота, а у покушају да се избегне замка предрасуде приписивања просторијама значаја које оне нису имале, њихова функција, услед недостатка материјалних доказа, најчешће није детерминисана. Чини се да напори уложени у анализу архитектуре касноантичких кућа са ових простора превазилазе тренутне резултате када је у питању дефинисање особености културе становања. Детаљна анализа покретних артефаката, као и њиховог места проналажења унутар рушевина стамбених структура би вероватно била плодоноснија.

Чињеница да су улице и стамбени објекти ретко истраживани у исто време и у потпуности, условила је непостојање сазнања о урбаним или руралним целинама, тако да је отежано препознавање чворишта између домаће- кућне и уличне канализационе и водоводне мреже. Наравно, не треба заборавити на изразито лоше стање очуваности налаза. Зато се намеће питање у којој су мери откривени археолошки остаци стамбених структура заиста репрезентативни. Разумљиво је да су опека, камен и малтер у траговима премостили временску дистанцу од скоро два миленијума, а трошни материјали нису. Ипак, морамо се запитати шта је заправо био стандард становања највећег дела становништва? Било је речи о томе да је кућа друштвени производ, а не само место организовано у складу са индивидуалним потребама. Било би занимљиво, у складу са могућностима и резултатима будућих истраживања, са сигурношћу успоставити обрасце повезаности плана куће и социјалног положаја власника.

После свега, значајно је констатовати да је у будућности обавезна израда студије која би обухватала много шире поље истраживања од ове, а која би дала одговоре на питања о утицају касноримске стамбене архитектуре на резиденцијални програм млађих периода као што су византијски и оријентални који је на овом подручју био изразито дуго заступљен. Римски градови са ових простора су по разарању током варварских похода, а пре поновног насељавања, вековима били пусти и у рушевинама. Иста је ситуација и са највећим делом ванградских резиденција међу чијим се остацима препознају трагови деструкције, али не и поновног коришћења. По престанку античких традиција на овим просторима у потпуности је измењена култура свакодневице, а римске архитектонске форме заборављене. Услед тога је потребно истражити постојање веза и путеве којим су могли доћи утицаји кућа из првих векова на данашње сеоске грађевине, традиционалне примере балканске архитектуре

оријенталног типа, па чак и не тако давно грађене раскошне резиденције са унутрашњим двориштима.

4.2 Примена резултата и препоруке за даља истраживања

На самом крају задатих истраживања налазимо се на почетку који ће бити одређен резултатима нових археолошких ископавања и новим тумачењима резултата. Ипак, чини се прикладним да, подучени искуствима стеченим током израде докторске дисертације предложимо смернице које би даљи рад на истраживању стамбене архитектуре и културе становања могле учинити квалитетнијим.

Изучавање шире околине сеоских кућа би могло резултирати археолошким открићима помоћних зграда. Овакви налази би могли потврдити идеју да су заиста у питању била производња имања код којих је стамбени објекат био само део поседа, што би допринело разумевању друштвеног и економског поретка у одређеном периоду. Чини се да би позиционирање гробљанских целина и појединачних гробних укопа и успостављање могућих веза са најближим траговима инфраструктурне мреже допринели стварању слике о начину на који је одређени простор коришћен. Сличан принцип би требало применити и на градске куће, где би требало утврдити њихов положај у односу на мрежу саобраћајница и остатке јавних структура попут терми, чесми и сл. Неинванзивна археолошка истраживања, попут примене геолектричног скенирања, би могла да донесу тражене информације.

Пажљивија анализа конструкције би изнедрила сазнања о фазном развоју грађевина и прецизније хронолошко позиционирање. Такође, подстицањем објављивања резултата истраживања архитектонских објеката од трошнијих материјала, много мање пријемчивих истраживачима, стекла би се слика о вези између појединачних грађевина и агломерација у ширем урбанистичком контексту, као и становању и економским делатностима свих друштвених слојева

Коначно, требало би утврдити фине назнаке трансмисије материјалне културе. Њих би требало очитати не само кроз тумачење фрагментованих артефаката и њиховог места унутар архитектонских грађевина, већ и кроз молекуларне анализе оком невидљивих налаза које би омогућиле детерминисање намене појединих просторија.

Како до сада није објављен ни један рад посвећен целокупном архитектонском програму становања у касној антици са ових простора, ово истраживање се прво синтезно бави стамбеном архитектуром касноантичких урбаних и руралних средина из дела провинција на територији који данас заузима Србија. Током детаљне

интерпретације и реинтерпретације појединачних грађевина преиспитани су до сада публиковани ставови, а резултати су потврдили почетне хипотезе, пре свега о томе да је поменута територија у свему била део римског света, али карактеристична по начину на који је стамбена архитектура модификована према условима настајања и карактеристикама региона. Иако је ова студија стамбених структура и културе становања прошлости заснована пре свега на анализи архитектонских остатака, она није релевантна само за архитекте који изучавају услове настајања и особености архитектонског програма, укључујући карактеристике просторне организације, технике грађења и декорисања и примењене материјале, већ и за археологе чији је предмет интересовања свакодневни живот из периода касне антике. Она истовремено представља значајну базу података за развој даљих истраживања у области социјалне археологије као њене посебне дисциплине, јер су овде представљене касноантичке грађевине примери провинцијске архитектуре који су огледало друштвених односа у једном карактеристичном поретку. Студија је значајна и за оне који раде на много ширим и културолошким питањима унутар других класичних суб-дисциплина, попут етнологије, антропологије и сл. Наравно, њен примарни значај и даље остаје у домену струка које се баве истраживањем и заштитом споменичког архитектонског наслеђа. Обрасци успостављени како би се резултати систематизовали- каталошки картони и табеларни прикази, могу бити коришћени као методолошка полазница и надограђивани у складу са дотоком нових информација.

Сазнања о којима је било речи у претходним поглављима не треба схватити као коначна, из разлога што ни резултати археолошких ископавања за већину локалитета нису коначни, а укупно стање истражености овог архитектонског програма је веома фрагментарно.

5. Библиографија

5.1 Коришћени извори

- Aeschylus, Agamemnon, u prevodu Miloša Djurića, Srpska književna zadruga, Beograd, 1994
- Cato, Marcus Porcius, *De agricultura*, with an English translation by William Davis Hooper; revised by Harrison Boyd Ash. Londin: Heinemann; Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1934
- Columella, Lucius Junius Moderatus, *De re rustica*, with a recension of the text and an English translation by Harrison Boyd Ash, London. Cambridge. William Heinemann; Harvard University, 1940
- Faventinus, M. C., *De Diversis Fabricis Architectonicae*, translation and commentary by Cam,M., T., Paris 2001
- Petonius, *Cena Trimalchionis*, with an english translation by Michael Heseltine, London MCMLXI
- Pliny the Younger, *The letters of Pliny the Younger*; vol 1, adreffed to Charles Loyd Boyle by John Earl of Orrery, London, MDCCLI, To Gallus, book II
- Plutarch, *Life of Lucullus*, 39, извор: http://penelope.uchicago.edu, март 2012.
- Procopii Caesariensis, Opera omnia, *De aedificiis*, vol. II, vol.IV, ed. J.Haury, corr. G. Wirth, Leipzig, 1963, 1964
- Ptolemy, *Geography*, преузето са: http://penelope.uchicago.edu, децембар 2013
- Renat, Publije Flavije Vegecije, *Sažetak vojne vještine*; prevela s latinskog Teodora Shek Brnardić, Zagreb, 2002
- Strabo, *Geography*, преузето децембра 2013 са: http://penelope.uchicago.edu
- The Enactments Of Justinian, The Digest Or Pandects. Book L, (S. P. Scott, The Civil Law, XI, Cincinnati, 1932). http://droitromain.upmf-grenoble.fr, посећено јула 2014
- Varro, Marcus Terentius, *De re rustica*, in: Marcus Porcius Cato on Agriculture, and, Marcus Terentius Varro on Agriculture, with an English translation by William Davis Hooper Revised by Harrison Boyd Ash, Harvard University Press, Cambridge, 1960
- Vitruvius, *De Architectura Libri Decem*, ed. R., Radović, Beograd, 2003

5.2 Коришћена литература

- Adam, J. P., *La construction romaine : matériaux et techniques*, Paris, Picard, 1984
- Argenziano, P., De Aquaeductu Urbis Romae di Sesto Giulio Frontino "Storia dell'Ingegneria", edited by Buccaro Alfredo, Fabricatore Giulio, Papa Lia Maria, *Proceedings of the First National Congress* (Naples 8-9 March 2006), Cuzzolin Editore, Naples 2006, 831-837
- Arijes, F., Dibi, Ž., *Istorija privatnog života 2, Od feudalne Evrope do renesanse,* Beograd, 2001
- Ault, B. A., *The Excavations at Ancient Halieis*, *The Houses-The Organisation and Use of Domestic Space*, Vol.2, Bloomington, 2005
- Aylward, W., Conservation, 462- 480, y: Ulrich, R. B., Quenemoen, C. K., *A Companion to Roman Architecture*, Oxford, 2014
- Babelon, E., *Manuel d'archeologie orientale*, Paris, 1888
- Ballet, P., *La vie quotidienne a Alexandrie 331-30 avant J.C*, Paris, 1999
- Barton, I. M., ed. *Roman Domestic Buildings*, Exter, 1996
- Bavant, B., Caricin Grad et les changements de l'urbanisme dans le centre des Balkans au VIe siècle, Archeographe, 2004. http://archeographe.net/node/132, датум објављивања: Lundi, 22 Novembre 2004, преузето јуна 2013.год.
- Bavant, B., Ivanišević, V., *Ivstiniana Prima- Caričin Grad*, Leskovac, 2006
- Bavant, B., Kondic, V., Spieser, J.-M., *Caricin Grad II : Le quartier sud-ouest de la Ville Haute* (Collection de l'École française de Rome, 75), Belgrade - Rome, 1990, 295-297
- Begovic, V., Schrunk, I., Rimske vile Istre i Dalmacije, I. dio: pregled lokaliteta, *Pril. Inst. Arheol. Zagrebu*, 19, Zagreb, 2002, 113-130
- Benoit, A., *Art et Archeologie: Les civilisations, du Proche-Orient ancien, Manuelle de l'école du Louvre*, Paris, 2003
- Benoit, F., *L Architecture Antiquite, Manuels d histoire de l'art*, Paris, 1911
- Biro, M., Roman villas in Pannonia*, Acta AASH, XXVI*, 1-2, Budapest, 1874, 23-57
- Biro, M., Roman Villas in Pannonia, *Acta AASH*, 26, 1974, 1-57, 53
- Blagojević, M., Arsić, R., Rudarski basen Kolubara: zaštitna arheološka iskopavnja *Glasnik SAD*, 24, 2008, 209
- Blagojević, M., Stojković-Pavelka, B., Viminacium - lokalitet "Stig" –Akvedukt, *Glasnik DKS*, Beograd, 2004, 28, 62-64

- Boethius, A., Ward-Perkings, J. B., *Etrurscan and Roman Architecture*, Baltimore, 1970
- Bogdanović, I., Rezultati arheološko-geofizičkih istraživanja na lokalitetu „Kod Koraba“ (istočna nekropola Viminacijuma), Arheologija i prirodne nauke 5 (2009), Beograd 2010, 83–110
- Brown, F. E., *Roman Architecture*, New York, 1961
- Brukner, O., Arheološka iskopavanja 1959. godine u Sremskoj Mitrovici, *AP*, 1, Beograd, 1959, 122-124;
- Brukner, O., Delimični ostaci ville rustice u dolini Dumbovačkog potoka kod Beočina, *GZPSKV*, VI-VII, Novi Sad, 1976, 6-7
- Brukner, O., Dumbovo, Beočin, Marin Do, Rakovac - rimsko naselje. *AP*, 15, Beograd, 1973, 60-61
- Brukner, O., Iskopavanje u Sirmijumu 1957-1960, *Limes*, I, Beograd, 1961, 77-81
- Brukner, O., Kudoš, Šapinci, Villa rustica. *AP*, 23, Beograd, 1982, 83-85
- Brukner, O., Kudoš, Šašinci, Villa rustica. *AP*, 24, Beograd, 1998, 99
- Brukner, O., Marin Do, Dumbovo - rimsko naselje. AP, 14, Beograd, 1972, 68-71
- Brukner, O., Pećinci, Budimlja, bara Alicija, Keramika, Zanatska zona, *AP*, 29, 1988, 147-148
- Brukner, O., *Počeci romanizacije u jugoistočnom delu provincije Panonije*. Novi Sad: Matica srpska, 1987
- Brukner, O., Prilog proučavanju urbanog razvoja Sirmijuma. *GZPSKV*, XI-XII, Novi Sad, 1982-1983, 5-43
- Brukner, O., Rimska naselja i vile rustike. u: Z. Vapa (ur.) *Arheološka istraživanja duž autoputa kroz Srem*, Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, 1995, 137-174
- Brukner, O., Rimski sloj na Gomolavi. *RVM*, 20, 1988, 103-121
- Brukner, O., Sirmium - lokalitet 28. *AP*, 4, Beograd, 1959, 131-139
- Brukner, O., Vicus i villa rustica u pograničnoj zoni panonskog limesa između Cusum-a i Bononia-e. *GZPSKV*, 6-7, 1976, 19-44
- Busuladžić, A., *Rimske vile* u *Bosni* i *Hercegovini,* Sarajevo, 2011, 124-142
- Castel, C., *Habitat urbain néo-assyrien* et *néo-babylonien*. De *l'espace bâti* à *l'espace vécu***,** Paris, 1992. Tom 1
- Choisy, A., *L' art de bâtir chez les Romains*, Paris, 1873,

- Choisy, A., *L'art de bâtir chez les Égyptiens*, Paris, 1904
- Chourmouziadis, G., Ch., Built space and Neolithic Buiders, u: *A history of the Greek City*, BAR International Series, 2050, Oxford, 2009
- Clarke, J. R., *The Houses of Roman Italy, 100 BC-AD 250: Ritual, Space and Decoration*, Oxford, 1991
- Crow, J., Ruling the waters: managing the water supply of Constantinople, ad 330–1204, *Water History*, April 2012, Volume 4, Issue 1, 35-55
- Dautova-Ruševljan, V., Vujović, M., *Rimska vojska u Sremu*, Novi Sad, 2006
- Dautova-Ruševljan,V., Rezultati zaštitno-sondažnih iskopavanja na lokalitetu 'Vranja' kod Hrtkovaca u Sremu 1979. godine. *RVM*, 27, 1981, 181-201
- Dautova-Ruševljan,V., Sondažno zaštitna iskopavanja na lokalitetu Vranj kod Hrtkovaca u Sremu, 1980-1989. *RVM*, 33, 1991, 41-62
- Dautova-Ruševljan,V., Zaštitno iskopavanje rimskog naselja u Hrtkovcima 1991 godine. *RVM*, 35, 1993, 53-70
- De Ruyt F., La cour intérieure dans l'évolution de la maison romaine. In: *L'antiquité classique*, Tome 17, fasc. 1, 1948. Miscellanea Philologica Historica et archaelogia in honorem Hvberti Van De Weerd, 519-524
- Deluka, A., Dragcevic, V., Rukavina, T., Roman roads in Croatia, *Proceedings of the First international Congress on Construction History*, Madrid, January 2003, ed. S. Huerta, Madrid, I. Juan de Herrera, SEdHC, ETSAM, A. E. Benvenuto, COAM, F. Dragados, 2003, 733-742
- Demougeot, E., *L'Empire romain et les Barbares d'Occident*, Paris, 1988
- Deroko, A., *Arhitektura starog sveta*, Beograd, 1962
- Desbrosse, R., Kozlowski, J., Les habitats préhistoriques. Des australopithèques aux premiers agriculteurs. CTHS, Paris, 2001
- Dessales, H., Du jardin aux jardinières : l'évolution des péristyles domestiques dans l'Italie romaine, in Van Ossel P., Guimier-Sorbets A.-M., Marinval M.-C. (dir.), *Archéologie des jardins: analyse des espaces et méthodes d'approche* (Nanterre, 8 janvier 2009), Paris, 2014, 23-34
- Dinchev V. - Динчев, В., *Римските вили в днешната българска територия* (Roman Villas in the Present-Day Bulgarian Lands). София, 1997
- Dinchev, V., Romuliana et les résidences de basse antiquité de Dacia et de Thracia. – In: Felix Romuliana, 50 Years of Archaeological Excavations, Belgrad, 2006, 9-27

- Dinsmoor, W. B., The Architecture of Ancient Greece, London, 1927
- Dragojlović, D., Etničke promene na tlu poznorimske provincije Prevalitane, Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji - Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog na Cetinju 21, 22. i 23. juna 1990. godine, http://www.rastko.rs/rastko-al/zbornik1990/ddragojlovic-prevalitana_l.php, посећено марта 2013
- Duval, N., Les maisons d'Apamée et l'architecture palatiale de l'Antiquité tardive, Colloque *Apamée de Syrie*, Bruxelles, 447-470
- Đurić, B., Davidović, J., Maver, A., Rižnar, I., Stone use in Roman towns: resources, transport, products and clients: case study Sirmium: first report. *Starinar*, LVII/2007, 83-100
- Ellis, R. S., *Fondation deposits in ancien Mesopotamia*, London, 1968
- Ellis, S. P., La casa y: *La civilta bizantina, oggetti e messaggio: archtecttura e ambiente di vida*, ed. A. Guillou, Rome, 1993, 167-226
- Ellis, S. P., *Roman housing, London*, 2000
- Ellis, S. P., The end of the Roman house, *AJA* 92, 1988, 565-76
- Faber, A., Antička apsida i njezin kontinuitet u arhitekturi sakralnih objekata, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu,* Vol.24-25 No.1 Rujan 1992., 151-161
- Foss, P., Dobbins, J. J., *The World of Pompeii*, New York, 2007
- George, M., Servus and Domus, the slave in the Roman house, *JRA*, 22, 1997, 15-24
- George, M., *The Roman Domestic Archtecture of Nordern Italy*, BAR International Series, 670, Oxford, 1997
- Gerasimovska, D., *Antički kukji vo Makedonija*, Skopje, 1996
- Gerasimovska, D., *Ulogata na živealištето vo kulturata na živeenje niz antikata vo R.Makedonija*, Skopje, 2009
- Ginouvès, R., *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine. II. Éléments constructifs : supports, couvertures, aménagements intérieurs*. Préface de Roland Martin, Rome- EFR, 1992
- Golubović, S., Korać, M., The Recent Discovers of a Temple Complex in Viminacium, *XVII International Congress of Classical Archaeology - Meetings between Cultures in the ancient Mediterranean*, 22 - 26 september 2008, Bollettino di archeologia on line, Vol. speciale, 2010, 33-36
- Graham, W. J., Origins and Interrelations of the Greek House and the Roman House, *Phoenix* XX:1, Toronto, 1966, 3-31

- Groh, S., Neues zur Urbanistik des Munizipiums Andautonia-Ščitarjevo ..., VAMZ, 3. s, XLVI (2013), 89- 113
- Gross, P., *L'architecture Romaine, Maison, Palais, Villas et Tombeaux*, Paris, 2001
- Gušić, S., Objekat sa mozaicima na Viniku, *Niški zbornik*, 4,1977, 91-96
- Hales, S., *The Roman House and Social Identity*, Cambridge, 2003
- Hanson**,** A. E., *The Roman family*, y**:** *Life***,** *death***,** *and entertainment in the Roman Empire*, ed. D.S Potter, D.J. Mattingly, Ann Arbor, 1998, 19- 66
- Hanson, W.S., Haynes, I. P., An introduction to Roman Dacia, y: ed. W.S. Hanson, I. P. Haynes, *Roman Dacia, The Making of a Provincial Society*, JRA, suppl. Series No 56, 2004, 15, 19.
- Heurgon, J., *La vie quotidienne chez les Etrusques*, Paris, 1961
- Hoepfner, W., Schwander, E.-L., *Haus und Stadt im Klassischen Griechenland*, Deutscher Kunstverlag, 1986, 1994
- Ivanišević, V., Akvedukt Caričinog grada – Justinijane Prime (Aqueduct of Caričin Grad – Justiniana Prima), *Saopštenja*, XLIV, RZZSK, Beograd, 2012, 13-31
- Ivanišević, V., Bavant, B., *Ivstiniana Prima*
- Ivanišević, V., Caričin Grad – The fortifications and the intramural housing in the Lower town, In: *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter*, Teil 2.2, Eds.Ur. F. Daim, J. Drauschke, Mainz 2010, 747-775
- Jankovic Mihaldžic, D., *Epigraphic Monuments*, 113, преузето јуна 2013 са: www.sanu.ac.rs/english/GalerijaPics/epigrafi.pdf,
- Jashemski, W. F., Roman Gardens in Tunisia: Preliminary Excavations in the House of Bacchus and Ariadne and in the East Temple at Thuburbo Maius, with an appendix by J.E. Foss, R.J. Lewis, M.E. Timpson, and S.Y. Lee: Soils of Thuburbo Maius." *AJA*, 99.4, 1995, 559-576
- Jeremic, M., Les temples payens de Sirmium, *Starinar*, LVI/2006, Beograd, 176
- Jeremic, M., Sirmium, *The Encyclopedia of Ancient History*, Published Online: 26. Oct. 2012, http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781444338386.wbeah16136/abstract, преузето децембра 2013
- Jeremić, M., Castellum aquae antičke Medijane, *Starinar*, XXXIX, Beograd, 1988, 39, 61-84
- Jovanović, S., Antičke komunikacije na Gornjem Timoku, *Glasnik Srpskog arheološkog društva*, br. 14, 1998, 41-55

- Jovičić, M., Redžić, S., Late Roman villa on the site Livade kod ćuprije – a contribution to the study of villae rusticae in the vicinity of Viminacium, *APN*, 7/2011, Beograd 2012, 369-386
- K. Dunbabin, Convivial spaces*:* dining and entertainment in the Roman villa, *JRA*, 9, 1996, 66-80
- Kavas, K. R., A critical review of the roman atrium house: reading the material evidence on "atrium" (1), *METU JFA*, 2012/2, (29:2) 143-155
- Kilić-Matić, A., Prilog proučavanju tehnika i struktura gradnje rimskih vila rustika na obali rimske provincije Dalmacije, *Opuscula Archaeologica*, 28, Zagreb, 2004, 91-109
- Kondić, V., Popović, V. *Caričin Grad, Utvdjeno naselje u Vizantijskom Iliriku*, Beograd, 1977
- Korać, M., Mrdić, N., Mikić, M., Kartiranje rimskog akvedukta na Viminacijumu pomoću glabalnog sitema za pozicioniranje (GPS), *APN*, 2006, 2, 7-20
- Korać, M., Mrdić, N., Mikić, M., Primena georadara u istraživanjima rimskog akvedukta, *APN*, 2006, 1, 37-46
- Kotsakis, K., The neolithic settlement- Space of Production and Ideology, u: ed. Lagopoulos, A., Ph., *A history of the Greek City*, BAR International Series 2050, Oxford, 2009
- Krause**,** C**.,** Grundformen des griechischen Pastahauses, *Archaologischer Anzeiger*, 92, 1977, 167-179
- Kurtovic-Folic, N., Typology of Architectural Forms-Strong and Weak Typological Characteristics, *FU*, 2, ed. K. Hedrih, Niš, 1995, 227- 235
- Kurtović-Folić, N., Milošević, G., Roter-Blagojević, M., Nikezić, A., Arheološki park Medijana - mogućnosti obnove i prezentacije, *Glasnik DKS*, Beograd, br. 30, 2006, 54-59
- Lang, F., Structural Change in Archaic Greek Housing y: *Ancient Greek Houses and Households*, Ed. B. A. Ault, L. C. Nevett, Philadelphia, 2005
- Lavan, L., et al. (eds.), *Housing in Late Antiquity. From Palaces to Shops*, Late Antique Archaeology 3, Leiden – Boston, 2007
- Lawrence, R., Learning from colonial houses and lifestiles, in: Turan Mete, ed., *Vernicular architecture*, Avebury, 1990
- Lewit, T., Vanishing villas, what happened to elite rural habitation in West in the 5th-6th c? *JRA*, 16, 2003, 260
- Lintott, A. *Imperium Romanum- Politics and administration*, London, 1993

- MacNamara, E., *Everyday life of Etruscans*, London, 1973
- Margueron, J.-C., *Les Mesopotamiens, le cadre de vie et de pensee*, Vol.2, Paris, 1991
- Matijašić, R., Gospodarstvo rimske rusticke vile u Istri (The economy of Roman villae rusticae in Istria), *Annales*, 10, Koper, 2000, 457–470, 463;
- McKay, A. G., *Houses,Villas and Pallaces in the Roman world, Aspects of Greek and Roman Life*, London, 1975
- McKay, A. G., *Roman Public Buildings*, Exeter, 1989
- Meyer, K. E., Axial perystile houses in western empire, *JRA*, 12/1, 1999, 101-121, 102
- Milić, B., *Razvoj grada kroz stoljeća*, Zagreb, 1990
- Milosevic, G., Peters, D., Wendling, H., Geophysical Survey at Late Roman Mediana, *Starinar*, LXI/ 2011, 275-284
- Milošević, G., Domus and villae urbanae in Serbia, DOMUS – Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen, *Akten des 3. Internationalen Symposium über römische Städte in Noricum und Pannonien* (Hrs. Peter Scherre), Wien, 2008, 349-365
- Milošević, G., Istorijski razvoj kuće u Ponišavlju, oblici i način gradnje, u pr. D. Žunić, *Tradicionalna estetska kultura, Estetska dimenzija kuće*, Niš, 2006, 99-112,
- Milošević, P., Rezultati antičkih arheoloških istraživanja u Sremu i Sirmijumu, *Glasnik SAD*, 14, 1998, 9-20
- Mirić, A., Jovanović, G., Razvoj stambenih struktura od praistorije do prethelenskog perioda, *Zbornik GAF*, Niš, 27, 2012, 71-85
- Mirković, M., Sirmium, The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia, *Situla*, 42, Ljubljana, 2004, 145-156
- Mirković, M., *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd, 1968
- Mocsy, A., *Pannonia and Upper Moesia*, London, 1974
- Mrđić, N., Jovičić, M., Istraživanje antičkog naselja na lokalitetu Nad Klepečkom u 2011. godini, *Arheologija u Srbiji: projekti Arheoloskog instituta u 2011. godini*, Beograd, 2012, 50 – 53
- Mulvin, L., *Late Roman Villas in the Danube-Balkan Region*, BAR International Series 1064, 2002
- Mulvin, L., Villas in late antiquity- Late Roman villa plans: the Danube-Balkan region. In: W. Bowden, L. Lavan and C. Machado (eds). *Recent research on the late antique countryside*, Leiden: brill, 2004, 377-413
- Navett, L., *Domestic Space in Classical Antiquity*, Cambridge, 2010, 43-63

- Navett, L., *House and Society in the Ancient Greek World*, Cambridge, 1999
- Nielsen, I., *Hellenistic Palaces*, Esbjerg, 1994
- Nikolić, D., Đorđević, A., *Zakonski tekstovi starog i srednjeg veka*, Niš, 2002
- Nikolić, E., Contribution to the study of roman architecture in Viminacium: construction materials and building techniques, *APN*, Br. 8, 2012 [št. 2013], 21-48
- Nikolić, Z., Golubović, V., *Beograd ispod Beograda*, Beograd, 2003
- Overbeck, J., *Pompeji in seinem Gebaüden, Alterthümern und Kunstwerken*, Roma, 1886
- Owens, E. J., The Hellenistic City, in: Ed. A. Lagopoulos, *A history of The Greek City*, Oxford, 2009
- P. Petrović, *Medijana. Rezidencija rimskih careva*, izd. SANU, Arheološki institut Beograd i NM Niš, Beograd, 1994
- Parović-Pešikan, M., Excavations of a Late Roman villa at Sirmium. *Sirmium*, II, Beograd, 1971, 15-49
- Parović-Pešikan, M., Excavations of a Late Roman villa at Sirmium, *Sirmium*, III, Beograd, 1973, 1-44
- Parović-Pešikan, M., Lokalitet 4 - kasnorimska vila, *AP*, II, 1969, 190-194
- Parović-Pešikan, M., Sirmium - lokalitet 4, *AP*, 4, Beograd, 1962, 123-131
- Parović-Pešikan, M., Sirmium - villa urbana - lokalitet 4, *AP*, 10, Beograd, 1968, 135-139
- Percival, J., Houses in the country y: I.M.Barton, *Roman domestic buildings*, Exeter, 1996
- Percival, J., *The Roman Villa*, London, 1976
- Perring, D., *Roman House in Britain*, Routledge, London, 2002, 118
- Perring, D., *The Roman House in Britan*, London and New York, 2002
- Petrovic, V., Filipovic, V., Newly-discovered traces of the Roman Naissus-Ratiaria road and the problem of locating two Timacum stations, *Balcanica*, 38, 2007, 29-43
- Petrović, P., Medijana - Antičko naselje sa vilama, *Starinar*, XLVII, Beograd 1996, 295-300
- Petrović, P., NAISSUS - zadužbina cara Konstantina, u: *Rimski carski gradovi i palate u Srbiji*, ed. D. Srejović, Beograd, 1993, 57-81
- Petrović, P., Niš u antičko doba, u: *Istorija Niša*, I, 1983, 53-75.
- Petrović, P., *Ниш у античко доба*, Ниш 1976
- Petrović, V., *Dardanija u rimskim itinerarima. Gradovi i naselja*, Beograd, 2007

- Popovic, I., *Figuralno slikarstvo Sirmijuma, nastavak pompejanskog ili nastanak panonskog stila fresko dekoracije / Figural Wall Painting in Sirmium*, Beograd, 2008.
- Popovic, V., Desintegration und Ruralisation der Stadt im Ost-Illyricum vom 5. bis 7. Jahrhundert n. Chr, in : *Palast und Hütte* (Symposium der Alexander von Humbolt-Stiftung, Berlin, 25.-30. Nov. 1979), Mayence, 1982, 545-566
- Popovic, V., Gros, P., Duval, N., Boskovic, Dj., Recherches archéologiques à Sirmium. Campagne franco-yougoslave de 1973, MEFR, 86, 1974, 597-656
- Popović, I., Tipology and Decoration od the Roman Houses in Sirmium, DOMUS – Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen, *Akten des 3. Internationalen Symposium über römische Städte in Noricum und Pannonien* (Hrs. Peter Scherre), Öcrprreichisches Archäologisches Institut, Sonderschriften band 44, Wien 2008, 349 -366
- Popović, V., Sirmium - Sremska Mitrovica - rimski grad. *AP*, 6, Beograd, 1964, 77-79
- Popović, V., Sirmium - Sremska Mitrovica - rimski grad. *AP*, 7, Beograd, 1966, 136-173
- Radivojevic, A., Kurtovic- Folic, N., Evolution of Bricks and Brick Masonry in the Early History of Its Use in the Region of Today's Serbia. J. Mater. Civ. Eng. 18, Special issue: *Innovative Materials and Technologies for Construction and Restoration. Reston*, VA: American Society of Civil Engineers, 2006, 692-699, 693
- Rebuffat, R., Maisons à péristyle d'Afrique du Nord, (I), Supplément à l'article publié dans les *Mélanges de l'Ecole française de Rome*, Vol. 81, No.2, Paris, 1969, 659-724
- Rebuffat, R., Maisons à péristyle d'Afrique du Nord, (II), *Mélanges de l'Ecole française de Rome.* Antiquité, Paris, 1974, Vol. 86, No.1, 445-499
- Redžić, S., Jovičić, M., Danković, I., Dve novoistražene vile rustike sa Viminacijuma – istraživanja na lokalitetitima Nad Klepečkom i Rit u toku 2011/2012. godine, u ur. D.Antonović, S. Golubović, V. Bikić, *Arheologija u Srbiji, projekti Arheološkog instituta u 2012. godini*, Beograd, 2014, 66-70
- Redžić, S., Raičković, A., Keramičke i opekarske peći Viminacijuma – lokacije ''Pećine" i "Livade kod ćuprije", *APN*, 1, Beograd, 2006, 81-10
- Redžić, S., Raičković, A., Primena georadarana lokalitetu „Stig" – objekat sa apsidom, *APN*, 2006, I, 47-55
- Rider, B. C., *Ancient Greek Houses, Their History and Development from Neolithic Period to the Hellenistic Age*, Chicago, 1964

- Robert Perry, S., *House size and economic growth : regional trajectories in the Roman world*, PhD Theses, Stanford University, Dept. of Classics, 2013, преузето јуна 2014 са: http://purl.stanford.edu/rr137cj1629
- Robinson, D. M., Graham, J. W., *Excavations at Olynthus, The Hellenic house*, Tom 8, London, 1938
- Rogić, D., Nikolić, E., Jesretić, M., Astragal und eiförmige motive auf Stuckdekor der Wandmalerei Sirmiums, *Starinar*, 61, Beograd, 2011, 205-221
- S. Gušić, Urbanizam Remezijane od I do IV veka, *Saopstenja*, 19, 1987, 27-34
- Saboljević, D., Dopisi, Starine iz Bele Palanke, *Starinar*, 5-2, 1888, 66-70
- Saliou, C., *Les lois des batiments*, Beyrouth, 1994
- Smith, J. T., *Roman Villas, A Study in Social Structure*, London and New York, 1997
- Sodini, J. P., Habitat de l'Antiquité tardive, *Topoi*, 5-1, 1995, 151-218
- Sodini, J. P., Habitat de l'Antiquité tardive, *Topoi*, 7-2, 1997, 435-577
- Sodini, J. P., L'habitat urbain en Grèce à la veille des invasions, *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, Colloque organisé par l'Ecole Française de Rome 1982, Rome 1984, 314-397
- Spasić, D., Jacanović, D., Rimski Vodovod na "Tulbi" u Požarevcu, *Glasnik SAD*, 13, Beograd 1997, 159-165
- Stanojević, O., *Rimsko pravo*, Beograd, 2001
- Suić, M., *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976
- Swoboda, C., *Romiche und Romanische Palaste*, Graz, 1969
- Thedenat, H., *Pompei Histoire Vie Privee*, Paris, 1910
- Thomas, E., *Romiche villen in Panonien*, Budapest, 1964
- Thomas, R. G., Wilson, A. I., Water supply for Roman farms in Latium and South Etruria, *PBSR*, 62, 1994, 139–96
- Torelli, M., History-Land and People, in: *Etruscan, Life and Afterlife: A Handbook of Etruscan Studies*, ed. L. Bonfante, Detroit, 1986
- Trumper, M., Modest housing in late helinistic Delos, in: B. A. Ault, L.C.Nevett, *Ancient Greek Houses and Households*, Philadelphia, 2005, 119
- Ulrich, R. B., Quenemoen, C. K., *A Companion to Roman Architecture*, Oxford, 2014, 185
- Ulrich, R. B., *Roman Woodworking*, Princeton, 2007

- V. Begovic, I. Schrunk, Rimske vile Istre i Dalmacije, II. dio: tipologija vila. *Pril. Inst. Arheol. Zagrebu*, 20, Zagreb, 2003, 95-112
- V. Dautova Ruševljan, Sondažno-zaštitno iskopavanje rimske nekropole u Hrtkovcima, *RVM*, 34, Novi Sad 1992, 91-105
- Vasić, M., Römische Villen vom Typus der Villa rustica auf jugoslawischen Boden, *Arch. Iug*. XI, Beograd, 1970
- Velkov, V., *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity. Studies and Materials*, Amsterdam, 1977
- Vinčić, Ž., Stobi-antički grad, Lokalitet Krečana- Vila rustika, *AP*, 12, Beograd, 1970, 140-141, итд.
- Vipard, P., Les portiques fenêtrés dans les domus du Haut-empire, *Bulletin archéologique du CTH5: Antiquité, Archéologie classique*, fasc. 30, Paris, 2003, 99-134
- Wallace-Hadrill, A., *Houses and Society in Pompeii and Herculaneum*, Princeton, New Jersey, 1994
- Wallace-Hadrill, A., Rethinking the Roman Atrium House, ed. R. Laurence and A. Wallace-Hadril, *Domestic Space in the Roman World; Pompeii and Beyond*, JRA Supplement 22, Providence, Rhode Island, 1997
- Wilkes, J. J., Cultural Identities in the Illyrian Provinces (2nd century bc-3rd century ad): Some Old Problems Re-examined, Dal'Adriaticoal Danubio, in: Ed. G. Urso. *L'Illirico nell'età greca e romana*, , Pisa, 2004, 309-18
- Winter, F. E., *Residental architecture, Studies on hellenistic architecture*, Toronto, 2006
- Witcher, R. E., Roman roads : phenomenological perspectives on roads in the landscape, in *TRAC 97: proceedings of the Seventh Annual Theoretical Roman Archaeology Conference*, which formed part of the *Second International Roman Archaeology Conference*, University of Nottingham, April 1997, 1998, Oxford: Oxbow Books, 60-70
- Wizmen, J., *Stobi, vodič niz antičkiot grad*, Belgrad, 1973
- Ziegler, C., Bovot, J.-L., *Art* et *archéologie***.** *L'Egypte ancienne*, Manuels de l'école du Louvre, Paris, 2001
- Zotović, R., Dugi i kratki tranzit u kasnoj antici na primeru Munjskog brda i Rogatice, *Glasnik SAD,* vol. 21, br. 20, 2004, str. 85-92
- Zotović, R., Tragovi naseljenosti na području leskovačkog kraja u periodu antike, *Leskovački zbornik*, 1999, br. 39, 41-46
- Žbona Trkman, B. Loke, Varstvo spomenikov, 28, Ljubljana, 1986, 268

Ангеловски, Т., Пауновић, М., Римски локалитети ваљевског краја, *Петничке свеске*, 41, 1996

- Аријес, Ф., Диби, Ж., *Историја приватног живота 1, Од Римског царства до 1000. године*, Београд, 2011,
- Арсић, Р., Истраживање касноантичке виле на локалитету „Анине“ 2008. године, *Гласник ДКС*, 33, 2009, 88-90
- Арсић, Р., Истраживање позноантичког локалитета Анине у селу Ћелије, општина Лајковац, *Гласник ДКС*, 31, 2006, 56- 60
- Арсић, Р., Чебашек, Е., Сондажна истраживања локалитета Анине у селу Ћелије, општина Лајковац, *АП*, 2/3, 2004/2005, 68-71
- Бавант, Б., Иванишевић, В., Царичин Град - рановизантијски град, *Старинар*, XLVIII, 1998, 213-217; LIII-LIV, 2004
- Благојевић, М., Заштитна археолошка ископавања и истраживања на подручју рударског басена „Колубара“ у ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, Београд- Ваљево, 2013, 153
- Братанић, Р., Археолошка ископавања у Брзом Броду, *Старинар*, XIII, 200
- Брукнер, О., Даутова Рушевљан, В., Архитектонско-грађевински комплекс виле урбане у Сирмијуму, *ГЗПСКВ*, 21, Нови сад, 2004, 55-80
- Брукнер, О., Делимични остаци ville rustice у долини Думбовачког потока код Беочина. *ГЗПСКВ*, VI-VII, Нови Сад, 1976, 6-7
- Брукнер, О., Думбово, Беочин, Марин До, Раковац - римско насеље. *АП*, 15, Београд, 1973, 60-61
- Буђић, Ј., Петровић, П., Римске цигларске пећи и вила у Бакионици код Пожеге, *Ужички зборник*, 13, Титово Ужице 1984, 5-22
- Васић Петровић, Е., Преглед античких и рановизантијских локалитета на простору данашњег Пирота, *Ниш и Византија*, бр.8, 2010, 441-446
- Васић, М., *Римска вила рустика на територији Југославије*, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Београд, непубликовани магистарски рад, 1967
- Герасимовска, Д., Појавата на перистилот како елемент на античката кука, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, Скопје, 61, 2008, 381-397
- Гофман, Е., *Како се представљамо у свакодневном животу*, Београд, 2000
- Гушић, С., Објекат са мозаицима на Винику, *Нишки зборник*, 4, 1977, 91-96

- Гушић, С., Урбанизам Ремезијане од I–IV века, *Саопштења*, XIX, 1987, 21–35
- Даутова Рушевљан, В., Hrtkovci, Gomolava – kasnoantička nekropola, *AP*, 1985, Ljubljana 1986, 145
- Даутова Рушевљан, В., Вила рустика на локалитету Врањ у Хртковцима, *PBM*, 41-42, 1999-2000, 15-28,
- Даутова Рушевљан, В., Заштитно ископавање римског насеља у Хртковцима (1991.), *PBM*, 35, 1993, 53-70
- Даутова Рушевљан, В., Систематско- заштитна ископавања виле рустике у Хртковцима 2004. године, *Гласник САД*, 21, Београд, 2005, 239-249
- Даутова Рушевљан, В., Систематско-заштитна ископавања на локалитету Врањ у Хртковцима 2005-2006. године, *Гласник САД*, 24, 2008, 287-312
- Дрча, С., Медијана - објекат Б, *Зборник Народног музеја*, Ниш, 9, 2000, 21-36
- Дрча, С., *Медијана*, Ниш, 2006
- Дрча, С., Медијана, у: *Споменици Ниша*, Ниш, 1979, 12-15
- Ерцеговић- Павловић, С., Костић, Д., *Археолошки споменици и налазишта лесковачког краја*, Археолошки институт, Београд, Народни музеј, Лесковац 1988
- Живковић, Д., Рестаурација и конзервација римске фреске, *РМВ*, 50, 2008, 301-319
- Зотовић, Љ., Јордовић, Ч., Некропола Више гробаља, *Виминацијум,* 1, Београд, 1990, 3
- Зотовић, Љ., Јужне некрополе Виминацијума и погребни обреди, *Виминацијум,* 1, Пожаревац, 1986, 41-46
- Зотовић, Љ., Медијана – Ниш – заштитни радови на траси пута, *АП*, 17, 1975, 75–77, 74-75
- Зотовић, Љ., Некропола сеобе народа са уже градске територије Виминацијума, *Старинар*, 31, Београд, 1980, 95-128, 97
- Зотовић, М., Римски градски центар код Пожеге, у: Ужице некад и сад, најстарија прошлост, www.multisoft.rs, преузето јула 2013.
- Илић, О., *Пољопривредна производња у римским провинцијама на тлу Србије од 1. до прве половине 5. века*, докторска дисертација одбрањена 2012. на Филозофском факултету у Београду,
- Илић, О., *Пољопривредна производња у римским провинцијама на тлу Србије од 1. до прве половине 5. века*, докторска дисертација одбрањена 2012. на Филозофском

факултету у Београду, рукопис, преузето јануара 2014 са https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:6311/bdef:Content/get

- J. Heurgon, *La vie quotidienne chez les Etrursques*, Hachette 1961
- Јевтић, М., Керамика старијег и млађег гвозденог доба са налазишта „Старо гробље“ у Кривељу код Бора, *ЗНМ*, 16/1, Београд, 1996, 129-141
- Јеж, Ж., Резултати истраживања касноантичке грађевине у Бабиној луци, *Међуопштински историјски архив Ваљево, Гласник*, 26-27, 1992, 51-72
- Јеж, Ж., Старовић, А., Археолошки локалитети у Ваљевском крају, *Ваљевац*, Ваљево, 1994, 369-381
- Јеремић, Г., Гојгић, А., *Римске терме у Чачку*, Чачак, 2012, 22
- Јеремић, Г., *Касноантички мозаици из профаних објеката на тлу провинција Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea i Dardania*, докторска дисертација, 2009, одбрањена на Универзитету у Београду, Филозофски факултет у Београду, 10. јун 2010
- Јеремић, Г., Мозаици Медијане- Нека разматрања, *Ниш и Византија*, IV, 2006, 145-158
- Јеремић, Г., Средње Поморавље у римско и касноримско доба: Деоница Idimum-Naissus у светлу археолошких налаза, у: *Капија Поморавља*, уредн. В. Стојанчевић, С. Мишић, А. Булатовић, Барварин, 2011, 43-62
- Јеремић, М., Опеке Царичиног Града, *Ниш и Византија*. Зборник радова IV, Ниш, 2006, 213-228, 213
- Јеремић, М., *Развој архитектуре и урбанизма Сирмијума од 1.до 4.века*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет у Београду, Београд, 1998
- Јеремић, М., Сирмијум- Град острво и његова два острва, *Ниш и Византија*, V , Ниш, 2007, 228-242
- Јиречек, К., *Историја Срба*, Прва књига, Београд, 1922, 25
- Јовичић, М., *Виле рустике на територији Виминацијума*, Мастер рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, октобар 2011, необјављен текст
- Јордовић, Ч., Грнчарски и цигларски центар у Виминацијуму, *Saopštenja*, XXVI, 1995, 95- 106
- Каниц, Ф., *Србија. Земља и становништво*, Београд, 1985
- Ковић, Г., Резултати археолошког истраживања виле рустике у Клењу, у: ур. В. Филиповић, Д. Антоновић, *Српско археолошко друштво, XXXV Скупштина и*

годишњи скуп Програм, извештаји и апстракти, Ваљево, 24-26. мај 2012, Ваљево, 2012, 35

- Ковић, Г., Резултати археолошког истраживања виле рустике у Клењу у ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, Београд- Ваљево, 2013, 193-201
- Кондић, В., Поповић, В., *Царичин Град – утврђено насеље у византијском Илирику*. Галерија САНУ 33, Београд, 1977
- Костић, М., Античка топографија ваљевског краја, *Гласник*, Историјски архив Ваљево, 40, 2006, 5-27
- Латковић, Љ., Дрча, С., Јанковић- Михалџић, Д., *Медијана*, Ниш, 1979
- Микић, М., Стојановић, В., Мрђић, Н., Примена градиометара за потребе заштитних археолошких истраживања на Виминацијуму- локалитет Рит, *АПН*, 2, 2006, 21-26
- Милошевић, Г., Remesiana, Ремесијана – слика једног античког града, Пешчаник, 2, 2004, http://www.arhivnis.co.rs/cirilica/idelatnost/br%202/cremesiana.htm, август 2012
- Милошевић, П., Резултати античких археолошких истраживања у Срему и Сирмијуму, *Гласник САД*, 1998, бр. 14, 9-20
- Момчиловић Петронијевић, А., *Формирање урбане структуре и архитектонских облика Царичиног Града у 6.веку*, Докторска дисертација, Грађевинско-архитектонски факултет, Универзитет у Нишу, 2013
- Мрђић, Н., *Снабдевање водом у антици на простору Горње Мезије и југоисточног дела Доње Паноније,* 2007, преузето јануара 2014. са: http://www.viminacium.org.rs/ELibrary/monographies/nmrdjic_dipl/index.html?language=srpski
- Недељковић, Б., Стојановић, С., Domino et Fratuti, један необјављени сирмијумски графито, *Старинар,* LXII, Београд 2012, 165-172
- Оршић- Славетић, А., Археолошка истраживања у Нишу и околини, *Старинар*, VIII-IX (1933-34), 306, сл.8.
- Паровић- Пешикан, М., Excavations of a Late Roman Villa at Sirmium, *Sirmium* II, Београд, 1971, 15-49, 31-33
- Паровић- Пешикан, М., Excavations of a Late Roman Villa at Sirmium (II), *Sirmium* III, Београд, 1973

- Паровић- Пешикан, М., Комплекс подних мозаика касноримске виле у Сирмијуму, Ранохришћански мозаици у Југославији, Битољ- 1978, *Материјали,* 18, Београд, 1980, 169-185
- Паровић- Пешикан, М., Покушај реконструкције перистила касноримске виле у Сирмијуму, *Старинар*, 20, 1970, 265- 274
- Паровић Пешикан, М., Римске терме у Сирмијуму, *Старинар*, XV-XVI, 1964-65, 39
- Петровић, В., *Насеља и комуникације у Илирику у доба Принципата- археолошка истраживања*, Докторска дисертација, одбрањена на Филозофском факултету у Београду, 2007
- Петровић, Д., Остаци римске грађевине у Поскурицама, *Посебан отисак из Старинара*, 15-16, 1964-65, 253-256
- Петровић, Ж. П., *Шумадијска Колубара (Централна Србија)*, Београд, 1949
- Петровић, П., 1976, *Ниш у античко доба*, Ниш, 1976, 33
- Петровић, П., Медијана, Античко насеље са вилама : хроника ископавања, *Старинар*, XLVII, Београд, 1996, 295-300
- Петровић, П., *Медијана-резиденција римских царева*, Београд, 1994
- Петровић, П., Хроника ископавања, Медијана – Античко насеље са вилама, *Старинар*, 47, 1996, 295-300
- Пештерац, Т., *Могућности примене геоелектричне проспекције у проучавању римске архитектуре на примеру виле рустике, локалитет „Анине“ код Лајковца*, магистарски рад, одбрањен на Филозофском факултету у Београду, 2010, необјављен текст
- Поповић, В., Сремска Митровица- Римски град, *АП*, 6, 1964, 77-80, 77
- Поповић, М., Бикић, В., *Вршенице- Касноантичко и српско средњевековно утврђење*, Београд, 2009.
- Радивојевић, А., *Конструкције и технике грађења античког Рима*, Београд, 2004, итд.
- Радивојевић, А., Филиповић, И., Павловић, М., Социо- географска обележја општине Соко Бања, *Теме*, 3, Ниш, 2012, 1421- 1437, 1425
- Рељић, С., Раичковић, А., Милетић, В., Археолошка истраживања локалитета Стиг на основу георадарских испитивања, *АПН*, 1, 2006, 47-52
- Ропкић, А., заштитна археолошка ископавања на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу у: ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, *Резултати нових*

археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама, Београд- Ваљево, 2013, 172- 176

- Ружић, М., Брмболић, М., Манојловић-Николић, В., Кржинце - Свети Тројица(касноантичка вила), *Археолошка истраживања Е–75*, Св.1, РЗЗСК, Београд, 2005, 203-225
- Сабовљевић, Д., Дописи. Старине из Беле Паланке, *Старинар*, 5/2, 1888, 66 –70
- Спасић, Д., Локалитет Црквине: сондажно истраживање, *Колубара*, 1,1992, 15
- Срејовић, Д., *Римски царски градови и палате у Србији*, Београд, 1993
- Стаменковић, С., Трагови античке привреде на простору Лесковачке котлине, *Лесковачки зборник* XLIX, 2009, 219-238, 219.
- Стаменковић, С., *Римско наслеђе у Лесковачкој котлини*, Београд, 2013
- Стојковић, Д., Насеља и становништво општине Пирот (Осврт на поједине историјске, етничке и демографске карактеристике), *Гласник Етнографског музеја у Београду*, Београд, 2010, вол. 74, бр. 1, 11-108
- Фидановски, С., Цвјетићанин, Т., Римска вила и некропола на локалитету Каменитица-Моравиште и Малој Копашници код Грделице, у: ур. М. Брмболић, *Археолошка истраживања Е-75*, вол. 1/2004, 49-123

ИНТЕРНЕТ:

- Atlas Project of Roman Aqueducts, http://www.romaq.org/ посећени децембра 2013.
- Çatalhöyük Research Project, http://www.catalhoyuk.com/, посећено новембра 2011
- Digital Atlas of Roman and Medieval Civilization (DARMC), http://darmc.harvard.edu/icb/icb.do?keyword=k40248&pageid=icb.page188868, посећен јула 2014.год
- OmnesViae: Roman Routeplanner, a reconstruction of an antique Roman map with internet technology, http://www.omnesviae.org/, дец. 2013.
- Roman aqueducts, http://www.romanaqueducts.info
- Viminacium, http://www.viminacium.org.rs, посећен јула 2013.
- Завод за заштиту споменика културе Ваљево, Анине, http://www.vaza.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=96:abaka-tvrava&catid=44:arheologija&Itemid=213, посећен јула 2014.год

- Завод за заштиту споменика културе Ваљево, Црквине, http://www.vaza.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=96:abaka-tvrava&catid=44:arheologija&Itemid=213, преузето јун 2012
- Извештај објављен на интернет сајту ЗЗСК Ваљево, http://www.vaza.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=93:abaka-tvrava&catid=44:arheologija&Itemid=213, посећено јуна 2012.
- Приказ резултата истраживања остварених у оквиру финансијске подршке научне сарадње Србије и Француске, http://www.diplomatie.gouv.fr/en/global-issues/education-research/archaeology/archaeology-notebooks/europe-maghreb/serbia-caricin-grad/article/housing-and-material-civilisation, посећен јануара 2012.
- Путеви Србије, www.putevi-srbije.rs/strategijapdf/e75eia.pdf, 66, преузето 4.јула 2013
- Републички завод за заштиту споменика културе Београд, Заштитна археолошка истраживања Коридора 10, Гладно Поље, http://www.heritage.gov.rs/latinica/zastitna_arheoloska_iskopavanja_koridor_10_Gladno_Polje_selo_Mokliste.php, посећен маја 2014.
- Републички завод за заштиту споменика културе Београд, Заштитна археолошка истраживања Коридора 10, Слатина, Моклиште, www.heritage.gov.rs/cirilica/zastitna_arheoloska_iskopavanja_koridor_Slatina_selo_Mokliste.php, посећен маја 2014.
- Републички завод за заштиту споменика културе Београд, Заштитна археолошка истраживања Коридора 10, Сарлах југ, Пирот, www.heritage.gov.rs/cirilica/zastitna_arheoloska_iskopavanja_koridor_10_Sarlah_jug_Pirot.php, посећен маја 2014.
- Туристичка организација општине Лајковац, http://www.turizamlajkovac.org/arheoloska-nalazista/90-anine-gamzigrad-na-ljigu, преузето јула 2013
- Херцеговина Инфо, информативни портал, http://www.hercegovina.info/vijesti/hercegovina/livno/zatrpali-jedinu-rimsku-villu-u-livanjskom-polju, посећен феб. 2015
- Царска палата- Сирмијум, http://www.carskapalata.rs/sirmium.html, посећен дец. 2013.

6. Индекс појмова

Списак античких и савремених географских и административних целина, појмова, археолошких налазишта и појединачних касноантичких стамбених грађевина са територије Србије поменутих у дисертацији

A

Aquincum · 107
Argentares · 107
Axius · 5

B

Bassiana · 69, 72, 113

C

Constantinopolis · 86, 108
Cuccium · 73
Cusum · 31, 69, 73, 119, 246

D

Dacia Mediteranea · 2, 8, 10
Dacia Ripensis · 2, 8, 9, 127, 160, 258
Dardania · 2, 8, 9, 127, 160, 258

E

Epidaurum · 105

F

Felix Romuliana · 30, 91, 247

G

Geneses · 107

H

Horreum Margi · 10, 79, 115

I

Ivstiniana Prima · 32, 95, 109, 117, 167, 245, 249

L

Lederata · 107, 139

M

Magna Grecia · 21
Margum · 103
Moesia Prima · 2, 8, 9
Municipium Dardanorum · 103

N

Naissus · 10, 78, 79, 86, 94, 97, 103, 104, 108, 109, 252, 258
Narona · 105

P

Pannonia Secunda · 2, 8, 9
Poetovia · 105
Praevaliana · 2, 8, 10

R

Ratarium · 103

S

Scupi · 9, 103, 108
Serdica · 8, 86, 89, 94, 97, 104, 108, 109
Singidunum · 86, 103, 104
Sirmium · 8, 9, 31, 69, 71, 72, 105, 106, 125, 128, 129, 131, 191, 246, 249, 251, 252, 253, 259

T

Tergestica · 105
Turres · 97

U

Ulpiana · 9, 87, 103, 109

V

Viminacium · 9, 74, 75, 76, 77, 86, 103, 104, 108, 114, 137, 141, 179, 181, 230, 245, 248, 250, 252, 261

А

Абдера · 21
Авлије · 83, 134, 136, 184, 186, 190, 195, 198, 201, 210, 216, 229
Акропољ · 95
Амотеп · 51
Анине · 79, 80, 83, 108, 151, 153, 180, 182, 183, 184, 185, 188, 189, 195, 196, 198, 200, 216, 229, 256, 260, 261
Асирија · 39
Атина · 51, 53
Африка · 22, 24, 27, 28, 212, 216, 219
Ашања · 200

Б

Бајина Башта · 86
Бакионица код Пожеге · 83, 85, 200
Бела Паланка · 10, 32, 93, 94, 97, 109,166, 186, 261
Бела Река · 200
Бељина · 136, 200
Богатић · 83, 136
Брегови- Атовац · 200
Бугарска · 8, 9, 10, 29, 86
Бурдељ · 75, 108, 201, 226

В

Вавилонија · 39
Ваљево · 80, 81, 82, 83, 84, 134, 135, 145, 146, 148, 149, 151, 153, 186, 256, 258, 259, 261, 262
Вардар · 5
Велика Британија · 27, 62
Велики Радинци · 200
Вид · 105
Виминацијум · 74, 75, 76, 86, 107, 210, 257
Виник · 32, 116, 200
Вишесава · 83, 86, 182, 189, 195, 198, 201, 210, 216, 221, 229

Владичин Хан · 101, 173
Власеница код Владимираца · 200
Вогањ · 72, 200
Војводина · 5, 6, 11, 68, 69, 72, 136, 177
Врањ · 72, 113, 132, 134, 178, 183, 185, 186, 188, 189, 190, 191, 195, 198, 200, 229, 257
Вршенице · 188, 197, 220, 236, 260
Вукодер · 72

Г

Гајићи · 200
Галије · 26, 27, 28
Гамзиград · 30, 199, 200, 214
Горевница · 200
Горица · 200
Горња Мезија · 4, 74, 87, 103, 105, 108, 111, 233, 259
Градско поље · 32, 88, 115
Грађевина А · 160
Грађевина Б · 130, 162
Грађевина Г · 164
Грађевина Е · 93, 163
Грчка · 20, 50, 51, 105, 233

Д

Далмација · 29, 108, 194
Дарданија · 8, 9
Дебрц · 200
Деч · 200
Дивостин · 79
Доња Панонија · 7, 83, 111, 136, 259
Доње Црниљево близу Коцељева · 200
Доњи Товарник · 200
Дреновац · 200
Дрмно · 77, 78, 234
Друга Панонија · 8, 9
Думбово · 106, 119, 189, 195, 198, 201, 218, 229, 256

З

Засавица · 200
Земун · 69
Златар · 200

И

Илинци · 200
Илирик · 69, 99
Истра · 29, 194
Италија · 6, 17, 21, 25, 26, 27, 29, 36, 37, 58, 64, 102, 105, 180, 213

Ј

Јабучје · 81, 83, 108
Јадран · 29
Јарчине · 72
Јерихон · 36
Јордан · 28

К

Каменитица-Моравиште · 99, 118, 174, 261
Карловчић · 200
Касопе · 48, 49, 51
Клењак · 200
Клење · 83, 134, 210
Коза · 26
Колубара · 78, 81, 82, 83, 108, 145, 151, 153, 256, 260, 261
Крагујевац · 79, 158, 200

Кржинце · 101, 110, 173, 200, 208, 209, 217, 237, 238, 261
Кривељ · 200, 209, 210, 237
Кудош · 72, 106, 200, 226
Кудошке ливаде код Руме · 200

Л

Лебане · 95, 169
Лесковац · 101, 167, 174, 257
Ливаде · 77, 141, 145, 178, 179, 183, 198, 200, 206, 221
Ливаде код Ћуприје · 77, 141, 145, 178, 179, 183, 198, 201, 206, 221
Локалитет 1 · 122
Локалитет 21 · 129
Локалитет 4 и 35 · 125

М

Македонија · 5, 6, 30, 59, 82, 105, 233
Мала Копашница · 100, 110, 174
Мала Ремета · 200
Мали Рибник · 116
Мачванска Митровица · 200
Мачвански Причиновић · 200
Међаш код Кузмина · 200
Метковић · 200
Милано · 70
Миокус · 200
Митровачке ливаде · 200
Моклиште · 94, 95, 262
Мрђеновац · 200

Н

На Камењу · 76, 108, 137, 179, 182, 185, 192, 198, 201, 208, 221, 226, 237
Над Клепечком · 76, 107, 115, 138, 139, 140, 143, 178, 179, 185, 186, 189, 195, 198, 201, 229
Наис · 86
Наисус · 10, 30, 79, 86, 87, 89, 94, 97, 107, 108, 109, 115, 116, 158, 160, 166, 179, 198, 199, 234
Накучани · 200
Никомедија · 70
Ниш · 1, 2, 3, 4, 8, 10, 32, 69, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 108, 115, 116, 117, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 168, 169,178, 200, 226, 234, 252, 256, 257, 258, 259, 260
Ноћај · 200

О

Олинт · 19, 21, 26, 48, 49, 50

П

Пеле · 28
Персија · 40
Персија · 41
Петроварадин · 69
Пирот · 97, 108, 234, 261, 262
Подунавље · 4, 5, 9, 75
Пожаревац · 74, 76, 257, 113
Понишавље · 32
Поскурице · 79, 108, 158, 180, 182, 186, 189, 190, 195, 198, 200, 209, 210, 216, 229, 232, 237, 260

Прва Мезија · 8, 9
Превалитана · 8, 10
Пријевор · 200
Пријена · 48, 50
Приобална Дакија · 8, 9
Просине код Пећинаца · 200
Просине код Прхова · 200
Птуј · 105

Р

Равње код Мачванске Митровице · 200
Ремезијана · 10, 32, 94, 97, 109, 166, 167, 196, 198, 199, 202, 207, 208, 215, 216, 234, 235, 257
Рит · 77, 114, 143, 195, 196, 198, 201, 206, 209, 237, 259

С

Салаш Ноћајски · 200
Сарлах југ · 98, 262
Св. Вартоломеј · 157, 195, 198, 201, 208, 209, 210, 216, 229, 237, 238
Свети Тројица · 101, 173, 261
Северна Африка · 22, 24, 212, 216, 219
Сердика · 8, 89, 94, 97, 166
Симоте · 72
Сирмијум · 6, 8, 69, 70, 71, 75, 105, 106, 107, 125, 129, 136, 177, 178, 234, 258, 262
Сицилија · 21, 26
Скобаљ · 81, 83, 108, 145, 148
Скопље · 9, 74, 99, 100, 110
Соко Бања · 157, 158, 260
Соколова и Степојевац код Лазаревца · 200
Солин · 105
Сремска Митровица · 8, 71, 73, 105, 122, 125, 129, 260
Стари Костолац · 74, 76
Старо гробље · 156, 189, 195, 198, 201, 229, 258
Старчево брдо · 72
Стиг · 77, 78, 114, 260

Т

Тимгад · 26
Тиринт · 44
Тракија · 30
Требич · 157, 217
Триер · 70
Трст · 105

Ћ

Ћелије · 79, 80, 151, 256

У

Ужице · 85, 256, 257
Улпијана · 9
Унутрашња Дакија · 8, 10

Х

Хадзилар · 36
Херкуланума · 25, 54, 215
Хрватска · 7, 9, 29, 194
Хртковци · 72, 113, 132, 257

Ц

Цавтат · 105

Царичин град · 33, 117, 169, 170, 178, 184, 185
Централна Србија · 5, 11, 78, 108, 151, 260
Цетениште у Колубарском Лесковцу · 200
Црквине- Бабина Лука · 195, 201, 209, 217, 229, 237
Црквине- Баре · 81, 186, 189, 190, 191, 195, 198, 201, 209, 210, 217, 221, 229, 237
Црквиште · 79, 217

Ч

Чатал Хијук · 36
Чачак · 137, 200, 258
Чортановци · 69, 200

Ш

Шар Планина · 5
Шашинци · 72
Шеварице код Шапца · 200
Штитар · 200
Штулац · 95

7. Садржај Свеске 2

I- Мапе

II- Каталог археолошких локалитета са налазима касноантичких стамбених структура

III- Грађевине поменуте у тексту које нису анализиране у Каталогу

IV- Типолошке анализе

V- Табеларна рекапитулација резултата истраживања

VI- Порекло прилога

8. Садржај Свеске 3

Делови докторске дисертације писани на француском или преведени на француски језик/ Les parties de la thèse écrites ou traduites en français

1. Садржај делова дисертације писаних на српском језику/ Table des matières de la thèse en serbe
2. Проширени резиме на француском језику/ Résumé détaillé en français
3. Прилози/ Annexe
    3.1. Каталог археолошких локалитета са налазима касноантичких стамбених структура/ Catalogue des sites avec les édifices résidentiels dans l'antiquité tardive sur le territoire de la Serbie
    3.2. Грађевине поменуте у тексту које нису анализиране у Каталогу/ Les édifices dont la fonction résidentielle n'est pas prouvée et les édifices qui ne sont pas présentés dans le catalogue
    3.3. Типолошке анализе/ Typologies
4. Списак и порекло прилога/ Liste des illustrations avec ces sources
5. Библиографија/ Bibliographie de la version intégrale de la thèse

9. Биографија кандидата

Александра Мирић је дипломирала 2006. год. на Грађевинско-архитектонском факултету Универзитета у Нишу са оценом 10/10 на дипломском раду са темом из области заштите и ревитализације стамбене архитектуре оријенталног типа, Куће Мишићевих у Нишу. Професионалне мастер 2 студије Питање наслеђа (Métiers du patrimoine) успешно је завршила 2009. год. на департману Археологија и историја уметности Универзитета у Прованси, Француска (Département d'Histoire de l'Art et Archéologie, Université de Provence), одбраном рада из области валоризације касноантичке некрополе у Арлу (Projet de valorisation des Alyscamps, Arles) са коначном оценом 17/20. Део стручне обуке током мастер студија подразумевао је едукацију у престижном Центру за обуку у области рехабилитације архитектонске баштине у Авињону (École d'Avignon- Centre de formation a la réhabilitation du patrimoine architectural, Avignon).

Школске 2007/2008. год. је уписала докторске студије на Универзитету у Нишу и успешно је положила све испите предвиђене наставним планом и програмом студијског програма архитектура докторских студија ГАФ-а. Школске 2009/2010. год. уписала је докторске студије на Докторској школи за друштвене науке 483 Универзитета у Лиону, Француска (École doctorale 483 Sciences sociales, Université Lyon 2), које се реализују према потписаном уговору о међународном коментрорству на изради тезе са Универзитетом у Нишу. Од 2009. год. члан је Института за истраживање античке архитектуре у Француској (Institut de Recherche sur l'Architecture Antique IRAA).

Александра Мирић је вишеструки добитник стипендија Владе Француске намењених реализацији професионалних мастер и докторских студија, као и бројних стручних едукација и усавршавања, попут едукације у области администрације културних политика одржане у Паризу и Гренобл у 2012. год. (Les politiques de la culture et leur administration, Maison des Cultures du Monde-Paris et Observatoire des politiques culturelles- Grenoble, Courant du monde).

Прво професионално искуство на истраживању и заштити градитељског наслеђа стекла је ангажовањем у Археолошком институту Београд на истраживању касноантичких објеката стамбеног и јавног карактера локалитета Медијана током

кампања 2007, 2008. и 2010. год. Током 2009. год. била је ангажована у Сервису за баштину града Арла, Француска (Service du patrimoine de la ville d'Arles) на изради пројекта заштите и презентације светске културне баштине УНЕСКО- касноантичке некрополе Лез Алискам у Арлу (Les Alyscamps, Arles).

Током радног односа у Заводу за заштиту споменика културе у Нишу од 2010. до 2011. год. стекла је звање архитекта-конзерватор. Тема конзерваторског испита положеног у Републичком заводу за заштиту споменика културе Београд односила се на ревитализацију стамбеног објекта из доба отоманске владавине, Селамлука у Врању. Своје интересовање за различите проблеме из области заштите и проучавања градитељског наслеђа продубила радећи на великом броју споменика културе од изузетног и великог значаја, пре свега на археолошким налазиштима, вршећи послове израде теренске документације, упознајући се са стањем на терену и проблематиком везаном за ову област, као и изради пројеката конзервације градитељског наслеђа. Своја запажања редовно излаже на научним и стручним скуповима и активно учествује у заштити културних добара кроз публиковање у научним часописима. Аутор текстова, стручни консултант и домаћин више телевизијских продукција о културно- историјској баштини Србије и Француске, финансираних од стране ЕУ фондова (Живот у 6 слика/Arles- Medija Centar Niš i B92 Info у оквиру BBC Trust програма, Културом против сиромаштва- TV5, Моја лепа Србија- RTS1 итд.)

Од 2010. год, Александра Мирић је стручни координатор за имплементацију стандарда Кволиситис (Qualicitues) у граду Нишу, европског стандарда одрживог управљања културном баштином. Осим коауторства на изради усвојеног Локалног плана за одрживи развој културних добара града Ниша, учествовала је у више кампања припрема стратешких докумената валоризације и управљања културним добрима, попут Љубљанског процеса итд.

Александра је као прва виолина Великог народног оркестра СКЦ у Нишу и мајстор иконописања посвећена очувању старих заната и традиције. Имала је више групних и самосталних изложби слика. Говори, чита и пише енглески, француски и македонски. Влада основама шпанског и италијанског језика.

Прилог 1.

ИЗЈАВА О
АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом

СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА И КУЛТУРА СТАНОВАЊА У КАСНОЈ АНТИЦИ НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација, ни у целини, ни у деловима, није била предложена за добијање било које дипломе, према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

У Нишу, 09. 04. 2015

Аутор дисертације:

Александра Мирић

Потпис докторанда:

Прилог 2.

ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Име и презиме аутора:

Александра А. Мирић

Студијски програм:

- **Докторске академске студије Архитектура- Грађевинско архитектонски факултет у Нишу**
- **Archaeologie- Ecole Doctorale 483 Sciences Sociales**

Наслов рада:

СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА И КУЛТУРА СТАНОВАЊА У КАСНОЈ АНТИЦИ НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

Ментори:

- **Проф. др Нађа Куртовић Фолић**
- **Dominique Tardy, Phd**

Изјављујем да је штампана верзија моје докторске дисертације истоветна електронској верзији, коју сам предао/ла за уношење у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, 09. 04. 2015

Аутор дисертације:

Александра Мирић

Потпис докторанда:

Прилог 3.

ИЗЈАВА О
КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да, у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА И КУЛТУРА СТАНОВАЊА У КАСНОЈ АНТИЦИ НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. **Ауторство – некомерцијално**
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да подвучете само једну од шест понуђених лиценци; кратак опис лиценци је у наставку текста).

У Нишу, 09. 04. 2015

Аутор дисертације:

Александра Мирић

Потпис докторанда:

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
Грађевинско- архитектонски факултет у Нишу

UNIVERSITE LUMIERE LYON 2
École Doctorale 483 Sciences Sociales

Александра А. Мирић

СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА И КУЛТУРА СТАНОВАЊА У КАСНОЈ АНТИЦИ НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

докторска дисертација

СВЕСКА 2

Ниш, 2015.

University of Nis
Faculty of Civil Engineering and Architecture

UNIVERSITE LUMIERE LYON 2
École Doctorale 483 Sciences Sociales

Aleksandra A. Miric

RESIDENTIAL ARCHITECTURE AND RESIDENCE CULTURE ON THE TERRITORY OF SERBIA IN LATE ANCIENT ROME CLASSICAL ANTIQUITY PERIOD

Doctoral Dissertation

VOLUME 2

Nis, 2015

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
Грађевинско- архитектонски факултет у Нишу

UNIVERSITE LUMIERE LYON 2
École Doctorale 483 Sciences Sociales

Александра А. Мирић

СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА И КУЛТУРА СТАНОВАЊА У КАСНОЈ АНТИЦИ НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

докторска дисертација

СВЕСКА 2

Текст ове докторске дисертације
ставља се на увид јавности,
у складу са чланом 30., став 8. Закона о високом образовању
("Сл. гласник РС", бр. 76/2005, 100/2007 - аутентично тумачење, 97/2008, 44/2010, 93/2012, 89/2013 и 99/2014)

НАПОМЕНА О АУТОРСКИМ ПРАВИМА:

Овај текст се сматра рукописом и само се саопштава јавности (члан 7. Закона о ауторским и сродним правима, "Сл. гласник РС", бр. 104/2009, 99/2011 и 119/2012).

Ниједан део ове докторске дисертације не сме се користити ни у какве сврхе, осим за упознавање са садржајем пре одбране.

Ниш, 2015

САДРЖАЈ:

I- Мапе

II- Каталог археолошких локалитета са налазима касноантичких стамбених структура

1- Локалитет Думбово у близини Беочина, Јужнобачки округ

2- Локалитет 1 у Сирмијуму, Сремска Митровица, Сремски округ

3- Локалитет 4 и 35 у Сирмијуму, Сремска Митровица, Сремски округ

4- Локалитет 21 у Сирмијуму, Сремска Митровица, Сремски округ

5- Локалитет Врањ у Хртковцима, Сремски округ

6- Локалитет Авлије, Клење код Богатића, Мачвански округ

7- Локалитет На Камењу код Виминацијума, Браничевски округ

8- Локалитет Над Клепечком код Виминацијума, Браничевски округ

9- Локалитет Ливаде код Ћуприје, близу Виминацијума, Браничевски округ

10- Локалитет Рит у близини Виминацијума, Браничевски округ

11- Локалитет Црквине-Баре, Скобаљ, Колубарски округ

12- Локалитет Црквине-Бабина Лука, Ваљево, Колубарски округ

13- Локалитет Црквине-Ровни, Ваљево, Колубарски округ

14- Локалитет Анине у селу Ћелије, Колубарски округ

15- Локалитет у Вишесави, близу Бајине Баште, Златиборски округ

16- Локалитет Старо гробље у Кривељу код Бора, Борски округ

17- Локалитет Св. Вартоломеј, Требич, Соко Бања, Зајечарски округ

18- Локалитет у Поскурицама близу Крагујевца, Шумадијски округ

19- Грађевина А на локалитету Медијана у близини Ниша, Нишавски округ

20- Грађевина Б на локалитету Медијана у близини Ниша, Нишавски округ

21- Грађевина Е на локалитету Медијана у близини Ниша, Нишавски округ

22- Грађевина Г на локалитету Медијана у близини Ниша, Нишавски округ

23- Локалитет код Железничке станице у близини античке Ремезијане, Бела Паланка, Пиротски округ

24- „Вила урбана“ на локалитету Царичин Град, Јабланички округ

25- Стамбена четврт на локалитету Царичин Град, Лебане, Јабланички округ

26- Локалитет Свети Тројица- Кржинце, Владичин Хан, Пчињски округ

27- Локалитет Каменитица-Моравиште, Мала Копашница, Лесковац, Јабланички округ

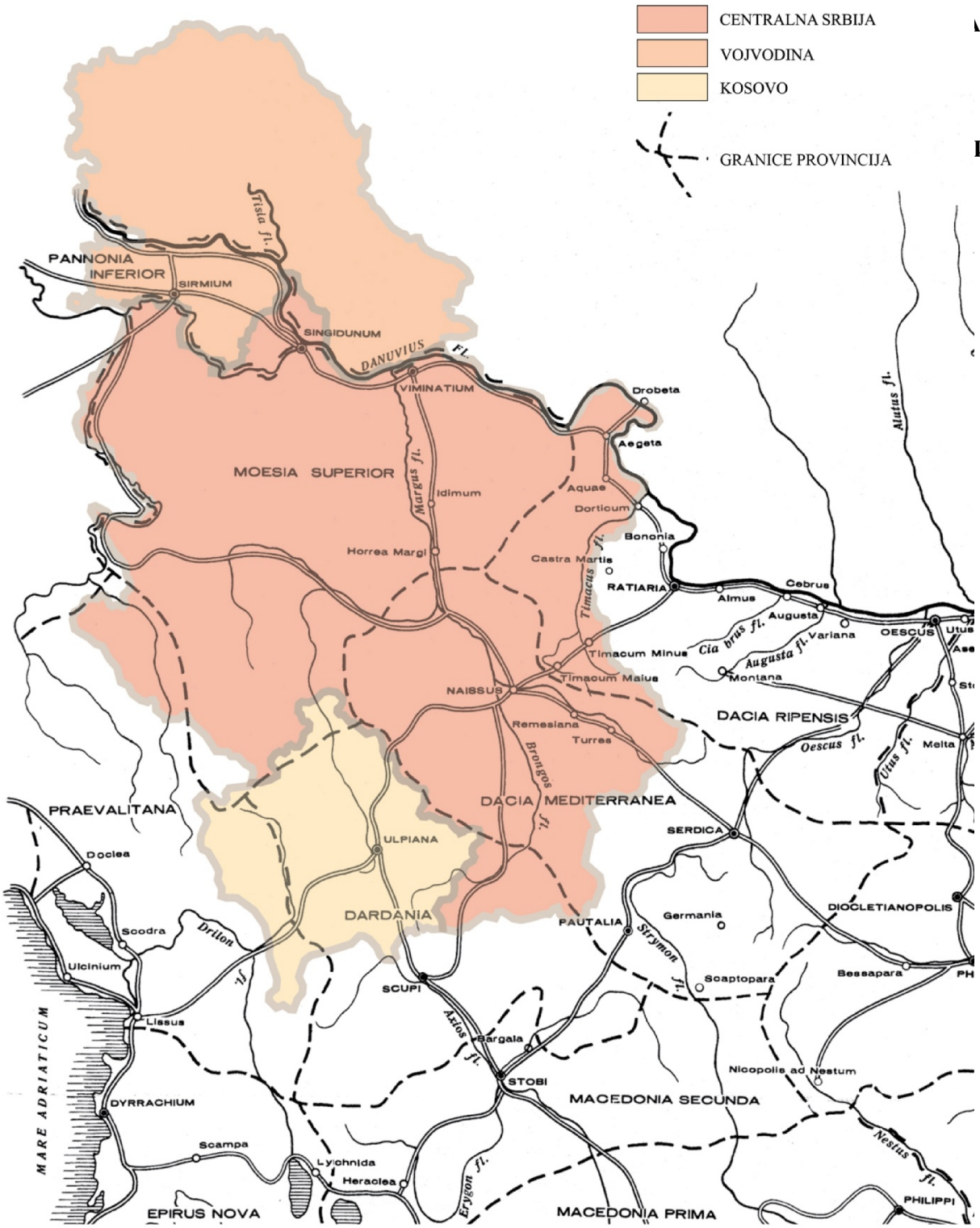
III- Грађевине поменуте у тексту које нису анализиране у Каталогу

IV- Типолошке анализе

V- Табеларна рекапитулација резултата истраживања

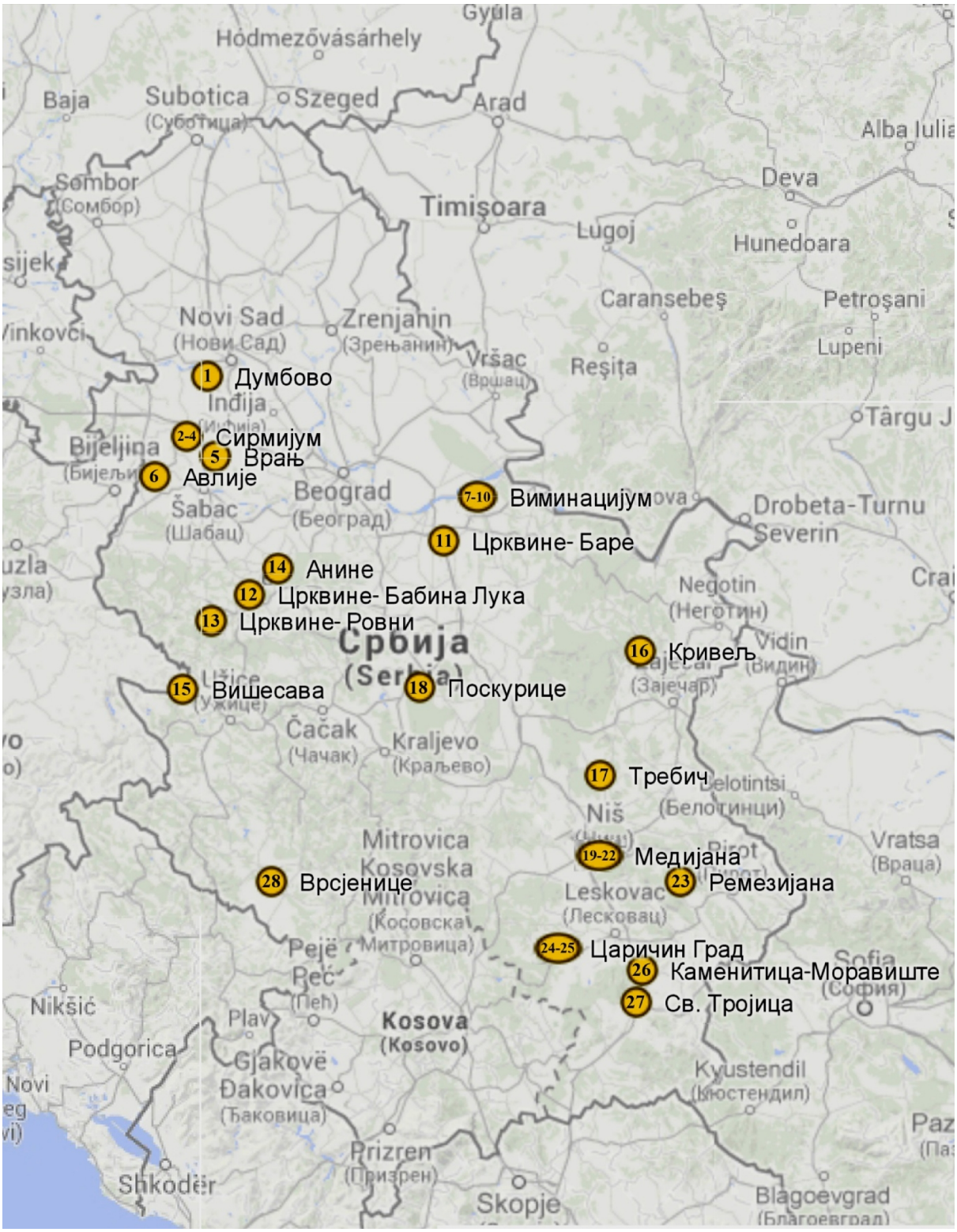
VI- Порекло прилога

ИЈА

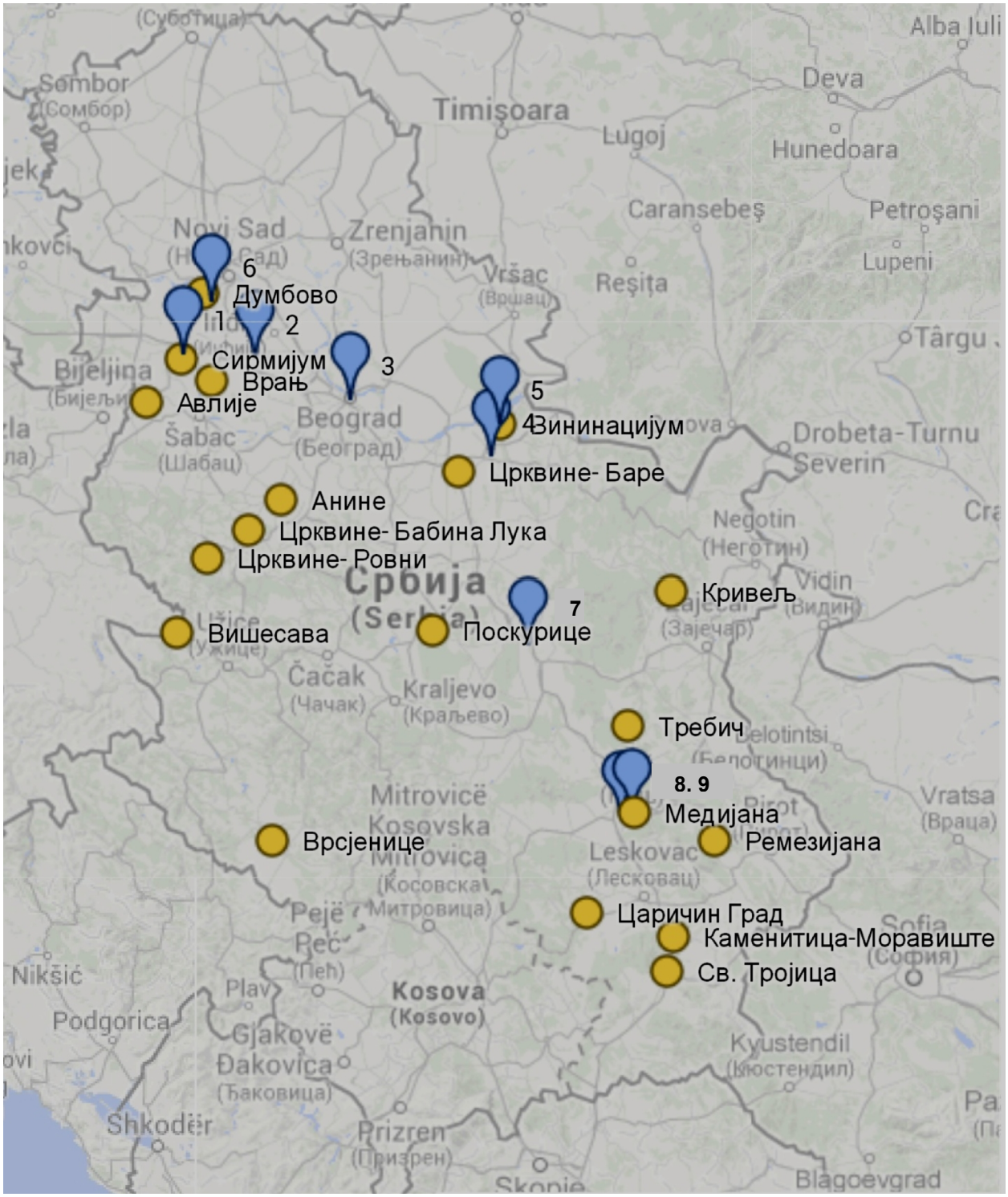
М.1, Територија Србије у односу на некадашње римске провинције

А. Мирић, Мапа савремене Србије у односу на мапу римских провинција у касној антици, непознатог аутора

М.2, Мапа археолошких локалитета Србије са налазима касноантичких стамбених структура обухваћених истраживањем

1- Лок. Думбово у близини Беочина, 2- Лок. 1 у Сирмијуму, 3- Лок. 4 и 35 у Сирмијуму, 5- Локалитет Врањ у Хртковцима, 6- Локалитет Авлије, Клење код Богатића, 7- Локалитет На Камењу код Виминацијума, 8- Локалитет Над Клепечком код Виминацијума, 9- Локалитет Ливаде код Ћуприје, близу Виминацијума, 10- Локалитет Рит у близини Виминацијума, 11- Локалитет Црквине-Баре, Скобаљ, 12- Локалитет Црквине-Бабина Лука, Ваљево13- Локалитет Црквине-Ровни, Ваљево14- Локалитету Анине у селу Ћелије, 15- Локалитету у Вишесави, близу Бајине Баште, 16- Локалитет Старо гробље у Кривељу код Бора17- Локалитет Св. Вартоломеј, Требич, Соко Бања18- Локалитет у Поскурицама близу Крагујевца, 19- Грађевина А на локалитету Медијана,20- Грађевина Б на локалитету Медијана, 21- Грађевина Е на локалитету Медијана, 22- Грађевина Г на локалитету Медијана,23- Локалитет код Железничке станице у близини античке Ремезијане, Бела Паланка24- „Вила урбана“ на локалитету Царичин Град, Лебане, 25- Стамбена четврт на локалитету Царичин Град, Лебане, 26- Локалитет Свети Тројица-Кржинце, Владичин Хан, 27- Локалитет Каменитица-Моравиште, Мала Копашница, 28- Куће Вршенице

М.3, Мапа археолошких локалитета Србије са налазима касноантичких стамбених структура и траговима римске водоводне мреже

1- Сирмијум, 2- Басијана, 3- Сингидунум, 4- Тулба, 5- Виминацијум, 6- Талиата, 7- Хореум Марги, 8- Наисус, 9- Медијана

А. Мирић према мапи Србије преузетој јан. 2014 са интернет сајта: www.google.com/maps. Графичке интервенције на мапи дозовољене су дефиницијом ауторских права над овим делом.

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

1972-1974.год, сондажна заштитна ископавања.[1]

Стање: лоше. Спекула је стављена под заштиту закона 1964.год.

Руководилац истраживањима: Олга Брукнер, ПЗЗСК из Новог Сада у сарадњи са војвођанским музејима

Поузданост извора је велика

2. ЛОКАЦИЈА

Локалитет Марин До, Думбово, Беочин, Јужнобачки округ.

У долини Фрушкогорског потока, у Думбову, 2км од Беочина. Вила је у заклоњеној долини, спекула на источном брегу.[2]

Површина локалитета: ?

Дубина културног слоја: зидови су почели да се појављују на дубини од 1.4м.

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: осим објекта који је највероватније служио становању-грађевине 1, пронађена је и кула осматрачница и још два објекта – грађевина 2 чија је намена била економска и грађевина 3 у којој је била занатска радионица.[3]

Уличне комуникације: калдрмисана стаза дужине око 20м код грађевине 1 (могућност утврђивања правца комуникације у насељу).[4]

Фасаде и улази: ?

ГРАЂЕВИНА 1, ВЕРОВАТНО СЛУЖИЛА СТАНОВАЊУ ВЛАСНИКА

4/1. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта, терасасто обликовање: нема

Зидови: дебљине 0.5м у неправилном слогу од ломљеног, необрађеног камена и већих облутака, без наглашене темељне стопе. Везиво је негашени беличасти малтер који садржи шљунак и ситно туцану опеку. На површини је понегде видљив слој беличастог, песковитог малтера са примесом млевене опеке дебљине 12мм.[5]

Под: У просторији 1 (ходнику?) под је од камених облутака заливених у малтерски премаз од негашеног креча и туцане опеке дебљине 23цм, преко набијене земље. На целој површини грађевине је у нивоу пода очуван слој гарежи, зиданог малтера и фрагмената пода од малтерског премаза дебљине 10цм.

Кров: неколико фрагмената кровне опеке у секундарном положају.[6]

Декор: Зидови су изнутра омалтерисани.[7]

5. ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле: нема информација

Основа: испитана површина 20x13.5м. Нису утврђене границе.

Комуникације унутар објекта: ?

Површина наткривених простора: мин. 20x13.5м.

Спрат, подрум, спољашњи трем: ?

---

[1] О. Брукнер, 1976, 19

[2] Према О. Брукнер, 1976, 22, тип утврђених имања је карактеристичан не само за пограничне области, већ и за унутрашњост провинције. Разлог томе може се тражити у потреби за заштитом непријатељских напада који су били све половине 4.века.чешћи од друге

[3] О. Брукнер, 1976

[4] О. Брукнер, 1973, 61

[5] О. Брукнер, 1976, 23

[6] О. Брукнер, 1976, 23

[7] О. Брукнер, 1976, 23

Наткривених просторија у приземљу: мин.2

ГРАЂЕВИНА 2, ВЕРОВАТНО ЕКОНОМСКЕ НАМЕНЕ

4/2. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација двориштa, терасасто обликовање: нема

Темељ: је у доњем делу, висине 58цм, грађен од мањих облутака сложених у редове без везива. Од темељне стопе, у висини од 45цм, грађен је крупнијим облуцима заливеним у малтеру.[8]

Зидови: од необрађеног, пробраног камена форме тесаника или облутака, широко фугованим танким слојем финог, жућкастог малтера дебљине 2цм. У малтеру су двоструко урезане хоризонталне, вертикалне и косе линије које прате форму камена.[9]

Под: компактна подлога од ситних облутака и ломљене опеке. У секундарном положају откривени фрагменти малтерског пода од жућкастобелог креча и ситног шљунка дебљине 10цм.[10]

Кров: са обе стране зида је разрушена кровна конструкција од тегула и имбрекса. У кровном шуту нађене тегуле мамате (постојање хипокауста) гвоздени ексери и остаци угљенисаних греда и дасака.[11]

Декор и остала опрема: нема информација

ГРАЂЕВИНА 3, ВЕРОВАТНО ЗАНАТСКА РАДИОНИЦА

4/3. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација двориштa, терасасто обликовање: нема

Зидови: исте структуре као и зидови суседне грађевине.

Под: Суспензура пода од негашеног креча, туцане опеке и шљунка, дебљине 8-12цм

Кров: са обе стране зида шут од кровних тегула и имбрекса, компактнији у унутрашњости грађевине.

Декор и остала опрема: велики број фрагмената равног стакла (прозори?)

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање, канализација: нема информација

Терме, **тоалети**, **врт, базен:** не

Остало: Спекула- кула осматрачница на источном брегу. Утврђен посед.

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

Економску намену грађевина 2 и 3 потврђују покретни налази, гвоздене алатке: секира, ашов, чекић, длета, турпије, гвоздена згура; дрводељски алат: длета, турпије... Значајан је налаз наковња откривен у нивоу пода грађевине 3.

8. ДАТОВАЊЕ

Претходне фазе: домородачко село, са остацима колиба и отворених огњишта и културних јама из 1. и са почетка 2. века констатован је у долини и на брегу. Млађи стамбени хоризонт само у долини, садржи грађевинске остатке виле из 4.века. Трагови живота из поствалентијановог периода констатовани само у хоризонталној стратиграфији једног објекта који је припадао комплексу виле рустике.[12]

Време грађења: трећа трећина 4.века

[8] О. Брукнер, 1976, 27
[9] О. Брукнер, 1976, 27
[10] О. Брукнер, 1976, 23
[11] О. Брукнер, 1973, 61
[12] О. Брукнер, 1976, 19

Време и знаци и напуштања објекта: Комплекс је страдао у пожару.

9. БИБЛИОГРАФИЈА

Напомена: У рубрици Библиографија је у појединачним каталошким приказима локалитета и грађевина представљена коришћена литература и најзначајнија дела са поменима касноантичких стамбених структура.

Брукнер, О. (1972) Марин До, Думбово - римско насеље. АП, Београд, 14, 68-71

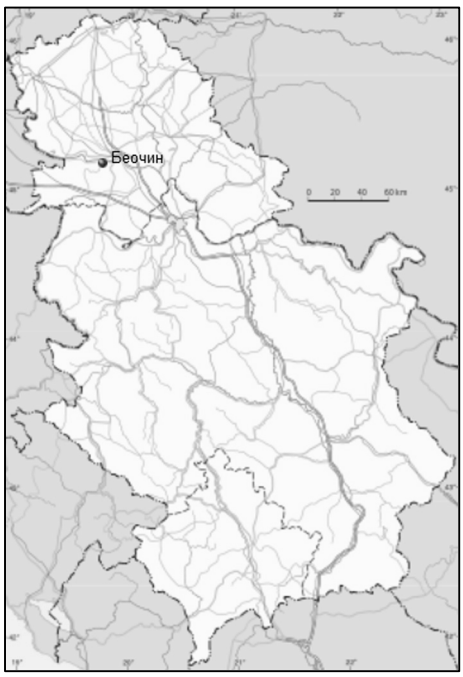
Брукнер, О. (1973) Думбово, Беочин, Марин До, Раковац - римско насеље. АП, Београд, 15, 60-61

Брукнер, О. (1976) Делимични остаци ville rustice у долини Думбовачког потока код Беочина. Грађа, Нови Сад, VI-VII, 6-7

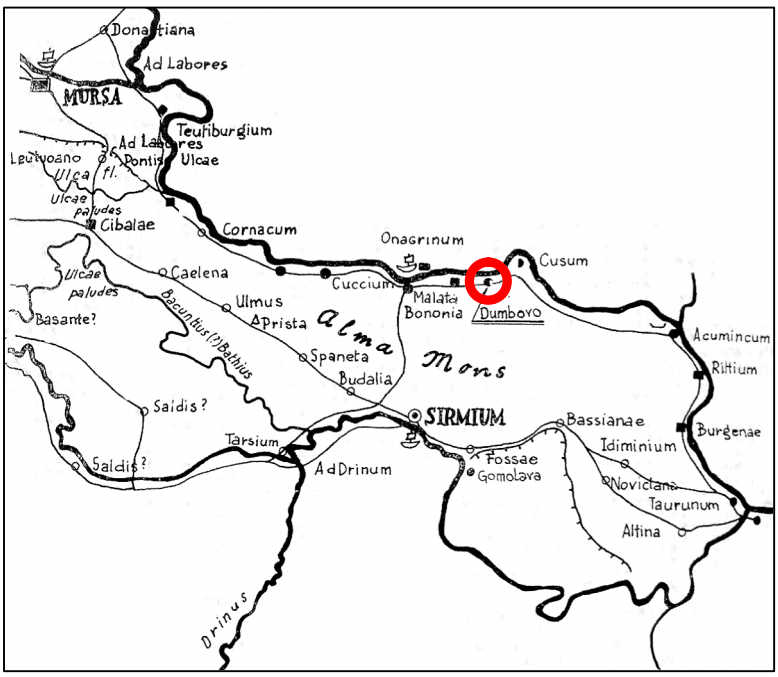
Брукнер, О. (1976) Vicus i villa rustica у пограничној зони панонског лимеса између Cusum-a и Bononia-e. Грађа за проучавање споменика културе Војводине, 6-7, стр. 19-44

10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

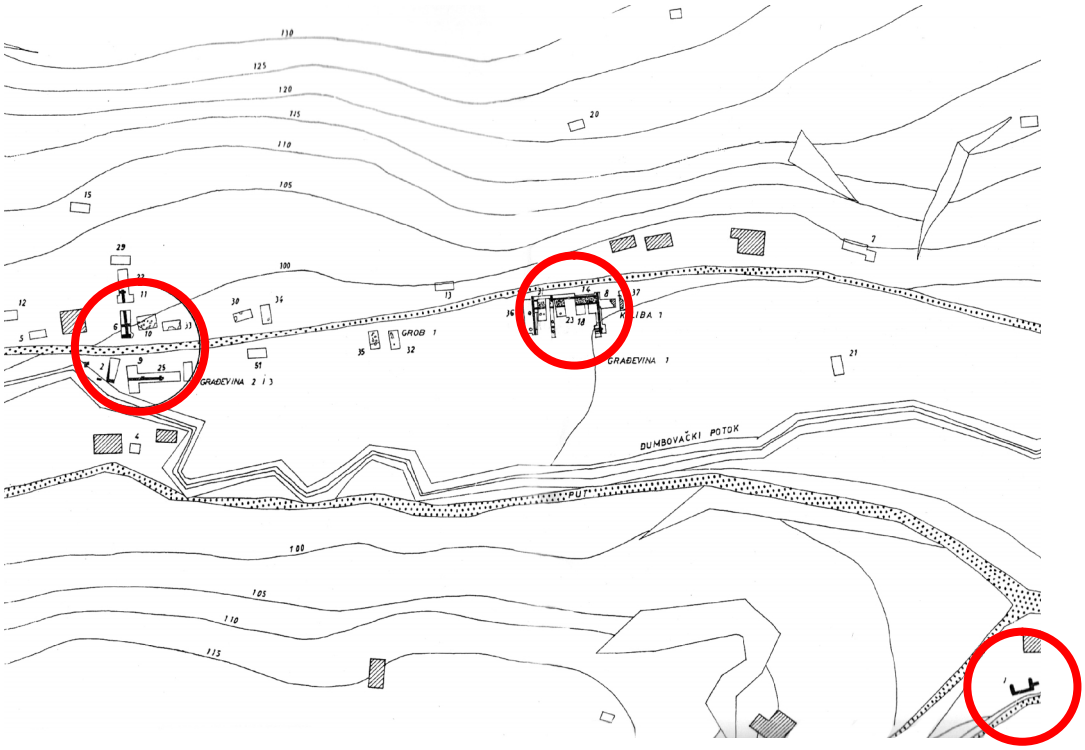
МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

Сл.1/1, Беочин на мапи Србије

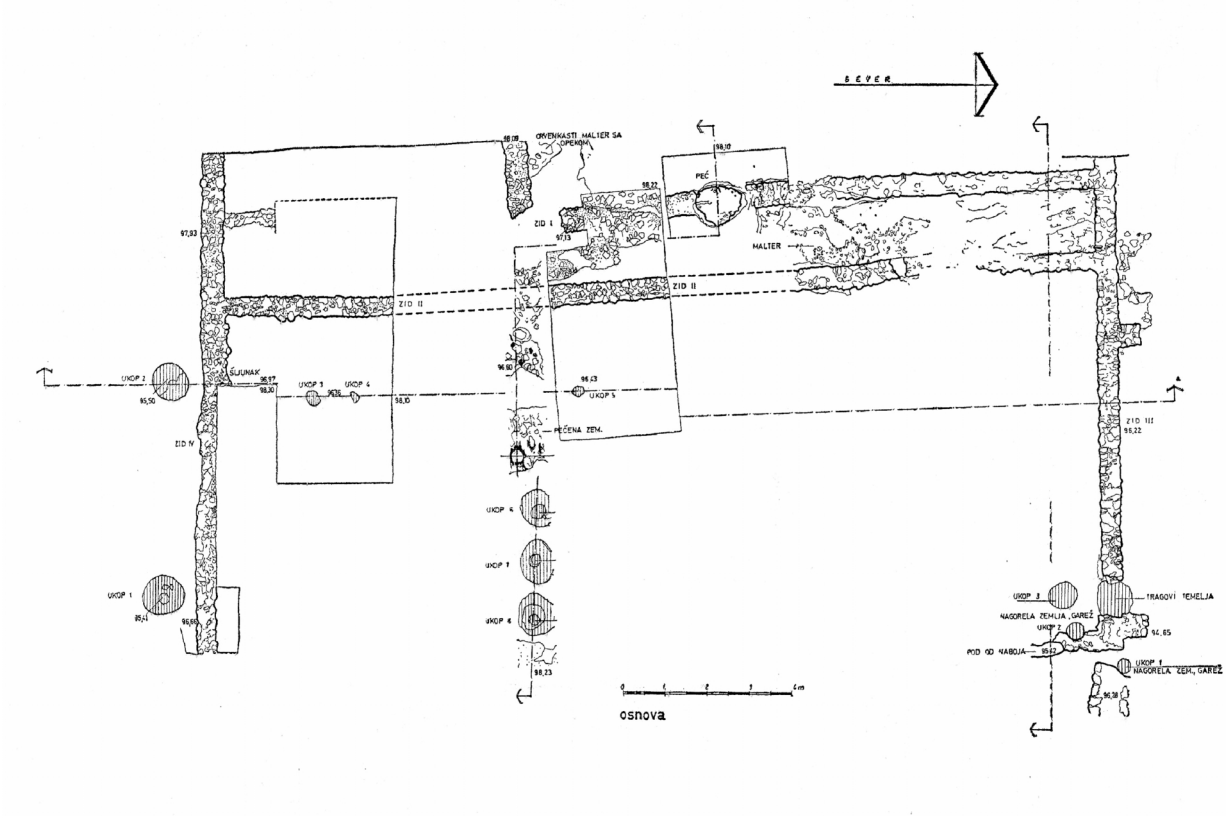

Сл.1/2, Панонски лимес у Срему према карти А. Граф-а, О. Брукнер, 1976

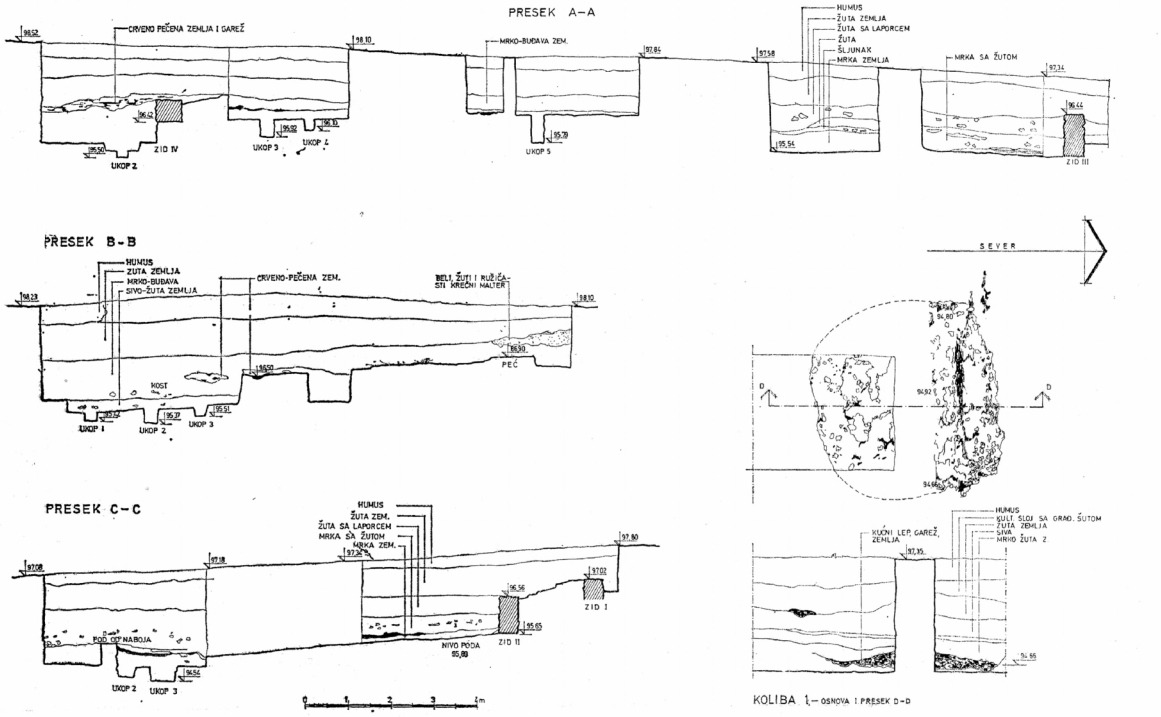

Сл.1/3, Грађевине 1, 2, 3 и спекула на локалитету, О. Брукнер, 1976

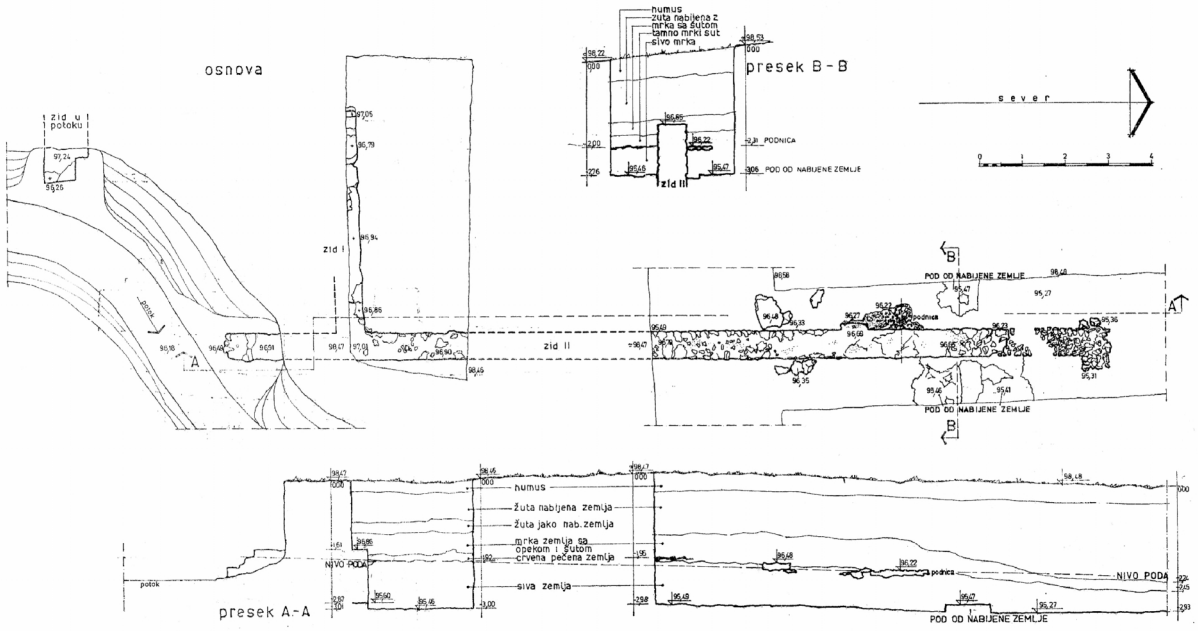
ОСНОВА, ПРЕСЕЦИ ПОСТОЈЕЋИХ НАЛАЗА

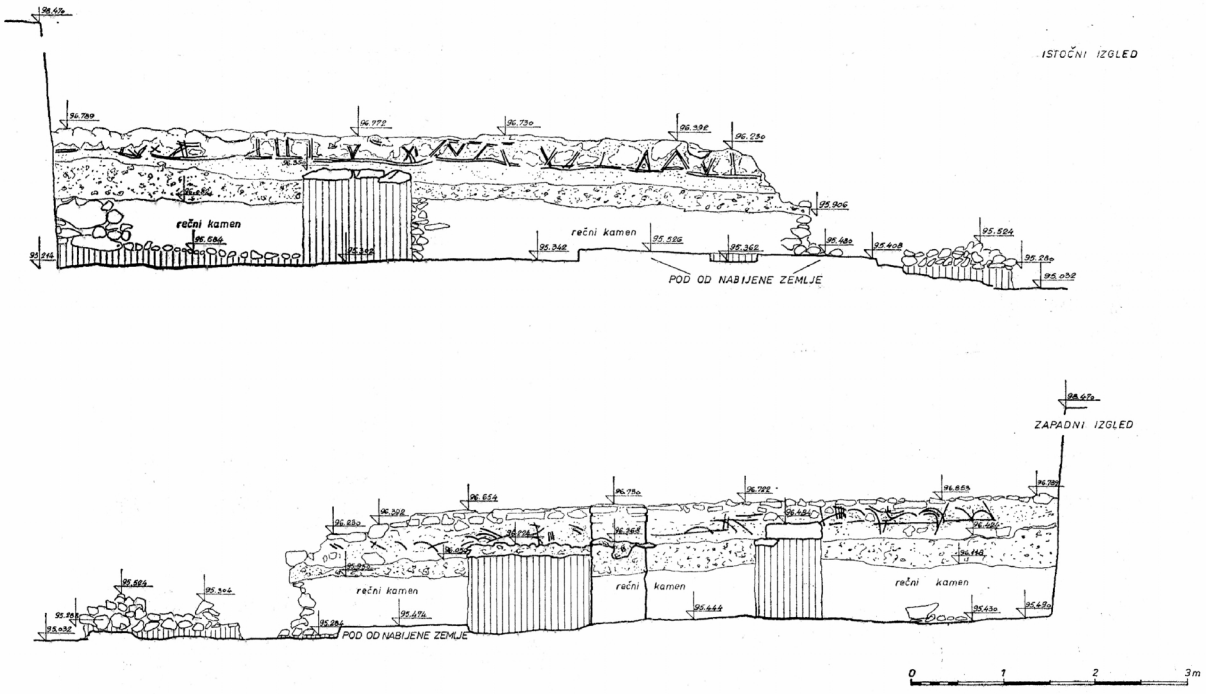
Сл.1/4, Основа грађевине 1, О. Брукнер, 1976

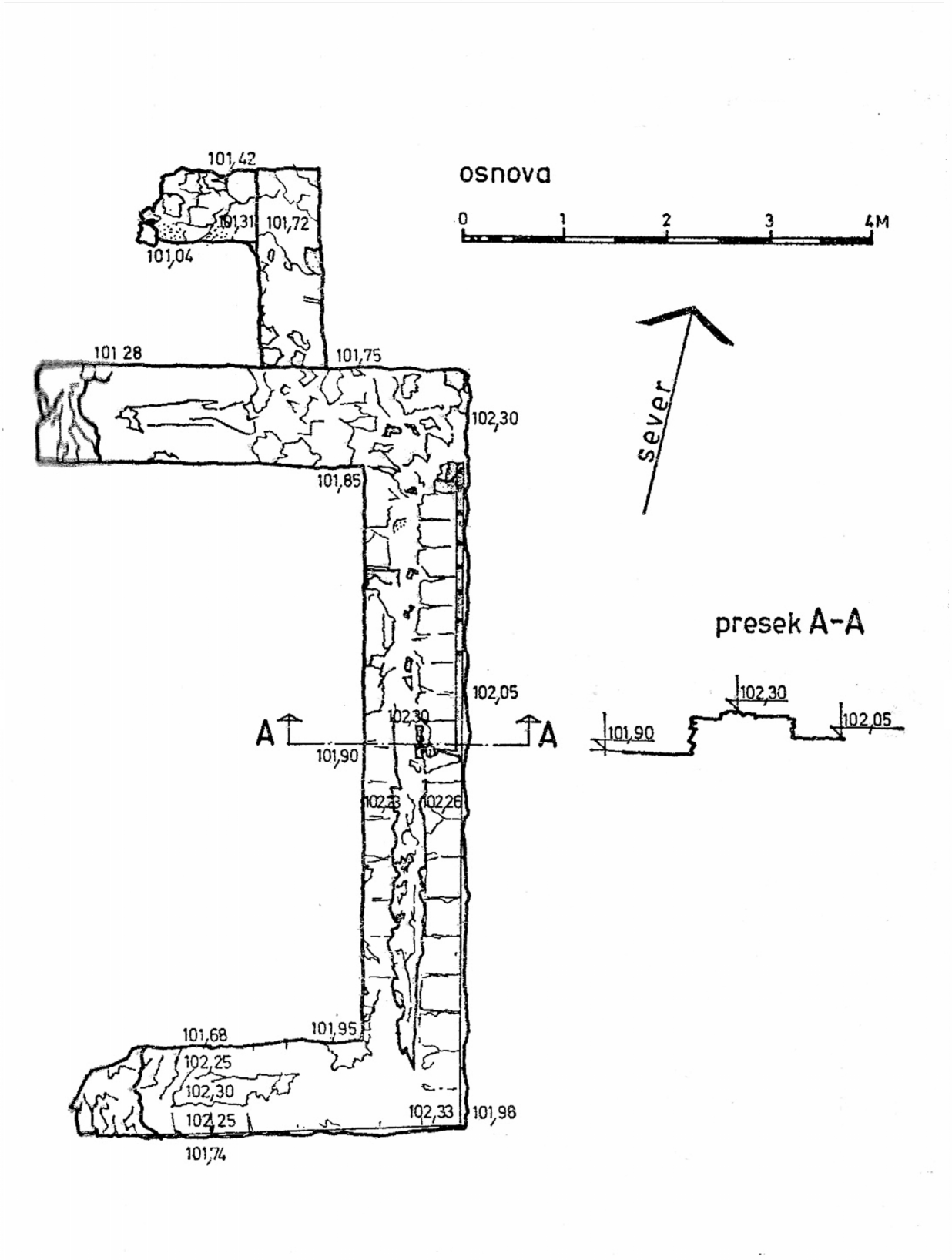
Сл.1/5, Пресек грађевине 1 са профилима и колиба 1, О. Брукнер, 1976

Сл.1/6, Основа и пресек грађевине 2, О. Брукнер, 1976

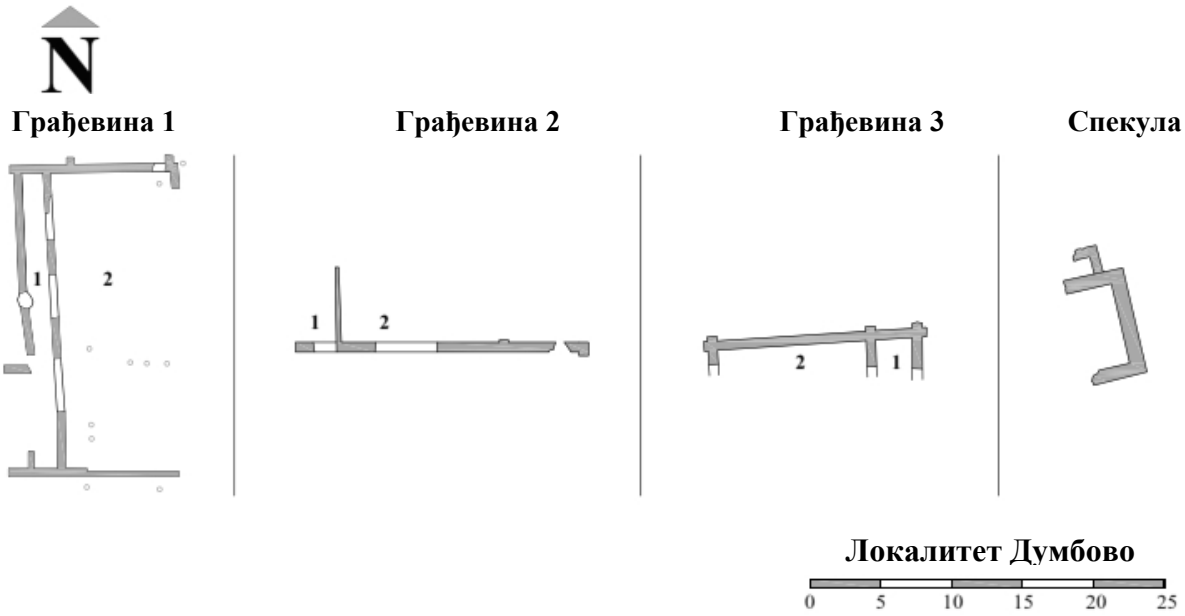

Сл.1/7, Изглед зида 2, грађевина 2, О. Брукнер, 1976

Сл.1/8, Основа и пресек спекуле, О. Брукнер, 1976

АНАЛОГИЈЕ

Сл. 1/9, Откривени делови основа грађевина из Думбова, А.Мирић према О. Брукнер, 1976; Утврђена вила, Keszthely Fenékpuszta, M. Biro, Roman Villas in Pannonia, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 26, 1974, 1-57, 53

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

Период истраживања: Од 1959. до данас.

Стање:. Доња зона зидова сачувана.

Руководилац: Олга Брукнер, ПЗЗСК.

Поузданост извора: добра.

2. ЛОКАЦИЈА

Сремска Митровица, на тргу Светог Стефана, у Лапидаријуму Музеја Срема.

У односу на окружење у доба антике: унутар градских зидина Сирмијума, између житнице (*Horrea*, локалитет 31) и западног крака јужног бедема.

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: На 20м западно од грађевине евидентирана је сала са ка југу оријентисаним апсидалним завршетком, као и делимично откривена мања просторија уз њен северни зид**.**[13]

Уличне комуникације:

Фасаде и улази: Улаз је највероватније био са истока, преко ходника (означен бр. 7).[14]

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта, терасасто обликовање:

Темељи:

Зидови: ширине од 60 до 80 цм, грађени у техници *opus mixtum* са либажним слојевима од два или три реда опека.

Поднице: Субструктура свих подова од слоја малтера са ситно удробљеном опеком, дебљине 12-14цм. Двориште и просторија 5 поплочани опеком. У собама 7б, 9 и 10 остаци подних мозаика са геометријским шарама, од керамичких плочица хексагоналне и лептирасте форме, као и камених тесера.[15]

Кров: фрагменти кровне опеке.

Декор: Фрагменти зидних слика (фреско техника) са имитацијом мермера, стилизованим геометријским и вегетационим мотивима.

У североисточном блоку просторија откривени су фрагменти мермерне зидне облоге.

Остала опрема:

5. ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле: нису утврђене границе.

Основа: нису утврђене границе.

Комуникације унутар објекта: Ходник ширине 3.70м којим се са источне стране приступало дворишту. Отвор у надзитку перистила са источне стране, ширине 3.9м. Улази у просторије 5 и 6, димензија 3.3м и 2.5м, у односу на ниво пода портика одигнути са два степеника. Улаз у просторију 2, ширине 5м, касније зазидан, а пролаз у просторију 2 обезбеђен отварањем новог отвора уз југоисточни зид просторије 1. Тремови унутрашњег дворишта су најзначајније осе комуникације.[16]

Површина наткривених простора:

Спрат: ?

Подрум: не

Наткривених просторија у приземљу: најмање 9

Спољашњи трем: ?

Двориште: 8.30 x 13.50м

[13] М. Јеремић, 1998, 210
[14] М. Јеремић, 1998, 209-213
[15] G. Miloševic, 2008, 369
[16] О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 59

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање: ?

Канализација: канали ширине 20 и дубине 30цм од камена и опеке спроводе отпадне воде кроз двориште до уличног колектора.

Терме, тоалети: не

Врт: не

Базен: не

Остало: Остаци кућне фонтане[17] или чесме (олтара?) квадратне основе, спољних димензија 1.5 х 1.5м, у центру дворишта. У доступној литератури нема помена о физичким доказима њеног водоснабдевања.

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

Налази новца из 3.века Клаудија II, Аурелијана и вероватно Александра Севера. Најбројнији су примери новца из 4.века од Константина I до Теодосија и Грацијана. Гвоздене алатке: длета, секач, мистрије, ножеви, сврдло, косир, шестар. Два бронзана кључа и једна бронзана брава, неколико бронзаних игли за шивење. Пар наруквица, фибула, престен и коштана укосница из 4.века. Стаклени судови. Више маслинасто глеђосаних лампи.[18]

8. ДАТОВАЊЕ

Претходне фазе: стамбена грађевина подигнута у 1.веку и значајно оштећена у пожару крајем 2.века

Време грађења: 3.век, у 4.веку извршене мање адаптације

Трајање: 1.-4.век

9. ОСТАЛЕ НАПОМЕНЕ

Могућност физичке повезаности са, на двадесетак метара западно од перистила откривеном, салом са ка југу оријентисаним апсидалним завршетком, као и делимично откривеном мањом просторија уз њен северни зид.

Могућност да је централно двориште био атријумски простор.

10. БИБЛИОГРАФИЈА

Брукнер, О. Археолошка ископавања 1959.године у Сремској Митровици, Археолошки преглед, 1, 1959, 122-123

Јеремић, М. Развој архитектуре и урбанизма Сирмијума од 1.до 4.века, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет у Београду, Београд, 1998, 209-213

Брукнер, О. Даутова Рушевљан, В. Архитектонско-грађевински комплекс виле урбане у Сирмијуму, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, 21, Нови Сад, 2004, 55-80

Miloševic, G. Domus and villae urbanae in Serbia, DOMUS – Das Haus in den Städten der römischen städte in Noricum und Pannonien (Hrs. Peter Sherre), Östrreichisches Archäologishes Institut, Sonderschriften band 44 / Wien, 2008, 367–385

[17] М. Јеремић, 1998, 210

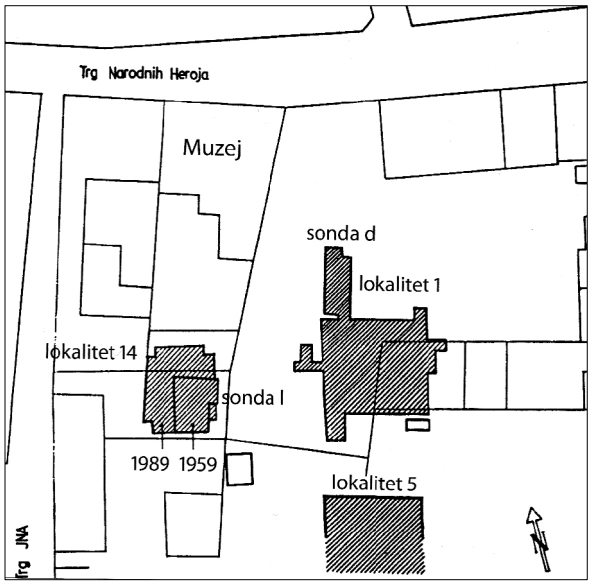
[18] У деловима преузето из: О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 59, где је списак и опис покретних налаза много комплетнији.

11. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

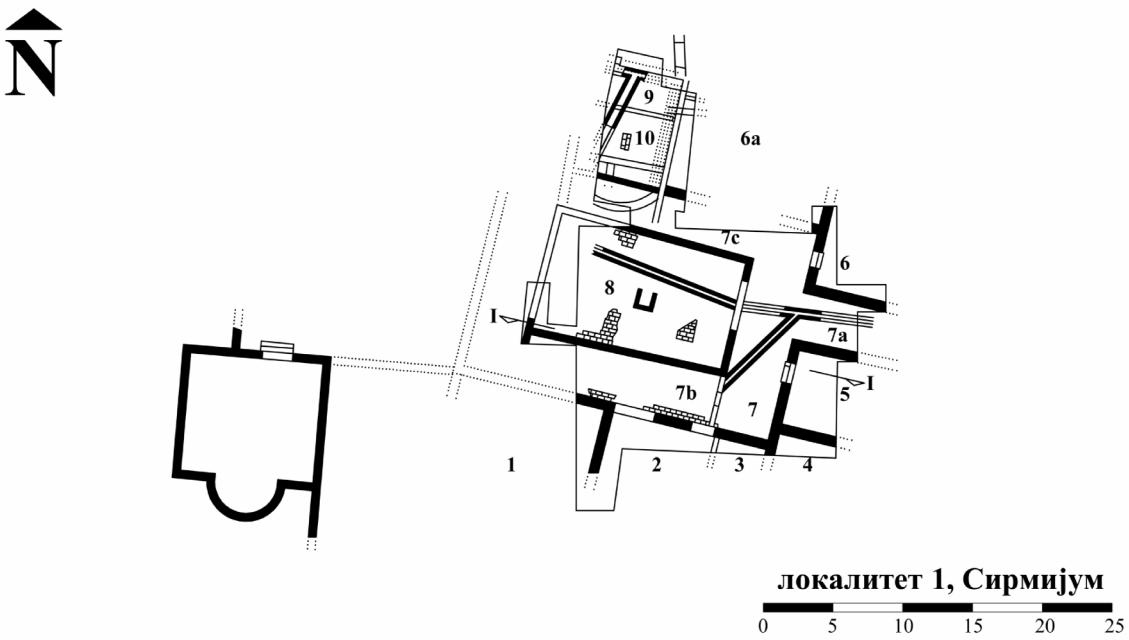

Сл. 2/1, Сремска Митровица на мапи Србије

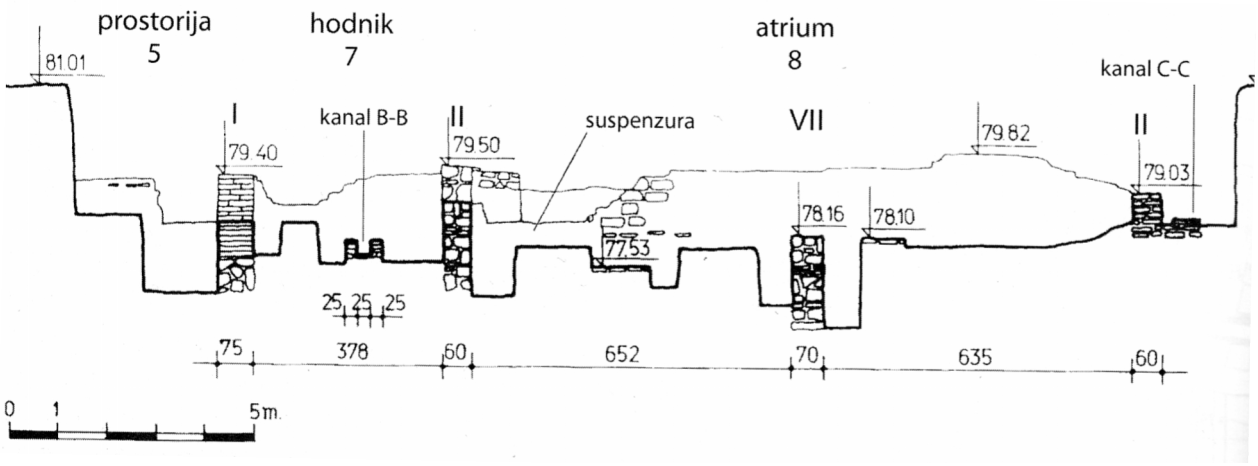

Сл. 2/2, ситуациони план локалитета 1 у односу на мапу савремене Сремске Митровице, О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 7

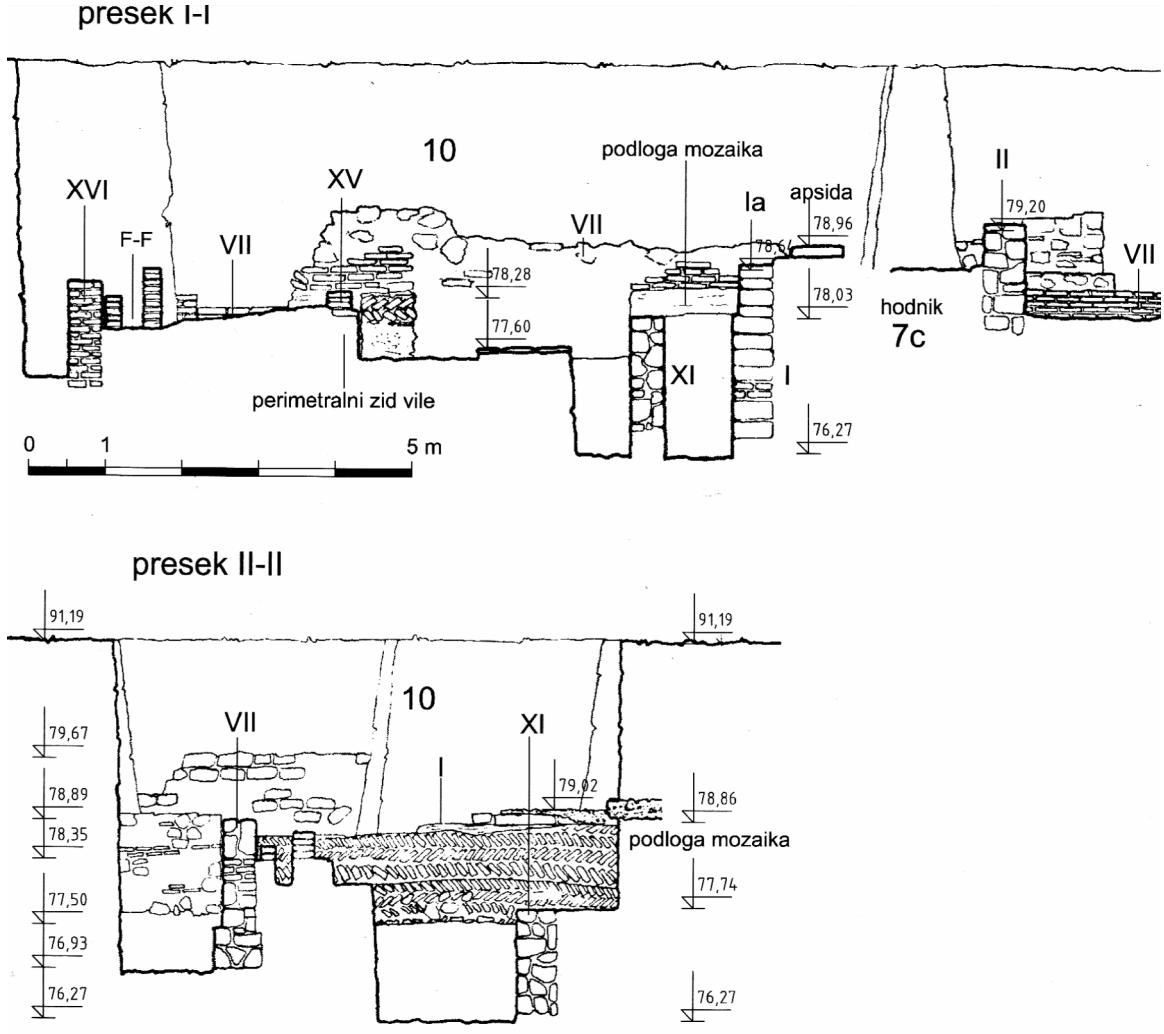
ОСНОВА, ПРЕСЕЦИ ПОСТОЈЕЋИХ НАЛАЗА

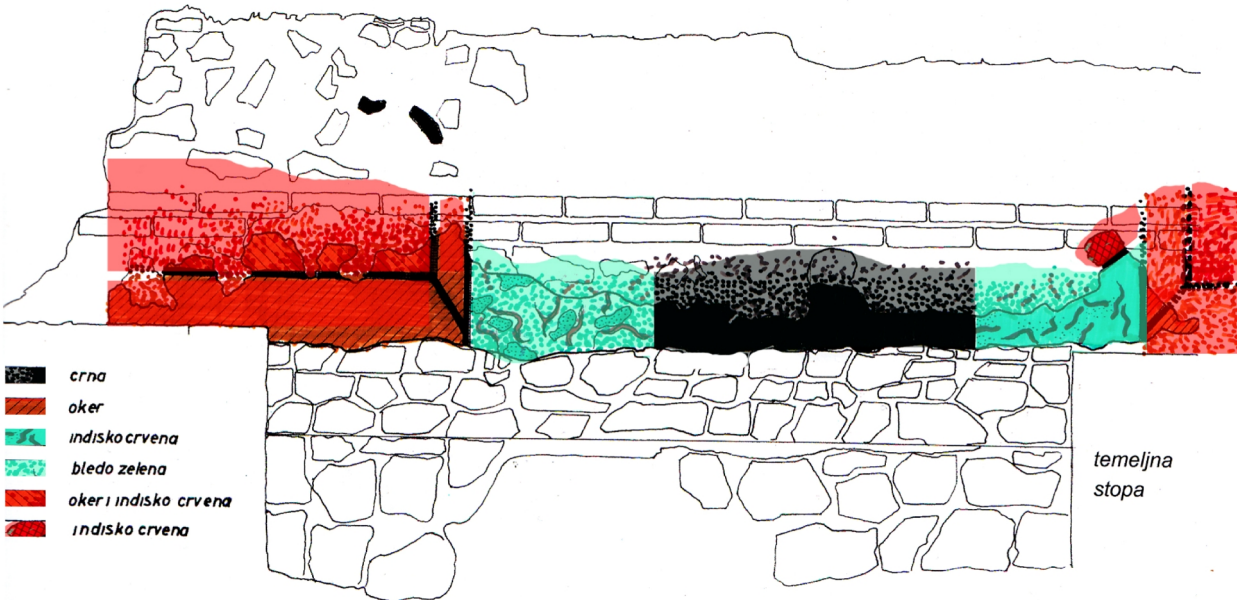
Сл. 2/3, Основа грађевине са лок. 1 у Сирмијуму, А.Мирић према О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80

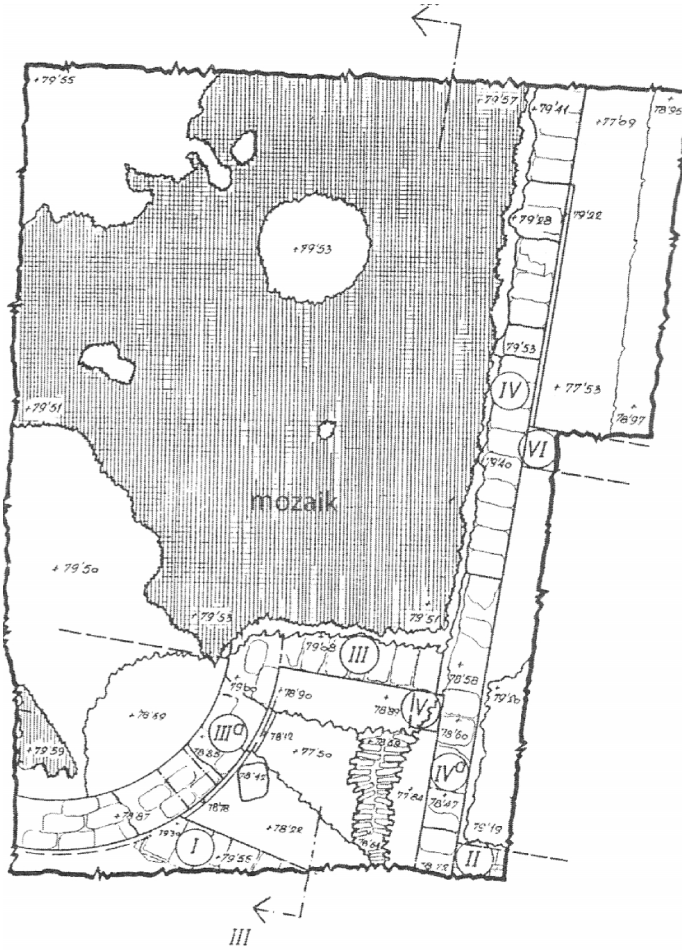
Сл. 2/4, пресек I- I основе грађевине, О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 10

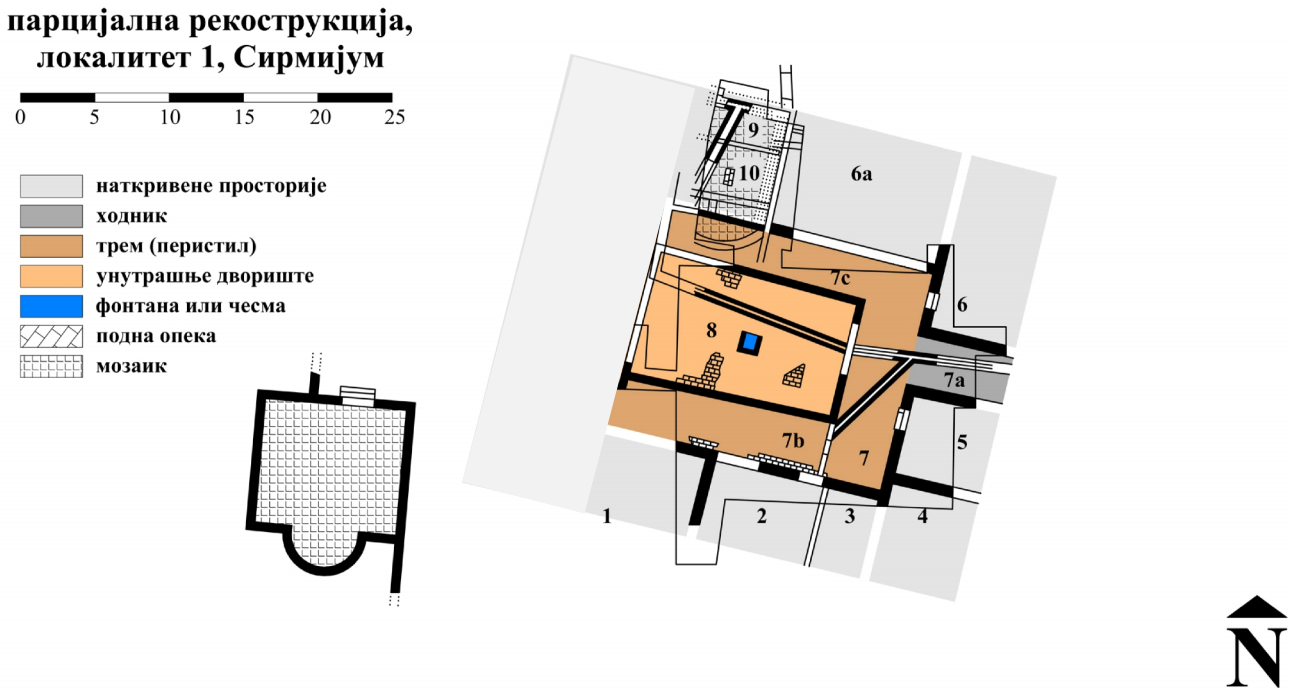
Сл. 2/5, Пресеци I- I и II- II у просторији са апсидом, О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 16

Сл. 2/6, Покушај реконструкције фреске на западном лицу преградног зида између просторија 10 и 11, А. Мирић према О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 11

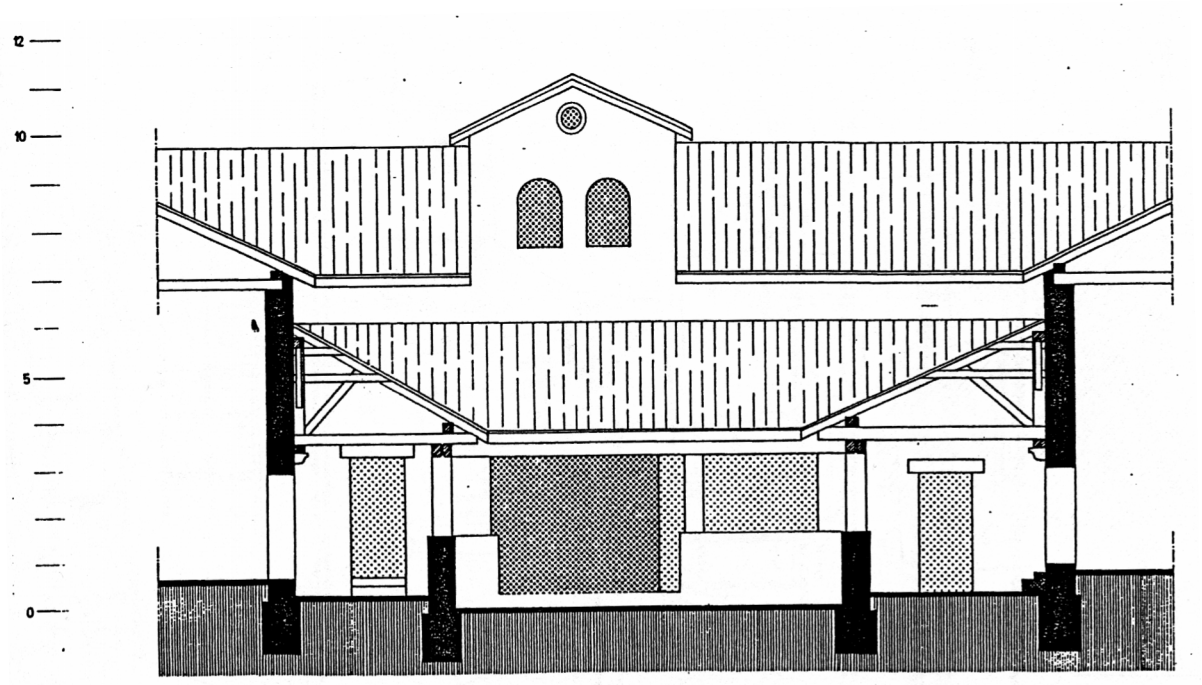

Сл. 2/7, Површина под мозаиком у просторији са апсидом (9 и 10, 3. фаза), О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 18

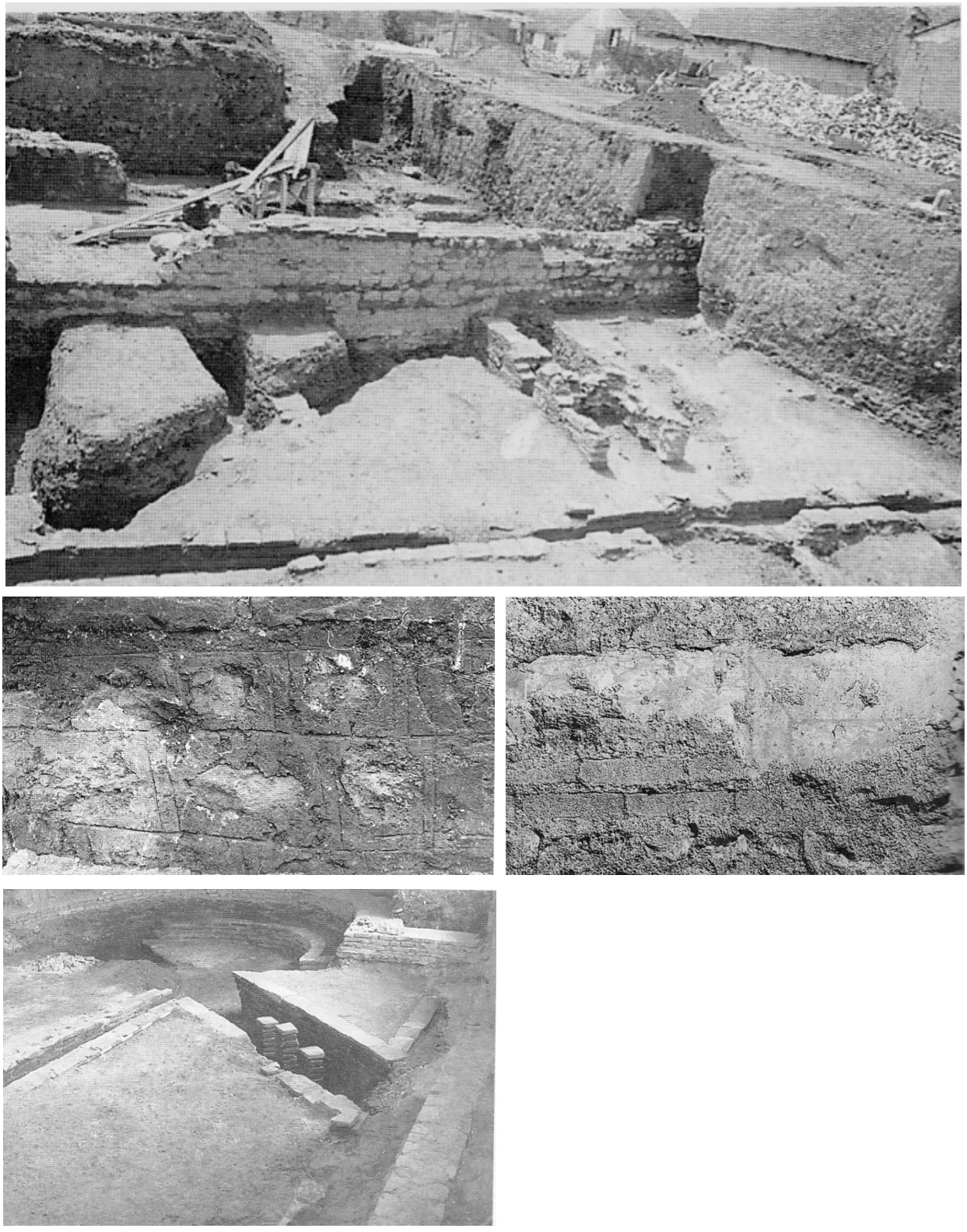
Сл. 2/8, Парцијална реконструкција основе грађевине са лок. 1 у Сирмијуму, А.Мирић

РЕКОНСТРУКЦИЈА

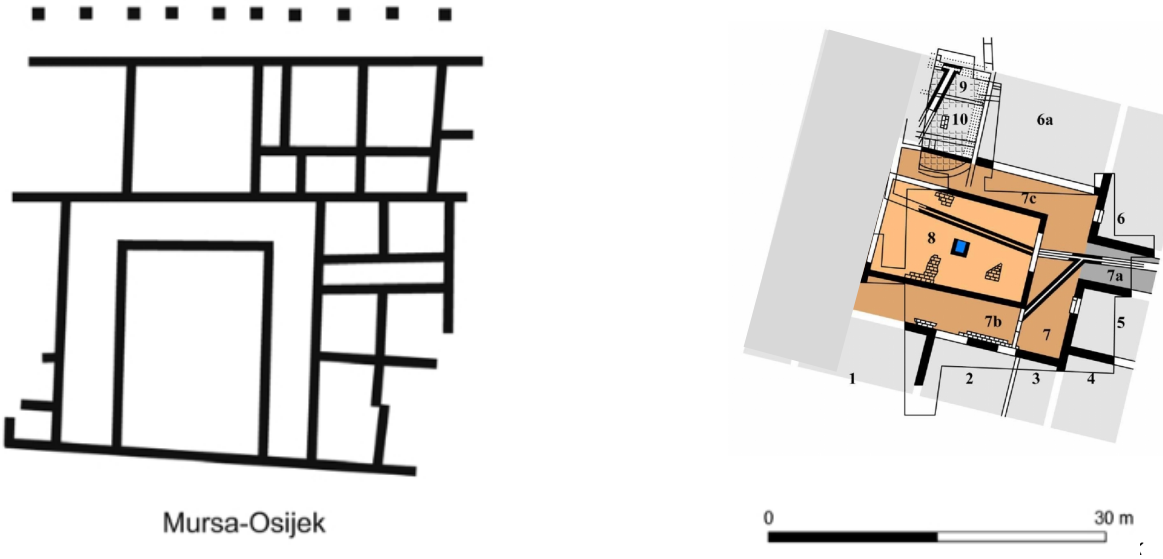
Сл. 2/9, Покушај реконструкције градске резиденције са лок.1, пресек кроз перистил, М. Јеремић, 1998, црт. 130

ФОТОГРАФИЈЕ

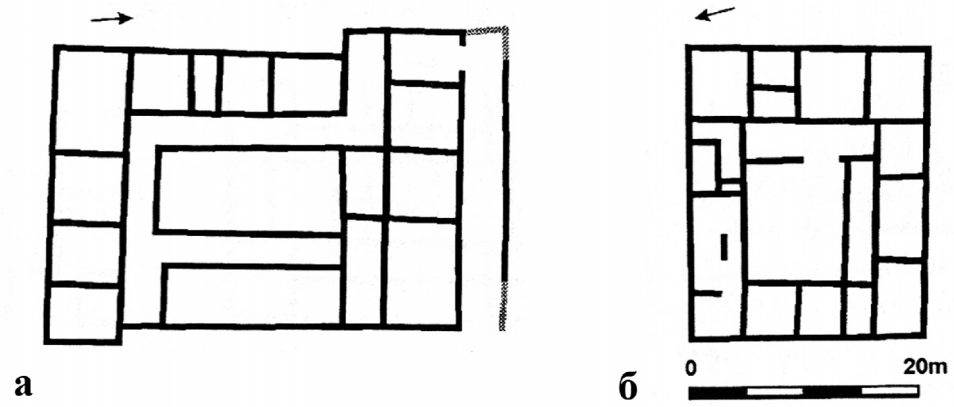

Сл. 2/10, a- Поглед на локалитет 1, Сремска Митровица (Sirmium), b,c- остаци фресака, d- делови система за загревање сале са апсидалним завршетком, О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80

АНАЛОГИЈЕ

Сл. 2/11, Основа грађевине у Мурси, S. Groh: Neues zur Urbanistik des Munizipiums Andautonia-Šcitarjevo ..., VAMZ, 3. s, XLVI (2013), 89- 113, 110, fig.10, d'après : Lolic, Wiewegh 2012, 216, sl. 21

Сл.. 2/12а et 2/12б, а- Colchester Lyon Walk, D. Perring, 2002, 70, fig 22, d'après Crummy, 1984; б- Cearvent, D. Perring, 2002, 71, fig 23, d'après Ashby et al, 1904.

Сл. 2/13, Pompeï-Villa des Mystères, photo: Laurent Guyard

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

1959.-1969.год, етапна истраживања.[19]

Стање: сачуване доње зоне зидова и подови

Руководилац: Маја Паровић-Пешикан

Поузданост извора: добра

2. ЛОКАЦИЈА

Локалитет 4 и 35, Сирмијум, Сремска Митровица, Сремски Округ

Положај у односу на окружење у доба антике: у непосредној близини, северно од хиподрома, испод јужног градског бедема и уз улицу са портицима и канализационим каналима, ширине 10- 12м која је могла водити до улаза у град.

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: низ занатско- трговачких објеката

Уличне комуникације: уз саобраћајницу

Фасаде и улази: Дугачки ходник је, продирући кроз низ трговачких радњи, перистил резиденције повезивао са улицом. Главни улаз у грађевину са југа?

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта, терасасто обликовање: нема

Темељи:

Зидови: у техници *opus mixtum*, од камена из околних каменолома и опеке. Обруби лукова од опеке везане кречним малтером (налаз оборене лучне конструкције јужног портика пронађене *in situ*).

Подови: Унутрашње двориште поплочано у рустичном стилу ломљеним гранитом. Делови подних мозаика са геометријским и вегетабилним мотивима откривени целом дужином портика, као и подови урађени у техници *opus sectile* пронађени *in situ* у просторијама 14 и 19-24. Мозаик на поду прилазног ходника- пролаза

Кров: ?

Декор: највећа концентрација делова архитектонске пластике уз јужни и источни портик, у близини соба са подним мозаицима. У истом делу грађевине откривен је и велики број уломака зидне оплате од различитих врста камена. На зиду просторије 21 и 23, доња зона до висине од 0.5м прекривена равним плочама од сивкастог мермера, дебљине 5-6цм, причвршћена за зидну масу малтером са додатком мрвљене опеке. Прелаз између сокла и горње, фрескама осликане зоне, прекривен каменим ивичњаком, за покривање спојева по хоризонтали и вертикали

Фрагменти фресака у апрокс. паралелном положају обрушени у подножју зидова, као и каменим рељефно обрађеним панелима, површина зидова је била декорисана зидним сликама које су се налазиле између декоративних камених плоча.

Опрема: стубићи хипокауста

5. ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле: 1ха?

Основа: апрокс. 90х90м. Нису утврђене границе

Спрат: рушевина кружног степеништа са северне стране перистила. Висина и димензија стубова указују на постојање галерије изнад тремова у перистилном дворишту.

Подрум: нема

Наткривених просторија у приземљу: најмање 11

[19] M. Parovic, Excavation of late Roman Villa, *Sirmium II*, 1971, 15-49; *Sirmium III*, 1973, 1-44

Спољашњи трем:? Нису утврђене границе

Двориште: 18 x 18м**,** тремови са 4 стране

6. ОПРЕМА

Наводњавање, Канализација: канализациони канали ка уличном колектору.

Терме: на крајњем северном краку грађевине, ширине 5-11м и дужине 27м. Просторије 7 и 10- префурнијум, 1, 1а и 2- калдаријум, 3- тепидаријум, просторија 5- фригидаријум, а веза резиденције са купатилом, 9 и 13- аподитеријум.

Под терми на нивоу изнад хипокаустне од опеке квадратне форме повезане малтером.

Тоалети, Остала опрема: нема информација

7. ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Врт, Базен: нема информација

Остало: делови једноставне фонтане југоисточном делу унутрашњег дворишта: камена монолитна суспензура носи реципицијент из кога се вода слива у полукружни базен.

8. ДАТОВАЊЕ

Претходне фазе: у првој фази, локалитет је градска депонија чијим се слегањем стабилизовао баровит терен, да би се у 2.веку формирала некропола.

Друга фаза, средина 3.века, када је северно од улице која је добила јужни портик, једним делом на месту некадашње некрополе саграђена зграда издужене основе са мањом просторијом квадратне основе на северној страни. Нешто касније, на северу поменуте грађевине сазидане су и мале терме. У приближно исто време, великој грађевини је придружен анекс значајних димензија, просторија чија су оба подужна зида била ојачана контрафорима, чинећи тробродну салу базиликалног типа. Оштећено у пожару.

Средином 4.века, улица је добила нове портике, а низ просторија јужно од ње је обновљен, тако да су дугачке просторије без преградних зидова вероватно, служиле смештају коња.

Време грађења: 3.век; **Трајање:** 3- 4.век

9. БИБЛИОГРАФИЈА

М. Паровић- Пешикан, Сирмијум-локалитет 4, АП, 4, Београд, 1962, 123-131
М. Паровић- Пешикан, Сирмијум, Villa urbana, Локалитет 4, АП 10, Београд, 1968, 135-139
М. Паровић- Пешикан, Локалитет 4- Касноримска вила, АП 11, Београд, 1969, 190-194
М. Паровић- Пешикан, Excavations of a Late Roman Villa at Sirmium, Sirmium II, Београд, 1971, 15-49
М. Паровић- Пешикан, Excavations of a Late Roman Villa at Sirmium (II), Sirmium III, Београд, 1973, 1-44
М. Паровић- Пешикан, Покушај реконструкције перистила касноримске виле у Сирмијуму, Старинар, 20, 1970, 265-274
М. Паровић- Пешикан, Комплекс подних мозаика касноримске виле у Сирмијуму, Ранохришћански мозаици у Југославији, Битољ- 1978, Материјали, 18, Београд, 1980, 169-185
М. Јеремић, Развој архитектуре и урбанизма Сирмијума од 1.до 4.века, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет у Београду, Београд, 1998, 214-222
M. Jeremic, Les temples payens de Sirmium, Starinar, LVI/2006, Beograd, 167-200

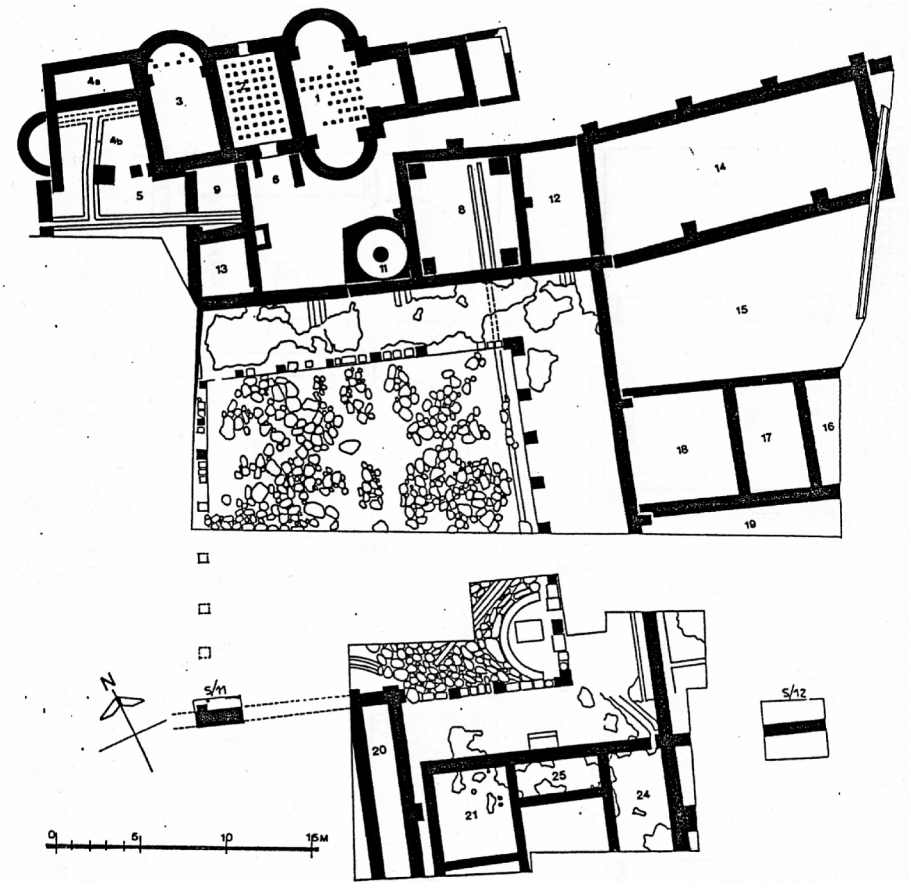
10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

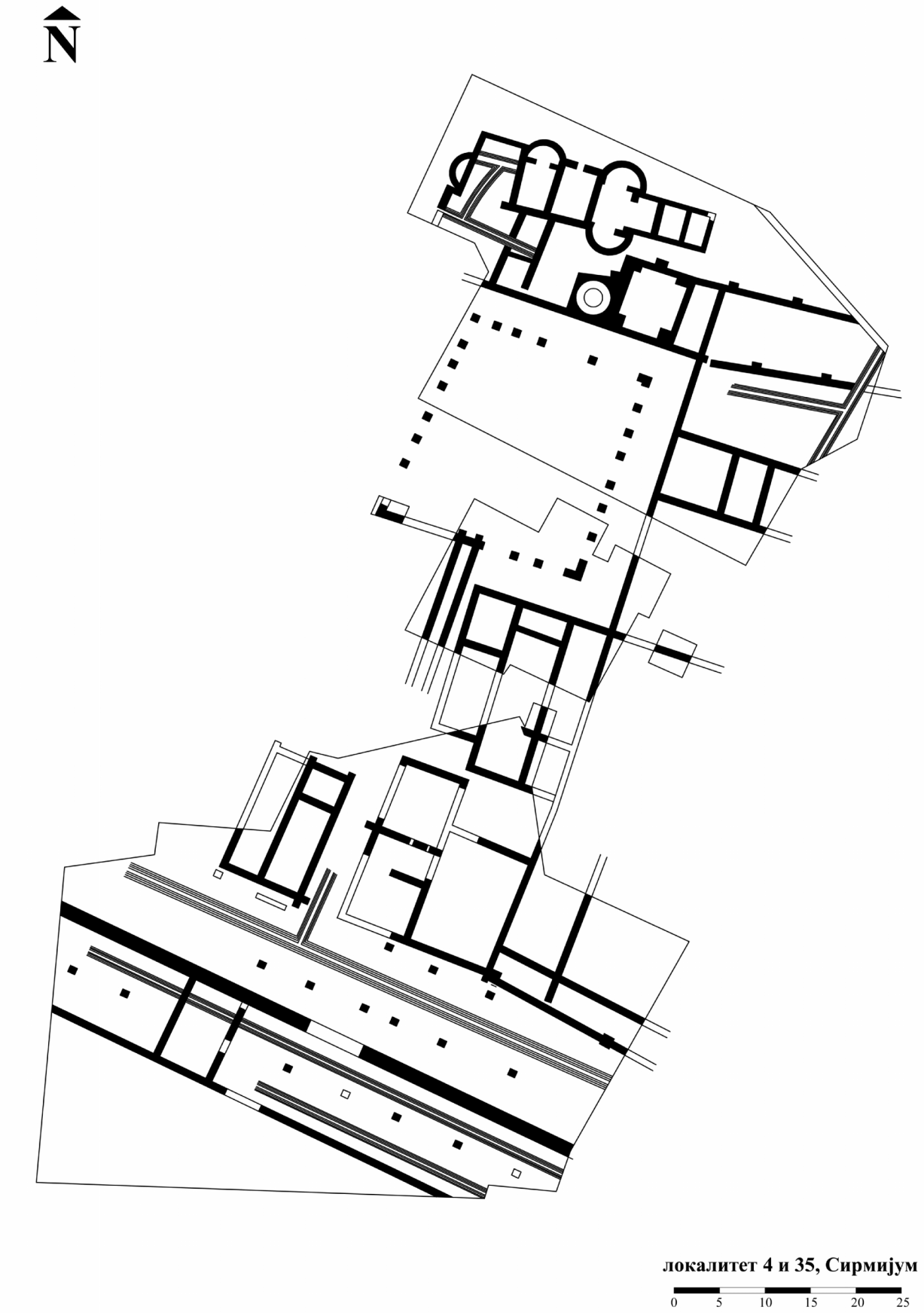

Сл. 3/1, Сремска Митровица на мапи Србије

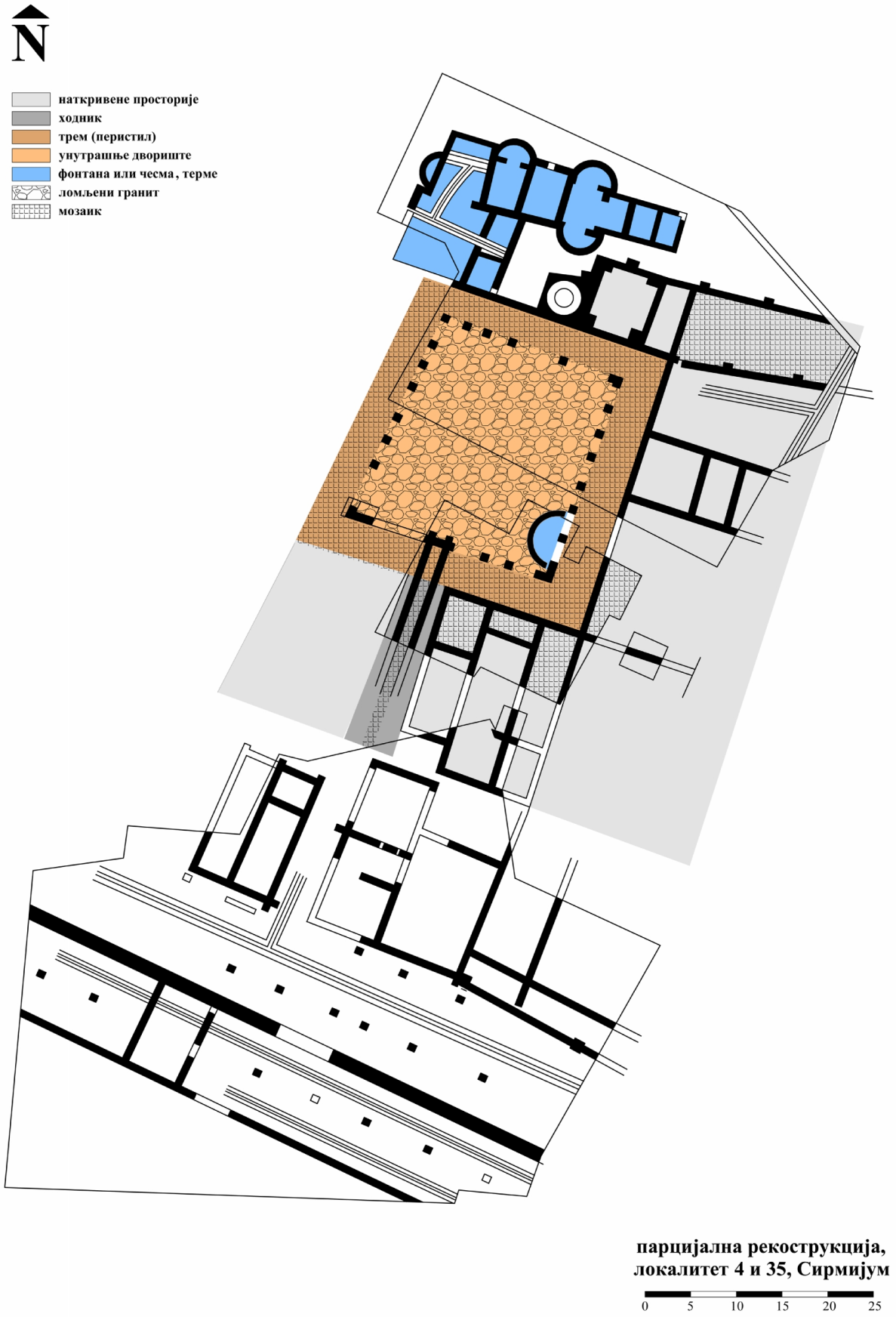
ОСНОВА ПОСТОЈЕЋИХ НАЛАЗА

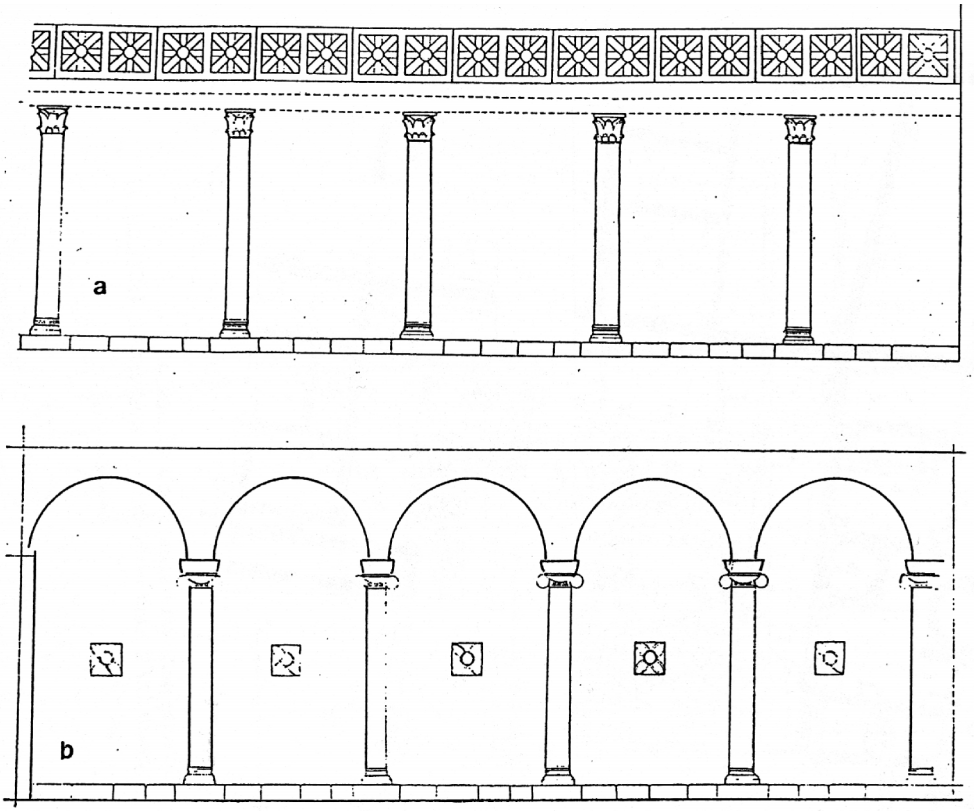
Сл. 3/2, Основа грађевине, III грађ. фаза, М. Паровић- Пешикан, 1970, сл. 1

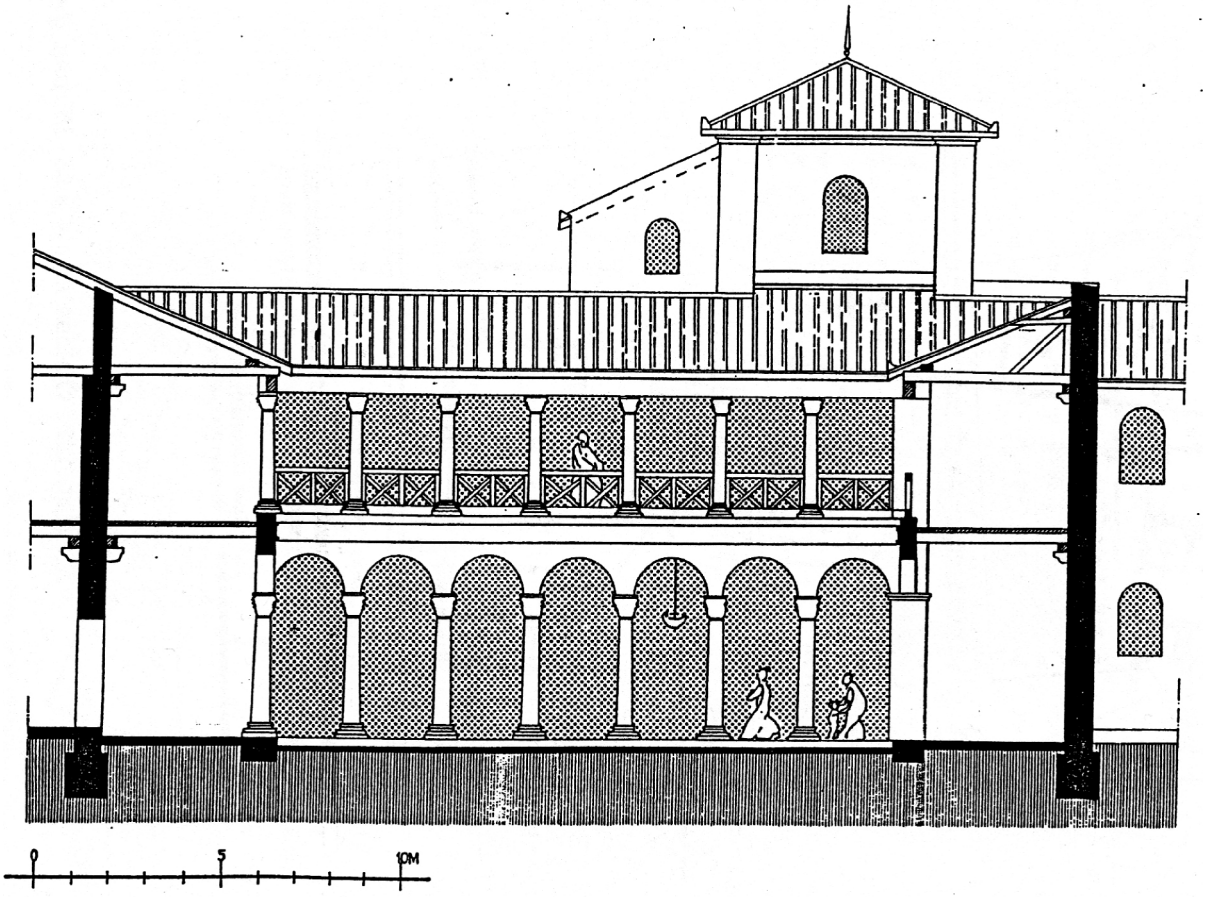
Сл. 3/3, Основа улице са портицима и грађевина са лок. 4 и 35, III грађевинска фраза, А. Мирић према М. Јеремић, 1998, 81, црт. 133

Сл. 3/4, Покушај реконструкције основе грађевине са лок. 4 и 35, А. Мирић

Сл. 3/5, Реконструкција а- северног и б- источног портика грађевине на лок. 4 и 35, М. Паровић- Пешикан, 1970, 265- 274, сл. 3 и 4

Сл. 3/6, Реконструкција перистила, М. Јермић, 1998, 82,

АНАЛОГИЈЕ

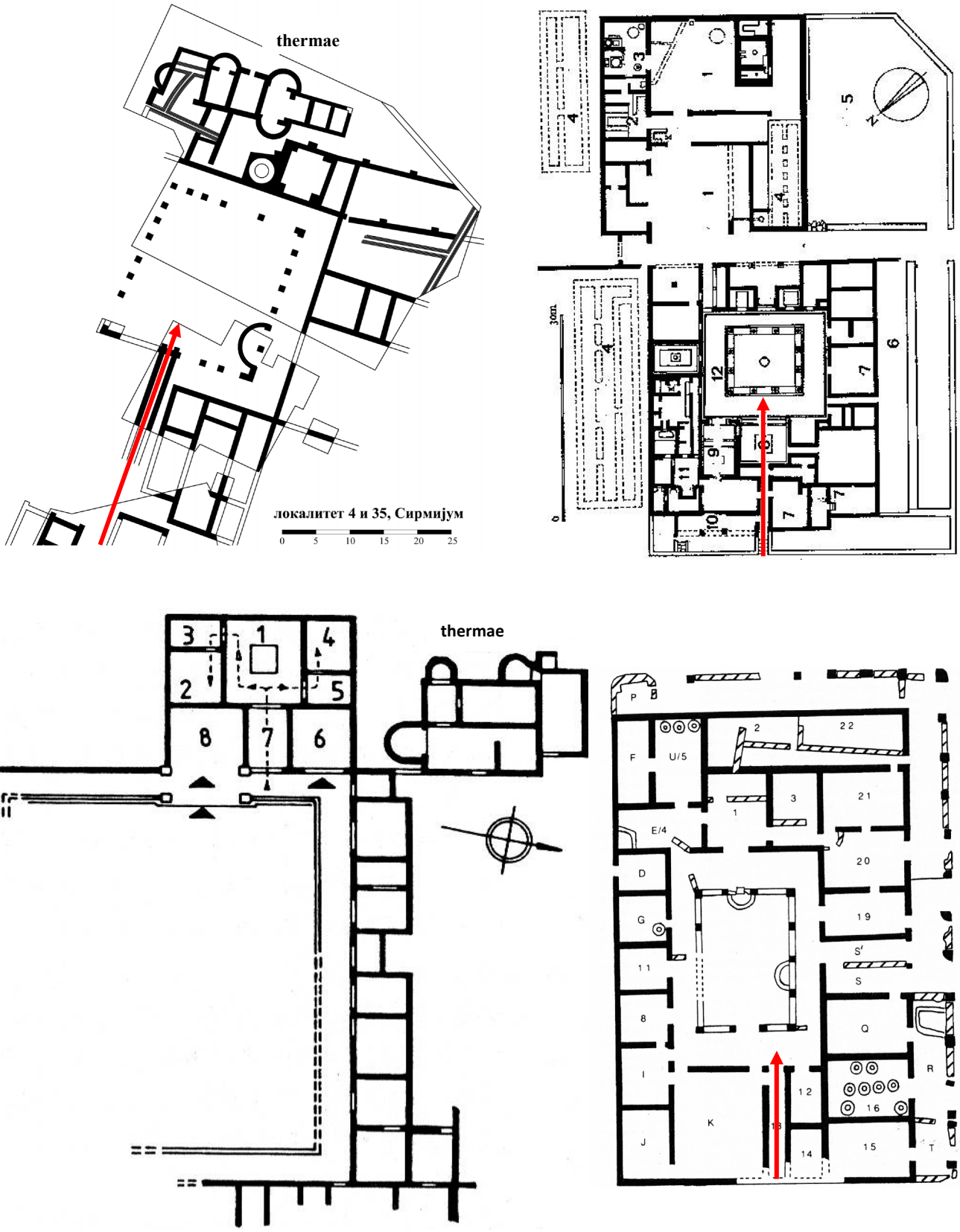

Fig. 3/7 а, б, ц, д: а- приградска резиденција са лок. 4 et 35, Sirmium, б- Villa di San Rocco, *J. Percival, 1976, 57, fig.10, ц- House of the Frescoes, S. P. Ellis, 2000, 106, fig 22, д- Lussas-et-Nontronneau, J. T. Smith, 2006, 61, fig 18*

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

Период истраживања: Превентивна истраживања од 1959. до 1964.год. Грађевине делимично откривене. У техничкој документацији и литератури куће унутар кварта су означене са А, Б, Ц и Д. Колоквијални називи су: А- „Кућа са апсидом“, Б- „Далмацијева кућа“, Ц- „Ескулапова кућа“

Стање: Доња зона зидова сачувана

Руководилац: Н. Симовљевић

Поузданост извора: добра

2. ЛОКАЦИЈА

Сремска Митровица

У односу на окружење у доба антике: у северном делу унутар градских зидина Сирмијума, близу североисточног угла утврђења.

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи:

Уличне комуникације: грађевине А, Ц, и Д су западно од комуникације ширине 6.3м, правца север- југ, а грађевина Д источно од ње.

4. ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Грађевина А је компактне основе димензија 17 х 16.5м, са средишњим ходником и, у периоду од друге половине 2. до краја 3.века, најмање 11 наткривених просторија. Улаз у кућу је био са севера, њему се приступало кроз пролаз који је са улицом повезивао грађевине А и Ц. Објекту је, уз западни фасадни зид, близу северозападног угла, додата апсида, као и конструкција система за загревање. Ложишту које је било у апсидалном проширењу се приступало из дворишта.[20]

Грађевина Б је компактне основе, облика трапеза који се шири према северу, приближних димензија 22.5 х 19м. Централни ходник ширине 3м, готово правилне оријентације север- југ ју је делио на два тракта од по две простране собе.[21]

Грађевина Ц дели правац уличног фронта грађевине А. У првој фази је чине две мање просторије, узани ходник уз јужни фасадни зид и делимично истражено двориште на западу, са најмање једним тремом, које је поменути ходник повезивао са улицом.[22]

Грађевина Д је делимично откривена, тако да није могуће говорити о облику нити о површини њене основе. Према М. Јеремићу, кући се у првој фази приступало са истока, преко великог трга кроз узани ходник правца север- југ.[23] Низ од три просторије откривен је на југу грађевине. На северу је делимично истражена већа сала са апсидалним завршетком на истоку. На основу налаза неколико база које су вероватно биле део конструкције портика, може се претпоставити да је западно од откривеног блока постојало перистилно двориште.[24]

У најмлађој фази живота стамбене четврти, током 4.века, објекти А, Ц и Д су повезани у архитектонско- грађевинску целину. Уместо просторије са апсидом грађевине А, која се у овој фази негира, формирана је јединствена сала већих димензија преграђивањем дела дворишта, а ходници, као и пролаз између грађевина А и Ц, су постали саставни делови соба. Грађевини Д је, према М. Јеремићу, придодата просторија 9.[25]

У овој фази је модификована и просторна организација грађевине Б. Просторија 1 је преградиним зидом подељена. Са источне

[20] М. Јеремић, 1998, 222-226

[21] М. Јеремић, 1998, 222-226
[22] М. Јеремић, 1998, 222-226
[23] М. Јеремић, 1998, 225
[24] М. Јеремић, 1998, 222-226
[25] М. Јеремић, 1998, 225

стране јој је додат низ мањих соба, а са севера је, чини се, проширена презиђивањем јужног портика трга.

5. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Темељи, зидови: Темељи свих грађевина су од камена, повезаног кречним малтером лошијег квалитета. Зидови су од редова брижљиво обрађених тесаника и опека поређаних у правилном слогу, уз употребу квалитетног кречног малтера и наглашених спојница.

Поднице: У скоро свим просторијама четири грађевине пронађени су подови од дебелог слоја малтера са смрвљеном опеком, углачаног и обојеног у црвено, а у малом броју соба изведено је поплочање опеком. Остаци мозаика откривени су једино у просторијама 3 и 4 грађевине Б. Они, према Ј. Милојевић, припадају другој фази живота четврти, времену када је намена овог објекта била јавна.[26]

Кров: фрагменти кровне опеке.

Декор: Највећи број фрагмената архитектонске пластике, углавном делова стабала стубова, капитела, стопа и венаца, откривен је у просторијама грађевина А и Б. У овим зградама су откривени и фрагменти фреско сликарства раскошног колорита.[27]

Фреске пронађене у секундарном положају, испод подова најмлађе фазе живота у грађевини Б- Далмацијевој кући, израђене су вероватно у 3.веку, током друге грађевинске фазе. На њима су, осим биљних мотива, представљене разнолике барске птице- углавном роде и чапље, као и комплексна представа Муза.[28] На основу налаза дела пода спојеног са фрагментом сокла жуте боје,[29] може се закључити да је сликарска обрада доње зоне зидова била поједностављена и монохромна.

Остала опрема:

6. ОПРЕМА

Канализација: постојање канализационих канала.

7. ДАТОВАЊЕ

Претходне фазе: Терен на коме је у касној антици сагрђена стамбена четврт, данас препозната као последња фаза грађења на локалитету, био је кориштен још у 1. и 2.веку, о чему сведочи археолошки материјал пронађен испод подова четири куће.[30]

Време грађења: сазидане у другој половини 2.века**.** У 4.веку је архитектонским интервенцијама већег обима тракт који су чиниле куће А, Ц и Д спојен у једну целину.[31] За овај рад значајне су млађе фазе грађевине, које ће у даљем тексту бити представљене.

Трајање: 1.-4.век

8. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

?

9. ОСТАЛЕ НАПОМЕНЕ

Слични налази стамбених структура, поједностављене компактне основе откривени су и на локалитетима 51, 52, 57, који се такође налазе у северном делу утврђења. Оно што је заједничко за већину кућа у потпуности или делимично

[26] Из М. Јеремић, 1998, 225
[27] Из М. Јеремић, 1998, 225
[28] Ова фреска је детаљно описана у I. Popovic, *Figuralno slikarstvo Sirmijuma, nastavak pompejanskog ili nastanak panonskog stila fresko dekoracije / Figural Wall Painting in Sirmium*, Beograd, 2008. Више о мотивима са фресака са овог локалитета у D. Rogić, E. Nikolić, M. Jesretić, Astragal und eiförmige motive auf Stuckdekor der Wandmalerei Sirmiums, *Starinar*, 61, Beograd, 2011, 205-221
[29] И. Поповић, 2008, 15-17
[30] М. Јеремић, 1998, 224-225
[31] М. Јеремић, 1998, 224-225

откривених на поменутим локалитетима је мали број соба, повезан преко централног или бочног ходника редуковане ширине и скромна декорација, као и поштовање регулационе линије коју ове грађевине, пандани савременим кућама у низу, деле

10. БИБЛИОГРАФИЈА

J. Милојевић, Стамбена четврт у северном делу античког Сирмијума, магистарски рад Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Београд

М. Јеремић, Развој архитектуре и урбанизма Сирмијума од 1.до 4.века, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет у Београду, Београд, 1998, 223- 228.

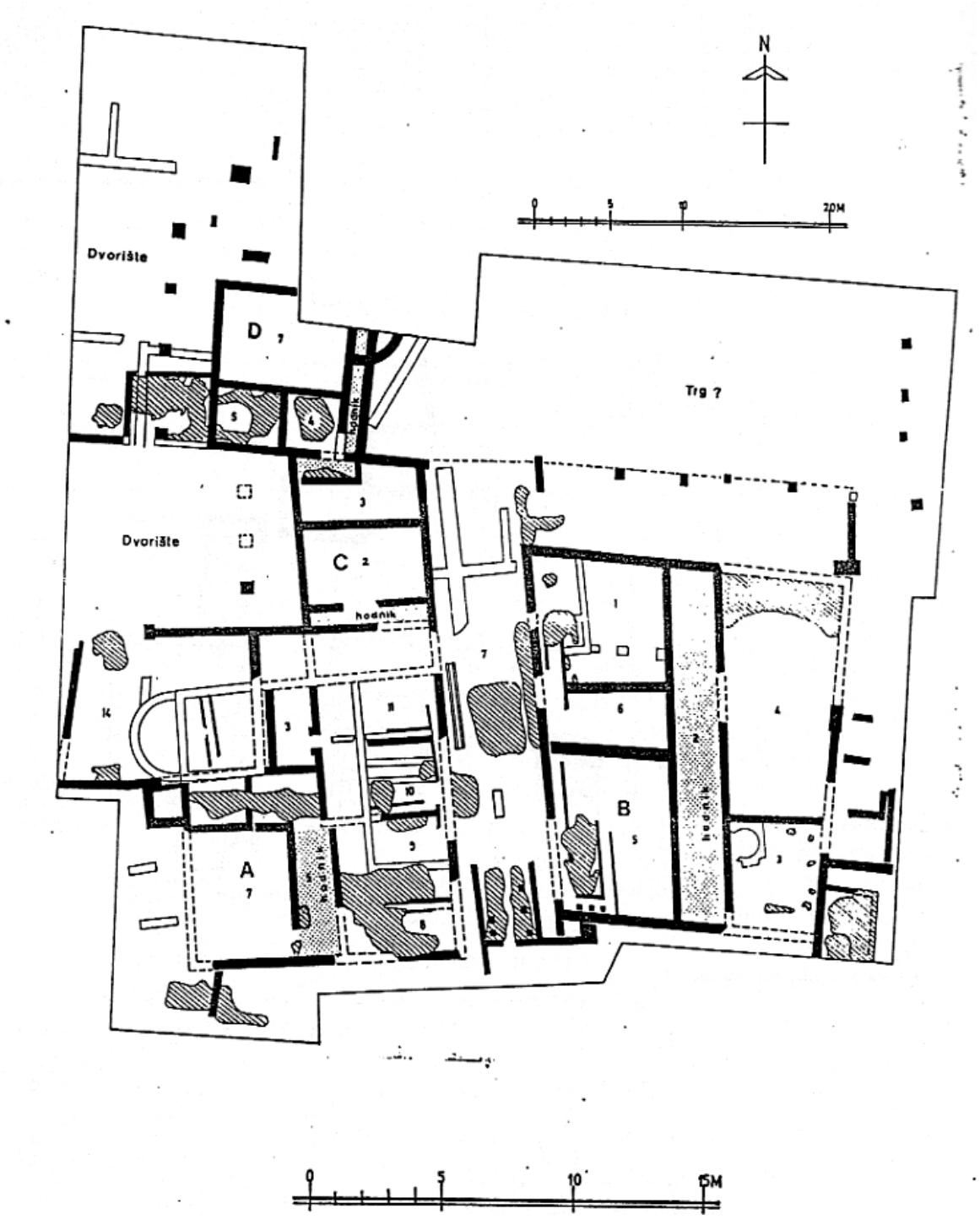
Н. Симовљевић, Локалитет 21- римска архитектура, АП, 6, 1964, 80-90

В. Поповић, АП, 5, 1963, 63-73, 69, 70

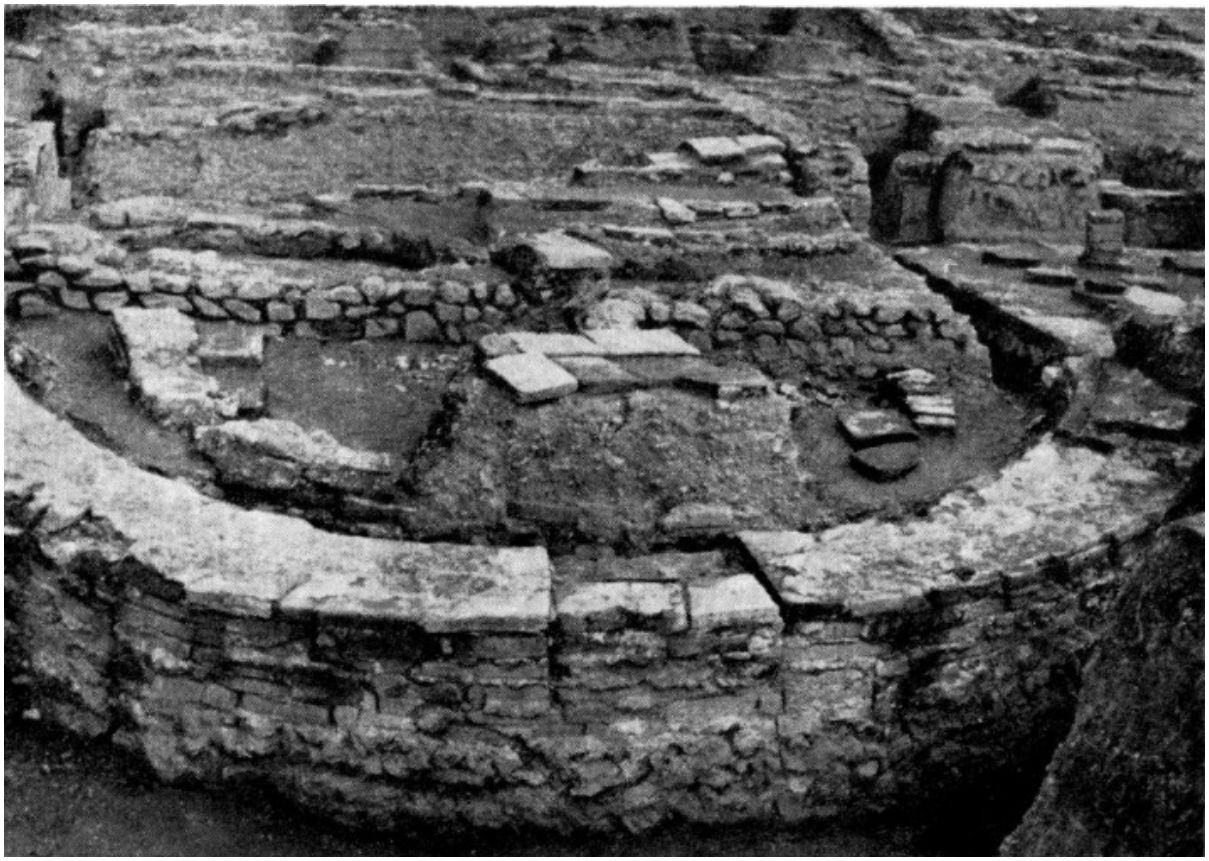
I. Popović, Teoretska rekonstrukcija Sobe muza u objektu B na lokalitetu 21 u: Figuralno zidno slikarstvo Sirmijuma: Nastavak pompejanskog ili nastanak panonskog stila fresko dekoracije, Beograd, 2008

Сл. 4/1, Сремска Митровица на мапи Србије

Сл. 4/2, Основа стамбеног комплекса на лок. 21, III грађ.фаза, М. Јеремић, 1998, 84, Црт.139

Сл. 4/3, Грађевина А, Сирмијум, V. Popovic, P. Gros, N. Duval, Dj. Boskovic, Recherches archéologiques à Sirmium. Campagne franco-yougoslave de 1973, MEFR, 86, 1974, 597-656, Fig.6

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

1979. регистровани културни слојеви од неолита до средњег века.

1991.год. до данас, истраживање стамбеног објекта.[32]

Руководилац истраживања: Велика Даутова Рушевљан.

Стање је лоше. Зидови грађевине су значајно уништени.

Поузданост извора је велика.

2. ЛОКАЦИЈА

Врањ, Хртковци, Рума, Сремски округ.

Са леве стране некадашњег потока Врањ, на око 200m. јужно од праисторијског археолошког локалитета Гомолава.

Положај у односу на окружење у доба антике: шира градска територија *Sirmium*-а и *Bassiana*-е.[33]

Површина локалитета је око 1 ha.

Дубина културног слоја: остаци темеља откривени на 0.4-0.6м од површине терена

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: евидентирано и делимично истражено неколико вила рустика из 3. и 4.века.[34]

Уличне комуникације нису откривене.

Фасаде нису сачуване. Откривен је праг од малтерног премаза на јужном делу североисточног ходника, димензија 1.4x0.55м.[35]

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта, терасасто обликовање: нема

Зидови од опеке, камена и кречног малтера сивкасте боје, дебљине 0.5-0.6м.

Темељи од необрађеног камена и опеке, са кречним малтером или без њега, дебљине 0.45м.[36]

Темељи зидова апсиде од опеке и тегуле, дебљине 0.5м. Испод темеља апсиде је нивелациони слој од хидрауличног малтера дебљине 0.8м.[37]

Подови: Под од црвенкасте запечене земље у просторијама 1, 2, 4 дебљине 3-5цм, постављен преко подлоге од жуте иловаче дебљине 1.5-2цм.[38]

Под од сивог малтерног премаза сивкасте боје у североисточном ходнику , просторији 9. Малтерски премаз дебљине 0,1- 0.2м налази се на нивелационом слоју од жућкасте глине и супструкције од опеке, керамике и печене земље (дебљине 10–30 цм).[39]

Пронађена је већа количина правоугаоних подних плочица

Под у просторијама 5 и 6 чине подне опеке *in situ* димензија 4.5x2.5x8.5цм преко подлоге од малтера, фрагмената опеке и шљунка дебљине 10цм.[40]

У просторији 8 под је од малтерског премаза сивкасте боје, дебљине 30 цм, на којој in situ стоје делови хипокауста од опеке квадратног облика – очувано је неколико правилно распоређених стубића од сложене опеке.[41]

Кров: нема информација

Декор: фрагменти фресака са мотивима медаљона и вертикалних трака са биљним и

[32] Dautova Ruševljan, V., 1993, 53, plan 1-2, T. I-XI
[33] Dautova Ruševljan, V., 2005, 239
[34] Brukner, O., 1995, 137
[35] Dautova Ruševljan, V., 2005, 241
[36] Dautova Ruševljan, V., 2008, 287
[37] Dautova Ruševljan, V., 2008, 289
[38] Dautova Ruševljan, V., 1999- 2000, 15
[39] Dautova Ruševljan, V., 2005, 241
[40] Dautova Ruševljan, V., 2005, 241
[41] Dautova Ruševljan, V., 2008, 289

геометријским орнаментима црвене, плаве, окер, сиве, црне и беле боје.[42]

Остала опрема: правилно распоређени стубићи хипокауста од опеке квадратног облика.

У просторији 4 пронађен је канал ширине 0.26м зидан од опека димензија 0.44x0.3x0.5м.

5. ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле: остаци виле се простиру на око 1ha.

Основа: издужена правоугаона, око 700м2

Комуникације унутар објекта: мин.2 ходника

Површина наткривених просторија:

Спрат (информација и корисна површина):?

Подрум (корисна површина): нема

Наткривених просторија у приземљу (корисна површина):

Портици (број): нема информација

6. ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ ПРОСТОРНОГ ОБЛИКОВАЊА

Није откривено

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

У рано, касноантичком и средњевековном слоју хронолошки поремећен покретни материјал. Велики број животињских костију, стаклених посуда од гвожђа и бронзе, новца. Од керамике: зделе и лонци, тањири, поклопци са дршкама, пехари, крчази...Свакодневни употребни предмети: игле, укоснице, жетони за игру, лампе...[43]

8. ДАТОВАЊЕ

Претходне фазе: Имање подигнуто на остацима раноримског викуса из 1. и 2. века.

Време грађења: две грађевинске фазе-старија из 3. и млађа са почетка 4.века.

Време и знаци и напуштања објекта: објекат је горео, у просторији 4 пронађен је 7цм. дебео слој изгорелих житарица

Трајање: Налази новца Галијена и Констанција II указују на континуитет живота од 3. до средине 4. века.[44]

9. БИБЛИОГРАФИЈА

Даутова Рушевљан, В., Резултати заштитно сондажних ископавања на локалитету Врањ код Хртковаца у Срему 1979. године, Рад војвођанских музеја 27, 1981, 181-201

Даутова Рушевљан, В., Сондажно заштитна ископавања на локалитету Врањ код Хртковаца у Срему (1980-1989), Рад војвођанских музеја 33, 1991, 41-62

Даутова Рушевљан, В., Заштитно ископавање римског насеља у Хртковцима (1991.), Рад војвођанских музеја 35, 1993, 53-70

Даутова Рушевљан, В., Вила рустика на локалитету Врањ у Хртковцима, Рад музеја Војводине 41-42, 1999-2000, 15-28

Даутова Рушевљан, В., Систематско-заштитна ископавања виле рустике у Хртковцима 2004.године

Даутова Рушевљан, В., Вила рустика у Хртковцима, Систематско заштитна истраживања, Зборник Матице српске за класичне студије 6, 2004, 171-173

[42] Живковић, Д, 301-319

[43] Даутова Рушевљан, В. 2008, 293

[44] Даутова Рушевљан, В. 2005, 239-249

Даутова Рушевљан, В., Систематско-заштитна ископавања на локалитету Врањ у Хртковцима 2005-2006. године, Гласник Српског археолошког друштва 24, 2008, 287-312

Живковић, Д, рестаурација и конзервација римске фреске, Рад музеја Војводине, 50, 301-319

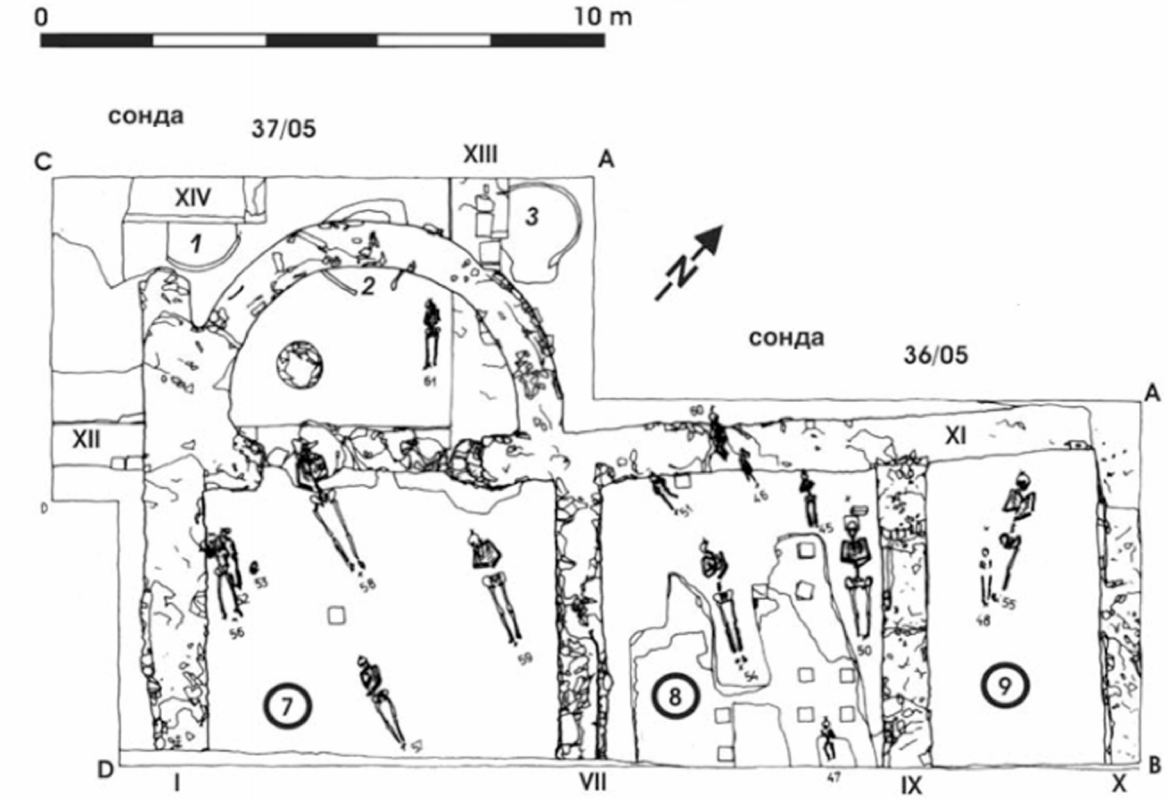
10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

Сл. 5/1, Хртковци на мапи Србије

ОСНОВА И ПРЕСЕЦИ ПОСТОЈЕЋИХ НАЛАЗА

Сл. 5/2, Део основе, Теренска документација са истраживања 2005-2006, Даутова Рушевљан, 2008, 288

Сл. 5/3 и 5/4, Основа и парцијална реконструкција грађевине из Хртковаца, А. Мирић према Даутова Рушевљан, 2008, 288

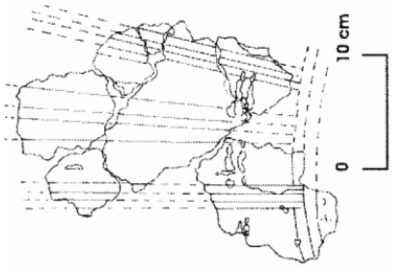

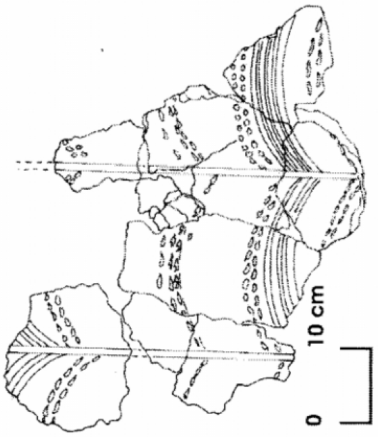

Сл. 5/5, Фрагменат фреске, Живковић, 2008, 310

Сл.5/6, Цртеж реконструкције, Живковић, 2008, 316

Сл. 5/7, Остаци фресака, В. Д. Рушевљан, 2005, 242, сл. 4

Сл. 5/8, По завршеном ретушу, Живковић, 2008, 316

ФОТОГРАФИЈЕ

Сл. 5/9, Поглед са северозапада на апсиду

Сл. 5/10, Поглед са североистока на сонду димензија 10х10м. истраживану током 2010.

Сл. 5/11 и Сл. 5/12, Темељи објекта од необрађеног камена, фрагмената опеке и малтера

Сл. 5/13, Истраживања 2010.

Сл. 5/14, Истраживања 2010.

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

2005.год: извршено рекогносцирање.

2007.-2011.год: сондажна ископавања.

Стање: Темељи очувани у висини 1-2 реда камена.

Руководилац истраживањима: Гордана Ковић, Народни Музеј Шабац.

Поузданост извора: добра.

2. ЛОКАЦИЈА

Локалитет Авлије, Клење, Општина Богатић, Мачвански Округ.

На око 3 км од Клења, између њива са источне стране, са јужне и западне сеоског пута, а са северне шумарка.

Положај у односу на окружење у доба антике: ?

Дубина културног слоја: стерилни слој је на дубини од 0.7-0.9м.

Површина локалитета: око 2.5ха.

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: ?

Уличне комуникације: ?

Фасаде и улази: ?

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта, терасасто обликовање:

Темељи: плитко фундирани, ширине 0.6-0.8м, висине 0.45м, од ломљеног камена и облутака повезаних кречним малтером.

Зидови: бондрук са испуном од опеке? (фрагменти имбрекса, тегула, опеке и крупни комади камена у грађевинском шуту).[45]

Поднице: ?

Кров: фрагменти имбрекса и тегула

Декор: фрагменти бојеног зидног малтера

Остала опрема: фрагменти равног прозорског (?) стакла.[46]

Остаци канала укупне ширине 0.88м, од опеке и облутака, са слојем хидростатичког малтера на дну, на чијем крају је проширење дужине око 1м испуњено гарежи[47] (део система за загревање?).

5. ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле: ?

Основа: око 22х20м^2

Комуникације унутар објекта: ?

Површина наткривених простора: 22х20м^2

Спрат: ?

Подрум: не

Број просторија у приземљу: мин. 5

Спољашњи трем: ?

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање: ?

Канализација: ?

Терме: могуће да је цела зграда банлеум

Тоалети: не

Остала опрема: ?

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ:

[45] Г. Ковић, 2013, 196
[46] Г. Ковић, 2013,199
[47] Г. Ковић, 2013, 195

Новчић Константина Великог, фрагментовани пехар од црвене печене земље, уломци керамике, бронзана игла за шивење, крак маказа, три новчића, велики број фрагмената квалитетне кућне керамике од прочишћене земље са глазуром рађене на витлу, цедиљке које се ретко налазе у провинцијској употреби, ситни фрагменти тера сиглате и мортаријума.[48]

8. ДАТОВАЊЕ

Претходне фазе: ?

Време грађења: 3.век.

Време и знаци и напуштања објекта: зграда страдала у пожару крајем 4.века.[49]

Трајање: 3.и 4.век

9. ОСТАЛЕ НАПОМЕНЕ

Због лошије градње, али и квалитетних артефаката, грађевина је могла припадати члану римске аристократије који је вероватно био лошије пласиран на друштвеној лествици.

Стамбена функција није чврсто доказива, бројне аналогије са грађевинама типа купатила са паралелним редовима просторија

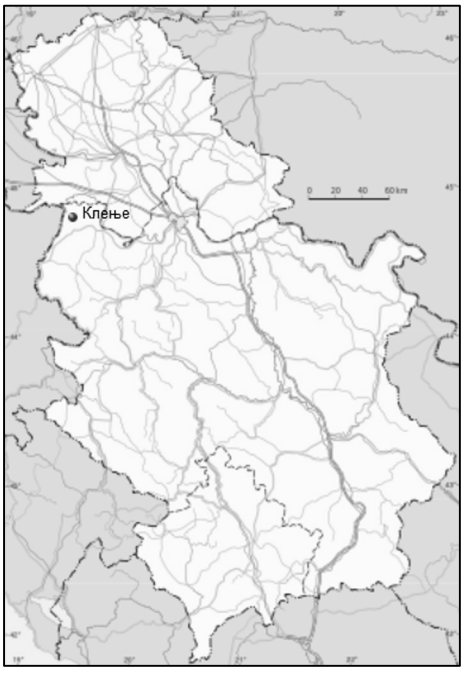
10. БИБЛИОГРАФИЈА

Ковић, Г. Резултати археолошког истраживања виле рустике у Клењу, у: ур. В. Филиповић, Д. Антоновић, *Српско археолошко друштво, XXXV Скупштина и годишњи скуп Програм, извештаји и апстракти*, Ваљево, 24-26. мај 2012, Ваљево, 2012, 35

Ковић, Г. Резултати археолошког истраживања виле рустике у Клењу у ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, Београд- Ваљево, 2013, 193-201

http://www.youtube.com/watch?v=1mNQWnMIDrU, посећен 14.03.2014

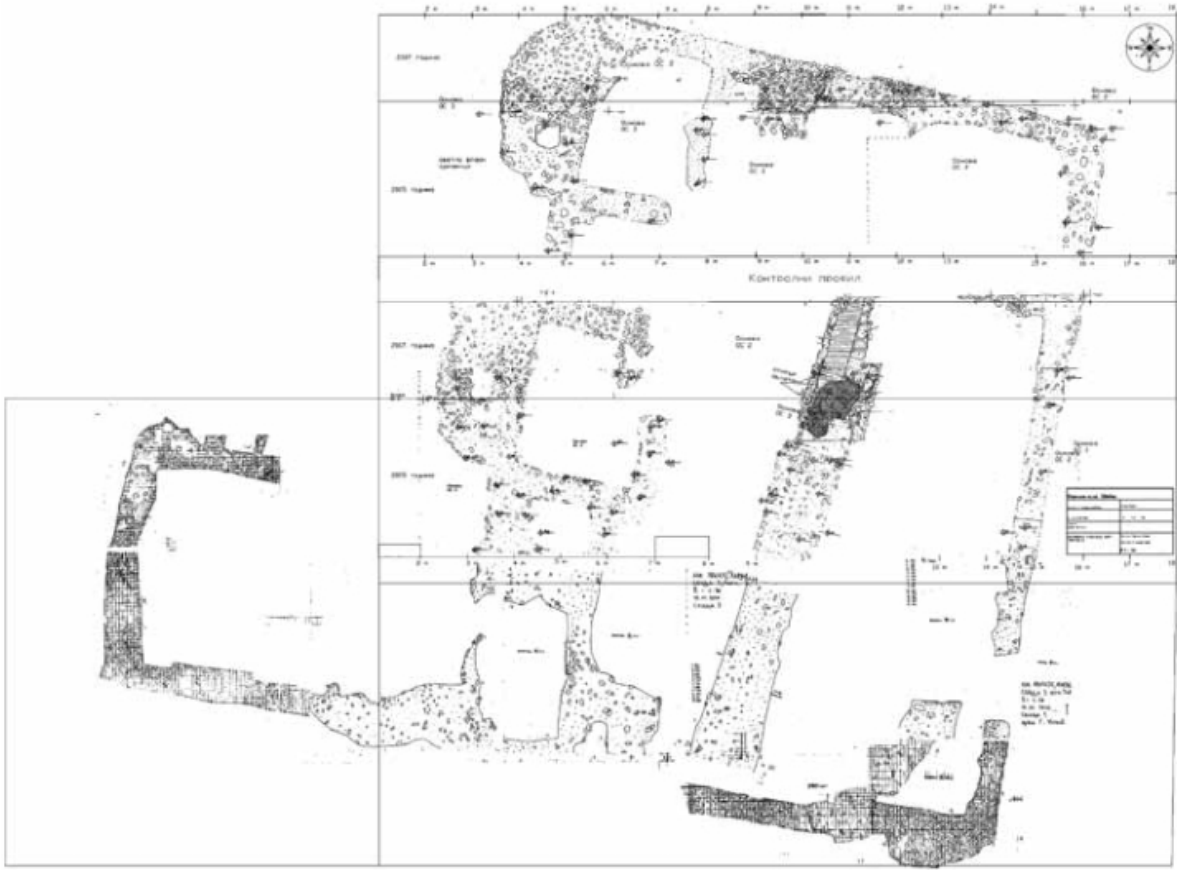
11. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ
МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

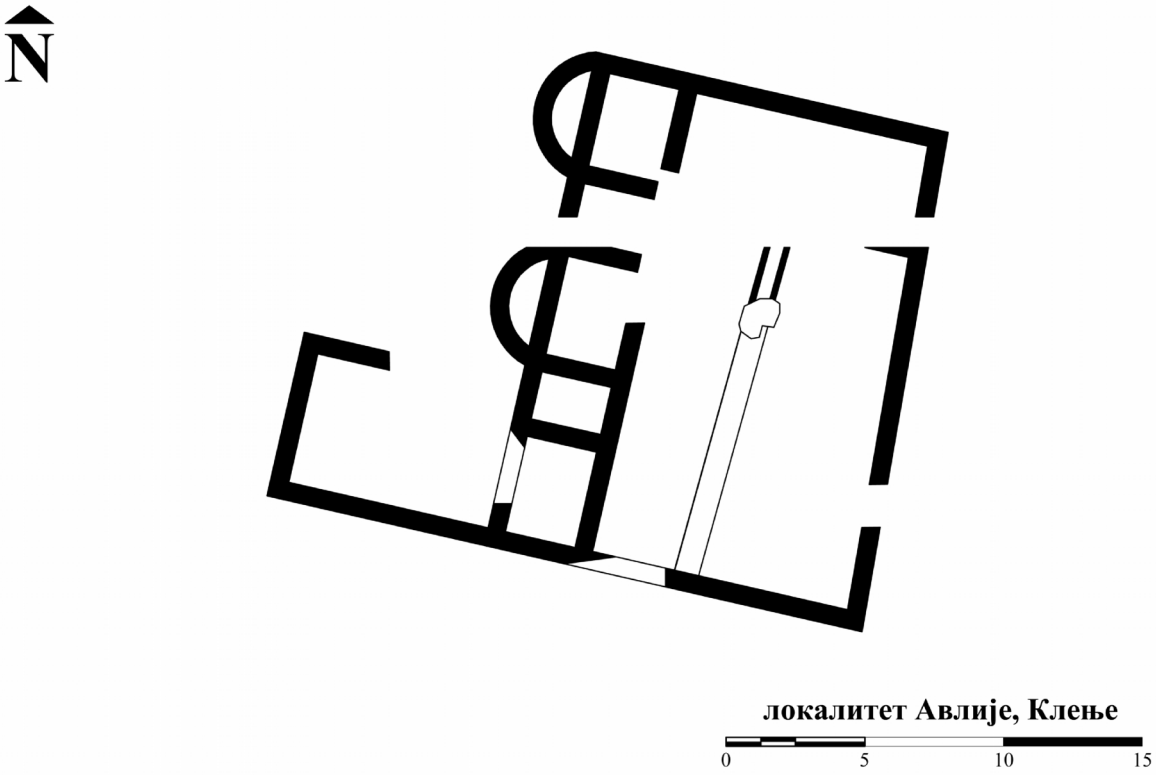
Сл. 6/1, Клење на мапи Србије

[48] Г. Ковић, 2013, 198
[49] Г. Ковић, 2013, 199

ОСНОВА, ПРЕСЕЦИ ПОСТОЈЕЋИХ НАЛАЗА

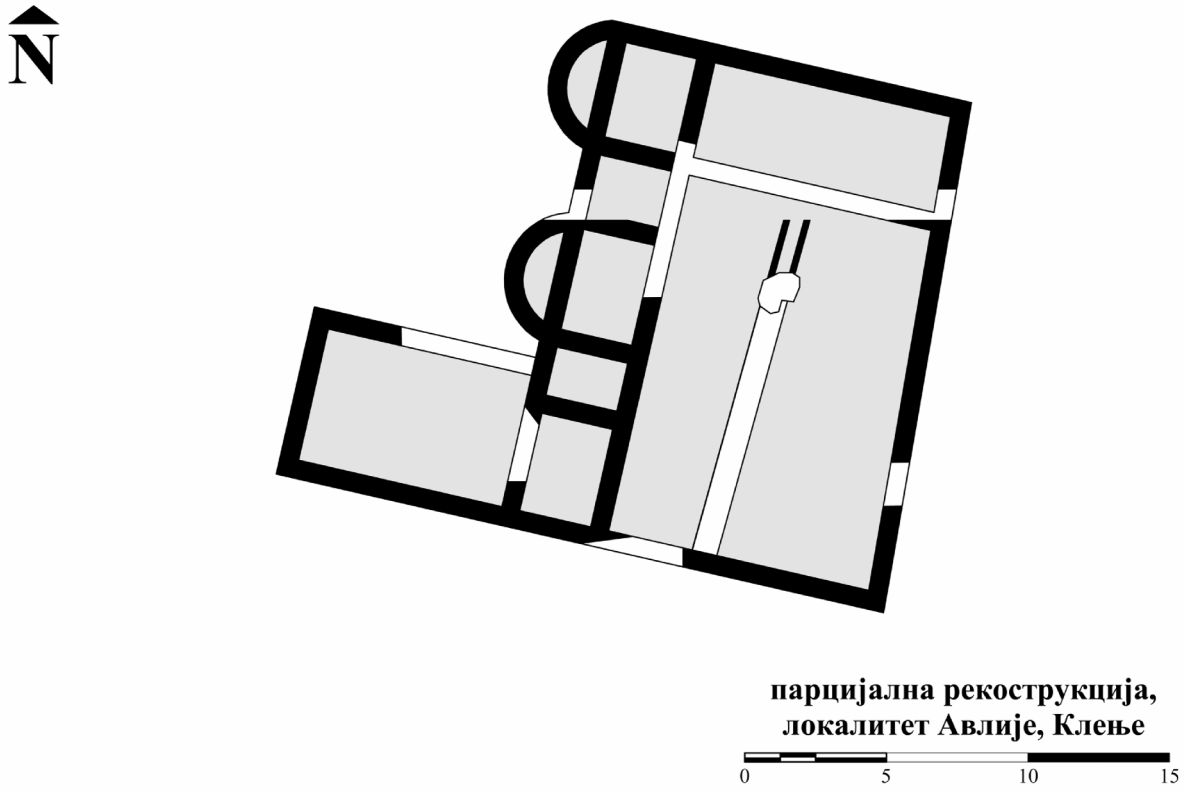

Сл. 6/2, Део теренске документације, грађевина на локалитету Авлије
Г. Ковић, 2013, 197, сл.7

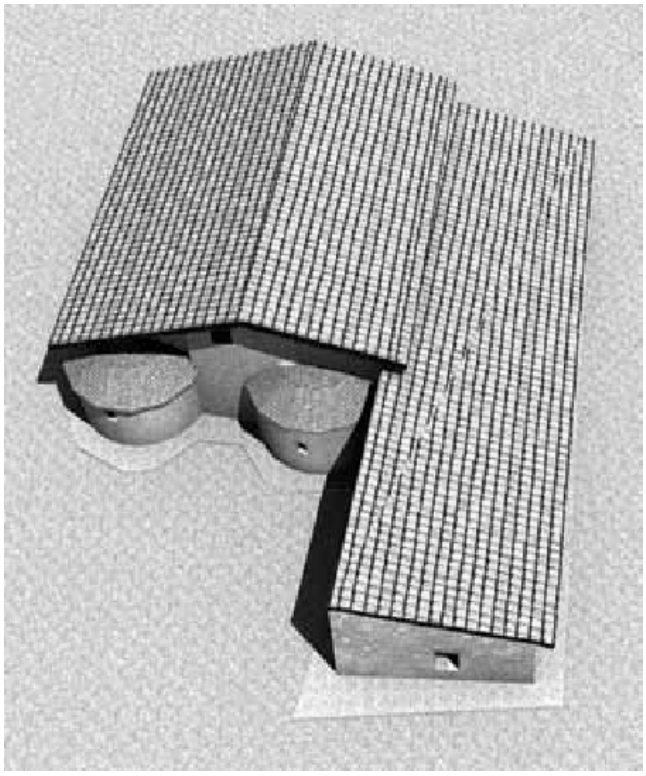

Сл. 6/3, Основа грађевине на локалитету Авлије, А. Мирић према Г. Ковић, 2013, 197, сл.7

РЕКОНСТРУКЦИЈА

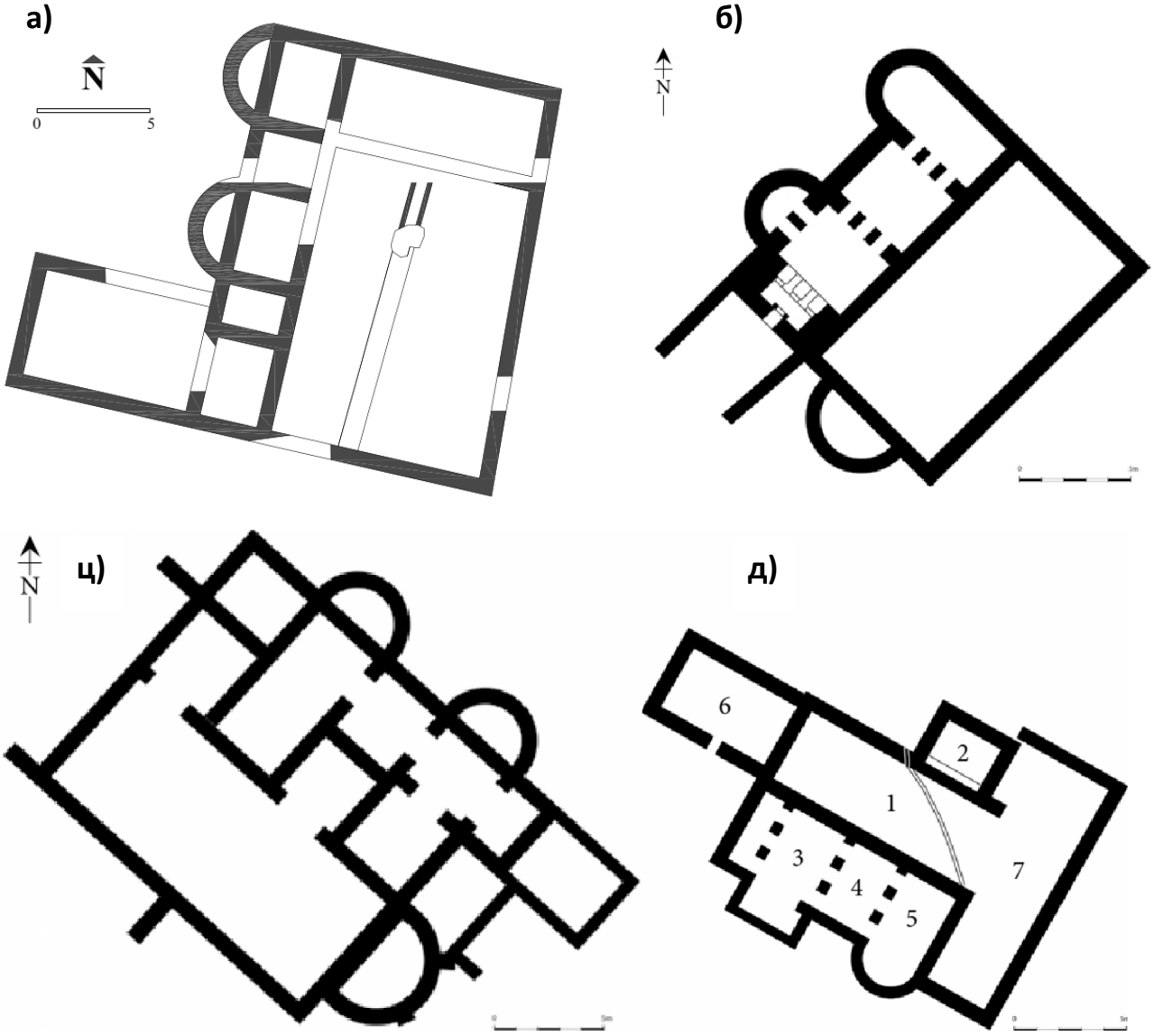

Сл. 6/4, Парцијална реконструкција грађевине на локалитету Авлије, А. Мирић

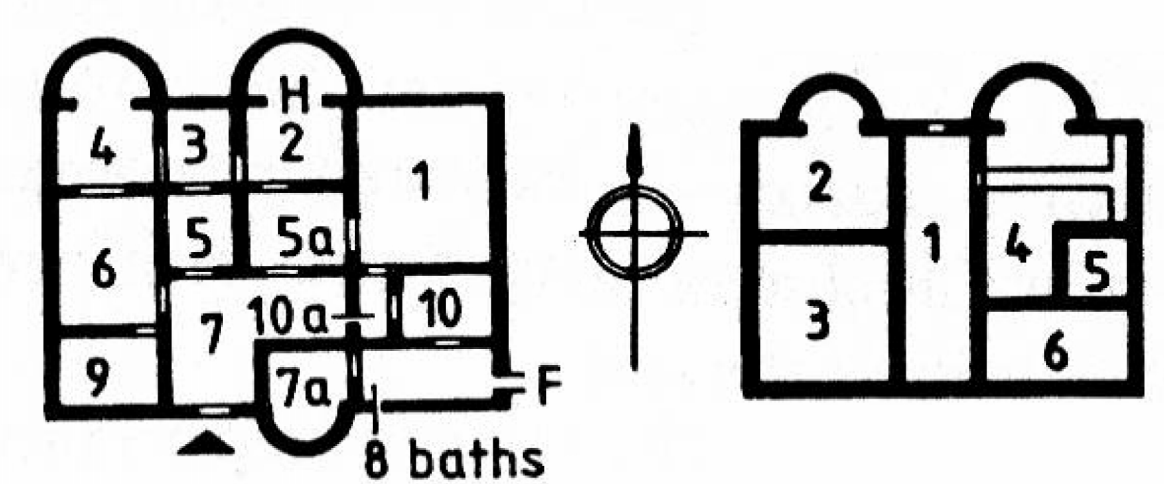

Сл. 6/5, Тродимензионална еконструкција грађевине на локалитету Авлије, Г. Ковић, 2013, 198, сл.8

АНАЛОГИЈЕ

Сл. 6/6 a, b, c, d : ***а****- Грађевина са лок. Авлије (А. Мирић према : Г. Ковић, 2013, 197, сл.7) упоређена са касноантичким балнеумима :* ***б****- Гуверевац- Прутен (Г. Јеремић, 2012, 22, сл.26, према : Величковић 1958: сл.3)* ***ц****- Жујинце (Г. Јеремић, 2012, 26, сл. 31 према : Булатовић, Капуран 2008: сл. 2),* ***д****- Бељина (Г. Јеремић, 2012, 22, сл. 25 према : Васић 1983: план 2)*

Сл. 6/7 a, b, Римске виле, a- Apahida, b- Keszthely Fenékpuszta, J. T. Smith, 2006, 207, fig 59

ФОТОГРАФИЈЕ

Сл. 6/7-10, фотографије са истраживања, преузето са:
http://www.youtube.com/watch?v=1mNQWnMIDrU, посећен 14.03.2014

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

2002.год, август-децембар 2007.год-геофизичка мерења, археолошка ископавања.[50,51]

Стање лоше. Налази на директној траси површинског копа, било је нужно дислоцирати их.

Руководилац истраживањима: Саша Рецић

Поузданост извора: добра

2. ЛОКАЦИЈА

Локалитет На Камењу код Виминацијума, Браничевски округ

12 километара од Пожаревца, на десној обали Млаве, код ушћа у Дунав. На 1800м источно од војног логора Виминацијум.

Површина локалитета је 500м2

Дубина културног слоја: остаци подова на дубини од 70 цм.

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: 7 грађевинских структура (верски комплекс). Објекат 1, најближи кући, датиран у исти период као и она, грађен сличном техником и једини је код кога су делимично очувани зидови.[52]

Уличне комуникације: на 3м од остатака античке комуникације

Фасаде и улази: претпоставља се да је улаз у објекат из просторије 2

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта, терасасто обликовање: нема

Темељи прве фазе, просторије 2-5, коришћен малтер, црвенка, зеленац и спорадично пешчар. Ширина 0.6м. Очувани у висини 0.6 до 1м. Дубље фундирани од темеља осталих зидова, на дубини око 1.3м.[53]

Темељи друге фазе, просторија 1 и 6-8, сухозид од зеленца, црвенка и фрагмената опеке. Ширина 0.65-0.7м. Плиће фундирани, на дубини од 1м.[54]

Зидови нису сачувани, осим зида у југоисточном делу просторије 1, један ред од тесаника пешчара спојених малтером, вероватно једини надземни део објекта.[55]

Преградни зидови плиће фундирани од носећих.

Под: у просторијама 3, 4, 5 сачуван слој шљунка и ситног камења.

Кров: фрагменти кровне опеке и клинови од дрвене кровне конструкције.[56]

Декор: у и око просторије 7 пронађени фрагменти мермерне оплате зидова.[57]

Остала опрема:

5. ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле: нису детерминисане границе

Основа: 22.3x20.6м.[58]

Комуникације унутар објекта: отвор између соба 4 и 8. Ходник-просторија 2

Површина наткривених просторија: 191.28m2

Спрат (информација и корисна површина): нема информација

[50] Jovičić, 2011, 40-41
[51] Golubović, Korać, 2008, 34
[52] Golubović, Korać, 2008, 36
[53] Jovičić, 2011, 40-41
[54] Golubović, Korać, 2008, 34
[55] Jovičić, 2011, 40-41
[56] Jovičić, 2011, 41
[57] Jovičić, 2011, 41
[58] Jovičić, 2011, 40

Подрум (корисна површина): нема

Наткривених просторија у приземљу: 8

Спољашњи трем: ширине 1.8м, 71m2, сачувани остаци 4 постамента стубова висине 0.3-0.5м.

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање, канализација: ?

Терме, **тоалети**: ?

Остала опрема: нема информација

Врт, базен...: нема

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

Листолика гвоздена стрела са усадником (у прост.2), фрагмент.гвоздена секира (у прост.3), фрагмент.ливачка посуда од бронзе и комади аморфне бронзе (у прост.1), бакарна сонда (у прост.4), бакарни новчићи...[59]

8. ДАТОВАЊЕ

На основу налаза новца објекат је датован у 4.век., 330-360.год.

9. БИБЛИОГРАФИЈА

Golubović, S., Korać, M., The Recent Discovers of a Temple Complex in Viminacium, Bollettino di archeologia on line, Vol. speciale, 2008, 33-36

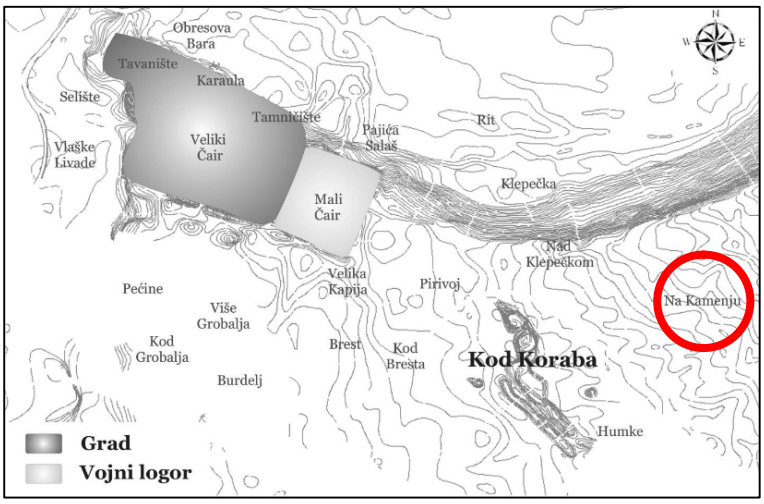
Јовичић, М., Виле рустике на територији Виминацијума, Мастер рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, октобар 2011, необјављен текст

10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

Сл. 7/1, Стари Костолац на мапи Србије

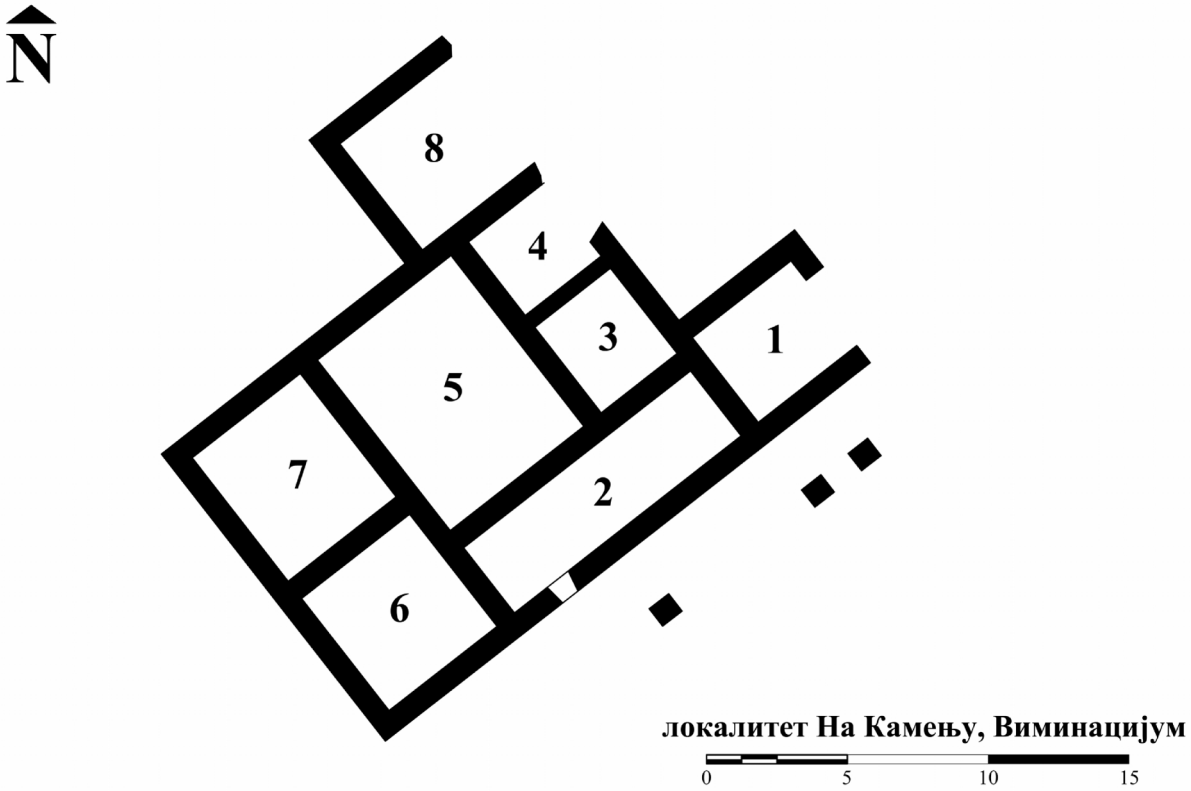
Сл. 7/2, Локалитет На Камењу на мапи Виминацијума, I. Bogdanović, 2010, 83–110, Prilog1

[59] Jovičić, 2011, 43

ОСНОВА ПОСТОЈЕЋИХ НАЛАЗА

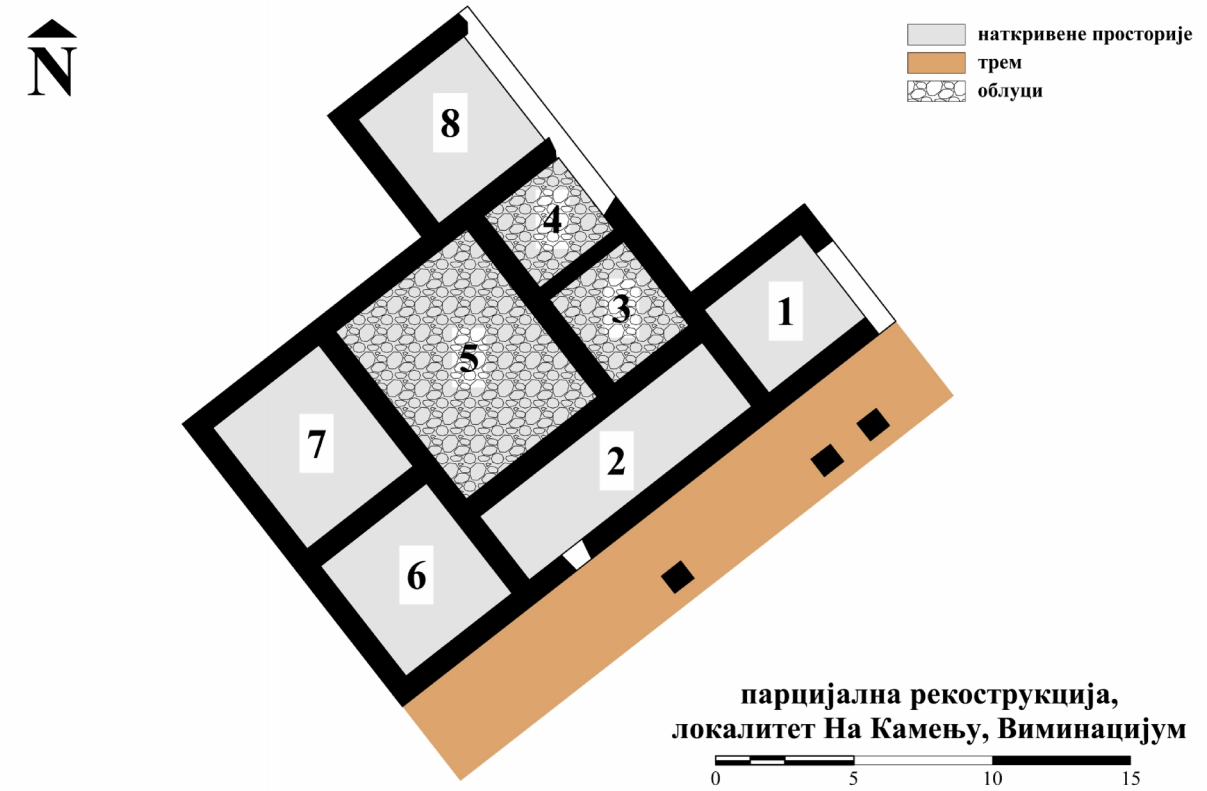

Сл. 7/3, Ситуација после истраживања 2002-2007, Голубовић, Корач, 2008, 34

Сл. 7/ 1, Основа грађевине са локалитета На Камењу, А. Мирић према Голубовић, Корач, 2008, 34

РЕКОНСТРУКЦИЈА И ФОТОГРАФИЈЕ

Сл. 7/5, Парцијална реконструкција грађевине са локалитета На Камењу, А. Мирић према Голубовић, Корач, 2008, 34

Сл. 7/2, Поглед са северо-запада, Голубовић, Корач, 2008, 34

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

1886.год.- Каниц је евидентирао постојање темеља.

2004.год.- рекогносцирање, аерофотографија и геофизичка истраживања.

2008.год.- почетак археолошких истраживања на локалитету.

мај-јул 2010.год.- ископавања стамбене грађевине.[60]

Стање: Зидови очувани само у темељној зони и до нивоа пода просторије, на неким местима само у негативу

Руководилац истраживањима: М. Корач

Поузданост извора је добра (непубликовани мастер рад)

2. ЛОКАЦИЈА

Локалитет Над Клепечком, близу Виминацијума, Браничевски округ

12 километара од Пожаревца, на десној обали Млаве, код њеног ушћа у Дунав. Локалитет Над Клепечком се налази 2300м источно од североисточног угла војног логора.[61]

Површина локалитета: границе нису утврђене

Дубина културног слоја: поднице су пронађене на приближној дубини од 1м.

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: на основу геофизичких истраживања и археолошких ископавања утврђено је да се већа количина археолошких објеката групише дуж правца некадашње античке комуникације.

Уличне комуникације: Удаљена је око 90м северно од истражене античке комуникације, могуће да се ради о саобраћајници *Viminiacium-Lederata*.[62]

Фасаде и улази: нема информација

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта, терасасто обликовање: нема

Зидови објекта од камена зеленца и кречног малтера, ширине 60-65м. Доња нивелета зидова на дубини од 1.7м. У шуту пронађена велика количина зидних опека.

Под:

Собе 1-4: поднице приближне дебљине 0.35-0.4м.откривене на приближној дубини од 1м, темељене на дубини 1.3-1.4м. Горњи слој који је носио хипокаустне стубиће направљен од хидростатичког малтера дебљине 10-15цм испод кога је слој зеленца везаног кречним малтером дебљине 20-25цм. У шуту је пронађена велика количина подних правоугаоних опека и подних тесела од теракоте, често је више комада поменутих тесела пронађено спојено малтером.

Соба 9: подница дебљине 42цм, од насатично постављених правоугаоних подних опека дебљине 5цм које су формирале шару попут рибље кости. Положене преко хидростатичког малтера ситне гранулације дебљине 2цм. Испод њега слој хидростатичког малтера крупне гранулације дебљине 5цм који је лежао на слоју кречног малтера и зеленца дебљине 30цм. Просторија 9 је накнадно дозидана. Зидови очувани у негативу.[63]

Кров: остаци кровних опека у шуту

Декор: нема информација

[60] Jovicic, 2011, 44
[61] Jovicic, 2011, 44
[62] Jovicic, 2011, 44
[63] Jovicic, 2011, 44-49

Остала опрема: У просторији 1 хипокауст са 35 стубића на удаљености 25-30цм. У просторији 2 пронађена 4 стубића хипокауста. Као основу су имали опеку 30x30x7, над којом су опеке 18x18x7. У северном делу просторије откривен је хипокаустни канал дужине 2м и ширине 1.8м. Оба зида канала, као и простор између њих широки су по 0.6м. Просторије 1, 2 и 3 су подницом у ширини од 45цм биле повезане ради струјања ваздуха унутар хипокауста. У просторији 5 је пронађен префурнијум, из њега су кроз канал загреване просторије 1,2,3,4.[64]

5. ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле: ?

Основа: 23.4x17м (352m2) [65]

Комуникације унутар објекта: соба 6 (централни ходник?)

Спрат : нема информација

Подрум (корисна површина): нема

Наткривених просторија у приземљу: мин. 11

Спољашњи трем: нема информација

Површине просторија намењених другим активностима (не становању): вероватно просторије 10, 11, 12, површине 36.72 м^2

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање: нема информација

Канализација: Канал нагиба 4% од југа према северу одводио је воду из просторије 9 преко просторије 8 кроз атријум. Зидан од камена зеленца и малтера, ширине 0.95цм и дубине 60цм. Источни зид канала је ширине 0.2м, а западни 0.3м, корито 0.45м. Оба зида канала су у доњој зони била премазана хидростатичким малтером, што доказује да је канал имао функцију спровођења воде. Под је заравњен, од камена и малтера. Откривен је и поклопац канала ширине 0.7м и висине 0.15-0.20м од већих комада камена и малтера.

Терме: нема информација

Тоалети: нема информација

Остала опрема (кухиња, пећи, намештај…): префурнијум у просторији 5

Врт: нема информација

Базен: нема

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

Клинови, гвоздене браве, фраг.гвоздени нож, бронзани новац, шивача игла, бронзана фибула, сребрно огледало, игла-укосница, обод стаклене посуде, дршка жижка, огрлица са стакл.перлама...[66]

8. ДАТОВАЊЕ

Непосредно над подницама нађен је слој гарежи, па је могуће да је објекат горео.[67]

На основу анализе покретних налаза, вила на локалитету Над Клепечком може се датовати у период прве половине 2.века до средине 2.века.[68]

9. БИБЛИОГРАФИЈА

Јовичић, М., Виле рустике на територији Виминацијума, Мастер рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, октобар 2011, необјављен текст

N. Mrđić, M. Jovičić, Istraživanje antičkog naselja na lokalitetu Nad Klepečkom u 2011. godini, *Arheologija u Srbiji: projekti Arheološkog instituta u 2011. godini*, Beograd, 2012, 50 – 53

[64] Jovicic, 2011, 48
[65] Jovicic, 2011, 34
[66] Jovicic, 2011, 49-50
[67] Jovicic, 2011, 45
[68] Jovicic, 2011, 51

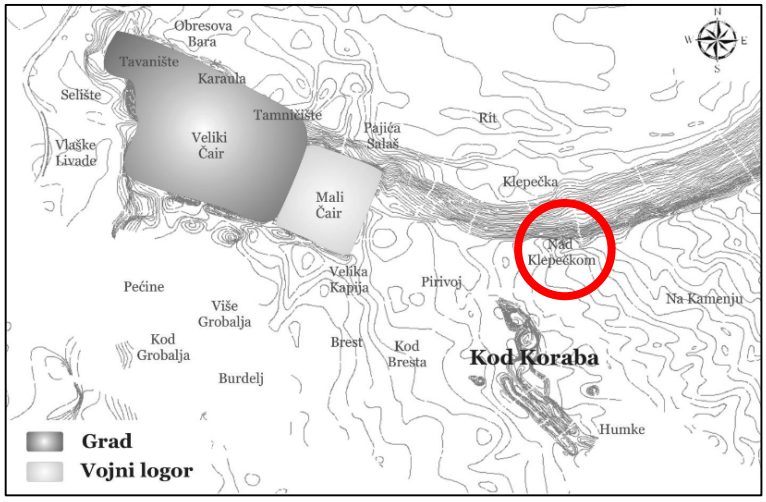
10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

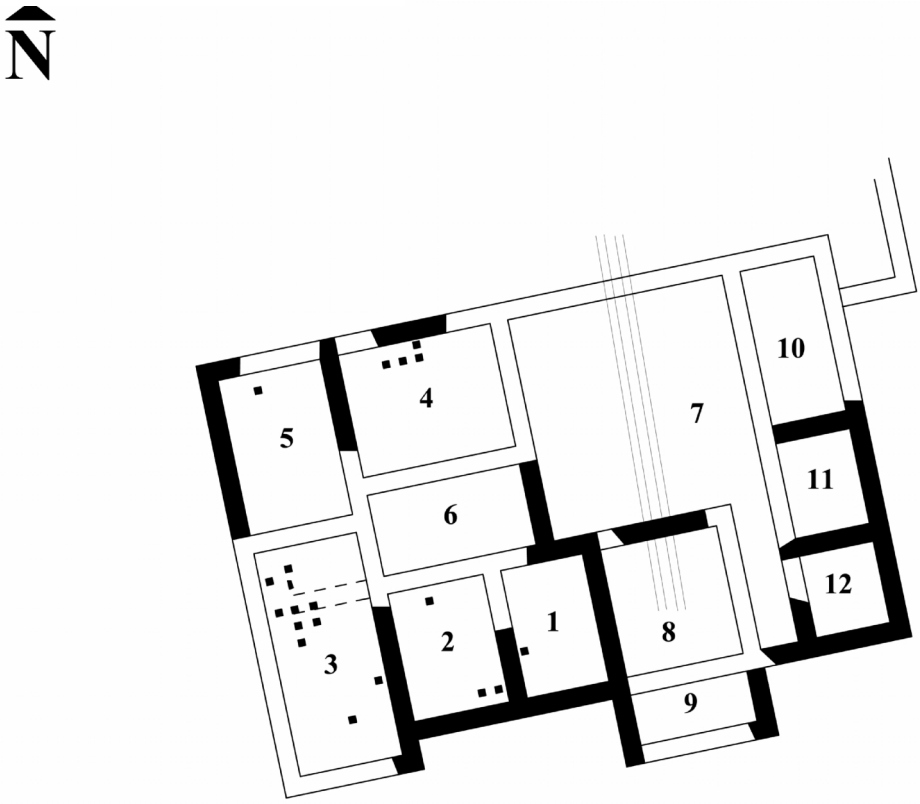
ОСНОВА ПОСТОЈЕЋИХ НАЛАЗА

Сл. 8/1, Стари Костолац на мапи Србије

Сл. 8/2, Локалитет Над Клепечком на мапи Виминацијума, I. Bogdanović, 2010, 83–110, Prilog1

Сл. 8/3, Основа грађевине са локалитетом Над Клепечком, А. Мирић према М. Јовичић, 2011, 44

РЕКОНСТРУКЦИЈА

Сл. 8/4, Парцијална реконструкција грађевине, локалитет Над Клепечком, А. Мирић према М. Јовичић, 2011, 44

ФОТОГРАФИЈЕ

Сл. 8/5, Остаци пода у просторији 9 и одводног канала у позадини, Јовичић, 2011, 47, Сл. 8/6, Вила на лок. Над Клепечком, поглед с југа. Јовичић, 2011, 46

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

Април- мај 1983.год.[69]

Стање остаци виле су приликом нивелације терена 1982. делимично уништени.

Руководилац истраживањима: АИ и РЗЗСК

Поузданост извора је добра (непубликовани мастер рад)

2. ЛОКАЦИЈА

Локалитет Ливаде код Ћуприје, близу Виминацијума, Браничевски округ

12 километара од Пожаревца, на десној обали Млаве, код њеног ушћа у Дунав. Локалитет Ливаде код Ћуприје налази се на широј градској територији, између града и Млаве.

Површина локалитета: 21x16.30м.

Дубина културног слоја:

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: У околини грађевине откривено је неколико гробова са инхумираним покојницима, четири пећи за печење керамике од којих је једна, кружна пећ са централним носачем, била узидана у зид грађевине и две цркве.[70]

Уличне комуникације: нема информација

Фасаде и улази: улаз вероватно из дворишта

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта: нема

Темељна стопа: ломљени комади опеке и ломљени камен зеленац (локални рамски камен-шкриљац). Фрагменти опеке су били слагани у косом слогу преко ког је ређан камен зеленац. Као везиво за зидање каменог дела зида коришћен је кречни малтер.

Зидови: дебљине око 60 цм. Најбоље очуван зид је онај који затвара просторије 2 и 4 са северне стране, очувана висина 40 до 60 цм.

Зид апсиде је од ситних комада ломљене опеке и камена зеленца. Прво је ископан темељни ров, сложен један ред ломљених комада опеке без матера. Комади опеке су насатично слагани са одређеним закошењем.[71]

Кров: нема информација

Декор: нема остатака

Остала опрема: ?

5. ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле: нису детерминисане границе

Основа грађевине: 21x16.30 м.[72]

Комуникације унутар објекта: ?

Површина наткривених простора:

Спрат: нема информација

Подрум (корисна површина): нема

Наткривених просторија у приземљу: 8

Портици: нема

Двориште: мин. 9x5м, могуће да је било наткривено

6. ОПРЕМА

Наводњавање: нема информација

Канализација: нема информација

[69] Raičković, Redžić, 2006, 81
[70] Raičković, Redžić, 2006, 81
[71] Jovicic, 2011, 34
[72] Jovicic, 2011, 34

Терме: нема информација

Тоалети: нема информација

Остала опрема (кухиња, пећи, намештај…): нема информација

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

Бронзани новац, бронзана игла, крстаста фибула, минијатурно оловно огледало са дршком, камени брус, бројни фрагменти керамике из 4.века, један зелено глеђосани жижак.[73]

8. ДАТОВАЊЕ

Простор на коме се налази вила био је насељаван и током праисторије. На основу покретних налаза вилу треба датовати у период друге половине, па све до краја 4.века.

9. БИБЛИОГРАФИЈА

Раичковић, А., Рецић, С, Керамичке и опекарске пећи Виминацијума- Локалитет „Пећине“ и „Ливаде код Ћуприје“, Археологија и природне науке, 1, 2006, 81-90

Јовичић, М., Виле рустике на територији Виминацијума, Мастер рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, октобар 2011, необјављен текст

M. Jovičić, S. Redžić, Late Roman villa on the site Livade kod ćuprije – a contribution to the study of villae rusticae in the vicinity of Viminacium, Arheologija i prirodne nauke 7/2011, Beograd 2012, 369-386.

10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

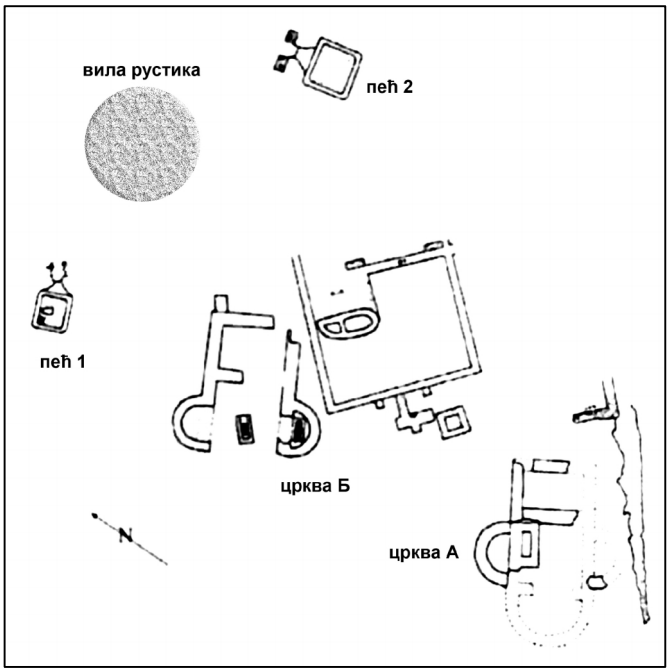
МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

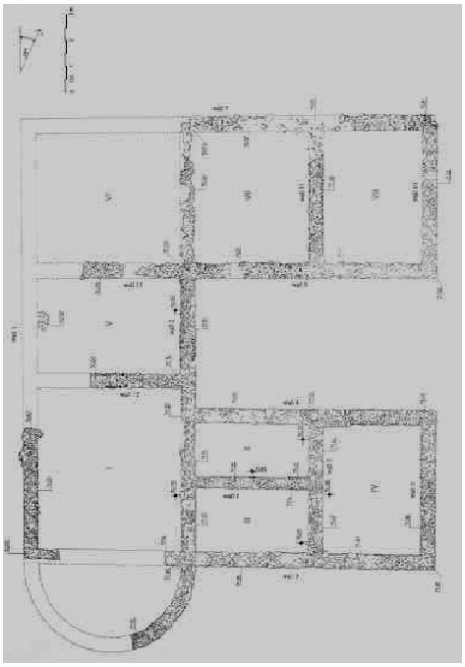
Сл. 9/1, Стари Костолац на мапи Србије

[73] Jovicic, 2011, 38-39

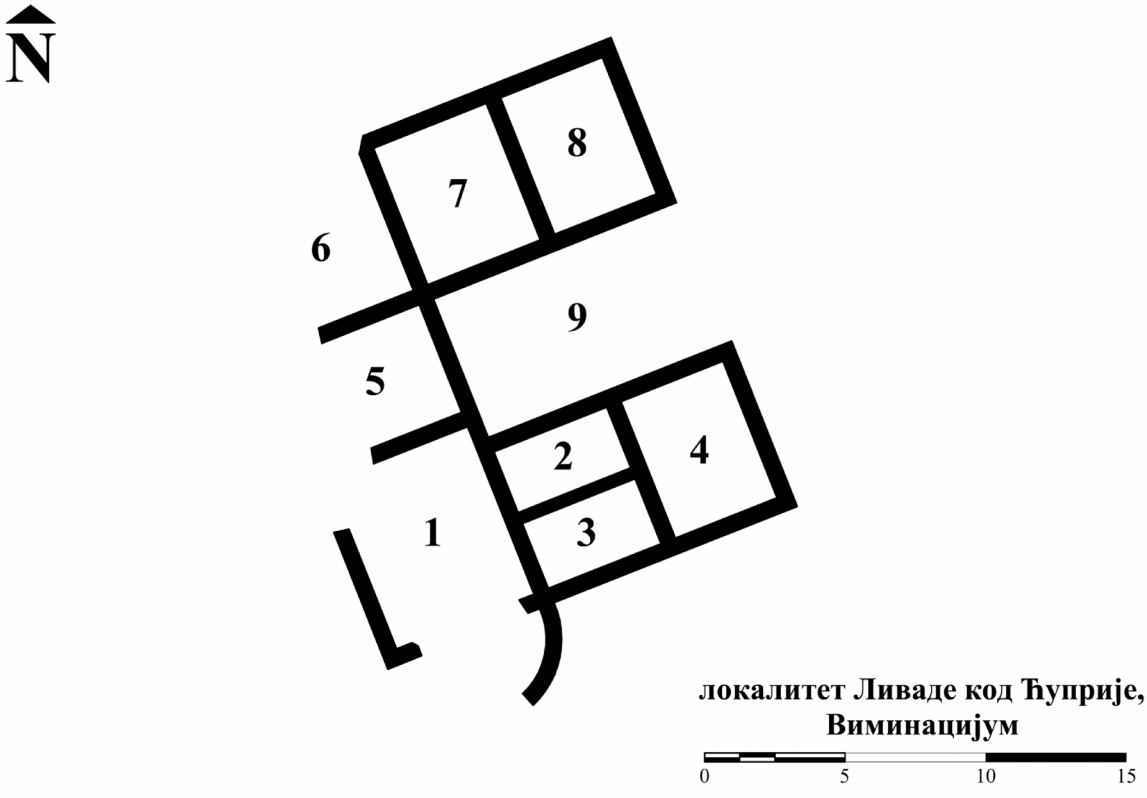
ОСНОВА ПОСТОЈЕЋИХ НАЛАЗА

Сл. 9/2, Локалитет Ливаде код Ћуприје, ситуација истражених објеката, М. Јовичић, 2011, 35

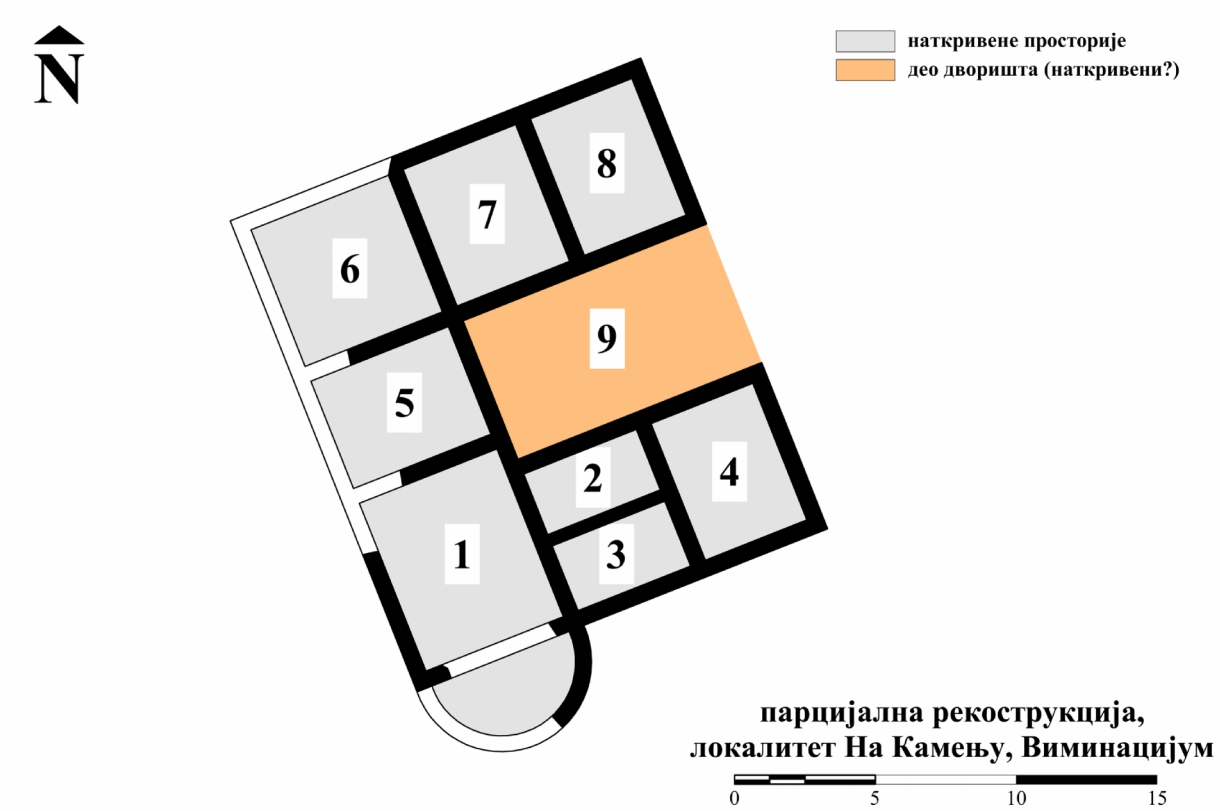

Сл. 9/3 Део теренске документације, са локалитета Ливаде код Ћуприје, M. Jovičić, 2011, 375, Fig.3

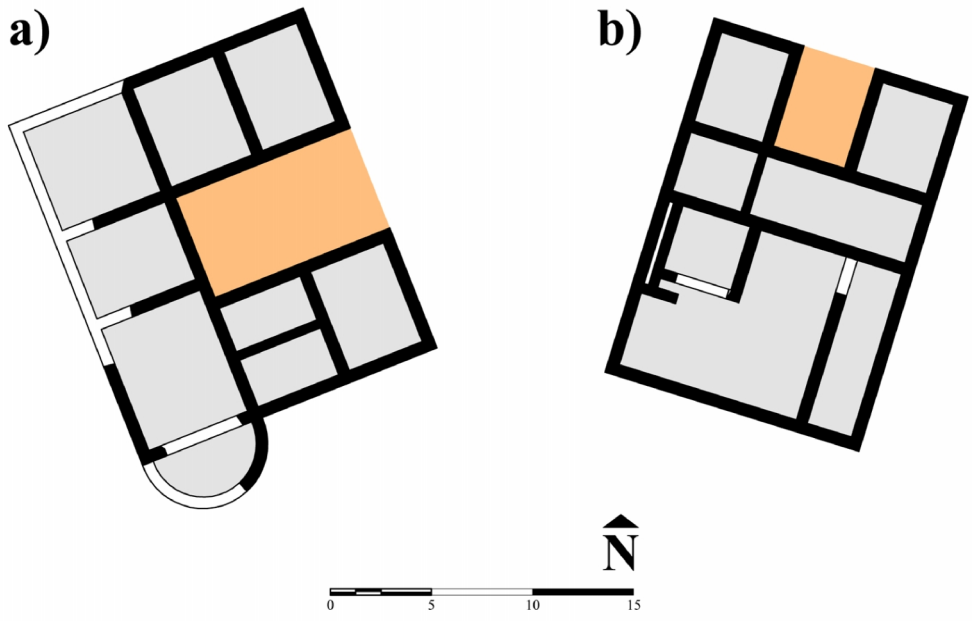
Сл. 9/4, Основа грађевине, Ливаде код Ћуприје, А. Мирић према Јовичић, 2011, 35

РЕКОНСТРУКЦИЈА

Сл. 9/5, Парцијална реконструкција грађевине, Ливаде код Ћуприје, А. М. према M. Jovičić, 2011, 375, Fig.3

АНАЛОГИЈЕ

Сл. 9/6, а) локалитет Ливаде код Ћуприје, Виминацијум, б) локалитет Рит, Виминацијум

ИСТРАЖИВАЊА ИЗ 2004.ГОД.

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

2004, 2005.год.- заштитна археолошка ископавања пре којих су извршена геофизичка истраживања.

Стање: лоше. Налази на директној траси ширења површинског копа, како би се избегло потпуно уништење, било је нужно дислоцирати их.

Руководилац истраживањима: Миомир Кораћ

Поузданост извора је велика.

2. ЛОКАЦИЈА

Локалитет Рит, близу Виминацијума, Браничевски округ

12 километара од Пожаревца, на десној обали Млаве, код њеног ушћа у Дунав. Истраживања из 2004.год. на локалитету Рит вршена на 300м источно од североисточног угла каструма 7. Клаудијеве легије.

Површина локалитета: геомагнетском резонанцом истражен је угрожени простор који је подељен на 88 поља димензија 20х20м. Оградни зид димензија 32х22м.

Дубина културног слоја: остаци зидова на дубини од 40цм, подова на дубини од 60 цм.

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Постојање најмање 2 а вероватно 3 објекта у оквиру комплекса ограђеног зидом 32х22м и једног мањег објекта око 50м ка истоку.

Уличне комуникације: нема информација

Фасаде и улази: нема информација

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта, терасасто обликовање: нема

Оградни зид комплекса је ширине 1м, од камена, знатно девастиран, већим делом у негативу.

Зидови грађевине 1 грађени од камена са редовима опеке (*opus mixtum*). Први слој зидне облоге је чинио тањи слој кречног малтера који је био премазан дебљим слојем малтера са туцаном опеком.

Под грађевине 1: очуван део пода од мањих хексагоналних керамичких опека

Зидови грађевине 2 (већи) од камена везаног кречним малтером. Због мале очуване висине зидова не може се закључити да ли је и овај објекат рађен у техници opus mixtum.

Под грађевине 2: под хипокауста од хидростатичког малтера. Опеке од којих су стубови хипокауста били изграђени: доња опека 27х26х5цм., остале опеке 21х21х5цм.

У овој просторији пронађени су фрагменти фрескомалтера са црвеним премазом, тако да се може претпоставити да је просторија била фрескоосликана.[74]

Зидови грађевине 3 разрушени.

Под грађевине 3: Пронађен хипокауст изнад кога није сачуван под, али је пронађено више стотина лептирастих подних плочица.

Кров: у објекту 3 пронађени су клинови од кровне конструкције

Декор: нема информација

Остала опрема:

5. ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле: површина унутар оградног зида 32х22м

[74] Јовичић, М., 2011,55

Основа: није утврђено

Комуникације унутар објекта: ?

Површина наткривених простора: ?

Спрат: ?

Подрум (корисна површина): нема

Наткривених просторија у приземљу: ?

Спољашњи трем: ?

Површине просторија намењених другим активностима: ?

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање: ?

Канализација: мањи канализациони канал, 1.3x0.5м, од насатично постављених опека, западно од објекта 1. Канал је излазио из објекта 1 и уливао се у већи који наставља ка северу пратећи пад терена.

Већи канализациони канал, 2.75x0.5м., на 6м северно од објекта 2. Део грађен од зеленца, део од опеке.

Терме, т**оалети**: нема информација

Остала опрема: ?

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

Бројни предмети од метала (гвожђа и бронзе): велики број гвоздених ексера, нож, кланфа са врата, три кључа, бронзани новац, укосница, бронзана игла са главом у облику птице са скупљеним крилима...[75]

8. ДАТОВАЊЕ

Средина 2. до почетка 3.века.

9. БИБЛИОГРАФИЈА

М. Микић, В. Стојановић, Н. Мрђић, Примена градиометара за потребе заштитних археолошких истраживања на Виминацијуму- локалитет Рит, Археологија и природне науке, 2, 2006, 21-26

М. Јовичић, Виле рустике на територији Виминацијума, Мастер рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, октобар 2011, необјављен текст

10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

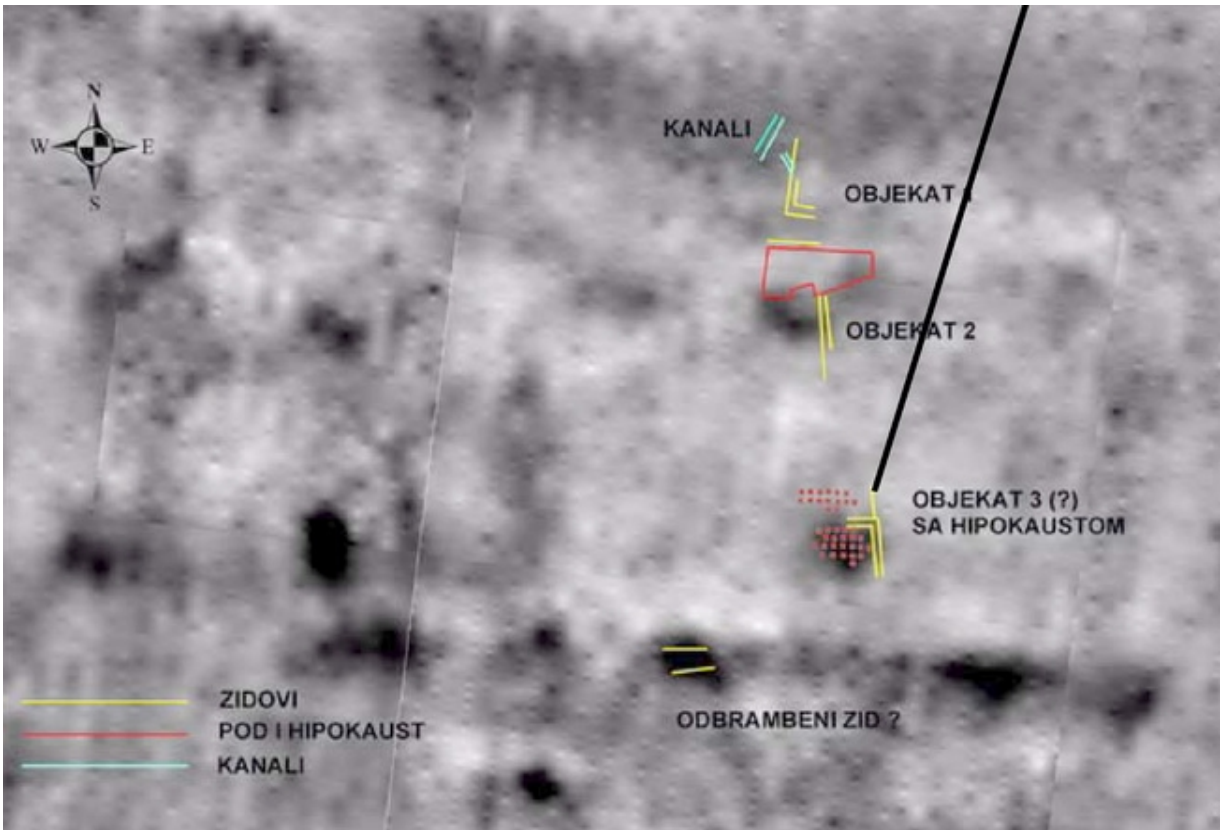
МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

Сл. 10А/1, Стари Костолац на мапи Србије

[75] Јовичић, М., 2011,56

ОСНОВА И ФОТОГРАФИЈЕ

Сл. 10А/2, Истражене грађевине на локалитету Рит
М. Микић, В. Стојановић, Н. Мрђић, 2006, 25, сл.4

Сл. 10А/3, Детаљ пода са стубићима хипокауста у грађевини 3, М. Микић, В. Стојановић, Н. Мрђић, 2006, 25, сл.4

ИСТРАЖИВАЊА ИЗ 2011-2012.ГОД

Напомена: сви подаци су из S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, 2014, 66-70

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

Јун- августа 2012.год- заштитна археолошка ископавања

Стање: лоше.

Руководилац истраживањима:?

Поузданост извора је велика.

2. ЛОКАЦИЈА

Локалитет Рит, близу Виминацијума, Браничевски округ

12 километара од Пожаревца, на десној обали Млаве, код њеног ушћа у Дунав. Истраживања из 2004.год. на локалитету Грађевина се налази на око 560м северно од легијског логора.

Површина локалитета:

Дубина културног слоја:

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Уличне комуникације: нема информација

Фасаде и улази: нема информација

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта, терасасто обликовање: нема

Зидови За изградњу зидова употребљаван је шкриљац, опека и малтер**.** Код преградних зидова је коришћен камен полаган у сухозиду

Кров: велики број клинова

Декор: нема информација

5. ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле: нису утврђене границе

Основа: 18.3х 13м

Комуникације унутар објекта: ?

Површина наткривених простора: макс. 18.3х 13м

Спрат: ?

Подрум (корисна површина): нема

Наткривених просторија у приземљу: 6

Спољашњи трем: на улазу (могуће наткривени) део дворишта- прилазна стаза.

Површине просторија намењених другим активностима: ?

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање, канализација: ?

Терме, т**оалети**: не

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

Уломци керамике, гвоздени клинови, предмети коришћени у свакодневном животу попут новца, жижака, фибула, делова појасних гарнитура, ножева и фрагмената фигурина од теракоте. Фрагмент бронзане војничке дипломе.

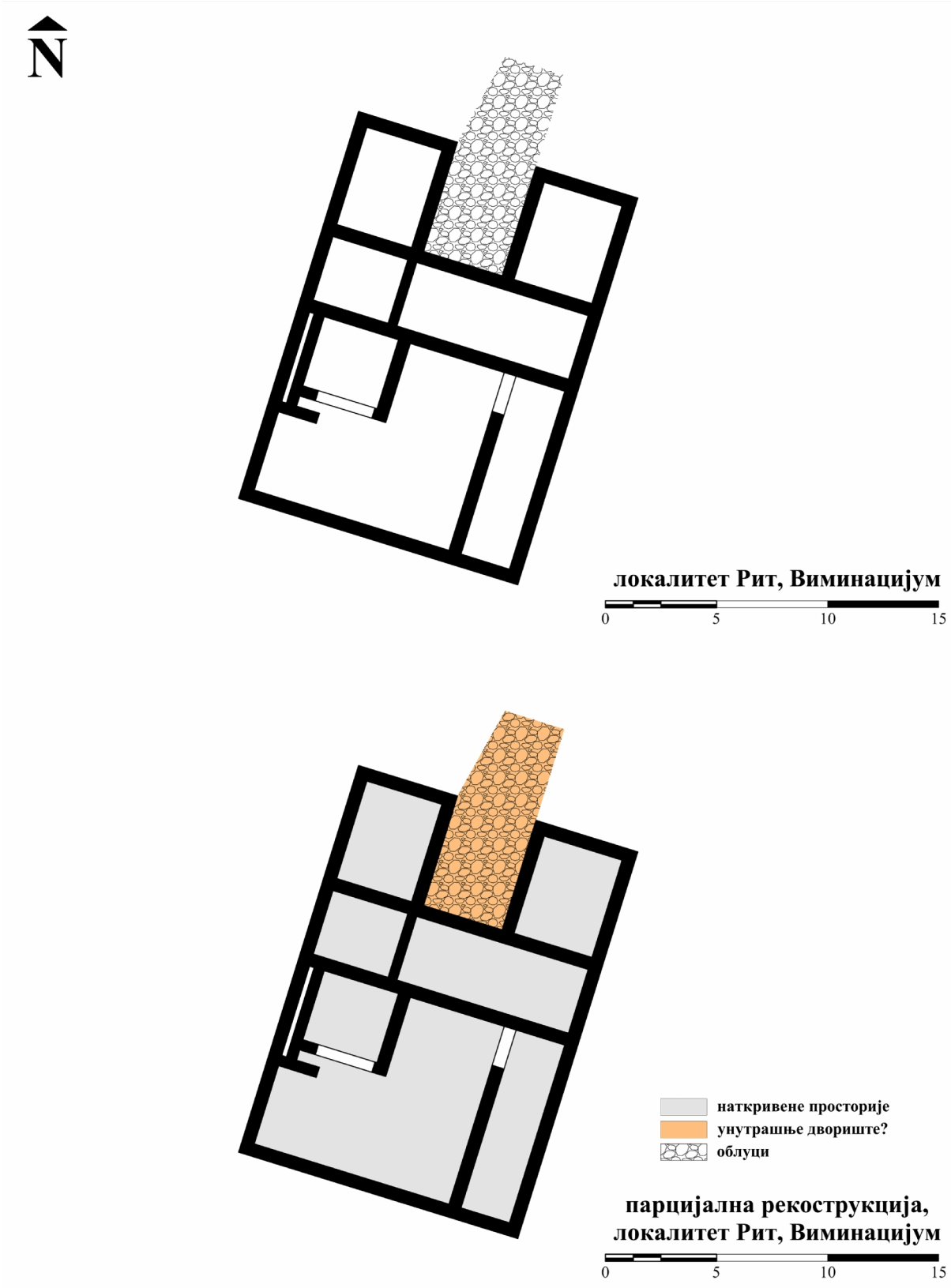
8. ДАТОВАЊЕ

Прва половина 3.века

9. БИБЛИОГРАФИЈА

S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, Dve novoistražene vile rustike sa Viminacijuma – istraživanja na lokalitetitima Nad Klepečkom i Rit u toku 2011/2012. godine, u ur. D.Antonović, S. Golubović, V. Bikić, *Arheologija u Srbiji, projekti Arheološkog instituta u 2012. Godini*, Beograd, 2014, 66-70

ОСНОВА И РЕКОНСТРУКЦИЈА

Сл. 10Б/1, Основа и покушај реконструкције основе грађевине са локалитета Рит, А. Мирић према: S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, 2014, 66, сл. 3

ФОТОГРАФИЈЕ

Сл. 10Б/2 Поглед на грађевину са локалитета Рит са севера, S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, 2014, 66, сл. 3

АНАЛОГИЈЕ

Видети : *Сл. 9/7*

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

1991.год.- сондажна истраживања.

1994-95, 1998-99.год.- заштитни арх. радови.

Стање: остаци подземног дела конструкције. Делови зидова у фрагментима. Средишњи део локалитета уништен приликом изградње локалног пута Скобаљ- Лајковац и пруге Београд-Лајковац.

Руководилац истраживањима: Зоран Симић (ЗЗСК града Београда). Локалитет евидентирали Војислав Трбуховић (АИ у Београду) и М. Васиљевић (НМ у Шапцу). Археолошким ископавањима руководили Часлав Јордовић (РЗЗСК Београд) и (Војислав Трбуховић).

Поузданост извора: добра.

2. ЛОКАЦИЈА

Локалитет Црквине-Баре, Скобаљ, Колубарски округ

Колубарски угљени басен је на територији Подрињско- колубарског и Београдског региона, у средњем току реке Колубаре која га дели на источни и западни. Остаци грађевине уз алувијон Колубаре, на простору басена Тамнава- Источно поље. Локалитет је на падини која се од запада ка истоку спушта ка реци Колубари.

Положај у односу на окружење у доба антике: На благом узвишењу изнад куће откривени су остаци меморије из 4.века и неколико гробова. Осим овог, на простору рударског басена Колубара налазе се бројни праисторијски и средњевековни локалитети.

Површина локалитета: у литератури није наведена површина локалитета, површина основе истражене грађевине је 40х35м**.**

Дубина културног слоја: ?

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: ?

Уличне комуникације: ?

Фасаде и улази: ?

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта, терасасто обликовање: зграда је грађена на каскадама са значајном денивелацијом коте подова.

Темељи: од камена и опеке везаних кречним малтером

Зидови: на основу великог броја уломака, вероватно од опеке.

Подови: од хидростатичког малтера са фином политуром на површини, на супструкцији од шљунка и слоја од комада опеке и ситног камена у кречном малтеру.

Кров: велика количина фрагментованих тегула.[76]

Декор: Зидне слике. Техничка структура свих фресака била је иста, од грубљег намаза кречног малтера са примесом песка сиве боје, дебљине 2.5цм и финијег слоја кречног премаза без песка, дебљине 0.4 и 0.8цм. На фрагментима су пронађени трагови тиркизно плаве, две нијансе црвене, беле, жуте, смеђе, црне, ултрамарин плаве, љубичасте и више нијанси зелене боје. Мотив вероватно флорални, унутар поља којима су по вертикали или хоризонтали, једноставним тракама неједнаке дебљине и боје, били подељени зидови. Неки од елемената осликани слободним потезом четкице, други су прецизни. Премаз раније боје уочен на неким од фрагмената упућује на две сликарске фазе и могуће реновирање

[76] А. Ропкић, 2013, 173

зидних слика.[77] У северном делу грађевине пронађен осликани уломак сферног облика (свод који је наткривао апсидално проширење сале, или зидна ниша са полукружним завршетком).[78]

Остала опрема: релативно добро очуван део система за загревање, стубићи хипокауста зидани немарно од опека различитих димензија везаних блатом, главни канал спољне ширине до 1.8м и унутрашње до 1.1м зидан од тегула везаних кречним малтером.[79] Нису пронађени остаци шупљих опека (*tubuli*), може се претпоставити да се загревање вршило помоћу зидне оплате од опека типа *tegula mammata* (фрагменти пронађени у грађевинском шуту).[80]

5. ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Основа: 40х35м

Комуникације унутар објекта: централни ходник

Површина наткривених простора:

Спрат: нема информација

Подрум: нема

Наткривених просторија у приземљу:

Спољашњи трем:

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање, канализација: ?

Терме, тоалети: нема информација

Врт, базен: нема информација

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

фрагменати кухињске керамике, део гвоздене фибуле, део окова за појас, бронзане и стаклене наруквице и сл, налаз новца из доба Константина Великог, Валентијана, Валенса, Грацијана.

8. ДАТОВАЊЕ

Претходне фазе: ?

Време грађења: доба почетка тетрархије

Трајање: крај 3. и друга половине 4.века.[81]

9. НАПОМЕНЕ

У литератури се зграда помиње као „вила рустика“. Не постоје докази о постојању пољопривредног имања, али с обзиром на положај и повољне карактеристике терена није искључено да му је припадала

10. БИБЛИОГРАФИЈА

M. Blagojević, R. Arsić, Rudarski basen Kolubara: zaštitna arheološka iskopavanja Glasnik Srpskog arheološkog društva, 24, 2008, 209–222

М. Благојевић, Заштитна археолошка ископавања и истраживања на подручју рударског басена „Колубара“ у ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама, Београд- Ваљево, 2013, 153-169

А. Ропкић, Заштитна археолошка ископавања на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу у: ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама, Београд- Ваљево, 2013, 172- 176

Д. Спасић, Локалитет Црквине: сондажно истраживање, Колубара 1,1992, 15–22.

Д. Спасић, Археолошко истраживање локалитета Црквине, Колубара 2,1995, 53–65.

А. Ропкић Ђорђевић, Касноантичка вила рустика на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу, Kolubara 6, 2014, 84- 95

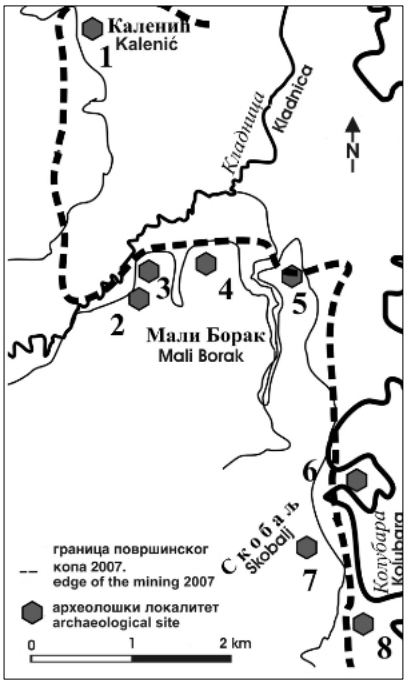
[77] М. Благојевић, 2013, 162
[78] Д. Спасић, 1995, 61-62
[79] Д. Спасић, 1995, 56
[80] А. Ропкић, 2013, 174
[81] М. Благојевић, 2013, 162

11. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

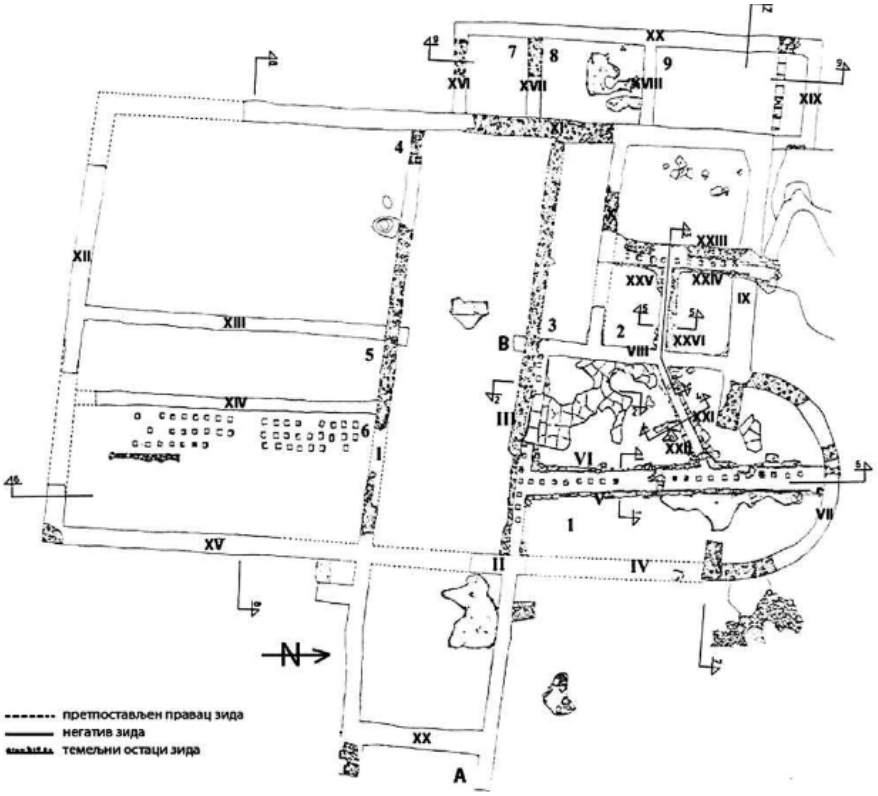

Сл. 11/1, Скобаљ на мапи Србије

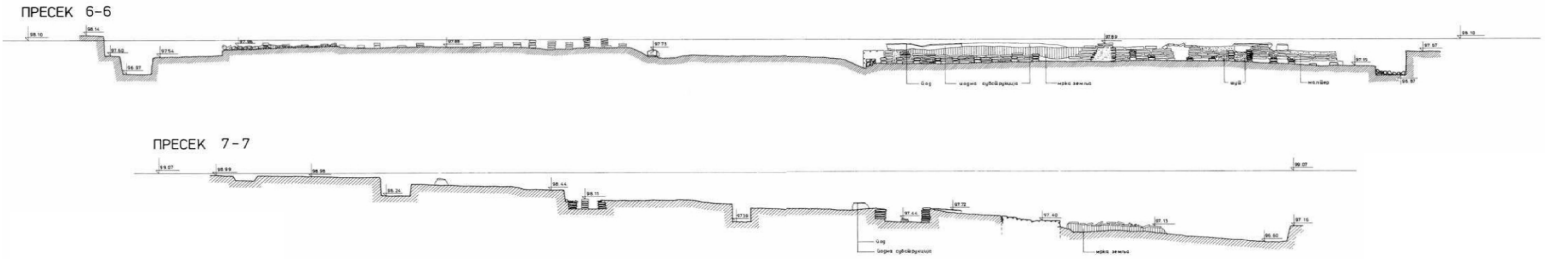

Сл. 11/2, Положај истражених локалитета у односу на границе копа крајем 2007.год
према: M. Blagojević, R. Arsić, 2008, 212, сл. 1

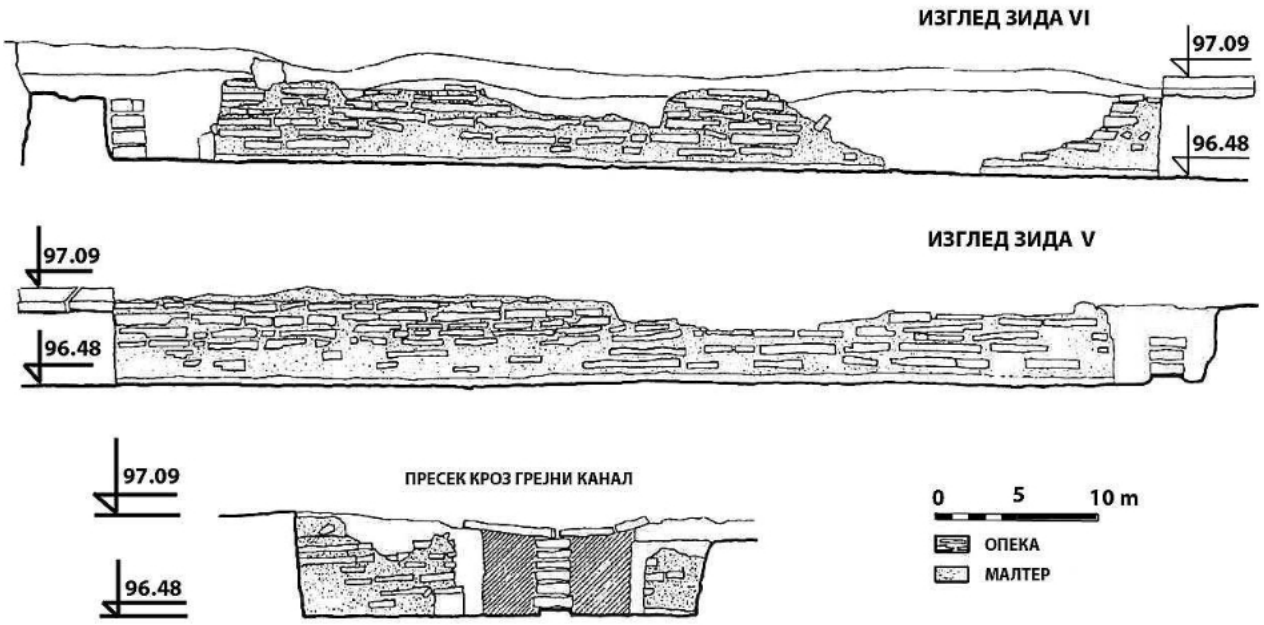
ОСНОВА, ПРЕСЕЦИ ПОСТОЈЕЋИХ НАЛАЗА

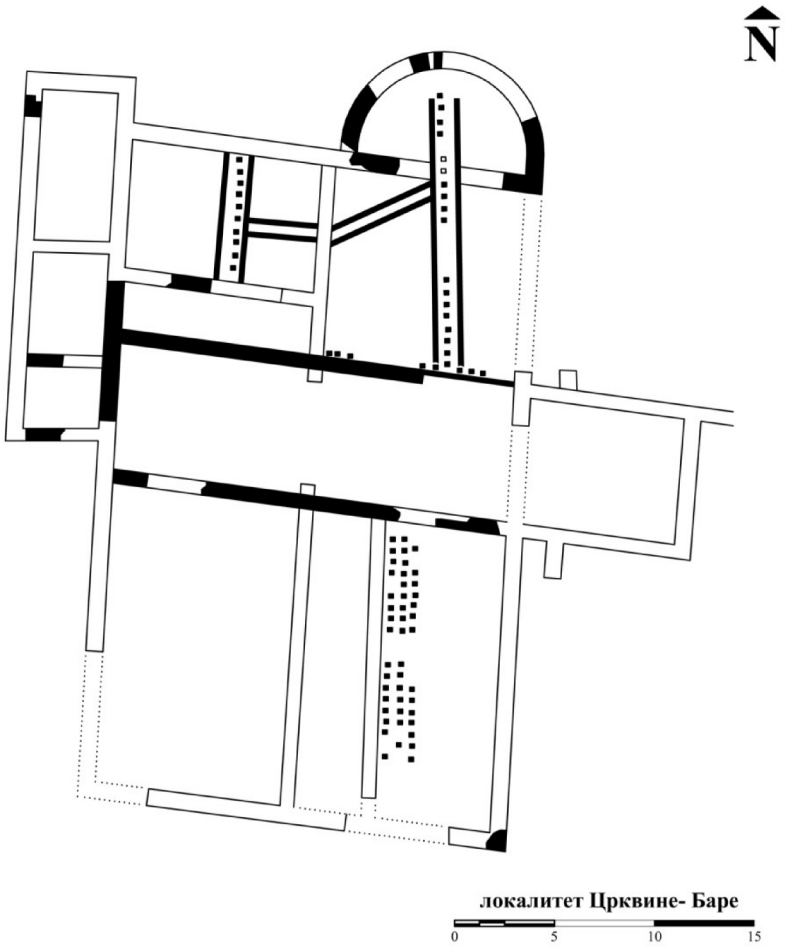
Сл. 11/3, Основа грађевине на локалитету Црквине- Баре, А. Ропкић, 2014, 84, црт.1

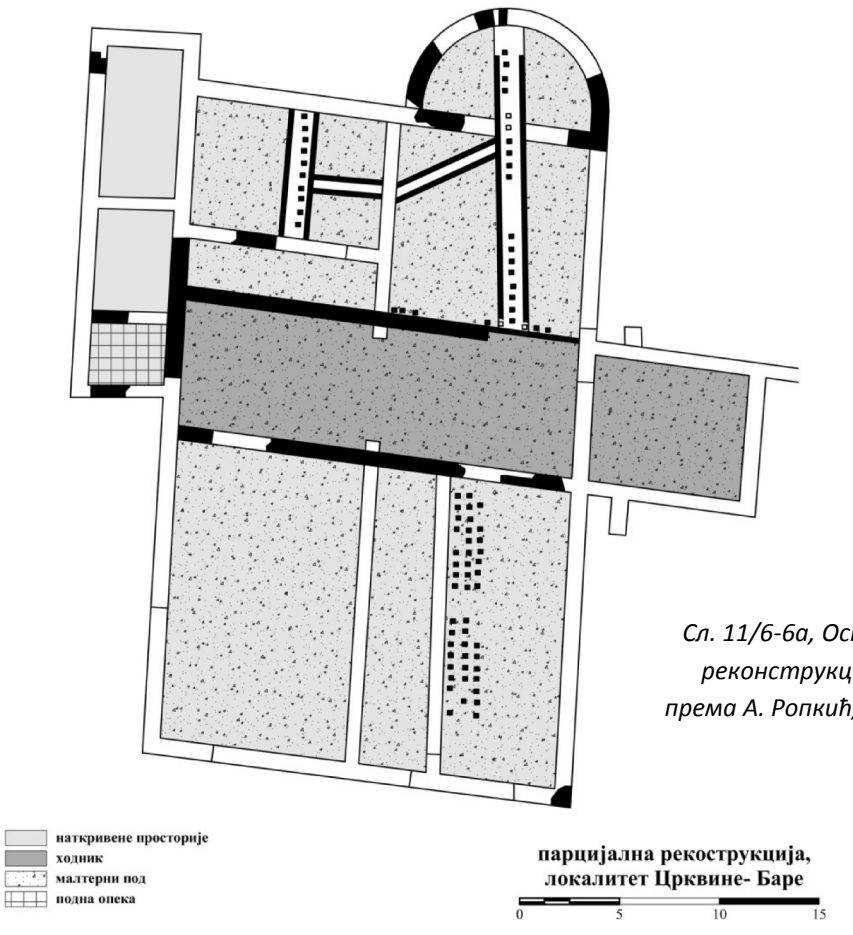

Сл. 11/4, Пресек грађевине са локалитета Црквине- Баре по оси север- југ (6-6) и по оси исток- запад (7-7), А. Ропкић, 2014, 86, црт. 3

Сл. 11/5, Положај истражених локалитета у односу на границе копа крајем 2007.год према: M. Blagojević, R. Arsić, 2008, 212, сл. 1

Сл. 11/6-6а, Основа и покушај реконструкције, А. Мирић према А. Ропкић, 2014, 84, црт.1

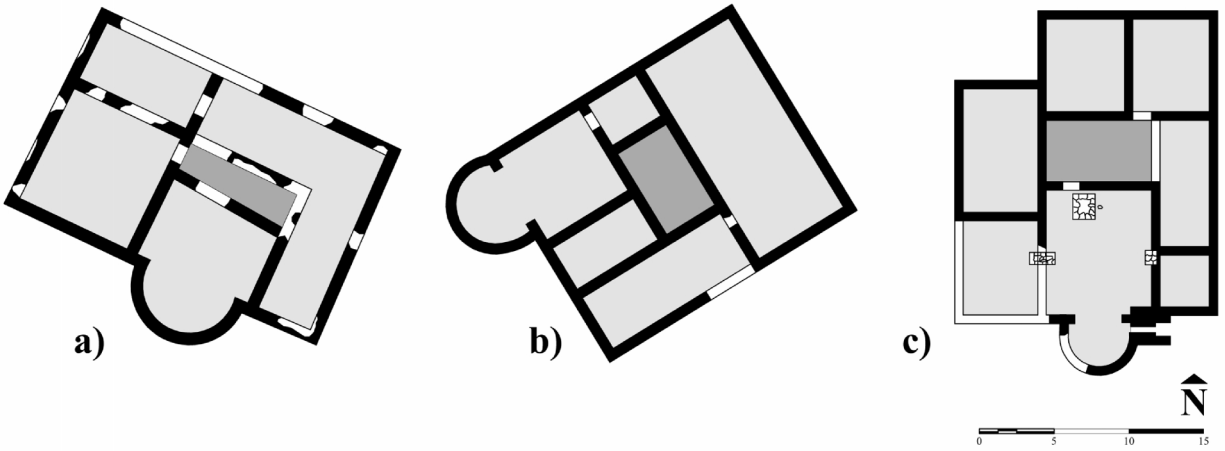
Сл. 11/7, Поглед с југа на очувани део пода у централној просторији, А. Ропкић, 2014, 91, сл.6

Сл. 11/8, Поглед с југа на очувани део система за загревање, према А. Ропкић, 2014, 88, сл. 2

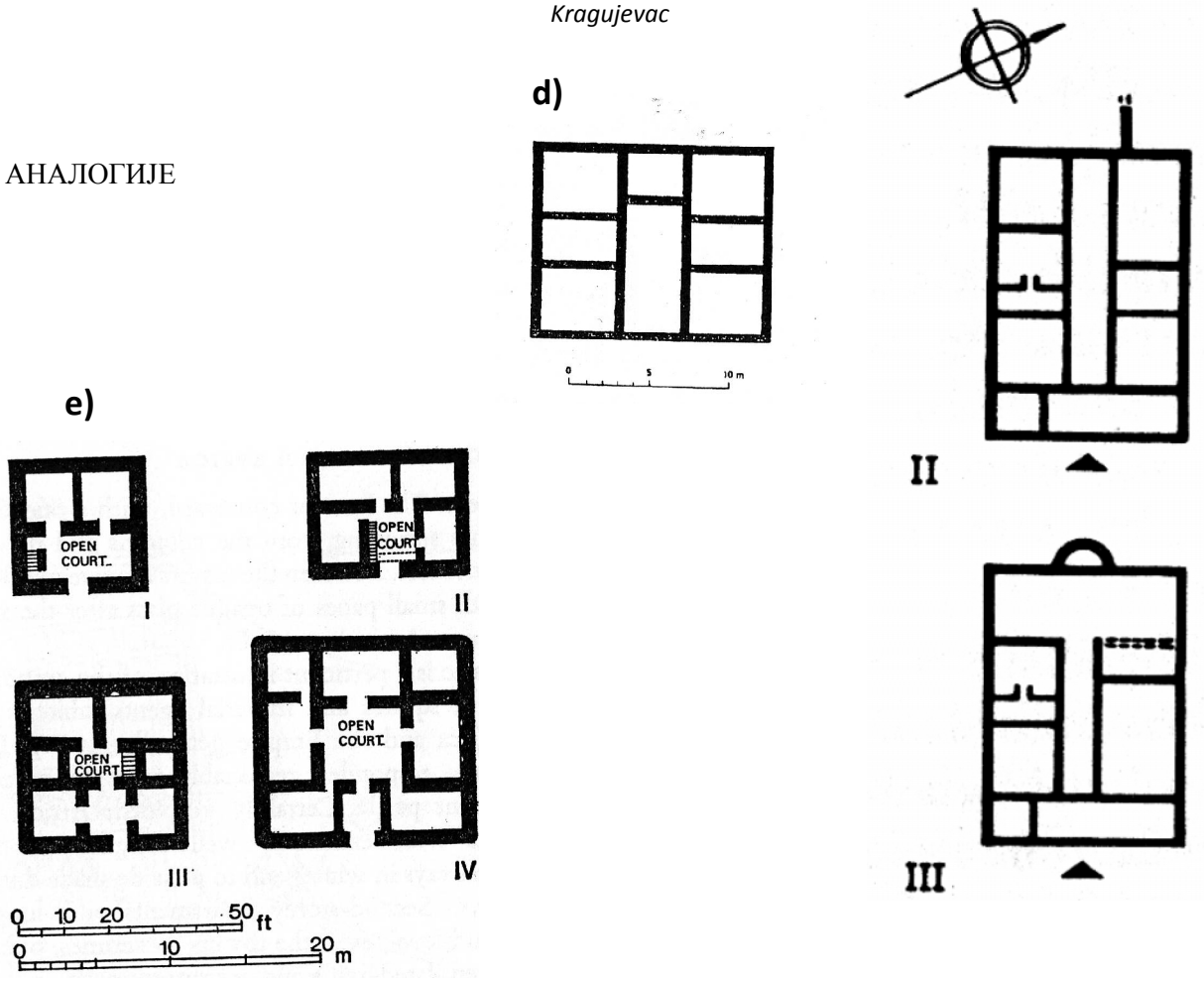

Сл. 11/9, Делови зидних фрески, А. Ропкић, 2014, 91, сл.7

Сл. 11/10, a) Локалитет Crkvine-Bare, b) Локалитет Staro Groblje- Kriveli, c) Локалитет Poskurice-Kragujevac

АНАЛОГИЈЕ

Сл. 11/11, d) Keszthlehy bat 8, Winden am See, J.T.Smith, 1997, 203, fig 56 ; e) African fortified houses, A. McKay, 1975, 236, fig.76; f) Inchtuthil, D. Perring, 2002, 62

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

16.март- мај 1989.год.- систематска ископавања на локалитету Црквине, повод је обнављање цркве брвнаре из 13.века испод које су пронађени остаци римске куће.[82]

Руководилац истраживањима: Жељко Јеж

Стање локалитета је лоше. Проглашен спомеником културе.[83]

Поузданост извора је велика.[84]

2. ЛОКАЦИЈА

Локалитет Црквине, Бабина Лука, Ваљево, Колубарски округ

У долини речице Рабас, на месту где се у њу улива поток Бабинац, 14км.северно од Ваљева. Локалитет је мала заравњена удолина просечне надморске висине око 180м.[85]

Положај у односу на окружење у доба антике: ?

Површина локалитета је око 10 ha, ископавано је око 400м^2, површина виле 22х17м.

Дубина културног слоја: ?

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: нема информација

Уличне комуникације: нема информација

Фасаде и улази: нема информација

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта, терасасто обликовање: нема

Темељна зона: притесани камен повезан кречним малтером са земљаном испуном.[86]

Зидови: Правилни зидови од притесаног камена повезаног кречним малтером, свуда подједнаке дебљине, око 60 цм.[87]

Подови: У просторији 5 и њеном предворју сачуван је малтерисани под. У осталим просторијама под је земљани. Могуће да је просторија 3 имала под од камених плоча, али оне нису сачуване.[88]

Кров: велики број тегула.[89]

Декор: нема остатака.

Остала опрема: фрагменти равног стакла (са прозорских окана?).[90]

5. ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле: ?

Основа: 22х17м.

Комуникације унутар објекта: само врата на прелазу из просторије 4 у просторију 5

Површина наткривених простора: мин 348.17м2.[91]

Спрат: нема информација

Подрум (корисна површина): нема

Наткривених просторија у приземљу мин. 5

Портици (број): нема

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

[82] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs
[83] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs
[84] Jež, Ž., 1992.,http://istorijskiarhiv.rs http://www.vaza.co.rs
[85] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs
[86] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs
[87] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs
[88] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs
[89] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs
[90] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs
[91] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs

Наводњавање: нема информација

Канализација: нема информација

Терме: нема информација

Тоалети: нема информација

Остала опрема (кухиња, пећи, намештај…): нема информација

Врт: нема информација

Базен: нема

Остало:

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

Зделе, лонци и тањири, углавном нису глеђосане- примерци римске провинцијалне керамике 3.и 4.века. Фрагменти неколико камених посуда већих димензија дебелих зидова, које су служиле као спремишта хране, три ручна камена жрвња за млевење жита. Гвоздени предмети који се углавном срећуу у стамбеним грађевинама: клинови, ножеви са сечивом са једне стране, кључасто двострано сврдло, гвоздена копча са иглом, две гвоздене стрелице, један бакарни суд-зделa са перфорацијом. Фрагмент наруквице од стаклене пасте, једна купаста перлица зелене боје. Римски новчићи из 4.века.[92]

8. ДАТОВАЊЕ

Претходне фазе:

Време грађења: крај 3 века.

Време и знаци и напуштања објекта:

Трајање: од краја 3. до друге половине 4. века. Судећи према налазима новца може се претпоставити да је запустела и разрушена са провалом Гота у осмој деценији 4. века.[93]

9. БИБЛИОГРАФИЈА

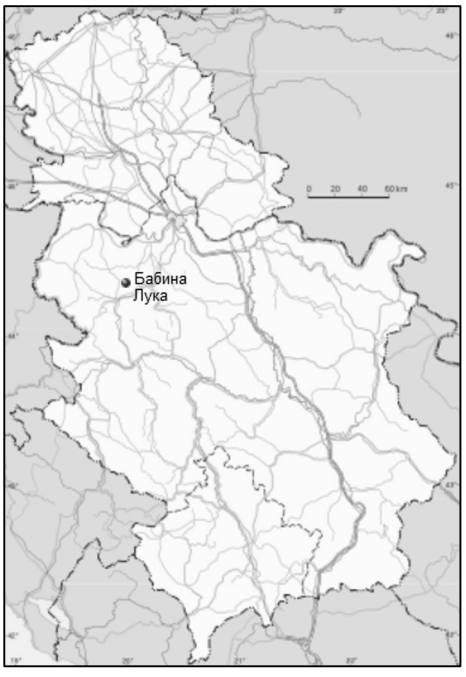
Јеж, Ж., Резултати истраживања касноантичке грађевине у Бабиној луци, Међуопштински историјски архив Ваљево, Гласник 26-27, 1992, 51-72, преузето јуна 2012 са:

http://istorijskiarhiv.rs/sites/default/files/PODACI/materijali/GLASNIK%2026-27/Zeljko%20Jez%20glasnik%2026-27-5.pdf

http://www.vaza.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=93:abaka-tvrava&catid=44:arheologija&Itemid=213, преузето јуна 2012.

10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

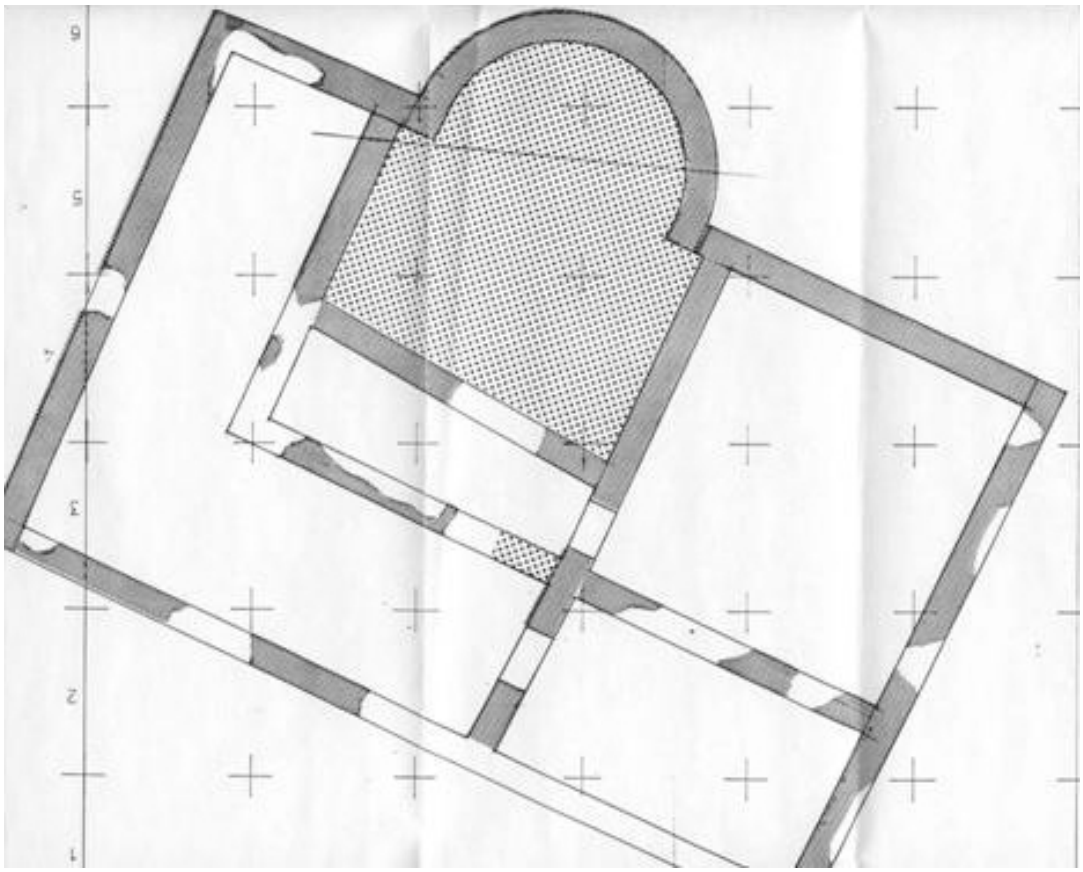
МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

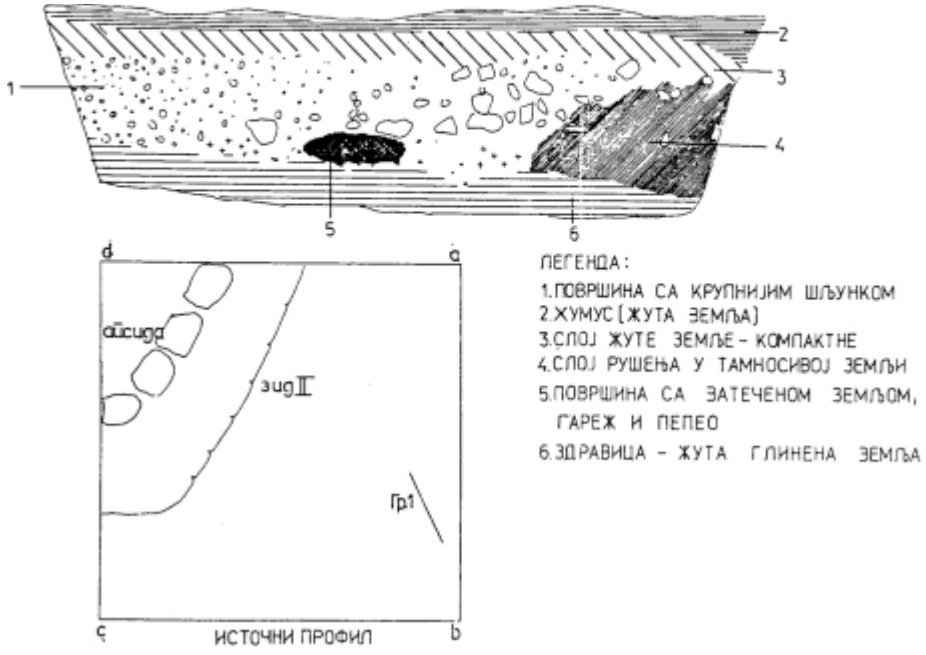
Сл. 12/1, Бабина Лука на мапи Србије

[92] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs
[93] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs

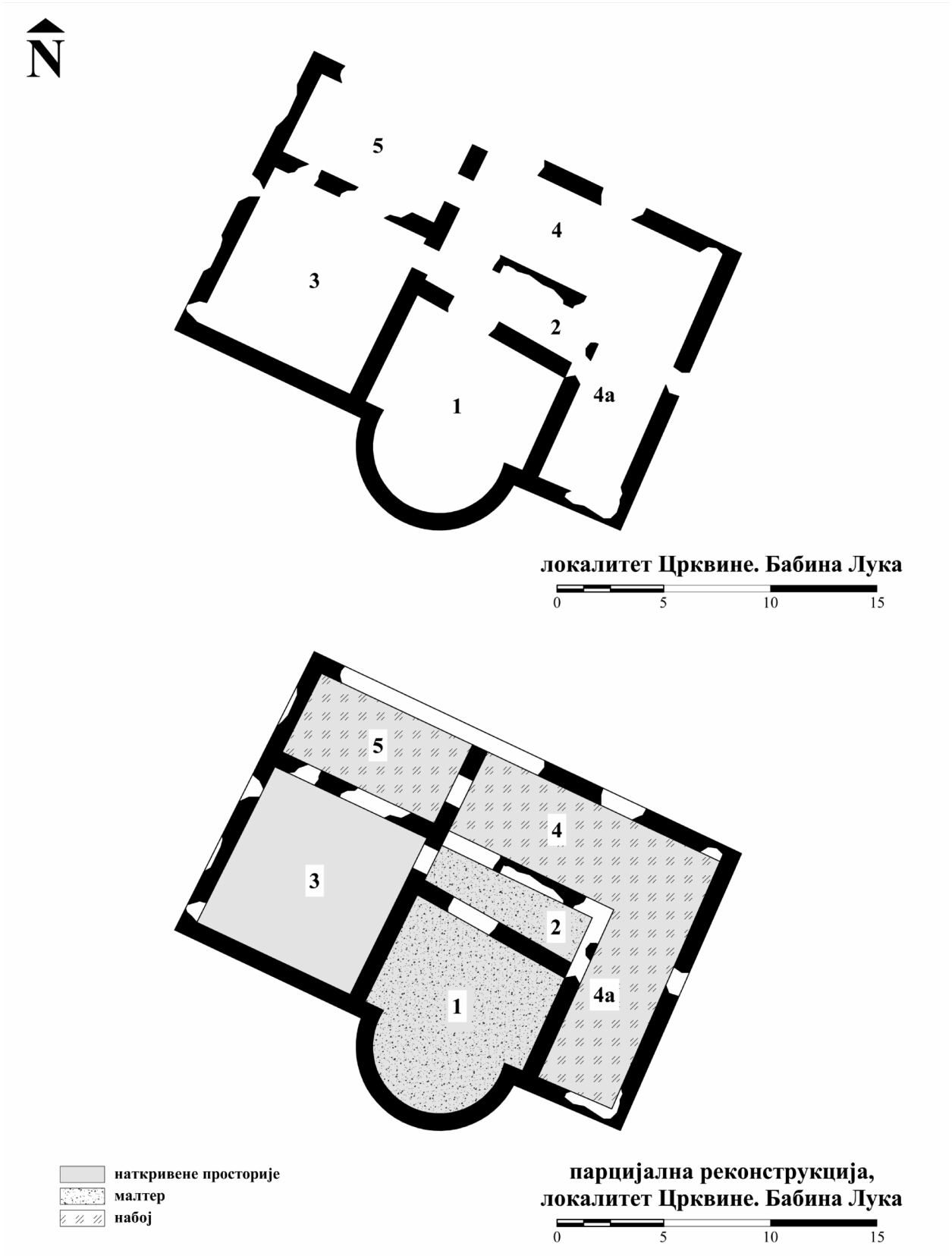
ОСНОВА, ПРЕСЕЦИ ПОСТОЈЕЋИХ НАЛАЗА

Сл. 12/2, Основа објекта у Црквинама, Бабина Лука, документација ЗЗСК Ваљево

Сл. 12/3, Источни профил сонде, документација ЗЗСК Ваљево

Сл. 12/4, Основа и делимична реконструкција грађевине у Црквинама, Бабина Лука
А. Мирић према документацији ЗЗСК Ваљево

ФОТОГРАФИЈЕ

Сл. 12/5, Поглед са севера на просторију са апсидом, документација ЗЗСК Ваљево

АНАЛОГИЈЕ

Видети : *Сл. 11/10, а) Лок. Црквине-Баре, б) Лок. Старо Гробље- Кривељ, с) Лок. Поскурице- Крагујевац*

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

20.јул- 7.август 2002.год.- арх. ископавања.[94]

Руководилац истраживањима: Радивоје Арсић, ЗЗСК Ваљево.

Стање очуваности је лоше, унутрашњост оштећена орањем.[95]

Поузданост извора је велика, са званичног интернет сајта ЗЗСК Ваљево

2. ЛОКАЦИЈА

Црквине, Ровни, Ваљево, Колубарски Округ

На 17км западно од Ваљева, поред новог будућег пута ка Бајиној Башти. Смештен је у брдско-планинском пределу на заравњеном брегу надморске висине око 550м.[96]

Положај у односу на окружење у доба антике: ?

Површина локалитета: истражена површина од око 300м^2, површина објекта 12х22м.

Дубина културног слоја: плитко

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: у околини нису регистровани остаци других зграда од чврстог материјала, што не искључује постојање дрвених објеката.[97]

Уличне комуникације: нису откривене.

Фасаде и улази: нису сачувани.

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Облик терена: зараван на брегу

Спољни зидови ширине 0.68м, вероватно бондручна конструкција. Како је зграда изгорела у пожару, нису пронађени остаци лепа који бу указивао на набој и бондручну конструкцију. Није откривен ни један камен нити фрагменат опеке којим би зид могао бити озидан.

Преградни зидови ширине 0.55м, вероватно бондручна конструкција

Темељи од необрађеног кречњака и малтера у сухозиду. Основу темеља чини подлога од једног реда кречњачког камена промера 10 до 15цм. Преко ње су сазидана 2 или 3 реда крупнијег необрађеног камена промера 30 до 60цм. Са спољне стране је ређан крупнији камен тако да формира ивицу зида, простор између њих је попуњаван ситнијим каменом промера 5 до 15цм и земљом. Малтер је у веома лошем стању, откривен само међу камењем последњег реда у зидовима. Темељење је плитко, у слоју жуте иловаче.[98]

Подови:

Просторија 2: под од набијене земље.

Просторија 3: сачуван је део пода уз северозападни угао на површини од око 3м2, га два реда облутака промера од 10 до 30цм, поређана у два нивоа са набијеном земљом између њих.

Под грађевине у тренутку градње је био издигнут у односу на нивелету спољног терена око 20 цм.[99]

Кров: фрагменти кровних опека- *tegulae*

Декор: нема

Остала опрема: нема

5. ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле: ? око 300м^2

[94] www.vaza.co.rs
[95] www.vaza.co.rs
[96] www.vaza.co.rs
[97] www.vaza.co.rs
[98] www.vaza.co.rs
[99] www.vaza.co.rs

Основа: четвороугаона, 12х22м.

Комуникације унутар објекта: непознате.

Површина наткривених простора:

Спрат: вероватно није било спрата (лоши темељи)

Подрум: без подрума

Наткривених просторија у приземљу: мин. 4

Портици (број): ?

Површине просторија намењених другим активностима (не становању): ?

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ ПРОСТОРНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање: Нема података

Канализација: Нема података

Терме: Нема података

Тоалети: Нема података

Остала опрема (кухиња, пећи, намештај…): крхотина лонца у просторији 3 због чега се претпоставља да је се она користила за кување (?)[100]

Врт, Базен: Нема података

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

На каменом поду просторије 3 откривен је in situ један лонац, поломљен падом кровне или тидне конструкције.[101]

8. ДАТОВАЊЕ

Претходне фазе: пре подизања римске грађевине на овом месту вероватно налазио тумул из позног бронзаног доба.[102]

Време грађења: прва половина 3.века (по налазима новца).[103]

Време и знаци и напуштања објекта: страдала у пожару, вероватно у нападу Маркомана и Квада након 254.год.

Трајање: вероватно је веома кратко била у употреби

9. БИБЛИОГРАФИЈА

http://www.arheologija.narod.ru/a4istrazivanja/1vesti/2002-09-07-valjevo.html, преузето јун 2012

http://www.vaza.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=96:abaka-tvrava&catid=44:arheologija&Itemid=213, преузето јун 2012

10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

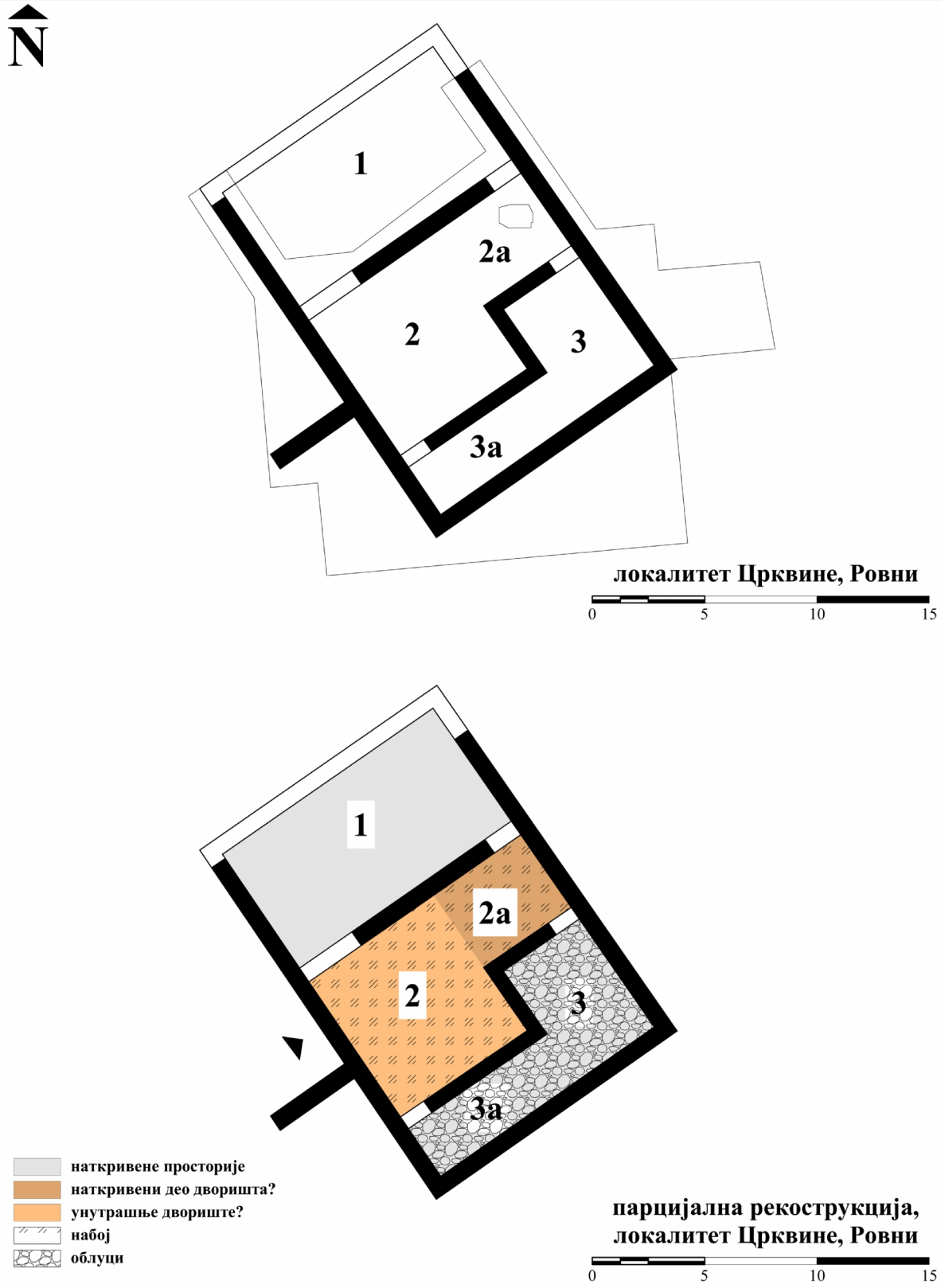
МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

Сл.13/1, Ровни на мапи Србије

[100] www.vaza.co.rs
[101] www.vaza.co.rs
[102] www.vaza.co.rs
[103] www.vaza.co.rs

ОСНОВА И РЕКОНСТРУКЦИЈА

Сл.13/2 и Сл.13/3, Основа и делимична реконструкција грађевине на локалитету Црквине, Ровни, А. Мирић према документацији ЗЗСК Ваљево

ФОТОГРАФИЈЕ

Сл.13/4, Локалитет Црквине, документација ЗЗСК Ваљево

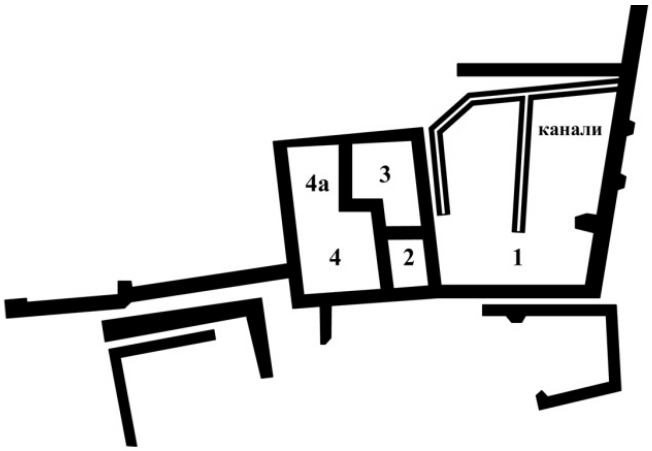
Сл.13/5, Поглед на објекат са истока, документација ЗЗСК Ваљево

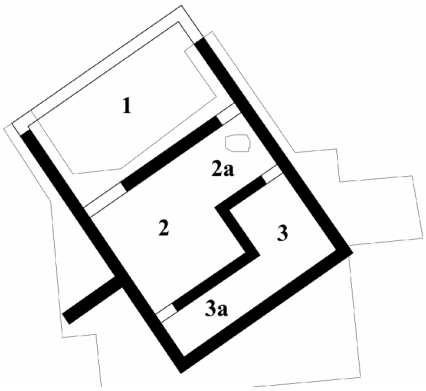
Сл.13/6 и Сл.13/7, Детаљи темељне конструкције, документација ЗЗСК Ваљево

АНАЛОГИЈЕ:

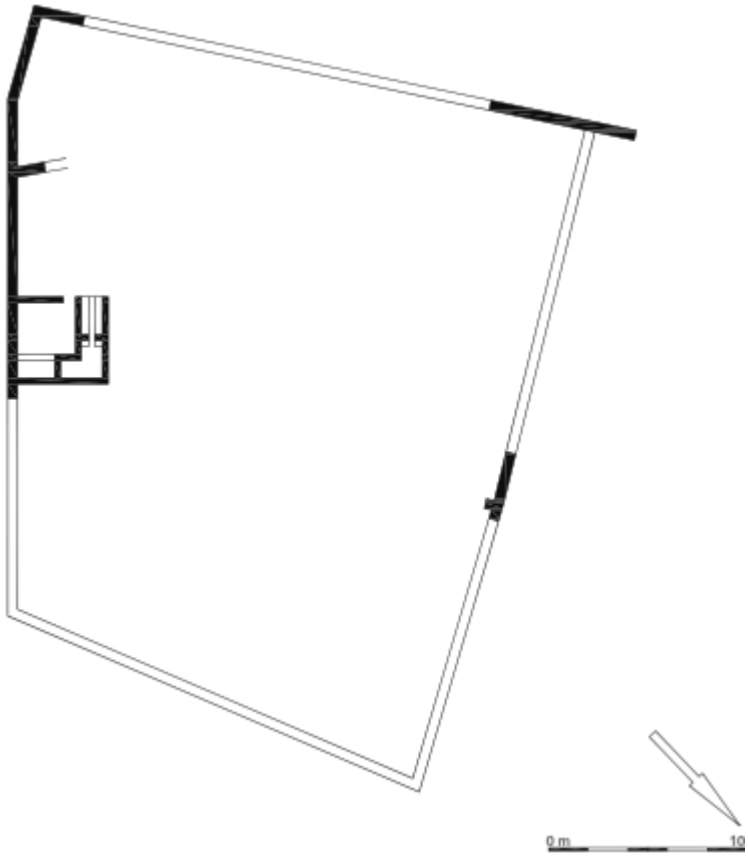
Каменитица- Моравиште

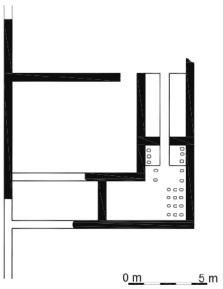

Црквине- Ровни

Лисичићи код Коњица

Сл .13/8, а) Каменитица- Моравиште, цртеж А. М, б) Ровни- Ваљево, цртеж А. М, ц) Лисичићи код Коњица према*: А. Бусулаџић, 2011, 233, табла 15б*

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

1949.год.-локалитет је евидентиран.[104]

1996.год.- откривени трагови апсиде у западном делу локалитета

2005.год.- мања сондажна истраживања, откривен део просторије са апсидом пречника око 4.5м, оријентације југозапад-североисток.[105]

2006.год.- обављена геоелектрична мерења.[106]

новембар 2008.год.- археолошка истраживања, откривен велики део југоисточне половине просторије са апсидом и мањи делови две бочне просторије.

Руководилац истраживањима: Радивоје Арсић, ЗЗСК Ваљево, НМ Ваљево

Стање очуваности зидова виле је изузетно добро, упркос траговима рецентног уништавања од стране власника њива и дивљих археолога.

Поузданост извора је велика.

2. ЛОКАЦИЈА

Локалитету Анине у селу Ћелије, општина Лајковац, Колубарски округ

Локалитет Анине је на око 1км јужно од ушћа реке Љиг у Колубару, на речним терасама окренутим ка реци Љиг, на надморској висини од око 120м.[107]

Положај у односу окружење у доба антике: ? На околним парцелама је регистрована велика количина грађевинског материјала- шута, камена, уситњене опеке и остатака покретних археолошких налаза, откривених приликом обраде земље.[108]

Површина локалитета је око 50 ha

Дубина културног слоја: зидови се појављују веома плитко испод површине тла.

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: На простору око Колубаре откривени су трагови римских вила из Јабучја и Скобаља. Према авио снимку и остацима видљивим у ораницама на терену и у непосредној близини описаних објеката постоји више грађевина чију је намену немогуће прецизно дефинисати.

Уличне комуникације: На територији Ћелија откривени су трагови римског пута који се пружао дуж Љига и спајао долину Колубаре са Рудником.

Фасаде и улази: Нису сачуване.

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Облик терена: терен у благом паду.

ЈУГОЗАПАДНИ КОМПЛЕКС

Носећи зидови ширине 0.9м и висине до 1.5м зидани у техници *opus incertum* од ломљеног кречњака везаног кречним малтером и са тесаницима сиге у угловима просторија. Дубљина темеља је 1.3м. Од просторије до просторије, зидови су били омалтерисани малтером различитог квалитета.

ЈУГОИСТОЧНИ КОМПЛЕКС

Носећи зидови ширине 0.9м и очуване висине изнад коте пода од 0.75м до 1.5м, зидани у техници *opus incertum* од ломљеног и притесаног камена. Са спољне стране југозападног зида налази се пиластар 0.5м x 0.62м.

[104] Ž., P., Petrović, 1949, 216
[105] Jež, Starović, 1994, 376
[106] T. Pešterac, 2010, 237
[107] R. Arsić, E. Čebašek, 2004-5, 68
[108] R. Arsić, 2009, 88

Зид апсиде дебљине 1.4м до 1.53м, очуване висине 1.5м до 2 m, зидан истом техником као зид у броду. Зид апсиде је са спољне стране ојачан са четири пиластра. Пиластри између наоса и апсиде зидани су отесаним комадима сиге. Апсида је била засведена тесаним комадима сиге и опеком 34x26x5см.

Кров: Пронађена велика количина фрагментованих кровних опека на целој локацији.

Декор:

Остала опрема: У великој просторији са апсидом југоисточног комплекса испод слоја квалитетног малтера наливеног преко квадратних опека 52x52x7cm, пронађени су стубићи хипокауста од отесане сиге, камена или опеке 24x24см на међусобном растојању 20 и 40см.

5. ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле и основе: нису утврђене границе

Површина наткривених простора: ?

Спрат: ?

Подрум (корисна површина): не

Портици (број): ?

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ ПРОСТОРНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање, канализација: ?

Терме, тоалети, остала опрема: ?

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

метални врч без очуване дршке, метални ножић, фрагменти римског стакла, удица, три калема израђена од керамике, изузетни примерци фрагментоване римске terra sigilata-е, лошија монохромна керамика
на десетине комада истопљене оловне згуре. Бројни нумизматички налази из раздобља од Константина Великог до Валентинијана III.[109]

8. ДАТОВАЊЕ

Време грађења: Према серији новца на поду грађевине су подигнуте почетком 4.века

Време и знаци и напуштања објекта: зграде спаљене (у неким зонама је на око 10cm од пода регистрован10 cm дебео слој гарежи) након 379.год. и порушене од стране Гота и савезника после 380.год.[110]

9. БИБЛИОГРАФИЈА

Арсић, Р., Истраживање касноантичке виле на локалитету „Анине“ 2008. године, *Гласник ДКС*, 33, 2009, 88-90

Арсић, Р., Чебашек, Е., Сондажна истраживања локалитета Анине у селу Ћелије, општина Лајковац, *АП* 2/3, 2004/2005, 68-71

Јеж, Ж., Старовић, А., Археолошки локалитети у Ваљевском крају, *Ваљевац*, Ваљево, 1994, 369-381

Петровић, Ж., П., *Шумадијска Колубара (Централна Србија)*, Ур. Радовановић, В., С., Београд, 1949.

Пештерац, Т.,м*огућности примене геоелектричне проспекције у проучавању римске архитектуре на примеру виле рустике, локалитет „Анине“ код Лајковца*, магистарски рад, одбрањен на Филозофском факултету у Београду, 2010, необјављен текст

Станковић-Пештерац, Т., Резултати геоелектричне проспекције виле рустике на локалитету Анине код Лајковца, *Зборник НМ- серија: Археологија*, 2011, бр. 20-1, 503-528

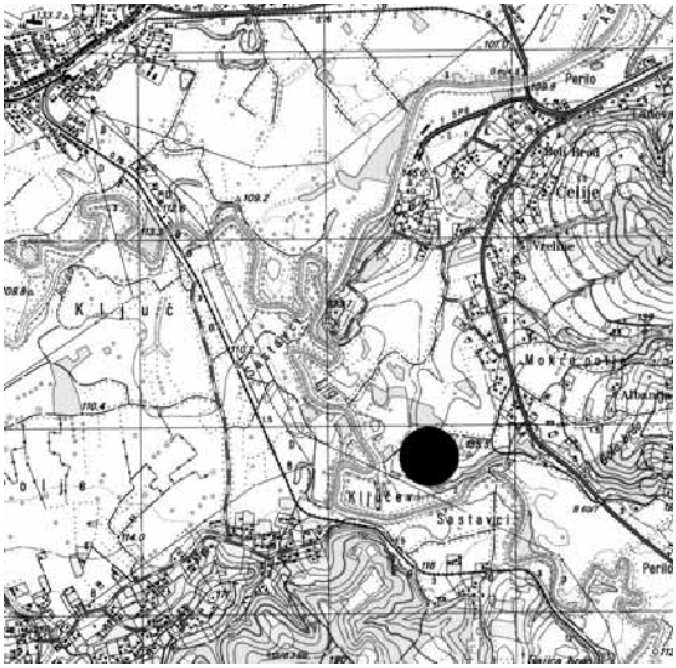
[109] У деловима преузето из Арсић, Р., Чебашек, Е., 2004/2005, 70-71
[110] Р. Арсић, Е. Чебашек, 2008, 71

10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

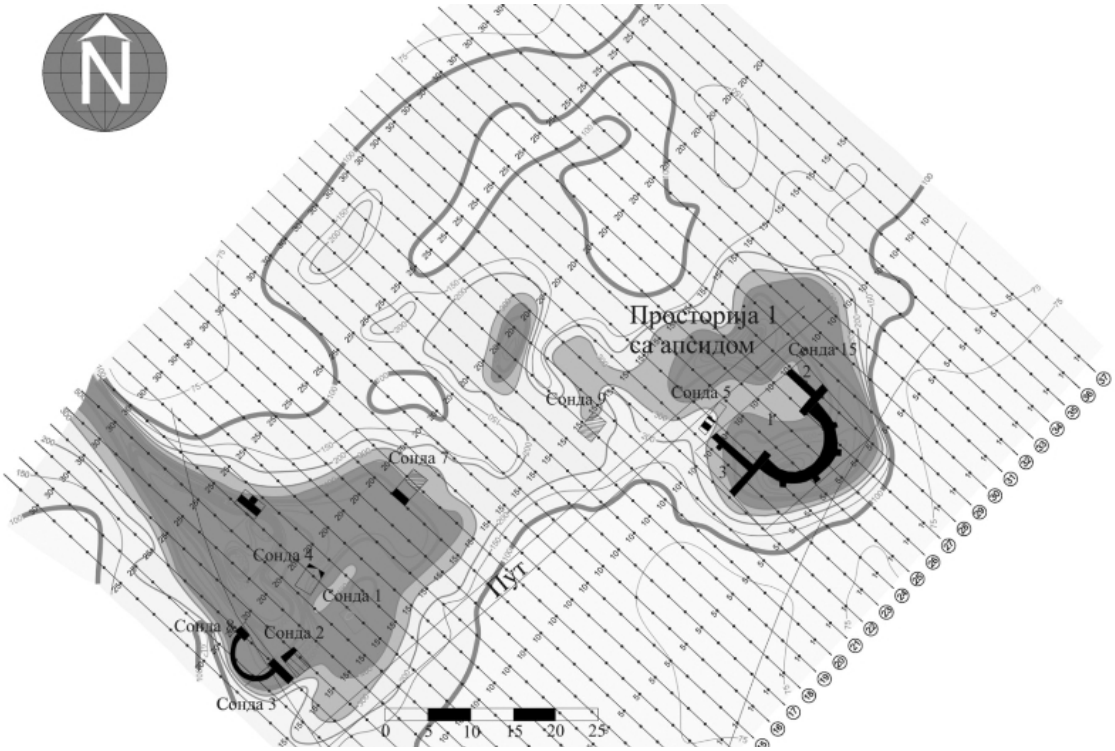
МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

Сл. 14/1, Ћелије на мапи Србије

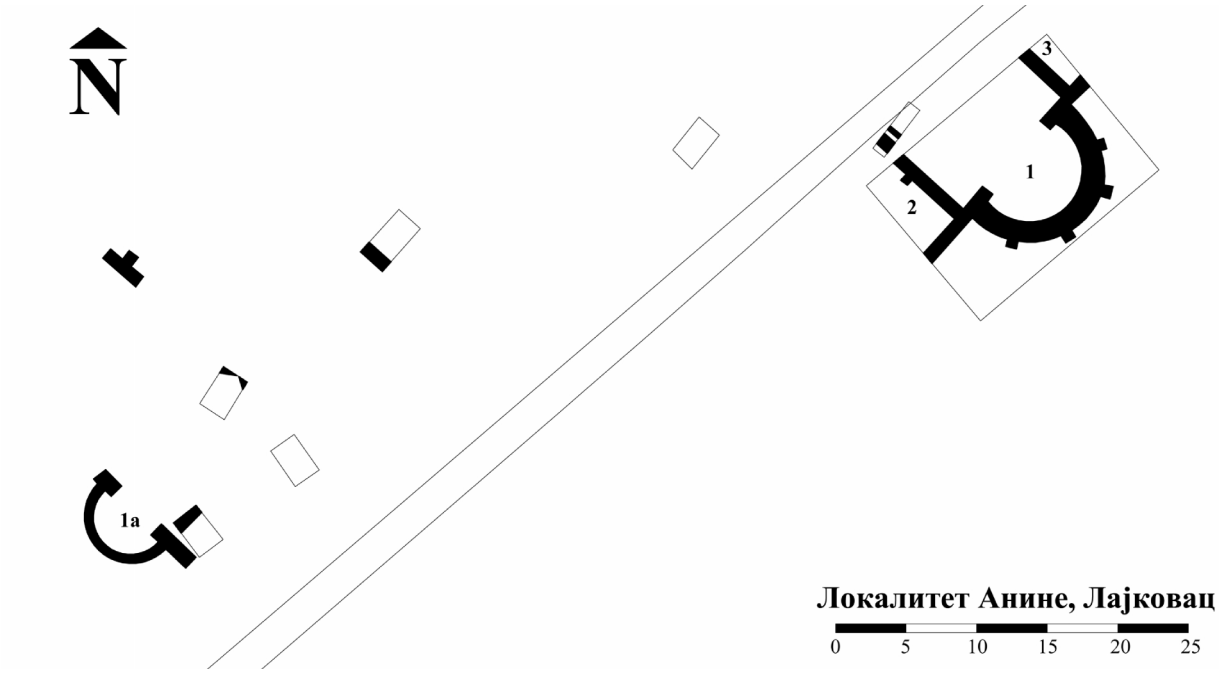

Сл. 14/2, Анине на топографској мапи региона

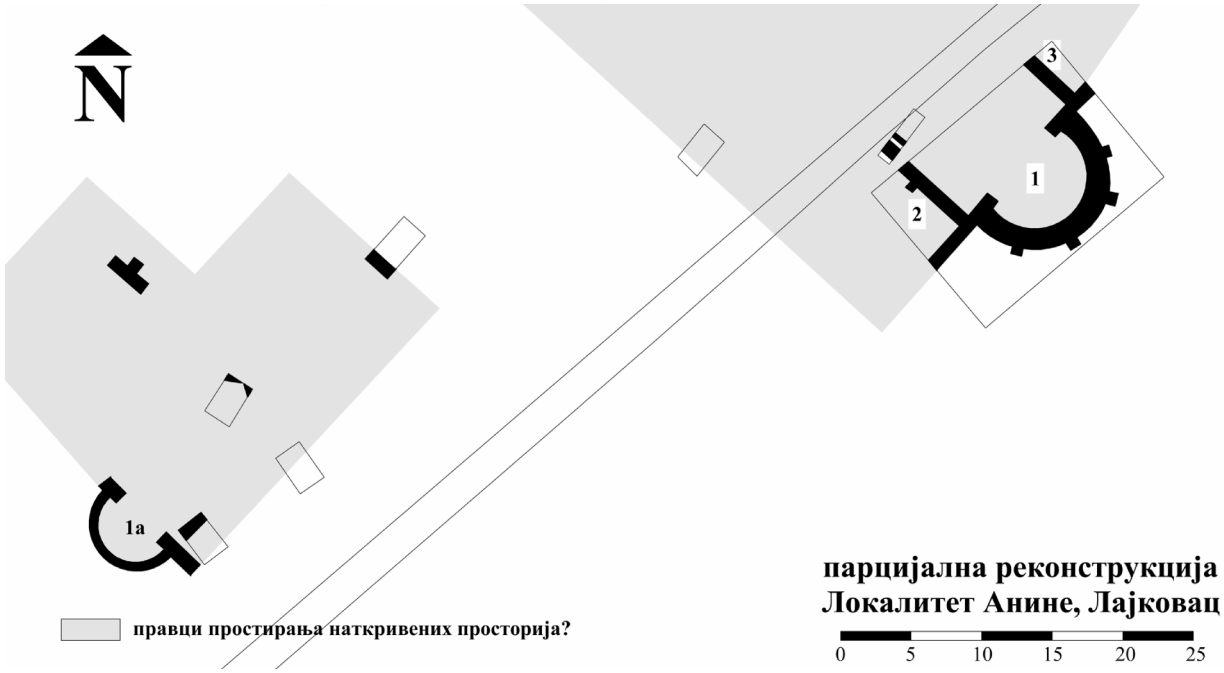
Сл. 14/3, Резултати геоелектричних испитивања уклопљени са резултатима археолошких ископавања, Т. Пештерац 2011, 526, Табла X

ОСНОВА, ПРЕСЕЦИ ПОСТОЈЕЋИХ НАЛАЗА

Сл. 14/4, Ситуација истраженог дела локалитета, А. Мирић према Арсић, 2009, 89

РЕКОНСТРУКЦИЈА

Сл. 14/5, Покушај реконструкције могућих праваца простирања зграда, А. Мирић према Р. Арсић, 2009, 89 и Т. Пештерац 2011

ФОТОГРАФИЈЕ

Сл. 14/6, Део апсиде југозап. комплекса, Арсић 2005, 69, сл. 4

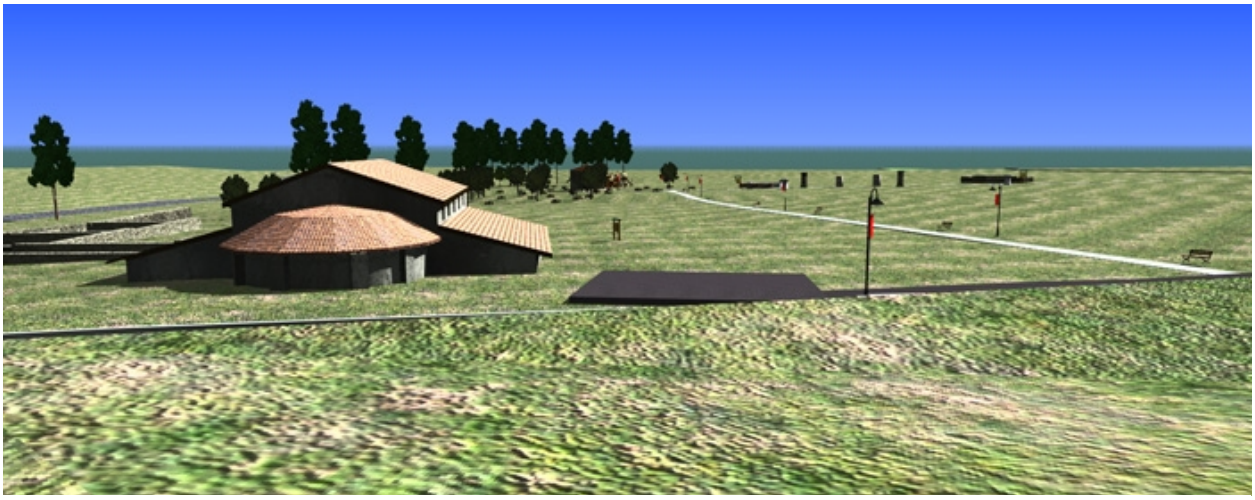
Сл. 14/7, Апсида у југоисточном комплексу, Арсић 2009, 89

Сл. 14/8, Просторија са апсидом, југоисточни комплекс

Сл. 14/9, Просторије у југоисточном комплеку, Арсић 2009, 90

Сл. 14/10, Хипотетичка реконструкција југоисточног комплекса, ЗЗСК Ваљево

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

1962.год.-евидентирани остаци римске зграде.

јесен 1985.год.-систематско археолошко истраживање.[111]

Руководилац истраживањима: Ј. Бућић и П. Петровић

Стање је лоше, зидна маса је у највећем делу повађена до темеља, план објекта се на неким деловима реконструише само у отиску. [112]

Поузданост извора је велика.

2. ЛОКАЦИЈА

Земљиште Јевтића Луке, Вишесава, Бајина Башта, Златиборски Округ

Локалитет се налази на благој падини, при врху плодног левкастог усека окренутог широм страном према бајинобаштанском пољу и Дрини.

Положај у односу на окружење у доба антике: Античко насеље у Скеланима (римски муниципијум чије име није познато), које се налази преко пута савремене Бајине Баште, могло је захватати простор са обе стране Дрине. На страни Дрине на којој се налази разматрани локалитет нема значајнијих насеља.

Површина локалитета око 360м^2 (25х14.5м)

Дубина културног слоја: подови готово да су у нивоу са савременим тереном

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: северно од објекта могли су постојати други објекти, будући са се на целом овом простору налази уситњени грађевински шут.

Уличне комуникације: нису откривене

Фасаде и улази: нису сачувани

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Облик терена: терен у благом паду

Темељи грађени у сухозиду. Максимална величина камена 20х25цм. Преко сухозида је набацан ситни ломљени камен преко кога је у нивелети пода насут танак либажни малтерни слој којим је нивелисана горња површина темељног дела зида. Темељене плитко, у зеленкастој шљунковитој здравици. [113]

Зидови од ломљеног, а уз ивицу притесаног камена, заливаног малтером уједначене дебљине 0.5-0.6м. Унутрашњост испуњавана трпанцем.[114]

Зид апсиде од ломљеног камена заливеног малтером, дебљине 0.5м, са унутрашње стране премазан слојем малтера дебљине 3цм, преко ког постоје остаци још једног слоја малтера црвенкасте боје. Дубина темеља зида апсиде је 0.5м.[115]

Преградни зидови (у просторији 3) дебљине 20-30цм, плитко фундирани у самом поду просторије. Приликом чишћења њихових темељних остатака налазило се на малтер и ситније комадиће туцане опеке.

Подови

Собе 1, 3, 4а и 5: малтерски премаз црвенкасте боје, дебљине 4-5цм, на површини заглачан, у супструкцију пода уграђен је ситнији ломљен камен на здравици. Од просторије до просторије разликује се дебљина супструкције.[116]

[111] Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 33
[112] Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 35
[113] Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 35
[114] Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 35
[115] Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 35
[116] Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 35

Собе 2 и 4: завршни слој пода је од облутака и ломљеног камена заливених неравним малтерским премазом преко супструкције од ломљеног камена у сухозиду у дебљини 12-20цм. Супструкција је служила као изолација од влаге.[117]

Соба 4а: пронађена је масивна плоча оштрих ивица, дебљине 10-12цм, са заглачаном горњом површином, димензија 5x3.2м. Субструкцију плоче чине већи облуци изнад којих је разливен малтер. Уз ивице је канал у малтеру ширине 5 до 11цм, вероватно за прихватање течности.[118]

Кров: фрагменти *tegulae* и *imbrices*

Декор: осим слоја црвенкастог малтера на унутрашњој страни зида веће апсиде, нема остатака декора

Остала опрема: нема

5. ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле:

Основа: четвороугаона са 2 апсиде, површине 320 м^2

Комуникације унутар објекта: непознате

Површина наткривених простора:

Спрат: нема информација

Подрум (корисна површина): без подрума

Наткривених просторија у приземљу (корисна површина):

Портици (број): нема информација

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ ПРОСТОРНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање, канализација: ?

Терме, тоалети: ?

Остала опрема (кухиња, пећи, намештај…): ?

Врт, Базен: нема података

Остало:

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

?

8. ДАТОВАЊЕ

Претходне фазе:

Време грађења: вероватно у 2.-3.век када је настао највећи број камених споменика у околини.[119]

9. БИБЛИОГРАФИЈА

Бућић, Ј., Петровић, П., Римска вила у Вишесави код Бајине Баште, *Ужички зборник*, 15, 1986, 23-42

10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

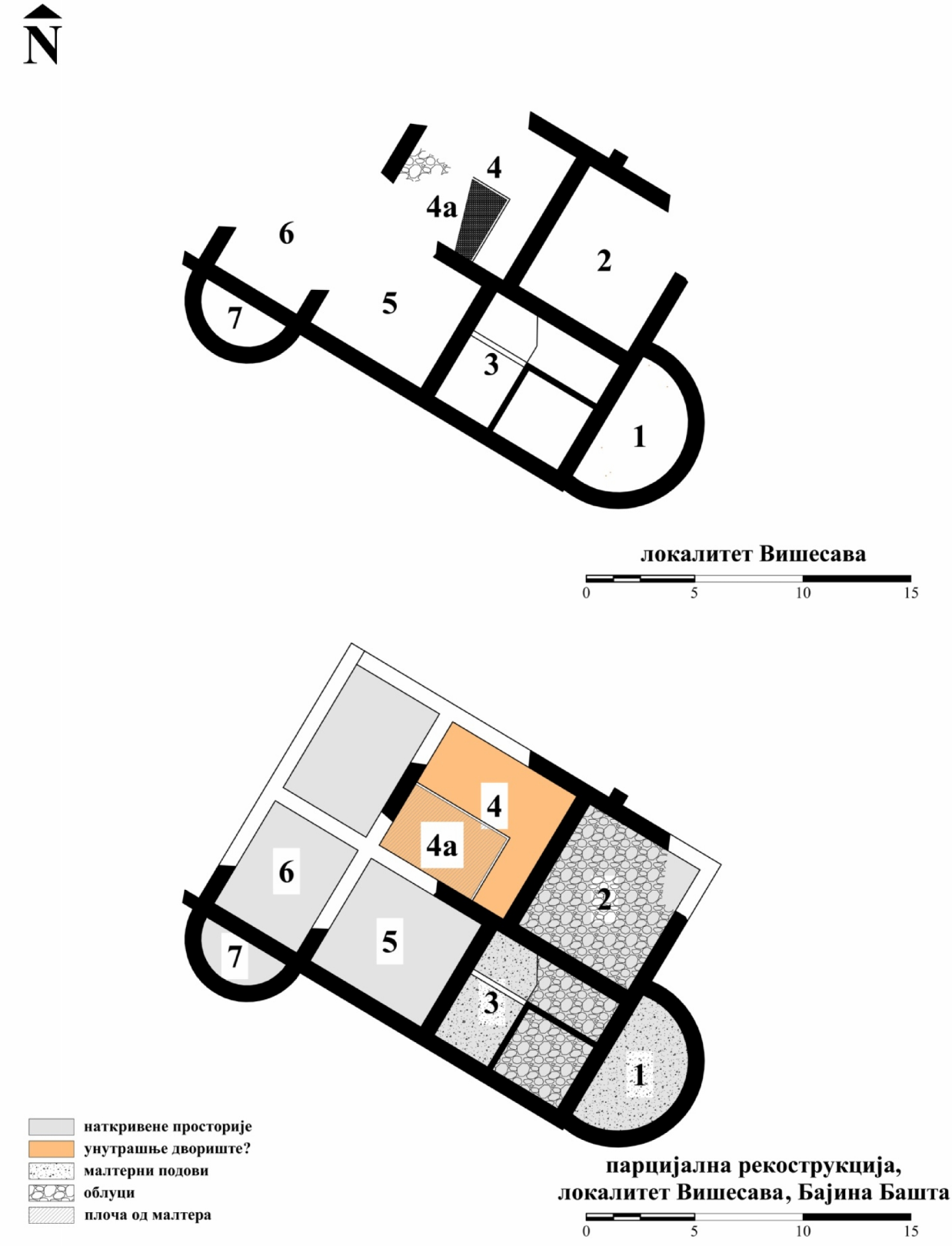
МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

Сл. 15/1, Вишесава на мапи Србије

[117] Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 36
[118] Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 38
[119] Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 35

ОСНОВА И РЕКОНСТРУКЦИЈА
ПОСТОЈЕЋИХ НАЛАЗА

Сл. 15/2 и Сл. 15/3, Основа и реконструкција грађевине у Вишесави,
А. Мирић према Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 33

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

1977. и 1978.год.- заштитна археолошка ископавања пре којих су извршена геофизичка истраживања.

Стање: ?

Руководилац истраживањима: ?

Поузданост извора је велика

2. ЛОКАЦИЈА

Локалитет Старо Гробље, Кривељ, близу Бора, Борски округ, Тимочка Крајина

У залеђу планина Велики крш и Црни врх, на месту интензивних рударских активности, а недалеко од Криваљске реке која ово подручје чини плодним и погодним за сточарство, у оквиру заштитних истраживања подручја рудника бакра из Кривеља

Површина локалитета: ?

Дубина културног слоја: ?

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Уличне комуникације: нема информација

Фасаде и улази: улаз с југа?

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта, терасасто обликовање: нема

Зидови, кров: **?**

Подови: сачувани само у фрагментима на основу којих се може закључити да је највећи број просторија имао малтерне подове

5.ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Основа: 19x16м, североисток- југозапад

Комуникације унутар објекта: нису сачуване, али се на основу централно позиционираног ходника и прекида зида на јужној фасади може претпоставити да се у зграду улазило с југа, а осталим собама приступало проласком кроз ходник

Површина наткривених просторија: 19x16м

Спрат, подрум: нема

Наткривених просторија у приземљу: 6

Спољашњи трем: не

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање, канализација: ?

Терме, **тоалети**: нема информација

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

бронзана фигура Венере, уломци глеђосане керамике, крстаста фибула, фрагменти керамичких лампи, налаз бронзане наруквице са танко урезаним стилизованим представама змијских глава.[120]

8. ДАТОВАЊЕ

Претходне фазе: трагови живота из старијег и млађег гвозденог доба

Грађење и трајање: краја 3. -крај 4.века.[121]

9. БИБЛИОГРАФИЈА

М. Јевтић, Керамика старијег и млађег гвозденог доба са налазишта „Старо гробље“ у Кривељу код Бора, *ЗНМ*, 16/1, Београд, 1996, 129-141

А. Јовановић, *Бор и околина у праисторији, антици и средњем веку*, Бор, 2004

О. Илић, *Пољопривредна производња у римским провинцијама на тлу Србије од 1. до прве половине 5. века*, докторска дисертација одбрањена 2012. на Филозофском факултету у Београду, 109- 110

[120] Из О. Илић, 2012, 109- 110, према: А. Јовановић, 1978, 23-25

[121] М. Јевтић, 1996, 131

10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

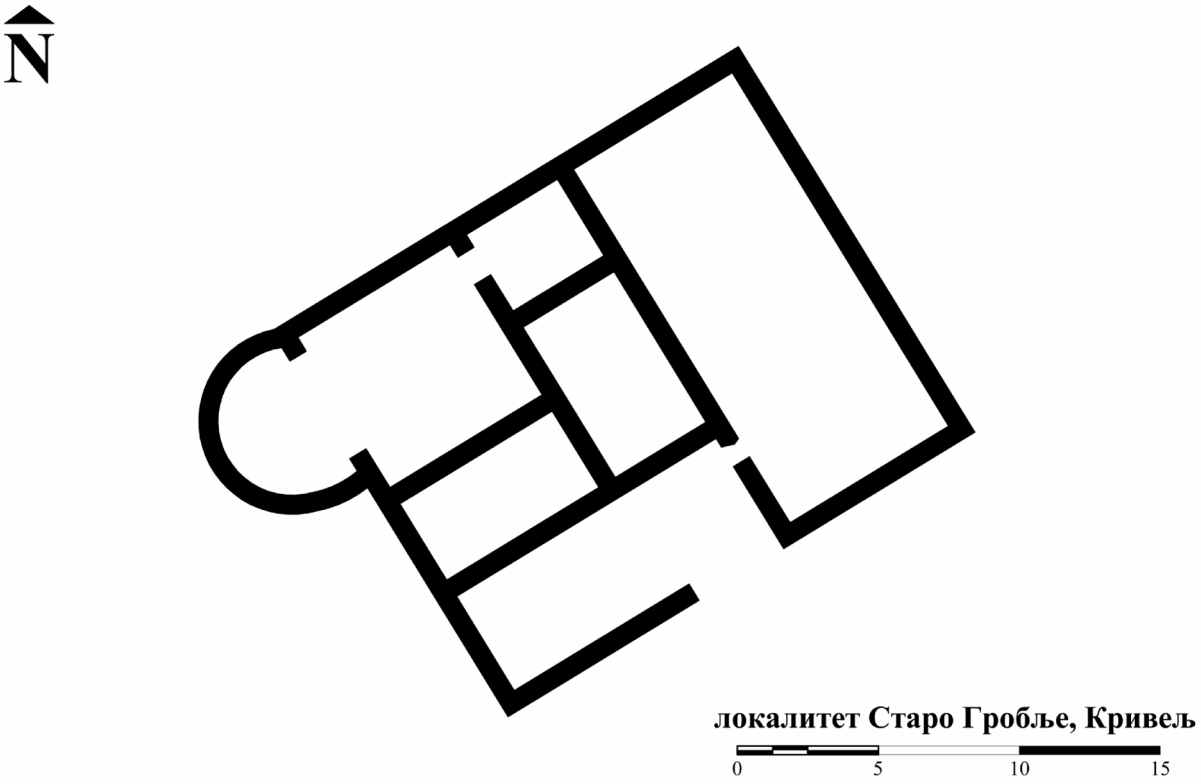
МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

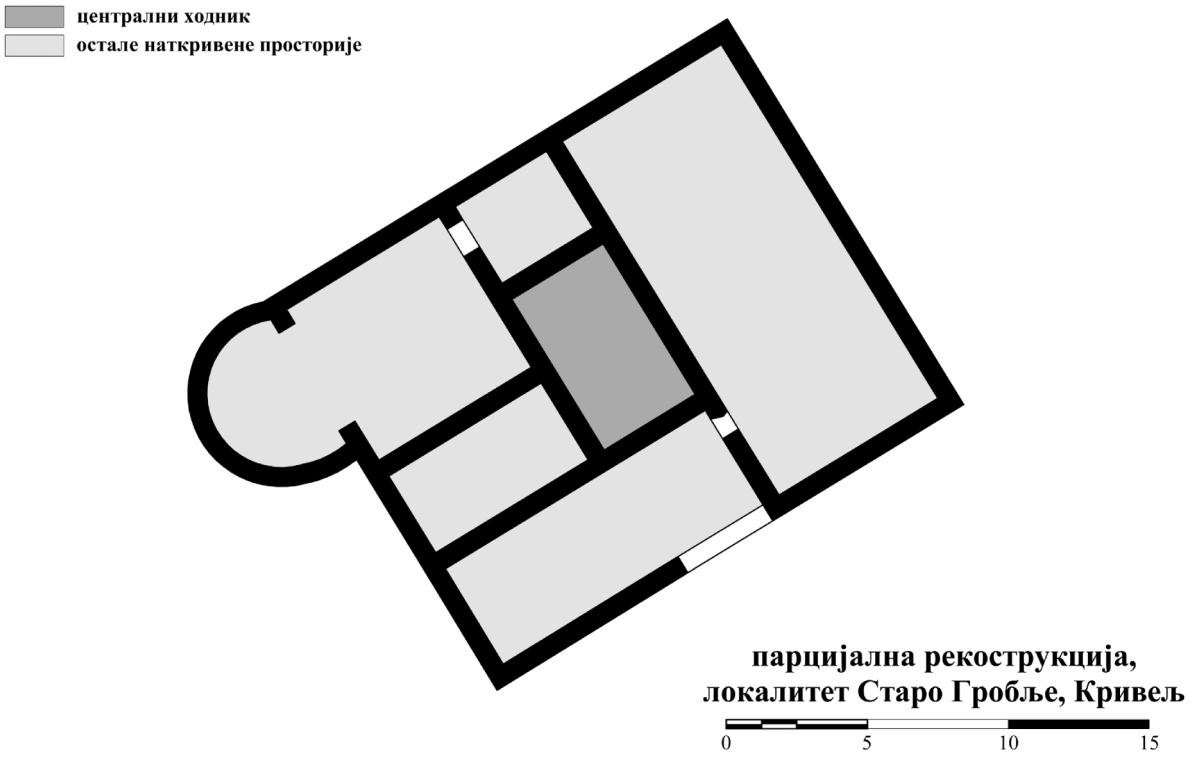

Сл. 16/1, Кривељ на мапи Србије

ОСНОВА

АНАЛОГИЈЕ, Видети: *Сл.. 11/10*

Сл. 16/2 и Сл. 16/3 , Основа и покушај реконструкције основе грађевине са локалитета Старо Гробље код Кривеља, А. Мирић према О. Илић, 2013.

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

септембар - новембар 2004.год.- заштитно истраживање локалитета поводом реконструкције пута између Соко Бање и Бованског језера, према Алексинцу.

Стање: по откривању веома лоше, сачувани само први редови темељне конструкције

Руководилац истраживањима: ЗЗСК Ниш

Поузданост извора: велика

2. ЛОКАЦИЈА

Локалитет Св. Вартоломеј, Требич, општина Соко Бања, Зајечарски округ.

На Требичком пољу, око 5км западно од Соко Бање, у непосредној близини чесме Милоша Обреновића

Површина локалитета: ?

Дубина културног слоја: плитко

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Према казивању мештана који су током обраде терена проналазили остатке римске опеке, постоје индиције да се у непосредној близини налази још неколико грађевина сличних откривеној римској кући.

Уличне комуникације: недалеко од римског пута који је пролазио десном страном Мораве од Сингидунума према Наису скретао долином Моравице, поред Президиум Помпеа (*Praesidium Pompei,* данашњег насеља Бован), клисуром до југозападног дела Сокобањске котлине, одакле је кроз насеље Грампиана (*Grampianna,* данашњи Липовац) водио према Наисусу

Фасаде и улази: Улаз је био са јужне стране

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација двориштa, терасасто обликовање: нема

Темељи: од камена повезаног малтером. Уз ивицу темеља били су поређани крупнији комади, док је облуцима и уломцима испуњен простор између ивица.

Подови: Трагови подова нису пронађени

5.ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Основа: 24x16м, исток- запад

Комуникације унутар објекта: Улаз је био са јужне стране, а испред улаза је био трем. Из трема се улазило у централни ходник који омогућавао комуникацију између две просторије на источној и две на западној страни

Површина наткривених просторија: 24x16м

Спрат, подрум: нема

Наткривених просторија у приземљу: мин. 6

Спољашњи трем: да

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање, канализација: ?

Терме, т**оалети**: нема информација

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ: ?

8. ДАТОВАЊЕ

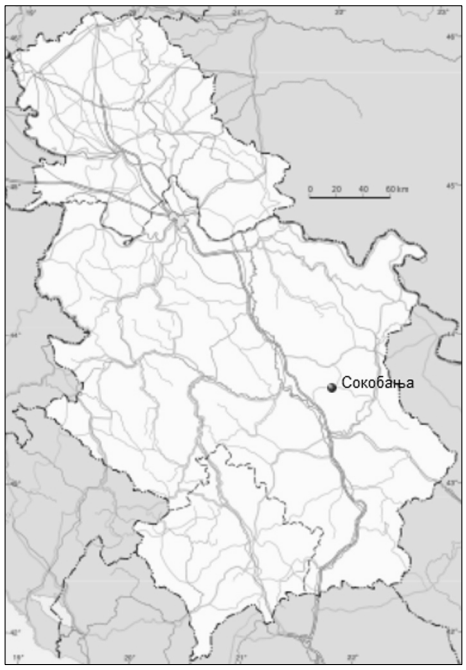
Претходне фазе: Најстарији налази на овом локалитету потичу из доба неолита, док су из римског периода пронађене гробнице из 2.и 3.века

Грађење и трајање: крај 3. -крај 4.века

9. БИБЛИОГРАФИЈА

Резултати истраживања ове грађевине никада нису публиковани. Сви подаци

наведени у тексту резултат су анализе теренске документације ЗЗСК Ниш и разговора са археологом Тонијем Чершковим коме се најискреније захваљујем на посвећеном времену и разговору у коме је са мном несебично поделио своја запажања

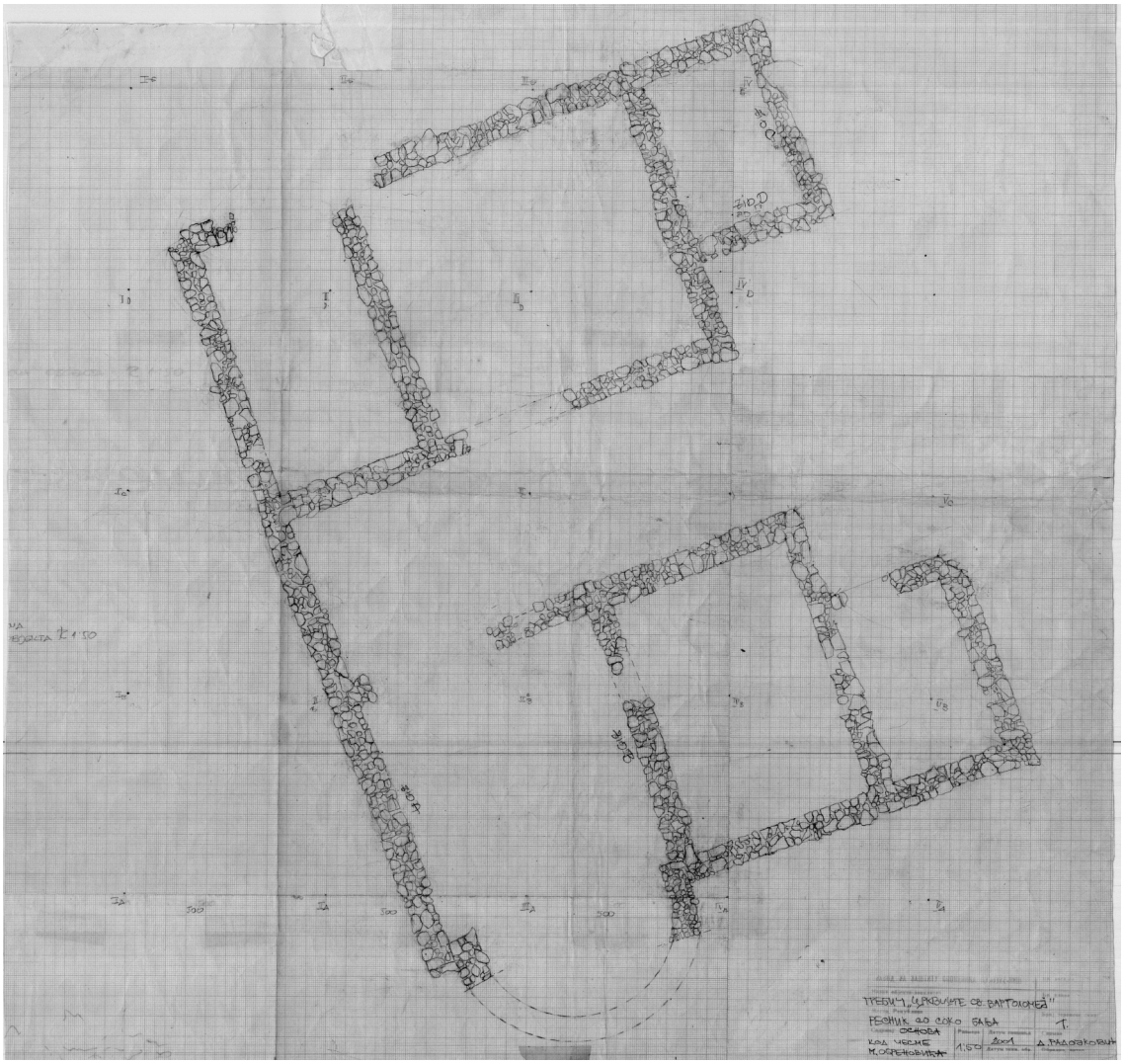

Сл. 17/1, Соко Бања на мапи Србије

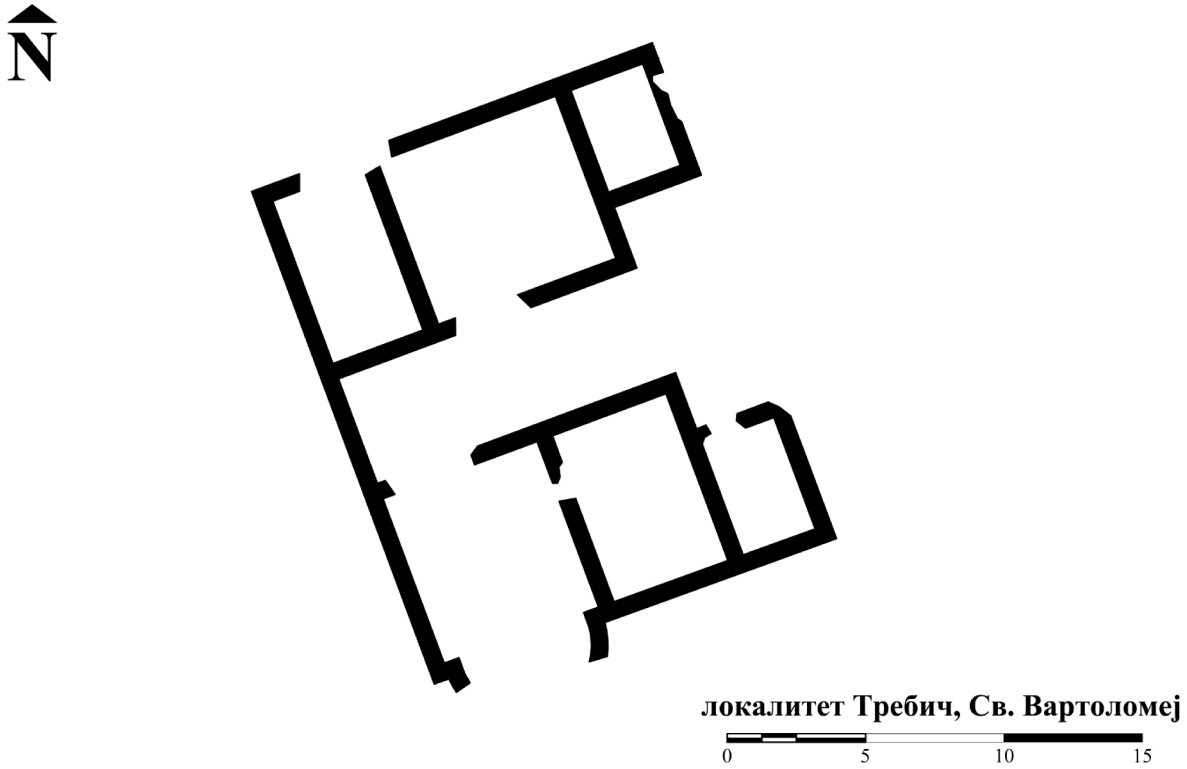
10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

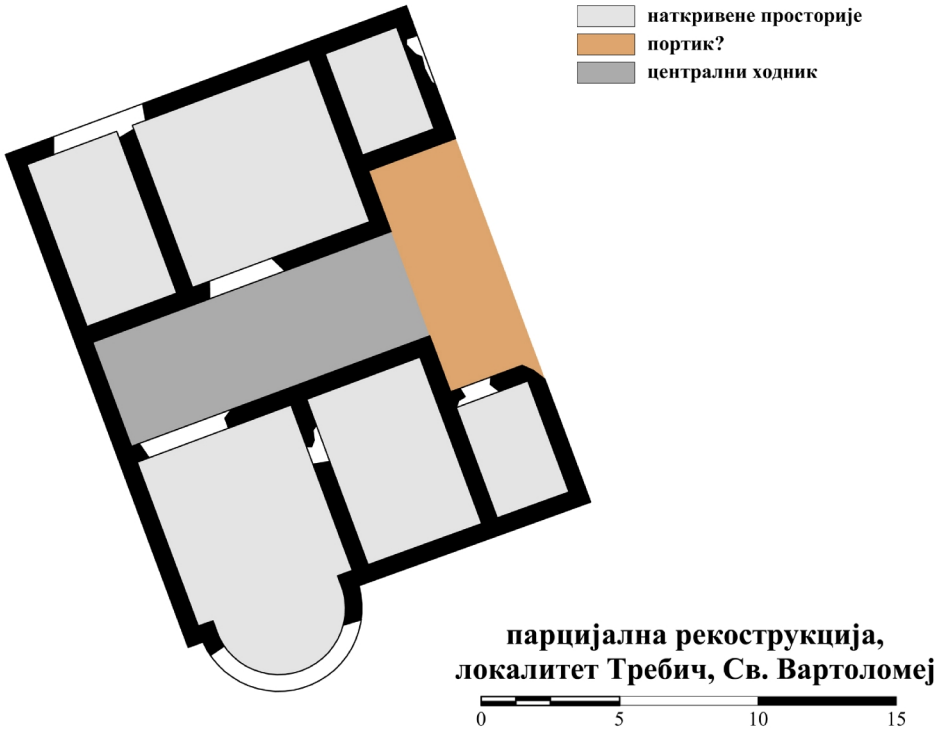
МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

ОСНОВА И РЕКОНСТРУКЦИЈА

Сл. 17/2, Део теренске документације са истраживања грађевине на лок. Св. Вароломеј, Требич, документација ЗЗСК Ниш

Сл. 17/3 и Сл. 17/4, основа и реконструкција грађевине са лок. Св. Вартоломеј, Требич, А. Мирић према документацији ЗЗСК Ниш

ПОСКУРИЦЕ, АЕРОДРОМ, КРАГУЈЕВАЦ, ШУМАДИЈСКИ ОКРУГ

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

25.08- 2.09.1953.год.- заштитна арх. истраж.

Стање: лоше, само делови темеља, затрпано.

Руководилац истраживањима: Петровић- управник Народног музеја у Крагујевцу и Николић, кустос музеја.

Поузданост извора је велика.

2. ЛОКАЦИЈА

Локалитет у Поскурицама близу Крагујевца, Шумадијски округ.

Насеље је формирано испод Бојовске и Шљивовачке главице, на линији на којој се додирују пространа језерска површина погодна за ратарство и шумом богата подгорина Рудника, погодна за сточарство и рударство.

Површина локалитета:

Дубина културног слоја: веома мала. Чудно је да је под тим условима земља уопште могла бити обрађивана.

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: На суседним њивама има трагова темеља античких објеката.

Уличне комуникације: нема у близини. Према ономе што се зна, римски пут је водио преко Граца, Ресника и Кормана, код села Јовановца скретао у долину Угљешнице, преко Петровца, Опорнице, Поскурица, Грбица, Добраче и Страгара до Рудника.

Фасаде и улази: нема информација

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација двориштa, терасасто обликовање: нема

Темељи зидани ломљеним кречњаком кога у околини објекта има у изобиљу. Језгро темеља од ситнијих комада, на спољној страни су бирани, крупнији комади. По угловима просторија на неким местима су отесани ћошаници.[122]

Зидови: нема остатака. У шуту су пронађени фрагменти малтера са остацима трске, тако да се чини да је на неким местима трска чинила основу преко које је стављан малтер. На многим деловима малтера види се да је био пердашен и да су зидови, или делови зидова били бојени претежно сивом и љубичастом бојом.[123]

Под: Међу комадима малтера нађени су и такви чија је дебљина преко 20цм и који свакако воде порекло од разореног пода. У просторији 7 је добро очуван под од креча са комадима цигле и шљунком преко подлоге од ситније ломљеног камена.

Кров: остаци тегула у просторији 4, фрагменти имбрекса већих димензија.

Декор: нема информација

Остала опрема: На месту где се додирују апсидални лук и зид откривена је засвођена пећ. Зидови пећи су озидани каменом и кречним малтером, свод је направљен од насатице малтером прилепљених цигала. У дну пећи је отвор који је кроз темељ апсидалног лука био везан за канал четвороугаоног пресека сграђен од цигала. Канал је пролазио кроз просторију 9, а затим скретао према просторији 8. Присуство пећи говори да се радило о хипокаусту који је касније порушен.

Поред пећи, у просторији 6 откривено је делимично сачувано огњиште које је касније зидано од римских тугли

[122] Petrović, 1964-65, 254
[123] Petrović, 1964-65, 255

55x55x4.5цм које је у доњем делу спојено кречним малтером, а у горњем блатом.

На месту где су могла бити врата између просторија 2 и 4, поред темеља пронађен је велики број ексера и овећи клин са алком. По њима би се могло закључити да је била употребљавана дебела грађа.[124]

5.ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле:

Основа: 20.1м (24м са апсидом) x17.3м

Комуникације унутар објекта: ?

Површина наткривених простора: ?

Спрат: нема информација

Подрум (корисна површина): нема

Број наткривених просторија у приземљу: мин. 7

Спољашњи трем: нема информација

6. ОПРЕМА

Наводњавање: нема информација

Канализација: нема информација

Терме: нема информација

Тоалети: нема информација

Остала опрема (кухиња, пећи, намештај…):

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

Велики број истоветних ашова, мотика, будака, наковањ, ковачка клешта, већи број сврдла и чекића, тег, пређица, длето. У углу просторије са апсидом откривен је налаз здробљеног суда веома танких зидова, рађен на витлу. Три бакарна римска новчића, два из 3.века (Валеријан и Галијен) и један из друге половине 4.века.[125]

8. КОМЕНТАРИ И ДОДАТНЕ АНАЛИЗЕ

9. БИБЛИОГРАФИЈА

Петровић, Д., Остаци римске грађевине у Поскурицама, Посебан отисак из Старинара , 15-16, 1964-65, 253-256

10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

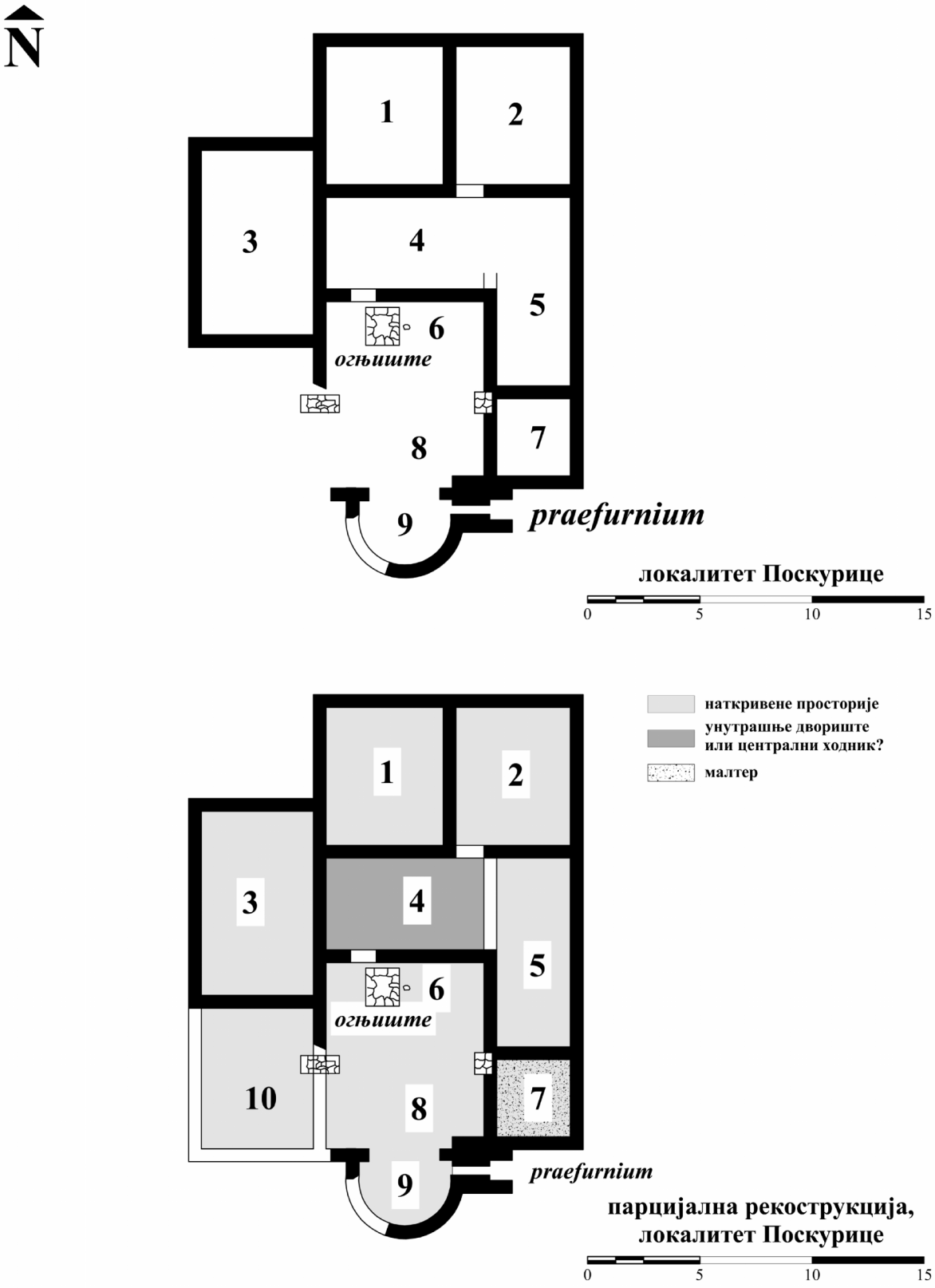

Сл. 18/1, Поскурице на мапи Србије

[124] ibid, 255

[125] Преузето из: Petrović, 1964-65, 255

ОСНОВА, РЕКОНСТРУКЦИЈА АНАЛОГИЈЕ: Видети *Сл. 11/10*

Сл. 18/2 и Сл. 18/3, Постојеће стање и реконструкција грађевине из Поскурица, А. Мирић према Петровић, 1964-65, 254

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

1975. год.- заштитна сондажна истраживања на траси новог пута Ниш-Нишка Бања.[126]

Стање: Северна половина је уништена током претходних земљаних радова. Истражени део је затрпан.[127]

Руководилац истраживањима: Љубица Зотовић, АИ Београд, ЗЗСК Ниш.

Поузданост извора је велика.

2. ЛОКАЦИЈА

остаци грађевине пронађени су у сондама 9 и 10, локалитет Брестје- Медијана, Брзи Брод, Ниш, Нишавски Округ

У плодној долини Нишаве, на око 5км југоисточно од Ниша. Локалитет је са југа омеђан Влашким брдом, са севера реком Нишавом, са запада мотелом Медијана и са истока приградским насељем Брзи брод. Грађевина А је на траси ауто пута Ниш-Нишка бања, стотинак метара источно од железничке станице.[128]

Положај у односу на окружење у доба антике: уз трасу античког пута *via publica* Naissus-Serdica, 3 римске миље (око 4,5 км) од античког града. Око 200м североисточно од водоторња, на правцу пружања једног од његових канала и око 250м југозападно од грађевине са перистилом.

Површина локалитета: око 40ha (Медијана)

Дубина културног слоја: плитко

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: касноантичка агломерација: куће, 11 економских објеката, 2 купатила, водоторањ, 2 сакрална објекта и административно управни објекат грађевина са перистилом.

Уличне комуникације уз трасу античког пута *via publica* Naissus-Serdica

Фасаде и улази: са источне стране се улазило у предворје (перистил, атријум?)

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта, терасасто обликовање: нема

Зидови атријума грађени од облутака везаних малтером, јужни зид је са спољне стране ојачан са три пиластра.[129]

Под:

Просторије 1, 2, 3- набој

Просторија 4- малтерни премаз

Просторија 5- прва фаза под од опека, друга фаза мозаички под постављен преко старијег пода од опека. *Statumen*- облуци), *rudus*- ломљене тегуле и имбрекси са малтером, *nucleus*- малтер са туцаном опеком као подлога за финију малтерну кошуљицу за урањање тесера беле и тамноцрвене боје, од камена локалног порекла.[130]

Просторија 6- подна опека.

Кров: остатак кровног шута у целом објекту.[131]

Декор: 8м2 подног мозаика у јужној просторији са апсидом. Полукружно мозаичко поље омеђено је вишеструком бордуром од трака тамноцрвене и беле боје, састоји се од мреже ромбова израђених од двоструких низова тамноцрвених тесера.[132]

Остала опрема: систем за загревање

[126] Drča, S., 2006, 24
[127] Jeremić, G., 2006, 153
[128] Drča, S., 2006, 24
[129] Drča, 2006, 26
[130] Jeremić, G., 2009, 142
[131] Zotović, LJ, 1975, 75
[132] Јеремић, Г., 2009, 142

5.ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле: нису детерминисане границе

Основа: око 420м2, 32.5x16м

Комуникације унутар објекта: утврђен положај врата између просторије 3 и 4

Површина наткривених просторија: 420м2

Спрат: нема информација

Подрум: нема

Наткривених просторија у приземљу: мин. 6

Спољашњи трем: нема информација

Површине просторија намењених другим активностима: нема информација

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање: на траси канала

Канализација: нема информација

Терме, **тоалети**: нема информација

Врт: нема информација

Базен: нема информација

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

Већеи број комада бронзаног новца (3.век)

8. ДАТОВАЊЕ

Време грађења: последње деценије 3.века, обнова на коју указују канал и мозаички под извршене у првој половини 4.века.[133]

9. КОМЕНТАРИ И ДОДАТНЕ АНАЛИЗЕ

Просторија у којој је пронађен стуб се у литератури тумачи као атријум који је, уопштено, у периоду касне антике био превазиђена форма. Овакав закључак донесен је на основу налаза компактног кровног шута у откривеном делу просторије. Ближи смо идеји да је овај део грађевине могао бити део перистилно дворишта. Уколико је зграда урушена у поплави, које су биле честе с обзиром на положај агломерације у односу на Нишаву, кровни покривач би водом могао да буде разнешен по целој површини грађевине.

10. БИБЛИОГРАФИЈА

С. Дрча, *Медијана*, Ниш, 2006

Г. Јеремић, *Касноантички мозаици из профаних објеката на тлу провинција Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea и Dardania*, докторска дисертација, одбрањена на Филозофском факултету у Београду, 2009, необјављен текст

Г. Јеремић, Мозаици Медијане- Нека разматрања, у *Ниш и Византија*, IV, 2006, 145-158

Љ. Зотовић, Медијана – Ниш – заштитни радови на траси пута, *Археолошки преглед,* 17, 1975, 75–77

П. Петровић, *Медијана-резиденција римских царева*, Београд, 1994, 52

G. Miloševic, N. Gavrilovic, V. Crnoglavac, POSTER: Condition, Problems and Presentation of the mosaics in Mediana, Serbia, *Conference "Managing archaeological sites with mosaics: from real problems to practical solutions",, The 11th Conference of the International Committee for the Conservation of Mosaics* (ICCM), Volubilis and Meknes (Morocco),October 24-27, 2011

Р. Латковић, С. Дрча, Д. Јанковић-Михаљић, *Медијана*, Ниш, 1979

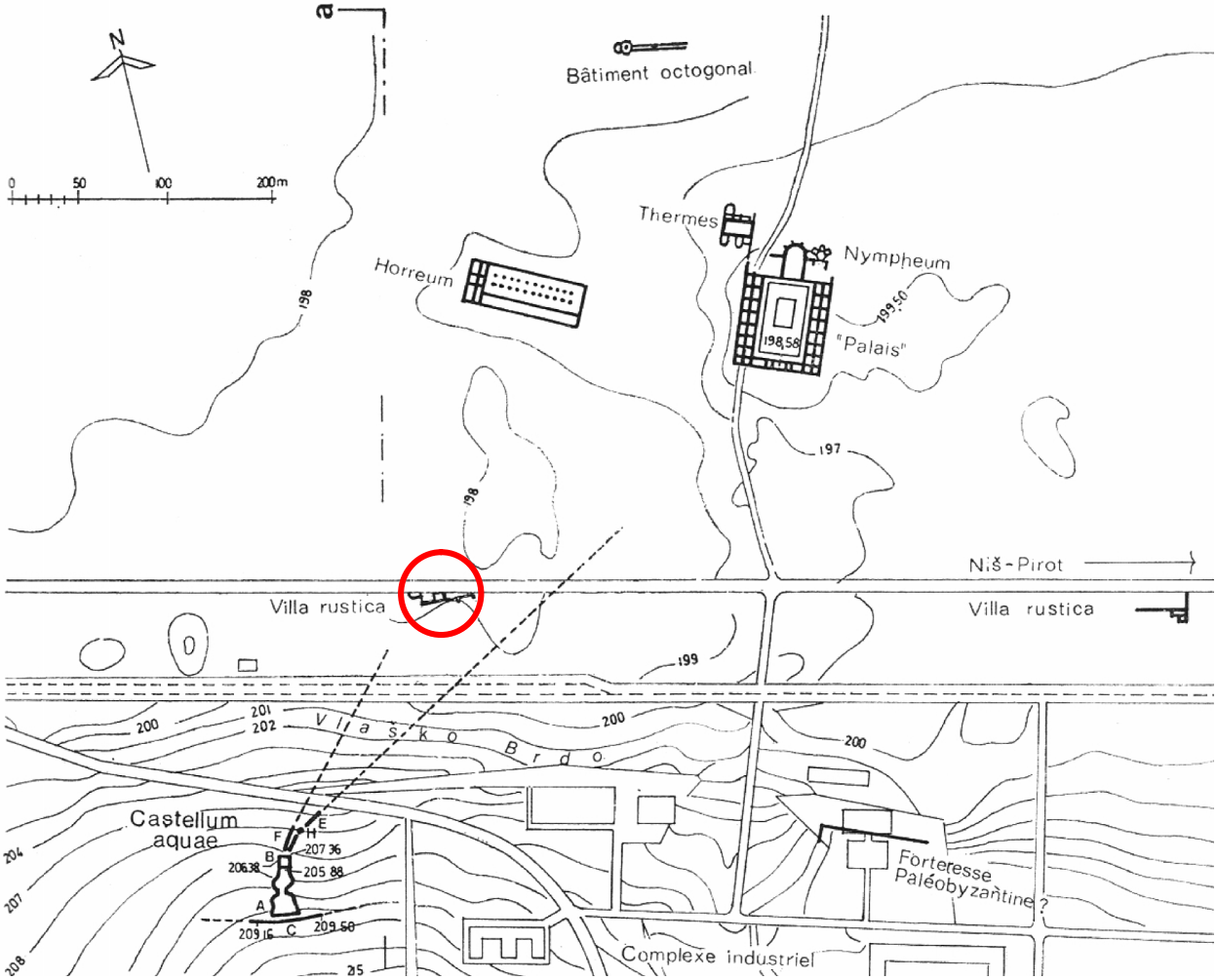
[133] Drča, 2006, 26

11. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

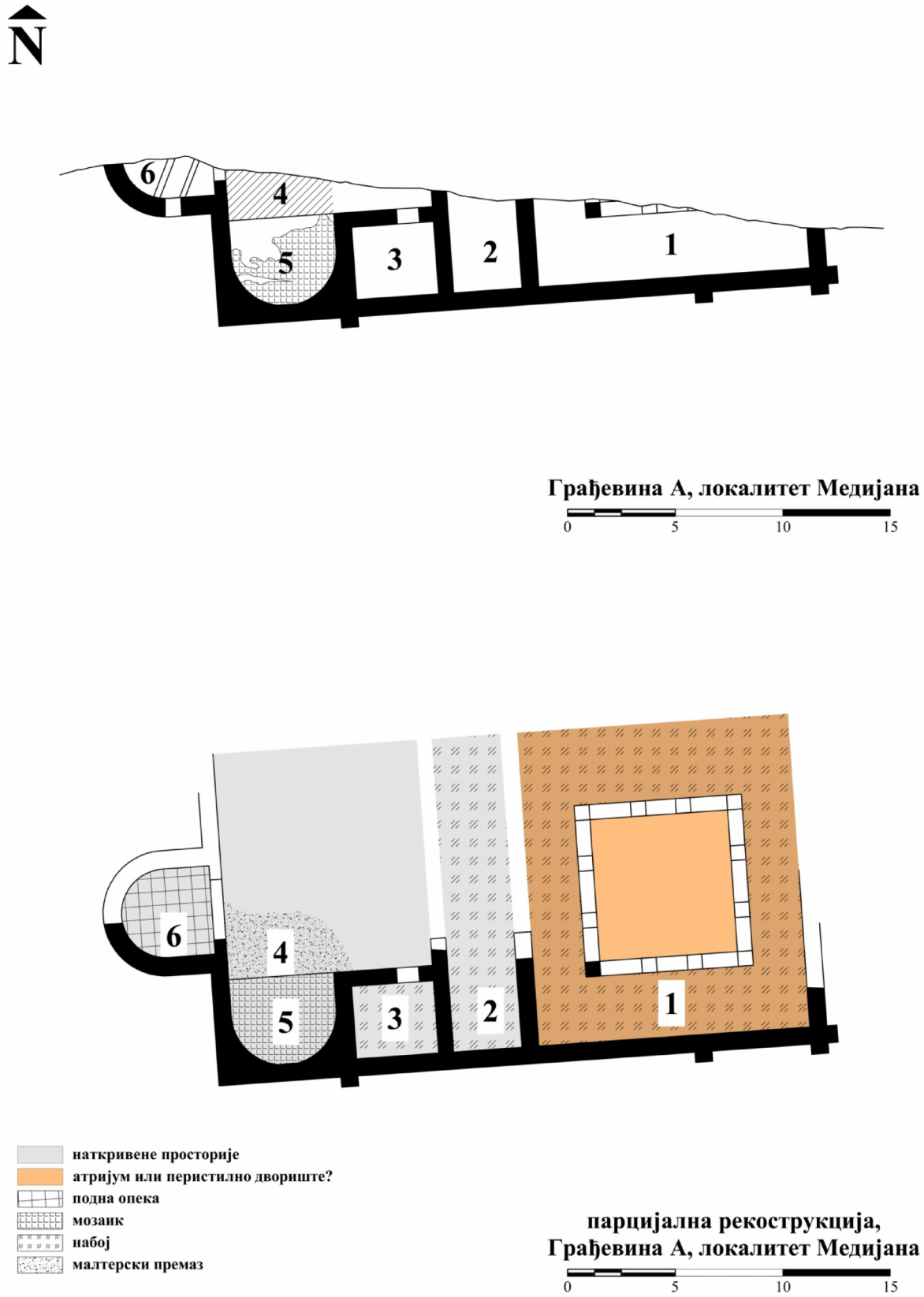

Сл.19/1, Ниш на мапи Србије

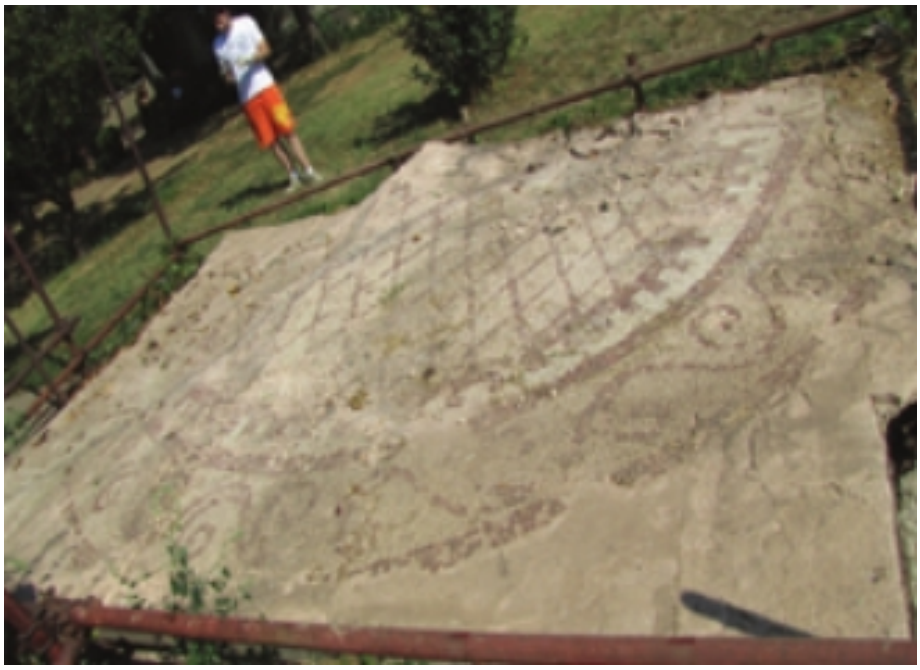
Сл.19/2, Објекат А на мапи Медијане, Јеремић, 1988, 63

ОСНОВА И РЕКОНСТРУКЦИЈА

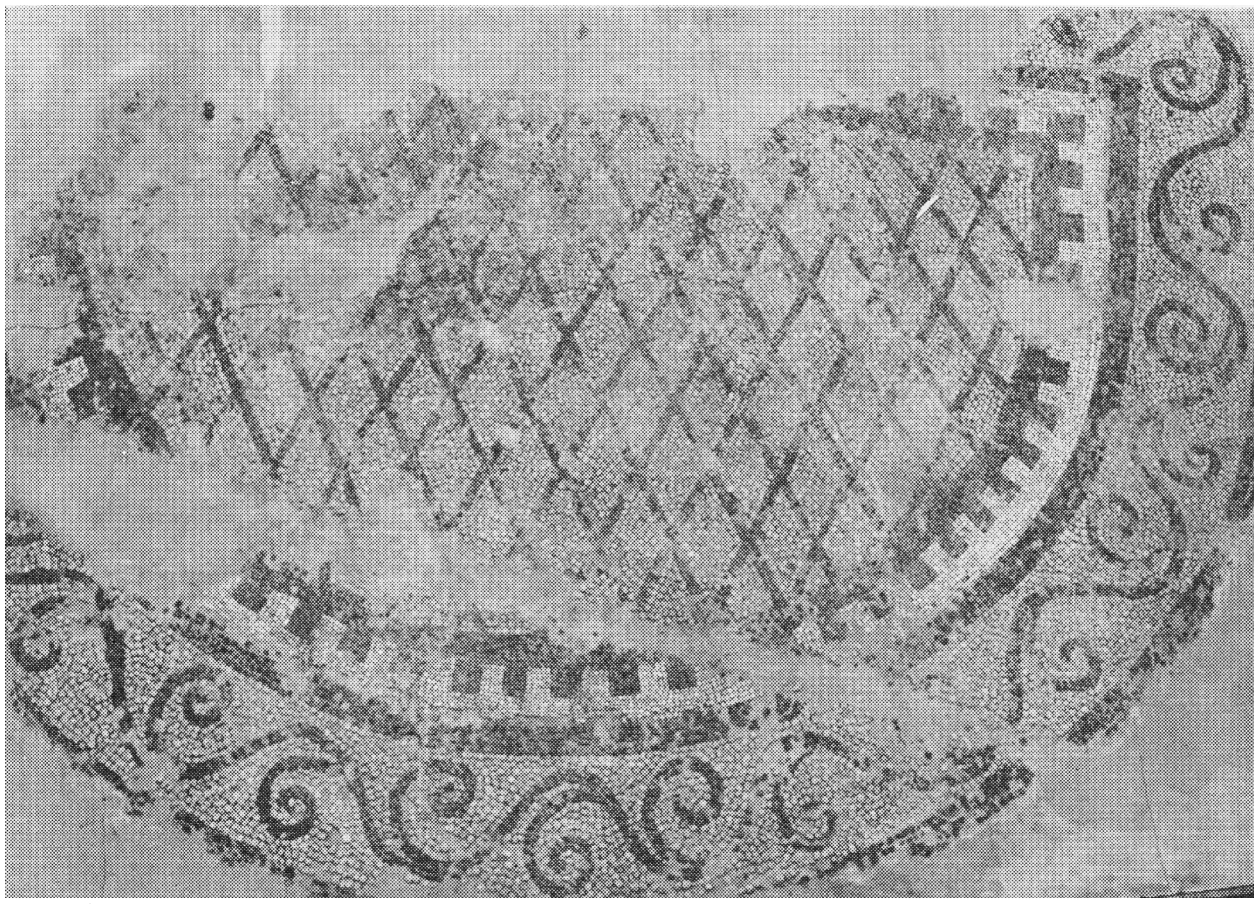

Сл.19/3 и Сл.19/4, Основа и покушај реконструкције грађевине А, А. Мирић према Р. Латковић, С. Дрча, Д. Јанковић- Михаљић, 1979, Т.18, сл. 44

ФОТОГРАФИЈЕ

Сл.19/5, Фотографија мозаика из просторије са апсидом по уклањању заштитне конструкције, G. Miloševic, N. Gavrilovic, V. Crnoglavac, 2011

Сл.19/6, Мозаик из просторије са апсидом, Р. Латковић, С. Дрча, Д. Јанковић- Михаљић, 1979, Т.19, сл. 45

.

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

1975.год, заштитна истраживања трасе пута Ниш-Нишка Бања.[134]

Стање: Северна половина је уништена приликом изградње пута. Истражени део објекта је затрпан.[135]

Руководилац истраживањима: Љубица Зотовић, АИ Београд, ЗЗСК Ниш

Поузданост извора је велика

2. ЛОКАЦИЈА

у сонди 38, локалитет Брестје- Медијана, Брзи Брод, Ниш, Нишавски Округ

На око 5км југоисточно од Ниша, са десне стране ауто пута Ниш-Нишка Бања.

Положај у односу на окружење у доба антике: уз трасу античког пута *via publica* Naissus-Serdica, на око 3 римске миље од античког града. У агломерацији *Mediana*, 300м источно од водоторња и око 150м југоисточно од грађевине са перистилом.

Површина локалитета: површина локалитета Медијана је око 40ha,

Дубина културног слоја: плитко

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: касноантичка агломерација: куће, 11 економских објеката, 2 купатила, водоторањ, 2 сакрална објекта и административно управни објекат грађевина са перистилом

Уличне комуникације уз трасу античког пута *via publica* Naissus-Serdica

Фасаде и улази: улаз у објекат вероватно из просторије 1

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација двориштa, терасасто обликовање: нема

Ограднизидови двориштa од облутака, ломљеног камена и фрагментованих опека. Местимично су као секундарни грађевински материјал коришћени већи груменови малтера са туцаном опеком, а на 2 места су констатовани ободи већих питоса узидани као сполији.[136]

Зидови стамбеног блока од облутака и ломљеног камена везаног малтером. Имали су либажне слојеве од секундарно употребљених опека.[137]

Подови: од набоја у свим просторијама.[138]

Кров: нема информација

Декор: нема информација

Остала опрема: фрагменти прозорског стакла.[139]

5.ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле: мин. 1900м2

Основа: 115.21м2

Комуникације унутар објекта: види *Сл. 20/4 и Сл. 20/5*

Површина наткривеног дела: мах.115.21м2

Спрат: нема информација

Подрум: нема

Наткривених просторија у приземљу: мин. 6. Могуће да су просторије 2 и 8 чиниле унутрашње двориште.

Двориште: мин. 1752м2

[134] С. Дрча, 2006, 26
[135] С. Дрча, 2006, 26
[136] Zotović, 1975, 76
[137] С. Дрча, 2006, 27
[138] С. Дрча, 2006, 27
[139] С. Дрча, 2006, 29

Спољашњи трем: нема информација. Могуће да је двориште уз оградни зид имало надстрешницу.[140]

Површине просторија намењених другим активностима: могуће да је цела зграда била коњушница (Види С. Дрча, 2000)

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање: нема информација. Аквадукт на око 300м у правцу запада у односу на објекат.

Канализација: нема информација

Терме, **тоалети**: нема информација

Врт, Базен: нема информација

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

8. ДАТОВАЊЕ

Претходне фазе: Трагови бронзанодопског периода и ранијег римског периода су пронађени испод подова објекта.[141]

Време грађења: На основу покретног материјала и новца може се закључити да је грађевина коришћена током 4.века.[142]

Време и знаци и напуштања објекта: Објекат је страдао у пожару крајем 4.века.[143]

9. БИБЛИОГРАФИЈА

Дрча, С, Медијана-објекат Б, Зборник, 9, Ниш, 2000, 21-31

Дрча, С., Медијана, Ниш, 2006

Љ. Зотовић, Медијана – Ниш – заштитни радови на траси пута, Археолошки преглед 17, 1975, 75–77

Петровић, П., Медијана-резиденција римских царева, Београд, 1994, 52

Р. Латковић, С. Дрча, Д. Јанковић-Михалџић, *Медијана*, Ниш, 1979

10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

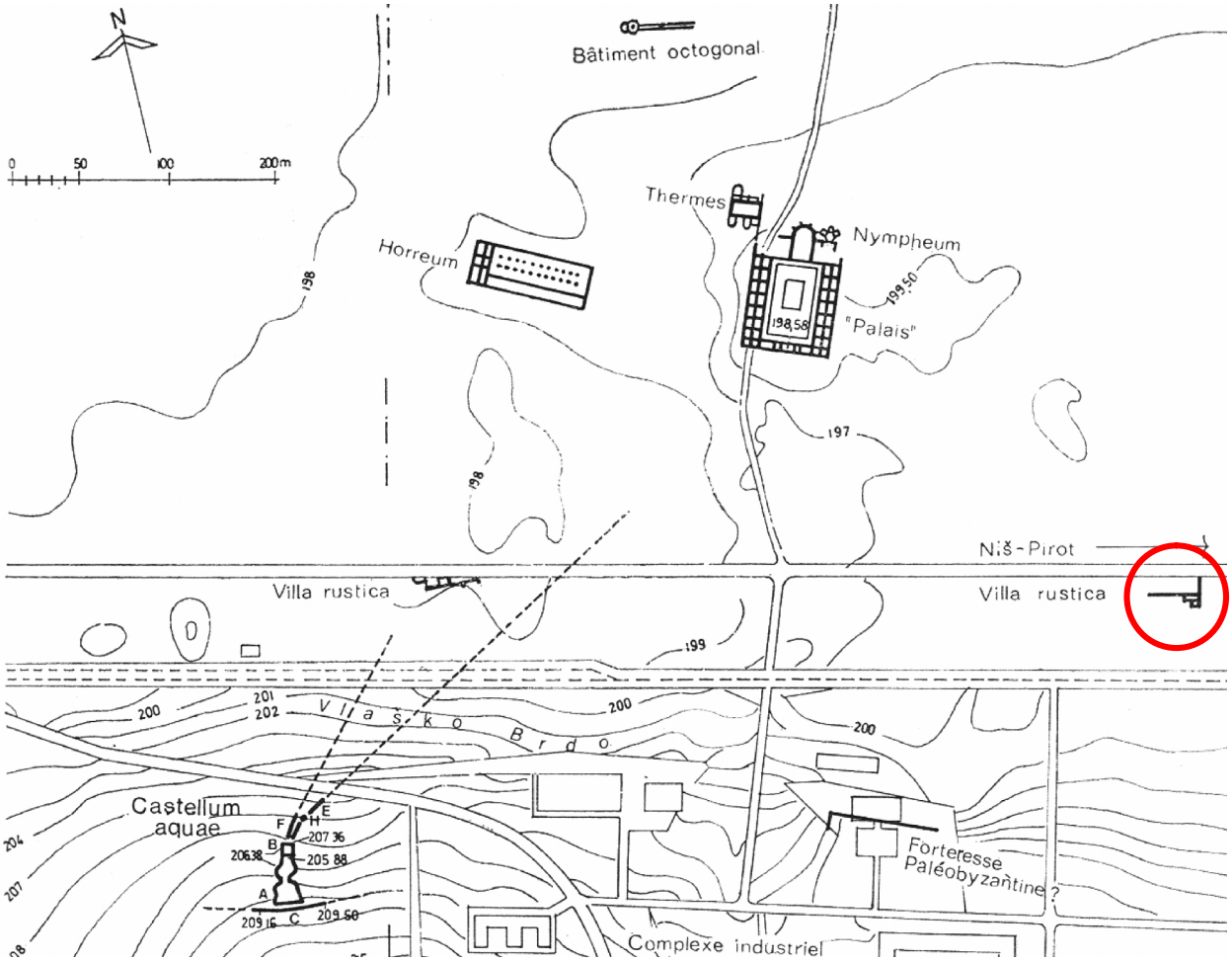
МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

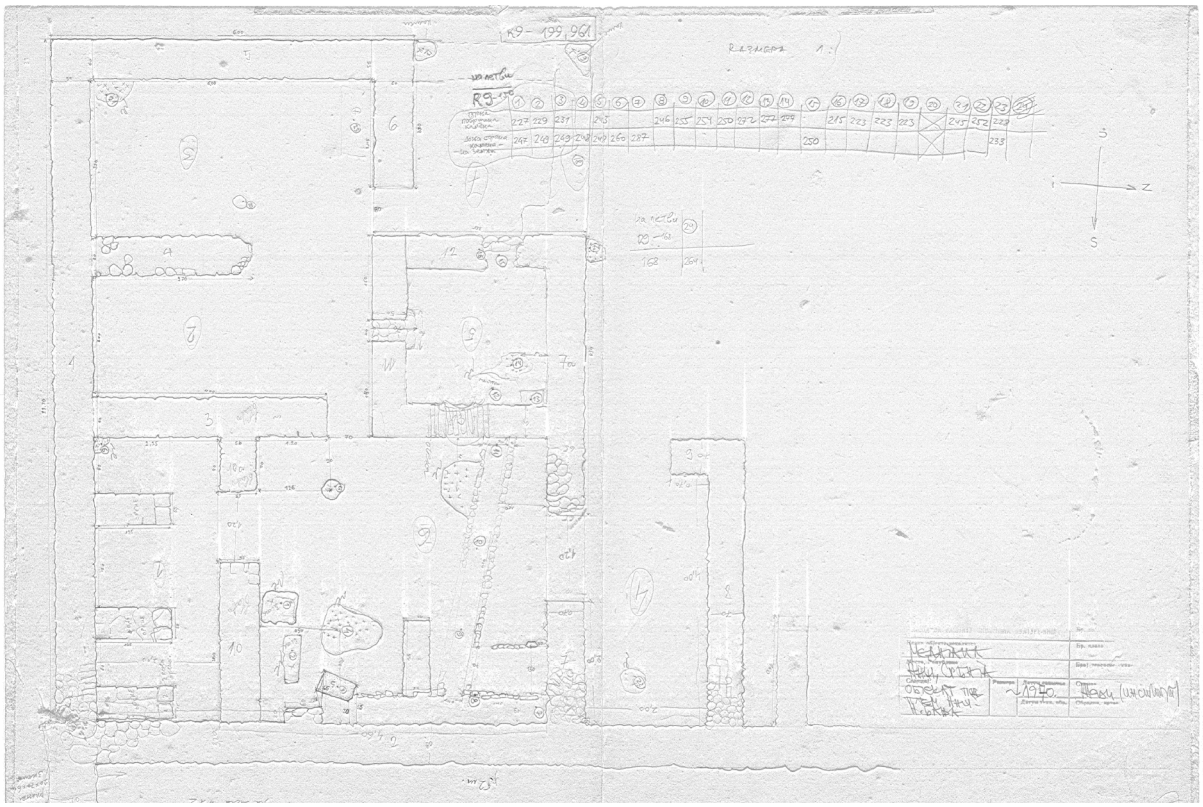
Сл. 20/1, Ниш на мапи Србије

[140] П. Петровић, 1996, 53 selon: Thomas, E., Romiche villen in Panonien, Budapest, 1964.
[141] С. Дрча, 2006, 28
[142] С. Дрча, 2006, 28
[143] С. Дрча, 2000, 21-31

ОСНОВА ПОСТОЈЕЋИХ НАЛАЗА

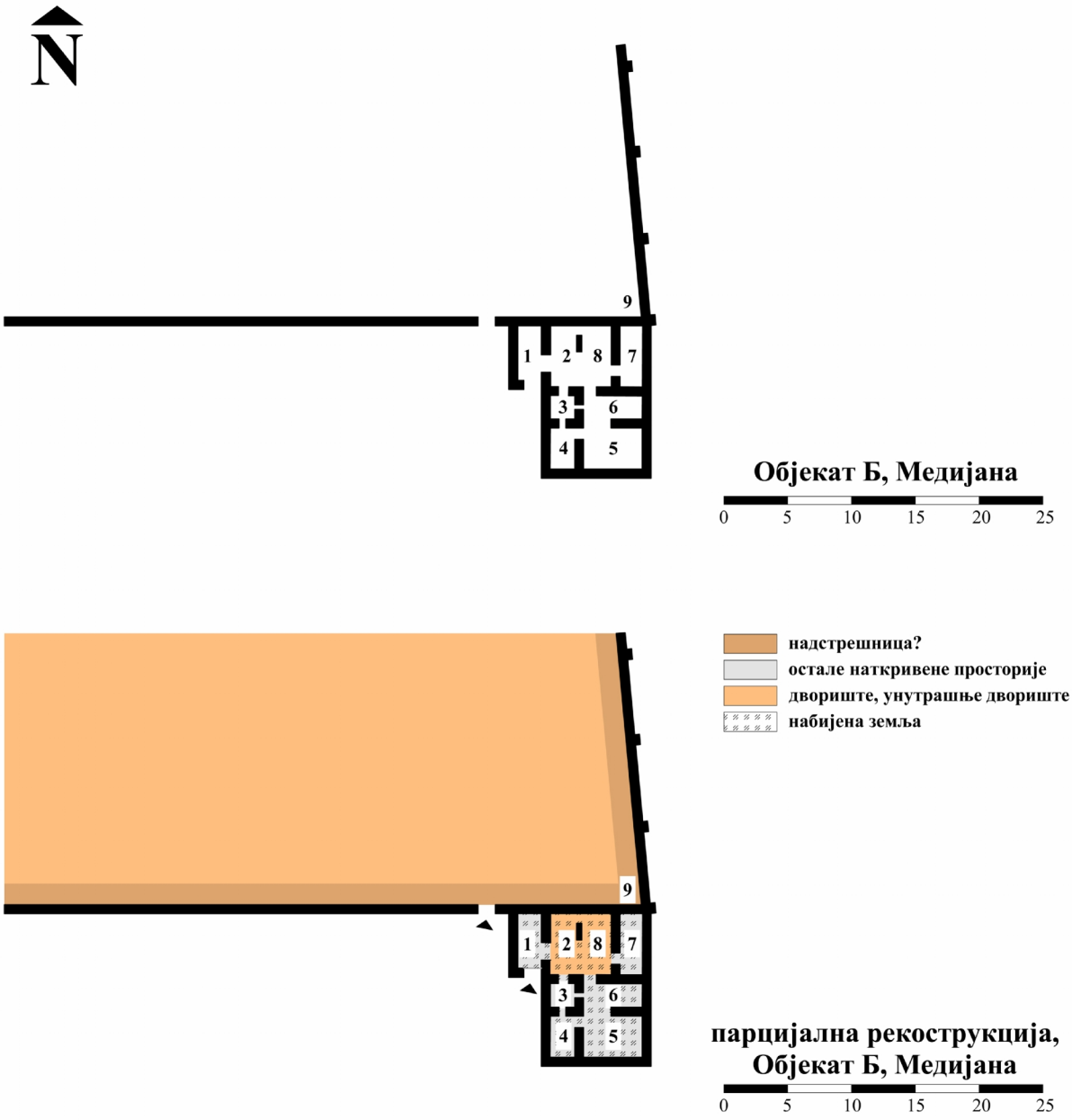

Сл. 20/2, Грађевина Б на карти Медијане, Јеремић, 1988, 63

Сл. 20/3, Теренска документација, грађевина Б, Mediana, архива ЗЗСК Ниш

ОСНОВА И РЕКОНСТРУКЦИЈА

Сл. 20/4 и Сл. 20/5, Основа и парцијална реконструкција основе грађевине са оградним зидом, А. Мирић према Милошевић у Петровић, 1996, 53

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

1994-1996.год.- превентивна археолошка истраживања која су претходила обимним грађевинским радовима чији је циљ био заштита изворишта за водоснабдевање града вертикалном бетонском плочом

1995.- 1996.год истраживани објекти Е, Ф, Г

Стање: лоше, затрпано

Руководилац истраживањима: Петар Петровић. Учествовали су: АИ Београд, НМ Ниш, ЗЗСК Ниш

Поузданост извора је велика

2. ЛОКАЦИЈА

Медијана, Брзи Брод, Ниш, Нишавски Регион

У плодној долини Нишаве, на око 5км југоисточно од Ниша. Локалитет је са југа омеђан Влашким брдом, са севера реком Нишавом, са запада мотелом Медијана и са истока приградским насељем Брзи брод. Грађевина А је на траси ауто пута Ниш-Нишка бања, стотинак метара источно од железничке станице.

Положај у односу на окружење у доба антике: уз трасу античког пута *via publica* Naissus-Serdica, 3 римске миље (око 4,5 км) од античког града. Објекат Е налази се на источној периферији Медијане, 400м северозападно од водоторња и око 700м југозападно од виле са перистилом.

Површина локалитета: око 40ha (Медијана)

Дубина културног слоја: плитко

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: касноантичка агломерација: куће, 11 економских објеката, 2 купатила, водоторањ, 2 сакрална објекта и административно управни објекат грађевина са перистилом.

Уличне комуникације уз трасу античког пута *via publica* Naissus-Serdica

Фасаде и улази: улаз преко трема, са западне стране објекта.

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација двориштa, терасасто обликовање: нема

Зидови ширине 0.6м, откривени само темељни делови са два до три реда речних облутака рађаних у сухозиду. На северном и западном спољњем зиду објекта се уочавају контрафори ширине 0.6м.

Стуб: у просторији 3 пронађена је база од масивног квадра на коју се ослањао централни стуб

Под: набијена земља

Кров: фрагменти кровних опека

Декор: нема информација

Остала опрема: нема информација

5. ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле: ?

Основа: 18.6х15.6м, приближна површина 310м2

Комуникације унутар објекта: видети основу. Из дугачког ходника улазило према северу у највећу просторију објекта кроз већи отвор (ширине 1.75м) и према југу у мање просторије кроз нешто ужа врата.

Површина наткривеног дела: 18.6х15.6м

Спрат: нема

Подрум нема

Наткривених просторија у приземљу: 4

Спољашњи трем: димензија 3.3x17м

Површине просторија намењених другим активностима: нема информација

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање: на траси канала

Канализација: нема информација

Терме, **тоалети**: нема информација

Врт: нема информација

Базен: нема информација

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

8. ДАТОВАЊЕ

Претходне фазе:

Време грађења:

Време и знаци и напуштања објекта:

Трајање:

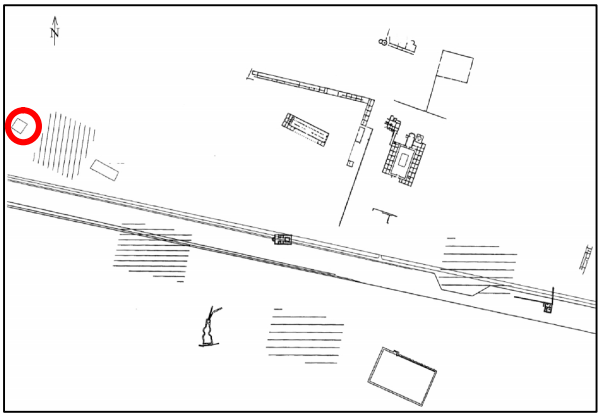
9. БИБЛИОГРАФИЈА

Петровић, П., Медијана, Античко насеље са вилама*:* хроника ископавања, *Старинар* XLVII, 1996. Београд, 1996. 295-300

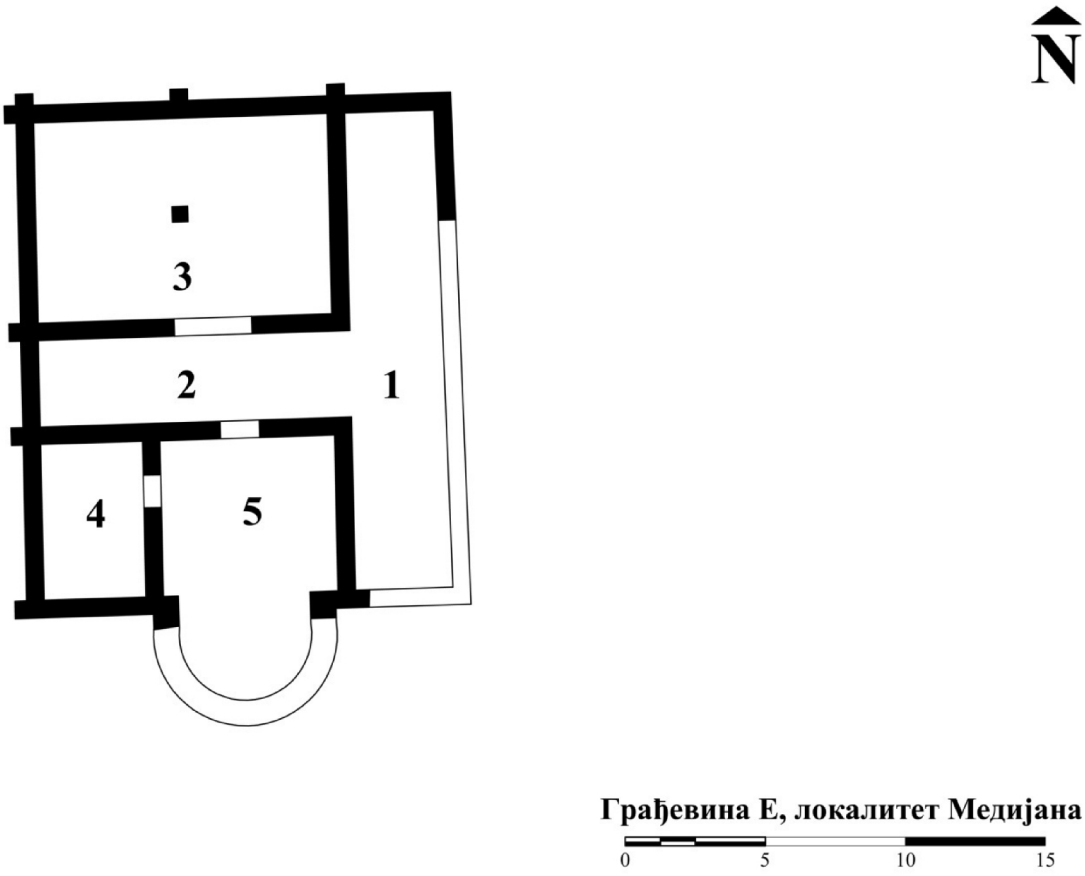
10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ
МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

Сл. 21/1, Ниш на мапи Србије

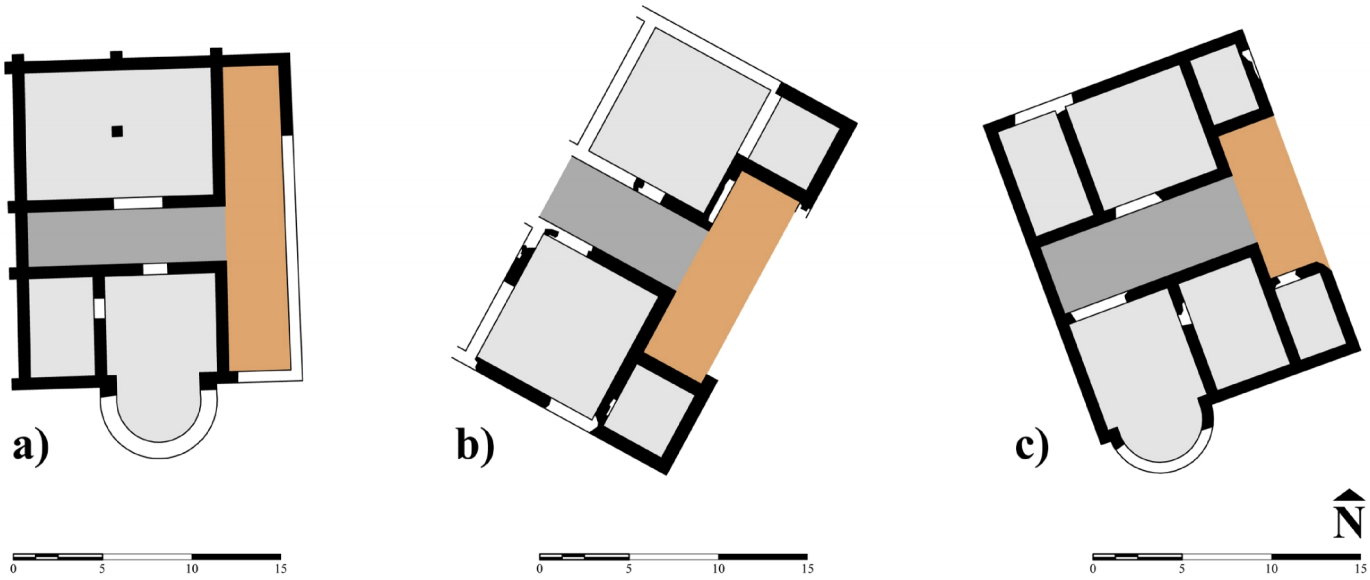

Сл. 21/2, Грађевина Е на мапи Медијане

Сл. 21/3 и Сл. 21/4, Основа и покушај реконструкције основе грађевине Е са Медијане, А. Мирић према Петровић, 1996, 296

АНАЛОГИЈЕ

Сл. 21/5, а) Грађевина Е, лок. Медијана; б) Лок. Свети Тројица- Кржинце; ц) Лок. Св. Вартоломеј- Требич, цртеж А. Мирић

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

1994.год.- двомесечна заштитна истраживања локације на којој је предвиђено грађење базена за водоснабдевање. Истражена је парцела од око 800м2, и на целој површини констатовани фрагменти кровне опеке и површински налази античке керамике.[144]

Стање: лоша очуваност.[145]

Руководилац истраживањима: Петар Петровић.

Поузданост извора је велика.

2. ЛОКАЦИЈА

Медијана, Брзи Брод, Ниш, Нишавски Регион.

У плодној долини Нишаве, на око 5км југоисточно од Ниша. Локалитет је са југа омеђан Влашким брдом, са севера реком Нишавом, са запада мотелом Медијана и са истока приградским насељем Брзи брод. Грађевина Г је северно од ауто пута Ниш-Нишка Бања.

Положај у односу на окружење у доба антике: уз трасу античког пута *via publica* Naissus-Serdica, 3 римске миље (око 4,5 км) од античког града. Објекат Е налази се на источној периферији Медијане, 400м северозападно од водоторња и око 700м југозападно од грађевине са перистилом.

Грађевина Г се налази на источној периферији Медијане, 400м северозападно од водоторња и око 700м југозападно од виле са перистилом.

Површина локалитета: површина локалитета Медијана је око 40ha, површина откривеног објекта је 25.5x12м.

Дубина културног слоја: плитко

[144] Petrović, P., 1996, 297
[145] Petrović, P., 1996, 297

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: касноантичка агломерација: куће, 11 економских објеката, 2 купатила, водоторањ, 2 сакрална објекта и административно управни објекат грађевина са перистилом. У непосредној близини налази се грађевина Е.

Уличне комуникације уз трасу античког пута *via publica* Naissus-Serdica

Фасаде и улази: улаз је вероватно био са западне стране, преко портика

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта, терасасто обликовање: нема

Зидови ширине од 0.6м-0.7м, од облутака везиваних кречним малтером. Зидови су слабо очувани (један или два реда камена, негде само негатив зида).[146]

Преградни зидови просторије б били су од облутака везиваних кречним малтером помешаним са туцаном опеком.[147]

Кров: скоро цела површина просторија 1 и 5 биле су прекривене кровном опеком.[148]

Декор: нема информација

Остала опрема: стубићи хипокауста у просторији б

Канал између ширине 45цм између спољног источног зида и просторија а, б, ц, д.

У јужном делу просторије 6 (вероватно наткривени трем) пронађено је више фрагмената керамичких цеви, као и отисака цеви у кречном малтеру.[149]

5.ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

[146] Petrović, P., 1996, 297
[147] Petrović, P., 1996, 298
[148] Petrović, P., 1996, 297
[149] Petrović, P., 1996, 297

Површина парцеле: нема информација. Са јужне стране објекта делимично су откривена два сухозида који могу припадати спољној огради или неком помоћном објекту покривеном опеком (?).

Основа: 25.5x12м, око 295м2.[150]

Комуникације унутар објекта: видети основу. Из простора који је опредељен као улаз улазило се у централни простор-соба 1, а из њега у највећу просторију у грађевини, собу 5.

Површина наткривеног дела: око 295м2

Спрат: нема

Подрум: нема

Наткривених просторија у приземљу: 7

Спољашњи трем: Просторије 3, 4, 6

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање: на траси канала

Канализација: нема информација

Терме, **тоалети**: нема информација

Врт: нема информација

Базен: нема информација

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

8. ДАТОВАЊЕ

Претходне фазе:

Време грађења:

Време и знаци и напуштања објекта:

Трајање:

9. БИБЛИОГРАФИЈА

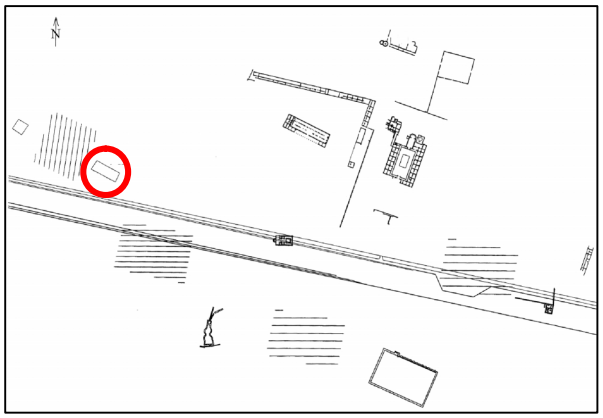
Петровић, П., Медијана Античко насеље са вилама: хроника ископавања Старинар XLVII, 1996. Београд, 1996. 295-300

10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

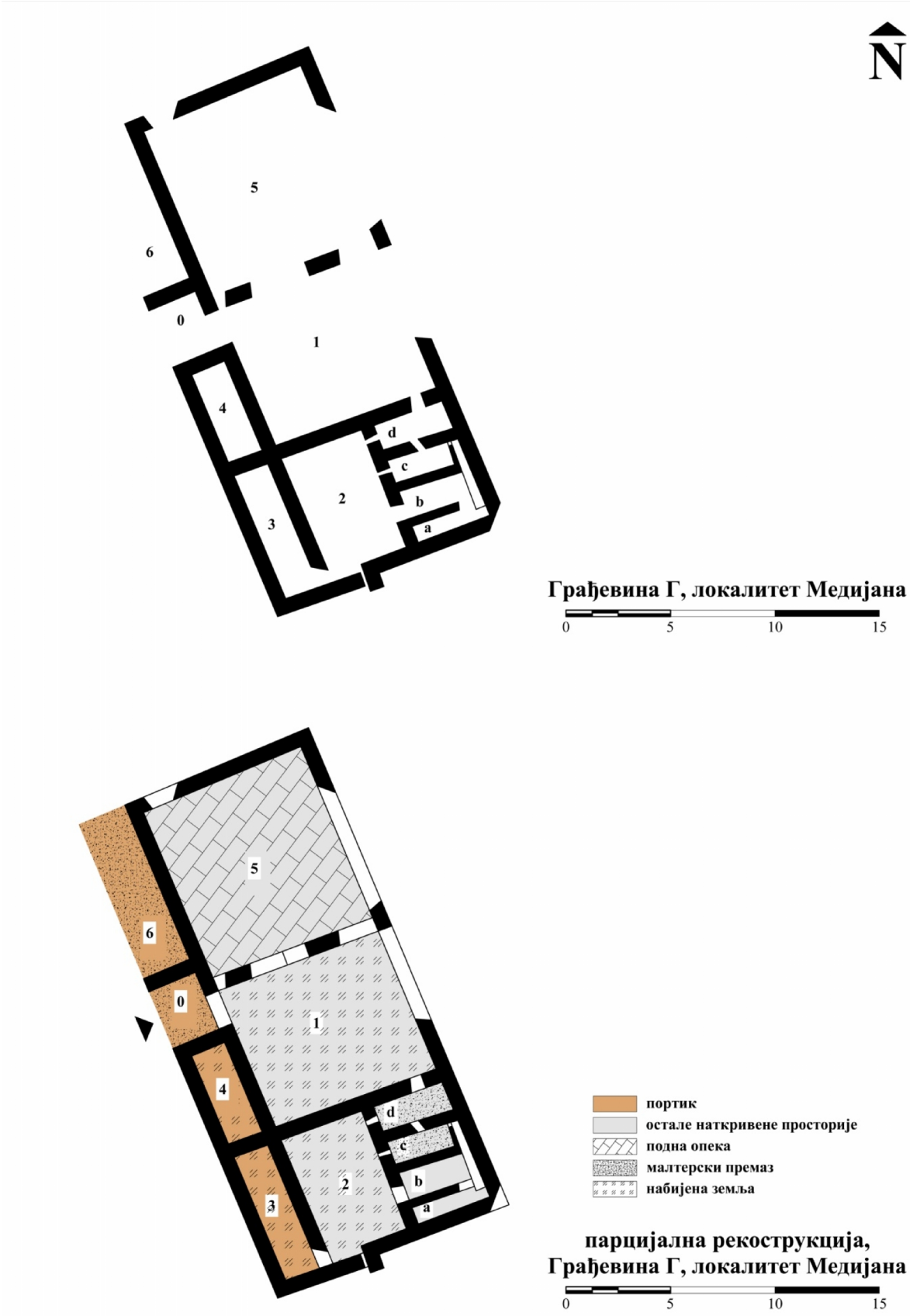
Сл. 22/1, Ниш на мапи Србије

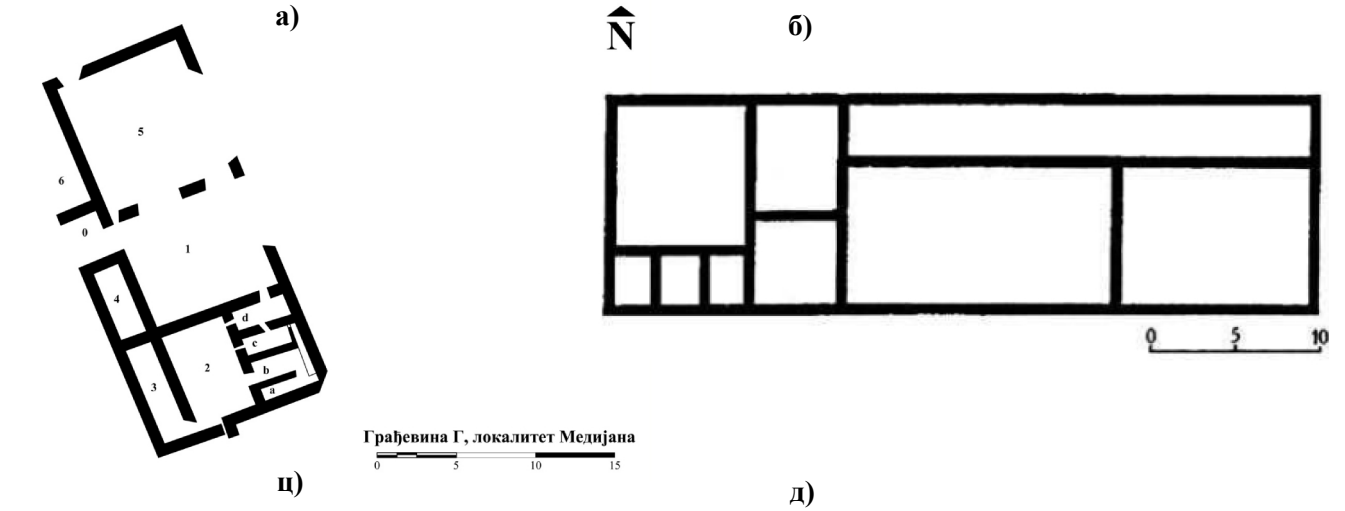
Сл. 22/2, Грађевина Гна мапи Медијане

[150] Petrović, P., 1996, 297

ОСНОВА И РЕКОНСТРУКЦИЈА

Сл. 22/3 и Сл. 22/4, Основа и покушај реконструкције основе грађевине Г са Медијане, А. Мирић према Петровић, 1996, 297

Сл. 22/5, а- Грађевина Г, Медијана, А. М. према Петровић, 1996, 297, б- « Римаска вила » Конска, Бугарска, V. Dinchev, 1997, 32, sl.11*, ц- «Римски објекти » Локе, Словенија, Zbona Trkman, 1986, 268 ; д- «Villa rustica » Ливно, Босна и Херцеговина, www.hercegovina.info*

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

1888.год- откривена случајно приликом изградње железничке пруге. Савремена систематска истраживања до данас нису обављена.[151]

Стање: деструкција, неистражено, мере превентивне конзервације нису спроведене.

Руководилац истраживањима: инг. Д. Сабовљевић.[152]

Поузданост извора: средња

2. ЛОКАЦИЈА

Железничка Станица, Бела Паланка (античка Ремезијана), Пиротски Округ.

Грађевина се налази 300м западно од железничке станице у Белој Паланци. Ремезијана (*Remesiana*) је у белопаланачкој котлини, у долини реке Нишаве, у подножју Великог и Малог Курила, у окуци леве обале Мокрињске реке, која се улива у Нишаву северозападно од савремене Беле Паланке.[153]

Положај у односу на окружење у доба антике: Насеље Ремезијана налазило се уз главни пут (*via publica*) која је од Наисуса (*Naissus*) водила за Сердику (*Serdica*). Античка грађевина с унутрашњим двориштима је пронађена 260 m североисточно од северног тврђавског зида.[154]

Површина локалитета: Границе нису утврђене. Површина грађевине је око 3600м2

Дубина културног слоја: нема информација

[151] Gušić, S., 1987, 27
[152] Sabovljević, D., 1888, 66
[153] Gušić, S., 1987
[154] Milošević, G., 2004. D'après Gušić, S., 1987, 24 les restes de la forteresse byzantine et antique on été découverts sous les remparts de la forteresse turque

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: У близини виле Д. Сабовљевић помиње и остатке некрополе, темеље једне округле зграде и једне, можда, керамичке пећи.[155]

Уличне комуникације: нема информација. Вила се налази на око 400м од пута Наисус-Сердика

Фасаде и улази: нема информација

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта, терасасто обликовање: нема

Зидови: нема информација

Поднице: у неким просторијама (на слици А и Б) подови су од опеке

Кров: нема информација

Декор: нема информација

Остала опрема: у просторији Д пронађени остаци пећи.[156]

5.ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле: нема информација

Основа: око 3600м2

Комуникације унутар објекта: Дугачки ходник између североисточне и југозападне целине, површине 211м2.

Површина наткривених простора: најмање 2400м2

Спрат: нема информација

Подрум: нема информација

Наткривених просторија у приземљу: мин.25

[155] Milošević, G., 2004
[156] Sabovljević, D., 1888, 67

Двориште: Најмање једно унутрашње двориште, на слици означено са B, површине 573м^2

Спољашњи трем: Могућ унутар дворишта B

Површине просторија намењених другим активностима: нема информација

6. ОПРЕМА

Наводњавање: нема информација

Канализација: нема информација

Терме: нема информација

Тоалети: нема информација

Остала опрема: нема информација

7. ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Врт: нема информација

Базен: нема информација

Остало: нема информација

8. ДАТОВАЊЕ

Претходне фазе: нема информација

Време грађења: Касна антика

Време и знаци и напуштања објекта: нема информација

Трајање: нема информација

9. БИБЛИОГРАФИЈА

Милошевић , Г., Remesiana, Ремесијана – слика једног античког града, Пешчаник, 2, 2004, преузето августа 2012 са сајта: http://www.arhivnis.co.rs/cirilica/idelatnost/br%202/cremesiana.htm

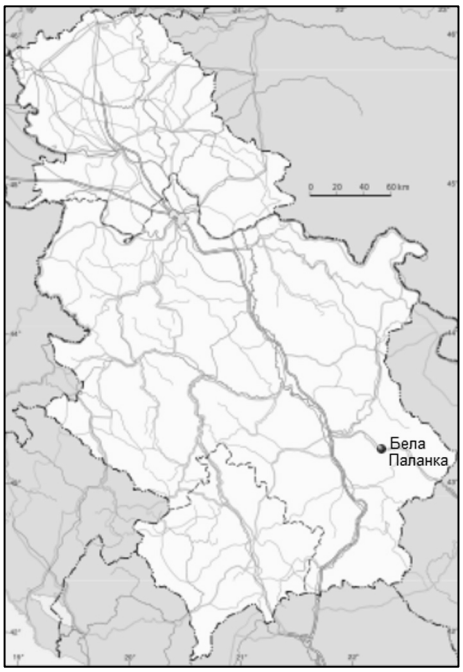
Гушић, С., Урбанизам Ремезијане од I–IV века, Саопштења, XIX, 1987, 21–35

Сабовљевић, Д., Дописи. Старине из Беле Паланке, Старинар 5/2, 1888, 66 –70, T. VII

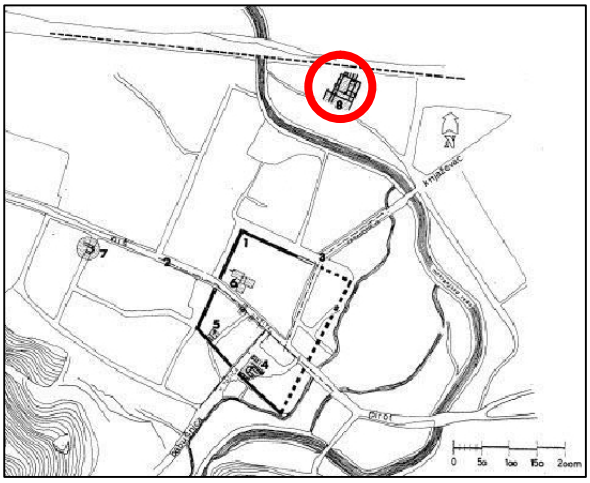
Каниц, Ф., Србија, земља и становништво од римског доба до краја 19. века, Београд,1985

10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

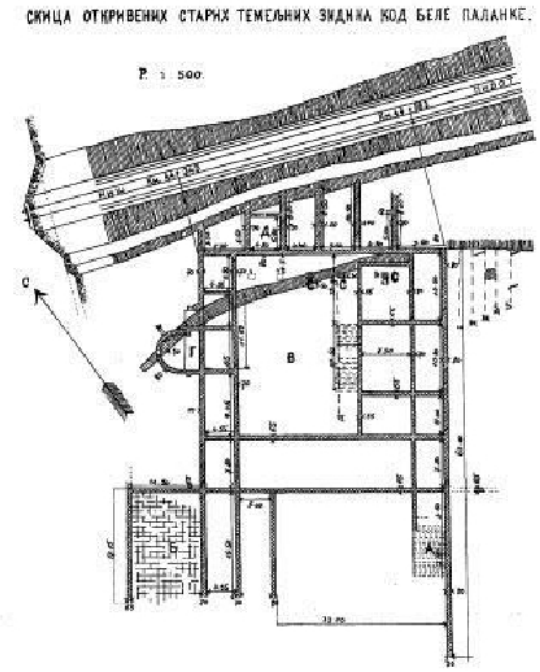

Сл. 23/1, Бела Паланка на мапи Србије

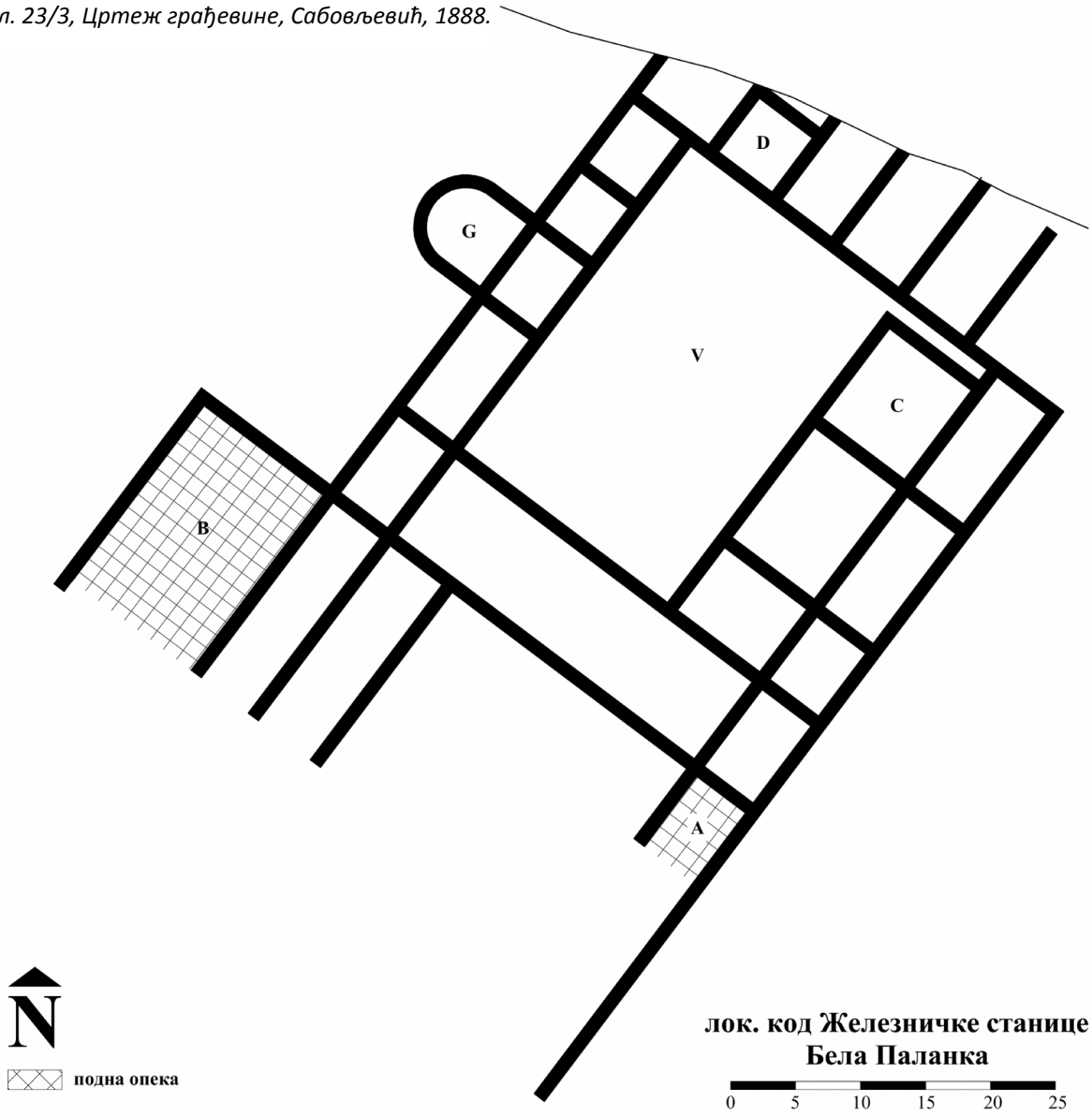

Сл. 23/2, Археолошки налази у Белој Паланци, Гушић, 1987

ОСНОВА, ПОСТОЈЕЋИХ НАЛАЗА

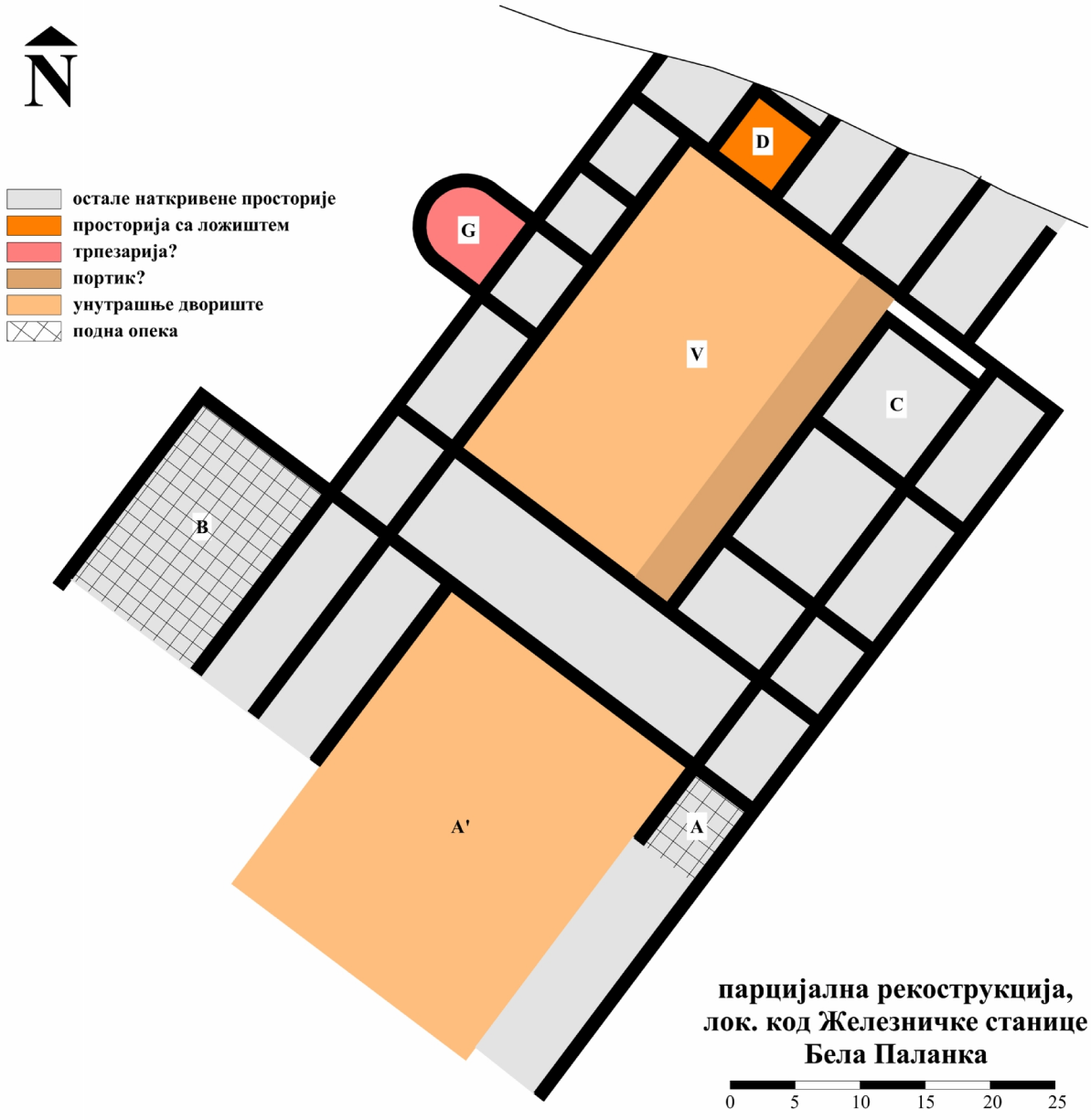

Сл. 23/3, Цртеж грађевине, Сабовљевић, 1888.

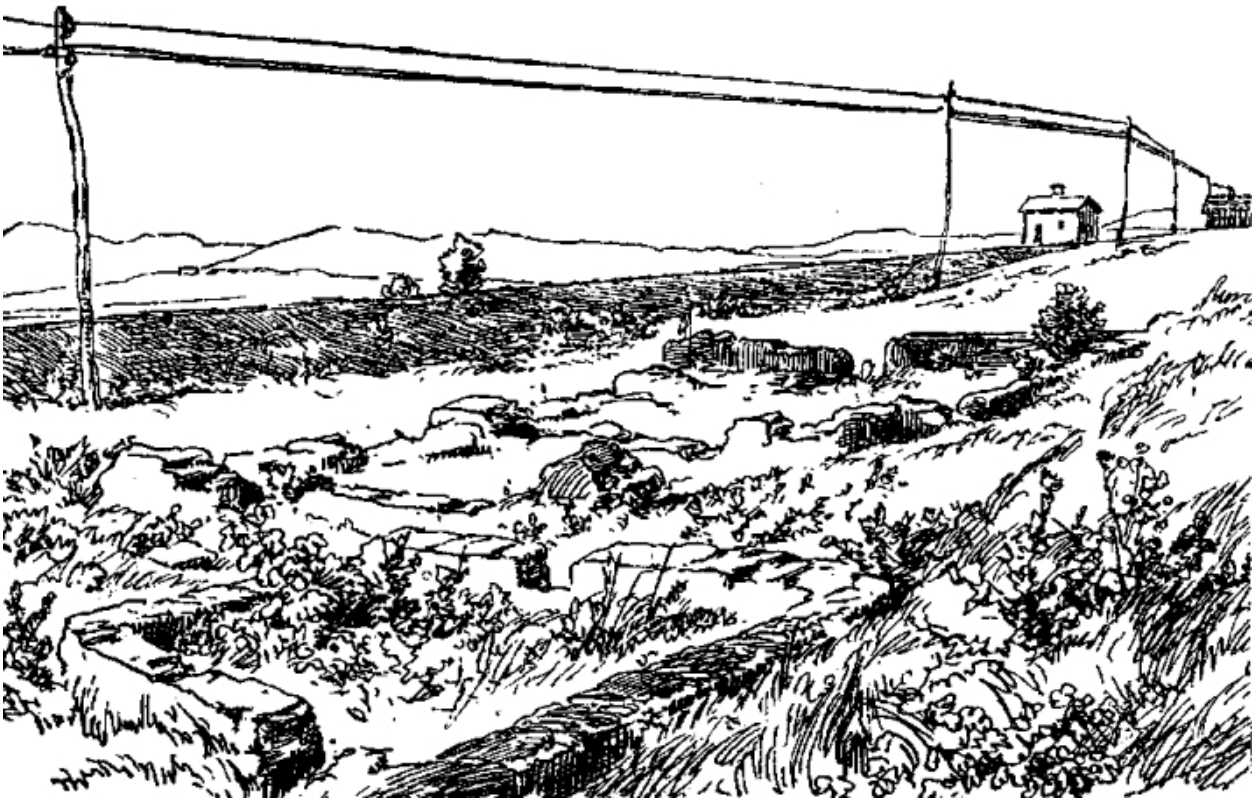

Сл. 23/4, Основа објекта, А. Мирић према Сабовљевић, 1988

РЕКОНСТРУКЦИЈА

Сл. 23/5, Парцијална реконструкција објекта, А. Мирић према Сабовљевић, 1988

Сл. 23/6, Рушевине Ремезијане код железничке станице у Белој Паланци, Каниц, (1907) 1985

ФОТОГРАФИЈЕ

Сл. 23/7, Једини видљиви остаци виле у Ремезијани, уснимљено 2005, непознати аутор

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

1959.год.- систематска истраживања.[157]

1986.год.- настављена сист. истраживања

Стање конзервације је лоше.

Руководилац истраживањима: Ђорђе Мано- Зиси, АИ, ЗЗСК Ниш

Поузданост извора је велика

2. ЛОКАЦИЈА

„Вила урбана“ на локалитету Царичин Град, Средњи Град, Јабланички округ

Царичин Град (Ivstiniana Prima), се налази на 7 km од Лебана, а 30km од Лесковца. Налазиште лежи на благим падинама које се спуштају од планине Радан ка лесковачкој котлини.

У односу на окружење у доба антике

„Вила урбана“ се налази на траси јужно од Базилике у подножју Акропоља између низа просторија уз јужну улицу и западног бедема.

Површина локалитета: 42.000m² (Ц.Г.)

Дубина културног слоја: плитко

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: Базилика у подножју акропоља

Уличне комуникације: просторије са истока су комуницирале са споредном улицом правца север-југ. Објекат је удаљен 20м од правца пружања улице *cardo.*[158]

Фасаде и улази: главни улаз са каменим прагом, довратницима и надвратником налазио се са јужне стране.[159]

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта, терасасто обликовање: нема

Зидови, темељи: Преко добро фундираних камених темеља,[160] преко шкриљасте подлоге, сазидани су зидови просечне дебљине око 90цм. Зидови су настали наизменичним ређањем камена и три слоја опеке у дебелом слоју малтера.

Кров: нема публикованих информација

Декор: остаци мозаика и фрагменти фресака и штукатуре. Стубови у дворишту имали једноставне импост капитела са крстовима у медаљонима.[161]

Остала опрема: у извештају са ископавања помиње се ложиште за загревање, али није јасно где се оно налазило.[162]

У просторији 4 пронађени су питоси и камено посуђе за мућање.

5.ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле: није детерминисана

Основа: 25х22м, око 500м2, север- југ

Комуникације унутар објекта: делимично очуване, назначене на цртежу

Површина наткривених простора:

Спрат: постојао. Степениште у првој фази уз улаз у трем, касније у југоисточном углу предворја. Највероватније је спрат био намењен становању, док су у приземљу биле економске просторије, трпезарија и кухиња.[163]

Подрум постојао, вероватно просторија 4, 72.54 m2

Број наткривених просторија у приземљу: 6

[157] Kondić, V., Popović, V., 1977, 91
[158] Kondić, V., Popović, V., 1977, 91
[159] Kondić, V., Popović, V., 1977, 91
[160] Kondić, V., Popović, V., 1977, 92
[161] Kondić, V., Popović, V., 1977, 93
[162] Kondić, V., Popović, V., 1977, 92
[163] Kondić, V., Popović, V., 1977, 91, 92

Спољашњи трем: просторија 3, 7.5x2.9м, 21.75 m2, у првој фази отворен, у другој затворен.[164]

Двориште: 45.5 m2

Површине просторија намењених другим активностима

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање, канализација: нема информација

Терме, **тоалети**, **врт, базен:** не

7. ДАТОВАЊЕ

Време грађења: Време трајања Царичиног Града, који је формиран на нетакнутом терену одређено је на период од 530. до 615. год. Иако прецизно датовање урбане виле није могуће, са сигурношћу се може тврдити да је сграђена и коришћена у наведеном периоду.

Време и знаци и напуштања објекта: ?

8. КОМЕНТАРИ И ДОДАТНЕ АНАЛИЗЕ

Веза са базиликом у подножју Акропоља није доказана. Објекат је служио за становање богатог представника административног или црквеног сталежа.

9. БИБЛИОГРАФИЈА

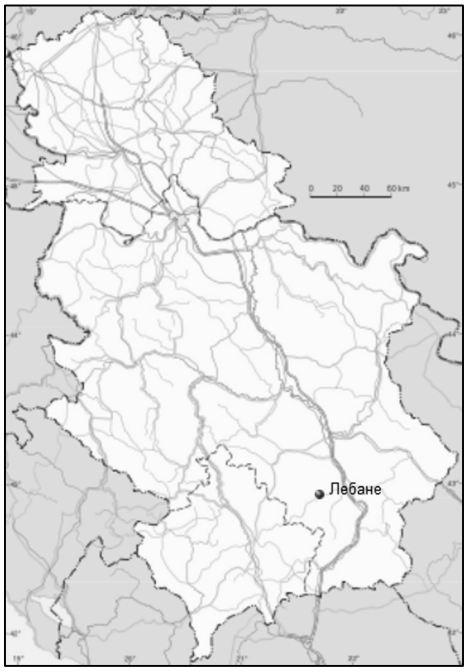
В. Кондић, В. Поповић, *Царичин Град-Утврђено насеље у византијском Илирику*, Београд, 1977, Стамбена кућа или вила: 91-93

Б. Баван, В. Иванишевић, Ivstiniana Prima-Царичин Град, Лесковац, 2006, 39-40

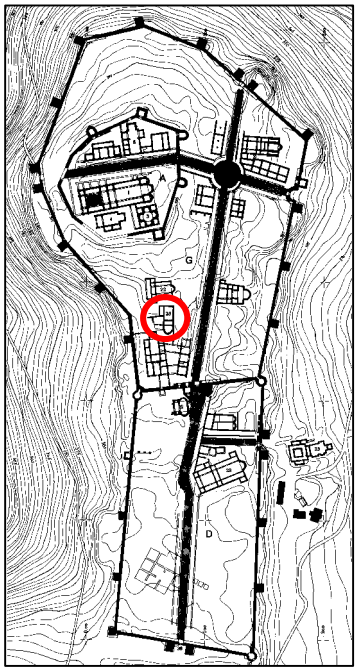
[164] Kondić, V., Popović, V., 1977, 91, 92

10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

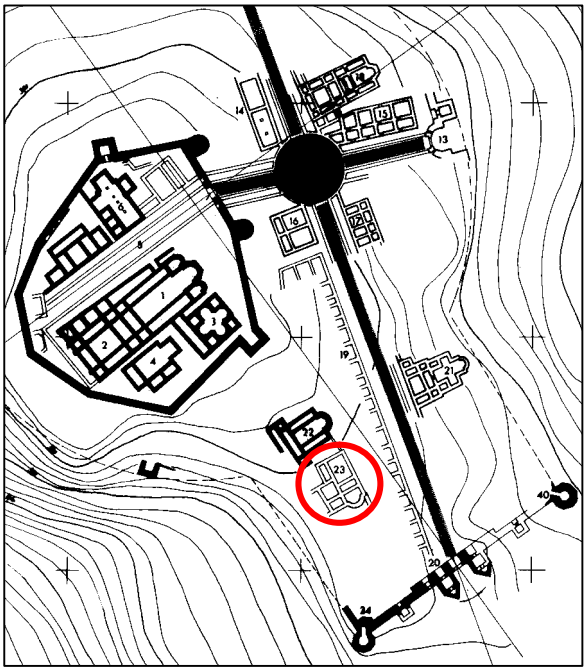
МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

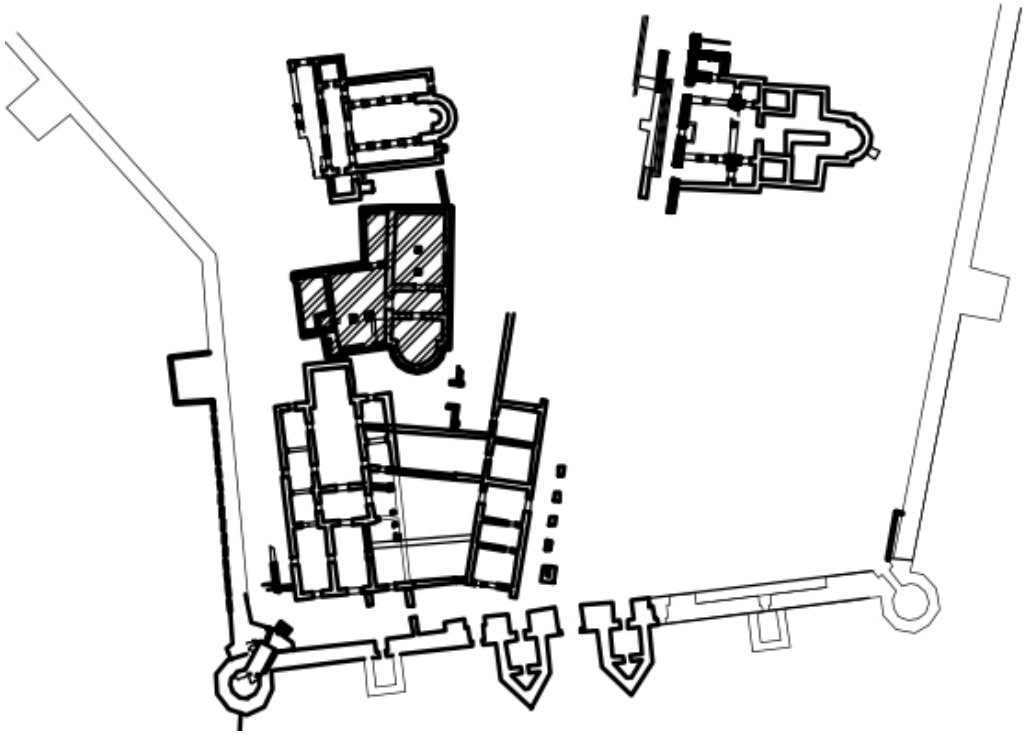
Сл. 24/1, Лебане на мапи Србије

Сл. 24/2 „Villa urbana“ на мапи Царичиног Града, документација ЗЗСК Ниш

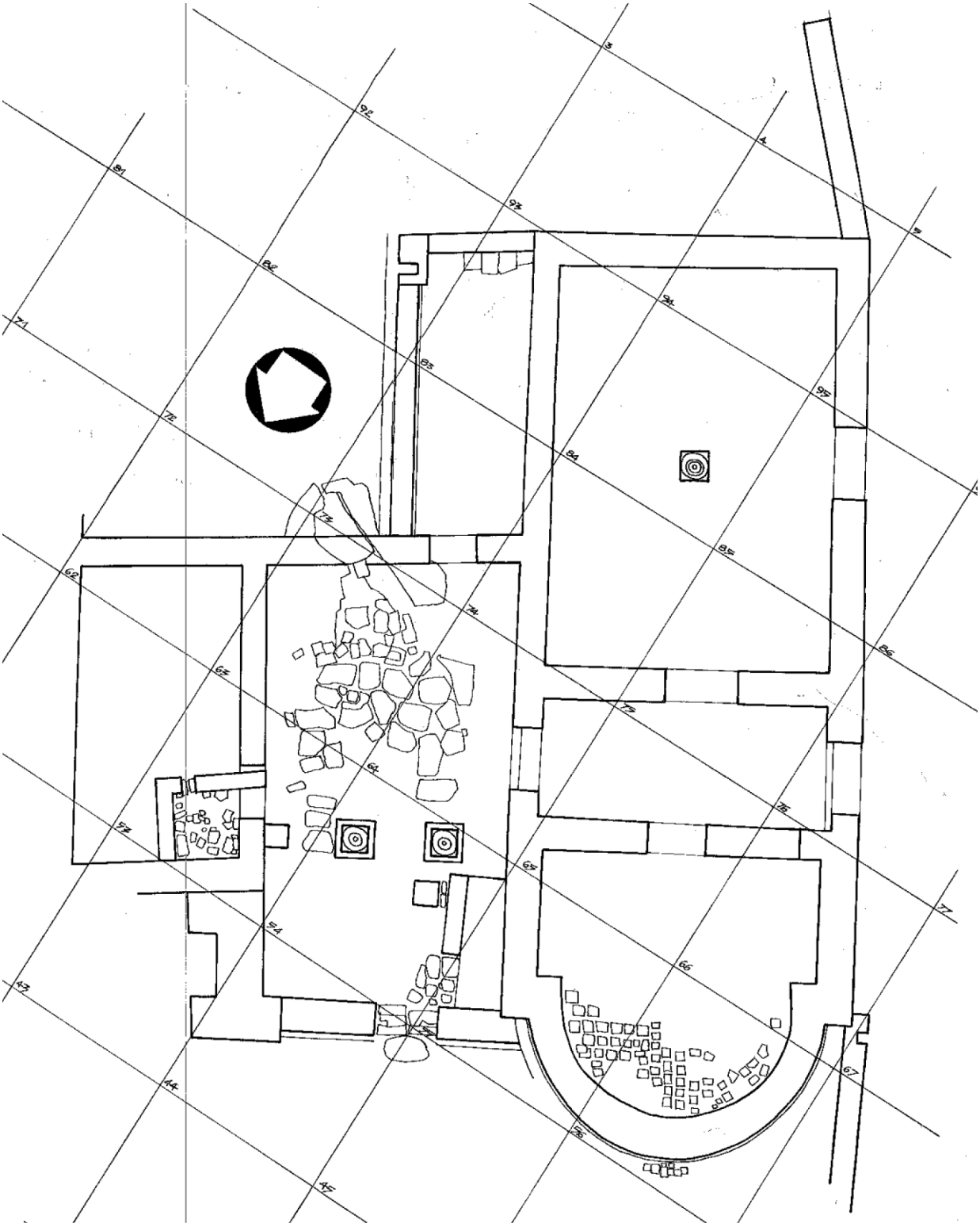

Сл. 24/3, Акропоље и Горњи град Царичиног Града, документација ЗЗСК Ниш

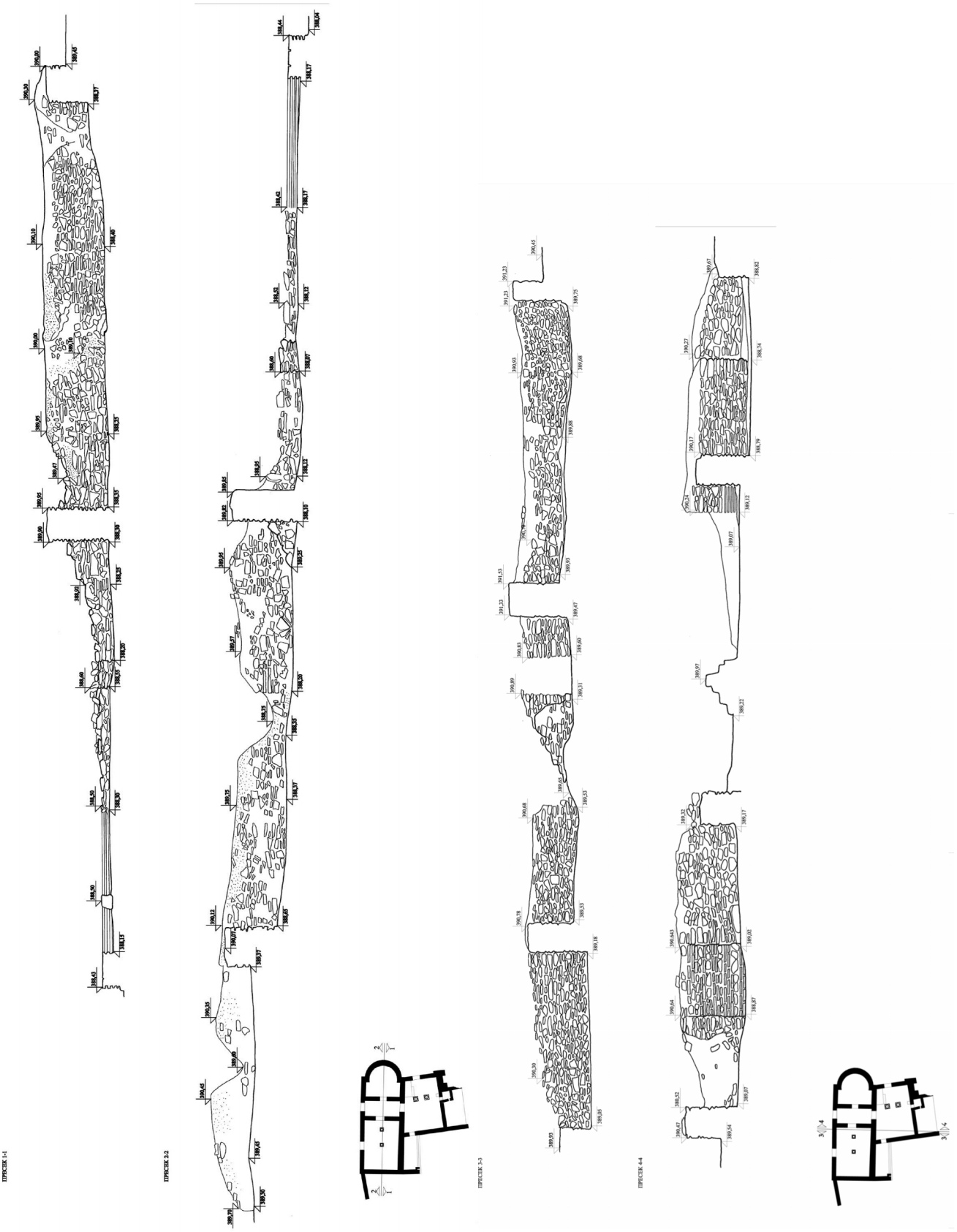

Сл. 24/4, Положај „виле урбане“ унутар југозападног дела Средњег града, А. Момчиловић Петронијевић, 2013, црт. 95

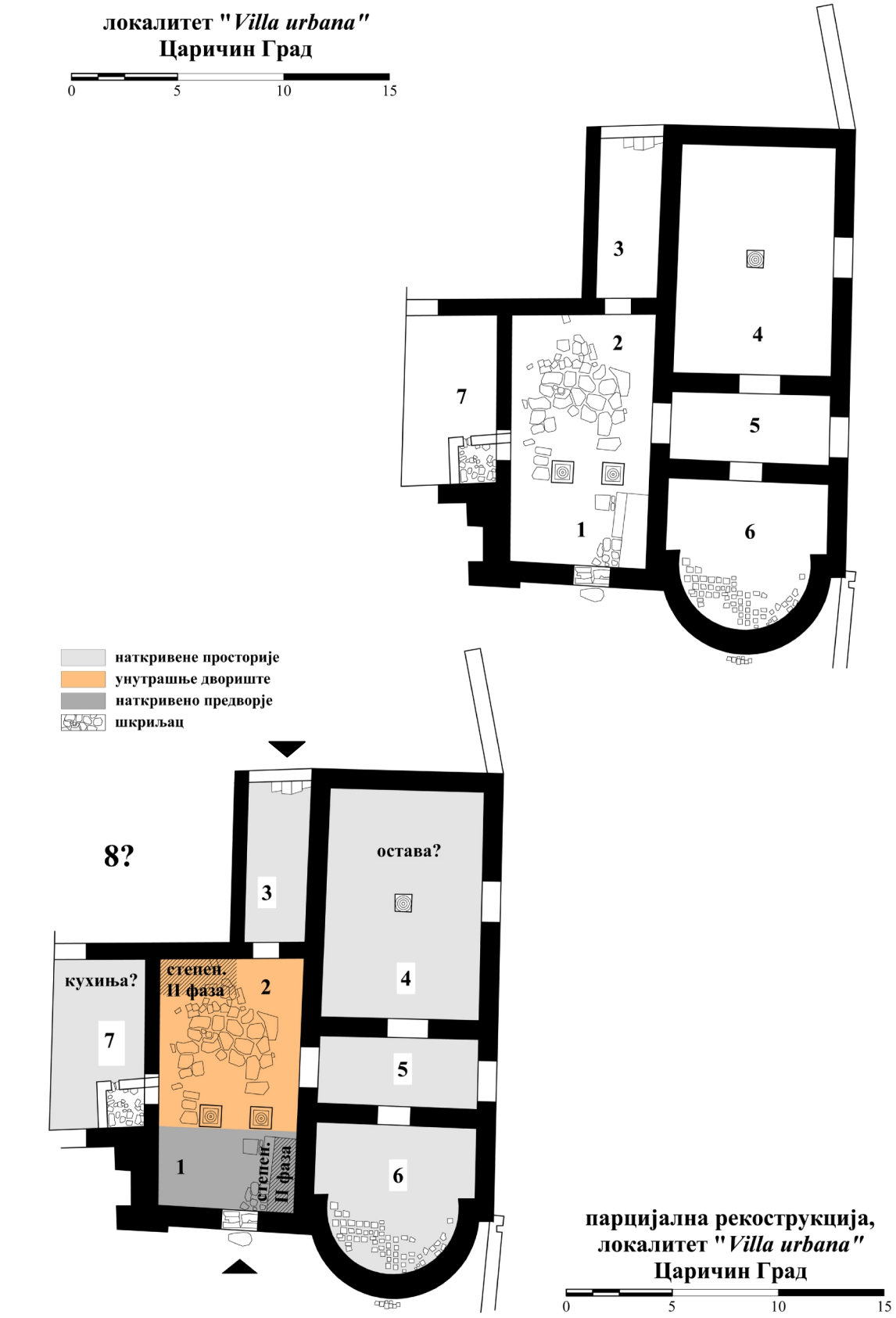
ОСНОВА, ПРЕСЕЦИ ПОСТОЈЕЋИХ НАЛАЗА

Сл. 24/5, „Villa urbana“ у Царичином граду, основа објекта, документација ЗЗСК Ниш

Сл. 24/6, „Villa urbana“ у Царичином граду, карактеристични пресеци објекта, документација ЗЗСК Ниш

Сл. 24/7 и Сл. 24/8, „Villa urbana“ у Царичином граду, основа и покушај реконструкције, А. М. према докум. ЗЗСК Ниш

ФОТОГРАФИЈЕ

Сл. 24/9, „Villa urbana“ у Царичином Граду, поглед са југа на остатке грађевине, фото документација ЗЗСК Ниш

Сл. 24/10, „Villa urbana“ у Царичином Граду, поглед са севера на остатке грађевине, фото документација ЗЗСК Ниш

Сл. 24/11, „Villa urbana“ у Царичином Граду, поглед са севера на остатке грађевине, фото документација ЗЗСК Ниш

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

Током систематских истраживања у оквиру међународне сарадње између Србије и Француске 1981.до 2008.год. откривено је више од пола кварта

Стање конзервације је лоше.

Руководилац истраживањима: В. Иванишевић

Поузданост извора је велика

2. ЛОКАЦИЈА

Стамбени кварт на локалитету Царичин Град, Доњи Град, Јабланички округ

Царичин Град (Ivstiniana Prima), се налази на 7 km од Лебана, а 30km од Лесковца. Налазиште лежи на благим падинама које се спуштају од планине Радан ка лесковачкој котлини.

У односу на окружење у доба антике

Уз западни бедем Доњег Града**.** Кварт се вероватно простирао до велике цистерне на северу.

Површина локалитета: 42.000m² (Ц.Г.)

Дубина културног слоја: плитко

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи: Уз зап. бедем.

Уличне комуникације: Стамбена четврт откривена је западно од јужне улице, непосредно уз њен западни портик. Како су систематска истраживања овог дела локалитета само делимично обављена, трасе комуникација нижег реда које су се пружале дуж кварта нису утврђене, али се може претпоставити да је постојала стаза између низа кућа уз улицу и низа кућа уз бедем.

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта, терасасто обликовање: нема

Темељи, зидови: Приземља свих грађевина била су од камена везаног блатом, према В. Иванишевићу уз коришћење дрвених рамова, у техници *opus craticium,* док су спратови били од дрвене конструкције и лепа.[165]

Кров: Кровови свих грађевина у комплексу имали су конструкцију од дрвене грађе, покривену кровном опеком.

Декор: нема

5.ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Грађевина 2, компактне је основе, димензије 10.4 x 8.5м са најмање 3 наткривене просторије у приземљу. На основу налаза два степеника у уличном портику може се закључити да је грађевина имала и спрат. Објекту се приступало са источне стране, преко просторије приближних димензија 9.7 x 4.7м. Две мање собе су се на њу ослањале са југа и запада. Јужна просторија је облика јако издуженог трапеза, приближних димензија 1.6м x 8м. Иако њена намена није позната, може се претпоставити да је у питању био ходник. Западна просторија је такође трапезоидног облика, приближних димензија 3.7 x 4.5м. Зидови грађевине, уједначене ширине од 75цм очувани су само у темељној зони и веома ниско изнад нивоа пода. Највећа просторија је имала под од набоја, у који су била уграђена два питоса. Трагови угљенисаних житарица откривени у њима указују на могућност да је зграда страдала у пожару. Ходник је био поплочан опеком.[166] Све ово указује на економски карактер приземља и, вероватно, резиденцијалну намену спрата.

Грађевина 5, приближних димензија 21 x 23м. На први поглед лако је уочити две

[165] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[166] V. Ivanisevic, 2010, 747-775

целине- мању на југу и већу на северу, где обе имају стамбене просторије на западу и дворишта на истоку. Иако је логично тумачење да су у питању две грађевине настале у истом периоду, односно куће у низу са заједничким носећим зидом, истраживачи посвећени овом питању дошли су до закључка да су у питању два тракта исте грађевине. Веће двориште, са јужне стране зграде, било је са три стране обрубљено портицима ношеним зиданим ступцима, док је јужно, мање двориште, имало портик само са северне стране.[167] Под у стамбеним просторијама није сачуван, док у оба дворишта постоје трагови поплочања каменим плочама неправилног облика.

Грађевина 9, квадратна основа димензија 12.6 x 7.2м. Западно од објекта откривен је низ структура које су могле бити тезге, као и делови конструкције које су могле бити мале пећи.[168]

Грађевина 1, коју чини већа просторија правоугаоног облика димензија 12.85 x 8.3м на истоку и двориште које се на ову просторију надовезује са западне и јужне стране. Двориште је са југа и запада омеђано градским бедемима. Између простране сале и дворишта сачуван је довратник од опеке и малтера ширине 1.7м,[169] који је вероватно био затворен двокрилним вратима. Дрвени праг је био фиксиран преко камене подлоге.[170] Конструкција зидова је у доњој зони, чији су делови сачувани, од комада камена везаног блатом, просечне дебљине 90цм.[171] Спрат је вероватно био од лагане грађе-бондручне конструкције или сл.

Од **грађевине 3** остао је само крајњи североисточни угао, делови два зида ширине 70цм, Није могуће реконструисати просторну организацију грађевине, али се чини да је и ова кућа, као и остале у посматраном низу, могла имати двориште са западне стране.

Грађевина 4 по просторној организацији наликује грађевини 1. Чине је сала приближних димензија 11.5 x 5м са истока и двориште са портиком уз западни зид просторије на западу. Зидови, чија конструкција по свему наликује осталим стамбеним структурама у Доњем Граду су уједначене ширине од 75цм.

Грађевине 6 је откривена делимично, делови две просторије. Положајем, нешто истуренијим ка истоку, излази из релативно правилне регулационе линије одређене позицијом источних фронтова структура 1, 3, 4, 7 и 8.

Грађевину 7 чине две просторије укупних димензија 10 x 7м на истоку и двориште са тремом просечне ширине 4м на западу, уз подножје куле у западном бедему Доњег града. Дебљина зидова је око 80цм.

Грађевина 8 чини је највећа просторија на истоку уз коју је нешто касније са запада дограђена нешто мања соба, укупних димензија основе 13.40 x 6.10м. На северној фасади регистровани су отвори којима се могло приступити обема просторијама, већој соби кроз пролаз ширине 150цм, а мањој кроз пролаз ширине 120цм.[172] Испред улаза су откривени остаци зиданих стубаца са траговима жлебова за олук.[173] Конструкција зидова, ширине 75 цм, у свему наликује осталим зградама у кварту, зиданим од камена везаним блатом. Зграда

[167] Б. Бавант, В. Иванишевић, Царичин Град - рановизантијски град, *Старинар*, XLVIII, 1998, 213-217; LIII-LIV, 2004,
[168] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[169] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[170] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[171] А. Момчиловић Петронијевић, 2013, 93
[172] А. Момчиловић Петронијевић, 2013, 93
[173] V. Ivanisevic, 2010, 747-775

је имала и спрат, саграђен од дрвене грађе и лепа, док су подови били од набоја.[174]

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање, канализација: остаци канализационих канала.

Терме, **тоалети**, **врт, базен:** не

7. ДАТОВАЊЕ

Претходне фазе: На месту формирања 9 грађевина[175] налазио се нешто старији градитељски хоризонт, унутар кога је препозната грађевина која се налазила уз саму северну ивицу кварта, коју је чинио тракт од 4 просторије издужене основе и дворишта, које су- позициониране уз сам улаз у град, вероватно служиле смештају коња,[176] као и једноспособна грађевина која је могла бити кућа.

Време грађења: Грађевине стамбене четврти припадају најмлађој фази живота у Царичином граду. Њихово датовање омогућавају бројни налази из доба Јустинијана I.

Време и знаци и напуштања објекта: ?

8. КОМЕНТАРИ И ДОДАТНЕ АНАЛИЗЕ

[174] Из А. Момчиловић Петронијевић, 2013, 93, према Б. Баван, Б. Иванишевић, 2004, 307

[175] С обзиром на детаљни и прецизни приступ А. Момчиловић Петронијевић, 2013, приликом систематизације података о Царичином Граду за потребе израде докторске дисертације, за обележавање појединачних грађевина унутар стамбене четврти усвојена је кодификација ове ауторке.

[176] Приказ резултата истраживања остварених у оквиру финансијске подршке научне сарадње Србије и Француске, http://www.diplomatie.gouv.fr/en/global-issues/education-research/archaeology/archaeology-notebooks/europe-maghreb/serbia-caricin-grad/article/housing-and-material-civilisation, посећен јануара 2012.

9. БИБЛИОГРАФИЈА

V. Ivanišević, U susret stogodišnjici istraživanja Caričinog grada, *LZ*. 2011, br. 51, str. 53-65

B. Bavant, V. Kondic, J.-M. Spieser, Caricin Grad, fouilles de la Ville Basse, *MEFR-Moyen Âge*, 97, 1985, 883-887; 98, 1986, 1177- 1181; 101, 1989, 327-332; 102, 1990, 277-282; 103, 1991, 442-448,

B. Bavant, V. Ivaniševic, Caricin Grad, *MEFR- Moyen Âge* 109, 1997, 645-651; 110, 1998, 973-976; 112, 2001, 1087-1094; 113, 2002, 963-969; 114.2 2002, 1095-1102, 115.2, 2003, 1021-1027, 117.2, 2005, 791-796, 118.2, 2006, 387-394, 120.2, 2008, 329-341

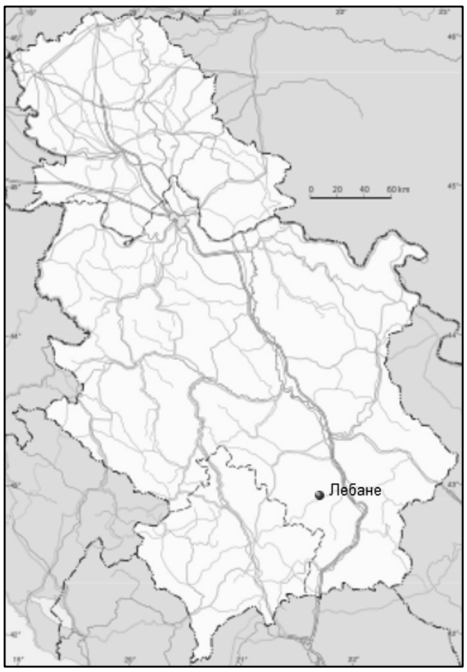
Б. Бавант, В. Иванишевић, Царичин Град - рановизантијски град, *Старинар*, XLVIII, 1998, 213-217; LIII-LIV, 2004, 301-309

Б. Бавант, В. Иванишевић, Царичин Град – Истраживања, *ЛЗ*, XXXVI- II, 1997, 419-424; XXXIX, 1998 (1999), 489-496; XL, 2000, 335-340; XLII, 2002, 55- 68; XLV, 2005, 23-36, XLIX, 2009, 247-258

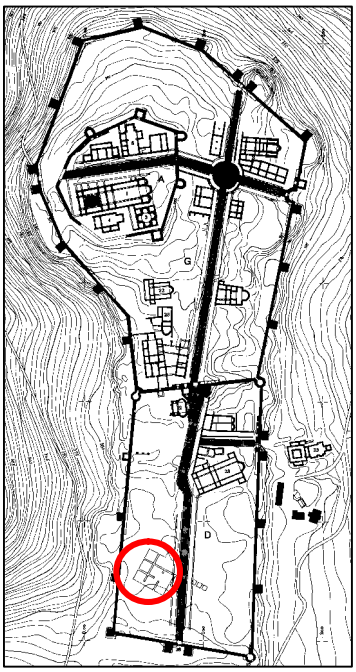
B. Bavant, В. Иванишевић, Царичин Град, 1998- 2003, Старинар, LIII- LIV, 2003-2004, 301-309;

V. Ivanisevic, Caricin Grad – The fortifications and the intramural housing in the Lower town, Dans: *Byzanz –das Römerreich im Mittelalter*, Teil 2.2, Éds. F. Daim, J. Drauschke, Mainz 2010, 747-775,

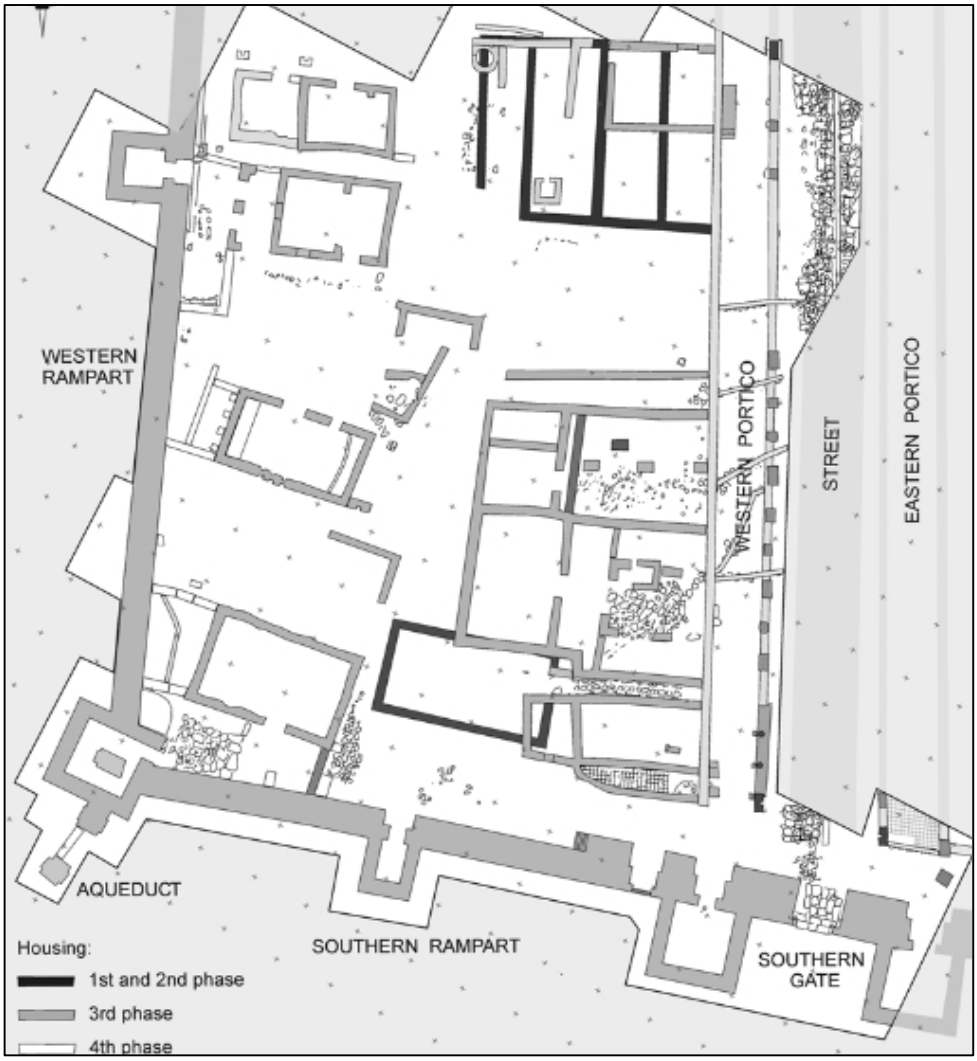
А. Момчиловић Петронијевић, *Формирање урбане структуре и архитектонских облика Царичиног Града у 6.веку*, Докторска дисертација, Грађевинско- архитектонски факултет, Универзитет у Нишу, 2013, 92- 9

Сл. 25/1, Лебане на карти Србије

Сл. 25/2 „Стамбени кварт“ на мапи ЦГ, реконструкција, документација ЗЗСК Ниш

Сл. 25/3, Шематски приказ стамбеног кварта, V. Ivanisevic, 2010, 15, Fig. 11

Сл. 25/4, Парцијална реконструкција стамбеног кварта, А.Мирић према V. Ivanisevic, 2010, 15, Fig. 11

Сл. 25/5, Грађевина 5, Стамбени кварт, Царичин Град, V. Ivanisevic, 2010, 17, Fig. 13

Сл. 25/6, Грађевина 2, Стамбени кварт, Царичин Град, V. Ivanisevic, 2010, 18, Fig. 14

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

1968.год.- рекогносцирање Грделичке клисуре, евидентирано постојање касноантичког локалитета.

2002.год.- рекогносцирање, евидентирана некропола и насеље.

јул 2003. - обављена заштитна археолошка истраживања системом ровова.[177]

Стање остатака објекта је по откривању било лоше, по завршеном истраживању је затрпан.

Руководилац истраживањима: М. Брмболић, саветник РЗЗСК Београд. Истраживања су реализована у сарадњи РЗЗСК Београд и Филозофског факултета у Београду.

Поузданост извора је велика

2. ЛОКАЦИЈА

Свети Тројица, Кржинце, Владичин Хан, Пчињски Регион

На око 3 км северозападно од центра села. Остаци грађевине су високо у брдима, на једној од тераса благе падине која се са западне стране спушта до сеоског потока, на простору око 200м испод сеоске школе. У непосредној близини локалитета постоји крст на месту на коме се некада налазио запис св. Тројице.[178]

У односу на окружење у доба антике: ?

Површина локалитета: ?

Дубина културног слоја: 0.5м.

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

Суседи на једној од нижих тераса падине постоји још један објекат који је у вези са поменутим, али није истражен. Обе грађевине налазе се на терасама које су благо окренуте ка северозападу, што их је штитило од удара јаких ветрова и сунца.[179]

Уличне комуникације: нема информација

Фасаде и улази: Улаз се према предложеној реконструкцији налази на западној страни.[180]

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта, терасасто обликовање: нема

Зидови: Сачувани у темељној зони. Грађени од ломљеног камена везаног блатом. Лице зидова, ширине око 0.7м чине делимично обрађени камени блокови у којима је уочљиво да су неки у секундарној употреби. Очуваност је лоша, у висини од једног или два реда камена.

Кров: уочљиви трагови нагорелих дебелих греда кровне конструкције

Декор: нема информација

Остала опрема: нема информација

5.ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле: нису утврђене границе.

Основа: мин.295м2

Комуникације унутар објекта: ходник између великих просторија, мин. 31м2

Површина наткривених простора: мин. 167.8 корисног простора

Спрат: нема информација

Подрум: нема

[177] Ružić, M., Brmbolić, M., Manojlović-Nikolić, V., 2004, 205
[178] Ružić, M., Brmbolić, M., Manojlović-Nikolić, V., 2004, 205-207
[179] Ružić, M., Brmbolić, M., Manojlović-Nikolić, V., 2004, 209
[180] Ružić, M., Brmbolić, M., Manojlović-Nikolić, V., 2004, 209

Наткривених просторија у приземљу: мин.4

Спољашњи трем: остаци портика између малих просторија при улазу, 43.3m2

Површине просторија намењених другим активностима: нема информација

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање: на траси канала

Канализација: нема информација

Терме, **тоалети**: нема информација

Врт: нема информација

Базен: нема информација

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

Керамички материјал: лонци, зделе, малобројни тањири, поклопци. Велики број фрагмената стаклених пехара. Гвоздени предмети: клинови, кланфе, кородирани гвоздени оков браве, кључ. Од алата: оштећени пробојац и полумесечасти кожарски стругач. Украшене бронзане светиљке.[181]

8. ДАТОВАЊЕ

Претходне фазе:

Време грађења: пронађен новчић искован на почетку 4.века.

Време и знаци и напуштања објекта: Не постоји слој деструкције. Грађевина није насилно порушена, већ нагло напуштена. Вероватно су становници хтели да се склоне на неко сигурније место.[182]

Трајање: ?

8А. КОМЕНТАРИ И ДОДАТНЕ АНАЛИЗЕ

Објекат је вероватно био део сеоског пољопривредног добра, намена pars rustica. Покретни налази упућују на то да је грађевна могла служити за обраду вуне и прераду коже, вероватно оваца које су могле пасти на околним обронцима.

9. БИБЛИОГРАФИЈА

Ружић, М., Брмболић, М., Манојловић-Николић, В., Кржинце- Свети Тројица (касноантичка вила), у Археолошка истраживања Е-75, вол. 1/2004 (М. Брмболић ед), 49-123

10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

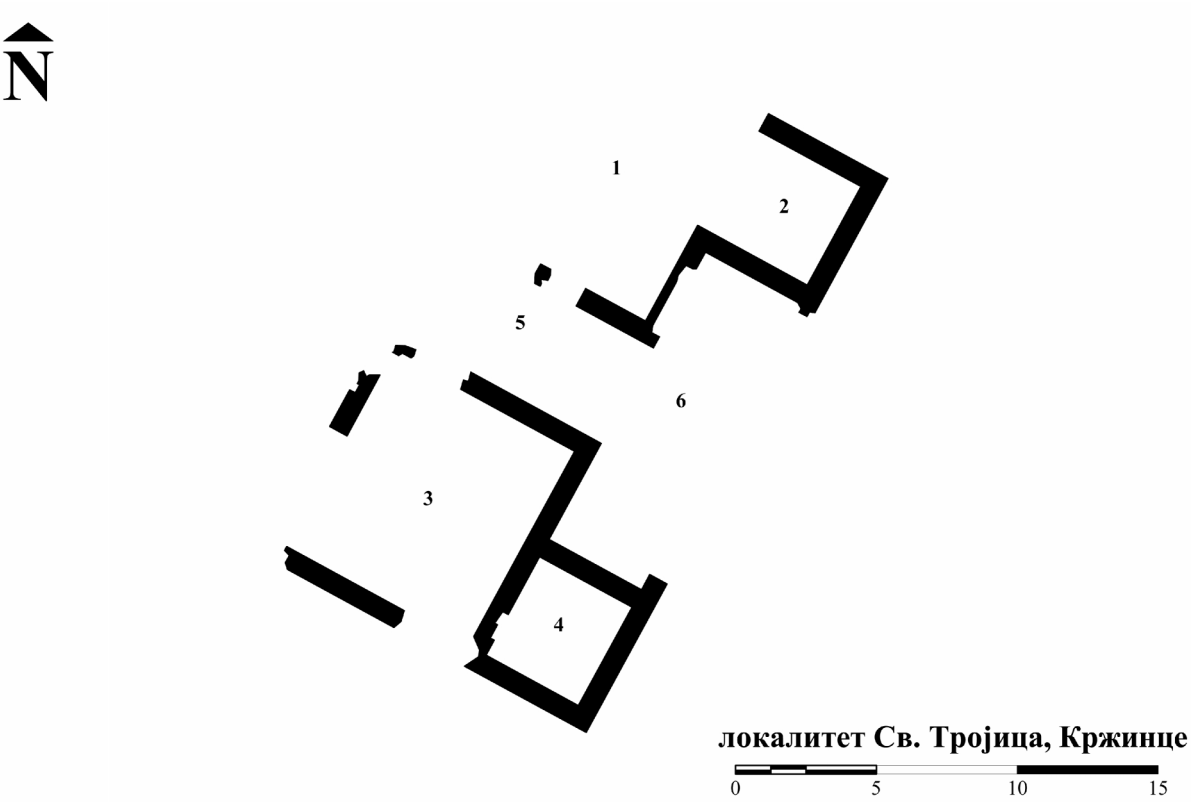
МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

Сл. 26/1, Кржинце на мапи Србије

[181] Ružić, M., Brmbolić, M., Manojlović-Nikolić, V., 2004, 211-219
[182] Ružić, M., Brmbolić, M., Manojlović-Nikolić, V., 2004, 219

ОСНОВА И РЕКОНСТРУКЦИЈА

Сл. 26/2, Основа објекта, А. Мирић према Ружић, Брмболић, Манојловић-Николић, 2004

Сл. 26/3, Покушај реконструкције основе грађевине, А. Мирић према Ружић, Брмболић, Манојловић-Николић, 2004

ФОТОГРАФИЈЕ

Сл. 26/4, Поглед са истока на остатке грађевине, Ружић, Брмболић, Манојловић-Николић, 2004

АНАЛОГИЈЕ

Видети : *Сл. 21/5, а) Грађевина Е, лок. Медијана; б) Лок. Свети Тројица-Кржинце; ц) Лок. Св. Вартоломеј- Требич*

Видети : Николов, Д., 1976, фиг 117-8

1. ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

Око 1960.год- заштитна, а потом и систематска истраживања (откривено је неколико римских гробова).

2002.год.- детаљно рекогносцирање подручја.[183]

20. јун до 20.септембра 2003.год.- Ископавања крајњег југозападног дела локалитета где је предвиђена изградња делова трасе новог аутопута Е 75, непосредно уз трасу пута, дуж његове леве стране идући према Врању, откривена римска грађевина.[184]

Стање лоше. По завршеном истраживању објекат је затрпан.

Руководилац истраживањима: С.Фидановски,: Народни Музеј у Београду, Народни Музеј у Лесковцу и РЗЗСК Београд

Поузданост извора је велика

2. ЛОКАЦИЈА

Каменитица-Моравиште, Мала Копашница, Лесковац, Јабланички Регион

На левој обали Јужне Мораве, у делу благо заталасане равнице западно од насеља Мала Копашница које делом захвата. Локалитет се протеже од подножја брдског масива, у који је усечена траса ауто пута до леве обале Јужне Мораве правцем северозапад-североисток. Југозападну половину локалитета- Каменитицу, пресецају железничка пруга Ниш-Скопље, стари макадамски пут и тзв. партизански пут који из Мале Копашнице води у Грделицу. Друга половина локалитета- Моравиште простире се уз обалу реке.[185]

У односу на окружење у доба антике: ?

Површина локалитета: истражена површина 700м2

Дубина културног слоја: ?

3. БЛИСКО ОКРУЖЕЊЕ

У близини: на 50м. северозападно од грађевинског комплекса је некропола.[186]

Уличне комуникације: нема информација

Фасаде и улази: Близу претпостављеном југоисточном углу комплекса, источни зид је на два места, која су на међусобном размаку од 2.5м, нешто шири. Могуће да је ту била улазна капија

4. АРХИТЕКТУРА, ТЕХНИКЕ ГРАЂЕЊА

Денивелација дворишта, терасасто обликовање: нема

Оградни зид: ширине 0.65-0.7м, од мањих и већих облутака из корита Јужне Мораве и Копашничке реке и ломљених камених плоча везаних блатом. Очуваност само у висини једног реда облутака 10-15цм. Висина (дубина) темељног дела око 0.65цм.[187]

Зидови: од мањих и већих облутака и ломљених камених плоча везаних блатом. Због слабе очуваности не може се са сигурношћу тврдити какав је био конструктивни систем, вероватно бондрук са испуном од ћерпича.[188]

Канал: од запада према истоку у дужини од 9м, изграђен углавном од опека димензија 0.34x0.33x0.05 и тегула димензија 0.48x0.37x0.5. У њега се уливају два канала који су у нагибу од севера према југу, изграђени од плочастог ломљеног камења. Њихова ширина се креће од 0.75 до 0.8м, док је ширина саме унутрашњости

[183] S. Fidanovski, T. Cvjetičanin, 2004, 51
[184] S. Fidanovski, T. Cvjetičanin, 2004, 55
[185] S. Fidanovski, T. Cvjetičanin, 2004, 51
[186] S. Fidanovski, T. Cvjetičanin, 2004, 71
[187] S. Fidanovski, T. Cvjetičanin, 2004, 71
[188] S. Fidanovski, T. Cvjetičanin, 2004, 75

0.16-1.20м. С обзиром да се не зна њихово полазиште, не зна се њихова намена. Можда су служили евакуацији атмосферских или отпадних вода.[189]

Подови:

Просторије 2, 3, 4- набој

Просторија 4а- подна опека

Кров: већа количина кровних тегула пронађених око објекта и у њему. Вероватно двоводан. Велики број клинова, претпоставља се да је кровна конструкција била дрвена.[190]

Декор: нема информација

Остала опрема: нема информација

5.ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Површина парцеле: ?

Основа: 247.25

Комуникације унутар објекта: нема информација

Површина наткривених простора: мин. 57.71м2

Спрат: нема информација

Подрум: нема

Наткривених просторија у приземљу: мин.4

Спољашњи трем:: нема информација

Површине просторија намењених другим активностима: нема информација

6. ОПРЕМА И ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ УРБАНОГ ОБЛИКОВАЊА

Наводњавање: нема информација

Канализација: канали у просторији 1

Терме: нема информација

Тоалети: нема информација

Врт: нема информација

Базен: нема

Остало: нема информација

7. ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ

Уломци кухињског посуђа, кадионице, светиљке, каратеристични за 3.и 4.век. Бронзана крстаста фибула, врх бронзаног копља, керамички тег у облику четворостране пирамиде, два тега од олова, три украсна предмета од бронзе.[191]

8. ДАТОВАЊЕ

Претходне фазе: ?

Време грађења: током 3.века.

Време и знаци и напуштања објекта: страдао у пожару пред крај 4.или почетком 5.века.[192]

Трајање:

8А. КОМЕНТАРИ И ДОДАТНЕ АНАЛИЗЕ

Вероватно део сеоског пољопривредног добра, намена му је била економска-чување или прерада пољопривредних производа и сл или стамбена. Могуће да је власник био војни ветеран који је могао потицати из ових крајева коме је додељена земља.

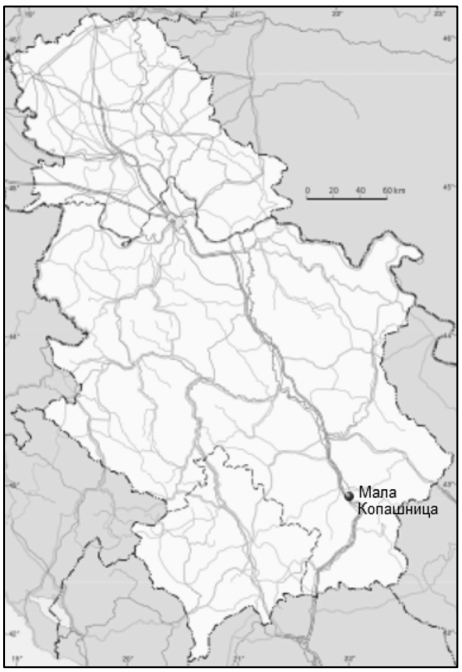
9. БИБЛИОГРАФИЈА

Фидановски, С., Цвјетићанин, Т., Римска вила и некропола на локалитету Каменитица-Моравиште и Малој Копашници код Грделице, у Археолошка истраживања Е-75, вол. 1/2004 (М. Брмболић ед), 49-123

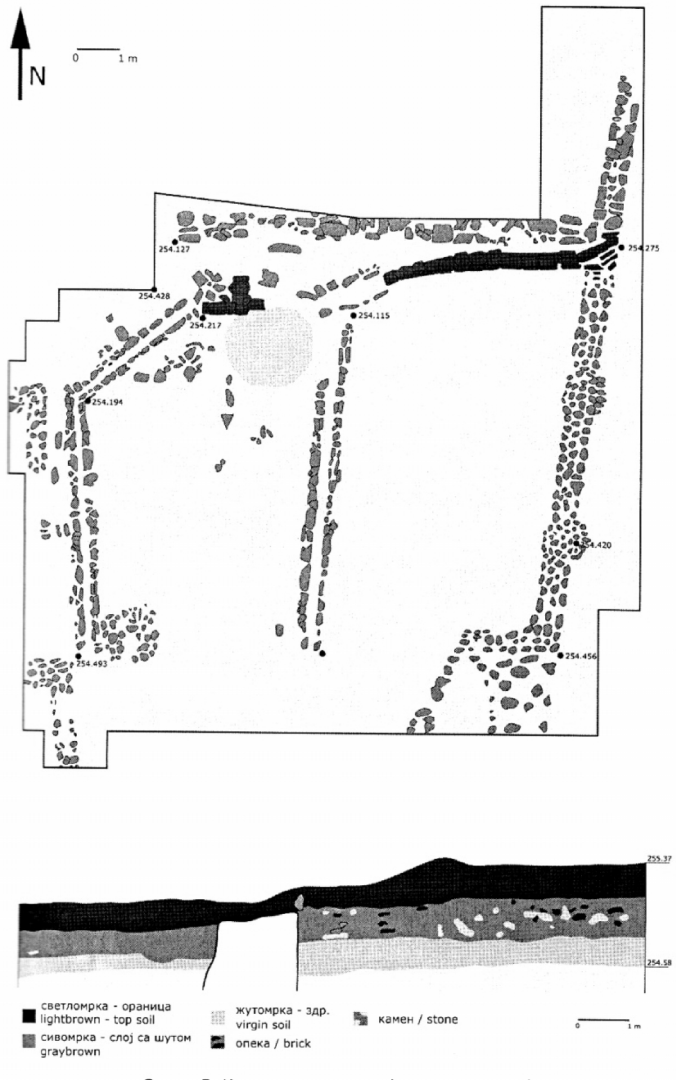
[189] S. Fidanovski, T. Cvjetičanin, 2004, 71
[190] S. Fidanovski, T. Cvjetičanin, 2004, 77
[191] S. Fidanovski, T. Cvjetičanin, 2004, 77-79
[192] S. Fidanovski, T. Cvjetičanin, 2004, 81

10. ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

МАПА ШИРЕ И УЖЕ ОКОЛИНЕ

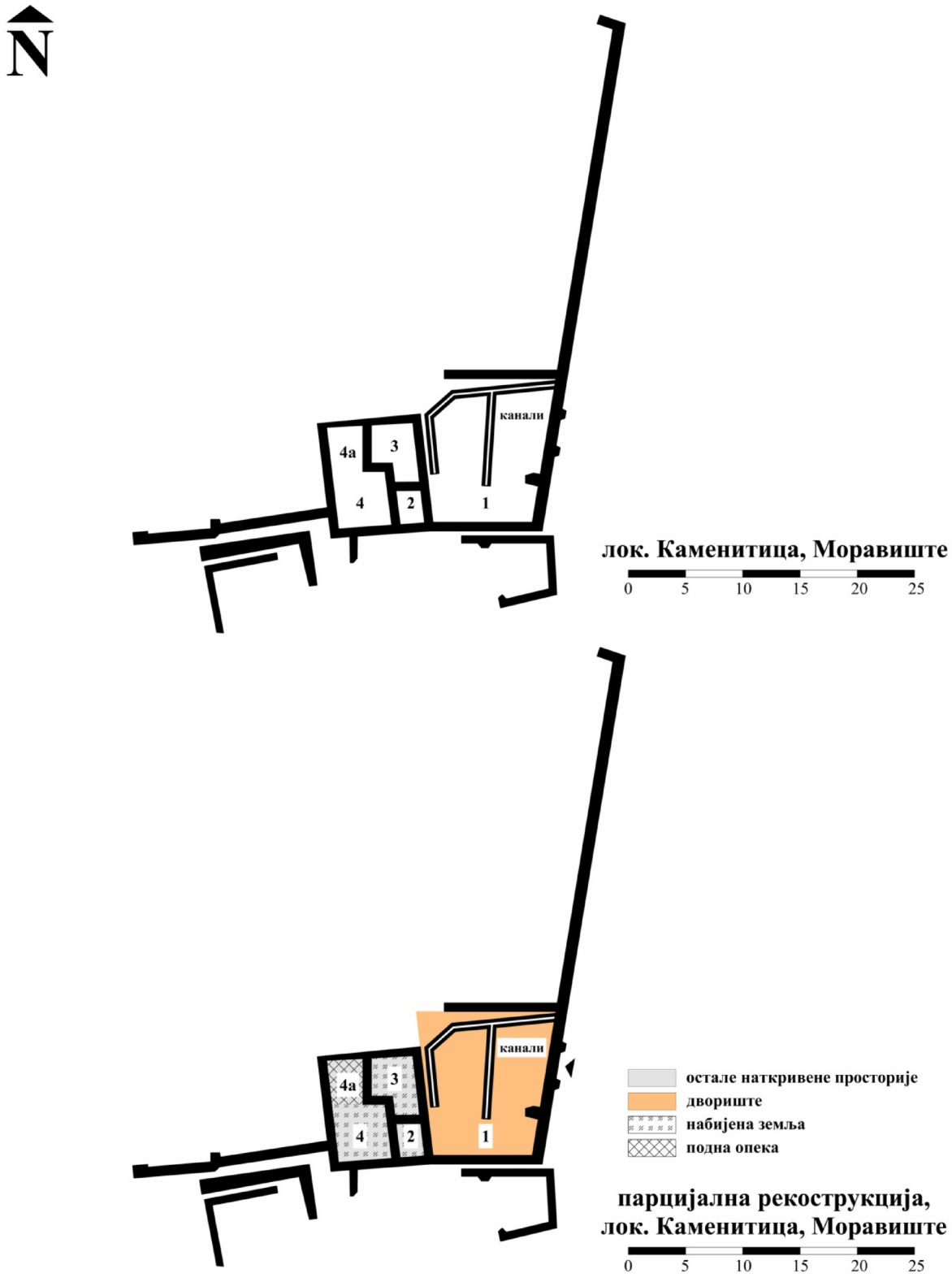

Сл. 27/1, Мала Копашница на мапи Србије

Сл. 27/2, положај канала и источни профил сонде у сектору Б2, Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 57

ОСНОВА И РЕКОНСТРУКЦИЈА

Сл. 27/3 и Сл. 27/4, Основа и реконструкција грађевине са локалитета Каменитица, Моравиште, А. Мирић према Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 57

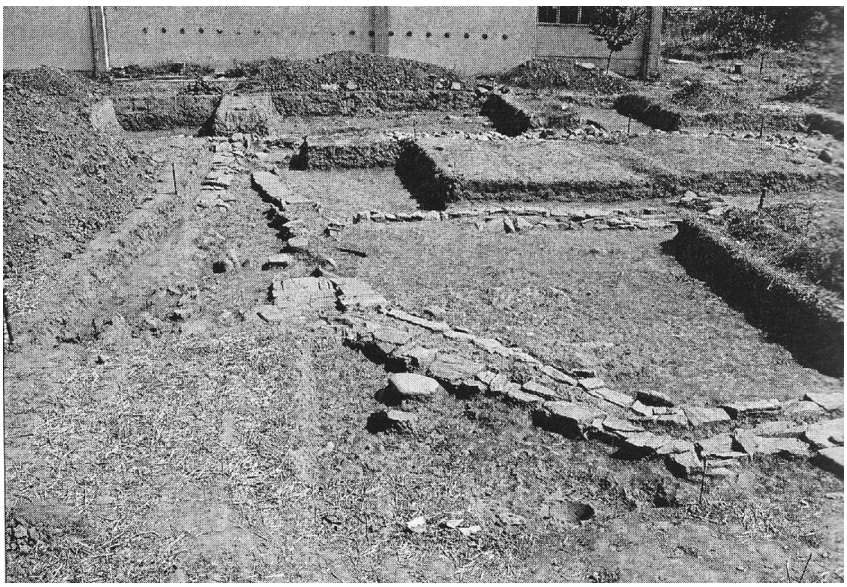
ФОТОГРАФИЈЕ

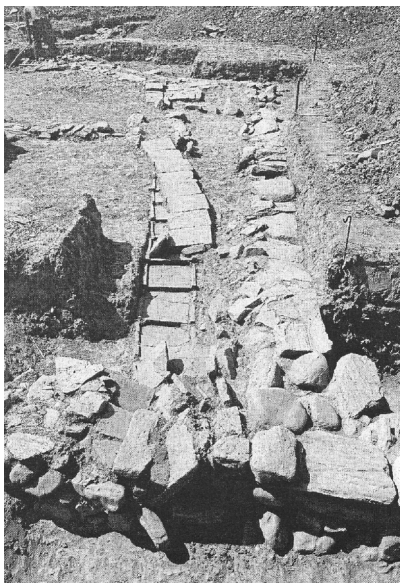
Сл. 27/5, Изглед грађевинског комплекса, Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 64

Сл. 27/6, Изглед дела трасе оградног зида, Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 66

Сл. 27/7 Положај канала са западне стране, Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 70

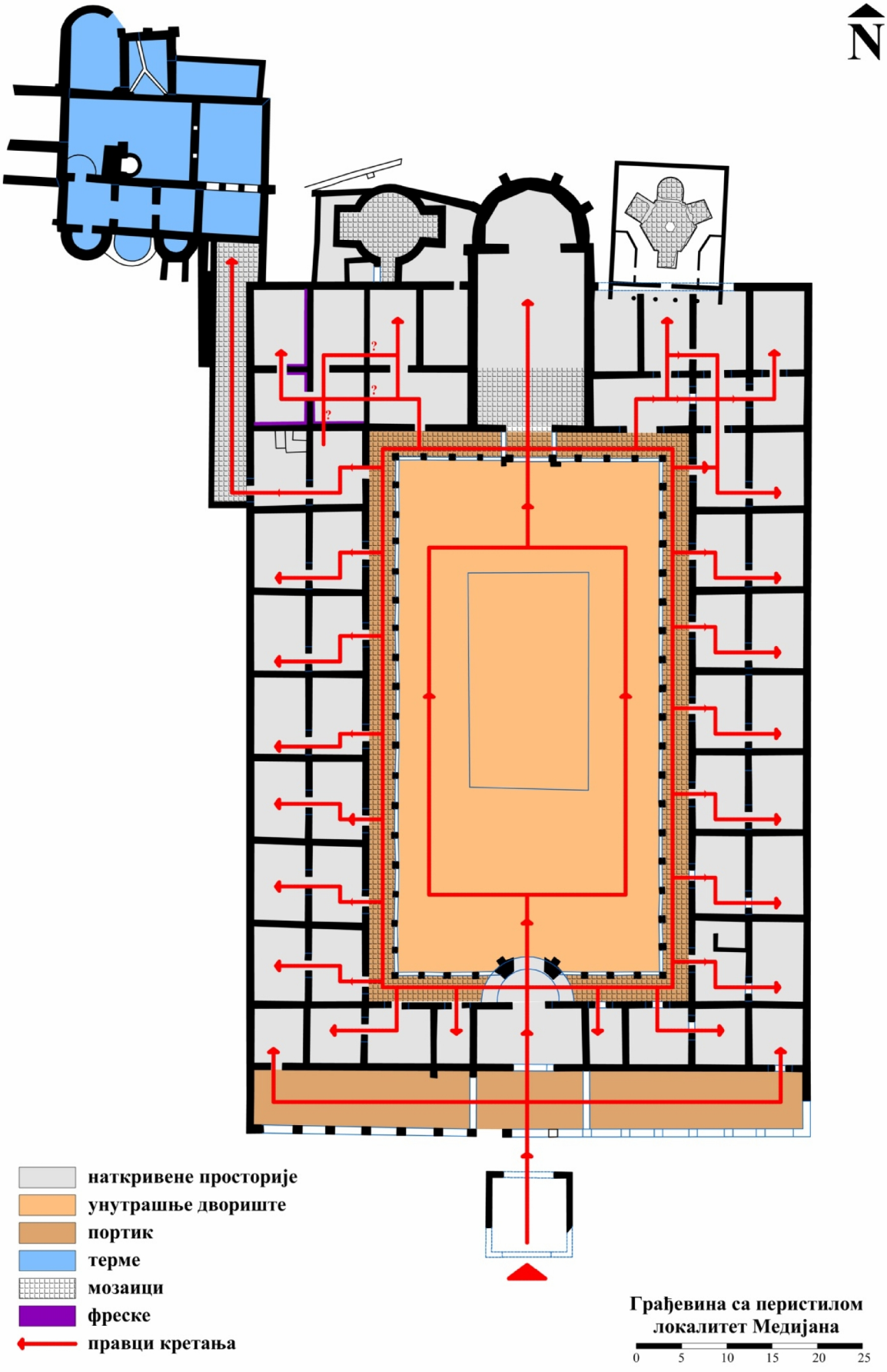

Сл. 27/8, Изглед излазног дела канала од тегула, Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 69

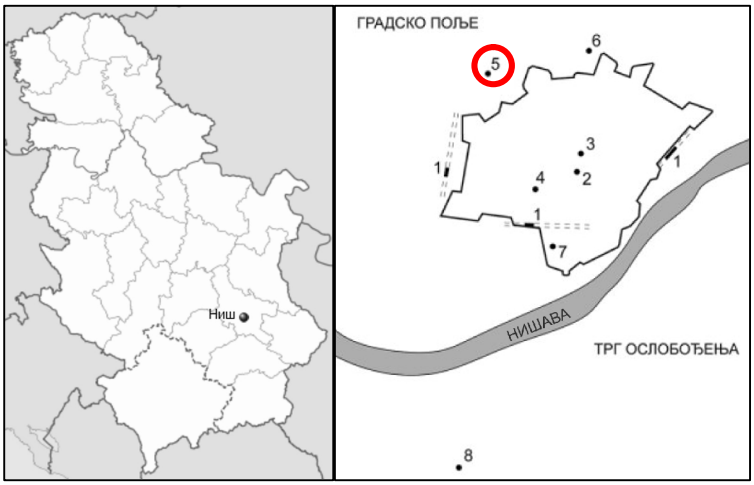
АНАЛОГИЈЕ

Видети : *Сл .13/8, а) Лок. Каменитица-Моравиште, б) Лок. Ровни- Ваљево, ц) Лок. Лисичићи код Коњица према : А. Бусулацић, 2011, 233, табла 15б*

Овчаров, Д. - Овчаров, Д. Вила рустика до с. Могилец, Търговищко (*Вилла рустица* прѐс ду виллаге Могилетз, ре́гион де Тъ̆рговиште). - Археология, ХИ, 1969, 1, 26-35.

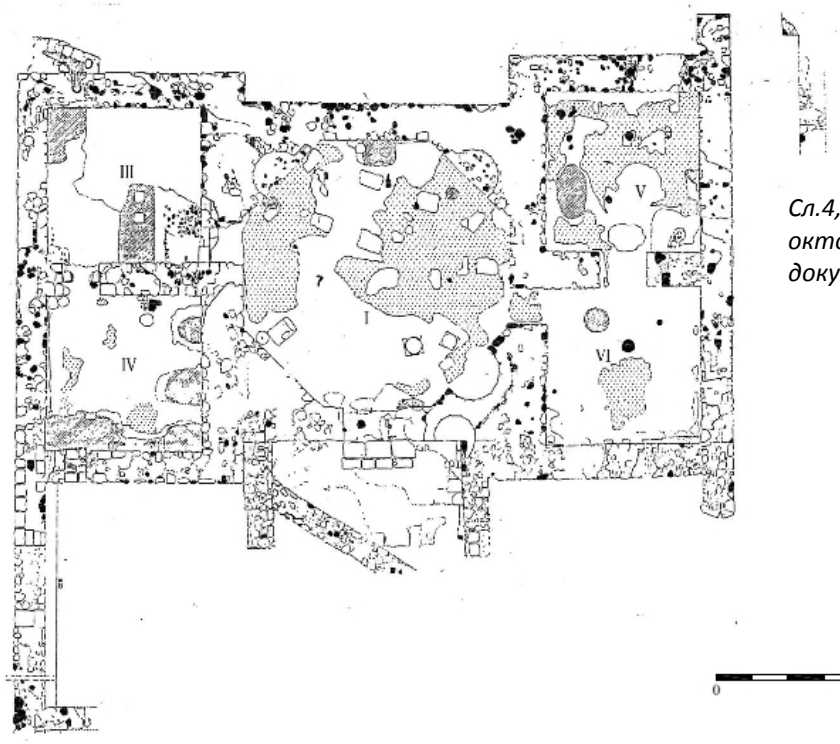

Сл. 1, Покушај реконструкције основе и анализа праваца кретања унутар грађевине са перистилом на Медијани, А. Мирић према основи из документације АИ и ЗЗСК Ниш

из: Јеремић, 2007, стр. 88:
1-антички бедем
2-форум
3-decumanus
4-cardo
5-објекат с октогоном
6-терме
7-терме
8-терме

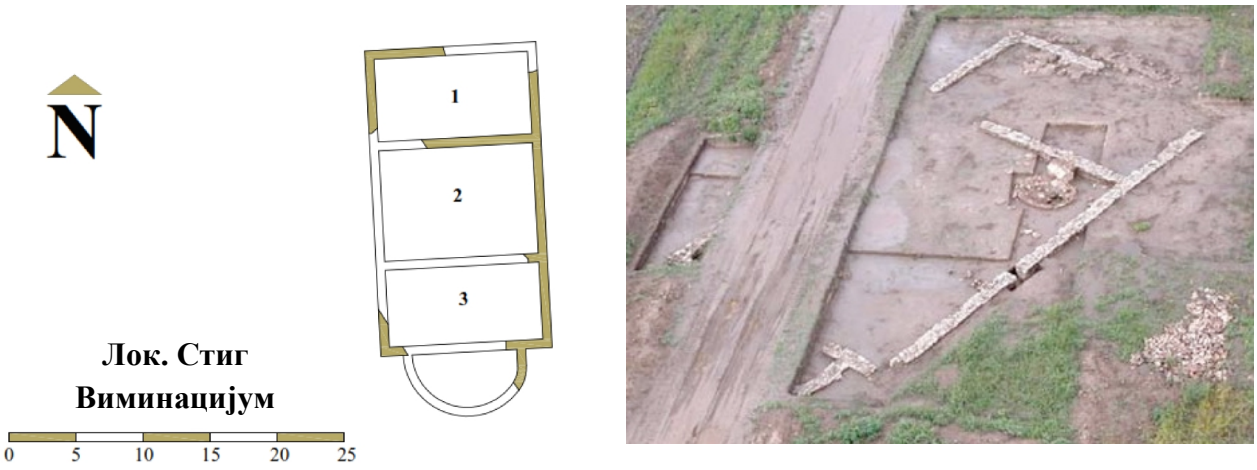
Сл. 2, Ниш на мапи Србије
Сл. 3, Нишка тврђава и античко наслеђе, Јеремић, 2007, 88

Сл.4, Део основе грађевине с октогоном, документација ЗЗСК Ниш

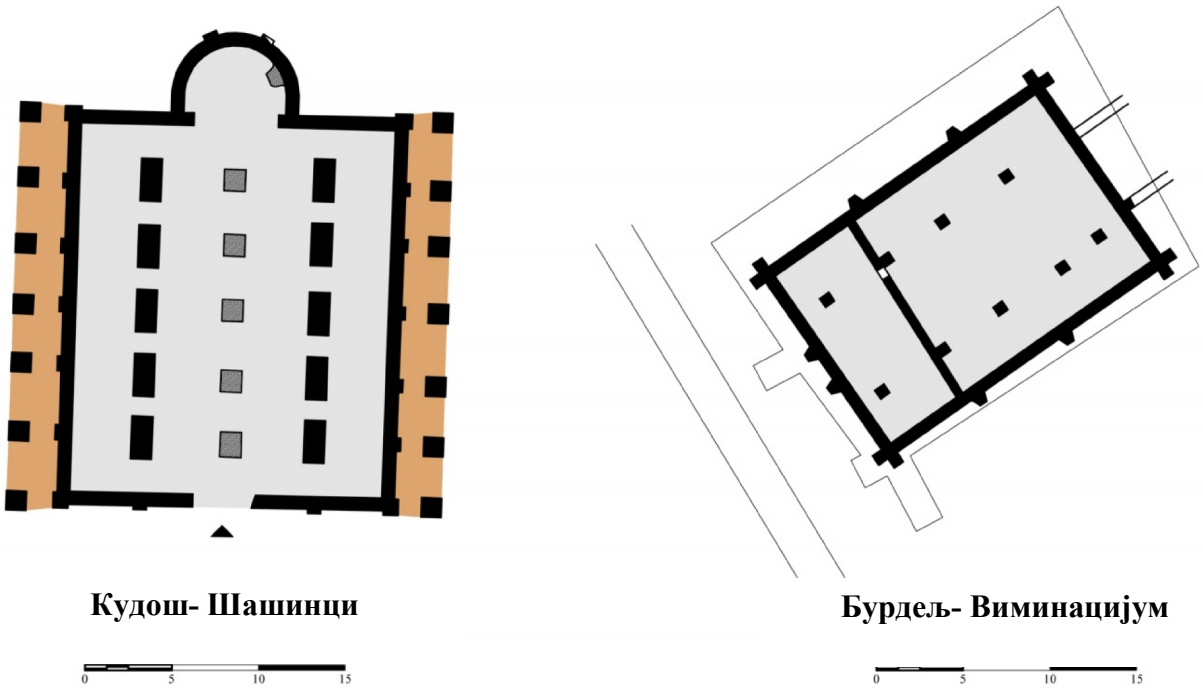
Сл. 5, Покушај реконструкције основе грађевине са октогоном са локалитета Градско поље у Нишу, А. Мирић према документацији ЗЗСК Ниш

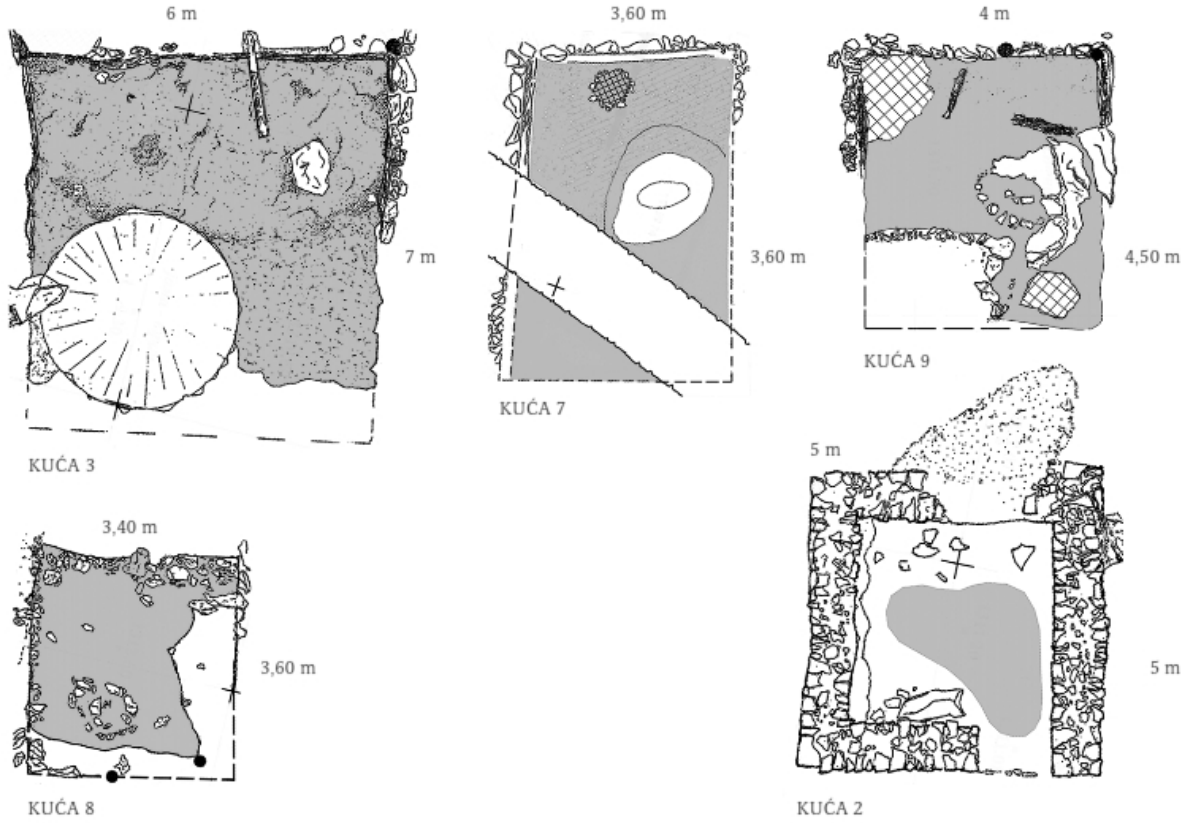
Сл. 6а, Покушај реконструкције, лок. Стиг, А.Мирић према Jovicic, 2011, 35
Сл. 6b, Фотографија грађевине на лок. Стиг, фото М. Korac, у : Редžић, Raičković, Miletić, 2006, 51

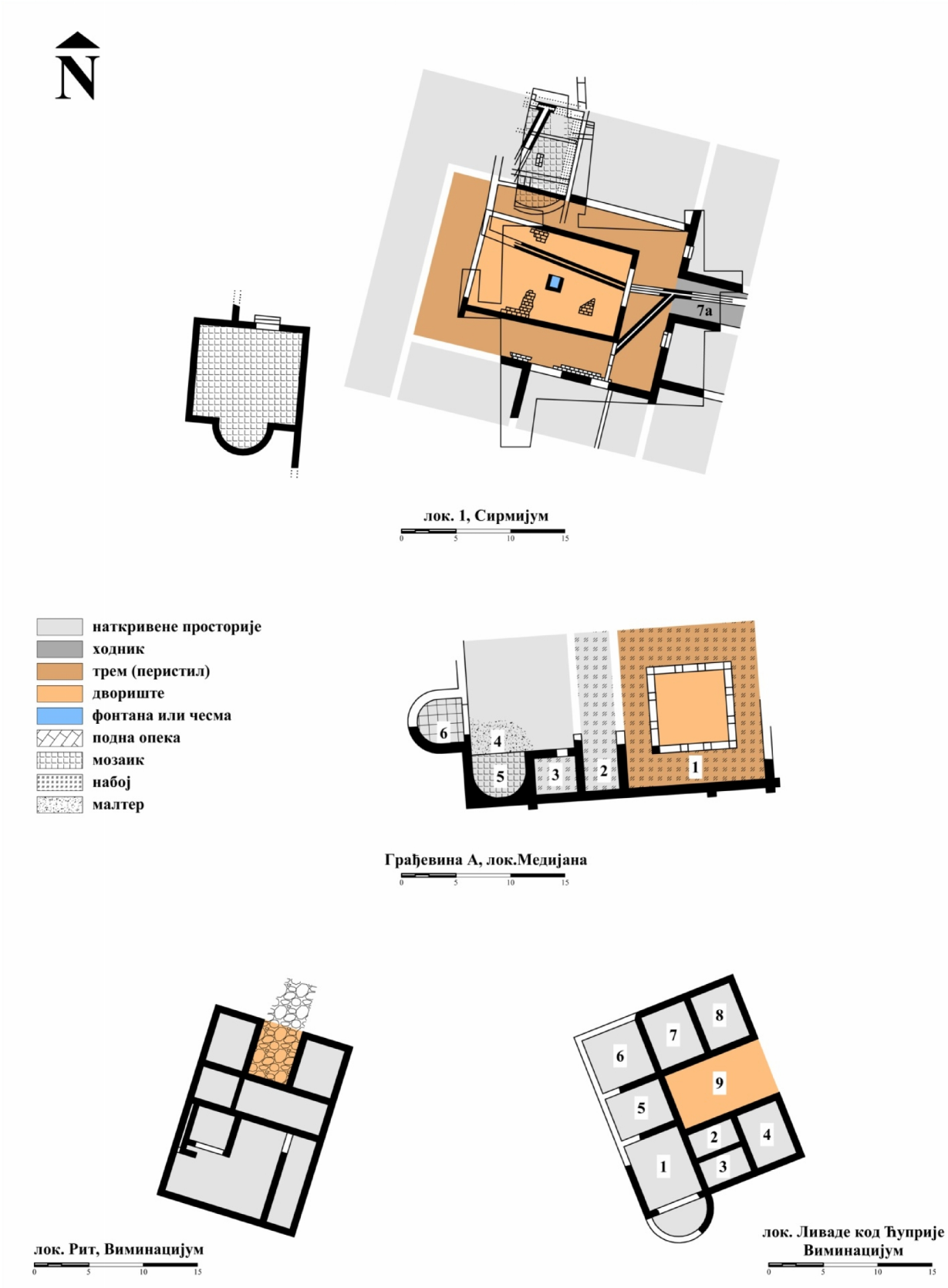
Сл. 7, Грађевина у Бакионици код Пожеге, А. Мирић према: Вићић, Petrović, 1984

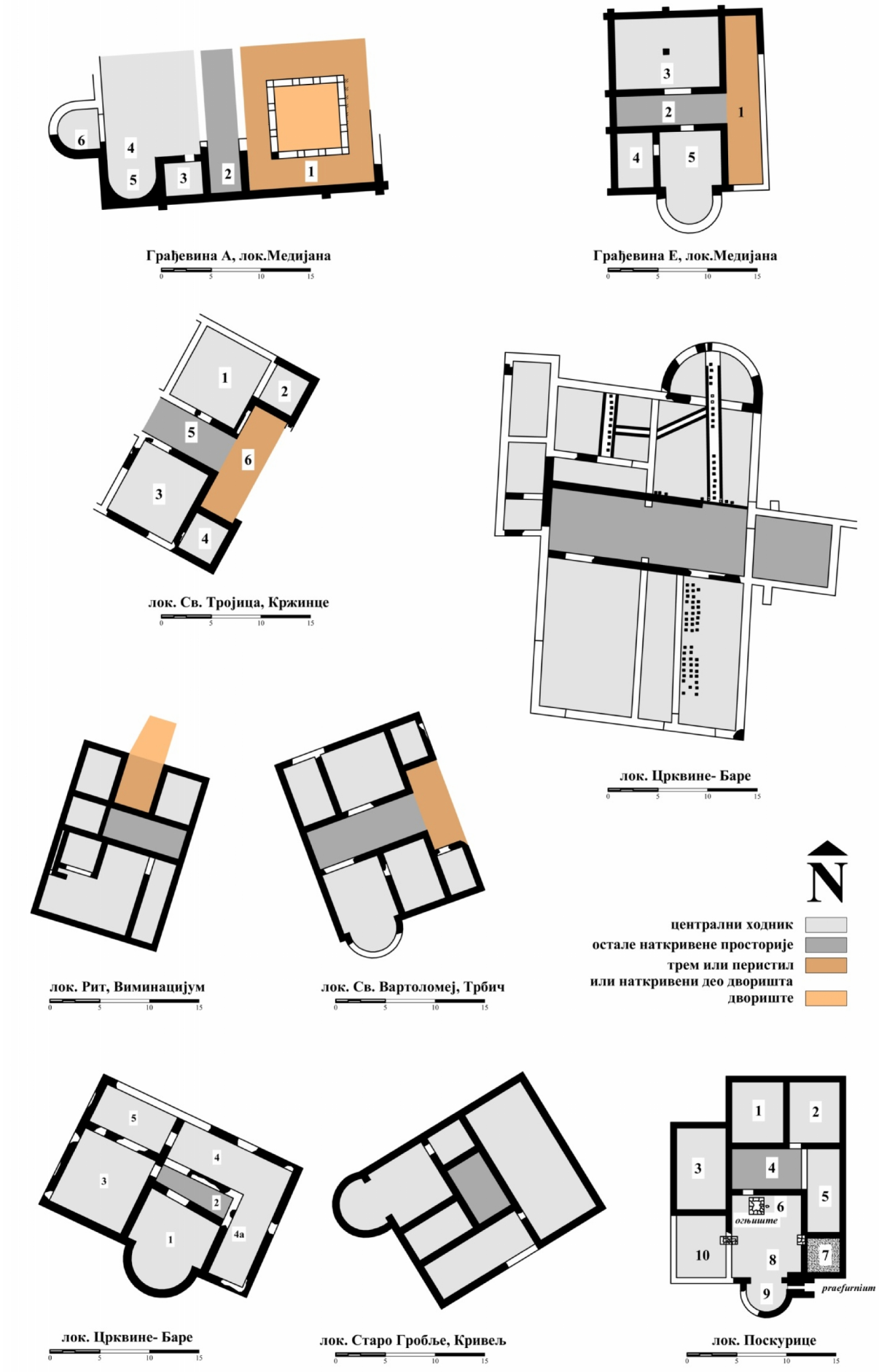
Сл. 8, Грађевине базиликалне основе а) Кудош- Шашинци, А. М. према О.Брукнер, 1995, b) Бурдељ- Виминацијум А. М. према Љ. Зотовић, 1989

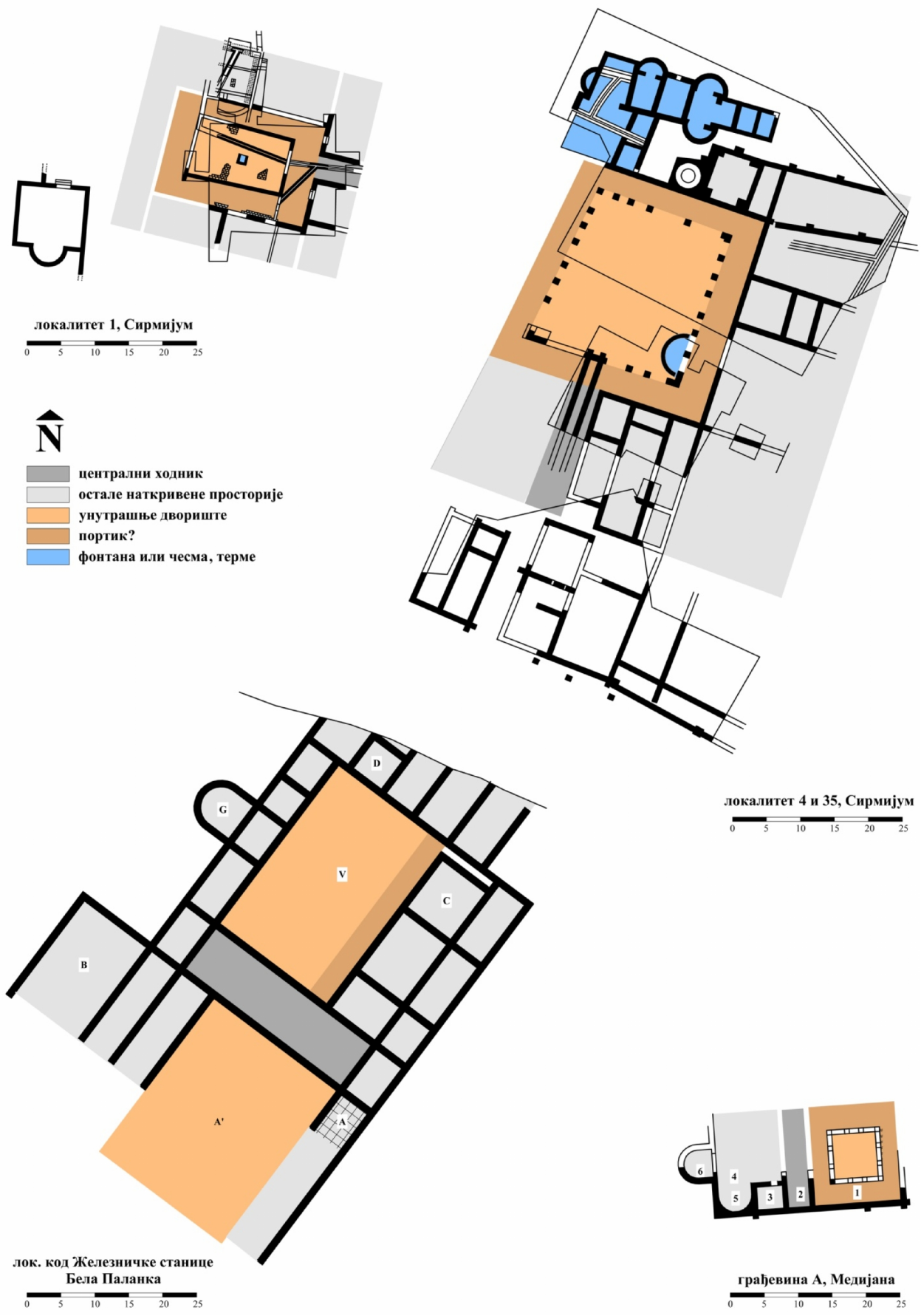
Сл.9, Куће 2, 3, 7, 8, 9, лок. Вршенице (касноантичко утврђење), M. Popovic, V. Bikic, 2009, 66, fig. 44

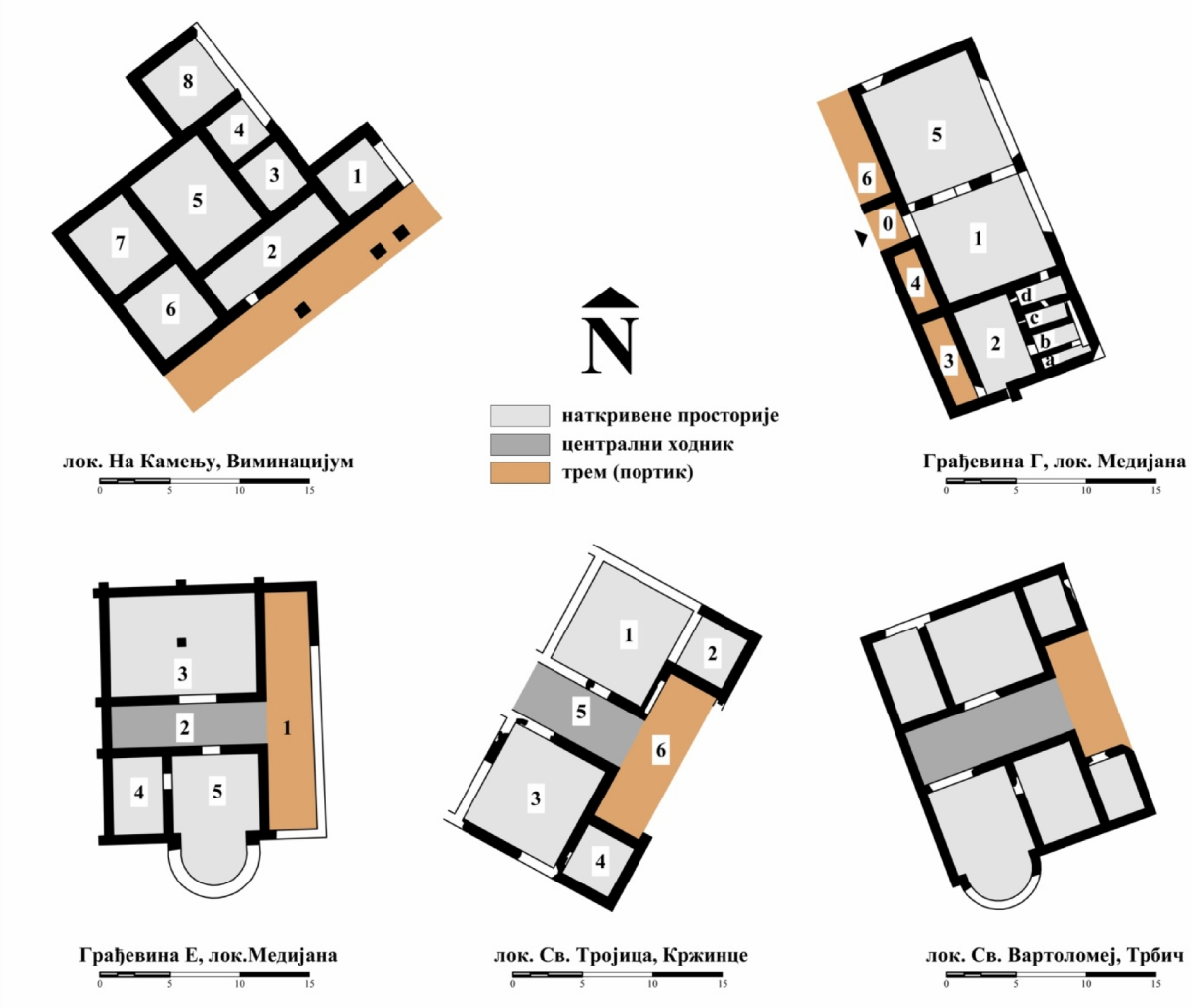
К. 1, Грађевине у којима је унутрашње двориште или прилаз у неким од извора тумачено као атријум

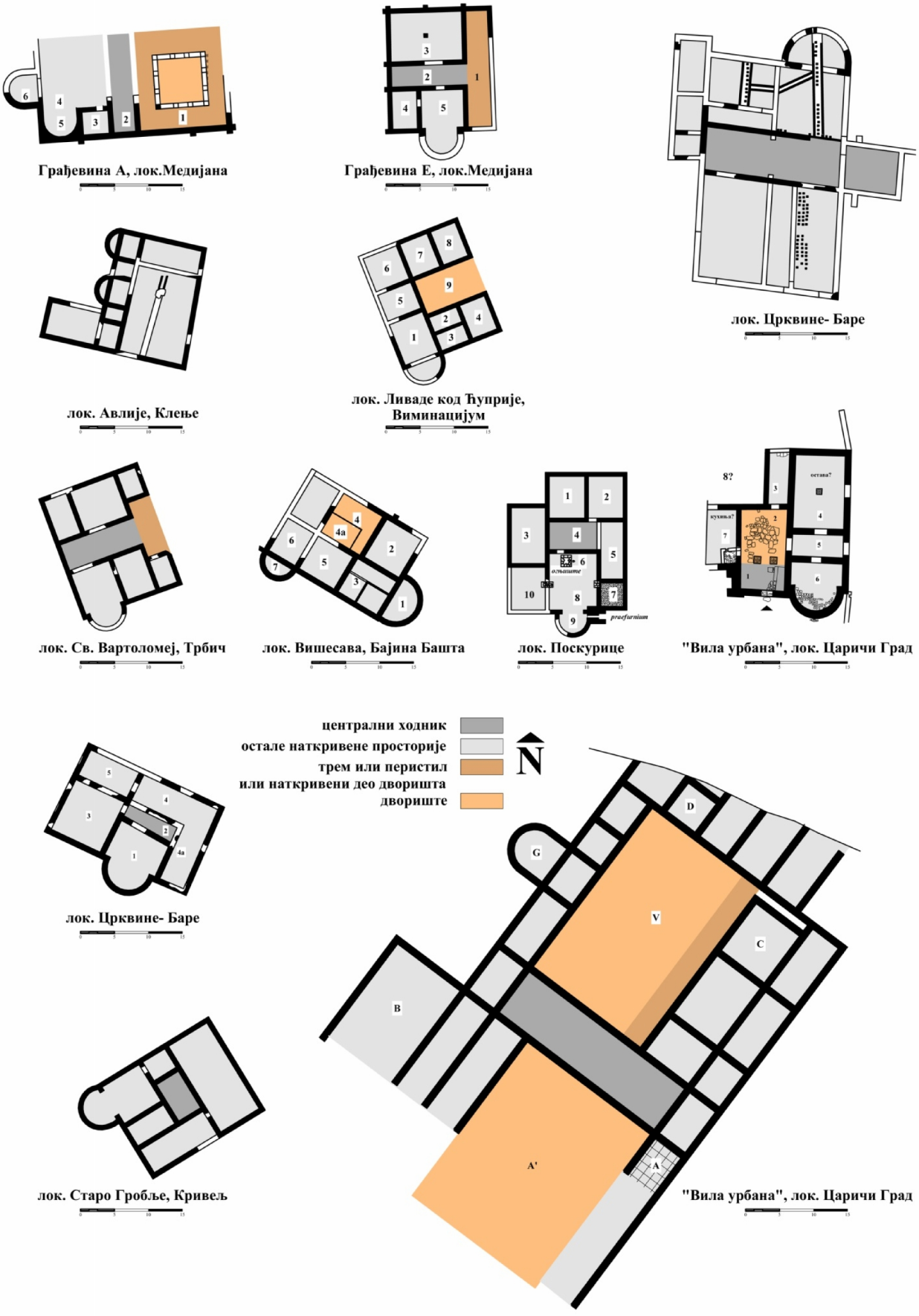
К. 2, Грађевине са централним ходником са природним светлом или без њега

К. 3, Грађевине са перистилним двориштем или могућим перистилним двориштем

К. 4, Сеоске куће са тремом, као и тремом и централним ходником

К. 5, Грађевине са апсидама

Табела 1. Диспозиција просторија према античким изворима, А. Мирић према: Columella, Lucius Junius Moderatus, *De re rustica*; Vitruvius, *De Architectura Libri Decem*; Faventinus, *De Diversis Fabricis Architectonicae"*

ДИСПОЗИЦИЈА	**По Колумели**	**По Витрувију**	**По Фавентину**
Положај парцеле	Да пријају летњи поветарци а да их не угрожавају зимске олује	Против локација са топлим ветровима, као и јужне и северне експозиције	
Оријентација грађевине	Ка тачки из које излази сунце у време равнодневице. Ако је предео брдовит, ка источно оријентисаним падинама	На северу потпуно наткривени објекти оријентисани ка југу и истоку.На југу објекти атријумског и перистилног типа окренути северу и североистоку	У хладним пределима отвори на јужним или западним фасадама. У топлијим пределима отвори на северној страни грађевине
Зимске спаваће собе	Оријентација у правцу изласка сунца у време зимске краткодневице		
Зимске трпезарије и купатила	Оријентација у правцу залазећег сунца у време равнодневице	Исто	Исто
Летње трпезарије	Оријентација у правцу зимског изласка сунца	Оријентација ка северу	
Јесење и пролећне трпезарије		Оријентација ка истоку	
Радионице и атељеи		Ка северу	Исто
Кубикуле и библиотеке		Ка истоку	
Купатила и базени	Зимска купатила у правцу залазећег сунца у време равнодневице	Купатила код сеоских домаћинстава да буду у близини кухиње	Западна или јужна оријентација. Хипокаусти и базени са врућом водом на северној страни. Прозори на исочној или јужној фасади. Летња купатила ка северу или североистоку.
Кухиња		На најтоплијем делу локације	исто
Штале		На истоку	Уз кухињу, ка југу или ка огњишту кухиње
Пресе маслина	Осветљене са југа	Светло са севера	
Оставе вина		Светло са севера	
Складишта уља	Светло са југа	Исто	Исто
Житнице	Прозори ка северу или североистоку		

Таб.2, Историјат истраживања, стање очуваности и истражености

ИСТОРИЈАТ, СТАЊЕ ИСТРАЖЕНОСТИ И ОЧУВАНОСТИ КАСНОАНТИЧКИХ КУЋА НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

Кат.бр.	Локалитет	Период истраживања	Природа истраживања	Руководиоц истраживањима	Институција	Поузданост извора	Стање конзервације
1	Локалитет Марин До у Думбову, Беочин	1972. до 1974	сондажна заштитна ископавања	О. Брукнер	ПЗЗСК НС војвођ.музеји	поуздан	лоше
2	локалитет.1, Сирмијум	1956.год.	заштитна	О. Брукнер	ПЗЗСК	поуздан	стабилно
3	Локалитет 4 и 35, Сирмијум		заштитна	М. Паровић-Пешикан		поуздан	?
4	Локалитет 21, Сирмијум	1959-1964.год.	заштитна	Н. Симоњевић		поуздан	?
5	Локалитет Врањ, Хртковци	Од 1991.год.	систематска	В. Даутова Рушевљан	Музеј Војводине НС	поуздан	лоше
6	лок. Авлије, Клење	2007-2011.год.	заштитна сондажна	Гордана Ковић	НМ Шабац	поуздан	лоше
7	Локалитет На Камењу, Виминацијум	2007.год.	превентивно истраживање	Саша Рељић	АИ	поуздан (непубликовани мастер рад)	дислоцирани налази
8	Локалитет Над Клепечком, Виминацијум	1886, 2004, 2010.год.	превентивно истраживање	Миомир Корać?	АИ	поуздан (непубликовани мастер рад)	лоше
9	Локалитет Ливаде код Ћуприје, Виминацијум	1983.год.	превентивно истраживање	?	АИ РЗЗСК Београд	поуздан (непубликовани мастер рад)	делимично уништена радовима
10	Локалитет Рит, Виминацијум	2012.год.	заштитна	С. Рељић?	АИ	поуздан	лоше
11	Локалитет Црквине-Баре, Скобаљ	1991,1994, 1995, 1998,1999.год.	сондажна заштитна ископавања	Зоран Симић, В.Трбуховић М. Васељевић Часлав Јордовић	ЗЗСК града Бг АИ Београд НМ у Шапцу РЗЗСК Бг.	поуздан	темељи, негатив, део лок. уништ
12	Локалитет Црквине- Бабина Лука	1989.год.	систематска	Жељко Јеж	ЗЗСК Ваљево	поуздан	лоше. проглашен спомеником културе
13	Локалитет Црквине- Ровни	2002.год.	систематска	Радивоје Арсић	ЗЗСК Ваљево	поуздан	лоше, унутрашњост оштећена орањем
14	Локалитет Анине, Ћелије	1949, 1996, 2005, 2006, 2008.год.	сондажна заштитна ископавања	Радивоје Арсић	ЗЗСК Ваљево	поуздан	добра очуваност зидова
15	Локалитету у Вишесави, Бајина Башта	1962, 1985.	систематско археолошко истраживање	Ј. Бућић, П. Петровић	?	поуздан	темељи, негатив
16	Локалитет Старо гробље, Кривељ	1977-1978.год.	?	?	Народни Музеј Бор	поуздан (непубликована докт. дис.)	темељи, негатив
17	Локалитет Требич, Св. Вартоломеј, Соко	2004	заштитна	Д. Максимовић?	ЗЗСК Ниш	поуздан	веома лоше

Таб.2, Историјат истраживања, стање очуваности и истражености

ИСТОРИЈАТ, СТАЊЕ ИСТРАЖЕНОСТИ И ОЧУВАНОСТИ КАСНОАНТИЧКИХ КУЋА НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

	Бања			Петровић, Николић	Народни музеј у Крагујевцу	непубликован	
14	Локалитет у Поскурицама, Крагујевац	1953.год.	заштитна истраживања	Петровић, Николић	Народни музеј у Крагујевцу	поуздан	лоше. затрпан је
19	Грађевина А, локалитет Медијана	1975.год.	заштитна сондажна	Љубица Зотовић	АИ Београд, ЗЗСК Ниш	поуздан	темељи, негатив, затрпана
20	Грађевина Б, локалитет Медијана	1975.год.	заштитна сондажна	Љубица Зотовић	АИ Београд, ЗЗСК Ниш	поуздан	темељи, негатив, северна половина уништена затрпана
21	Грађевина Е, локалитет Медијана	1996.год.	заштитна сондажна	Петар Петровић	АИ Београд, ЗЗСК Ниш, НМ Ниш	поуздан	лоше затрпано
22	Грађевина Г, локалитет Медијана	1994.год.	заштитна сондажна	Петар Петровић	АИ Београд, ЗЗСК Ниш, НМ Ниш	поуздан	лоше затрпано
23	Локалитет код Железничке станице, Ремезијана, Бела Паланка	1888.год.	заштитна	Д. Сабољевић		непоуздан	Веома лоше У траговима
24	„Вила урбана“,Царичин Град	1959.год.	систематска	?	АИ Београд ЗЗСК Ниш	поуздан	утрожена
25	Стамбена четврт, Царичин Град		систематска	В. Иванишевић	АИ Београд ЗЗСК Ниш	поуздан	утрожена
26	Локалитет Свети Тројица, Кржинце	2003.год.	заштитна систематска	М. Брмболић	РЗЗСК Београд Фил.фак. Бг	поуздан	лоше затрпан
27	Локалитет Каменитица-Моравиште, Мала Копашница	2003.год.	заштитна систематска	С.Фидановски	НМ Београд НМ Лесковац РЗЗСК Београд	поуздан	лоше затрпан

Таб.3, Положај у односу на окружење у доба антике и инфраструктурну мрежу

ПОЛОЖАЈ У ОДНОСУ НА ОКРУЖЕЊЕ У ДОБА АНТИКЕ И ИНФРАСТРУКТУРНУ МРЕЖУ

Кат. Бр.	Локалитет	Датовање	Класификација	Најближе урбано језгро	Најближа путна комуникација	Водоснабдевање	Канализација
1	Локалитет Марин До у Думбову, Беочин	викус: 1.-2. вила: 4.век	vila rustica	Петроварадин (Cusum-a), Илок (Cuccium-a)	античка калдрмисана стаза дужине 20м	?	?
2	локалитет.1, Сирмијум, Сремска Митровица	I: 1.-2. век II: 3.век III: 4.век	урбана резиденција	У Сирмијуму	Сирмијум-Сингидунум	? Остаци чесме (фонтане)	канал из дворишта према уличном колектору
3	Локалитет 4 и 35, Сирмијум	I: 1.-2. век II: 3.век III: 4.век	субурбана резиденција	У Сирмијуму	Сирмијум-Сингидунум	? Остаци фонтане Терме	канализациони канали
4	Локалитет 21, Сирмијум	I: 1.-2.в. II: 3.век III: 4.век	стамбена четврт	У Сирмијуму	Сирмијум-Сингидунум	?	канализациони канали
5	Локалитет Врањ у Хртковцима	викус: 1.-2. I: 3.век II: 4.век	сеоска кућа pars urbana (vila rustica)	Сирмијум, Басијана	?	?	?
6	лок. Авлије, Клење	3.век, 4.век	сеоска кућа pars urbana (vila rustica) balneum?	Сирмијум	?	?	?
7	Локалитет На Камењу, Виминацијум	4.век	сеоска кућа pars urbana (vila rustica)	1800м источно од војног логора Виминацијум	3м од остатака античке комуникације	?	?
8	Локалитет Над Клепечком, Виминацијум	2. век	сеоска кућа pars urbana (vila rustica)	Виминацијум	90м северно од истражене античке комуникације, (Vimin.-Lederata?)	?	канализациони канал
9	Локалитет Ливаде код Ћуприје, Виминацијум	4.век	сеоска кућа pars urbana (vila rustica)	на широј градској територији Виминацијума	?	?	?
10	Локалитет Рит, Вимипацијум	2-3.век	сеоска кућа pars urbana (vila rustica)	на широј градској територији Виминацијума	?	?	капализациони канал
11	Локалитету Црквине-Баре, Скобаљ	3-4.век	сеоска кућа pars urbana (vila rustica)	?	?	?	?
12	Локалитет Црквине- Бабина Лука	3.век	сеоска кућа	?	?	?	?

Таб.3, Положај у односу на окружење у доба антике и инфраструктурну мрежу

ПОЛОЖАЈ У ОДНОСУ НА ОКРУЖЕЊЕ У ДОБА АНТИКЕ И ИНФРАСТРУКТУРНУ МРЕЖУ								
			pars urbana (vila rustica)					
13	Локалитет Цркване- Ровни	3.век	сеоска кућа pars urbana (vila rustica)	?	?	?	?	?
14	Локалитет Анине, Ћелије	4.век	сеоска кућа pars urbana (vila rustica)	?	трагови римског пута који се пружао дуж Љига и спајао долину Колубаре са Рудником	?	?	?
15	Локалитет у Вишесави, Бајина Башта	2.-3. век	сеоска кућа pars urbana (vila rustica)	Античко насеље у Скеланима	?	?	?	?
16	Локалитет Старо гробље, Кривељ		сеоска кућа pars urbana (vila rustica)	?	?	?	?	?
17	Локалитет Св. Вартоломеј, Требич, Соко Бања	3-4.век	сеоска кућа pars urbana (vila rustica)	Пресидијум Помпеји	недалеко од римског пута: од Сингидунума према Наису	?	?	?
18	Локалитет у Поскурицама, Крагујевац	3-4.век	сеоска кућа pars urbana (vila rustica)	?	римски пут је водио преко Граца, Ресника и Кормана, код села Јовановца скретао долину у Угљешнице, преко Петровца, Опорнице, Поскурица, Грбица, Добраче и Страгара до Рудника	?	?	?
19	Грађевина А, локалитет Медијана	I Ф: 3.в. II Ф: 4.век	сеоска кућа pars urbana (vila rustica)	Наисус, Медијана	Наисус- Сердика	Недалеко од водоторња	?	
20	Грађевина Б, локалитет Медијана	викус 4.век	сеоска кућа pars urbana	Наисус, Медијана	Наисус- Сердика	Недалеко од водоторња	?	

Таб.3, Положај у односу на окружење у доба антике и инфраструктурну мрежу

ПОЛОЖАЈ У ОДНОСУ НА ОКРУЖЕЊЕ У ДОБА АНТИКЕ И ИНФРАСТРУКТУРНУ МРЕЖУ

			(vila rustica)				
21	Грађевина Е, локалитет Медијана	3-4.век	сеоска кућа pars urbana (vila rustica)	Наисус, Медијана	Наисус- Сердика	Недалеко од водотриња	?
22	Грађевина Г, локалитет Медијана	3-4.век	сеоска кућа pars urbana (vila rustica)	Наисус, Медијана	Наисус- Сердика	Отисци водоводних цеви	Канал?
23	Локалитет код Железничке станице, Ремезијана, Бела Паланка	3-4.век	приградска резиденција	Ремезијана	око 400м од пута Наисус-Сердика	?	?
24	„Вила урбана“,Царичин Град	6.век	градска кућа	Царичин Град	20м од *cardo*	?	?
25	Стамбена четврт, Царичин Град	6.век	градске куће	Царичин Град	уз *cardo*	?	канали
26	Локалитет Свети Тројица, Кржинце	4.век	сеоска кућа pars urbana (vila rustica)	?	?	?	?
27	Локалитет Каменитица-Моравиште, Мала Копашница	3.-5.века	сеоска кућа pars urbana (vila rustica)	?	?	?	?

Таб.4, Карактеристике просторне организације

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРОСТОРНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Кат.бр	Локалитет	Датовање	Намена	Површина м2	Број наткривених просторија	Портици	Дворишта	Тип
1	Локалитет Марин До у Думбову, Беочин	вила: 4.вск	становање, економска	Испитано 20x13.5м.	најмање 3	?	?	утврђена са спскулом са средишним ходником?
2	Локалитет 1, Сирмијум	I Ф: 1.-2.в. II Ф: 3.век III Ф: 4.век	становање		најмање 9	само по ободу дворишта	перистил са портицима на 4 стране	компактна са прилазним? ходником са перистилом
3	Локалитет 4 и 35, Сирмијум	I Ф: 1.-2.в. II Ф: 3.век III Ф: 4.век	становање (култ?)	апрокс.1ха	најмање 11	само по ободу дворишта	перистил са портицима на 4 стране	разуђена са прилазним ходником са перистилом са термама
4А	Локалитет 21, Сирмијум Грађевина А, лок.21	II Ф: 2.век	становање	17 x 16.5м	најмање 11	?	?	компактна са средишњим ходником са апсидом са хипокаустом
4Б	Локалитет 21, Сирмијум Грађевина Б, лок.21	II Ф: 2.век III Ф:4.век	јавна становање	?	најмање 6	?	?	компактна са средишњим ходником
4Ц	Локалитет 21, Сирмијум Грађевина Ц, лок.21	II Ф: 2.век	становање	?	најмање 3	најмање 1 по ободу дворишта	перистил са портицима	са перистилом ходник с бока
4Д	Локалитет 21, Сирмијум Грађевина Д, лок.21	II Ф: 2.век	становање	?	најмање 5	најмање 1 по ободу дворишта?	перистил са портицима?	ходник с бока са апсидом са перистилом?
5	Локалитет Врањ у Хртковцима	I Ф: 3.век II Ф: 4.век	становање, економска	око 1ha	најмање 8	?	двориште?	са апсидом
6	лок. Авлије, Клење	3.век, трајала кроз 4.век	становање (купатило?)		најмање 4	не	не	компактна са централним ходником са апсидама са хипокаустом?
7	Локалитет На Камењу, Виминацијум	4.век (330-360.год.)	становање, економска	22.3x20.6	најмање 8	Спољни, уз бок	?	компактна са портиком
8	Локалитет Над Клепечком	2. век	становање, економска	23.4x17м	најмање 12	не	двориште	двориште
9	Локалитет Ливаде код Ћуприје, Виминацијум	4.век	становање, економска	22x17м.	најмање 9	не	Прилаз или двориште?	Са апсидом двориште?
10	Локалитет Рит, Виминацијум	3.век	становање, економска	18.3x13м	најмање 7	не	Прилаз или двориште?	са централним ходником двориште?
11	Локалитету Црквине-Баре, Скобаљ	3.век, трајала кроз 4.век	становање, економска	40x35м.	најмање 8	Испред улаза?	не	Компактна са апсидом са средишњим ходником
12	Локалитет Црквине-Бабина Лука	3.век	становање, економска	22x17м.	најмање 5	не	не	Компактна са апсидом са средишњим ходником?
13	Локалитет Црквине-	3.век	становање,	12x22м.	Најмање 4	не	не	компактна

Таб.4, Карактеристике просторне организације

				КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРОСТОРНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ				
	Ровни		екомомска					
14	Локалитет Анине, Ћелије	4.век	становање, екомомска	?	Граћ.1- најмање 3 Граћ.2- најмање 2	?	?	са апсидом
15	Локалитет у Вишесави, Бајина Башта	2.-3. век	становање, екомомска	25x14.5м	најмање 6	?	?	Са апсидама
16	Локалитет Старо гробље, Кривељ	3.- 4.век	становање, екомомска	19 x 16м	најмање 6	?	не	са апсидом са средишњим ходником
17	Локалитет Св. Вартоломеј, Требич, Соко Бања	3.- 4.век	становање	24 x 16м	најмање 8	Испред улаза	не	компактна са портиком на улазу са средишњим ходником са апсидом
18	Локалитет у Поскурицама, Крагујевац	3.- 4.век	становање, екомомска	20.1м (24м са апсидом) x17.3м	најмање 9	не	не	са средишњим ходником? са апсидом
19	Грађевина А, локалитет Медијана	I Ф: 3.в. II Ф: 4.век	становање, екомомска	28 м (са апсидом 33м) x 17	најмање 6	Најамње један портик уз двориште	Перистилно двориште?	компактна Са апсидама Унутрашње двориште?
20	Грађевина Б, локалитет Медијана	викус 4.век	становање, екомомска	12 x 12м	најмање 8	не	Споља двориште Унутрашње двориште?	компактна са двориштем
21	Грађевина Е, локалитет Медијана	3.- 4.век	становање, екомомска	18.6x15.6м	најмање 5	Испред улаза	не	компактна са апсидом са средишњим ходником са портиком на улазу
22	Грађевина Г, локалитет Медијана	3.- 4.век	становање, екомомска	25.5x12м	најмање 5	Испред улаза	не	компактна са портиком
23	Локалитет код Железничке станице, Ремезијана, Бела Пал.	3.- 4.век	Становање (Јавна?)	мин.3600м2	најмање 25	Можда уз унутрашња дворишта	Најмање 2 унутрашња дворишта	компактна са средишњим ходником 2 унутрашња дворишта са апсидом
24	„Вила урбана“,Царичин Град	6.век	становање	25x22м	најмање 7	Спољашњи трем (или прилаз или ходник?)	Унутрашње двориште	компактна Унутрашње двориште са апсидом спратна
25-2	Стамбена четврт, ЦГ Грађевина 2	6.-7.век	становање, екомомска	10.4 x 8.5м	Најмање 3	не	?	Спратна, компактна
25-5	Стамбена четврт, ЦГ Грађевина 5	6.-7.век	становање, екомомска	21 x 23м	Најмање 3	Тремови око дворишта	Унутрашње двориште	Компактна, са двориштем
26	Локалитет Свети Тројица, Кржинце	4.век	становање, екомомска	Ширина 22м	најмање 6	Спољашњи трем	?	компактна са портиком на улазу са средишњим ходником
27	Локалитет Каменитица-Моравиште, Мала Копашница	3.-4 (5.)век	становање, екомомска	57.71м2	најмање 4	не	двориште	Компактна Са двориштем

Списак и порекло илустрација

Напомена: Пуни називи дела пописани су у списку коришћене литературе (Свеска 1, стр. 243-262)

I- Мапе

М.1, Територија Србије у односу на некадашње римске провинције, мапа савремене Србије суперпонирана преко мапе римских провинција у касној антици, непознатог аутора

М.2, Мапа археолошких локалитета Србије са налазима касноантичких стамбених структура обухваћених истраживањем, према мапи Србије преузетој јан. 2014 са интернет сајта: https://www.google.rs/maps. Графичке интервенције на мапи дозвољене су дефиницијом ауторских права над овим делом.

М.3, Мапа археолошких локалитета Србије са налазима касноантичких стамбених структура и траговима римске водоводне мреже, према мапи Србије преузете јан. 2014 са интернет сајта: https://www.google.rs/maps. Графичке интервенције на мапи дозвољене су дефиницијом ауторских права над овим делом.

II- Каталог археолошких локалитета са налазима касноантичких стамбених структура

1- Локалитет Думбово у близини Беочина, Јужнобачки округ

Сл. 1/1, Беочин на мапи Србије, према: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Municipialities_of_Serbia_Map-sr.svg.

Напомена: За све географске мапе представљене у Каталогу локалитета као основа коришћена је мапа преузета јануара 2014. са сајта http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Municipialities_of_Serbia_Map-sr.svg. Графичке интервенције на мапама дозвољене су дефиницијом ауторских права над овим делом.

Сл.1/2, Панонски лимес у Срему према карти А. Граф-а, О. Брукнер, 1976

Сл.1/3, Грађевине 1, 2, 3 и спекула на локалитету, О. Брукнер, 1976

Сл.1/4, Основа грађевине 1, О. Брукнер, 1976

Сл.1/5, Пресек грађевине 1 са профилима и колиба 1, О. Брукнер, 1976

Сл.1/6, Основа и пресек грађевине 2, О. Брукнер, 1976

Сл.1/7, Изглед зида 2, грађевина 2, О. Брукнер, 1976

Сл.1/8, Основа и пресек спекуле, О. Брукнер, 1976

Сл. 1/9, Откривени делови основа грађевина из Думбова, А. Мирић према О. Брукнер, 1976; Утврђена вила, Keszthely Fenékpuszta, M. Biro, Roman Villas in Pannonia, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 26, 1974, 1-57, 53

2- Локалитет 1 у Сирмијуму, Сремска Митровица, Сремски округ

Сл. 2/1, Сремска Митровица на мапи Србије

Сл. 2/2, ситуациони план локалитета 1 у односу на мапу савремене Сремске Митровице, О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 7

Сл. 2/3, Основа грађевине са лок. 1 у Сирмијуму,
према О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80

Сл. 2/4, пресек I- I основе грађевине, О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 10

Сл. 2/5, Пресеци I- I u II- II у просторији са апсидом, О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 16

Сл. 2/6, Покушај реконструкције фреске на западном лицу преградног зида између просторија 10 и 11, А. Мирић према О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 11

Сл. 2/7, Површина под мозаиком у просторији са апсидом (9 и 10, 3. фаза), О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 18

Сл. 2/8, Парцијална реконструкција основе грађевине са лок. 1 у Сирмијуму, А. Мирић

Сл. 2/9, Покушај реконструкције градске резиденције са лок.1, пресек кроз перистил, М. Јеремић, 1998, црт. 130

Сл. 2/10, a- Поглед на локалитет 1, Сремска Митровица (Sirmium), b,c- остаци фресака, d- делови система за загревање сале са апсидалним завршетком, О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80

Сл. 2/11, Основа грађевине у Мурси, S. Groh, 2013, 89- 113, 110, fig.10, d'après : Lolic, Wiewegh 2012, 216, sl. 21

Сл.. 2/12a et 2/12б, a- Colchester Lyon Walk, D. Perring, 2002, 70, fig 22, d'après Crummy, 1984; б- Cearvent, D. Perring, 2002, 71, fig 23, d'après Ashby et al, 1904.

Сл. 2/13, Pompeï-Villa des Mystères, photo: Laurent Guyard

3- Локалитет 4 и 35 у Сирмијуму, Сремска Митровица, Сремски округ

Сл. 3/1, Сремска Митровица на мапи Србије

Сл. 3/2, Основа грађевине, III грађ. фаза, М. Паровић- Пешикан, 1970, сл. 1

Сл. 3/3, Основа улице са портицима и грађевина са лок. 4 и 35, III грађевинска фраза, А. Мирић према М. Јеремић, 1998, 81, црт. 133

Сл. 3/4, Покушај реконструкције основе грађевине са лок. 4 и 35, А. Мирић према М. Јеремић, 1998, 81, црт. 133

Сл. 3/5, Реконструкција а- северног и б- источног портика грађевине на лок. 4 и 35, М. Паровић- Пешикан, 1970, сл. 3 и 4

Сл. 3/5, Реконструкција а- северног и б- источног портика грађевине на лок. 4 и 35, М. Паровић- Пешикан, 1970, 265- 274, сл. 3 и 4

Сл. 3/6, Реконструкција перистила, М. Јермић, 1998, 82, црт.136

Fig. 3/7 а, б, ц, д: а- приградска резиденција са лок. 4 et 35, Sirmium, б- Villa di San Rocco, J. Percival, 1976, 57, fig.10, ц- House of the Frescoes, S. P. Ellis, 2000, 106, fig 22, д- Lussas-et-Nontronneau, J. T. Smith, 2006, 61, fig 18

4- Локалитет 21 у Сирмијуму, Сремска Митровица, Сремски округ

Сл. 4/1, Сремска Митровица на мапи Србије

Сл. 4/2, Основа стамбеног комплекса на лок. 21, III граћ.фаза, М. Јеремић, 1998, 84, Црт.139

Сл. 4/3, Грађевина А, Сирмијум, V. Popovic, P. Gros, N. Duval, Dj. Boskovic, 1974, 597-656, Fig.6

5- Локалитет Врањ у Хртковцима, Сремски округ

Сл. 5/1, Хртковци на мапи Србије

Сл. 5/2, Део основе, Теренска документација са истраживања 2005-2006, Даутова Рушевљан, 2008, 288

Сл. 5/3 и 5/4, Основа и парцијална реконструкција грађевине из Хртковаца, А. Мирић према Даутова Рушевљан, 2008, 288

Сл. 5/5, Фрагменат фреске, Живковић, 2008, 310

Сл.5/6, Цртеж реконструкције фреске, Живковић, 2008, 316

Сл. 5/7, Остаци фресака, Даутова Рушевљан, 2005, 242, сл. 4

Сл. 5/8, Фреска по завршеном ретушу, Живковић, 2008, 316

Сл. 5/9, Поглед са северозапада на апсиду, непознат извор

Сл. 5/10, Поглед са североистока на сонду димензија 10х10м. истраживану током 2010, непознат извор

Сл. 5/11 и Сл. 5/12, Темељи објекта од необрађеног камена, фрагмената опеке и малтера, непознат извор

Сл. 5/13, Истраживања 2010, непознат извор

Сл. 5/14, Истраживања 2010, непознат извор

6- Локалитет Авлије, Клење код Богатића, Мачвански округ

Сл. 6/1, Клење на мапи Србије

Сл. 6/2, Део теренске документације, грађевина на локалитету Авлије, Г. Ковић, 2013, 197, сл.7

Сл. 6/3, Основа грађевине на локалитету Авлије, А. М. према Г. Ковић, 2013, 197, сл.7

Сл. 6/4, Парцијална реконструкција грађевине на локалитету Авлије, А. Мирић према Г. Ковић, 2013, 197, сл.7

Сл. 6/5, Тродимензионална реконструкција грађевине на локалитету Авлије, Г. Ковић, 2013, 198, сл.8

Сл. 6/6 a, b, c, d : a- Грађевина са лок. Авлије (А. Мирић према : Г. Ковић, 2013, 197, сл.7) comparé avec les banleums tardioantiques de : b-Guverovac- Pruten(Г. Јеремић, 2012, 22, сл.26, d'après : Величковић 1958: сл.3) c- Zujiince (Г. Јеремић, 2012, 26, сл. 31 d'après : Булатовић, Капуран 2008: сл. 2), d- Beljina (Г. Јеремић, 2012, 22, сл. 25 d'après : Васић 1983: план 2)

Сл. 6/7, Римске виле, a- Apahida, b- Keszthely Fenékpuszta, J. T. Smith, 2006, 207, fig 59

Сл. 6/7-10, фотографије са истраживања, преузето са: http://www.youtube.com/watch?v=1mNQWnMIDrU, посећен 14.03.2014

7- Локалитет На Камењу код Виминацијума, Браничевски округ

Сл. 7/1, Стари Костолац на мапи Србије

Сл. 7/2, Локалитет На Камењу на мапи Виминацијума, I. Bogdanović, 2010, 83–110, Прилог 1

Сл. 7/3, Ситуација после истраживања 2002-2007, Голубовић, Кораћ, 2008, 34

Сл. 7/ 3, Основа грађевине са локалитета На Камењу, А. Мирић према Голубовић, Кораћ, 2008, 34

Сл. 7/5, Парцијална реконструкција грађевине са локалитета На Камењу, према Голубовић, Кораћ, 2008, 34

Сл. 7/4, Поглед са северо-запада, Голубовић, Кораћ, 2008, 34

8- Локалитет Над Клепечком код Виминацијума, Браничевски округ

Сл. 8/1, Стари Костолац на мапи Србије

Сл. 8/2, Локалитет Над Клепечком на мапи Виминацијума, I. Bogdanović, 2010, 83–110, Прилог 1

Сл. 8/3, Основа грађевине са локалитетом Над Клепечком, А. Мирић према М. Јовичић, 2011, 44

Сл. 8/4, Парцијална реконструкција грађевине, локалитет Над Клепечком, А. Мирић према М. Јовичић, 2011, 44

Сл. 8/5 Остаци пода у просторији 9 и одводног канала у позадини, Јовичић, 2011, 47

Сл. 8/6, Грађевина на лок. Над Клепечком, поглед с југа, Јовичић, 2011, 46

9- Локалитет Ливаде код Ћуприје, близу Виминацијума, Браничевски округ

Сл. 9/1, Стари Костолац на мапи Србије

Сл. 9/2, Локалитет Ливаде код Ћуприје, ситуација истражених објеката, М. Јовичић, 2011, 35

Сл. 9/3, Део теренске документације, са локалитета Ливаде код Ћуприје, M. Jovičić, 2011, 375, Fig.3

Сл. 9/4, Основа грађевине, Ливаде код Ћуприје, према Јовичић, 2011, 35

Сл. 9/5, Парцијална реконструкција грађевине, Ливаде код Ћуприје, А. Мирић према M. Jovičić, 2011, 375, Fig.3

Сл. 9/6, а) локалитет Ливаде код Ћуприје, Виминацијум, б) локалитет Рит, Виминацијум

10- Локалитет Рит у близини Виминацијума, Браничевски округ

Сл. 10А/1, Стари Костолац на мапи Србије

Сл. 10А/2, Истражене грађевине на локалитету Рит

М. Микић, В. Стојановић, Н. Мрђић, 2006, 25, сл.4

Сл. 10А/3, Детаљ пода са стубићима хипокауста у грађевини 3, М. Микић, В. Стојановић, Н. Мрђић, 2006, 25, сл.4

Сл. 10Б/1, Основа и покушај реконструкције основе грађевине са локалитета Рит, А. Мирић према: S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, 2014, 66, сл. 3

Сл. 10Б/2 Поглед на грађевину са локалитета Рит са севера, S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, 2014, 66, сл. 3

11- Локалитет Црквине-Баре, Скобаљ, Колубарски округ

Сл. 11/1, Скобаљ на мапи Србије

Сл. 11/2, Положај истражених локалитета у односу на границе копа крајем 2007.год, А. Мирић према: M. Blagojević, R. Arsić, 2008, 212, сл. 1

Сл. 11/3, Основа грађевине на локалитету Црквине- Баре, А. Ропкић, 2014, 84, црт.1

Сл. 11/4, Пресек грађевине са локалитета Црквине- Баре по оси север- југ (6-6) и по оси исток- запад (7-7), А. Ропкић, 2014, 86, црт. 3

Сл. 11/5, Положај истражених локалитета у односу на границе копа крајем 2007.год према: M. Blagojević, R. Arsić, 2008, 212, сл. 1

Сл. 11/6, Основа и парцијална реконструкција грађевине са лок. Црквине- Баре, А.М.

Сл. 11/7, Поглед с југа на очувани део пода у централној просторији, А. Ропкић, 2014, 91, сл.6

Сл. 11/8, Поглед с југа на очувани део система за загревање, према А. Ропкић, 2014, 88, сл. 2

Сл. 11/9, Делови зидних фрески, А. Ропкић, 2014, 91, сл.7

Сл. 11/10, a) Локалитет Црквине- Баре, b) Локалитет Старо Гробље- Кривељ, c) Локалитет Поскурице- Крагујевац, цртежи А. Мирић

Сл. 11/11, d) Keszthlehy bat 8, Winden am See, J.T.Smith, 1997, 203, fig 56 ; e) African fortified houses, A. McKay, 1975, 236, fig.76; f) Inchtuthil, D. Perring, 2002, 62

12- Локалитет Црквине-Бабина Лука, Ваљево, Колубарски округ

Сл. 12/1, Бабина Лука на мапи Србије

Сл. 12/2, Основа објекта у Црквинама, Бабина Лука, документација ЗЗСК Ваљево

Сл. 12/3, Источни профил сонде, документација ЗЗСК Ваљево

Сл. 12/4, Основа и делимична реконструкција грађевине у Црквинама, Бабина Лука А. Мирић према документацији ЗЗСК Ваљево

Сл. 12/5, Поглед са севера на просторију са апсидом, документација ЗЗСК Ваљево

13- Локалитет Црквине-Ровни, Ваљево, Колубарски округ

Сл.13/1, Ровни на мапи Србије

Сл.13/2 и Сл.13/3, Основа и делимична реконструкција грађевине на локалитету Црквине, Ровни, А. Мирић према документацији ЗЗСК Ваљево

Сл.13/4, Локалитет Црквине, документација ЗЗСК Ваљево

Сл.13/5, Поглед на објекат са истока, документација ЗЗСК Ваљево

Сл.13/6 и Сл.13/7, Детаљи темељне конструкције, документација ЗЗСК Ваљево

Сл .13/8, a) Каменитица- Моравиште, b) Ровни- Ваљево, c) Лисичићи код Коњица према : А. Бусулаџић, 2011, 233, табла 15б

14- Локалитету Анине у селу Ћелије, Колубарски округ

Сл. 14/1, Ћелије на мапи Србије

Сл. 14/2, Анине на топографској мапи региона

Сл. 14/3, Резултати геоелектричних испитивања уклопљени са резултатима археолошких ископавања, Т. Пештерац 2011, 526, Tabla X

Сл. 14/4, Ситуација истраженог дела локалитета, А. М. према Арсић, 2009, 89

Сл. 14/5, Покушај реконструкције могућих праваца простирања зграда, А. Мирић према Р. Арсић, 2009, 89 и Т. Пештерац 2011, 526, Tabla X

Сл. 14/6, Део апсиде југозападног комплекса, Арсић 2005, 69, сл. 4

Сл. 14/7, Апсида у југоисточном комплексу, Арсић 2009, 89

Сл. 14/8, Просторија са апсидом, југоисточни комплекс

Сл. 14/9, Откривене просторије у југоисточном комплеку, Арсић 2009, 90

Сл. 14/10, Идеална реконструкција југоисточног комплекса, ЗЗСК Ваљево

15- Локалитету у Вишесави, близу Бајине Баште, Златиборски округ

Сл. 15/1, Вишесава на мапи Србије

Сл. 15/2 и Сл. 15/3, Основа и реконструкција грађевине у Вишесави, А. Мирић према Буђић, Ј., Петровић, П., 1986, 33

16- Локалитет Старо гробље у Кривељу код Бора

Сл. 16/1, Кривељ на мапи Србије

Сл. 16/2 и Сл. 16/3 , Основа и покушај реконструкције основе грађевине са локалитета Старо Гробље код Кривеља, А. Мирић према О. Илић, 2013

17- Локалитет Св. Вартоломеј, Требич, Соко Бања

Сл. 17/1, Соко Бања на мапи Србије

Сл. 17/2, Део теренске документације са истраживања грађевине на лок. Св. Вароломеј, Требич, документација ЗЗСК Ниш

Сл. 17/3 и Сл. 17/4, Основа и реконструкција грађевине са лок. Св. Вартоломеј, Требич, А. Мирић према документацији ЗЗСК Ниш

18- Локалитет у Поскурицама близу Крагујевца, Шумадијски округ

Сл. 18/1, Поскурице на мапи Србије

Сл. 18/2 и Сл. 18/3, Постојеће стање и реконструкција грађевине из Поскурица, А. Мирић према Петровић, 1964-65, 254

19- Грађевина А на локалитету Медијана у близини Ниша, Нишавски округ

Сл.19/1, Ниш на мапи Србије

Сл.19/2, Објекат А на мапи Медијане, Јеремић, 1988, 63

Сл.19/3 и Сл.19/4, Основа и покушај реконструкције грађевине А, А. Мирић према Р. Латковић, С. Дрча, Д. Јанковић- Михаљчић, 1979, Т.18, сл. 44

Сл.19/5, Фотографија мозаика из просторије са апсидом по уклањању заштитне конструкције, G. Miloševic, N. Gavrilovic, V. Crnoglavac, 2011

Сл.19/6, Мозаик из просторије са апсидом, Р. Латковић, С. Дрча, Д. Јанковић-Михаљчић, 1979, Т.19, сл. 45

20- Грађевина Б на локалитету Медијана у близини Ниша, Нишавски округ

Сл. 20/1, Ниш на мапи Србије

Сл. 20/2, Грађевина Б на карти Медијане, Јеремић, 1988, 63

Сл. 20/3, Теренска документација, грађевина Б, Медијана, архива ЗЗСК Ниш

Сл. 20/4 и Сл. 20/5, Основа и парцијална реконструкција основе грађевине са оградним зидом, А. Мирић према Милошевић у Петровић, 1996, 53

21- Грађевина Е на локалитету Медијана у близини Ниша, Нишавски округ

Сл. 21/1, Ниш на мапи Србије

Сл. 21/2, Грађевина Е на мапи Медијане

Сл. 21/3 и Сл. 21/4, Основа и покушај реконструкције основе грађевине Е са Медијане, А. Мирић према Петровић, 1996, 296

Сл. 21/5, а) Грађевина Е, лок. Медијана; б) Лок. Свети Тројица- Кржинце; ц) Лок. Св. Вартоломеј- Требич, А. Мирић

22- Грађевина Г на локалитету Медијана у близини Ниша, Нишавски округ

Сл. 22/1, Ниш на мапи Србије

Сл. 22/3 и Сл. 22/4, Основа и покушај реконструкције основе грађевине Г са Медијане

А. Мирић према Петровић, 1996, 297

23- Локалитет код Железничке станице у близини античке Ремезијане, Бела Паланка, Пиротски округ

Сл. 23/1, Бела Паланка на мапи Србије

Сл. 23/2, Археолошки налази у Белој Паланци, Гушић, 1987

Сл. 23/3, Цртеж грађевине, Сабовљевић, 1888.

Сл. 23/4, Основа објекта, А. Мирић према Сабовљевић, 1988

Сл. 23/5, Парцијална реконструкција објекта, А. Мирић према Сабовљевић, 1988

Сл. 23/6, Рушевине Ремезијане код железничке станице у Белој Паланци, Каниц, (1907) 1985

Сл. 23/7, Једини видљиви остаци виле у Ремезијани, уснимљено 2005, непознат аутор

24- „Вила урбана“ на локалитету Царичин Град, Лебане, Јабланички округ

Сл. 24/1, Лебане на мапи Србије

Сл. 24/2 „Villa urbana“ на мапи Царичиног Града, документација ЗЗСК Ниш

Сл. 24/3, Акропољ и Горњи град Царичиног Града, документација ЗЗСК Ниш

Сл. 24/4, Положај „виле урбане“ унутар југозападног дела Средњег града, А. Момчиловић Петронијевић, 2013, црт. 95

Сл. 24/5, „Villa urbana“ у Царичином граду, основа објекта, документација ЗЗСК Ниш

Сл. 24/6, „Villa urbana“ у Царичином граду, карактеристични пресеци објекта, документација ЗЗСК Ниш

Сл. 24/7 и Сл. 24/8, „Villa urbana“ у Царичином граду, основа и покушај реконструкције, А. Мирић према документацији ЗЗСК Ниш

Сл. 24/9, „Villa urbana“ у Царичином Граду, поглед са југа на остатке грађевине, фото документација ЗЗСК Ниш

Сл. 24/10, „Villa urbana“ у Царичином Граду, поглед са севера на остатке грађевине, фото документација ЗЗСК Ниш

Сл. 24/11, „Villa urbana“ у Царичином Граду, поглед са севера на остатке грађевине, фото документација ЗЗСК Ниш

25- Стамбена четврт на локалитету Царичин Град, Лебане, Јабланички округ

Сл. 25/1, Лебане на карти Србије

Сл. 25/2 „Стамбени кварт“ на мапи ЦГ, реконструкција, документација ЗЗСК Ниш

Сл. 25/3, Шематски приказ стамбеног кварта, V. Ivanisevic, 2010, 15, Fig. 11

Сл. 25/4, Парцијална реконструкција стамбеног кварта, А.Мирић према V. Ivanisevic, 2010, 15, Fig. 11

Сл. 25/5, Грађевина 5, Стамбени кварт, Царичин Град, V. Ivanisevic, 2010, 17, Fig. 13

Сл. 25/6, Грађевина 2, Стамбени кварт, Царичин Град, V. Ivanisevic, 2010, 18, Fig. 14

26- Локалитет Свети Тројица- Кржинце, Владичин Хан, Пчињски округ

Сл. 26/1, Кржинце на мапи Србије

Сл. 26/2, Основа објекта, А. М. према Ружић, Брмболић, Манојловић-Николић, 2004

Сл. 26/3, Покушај реконструкције основе грађевине, А. Мирић према Ружић, Брмболић, Манојловић-Николић, 2004

Сл. 26/4, Поглед са истока на остатке грађевине, Ружић, Брмболић, Манојловић-Николић, 2004

27- Локалитет Каменитица-Моравиште, Мала Копашница, Јабланички округ

Сл. 27/1, Мала Копашница на мапи Србије

Сл. 27/2, положај канала и источни профил сонде у сектору Б2, Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 57

Сл. 27/3 и Сл. 27/4, Основа и реконструкција грађевине са локалитета Каменитица, Моравиште, А. Мирић према Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 57

Сл. 27/5, Изглед грађевинског комплекса, Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 64

Сл. 27/6, Изглед дела трасе оградног зида, Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 66

Сл. 27/7 Положај канала са западне стране, Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 70

Сл. 27/8, Изглед излазног дела канала од тегула, Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 69

III- Грађевине поменуте у тексту које нису анализиране у Каталогу

Сл. 1, Покушај реконструкције основе и анализа праваца кретања унутар грађевине са перистилом на Медијани, А. Мирић према основи из документације АИ и ЗЗСК Ниш

Сл. 2, Ниш на мапи Србије

Сл. 3, Нишка тврђава и античко наслеђе, Јеремић, 2007, 88

Сл.4, Део основе грађевине с октогоном, документација ЗЗСК Ниш

Сл. 5, Покушај реконструкције основе грађевине са октогоном са локалитета Градско поље у Нишу, А. Мирић према документацији ЗЗСК Ниш

Сл. 6a, Покушај реконструкције, лок. Стиг, А. Мирић према Јовичић, 2011, 35
Сл. 6b, Фотографија грађевине на лок. Стиг, фото M. Korać, у : Redžić, Raičković, Miletić, 2006, 51
Сл. 7, Грађевина у Бакионици код Пожеге, А. Мирић према: Bućić, Petrović, 1984
Сл. 8, Грађевине базиликалне основе а) Кудош- Шашинци, А. Мирић према О.Брукнер, 1995, b) Бурдељ- Виминацијум, А. Мирић према Љ. Зотовић, 1989
Сл.9, Куће 2, 3, 7, 8, 9, лок. Вршенице (касноантичко утврђење), M. Popovic, V. Bikic, 2009, 66, fig. 44

IV- Типолошке анализе

К. 1, Грађевине у којима је унутрашње двориште или прилаз у неким од извора тумачено као атријум, А. Мирић
К. 2, Грађевине са централним ходником са природним светлом или без њега, А. Мирић
К. 3, Грађевине са перистилним двориштем или могућим перистилним двориштем, А. Мирић
К. 4, Сеоске куће са тремом, као и тремом и централним ходником, А. Мирић
К. 5, Грађевине са апсидама, А. Мирић

V- Табеларна рекапитулација резултата истраживања

Табела 1. Диспозиција просторија према античким изворима, А. Мирић према: Columella, Lucius Junius Moderatus, *De re rustica*; Vitruvius, *De Architectura Libri Decem*; Faventinus, *De Diversis Fabricis Architectonicae*
Таб.2, Историјат истраживања, стање очуваности и истражености, А. Мирић
Таб.3, Положај у односу на окружење у доба антике и инфраструктурну мрежу, А. Мирић
Таб.4, Карактеристике просторне организације, А. Мирић

Прилог 1.

ИЗЈАВА О
АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом

СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА И КУЛТУРА СТАНОВАЊА

У КАСНОЈ АНТИЦИ НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација, ни у целини, ни у деловима, није била предложена за добијање било које дипломе, према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

У Нишу, 09. 04. 2015

Аутор дисертације:

Александра Мирић

Потпис докторанда:

Прилог 3.

ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Име и презиме аутора:

Александра А. Мирић

Студијски програм:

- **Докторске академске студије Архитектура- Грађевинско архитектонски факултет у Нишу**
- **Archaeologie- Ecole Doctorale 483 Sciences Sociales**

Наслов рада:

СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА И КУЛТУРА СТАНОВАЊА У КАСНОЈ АНТИЦИ НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

Ментори:

- **Проф. др Нађа Куртовић Фолић**
- **Dominique Tardy, Phd**

Изјављујем да је штампана верзија моје докторске дисертације истоветна електронској верзији, коју сам предао/ла за уношење у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, 09. 04. 2015

Аутор дисертације:

Александра Мирић

Потпис докторанда:

Прилог 3.

ИЗЈАВА О
КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да, у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА И КУЛТУРА СТАНОВАЊА

У КАСНОЈ АНТИЦИ НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. **Ауторство – некомерцијално**
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да подвучете само једну од шест понуђених лиценци; кратак опис лиценци је у наставку текста).

У Нишу, 09. 04. 2015.

Аутор дисертације:

Александра Мирић

Потпис докторанда:

UNIVERZITET U NIŠU
Građevinsko- arhitektonski fakultet u Nišu

UNIVERSITE LUMIERE LYON 2
École Doctorale Sciences Sociales

Aleksandra A. Mirić

STAMBENA ARHITEKTURA I KULTURA STANOVANJA U KASNOJ ANTICI NA TERITORIJI SRBIJE

doktorska disertacija

SVESKA 3

ARCHITECTURE RESIDENTIELLE ET CULTURE DE L'HABITAT DANS L'ANTIQUITE TARDIVE SUR LE TERRITOIRE DE LA SERBIE

thèse de doctorat

VOLUME 3

Niš, 2015.

UNIVERSITY OF NIS
Faculty of Civil Engineering and Architecture

UNIVERSITE LUMIERE LYON 2
École Doctorale 483 Sciences Sociales

Aleksandra A. Miric

RESIDENTIAL ARCHITECTURE AND RESIDENCE CULTURE ON THE TERRITORY OF SERBIA IN LATE ANCIENT ROME CLASSICAL ANTIQUITY PERIOD

Doctoral Dissertation

VOLUME 2

ARCHITECTURE RESIDENTIELLE ET CULTURE DE L'HABITAT DANS L'ANTIQUITE TARDIVE SUR LE TERRITOIRE DE LA SERBIE

thèse de doctorat

VOLUME 3

Nis, 2015

UNIVERZITET U NIŠU
Građevinsko- arhitektonski fakultet u Nišu

UNIVERSITE LUMIERE LYON 2
École Doctorale Sciences Sociales

Aleksandra A. Mirić

STAMBENA ARHITEKTURA I KULTURA STANOVANJA U KASNOJ ANTICI NA TERITORIJI SRBIJE

doktorska disertacija

SVESKA 3

ARCHITECTURE RESIDENTIELLE ET CULTURE DE L'HABITAT DANS L'ANTIQUITE TARDIVE SUR LE TERRITOIRE DE LA SERBIE

thèse de doctorat

ANNEXE 3

Текст ове докторске дисертације
ставља се на увид јавности,
у складу са чланом 30., став 8. Закона о високом образовању
("Сл. гласник РС", бр. 76/2005, 100/2007 - аутентично тумачење, 97/2008, 44/2010, 93/2012, 89/2013 и 99/2014)

НАПОМЕНА О АУТОРСКИМ ПРАВИМА:

Овај текст се сматра рукописом и само се саопштава јавности (члан 7. Закона о ауторским и сродним правима, "Сл. гласник РС", бр. 104/2009, 99/2011 и 119/2012).

Ниједан део ове докторске дисертације не сме се користити ни у какве сврхе, осим за упознавање са садржајем пре одбране.

Niš, 2015.

TABLE DES MATIÈRES DES PARTIES DE LA THÈSE ÉCRITES OU TRADUITES EN FRANÇAIS

1. Table des matières de la thèse en serbe …..1

2. Résumé détaillé en français …..2

3. Annexe ..…87

3.1. Catalogue des sites avec les édifices résidentiels dans l'antiquité tardive sur le territoire de la Serbie …..87

Fiche No. 1- Site Dumbovo, Beocin, région Juznobanatski
Fiche No. 2- Site 1, Sremska Mitrovica (Sirmium), région Sremski
Fiche No. 3- Site 4 et 35, Sremska Mitrovica (Sirmium), région Sremski
Fiche No. 4- Site 21, Sremska Mitrovica (Sirmium), région Sremski
Fiche No. 5- Site Vranj, Hrtkovc, région Sremski
Fiche No. 6- Site Avlije, Klenje, région Macvanski
Fiche No. 7- Site Na Kamenju, Stari Kostolac (Viminacium), région Branicevski
Fiche No. 8- Site Nad Klepeckom, Stari Kostolac (Viminacium), région Branicevski
Fiche No. 9- Site Livade kod Cuprije, Stari Kostolac (Viminacium), région Branicevski
Fiche No. 10- Site Rit, Stari Kostolac (Viminacium), région Branicevski
Fiche No. 11- Site Crkvine- Bare, Skobalj, région Kolubarski
Fiche No. 12- Site Crkvine- Babina Luka, Valjevo, région Kolubarski
Fiche No. 13- Site Crkvine- Rovni, Valjevo, région Kolubarski
Fiche No. 14- Site Anine, Celije, région Kolubarski
Fiche No. 15- Site Visesava, Bajina Basta, région Zlatiborski
Fiche No. 16- Site Staro groblje- Krivelj, Bor, région Borski
Fiche No. 17- Site Sv. Vartolomej- Trebic, Soko Banja, région Zajecarski
Fiche No. 18- Site Poskurice, Kragujevac, région Sumadijski
Fiche No. 19- Édifice A, site Mediana, Nis (Naissus), région Nisavski
Fiche No. 20- Édifice B, site Mediana, Nis (Naissus), région Nisavski
Fiche No. 21- Édifice E, site Mediana, Nis (Naissus), région Nisavski
Fiche No. 22- Édifice G, site Mediana, Nis (Naissus), région Nisavski
Fiche No. 23- Site Gare feroviere, Bela Palanka (Remesiana), région Pirotski
Fiche No. 24- *Villa urbana*, site Caricin Grad (Ivstiniana Prima), Lebane, région Jablanicki
Fiche No. 25-Quartier d'habitation, C.Grad (Ivstiniana Prima), Lebane, région Jablanicki
Fiche No. 26- Site Sv. Trojica- Krzince, Vladicin Han, région Pcinjski
Fiche No. 27- Site Kamenitica- Moraviste, Mala Kopasnica, région Jablanicki

3.2. Les édifices dont la fonction résidentielle n'est pas prouvée et les édifices qui ne sont pas présentés dans le catalogue ..…229

3.3. Typologies ..…233

4. Liste des illustrations avec ces sources ..…238

5. Bibliographie de la version intégrale de la thèse ..…246

1. TABLE DES MATIÈRES DE LA THÈSE EN SERBE

Résumé
Résumé en anglais
Liste des abréviations
1. Introduction
1.1 Sujet et problématique de la recherche
1.2 Les cadres chronologiques et géographiques de la recherche
1.2.1 Le processus de peuplement du territoire de la Serbie contemporaine avant JC
1.2.2 Les conquêtes romaines et l'établissement de l'Empire romain sur le territoire de la Serbie
1.3 Les hypothèses de la recherche
1.4 Les objectifs de la recherche
1.5 Les devoirs de la recherche
1.6 Méthodologie scientifique de la recherche
1.7 Contribution scientifique et applicabilité de la recherche
2. Etat de l'Art
2.1 Analyse et évaluation des travaux majeurs sur les habitations dans l'Antiquité
2.1.1 Les auteurs de l'Antiquité à propos des bâtiments résidentiels
2.1.2 Analyse et évaluation des travaux majeurs sur l'habitation dans l'Antiquité
2.1.3 Analyse et évalualution des travaux majeurs sur l'habitat romain en Serbie et dans les pays de la région
2.2 Les habitations des anciennes civilisations
2.3 Les habitations des civilisations antiques
3. Représentation et interprétation des résultats de la recherche
3.1 Répartition géographique et degré d'exploration des bâtiments résidentiels pendant l'Antiquité tardive sur le territoire de la Serbie contemporaine
3.2 La liaison entre les bâtiments de l'architecture résidentielle et entre le tissu urbain et l'infrastructure
3.3 Interprétation et réinterprétation des caractéristiques architecturales de certaines stuctures résidentielles
3.3.1. Matériaux et techniques appliqués dans la pratique de construction des habitations de l'Antiquité tardive sur le territoire de la Serbie
3.3.1.1. Caractéristiques de base et origine des matériaux de construction
3.3.1.2. Techniques architecturales des éléments de construction
3.3.2. Procédés de finition, éléments décoratifs et aménagement intérieur des maisons de l'Antiquité tardive sur le territoire de la Serbie
3.4 Typologie
3.5 Influences et analyse comparative de l'architecture résidentielle de la Rome antique
3.6 L'importance de l'habitation et la culture de l'habitat dans l'Antiquité tardive sur le territoire de la Serbie
4. Prises en considération finales
4.1 Problèmes non résolus
4.2 Application des résultats de la recherche
5. Bibliographie
5.1 Sources utilisées
5.2 Ouvrages utilisés
6. Glossaire
7. Biographie et bibliographie

2. RÉSUMÉ DÉTAILLÉ EN FRANÇAIS

2.1. INTRODUCTION

2.1.1. Sujet, problématique, objectifs et méthodes de recherche scientifique

Le sujet. Les différents types d'édifices résidentiels, urbains, suburbains et ruraux de l'époque de la Rome antique sur le territoire de la Serbie contemporaine, ainsi que la culture de l'habitat, représentent le sujet abordé dans la présente thèse. Cette réflexion analyse les principaux facteurs économiques, démographiques, sociologiques, géographiques, culturels et autres qui ont influencé le choix de l'emplacement des résidences, le développement de différents types d'agglomérations, la conception architecturale des édifices résidentiels et la création d'une culture de l'habitat.

Les points primordiaux de cette recherche sont : l'analyse des zones résidentielles au sein des unités urbaines, les liens des propriétés suburbaines et rurales avec les centres urbains et le réseau de l'infrastructure de l'Antiquité tardive, ainsi que l'analyse comparative des éléments structuraux et décoratifs des maisons romaines du point de vue des matériaux utilisés, des techniques, de la décoration etc. Les éléments architecturaux et les caractéristiques fonctionnelles des maisons de l'Antiquité tardive sur le sol serbe sont comparés aux édifices construits dans les autres parties de l'Empire romain, afin d'identifier leurs valeurs spécifiques et les influences architecturales dominantes.

Les problèmes. Le problème principal quant à la recherche concerne l'architecture résidentielle de l'Antiquité tardive sur le territoire de la Serbie qui n'a pas été entièrement découverte, documentée ou présentée. Les découvertes archéologiques de nombreux sites qui ont été étudiés ne sont pas régulièrement publiées, et la documentation de terrain, le cas échéant, n'est disponible que dans les archives des institutions, et de plus elle est souvent difficilement accessible. En raison de l'absence de sources écrites et du faible niveau des recherches archéologiques déjà mentionnés, la contribution à la restitution de l'organisation fonctionnelle de certaines maisons romaines sera donnée par analogie avec les édifices résidentiels des régions voisines. À cause de la nature fragile de la construction, les édifices résidentiels sont moins préservés que les bâtiments publics monumentaux de la même période. Le mauvais état des vestiges peut aussi être expliqué par le fait qu'ils soient, à cause

de migrations fréquentes, souvent abandonnés et démolis par les envahisseurs jusqu'au sol. Au cours de leur « existence », les édifices qui se caractérisent par une longue période d'occupation ont souvent été refaits ou ont changé de fonction, ce qui rend difficile l'analyse de leur fonction résidentielle à la période qui nous intéresse. Le dernier problème majeur est la dispersion des sites archéologiques sur le territoire étudié. En effet, l'inaccessibilité géographique de plusieurs d'entre eux ainsi que le mauvais état de conservation rend illisibles ceux qui sont présentés.

Les objectifs. Le premier objectif est de créer une image plus complète de l'architecture résidentielle et de la culture de l'habitat dans l'antiquité tardive en Serbie, basée sur les connaissances antérieures ainsi que sur l'analyse et la révision des résultats d'anciennes recherches. Les édifices résidentiels doivent être étudiés et scientifiquement décrits afin de déterminer les valeurs générales et spécifiques des éléments architecturaux. Ces recherches permettent également d'établir une typologie des édifices résidentiels de l'antiquité tardive par rapport à leur emplacement dans l'environnement urbain, la conception spatiale, jusqu'à l'organisation fonctionnelle par rapport aux techniques de construction, aux matériaux et aux décorations appliquées. Le deuxième objectif est de percevoir les influences dominantes, notamment les influences historiques, urbaines, sociales, culturelles, anthropologiques et autres, par analogie avec les édifices résidentiels dans d'autres parties de l'Empire. Le troisième objectif est d'identifier la culture de l'habitat dans l'Antiquité tardive sur le territoire de la Serbie. Enfin, le quatrième objectif est de créer une base de données accessible aux nouvelles générations de chercheurs qui représentera une contribution à l'ensemble des valeurs culturelles de la Serbie. Le but de cette base de données bilingue est d'élaborer une stratégie pour la conservation, la présentation et l'utilisation du patrimoine antique en tant que grand potentiel culturel, touristique et économique de développement durable.

Méthodes de recherche scientifique. Compte tenu des problèmes mentionnés, il est nécessaire de prévoir un recours aux recherches antérieures et la mise à jour des données analysées concernant la recherche effectuée jusqu'à présent. La méthodologie à partir de laquelle la recherche a été effectuée comprend:

1. La collecte des données par la mesure directe sur le terrain (mesurer et décrire l'architecture, prendre des photos …)

2. La réalisation de relevés sur le terrain et de documentations techniques, écrites et photographiques auprès des institutions qui ont participé aux fouilles archéologiques

3. La création d'une base de données bibliographique concernant le sujet de la thèse.

La mise en œuvre de la méthode historique est importante afin de mieux comprendre les conditions de formation des programmes d'architecture résidentielle. L'application de la méthode analytique est liée à l'analyse de l'environnement naturel et urbain, l'organisation spatiale, aux éléments structurels et décoratifs, afin de faciliter la compréhension et la description de tous les facteurs importants qui définissent l'origine, le développement et les caractéristiques des formes architecturales. L'analyse typologique et comparative est une méthode importante qui est également utilisée. Les édifices ont donc été classés selon la méthode d'analyse typologique qui comprend : la fonction, les origines et les influences de la formation, les caractéristiques géométriques des éléments de plan des édifices, l'organisation fonctionnelle et spatiale, les techniques et les matériaux de construction utilisés, la décoration architecturale etc. Par ailleurs, la méthode comparative a été appliquée à deux niveaux: le premier niveau est une comparaison mutuelle des édifices résidentiels de l'Antiquité tardive trouvés sur le territoire de la Serbie, le second niveau présente une comparaison et une analogie avec les vestiges du vaste territoire de l'Empire romain. L'importance de l'architecture résidentielle de l'Antiquité tardive sur le sol serbe dans les termes architecturaux et historiques est déterminée par la méthode d'évaluation. En utilisant la méthode de synthèse, les résultats sont présentés sous forme de fichiers représentant chaque édifice dans différents tableaux où l'ensemble des données est présentée (pg. 87-228, Catalogue), ainsi que sous forme de ce résumé.

2.1.2. Les cadres chronologiques et géographiques de la recherche

En optant pour un principe chronologique et territorial d'approche de la problématique de l'architecture des édifices civils de l'antiquité tardive sur le territoire actuel de la Serbie, le sujet est formulé dans le cadre d'une accessibilité réelle aux sources primaires concernant les fouilles archéologiques et les explorations des édifices (pg. 89, Car. 2). Bien que la majorité des édifices viennent de la période allant du IIe au IVe siècle, l'étendue temporaire qui a été prise en compte s'étale de l'arrivée des Romains du Ier au VIe siècle jusqu'au début du VIIe siècle avec l'arrivée des Slovènes, lorsque cessent toutes les traditions antiques sur ce territoire.

Suite aux réformes de Constantin, sur le sol de la Serbie s'étendaient les provinces romaines: *Pannonia Secunda, Moesia Prima, Dardania, Dacia Mediterranea, Dacia Ripensis* et *Praevalitana* (Car. 1, pg. 88). Toutes les frontières des provinces, dont nous parlerons par la suite, sont approximatives et ne peuvent pas être considérées comme des limites précises du territoire de la province.

Pannonia Secunda, qui couvrait l'ensemble du Srem contemporain et une partie de la Croatie, avait son siège administratif à *Sirmium* (Sremska Mitrovica), la capitale de la préfecture et du diocèse. Plusieurs empereurs romains séjournaient à *Sirmium*. Avec l'instauration des préfectures prétoriennes en l'an 318, *Sirmium* devint la capitale de la préfecture d'Illyrie, statut qu'elle conserva jusqu'à l'an 379. À partir du IVème siècle *Sirmium* devint un centre important pour le développement du Christianisme ; la ville fut le siège de l'évêché de Syrmie. Des vestiges du précieux patrimoine archéologique de la période de l'Antiquité tardive ont été trouvés à *Sirmium*, le palais impérial ainsi que l'hippodrome, des parties de zones résidentielles, le complexe de bains, le grenier ainsi que les restes des nécropoles païennes et chrétiennes.

Moesia Prima s'étendait presque sur toute la longueur de la rivière de la Morava, la partie supérieure de la Morava Occidentale et une grande partie de la région du Bas-Danube qui appartient au territoire de la Serbie contemporaine. Le siège de la province était *Viminacium* (Stari Kostolac), l'un des camps légionnaires les plus importants sur le cours du Danube. Ce dernier a obtenu sous Hadrien le statut de *municipium*, colonie romaine, siège d'évêché, puis diocèse, *Viminacium* était d'une grande importance pour la province comme en témoignent les vestiges du castrum, des ateliers d'artisanat, des thermes, des aqueducs, un mausolée, des églises et des cimetières avec des dizaines de milliers de tombes, ainsi que plusieurs villas suburbaines et rustiques.

Dardania couvrait le territoire du nord de la Macédoine, le nord du Kosovo, et le cours supérieur de la Morava du Sud. Le siège était à *Skupi*, près de Skopje, la capitale de la Macédoine contemporaine. Une des plus grandes villes de la province était *Ulpiana* qui se trouvait près de la municipalité de Lipljan au Kosovo. *Ulpiana* a été complètement détruite pendant les attaques des barbares, puis reconstruite sous le règne de Justinien qui l'a nommée *Ivstiniana Secunda*. Les vestiges archéologiques provenant de l'époque d'expansion de la ville sont partiellement explorés : une basilique, les mosaïques au sol des édifices résidentiels et de nombreux tombeaux.

Dacia Ripensis comprenait le nord-ouest de la Bulgarie, l'est de la Serbie et la partie nord-est de la Roumanie. La frontière naturelle de la province était *Utus* (la rivière du Vit) à l'est, la montagne de la Stara Planina au sud, les montagnes de Kucaj entre le bassin des rivières de la Velika Morava et du Timok à l'ouest. La province s'étendait le long des deux rives du Danube, à sa confluence avec la rivière du Vit au nord. La capitale de la province et le siège de l'Empereur romain Galère était *Romuliana* (près de Zajecar), nommée d'après sa mère, Romula. Les empereurs du IVe siècle ont offert le palais impérial à l'église chrétienne. Au cours du Ve siècle, pendant les invasions des barbares, la ville a été détruite. Ensuite, au VIe siècle, Justinien Ier a reconstruit *Romuliana* sous la forme d'une forteresse frontalière. Hormis le luxueux palais impérial, construit sur la propriété d'une villa antérieure, des vestiges archéologiques de deux temples païens, trois églises chrétiennes et d'autres bâtiments ont été découverts à *Romuliana*.

Dacia Mediterranea s'étendait sur le sol de la Serbie du sud-est et de la Bulgarie de l'ouest. Le territoire de la province s'étendait jusqu'aux montagnes des Balkans et jusqu'à la source de la rivière du Vit, d'où s'étend la frontière vers le sud à travers la plaine sous-balkanique et le long des pentes de Sredna Gora jusqu'au passage de Trajan. Les Rhodopes représentaient la frontière vers le sud. La province comprenait le territoire allant des villes de Pautalie et de Germania à l'ouest jusqu'à *Horreum Margi* (Cuprija) au nord-ouest. L'une des plus grandes villes de la province était *Naissus*, Nis d'aujourd'hui, qui était un carrefour important entre l'Est et l'Ouest. La ville a connu une prospérité considérable au cours du IVe siècle. Les nombreux édifices privés et publics, ainsi qu'une grande nécropole de l'Antiquité tardive avec ses chapelles et tombes paléochrétiennes, nous indiquent la taille de la ville. *Remesiana*, Bela Palanka d'aujourd'hui, ancien siège épiscopal, était une autre ville importante de la province. Les vestiges de la forteresse, d'une basilique de taille significative et d'une villa ont été découverts à *Remesiana*.

Praevalitana s'étirait de Ljes en Albanie du nord à la baie de Kotor au Monténégro, sur le territoire qui couvre la partie sud-ouest du Kosovo et une petite partie de l'ouest de la Serbie.

Au IVe siècle, une unité administrative de l'Empire romain qui couvrait les régions de l'ouest et du sud de la péninsule balkanique, fût formée sous le nom de Préfecture d'Illyrie. Lorsque l'Empire romain fût divisé en deux, la plus grande partie de la Serbie d'aujourd'hui est devenue une partie de l'Empire byzantin, tandis que les petites régions (le sud-ouest de la

Voïvodine et le nord-ouest de l'actuelle Serbie centrale) devinrent une partie de l'Empire romain de l'occident.

L'intégration du territoire de la Serbie dans le système administratif romain et l'arrivée d'une garnison militaire permanente dans cette région ont eu pour conséquence, entre autres, l'adoption de nouvelles formes d'architecture résidentielle et des changements dans la culture de l'habitat des peuples autochtones. Le rôle de l'armée, en particulier de ses vétérans qui recevaient après leur service militaire une propriété foncière, mérite une place importante dans l'étude de l'organisation du logement et de l'inclusion des provinces des Balkans dans le processus de romanisation.

2.1.3. Etat de l'Art

Les sources antiques

Les sources antiques qui ont pour unique thème les bâtiments résidentiels, sont rares. Nous pouvons faire une analyse des caractéristiques architecturales ainsi que des habitudes dans le domaine du logement en nous servant des écrits d'anciens auteurs grecs et romains. Bien qu'il y ait une trace de l'Empire romain sur le territoire actuel de la Serbie,[1] il n'existe malheureusement pas de textes d'époque qui témoigneraient des cultures résidentielles. Ce manque sera donc compensé par l'observation et l'analyse critique de textes antiques qui évoquent la culture de l'habitat dans l'Antiquité.[2] Cependant, comme ces œuvres ne sont relatives ni à la période ni au territoire étudié nous n'en parlerons donc pas dans ce résumé. Les œuvres d'auteurs byzantins contribuent à une meilleure connaissance de la culture et de l'architecture romaine. *Procopius Caesarensis* (490/507-565) a particulièrement influencé l'étude sous le règne de l'Empereur Justinien. Dans le sixième livre du texte *„ De aedificiis"*,[3] écrit dans la deuxième moitié du VIe siècle, Procope évoque entre autre, les forts qui ont été rénovés par instruction de Justinien, comme *Ulpiana*, *Naissupolis* (*Naissus*), ainsi que les interventions sur les remparts déjà existants, *Ivstinianopolis (Ivstiniana Prima)* ou *Rumisiana* (*Remesiana*).[4] À la fin de son dernier livre, Procope fait la description des

[1] *Gaius Plinius Secundus* (23- 79) la description de *Moesia, Claudius Ptolemaeus*, (*Κλαύδιος Πτολεμαῖος*, 90-168) la liste des agglomérations dans *Moesie Superieur*, quelques paragraphes dans l'œuvre de *Cassius Dionysius* (*Lucius* ou *Claudius Cassius Dio,* 155- 235), *Notitia dignitatum*, dans le texte de Hierocles (*Ἱεροκλῆς*, 6e siècle) *Synecdemus, Codex Theodosianus* et *Codex Iustinianus*, *Itinerariae*

[2] Les textes d'Aristote, Platon, Xénophon, Caton, Varon, Columelle, Vitruve, Pline le Jeune, Cicero, Martial, Seneca, Statius, Plutarh et Petronius ont été présentés dans la thèse.

[3] Procopii Caesariensis opera omnia, *De aedificiis*, vol. II, vol.IV, ed. J.Haury, corr. G. Wirth, Leipzig, 1963, 1964

[4] Procopii, *De aedificiis*, IVi, 30, 32

bâtiments tels qu'il les a vus lui-même ou par les dires de personnes les ayant également vus, et c'est ce qui rend son témoignage relativement fiable.[5] Néanmoins, les informations sur l'habitat restent encore très modestes.

Les travaux majeurs sur l'habitat romain en Serbie et dans les pays de la région

Excepté les textes anciens, l'autre façon d'en savoir plus sur l'architecture résidentielle de la Rome antique est de faire des recherches sur le terrain et d'analyser les résultats des fouilles archéologiques, publiés ou pas. Étant donné que le concept de construction des maisons romaines a été marqué par l'influence de la culture étrusque et grecque, les œuvres les plus importantes d'auteurs qui ont abordé ce sujet ont été mentionnées dans la dissertation.

L'archéologie serbe est défaillante par le fait que les résultats des recherches sur les habitats dans l'antiquité tardive n'étaient ni régulièrement ni adéquatement publiés. C'est pour cela qu'il est important de faire référence aux œuvres, d'évoquer des synthèses et des publications très citées sur les structures résidentielles des régions frontalières de l'Empire dans l'antiquité tardive et plus précisément dans les provinces des Balkans centrales, qui nous permettent de comprendre ce type de programme architectural.

Les bâtiments résidentiels découverts parmi les 153 domaines étudiés en Hongrie et en Autriche de l'est, sont présentés dans l'ouvrage d'E. Thomas, *Römische Villen in Panonien*.[6] Bien que les récentes recherches archéologiques nous aient permis de découvrir des nouveaux sites résidentiels, l'importance du texte cité ci-dessus sur la typologie des bâtiments de l'Antiquité tardive n'est pas à négliger. E. Thomas divise ces villas en plusieurs catégories : les villas avec péristyle, portique, hall central et combinées. M. Biro dans son article *Roman villas in Pannonia,*[7] parle des villas des plaines Pannoniennes. Dans ce texte il est question des caractéristiques constructives et fonctionnelles des différents bâtiments sur le territoire étudié, où la monographie ci-dessus citée d'E. Thomas est utilisée comme point de départ. Parmi les ouvrages qui contribuent à une meilleure connaissance sur les villas à la frontière nord de l'ancienne SFRJ, il y a l'œuvre de M. Vasic, *Les villas rustiques situées à la frontière Yougoslave.*[8] Les contributions ou compréhension de la typologie des villas de cette région, sont illustrées par plusieurs ouvrages de L. Mulvin, comme *Late Roman Villas in the*

[5] Procopii, *De aedificiis,* VI, vii 18
[6] E. Thomas, 1964
[7] M. Biro, 1874, 23-57
[8] M.Vasić, 1970

Danube-Balkan Region,[9] où l'auteur enrichit notre connaissance en ajoutant des catégories : les édifices avec péristyle, cour intérieure, au plan compact, avec salle absidale et la villa fortifiée.

L'état des recherches des bâtiments d'habitat dans l'Antiquité sur le territoire de la Croatie actuelle est satisfaisant. Parmi les auteurs croates, la monographie la plus citée est *La ville antique en Adriatique de l'est* de M. Suic,[10] Nous pouvons y trouver une énumération basique de typologie des résidences urbaines. Dans les deux parties d'un important travail scientifique *Les villas romaines d'Istrie et de Dalmatie* écrit par B. Begovic et I. Srunk,[11] il nous est présenté une évolution des bâtiments sur le territoire de l'Adriatique de l'est et nous est démontré une similitude avec les villas d'Italie, afin de nous offrir une typologie de villas et nous faire reconnaître les différents types parmi les bâtiments de l'Istre et de la Dalmatie. Dans l'article *A contribution to the study of building techniques and structures at roman villae rusticae on the coast of the Roman province of Dalmatia*,[12] l'auteur A. Kilic-Matic, s'appuyant sur les analyses de 210 villas rustiques, fait la conclusion des techniques de fabrication et des spécificités de construction qui ont évolué sur la région observée.

La systématisation des connaissances sur l'architecture résidentielle de la Bosnie-Herzegovine est démontrée dans le travail d'A. Busuladzic, *Roman Villas in Bosnia and Herzegovina*,[13] dans lequel on reconnaît neuf types avec les variantes correspondantes.

Les récentes recherches archéologiques sur le territoire de la République de Macédoine, étaient focalisées sur l'étude des habitats dans l'Antiquité. La monographie générale de D. Gerasimovska *Antic houses in Macedonia,*[14] rassemble un grand nombre de structures résidentielles, notamment localisées dans les milieux urbain (*Stobi, Skupi, Heraklea*). Le même auteur dans la monographie *The role of home and culture of housing through Antiquity in the Republic of Macedonia,*[15] présente les rudiments de la construction de bâtiments résidentiels sur des localités préhistoriques de la Macédonie, les bâtiments résidentiels de la période préhistorique, suivi des bâtiments de l'époque égéen, romaine, jusqu'à l'Antiquité tardive et les édifices résidentiels de l'Église.

[9] L. Mulvin, 2002; L. Mulvin, 2004, 377-413
[10] M.Suić, 1976
[11] V. Begovic, I. Schrunk, 2002, 113-130; V. Begovic, I. Schrunk, 2003, 95-112
[12] A. Kilić-Matić, 2004, 91-109
[13] A. Busuladžić, 2011, 124-142
[14] D. Gerasimovska, 1996
[15] D. Gerasimovska, 2009

Les chercheurs bulgares ont porté une grande attention à l'étude des constructions d'architecture résidentielle. La conception architecturale ainsi que la fonction et le rôle de la villa romaine de *Moesia* est le sujet de nombreux articles de V. Dincev. Parmi ces œuvres, la plus large est la monographie *Roman Villas in the present day Bulgarian territory.*[16]

Sur le territoire de la Serbie, l'architecture des bâtiments résidentiels a été fouillée par hasard ou partiellement, en général dans le cadre de travaux préventifs de l'infrastructure, excepté les restes de l'architecture palatiale des villes impériales qui ont été découverts lors des fouilles systématiques.

D. Srejevic, dans *Roman imperial towns and palaces in Serbia,*[17] a édité des textes de groupes d'auteurs dans lesquels les éléments constructifs et décoratifs des bâtiments de *Felix Romuliana, Sirmium* et *Naissus* sont étudiés. Très illustrée, cette monographie nous présente une synthèse sur les édifices palatiaux de l'Antiquité tardive.

En 2003, au séminaire international qui a été organisé à l'occasion des 50 ans de recherches sur *Felix Romuliana* (Gamzigrad), un grand nombre de travaux sur la thématique de l'architecture de l'habitat en Serbie dans l'Antiquité étaient exposés. Entre tous ces articles, l'un d'entre eux est particulièrement important, celui de B. Dincev *Romuliana et les résidences de basse antiquité de Dacia et de Thracia*,[18] dans lequel, excepté le palais de *Galerius* en *Felix Romuliana*, sont examinées les dites „villa" de *Naissus* et *Mediana*. G. Milosevic est également un auteur qui a étudié l'architecture résidentielle des milieux urbains. Dans son texte *Domus and villae urbanae in Serbia*,[19] elle offre une vue d'ensemble et donne des caractéristiques de base sur les bâtiments résidentiels déjà connus et publiés qui se trouvent sur le territoire de la Serbie d'aujourd'hui, ce qui donne à son travail la valeur d'un bon point de départ bibliographique.

Les bâtiments d'architecture résidentielle découverts sur tout le territoire de la Srem et de *Sirmium*, sont présentés dans de nombreux articles et des rapports de recherches des auteurs: O. Brukner, V. Dautova-Rusevljanin, M. Parovic-Pesikan, I. Popovic et V. Popovic,[20] ainsi que dans la thèse de doctorat de M. Jeremic *The development of architecture and urbanism of Sirmium from I to IV century*. Certaines maisons des alentours de

[16] V. Dinchev- В. Динчев, 1997
[17] Д. Срејовић, ed., 1993
[18] V. Dinchev, 2006, 9-27
[19] G. Milošević, 2008, 349-365
[20] Voir la bibliographie

Viminacium sont, hormis dans les rapports de recherches, analysées dans l'ouvrage non-publié de M. Jovicic *Villae rusticae on the territory of Viminacium*.

L'état des recherches sur Nis antique et ses environs est médiocre, de ce fait nous avons peu de connaissances sur les structures résidentielles de cette ville. Très peu d'informations sont publiées sur le soi-disant „Édifice octogonal" et sur le bâtiment avec les mosaïques qui se trouve aux alentours de Nis sur le mont Vinik qui pourrait également avoir eu une fonction résidentielle.[21] Le site archéologique de Brestje ou *Mediana* antique, qui se trouve à la périphérie de Nis est toutefois mieux étudié. Les deux monographies les plus importantes de ce site sont les travaux de P. Petrovic *Mediana, la résidence des Empereurs romains,*[22] et de S. Drca, *Mediana,*[23] ou dans des chapitres distincts du texte, par les dessins et les photographies il nous est représenté les différents bâtiments ainsi que les soi-disant „villas", qui auraient pu également avoir une fonction résidentielle.

Parmi les bâtiments de l'architecture résidentielle de la région de Ponisavlje, nous pouvons inclure la résidence découverte à la périphérie de Bela Palanka, la *Remesiana* antique. Les dessins de D. Saboljevic qui datent de 1888 en témoignent.[24] Elle a également été évoquée dans les travaux de plusieurs auteurs contemporains.[25]

Aucune publication n'est entièrement consacrée aux structures résidentielles d*'Ivstiniana Prima* (Caricin Grad), elles ont toutefois été traitées dans des parties de monographies importantes,[26] ainsi que dans les publications régulières des rapports de recherche. Le texte de V. Ivanisevic sur l'habitat à l'intérieur des fortifications,[27] nous aide à comprendre ce thème. Ce texte est l'annonce d'un nouveau tome qui sera publié sur ce site archéologique, mais cette fois sur le thème de l'habitat et de la culture matérielle à Caricin Grad.

Mis à part les travaux évoqués ci-dessus qui, à l'exception des bâtiments ruraux sur le territoire de la Srem, font référence aux entités urbaines et suburbaines étudiées, un certain nombre de textes publiés, en général sous forme de rapports de fouilles nous apporte des informations sur les bâtiments résidentiels à caractère rural. La majeure partie des textes est

[21] С. Гушић, 1977, 91-96
[22] P. Petrović, 1994; P. Petrović 1996, 295-300
[23] С. Дрча, 1979; С. Дрча, Медијана, dans: *Споменици Ниша*, Ниш, 1979, 12-15; С. Дрча, 2000, 21-36
[24] D. Saboljević, 1888, 66-70
[25] G. Milošević, 2006, 99-112; S. Gušić, 1987, 27-34
[26] V. Ivanišević, B. Bavant, 2003; V. Ivanišević, B. Bavant, 2006; V. Kondić, V. Popović, 1977
[27] V. Ivanišević, 2010, 747-775

modestement équipée de données graphiques en raison des recherches qui sont effectuées par sondage dans le but de reconnaissance des sites, d'une mauvaise conservation des éléments architecturaux ou de la volonté de l'auteur à présenter ce matériel dans une prochaine publication détaillée. Ces textes sont répertoriés dans le Catalogue des sites, dans la rubrique Bibliographie.

2.2. REPRÉSENTATION ET INTERPRÉTATION DES RÉSULTATS DE LA RECHERCHE

2.2.1. Terminologie

Pour désigner le bâtiment résidentiel construit dans l'Antiquité qui se trouve à l'intérieur des villes comme à l'extérieur, le terme le plus souvent utilisé dans nos publications archéologiques et architecturales est „villa". Dans la littérature serbe nous pouvons trouver des informations sur la soi-disant „villa urbaine" (Site 1, pg.100, Fiche No.2 dans le Catalogue) et „villa suburbaine" (Site 4 et 35, pg.108, Fiche No.3) de *Sirmium*, „villa urbaine" de *Ivstiniana Prima* (Caricin Grad, pg.206, Fiche No.24), mais également beaucoup d'intitulés „villas rustiques" découvertes un peu partout dans le pays. Afin d'avoir une approche critique sur l'utilisation du nom *villa,* qui vient de l'italien, donc du latin, il est nécessaire de définir l'importance de sa signification à l'époque où ces bâtiments sont apparus et étaient utilisés. Pour cela, le meilleur moyen est d'analyser le contexte d'utilisation du mot „villa" dans les œuvres d'auteurs antiques qui sont présentées dans l'ordre chronologique.

L'ouvrage de Caton *De agricultura,* écrit au IIe siècle av. J.-C*,* est le plus ancien des textes connus dans lequel le terme *villa* est présenté sous un large contexte. D'après cet auteur, nos fermes d'aujourd'hui qui ont une démarcation claire des frontières entre maison et dépendances, pourraient avoir la dénomination de „villa". Il utilise ce terme dans différentes parties du texte. Selon Caton, afin de mieux progresser dans le travail, le propriétaire de l'établissement dès son arrivée à la villa avait le devoir de faire une visite de la propriété et des subordonnés, de se tenir au courant du bilan des biens et de la progression des travaux[28] et en fin de négocier soigneusement avec l'entrepreneur la construction de nouvelles villas. Il faisait donc l'inventaire des travaux de construction et d'aménagement qu'il fallait accomplir

[28] M. P. Cato, *De agricultura*, 2, On Agriculture; with an English translation by William Davis Hooper; revised by Harrison Boyd Ash. Londin: Heinemann; Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1934

pour un meilleur fonctionnement de la résidence et des dépendances.[29] Dans son travail l'auteur utilise le syntagme *villa rustica* qui, à condition de posséder toutes les mesures, bâtiments de production, entrepôts etc., pourrait aider à sa prospérité et créer l'image d'un hôte respectable.[30]

Le texte de Varon *De Agricultura*, écrit entre l'an 55 et l'an 36 av. J.-C,[31] nous fourni des informations essentielles sur le sens du terme *villa*. Au début du premier livre, il traite de l'origine du mot *villicus* qui désigne le responsable de la culture des terres. Selon Varron, ce terme provient du mot *villa*, lieux où les cultures agricoles vont et viennent (*vectura*) car elles sont destinées à la vente,[32] ce qui montre bien le caractère économique de la villa en tant que ferme. Dans la section suivante, Varon explique que les paysans, au lieu de dire *via,* continuent d'appeler la route par le mot *vea* du fait de l'identification avec le transport qui s'y effectuait (*vectura*).[33] Cela nous ramène à l'idée que la perception primaire de la villa par ses utilisateurs était la production et le stockage des aliments avant la distribution. Dans le troisième livre Varron définit les critères de ce que doit posséder une ferme pour être une villa, il est très strict lorsqu'il parle du confort qui doit être manifesté par de vastes éléments architecturaux.[34] Bien que les maisons rurales sans dépendances ne soient pas des villas, d'après Varron elles peuvent avoir ce titre à condition que le *dominus* élève des bovins sur les terrains de proximité et offre ses produits au marché le plus proche.[35]

Ce point de vue sur l'utilisation du terme *villa* est le même pour tous les auteurs qui ont écrit leurs ouvrages dans la période de l'Antiquité. Vitruve, dans le sixième volume du *De Architectura,* écrit au 1er siècle av. J.-C*,* utilise à plusieurs reprises le mot *villa,* toujours dans le cadre des fermes productives en zones rurales. De part ses recommandations, les écuries devraient être construites dans les zones les plus chaudes de la *villa*,[36] alors que beaucoup d'autres pièces comme les moulins, peuvent être en dehors des frontières de la résidence afin de réduire les risques d'incendie.[37] Par la suite, Vitruve donne précisément son opinion sur ce terme et fait une distinction évidente entre les maisons de ville et les propriétés

[29] M. P. Cato, *De agricultura*, 14
[30] M. P. Cato, *De agricultura*, 3
[31] P. Gross, 2006, 265
[32] M. T. Varronis, *De Agricultura*, I, 2, 14, in: Marcus Porcius Cato on Agriculture, and, Marcus Terentius Varro on Agriculture, with an English translation by William Davis Hooper Revised by Harrison Boyd Ash, Harvard University Press, Cambridge, 1960
[33] M. T. Varronis, *De Agricultura*, I, 2, 14
[34] M. T. Varronis, *De Agricultura*, III, 2, 7-26
[35] M. T. Varronis, *De Agricultura*, III, 2, 7-26
[36] M. P. Vitruvius, *De Architectura Libri Decem*, 6.6.4, ed. R., Radović, Beograd, 2003
[37] M. P. Vitruvius, *De Architectura Libri Decem*, 6.6.5

rurales dites *villae*. D'autant plus, il écrit que s'il est nécessaire que la villa soit plus luxueuse, les recommandations pour la construction des maisons de ville doivent être appliquées, mais de telle sorte que le but de l'existence et le fonctionnement de la propriété rurale ne soient pas bouleversés.[38]

Columella, qui est l'auteur du manuscrit de douze tomes *De re rustica*, datant du milieu du premier siècle ap. J.- C. a identifié trois unités fonctionnelles des domaines agricoles- l'espace de l'habitat (*villa urbana*), l'espace de production (*villa rustica*) et l'espace de stockage (*villa fructaria*).[39] Évidemment, il faut avoir à l'esprit que dans l'opinion de Columella le terme *villa urbana* ne correspond pas à ce qui est dans notre littérature appelé villa urbaine et qui se trouvait à l'intérieur des murs du centre urbain, il pensait exclusivement à la maison du maître qui faisait partie du domaine agricole.

En faisant l'analyse des ouvrages les plus importants nous constatons la même opinion, c'est à dire que la *villa* est un domaine agricole avec la maison et des dépendances utilisées pour la production et le stockage des marchandises, ainsi que les étables. C'est pourquoi nous n'évoquerons pas d'autres textes d'auteurs antiques. Cependant, il faut quand même mentionner le texte *Les Cinquante Livres Du Digeste* ou *Des Pandectes* de L'Empereur Justinien, qui confirme que la définition de la villa est restée identique même dans les périodes ultérieures. Dans le 50ème livre, il est écrit que le terme villa inclut tous les bâtiments (*aedificia*) qui font partie d'une délimitation bien définie dans la propriété (*fundus*).[40] Elle se trouve exclusivement hors de la ville, de ce fait elle ne peut pas être ce que l'on nomme *sedes* ou *aedes* ni *domus*.[41] Sachant que le mot latin *domus* représente la maison de ville avec ses caractéristiques architecturales bien définies, mais que ce mot signifiait également „chez soi", il faut savoir que les bâtisses résidentielles qui se trouvaient à l'intérieur du complexe de la villa rustique, étaient le *domus* de ses habitants, dans le plus intime et émotionnel sens du terme.

---

[38] M. P. Vitruvius, *De Architectura Libri Decem*, 6.6.5

[39] L. J. M. Columella, *De re rustica*, I, 6, 1, with a recension of the text and an English translation by Harrison Boyd Ash, London. Cambridge. William Heinemann; Harvard University. 1940

[40] *The Enactments Of Justinian*, The Digest Or Pandects. Book L, (S. P. Scott, The Civil Law, XI, Cincinnati, 1932). 16. Concerning the signification of terms. 211. Florentinus, Institutes, Book VIII. L,16.211, "*By the term "real property" all buildings and all land are understood; in speaking of buildings in a city, however, we usually call them sedes, and in the country villas. A site without a building in a city is called area, and in the country ager, and the latter, when a house is erected upon it, is styled fundus.*" Dans: http://droitromain.upmf-grenoble.fr, juillet 2014.

[41] *ibidem,* http://droitromain.upmf-grenoble.fr, juillet 2014.

En conclusion, dans cette dissertation on a essayé d'utiliser le mot „*villa*" avec prudence, uniquement lorsqu'il y a des preuves matérielles suffisantes qui attestent l'existence d'un domaine rural de production. En ce qui concerne le sujet de la recherche, à savoir les bâtiments résidentiels de l'Antiquité tardive sur le territoire de la Serbie, chronologiquement et géographiquement très éloignés des *domus* italiques, mais représentant tout de même des maisons du peuple romain et romanisé, les termes utilisés sont maison, résidence, structure résidentielle et autres synonymes qui se rapprochent de l'esprit de la langue moderne, avec un adjectif qui définit leur position par rapport au tissu urbain. Toutefois, afin de suivre l'évolution et le développement de la pensée archéologique, pendant l'interprétation et la réinterprétation des bâtiments de certaines localités, il est toujours spécifié le nom qui figure dans les publications scientifiques et dans la documentation technique, même s'il n'est pas cohérent avec les termes latins précédemment argumentés.

2.2.2. Répartition géographique et degré d'exploration des bâtiments résidentiels pendant l'Antiquité tardive sur le territoire de la Serbie contemporaine.

En analysant la plupart des structures résidentielles découvertes faisant partie de cette étude, qui s'étendent sur une période de la fin du 2e jusqu'à la fin du 4e siècle ap. J.- C*,* dont peu proviennent du 6e siècle ap. J.- C*,* nous constatons qu'il n'y a pas de changements notables dans la culture de l'habitat. Dans cet exposé, les maisons antiques sont présentées dans un contexte géographique et culturel d'une entité historique sans suivre un ordre chronologique.

La Vojvodine et le Nord de la Serbie. Compte tenu de l'importance stratégique de l'entre deux rives fertile de la Sava et du Danube, il n'est pas surprenant que le territoire de l'actuelle Srem, sur lequel vivait principalement le peuple Illyrien, depuis la fin du 1er siècle av. J.- C. se voit annexé à l'Empire romain.[42] La Srem du Sud-est est divisée en deux, chaque partie appartenait à un centre- *Sirmium* (Sremska Mitrovica, pg.89, Car.2, No 2-4) et *Basiana* (Donji Petrovci). *Basiana* a reçu le statut de *municipium* en l'an 124, pendant le règne d'Hadrien, puis de *colonia* en l'an 214 sous le règne de Caracalla. Un large territoire urbain couvrait le sol jusqu'aux rives du Danube, avec les fortifications de *Taurunum* (Zemun), jusqu'à *Cusum* (Petrovaradin). Le reste du territoire appartenait à *Sirmium*, qui a été envahi par les soldats romains lors de l'invasion d'Auguste sur l'Illyrie vers l'an 35 av. J.- C. Au

[42] V. Dautova-Ruševljan, M. Vujović, 2006, 4

cours de la dynastie Flavienne,[43] en l'an 79, *Sirmium* a acquis le statut de *colonia (Colonia Flavia).* Cette dernière était non seulement importante pour des facteurs politico-militaires, stratégiques et économiques, mais aussi en raison des caractéristiques topographiques exceptionnelles de son sol convenant à la défense.[44] La preuve de l'importance militaire de cette citée est le fait qu'elle fut souvent utilisée comme base militaire pour la défense contre les attaques barbares, et qu'elle ait accueilli la Ière et la IIème légion *Adriutrix, I Noricum, I Minervia, II Italica* et *VII Claudia*. L'âge d'or de *Sirimium* a eu lieu à la Tétrarchie, quand elle est devenue l'une des capitales de l'Empire et parfois le siège de plusieurs Empereurs. Au IVe siècle, on voit s'agrandir la superficie *intra muros*, et la ville devint une vraie métropole protégée par des murs solides, comme en témoignent les vestiges archéologiques des bâtiments publics et privés. Ce qui est particulièrement intéressant pour notre réflexion ce sont les traces d'urbanisation planifiées et les réseaux de rues qui étaient plutôt dans les régions du nord à l'intérieur du fort, et qui formaient des pâtés de maisons résidentielles-*insulae*.

Parmi les résultats les plus importants nous pouvons distinguer deux structures résidentielles découvertes sur la localité 1 (pg.100, Fiche No.2 dans le Catalogue), 4 et 35 (pg.108, Fiche No.3), ainsi que sur les restes du quartier résidentiel de la localité 21 (pg.115, Fiche No.4). Les fouilles préventives de la maison urbaine sur la localité 1, en littérature connue comme *„villa urbana"* ou comme „villa avec atrium" (pg.102, Fig.2/3 et pg.105, Fig.2/9), et qui a été utilisée dans la période du IIe jusqu'à la fin du IVe siècle, ont été effectuées en 1959, 1968 et 1989.[45] La deuxième somptueuse résidence de banlieue, avec une cour à péristyle et le petit *balneum* situé dans l'aile nord,[46] en littérature appelée *„villa urbana"* (pg.110-112, Fig.3/2-3/4), date de la période de la moitié du IIe siècle jusqu'à la deuxième moitié du IVe siècle. Les restes de cette bâtisse s'étendent sur les localités 4 et 35, où ont été trouvées les ruines de l'édifice d'artisanat et de commerce, le long de la route romaine équipée de portiques, par laquelle on rentrait dans la ville.[47] Durant dix années de

Autres centres urbaines sur le territoire de Srem: *Taurunum* (Zemun), *Burgenae* (Novi Banovci), *Rittium* (Surduk), *Acumincum* (Stari Slankamen), *Ad Herculae* (Čortanovci), *Cusum* (Petrovaradin), *Malata* (Banoštor), *Bononia* (Banoštor ou Beočin), *Bassiana* (Donji Petrovci), *Graio* (Sremska Rača), etc. A Backa: *Onagrinum* (Begeč).

[43] V. Dautova-Ruševljan, M. Vujović, 2006, 66

[44] M. Јеремић, 2007, 228-242

[45] Selon: П. Милошевић, 1998, бр. 14, 9-20 dans: О. Брукнер, 1959, 122-124

[46] Selon: П. Милошевић, 1998, 9-20 dans: М. Паровић- Пешикан, 1962, 123-131; М. Паровић- Пешикан, 1968, 135-139; М. Паровић- Пешикан, 1969, 190-194; М. Паровић- Пешикан, 1971, 15-49; М. Паровић-Пешикан, 1973, 1-44

[47] Selon: П. Милошевић, 1998, 11 dans: В. Поповић, 1964, 77-79

recherches par étapes de la localité 4 et 35, effectuées entre 1959 et 1969,[48] la plus grande partie du bâtiment a été découverte tandis que toute la partie occidentale et une partie de l'aile est du complexe restent inexplorées. Quatre bâtiments résidentiels, dans la documentation technique et la littérature connus sous A, B, C, et D (pg.118, Fig.4/2), ont été partiellement découverts entre 1959 et 1964,[49] dans la partie nord à l'intérieur des murs de *Sirimium* et à proximité de leur angle nord-est.

Mis à part les sites archéologiques énoncés, des traces de résidence ont été découverts sur beaucoup d'autres localités,[50] mais toujours par fragment. Du fait d'une exploration peu approfondie et d'une mauvaise conservation des constructions, donc sur la base de ces parties d'édifices, il est impossible de discerner leurs plans.[51] Parmi ces traces il y a encore deux restes, l'un nommé *„villa urbana"*, sur la localité 68, et construit au IIIe et IVe siècle, ayant un soi-disant *atrium* et *piscina*,[52] et l'autre qui se trouve sur la localité 72 où les fragments d'un groupe de fresques provenant des murs ou du plafond ont été découverts. Parmi ces fresques se trouvait la représentation de la déesse Diana.[53]

Nous pouvons supposer que sur un grand espace du territoire de la ville de *Sirmium* et de *Bassiana*, il existait plusieurs agglomérations rurales et suburbaines. Cependant, seulement quelques bâtisses rurales du IIIe et du IVe siècle ont été découvertes et partiellement étudiées.[54] L'un des bâtiments antiques les plus intéressants se trouvant sur la localité de Vranj en Hrtkovci (pg.120, Fiche No.5), sur la rive gauche de l'ancien ruisseau Vranj, à environ 200 m au sud du site archéologique préhistorique de Gomolava et a été découvert en 1979.[55] Cet espace est en majeure partie recouvert de sols fertiles sur lesquels, comme sur presque la totalité de la Srem, le labour profond est pratiqué. Cette pratique a causé la dévastation des sites archéologiques et un mauvais état des vestiges (pg.124, Fig.5/3 et Fig.5/4). Excepté les édifices de la localité de Vranj, dans la région du village Hrtkovci, cinq autres domaines agricoles[56] (?) à Starcevo brdo, deux à Jarcine, à Vukoder et à Simote, ont été enregistrés.

[48] M. Parovic, 1971, 15-49; M. Parovic, 1973, 1-44
[49] Selon: В. Поповић, 1964, 77-80, 77
[50] Selon П. Милошевић, 1998, 12, sur les sites: 2, 3, 5, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 23, 32, 33, 34, 38, 40, 41, 43, 44, 48, 49, 50, 51, 52, 68, 71, 72
[51] Selon П. Милошевић, 1998, 12, dans: О. Брукнер, 1959, 122-124
[52] Selon П. Милошевић, 1998, 12, dans: П. Поповић, 1987, 158
[53] Selon П. Милошевић, 1998, 12
[54] О. Брукнер, 1995, 137
[55] В. Даутова Рушевљан, 1993, 53, план 1-2, Т. I-XI
[56] В. Даутова Рушевљан, 2005, 239

Les restes d'un quartier romain ont été découverts dans la vallée du ruisseau Marin Do, dans le village de Dumbovo (pg.91, Fiche No.1). Les murs dans les profils du ruisseau de Dumbovo et la tour de guet- *specula* sur le mont est, ont été enregistrés au cours de la reconnaissance de la rive droite du Danube de *Cusum* (Petrovaradin) jusqu'à *Cuccium* (Ilok). Les sondages ont été effectués entre 1972 et 1974, l'état de l'examen est fragmentaire (pg. 94-98, Fig.1/3- Fig.1/10).[57] La tour de guet a été bâtie à la fin du IIIe jusqu'au début du IVe siècle.[58] Le domaine agricole, la maison et deux dépendances,[59] ont été construits au IVe siècle certainement pour des besoins de ravitaillement des unités militaires sur les camps au bord du Danube.[60] Le domaine se trouve dans une vallée étroite et cachée, et, selon O. Brukner, fait partie des types de domaine fortifiés.[61]

Le Nord-est de la Serbie. Comme témoignage de cette région sous l'Empire romain nous avons, entre autre, des restes archéologiques de *Viminacium* (pg.89, Car.2, No.7-10). Il s'agit de l'un des plus grands camps légionnaire sur le Danube qui deviendra la ville la plus importante de la province romaine de *Moesia Superior*. Sous le règne d'Hadrien, dans la première partie du IIe siècle, probablement en l'an 117, *Viminacium* a acquis le statut de *municipium* (*municipium Viminacium Aelium Hadrianum*), pour devenir ensuite sous Gordien IIIe la *colonia* des citoyens romains. *Viminacium* était, à cette période, le siège des provinces mais aussi un centre administratif, commercial, industriel et militaire. Le point central dans la défense de la partie de Danube a *Moesia*, *castrum* qui se trouvait à côté de la ville, était une des plus grandes forteresses en province. Suite à l'invasion des tribus Barbares, des Avares et des Huns, la ville a été détruite en l'an 441. Elle a été reconstruite en fort militaire frontalier en l'an 535 sous le règne de l'Empereur Justinien Ier (de l'an 527 à l'an 565).[62]

Sur plusieurs sites du territoire de *Viminacium*, des bâtiments qui possèdent un caractère résidentiel certain on été découverts. Des fouilles de sauvetage ont été entamées en 2002 sur le site de Na Kamenju (pg.113, Fiche No.7), qui se trouve à 1800m à l'est du camp de *Viminacium* (pg.113, Fig.7/2). Le bâtiment, en littérature intitulé „villa rustica", a été exploré du mois d'août à décembre 2007.[63] Sur le terrain étudié, excepté la maison, sept autres structures, identifiées comme le complexe religieux, ont été découvertes (pg.136-137,

[57] О. Брукнер, 1976, 19
[58] Из V. Dautova-Ruševljan, M. Vujović, 2006, стр 66, selon : Петровић, 1995, 25
[59] О. Брукнер, 1976. Selon: V. Dautova-Ruševljan, M. Vujović, 2006, стр 66
[60] О. Брукнер, 1976, 19
[61] О. Брукнер, 1976, 22
[62] http://www.viminacium.org.rs, juillet 2013.
[63] М. Јовичић, 2011, 40

Fig.7/3-7/5).[64] Le site Nad Klepeckom (pg.138, Fiche No.8), se trouve à 2300m à l'est de l'angle nord-est du camp militaire (pg.140, Fig.8/2).[65] Les recherches ont commencé en 2004 par la reconnaissance de terrain, l'aéro-photographie et les études géophysiques. Les sols, ainsi que les vestiges des fondations de la maison (pg.140-141, Fig.8/3-Fig.8/4), ont été découverts et étudiés en 2010.[66] Les recherches géophysiques et archéologiques ont montré qu'un grand nombre de bâtiments archéologiques sont regroupés le long d'une voie romaine.[67] Tout comme les deux vestiges évoqués précédemment qui sont incorrectement appelés dans la littérature villa rustica, les vestiges d'un bâtiment se trouvant sur le site de Livade kod Cuprije (pg.142, Fiche No.9 ; pg.144-145, Fig.9/3-9/6), du vaste territoire entre *Viminacium* et la rivière la Mlava, ont été découverts lors de la construction de la centrale électrique de Kostolac B d'avril à mai 1983.[68] Pendant le nivellement du terrain en 1982, ces vestiges ont été partiellement détruits. Les fouilles de sauvetage, engendrées par les travaux d'extension des superficies minières de „Drmno" sur le site de Rit (pg.146, Fiche No.10), qui se trouve à environ 560 m au nord du camp de la légion, ont été effectués de juin à août 2012. L'état de publication de la maison (pg.147-148, Fig.10/2-10/4) n'est pas complet, il existe uniquement un court pré-rapport de fouilles.

Un bâtiment, en littérature appelé *villa*, sur le site de Stig, qui se trouve à 2.5 km au nord-ouest de *Viminacium*, et à 250m à l'est de l'aqueduc, a été découvert en 2003 (pg.232, Fig.4a,4b). Ce bâtiment de plan rectangulaire et aux dimensions 28x12.8m,[69] était composé de trois pièces et d'un élargissement absidal vers le sud. Bien que dans la littérature cet édifice soit nommé villa rustique,[70] de par son gabarit et ses dimensions, il nous fait penser à une basilique, ce qui serait peu probable car il se caractérise par l'absence de nefs et par une distance importante entre lui et le centre de la cité. D'ailleurs le bâtiment est pratiquement orienté nord-sud alors que les basiliques sont normalement orientées est-ouest.[71] Du fait de l'absence de preuves de sa fonction résidentielle, cette soi-disant *vila rustica* de Stig ne sera pas mentionnée dans le reste du texte.

La Serbie centrale. Durant l'Antiquité, *Horreum Margi* (Cuprija) appartenait géographiquement au territoire de cette région. Il a acquis au début du IIIe siècle le statut de

[64] S. Golubović, M. Korać, 2008, 36
[65] М. Јовичић, 2011, 44
[66] М. Јовичић, 2011, 44
[67] М. Јовичић, 2011, 44
[68] M. Jovičić, S. Redžić, 2012, 369-386, 371
[69] С. Рецић, А. Раичковић, В. Милетић, 2006, 47
[70] М. Јовичић, 2011; С. Рецић, А. Раичковић, В. Милетић, 2006, 47-52
[71] С. Рецић, А. Раичковић, В. Милетић, 2006, 49

municipium.[72] Le nom de la cité, *Horreum Margi*- „le Grenier de la Morava“, qui se trouve à l'embouchure des rivières de la Ravanica et de la Morava, confirme l'importance agricole de cette région. Néanmoins, par manque de recherches sur ce territoire, les découvertes archéologiques qui pourraient en témoigner sont peu nombreuses.

Pour cette étude, la découverte des parties d'une agglomération sur le site qui se trouve entre les trois villages de Poskurice, Sljivovac et de Divostin a une grande importance. L'agglomération antique est concentrée sur un itinéraire où se côtoient une vaste région de lac qui convient à la culture agricole et la montagne de Rudnik qui est riche en forêts et appropriée pour l'élevage et les exploitations minières. Lors de fouilles de sauvetage en 1953,[73] les parties d'un bâtiment qui avait certainement une fonction résidentielle ont été découvertes. Les traces de bâtiments antiques supplémentaires ont été notées dans un rayon proche. Le niveau de conservation des fondations est très médiocre par conséquent suite aux fouilles ils ont été ensevelis.

Le site d'Anine (pg.166, Fiche No.14), se situe dans le village de Celije, à environ 1 km au sud de l'embouchure des rivières de Ljig et de Kolubara. Des traces de bâtiments antiques à absides, ont été découvertes et documentées dans la partie la plus à l'ouest du site en 1996.[74] En 2008, les fouilles archéologiques ont été effectuées pendant lesquelles une majeure partie de la moitié sud-est d'une pièce avec abside et des petites parties des deux pièces latérales ont été découvertes (pg.169-170, Fig.14/3-Fig.14/5). Le niveau de conservation des murs est relativement correct, malgré des marques de destructions récentes faites par le propriétaire des champs ou par des fouilles clandestines, et malgré le fait que les murs soient peu profonds.

Le site de Crkvene- Bare (pg.149, Fiche No.11), sur lequel les vestiges d'une grande maison de campagne ont été découverts, se trouve sur le territoire de Lajkovac. Sur un mont peu abrupt au-dessus de la propriété on a découvert les vestiges d'un bâtiment sacré-*memoria*, datant du IVe siècle ainsi que quelques tombes.[75] Grâce aux sondages archéologiques qui ont débuté en 1991, l'existence des ruines a été confirmée,[76] quant aux

[72] А. Мосу, 1974, 215
[73] Д. Петровић, 1964-65, 253-256
[74] Ж. Јеж, А. Старовић, 1994, 369-381, 376
[75] M. Blagojević, R. Arsić, 2008, 211
[76] Д. Спасић, 1992, 15

fouilles de sauvetage elles ont été poursuivies pendant les campagnes en 1994-5, en 1998[77] et en 1999 (pg.151-156, Fig.11/3-11/6).[78]

L'Ouest de la Serbie. Lorsqu'il s'agit de la région sur le cour inférieur de la rivière Sava et de la région de la Serbie de l'ouest, qui sont, après la *guerre de Tiberius* en *Pannonie*, au début du Ier siècle, tombés sous l'Empire romain, le processus de romanisation commença alors progressivement. Après la réorganisation qui a suivi le soulèvement en Dalmatie et Pannonie (l'an 6 et l'an 9), le territoire qui était déterminé par la rivière de la Sava et par les montagnes de Podrinje et Valjevo a été délégué à deux provinces- *Dalmatia* et *Pannonia*.[79] Suite au déplacement des légions romaines en direction du sud vers l'an 15, le territoire précité s'est retrouvé à l'intérieur des frontières de la *Moesia* récemment créée, qui fut, sous le règne de Domitian vers l'an 86, divisée en *Moesia Superior* et *Moesia Inferior*.[80] Lors des divisions de Theodosius de l'Empire romain en l'an 395, la région de Valjevo rentre dans la constitution de sa partie est. Le plus grand nombre de sites date du IIIe et du IVe siècle, période de romanisation passive sur le territoire de l'actuelle région de Kolubara.[81]

Dans la période de 2007 à 2011, sur le site d'Avlije au village de Klenje (pg.127, Fiche No.6), les sondages ont partiellement décelé un bâtiment avec deux absides (pg.129-130, Fig.6/2-6/4). Les analogies nous évoquent la possibilité qu'il s'agisse d'un bâtiment thermal, cependant il n'y a pas de trouvailles relatives à cette infrastructure (pg.131, Fig. 6/6 a, b, c, d). Dans la literature est estimé que l'édifice appartenait à une propriété agricole. De par l'analogie avec les autres propriétés agricoles de *Pannonia inferior*, il n'est pas à exclure qu'il s'agisse d'un des bâtiments à l'intérieur du complexe de la villa rustica, mais l'existence d'autres édifices n'est pas encore démontrée (pg. 131, Fig 6/7 a, b).

Durant l'année 2002, des fouilles archéologiques ont été effectuées sur le site de Crkvine (pg.161, Fiche No.13), dans le village de Rovni, à 17 km à l'ouest de Valjevo, à côté de la nouvelle route prévue qui mène à Bajina Basta, et où les vestiges archéologiques d'une maison ont été découverts (pg.163, Fig.13/2 et Fig.13/3).[82] Dans les environs il n'y a pas d'indications de l'existence d'autres vestiges de bâtiments à construction solide, ce qui

[77] М. Благојевић, dans: ed. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, 2013, 153
[78] А. Ропкић, 2013, 172- 176
[79] М. Костић, 2006, 5-27, 10, selon : Марија Исаиловић, н. д, 60
[80] М. Костић, 2006, 5-27, 10, selon : М. Мирковић, 1994, 75
[81] М. Костић, 2006, 5-27, 12
[82] www.vaza.co.rs, Sept. 2012

n'exclue pas l'existence de bâtisses en bois qui ne sont pas conservées,[83] mais qui auraient pu appartenir à la même propriété. Le niveau de conservation de la maison est plutôt mauvais (pg.164, Fig.13/4- Fig.13/7). Des parties des fondations ont été découvertes, alors que l'intérieur est détruit par le labour des terres qui sont très fertiles dans cette région.[84]

Les fouilles préventives sur le site de Crkvine dans le village de Babina Luka, (pg.156, Fiche No.12), ont été faites en 1989.[85] Les restes archéologiques d'une maison datant de l'antiquité tardive, d'une superficie de 22x17m,[86] se trouvent dans la vallée de la petite rivière de Rabas, à l'embouchure du courant de Babinac (pg.158-160, Fig.12/2-Fig.12/5). Malgré le mauvais état des restes archéologiques, ce bâtiment est déclaré monument historique.[87]

La majeure partie de la Serbie de l'ouest était sous l'autorité de la municipalité de *municipium* à côté de Pozega actuelle dont le nom était probablement *Malvesatium*. En analysant un grand nombre de monuments antiques, des trouvailles mobilières et immobilières découvertes sur le territoire prétendu de *municipium* et les agglomérations des alentours,[88] il est constaté qu'un grand centre administratif, commercial, artisanal et culturel était implanté à cet endroit. Le site de Bakionica à côté de Pozega, se trouve sur le territoire de *municipium*, ce site a été découvert pour la première fois en 1947, puis en 1983 des sondages ont été effectués. Quatre sondages ont été ouverts à l'endroit où il y avait la plus grande concentration de gravats et les restes de bâtiments qui étaient certainement la partie résidentielle d'une grande propriété.[89] Il n'est pas possible de restituer le plan de l'édifice. (pg.231, Fig.5)

La topographie du territoire autour de Bajina Basta, n'est pas assez connue.[90] L'agglomération antique à Skelani dont on ne connait pas le nom, aurait pu atteindre toute la surface des deux rives de la Drina. En prenant en compte cette hypothèse, il est impossible de définir clairement les bâtiments environnants dans l'Antiquité ayant pu faire partie du complexe agricole, et qui ont été découverts sur le site de Jevtica Luke (pg.171, Fiche No.15),

[83] www.vaza.co.rs, Sept. 2012
[84] www.vaza.co.rs, Sept. 2012
[85] Ж. Јеж, 1992, 51-72
[86] Ж. Јеж, 1992, 51-72
[87] Ж. Јеж, 1992, 51-72
[88] Р. Зотовић, selon: J. J. Wilkes, 2004, 309-18, 315
[89] Ј. Бућић, П. Петровић, 1984, 5
[90] Р. Зотовић selon: J. J. Wilkes, 2004, 309-18, 315

près du quartier de Visesava actuel.[91] Sur la rive de la Drina où se trouve le site étudié il n'y a pas d'agglomération antique importante. La fouille archéologique systématique sur le site de Jevtica Luke a été réalisée en 1985.[92] L'état des vestiges architecturaux du bâtiment était mauvais. Étant donné que les sols antiques étaient au même niveau que le terrain actuel, il n'est pas étonnant que la masse des parois ait été enlevée par les habitants jusqu'aux fondations, ce qui fait que les plans de l'édifice ne pourraient être suivis que par les négatifs de maçonnneries (pg.174, Fig.15/2 et Fig.15/3).[93]

Le Sud-est de la Serbie. Les romains ont conquis la région des Balkans centrale au début du Ie siècle, lorsque la ville dardanienne de Nais rentrait dans la composition de l'Empire. La ville de Naissus (pg.89, Car.2, No.19-22) se développait à la jonction des routes,[94] sur la rive droite de la Nisava, endroit où était déployé le camp militaire probablement fortifié par des remparts à palissades en terre, et où était située *Cohors I Cilicum* jusqu'à la moitié du 2ème siècle. Dans la seconde moitié du IIe siècle, *I.Cohors Aurelia Dardanorum* a été formée et stationnée.[95] Les recrues de cette cohorte faisaient partie de la population locale,[96] ce qui a énormément influencé la romanisation et les changements des habitudes d'habitat dans cette région. La date exacte de l'acquisition du statut de *municipium* n'est pas connue, on suppose qu'elle a eu lieu au IIe ou au IIIe siècle.[97] Au cours du Ve et du VIe siècle la ville a été alternativement conquise par les Huns, les Goths de l'est, les Gépides, les Byzantins et les Avares. Les tribus slovènes l'ont conquise au début du VIIe siècle.

Nous pouvons faire une étude sur l'ampleur de la ville pendant l'antiquité tardive, en prenant en compte la vaste Nécropole dont les vestiges ont été explorés sur le site de Jagodin mala, le long de la route qui menait de la ville en direction du nord-est. Plusieurs bâtiments résidentiels dont la fonction était présumée, mais pas prouvée, ont été découverts à l'endroit où était probablement la fortification. Parmi ces édifices, un bâtiment datant du IVe siècle avec six salles aux dimensions 21x15 m, a été découvert en 1975 le long du rempart ouest de la forteresse turque.[98] Un soi-disant „Édifice avec l'octogone" (pg.230, Fig.2a,2b,2c) avec des sols en mosaïque, de la moitié du IVe siècle, a été découvert lors des sondages en 1988 à

[91] R. Zotović, 2004, 85-92, 89, selon: R. Zotović, 2002, 32
[92] Ј. Бућић, П. Петровић, 1986, 23-42, 33
[93] Ј. Бућић, П. Петровић, 1986, 35
[94] *via militaris Singidunum-Viminatium...Serdica..Constantinopolis; via militaris Rataria...Ulpiana... Lissus*
[95] П. Петровић, 1983, 62
[96] П. Петровић, 1976, *Ниш* у *античко доба*, Ниш, 1976, 33
[97] Selon: П. Петровић, 1976, 35, 36
[98] Љ. Зотовић, 1975, 73-74

environ 300 m au nord-ouest du lieu hypothétique du forum de la ville antique et à 100 m à l'est des anciennes thermes encore inexplorées.

Mediana représente la plus grande banlieue (*suburbium*) explorée du Naissus antique qui se trouve, d'après les notes d'*Ammiamus Marcellinus*, à trois miles romains de la ville.[99] Elle est également mentionnée dans la liste des villes et des forteresses ayant été restaurées par Justinien I. Beaucoup de bâtiments de cette banlieue ont été découverts sur la rive gauche de la Nisava, dans une vallée fertile, le long d'une voix antique (*via publica*) qui mène de *Naissus* vers *Serdica*, et qui divise le site en deux parties.

Une entité distincte est composée d'un mur d'enceinte qui sépare le reste du site des vestiges d'une pièce de bain romaine de type centrale et de la soi-disant „Villa avec le péristyle" dont les recherches durent depuis 1935. Il s'agit du plus grand édifice à *Mediana* datant du IIIe et du IVe siècle. Il était équipé d'un système de chauffage, de canalisations et d'infrastructures des eaux. Les sols étaient revêtus en grande partie de mosaïques et les murs de peintures murales (pg.229, Fig.1). Il existe de nombreuses théories à propos de son usage, à commencer par l'hypothèse que c'était une maison d'été dans laquelle séjournait Constantin I, jusqu'à dire que des dignitaires impériaux y ont vécu. Les entités de dimension uniforme autour du péristyle sont composées d'une chambre à l'avant et une à l'arrière entre lesquelles était placée une porte. Les pièces n'étaient pas reliées entre elles, mais chacune des chambres avait un accès direct sur le péristyle. Ce plan de communication serait inhabituel pour un bâtiment résidentiel outre l'étendue de la superficie de l'édifice. Suite aux études géomagnétiques, de nouveaux résultats voient le jour, un nouveau grenier a été identifié, en plus du *horreum* à l'est de l'édifice cité.[100] On suppose que la fonction principale du bâtiment était publique- il s'agissait soit d'un centre administratif pour la collecte des impôts soit d'un commerce clos, et non pas d'une résidence. Par conséquent, dans le travail ici présenté nous ne parlerons pas des bâtiments à péristyle.

Parmi les édifices de *Mediana* qui pourraient avoir une fonction résidentielle on trouve les édifices A, B, C et E. La supposée „Villa avec la conque (demi- sphère)" datant du IVe siècle, en littérature citée comme l'édifice A (pg.184, Fiche No.19), se situe à environ 200 m au nord-est de la tour d'eau, sur la direction d'un de ses canaux, et à 250 m au sud-ouest du bâtiment à péristyle (pg.186-188, Fig.19/2-Fig.19/6). La soi-disant „Villa avec le

[99] Dans: П. Петровић, 1979, 62, Amm. Marc. XXVI 5,1 "…*in suburbano quod appellatum Mediana*…"
[100] G. Milosevic, D. Peters, H. Wendling, 2011, 275/284

mur d'enceinte", reconnue aussi comme l'édifice B (pg.189, Fiche No.20), se trouve à 300 m à l'est de la tour d'eau et à environ 150 m au sud-est du bâtiment à péristyle. Tous ces bâtiments ont été partiellement étudiés en 1975, lors de fouilles de sauvetage sur le tracé d'une nouvelle route.[101] La moitié nord de ces deux bâtiments a été détruite pendant la construction de la route,[102] et les parties sud ont été découvertes puis ensevelies (pg.191, Fig.20/2- Fig.20/5). Au cours de recherches archéologiques préventives menées dans la période de 1994 à 1996, l'étude se fait sur les édifices E, F, G.[103] L'édifice E (pg.193, Fiche No.21), la présumée „Villa avec le portique" se situe sur la périphérie est de *Mediana*, à 400 m au nord-ouest de la tour d'eau et à environ 700 m au sud-ouest du bâtiment à péristyle (pg.194-195, Fig.21/2-21/4). En 1994, la presque totalité de l'édifice G (pg.197, Fiche No.22), a été découverte, en littérature citée comme „Villa avec le portique". L'édifice G se trouve sur la périphérie est de *Mediana*, à 400 m au nord-ouest de la tour d'eau et à environ 700 m au sud-ouest de la villa à péristyle. Les murs n'étaient pas bien conservés et souvent en négatif (pg.200, Fig.22/3 et Fig.22/4). Sur la totalité de la zone explorée, des fragments de tuiles et des traces de céramiques antiques ont été découverts.[104] Les restes archéologiques des édifices E et G ont été ensevelis après exploration. La documentation technique de recherche est conservée dans les archives de l'Institut Archéologique de Belgrade, mais comme pour tous les bâtiments résidentiels de *Mediana*, ces documents ne sont pas disponibles. Par conséquent, le seul outil que nous procédons pour les analyses à venir de ces édifices est un petit nombre d'ouvrages publiés.

Remesiana (pg.89, Car.2, No.23) a été formé dans un virage sur la rive gauche de la rivière Mokranjska Reka, qui se jette dans la Nisava au nord-ouest de Bela Palanka actuelle. L'agglomération de *Remesiana* se trouvait le long de *via publica Naissus- Serdica*. Plusieurs documents épigraphiques trouvés dans la zone de Remezijana démontrent non seulement la formation rapide de cette cité qui a acquis le statut de *municipium* sous le règne de Trajan, mais aussi son importance au début du IIIe siècle. *Remesiana* est devenue au IVe siècle le siège de l'épiscopat. Les restes du seul bâtiment résidentiel (pg.201, Fiche No.23), dont le plan est connu sont les vestiges de la résidence de banlieue découverts à 260 m au nord-est du coté nord de la fortification antique.[105] Cet édifice à cour intérieure a été découvert par

[101] С. Дрча, 2006, 24, 26
[102] Г. Јеремић, 2006, 153
[103] П. Петровић, 1996, 295
[104] П. Петровић, 1996, 297
[105] Г. Милошевић, 2004, selon : С. Гушић, 1987, 24

hasard, à 300 m à l'ouest de la gare de Bela Palanka,[106] lors de la construction du chemin de fer en 1888.[107] Le responsable des recherches était un ingénieur du chemin de fer, D. Saboljevic,[108] qui a documenté les traces archéologiques conformément à ses intérêts en tant qu'amateur et à ses connaissances. Aujourd'hui cet édifice est dans un état de destruction totale (pg.203-205, Fig.23/2-23/6). Il n'a jamais été complètement étudié, de ce fait toute l'analyse moderne est fondée sur les travaux publiés en 1888.

L'hypothétique *Ivstiniana Prima* (Caricin Grad, pg.89, Car.2, No.24-25) se trouve au sud de la Serbie, sur un plateau élevé dans la région du village Stulac. Elle a été construite par l'Empereur Justinien I, comme un projet idéologique dédié à la glorification et à l'immortalité de l'Empereur. Après sa construction elle est déclarée comme le siège de l'archevêché ayant la juridiction sur tout le diocèse de *Dacia* et sur la province de *Macedonia II*. Le noyau urbain de la ville est composé de trois entités : Acropole, la Ville Haute et Basse, avec une grande banlieue. Caricin Grad est un témoignage unique sur la civilisation de l'Antiquité tardive et paléo byzantine dans les Balkans, elle a été construite *ex nihilo*, et a subsisté de l'an 535 à l'an 615. Un petit nombre de maisons qui se trouvent entre les rangées des bâtiments publics nous suggère que la fonction d'habitat à Caricin grad *intra muros*, était très infime. La maison urbaine, connue en littérature comme *villa urbana*, *domus ecclesiae*, *domus curiala* (pg.206, Fiche No.24), se trouvait sur la route au sud de la basilique et au pied de l'Acropole, entre des séries de pièces le long de la route sud et du rempart ouest. Elle a été découverte en 1959.[109] L'état de conservation des trouvailles est très mauvais, le bâtiment est partiellement enterré, il n'est pas complètement conservé et la méthode de présentation est inappropriée (pg.208-213, Fig.24/2-24/10). Entre 1981 et 2008, les recherches sur le quartier résidentiel dans la partie sud-ouest de la Ville Basse, qui relève de la coopération internationale entre la Serbie et la France ont permis de créer de nouvelles images sur *Ivstiniana Prima* (pg,204, Fiche No.25).[110] Plus de la moitié de quartier a été découvert et ces maisons se distinguent des bâtiments à fonction publique par leur mise en forme architecturale et leur construction. (pg.217-219, Fig.25/2-25/6)

Bien qu'insuffisamment explorées, les traces de l'occupation antique dans la vallée de Leskovac, traversée par les rivières de la Juzna Morava, la Jablanica, la Veternica et la Pusta

[106] С. Гушић, 1987, 24
[107] С. Гушић, 1987, 27
[108] Д. Сабовљевић, 1888, 66
[109] В. Кондић, В. Поповић, 1977, 91-93
[110] B. Bavant, 2004. http://archeographe.net/node/132, 22 Novembre 2004, téléchargé en Juin 2013

reka, peuvent être suivies de la fin du I^e siècle ou même du début du IIe siècle.[111] Une trouvaille très importante dans cette région est la Nécropole avec plus de 150 tombes découvertes à Mala Kopasnica, dans la périphérie ouest du site Kamenitica- Moraviste (pg.224, Fiche No.27).[112] La Nécropole était exploitée du IIe au IVe siècle. Cette dernière appartenait probablement à la plus grande agglomération antique de la vallée de Leskovac.[113] En considérant les trouvailles luxueuses qui étaient dans les tombes nous pouvons conclure que les habitants de cette banlieue prospéraient, ainsi que l'existence d'ateliers orfèvres qui se fournissaient dans les mines alentours. Les fouilles de sauvetage dans la partie sud-ouest du site ont été réalisées en 2003,[114] lors de la découverte des vestiges d'un complexe de bâtiments d'environ 700 m2. Il est supposé que ces vestiges faisaient partie d'un domaine agricole rural ayant une fonction économique, à savoir le stockage ou le traitement des produits agricoles,[115] ou une fonction résidentielle (pg.226-228, Fig.27/2-27/8). Construit au IIIe siècle, ce complexe a certainement été anéanti dans un incendie à la fin du IVe ou au début du Ve siècle.[116] L'état du bâtiment était mauvais de ce fait il a été enseveli. Le reste de l'agglomération à qui appartenait le complexe en question n'a pas été décelé.

Mis à part le site mentionné précédemment, dans la région de Leskovac il existe plusieurs sites sur lesquels les vestiges de propriétés agricoles romaines ont été identifiés. Parmi eux, il y a la trouvaille de Grajevac sur la rive droite de la rivière Juzna Morava, de Mirosevac sur les rives de la Veternica et de la Podrimci sur la rive gauche de la Sarenica.[117] Lors de prospections archéologiques sur les gorges de Grdelica en 1968 il a été également noté l'existence de traces archéologiques datant de l'antiquité tardive dans le village de Krzince (pg.220, Fiche No.26). Ce site, nommé sveti Trojica, se situe à environ 3 km au nord-ouest du centre urbain de la municipalité de Vladicin Han.[118] La Nécropole de l'Antiquité tardive et le quartier ont été reconnus lors de prospections archéologiques en 2002. C'est en 2003, lors de fouilles archéologiques de sauvetage à système de tranchées, que les vestiges antiques de bâtiments, appelés *villa* en littérature, ont été découverts (pg.222-223, Fig.26/2-26/4).[119] Des restes architecturaux sont identifiés dans les collines, sur l'une des

[111] С. Стаменковић, 2009, 219-238
[112] С. Фидановски, Т. Цвјетичанин, dans : ур. М. Брмболић, 1/2004, 49-123, 51
[113] Р. Зотовић, 1999, 41-46, 41
[114] С. Фидановски, Т. Цвјетичанин, 55, 2004.
[115] С. Фидановски, Т. Цвјетичанин, 81, 2004.
[116] С. Фидановски, Т. Цвјетичанин, 81, 2004.
[117] Selon: С. Ерцеговић- Павловић, Д. Костић, 1988, 29, 33-34,
[118] М. Ружић, М. Брмболић, В. Манојловић-Николић, 1/2004, 205-207
[119] М. Ружић, М. Брмболић, В. Манојловић-Николић, 2004, 205

terrasses en pente douce. Sur l'une des terrasses inférieure, les vestiges d'un autre bâtiment qui peut être en lien avec le précédent, mais qui n'a pas été exploré, ont été observés. Les deux édifices se trouvent sur des plateaux légèrement orientés vers le nord-ouest, ce qui les a protégés des vents forts et du soleil.[120] Lorsque les vestiges du bâtiment qui étaient sous le sol et peu profonds ont été découverts, ils étaient en mauvais état et ont donc été ensevelis.

Lors de fouilles de sauvetage organisées suite au tracé de l'autoroute E75, un grand nombre de quartiers antiques, tels que les quartiers encerclant Tures, ont été identifiés sur le site de Mirce dans la région du village Vrbovo, sur le site de Crkvene njive dans le village de Zlatokop, dans la région du village de Civlak. Étant donné que les résultats sont en cours de préparation, nous ne parlerons pas de ces vestiges.

2.2.3. Corrélation entre les bâtiments d'architecture résidentielle, le tissu urbain et le réseau d'infrastructure.

Le réseau viaire

L'évolution des territoires non-romains a essentiellement été influencée par les troupes militaires qui étaient alors stationnées dans les camps de légionnaires, non seulement par le transfert des éléments caractéristiques des bâtiments résidentiels de l'époque (ce qui est extrêmement significatif pour cette étude) et l'évolution des habitudes résidentielles de la population indigène, mais aussi par la construction de routes qui reliaient les forts et les agglomérations. Dans les provinces des Balkans centrales, les villes jaillissaient toujours près des camps militaires, des forteresses déjà existantes, des mines et tout le long de routes principales au nord (*Singidunum, Margum, Viminacium, Ratarium*) et au sud (*Naissus, Municipium Dardanorum, Ulpiana, Scupi*). Les villes apparaissaient également sur d'anciennes agglomérations des communautés autochtones, *civitates peregrinae*, où gouvernait souvent l'aristocratie locale. Avec l'aide *d'Itineraria* et des résultats des recherches archéologiques (les documents épigraphiques, les vestiges des agglomérations et des voies romaines ainsi que les nombreux jalons), nous pouvons trouver des informations sur la position et le caractère de ces colonies et de ces centres urbains ainsi que sur les directions offertes par les grandes routes.[121] Cependant, les problèmes sont que les artefacts épigraphiques sont peu nombreux et leur contenu est maigre et stéréotypé,[122] l'état de

[120] М. Ружић, М. Брмболић, В. Манојловић-Николић, 2004, 209
[121] V. Petrović, 2007, 37
[122] M. Mirković, 1968, 7

l'exploration des agglomérations est incomplet et l'état de conservations des voies romaines est mauvais.

Les itinéraires nous offrent une liste plus exhaustive des routes romaines, des quartiers et des étapes avec les distances approximatives entre les destinations. *Tabula Peutingeriana* et *Itinerarium Antonini* nous apportent des informations à propos de la route qui s'étendait de *Singidunum, Viminacium* et *Rataria* vers le bas Danube et la Mer Noire. *Itinerarium Burdigalense*, a été conçu en l'an 333. Il répertoriait les points d'arrêts sur la route *Singidunum- Viminacium- Naissus- Serdica- Philippopolis- Bysantium* ainsi que le statut de chaque arrêt: si c'était un cité- *civitas*, une auberge afin que les passagers passent un séjour agréable- *mansio* ou une borne d'arrêt- *mutatio*.[123]

Un réseau de routes très dense a été aménagé sur la péninsule balkanique durant le IIIe siècle. Trois routes allaient au départ d'*Aquileia* qui était un important carrefour en direction du territoire serbe. La route principale *Via Pannonia*, traversait *Emona* (Ljubljana) et *Siscia* (Sisak) jusqu'à *Sirmium* (Sremska Mitrovica), pour continuer à l'Est.[124]

Une des routes menant vers le Sud de la péninsule balkanique, traversait toute la *Moesia Superior* pour aller vers la *Macedonia* puis la Grèce. Une autre route qui venait de Pannonie, continuait le long du Danube jusqu'à l'embouchure de la Mer Noire. Dans cette partie de l'Empire, *Sirmium* était un des plus importants carrefours terrestres. La route principale qui partait d'*Aquileia* en direction de l'Est, passait par *Sirmium* et *Sinidunum*.

En 1966, les vestiges découverts pendant les recherches systématiques de *Sirmium*, ont aidé à comprendre le positionnement des bâtiments résidentiels qui se trouvaient à l'intérieur du réseau de communication routier. Selon la reconstitution de M. Jeremic, la majeure partie de la population vivait à l'intérieur des quartiers de la ville, *insulae,* qui étaient encerclés par des routes secondaires dans des unités résidentielles très denses.[125] Lors des fouilles sur la résidence suburbaine sur les sites 4 et 35, sur sa partie Est, le segment d'une des routes les plus larges, d'orientation est-ouest a été découvert. La chaussée était recouverte de dalles de pierres de forme irrégulière sur laquelle un canal des eaux usées s'étendait tout le long, au milieu de la route. Des vestiges d'un portique ont été préservés sur les bords de la

[123] M. Mirković, 1968, 6
[124] A. Deluka, V. Dragcevic, T. Rukavina, 2003, 742
[125] М. Јеремић, 1998, Црт.88

route, le long de la partie nord et de la partie sud.[126] Un long chemin reliait la résidence suburbaine à la route. Tout au long de cette voie se trouvaient des bâtiments à fonction commerciale et artisanale (pg.111, Fig.3/3).

L'autre communication entre *Sirmium* et l'Ouest qui était localisée à côté de Lacarka, passait à travers *Sibalae* (Vinkovci) et *Mursa* (Osijek) pour aller vers *Poetovio* (Ptuj).[127] Non loin de cette voie magistrale les vestiges d'une route secondaire ont été découverts. Près de la résidence à Dumbovo- Marin Do, un chemin pavé d'une longueur de 20 m, donne la possibilité d'établir la direction de la communication dans le village.[128]

Situées dans l'embouchure des rivières de la Sava, de la Mlava et du Danube les villes de *Singidunum, Margum* et *Viminacium* se trouvaient sur le même chemin de la route romaine, séparées d'une distance d'environ 50 miles romains (75km). Elles sont importantes pour comprendre le rapport entre le réseau routier et les centres urbains, les propriétés suburbaines et celles de la campagne. L'ancien camp militaire *Viminacium* ainsi que *Sirmium*, devenus d'importants centres de commerce et de manufacture, se situaient à la jonction des routes qui reliaient les Balkans du Nord aux autres parties de l'Empire. Grâce à un trafic dense les routes ont contribué au développement de la ville. Le camp *Lederata* qui était d'une grande importance stratégique pour la défense des limes du Danube, *Viminacium,* était relié à la province romaine de *Dacia* et à la partie Nord de l'Empire. Les routes pour *Dacia* le long du Danube se séparaient à environ 5 km à l'est de la ville. Par les recherches géophysiques des environs de *Viminacium*, un groupe de bâtiments archéologiques le long de la voie antique a été découvert.[129] À environ 90 m au nord de l'ancienne voie qui était supposée être la route *Viminacium- Lederata,*[130] une maison a été découverte sur le site de Nad Klepeckom (pg.140, Fig8/2b). En provenance de l'Ouest, la route qui passait par *Viminacium* passait également par *Sirmium*, *Singidunum* et *Margum* pour aller en direction de l'est et vers *Naissus* au sud.

[126] M. Mirković, 2004, 145/156, 151-155, М. Паровић- Пешикан, 1971, 15-49, 31-33
[127] Из В. Даутова- Рушевљан, М. Вујовић, 2006, 14, selon : О. Брукнер, 1995, 187, пл.2S
[128] О. Брукнер, 1973, 61
[129] М. Јовичић, 2011, 44
[130] М. Јовичић, 2011, 44

Un édifice résidentiel a été découvert à seulement 3 m des routes anciennes secondaires sur le site de Na Kamenju (pg.136, Fig.7/3). Il était à proximité de sept structures de bâtiments identifiées comme un complexe religieux.[131]

Même si nous savons que des traces d'une route romaine qui longeait Ljig et qui reliait la vallée de Kolubara et de Rudnik, ont été découvertes sur la région de Celije, nous sommes toujours en manque d'informations concernant l'emplacement exact, les nombreuses propriétés agricoles ainsi que les bâtiments d'Anine. La situation n'est pas meilleure en ce qui concerne les autres propriétés découvertes sur le territoire de la Serbie centrale actuelle. D'après ce que l'on à découvert, la route romaine traversait Grac, Resnik et Kormaa, non loin du village de Jovanovac, tournait dans la vallée de Ugljesnice en traversant Petrovac, Opornice, Poskurice, Grbic, Dobraca et Stragar jusqu'à Rudnik.[132] Cependant, il est impossible de déterminer l'itinéraire exact de cette route et de définir la position de bâtiment résidentiel qui a été découvert à Poskurice, par rapport à cette même route.

Naissus représentait un carrefour routier important. Sur le territoire de Naissus se croisaient les voies *Viminacium- Naissus- Serdica- Constantinopolis, Naissus- Rataria, Naissus- Lissus* et *Naissus- Scupi.* La route principale (*via decumana*) rentrait dans la ville par l'axe est-ouest.[133] La route romaine *Naissus- Lissus* permettait le lien le plus court reliant la côte Adriatique avec les Balkans centrales, et même au delà avec la région du Danube.[134] Ce chemin s'étendait sur les régions du Sud des provinces romaines de Dalmatie jusqu'à Gornja Mezija. La plus grande banlieue découverte à ce jour de *Naissus, Mediana*, se situait au sud de la route principale *Naissus- Serdica*. Quatre bâtiments résidentiels ont été partiellement étudiés dont les édifices A et B trouvés juste sous le tracé de l'autoroute actuelle et qui en grande partie coïncide avec le tracé de l'ancienne route, ainsi que les édifices E et G qui se trouvaient dans ces alentours proches (pg.194, Fig.21/2). Du fait que l'existence de deux horreum à Mediana soit confirmée, et en supposant qu'ils représentaient un important centre de commerce et de distribution, nous sommes amenés à conclure que la formation de cette banlieue, proche de la route principale, a facilité l'approvisionnement des légions par voie terrestre.

[131] Голубовић, Кораћ, 2008, 36
[132] Д. Петровић, 1964-65, 253-256
[133] Д. Срејовић (ур.) 1993, 165–167, V. Petrovic, V. Filipovic, 2007, 29-43, 29
[134] S. Jovanović, 1998, str. 41-55, 53

Au IIIe et au IVe siècle, *Remesiana* tout comme *Naissus*, était un quartier fortifié qui se trouvait le long de la route principale (*via publica*) vers Constantinopol. Bien que l'exploration archéologique de *Remesiana* soit incomplète, sur la base des résultats des recherches, les chercheurs contemporains supposent que dans le schéma urbain rectangulaire, *urbs quadrata*, les deux chemins de communication principaux etait *cardo maximus* et *decumanus maximus*.[135] Ces routes partageaient la ville en quartiers géométriquement définis, où le tracé de la route *Naissus- Serdica* qui était orienté nord-ouest à sud-est, représentait la direction de *decumanus*. Nous pouvons supposer que la maison suburbaine avec les cours intérieures se trouvait à environ 400 m de la route *Naissus- Serdica* (pg.202, Fig.23/1b).

À 13 km de *Naissus* une route secondaire se séparait de la route principale *Naissus-Ulpiana*, et menait vers les remparts de *Ivstiniana Prima.* Les routes principales, dont les axes nord-sud et est-ouest qui ont été identifiés sur le site, ont modelé l'Acropole, la ville basse et la ville haute en l'encerclant de remparts intérieurs et extérieurs.

Dans la rue est-ouest, ainsi que dans la plupart des rues découvertes dans la ville, se trouvaient des portiques d'une largeur d'environ 3 m..[136] Au nord de la voie les restes des ateliers d'artisanat et de commerce se trouvant le long de la route, ont été explorés. La soi-disant *villa urbana* était située à 20m de l'axe de la rue *cardo* (pg.208, Fig.24/2, Fig.24/3). Par ailleurs, le quartier résidentiel a été découvert dans la partie sud-ouest de la Ville Basse, à l'ouest de la rue sud tout près de son portique ouest (pg.217, Fig.25/2, Fig.25/3). Dans cette partie du site les recherches systématiques ont été partiellement achevées ce qui n'a pas permis de démontrer le tracé des communications secondaires qui allaient le long du bloc. Cependant, l'existence d'un chemin entre la rangée de maisons le long de la route et de maisons le long du rempart peut être imaginée.

Tout près du tracé de la route qui était partiellement déterminé, et dont la direction était vers *Skupi* (Skoplje), il y avait des propriétés agricoles dans les village de Mala Kopasnica et Krzince. Dans ce cas il est encore impossible de déterminer leurs positions exactes par rapport à la voie.

[135] Г. Милошевић, 1987, 21–35
[136] В. Кондић, В. Поповић, 1977, 54

Le réseau des eaux et des canalisations

Sur le territoire Nord de la Serbie, l'existence de deux Aqueducs importants est confirmée (pg.90, Car.3, No.1). L'essor urbanistique de *Sirmium* et le fonctionnement de grands consommateurs d'eau comme les salles de bain publics et privés, ainsi que les fontaines, dépendaient de l'un de ces aqueducs. Bien que des vestiges de canaux voûtés d'une largeur de 1.7 m et d'une hauteur de 0.9 m aient été découverts dans la ville même, on ne sait toujours pas comment fonctionnait le réseau des eaux. Dans l'analyse détaillée de M. Jeremic une éventuelle analogie avec l'aqueduc pompéien est présentée. Le modèle sous-entend que l'eau est conduite en ville jusqu'à ses portes pour qu'elle soit calmée et purifiée dans la tour d'eau, puis distribuée à l'aide des canaux bâtis et de tuyaux en plomb et en céramique. À *Sirmium* nous avons découverts des vestiges de certains bâtiments qui bénéficiaient d'une arrivée d'eau.[137] Dans la résidence suburbaine sur les sites 4 et 35 avec une fontaine à l'intérieur de la cour à péristyle et les *thermae*, un fragment de vannes d'alimentation en eau en bronze a été découvert (pg.112, Fig.3/4).[138] Cependant, une question s'impose, à savoir : qu'en est-il des autres maisons comme celles du site 21 pour lesquelles le témoignage archéologique sur l'utilisation de l'eau potable n'est pas évident ? Il est vraisemblable que l'alimentation en eau des résidences plus modestes qui n'étaient pas des utilisateurs directs du réseau des eaux, se faisait dans les puits, les fontaines publiques ou dans le ruisseau voisin, le Cikas.

Le réseau de canalisation dont des parties ont été découvertes en même temps que les rues de *Sirmium*, servait au drainage des eaux usagées mais aussi à l'évacuation des quartiers à risque d'inondation. Le réseau des eaux ainsi que les canaux plus petits comme ceux découverts sur les sites 1, 4 et 35, 21 étaient évacués des maisons vers de grands canaux collecteurs qui par une inclinaison appropriée, écoulaient les eaux usagées dans la Sava.[139]

Un canal d'une largeur de 0.26 m, construit en briques d'une dimension de 0.44xO.3x0.5m,[140] a été découvert dans la chambre 4 de la maison du site de Vranj à Hrtkovci qui se trouvait sur le vaste territoire de *Sirmium* (pg.124, Fig.5/3 et Fig.5/4). L'existence de canaux confirme l'éventuel rattachement du réseau des eaux et des canalisations. Cependant, lorsqu'il s'agit de ce site, la source n'a pas encore été identifiée.

[137] М. Јеремић, 1998, 149
[138] М. Јеремић, 1998, 149
[139] М. Јеремић, 1998, 139
[140] В. Даутова Рушевљан, 1999- 2000, 15

Un autre aqueduc découvert dans la Srem, approvisionnait le *municipium* et *colonia* de Bassiana (pg.90, Car.3, No.2). Aux alentours de Bassiana il n'a pas des vestiges d'architecture residentielle impotants.

Lorsque l'on parle de l'approvisionnement en eau de l'ancienne *Singidunum* il est évident qu'à partir de la source, dont les canaux sont voûtés de briques, l'eau était desservie sur un large territoire de la cité (pg.90, Car.3, No.3). À l'intérieur de la ville, la distribution de l'eau se faisait par des tuyaux de plomb.[141] Même si les zones urbaines de Singidunum sont archéologiquement définies, les bâtiments résidentiels ne sont pas explorés, donc il est impossible de démontrer leur approvisionnement en eaux.

Une partie du réseau des eaux avec des bouches d'égout a été découverte sur le site de Tulba, à l'Est de Pozarevac actuel (pg.90, Car.3, No.4).[142] Sur le territoire de Pozarevac ont été découverts deux quartiers antiques ; l'un se trouvait au nord et l'autre au sud de la ville actuelle. Cependant, il est confirmé que le réseau des eaux ne se dirige vers aucun des deux quartiers, on suppose alors que le réseau alimentait *Margum,* dont l'état des recherches est mauvais.[143] Malheureusement, la liaison entre le réseau et la maison de l'Antiquité tardive partiellement découverte à Bakionica située également sur la périphérie Est de Pozarevac, n'est pas prouvée. En effet, aucun élément qui justifierait de l'utilisation des eaux n'est présent dans cette jonction.

Les recherches contemporaines ont démontré qu'à Viminacium dans la période du Ie au IVe siècle existait un réseau de canalisation et d'alimentation en eau très développé (pg.90, Car.3, No.5). Il possédait notamment deux aqueducs dont les canaux étaient à peu prêt à 20 m l'un de l'autre.[144] Les murs du canal étaient en briques et en ardoises vertes, enduit avec du mortier à la chaux et des briques concassées ce qui le rendait hydraulique avec une grande résistance à la pression.[145] Par les analyses géophysiques et aéro-photographiques, nous arrivons à la conclusion que le tracé de l'aqueduc rentre dans le Castrum par la zone est du rempart. Les chercheurs travaillant sur ce sujet ont soulevé la question qu'il existerait un autre rameau de l'aqueduc qui rentrerait directement dans la ville sans passer par le *castrum*.[146] Des éléments de l'infrastructure des canalisations ont été

[141] Z. Nikolić, V. Golubović, 2003, 56
[142] D. Spasić, D. Jacanović, 1997, 159-165, 159
[143] D. Spasić, D. Jacanović, 1997, 162
[144] M. Korać, N. Mrdić, M. Mikić, 2006, 2, 7-20, 8
[145] M. Korać, N. Mrdić, M. Mikić, 2006, 1, 37-46, 41
[146] Н. Мрђић, 2007, 25

découverts entre les vestiges archéologiques des deux bâtiments résidentiels sur le territoire vaste de *Viminacium.* Sur le site Nad Klepeckom un canal sur une pente de 4% dans l'axe du sud vers le nord a été étudié. Il évacuait les eaux de la chambre 9, vers la chambre 8 à travers l'atrium (pg.141, Fig.8/3). Il était construit avec de l'ardoise verte et du mortier et avait une largeur de 0.95cm et une profondeur de 60cm. Le mur est du canal était d'une largeur de 0.2m, le mur ouest de 0.3m, et le fond de 0.45m. Les deux murs du canal étaient dans la zone basse enduits de mortier hydrostatique, ce qui prouve que le canal avait une fonction d'écoulement des eaux. Le sol était aplati et fabriqué avec de la pierre et du mortier. Le couvercle du canal a été également découvert, il avait une largeur de 0.7 m et une hauteur de 0.15-0.20 m, il était fabriqué avec de grands morceaux de pierres et du mortier.[147]

Près du Limes, l'existence de deux autres aqueducs qui alimentaient les forts de *Taliata* et de *Horreum Margi* (pg.90, Car.3, No.5a), qui se trouvaient dans l'agglomération au statut de *minicipium* a été confirmée.[148] Étant donné que les traces de résidences sur cette agglomération n'ont pas été étudiées, nous ne parlerons pas de ces réseaux des eaux.

Lorsqu'il est question de *Naissus*, il est supposé que cette ville possédait une ramification importante du réseau des eaux et des canalisations (pg.90, Car.3, No.6). Lors des fouilles dans la forteresse de Nis, on a découvert les vestiges des rues avec portique, mais également une partie du conduit de canalisation et des tuyaux en plomb.[149] Tout près de la ville, sur le site de Mali Ribnik, une partie de la citerne, un bout de la tour d'eau ainsi que des fragments du canal voûté ont été découverts. Les vestiges du réseau des eaux à l'ouest des portes de Vinik, ont également été décelés en 1889, comme des parties de l'aqueduc avec les tuyaux en plomb portant le timbre de la légion *VII Claudia*.[150]

La trouvaille importante pour la compréhension de l'alimentation en eau est le *castellum aquae* de *Mediana* qui n'a été raccordé à aucun des deux réseaux des eaux connus de *Naissus* (pg.90, Car.3, No.7 ; pg.186, Fig.19/2, *Castellum aquae*). Il se fournissait en eau à la source la plus proche de Niska Banja.[151] Pour cette étude, la trouvaille du canal qui ravitaillait les résidences suburbaines ainsi que les autres bâtiments du *suburbium* était d'un grand intérêt. Le canal E existe aujourd'hui uniquement dans la zone inférieure de la construction, avec des fondations en cailloux dans du mortier de chaux. À plusieurs endroits

[147] М. Јовичић, 2011, 48
[148] Н. Мрђић, 2007,26, selon D. Piletić, 1962, 176-178, 177
[149] П. Петровић, Ниш у античко доба, Ниш, 1999, 54
[150] Ф. Каниц, 1985a, 168
[151] Ф. Каниц, 1985a, 168

le fond des deux canaux est conservé en enduit de mortier rougeâtre sur une rangée de briques pour le nivellement. Comme les vestiges de Mediana se trouvent peu en profondeur sous la surface du terrain, il n'est pas étonnant qu'il n'y ait aucune trace du couvrement du canal.[152] Mise à part les *thermae* et "l'édifice à péristyle", l'édifice G se distingue des autres édifices de Mediana comme utilisateur du réseau des eaux. Dans la partie Sud de la pièce No.6, qui aurait pu être couverte par un portique, des fragments de tuyauterie en céramique ainsi que des traces des tuyaux dans le mortier de chaux ont été découverts (pg.199, Fig.22/3).[153] Même si il n'y a pas de découvertes archéologiques sur l'alimentation en eau des autres maisons de *Mediana,* en se basant sur leur position par rapport au tracé reconstitué du canal et à la position de la tour d'eau, nous pouvons en déduire qu'elles étaient raccordées au réseau.

Sur la partie terrestre de l'aqueduc de *Ivstiniana Prima*, construit sur des colonnes et des voûtes qui portaient le canal, l'eau provenant du captage sur Petrova Gora était amenée jusqu'à la tour d'angle de la ville basse. Sur le site même, on a découvert des parties de citerne enterrées, de la tour d'eau, deux *thermae* et de la digue. Tous ces éléments témoignent d'une technologie d'ingénierie hydraulique avancée au zénith du passage de l'Antiquité à la période byzantine.[154] À l'intérieur des édifices résidentiels fouillés à *Ivstiniana Prima*, il n'y a aucune trace d'alimentation en eau. Cependant, en référence à l'analyse du tracé des canaux et de leur capacité qui a été effectuée par A. Momcilovic, l'eau potable aurait pu être distribuée dans la Ville Haute et Basse,[155] où il y a des traces de résidence. La situation est semblable au système d'évacuation des eaux atmosphériques. Les canaux découverts le long des bâtiments dans le bloc résidentiel de la Ville Basse, servaient à écouler les eaux usagées dans le collecteur des rues (pg.217, Fig.25/3).

Sur le sol de la Serbie du Sud et du Sud-est, d'autres traces d'alimentation en eau existent, cependant elles sont modestes. Parmi les édifices qui auraient pu avoir une fonction résidentielle ou qui appartenaient à des propriétés de production, les traces d'évacuation des eaux sont identifiées sur le site Kamenitica- Moraviste (pg.226-228, Fig.27/2-27/7). Dans le mur d'enceinte qui appartenait certainement à la cour, on a constaté un canal qui s'étant de l'ouest à l'est sur une longueur de 9m et qui est fabriqué en majeur partie de briques d'une dimension de 0.34x0.33x0.05m et de *tegulae* d'une dimension de 0.48x0.37x0.5m. Dans ce

[152] M. Jeremić, 1988, 39, 61-84, 74-75
[153] П. Петровић, 1996, 297
[154] V. Ivanišević, 2012, 13-31. B. Bavant, V. Ivanišević, 2006, 43-45
[155] А. Момчиловић Петронијевић, 2013, 111

canal viennent s'y jeter deux autres plus petits qui ont une inclinaison du nord au sud et qui sont fabriqués avec des pierres cassées. La largeur de ces autres canaux allait de 0.75 à 0.8m alors que la largeur à l'intérieur était de 0.16- 1.20m.[156] Étant donné que leur point de départ est inconnu, leur fonction l'est également. Ils servaient peut être à l'évacuation des eaux atmosphériques ou d'égout.

Par conséquent, nous pouvons en conclure qu'il y a peu d'informations sur l'alimentation et l'évacuation des eaux dans les foyers sur le territoire de la Serbie dans l'Antiquité. C'est certainement parce que le réseau des eaux et des canalisations est souvent enterré profondément sous le niveau du sol. Ce réseau est alors le dernier segment de la recherche et bien souvent il reste inachevé. Cependant, nous ne pouvons pas nier le fait que cette eau était utilisée pour l'irrigation des terres fertiles, l'élevage des animaux domestiques, et aussi dans la vie quotidienne pour la boisson, la cuisine et l'hygiène. Elle était donc primordiale au fonctionnement des propriétés urbaines et rurales. Donc dans ce cas, le manque de données archéologiques ne peut pas indiquer l'absence de lien entre les structures résidentielles avec les réseaux des eaux et des canalisations. Certes, lorsque l'on prend en compte la rigueur des lois qui définissent les conditions d'exploitation des sources, de rattachement au réseau des eaux et de la fabrication de canaux d'alimentation secondaires,[157] ainsi que leur durabilité économique, dans ce cas il est indispensable, ne serait-ce qu'en théorie, de considérer l'existence de possibilités alternatives.[158] Nous pouvons même supposer que, mis à part l'existence de rattachements privés sur le réseau de l'eau, l'alimentation était assurée par l'exploration des eaux souterraines des puits, des ruisseaux, des rivières et des lacs, ce qui est confirmé par le fait que la majorité des édifices ruraux étaient construits sur les terrains riches en eaux.

2.2.4 Caractéristiques et origine des matériaux de construction

Sans prendre en compte la tradition architecturale et la forme, le point commun entre les populations indigènes et les créateurs antiques sur ce territoire était l'utilisation de matériaux locaux qui dépendaient des ressources naturelles des alentours. De ce fait, le matériel de construction était gratuit ou à moindre coût ainsi que le transport.

[156] С. Фидановски, Т. Цвјетичанин, 2004, 71
[157] R. G. Thomas, A. I. Wilson, 2012, 35-55, 45
[158] Selon Columella, 1.5.1-2, chaque propriété doit avoir son système d'alimentation en eau

La brique et les matériaux en argile. Le matériau de construction dominant sur le territoire de la plaine de Vojvodine était la brique produite le plus souvent en bordure de chantiers à partir de glaise de bonne qualité. L'exemple sur lequel, pour des raisons d'une meilleure exploration du terrain, il est possible d'examiner le processus en entier (la préparation des matières premières, le modelage, le séchage et la cuisson de ces produits) est *Sirmium.* C'est à cet endroit que de gros fourneaux à céramique ont été découverts à l'intérieur des remparts. L'industrie des matériaux en argile était placée en périphérie est de la ville sur un terrain situé non loin du fleuve de la Sava et le long de la route de *Sirmium-Singidunum*.[159] Cette production possédait un simple conduit d'eau nécessaire au bon fonctionnement de la production et garantissait un transport plus simple des produits finals. Sur les sites 1, 4 et 35, ainsi que sur le site 21,[160] la brique était utilisée pour la construction des murs et du pourtour des ouvertures, mais aussi pour recouvrir les sols et la pose de mosaïques au sol, avec des éléments en argile en forme de papillon et hexagonale. Parmi les maisons du territoire de la Serbie qui appartenaient autrefois à la Pannonie romaine, pour ce qui concerne les éléments de terre cuite dans la construction nous pouvons distinguer le bâtiment de Vranj. Hormis des fragments de brique et de tuile, des dalles au sol en argile ont été découvertes à cet endroit.[161]

Les matériaux en argile sont en grande partie des matériaux de construction utilisés pour la construction des maisons rustiques sur le vaste territoire de *Viminacium*. Les briqueteries de légion[162] découvertes sur un espace à l'extérieur de la fortification urbaine se trouvaient près de la rivière Mlava, sur des terres qui abondaient en argile.[163] La production la plus intense des matériaux en argile daterait, d'après la découverte des fourneaux, du IIe et du IIIe siècle, bien qu'on ait également découvert des fourneaux qui étaient utilisés au Ier et au IVe siècles. Le bâtiment qui se trouve sur la localité de Nad Klepeckom (pg.138, Fiche No.8), ou les parties des murs au-dessus du sol, les colonnes de l'hypocauste et les revêtements des sols étaient en brique, a été construit au IIe siècle.[164] On retrouve des briques superposées dans les fondations de la maison rustique du site de Livade kod Cuprije (pg.142, Fiche No.9)

[159] М. Јеремић, 1998, 258
[160] G. Miloševic, 2008, 369; М. Јеремић, 1998, Анекс, 152, сл.37; М. Јеремић, 1998, 225; М. Јеремић, 1998, 260 selon : А. Милошевић, Сирмијум 1, 118: le format de la brique d'antiquité tardive est 42-45 x 28-30 x 4.5-7мм. Les briques du 1e et 2e siècle sont moins épaisses (3.5-6cm) et les briques plus anciennes sont plus épaisses (4.5 – 8cm)
[161] В. Даутова Рушевљан, 2008, 289; Даутова Рушевљан, В.,1999- 2000, 15
[162] selon: Ч. Јордовић, 1995, 95- 106, 95
[163] Ч. Јордовић, 1995, 96
[164] М. Јовичић, 2011, 44-49

qui a été construite deux siècles plus tard.[165] Les briques d'*Ivstiniana Prima* sont assez bien cuites. Cependant elles sont menées à terme dans un processus de manipulation rapide et rude au cours du modelage et du séchage, il en résulte donc des irrégularités sur les bords.[166] En examinant la découverte du fourneau qui était sur la rive gauche de la rivière Caricina,[167] on suppose que les briques étaient modelées dans un centre de production qui se trouvait non loin de la fortification. Bien que les vestiges de la construction se situant au-dessus du sol soient en mauvais état, on peut supposer que la brique, excepté pour le dallage des sols, était aussi utilisée pour la construction des murs de la soi-disant « villa urbaine » (pg.206, Fiche No.24).[168] Des traces d'utilisation de la brique ont également été découvertes parmi les ruines du quartier résidentiel de la Ville Basse (pg.214, Fiche No.25), dans le dallage ainsi que dans le pourtour des fenêtres et des portes.[169]

À l'exception des traces déjà mentionnées, les traces d'utilisation des matériaux en argile ont été découvertes dans toutes les maisons étudiées. Même s'il n'y avait pas de preuve de maçonnerie en brique, des fragments étaient tout de même présents dans les parties des substructions des fondations et des sols, la brique était broyée puis rajoutée comme composant dans le mortier, alors que des fragments en céramiques du toit ont été découverts sur tous les sites.

La pierre. Dans tous ces bâtiments la pierre était utilisée pour la construction des fondations, des murs, des colonnes, du pourtour des ouvertures, des dallages au sol et de la plastique décorative. Son origine a été déterminée dans la plupart des localités. La pierre des carrières voisines était utilisée pour la construction des maisons qui se trouvaient à l'intérieur des villes, tandis que les maisons rurales étaient construites le plus souvent à partir de pierres mi-broyées et de galets des rivières avoisinantes.[170] Tous les matériaux - le grès, le calcaire, l'ardoise et le marbre (en gros et en petits grains rouges et verdâtres) utilisés dans les bâtiments appartenant à *Sirmium* venaient des carrières de Fruska Gora. Les maisons découvertes dans le territoire de *Viminacium* étaient bâties en ardoises vertes, exploitées dans la carrière non loin du village de Ram (*Lederata*), à 15 km de *Viminacium*. Les édifices A, B, E et G de *Mediana* étaient en galets provenant de la rivière de Nisava (pg.184-200, Fiche No.19-22). Le même principe d'exploitation des galets des rivières était également adopté

[165] М. Јовичић, 2011, 34-38
[166] М. Јеремић, 2006, 213-228, 213
[167] М. Јеремић, 2006, 213-214
[168] А. Момчиловић Петронијевић, 2013, 88-89
[169] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[170] М. Јеремић, 1998, 261

pour la construction des propriétés agricoles, comme celles de Dumbovo – du ruisseau de Dumbovo (pg.91, Fiche No.1), de Krzince – de la Morava du Sud (pg.220, Fiche No.26) etc.[171] À part des galets, le calcaire broyé était aussi utilisé, découvert sur les localités de Poskurice, d'Anine, de Visesava, de Krzince, de *Mediana*. Des pierres mi-taillées étaient incorporées aux façades des murs, des pierres de taille soigneusement façonnées étaient utilisées pour renforcer les endroits statiquement sensibles. À part dans la construction des éléments verticaux, la pierre était également utilisée pour la fabrication des seuils, comme celui qui a été découvert sur la soi-disant « villa urbaine » à Caricin Grad (pg.209, Fig.24/5), ainsi que pour le revêtement des sols. La cour intérieure de la résidence du site 4 à *Sirmium*[172] avait été dallée avec du granite broyé et façonnée de manière rustique (pg.209, Fig.24/5), tandis que la cour de la « villa urbaine » d'Ivstiniana Prima avait été dallée avec de l'ardoise (pg.110, Fig.3/2).[173] Les plus petits morceaux étaient généralement utilisés pour la substruction du mortier des sols. Par ailleurs, dans certaines maisons, comme par exemple dans le bâtiment du site de Na Kamenju ou l'édifice G de *Mediana*,[174] ils étaient versés dans le mortier qui constituait la couche finale du sol.

Les analyses concernant les origines des marbres sont peu nombreuses. Les exceptions sont les sites 4 et 35 où le marbre des Alpes de l'Est (Pohorje, Gummern), ainsi que le marbre blanc de Méditerranée (Luni-Carrara) sont utilisés.[175]

Le bois. Du fait de sa friabilité et des incendies de la plupart des bâtiments qui existaient sur le territoire de la Serbie, il n'y a que les traces du bois qui ont été trouvés sur les ruines des localités étudiées. Afin d'illustrer nos propos nous pouvons prendre l'exemple d'un chevron brûlé avec des clous en métal, découvert sur la localité de Sveta Trojica à Krzince. On suppose que dans notre région, excepté pour la toiture, le bois avait aussi été utilisé pour la construction des parties hors-sol. Parmi des traces matérielles assez modestes, on trouve des fragments de mortier du site de Poskurice dans lequel ont été identifiées des empreintes de roseau ayant probablement servi de support pour le revêtement des murs (pg.181, Fiche No.18),[176] ainsi que des vestiges d'un seuil en bois recouvrant une couche de

[171] О. Брукнер, 1976, 23; М. Ружић, М. Брмболић, В. Манојловић-Николић, 2004, 218
[172] М. Јеремић, 1998, 222
[173] В. Кондић, В. Поповић, 1977, 91, 92
[174] М. Јовичић, 2011, 41; П. Петровић, 1996, 297
175 Voir: B. Djuric, J. Davidovic, A. Maver, H. Müller, Stone use in Roman Towns. Resources, Transport, Products and Clients. Case Study Sirmium. First Report, Starinar n.s. LVI, 2006, Beograd 2008, 103-138
[176] Д. Петровић, 1964-65, 254

mortier à l'intérieur du bâtiment 1 découvert dans le quartier résidentiel à *Ivstiniana Prima* (pg.214, Fiche No.25).[177]

Le mortier. Le mortier est présent partout sauf dans un petit nombre de localités dans lesquelles les ruines des maisons étaient en pierres sèches, et les sols en terre battue, comme dans l'édifice B de *Mediana*. Le mortier de boue et beaucoup plus souvent le mortier à la chaux étaient utilisés avec la chaux vive ou éteinte. Le mortier servait de liant dans la construction des éléments porteurs verticaux, mais il servait également à recouvrir les murs hors-sol. Cependant il était également utilisé comme une couche d'enduit collant pour le revêtement des sols ou même en tant que couche finale des sols. Sur la plupart des sites, l'utilisation des mortiers hydrophobes contenant des briques broyées ou moulues servait d'hydro-imperméabilité des planchers pour les pièces qui étaient exposées à l'humidité, ainsi que pour le fond des conduits de canalisation et des canaux de chauffage. De plus gros morceaux de brique ont été découverts dans les mélanges de mortiers avec lesquels étaient liés les briques et les pierres dans les fondations et les murs, ainsi que dans les substructions des sols, tandis que la poudre fine de la brique était utilisée pour enduire les murs et comme couche finale des sols.

La brique faite à partir de la glaise d'une composition chimique convenable, n'acquière ses qualités de pouzzolane que par la cuisson à une température dépassant 950°C,[178] ce qui donne lieu au doute sur leurs qualités hydrophobes. En prenant en compte l'état des recherches des mortiers constructeurs des structures résidentielles, nous ne sommes pas sûrs de cette donnée. Les réelles caractéristiques de ces mortiers, en général rosâtres ou bien rougeâtres, peuvent être discutables seulement après analyse physique et chimique.

Le métal. Des boucles de portes et des gonds conservés en petit nombre on été découverts sur la localité de Poskurice, comme sur la localité de Caricin Grad. Des clous de dimensions variées qui provenaient probablement de la toiture ont été enregistrés sur un grand nombre de sites. Une présence secondaire de métal dans les éléments constructeurs a été déterminée par un petit nombre d'analyses des traces de tuyaux en plomb avec lesquels l'eau était amenée jusqu'aux maisons. Ces traces étaient semblables aux empreintes des

[177] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[178] Е. Николић, 2013, 21-48, 31

tuyaux dans le sol en mortier du portique du bâtiment G de *Mediana* (pg.197, Fiche No.22).[179]

2.2.5. Techniques architecturales des éléments constructeurs

Fondations. Tous les bâtiments explorés ont été fondés sur un sol stable, par conséquent les fondations étaient relativement peu profondes. À l'exception du bâtiment d'Anine, où la largeur des fondations est d'à peu près 90 cm,[180] dans d'autres bâtiments elle est relativement uniforme et varie de 50 cm à 80 cm. Étant donné qu'aucun vestige d'escalier sur les bâtiments résidentiels ruraux n'ont été découverts et du fait de la faible profondeur et largeur des fondations, on peut supposer que ces bâtiments n'avaient que le rez- de chaussée.

L'implantation de morceaux de pierres non façonnées ou légèrement taillées dans des murs en pierres sèches avait été appliquée plus tard lors de la reconstruction de la fondation des pièces de la maison sur la localité Na Kamenju (pg.137, Fig.7/1), où des morceaux d'ardoises vertes, rouges et des briques étaient posés dans le fossé d'une largeur de 0,65 à 0,7m.[181] La fondation du mur en pierres sèches a également été reconnue sur la localité de Visesava, où ont été soigneusement choisis des morceaux de pierres de même dimension sans application de matières agglomérantes et posés dans le fossé des fondations. Une couche de pierres broyées et une couche de libage recouvraient les pierres.[182] Les fondations du bâtiment E de *Mediana* ont été construites de pierres sèches.[183]

La fabrication de la face des fondations et des murs en blocs de pierres aux formes irrégulières et posés sans former de rangées mais avec une tendance visible que l'intervalle entre certaines pièces soit le plus minime possible, en construisant en même temps le noyau de la construction, *opus incertum*, était la technique de construction des maisons antiques de la Serbie la plus représentative. On a identifié sur la construction d'une maison de Poskurice une forme plus avancée de cette technique où le noyau des fondations était fait à partir de morceaux plus petits, sur les parties extérieures des morceaux plus gros ont été choisis, par contre dans les angles étaient utilisées des pierres soigneusement taillées.[184] *Opus incertum* utilisant du calcaire cassé et lié avec du mortier à la chaux et avec

[179] П. Петровић, 1996, 297
[180] Р. Арсић, 2009, 89-90
[181] М. Јовичић, 2011, 40-41
[182] Ј. Бућић, П. Петровић, 1986, 35
[183] П. Петровић, 1996, 296
[184] Д. Петровић, 1964-65, 255

des ardoises taillées (siga) dans les angles des pièces avait même été appliquée sur le bâtiment d'Anina, dont les fondations étaient plus larges, d'environ 90 cm.[185]

La forme la plus fréquente de construction des fondations et des murs des maisons découvertes dans la région est une variante de la technique mentionnée, caractérisée par le fait que, en plus de la pierre, pour bâtir la construction de la face et du remplissage des murs, la brique entière ou bien la brique fragmentée a été utilisée. En littérature cette technique est connue sous le nom de *opus mixtum incertum, opus pseudo incertum* et *pseudo incerto.*[186] Sur les localités où une faible qualité de construction a été identifiée, c'est-à-dire les irrégularités de rangement de pierres et de briques dans les parois frontales, l'utilisation d'une plus grande quantité de mortier a été enregistrée. Il semble convenable de mentionner que le remplissage de tous ces murs et des fondations retrouvés, selon la règle, dans la zone inférieure, était en pierres cassées, avec une petite quantité de mortier, ce qui était atypique pour la technique *opus caementicum.*

Nonobstant cette technique de construction, dans une partie des bâtiments étudiés il existe une substructure par-dessus laquelle les fondations étaient posées. Le rôle de la couche ne servait pas seulement à niveler, mais elle servait aussi comme isolation contre l'humidité. La substructure du mortier hydraulique, par-dessus laquelle était posée la construction des fondations faite en pierres non-taillées et de la brique liées avec du mortier à la chaux avait été enregistrée sur la localité de Vranj.[187] La couche pour la fondation du bâtiment de la localité de Livade kod Cuprije a été faite en brique sans utilisation de mortier, une construction en ardoises vertes et en mortier a été construite sur les fondations.[188]

Murs. Sur la base des découvertes mieux conservées, on a l'impression que pour la construction des murs la technique *opus mixtum* a été la plus utilisée; dans l'Antiquité tardive sur le territoire de la Serbie, elle était appliquée en forme de soi-disant *opus mixtum* « byzantin », à laquelle influençait toute l'activité constructrice des régions de l'est de l'Empire.[189] Les traces de telles constructions en cailloux ou bien en pierres cassées ou mi-taillées sur les bords, avec des couches de libage en briques et remplissage de pierres entassées, ont été identifiées sur les sites ayant des structures résidentielles à *Sirmium*, sur le vaste territoire de *Viminacium* et bien d'autres. Sur les structures qui étaient d'une moindre

[185] Р. Арсић, 2009, 89-90
[186] А. Радивојевић, 2004, 51, J. P. Adam, 1984, 141
[187] В. Даутова Рушевљан, 2008, 289
[188] Јовичић, 2011, 34-38
[189] A. Radivojevic, N. Kurtovic- Folic, 2006, 692-699, 693

importance par rapport à la maison même, comme la cour du bâtiment B de *Mediana*, des éléments en position secondaire – comme les briques déjà utilisées, les fragments du pythos etc., ont été utilisés.[190]

Les cloisons étaient, selon la règle, d'une moindre épaisseur et construites en cailloux ou en briques liées avec du mortier, ayant des fondations peu profondes ou bien posées directement sur le sol.

En considérant les ruines des voûtes du portique sud découvert *in situ* sur le site 4 et 35 à *Sirmium*,[191] les parties conservées du parapet sur le site 1 à *Sirmium* (pg.103, Fig.2/4),[192] ainsi que les traces sur le quartier résidentiel de Caricin Grad,[193] on peut conclure que la brique liée avec du mortier était utilisée sur les endroits statiques sensibles comme les arcs et les ouvertures frontales sur les façades. On peut supposer que la brique était aussi le matériau de construction principal pour la construction des voûtes, cependant excepté des fragments de voûte en pierres taillées et en briques qui étaient liés avec du mortier à la chaux et découverts dans les décombres à l'intérieur de l'abside de l'édifice d'Anine,[194] il n'y a pas de preuves matérielles qui expliqueraient la technique de construction.

L'hypothèse sur l'existence des murs en colombage sur les localités d'Avlije et du quartier résidentiel de Caricin Grad se fonde sur la découverte d'un grand nombre de fragments de briques et de petites pierres, mais il n'y a pas suffisamment de données pour une reconstruction détaillée. En prenant en compte la nature fragile des constructions en bois ainsi que le fait que presque toutes les maisons découvertes ont péri dans des incendies au cours du IVe siècle, à l'époque des attaques fréquentes des tribus barbares, et par le fait qu'elles ont été découvertes pendant de rapides fouilles de sauvetage, il est probable que ces éléments aient brûlé, et que leurs vestiges aient été détruits par l'application de techniques archéologiques destructives, ou bien qu'ils aient tout simplement échappé aux yeux des explorateurs. En considérant les dire précédents mais en prenant en compte également la quantité de matériaux en bois accessibles sur les terrains fertiles de la Serbie, puis le fait que sur de nombreuses localités on a découvert seulement des zones basses des fondations ou uniquement leurs empreintes dans le sol, il faudrait garder à l'esprit la possibilité que la

[190] Љ. Зотовић, 1975, 76
[191] М. Јеремић, 1998, Анекс, 152, сл.37
[192] О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, 59
[193] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[194] Р. Арсић, 2009, 89-90

technique *opus craticium* était employée, plus qu'on le suppose, pour la construction du rez-de-chaussée et probablement des étages des maisons de l'Antiquité tardive sur cette région.

Colonnes. Des fragments de bases de colonnes en pierres avaient été retrouvés sur les localités de la « villa urbaine » à Caricin Grad (pg.209, Fig.24/5)[195] et à la place du portique à côté de la façade du bâtiment sur la localité de Na Kamenju aux alentours de *Viminacium* (pg.136, Fig.7/3).[196] Les colonnes du péristyle sont les découvertes les mieux conservées sur les localités 4 et 35 de *Sirmium*,[197] dont la reconstruction est presque envisageable (pg.113, Fig.3/5-6). Sur des chantiers plus grands a été appliqué *opus figlinum* qui se rapportait à des éléments en argile produits sur mesure et servant à la fabrication des colonnes, des chapiteaux etc.[198] Les fragments en briques rondes correctement empilées avec un liant en mortier sont des découvertes intéressantes à partir desquelles les colonnes servant à soutenir le portique autour de la cour intérieure de la résidence urbaine sur la localité 1 à *Sirmium* auraient pu être construits.[199]

Système de chauffage. Les colonnettes d'hypocauste soutenant le système de chauffage avaient été découvertes sur les sites 4 et 35 à *Sirmium*, sur la localité de Vranj, de Nad Klepeckom, d'Anine, de Crkvine Bare ainsi que dans l'édifice G de *Mediana*. Sur tous les sites, pour la construction des colonnettes des briques en forme carrée ou bien rectangulaire et du mortier à la chaux étaient utilisés, à l'exception de l'hypocauste sur la localité d'Anina où les colonnettes faites en calcaire taillée ou en briques taillées et sur le site de Crkvine Bare où pour lier les briques de la boue a été utilisée.[200] Concernant l'édifice sur le site de Nad Klepeckom, afin d'augmenter la surface pour la réception des charges et pour échapper au perçage de l'assise, le constructeur posait les colonnettes de brique sur une assise en briques d'un plus grand format qui se chevauchaient sur le sol inférieur.[201] La suspension d'hypocauste est faite en terre battue, comme c'est le cas dans l'édifice de la localité de Vranj, de Nad Klepeckom, de Crkvine Bare, d'Anine, où il existe un sol inférieur en mortier hydrostatique qui a été posé au-dessus d'une couche de briques et de pierres cassées. Le sol supérieur est partiellement préservé sur toutes les localités. Sur la localité de Poskurice et

[195] В. Кондић, В. Поповић, 1977, 91, 92
[196] М. Јовичић, 2011, 41
[197] М. Паровић- Пешикан, 1970, 265- 274
[198] R. B. Ulrich, C. K. Quenemoen, 2014, 493
[199] М. Јеремић, 1998, 213
[200] Д. Спасић, 1995, 55
[201] М. Јовичић, 44-49

près de la Gare de Bela Palanka, il existe les vestiges du foyer,[202] mais il n'y a pas de traces de sols et de colonnettes d'hypocauste.

Les canaux, découverts sur les localités de Vranj, de Nad Klepeckom, de Poskurice et de Crkvine Bare étaient une partie du système de chauffage. Ils étaient construits en pierres et en briques liés de mortier à la chaux. Le canal retrouvé dans le bâtiment sur la localité d'Avlije à Klenje, construit de la même manière et ayant le fond en mortier hydrostatique, pouvait aussi appartenir au système de chauffage, mais comme les recherches ne sont pas terminées et que sa connexion au foyer n'est pas encore établie, nous ne pouvons confirmer son appartenance à une partie du système de chauffage.[203] De tels canaux avec le fond en mortier hydrostatique, découverts sur les sites 1, 4 et 35 à *Sirmium*, Nad Klepeckom, dans le quartier résidentiel de Caricin Grad etc., servaient généralement à l'évacuation des eaux et on peut supposer l'endroit de la connexion au collecteur de la ville par rapport à la position des maisons et à la direction des communications des rues.

La toiture. Les clous en métal et les fragments de tuiles, la couverture de toit lourde qui devait être soutenue avec des éléments en bois de dimensions convenables, nous permettent uniquement de former une image approximative sur la charpenterie.

2.2.6. Second oeuvre, éléments décoratifs et équipement de l'intérieur

Sols. Le sol le plus simple a été fait en terre battue ou bien tassé en terre mi-cuite. Rares sont les structures résidentielles, comme les édifices B (pg.189, Fiche No.20) et E (pg.193, Fiche No.21) de *Mediana* dont la plus grande partie par rapport à la surface entière des sols était faite en terre battue, sans aucune assise.[204] Ces sols sont reconnus comme provenant d'édifices hors-urbains, de constructions plus modestes qui se trouvaient à l'intérieur du complexe des bâtiments agricoles, ou bien des dépendances. Selon les informations accessibles sur nos sites, les planchers faits de planchettes posées par-dessus la terre battue n'ont pas encore été découverts.

Les bâtiments où la terre battue faisait partie de l'assise pour un sol plus complexe, étaient plus fréquents. Dans le cas de la construction de la localité de Vranj (pg.120, Fiche No.5), par-dessus la terre battue une couche de glaise jaune avec des traces d'une couche

[202] Д. Петровић, 1964-65, 254; Д. Сабовљевић, 1888, 67
[203] Г. Ковић, 2013, 195
[204] С. Дрча, 2006, 27; П. Петровић, 1996, 296

finale en terre mi-cuite, était découverte.[205] Dans les cas les plus simples, une couche de mortier avait été déposée par-dessus la terre battue, nous le constatons dans les restes du bâtiment de la localité d'Anine (pg.166, Fiche No.14). Il n'est pas rare que les cailloux soient scellés dans la couche finale du mortier, comme c'est le cas des espaces qui n'étaient probablement pas couverts sur les sites de Dumbovo et sur l'édifice G de Mediana.[206] Les surfaces acquises en utilisant cette technique, que les Romains avaient repris des Grecs, étaient inégales et la méthode de construction était appelée *lihtostration* ou bien *opus barbaricum.*[207]

Les structures les plus complexes de sols sous-entendent la présence d'une ou plusieurs couches de drainage ou de nivelage, composées de la couche inférieure - *rudus* et de la couche antérieure plus fine - *statumen*. Elles étaient généralement faites à partir de cailloux, de petites pièces en pierres et en mortier, ou bien de briques fragmentées et de pierres brisées liées avec du mortier de chaux. La couche finale, *nucleus,* était le plus souvent faite avec du mortier à la chaux, comme sur les localités de Staro groblje à Krivelj, d'Anine, de Dumbovo, de Vranj, etc.[208] Par ailleurs, le sol pouvait être constitué de mortier avec de la brique broyée ou bien moulue, selon la technique d'*opus signinum* (*cocciopesto*). Ces sols ont été découverts sur les localités 1 et 21 à *Sirmium*, sur les sites de Poskurice, de Crkvine Bare, de Visesava etc.[209] Suite à l'analyse des vestiges, il semble que ces derniers représentaient les standards hygiéniques pour le revêtement des sols, l'esthétique n'étant pas une valeur prioritaire lors de l'installation. Aussi, une grande attention a été prêtée à l'isolation hydraulique pour le revêtement des sols. Par conséquent, si la brique fragmentée d'une qualité convenable était utilisée, nous supposons que dans ces pièces certaines activités de production étaient effectuées, ou bien qu'elles avaient une fonction de salle de bain. La deuxième hypothèse est particulièrement difficile à prouver car, en étudiant les découvertes, aucune trace d'alimentation en eau n'a été trouvée ni même les restes des baignoires et des piscines pouvant assurer le fonctionnement du *balneum*.

Les produits en terre cuite de différents formats faisaient le dallage de la plupart des constructions urbaines et d'une partie des constructions rurales, notamment sur les localités

[205] В. Даутова Рушевљан, 2005, 241
[206] О. Брукнер, 1976, 23; П. Петровић, 1996, 298
[207] А. Радивојевић, 2004, 96, selon: J. P. Adam, 1995, 253
[208] О. Илић, 2012, 109- 110; Р. Арсић, 2009, 88-90; О. Брукнер, 1976, 23; В. Даутова, 1999- 2000, 15
[209] G. Miloševic, 2008, 369; М. Јеремић, 1998, 225; Д. Спасић, 1995, 59; Ј. Бућић, П. Петровић, 1986, 35

de *Sirmium,* de *Mediana*, de Caricin Grad, de Nad Klepeckom, de Vranj.[210] Excepté la brique de forme carrée, les carreaux rectangulaires étaient utilisés de la même manière que sur le site de Vranj. La découverte du bâtiment de la localité de Nad Klepeckom est particulièrement intéressante. En effet, le reste du sol construit en briques selon la technique *opus spicatum* recouvrait les couches de mortier hydrostatique avec une grosse et fine granulation ainsi que d'une couche nivelée de mortier à la chaux.[211]

Les produits en terre cuite aux formes hexagonales et en forme de papillon étaient utilisés pour la confection des mosaïques sur les sols de la résidence du site 1 à *Sirmium*.[212] Les découvertes les plus courantes sont les mosaïques aux formes géométriques faites à partir de différentes variétés de petites pierres cubiques, *tesselae*. Ces mosaïques ont été découvertes dans l'édifice A à Mediana (pg.188, Fig.19/5 et Fig.19/6), dans les résidences sur les localités 1 et 4 de *Sirmium*. Les parties d'une mosaïque mal conservée ont été découvertes dans la soi-disant « villa urbaine » de Caricin Grad.[213]

Le traitement final des murs et des plafonds. Des fragments de mortier coloré ont été découverts sur les localités d'Avlije, la localité 1, 4 et 35, 21 à *Sirmium*, à Vranj, à Dumbovo, Poskourice, à Crkvine Bare, à Visesava etc. La découverte sur la localité de Poskurice est particulièrement intéressante. Des fragments de mortier avec des restes de roseaux ont été trouvés dans les décombres. Il semble qu'à certains endroits le roseau constituait la base sur laquelle le mortier a été posé. Sur plusieurs emplacements, il est visible que le mortier a été tassé et que les murs, ou certaines parties des murs, ont été peintes en gris et en violet.[214]

La base pour le revêtement de mortier fin et très solide, qui soutenait la peinture au mur, était faite en mortier de plus mauvaise qualité comportant des traces de la brique moulue, de la pierre, du sable et de la chaux, comme c'était le cas avec les fragments découverts sur la localité de Vranj (pg.125, Fig.5/5-5/8).[215] La situation est presque similaire même quand il s'agit des peintures au mur de la localité de Crkvine Bare (pg.154, Fig.11/9),

[210] В. Даутова Рушевљан, 1999- 2000, 15
[211] М. Јовичић, 2011, 44-49
[212] G. Miloševic, 2008, 369
[213] В. Кондић, В. Поповић, 1977, 93
[214] Д. Петровић, 1964-65, 254
[215] В. Даутова Рушевљан, 2008, 288; Д. Живковић, 2008, 301-319

où par-dessus la couche de mortier en sable plus rude, se trouvait une couche plus mince de mortier à la chaux sur lequel on peignait.[216]

Toutes les peintures murales des localités examinées étaient réalisées selon la technique à *fresco*. La restitution des motifs est rendue difficile et l'anastylose des fragments retrouvés dans les décombres était généralement impossible. Sur la localité 21 à *Sirmium* les pièces du mur en mortier, monochromes et recolorées en jaune, avaient été découvertes le long du sol, ce qui laisse supposer qu'il faisait partie du socle, et qu'il y avait uniquement le mur au-dessus de la zone la plus basse qui était peint, ce qui paraît logique.[217] De même à *Sirmium*, sur le site 4 et 35, les fragments tombés ont été découverts dans les zones approximativement parallèles, ce qui indique que les parties entre les panneaux verticaux du mur décoratifs étaient peintes.[218] Nous supposons également que la fresque se trouvait sur une partie de l'arc car la reconstruction d'une partie de la peinture murale de la localité de Vranj a été faite selon leurs caractéristiques géométriques. Cependant, cette hypothèse demeure compliquée à prouver.[219]

Parmi les représentations de la peinture murale, les plus nombreuses sont les imitations en pierre – comme celle du site 1 à *Sirmium* (pg.104, Fig.2/6), ainsi que les motifs géométriques et végétaux – découverts sur les sites 1, 4 et 35, 21, de Vranj, de Crkvine Bare. On pourrait parler de l'existence des motifs figurés uniquement dans la période plus récente de la construction B du site 21 à *Sirmium* (fonction publique ?), où les représentations très complexes des oiseaux marécageux, ainsi que l'interprétation très connue des Muses ont été identifiées.[220] Aussi, il serait insensé de parler de la haute précision et une excellente technique concernant la réalisation de ces peintures.

La plastique décorative architectonique en pierre. Le problème reconnu, sur les localités de l'Antiquité tardive ayant des maisons urbaines, est le fait qu'on ne peut affirmer avec sûreté l'appartenance des fragments retrouvés à la construction où ils avaient été retrouvés. Sur le site 4 et 35 à *Sirmium*,[221] la diversité et l'incohérence des styles peuvent démontrer que pendant les différentes phases de la vie du bâtiment différentes décorations auraient été scellées ou reprises des autres localités, ou bien qu'au cours du temps des

[216] Д. Спасић, 1995, 61-62
[217] И. Поповић, 2008, 15-17
[218] М. Јеремић, 1998, 221
[219] В. Даутова Рушевљан, 2008, 288
[220] Више у I. Popovic, 2008
[221] M. Jeremic, 2006, 176

éléments en pierres d'autres édifices auraient été perdus parmi les ruines de l'édifice étudié. Le cas est le même concernant la villa urbaine de Caricin Grad, dans laquelle il est peu probable que les chapiteaux comportant des médaillons avec des croix lui aient réellement appartenu, il se peut qu'ils provenaient de la basilique voisine.[222]

La plupart des fragments en pierres utilisés pour l'intérieur des maisons de l'Antiquité tardive appartenait au revêtement des murs. On pourrait affirmer avec sûreté que dans les bâtiments sur les localités 1, 4 et 35 à *Sirmium* et à Na Kamenju près de *Viminacium*, la partie inférieure des murs, et probablement les murs jusqu'à la hauteur du parapet des fenêtres, soient revêtus avec des plaques en marbre minces. À la base des parements de différentes moulures, recouverts sur les localités 4 et 35 à *Sirmium*, on peut conclure qu'une attention singulière avait été dédiée au traitement des joints et des bords des panneaux en pierres.[223]

2.2.7. Typologie

Une typologie générale des structures résidentielles de l'Antiquité tardive sur le territoire de la Serbie n'a pas été réalisée jusque-là. Pour établir une classification générale des structures résidentielles de l'Antiquité tardive sur le territoire de la Serbie, il est nécessaire que les facteurs comme la détermination chronologique de la construction résidentielle, ainsi que les circonstances économiques et sociopolitiques[224] qui influençaient sa formation soient prises en considération. Les critères d'urbanisme considèrent la position de la maison par rapport à la parcelle, aux voisins, à la communication routière ainsi qu'aux surfaces publiques générales. Les critères formels sont basés sur les résultats des recherches et sur les particularités architecturales comme par exemple le volume et la forme du plan de l'édifice, la hauteur du bâtiment, les caractéristiques constructives, l'organisation spatiale etc. Tandis que les critères de la fonction prennent en considération la destination des pièces particulières ainsi que celle de la construction elle-même.

- **Détermination chronologique, circonstances économiques et sociopolitiques de la formation des bâtiments résidentiels**

Lorsqu'il s'agit de la détermination chronologique des vestiges archéologiques, la période qui est fondamentalement considérée dans cette recherche sous-entend l'Antiquité tardive. Cependant, puisque les traces de l'architecture résidentielle sur toute la durée de

[222] М. Јеремић, 1998, 221
[223] М. Јеремић, 1998, 221
[224] V. Begović, I. Schrunk, 2003, 97

l'époque de l'Antiquité tardive sur le territoire de la Serbie sont très rares, nous incluons également à cette analyse quelques bâtiments construits au cours du IIe siècle. Ces constructions ont même été utilisées plus tard, comme des phases précoces de la construction de la localité 1 à *Sirmium*, des maisons du quartier résidentiel de la localité 21 à *Sirmium*, ainsi que des édifices de la localité de Nad Klepeckom et de Rit provenant des alentours de *Viminacium*. Aussi, l'architecture résidentielle urbaine de Caricin Grad est prise en considération. Elle a été construite entre 530 et 615 avant J. C.[225] De toutes ces découvertes, les vestiges les plus nombreux sont les maisons rustiques qui pouvaient se trouver à l'intérieur des frontières des domaines agricoles. Leur construction était particulièrement intense au cours de la période de l'Antiquité tardive, après la pacification des régions conquises par les Romains, au cours de la formation des colonies, et au temps du peuplement des vétérans militaires. Certaines constructions ont été découvertes sur les localités suivantes: Dumbovo, Avlije, Vranj, Poskurice, Anine, Crkvine Bare, Crkvine – Babina Luka, Crkvine – Rovni, Visesava, Staro Groblje à Krivelj, *Mediana,* aux alentours de *Viminacium*, Sv.Vartolomej, Kamenitica – Moraviste et Sv. Trojica.

Les changements socio-économiques qui se déroulaient dans les provinces romaines sur le territoire de la Serbie sont caractérisés par la formation de l'élite locale. Il s'agissait de particuliers qui faisaient fortune le plus souvent grâce à leurs productions agricoles. Elles se pratiquaient justement sur les domaines mentionnés, ce qui leur permettait de nourrir leur famille et ils jouaient notamment un rôle considérable dans le ravitaillement des forces militaires et plus couramment dans le fonctionnement du marché de cette partie de l'Empire.

État social du propriétaire

La théorie connaît très bien la division des bâtiments résidentiels par rapport à l'état social du propriétaire, de ce fait sur le territoire de la Serbie ils pouvaient appartenir au groupe des paysans libres, des soldats des petits propriétaires, des particuliers étant hautement positionnés en vue socio-administrative, de l'aristocratie romaine ainsi que de familles sénatoriales et impériales. En pratique, excepté les palais dont on connaît le propriétaire, il n'y a pas de données qui pourraient assurer l'identification des propriétaires des autres bâtiments.

[225] М. Јеремић, 1998, 209-213; М. Јеремић, 1998, 224-225; М. Јовичић, 2011, 51; M. Jovičić, 2011, 24; V. Ivanisevic, 2010, 747-775

Les diplômes militaires ont été une découverte assez rare. C'est un artefact très pittoresque qui permet l'identification des propriétaires des maisons individuelles. Ils étaient décernés en qualité de preuve des droits civils aux vieux soldats et à la population non romaine qui était honorée en fin de carrière. Parmi les vestiges étudiés dans ces recherches, le fragment d'un diplôme militaire a été découvert sur la localité de Rit (plan de l'edifice pg.148, Fig.10/4).[226]

Par rapport aux dimensions des vestiges retrouvés, la décoration et la méthode de construction on peut supposer que l'édifice de la localité 1 à *Sirmium* (pg.105, Fig.2/9) et la soi-disant « villa urbaine » de Caricin Grad (pg.211, Fig.24/7-8), l'édifice suburbain du site 4 et 35 (pg.112, Fig.3/4), l'édifice A de *Mediana* (pg.187, Fig.19/3-4), la résidence suburbaine de *Remisiana* (pg.204, Fig.23/4), ainsi que la résidence villageoise d'Anine à Hrtkovci (pg.124, Fig.5/3) appartenaient à un groupe de particuliers locaux ou romains hautement positionnés socialement et administrativement. Toutes les autres constructions représentées dans ce travail, mais ayant des dimensions beaucoup plus modestes, construites faiblement et avec une modeste décoration ou bien sans traces de décoration, auraient pu appartenir aux vétérans et aux citoyens libres, à des élites locales des milieux ruraux, ou bien à des habitants des villes – des commerçants et des artisans, comme les habitants des quartiers résidentiels de *Sirmium* ou bien de Caricin Grad qui étaient positionnés plus bas sur l'échelle sociale. Ce ne sont que des hypothèses puisque l'identification des propriétaires n'a pu être réalisée.

Concernant les découvertes des structures résidentielles bâties à partir de matériaux friables, comme par exemple les maisons d'une simple organisation spatiale sur le site de Vrsenice (pg.232, Fig.7), la littérature ne possède pas beaucoup de données. Bien que modestes par leur conception architecturale, sans les artefacts attrayants qui ont été découverts dans des résidences plus luxueuses de l'élite, généralement ces édifices n'intéressaient pas fortement les archéologues ce qui explique la rareté des publications à ce sujet. Bien sûr, l'absence de témoignages accessibles publiquement ne peut pas représenter la preuve de l'inexistence des constructions résidentielles, on peut même supposer qu'à l'intérieur du corps entier de l'architecture résidentielle de l'Antiquité tardive, ces constructions étaient plus nombreuses.

[226] S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, 2014, 69. Malheureusement, elle n'a pas encore été traitée et publié, elle est donc inaccessible au public.

- **Position par rapport au tissu urbain**

Parmi les bâtiments urbains les résidences urbaines les mieux conservées sont celles de *Sirmium* et d'Ivstiniana Prima, mais aussi le palais impérial de *Romuliana* et de *Sirmium* dont la fonction résidentielle est secondaire et l'administration étant la fonction première. C'est pourquoi, elles ne sont pas inclues au corps des constructions considérées dans le cadre de cette recherche.

L'identification des bâtiments hors-urbains est rendue difficile. La raison est que l'état de l'exploitation des villes antiques en Serbie est mauvais et qu'il est impossible de définir clairement leur surface et leurs frontières, ainsi que de prendre un contexte plus vaste de localisation sur lequel un bâtiment résidentiel a été découvert. Habituellement, avec la position de la nécropole, la périphérie finale de l'agglomération peut être déterminée, mais bien qu'elle ne soit pas souvent définie, il est impossible de déterminer la position des maisons qui se trouvent hors de cette frontière. Les constructions aux alentours de *Tures* (Pirot), la résidence découverte près de la Gare actuelle située sur la périphérie de *Remesiana* (pg.202, Fig.23/1b) et la résidence découverte juste à côté de la fortification de *Sirmium* sur la localité 4 et 35 (pg.110, Fig.3/1a), étaient suburbaines. Des doutes sont émis concernant les édifices de *Mediana.* En effet, même si elle se trouvait sur un espace décrit dans la littérature comme étant une banlieue de Naissus, elle représentait tout de même une agglomération provisionnée de l'infrastructure qui fonctionnait indépendamment de la ville antique. Le cas est identique pour les constructions découvertes sur le vaste territoire de *Viminacium*. Les récentes découvertes ont mis en évidence la résidence de la localité de Nad Klepeckom où le voisinage a été découvert (pg.140, Fig.8/2b), à la différence des autres maisons hors-urbaines.[227] Par exemple, elle appartenait, paraît-il, à l'agglomération formée à l'est du camp de la légion de la ville.

S'agissant des découvertes hors-urbaines, on distingue probablement un nombre considérable de propriétés agricoles. Dans ce cas, il y avait également des maisons qui, avec des réseaux de routes étendues, étaient connectées aux centres urbains. Elles se trouvaient aux mêmes endroits que celles des sites suivants : Avlije, Vranj, Dumbovo, Na Kamenju, Nad Klepeckom, Livade kod Cuprije, Rit, Poskurice, Anine, Crkvine Bare, Visesava, Staro groblje, *Mediana*, Sv. Vartolomej et Sv.Trojica- Krzince. On suppose qu'elles se trouvaient le

[227] Voir: N. Mrđić, M. Jovičić, 2012, 50 – 53

plus souvent sur les pentes des collines, non loin des sources d'eau potable, positionnées de telle manière que le maximum des facilités topographiques des terrains soit employées.

- **Fonction des bâtiments**

Pour que la fonction de certains bâtiments ou des ensembles fonctionnels à l'intérieur d'eux soit déterminée, il est nécessaire de prendre en considération les résultats d'une analyse détaillée des artefacts, qui ne sont pas l'objet de notre recherche. Les structures urbaines les plus imposantes sont les palais impériaux, comme le palais de Galère de *Romuliana* et le palais de *Sirmium* qui avaient en premier lieu des fonctions administratives, ou, comme dans d'autres palais sur tout le territoire de l'Empire, se déroulait aussi la vie quotidienne de la famille royale excepté les affaires protocolaires et publiques. Cependant, puisque cet aspect n'est pas exploré et que les espaces destinés au logement ne sont pas clairement définis, il n'y a pas beaucoup de preuves qui témoigneraient de la culture résidentielle. La situation est similaire avec le soi-disant "Édifice à octogone" de *Naissus* (pg.230, Fig.2a-2d), qui, bien que placé au centre du rempart urbain, pouvait servir à la vie et au travail des fonctionnaires de l'état romain, ce qui était une des possibilités dans l'éventail des fonctions religieuses, administratives et des fonctions semblables auxquelles il pouvait servir, décrites dans la littérature, mais qui étaient à ce stade de l'exploration indémontrables. Quand il s'agit de la soi-disant « villa urbaine » de Caricin Grad, il est évident qu'à l'intérieur de ce bloc autonome se développent une unité de fonction résidentielle et des activités comme l'emmagasinage des provisions dans la pièce de la cave etc (pg.211, Fig.24/7-8, No.4). Les constructions du quartier résidentiel de la Ville Basse, des maisons du site 1 de *Sirmium* appartiennent également au même type d'habitat.

Ce qui caractérise les villas suburbaines de cette période c'est qu'à travers tout l'Empire elles représentaient un refuge pour les romains riches qui désiraient se retirer du fracas de la ville et ainsi pouvoir manifester leur richesse dans un entourage luxueux et donc renforcer leurs liens sociaux. De cette manière, selon certains auteurs, les villas suburbaines ont été décrites à travers une analyse d'un grand nombre de pièces luxueusement décorées pour l'accueil des visiteurs. En étudiant les vestiges sur le territoire de la Serbie, on distingue l'édifice du site 4 et 35 du suburbium de *Sirmium*, ainsi que la résidence suburbaine de Remesiana.

L'augmentation du nombre de villas rustiques du début de la période de l'Antiquité tardive permettrait de suivre la différence de plus en plus flagrante non seulement des

maisons villageoises qui entraient dans leur constitution par rapport aux résidences des villes, mais aussi du niveau social qui pouvait se manifester par la présence d'éléments luxueux qui caractérisaient ces deux programmes architecturaux. Un grand nombre de maisons rustiques en Serbie est caractérisé par un certain degré d'équipement, comme le système de chauffage, d'irrigation etc., qui permettait aux propriétaires d'habiter confortablement dans leurs propriétés qui, en principe, étaient destinées à l'activité productive.

Parmi la plupart des propriétés sur le territoire de la Serbie, selon O.Ilic, les villas rustiques les mieux exploitées sont celles de Dumbovo près de Beocin, sur les localité de Livade et Mitrovacke livade près de Sremska Mitrovica, la localité de Kudos près de Sasinci, de Vranj près de Hrtkovci, de Stitar à Macva, d'Anine près de Lajkovci, de Poskurice près de Kragujevac, de Viseslava près de Bajina Basta, de Gornja Gorevnica, de Prijevor et de Beljina près de Cacak, de Krivelj près de Bor, de Gamzigrad près de Zajecar et enfin de Krzince près de Vladicin Han.[228] Bien sûr, en considérant l'interprétation précédente sur l'utilisation du terme « villa rustique », il convient tout de même de laisser une place au doute. En effet, les ruines architectoniques sur quelques-unes de ces localités étaient des maisons villageoises qui ne devaient pas nécessairement appartenir à des complexes de production. Parmi les découvertes qui sont soupçonnées d'appartenir à des villas rustiques, mais pour qui ne sont pas précisément déterminées, nous trouvons celles des sites de Cortanovci à Fruska Gora, d'Ilinci, de Mala Remeta, de Veliki Radinci, de Bregovi – d'Atovac et de Medjas près de Kuzmin, de Zlatar et de Kudoske livade près de Ruma, de Voganj, de Klenjak, de Gajic près d'Adasevci, de Prosine près de Pecinci, de Prosine près de Prhovo, de Dec, de Karlovcic, de Donji Tovarnik, d'Asanja, de Macvanska Mitrovica, de Salas Nocajski, de Nocaj, de Zasavica, puis de Bela Reka, de Mrdjenovac, de Miokus, de Nakucani, de Drenovac, de Metkovic, de Macvanski Pricinovic, de Debrc et de Vlasenica près de Vladimirci, de Donje Crniljevo près de Koceljeva, de Sokolovo et de Stepojevac près de Lazarevac, sur la localité de Ceteniste à Kolubarski, de Leskovac, de Bakionica près de Pozega, ainsi que de Vinik et de Gorica près de Nis.[229] Sur la plupart de ces lieux, les traces de l'activité agricole, du stockage des blés, de l'élevage du bétail, de la viticulture, de la production du vin ainsi que des activités minières et métallurgiques ont été retrouvées, mais pas les preuves d'habitat.

[228]О. Илић, 2012, 91-114
[229] О. Илић, 2012, 114-127

Les constructions comprises dans la recherche ici présentée, celles que Columelle appellerait *villa urbana,* c'est-à-dire la construction résidentielle à l'intérieur de la propriété dont sur nos sites ni les limites, ni le plan des bâtiments économiques le plus souvent ne sont pas connus, a été identifiée sur les localités suivantes : Avlije, Vranj, Dumbovo, Na Kamenju, Nad Klepeckom, Livade kod Cuprije, Rit, Poskurice, Anine, Crkvine Bare, Crkvine – Babina Luka, Visesava, Staro groblje, dans les édifices de *Mediana*, Sv. Vartolomej et Sv.Trojica à Krzince.

- **Les caractéristiques du plan**

Cette typologie nous donne très peu de données sur l'élévation des bâtiments, mais comme dans notre cas nous disposons des données qui sont, généralement, basées sur les sites archéologiques totalement dévastés, l'analyse des éléments spatiaux comme la surface, la position, la disposition des étages, la description des plans, la communication etc. porte une certaine importance tant technique que quantitative.

Dimensions des plans. La taille des maisons dépendait de la capacité financière du propriétaire pour construire, mais aussi maintenir au cours de son exploitation et de les adapter à des besoins ponctuels.[230] En prenant en compte la taille du plan, les structures résidentielles seront, avec une simplification considérable, divisées en petites, moyennes et grandes.

Dans le cas des maisons de l'Antiquité tardive sur le sol Serbe, les petites constructions, en principe, possédaient un petit nombre de pièces modestement équipées, qui étaient souvent caractérisées par une mauvaise qualité de construction en bois et en boue comme matériel architectonique dominant. Ces maisons, ayant une surface allant jusqu'à 50m^2, ont été retrouvées à l'intérieur de la fortification à Vrsenice (pg.232, Fig.7). Bien que la détermination de la fonction de l'espace dans de telles constructions ne soit généralement pas déterminée, sur la base d'un petit nombre de chambres on peut constater que les pièces étaient utilisées en fonction de l'heure de la journée et des besoins de l'utilisateur.

Les structures résidentielles ayant les dimensions moyennes, sauf par un grand nombre de pièces, sont définies par la présence d'éléments caractéristiques des maisons romaines, comme le portique, le péristyle, les pièces élargies par l'abside etc., ainsi que par un certain niveau de décoration. À l'extérieur, elles sont caractérisées par le niveau de vie

[230] voir: Stephan, Robert Perry, House size and economic growth : regional trajectories in the Roman world, PhD Theses, Stanford University, Dept. of Classics, 2013

plus aisé, mis en évidence par l'existence d'un système d'irrigation et d'évacuation des eaux, ainsi qu'un système de chauffage au sol, et parfois mural. Quand il s'agit des structures résidentielles de l'Antiquité tardive du territoire concerné, la compatibilité de la surface de ces constructions est surprenante. Par exemple, le plus grand nombre des constructions où il est possible d'analyser le plan et de déterminer les frontières de l'étendue de la maison, ont une surface entre 200 m^2 et 350 m^2 et ont entre 5 et 9 pièces couvertes.

Les grandes constructions résidentielles de l'Antiquité tardive en Serbie sont caractérisées par un plan très complexe à l'intérieur duquel il est possible de reconnaître plusieurs zones fonctionnelles. Les localités 3 et 45 de *Sirmium* et la résidence hors-urbaine de *Remesiana* appartiennent à ce type de constructions. Elles ont le système de chauffage, elles possèdent également des caractéristiques de luxe comme l'existence d'une ou de plusieurs cours intérieures, de décorations etc.

Forme du plan. On observe une tendance à un plan formant un rectangle plus ou moins régulier. Les déviations relèvent généralement des interventions constructives additionnelles. Quand il s'agit de la compacité des plans de ces édifices, l'analyse est rendue difficile car les limites d'étendue de plusieurs bâtiments ne sont pas déterminées. La plupart des maisons mieux explorées possède un plan relativement dense, les pièces à absides le façonnent légèrement, ou bien les interventions pendant lesquelles sont ajoutées des annexes aux bâtiments ce qui modifie considérablement leur architecture. L'exception est la résidence suburbaine sur la localité 4 et 35 dont le plan est irrégulier de par l'existence des thermes dans l'angle nord-ouest et, probablement, d'un passage couvert qui relie le bâtiment à la rue, cependant le corpus résidentiel garde une base rectangulaire.

Nombre d'étages du bâtiment. Excepté dans les résidences suburbaines des localité 4 et 35 de *Sirmium*, de la « villa urbaine » et des maisons du quartier résidentiel de Caricin Grad (pg.218, Fig.25/4, édifice No.2), les escaliers avec lesquels l'on pourrait prouver l'existence de l'étage avec sûreté n'ont été trouvés dans aucun autre bâtiment résidentiel. Il est à noter que cette affirmation ne peut être considérée comme étant acquise du fait de l'exploitation incomplète et d'un mauvais état des vestiges. Dans un certain nombre de bâtiments les fondations peu profondes et leurs largeurs réduites donnaient l'impression qu'il s'agissait de bâtiment d'un étage, tandis que ce n'était pas le cas dans d'autres édifices.

Symétrie. Quand il s'agit des structures résidentielles de l'Antiquité tardive en Serbie, une tendance visible vers la symétrie peut être attribuée à l'initiative de simplifier, avant tout, la

construction de la toiture, mais aussi de mettre en évidence l'entrée qui longeait le plus souvent l'axe symétrique.

Contenu :

- Structures résidentielles ayant un atrium.

Les chercheurs ne sont pas unanimes quant à l'identification de l'atrium dans les maisons de l'Antiquité tardive de ces régions. L'exemple le plus symbolique pour illustrer ce problème pourrait être la résidence urbaine de la localité 1 à *Sirmium* (pg.102, Fig.2/3). Le bâtiment est organisé autour un espace central encerclé par des restes de la zone inférieure des vestiges, qui, selon M. Jeremic, proviendraient d'un haut stylobate qui portait les bases des colonnes du péristyle.[231] Cette construction est connue dans la littérature comme étant « villa à l'atrium ». Dans la description du « *complexe architectonique-constructeur de la villa urbaine à Sirmium* » d'un rapport notable et détaillé, O. Brukner et V. Dautova-Rusevljan déclarent que : *« Les villas du type « atrium », avec une cour intérieure se rencontrent rarement en Pannonie et appartiennent à une époque plus ancienne. L'autre manière de construire les villas avec les pièces jointes par un corridor péristyle et ouvert à l'atrium a été influencée par l'époque gréco-hellénique »*.[232] Dans ce même texte, les auteurs décrivent l'organisation fonctionnelle du bâtiment de la manière suivante : « *La villa appartient à un type pompéien de la maison familiale ayant un plan strictement axial avec une base rectangulaire, des côtés latéraux symétriques, des pièces jointes par un corridor, une cour intérieure- atrium et, dans la partie centrale, avec une piscine (impluvium)* ".[233]

On peut conclure que les auteurs appellent atrium l'espace de la cour intérieure, ce qui n'est pas conforme à l'interprétation traditionnelle de cette forme italique. En soi, l'atrium était une pièce avec ouverture ou sans ouverture (*testudinate*) dans le toit. C'est le cas très inhabituel qu'il soit encerclé par un « *corridor en péristyle* », habituellement les pièces s'appuyaient directement sur l'atrium. Évidemment, en considérant la terminologie déjà utilisée, il est possible que le stylobate était très haut, ou bien qu'il fermait directement les corridors, et que l'espace central était réellement un atrium avec un impluvium, ce qui correspondrait à un des rares exemples des maisons d'atrium de cette période. On suppose qu'il s'agissait d'une cour intérieure avec des portiques, probablement des portiques fermés.

[231] М. Јеремић, 1998, 211
[232] О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55
[233] О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 58

Il est possible d'étudier de la même manière la littérature citant l'édifice A de *Mediana* (pg.187, Fig.19/3-4). En effet, en interprétant les vestiges assez modestes de l'angle de la pièce et d'une colonne, S. Drca dit : *« Du côté est on entrait dans un vestibule (atrium) qui, selon une couche compacte des gravats découverts sur tout le territoire, était recouvert »*.[234] À cet endroit, il semble pertinent d'évoquer la possibilité que les gravats compacts provenaient d'éventuelles inondations qui, en considérant les caractéristiques du terrain et la proximité de la Nisava, étaient probables. Aussi, puisqu'on a trouvé une petite partie de la pièce, il serait incorrect d'affirmer catégoriquement qu'elle était entièrement couverte. P. Petrovic décrit la même structure comme « *les restes d'une colonne (?) du côté ouest montrent une cour péristyle encerclée d'un portique couvert* ».[235] Bien qu'on accepte une telle interprétation, il serait tout de même précipité de confirmer les propos à ce sujet car la documentation de terrain n'était pas accessible, et la construction avait été couverte lors de la fouille.

Parmi les maisons du vaste territoire urbain de *Viminacium* nous distinguons par l'organisation spatiale l'édifice de la localité de Rit et celle de la localité de Livade kod Cuprije. L'allée d'accès est un élément qui caractérise ces deux localités, c'est-à-dire une partie de la cour couverte ou pas couverte qui pénètre dans le bâtiment. Selon l'opinion de S. Redzic, M. Jovicic et I. Dankovic qui dans leur court rapport avaient représenté leurs constatations sur la localité de Rit : *« Il s'agit d'une villa ayant une base rectangulaire, de dimensions 18,3 x 13m, qui se compose de six pièces et d'un atrium d'entrée avec dallage »*.[236] Cependant, à cause de la définition d'atrium précédemment exposée, l'interprétation de M. Jovicic et de S. Redzic semble plus acceptable car ils citent un élément semblable, découvert sur le site de Livade kod Cuprije, comme étant un *« vestibule d'accès »*.[237] (pg.144, Fig.9/7; pg.233, Pl.1)

- Les structures résidentielles avec le péristyle.

Quand il s'agit des bâtiments résidentiels de l'Antiquité tardive du territoire de la Serbie, les découvertes du péristyle sont relativement rares. Une cour intérieure bordée de porches, dallée de manière rustique et équipée d'une fontaine, a été découverte sur le site 4 et 35 à *Sirmium*. Excepté dans cette maison, la possibilité de l'existence du péristyle existe même dans l'édifice commenté de la localité 1 à *Sirmium* et de l'édifice A de *Mediana*. En

[234] С. Дрча, 2006, 24 selon: Љ. Зотовић, АП, 17, 1975, 74-75
[235] П. Петровић, 1994, 52
[236] S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, 2014, 66-70
[237] M. Jovičić, S. Redžić, 2012, 374

considérant la surface de la cour intérieure de la résidence suburbaine très proche de *Remesiana*, il ne serait pas étonnant que les portiques aient existé tout autour. L'illustration des tendances d'utilisation des formes helléniques existaient même dans les périodes plus récentes, les cours avec portiques ayant des dimensions et des techniques de construction plus modestes ont été découvertes dans les maisons à l'intérieur du quartier résidentiel de Caricin Grad, spécialement dans l'édifice 5. (pg.234, Pl.2)

- Les structures résidentielles avec portique à l'entrée.

Il semble qu'à l'intérieur des quartiers résidentiels urbains très étroits, les maisons n'avaient pas de portiques. Sur certaines localités on a découvert le long de l'entrée frontale des colonnes soutenant un auvent qui faisait partie des portiques de la rue, comme c'était le cas dans le quartier résidentiel de Caricin Grad, ou bien dans les maisons de banlieue de la localité de Na Kamenju. Dans les maisons de l'Antiquité tardive sur nos localités les portiques à l'entrée étaient un élément très fréquent qui s'étendait sur la longueur totale de la façade, comme ceux des édifices G et E de *Mediana.* De même pour les portiques plus courts et positionnés au centre de l'entrée, de telle sorte qu'elles rentraient dans le gabarit de la construction, comme c'était le cas avec les maisons des localités de Krzince et de Sv.Vartolomej. Cependant, dans aucune de ces constructions les colonnes qui soutenaient le auvent n'ont pas été découvertes, mais uniquement les parties du mur des fondations. C'est pourquoi on pourrait supposer que les bases de ces colonnes étaient déposées par-dessus le parapet porteur dans les portiques longs de *Mediana*, ou bien que cet auvent était soutenu par les murs latéraux dans les portiques qui s'encastraient dans le gabarit du bâtiment. (pg.236, Pl.4)

- Les structures résidentielles ayant un corridor central

L'existence du corridor qui se trouvait dans la partie centrale de la structure résidentielle, ou bien sur le côté latéral, a été déterminée sur la plupart des localités archéologiques de l'Antiquité tardive du territoire de la Serbie. Les entrées et les cours intérieures des résidences luxueuses des localités 1, 4 et 35 de *Sirmium,* étaient liées par un corridor, mais aussi les deux extrémités de la construction hors-urbaine de *Remesiana*. De plus, dans des maisons villageoises plus petites, les corridors centraux ayant un éclairage naturel représentaient un axe de communication important, comme c'était le cas avec celles des localités de Crkvine Bare, de Krzince, de Sv.Vartolomej et des édifices A et E de *Mediana*. L'édifice de la localité de Rit possédait probablement un corridor central avec un éclairage naturel. Les pièces ayant des dimensions plus modestes qui pouvaient être des

corridors centraux sans éclairage naturel ont été localisées sur les sites de Crkvine – Babina Luka, de Poskurice et de Krivelj. (pg.235, Pl.3)

- Les structures résidentielles avec corridor central et portique

Il s'agit de bâtiments semblables les uns aux autres qui, non seulement par le nombre de pièces et par la surface du plan, avaient une organisation spatiale commune. Par exemple, dans les maisons, comme l'édifice E de *Mediana*, ou bien celles des localités de Sv.Vartolomej et de Krzince sont caractérisées par l'existence d'un portique à l'entrée, mais aussi d'un corridor central qui sépare cette construction en deux parties. Toutes ces pièces possèdent cinq à huit pièces et la surface ne dépasse pas 400 m^2. (pg.236, Pl.4)

- Les structures résidentielles avec une salle absidale

Quand il s'agit des publications où l'on traite la problématique de l'architecture de l'Antiquité tardive de la Serbie, il est évident qu'il y ait une tendance à nommer *triclinium* (trois divans, *klinē,*) toutes les pièces ayant une abside. Une telle attitude révèle des propos imprécis et une utilisation incohérente des termes antiques grecs et romains. Par exemple, même si toutes ces pièces à abside pouvaient avoir une fonction de salle à manger, il est impossible de le prouver en examinent des édifices à ce niveau d'exploration et conservation. Les élargissements absidaux sont identifiés sur les localités de *Sirmium*, de Crkvine Bare, de *Mediana*, de *Viminacium*, de Visesava, de Sv.Vartolomej, de Poskurice, de Caricin Grad, de Staro Groblje – Krivelj (pg.237, Pl.5), tandis que sur la localité d'Avlije de Klenje l'existence de ces deux absides indique l'analogie avec les bâtiments thermaux, avec lesquels on pourrait remettre en question leur fonction résidentielle. (pg.131, Fig.6/6 a,b,c,d, Fig.6/7 a,b)

- Les structures résidentielles avec des salles de bains privées, des fontaines et des robinets

Parmi les découvertes archéologiques réalisées jusqu'à présent dans les maisons de l'Antiquité tardive sur le territoire de la Serbie, il y a très peu de preuves de l'existence de pièces destinées au maintien de l'hygiène. Ces découvertes comprennent les soi-disant « Petites thermes » de la localité 4 et 35 de *Sirmium*. Cependant, les découvertes des espaces avec des fragments de sol dont les qualités hydrophobes sont améliorées par l'adjonction de la brique broyée et moulue, laissent la possibilité d'évoquer l'existence des salles de bain domestiques avec une baignoire mobile, mais les restes de cet équipement n'ont pas encore été retrouvés.

Une fontaine avec son récipient a été découverte à l'angle sud-est du péristyle sur le site 4 et 35 à *Sirmium*, et non loin de cette résidence, dans la cour intérieure de la localité 1 une petite structure architectonique qui était peut-être une piscine ou bien une fontaine, a été découverte.

Construction

Dans la division approximative, on pourrait ranger les bâtiments résidentiels dans deux groupes distincts: un groupe où les matériaux solides prédominent et un groupe où les parties surmontées étaient en bois et en terre, probablement bâties avec un système de colombage. Même si on prend en considération que la plupart des maisons ont été dévastées lors des attaques de tribus barbares ou d'incendies, il paraît étonnant que même sur les localités où les couches archéologiques n'ont pas été détruites très peu de données sur les matériaux utilisés pour bâtir les murs existent. C'est pourquoi on peut supposer que les constructions faites à partir de matériaux friables représentent une part considérable dans le nombre total des maisons de l'Antiquité tardive dans ces régions.

2.2.8. Influences et analyses comparées à l'architecture résidentielle de la Rome antique

Les analogies individuelles sont représentées graphiquement dans le Catalogue des sites.

Dans le cadre de certains milieux géographiques et des limites qu'elles imposaient – configuration du terrain, choix des matériaux accessibles etc., les propriétaires avaient formulé leurs désirs en se référant sur les exemples des alentours. La diversité des formes architectoniques[238] dans laquelle la même exigence sociale peut amener à la réalisation de constructions très différentes, a été réduite par l'application de principes généraux d'une organisation et d'une orientation des constructions ainsi que d'une fabrication des formes architectoniques avec des proportions désirables et des valeurs esthétiques qui caractérisent l'architecture de la Rome antique. À l'intérieur des maisons, des éléments romains appartenant à la population indigène représentaient un indice important dans la définition des influences concernant leur formation. Bien sûr, comme cité précédemment, ce n'était pas la même chose si une maison se trouvait dans un quartier *intra muros* densément peuplé, en périphérie d'une ville ou bien si elle se trouvait dans un milieu rural où les limites d'espace étaient beaucoup plus restreintes. La formation de noyaux urbains, comme celui de *Sirmium*,

[238] Ф. Аријес, Ж. Диби, 2011

était le plus souvent le résultat de programmes importants d'urbanisation, où les récents réseaux de rues limitaient les *insulae* à l'intérieur desquels les maisons étaient bâties. C'est justement sur l'exemple de *Sirmium* que l'on pourrait parler d'une différence sociale importante des citoyens qui peuplaient les quartiers, et dont la différence du bien-être se reflétait, entre autres, par la taille des résidences. L'édifice du site 1, ainsi que l'édifice du site 4 et 35 qui se trouvaient dans les quartiers aux limites restreintes, qui occupaient une position privilégiée près du palais royal et de l'hippodrome, étaient plus vastes que les bâtiments découverts à l'intérieur du quartier résidentiel sur la localité 21 en périphérie de la fortification. Puisque l'on parle des maisons urbaines et hors-urbaines probablement habitées par les représentants sociaux bien positionnés, leur intérêt et leur aspiration d'accepter les liaisons culturelles est compréhensible, entre autres, par l'adoption de formes architectoniques qui influençaient la formation des habitudes résidentielles. Si tant est qu'il s'agisse de citoyens qui par le commerce, les voyages et les contacts avec les gens qui vivaient dans d'autres provinces, les informations sur les courants architectoniques étaient accessibles, il semblerait approprié de lancer la recherche au sujet des influences sur l'architecture résidentielle par l'analyse de leurs foyers. C'était à l'intérieur des maisons urbaines, afin d'avoir un courant d'air et suffisamment de lumière, et en même temps d'assurer l'ombrage et la température optimale sans percer des ouvertures sur les façades vers les rues qui pouvaient être insécurisées, que se formait une cour.

L'existence d'une cour intérieure dallée de manière rustique, et de touts côtés bordée de portiques avec des colonnes, avait été observée dans la résidence du site 4 et 35 de *Sirmium*. On accédait au péristyle en prenant un long passage, probablement couvert, qui se trouvait le long des deux côtés des édifices de commerce et des ateliers d'artisanat. Un tel accès était utilisé dans bien d'autres maisons, comme dans la *Villa di San Rocco* dans la commune italienne de Francolise.[239] La même organisation spatiale caractérise aussi *House of the Frescoes*, de la localité Tipassa en Algérie,[240] où l'on accédait à la grande cour intérieure aux portiques et aux niches demi-circulaires, en passant par un couloir très étroit (pg.114, Fig.3/7). En général, en Afrique romaine tardive il n'y avait presque pas de plus importants péristyles sans fontaines ou bien sans piscines peu profondes. Le façonnage des sols par la technique *opus sectile*, appliqué dans la pièce 19 de cette résidence, avait été enregistré dans les salles cérémonielles des palais de l'Antiquité tardive, comme ceux de *Stobi, Felix*

[239] J. Percival, 1976, 56-57, fig.10
[240] S. P. Ellis, 2000, 106

Romuliana et de *Piazza Armerina.*[241] De même, l'existence d'une salle de bains privée ayant d'imposantes dimensions n'était pas inconnue dans le monde romain. On pourrait trouver de tels exemples dans les provinces européennes, comme celle de *House of Cantaber, Conimbriga,* au Portugal, mais aussi dans les provinces africaines.[242]

Les cours intérieures avec des portiques sur au moins trois côtés, avaient été découvertes sur la localité 1 de *Sirmium* et sur l'édifice 2 du quartier résidentiel à Caricin Grad, construites dans le passage de l'Antiquité tardive à la période byzantine. Sur la base des découvertes des fondations et des zones inférieures des murs, il existe deux possibilités d'interpréter la construction. La première est que les colonnes qui soutenaient les vestibules avaient été posées sur les parties sur-construites en tant que stylobates. Les péristyles avec les cloisons entre les colonnes existaient dans les maisons de *Pompeii*, par exemple dans la *Casa delle Vestali* et dans la *Casa degli affreschi*, construites bien avant les résidences découvertes sur nos localités, tandis que les péristyles ayant des colonnes sur les parapets de la brique ou bien de la pierre, étaient découvertes dans les maisons nord-africaines du IIe et du IIIeme siècle avant J. C.[243] La deuxième possibilité c'est qu'il s'agissait de péristyles murés aux cloisons ayant des fenêtres, justement comme ceux de la villa de Laurentum de Plines Le Jeune, « *la cour encerclée avec les vestibules ayant les fenêtres, qui servaient pour s'abriter du mauvais temps* ».[244] Bien que dans les provinces des Balkans centrales où les hivers pouvaient être froids et venteux, il n'est pas étonnant que les constructeurs aient eu recourt à de telles solutions, appliquées, entre autres, même sur les constructions de *Pompeii* : *Villa des Mystères, Casa dell' Efebo* et celles de *Herculaneum : Casa dei Cervi, Casa dell'Atrio a Mosaico*,[245] (pg.107, Fig.2/11-13). Il serait injuste de comparer les deux possibilités aux formes atypiques – péristyle avec partie surélevée et avec fenêtres, à la faible romanisation des parties de la province romaine sur lesquelles se trouve la Serbie actuelle. Il est plus probable que leur apparition soit la conséquence du désir d'adopter des formes romaines, mais aussi d'éviter des désagréments – comme le froid et les vents forts, pour que cela soit réduit au maximum. Dans toutes les maisons concernées, le péristyle existait de la première phase de leur utilisation résidentielle, il n'était pas aménagé après la transformation au détriment des chambres.

[241] М. Паровић- Пешикан, 1980, 179-181
[242] P. Vipard, 2003, 99-134. 102-110
[243] H. Dessales, Paris, 2014, 25, selon: Novello, 2003, 52-55
[244] P. Vipard, 2003, 122, selon: Pline le Jeune, *Lettres*, t. 1,liv. 1-I1I , A.-M. Guillemin, Paris, 1927, 84
[245] P. Vipard, 2003, 116-120

Les pièces avec les élargissements absidaux étaient des acquisitions architectoniques de la Haute Antiquité.[246] Bien que les grandes salles à abside dans les constructions privées apparaissaient tout juste au Ier siècle avant J. C.,[247] l'utilisation de *stibadium* est devenue la pratique constante pendant le IIème et IIIème siècles avant J. C. Cette forme était présente partout dans l'Empire, et elle avait été découverte tant dans les maisons urbaines et suburbaines, que dans les maisons villageoises. Les restes des salles absidales de *Sirmium*, de *Remesiana*, d'Anine, de Crkvin-Bare, de *Mediana*, de *Viminacium*, de Visesava, de Sv.Vartolomej, de Poskurice, de Caricin Grad, de Staro groblje–Krivelj et d'Avlije confirment que les standards de la Rome antique étaient acceptés sans prendre en compte l'état et la position sociale de la population indigène (pg.237, Pl.5).

La plus grande part de la totalité des maisons de l'Antiquité tardive découverte sur le sol de la Serbie représente les bâtiments ayant un plan compact organisé autour du corridor central. Ces maisons sont très fréquentes sur les localités dans toute l'Europe du sud-est : en Bulgarie, en Hongrie, dans les républiques de l'ex-Yougoslavie, en Roumanie et dans une partie de l'Autriche. Elles ne sont pas tellement nombreuses sur le territoire des provinces de l'Europe de l'Ouest. Ce type de bâtiments ne se construisait pas seulement dans ces régions. En suivant les exemples de l'Afrique du Nord, comme celui de la maison *Lot 11,* de la localité de *Utica* en Tunisie, on peut conclure que le corridor central, ayant une entrée à l'extrémité et des chambres des deux côtés était la conception connue dans tout l'Empire.[248] L'emploi de ce type de corridors était particulièrement fréquent dans les camps militaires, comme dans les maisons des centurions du camp flavien de la localité d'*Inchtuthil* et de *Colchester* venant de la province de Bretagne.[249] Il est possible de se poser la question si cette conception avait été apportée dans nos régions, par l'intermédiaire des vétérans qui, après avoir terminé leur service, peuplaient le sud-est de l'Europe. L'entrée dans la plupart des bâtiments ayant un corridor se trouvait sur son axe longitudinal, tandis que les autres pièces se rangeaient sur les deux côtés du couloir, comme c'était le cas dans les édifices A et E de *Mediana*, ainsi que dans les bâtiments de la localité de Krzince – Sv.Trojica, de Trebic – Crkviste, de Crkvine Bare. Parmi les nombreuses analogies on retrouve les nombreux édifices

[246] Ф. Аријес, Ж. Диби, 2011, 279
[247] K. Dunbabin, 1996, 66-80, 74
[248] S. P. Ellis, 2000, 83
[249] D. Perring, 2002, 62

résidentiels des localités des pays voisins, comme *Keszthely Fenékpuszta, Winden am See, Travnik- Rankovići* etc.[250] (pg.155, Fig.11/10-11)

Un sous-type de maisons avec couloir central est intéressant, dans lequel l'accès se faisait par un portique d'entrée. Des deux côtés du portique il y avait deux pièces, symétriques par rapport à son axe transversal (ressemblant aux *fauces*), où se trouvait l'entrée. Alors que chez nous une telle organisation a été découverte dans l'édifice E de *Mediana* et sur les localités de Krzince – Sv.Trojica, de Trebic – Crkviste (pg.199, Fig.21/5), dans les provinces de l'Europe du Sud-est, entre autres, elles étaient présentes sur les localités de *Bistrica, Budakalász,* de *Gyulafirátót,* de *Majdan, Telita.*[251]

Excepté le corridor central ayant une entrée à l'extrémité, en Serbie nous avons enregistré l'existence de plusieurs maisons avec des halls carrés qui se trouvaient au centre de l'édifice, telles que – la maison de Poskurice et celle de la localité de Crkvine – Babina Luka (pg.155, Fig.11/10). Cette forme a probablement été créée par la couverture des petites cours intérieures, comme celles des maisons nord-africaines fortifiées,[252] où leur fonction était l'éclairage et la ventilation des pièces qui s'y appuyaient. Puisque l'on parle des maisons villageoises autonomes où toutes les pièces avaient probablement un éclairage naturel, sauf le corridor mentionné qui les liait, en prenant exemple sur les localités serbes, il semble peu probable que cette pièce centrale n'était pas couverte. Bien que nous ne nions pas la possibilité que son origine ait été enracinée dans les maisons avec la petite cour centrale, qui est couverte, dans le domaine de grandes fluctuations de température comme la nôtre, nous sommes enclins à l'idée que c'est un type qui se développait simultanément dans les pays des Balkans Centrals.

À la différence des maisons à corridor central qui étaient une interprétation spécifique à la région de la *domus* romaine dans les provinces de l'Europe du Sud-est, des maisons à corridor qui longeaient la façade avec une entrée sur son axe transversal, par lequel on accédait aux chambres qui s'y appuyaient dans une rangée, étaient une caractéristique des maisons antiques des provinces de l'Europe du Nord et de l'Ouest, spécialement en *Britannia*. Les maisons ayant une série de pièces jointes l'une a l'autre, comme l'édifice G de

[250] J. T. Smith, 1997, 203
[251] J. T. Smith, 1997, 200
[252] A. G. McKay, 1975, 235-236, fig.76

Mediana sont peu nombreuses, et dans les alentours proches sont documentées sur les localités de *Proboj, de Stolac, de Loke* etc (pg.200, Fig.22/5).[253]

Il est nécessaire de mentionner le type de propriétés fortifiées, à l'intérieur desquelles, entre autres, se développait aussi la fonction résidentielle. Dans le corps des constructions sur le territoire de la Serbie un bien semblable a été trouvé – soi-disant « villa rustique » avec une *specula* de la localité de Dumbovo. On sait que de telles propriétés existaient le long des frontières de l'Empire, les plus proches de nous sont celles découvertes dans la zone de limes sur le Danube. Les villas fortifiées sur la localité de *Keszthely Fenékpuszta* et d'*Alsóheténypuszta* sont l'illustration des bâtiments pannoniens fortifiés. À la différence des bâtiments mentionnés entourés de hauts murs, on a l'impression que les habitants qui vivaient à l'ombre de l'échauguette de la propriété de Dumbovo jouaient un rôle concernant la surveillance de la frontière, néanmoins une question persiste à savoir à quel point pouvaient-ils se défendre des attaques des barbares. (pg.99, Fig.1/9)

2.2.9 L'importance de la maison et la culture de l'habitat

Les conditions de conservation et d'exploration des édifices résidentiels de l'Antiquité tardive du territoire de la Serbie ne sont pas bien disposées à donner une définition précise de la spécificité concernant la culture de l'habitat des familles qui les utilisaient. La vie privée de l'individu qui, conformément à la perception contemporaine de l'habitation, devait se manifester le plus librement possible à l'intérieur des murs du foyer, est faite de couches complexes d'éléments in-mesurables qui ne devaient pas nécessairement être incorporés aux fondations, aux zones inférieures des murs et aux fragments de sols des maisons de l'Antiquité tardive sur le territoire de la Serbie que nous pouvons commenter.

La maison en tant que témoignage des origines et de l'identité familiale. La formation des structures résidentielles de l'Antiquité tardive pourrait être observée par un prisme de formes dérivées du programme architectonique des tribus qui peuplaient les Balkans avant la venue des Romains, ou bien par la tradition architectonique de l'Antiquité. La reconnaissance des formes autochtones des groupes indigènes est possible en général lorsque ces maisons d'une organisation spatiale simple, avec un nombre restreint de chambres à l'intérieur du gabarit compacte du plan, ont été construites le plus souvent avec des matériaux périssables. Excepté les maisons de l'Antiquité tardive de la fortification de Vrsenice (pg.232, Fig.7)[254] et d'un

[253] J. T. Smith, 1997, 206
[254] М. Поповић, В. Бикић, 2009, 44-49, 58-67

grand nombre de bâtiments semblables qui ont été retrouvés sur plusieurs localités, et qui n'ont pas été documentés ou bien publiés convenablement, on pourrait y inclure aussi les constructions de la localité de Crkvine – Rovni et de Kamenitica- Moraviste (pg.165, Fig.13/8).[255] Une organisation spatiale simplifiée de ces maisons suppose que, comme dans les périodes précédents de l'antiquité, on passait très peu de temps à l'intérieur de la maison, tandis que la plupart des activités quotidiennes étaient effectuées en dehors. Les membres de la famille dépendaient les uns des autres, ils dormaient dans la même pièce, ou alors un grand nombre d'entre eux partageait la chambre où les différentes activités avaient été effectuées, comme la cuisson, les repas de famille, les activités productrices etc. Pour que l'arrêt des activités quotidiennes soit possible, ils utilisaient probablement du mobilier très simple et léger permettant leur fonctionnement à l'intérieur des pièces étroites.

À l'inverse de ces structures, les nombreuses découvertes des structures résidentielles sont caractérisées par la présence d'éléments antiques qui reflètent l'effort du propriétaire de former son bâtiment à la manière apportée avec le processus de la romanisation dans ces régions. Aussi, il est à noter qu'une tendance est apparue dans l'augmentation du nombre de pièces, tant dans les maisons urbaines, que dans les maisons rurales. Même dans les bâtiments simples qui possédaient seulement deux ou trois chambres, comme chez celles bâties au passage de la période de l'Antiquité à la période byzantine, de Caricin Grad, l'existence d'un étage y était enregistrée (pg.217-218, Fig.25/3-4),[256] ce qui explique une tendance de délimitation des zones fonctionnelles, par rapport à la ligne horizontale, mais aussi par rapport à la verticale. Une telle séparation des parties des édifices résidentiels selon le type d'activités qui s'y déroulaient et aussi par rapport au degré de l'intimité de certaines chambres est une des caractéristiques les plus importantes des constructions résidentielles de l'Antiquité.

Cependant, outre les influences dominantes, ainsi que pour le fait que la plupart des bâtiments avait été abandonnés à la précipitation, sous menace des attaques des tribus barbares et plus tard considérablement endommagées, la tendance de la continuité et la modification des mêmes édifices est percevable. Aux bâtiments étaient ajoutés des annexes des pièces afin d'élargir la surface utile (par exemple, sur les localités de Na Kamenju-

[255] http://www.vaza.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=96:abaka-tvrava&catid=44:arheologija&Itemid=213, juillet 2014
[256] V. Ivanisevic, 2010, 747-775

pg.136, Fig.7/4, No.1 et 8, de Crkvine Bare- pg.153, Fig.11/6, annexe ouest, etc).[257] Dans un nombre considérable de bâtiments la position de l'abside – leur excentricité par rapport à la pièce qu'elle fermait (comme celle de la localité de Visesava) ou bien les traces des fondations d'un mur plus ancien de la pièce qui a été démoli pour rendre possible l'élargissement absidale de la pièce (Visesava, Livade kod Cuprije etc.), correspond à la tendance d'accommodation des pièces aux besoins courants ainsi qu'aux tendances architectoniques qui évoluaient selon les générations.

La redéfinition de l'identité familiale peut être interprétée aussi par les découvertes de nombreuses décorations des sols et des murs qui, en plusieurs couches caractérisées par les différentes phases de la vie des structures résidentielles, montrent la tendance d'ajustement de l'espace résidentiel. C'est ainsi que les sols usés étaient utilisés comme couche porteuse pour les mosaïques avec des motifs qui étaient alors à la mode (par exemple, l'abside du sud de l'édifice A de *Mediana*),[258] les sols en mortier ont donc été remplacés par de la brique etc. Les plus rares découvertes sont les vestiges de la peinture murale, comme ceux de la localité de Crkvine Bare,[259] qui montrent que les habitants de l'Antiquité tardive de ces régions avaient rénové leurs maisons du sol au plafond. Parmi les couches de peintures murales des retouches de motifs mais aussi leur remplacement par de nouvelles couches confirme les différentes tendances, conforment aux désirs de la famille qui vivait dans cette maison et qui leur a peut-être été léguée.

Les preuves exposées correspondent aux propos avancés par V. Hayward, à savoir que le propriétaire était motivé pour la reconstruction de sa maison lorsqu'il avait l'occasion de manifester sa puissance et de suivre les tendances modernes de l'esthétique. Ces interventions jouaient un rôle considérable lors de la définition des caractéristiques originales et de l'identité de l'architecture romaine,[260] dans ce cas de son programme résidentiel. Les éléments précédemment mentionnés, la caractéristique de la construction, le nombre de chambres et les particularités de la décoration interne ainsi que de l'équipement, étaient directement déterminés selon les moyens financiers du propriétaire. Qui n'aimerait pas vivre dans une maison magnifique et confortable ou agrandir sa propriété, comme c'était le cas dans la grande résidence devenue après la fusion des maisons A, C et D du site 21 à *Sirmium* (pg.115, Fiche No.4)? Pourtant, excepté les dépenses en maçonnerie et en

[257] selon: М. Јовичић, 2011, 40-41, А. Ропкић, 2013, 173
[258] Љ. Зотовић, 1975, 75
[259] Д. Спасић, 1995, 61-62
[260] W. Aylward, dans: Ulrich, R. B., Quenemoen, C. K., 2014, 462- 480

équipement de fondation conformes aux standards de l'Empire technologiquement progressiste, le propriétaire devait également payer les dépenses pour l'entretien de cette maison. La compatibilité de la plupart des structures résidentielles de ces régions est incroyable, soit par le nombre de pièces, soit par la surface qu'elles occupaient. Parmi les maisons urbaines recherchées, les plus nombreuses ont été découvertes à l'intérieur des remparts de *Sirmium* et de Caricin Grad, comme presque toutes les constructions villageoises, et comptent à leur base une surface de 200 m^2 à 350 m^2. Pour cette raison il semble qu'à l'intérieur des *insulae* dans les centres urbains étroits, ainsi que dans les propriétés villageoises sur lesquelles la surface utilisable du bâtiment n'était pas limitée, cela représentait donc le standard de la construction rationnel des foyers de classe moyenne.

La maison en tant que centre de vie publique et privée en ville et en campagne. Les portiques d'entrée étaient une sorte de proscénium accessible à tous et l'un des points de connexion de l'espace public avec la privauté des maisons. Dans tous les édifices où il était possible de réaliser une liaison archéologique entre la rue et l'entrée de la maison il est possible de suivre la continuité des façades de l'entrée d'une série de bâtiments, mais aussi des portiques des rues. C'est le cas avec les bâtiments résidentiels de *Sirmium* et de Caricin Grad. Tout comme l'édifice 2 du quartier résidentiel à Caricin Grad, dont une partie de l'escalier a été découverte dans la zone du portique de la rue (pg.217-218, Fig.25/3-4),[261] on peut se demander si ces portiques étaient exclusivement l'espace public, ou s'ils étaient de nature polyvalente, si les institutions publiques s'occupaient de leur maintien ou bien les propriétaires des maisons à côté desquelles ils se trouvaient et pouvaient en occuper une certaine partie. La même question peut se poser pour les passages entre ces constructions, comme celui par lequel on accédait aux maisons A et C de la localité 21 à *Sirmium*, et qui dans sa phase la plus tardive, à l'occasion de la fusion des édifices en un bâtiment plus vaste,[262] était annexée ce qui changeait sa fonction publique (pg.119, Fig.4/2).

Bien qu'il n'existe pas de restes matériels permettant de confirmer cette supposition, il est tout de même probable que la porte d'entrée représentait un désir du propriétaire de se présenter, et pour cette raison une attention notable devait être prêtée à sa formation. À la lumière de cette idée l'on pourrait interpréter les restes de halls auxquels on accédait par la porte d'entrée, et dont les sols, comme ceux de la localité 1, ainsi que ceux de la localité 4 et 35 de *Sirmium* étaient dallées avec une attention particulière. Malheureusement, à cause de

[261] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[262] М. Јеремић, 1998, 225

l'impossibilité à établir le plan complet des résidences de la localité 1 et de la localité 4 et 35 de *Sirmium*, nous ne sommes pas capables de déterminer la position des pièces où l'on accueillait les visiteurs, mais l'on peut conclure qu'un effort était fait lors de la décoration et de la création des perspectives favorables des chambres qui, selon l'interprétation des maisons romaines, étaient accessibles au public. Un couloir central joignait l'entrée au noyau du bâtiment – la cour centrale sur la localité 1. Sur cet axe, à l'endroit de l'intersection des diagonales étaient découverts les restes d'une petite structure qui pouvait être un *impluvium*, un bassin ou une fontaine (pg.102, Fig.2/3, No.7a et 8). Cet élément qui était visible probablement de l'entrée de la résidence, pouvait contribuer à l'amélioration de l'impression générale. Dans les phases plus tardives de la vie de la localité 1 à *Sirmium*, les éléments qui faisaient partie de la cour intérieure étaient connectés de moins en moins. Les portiques étaient joints aux salles qui les entouraient, et elles-mêmes étaient divisées en une série de pièces plus petites. Par ces interventions nous supposons que l'utilisation de l'espace disponible a été rationnalisée avec la réduction des éléments architectoniques luxueux, de même que la tendance à manifester le luxe et le pouvoir a cédé la place à la satisfaction des besoins élémentaires des utilisateurs de cette résidence.

Concernant les symboles des statuts, la situation est semblable même s'il s'agit de la maison de la localité 4 et 35 dont les sols en mosaïque décoraient non seulement le long couloir par lequel on passait de l'entrée à la cour intérieure entourée de portiques et ayant une fontaine qui était visible de l'entrée. Sachant que ces deux cours étaient entièrement dallées, les plantes décoratives, s'il y en avait, étaient probablement plantées dans des pots. Pour autant que l'interprétation que le péristyle faisait partie de la maison dans lequel les invités pouvaient bouger librement soit adoptée, on peut supposer que l'accès des invités à la salle de bains du site 4 et 35 était assuré car elle faisait partie du proscénium, à la différence des salles de bains modernes qui sont dans la zone privée (pg.112, Fig.3/4).

La ligne qui sépare le proscenium des chambres intimes de séjour de la famille n'est pas clairement définie même s'il s'agit de maisons non- urbaines. Leurs portiques se présentaient sous différentes formes, comme la partie de l'entrée à l'édifice résidentiel- non en tant que partie de l'infrastructure publique. La maison de la localité de Na Kamenju s'appuyant par toute la longueur de la façade du sud-est au portique de la rue marquait l'exception (pg.137, Fig.7/5).[263]

[263] М. Јовичић, 2011, 41

L'indépendance de toutes les pièces dans les maisons de l'Antiquité tardive du territoire de la Serbie est assurée par le recours systématique aux couloirs. On peut supposer qu'ils ne servent pas seulement de séparation des zones publique et privée à l'intérieur de la maison rustique, mais permettent la proximité des pièces aux destinations très différentes. Une pièce se sépare toujours par un élargissement absidal, orienté généralement vers le sud. À la base de l'analogie entre les constructions de l'organisation architectonique semblable, on suppose qu'elle-même avait été destinée aux repas de famille et des invités. On accédait, tout de même, à cette salle par le couloir ou bien par la chambre voisine, ce qui signifiait que dans les édifices qui possèdent une entrée, et un petit nombre de pièces avec un schéma simplifié selon lequel le couloir mentionné était l'axe principal de la communication, un isolement stricte des pièces qui pouvaient appartenir à une zone de protection en retrait n'existait pas.

Après étude, on se demande si la tradition antique bien connue des réunions publiques au sein de *domus* existaient réellement dans ces régions, que ce soit en ville ou à la campagne. Le fait est que dans les villes il existe une hiérarchie au niveau du traitement des sols d'une chambre à l'autre, aussi, le fait qu'une grande attention était prêtée aux perspectives prévues pour impressionner les visiteurs. La manière avec laquelle les sphères privées et publiques pouvaient être délimitées à l'intérieur des maisons villageoises, à la surface relativement petite et au nombre de pièces, signifie que les invités étaient rarement accueillis, ou bien que les maisons étaient ouvertes aux visites et la privauté très réduite. A l'intérieur des propriétés agricoles l'existence des basiliques civiles, destinées au rassemblement a été remarquée, comme celles des localités de Burdelj et de Kudos.[264] Cependant, comme il y a des traces archéologiques de leur transformation et de leur réorientation dans le stockage au zénith de l'Antiquité, il semble que la pratique des rassemblements dans les villas rustiques étaient probablement mise à l'écart.

Comment les foyers de l'Antiquité tardive étaient-ils protégés des regards de personnes curieuses ? Avant d'aborder ce sujet il semble nécessaire de rappeler qu'à l'intérieur du corps des structures résidentielles de l'Antiquité tardive sur le territoire de la Serbie interprété, se différencient les principes d'après lesquels les maisons urbaines et rurales sont organisées. Les foyers rustiques étaient généralement des bâtiments sans cours intérieures, avec des fenêtres sur les façades extérieures, tandis que *intra muros,* ou dans l'environnement proche des remparts, étaient bâties les résidences dont un grand nombre de

[264] М. Јовичић, 2011, 30, О. Брукнер, 1982, 93

pièces étaient organisées autour d'une cour intérieure, et étaient éclairées par les fenêtres et les portes qui donnaient dessus.

Les fenêtres représentaient une faiblesse concernant la sécurité des maisons, ainsi qu'une menace éventuelle au confort thermique dans une région géographique comme celle sur laquelle se trouve la Serbie moderne, où les hivers peuvent être longs et rudes, et les vents forts et froids. Puisque les fragments de verre plat ont été découverts sur quelques sites dont Dumbovo, Avlije et Crkvine Bare, on pourrait supposer que cette fermeture de fenêtres, ainsi que l'utilisation du papier huilé et des peaux d'animaux dont les traces n'ont pas été découvertes, étaient des techniques appliquées. Ce qui est essentiel dans l'interprétation des rapports des habitants envers la privauté du foyer c'est la protection éventuelle des visiteurs non invités. Parmi des découvertes sur les localités de cette région il n'y a pas de traces des grilles ou des volets. Pourtant, cela ne prouve en rien qu'il n'y en avait pas, cependant ils étaient certainement produits en bois de nature périssable et non en métal.

La maison en tant que cadre de la vie quotidienne familiale. Le manque de preuves écrites, notamment épigraphiques, et de textes d'auteurs antiques qui se rapportaient au territoire concerné et à la période de l'Antiquité tardive; de conservation fragmentée des vestiges architectoniques et l'inexistence d'éléments décoratifs, ainsi que l'absence absolue du mobilier, ont provoqué de réelles difficultés pour la restitution de la vie de famille. À cause de cette situation il ne nous reste qu'à essayer de recréer l'image de la vie quotidienne des familles de l'Antiquité tardive de ces régions en examinant de plus près les modestes ruines architectoniques et les artefacts utilisés dans le cadre des cercles familiaux que la distance temporelle nous a permis d'analyser.

Avant tout, il est utile de reprendre des proportions énormes des processus de la romanisation qui influaient sur le changement des habitudes de la vie de familles indigènes, l'adoption de nouvelles technologies avec lesquelles le niveau de vie s'est amélioré, mais aussi le changement de la position de l'homme par rapport à l'état et à sa coercition. Afin d'illustrer nos propos nous pouvons prendre l'exemple d'un vétéran qui, après avoir terminé son service militaire et acquis des droits civils, revenait dans sa région natale pour régulariser sa situation matrimoniale- il pouvait avoir des enfants qui à ce jour étaient des adultes et puis, sur un bout de terre qui lui était attribué bâtissait une maison suffisamment grande pour lui permettre de nourrir sa famille grâce à sa propre production, il pouvait également vendre le surplus ou l'échanger. Presque tous les vestiges découverts hors des villes ou bien dans des

banlieues, comme celles des localités de Dumbovo, d'Avlije, de Vranj, de Poskurice, d'Anine, de Crkvine Bare, de Crkvine – Babina Luka, de Crkvine – Rovni, de Visesava, de Staro Groblje à Krivelj, les édifices de *Mediana* et aussi les édifices aux alentours de *Viminacium*, des bâtiments des localités de Sv.Vartolomej, de Kamenitica – Moraviste et de Sv.Trojica,[265] pourraient être précisément ce genre de foyers. Le niveau de vie dépendait probablement de l'état matériel du propriétaire de la maison, comme c'était le cas avec les gens qui vivaient à d'autres époques. Les éléments d'innovation sont notamment caractérisés par la culture résidentielle romaine, comme le système local de chauffage, la connexion au réseau des aqueducs et des égouts etc., ce qui permettait une vie plus confortable. Les restes des hypocaustes sont découverts parmi les bâtiments résidentiels des localités 4 et 35 à *Sirmium*, de Vranj, de Nad Klepeckom, d'Anine, de Crkvine –Bare et dans l'édifice G de *Mediana*. Du fait d'un mauvais état de conservation de plusieurs autres bâtiments, où il n'existe que les négatifs des fondations ou des zones les plus basses, il est certainement possible que dans les autres maisons il y ait eu du chauffage. On peut supposer que en l'absence du système de chauffage, la température optimale était atteinte par l'utilisation des chaufferettes mouvantes à la braise ou bien par l'allumage des foyers dont l'existence, à défaut de la destruction des éléments – comme des foyers et des cheminées, pouvait avec difficulté être déterminée, ainsi que l'utilisation des vitres pour les fenêtres dont on parlait dans le texte précédent. La série de canaux, comme ceux qui ont été découverts sur les localités 1, 4 et 35 à *Sirmium*, de Nad Klepeckom, sur le quartier résidentiel de Caricin Grad etc., destinés à évacuer les eaux usées permettaient un maintien favorable des conditions hygiéniques. Malheureusement, cette donnée ne nous parle pas de la routine journalière du maintien de l'hygiène propre. Dans plusieurs pièces les sols en mortier avec de la brique moulue qui, en dépendance des caractéristiques du sol et de la température sous laquelle ce produit est cuit, pouvaient avoir certaines caractéristiques hydrophobes, ont été découverts. Nous ne pouvons confirmer avec certitude la fonction de ces pièces, mais on peut supposer qu'elles servaient à la production, ou bien, ce qui paraît plus probable dans le cas des constructions résidentielles de nos localités, elles pouvaient servir de salle de bains avec des baignoires mouvantes dont les restes n'ont pas été découverts. Bien sûr, parmi les résidences recherchées, on distingue celle des localités 4 et 35 de *Sirmium* qui avaient leur propre *balneum* des autres *domus* urbains de

[265] voir: Г. Ковић, 2013, 198; В. Даутова Рушевљан, 2005, 239-249; О. Брукнер, 1976, 23; Р. Арсић, Е. Чебашек, 2008, 70; М. Благојевић, 2013, 162; Ж. Јеж, 1992; М. Јевтић, 1996, 131; Р. Латковић, С. Дрча, Д. Јанковић- Михалџић, 1979; П. Петровић, 1994, 52; М. Јовичић, 2011; С. Фидановски, Т. Цвјетићанин, 81, 2004

Sirmium et de Caritcin Grad qui se trouvaient non loin des thermes publiques, ce qui prouve la possibilité qu'un haut degré d'hygiène existait et pouvait être acquis.

Les habitants des résidences de la localité 4 et 35 de *Sirmium* représentaient un petit nombre de propriétés privilégiées qui avait l'eau courante car on y a découvert des restes de fontaines. Étant donné que nous n'avons pas découverts de puits privés à proximité des autres maisons, on peut supposer que l'eau provenait des fontaines municipales et des puits, ou bien des ruisseaux et des rivières quand il s'agissait de propriétés rurales. Aussi, sur le sol de la Serbie il n'y a pas de restes de latrines domestiques, ni de toilettes publiques qui pouvaient être à proximité des quartiers résidentiels ou bien des lieux habités.

Il faut toutefois préciser qu'il existe une grande méconnaissance de la structure résidentielle du fait de l'impossibilité d'identifier la destination des pièces à l'intérieur des maisons de l'Antiquité tardive. La conception traditionnelle est que la vie était organisée autour de la plus grande pièce qui servait aux repas familiaux et à l'accueil des invités, c'était habituellement la pièce ayant une extrémité absidale. Mais, la fonction de cette pièce pourrait être confirmée uniquement par les restes du mobilier, ou par les modifications de la structure des sols ou bien par les dessins en mosaïques aux endroits où les tables se trouvaient, ce qui représentent les traces qu'on ne retrouvera pas sur les localités serbes. Des vestiges archéologiques semblables, ce qui n'est pas le cas dans le corps des maisons concernées, pourraient même se refléter dans les pièces destinées au couchage. Si tant est que le mobilier léger était utilisé et fait à partir de matériaux périssables, avec le déplacement qui permettait une meilleure utilisation des pièces, nous pouvons nous demander à quel point la séparation des fonctions à l'intérieur des bâtiments résidentiels était aussi important aux locataires de l'Antiquité que pour les locataires d'aujourd'hui. Dans le contexte de la compréhension de la culture résidentielle, cette donnée se référerait avant tout au besoin des membres de la famille qui pendant les activités journalières, ou bien pendant qu'ils dormaient, de s'isoler, mais malheureusement, en ce moment, nous ne pouvons pas le savoir du fait d'un manque de données archéologiques.

Un assez bon exemple de la séparation des zones fonctionnelles à l'intérieur des édifices résidentiels sont les découvertes de Caricin Grad. D'après l'interprétation des explorateurs qui étudiaient le quartier résidentiel, l'habitation se déroulait à l'étage où se trouvaient les chambres à coucher et à loisirs. Au rez-de-chaussée se trouvaient probablement les pièces de travail, de stockage de marchandises artisanales et commerciales. L'une des

découvertes qui affirme ces propos est celle de la pièce la plus grande de l'édifice 2, qui avait un sol en terre battue, sur lequel les deux pythos étaient installés. Des traces de blés carbonisés qui y ont été découvertes, affirment la possibilité que ce bâtiment fût détruit dans un incendie.[266] Les fragments du pythos et de vaisselle en pierre servant au foulage ont également été découverts dans la soi-disant « villa urbaine » de Caricin Grad, dans la pièce 4, qui avait une partie du sol plus bas (pg.211, Fig.24/7). Elle était probablement en souterrain qui servait de remise. Un étage a existé dans cette construction pendant les deux phases de sa vie. À l'étage se trouvaient probablement les chambres à coucher, tandis qu'au rez-de-chaussée se trouvaient les pièces de travail, la salle à manger et la cuisine.[267]

Dans la plupart des maisons rurales découvertes sur le territoire observé, avec les absides, le couloir central et le portique à l'entrée, de la surface relativement petite, il est impensable qu'une famille partage son espace résidentiel avec les animaux domestiques, qui trouvaient leur abri probablement dans des unités séparées. Les preuves de l'existence des réserves des provisions à l'intérieur de la maison existent, mais on peut supposer de par les découvertes réalisées jusque-là que ce n'étaient que des réserves pour les produits alimentaires de la famille – des fruits cueillis, des céréales, tandis que la plupart de ces réserves étaient gardées dans des bâtiments séparés – *horrea* etc. Parmi les maisons de l'antiquité tardive où ont été découverts des outils, par leur quantité et par leur degré de conservation on distingue celle de la localité de Poskurice.[268] Bien que ces artefacts se réfèrent à l'idée que ces bâtiments soi-disant résidentiels, avaient en fait une fonction économique, à cause de leur formation spatiale et de leurs caractéristiques architectoniques qui étaient même présentes dans d'autres maisons de la même époque, il semble que quelques-unes de ces pièces n'étaient que des remises à outils, ou bien que ces outils y étaient réparés.

2.3. Conclusion

Le territoire de la Serbie était habité bien avant la venue des Romains. La position géographique et l'abondance en richesses naturelles facilitaient l'habitation sur le terrain pour ainsi former des conditions idéales pour la survie des Thraces, des Illyriens et des Celtes qui représentaient la majorité des tribus qui occupaient ces régions. Il serait outrecuidant de considérer que dans les cultures très anciennes le choix du territoire pouvant être habité et sur

[266] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[267] В. Кондић, В. Поповић, 1977, 91, 92
[268] Voir: Д. Петровић, 15-16, 1964-65, 253-256

lequel le foyer serait bâti serait fait au hasard. Conformément aux lois universelles de la nature, les contours des agglomérations suivaient la forme du terrain et des courants des rivières, de même que les bois et les falaises permettaient de protéger les habitants des coups de vent et les maisons étaient élevées près des surfaces exploitables. Les constructeurs transmettaient de génération en génération la connaissance intuitive ou bien consciente sur la vie dans la nature et en harmonie avec la nature. L'édifice rond, trapézoïdal ou bien rectangulaire formait chaque maison en harmonie avec la représentation que son constructeur avait du monde, un univers propre à l'intérieur du système complexe tant de la nature que du milieu social le plus proche. Puis, avec l'arrivée des militaires sur ce territoire dans une périphérie lointaine de l'Empire et de la mise en place d'un appareil complexe d'un état assez centralisé, le milieu social commença à changer au Ier siècle avant J.-C. Les liaisons des alliances des tribus anciennes étaient rompues, les villes indigènes et les villages, les bois, les prairies et les champs commençaient à tomber sous la division administrative des provinces romaines. Pour inclure le territoire de la Serbie au système administratif romain, l'adoption de nouvelles formes résidentielles et de nouveaux changements concernant la culture résidentielle de la population indigène ont été établis. Cette recherche est dédiée justement aux efforts des constructeurs qui habitaient cette région dans l'Antiquité tardive, une période où s'étendaient sur le territoire de la Serbie contemporaine *Pannonia Secunda*, *Moesia Prima*, *Dardania*, *Dacia Ripensis*, *Dacia Mediteranea* et *Praevaliana*. Par l'étude des activités constructrices de ces gens, les créateurs de l'univers intime familial déterminé par l'horizon de quatre murs, nous avons pu connaître leurs intentions, leurs habitudes et leurs peurs à l'époque de la sécurité géopolitique souvent troublée.

La romanisation des ces régions se déroulait très lentement, mais un réseau de la circulation assez bien développé facilitait la circulation des informations et des biens matériaux. Il y avait très peu de villes développées. Nous devons la gratitude justement au réseau routier à la plupart des connaissances sur l'architecture de l'antiquité tardive des ces régions. Il est à noter que les recherches au sujet du programme résidentiel intéressaient rarement les archéologues, et pour cette raison la plupart des découvertes avaient été effectuées dans le cadre du programme des fouilles préventives qui suivaient les travaux d'infrastructure, généralement à la réalisation des lignes de communication modernes. Comme les ingénieurs romains étaient guidés par la même logique que leurs collègues de l'époque moderne – tracer les routes de telle sorte que leur construction et leur utilisation soient d'autant plus économiques, il n'est pas étonnant que les trajectoires des

communications antiques et modernes soient la plupart similaires. Tout au long des communications romaines se formaient les camps militaires et les agglomérations résidentielles qui passaient près des mines et des fortifications. Pour cette raison on comprend que la part considérable des constructions incorporées au cadre de cette recherche a été découverte au cours des travaux pour la construction des autoroutes, comme les bâtiments de *Mediana*, mais aussi au cours des recherches préventives, comme celles pour les besoins d'élargissement de l'emprise de la mine de Drmno qui avaient engendré un grand nombre de maisons rustiques aux alentours de *Viminacium* antique, ou bien les préparatifs effectués à l'usage de l'intervention architectonique au noyau municipal de Sremska Mitrovica pendant lesquelles avaient été découvertes les résidences de *Sirmium*. Pourtant, il convient de mentionner aussi qu'un certain nombre de bâtiments résidentiels ont été découverts pendant des recherches programmées et systématiques, comme celles de Caricin Grad.

Le développement tardif des villes et un petit nombre d'agglomérations urbaines, témoignent du fait que le territoire sur lequel se trouve la Serbie d'aujourd'hui ne commence à avoir de l'importance pour l'État qu'à l'époque de l'Antiquité tardive. Malheureusement, du fait de l'état fragmentaire des recherches archéologiques du centre et de la banlieue de *Viminacium*, de *Romuliana*, de *Horreum Margi*, de *Remesiana*, de *Naissus* et des autres grandes agglomérations, actuellement nous ne sommes pas capables de former une image plus précise de leur formation urbaine, ni de la position des maisons. La ville de *Sirmium* ne donne davantage de données pittoresques sur la vie quotidienne des familles mais elle, du fait de l'état des recherche sur l'urbanisme et l'infrastructure, ainsi que les bâtiments publics et résidentiels, représente une des plus fines preuves concernant la prospérité, le luxe et le confort dont les habitants de ce centre urbain, pouvaient jouir. En analysant de plus près la réinterprétation détaillée des maisons urbaines des localités 1 et 21, ainsi que la résidence suburbaine du site 4 et 35, nous avons la forte impression qu'à l'intérieur de cette fortification existait un traitement différent des surfaces urbaines, que dans les quartiers résidentiels se trouvant près du palais impérial et d'autres bâtiments publics emblématiques, ainsi que dans la banlieue, les maisons étaient plus vastes. Elles avaient une construction plus solide et une décoration plus luxueuse. Les bâtiments découverts sur les localités mentionnées témoignent du fait que dans la période où la force romaine avait été intronisée, et le système des valeurs établi, l'architecture résidentielle était la dernière à résister aux formes résidentielles et culturelles de l'habitat romain. Ce n'est que grâce à l'exemple des *domus* de *Sirmium* que l'on peut considérer le rôle du péristyle, une forme traditionnelle grecque, qui a été adoptée

relativement tard en tant que principe de la formation architectonique des maisons romaines. À la différence des péristyles plus anciens découverts dans les *domus* de la péninsule italique, ce péristyle des maisons des localités de ces régions ne faisait pas partie de la zone de retraite, situé loin de l'entrée et de l'atrium. Il semble que sa signification régionale correspondait à ce que l'atrium représentait dans les époques précédentes – le focus multifonctionnel du *domus* italique, où les visiteurs faisaient leur premier contact avec la famille. L'éloignement chronologique, mais aussi géographique, des maisons de l'Antiquité tardive de ces régions de l'époque où ces atriums étaient la forme fréquente de l'architecture résidentielle, justifient leur absence parmi les ruines qui ont été commentées dans cette recherche. De la même manière les influences des promenades grecques couvertes par les portiques sur la formation du péristyle peuvent être observées. En effet, il semble que nos découvertes soient avant tout une réflexion sur ce qu'appareil étatique et les vétérans ont apportés en héritage du l'Empire central et des régions où ils faisaient la guerre.

Exceptées les cours intérieures avec les vestibules, les pièces avec les élargissements absidaux qui servaient probablement de salles à manger, les tapis en mosaïques recouvrant les sols, les fragments de la plastique architecturale et les traces de peinture murale aux foyers des élites de *Sirmium* représentent l'incarnations les changements importants des tendances de la construction. Les maisons urbaines et suburbaines qui faisaient partie du cadre de la vie familiale et quotidienne, mais aussi la scène pour la manifestation de leur comportement romain et de la victoire propres aux milieux urbains comme les maisons aux alentours de *Remesiana* antique, étaient bâties pendant toute la période de l'Antiquité tardive. Bien qu'elles aient été construites avec plus de négligence que celles de leurs prédécesseurs, les restes architectoniques de la construction 5 avec la cour intérieure aux portiques de trois côtés, ainsi que les soi-disant « villas urbaines » avec la salle absidale de Caricin Grad, sont notablement importantes. Bâties au passage de l'époque de l'Antiquité tardive à l'époque byzantine, ces découvertes témoignent du caractère profondément enraciné des habitudes résidentielles et des formes romaines de l'architecture résidentielle même dans les époques suivantes. Pourtant, une implémentation non ambiguë des formes architectoniques caractérisant les résidences urbaines de l'Antiquité tardive dans l'Empire entier ne signifiait pas qu'elles n'étaient pas accommodées aux besoins propres. L'illustration du péristyle fermé de la résidence du site 1 de *Sirmium* est une forme extraordinaire avec laquelle on remarque la tentation du propriétaire de bâtir une maison romaine, mais aussi de l'accommoder aux

conditions géographiques locales, et de protéger sa famille des décalages de température et des vents.

Toutes les maisons étant à l'intérieur des fortifications et des banlieues proches n'avaient pas d'éléments de luxe, comme celles qui viennent d'être mentionnées. L'exemple des bâtiments modestes à un nombre restreint de pièces où se repliaient les différentes activités de vie étaient les maisons de l'Antiquité tardive provenant de la fortification Vrsenice. Les traces friables et non attractives de l'habitation des pauvres qui ont échappé aux regards des chercheurs sont très rarement mentionnées dans la littérature archéologique et les connaissances sur l'habitation des familles qui appartenaient aux basses classes ont été réduites.

Lors de ces observations finales la priorité de l'interprétation est tout de même prêtée aux maisons urbaines ayant une décoration architectonique luxueuse. Cette injustice devrait être corrigée en mentionnant le rôle de l'armée, surtout de leurs vétérans qui, après avoir servi leur service militaire, apportaient des impressions et des connaissances acquises pendant leurs expéditions, pour les incorporer à la formation des maisons et des biens. Ces propriétés se trouvaient le plus souvent hors de la ville, et certains d'entre eux avaient, à côté de la maison et du foyer, également des dépendances, des édifices économiques pour le stockage et le traitement des produits agricoles, pour l'emplacement des bétails, ou bien pour la réparation des outils. Pourtant, après la réinterprétation exposée des bâtiments hors-urbains des localités de la région nous supposons qu'un très petit nombre de celles-ci peut être appelée les villas rustiques. Il s'agit généralement des maisons villageoises autour desquelles les dépendances n'étaient pas découvertes. Comme les recherches archéologiques s'effectuaient rarement dans un périmètre plus large, il est possible qu'il y en ait, et les fouilles éventuelles pourraient délimiter ces biens. L'exception est la propriété de Dumbovo, où, à l'ombre de la tour de guet, subsistait une résidence comportant au moins trois structures dont l'une était destinée à l'habitation. Pourtant, le degré d'exploration de ces bâtiments est incomplet, et la tentation de reconstruire les plans fournissant des données au sujet du fonctionnement de l'économie ne serait pas féconde.

L'état des autres maisons rustiques est tel que seule une analyse pourrait répondre à la question de savoir si elles reflétaient l'époque dans laquelle elles avaient été construites et utilisées, ou bien si elles portaient le signe de la région. Comme ce n'était pas le cas dans les résidences urbaines, l'atrium n'existait pas dans les maisons rustiques en forme ou il était

présent dans les maisons italiques, et même s'il avait existé, son importance pour l'histoire, à cause de la distance de son origine, serait mineure. Sa position centrale était occupée par le couloir central identifié dans la plupart des bâtiments découverts, dont l'origine peut être reconnue par la couverture simple de l'atrium, mais aussi dans d'autres éléments des logements militaires ayant un corridor central dont les traces ont été découvertes à travers tout le Royaume. Les couloirs centraux à éclairage naturel ont été découverts dans les maisons de la localité de Crkvine – Bare, de Krzince, de Sv. Vartolomej et les bâtiments de la localité de Rit. Les pièces de dimensions modestes qui pouvaient être les couloirs centraux sans éclairage naturel ont été observées sur les localités de Crkvine – Babina Luka, de Poskurice et de Krivelj. Les porches d'entrée étaient des éléments fréquents, qu'ils fassent partie du portique de la rue comme celui découvert sur la localité de Na Kamenju, qu'ils s'étendent sur toute la longueur de la façade comme ceux des bâtiments G et E de Mediana, ou bien qu'ils soient plus courts et positionnés au centre par rapport à l'entrée ou qu'ils ne sortent pas du gabarit de la construction comme c'était le cas dans les maisons de la localité de Krzince et de Sv. Vartolomej. Le portique pouvait avoir le rôle d'une zone de passage entre le public et la vie privée de la famille, et c'était probablement l'endroit où se faisaient des rencontres entre des connaissances superficiels qui n'étaient pas invitées à venir accompagner leur hôte dans la salle à manger.

La combinaison de tous les éléments mentionnés dont la présence d'une salle avec un élargissement absidal caractérisant l'Antiquité tardive, était un type particulier commun à toutes les constructions en Serbie. Il s'agit de bâtiments qui se ressemblent, non seulement par le nombre de pièces et la surface du plan, mais également du fait que leur organisation spatiale est semblable. Bien sûr elles sont caractérisées, comme dans les bâtiments E de *Mediana*, ou bien des localités de Sv.Vartolomej et de Krzince, par l'existence d'un portique à l'entrée et aussi par un couloir central qui divise la maison en deux. Généralement, même un regard occasionnel jeté aux plans des bâtiments rustiques dont on parle ici, parmi lesquels existent quelques-uns qui ressemblent tellement l'un à l'autre qu'il nous semble qu'ils sont le produit du travail du même créateur, justifie la conclusion que les bâtiments ne varient pas excessivement par leur forme et leur conception. Presque tous les bâtiments découverts dans ces régions ont 5 ou 8 pièces avec une surface moyenne de 200 m^2, ils ont un plan très compact dont la concision est rompue par un élargissement absidal habituellement dans la plus grande salle, dirigée vers le sud ou vers l'est. L'orientation de l'abside dans les maisons villageoises paraît être une caractéristique bien locale, en fait elle ne correspond pas aux

recommandations des écrivains antiques, ni aux exemples des absides dans les bâtiments urbains de nos localités ou d'autres provinces, et pourrait donc être justifiée par les caractéristiques du climat et les besoins que les standards architectoniques soient adaptés aux caractéristiques géographiques.

Il est très probable que dans les résidences villageoises mentionnées, uniquement le noyau familial était logé, car en se référant à la forme compacte de la base et à un petit nombre de pièces, il est difficile d'imaginer que les animaux vivaient sous le même toit. La présence de l'hypocauste et les traces de connexion au réseau d'alimentation en eaux et aux canaux des égouts témoignent de la tendance à vouloir acquérir, dans les milieux ruraux tant que dans les milieux urbains, un degré de commodité relativement important.

Quand il s'agit des résidences urbaines et villageoises, il y a très peu de données sur les parties au-dessus du sol. Pour la formation des fondations et de la zone inférieure des murs, ce sont les matériaux de constructions durs qui prédominent, mais il existe des données qui prouvent que les parties au-dessus du sol étaient en bois et en terre, probablement construites selon le système de colombage. Le matériel de construction dominant était déterminé par sa provenance locale, ainsi dans les régions de plaines au nord du pays la brique était présente, tandis que dans les maisons bâties dans les régions montagnardes les matériaux sont en grande partie la pierre et probablement le bois.

La présence de diverses applications artistiques avait été remarquée dans un grand nombre de résidences, c'était surtout des sols en mosaïques ainsi que des traces de peinture murale. Bien que ces vestiges montrent la volonté d'appliquer des standards esthétiques et un certain engagement dans le processus de romanisation, le fait est que parmi ces vestiges il n'y avait aucun chef-d'œuvre décoratif, ni artisanal. Il s'agit de travaux de moyenne qualité qui étaient présents à travers tout l'Empire. C'est justement la tendance dans la confection des tapis en mosaïques à motifs géométriques présents tant dans les maisons privées que dans les édifices publiques, qui démontre que les éléments décoratifs étaient choisis sur le catalogue, et que la cohorte d'artisans inconnus prenant part dans la réalisation des maisons avaient un grand rôle dans leur création. Cette affirmation semble plausible spécialement si il s'agit des maisons rurales, où l'on pourrait se demander à quel point leurs propriétaires, à part lorsqu'ils allaient au marché, utilisaient la monnaie officielle et les rencontres avec les employés administratifs et les commerçants, avaient réellement un contact avec la culture romaine. Ils profitaient, dit-on, des produits de l'urbanisation et faisaient l'effort d'incorporer dans leurs

maisons des éléments qu'ils avaient vus dans les foyers des grands propriétaires ou bien ceux dont ils en avaient entendu parler, mais il semble que, lorsqu'il s'agit de la décoration il n'y avait pas beaucoup de singularité. Cette conclusion se rapporte bien sûr aux constructions recherchées actuellement et à l'analyse des matériels publiés jusqu'à présent. Il est possible que de nouvelles recherches viendront changer l'image de l'activité architecturale en province dans le cadre du programme architectonique considéré.

Malgré tout, la trace des constructions, des reconstructions, des transformations, des décorations et re-décorations des maisons urbaines et rustiques, selon le goût qui dominait à l'époque, nous démontre le désir d'appartenance à la culture qui pourrait être appelée globale, établie par l'hégémonie romaine, mais aussi le désir de rester attaché aux conditions locales. Les maisons étaient bâties dans le but de durer pendant des décennies, même des siècles, et leur gabarit architectonique subsistait même après de nombreuses interventions sur les constructions sans changements considérables. La dureté des formes des plans des édifices, et on parle du plan car en prenant en compte l'état de conservation on ne pourrait pas avec sûreté considérer une restitution, est probablement la conséquence aux accommodations, aux avantages et aux limites du climat.

En conclusion nous pouvons constater que le développement des maisons de ces régions était un processus dynamique conditionné par les besoins propres, avec l'application du corps d'idées qu'avait défini la culture de l'Empire. Les structures résidentielles du territoire de la Serbie illustrent la fonctionnalité de la demeure romaine, assujettie au cadre social et aux conditions géographiques, mais avec l'application stricte de l'expression architectonique qui se distinguait considérablement des bâtiments de la même époque des provinces du nord, de l'ouest et des provinces lointaines de sud. Les ressemblances entre la taille des maisons, les proportions, le schéma des communications à l'intérieur des types reconnus, réfèrent aux correspondances de la structure de la population des provinces centrales balkaniques, et l'appartenance à l'Empire se reflète par la différence importante entre la propriété des riches et celle des pauvres, de la campagne ou bien de la ville, mais à peine percevable entre les propriétés du peuple romanisé et celles du peuple indigène pendant l'Antiquité tardive.

Les défauts de la recherche et les problèmes non résolus

La recherche effectuée ci-dessus vise à favoriser, excepté les bâtiments qui sont d'une grande importance de part leur position ou leur type spécifique comme ceux de Dumbovo,

l'étude des bâtiments pour lesquels il a été possible de reconstituer le plan. Le nombre des sites d'Antiquité tardive présentés dans le Catalogue, a été réduit dans les cas où l'interprétation moderne de la fonction d'un bâtiment avait changé, ou bien que la fonction résidentielle secondaire avait été établie au dépend de sa fonction publique. La quantité d'informations présentes dans cette recherche dépendait de l'accessibilité à la documentation technique, de la recherche et de l'importance du matériel publié qui était interprété. Le matériel utilisé était dispersé et non systématisé, il avait souvent une valeur descriptive inégale, habituellement suffisamment détaillé pour permettre une interprétation moderne des sites et des vestiges architecturaux, mais aussi d'influencer l'authenticité des résultats représentés. L'existence d'un petit nombre de photographies d'auteurs a été déterminée par le fait que les maisons de l'Antiquité tardive, généralement, découvertes au cours des recherches archéologiques, étaient comblées.

Le grand manque de cette étude est que l'analyse a été faite sur une période relativement grande où toutes les maisons ne sont pas précisément datées.

Le manque de documents épigraphiques et de textes juridiques nous contraints à interpréter au cours de cette recherche des textes antiques sur différents parties de l'Empire qui sont plus anciennes que les édifices en question. Elles concernaient un principe qui pourrait être valable même pour cette région, mais il serait irréel de l'observer à travers des détails car ils seraient réduits à une approche factice de la reconnaissance sur le terrain de ce qui était décrit dans les textes.

Bien que conscients de la valeur de reconnaissance sincère du mode de vie, en essayant d'échapper aux préjudices de l'attribution de la fonction des pièces qu'elles ne possédaient pas, leur fonction, faute du manque de preuves matérielles, le plus souvent n'était pas déterminée. Il semble que les efforts faits par l'analyse de l'architecture des maisons de l'Antiquité tardive de ces régions dépassent à ce moment là les résultats concernant la définition de la culture de l'habitation. Une analyse détaillée des artefacts, ainsi que la détermination de leur emplacement parmi les ruines des structures résidentielles serait probablement plus féconde.

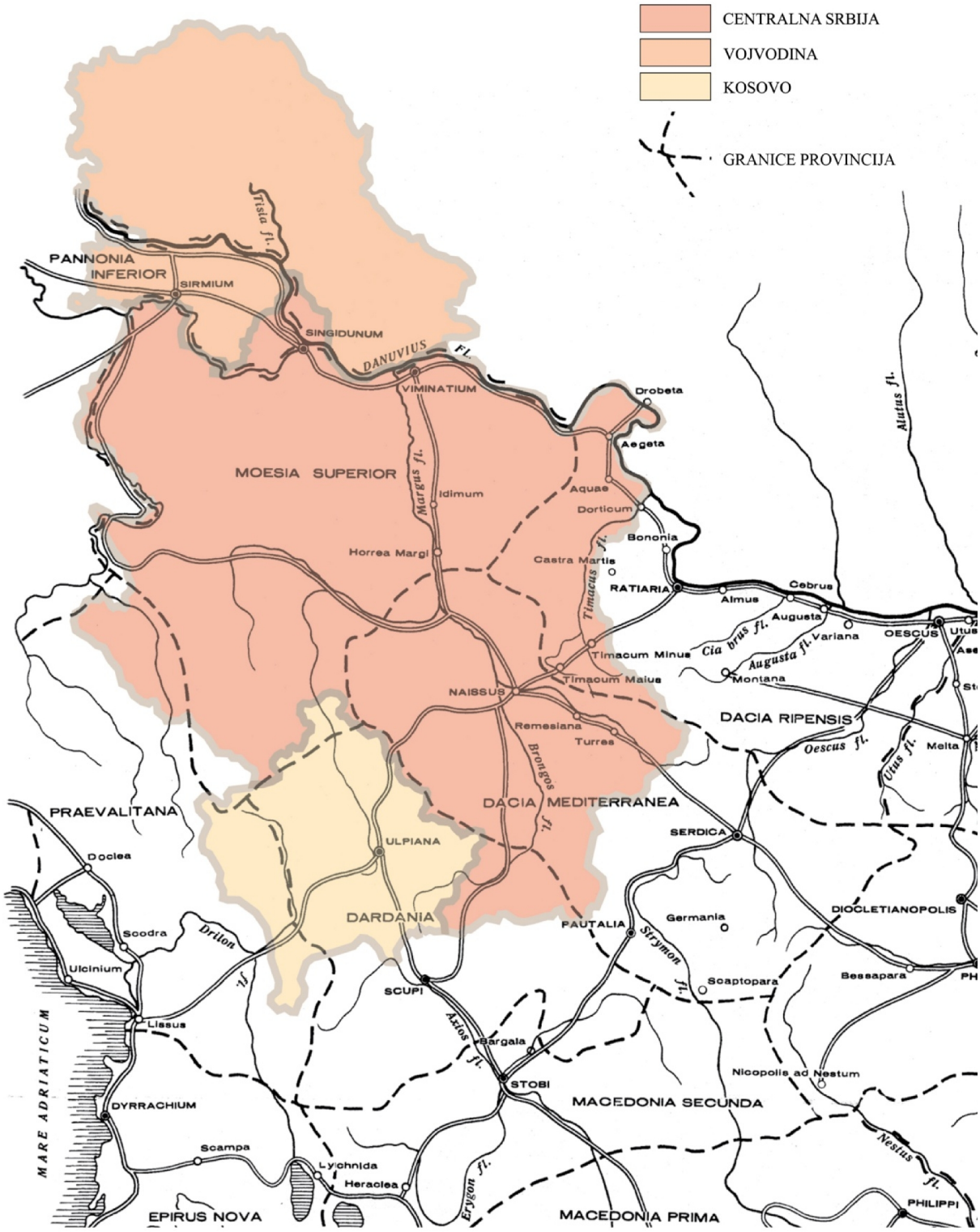
Le fait que les rues et les bâtiments résidentiels aient rarement été étudiés entièrement et en même temps, aboutit à l'inexistence de connaissances sur les entités urbaines et rurales, ce qui rendait impossible de reconnaître les nœuds entre les réseaux d'alimentation et d'évacuation des eaux domestiques et routières. Bien sûr, il ne faut pas oublier le mauvais

état de conservation des vestiges. Pour cette raison s'impose la question de savoir à quel point les vestiges archéologiques découverts sur les structures résidentielles sont vraiment représentatifs. On comprend que les traces de la brique, de la pierre et du mortier ont survécus sur une période d'à peu près deux millénaires, alors que les matériaux friables n'ont pas survécu. Pourtant, on pourrait se demander ce qui était vraiment le standard de l'habitation de la plupart de la population. Il serait intéressant, en considérant les possibilités et les résultats des recherches qui vont suivre, d'établir avec précisions la liaison entre le plan de la maison et le niveau social du propriétaire.

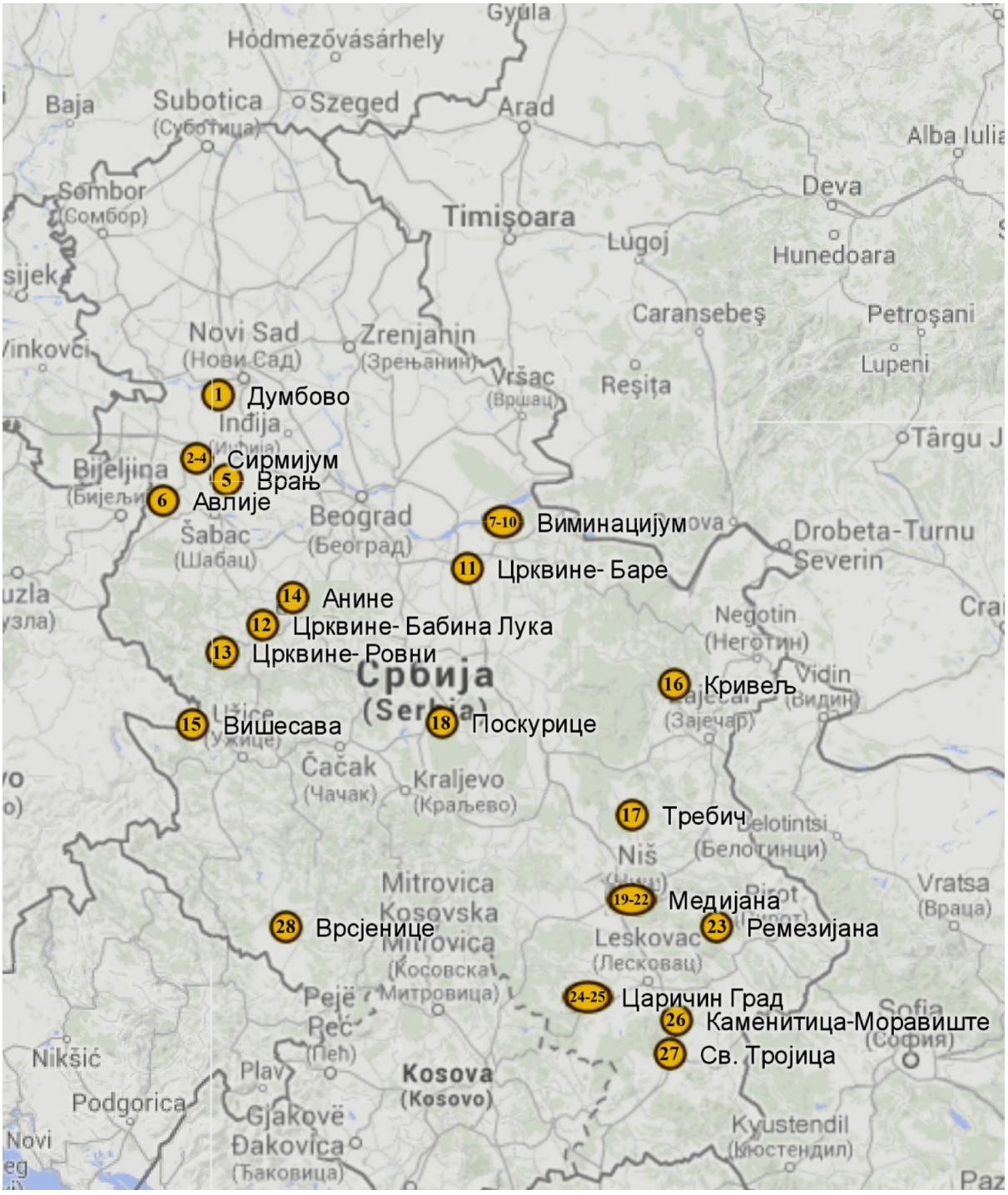
3. ANEXE 1

3.1. CATALOGUE DES SITES AVEC LES ÉDIFICES RÉSIDENTIELS DANS L'ANTIQUITÉ TARDIVE SUR LE TERRITOIRE DE LA SERBIE

Fiche No. 1- Site Dumbovo, Beocin, région Juznobanatski
Fiche No. 2- Site 1, Sremska Mitrovica (Sirmium), région Sremski
Fiche No. 3- Site 4 et 35, Sremska Mitrovica (Sirmium), région Sremski
Fiche No. 4- Site 21, Sremska Mitrovica (Sirmium), région Sremski
Fiche No. 5- Site Vranj, Hrtkovc, région Sremski
Fiche No. 6- Site Avlije, Klenje, région Macvanski
Fiche No. 7- Site Na Kamenju, Stari Kostolac (Viminacium), région Branicevski
Fiche No. 8- Site Nad Klepeckom, Stari Kostolac (Viminacium), région Branicevski
Fiche No. 9- Site Livade kod Cuprije, Stari Kostolac (Viminacium), région Branicevski
Fiche No. 10- Site Rit, Stari Kostolac (Viminacium), région Branicevski
Fiche No. 11- Site Crkvine- Bare, Skobalj, région Kolubarski
Fiche No. 12- Site Crkvine- Babina Luka, Valjevo, région Kolubarski
Fiche No. 13- Site Crkvine- Rovni, Valjevo, région Kolubarski
Fiche No. 14- Site Anine, Celije, région Kolubarski
Fiche No. 15- Site Visesava, Bajina Basta, région Zlatiborski
Fiche No. 16- Site Staro groblje- Krivelj, Bor, région Borski
Fiche No. 17- Site Sv. Vartolomej- Trebic, Soko Banja, région Zajecarski
Fiche No. 18- Site Poskurice, Kragujevac, région Sumadijski
Fiche No. 19- Édifice A, site Mediana, Nis (Naissus), région Nisavski
Fiche No. 20- Édifice B, site Mediana, Nis (Naissus), région Nisavski
Fiche No. 21- Édifice E, site Mediana, Nis (Naissus), région Nisavski
Fiche No. 22- Édifice G, site Mediana, Nis (Naissus), région Nisavski
Fiche No. 23- Site Gare feroviere, Bela Palanka (Remesiana), région Pirotski
Fiche No. 24- *Villa urbana*, site Caricin Grad (Ivstiniana Prima), Lebane, région Jablanicki
Fiche No. 25-Quartier d'habitation, C.Grad (Ivstiniana Prima), Lebane, région Jablanicki
Fiche No. 26- Site Sv. Trojica- Krzince, Vladicin Han, région Pcinjski
Fiche No. 27- Site Kamenitica- Moraviste, Mala Kopasnica, région Jablanicki

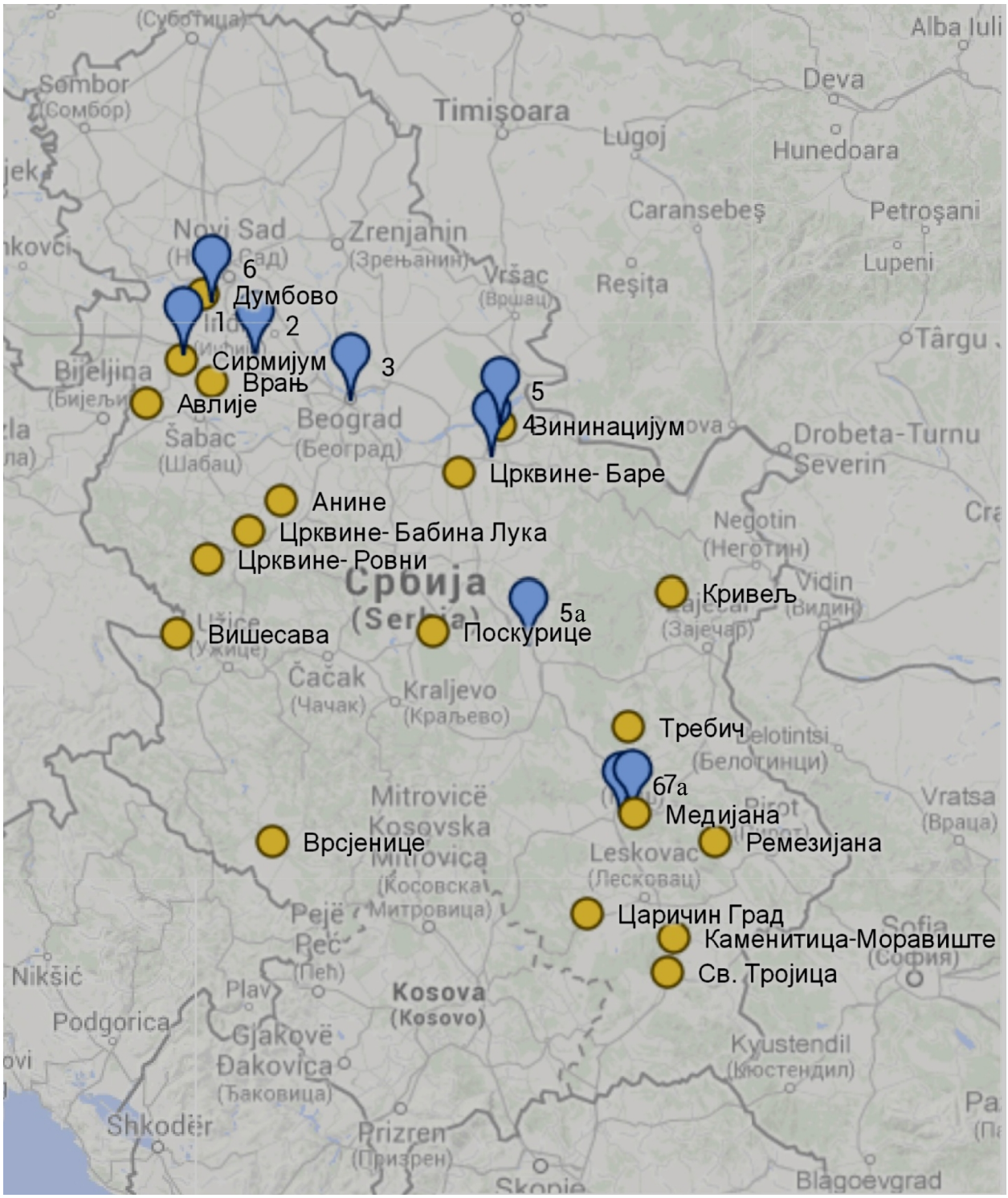

Car.1, Carte des provinces romaines sur le territoire de la Serbie

Car.2, Carte des sites avec les édifices résidentiels dans l'Antiquité tardive sur le territoire de la Serbie

1- Site Dumbovo, Beocin ; 2- Site 1, Sremska Mitrovica ; 3- Site 4 et 35, Sremska Mitrovica ; 4- Site 21, Sremska Mitrovica ; 5- Site Vranj, Hrtkovci ; 6- Site Avlije, Klenje ; 7- Site Na Kamenju, Stari Kostolac ; 8- Site Nad Klepeckom, Stari Kostolac ; 9- Site Livade kod Cuprije, Stari Kostolac ; 10- Site Rit, Stari Kostolac ; 11- Site Crkvine- Bare, Skobalj ; 12- Site Crkvine- Babina Luka, Valjevo ; 13- Site Crkvine- Rovni, Valjevo ; 14- Site Anine, Celije ; 15- Site Visesava, Bajina Basta ; 16- Site Staro groblje- Krivelj, Bor ; 17- Site Sv. Vartolomej- Trebic, Soko Banja ;18- Site Poskurice, Kragujevac ; 19- Édifice A, site Mediana ; 20- Édifice B, site Mediana ; 21- Édifice E, site Mediana ; 22- Édifice G, site Mediana ; 23- Site Gare feroviere, Bela Palanka ; 24- « Villa urbana », site Caricin Grad ; 25- Quartier d'habitation, site Caricin Grad ; 26- Site Sv. Trojica- Krzince, Vladicin Han ; 27- Site Kamenitica- Moraviste, Mala Kopasnica

Car.3, Carte des sites avec les édifices résidentiels et avec les traces des aqueducs dans l'Antiquité tardive sur le territoire de la Serbie

1- Sirmium, 2- Basiana, 3- Singidunum, 4- Tulba, 5- Viminacium, 5a- Horreum Margi, 6- Taliata, 6a- Naissus, 7- Mediana

DUMBOVO, BEOCIN, RÉGION JUZNOBACKI

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : Le site archéologique à Dumbovo, comprenant les murs dans le ruisseau de Dumbovo et *specula* (tour d'observation) située sur la colline est, a été enregistré au cours de la reconnaissance du terrain de la rive droite du Danube, de Petrovaradin (*Cusum*) à Ilok (*Cuccium*). Les fouilles de sauvetage, suite à la construction de l'usine de Beocin, ont été menées de 1972 jusqu'en 1974. Bien que les 52 sondages de dimensions 2x6 m aient été recherchés, il n'était pas possible d'examiner les édifices entiers.[269]

Responsables : Olga Brukner, PZZSKV en coopération avec les musées de Vojvodine

État de conservation : mauvais. *Specula* (tour d'observation) a été inscrit aux monuments historiques en 1964.

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Les vestiges d'une agglomération romaine se trouvent dans la vallée du ruisseau de Dumbovo, à deux kilomètres de Beocin, dans une zone où les terrains sont peu fertiles, principalement des vignes. La propriété (dit *villa rustica* [270] voir comm.1) du type de „villa fortifiée" [271] (voir comm.2) est située dans une vallée étroite et à l'abri.

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

À proximité : Mise à part l'édifice 1 qui est probablement le bâtiment résidentiel et *specula* (tour d'observation), deux autres bâtiments ont été découverts sur le site. Il s'agit de l'édifice 2 : le bâtiment économique et de l'édifice 3 : l'atelier d'artisanat.[272]

Rapport avec les voies romaines : Un chemin pavé a été découvert près de l'édifice 1. La longueur du chemin découvert est de 20 m, ce qui permet d'établir la communication dans le quartier.[273]

Façades et entrées : ?

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : Les traces d'un village indigène- *vicus* avec les restes de cabanes, des foyers extérieurs et les fosses datant du Ie et du début du IIe siècle, ont été trouvées dans la vallée et sur la colline. L'horizon résidentiel le plus jeune contient les vestiges de la propriété du IVe siècle qui a été réalisée uniquement dans la vallée. Les traces de vie plus récentes, datant des périodes post-Valentian n'ont été constatées que dans la stratigraphie horizontale d'un bâtiment qui appartenait au complexe de la propriété.[274]

Date de construction : d'après les artefacts trouvés, la propriété a été construite au troisième trimestre du IVe siècle. Le complexe a souffert d'un incendie. Une couche de suie ainsi que du mortier de revêtement des murs et du sol, d'une épaisseur de 10 cm a été trouvée sur toute la surface des édifices.

A - L'ÉDIFICE 1, PROBABLEMENT LE BÂTIMENT RÉSIDENTIEL

5A. ARCHITECTURE ET TÉCHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Murs : construits en rangs irréguliers de pierres cassées et de grands cailloux, d'une épaisseur de 0,5 m. La base des fondations n'est pas marquée.En tant que liant, le mortier de la chaux vive d'une couleur blanchâtre et contenant du sable ainsi que des briques finement pilées. Une couche de 12 mm d'épaisseur du mortier de couleur blanchâtre contenant le sable et les briques finement pilées est préservée sur certaines parties de la surface superficielle du mur. Un pilastre (60h60cm) est découvert sur le mur nord de la

[269] Брукнер, О., 1976, 19
[270] Brukner, O. 1980, 106-107; Brukner, O. 1982, 93-95; Brukner, O. 1985, 99
[271] Брукнер, О., 1976, 22
[272] Брукнер, О., 1976
[273] Брукнер, О., 1973, 61
[274] Брукнер, О., 1976, 19

façade, ainsi qu'un autre pilastre sur l'ongle de croisement des murs Nord et Est.[275]

Sols : Le sol de cailloux recouvert par une couche de mortier de chaux et de briques pilées d'une épaisseur de 23 cm a été découvert dans la salle 1. La substructure est en terre battue. Une couche de suie ainsi que du mortier de revêtement des murs et du sol d'une épaisseur de 10 cm ont été trouvés sur toute la surface de l'édifice.

Toitures : plusieurs fragments de tuiles ont été trouvés dans une position secondaire.[276]

Décors : Aucune information. Les murs ont été enduits à l'intérieur de l'édifice.[277]

Équipements divers :

6A. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2, Il est possible que la planimétrie corresponde au type d'édifices résidentiels de Pannonie possédant un hall central.

Surface de la parcelle : la surface de 20x13.5 m a été dégagée

Surface utile couverte : ?

Communications : ?

Étage (nature de l'information et surface utile) : ?

Sous-sol (surface utile) : non

Nombre d'espaces couverts au sol : min.2

Portiques (nombre de galeries) : ?

7A. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau, évacuation des eaux**,** thermes, latrines, aménagements divers : ?

8A. ÉLÉMENTS D'AGRÉMENT : ?

L'ÉDIFICE 2, PROBABLEMENT LE BÂTIMENT ÉCONOMIQUE

5B. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Fondations : La partie inférieure des fondations, d'une hauteur de 58cm, est construite de petits cailloux disposés en rangées sans aucun liant. À partir de la base, d'une hauteur de 45 cm, les fondations sont construites de grands cailloux liés avec du mortier.[278]

Murs : Les murs sont construits de pierres brutes taillées ou de galets laissant apparaître de larges joints et d'une couche fine de plâtre jaunâtre, d'une épaisseur de 2 cm. Les doubles lignes horizontales, verticales et obliques suivant la forme de la pierre, sont incrustées dans le mortier. Par ailleurs, un pilastre (60x15cm) a été découvert sur le mur est.[279]

Sols : Une substructure compacte de petits cailloux et de briques cassées a été trouvée, ainsi que des fragments de revêtement du sol en chaux et en sable fin de 10 cm d'épaisseur, en position secondaire.[280]

Toitures : les fragments d'*imbrices* et *tegulae* ont été trouvés des deux côtés du mur. Les fragments de *tegula mammata* ont été trouvés dans les décombres du toit (ce que confirme l'existence d'hypocauste), tout comme des clous en fer, des poutres et des planches carbonisées.[281]

Décors : ?

Équipements divers : ?

BÂTIMENT 3, PROBABLEMENT L'ATELIER DE BRICOLAGE

5C. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Fondation:

Murs : la même construction que les murs des édifices voisins. Les pilastres de dimensions 60x40 cm ont été trouvés sur le côté extérieur des murs et sur les ongles de l'édifice.

[275] Брукнер, О., 1976, 23
[276] Брукнер, О., 1976, 23
[277] Брукнер, О., 1976, 23
[278] Брукнер, О., 1976, 27
[279] Брукнер, О., 1976, 27
[280] Брукнер, О., 1976, 23
[281] Брукнер, О., 1973, 61

Sols : La substructure du sol trouvé est de la chaux vive, de la brique pilée ainsi que du gravier, d'une épaisseur de 8 à 12 cm

Toitures : les fragments d'imbrices et tegulae ont été trouvés des deux côtés du mur, la couche est plus compacte à l'intérieur de l'édifice.

Décors : ?

Équipements divers : grand nombre de fragments de verres plats ont été découverts, ces derniers provenant probablement de la fenêtre.

9. LES ARTEFACTS : Au niveau du sol de l'édifice 3, une enclume en fer a été découverte, ainsi qu'une hache, une pelle, un marteau, un burin, des fichiers, et des scories de fer. Nous pouvons donc supposer que l'édifice représentait la base pour la production et la réparation des outils. De plus, dans les édifices 2 et 3, les fragments des outils du charpentier, des ciseaux et des fichiers ont été trouvés.[282]

Outre les outils, des fragments de la poterie provinciale romaine, des fibules, des raccords en bronze pour la ceinture, des bracelets en bronze, des pièces de monnaie du IV siècle, etc. ont également été décelés sur le site, notamment dans l'édifice 1.[283]

10. COMMENTAIRES

Comm.1 : En raison de l'état fragmentaire de la recherche et de la préservation des vestiges, nous ne pouvons confirmer avec certitude qu'il s'agissait d'une ferme productive, à savoir la *villa rustica.*

Comm.2 : La présence du type de propriétés fortifiées est une caractéristique non seulement pour la zone frontalière, le Limes du Danube, mais aussi pour les provinces de l'intérieur. Elle s'expliquerait par la nécessité de se protéger lors des attaques ennemies qui, pendant la seconde moitié du IV siècle, devenaient très fréquentes.

Concernant le site de Dumbovo, malgré l'absence du rempart de fortification, c'est la présence de *specula* (tour d'observation) qui indique que la propriété pouvait avoir un rôle dans la défense de Limes, en particulier le rôle de veiller sur le territoire.

Bien que le site ne fournisse pas beaucoup d'informations sur l'architecture résidentielle et la culture de l'habitat, ce dernier est important à prendre en compte notamment pour la compréhension des conditions dans l'Antiquité tardive. Placé à côté des Limes du Danube, sur un terrain relativement inaccessible et à l'abri de la vallée, ce domaine de la seconde moitié du IVe siècle pouvait contribuer, d'après O. Brukner, à l'approvisionnement de la population locale (en exerçant la viticulture, l'agriculture, le bétail, et l'auto-développement des outils dans l'atelier), et de l'armée.[284]

Les frontières de la propriété de Dumbova n'étant pas déterminées, il serait audacieux de faire la comparaison avec les villas rustiques.

11. BIBLIOGRAPHIE

Брукнер, О. (1972) Марин До, Думбово - римско насеље. АП, Београд, 14, 68-71

Брукнер, О. (1973) Думбово, Беочин, Марин До, Раковац - римско насеље. АП, Београд, 15, 60-61

Брукнер, О. (1976) Делимични остаци ville rustice у долини Думбовачког потока код Беочина. Грађа, Нови Сад, VI-VII, 6-7

Брукнер, О. (1976) Vicus i villa rustica у пограничној зони панонског лимеса између Cusum-a и Bononia-e. Грађа за проучавање споменика културе Војводине, 6-7, стр. 19-44

Илић, О., *Пољопривредна производња у римским провинцијама на тлу Србије од 1. до прве половине 5. века*, докторска дисертација одбрањена 2012. на Филозофском факултету у Београду, рукопис, преузето јануара 2014 са https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:6311/bdef:Content/get

[282] Илић, О. 2012, 93
[283] Илић, О. 2012, 93
[284] Брукнер, О., 1976, 30-31

12. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

Fig. 1/1, Beocin sur la carte de la Serbie

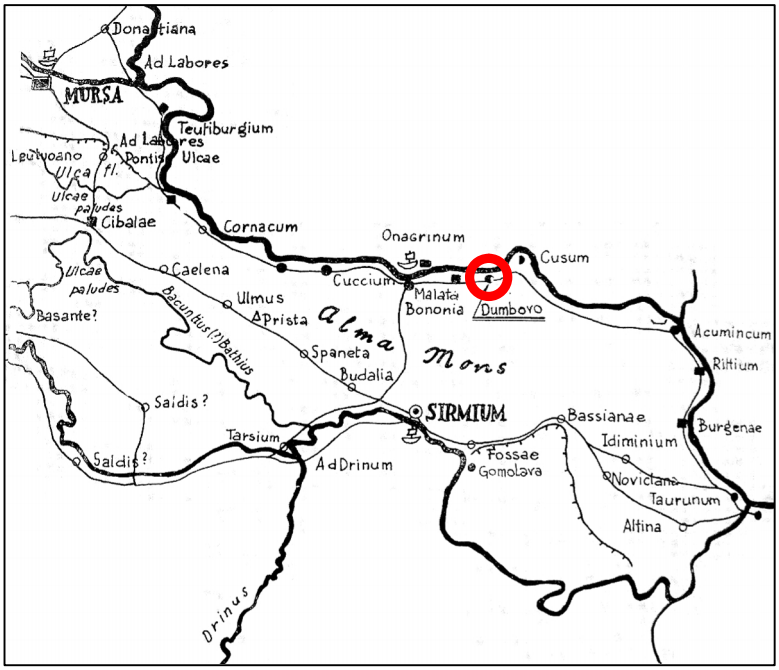

Fig. 1/2, Le Limes de Pannonie à Srem, d'après la carte de A. Graf, O. Брукнер, 1976

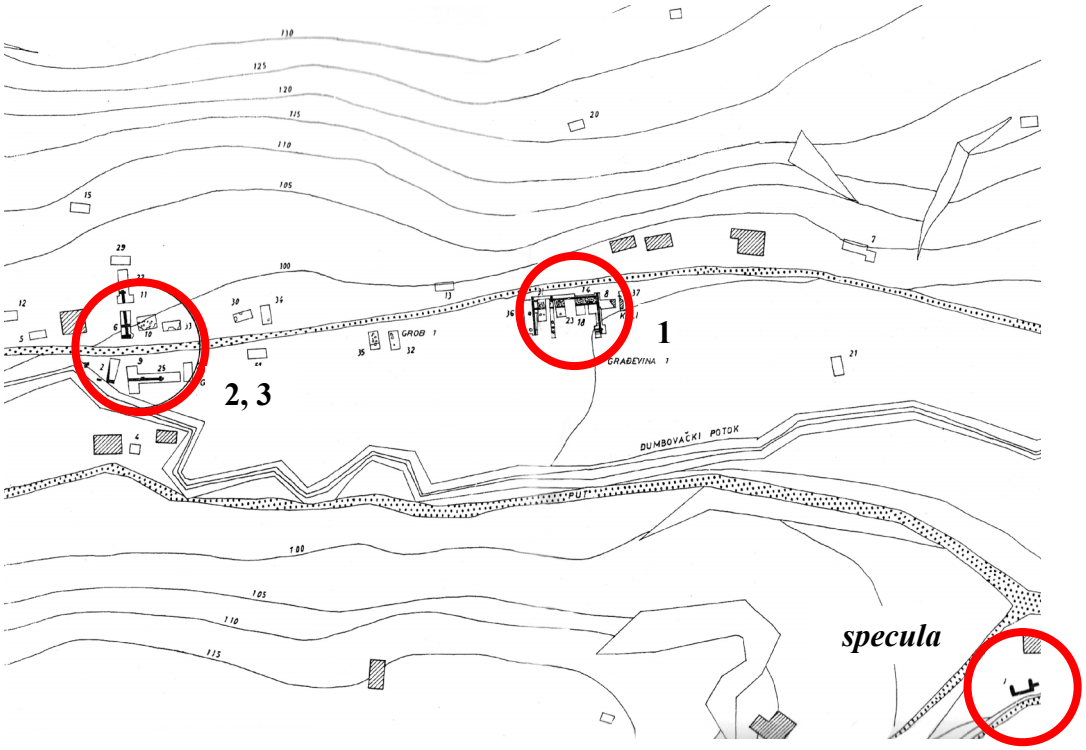

Fig. 1/3, Les édifices 1, 2, 3 et specula, le site Marin Do, Dumbovo, O. Брукнер, 1976

PLAN DES VESTIGES EXISTANTS

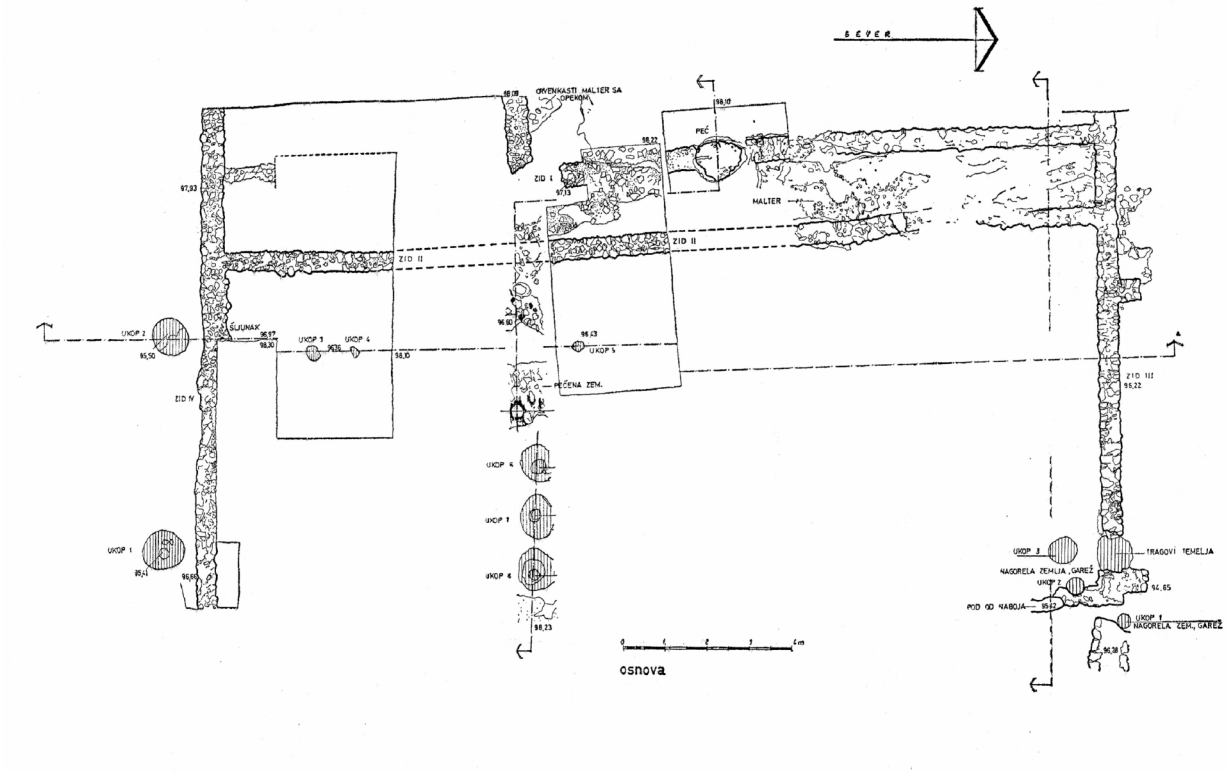

Fig. 1/4, Plan de l'édifice 1, О. Брукнер, 1976

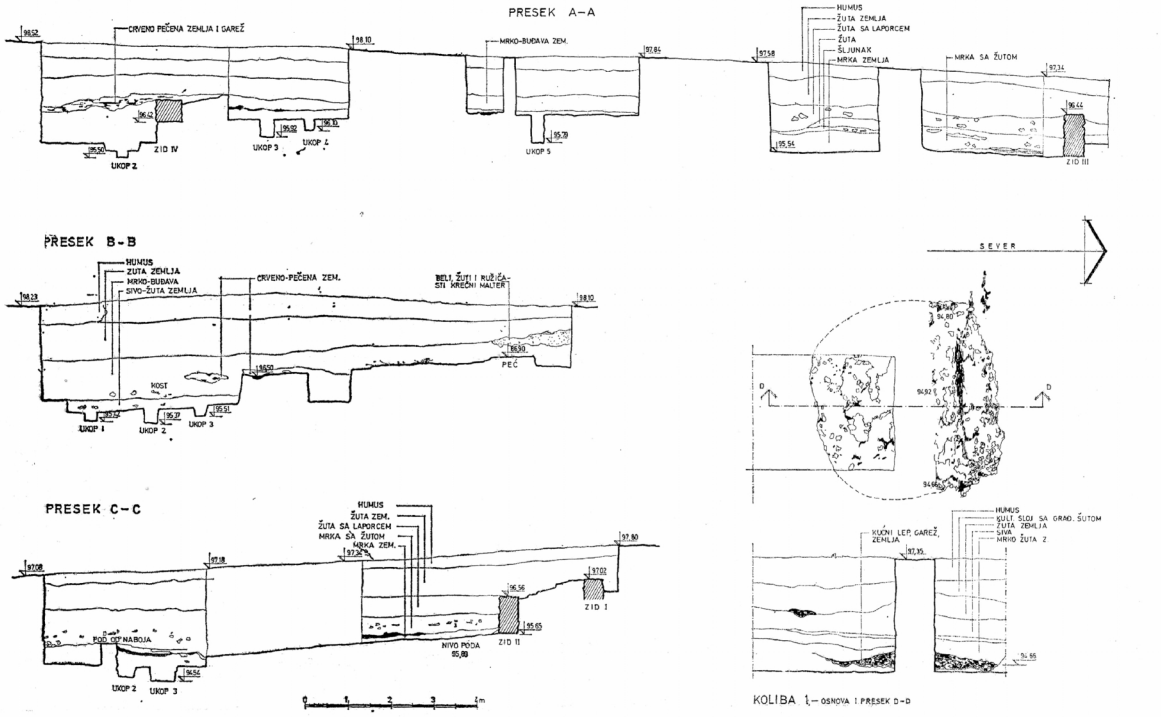

Fig. 1/5, Coupes de l'édifice 1 et les profiles de cabane, О. Брукнер, 1976

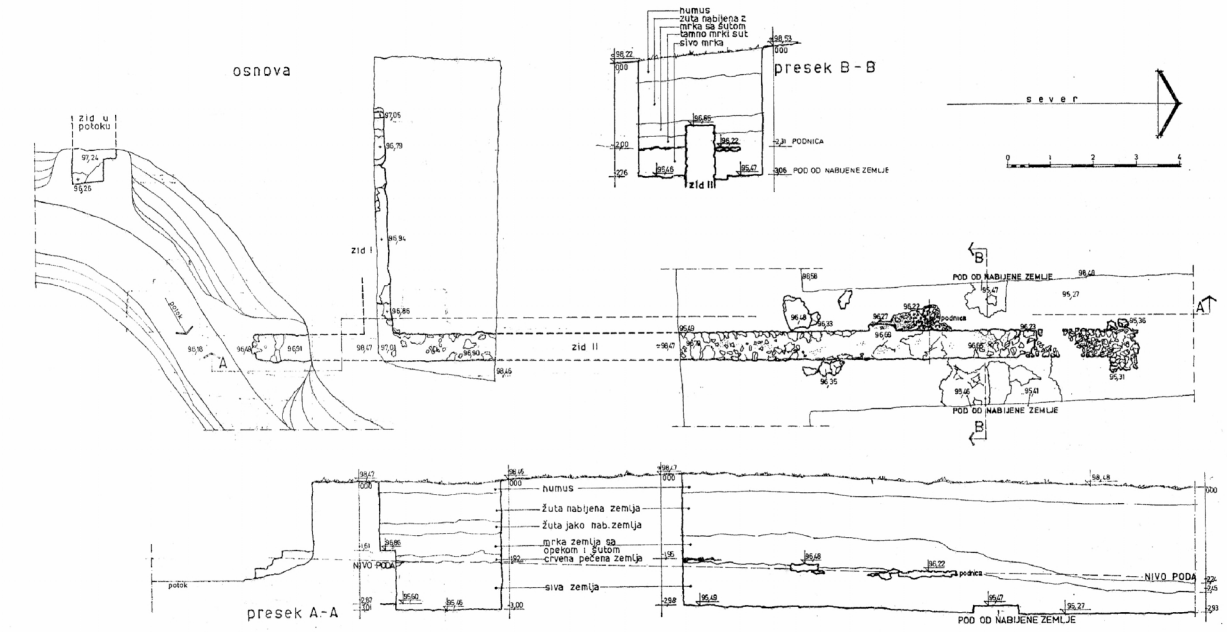

Fig. 1/6, Le plan et la coupe de l'édifice 2, О. Брукнер, 1976

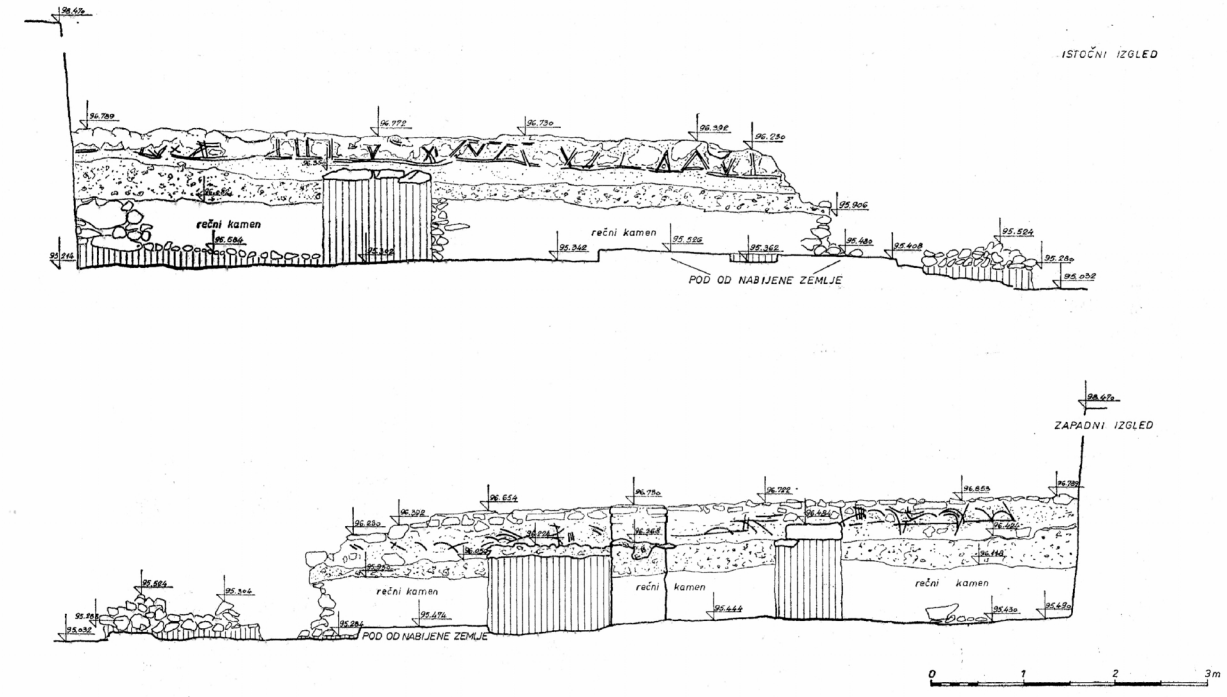

Fig. 1/7, Le mur 2 de l'édifice 2, О. Брукнер, 1976

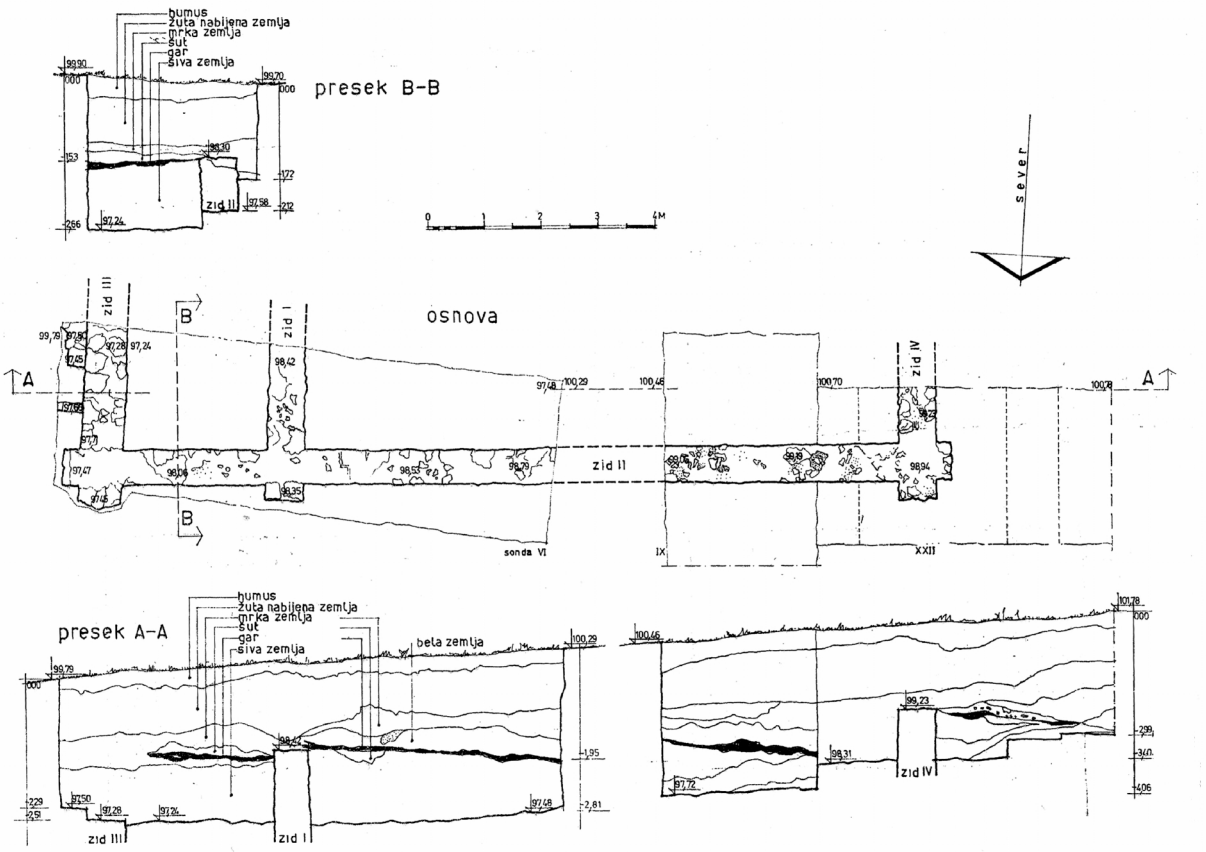

Fig. 1/8, Le plan et la coupe de l'édifice 3, О. Брукнер, 1976

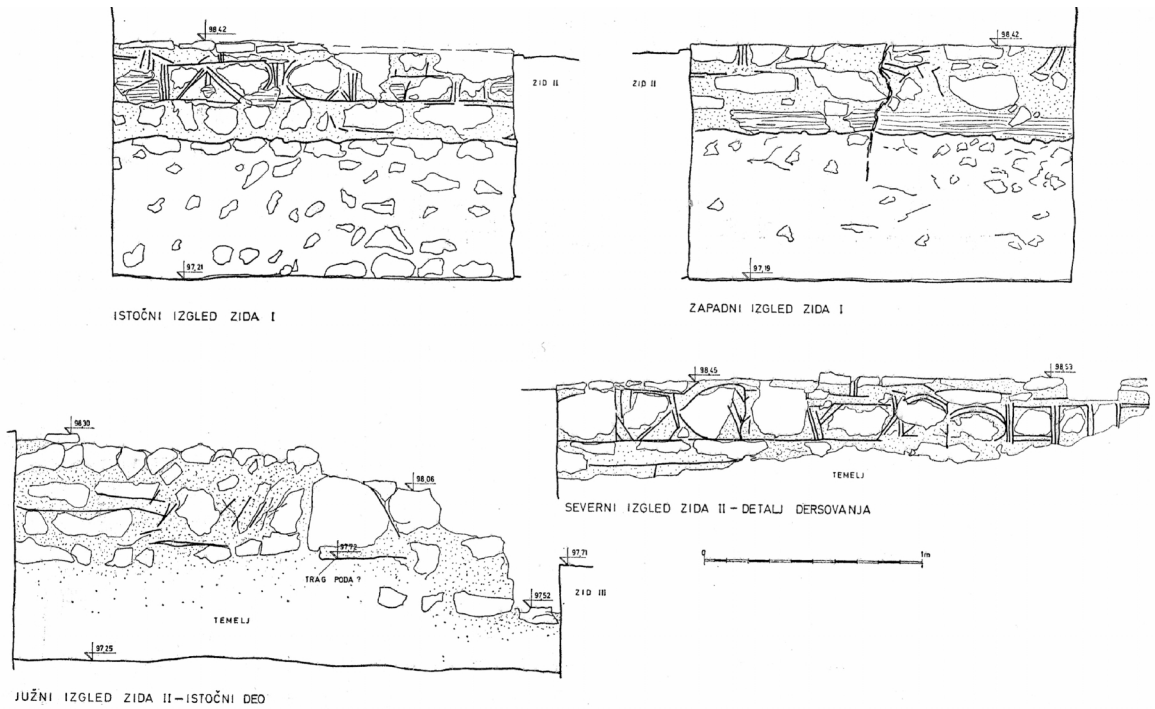

Fig. 1/9, Les murs de l'édifice 3, О. Брукнер, 1976

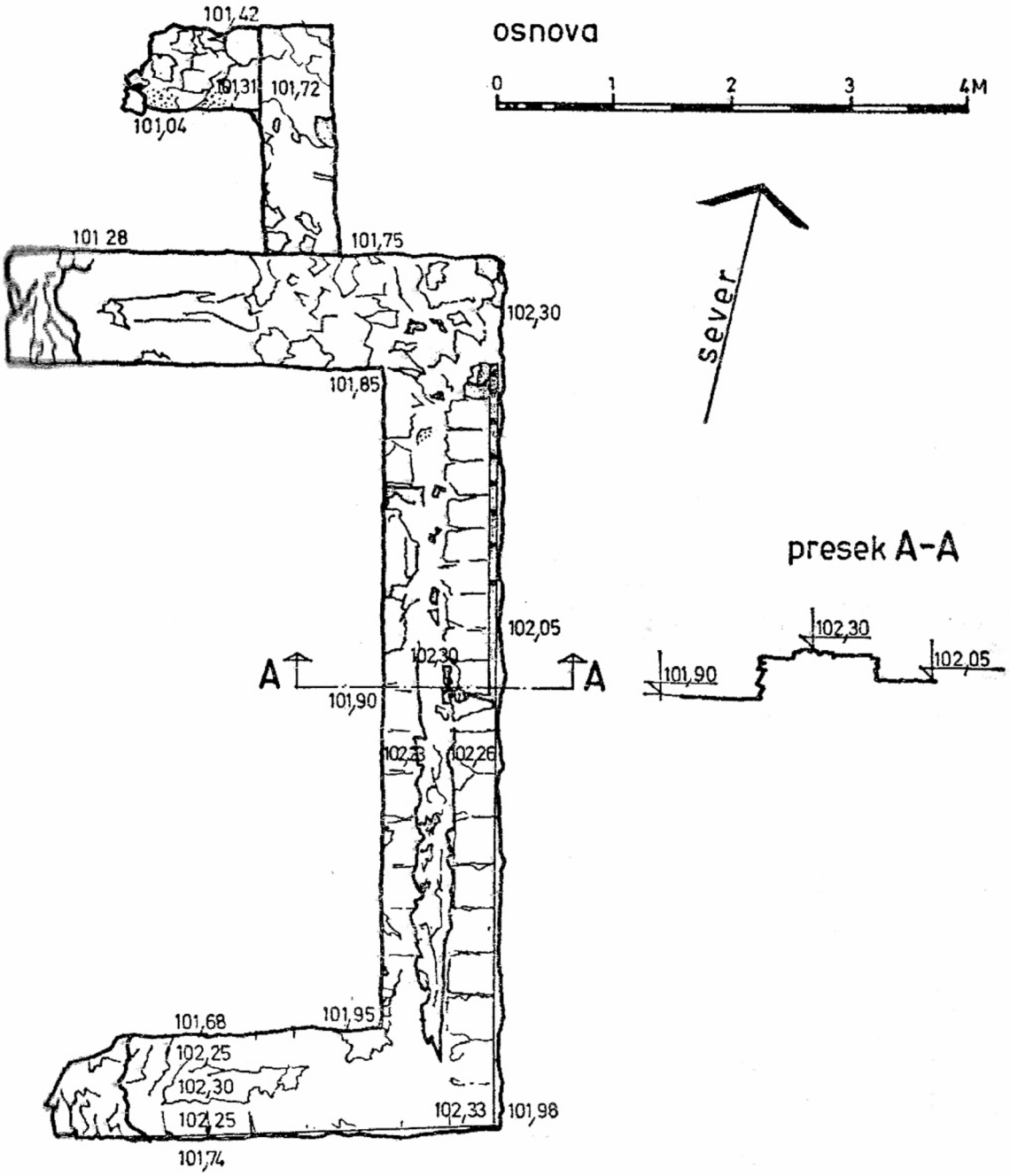

Fig. 1/10 Le plan et la coupe de specula, О. Брукнер, 1976

COMPARAISONS

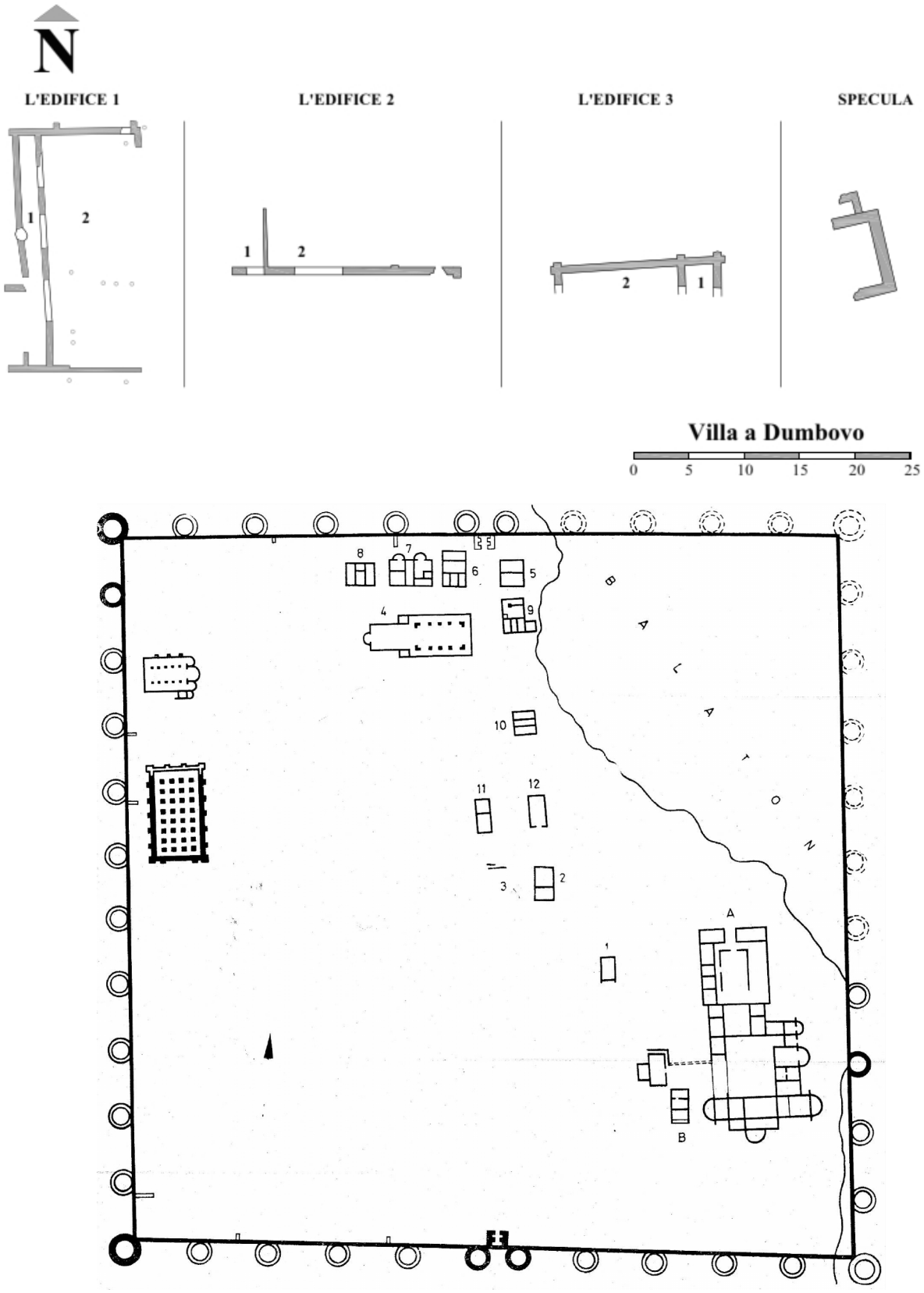

Fig. 1/11, Villa fortifiée, Keszthely Fenékpuszta, M. Biro, Roman Villas in Pannonia, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 26, 1974, 1-57, 53*

SITE 1, SREMSKA MITROVICA, RÉGION DE SREM

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : Les fouilles archéologiques préventives du site 1 ont été réalisées en 1959, 1968 et 1989. Il s'agit d'un édifice résidentiel qui est connu, dans la littérature, sous le nom de *villa urbana* ou "villa avec l'atrium" (voir comm.1 et 2).

État de conservation : La partie basse des murs est conservée.

État de conservation : Olga Brukner, PZZSK

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Sremska Mitrovica, sur la place de Sveti Stefan, dans le Lapidaire du Musée de Srem

Par rapport à l'environnement antique: Sirmium intramuros, entre *Horrea* (site 31) et la partie ouest du rempart sud.

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

À proximité : Horrea

À vingt mètres à l'ouest du péristyle, une pièce à abside orientée vers le sud, ainsi qu'une petite pièce située au nord ont été partiellement découvertes. Dans la pièce à abside, le sol est couvert d'un tapis de mosaïques géométriques avec une rosette ronde au milieu. Les vestiges des mosaïques ont été découverts dans la petite salle précitée. L'entrée dans la salle à abside est conservée et était, comme les salles autour du péristyle, levée sur deux marches par rapport au niveau du sol du vestibule. Il est important de noter qu'une ouverture arquée était construite dans le mur absidal, autour de laquelle les restes de suie, de briques et de bois brûlés ont été découverts. Selon les données décrites dans le journal d'excavation, les vestiges mentionnés indiquent la position d'un four. La découverte d'un fragment du sol en mortier confirme l'existence d'un système de chauffage au sol.[285]

Bien que les positions des deux structures, la cour intérieure et la pièce à abside, ainsi que l'application des techniques de construction similaires, suggèrent qu'ils appartiennent à un même ensemble architectural, cette idée ne peut être prouvée. En effet, la connexion physique n'a toujours pas été détectée.

Rapport avec les voies romaines : ?

Façades et entrées : il est probable que l'entrée se fît du côté est, par le couloir (sur le plan No.7a).[286]

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : Première phase : l'édifice résidentiel construit au Ie siècle a considérablement été endommagé par le feu à la fin du IIe siècle.

Date de construction : Deuxième phase : l'édifice qu'on connaît aujourd'hui a été construit au IIIe siècle. IIIe phase : les moindres réfections ont été réalisées au IV siècle.

Signes de réfection : voir 6- Organisation/ Communications.

Durée : (Ie- IIe) IIIe- IVe siècle

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Fondations et murs : une largeur de 60 à 80 cm, construit en *opus mixtum* avec des couches de réglage de deux ou trois rangées de briques.

Sols : la substructure de tous les sols est faite d'une couche de mortier avec des briques finement pilées, d'une épaisseur allant de 12 à 14 cm. La cour et l'espace 5 est pavé de briques. Les fragments de sol en mosaïques à motifs géométriques, en carrelage, en céramique en forme hexagonale et en forme de papillon, ainsi qu'en tesselles de la pierre ont été détectés dans les pièces 7b, 9, et 10.[287]

Concernant les sols, il est important de noter la cohérence de la hiérarchie des niveaux des

[285] M. Јеремић, 1998, 210

[286] M. Јеремић, 1998, 209-213

[287] G. Miloševic, 2008, 369

différents espaces. Le sol de la cour intérieure est abaissé de 50 cm par rapport au niveau du sol du portique. Les pièces sont surélevées de 14 à 50cm par rapport au niveau du sol du portique.

Toitures : les fragments de *tegulae*.

Décors : Les fragments de la peinture murale peint à *fresco* technique représentant l'imitation du mortier et les motifs géométriques et végétatifs stylisés.

Les fragments du coffrage du mur en mortier ont été découverts dans la partie nord-est du bâtiment.

Équipements divers :

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : ?

Surface utile couverte : ?

Communications : Un couloir de 3.70 m de largeur qui menait au côté est de la cour. L'ouverture de 3,9 m de largeur dans le parapet était du péristyle. L'entrée dans les pièces 5 et 6, se faisait par les portes d'une largeur de 3,3 m et de 2,5 m, surhaussé de deux marches par rapport au niveau du plancher. L'entrée de la pièce 2, d'une largeur de 5 m, était murée en trois phases et le passage se faisait par la pièce 1 en ouvrant la nouvelle ouverture dans le mur sud-est. Les portiques de la cour intérieure étaient les axes les plus importants de la communication.[288]

Étage (nature de l'information et surface utile) : ?

Sous-sol (surface utile) :

Nombre d'espaces couverts au sol : min. 9

Portiques : min. 3

Cour : cour intérieure de dimensions 8.30 x 13.50 m avec les portiques à trois côtés.

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau, thermes, latrines : ?

Évacuation des eaux : les canaux d'une largeur de 20 cm et d'une profondeur de 30 cm sont construits en pierres et en briques. Ces derniers conduisaient les eaux usées de la cour à l'égout d'une rue.

Aménagements divers : Les fondations d'une structure carrée, (fontaine,[289] autel?) de dimensions extérieures de 1,5 x 1,5 m, ont été trouvées dans le centre de la cour. Dans la littérature, aucune preuve matérielle de son approvisionnement en eau n'est mentionnée.

8. ARTEFACTS

9. COMMENTAIRES

Comm. 1 : En raison de positon dans la ville et la structure architecturale d'édifice, il n'est pas approprié de l'appeler *villa*. Une discussion plus détaillée de ce problème est présentée dans le texte de la thèse et dans son résumé

Comm. 2 : voir le Résumé, Typologie-atrium

10. BIBLIOGRAPHIE

Брукнер, О. Археолошка ископавања 1959.године у Сремској Митровици, Археолошки преглед, 1, 1959, 122-123

Јеремић, М. Развој архитектуре и урбанизма Сирмијума од 1.до 4.века, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет у Београду, Београд, 1998, 209-213

Брукнер, О. Даутова Рушевљан, В. Архитектонско-грађевински комплекс виле урбане у Сирмијуму, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, 21, Нови Сад, 2004, 55-80

Miloševic, G. Domus and villae urbanae in Serbia, DOMUS – Das Haus in den Städten der römischen städte in Noricum und Pannonien (Hrs. Peter Sherre), Östrreichisches Archäologishes Institut, Sonderschriften band 44 / Wien, 2008, 367–385

[288] О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 59

[289] М. Јеремић, 1998, 210

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

Fig. 2/1, Sremska Mitrovica sur la carte de la Serbie

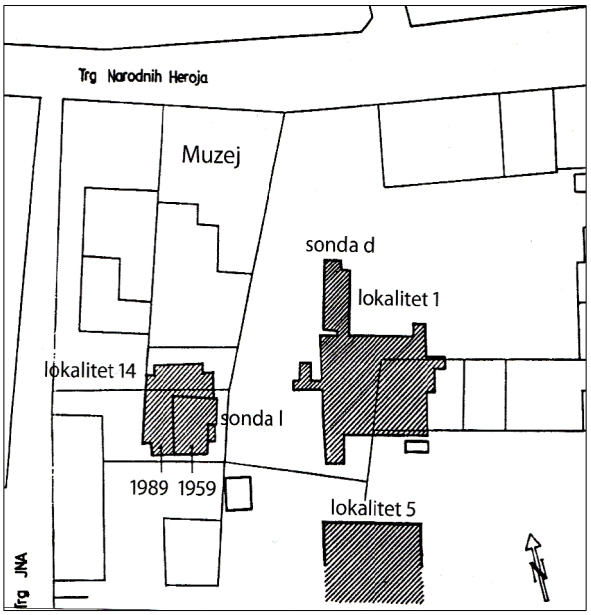

Fig. 2/2, Le site 1 sur la carte de Sremska Mitrovica, О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 7

PLAN DES VESTIGES EXISTANTS

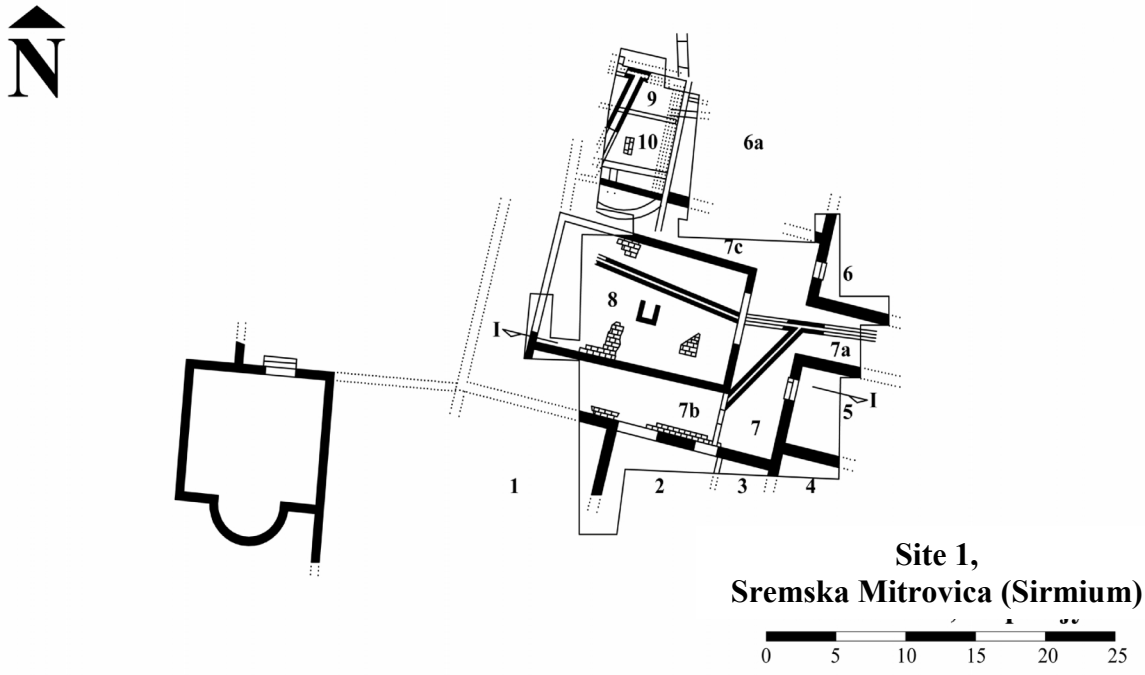

Fig. 2/3, Le plan de l'édifice, site 1, Sremska Mitrovica (Sirmium), A. M. d'après О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80

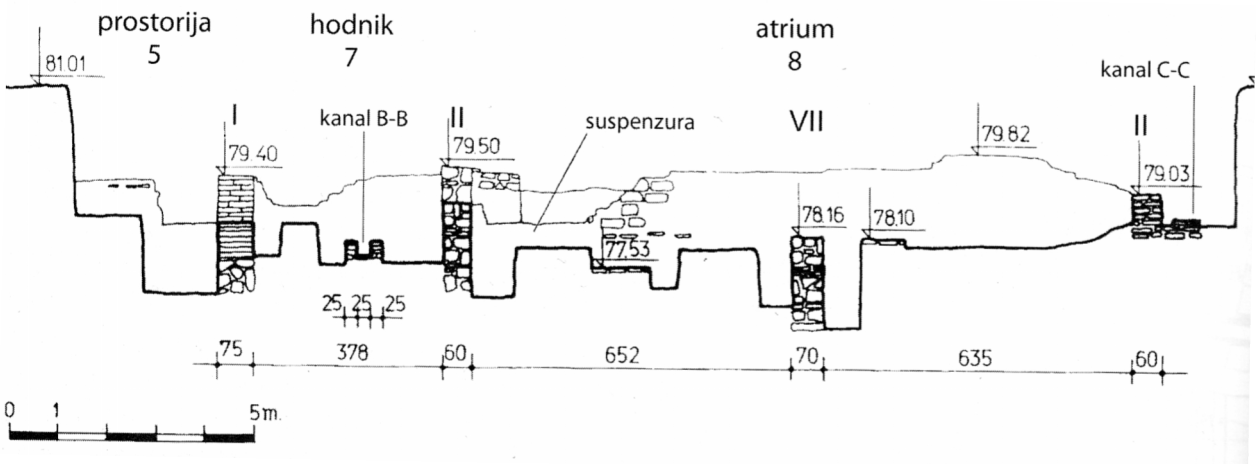

Fig. 2/4, Coupe I- I de l'édifice, site 1, Sremska Mitrovica (Sirmium), О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 10

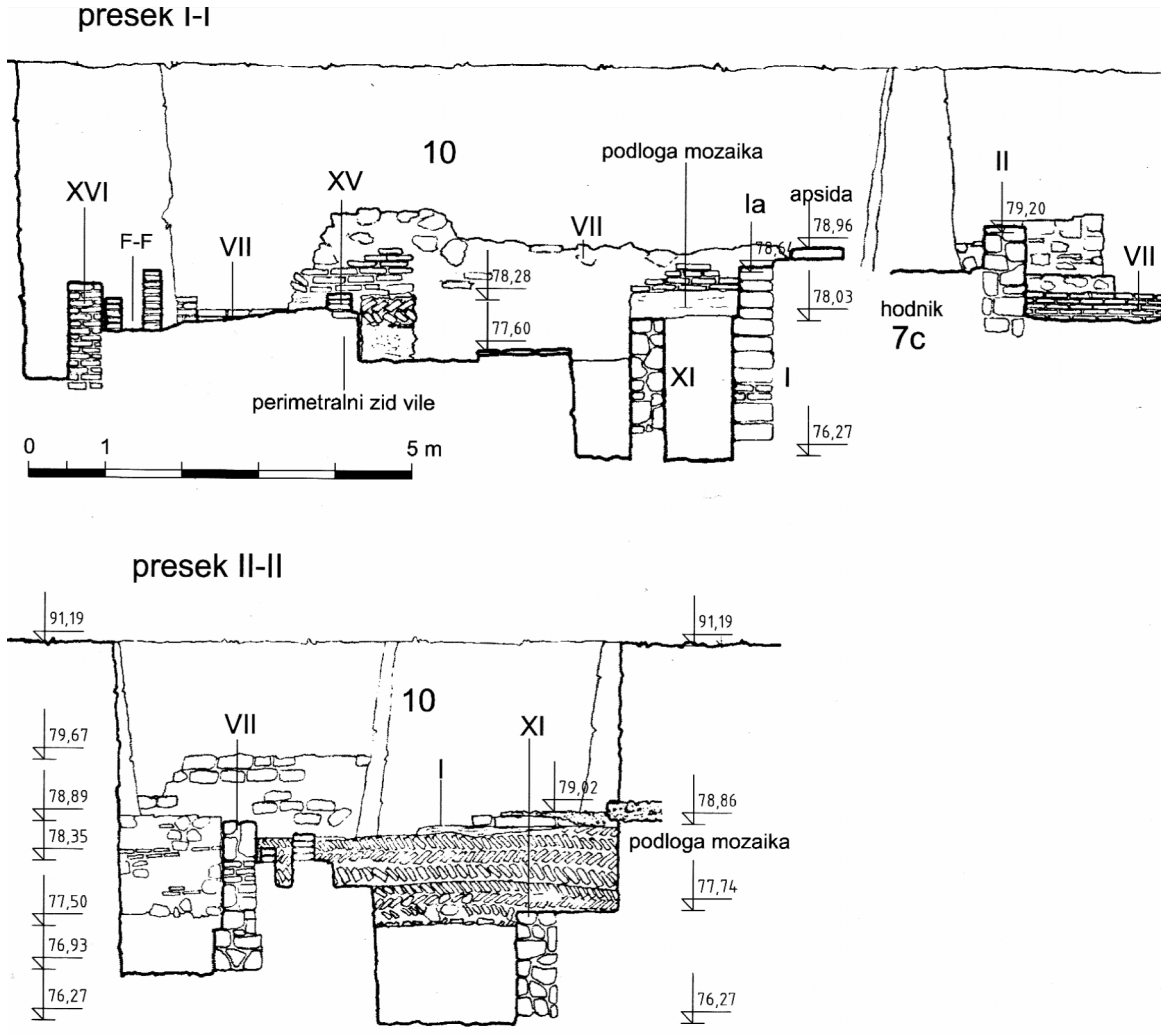

Fig. 2/5, Coupe I- I et coupe II- II de la salle à abside, site 1, Sremska Mitrovica (Sirmium), О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 16

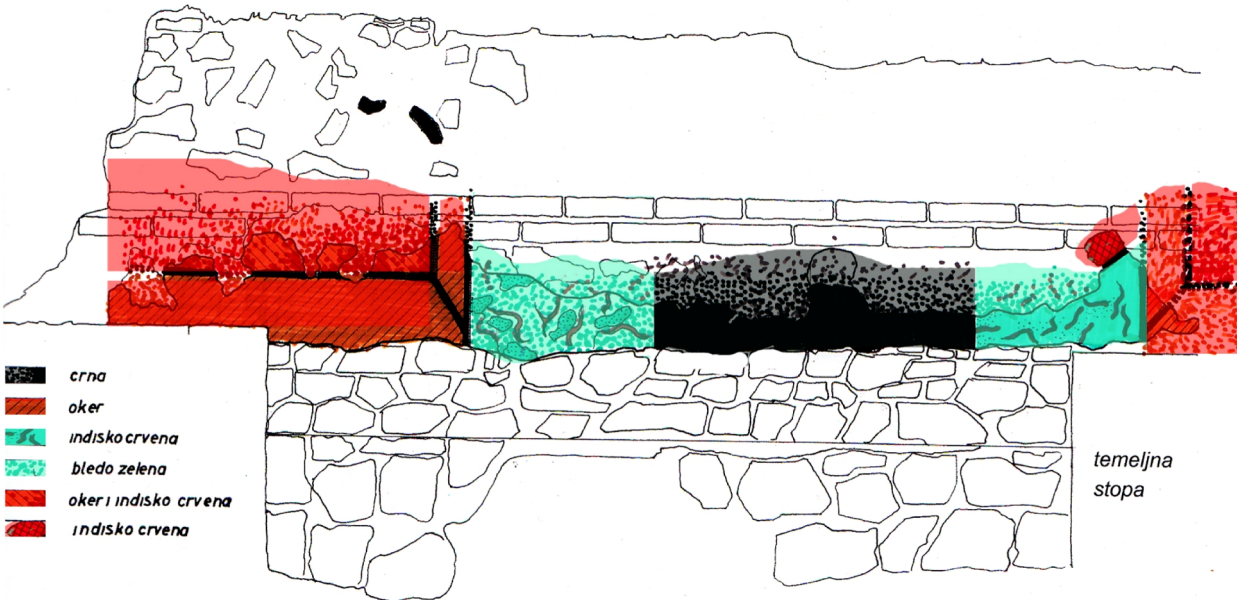

Fig. 2/6, Essai de la restitution de la fresque (la paroi entre les espaces 10 et 11), A. M. d'après О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 11

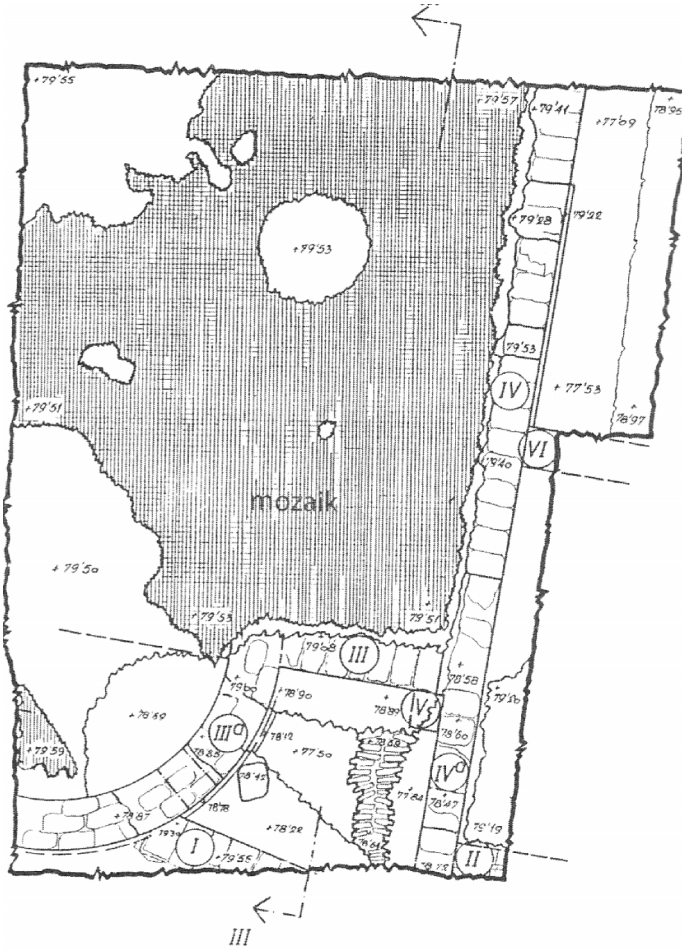

Fig. 2/7, La surface en mosaïque dans la sale à abside (9 и 10, IIIème phase), О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 18

RESTITUTION

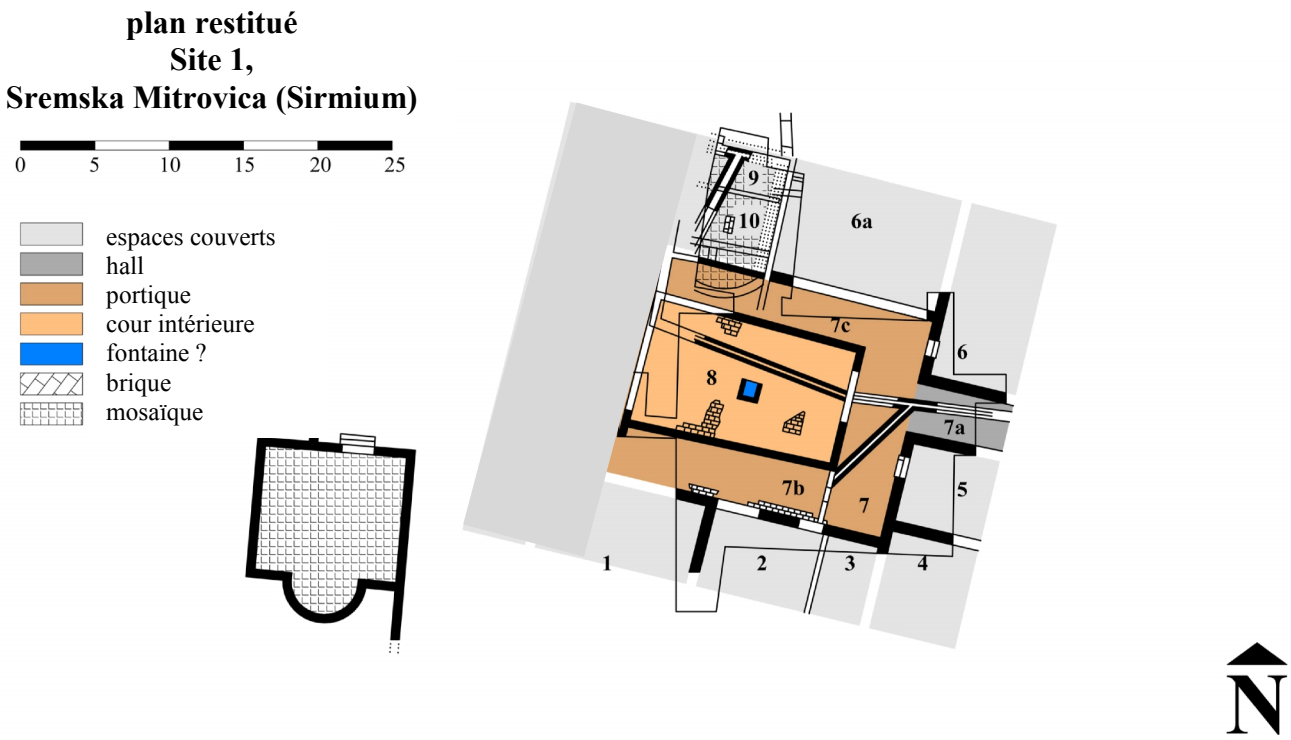

Fig. 2/8, Plan restitué de l'édifice, site 1, Sremska Mitrovica (Sirmium), A. M. d'après О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80

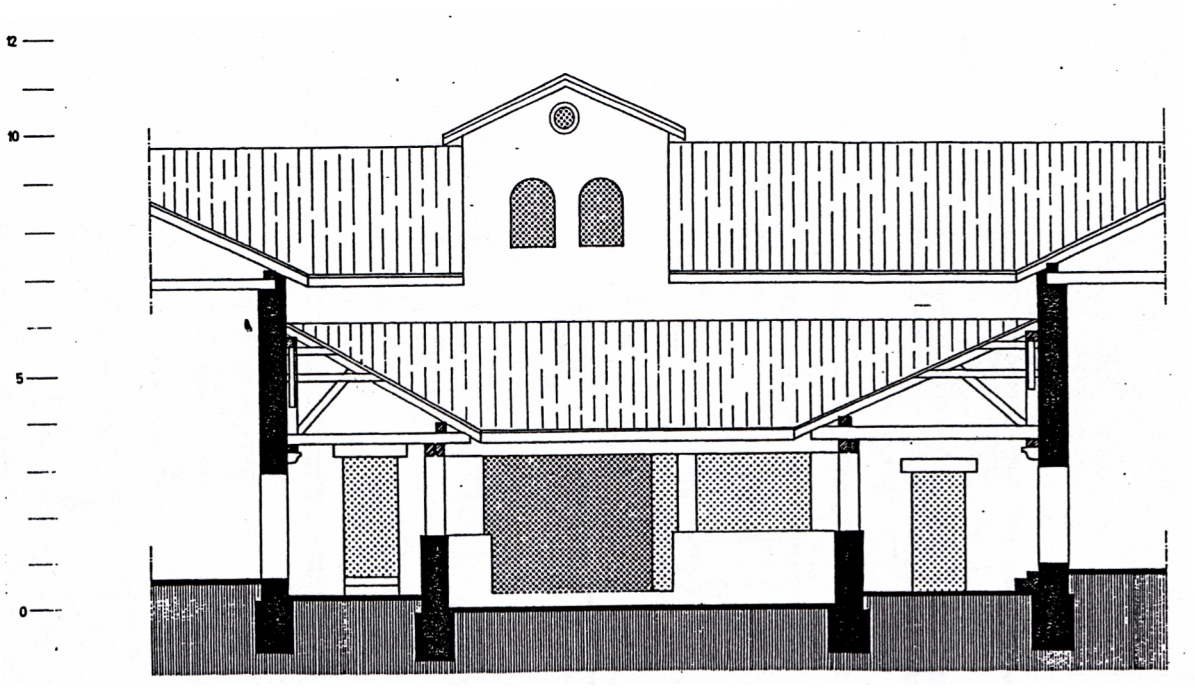
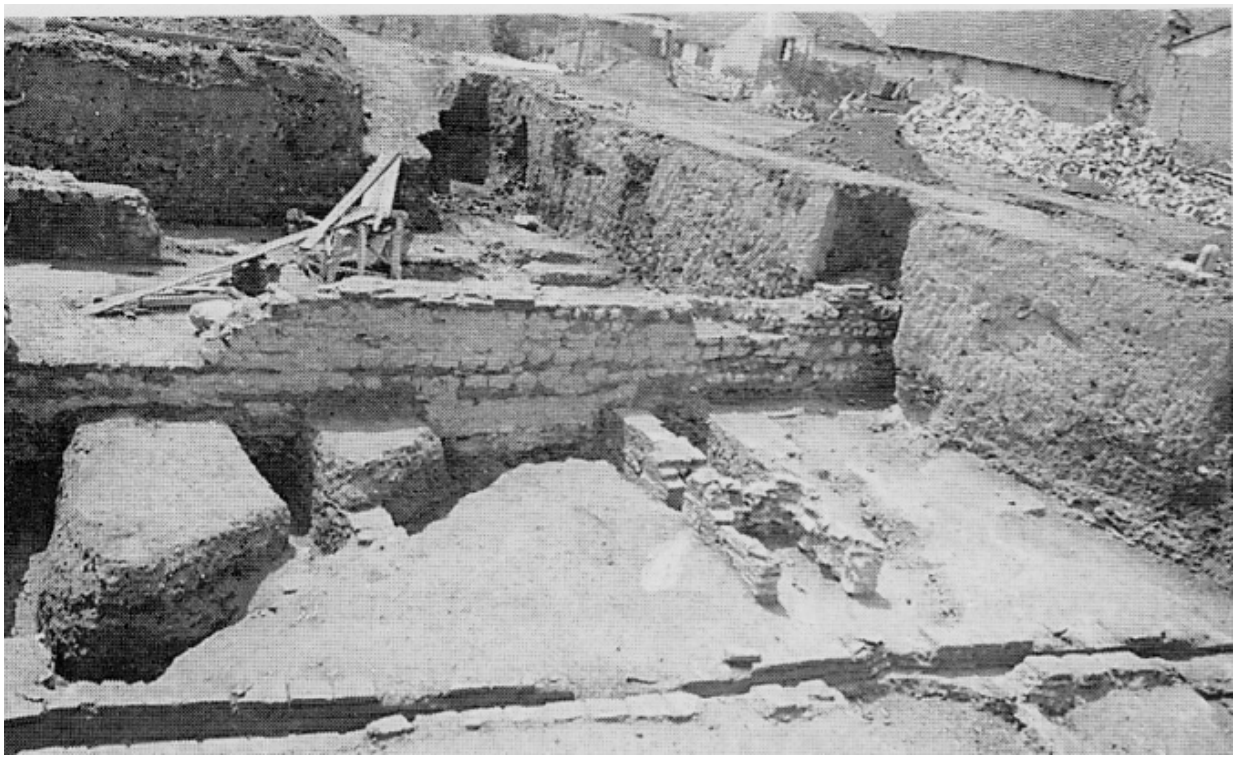

Fig. 2/9, La restitution de l'édifice, le péristyle, site 1, Sremska Mitrovica (Sirmium), М. Јеремић, 1998, црт. 130

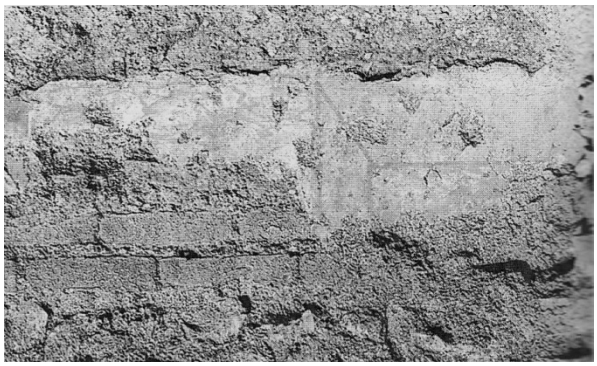
PHOTOGRAPHIES

a)

b), c)

d)

Fig. 2/10, a- Vue sur le site 1, Sremska Mitrovica (Sirmium), b,c- les fresques, d- le système d'hypocauste dans la salle a l'abside, О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80

COMPARAISONS

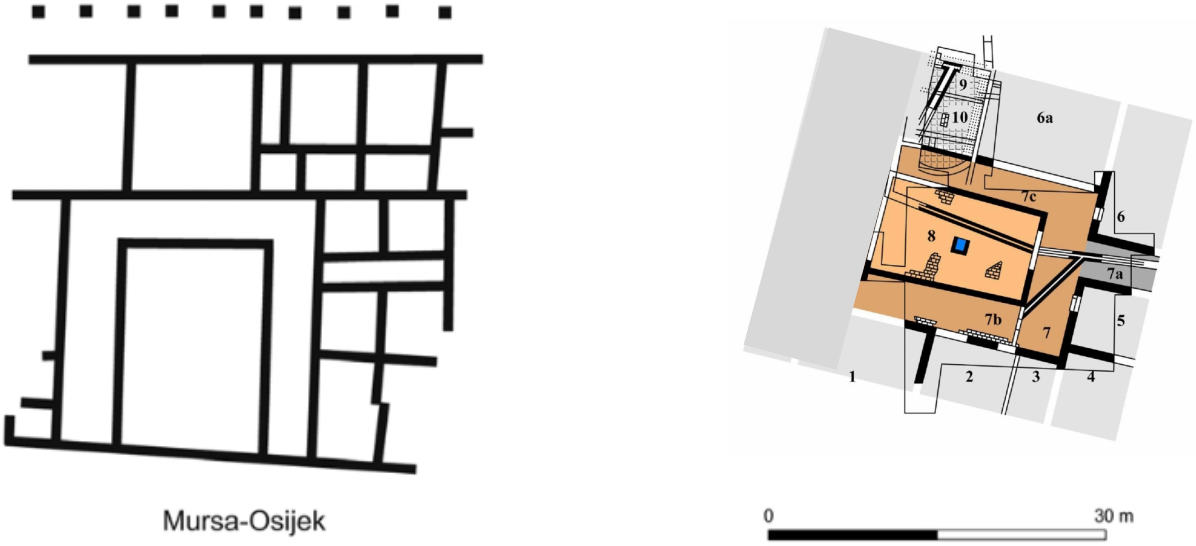

Fig. 2/11 Plan de l'édifice a Mursa, S. Groh: Neues zur Urbanistik des Munizipiums Andautonia-Ščitarjevo ..., VAMZ, 3. s., XLVI (2013), 89- 113, 110, fig.10, d'après : Lolic, Wiewegh 2012, 216, sl. 21

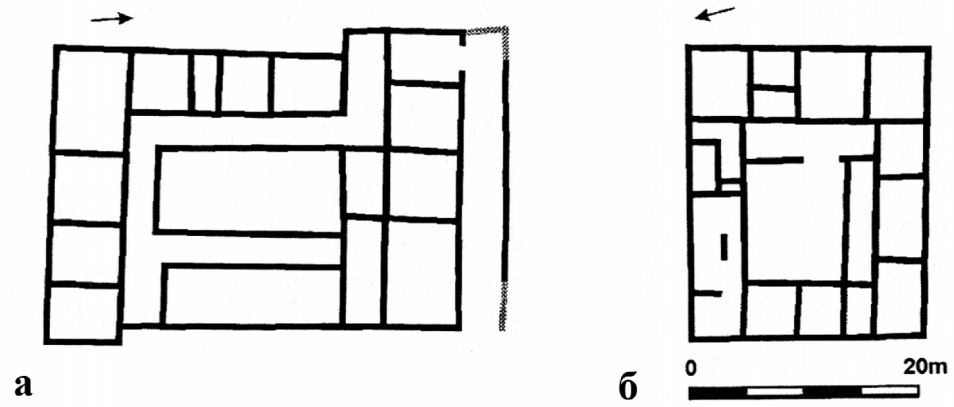

Fig. 2/12а et 2/12б, а- Colchester Lyon Walk, D. Perring, 2002, 70, fig 22, d'après Crummy, 1984; б- Cearvent, D. Perring, 2002, 71, fig 23, d'après Ashby et al, 1904.

Fig 2/13, Pompeï-Villa des Mystères, photo: Laurent Guyard

SITE 4 ET 35, SREMSKA MITROVICA, RÉGION DE SREM

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : La plus grande partie du bâtiment a été découverte entre 1959 et 1969,[290] pendant les différentes phases de fouilles des sites 4 et 35. La partie ouest et seulement une partie de la partie est du complexe demeurent inexplorées.

Responsables : Maja Parovic Pesikan

État de conservation : La partie basse des murs et partiellement les sols sont conservés.

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Par rapport à l'environnement antique : Au nord de l'Hippodrome, *extra muros*, sous la partie sud des remparts, le long d'une rue avec des portiques et des canaux d'eaux usées. La rue était d'une largeur de 10 à 12m, il est probable qu'elle conduisait vers une des entrées de la forteresse.

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

À proximité : une rangée de bâtiments longeait une rue, probablement des boutiques - des ateliers d'artisanat et des commerces (?).

Rapport avec les voies romaines : La largeur de la voie romaine avec les portiques allait de 10 à 12 m.

Façades et entrées : Un long couloir, pénétrant à travers une rangée de boutiques (?), connectait la résidence avec le péristyle et avec la rue. L'entrée principale du bâtiment se faisait peut-être par le côté sud.

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : Au cours de la première phase, le site était la décharge de la ville dont l'affaissement a stabilisé le terrain en zone marécageuse. Au IIe siècle une nécropole fut formée sur le site.

La deuxième phase de la vie du site a commencé au milieu du IIIe siècle, quand au nord de la rue le portique sud a été construit. Sur une partie de l'ancienne nécropole un immeuble fût construit et par la suite, au nord de cet immeuble, un petit *balneum.* Approximativement au même moment, le grand bâtiment fût associé à une grande annexe de chambres, dont les parois longitudinales étaient renforcées par des contreforts, en composant une salle basilicale. Le complexe a été endommagé par un incendie.

Au milieu du IVe siècle de nouveaux portiques ont été construits, puis la rangée d'édifices au sud de la rue a été reconstruite. Les pièces longitudinales pourraient avoir la fonction de stalles.

Date de construction : IIIe siècle

Signes de réfection : ?

Durée : IIIe- IVe siècle

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Fondations et murs : en technique *opus mixtum*, en pierres et en briques. Les vestiges des bords des arches en briques liés au mortier de chaux du portique sud trouvés *in situ.*

Sols : La cour intérieure est pavée en granit cassé de style rustique. Les fragments de mosaïques aux motifs géométriques et végétaux ont été trouvés sur toute la longueur du portique. Les sols en *opus sectile* ont été découverts *in situ* dans la salle 14 et les salles allant de 19 à 24. Le sol du couloir d'accès à la cour intérieure était en mosaïque.

Toitures : ?

Décors : La plus grande concentration des fragments en plastique architecturale a été découverte le long des portiques sud et est, près des pièces dont les sols sont recouverts de mosaïque. Un grand nombre de fragments du coffrage mural en diverses variétés de pierres provient de la même partie du bâtiment.

Des fragments de fresques en position parallèle ainsi que des fragments du coffrage

[290] M. Parovic, Excavation of late Roman Villa, *Sirmium II*, 1971, 15-49; *Sirmium III*, 1973, 1-44

représentant des reliefs sculptés dans la pierre ont été trouvés au pied des murs. Les peintures murales décoraient les murs qui se trouvaient entre les panneaux décoratifs en pierre.

Équipements divers : les piliers d'hypocauste

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : 1ha?

Surface utile couverte : cc. 90X90 м.

Communications: voir le plan d'édifice

Étage (nature de l'information et surface utile) : les vestiges d'un escalier circulaire sur le côté nord du péristyle. La hauteur et les dimensions des piliers indiquent l'existence de galeries au-dessus des porches de la cour intérieure.

Sous-sol (surface utile) :

Nombre d'espaces couverts au sol : min.11

Portiques (nombre de galeries) : min 4

Cour : 18x18м**,** les portiques en 4 côtés

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau :

Évacuation des eaux : les canaux conduisaient les eaux usées de l'édifice vers le système d'évacuation des eaux le long de la rue.

Thermes : Au nord de l'édifice le *balneum* d'une largeur de 5 à 11 m et d'une longueur de 27 m a été découvert. Les pièces 7 et 10 des *praefurnium*, les pièces 1, 1a et 2 des *caldarium*, 3- *tepidarium*, 5- *frigidarium*. La jonction de la résidence avec cette salle de bain privée se faisait par la pièce 9 et 13- *apoditerium*.

Le sol du *balneum* se situant au niveau supérieur des piliers d'hypocauste était des briques rectangulaires liées avec du mortier.

Latrines :

Aménagements divers : les pièces d'une fontaine simple ont été découvertes dans la partie sud-est de la cour intérieure: la suspension de la pierre monolithe portait le récipient dont l'eau s'écoulait dans un bassin semi-circulaire.

8. ARTEFACTS

9. COMMENTAIRES

10. BIBLIOGRAPHIE

M. Паровић- Пешикан, Сирмијум-локалитет 4, АП, 4, Београд, 1962, 123-131

M. Паровић- Пешикан, Сирмијум, Villa urbana, Локалитет 4, АП 10, Београд, 1968, 135-139

M. Паровић- Пешикан, Локалитет 4- Каноримска вила, АП 11, Београд, 1969, 190-194

M. Паровић- Пешикан, Excavations of a Late Roman Villa at Sirmium, Sirmium II, Београд, 1971, 15-49

M. Паровић- Пешикан, Excavations of a Late Roman Villa at Sirmium (II), Sirmium III, Београд, 1973, 1-44

M. Паровић- Пешикан, Покушај реконструкције перистила касноримске виле у Сирмијуму, Старинар, 20, 1970, 265-274

M. Паровић- Пешикан, Комплекс подних мозаика касноримске виле у Сирмијуму, Ранохришћански мозаици у Југославији, Битољ- 1978, Материјали, 18, Београд, 1980, 169-185

M. Јеремић, Развој архитектуре и урбанизма Сирмијума од 1.до 4.века, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет у Београду, Београд, 1998, 214-222

M. Jeremic, Les temples payens de Sirmium, Starinar, LVI/2006, Beograd, 167-200

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

Fig. 3/1a, Sremska Mitrovica sur la carte de la Serbie

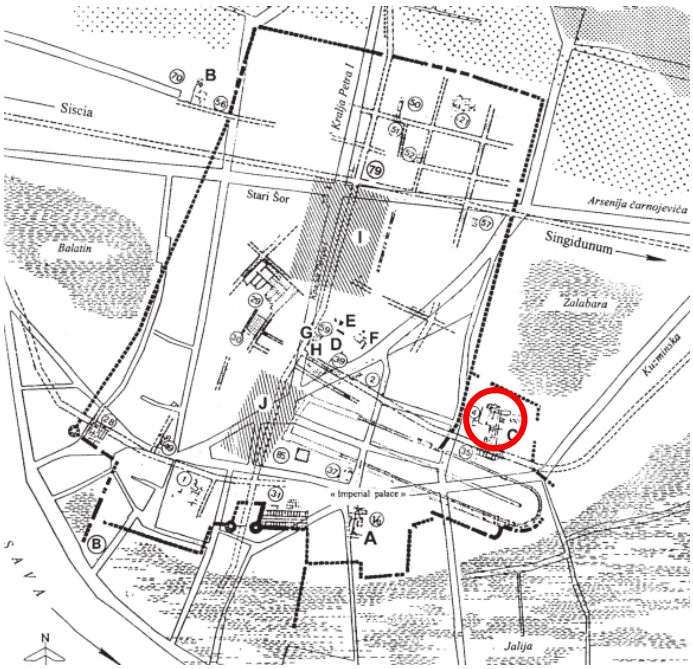

Fig.3/1b, Site 45 et 3 sur la carte de Sirmium, M. Jeremic, 2006, 168, Fig.1

PLAN DES VESTIGES EXISTANTS

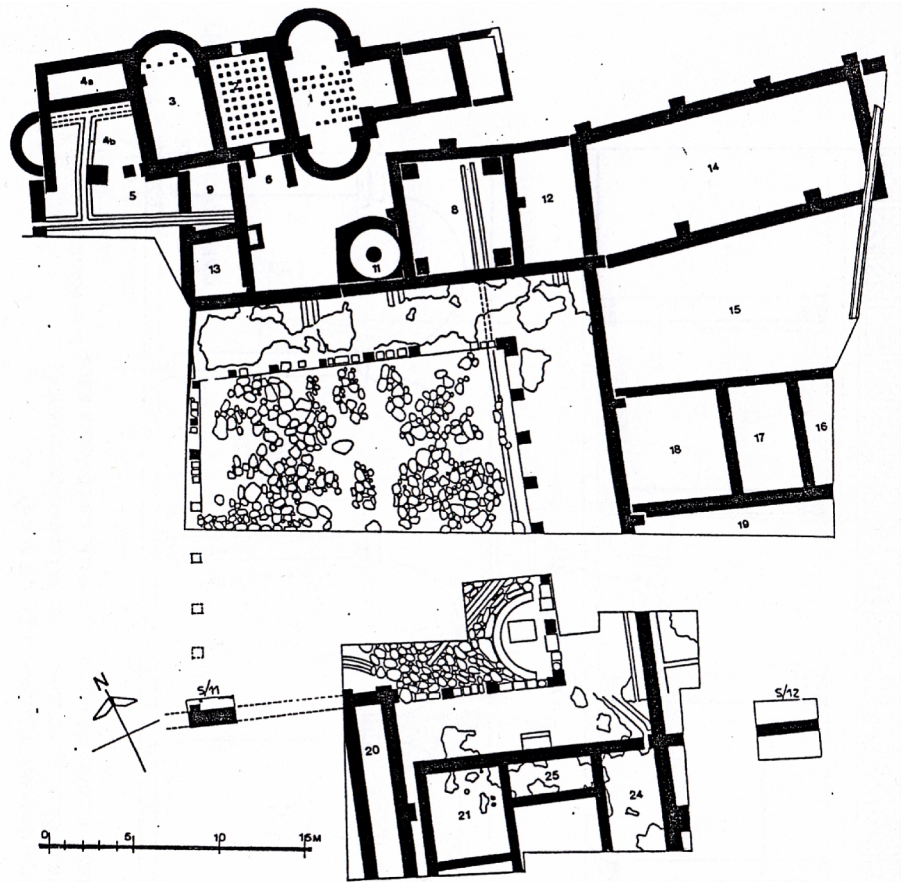

Fig. 3/2, Plan de l'édifice, IIIème phase, М. Паровић- Пешикан, 1970, сл. 1

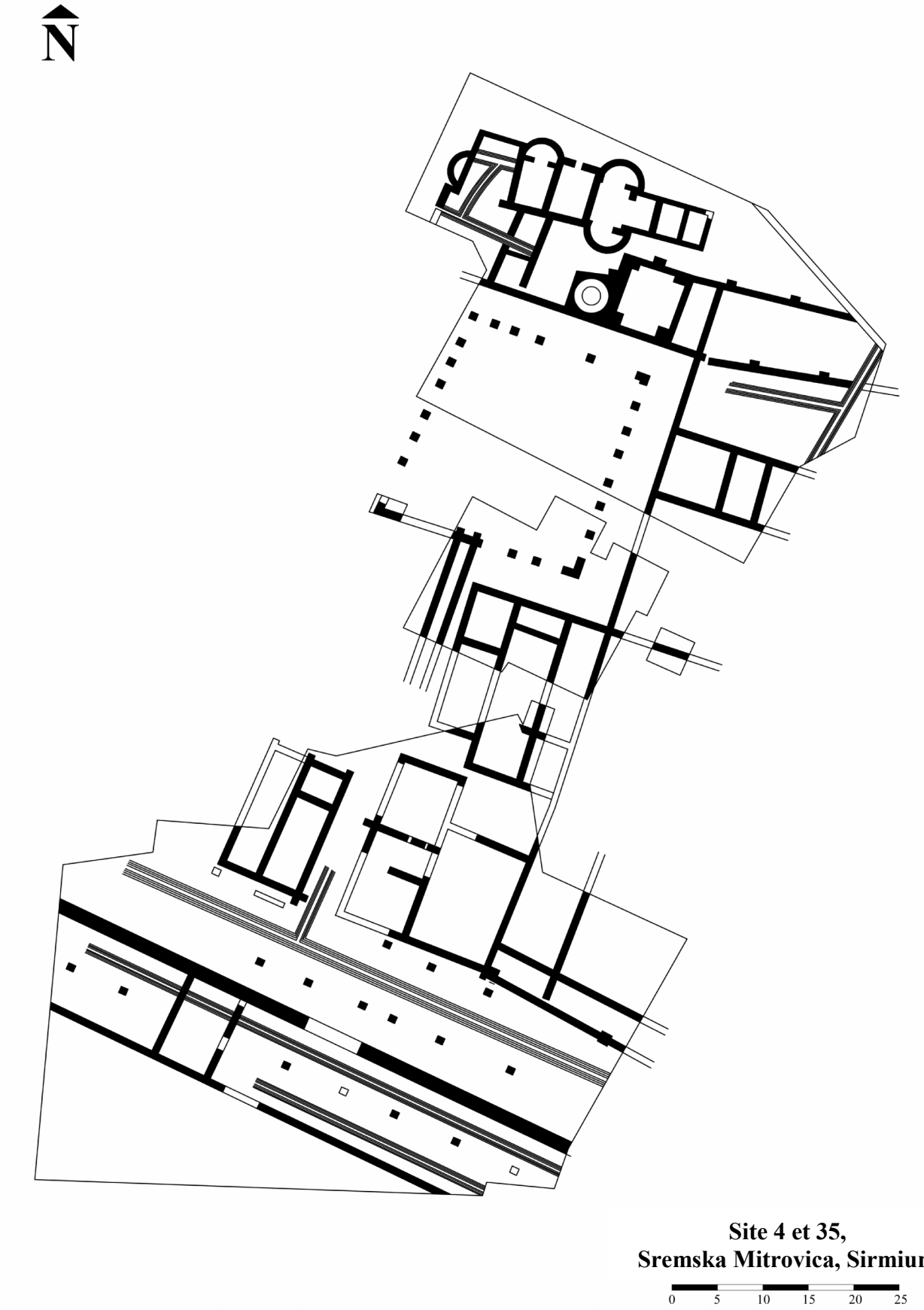

Fig. 3/3, La voie romaine avec les portiques et l'édifice résidentiel, le site 4 et 35, phase III, A. M. d'après M. Јеремић, 1998, 81, црт. 133

RESTITUTION

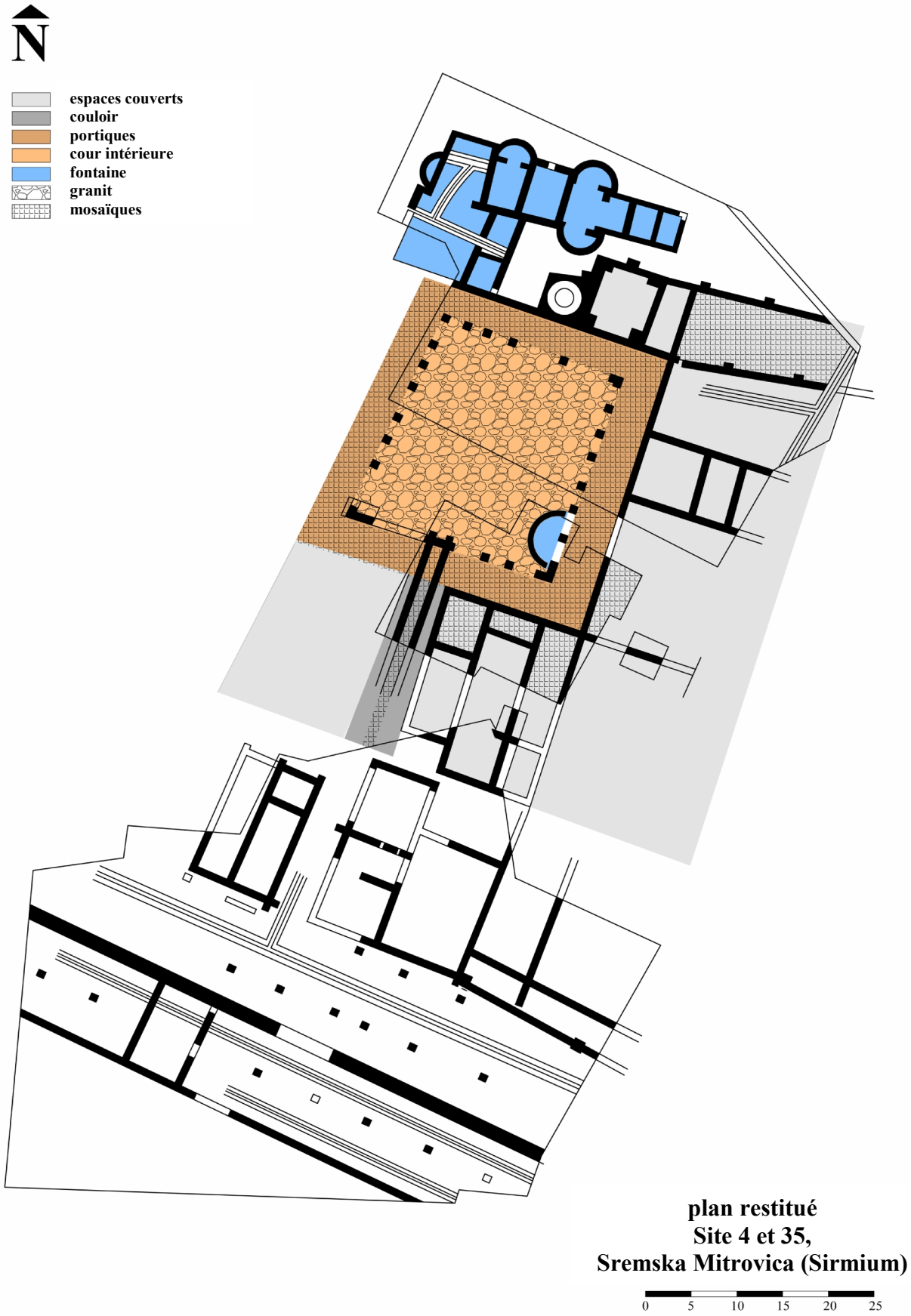

Fig. 3/4, Plan restitué, site 4 et 35, A. M. d'après M. Јеремић, 1998, 81, црт. 133

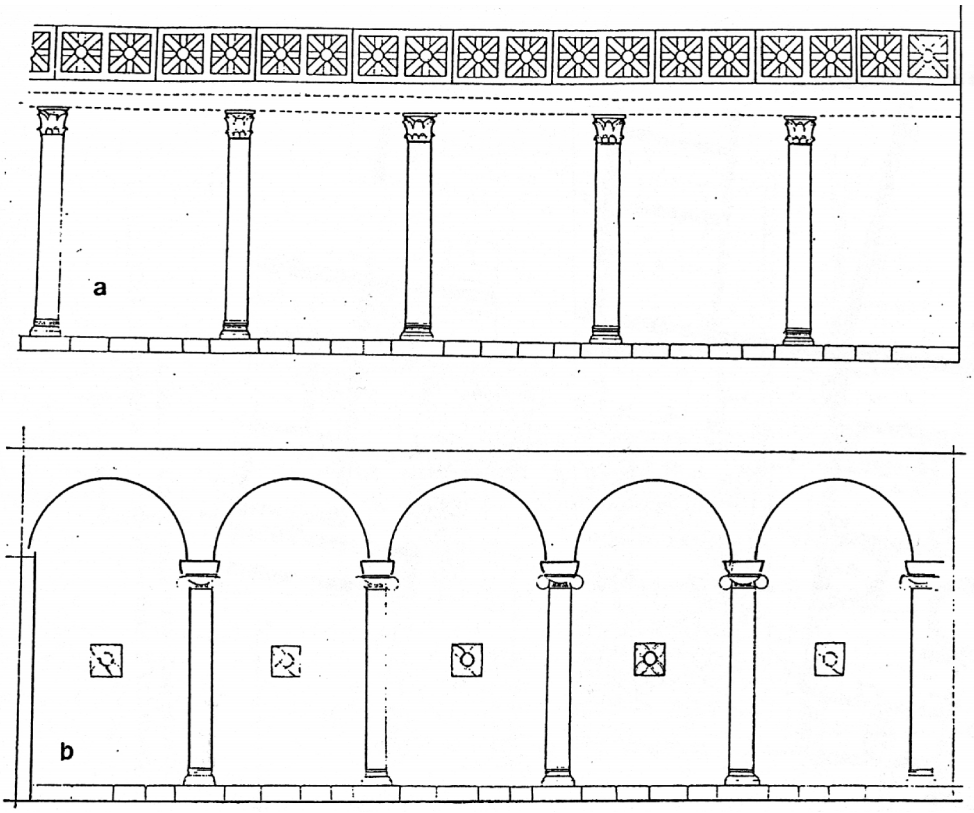

Fig. 3/5, Restitution de : a- portique nord et б- portique est, site 4 et 35, М. Паровић- Пешикан, 1970, 265- 274, сл. 3 и 4

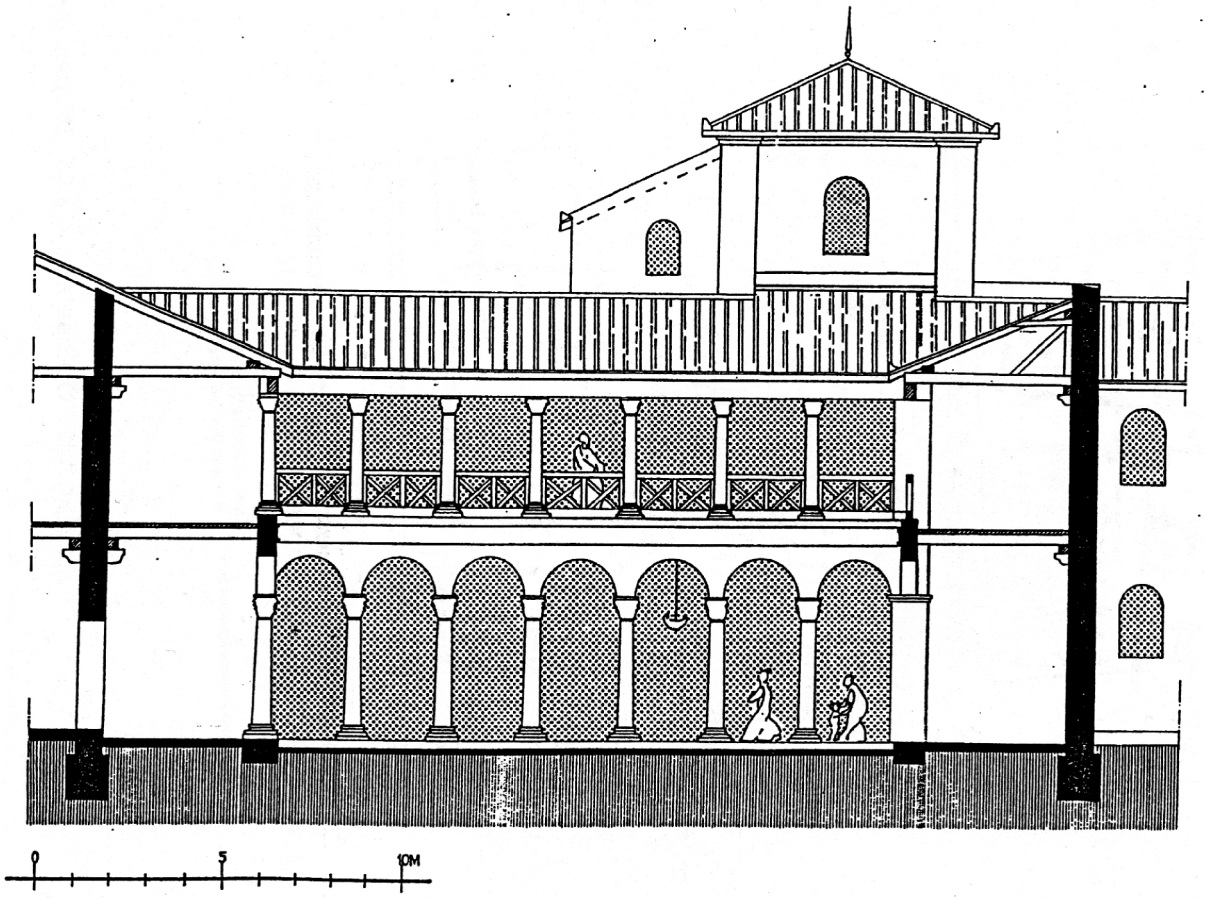

Fig. 3/6, Restitution du péristyle, М. Јермић, 1998, 82, црт.136

COMPARAISONS

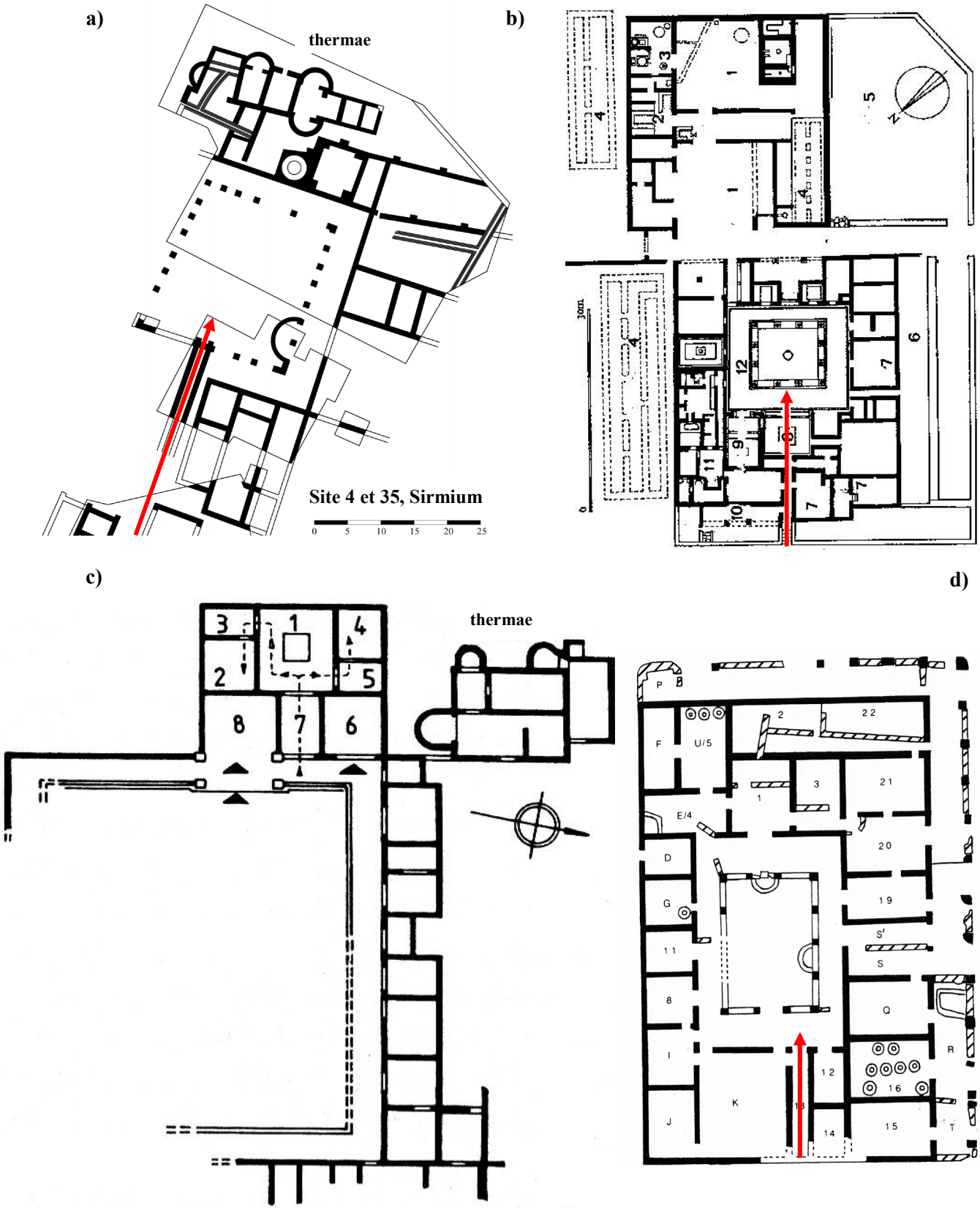

Fig. 3/7 a, b, c, d: a- l'édifice suburbaine site 4 et 35, Sirmium, A. Miric d'après М. Јеремић, 1998, 81, црт. 133 b- Villa di San Rocco, *J. Percival, 1976, 57, fig.10, c- House of the Frescoes, S. P. Ellis, 2000, 106, fig 22, d- Lussas-et-Nontronneau, J. T. Smith, 2006, 61, fig 18*

SITE 21, SREMSKA MITROVICA, REGION DE SREM

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : Les bâtiments sont partiellement découverts pendant les fouilles préventives de 1959 à 1964. Dans les documents techniques et les publications, les édifices découverts sur le site 21 (quartier d'habitation), sont indiqués par A, B, C et D. Les noms familiers de ces objets architecturaux sont en relation avec leurs caractéristiques architecturales ou avec les artefacts trouvés, dont la structure A qui est connue comme " Maison à abside", la structure B-" La maison de Dalmatie", nommée d'après l'inscription sur l'autel trouvée dans l'édifice, la structure C- "La maison d' Esculape», nommé selon un fragment de sculpture identifié comme Esculape.

Responsables : N. Simovljevic ?

État de conservation : La partie basse des murs et partiellement les sols sont conservés.

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Par rapport à l'environ. antique : *Intra muros*, dans la partie nord de Sirmium, au nord-est des remparts

3. ENVIRONNEMENT IMMEDIAT

Confronts : -

A proximité :

Rapport avec les voies romaines : Les édifices A, C, et D sont situés à l'ouest d'une rue d'une largeur de 6,3 m sur un axe nord-sud, et l'édifice B est à l'est d'une rue.

Façades et entrées :

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs :

Le terrain ou le quartier résidentiel construit dans l'Antiquité tardive, était exploité au Ie et IIe siècle, comme en témoigne le matériel archéologique trouvé sous le plancher des quatre maisons.

Date de construction : Les édifices A, B, C et D ont été construits dans la seconde moitié du IIe siècle. Au IVe siècle les édifices A, C et D ont été regroupés en une seule unité.[291]

Durée : IIe- IVe siècle

5. ARCHITECTURE ET TECHIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : non

Fondations et murs : Les fondations de tous les bâtiments sont en pierres, associées à du mortier à la chaux de mauvaise qualité. Les murs sont en pierres taillées et en briques soigneusement rangées, puis liés avec du mortier de chaux de bonne qualité laissant apparaître des joints accentués.

Sols : Les sols d'une épaisse couche de mortier en briques pilées, polies et peintes en rouge ont été découverts dans presque toutes les pièces de ces quatre édifices. Dans certaines parties, les sols sont pavés avec des briques. Les restes de mosaïques ont été découverts uniquement dans les salles 3 et 4 du bâtiment B. Selon J. Milojevic, ils appartiennent à la deuxième phase de la vie du bâtiment, période pendant laquelle sa fonction était publique. [292]

Toitures : ?

Décors : La majorité des fragments des sculptures architecturales, la plupart des pièces à colonnes, des chapiteaux ont été découverts dans les édifices A et B. De plus, des fragments de guirlandes en relief de stuc ont été découverts. L'image générale du niveau de décoration des édifices A et B est complémenté par les fragments des fresques des couleurs somptueuses. [293]

Les fresques trouvées dans une position secondaire, sous les planchers de la dernière phase de l'édifice B, ont probablement été peints au IIIe siècle, dans sa seconde phase de construction. Excepté les motifs végétaux, une variété d'oiseaux- principalement des cigognes et des hérons sont représentés, ainsi qu'une représentation complexe des Muses.[294] Basé

[291] M. Јеремић, 1998, 224-225
[292] M. Јеремић, 1998, 225
[293] M. Јеремић, 1998, 225
[294] Voir : I. Popovic, *Figuralno slikarstvo Sirmijuma, nastavak pompejanskog ili nastanak*

sur les fragments de sol liés à la plinthe de couleur jaune,[295] on peut conclure que le traitement pictural de la partie inférieure des murs a été simplifiée et monochromée

Équipements divers

5. ORGANISATION

Ière phase

L'édifice A est caractérisé par un plan compact, mesurant 17 x 16,5 m, avec un hall central, et depuis la seconde moitié du IIe jusqu'à la fin du IIIe siècle il était composé d'au moins 11 pièces. L'entrée se faisait du côté nord, elle était accessible par un passage de la rue reliant les bâtiments A et C. Sur l'édifice A, d'un plan presque carré, une abside a été ajoutée sur le mur de façade ouest, près de la partie nord-ouest, ainsi que le système de chauffage. Le praefurnium était dans le mur d'abside et était accessible de la cour.[296]

L'édifice B avait également un plan compact, de la forme trapézoïdale qui s'étendait vers le nord, de dimensions approximatives de 22,5 x 19 m. Le couloir central large de 3 m avec un axe nord-est presque parfait, partageait la pièce en deux allées, avec deux grandes pièces.[297]

L'édifice C se compose de deux petites chambres, d'un étroit couloir longeant le sud du mur de la façade et d'une cour partiellement explorée à l'ouest, avec au moins un péristyle. Le corridor mentionné reliait la cour à une rue.[298]

L'édifice D est partiellement découvert, donc on ne connaît que vaguement son plan. Selon M. Jeremic dans cette phase, l'entrée se faisait du côté est, par le couloir étroit de la direction nord-sud. Une rangée de trois chambres a été découverte au sud de l'édifice. La plus grande salle avec une abside sur son côté est a été découverte au nord de l'édifice. Selon plusieurs bases de colonnes découvertes, provenant probablement de la structure du portique, on peut supposer qu'à l'ouest des vestiges détectés il y avait un péristyle.[299]

IIème phase

Pendant le IVe siècle, tous les bâtiments ont subi des adaptations importantes. Les édifices A, C et D sont connectés à l'ensemble architectural. La salle avec abside de l'édifice A. La salle ainsi qu'une partie de la cour ont été transformés en une seule et même grande salle. Les couloirs, ainsi que le passage entre les bâtiments A et C, sont devenus des parties intégrantes des pièces. Une pièce a été ajoutée à l'édifice D, selon M. Jeremic. [300]

L'organisation spatiale de l'édifice B a été modifiée. La pièce 1 est divisée par une cloison. Sur le côté est, une série de petites salles a été ajoutée. Il semble que la surface de l'édifice a été augmentée au nord, en intégrant une partie du portique au sud de la place. Bien que ce mode d'appropriation des terres publiques semble inhabituel, dans la période de l'Antiquité tardive cette pratique n'était pas rare.

6. EQUIPEMENTS

Alimentation en eau :

Évacuation des eaux : les canaux conduisaient les eaux usées de l'édifice vers le système d'évacuation des eaux le long de la rue.

Thermes, latrines : non

Aménagements divers :

7. ARTEFACTS

8. COMMENTAIRES

Une partie du terrain sur laquelle une quartier résidentiel aurait été découvert. Par conséquent, on peut supposer que la zone plus large était habitée et utilisée dans la vie urbaine des habitants de Sirmium. Cette hypothèse peut être étayée par le fait que des structures résidentielles similaires d'un plan

panonskog stila fresko dekoracije / Figural Wall Painting in Sirmium, Beograd, 2008 ; D. Rogić, E. Nikolić, M. Jesretić, Astragal und eiförmige motive auf Stuckdekor der Wandmalerei Sirmiums, *Starinar*, 61, Beograd, 2011, 205-221

[295] И. Поповић, 2008, 15-17

[296] M. Јеремић, 1998, 222-226

[297] M. Јеремић, 1998, 222-226

[298] M. Јеремић, 1998, 222-226

[299] M. Јеремић, 1998, 222-226

[300] M. Јеремић, 1998, 225

compacte et simple ont été découvertes sur les sites 51, 52, 57, qui sont également situés dans la partie nord du fort. La plupart des maisons entièrement ou partiellement découvertes dans les localités ci-dessus ont un petit nombre de chambres. Ces dernières étaient reliées par un couloir d'une largeur réduite, au centre ou sur le côté de l'édifice, avec ou sans décoration modeste. La ligne de réglementation urbaine était respectée sur tous les sites.

9. BIBLIOGRAPHIE

J. Милојевић, *Стамбена четврт у северном делу античког Сирмијума*, магистарски рад Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Београд

М. Јеремић, *Развој архитектуре и урбанизма Сирмијума од 1.до 4.века*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет у Београду, Београд, 1998, 223- 228.

Н. Симовљевић, Локалитет 21- римска архитектура, *АП*, 6, 1964, 80-90

В. Поповић, *АП*, 5, 1963, 63-73, 69, 70

I. Popović, Teoretska rekonstrukcija Sobe muza u objektu B na lokalitetu 21 u: *Figuralno zidno slikarstvo Sirmijuma: Nastavak pompejanskog ili nastanak panonskog stila fresko dekoracije*, Beograd, 2008

10. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES CARTE D'ENVIRONNEMENT

Fig. 4/1, Sremska Mitrovica sur la carte de la Serbie

PLAN ET LE PLAN RESTITUÉ

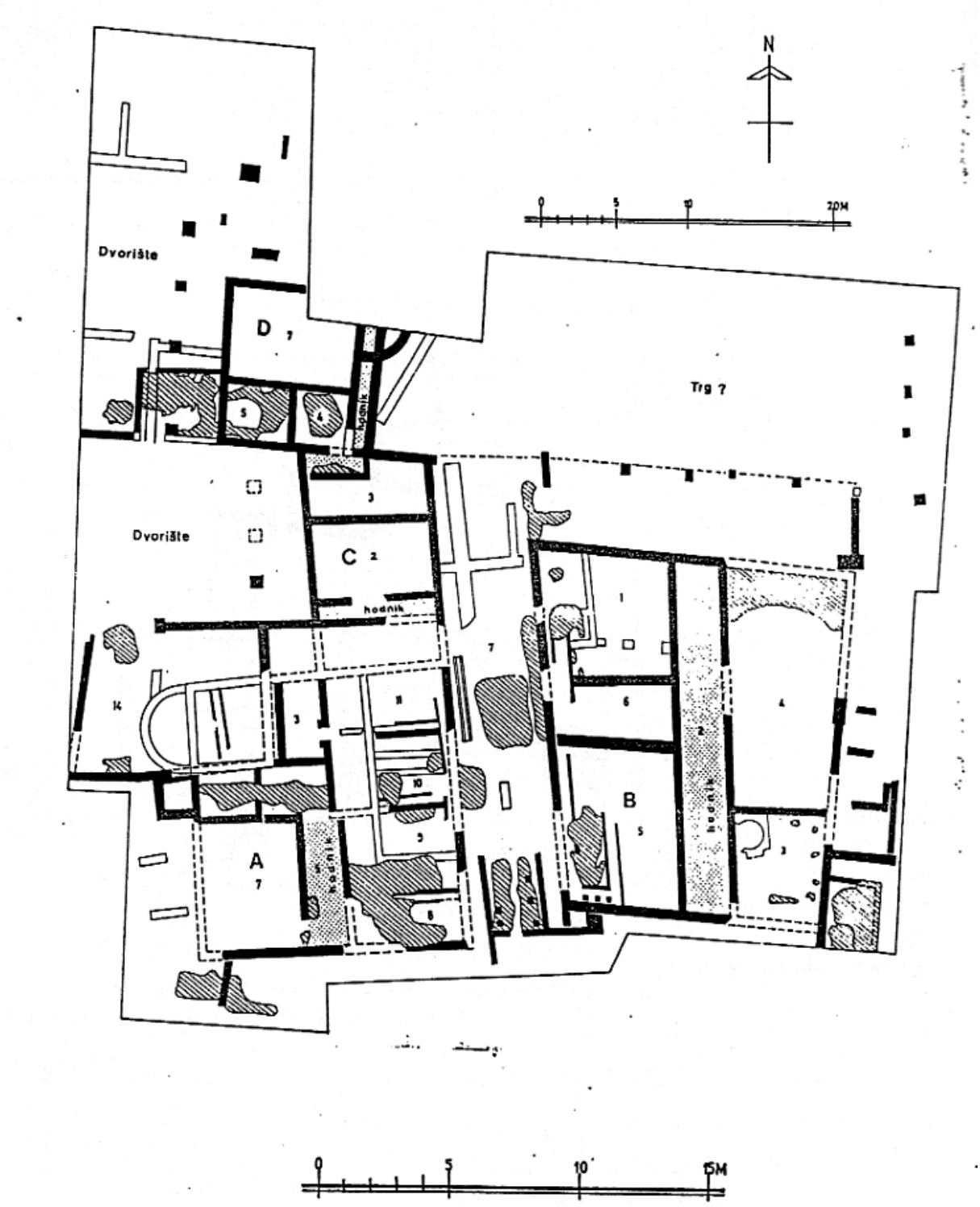

Fig. 4/2, Le plan du site 21, Sirmium,
M. Јеремић, 1998, 84, Црт.139

PHOTOGRAPHIES

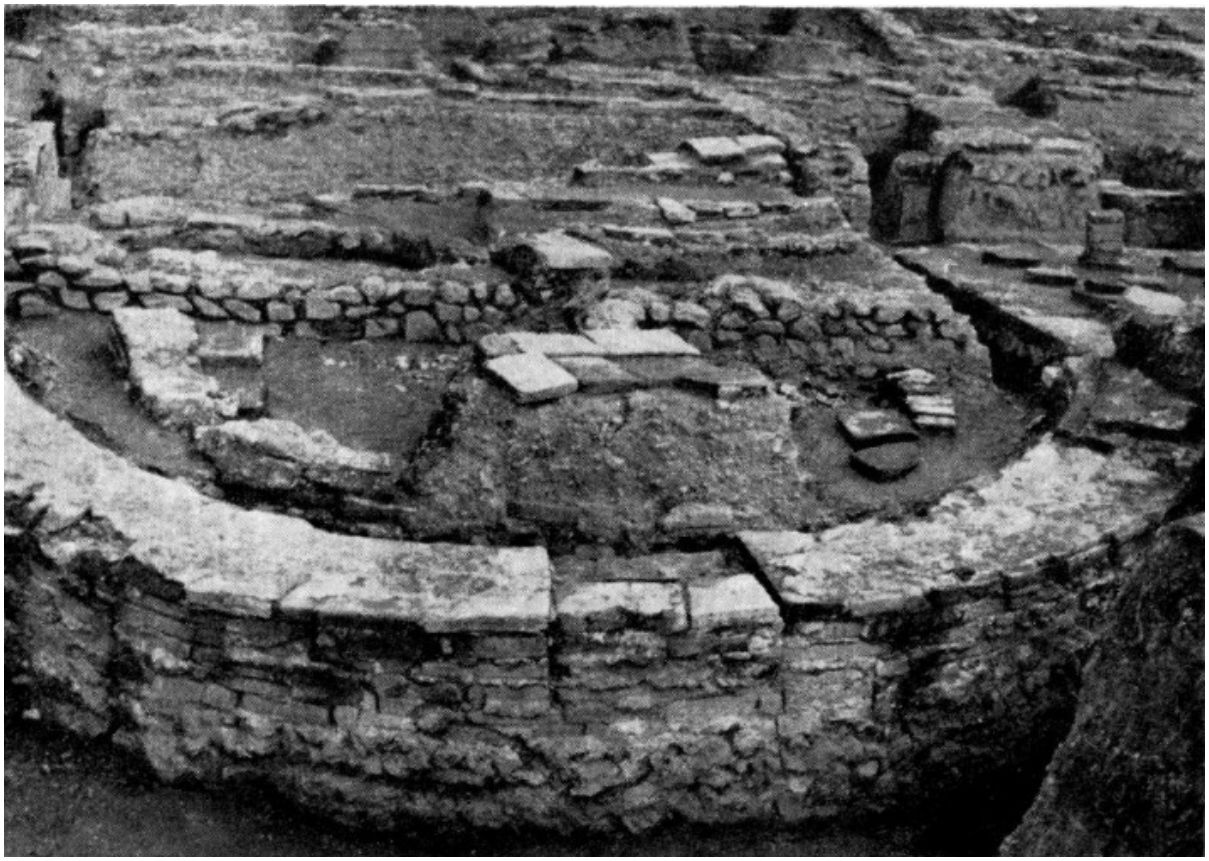

Fig. 4/3, L'édifice A, Sirmium, V. Popovic, P. Gros, N. Duval, Dj. Boskovic, Recherches archéologiques à Sirmium. Campagne franco-yougoslave de 1973, MEFR, 86, 1974, 597-656, Fig.6

VRANJ, HRTKOVCI, RUMA, RÉGION DE SREM

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : En 1979, pendant la première étude archéologique du site Vranj à Hrtkovci, menée par le Musée de la Voïvodine de Novi Sad, la continuité culturelle du néolithique jusqu'à la fin du moyen âge a été enregistrée. En 1991, les vestiges des édifices résidentiels de l'Antiquité tardive ont été découverts. Les fouilles systématiques ont été réalisées chaque année depuis, sous réserve des finances disponibles.[301]

Responsables : Velika Dautova Ruševljan

État de conservation : mauvais. Les murs sont détruits, suite à l'extraction de matériaux de construction par le labour profond.

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Le site de Vranj se trouve à Hrtkovci près de Ruma, au bord de l'ancien ruisseau de Vranj, à environ 200 m au sud du site archéologique préhistorique de Gomolava.

Par rapport à l'environnement antique : L'édifice est situé sur l'ensemble du territoire urbain de la ville Sirmium (Sremska Mitrovica) et Bassianae (Donji Petrovac près de Ruma). Dans le domaine du village Hrtkovci, les 5 propriétés (soi-disant *villae rusticae,* voir comm.1) sont enregistrées sur les sites de Starčevo, à Jarčina brdo (2 villas), Simote et Vukoder.[302]

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

À proximité : Sur le vaste territoire urbain de Sirmium (Sremska Mitrovica) et de Bassianae (Donji Petrovac près de Ruma), plusieurs villas rustiques du IIIe et du IVe siècle ont été enregistrées ou partiellement explorées.[303]

Rapport avec les voies romaines : ?

Façades et entrées : Les façades ne sont pas conservées. Le seuil de revêtement du mortier, 1.4x0.55 m, a été détecté sur la partie sud du corridor nord-est.[304]

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : La propriété a été construite sur les ruines d'un *vicus* romain du Ie et IIe siècle.

Date de construction : L'existence de deux phases de construction du IIIe siècle et du début du IVe siècle a été notée.

Durée : Les pièces de monnaie de Galien et Constance II indiquent la continuité de la vie du IIIe siècle jusqu'à la moitié du IVe siècle.

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Les fondations : construites en pierre non taillées et en briques, en mortier de chaux ou sans , d'une épaisseur de 0.45 m.[305]

Les murs : sont construits en briques, en pierres et en mortier de chaux de couleur grisâtre, d'une épaisseur de 0.5 à 0.6 m.

Les fondations et les murs de l'abside : sont construits à base de briques et de tegulae, leur épaisseur est de 0,5 m. Une couche de nivellement en mortier hydraulique d'une épaisseur de 0,8 m a été trouvée sous les fondations de l'abside est.[306]

Les sols : Dans les salles 1, 2 et 4, le sol est de terre rougeâtre et d'une épaisseur de 3 à 5 cm, il est posé sur une couche d'argile jaune d'une épaisseur de 1,5 à 2 cm. [307]

Dans le corridor nord-est (la salle 9), le sol est en mortier de couleur grisâtre. Le revêtement de mortier est d'une épaisseur de 0,1 à 0,2 m et il est posé sur la couche de nivellement d'argile jaune. La substructure des fragments est en brique, en céramique et en argile cuite d'une épaisseur de 10 à 30 cm.[308]

[301] Dautova Ruševljan, V., 1993, 53, plan 1-2, T. I-XI
[302] Dautova Ruševljan, V., 2005, 239
[303] Brukner, O., 1995, 137
[304] Dautova Ruševljan, V., 2005, 241
[305] Dautova Ruševljan, V., 2008, 287
[306] Dautova Ruševljan, V., 2008, 289
[307] Dautova Ruševljan, V., 1999- 2000, 15
[308] Dautova Ruševljan, V., 2005, 241

Une grande quantité de carreaux rectangulaires provenant du sol est trouvée sur le site.

En salles 5 et 6 les briques du sol d'une dimension de 4.5x2.5x8.5 cm ont été trouvées in situ. Les briques sont posées sur la substructure de mortier, de briques fragmentées et de graviers atteignant une épaisseur de 10 cm.[309]

Dans la salle 8, le sol est en mortier de couleur grisâtre, d'une épaisseur de 30 cm. Sur le revêtement de mortier mentionné, les piliers d'hypocauste en briques carrées sont trouvés in situ.[310]

Toitures :

Décors : des fragments de fresques d'une épaisseur de 0.25 m2 (environ 1m2) appartenant à une construction voûtée ont été trouvés devant le seuil du corridor nord-est (la salle 9).[311] Les médaillons et les bandes verticales aux motifs floraux et géométriques[312] de couleur rouge, bleu, ocre, gris, noir et blanche ont été restitués.[313]

Les caractéristiques physiques et chimiques des pigments et du mortier qui porte la couleur ont été analysées sur 167 fragments de tailles différentes. Les particules de sable, de chaux et de poudre de marbre affectent la grande résistance du mortier, par conséquent la couche avait une épaisseur de 0.5-1 cm. En dessous de cette surface il y avait une couche de mortier grisâtre comportant des traces de briques, de pierres, de sable et de chaux, révélant ainsi des mauvaises caractéristiques mécaniques, d'une épaisseur de 3 à 5 cm. Quant à la couche de $peinture, les couleurs rouge, bleu, beige, gris, noir et blanc, étaient imposées au mortier par la technique *fresco*, à l'exception d'une petite partie de la peinture où le pigment bleu était appliqué par la technique *seco*.[314]

Équipements divers : les piliers d'hypocauste en briques carrées ont été trouvés dans la pièce qui s'étend au nord-est de la salle à abside.

Un canal d'une épaisseur de 0,26 m construit avec des briques de dimensions 0.44x0.3x0.5 m a été trouvé en salle 4. Le canal et les piliers prouvent l'existence d'un chauffage et d'un système de drainage.

6. ORGANISATION

Plan : Voir : Vol.2, Tab.2

Surface de la parcelle : les vestiges de l'édifice couvrent environ 1ha.

Surface utile couverte : ?

Communications : ?

Étage (nature de l'information et surface utile) **:** ?

Sous-sol (surface utile) : non

Nombre d'espaces couverts au sol : min.11

Portiques (nombre de galeries) : ?

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau, évacuation des eaux**,** thermes, latrines, aménagements divers : ?

8. ARTEFACTS

Outre les pièces de monnaie qui ont permis la datation de l'édifice, il faut également mentionner le matériel archéologique lié à la vie quotidienne notamment les fragments de pots, de couvercles, de bols, d'aiguilles à coudre, de lampes, d'épingles à cheveux, de fibules, de crampes etc.[315]

9. COMMENTAIRES

Dans la littérature, la structure a été nommée *villa rustica*.[316] Comme les frontières de la propriété ne sont pas déterminées et son caractère productif n'a pas été prouvé, cette catégorisation ne semble pas appropriée. Compte tenu des caractéristiques architecturales du bâtiment et de la nature des artefacts, il est possible qu'il s'agisse d'une maison de l'Antiquité tardive.

[309] Dautova Ruševljan, V., 2005, 241
[310] Dautova Ruševljan, V., 2008, 289
[311] Dautova Ruševljan, V., 2008, 288
[312] Dautova Ruševljan, V., 2008, 288
[313] Живковић, Д, 306
[314] Живковић, Д, 301-319

[315] Даутова Рушевљан, В. 2005, 239-249
[316] Dautova Ruševljan, V., 1999-2000, 15-28, Dautova Ruševljan, V., 2005, 239-249, Dautova Ruševljan, V., 2004, 171-173

Bien qu'il ne soit pas indispensable pour ce travail, il est à noter que le site de Vranj est un des rares endroits sur le territoire de la Serbie où il est possible d'étudier la continuité de l'habitat ainsi que celle de l'inhumation selon les conclusions des archéologues qui l'ont analysé.[317]

10. BIBLIOGRAPHIE

Dautova Ruševljan, V., Rezultati zaštitno sondažnih iskopavanja na lokalitetu Vranj kod Hrtkovaca u Sremu 1979. godine, Rad vojvođanskih muzeja 27, 1981, 181-201

Dautova Ruševljan, V., Sondažno zaštitna iskopavanja na lokalitetu Vranj kod Hrtkovaca u Sremu (1980-1989), Rad vojvođanskih muzeja 33, 1991, 41-62

Dautova Ruševljan, V., Zaštitno iskopavanje rimskog naselja u Hrtkovcima (1991.), Rad vojvođanskih muzeja 35, 1993, 53-70

Dautova Ruševljan, V., Vila rustika na lokalitetu Vranj u Hrtkovcima, Rad muzeja Vojvodine 41-42, 1999-2000, 15-28

Даутова Рушевљан, В., Систематско-заштитна ископавања виле рустике у Хртковцима 2004. године, *Гласник САД*, 21, Београд, 2005, 239-249

Dautova Ruševljan, V., Vila rustika u Hrtkovcima, Sistematsko zaštitna istraživanja, Zbornik Matice srpske za klasične studije 6, 2004, 171-173

Dautova Ruševljan, V., Sistematsko-zaštitna iskopavanja na lokalitetu Vranj u Hrtkovcima 2005-2006. godine, Glasnik Srpskog arheološkog društva 24, 2008, 287-312

Živković, D, restauracija i konzervacija rimske freske, Rad muzeja Vojvodine, 50, 301-319

[317] V. Dautova Ruševljan, Hrtkovci, Gomolava – kasnoanticka nekropola, *AP*, 1985, Ljubljana 1986, 145; V. Dautova Ruševljan, Sondažno-zaštitno iskopavanje rimske nekropole u Hrtkovcima, *RVM*, 34, Novi Sad 1992, 91-105

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

Fig. 5/1, Hrtkovci sur la carte de la Serbie

PLAN DES VESTIGES EXISTANTS ET

PLAN RESTITUÉ

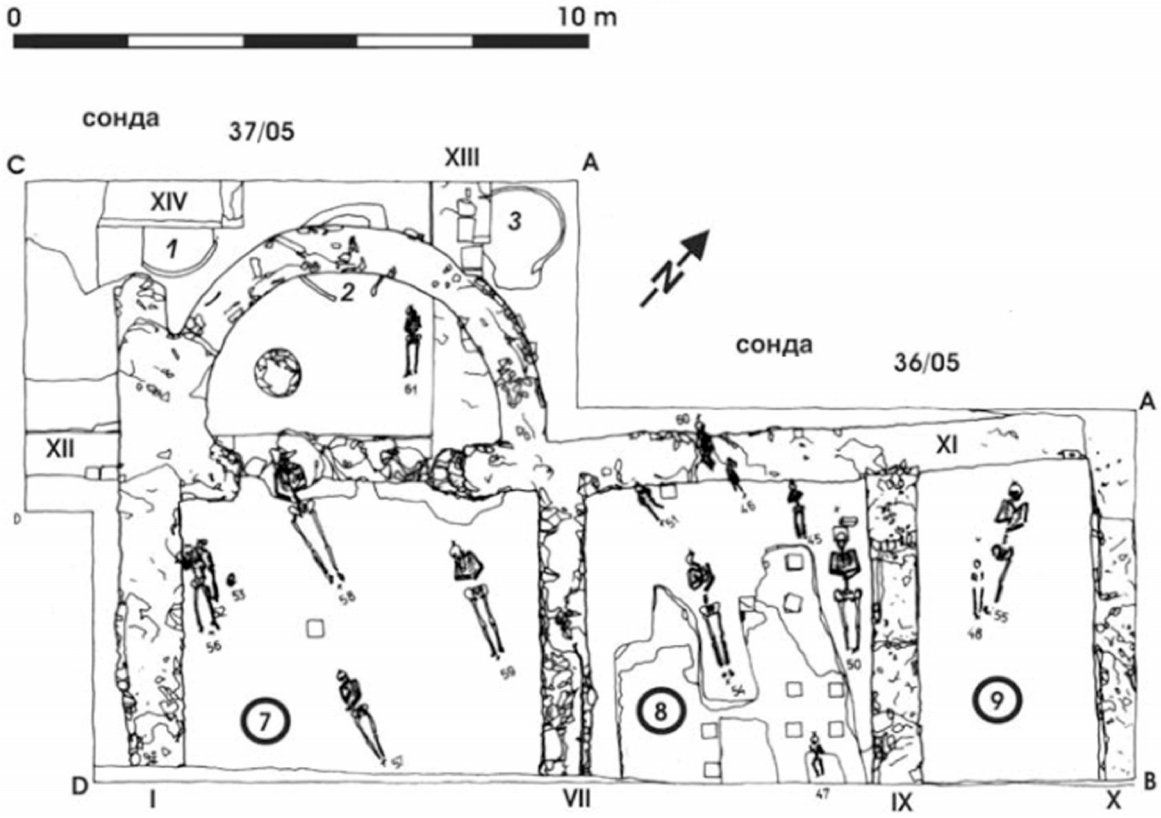

Fig. 5/2, Une partie du plan, la documentation technique de recherches 2005-2006, Даутова Рушевљан, 2008, 288

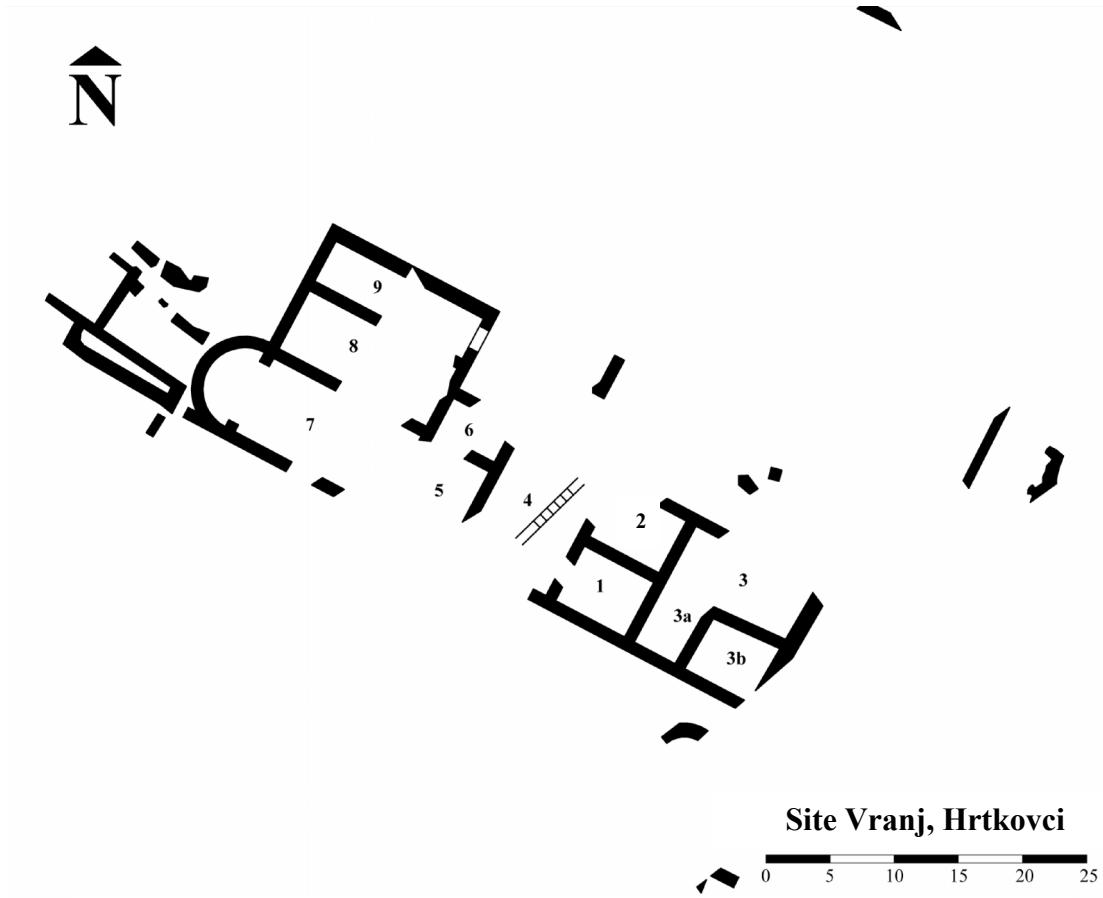

Fig. 5/3 et 5/4, Plan et plan restitué, site Vranj, Hrtkovci, A.M. d'après Даутова Рушевљан, 2008, 288

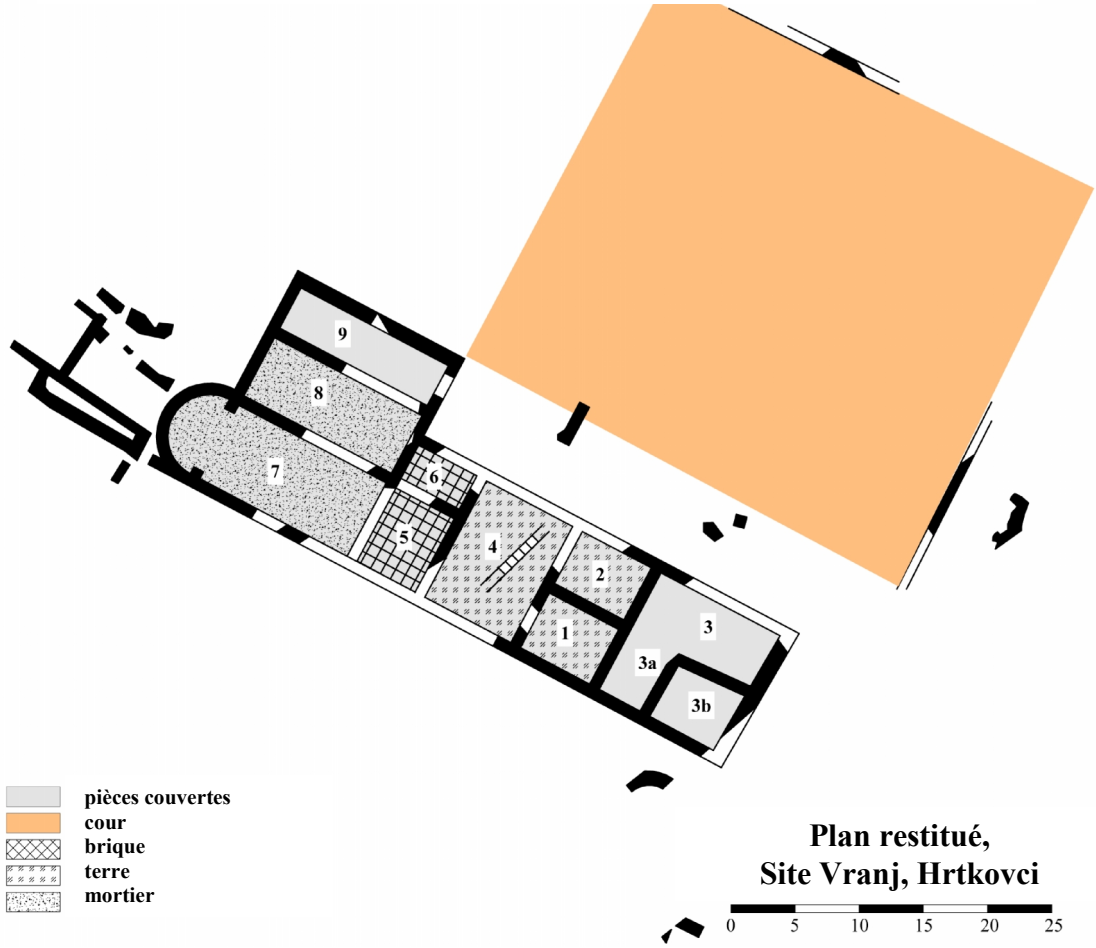
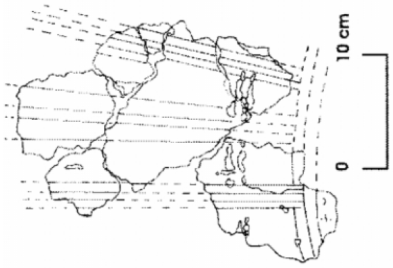

Fig.5/5, Le fragment de la fresque, Живковић, 2008,310

Fig. 5/6, La reconstruction, Живковић, 2008, 316

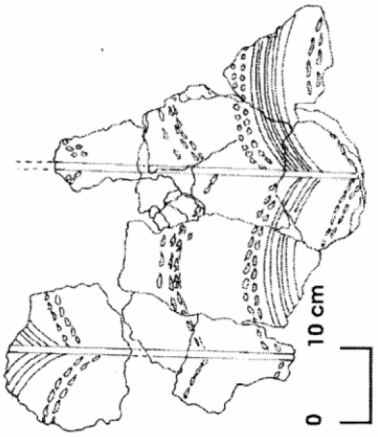

Fig. 5/7, Les fresques, В. Д. Рушевљан, 2005, 242, сл. 4

Fig.5/8, La retouche de la fresque, Живковић, 2008,316

PHOTOGRAPHIES

Fig. 5/9, Vue sur l'abside depuis le Nord-Ouest

Fig. 5/10, Sondage 10x10m réalisé en 2010, vue du Nord-Est

Fig. 5/11 u Fig. 5/12, Les fondations du bâtiment en fragments de pierre, de brique et de mortier

Fig. 5/13, Les fouilles en 2010

Fig. 5/14, Les fouilles en 2010

SITE AVLIJE, KLENJE, RÉÉGION MACVANSKI

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : La reconnaissance du terrain a été effectuée en 2005. Des sondages sont réalisés pour les fouilles de 2007 à 2011.

Responsables : Gordana Kovic, Narodni Muzej Sabac

État de conservation : Le rangées 1 et 2 en pierres de fondations sont conservées. La couche stérile est identifiée à une profondeur de 0.7 à 0.9 m.

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

À environ 3 km de Klenje, entre les champs du côté est, la route du village du côté sud et ouest et le bosquet du côté nord.

Par rapport à l'environnement antique : ?

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

À proximité : ?

Rapport avec les voies romaines : ?

Façades et entrées : ?

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : ?

Date de construction : l'édifice a été construit au IIIe siècle et a été détruit par un incendie à la fin du IVe siècle.[318]

Signes de réfection : non

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Fondations : les fondations sont peu profondes, à savoir d'une largeur de 0.6 à 0.8 et d'une hauteur de 0,45 m. Elles sont faites de pierres concassées et de cailloux avec du mortier de chaux.

Murs : ? Selon les fragments des *imbrices, tegulae*, des briques et des gros morceaux de pierres dans les décombres, il est possible que les murs aient été construits en colombages avec un remplissage en briques.[319]

Les fragments colorés du mortier des murs sont identifiés.

Sols : ?

Toitures : les fragments des *imbrices, tegulae*,

Décors : il n'y a pas de traces d'éléments décoratifs.

Équipements divers : Les fragments de verres plats (des fenêtres)**.**[320]

Les restes d'un canal d'une largeur de 0,88 m est constitué de briques et de tablettes de pierres, contenant une couche de mortier hydraulique sur le fond. Au nord du canal, une extension de la longueur d'environ 1 m remplie de suie est identifiée.[321] Il est possible que les éléments mentionnés appartiennent au système de chauffage?

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : ? Surface du site est cc2.5ha.

Surface utile couverte : cc. 22X20 м^2

Communications : ?

Étage (nature de l'information et surface utile) : probablement non

Sous-sol (surface utile) : non

Nombre d'espaces couverts au sol : min 5 pièces, dimensions de l'édifice 22x20 м^2

Portiques (nombre de galeries) :

Espaces dévolus à d'autres activités que l'habitat : ?

7. ÉQUIPEMENTS

[318] Г. Ковић, 2013, 199

[319] Г. Ковић, 2013, 196

[320] Г. Ковић, 2013,199

[321] Г. Ковић, 2013, 195

Alimentation en eau, évacuation des eaux, thermes, latrines, aménagements divers : ?

8. ARTEFACTS

Une pièce de monnaie de Constantin le Grand, les fragments de la poterie, une aiguille en bronze pour la couture, des ciseaux, un grand nombre de fragments de vaisselles domestiques de bonne qualité fait sur un treuil de terre cuite avec un glaçage, les passoires rarement décelées dans l'utilisation provinciale, les petits fragments de *terra siglata* et *mortarium.*[322]

9. COMMENTAIRES

La fonction résidentielle de l'édifice n'est pas fortement défendable. Il existe de nombreuses analogies avec les maisons de la région, mais aussi avec les *balneums* du type salle de bain avec des rangs de chambres parallèles. (*Fig. 6/6*)

Même si le ZZSK de Valjevo a proposé la restitution digitale de l'édifice (*Fig. 6/5)*, le mauvais état des vestiges ne permet pas une restitution 3D.

10. BIBLIOGRAPHIE

Ковић, Г. Резултати археолошког истраживања виле рустике у Клењу, у: ур. В. Филиповић, Д. Антоновић, *Српско археолошко друштво, XXXV Скупштина и годишњи скуп Програм, извештаји и апстракти*, Ваљево, 24-26. мај 2012, Ваљево, 2012, 35

Ковић, Г. Резултати археолошког истраживања виле рустике у Клењу у ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, Београд- Ваљево, 2013, 193-201

http://www.youtube.com/watch?v=1mNQWnMIDrU, посећен 14.03.2014

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

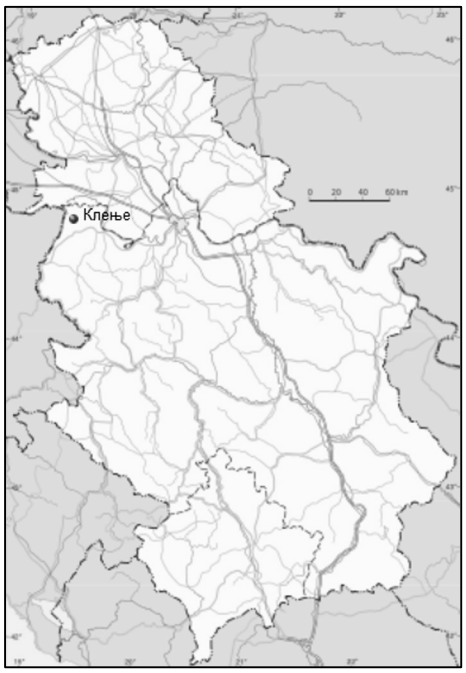

Fig. 6/1, Klenje sur la carte de la Serbie

[322] Г. Ковић, 2013, 198

PLAN DES VESTIGES EXISTANT

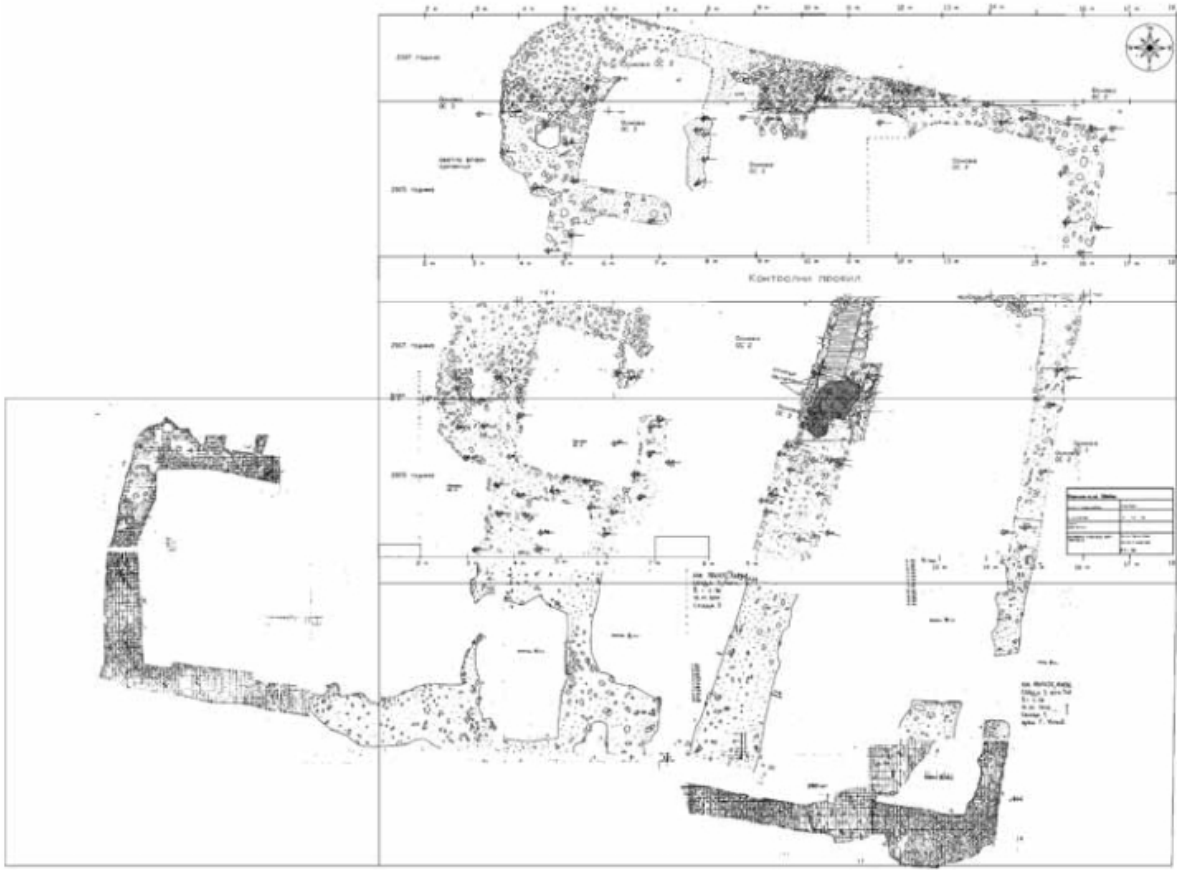

Fig. 6/2, La documentation du terrain, l'édifice a Avlije, Klenje , Г. Ковић, 2013, 197, сл.7

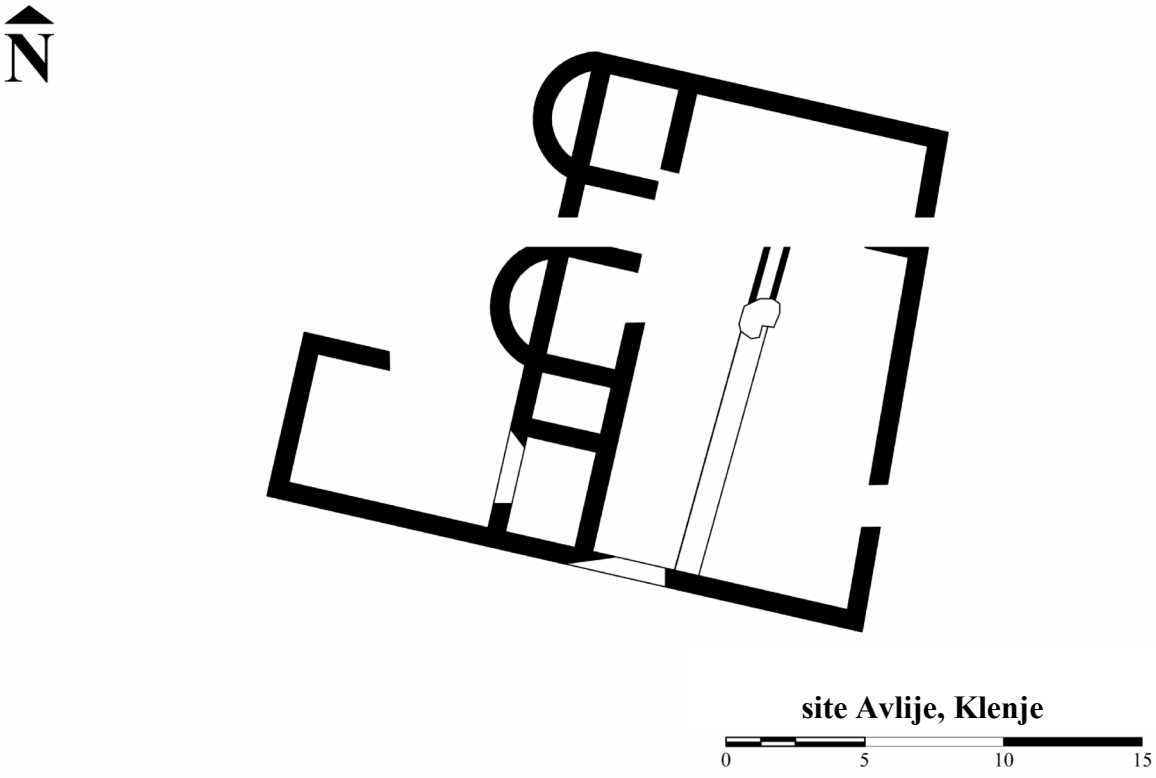

Fig. 6/3, Plan de l'édifice, site Avlije, Klenje, A. M. d'après : Г. Ковић, 2013, 197, сл.7

RESTITUTION

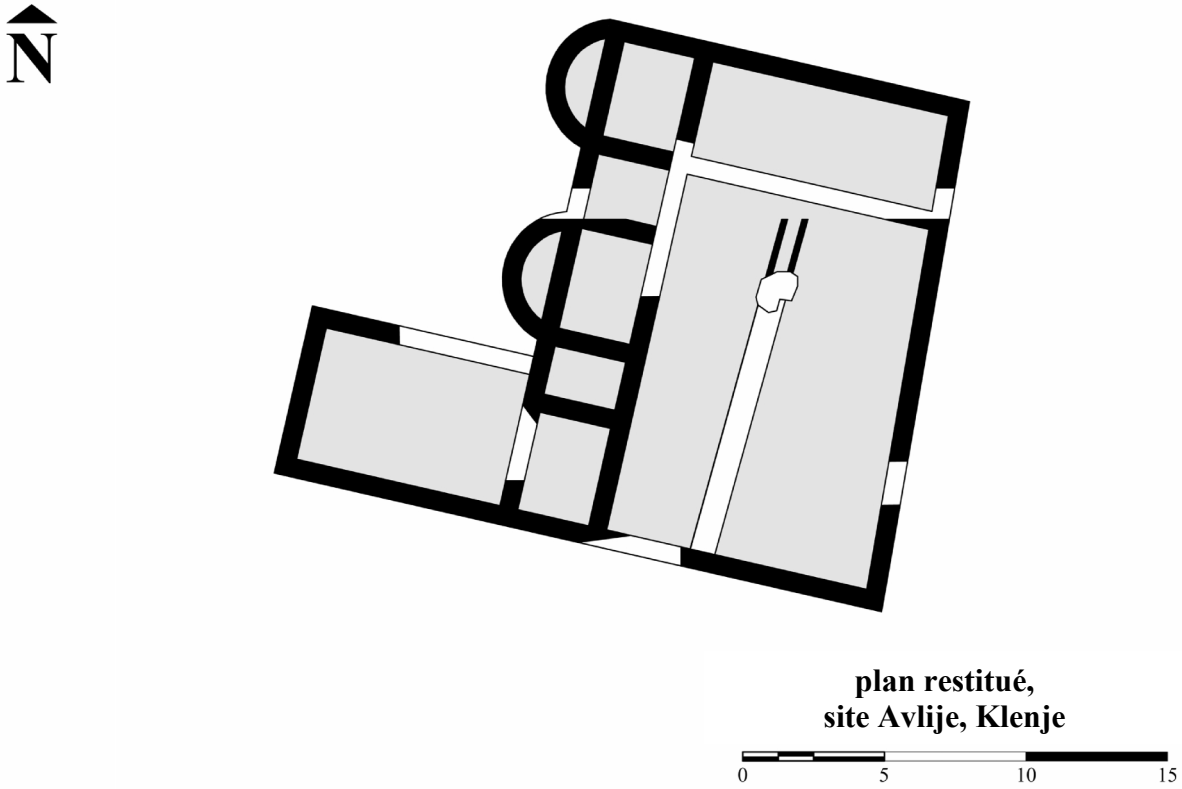

Fig. 6/4, Plan restitué de l'édifice, site Avlije, Klenje, A. M. d'après : Г. Ковић, 2013, 197, сл.7

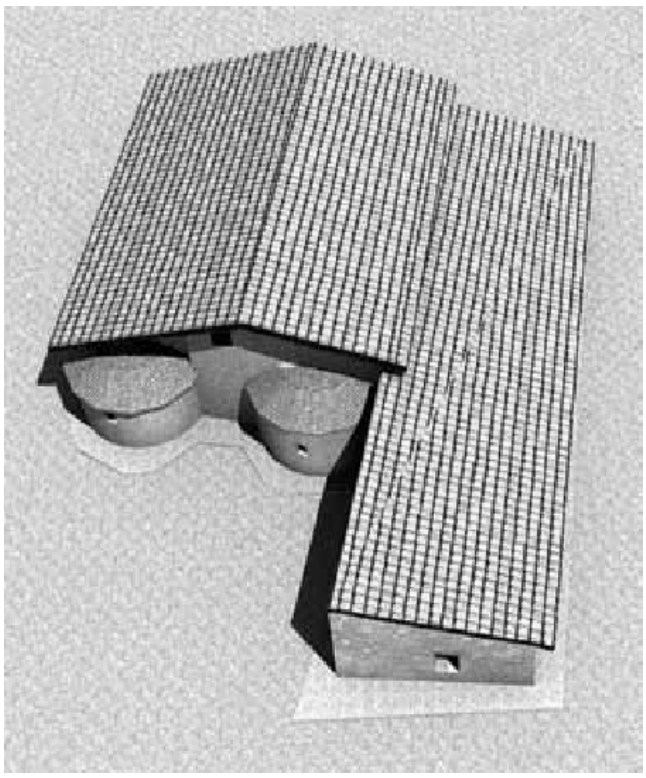

Fig. 6/5, Restitution virtuelle de l'édifice, site Avlije, Klenje, Г. Ковић, 2013, 198, сл.8

COMPARAISONS

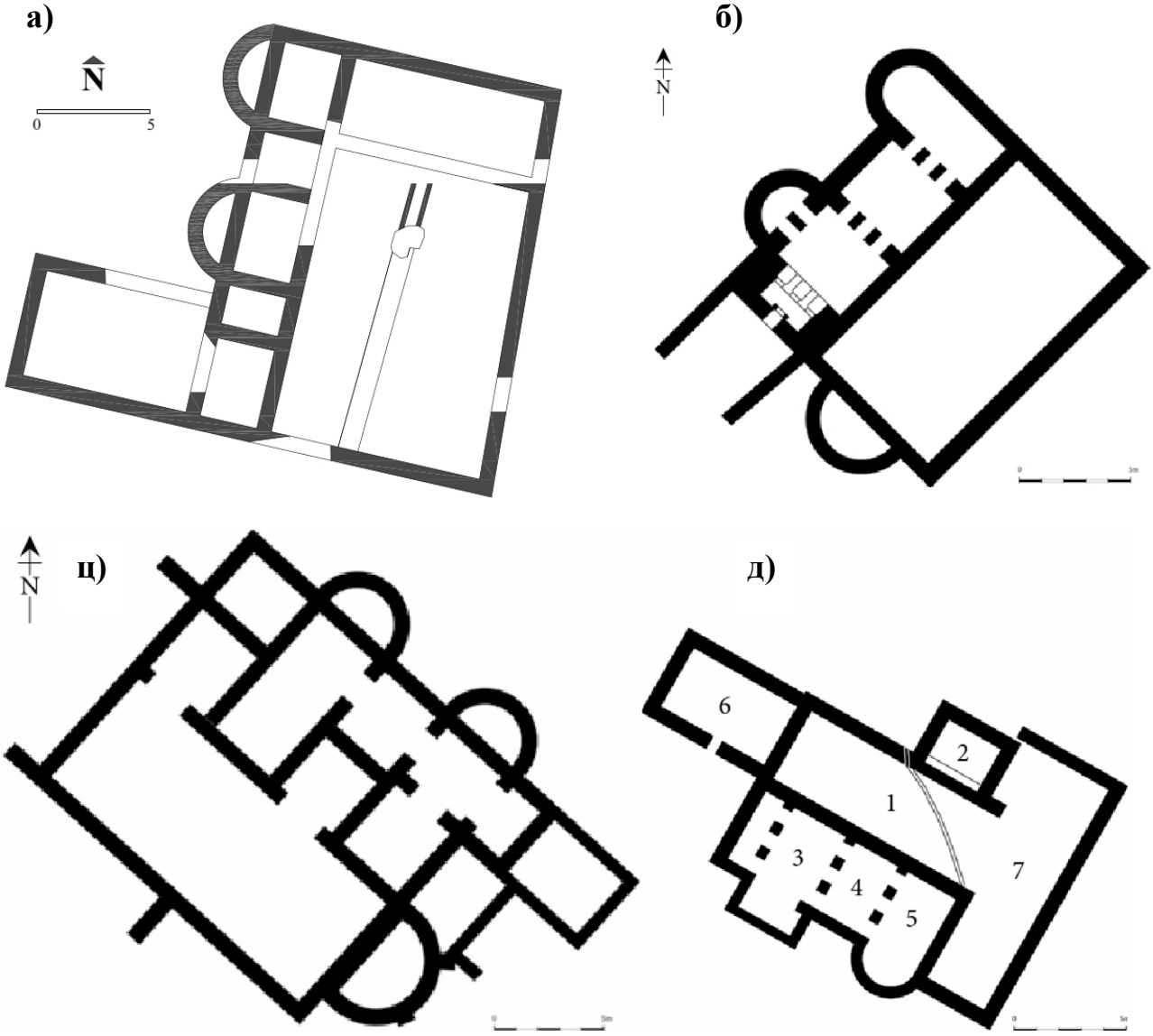

*Fig. 6/6 a, b, c, d : **a**- l' édifice du site Avlije (A. Miric d'après : Г. Ковић, 2013, 197, сл.7) comparé avec les balneums tardioantiques de : **b**-Guverovac- Pruten(Г. Јеремић, 2012, 22, сл.26, d'après : Величковић 1958: сл.3) **c**- Zujiince (Г. Јеремић, 2012, 26, сл. 31 d'après : Булатовић, Капуран 2008: сл. 2), **d**- Beljina (Г. Јеремић, 2012, 22, сл. 25 d'après : Васић 1983: план 2)*

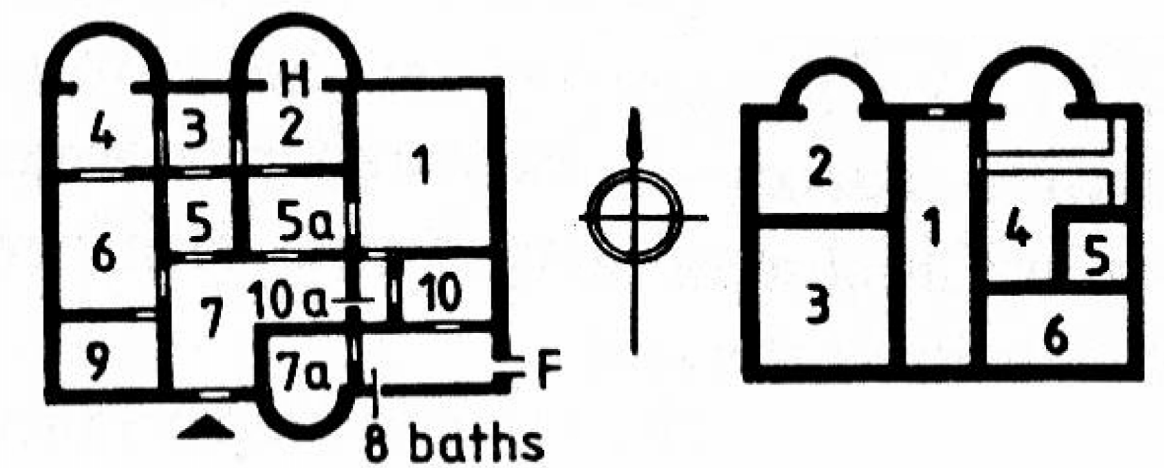

Fig. 6/7 a, b, Les villas romains, a- Apahida, b- Keszthely Fenékpuszta, J. T. Smith, 2006, 207, fig 59

PHOTOGRAPHIES

Fig. 6/7-10, Les photographies des recherches, téléchargé de : http://www.youtube.com/watch?v=1mNQWnMIDrU, 14.03.2014

NA KAMENJU, VIMINACIUM, STARI KOSTOLAC, POZAREVAC, RÉGION DE BRANICEVO

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : les recherches préventives du site Na kamenju ont commencé en 2002. L'édifice (dit *villa rustica,* voir comm.1) a été étudié d'août jusqu'à décembre 2007.[323] Les recherches géophysiques ont précédé des fouilles archéologiques.[324]

Responsables : Saša Redžić, AI Beograd

État de conservation : mauvais. Les vestiges se trouvaient sur le chantier de l'extension minière. Afin d'éviter la destruction totale il était nécessaire de les disloquer.

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Viminacium est un site archéologique près du village de Kostolac, à 12 km de la ville de Pozarevac, sur la rive droite de la rivière la Mlava, et à sa confluence avec le Danube. Le site de Na kamenju appartient au vaste territoire de Viminacium.

Par rapport aux points remarquables : Sur la même localité, sept édifices identifiés comme un complexe religieux, ont été découverts. Les murs de l'édifice 1, le plus proche de la maison et datant de la même époque, ont été construits de la même façon et sont partiellement conservés.[325]

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

Rapport avec les voies romaines : L'édifice est situé à 3 m de la voie antique

Façades et entrées : il est probable que l'entrée du bâtiment est dans la pièce 2.

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs :

Date de construction : Sur la base des pièces de monnaie trouvées, le bâtiment est daté du IV siècle, entre l'an 330 et 360. L'édifice est construit en deux phases de ce fait la datation précise n'existe pas.

Signes de réfection : deux phases (voir 5.) de construction ont été constatées. Il semble que l'annexe sud ouest ait été rajoutée au noyau comprenant quatre pièces.

Durée : ?

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Fondations de la première phase, les pièces 2-5 sont construites avec de l'ardoise locale verte, de l'ardoise locale rouge et du mortier, leur largeur est de 0,6 m. Les fondations sont conservées à la hauteur de 0,6 à 1 m. Les fondations de la première phase, pièces 2-5, ont une profondeur d'environ 1,3 m et sont plus profondes que les fondations des pièces construites lors de la deuxième phase.[326]

Fondations de la deuxième phase, les pièces 1, 6, 7 et 8, sont construites avec de l'ardoise locale verte, avec de l'ardoise locale rouge et de fragments de briques. La largeur varie de 0,65 à 0,7 m.[327] Les fondations de la deuxième phase, les espaces 1, 6 et 8, ont une profondeur de 1 m. Les fondations des cloisons sont moins profondes que les autres.[328]

Murs : ne sont pas conservés, excepté le mur au sud-est de la pièce 1. Une rangée de pierres liées au mortier de grès est probablement la seule partie hors-sol préservée.[329]

Sols : Une couche de gravier et de petites pierres dans les pièces 3, 4, 5.

Toitures : les fragments des *tegulae* et les clous de la structure du toit en bois sont trouvés.[330]

[323] Jovičić, 2011, 40-41
[324] Golubović, Korać, 2008, 34
[325] Golubović, Korać, 2008, 36
[326] Jovičić, 2011, 40-41
[327] Jovičić, 2011, 40-41
[328] Golubović, Korać, 2008, 34
[329] Jovičić, 2011, 40-41
[330] Jovičić, 2011, 41

Décors : les fragments de marbre de plaquage mural sont trouvés à l'intérieur et autour de la pièce 7.[331]

Équipements divers : -

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : ? L'édifice a une dimension de 22.3x20.6m,[332] donc de 288 m2 sans le portique et 350 m2 avec.

Surface utile couverte : 350 m2

Communications : ?

Étage (nature de l'information et surface utile) : ?

Sous-sol (surface utile) : non

Nombre d'espaces couverts: min.8 pièces

Portiques (nombre de galeries) : un portique de 1,8 m de largeur, Aprox. 71m2, quatre socles de piliers d'une hauteur de 0,3 à 0,5 m.

Espaces dévolus à d'autres activités que l'habitat : pièce 1 Fonderie?

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau, évacuation des eaux**,** thermes, latrines, aménagements divers : ?

8. ARTEFACTS

9. COMMENTAIRES

Comm.1 : Les modestes résultats des fouilles ne fournissent aucune preuve d'activités productives dans l'édifice ou à proximité. Dans le voisinage immédiat de l'édifice, les vestiges d'un complexe religieux ont été découverts. Ils dateraient, d'après la méthode de construction et les artefacts trouvés, de la même époque que la prétendue villa. Nous pouvons envisager la possibilité que le bâtiment a été utilisé pour le logement des dignitaires religieux.

10. BIBLIOGRAPHIE

Golubović, S., Korać, M., The Recent Discoverz of a Temple Complex in Viminacium, Bollettino di archeologia on line, Vol. speciale, 2008, 33-36

Jovičić, M., Vile rustike na teritoriji Viminacijuma, Master rad, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, oktobar 2011, neobjavljen tekst

[331] Jovičić, 2011, 41
[332] Jovičić, 2011, 40

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

Fig. 7/1, Stari Kostolac sur la carte de la Serbie

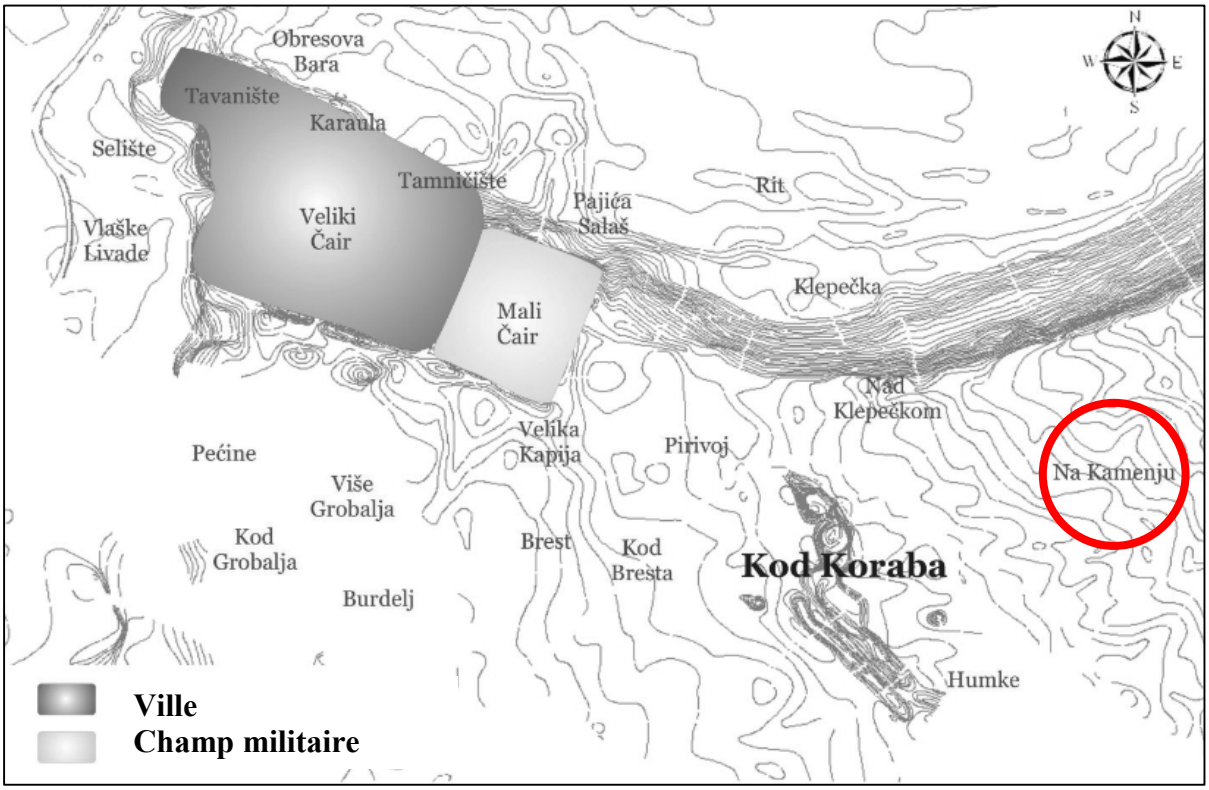

Fig. 7/2, Site Na Kamenju sur la carte de Viminacium, I. Bogdanović, 2010, 83–110, Prilog1

PLAN DES VESTIGES EXISTANTS

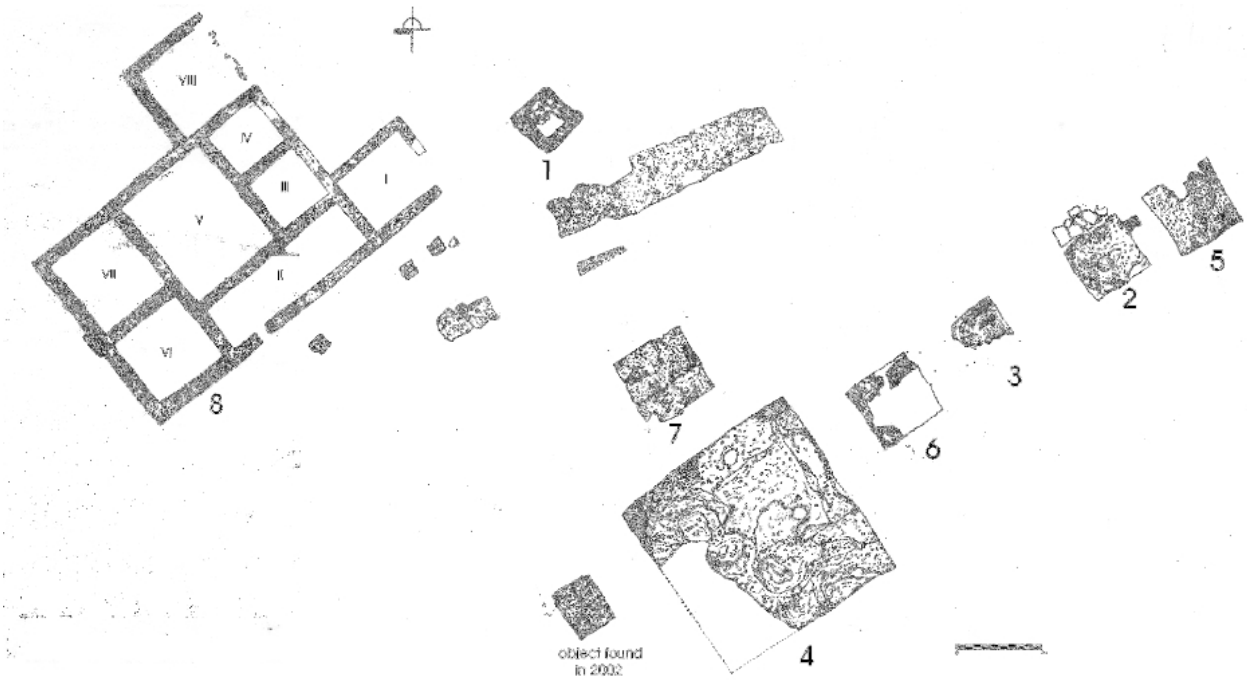

Fig. 7/3, Situation après les fouilles 2002-2007, Голубовић, Кораћ, 2008, 34

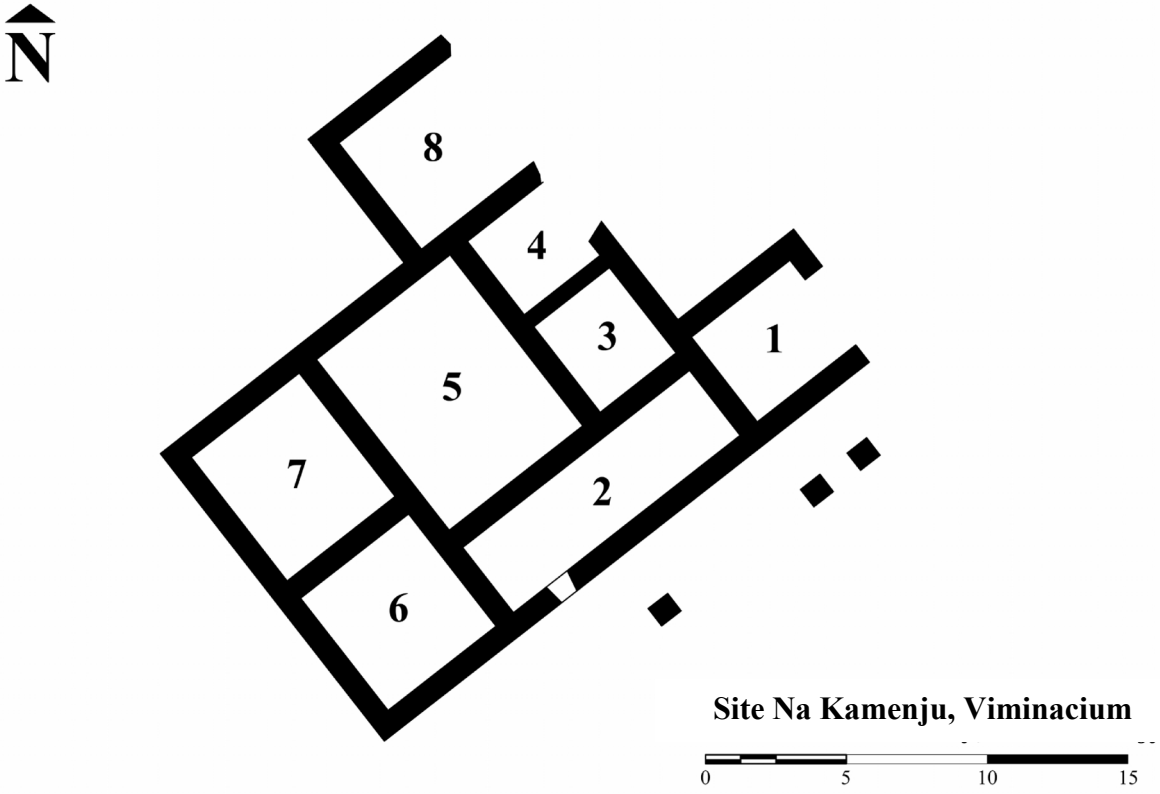

Fig. 7/4 Plan de l'édifice, site Na Kamenju, A. M. d'après Голубовић, Кораћ, 2008, 34

PLAN RESTITUÉ ET PHOTOGRAPHIES

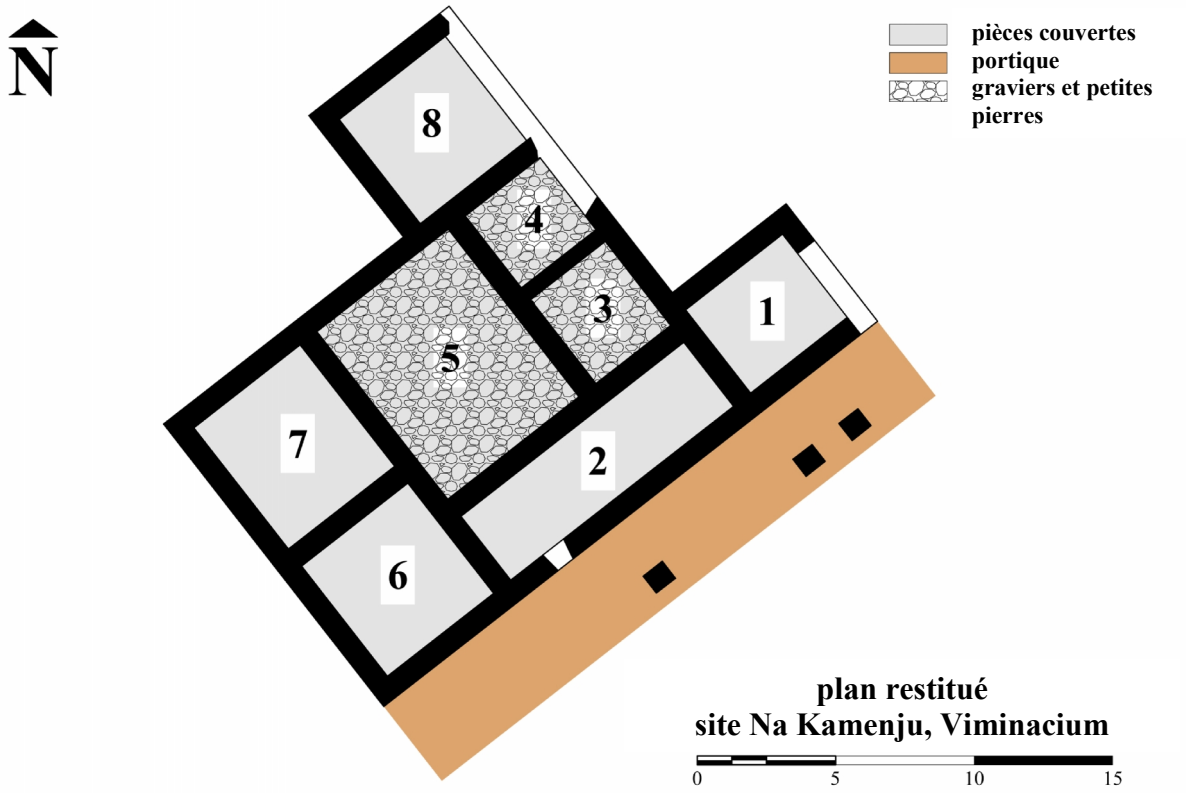

Fig. 7/5, Plan restitué de l'édifice, site Na Kamenju, A. M. d'après Голубовић, Корać, 2008, 34

Fig. 7/6, Photo de l'Ouest, Голубовић, Корać, 2008, 34

NAD KLEPECKOM, VIMINACIUM, STARI KOSTOLAC, POZAREVAC, RÉGION DE BRANICEVO

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : En 1886, Kanic, écrivain de voyage autrichien, a vu et noté les traces de fondation sur le site. Les recherches du site de Nad Klepečkom ont débuté en 2004 par la reconnaissance photographique aérienne et les recherches géophysiques. Les fouilles ont débuté en 2008. Les vestiges des édifices ont été étudiés de mai à juillet 2010.[333]

Responsables : Miomir Korac, AI Beograd

État de conservation : mauvais

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Viminacium est le site archéologique près du village de Kostolac, à 12 km de la ville de Pozarevac, sur la rive droite de la rivière la Mlava, à sa confluence avec le Danube. Le site de Nad Klepeckom s'étend au sud-ouest et nord-est sur une longueur de 2 km. C'est une plaine qui fait la frontière au nord-ouest de Stig et qui se prolonge vers Kostolac, dans les villages de Stari Kostolac et Kličevac.[334]

Par rapport aux points remarquables : L'édifice est situé à 2300 m au nord-est du camp militaire.[335]

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

Rapport avec les voies romaines : L'édifice est situé à environ 90 m au nord de la voie romaine, il s'agirait probablement de la voie Lederata- Viminiacium.[336]

Façades et entrées : non

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs :

Date de construction : Selon l'analyse des artefacts, l'édifice daterait de la première moitié au milieu du IIe siècle[337] (voir comm.1). Une couche de suie a été trouvée juste au-dessus du niveau de sol, il est donc possible que le bâtiment ait été brûlé.[338]

Durée : ?

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Murs : ont été faits en pierres de "zelenac" (ardoise verte locale), et en mortier de chaux, avec 60 à 65 m d'épaisseur. Le niveau bas des murs a été localisé à une profondeur de 1,7 m. La zone basse des murs et les sols sont préservés dans certains endroits en négatif. Une grande quantité de briques a été trouvée dans la couche de débris.

Sols :

Les sols des pièces allant de 1 à 4, détectés à une profondeur approximative de 1 m, était d'une épaisseur de 0.35 à 0.4m. La couche supérieure, qui portait les piliers d'hypocauste était faite en mortier hydrostatique d'une épaisseur de 10 à 15cm. Cette dernière était posée sur la substructure d'ardoise verte liée avec du mortier de chaux et d'une épaisseur de 20 à 25cm. Une grande quantité de briques rectangulaires de sol ainsi que des tesselae de terre cuite ont été trouvés dans les décombres.

Les 35 piliers d'hypocauste ont été découverts dans la pièce 1. La distance entre eux était de 25 à 30cm.

Les 4 piliers d'hypocauste construits en briques d'une dimension de 18x18x7 cm, posés sur une brique de 30x30x7 cm, ont été découverts dans le pièce 2. Dans la partie nord de la pièce un canal d'hypocauste, d'une longueur de 2 m et d'une largeur de 1.8 m, a été retrouvée. Les parois du canal, ainsi que le fond de canal était de 0,6 m de largeur.

Les traces de *praefurnium* existent dans la pièce 5. Depuis le *praefurnium*, l'aire chaud

[333] Jovicic, 2011, 44
[334] Jovicic, 2011, 44
[335] Jovicic, 2011, 44
[336] Jovicic, 2011, 44
[337] Jovicic, 2011, 51
[338] Jovicic, 2011, 45

était distribué par le canal vers les pièces 1, 2, 3, 4.

Le sol de la pièce 9 était d'une épaisseur de 42 cm. Les briques de dallage d'une épaisseur de 5cm étaient posées en *opus spicatum*, sur la substructure du mortier hydrostatique avec le sable de petite granulation, de 2 cm. Au dessous de cette couche il y avait du mortier hydrostatique contenant du sable de plus grosse granulation de 5 cm, ainsi que la dernière couche du mortier à la chaux et en ardoise locale verte de 30cm d'épaisseur. La pièce 9 a été construite plus tard et ses murs ont été conservés en négatif.[339]

Toitures : les fragments de tuile

Décors : -

Équipements divers : -

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle :? L'édifice a 23.4x17 m.[340]

Surface utile couverte : min 172 m2

Communications : Hall 5.3x1.8 est la porte (?) entre les pièces 8 et 9

Étage (nature de l'information et surface utile) : ?

Sous-sol (surface utile) : non

Nombre d'espaces couverts au sol : min.10

Portiques (nombre de galeries) : non

Cour : la pièce 7

Espaces dévolus à d'autres activités que l'habitat : probablement les espaces 10, 11, 12, surface 36,72 m2

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau : ?

Évacuation des eaux : Le conduit de canalisation, avec une pente de 4% du sud au nord, évacuait l'eau de l''espace 9 vers l'espace 8 à travers l'atrium. Le canal a été construit en pierre „zelenac" et en mortier, les dimensions sont de 0,95 cm de largeur et de 60 cm de profondeur. Le mur est du canal avait une épaisseur de 0,2 m et le mur ouest du canal avait une épaisseur de 0,3 m, le fond du canal était à 0.45 m. Les deux murs du canal étaient revêtus, dans la zone inférieure, de mortier hydraulique, ce qui prouve que le canal avait pour fonction d'évacuer l'eau. Le fond était aplati, fait de pierres et de mortier. Le couvercle du canal, d'une largeur de 0,7 m et d'une hauteur de 0,15 à 0.20m, était construit avec de gros morceaux de pierres et du mortier.[341]

Thermes : ?

Latrines : ?

Aménagements divers : *praefurnium* dans la pièce 5

8. ARTEFACTS

9. COMMENTAIRE ET COMPLÉMENTS ÉVENTUELS

Selon les artefacts trouvés, cet édifice daterait de la première moitié du IIe siècle jusqu'à la deuxième moitié du IIe siècle.[342] Bien que l'édifice ne date pas de la période de l'Antiquité tardive, ce dernier est inclus dans cette période car il est l'un des rares bâtiments provenant d'une période plus ancienne.

10. BIBLIOGRAPHIE

Jovičić, M., Vile rustike na teritoriji Viminacijuma, Master rad, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, oktobar 2011, neobjavljen tekst

N. Mrđić, M. Jovičić, Istraživanje antičkog naselja na lokalitetu Nad Klepečkom u 2011. godini, *Arheologija u Srbiji: projekti Arheloskog instituta u 2011. godini*, Beograd, 2012, 50 – 53

[339] Jovicic, 2011, 44-49
[340] Jovicic, 2011, 34
[341] Jovicic, 2011, 48
[342] М. Јовичић, 2011, 51

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

PLAN DES VESTIGES EXISTANTS

Fig. 8/1, Stari Kostolac sur la carte de la Serbie

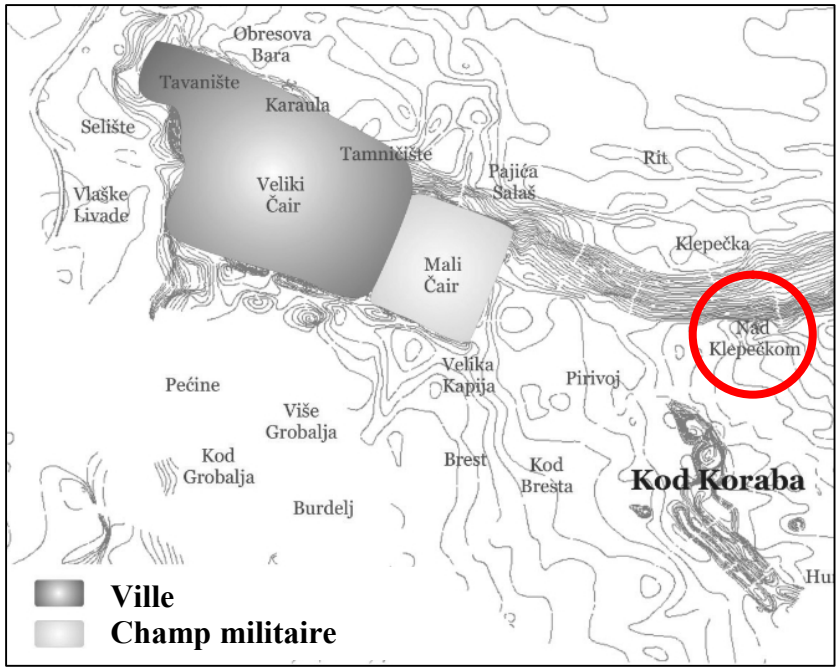

Fig. 8/2, Site de Nad Klepeckom sur la carte de Viminacium, I. Bogdanović, 2010, 83–110, Prilog1

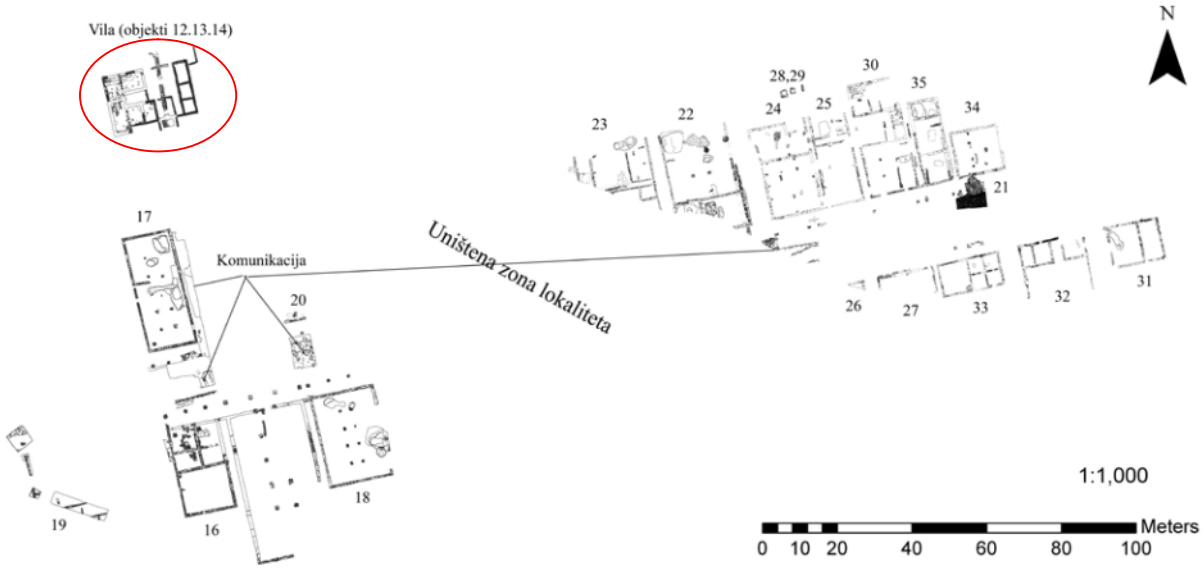

Fig. 8/2b, Le Site de Nad Klepeckom, Mrdjic, Jovicic, 2012, 53, sl.2

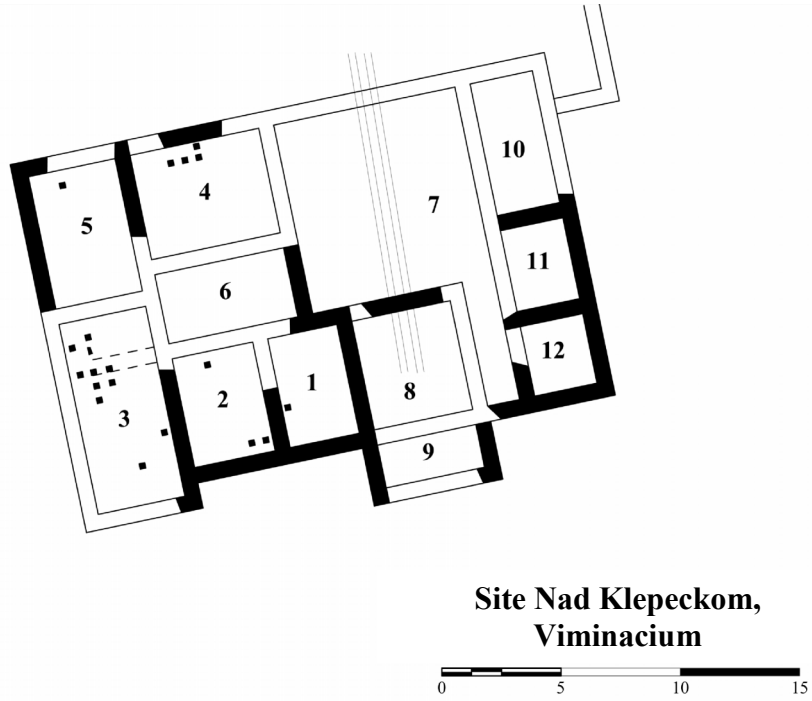

Fig. 8/3, Plan de l'édifice, site de Nad Klepeckom, A. M. d'après M. Јовичић, 2011, 44

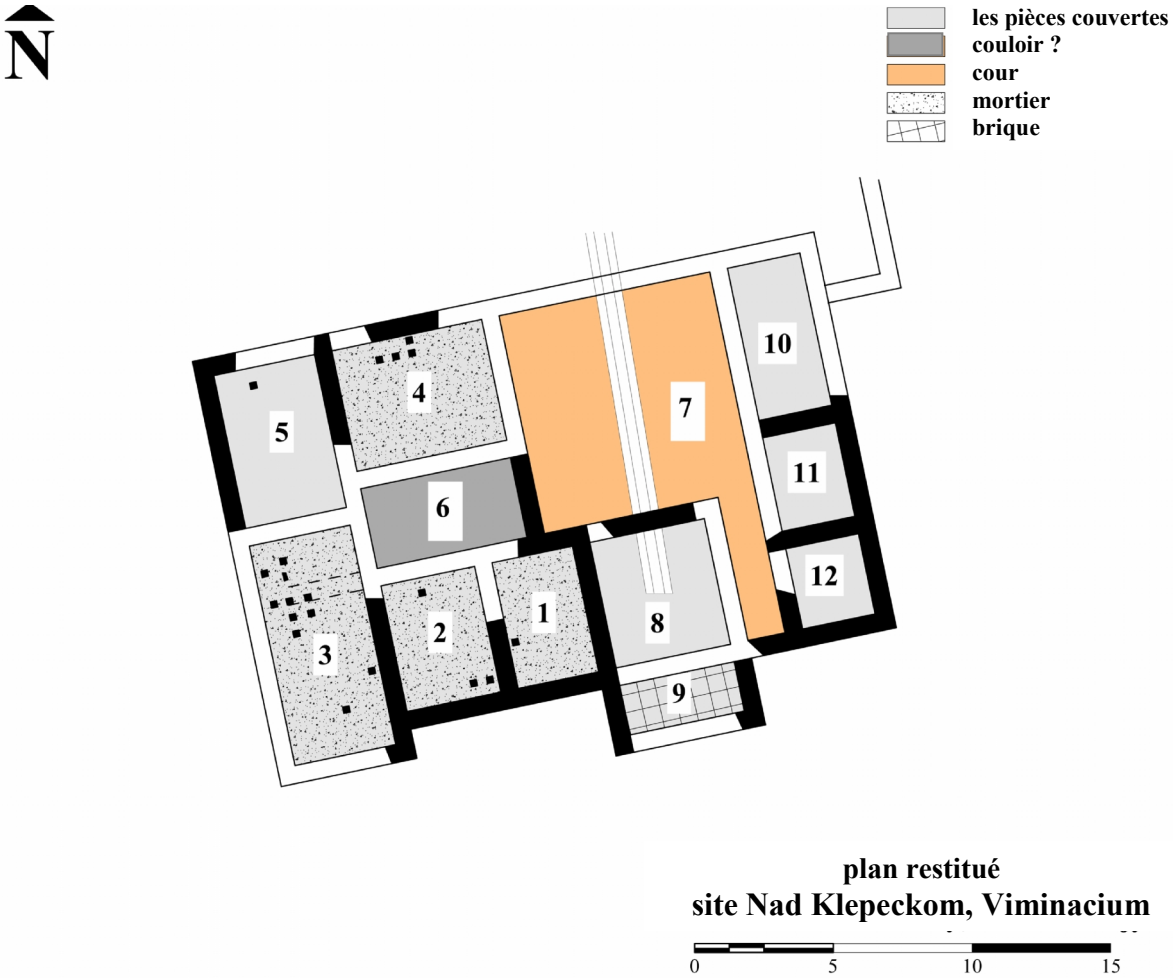

Fig. 8/4, Plan restitué de l'édifice, site de Nad Klepeckom, A. M. d'après M. Јовичић, 2011, 44

LIVADE KOD CUPRIJE, VIMINACIUM, STARI KOSTOLAC, POZAREVAC, RÉGION DE BRANICEVO

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : Avril et mai 1983, les fouilles de sauvetage suite à la construction de la Centrale Électrique de Kostolac B.[343]

Responsables : Miomir Korac, AI Beograd

État de conservation : les vestiges sont partiellement détruits pendant l'aplanissement du terrain en 1982.

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Viminacium est le site archéologique près du village de Kostolac, à 12 km de la ville de Pozarevac, sur la rive droite de la rivière la Mlava et à sa confluence avec le Danube. Le site de Livade kod cuprije appartient au territoire de Viminacium.

Par rapport aux points remarquables : Le site de Livade kod cuprije se trouve entre le Viminacium et la Mlava. Autour de l'édifice, plusieurs tombes avec inhumations et deux églises paléochrétiennes ont été découvertes., ainsi que quatre fours de cuisson pour la poterie. L'un des quatre fours, un four circulaire avec un support central, a été trouvé dans le mur de l'édifice.[344] L'édifice sera construit après l'abandon des fours.[345]

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

Rapport avec les voies romaines :

Façades et entrées :

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : La zone dans laquelle est située l'édifice a été habitée au cours de la préhistoire.

Date de construction : L'édifice peut dater de la seconde moitié, voire jusqu'à la fin du IVe siècle.

Signes de réfection :

Durée : ?

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

La base de la fondation : construite de morceaux de briques et de pierres „zelenac" (ardoise locale verte) concassée. Les fragments de briques à *opus spicatum* font la substructure de la couche de pierres „zelenac". Le liant pour la paroi en pierre est du mortier de chaux.

Murs : épaisseur d'environ 60 cm. La paroi la mieux conservée est celle qui ferme les chambres 2 et 4 sur le côté nord, d'une hauteur de 40 à 60 cm.

Le mur d'abside : est constitué de petits morceaux de briques cassées et de pierres „zelenac". Sur une tranchée des fondations creusées, une rangée de morceaux de briques sans mortier a été posée. Les morceaux de briques étaient posés avec une certaine inclinaison.[346]

Sols : ?

Toitures : ?

Décors : Mise à part les modestes fragments du coffrage des murs en marbre et les fragments des revêtements des murs en mortier, il n'y a pas de preuves de décoration.

Équipements divers : -

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : ? L'édifice a 21x16.30 м.[347]

Surface utile couverte : 172 m2

Communications : ?

[343] Raičković, Redžić, 2006, 81
[344] Raičković, Redžić, 2006, 81
[345] Jovicic, 2011, 33
[346] Jovicic, 2011, 34
[347] Jovicic, 2011, 34

Étage (nature de l'information et surface utile) : ?

Sous-sol (surface utile) : non

Nombre d'espaces couverts au sol : min.8

Portiques (nombre de galeries) : non

Court : marqué par le No 9 sur le plan, 49m2

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau, évacuation des eaux**,** thermes, latrines, aménagements divers : ?

8. ARTEFACTS

À l''intérieur de la maison de nombreux objets utilisés dans la vie quotidienne ont été trouvés: des haches en fer, une boucle de ceinture en bronze, neuf pièces de bronze, une fibule en bronze, une aiguille à coudre en bronze, un miroir en plomb. Des fragments de poterie trouvés dans le bâtiment appartiennent au répertoire du IVe siècle

9. COMMENTAIRES

D'après M. Јовичић, ce bâtiment aurait pu appartenir à une propriété petite ou moyenne où le propriétaire était un vétéran ou un paysan libre. [348]Concernant le fait qu'il n'y ait pas de traces épigraphiques, une conclusion a été faite selon sa propre logique, grâce à la base des analogies avec les propriétés qui se trouvent partout en Pannonie. Donc, lorsque l'état des recherches et de l'environnement de la maison est médiocre, nous ne pouvons pas prouver l'existence d'une ferme de production à laquelle la maison appartenait.

10. BIBLIOGRAPHIE

Raičković, A., Redžić, S, Keramičke i opekarske peći Viminacijuma- Lokalitet „Pećine“ i „Livade kod Ćuprije“, Arheologija i prirodne nauke, 1, 2006, 81-90

Jovičić, M., Vile rustike na teritoriji Viminacijuma, Master rad, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, oktobar 2011, neobjavljen tekst

M. Jovičić, S. Redžić, Late Roman villa on the site Livade kod ćuprije – a contribution to the study of villae rusticae in the vicinity of Viminacium, Arheologija i prirodne nauke 7/2011, Beograd 2012, 369-386.

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

Fig. 9/1, Stari Kostolac sur la carte de la Serbie

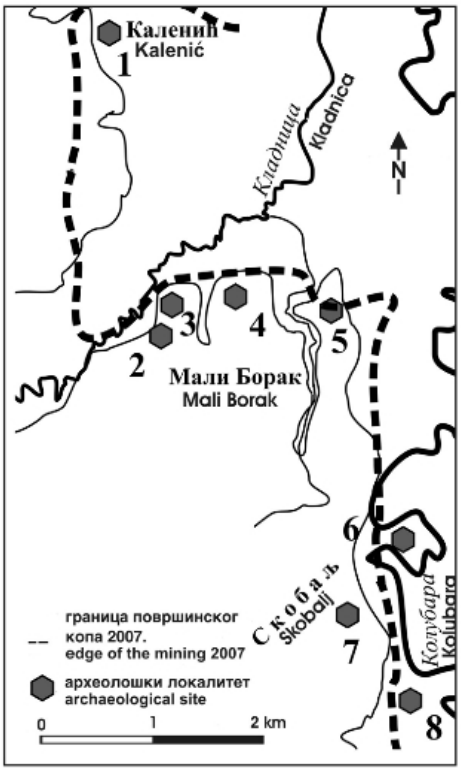

Fig. 9/2, Kolubara,
M. Blagojević, R. Arsić, 2008, 212, сл. 1

[348] M. Jovičić, S. Redžić, 2012, 383

PLAN DES VESTIGES EXISTANTS

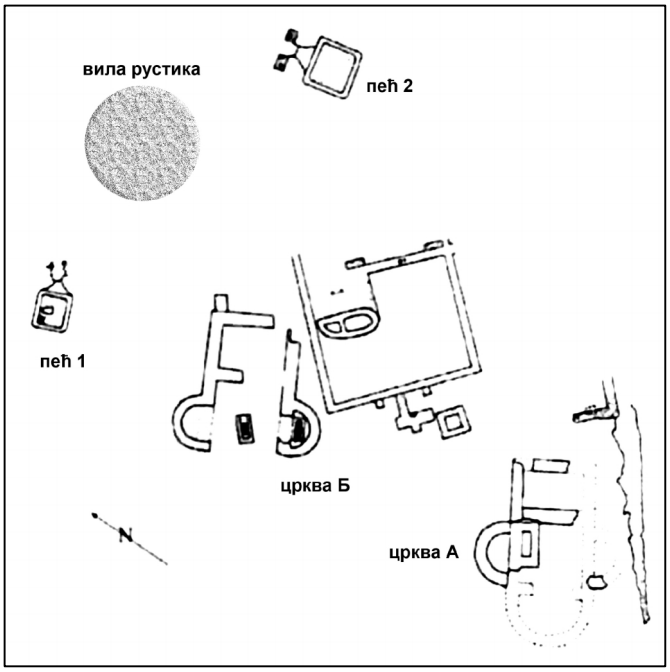

Fig. 9/3, Site de Livade kod Cuprije, la position des édifices découverts, M. Јовичић, 2011, 35

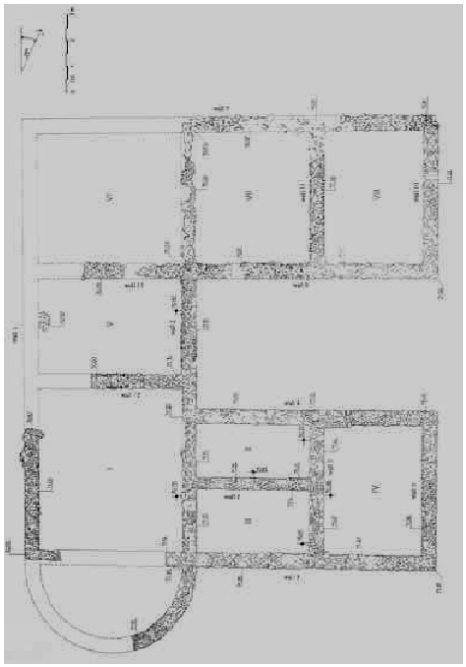

Fig. 9/4, La documentation du terrain, M. Jovičić, 2011, 375, Fig.3

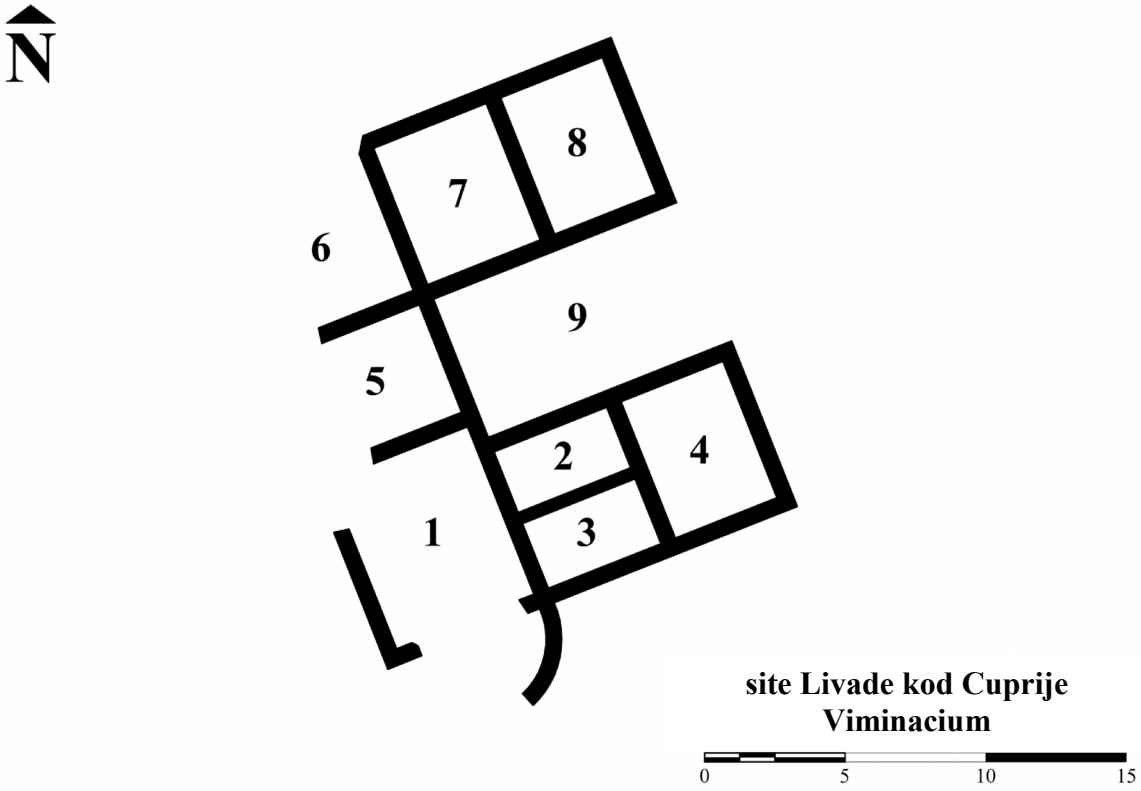

Fig. 9/5, Plan de l'édifice, site de Livade kod Cuprije, A. M. d'après : Јовичић, 2011, 35

PLAN RESTITUÉ

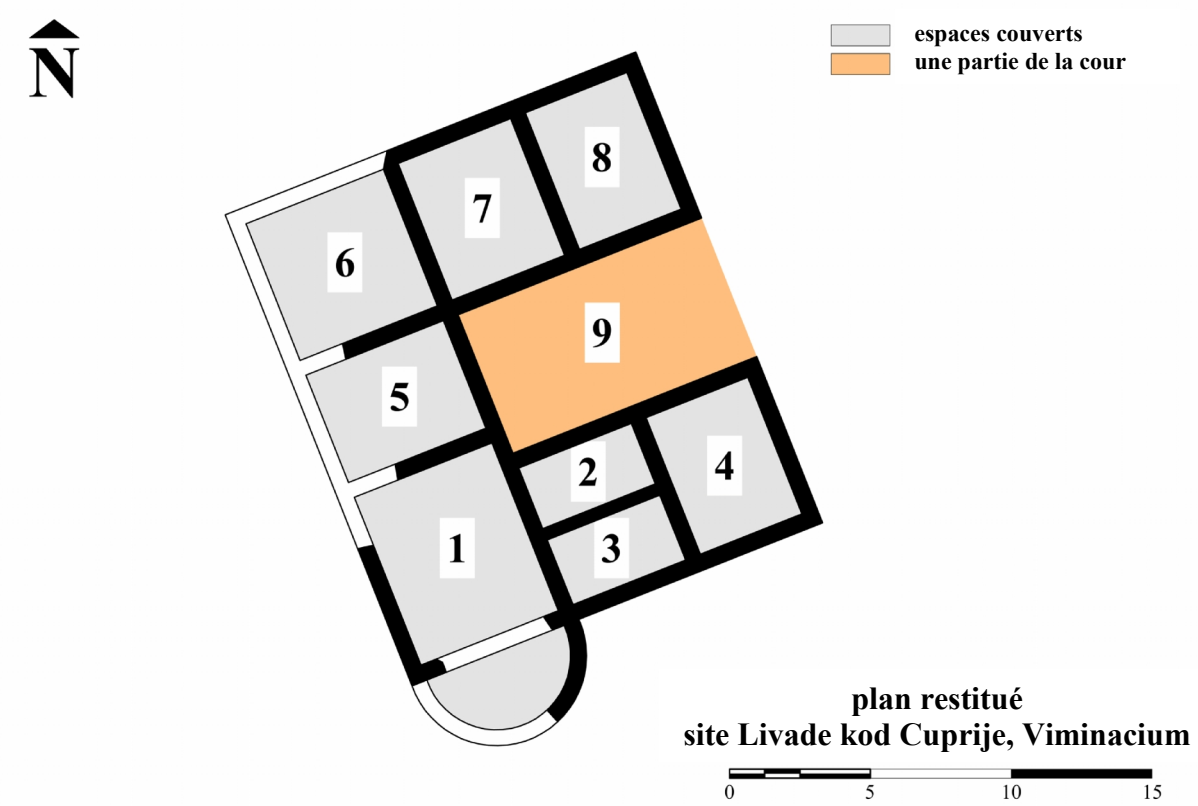

Fig. 9/6, Plan restitué, site de Livade kod Cuprije, Viminacium, A. M. d'après : M. Jovičić, 2011, 375, Fig.3

COMPARAISON

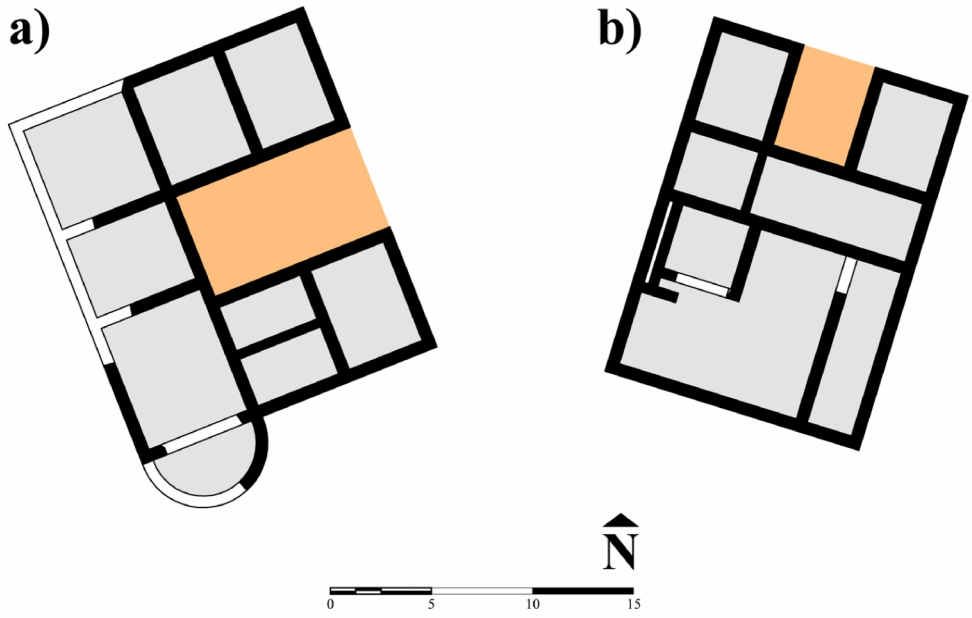

Fig. 9/7, a) site de Livade kod Cuprije, Viminacium, b) site Rit, Viminacium, A. Miric

SITE RIT, VIMINACIUM, STARI KOSTOLAC, POZAREVAC, RÉGION DE BRANICEVO

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : Les fouilles archéologiques préventives ont été effectuées de juin à août 2012

Responsables : Miomir Korac, AI Beograd

État de conservation : mauvais

Fiabilité des sources : sûre, l'état de publication n'est pas complet, il existe uniquement un court pré-rapport de fouilles.

2. SITUATION

Viminacium est le site archéologique près du village de Kostolac, à 12 km de la ville de Pozarevac, sur la rive droite de la rivière la Mlava, et à sa confluence avec le Danube. Le site Rit se trouve au nord et au nord-est du camp de la légion.

Par rapport aux points remarquables : Le bâtiment est situé à environ 560 m au nord du camp de la légion.

3. ENVIRONNEMENT IMMEDIAT

Rapport avec les voies romaines : ?

Façades et entrées : non

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs :

Date de construction : première moitié de IIIe siècle.

5. ARCHITECTURE ET TECHIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Fondations et murs : Pour la construction des fondations et des murs en ardoises, briques et du mortier ont été utilisés. Les cloisons ont été construites en pierres posées en sec.

Sols : ?

Toitures : les fragments des tuiles ainsi qu'un grand nombre de clous.

Décors : -

Équipements divers : -

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : les limites ne sont pas déterminées.

Surface utile couverte : max. 18.3x 13 м

Communications :

Étage: ?

Sous-sol (surface utile) :

Nombre d'espaces couverts au sol : 6

Portiques (nombre de galeries) : partie de la cour (ou chemin d'accès) était couverte à l'entrée.

Court : extérieur

7. EQUIPEMENTS

Alimentation en eau, évacuation des eaux, **thermes, latrines :** ?

Aménagements divers : *praefurnium* dans la pièce 5

8. ARTEFACTS

Des fragments de poterie, des clous en fer, des objets utilisés dans la vie quotidienne comme des monnaies, des fibules, des parties de la ceinture, des couteaux et des fragments de figurines en terre cuite ainsi qu'un fragment de diplôme d'un soldat en bronze.

9. COMMENTAIRE ET COMPLEMENTS EVENTUELS

10. BIBLIOGRAPHIE

S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, Dve novoistražene vile rustike sa Viminacijuma – istraživanja na lokalitetitima Nad Klepečkom i Rit u toku 2011/2012. godine, u ur. D.Antonović, S. Golubović, V. Bikić, *Arheologija u Srbiji, projekti Arheološkog instituta u 2012. Godini*, Beograd, 2014, 66-70

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

Fig. 10/1, Stari Kostolac sur la carte de la Serbie

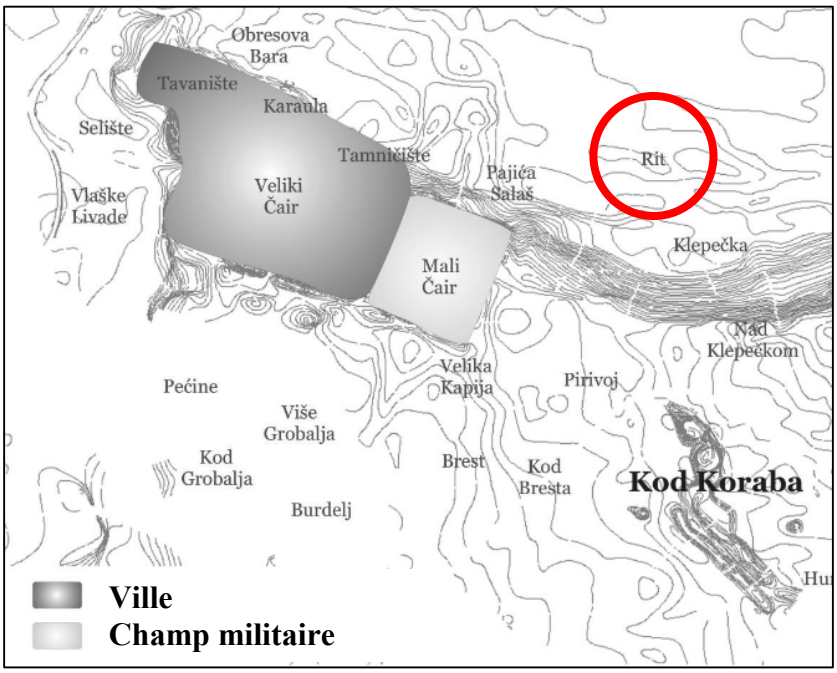

Fig. 10/2, Site de Nad Klepeckom sur la carte de Viminacium, I. Bogdanović, 2010, 83–110, Prilog1

PHOTOGRAPHIES

Fig. 10/3, Vue du côté nord sur l'édifice, site Rit, S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, 2014, 66, сл. 3

PLAN ET LE PLAN RESTITUE

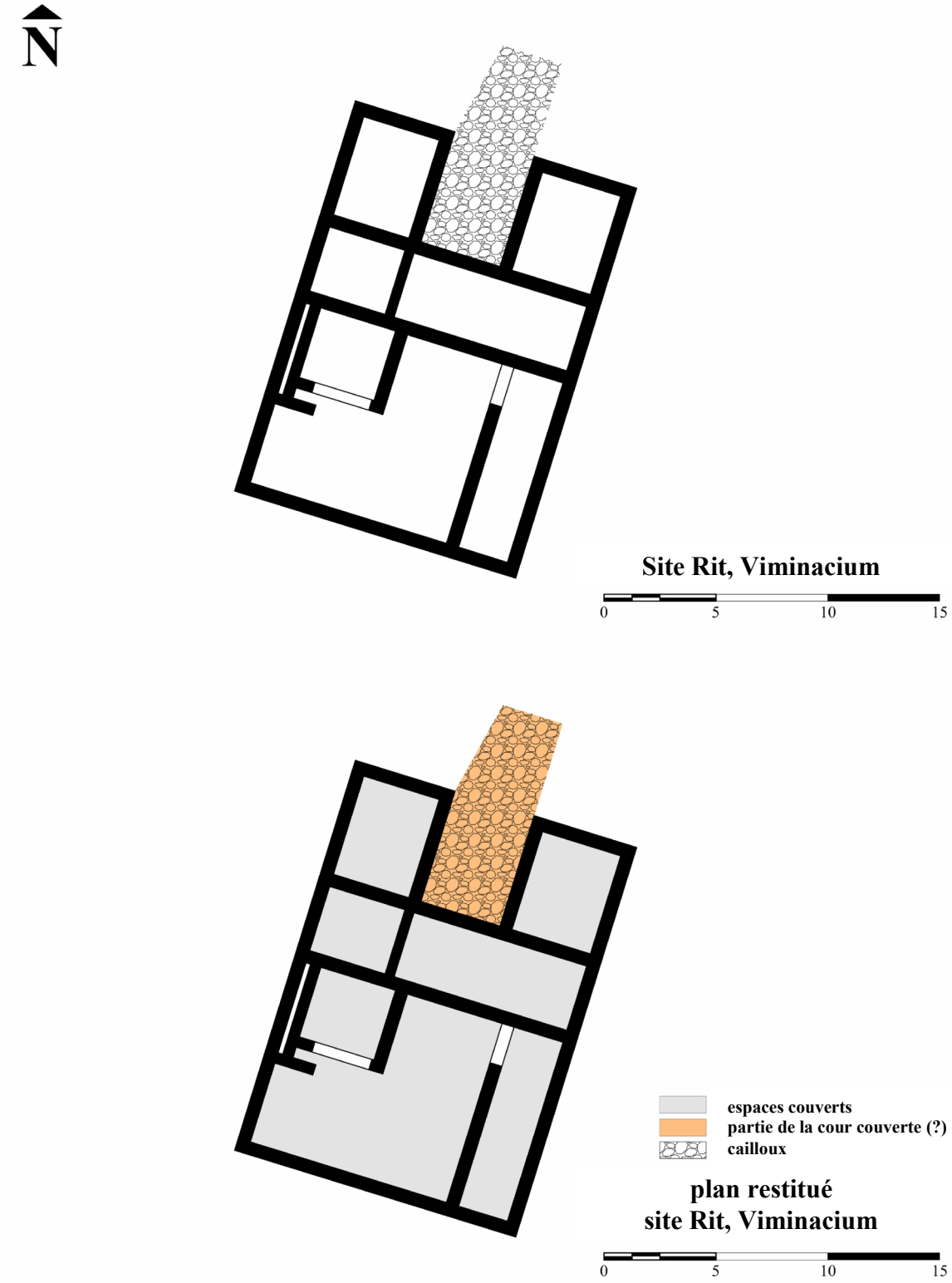

Fig. 10/4, Plan et le plan restitué, A. M. d'après: S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, 2014, 66, сл. 3

COMPARAISON

Voir : *Fig. 9/7*, pg.145

CRKVINE- BARE, SKOBALJ, RÉGION KOLUBARSKI

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : Les sondages ont été effectués en 1991.

1994-95, 1998-99.- Les fouilles préventives.

Responsables : Zoran Simić (ZZSK de la ville de Belgrade). Le site a été decouvert par Vojislav Trbuhović (AI Belgrade) i M. Vasiljević (NM Sabac). Les responsables des fouilles archeologiques étaient Časlav Jordović (RZZSK Beograd) et Vojislav Trbuhović

État de conservation : les restes des fondations. Les murs ne sont que partiellement conservés. La partie centrale du site a été détruite lors de la construction de la route locale Skobalj- Mali Borak et de la voie ferrée Belgrade- Mali Borak.

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Le bassin d'exploitation minière du charbon de Kolubara se trouve sur le territoire de la région de Podrinjsko-Kolubarski et de la région de Belgrade, dans le cours moyen de la rivière la Kolubara qui le divise en partie Est et en partie Ouest. Les vestiges de l'édifice se trouvent le long des alluvions de Kolubara, dans la région du bassin de Tamnava-Est. Le site se trouve sur une pente qui, d'ouest en est descend vers la rivière la Kolubara.

Par rapport à l'environnement antique : Sur une petite colline au-dessus de l'édifice, les restes de la *memoria* du IVe siècle et plusieurs tombeaux. En plus de cela, dans la zone d'exploitation minière du charbon de Kolubara il existe de nombreux sites préhistoriques et médiévaux.

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

À proximité : ?

Rapport avec les voies romaines : ?

Façades et entrées : ?

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : ?

Date de construction : début de la tétrarchie

Signes de réfection : rénovation de peintures murales

Durée : fin du IIIe- deuxième moitié du IVe siècle.[349]

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : Le bâtiment a été construit en cascades avec d'importantes dénivellations des sols.

Fondations : en pierres et en briques liées avec du mortier à la chaux

Murs : selon la grande quantité de fragments, il est possible que les murs aient été en brique.

Sols : une couche de mortier hydraulique avec la surface polie posée sur la substructure de gravier et une couche de briques fragmentées ainsi que des petits morceaux de pierres liés avec le mortier de chaux.

Toitures : une grande quantité de fragments de tegulae.[350]

Décors : Les peintures murales. La structure technique de toutes les peintures murales était la même : sur une couche de mortier à la chaux avec une teinte de sable gris d'une épaisseur de 2,5 cm était posée une couche de revêtement de chaux sans le sable d'une épaisseur de 0,4 à 0,8 cm.[351] Les traces de bleu turquoise, deux nuances de tons rouge, blanc, jaune, brun, noir, bleu outremer, violet et plusieurs nuances de vert ont été identifiés sur les fragments. Les murs étaient divisés par des bandes verticales et horizontales de différentes couleurs et épaisseurs. Le motif qui était probablement floral, était peint dans les champs. Certains éléments étaient peints par des coups de pinceau libres, d'autres étaient très précis. Les diverses couches de couleur,

[349] М. Благојевић, 2013, 162
[350] А. Ропкић, 2013, 173
[351] Д. Спасић, 1995, 59

identifiées sur plusieurs fragments, suggèrent les deux phases et la possible rénovation de peintures murales.[352] Un fragment de la peinture d'une forme sphérique (peut être provenant de la voûte dans la salle absidale ou d'une niche murale) a été découvert dans la partie nord de l'édifice.[353]

Équipements divers : une partie du système de chauffage est relativement bien conservé. Les piliers hypocauste étaient construits en briques de différentes dimensions et liées avec de la boue. Le canal principal, d'une largeur extérieure pouvant aller jusqu'à 1,8 m et intérieure de 1,1 m, était fabriqué en *tegulae* avec du mortier à la chaux. [354] Aucune trace de *tubula* n'a été trouvée, nous pouvons donc supposer que le chauffage se faisait en utilisant *tegula mammata* (fragments retrouvés dans les décombres de la construction).[355]

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : ?

Surface utile couverte : 40x35 м

Communications : hall central

Étage (nature de l'information et surface utile) : ?

Sous-sol (surface utile) : non

Nombre d'espaces couverts au sol :

Portiques (nombre de galeries) : ?

Espaces dévolus à d'autres activités que l'habitat : ?

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau, évacuation des eaux, thermes, latrines, aménagements divers : ?

8. ARTEFACTS

Les fragments de vaisselles en terre cuite, une partie de la *fibula* en fer, une partie de la ceinture, les fragments des bracelets en bronze et en verre, les pièces de monnaie de l'époque de Constantin le Grand, Valentinien, Valens, Gratien.[356]

9. COMMENTAIRES

Dans la littérature, l'édifice est cité comme *villa rustica*. Aucune preuve archéologique ne prouve l'existence d'une ferme, néanmoins, selon son emplacement et les caractéristiques du terrain, il est probable que l'édifice ait appartenu à une propriété agricole.

10. BIBLIOGRAPHIE

M. Blagojević, R. Arsić, Rudarski basen Kolubara: zaštitna arheološka iskopavnja Glasnik Srpskog arheološkog društva, 24, 2008, 209–222

М. Благојевић, Заштитна археолошка ископавања и истраживања на подручју рударског басена „Колубара“ у ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама, Београд- Ваљево, 2013, 153-169

А. Ропкић, Заштитна археолошка ископавања на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу у: ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама, Београд- Ваљево, 2013, 172- 176

Д. Спасић, Локалитет Црквине: сондажно истраживање, Колубара 1,1992, 15–22.

Д. Спасић, Археолошко истраживање локалитета Црквине, Колубара 2,1995, 53–65.

А. Ропкић Ђорђевић, Касноантичка вила рустика на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу, Kolubara 6, 2014, 84- 95

[352] М. Благојевић, 2013, 162
[353] Д. Спасић, 1995, 61-62
[354] Д. Спасић, 1995, 56
[355] А. Ропкић, 2013, 174
[356] А. Ропкић, 2013, 175

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

Fig. 11/1, Skobalj sur la carte de la Serbie

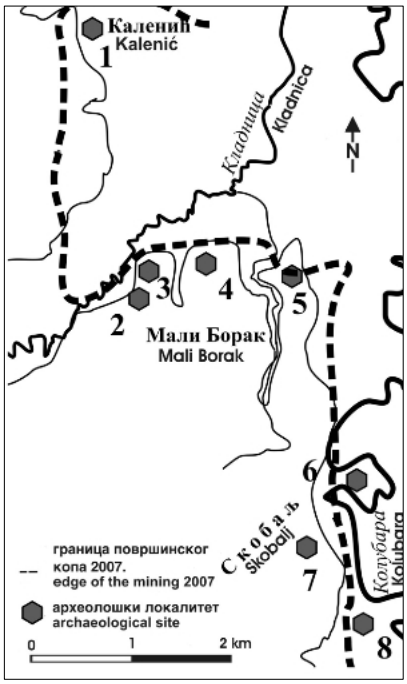

Fig. 11/2, Kolubara,
M. Blagojević, R. Arsić, 2008, 212, сл. 1

PLAN DES VESTIGES EXISTANTS

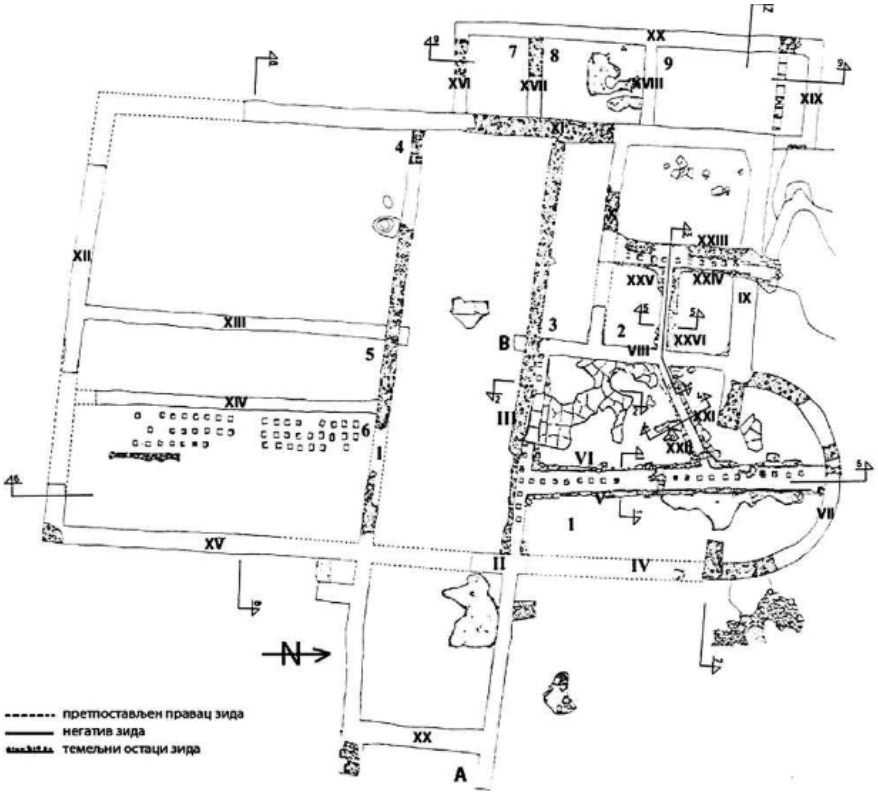

Fig. 11/3, Documentation du terrain, site de Crkvine-Bare, Skobalj, А. Ропкић, 2014, 84, црт.1

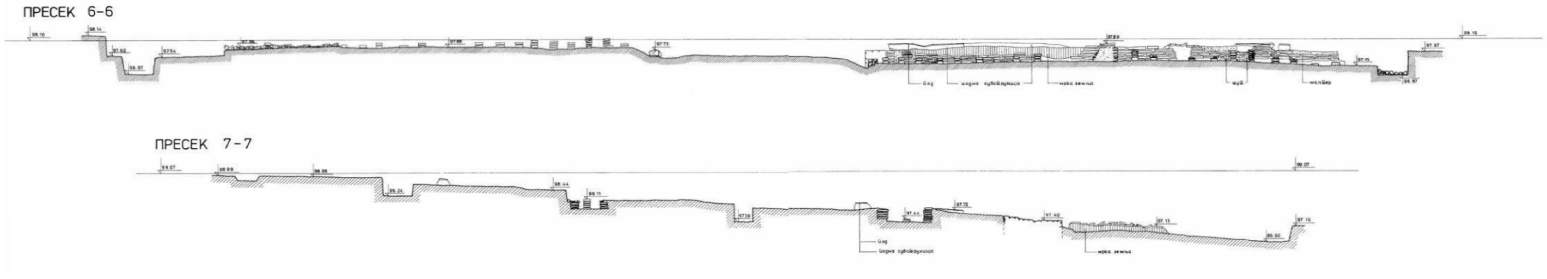

Fig. 11/4, Les coupes N-S (6-6) et E-OU (7-7) de l'édifice, site de Crkvine- Bare, Skobalj, А. Ропкић, 2014, 86, црт. 3

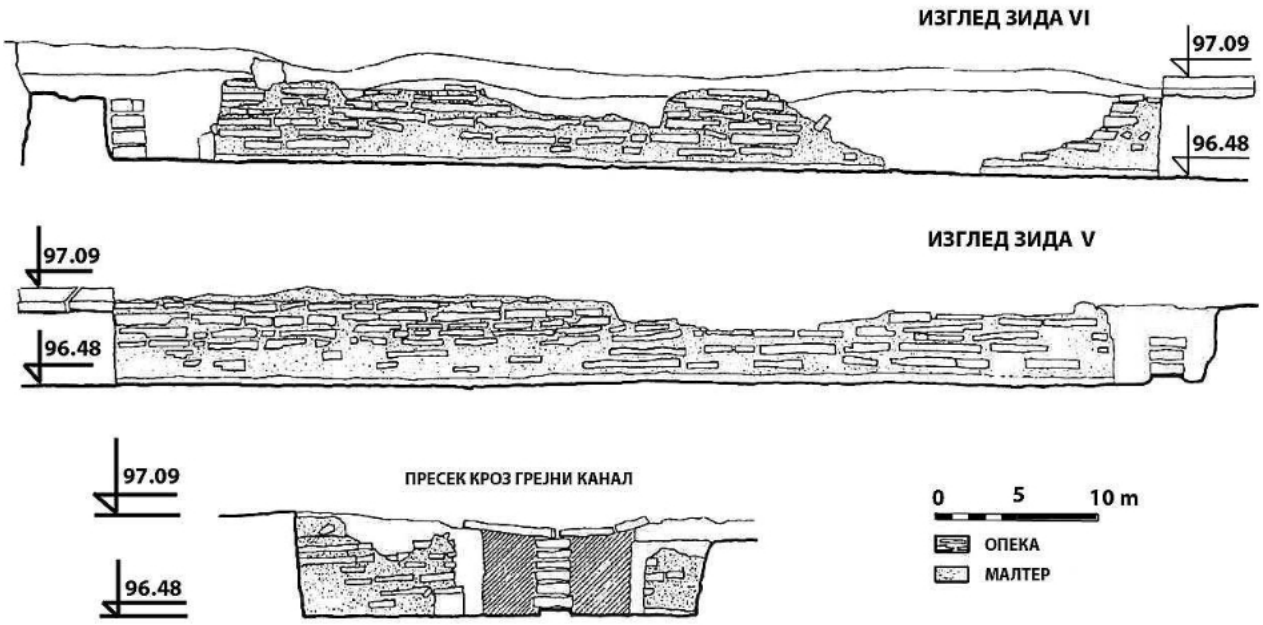

Fig. 11/5, Les murs V et VI et la coupe du canal de chauffage, M. Blagojević, R. Arsić, 2008, 212, сл. 1

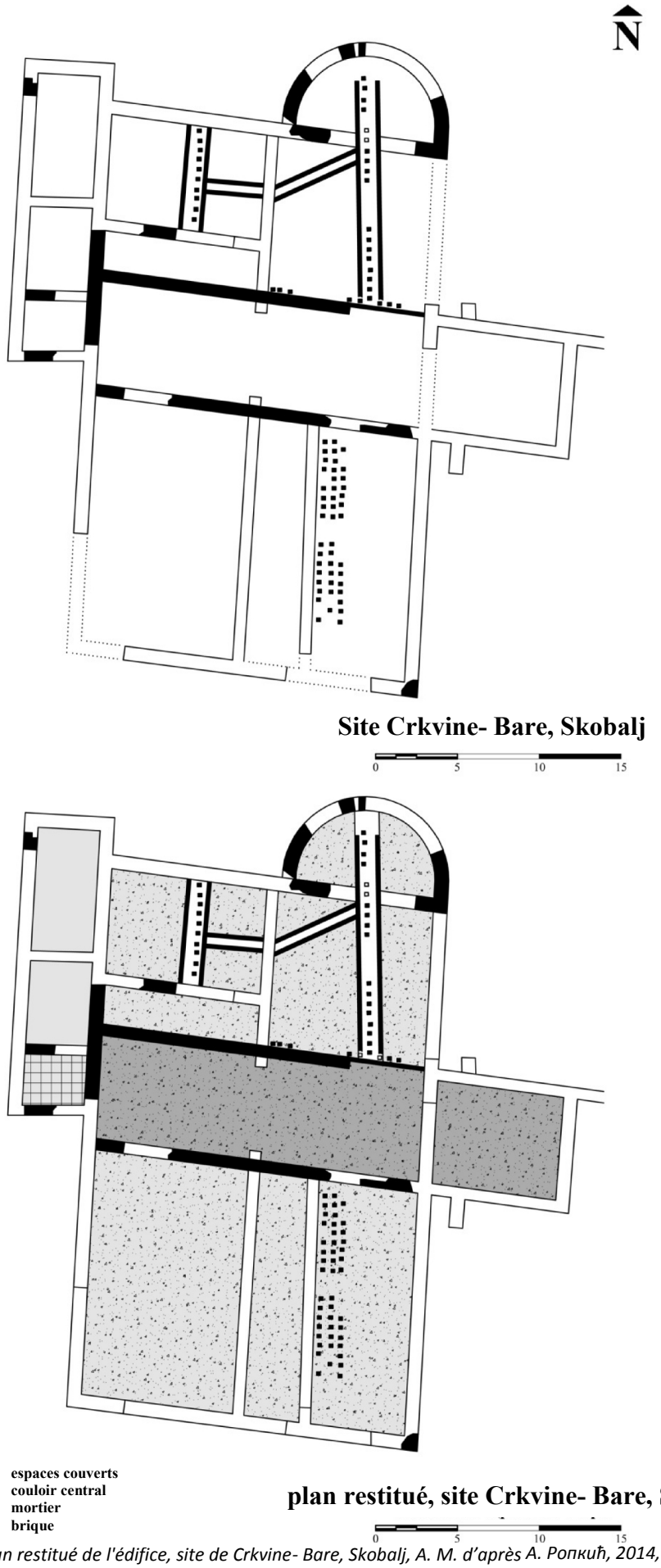

Fig. 11/6, Plan et le plan restitué de l'édifice, site de Crkvine- Bare, Skobalj, A. M. d'après А. Ропкић, 2014, 84, црт.1

Fig. 11/7, La vue du sud sur le sol conservé dans la salle centrale, А. Ропкић, 2014, 91, сл.6

Fig. 11/8, Le système d'hypocauste vu du côté sud, А. Ропкић, 2014, 88, сл. 2

Fig. 11/9, Les fragments de la peinture murale, А. Ропкић, 2014, 91, сл.7

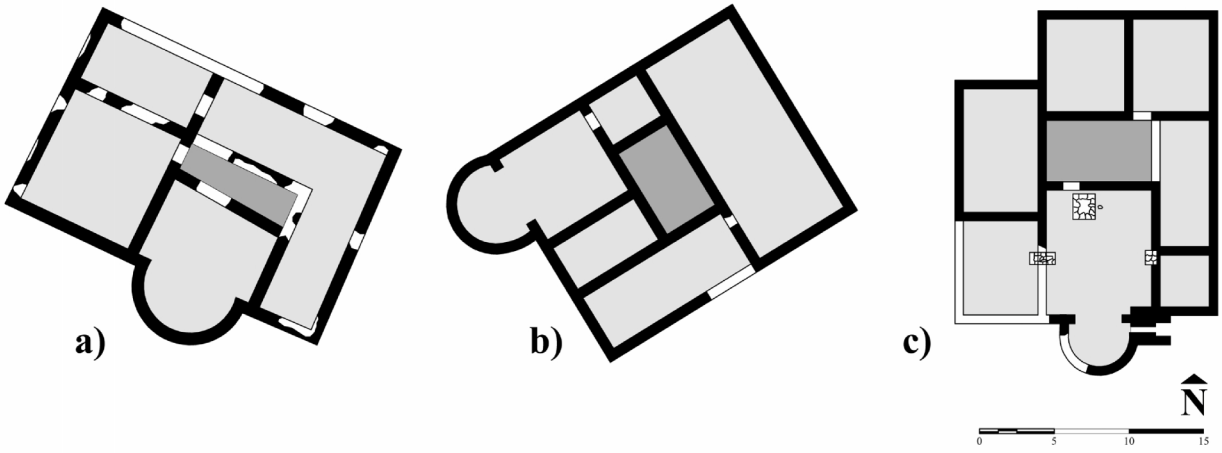

Fig. 11/10, a) Site Crkvine-Bare, b) Site Staro Groblje- Krivelj, c) Site Poskurice- Kragujevac, A. Miric

COMPARAISONS

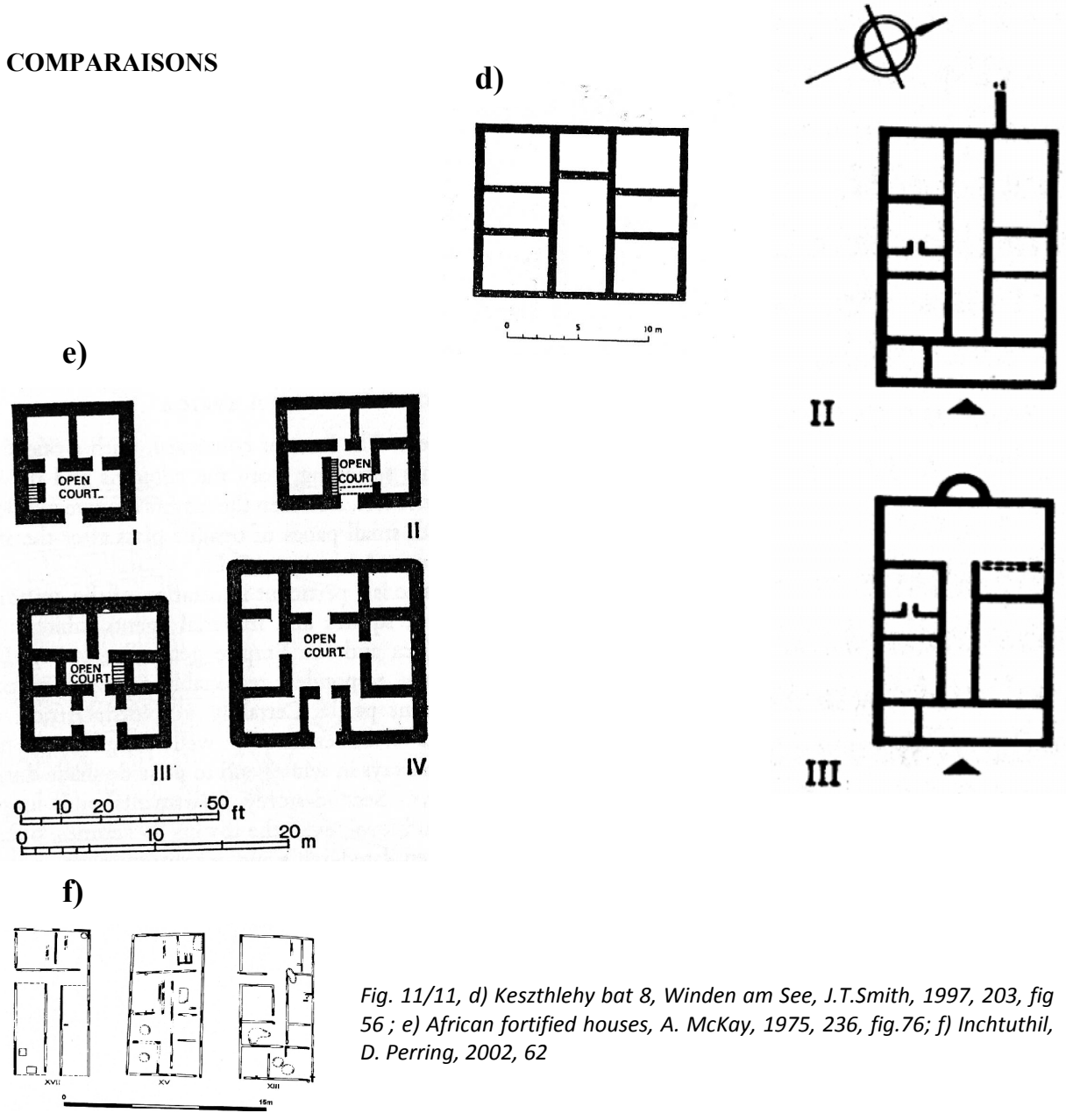

Fig. 11/11, d) Keszthlehy bat 8, Winden am See, J.T.Smith, 1997, 203, fig 56 ; e) African fortified houses, A. McKay, 1975, 236, fig.76; f) Inchtuthil, D. Perring, 2002, 62

CRKVINE, BABINA LUKA, VALJEVO, RÉGION KOLUBARSKI

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : Les fouilles systématiques, afin de créer les conditions pour la reconstruction de l'église médiévale, ont été menées à Crkvine du 16 mars à mai 1989. L'église en bois dont les vestiges ont été trouvés ici, a été construite au XIIIe siècle sur les vestiges du bâtiment principal d'un édifice romain.[357]

Responsables : Zeljko Jez

État de conservation : mauvais, inscrit sur la liste des monuments historiques.[358]

Fiabilité des sources : sûre[359]

2. SITUATION

Les vestiges archéologiques de l'édifice de Crkvine, de Babina Luka sont situés dans la vallée de la rivière le Rabas, à l'endroit où le ruisseau le Babinac se perd dans son delta, à 14 km au nord de Valjevo. Le site est situé dans une vallée dont l'altitude moyenne est de 180 m. [360]

Par rapport à l'environnement antique : ?

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

Rapport avec les voies romaines :

Façades et entrées :

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : ?

Date de construction : L'édifice de Crkvine, Babina Luka a été construit à la fin du IIIe siècle.[361]

Signes de réfection : ?

Durée : Selon les pièces de monnaie trouvées, on peut supposer que l'édifice a été abandonné dans la seconde moitié du IVe siècle. Il est possible que l'édifice ait été détruit pendant l'invasion des Goths dans la huitième décennie du IVe siècle.[362]

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Fondations : Les bords sont constitués de pierres taillées liées avec du mortier à la chaux, l'intérieur des fondations est en terre battue.[363]

Murs : Les murs en pierres taillées liées avec du mortier à la chaux, toujours d'une même épaisseur d'environ 60cm.[364]

Sols : Dans la salle 1 et la salle 2 le sol en mortier est préservé. Dans les autres pièces le sol était de terre. Il est possible que la salle 3 ait un sol en dalles de pierre, mais les dalles n'ont pas été préservées.[365]

Toitures : Un grand nombre de *tegulae* ont été trouvées sur le site.[366]

Décors : -

Équipements divers : les fragments de vitres ont été trouvés sur le site.[367]

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : la surface du site est aprox. de 10ha, la surface dégagée est de 400 m2, la surface de l'édifice est de 22x17м.[368]

Surface utile couverte :

Communications : La porte entre les pièces 4 et 5

Étage (nature de l'information et surface utile) **:**

[357] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs
[358] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs
[359] Jež, Ž., 1992.,http://istorijskiarhiv.rs http://www.vaza.co.rs
[360] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs
[361] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs
[362] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs
[363] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs
[364] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs
[365] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs
[366] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs
[367] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs
[368] Jež, Ž., 1992., http://istorijskiarhiv.rs

Sous-sol (surface utile) :

Nombre d'espaces couverts au sol :

Portiques (nombre de galeries) :

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau, Évacuation des eaux, Thermes, Latrines, Aménagements divers : ?

8. ARTEFACTS

Une multitude de fragments de poterie, des vaisselles en pierre et les trois moulins pour le grain. Les découvertes de métaux les plus remarquables sont les outils suivants : le couteau, les forêts, etc. La plupart des pièces de monnaie portait l'image de Constantin.

9. COMMENTAIRES

Étant donné le mauvais état de conservation des vestiges, il n'est pas surprenant qu'il soit compliqué de trouver la fonction résidentielle afin de déterminer la fonction des chambres. Cependant, sur la base des analogies avec d'autres édifices de cette période, on peut supposer qu'il s'agisse d'une maison de l'Antiquité tardive très simple, d'une surface réduite à un nombre restreint de chambres dans lesquelles la fonction résidentielle et la fonction de production se sont croisées.

10. BIBLIOGRAPHIE

Јеж, Ж., Резултати истраживања касноантичке грађевине у Бабиној луци, Међуопштински историјски архив Ваљево, Гласник 26-27, 1992, 51-72, преузето јуна 2012 са:

http://istorijskiarhiv.rs/sites/default/files/PODACI/materijali/GLASNIK%2026-27/Zeljko%20Jez%20glasnik%2026-27-5.pdf

http://www.vaza.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=93:abaka-tvrava&catid=44:arheologija&Itemid=213, преузето јуна 2012.

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

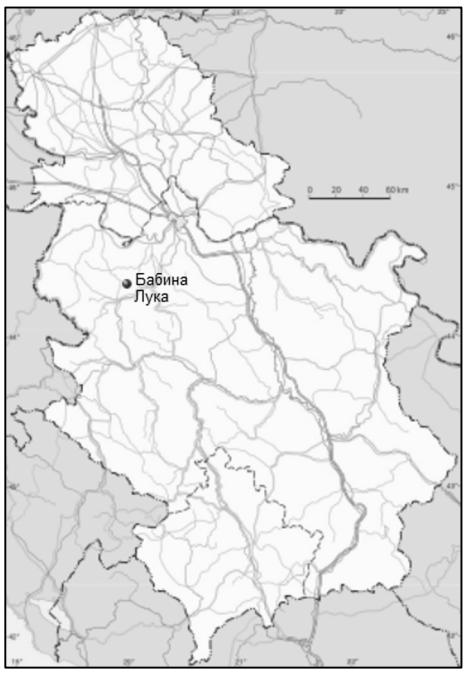

Fig. 12/1, Babina Luka sur la carte de la Serbie

PLAN DES VESTIGES EXISTANTS

PLAN RESTITUÉ

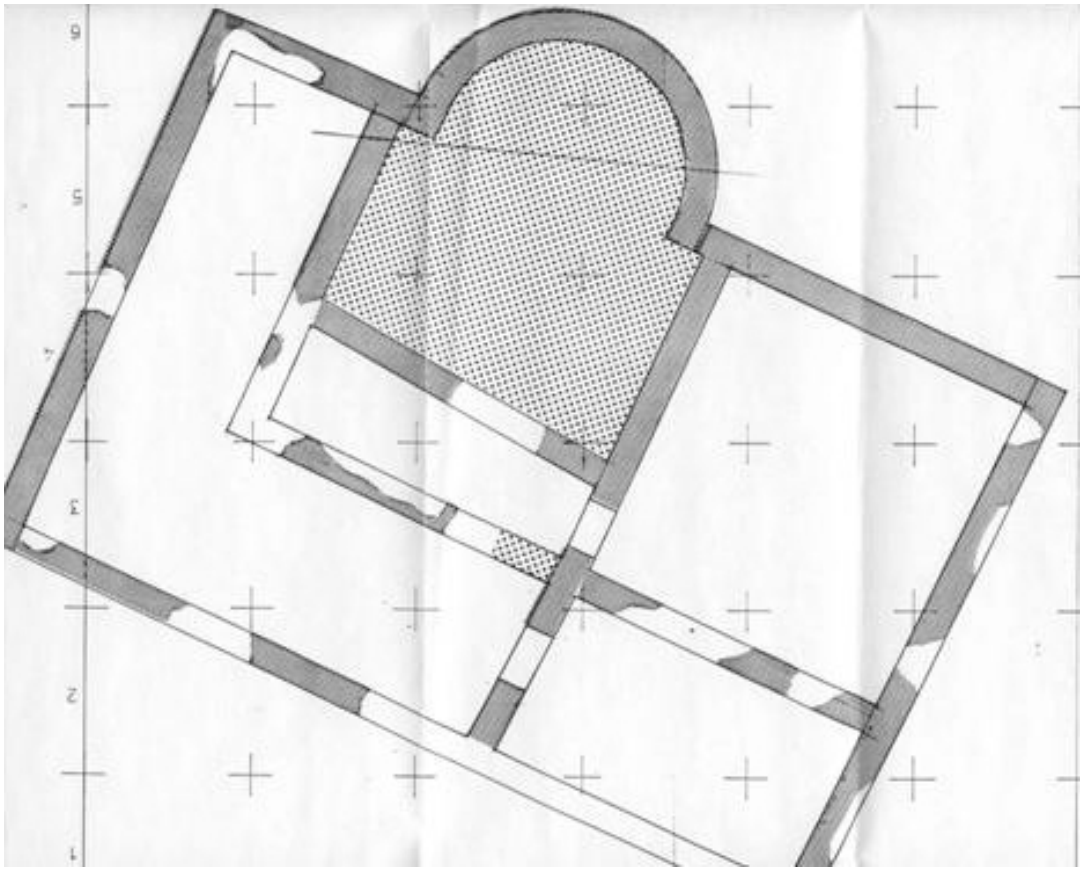

Fig. 12/2, Le plan de l'édifice, Crkvine, Babina Luka, documentation ZZSK Valjevo

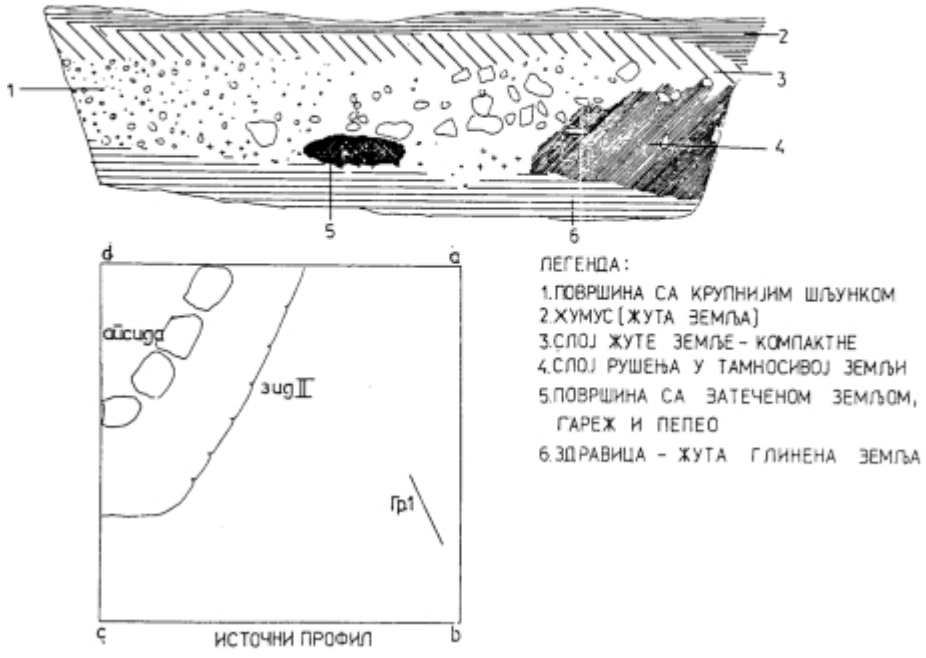

Fig. 12/3, Le profil est du sondage, documentation ZZSK Valjevo

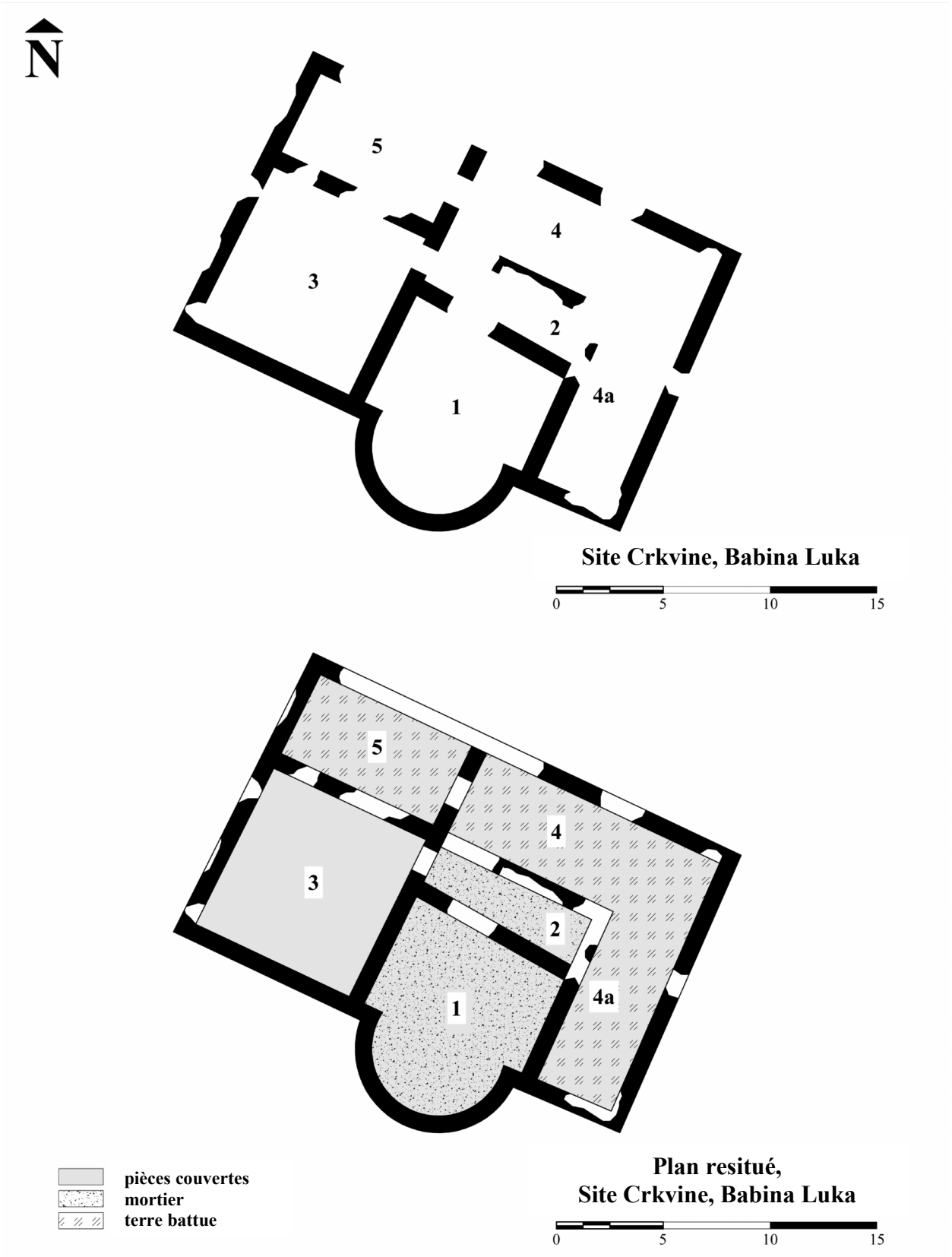

Fig. 12/4, Le plan et le plan restitué de l'édifice à Crkvine, Babina Luka, A. M. selon la documentation de ZZSK Valjevo

PHOTOGRAPHIES

Fig. 12/5, Vue du nord sur la salle à abside, documentation ZZSK Valjevo

COMPARAISONS

Voir : *Fig. 11/10, a) Site Crkvine-Bare, b) Site Staro Groblje- Krivelj, c) Site Poskurice-Kragujevac*, pg.155

CRKVINE, ROVNI, VALJEVO, RÉGION KOLUBARSKI

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : Selon la légende, l'église Gracanica se trouvait sur le site. L'église a été déplacée sur un plateau au bord de la rivière la Susica. Depuis, le site est nommé Crkvine („crkva" en serbe signifie église). D'après les reconnaissances de terrain et également dans la littérature, Crkvine était décrite comme un site comportant des ruines de l'église médiévale.[369]

Les vestiges d'un édifice romain ont été découverts pendant la campagne des fouilles archéologiques du site de Crkvine menée par l'Institut de protection des monuments historiques de Valjevo entre le 20 juillet et le 7 août 2002.[370]

Responsables : Radivoje Arsić

État de conservation : mauvais. Pendant les labours, le terrain est très fertile ce qui détruit les vestiges.[371]

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Le site est situé dans le village Rovni, à 17 km à l'ouest de Valjevo, à coté de la nouvelle route vers Bajina Basta. L'édifice est situé dans la zone montagneuse sur la colline à environ 550 m d'altitude.[372]

Par rapport à l'environnement antique : ?

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

A proximité : D'autres bâtiments construits en matériaux solides ne sont pas enregistrés aux alentours de l'édifice, ce qui n'exclut pas l'existence de bâtiments en bois.[373]

Rapport avec les voies romaines : ?

Façades et entrées : ?

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : Un tumulus de l'âge de bronze tardif se trouvait au même endroit.[374]

Date de construction : Les pièces de monnaie trouvées dans l'édifice nous permettent de conclure que ce dernier a été construit dans la première moitié du IIIe siècle.[375]

Signes de réfection : ?

Durée : L'édifice a été détruit par un incendie, probablement pendant l'attaque des Marcomans puis des Quades après l'an 254. Selon les artefacts trouvés, il est probable que l'édifice ait été utilisé pendant une période très courte.[376]

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Les fondations : sont en calcaire posé posé à sec. La pierre provient du canyon de la rivière la Tara. La base des fondations est constituée d'une rangée de calcaire d'un diamètre de 10 à 15 cm. Deux ou trois rangées de pierres brutes d'un diamètre de 30 à 60 cm sont posées sur la base. Les bords de la paroi sont constitués de grands morceaux de pierres, l'espace entre eux est rempli de petites pierres d'un diamètre de 5 à 15 cm et de terre battue. Le mortier est en très mauvais état. Les traces du mortier n'existent que sur la dernière rangée de pierres. Les fondations sont peu profondes, posées sur une couche d'argile jaune. Les fondations construites à sec indiquent que les murs n'ont pas été faits en matériaux solides, mais en bois ou en terre battue.[377]

Murs : Les murs porteurs ont une épaisseur de 0.68 m, la construction était probablement en colombage. Le bâtiment a subi un incendie, donc aucune trace du colombage n'a été trouvée. De plus, aucun fragment de brique n'a été découvert.[378]

[369] www.vaza.co.rs
[370] www.vaza.co.rs
[371] www.vaza.co.rs
[372] www.vaza.co.rs
[373] www.vaza.co.rs
[374] www.vaza.co.rs
[375] www.vaza.co.rs
[376] www.vaza.co.rs
[377] www.vaza.co.rs
[378] www.vaza.co.rs

Les cloisons : ont une épaisseur de 0.55 m, la construction était probablement en colombage.[379]

Les sols : Dans la cour intérieure (?)- la pièce centrale 2, le sol était en terre battue. Dans la salle 3, le sol est conservé uniquement dans la zone de l'angle nord-ouest. Le sol est constitué de deux rangées de cailloux d'un diamètre de 10 à 30cm, posées sur deux niveaux avec une couche en terre battue entre eux. Au moment de la construction, les sols ont été surélevés par rapport au terrain extérieur d'environ 20 cm.[380]

Toitures : Les fragments de *tegulae* sont trouvés sur le site.

Décors :

6. ORGANISATION

Surface de la parcelle : La surface dégagée est de 300 м2, La surface de l'édifice dégagée est de 12x22 м2.

Surface utile couverte : ?

Communications : ?

Étage: probablement non, les fondations sont faibles et peu profondes.

Sous-sol (surface utile) : non

Nombre d'espaces couverts au sol : ?

Portiques (nombre de galeries) : ?

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau**,** évacuation des eaux, thermes, latrines**:** ?

Aménagements divers : les tessons de pots on été trouvés dans la salle 3, il est supposé que la salle 3 était la cuisine.[381] (voir comm.1)

8. ARTEFACTS

9. COMMENTAIRES

Comm.1, Les tessons de pots trouvés dans la salle 3 représentent un argument bien faible pour permettre l'identification de la cuisine. En l'absence de fourneau, de foyer, de potager etc. il est difficile de déterminer cette fonction.

Comm.2,

Il est compliqué de classer ce bâtiment dans la typologie des maisons romaines. L'absence des éléments de luxe (le chauffage, la décoration etc...) ainsi que des éléments aux caractéristiques spatiales (des absides, des portiques etc...) a conduit les chercheurs[382] à l'idée que c'est une forme dérivée des peuples autochtones.

10. BIBLIOGRAPHIE

http://www.arheologija.narod.ru/a4istrazivanja/1vesti/2002-09-07-valjevo.html, juin 2012

http://www.vaza.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=96:abaka-tvrava&catid=44:arheologija&Itemid=213, téléchargé en juin 2012

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

Fig.13/1, Rovni sur la carte de la Serbie

[379] www.vaza.co.rs
[380] www.vaza.co.rs
[381] www.vaza.co.rs
[382] http://www.vaza.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=96:abaka-tvrava&catid=44:arheologija&Itemid=213, јун 2012.

PLAN DES VESTIGES EXISTANTS

PLAN RESTITUÉ

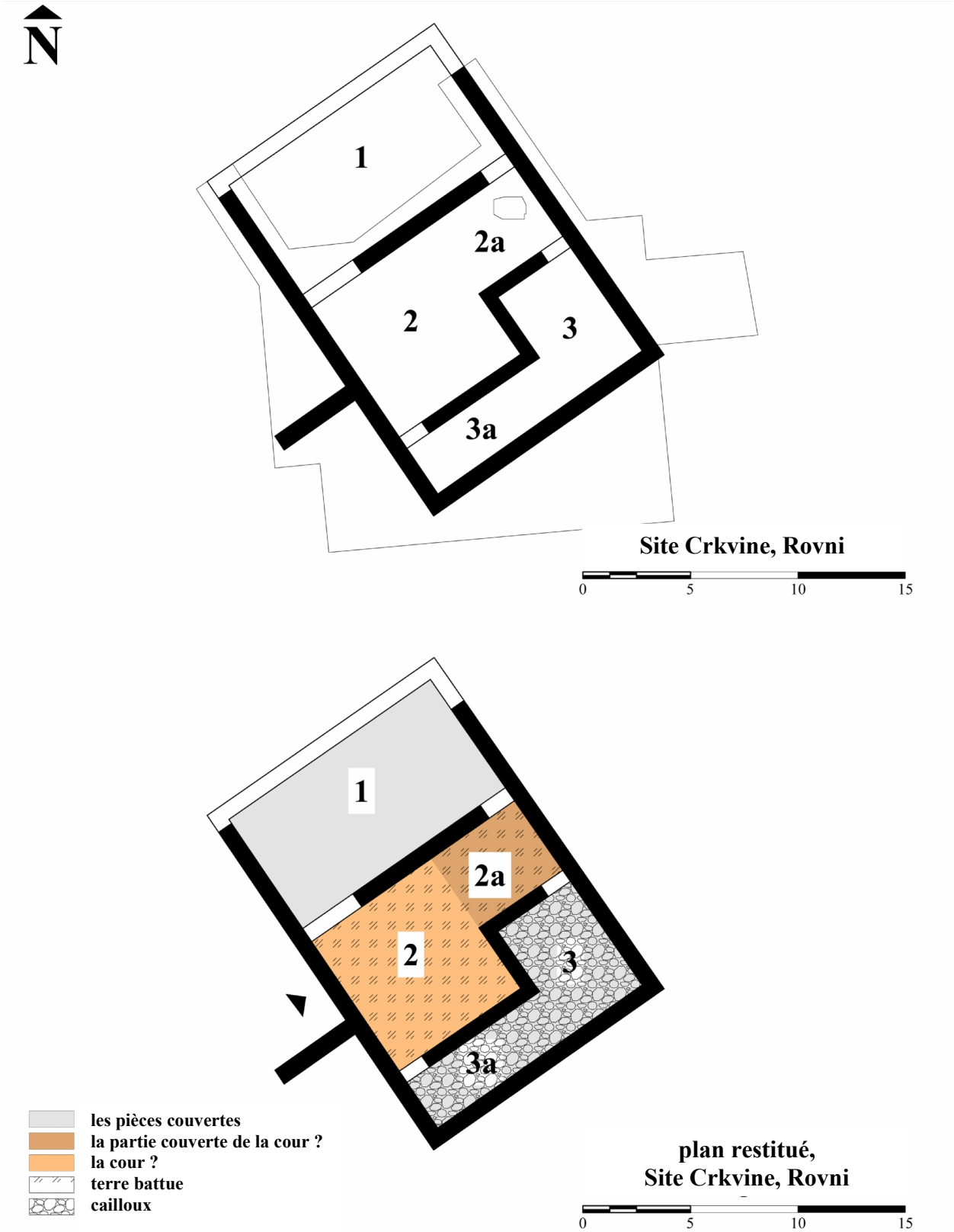

Fig.13/2 et Fig.13/3, Le plan et le plan restitué de l'édifice sur le site de Crkvine, Rovni, A. M. d'après la documentation de ZZSK Valjevo

PHOTOGRAPHIES

Fig.13/4, Site Crkvine, Rovni, documentation ZZSK Valjevo

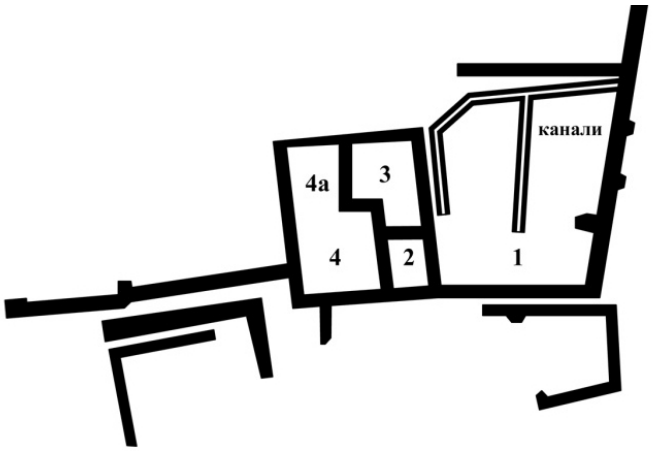
Fig.13/5, Vue de l'Est, Site Crkvine, Rovni, documentation ZZSK Valjevo

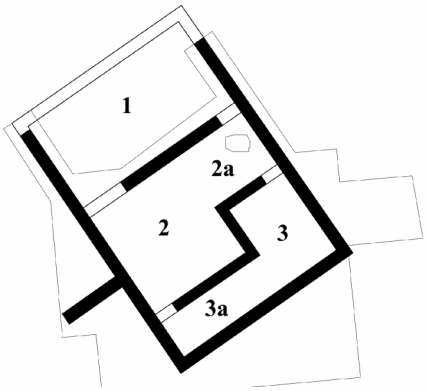

Fig.13/6 et Fig.13/7, Les fondations, site Crkvine, Rovni, documentation ZZSK Valjevo

COMPARAISONS

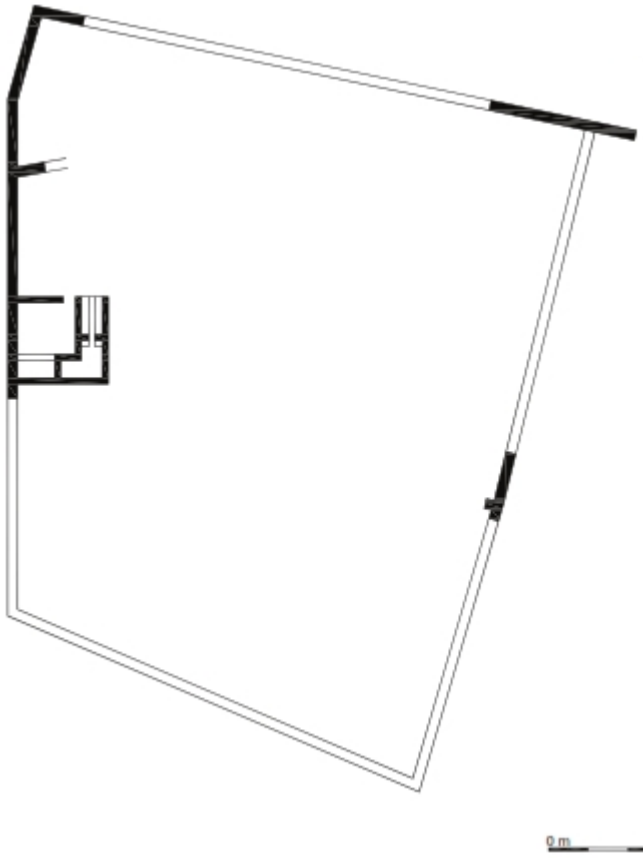

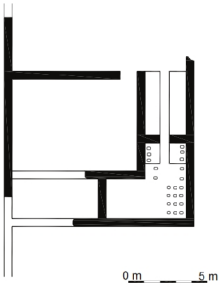
Site Kamenitica- Moraviste

0 5 10 15 20 25

Site Crkvine- Rovni

0 5 10 15 20 25

Site Lisicici kod Konjica

Fig .13/8, a) Site Kamenitica- Moraviste, b) Site Rovni- Valjevo, c) Site Lisicici kod Konjica d'après : А. Бусулаџић, 2011, 233, табла 15б

ANINE, CELIJE, LAJKOVAC, RÉGION KOLUBARSKI

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : "L'édifice construit en brique romaine" a été mentionné pour la première fois en 1949.[383] Draga et Milutin Garasanin ont enregistré le site et ont décrit les vestiges des bâtiments et de la route de l'époque romaine dans les années cinquante au XXe siècle.[384]

Des traces d'abside de l'édifice antique ont été découvertes dans la partie ouest du site en 1996. L'Archéologue Zeljko Jez l'a documenté.[385]

Une partie de stèle funéraire,[386] des pièces de monnaie romaines du IIe au IVe siècle et des fragments de bijoux ont été trouvés à environ 100 m au nord-est de l'abside mentionnée, il a donc été conclu qu'à cet endroit se trouve une nécropole utilisée par les habitants d'une agglomération de l'Antiquité tardive.

La nature du complexe a été déterminée après les sondages menés par ZZSK Valjevo et le musée de Valjevo en 2005. Les positions des sondes ont été déterminées par les arbres dans la forêt, et les contours des ruines qui ont été visibles sur le terrain. Les sondages ont révélé la partie d'une salle à abside d'un diamètre de 4,5 m. d'orientation sud-ouest-nord-est.

Les mesures géo-électroniques ont été effectuées en 2006, afin de déterminer les limites de la partie du site exploré en 2005, nommé le complexe 1 (secteur 2).[387]

Les fouilles, menées par ZZSK Valjevo et le musée de Valjevo en novembre 2008, ont contribué à la création de l'image du site et à la compréhension de son importance. Pendant cette campagne de fouilles une grande partie de la moitié sud de la salle à abside et les deux petites parties des salles latérales ont été dégagées.

Responsables : Radivoje Arsic

État de conservation : L'état de conservation des murs de l'édifice est très bon, malgré les traces récentes de destruction par le propriétaire des champs agricoles et des fouilles clandestines.

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Le site Anine est situé dans le village de Celije, dans la municipalité de Lajkovac, à environ 1 km au sud de l'embouchure de la rivière le Ljig et la Kolubara, sur les terrasses fluviales qui sont en face de la rivière le Ljig et à une altitude d'environ 120 m. La surface du site est d'environ 50 ha.[388] Cette région est en grande partie couverte par des forêts et des champs agricoles.

Par rapport à l'environnement antique : Une grande quantité de matériaux de construction, gravats, pierres, briques et des restes de fragments d'artefacts antiques ont été trouvés sur diverses parcelles lors des travaux agricoles.[389]

Dans la zone aux abords de la Kolubara, des vestiges de "villas romaines"[390] (?) de Jabučje et de Skobalj ont été découverts. Selon la photo aérienne, et les traces visibles sur le terrain il existe plusieurs édifices voisins ce qui rend la fonction impossible à définir avec précision.

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

Rapport avec les voies romaines : Les traces d'une voie romaine qui s'étendait le long de la rivière le Ljig et qui reliait la vallée de la rivière la Kolubara avec la montagne Rudnik ont été découvertes dans le domaine du village de Celije.

Façades et entrées : ?

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : ?

[383] Ž., P., Petrović, 1949, 216
[384] R. Arsić, 2006, 57
[385] Jež, Starović, 1994, 376
[386] R. Arsić, 2006, 57
[387] T. Pešterac, 2010, 237
[388] R. Arsić, E. Čebašek, 2004-5, 68
[389] R. Arsić, 2009, 88
[390] R. Arsić, 2009, 88

Date de construction : Selon la série de pièces de monnaie découvertes sur le sol, l'immeuble a été construit au début du IVe siècle et brûlé après l'an 379, (dans certains endroits, à environ 10 cm du sol une couche de 10 cm d'épaisseur de suie a été enregistrée, ce qui indique que l'édifice a souffert d'un incendie), et détruit par les Goths après l'an 380.

Signes de réfection : ?

Durée : aprox. 70 ans

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

LE COMPLEXE SUD OUEST :

Murs : Les murs porteurs ont une largeur de 0,9 m. La hauteur au dessus des sols préservés est de 0.75m allant jusqu'à 1,5 m. Les murs sont construits en *opus incertum* et en calcaire brisé lié avec de la chaux et du mortier avec de la pierre taillée dans les angles des pièces. La profondeur des fondations était de 1,3 m. Tous les murs ont été enduits de mortier de différente qualité dans différentes pièces.

LE COMPLEXE SUD-EST :

Murs : Les murs porteurs dans le sud-est du complexe avaient une largeur de 0,9 m. La hauteur au dessus des sols préservés était de 0,75 m. jusqu'à 1,5 m. Les murs étaient construits en *opus incertum* de pierres cassées et taillées. À l'extérieur du mur ouest il y avait un pilier de 0,5 m. x 0,62 m.

Le mur absidal du complexe sud-est avait une largeur de 1,4 m allant jusqu'à 1,53 m. La hauteur préservée était de 1,5 m. à 2 m, il avait été construit en utilisant la même technique que pour les murs porteurs. À l'extérieur, l'abside était renforcée avec quatre pilastres. Les pilastres entre la nef et l'abside ont été construits en morceaux de tuf taillés. La salle avec l'abside a été voûtée avec le tuf et des briques mesurant 34 x 26 x 5 cm.[391]

Sols :

Toitures : Une grande quantité de fragments de tuiles a été découverte sur le site

Décors : ?

Équipements divers : Les piliers d'hypocauste de tuf taillés, de pierres ou de briques de dimensions 24x24 cm, ont été découverts dans la grande salle à abside du complexe sud-est, sous une couche de mortier de bonne qualité et posé sur les briques carrées de 52x52x7cm. La distance entre les piliers est de 20 cm et 40 cm.

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : ?

Surface utile couverte : ?

Communications : ?

Étage : ?

Sous-sol (surface utile) : non

Nombre d'espaces couverts au sol : ?

Portiques (nombre de galeries) : ?

Espaces dévolus à d'autres activités que l'habitat : ?

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau : ?

Évacuation des eaux : ?

Thermes : ?

Latrines : ?

Aménagements divers : ?

8. ARTEFACTS

Selon une série de pièces de monnaie découverte sur le sol de l'immeuble, l'édifice daterait du IVe siècle.[392] Les plus attractifs parmi les artefacts sont : le fragment de la tête de lion, une cruche en métal sans les poignée préservées, un petit couteau en métal, les petits fragments de verre de couleur vive et de texture très fine, un crochet, trois bobines de

[391] Arsić, 2009, 89-90

[392] Р. Арсић, Е. Чебашек, 2008, 71

poterie, des fragments de terra siglata, la céramique monochrome de mauvaise qualité et plusieurs morceaux de plomb fondu.[393]

9. COMMENTAIRES

Comm.1 : En raison de l'état de recherche et fragmentaire de cette propriété agricole, il n'est pas simple de déterminer la fonction des édifices découverts. D'après R.Arsic,[394] o on peut supposer que le complexe avec ses sols soigneusement posés et la présence d'un système de chauffage était la maison du propriétaire tandis que le complexe ouest avait une fonction économique. Les futures recherches montreront si l'édifice à abside et les pilastres externes étaient résidentiels ou s'ils représentaient la basilique de dimension importante intégrée comme c'est souvent le cas dans l'Antiquité tardive sur un terrain spacieux à l'extérieur du tissu urbain.[395]

Comm.2 : Du fait de l'état de recherche fragmentaire on peut remettre en question la reconstruction digitale. Voir : *Fig. 14/10*

10. BIBLIOGRAPHIE

Арсић, Р., Истраживање касноантичке виле на локалитету „Анине“ 2008. године, *Гласник ДКС*, 33, 2009, 88-90

Арсић, Р., Чебашек, Е., Сондажна истраживања локалитета Анине у селу Ћелије, општина Лајковац, *АП* 2/3, 2004/2005, 68-71

Јеж, Ж., Старовић, А., Археолошки локалитети у Ваљевском крају, *Ваљевац*, Ваљево, 1994, 369-381

Петровић, Ж., П., *Шумадијска Колубара (Централна Србија)*, Ур. Радовановић, В., С., Београд, 1949.

Пештерац, Т., *Могућности примене геолектричне проспекције у проучавању римске архитектуре на примеру виле рустике, локалитет „Анине“ код Лајковца*, магистарски рад, одбрањен на Филозофском факултету у Београду, 2010, необјављен текст

Станковић- Пештерац, Т., Резултати геоелектричне проспекције виле рустике на локалитету Анине код Лајковца, *Зборник НМ- серија: Археологија*, 2011, бр. 20-1, 503-528

[393] Р. Арсић, Е. Чебашек, 2008, 70
[394] Р. Арсић, 2009, 88-90
[395] A. Faber, Antička apsida i njezin kontinuitet u arhitekturi sakralnih objekata, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol.24-25 No.1 Rujan 1992., 151-161

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

Fig. 14/1, Celije sur la carte de la Serbie

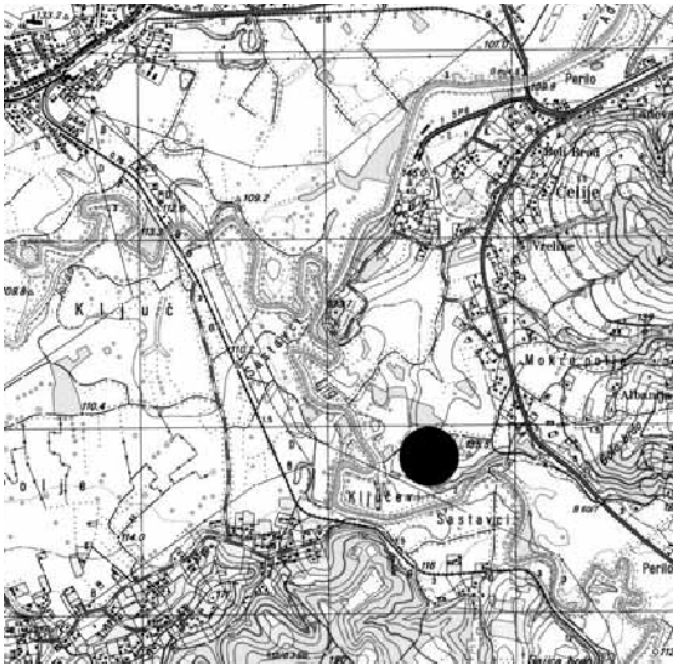

Fig. 14/2, Anine sur la carte topographique de la région

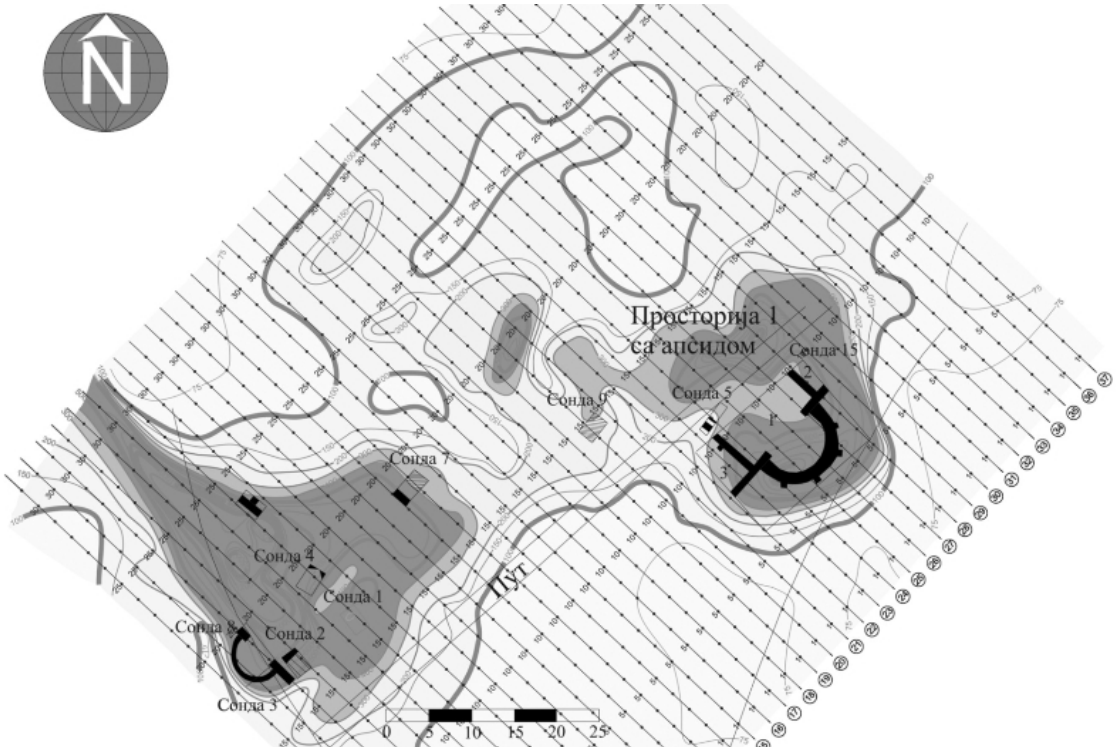

Fig. 14/3, Les résultats des mesures géo-électroniques et les fouilles archéologiques, Т. Пештерац, 2011, 526, Табла X

PLAN DES VESTIGES EXISTANTS

PLAN RESTITUÉ

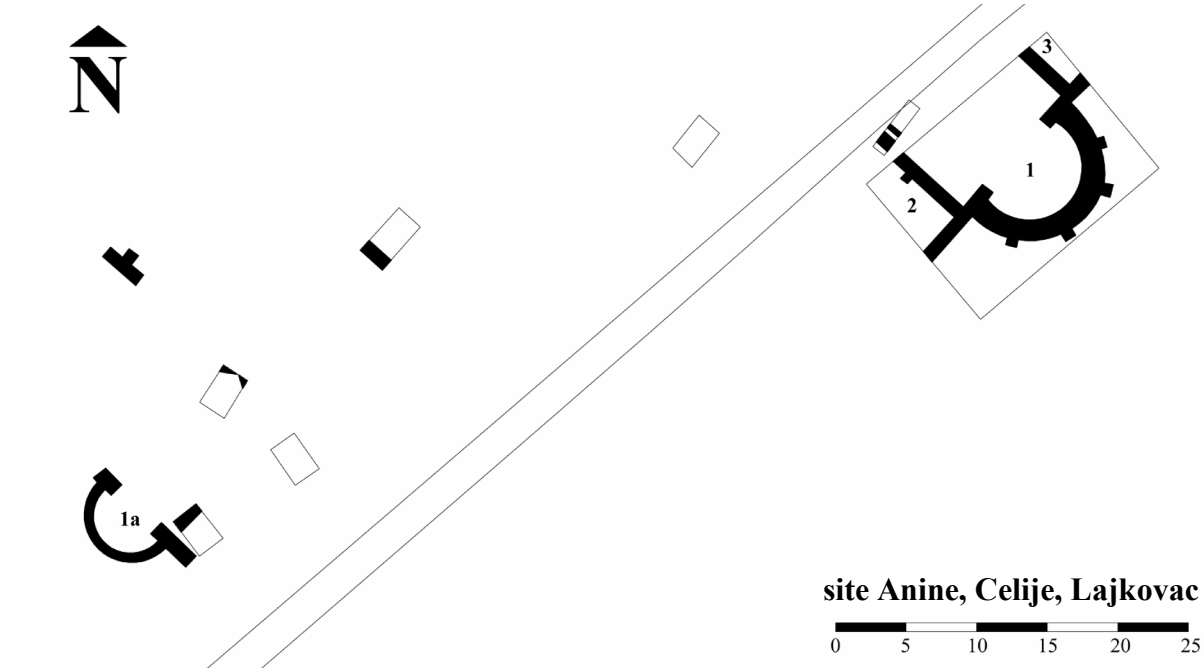

Fig. 14/4, La situation de la section découverte du site, A. M. d'après Apcuh, 2009, 89

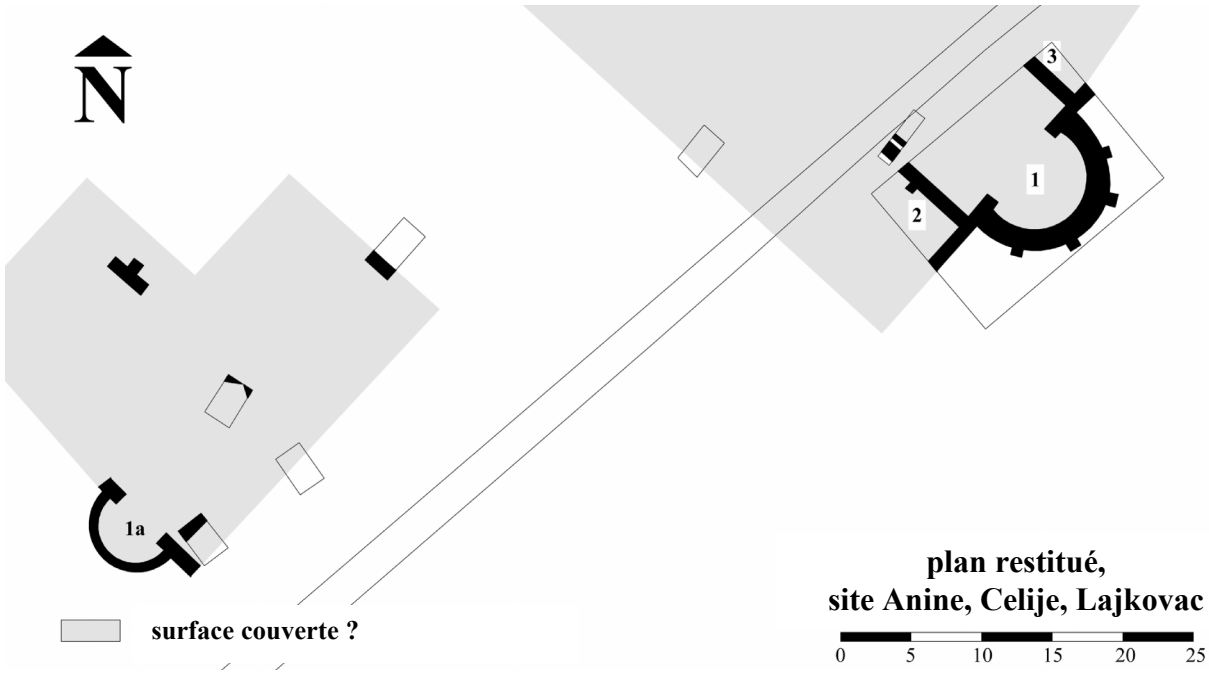

Fig. 14/5, Plan restitué, A. M. d'après P. Apcuh, 2009, 89 et T. T. Пештерац, 2011, 526, Табла X

PHOTOGRAPHIES

Fig. 14/6, L'abside en complexe Sud-ouest, Apcuh 2005, 69, сл. 4

Fig. 14/7, L'abside en complexe Sud-est, Apcuh 2009, 89

Fig. 14/8, La salle avec l'abside en complexe Sud-est

Fig. 14/9, La salle avec l'abside en complexe Sud-est, Apcuh 2009, 90

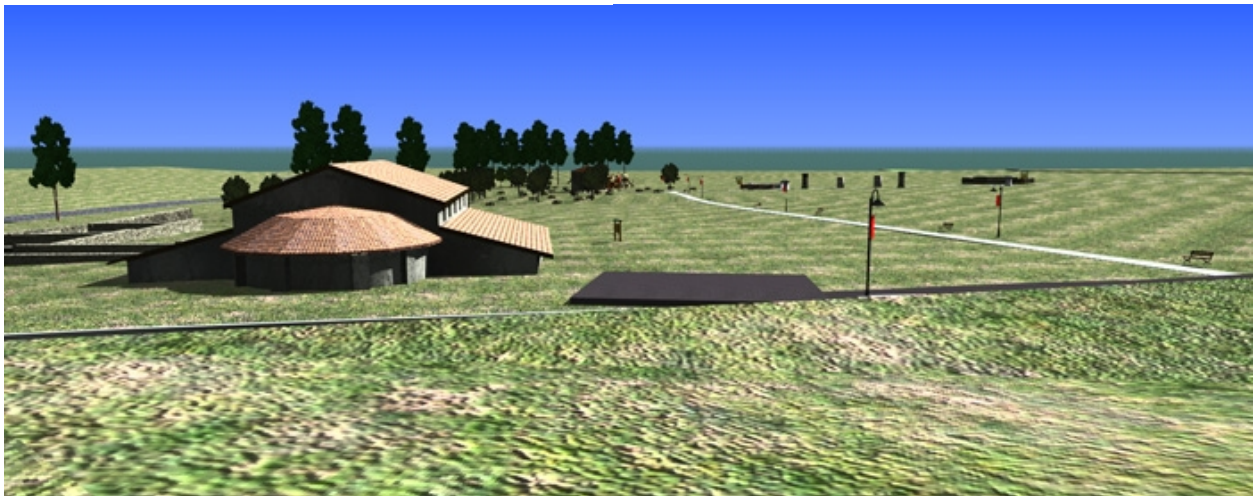

Fig. 14/10, La reconstruction digitale du complexe Sud-est, ZZSK Valjevo, 2012

JEVTIĆA LUKE, VIŠESAVA, BAJINA BAŠTA, ZLATIBORSKI OKRUG

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : Les vestiges architecturaux des bâtiments de l'époque romaine sur la rive droite de la rivière la Drina ont été découverts en 1962. Les études systématiques archéologiques du site ont été réalisées en automne 1985.[396]

Responsables : J. Bućić, P. Petrović

État de conservation : mauvais. Les murs sont détruits. La restitution de plan du bâtiment est possible par les empreintes des murs sur le terrain.[397]

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Le site de Višesava appartient à la municipalité de Bajina Basta, situé sur une pente douce, au sommet de l'entonnoir fertile face aux champs de Bajina Basta et à la rivière Drina.

Par rapport à l'environnement antique : Agglomération romaine à Skelani, situé en face du contemporain de Bajina Basta, elle a pu s'étendre sur les deux côtés de la rivière la Drina. Sur le côté de la rivière la Drina où le site de Visesava se trouve il n'y a pas d'autres agglomérations.

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

À proximité : Sur l'ensemble de la zone nord des débris de construction sont présents, ce qui montre que l'existence d'édifices supplémentaires est possible.

Rapport avec les voies romaines : ?

Façades et entrées :

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : ?

Date de construction : La propriété à Višesava a probablement été construite au IIe ou au IIIe siècle.[398] La plus part des monuments votifs et funéraires trouvés dans les environs appartenait à cette époque.

Signes de réfection : ?

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Les fondations : ont été construites à sec. Les plus grands morceaux de pierres ont une dimension maximale de 20x25 cm. Les petites pierres cassées sont dispersées sur la construction en sec. Sur la couche, de petites pierres cassées en fine couche de mortier ont nivelé la surface supérieure des fondations au niveau du sol. Les fondations sont peu profondes.[399]

Murs : Les murs sont en pierres concassées, le long du bord est taillé, enduit avec du mortier. L'épaisseur est uniforme, de 0,5 à 0.6 m. L'intérieur est rempli par un enrochement.[400]

Le mur d'abside : est en pierres cassées enduit avec du mortier. L'épaisseur est de 0,5 m. Le mur à abside est revêtu du côté intérieur par une couche de mortier d'une épaisseur de 3 cm, sur lequel il reste les traces d'une nouvelle couche de mortier de couleur rougeâtre. La profondeur des fondations du mur de l'abside est de 0,5 m.[401]

Les cloisons : les cloisons dans la salle 3 ont 20 à 30cm d'épaisseur et les fondations peu profondes sont construites dans le plancher. Pendant le dégagement des fondations des cloisons, les résidus de mortier et des fragments de briques ont été trouvés.

Les sols : Dans les pièces 1, 3, 4 et 5, les sols sont constitués d'une couche de mortier rougeâtre et lisse sur la surface d'une épaisseur de 4 à 5 cm. La substructure est composée de pierres concassées posées sur la terre.

[396] Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 33
[397] Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 35
[398] Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 35
[399] Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 35
[400] Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 35
[401] Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 35

L'épaisseur de la substructure est différente selon les pièces.[402]

Dans les pièces 2 et 4, la dernière couche de plancher était constituée de cailloux et de pierres concassées enduit avec du mortier. La substruction était faite de pierres cassées et posées en sec, d'une épaisseur de 12 cm à 20 cm. La substruction a servi d'isolation contre l'humidité.[403]

Dans la partie 4a de la salle 4, une dalle solide avec des bords tranchants a été retrouvée. Les dimensions de la dalle sont de 5x3.2 m, son épaisseur est de 10 à 12 cm et sa surface supérieure est lisse. La substruction est faite de grands cailloux sur lesquels le mortier était versé. Le long du bord de la dalle, un canal y est incrusté en mortier, d'une largeur de 5 cm à 11 cm.[404] (voir comm.2)

Toitures : les fragments de tuiles romaines (*tegulae et imbrices*) ont été découverts

Décors : Il n'y a pas de traces de décoration. Une couche de mortier rougeâtre est découverte sur la paroi intérieure de l'abside supérieure.

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : ?

Surface utile couverte : min.360 m2

Étage : ?

Sous-sol (surface utile) : non

Nombre d'espaces couverts au sol : min. 4

Portiques (nombre de galeries) : Selon Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, il existe un portique. (voir comm.1)

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau**,** évacuation des eaux, thermes, latrines, aménagements divers **:** ?

8. ARTEFACTS

9. COMMENTAIRES

Comm.1 : Dans la littérature,[405] ce bâtiment est typologiquement défini comme une villa avec un portique. Aucune preuve ne nous permet de dire qu'il s'agit d'une propriété de production, de même qu'il n'existe aucun témoignage architectural démontrant l'existence d'un portique. De ce fait, une telle catégorisation semble inappropriée.

Comm.2 : .La découverte d'une dalle avec le canal nous laisse penser que la pièce a été utilisée pour le traitement des matières premières. Considérant le contexte des maisons romaines où de nombreuses activités des membres de la famille avaient eu lieu y compris la production et la préparation des aliments, il se pourrait que la chambre 4 avec les planchers isolés de l'humidité ait été une forme d'espace ouvert ou une partie de la cour intérieure.

10. BIBLIOGRAPHIE

Бућић, Ј., Петровић, П., Римска вила у Вишеслави код Бајине Баште, *Ужички зборник*, 15, 1986, 23-42

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

Fig. 15/1, Visesava sur la carte de la Serbie

[402] Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 35
[403] Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 36
[404] Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 38
[405] Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 35

PLAN DES VESTIGES EXISTANTS

PLAN RESTITUÉ

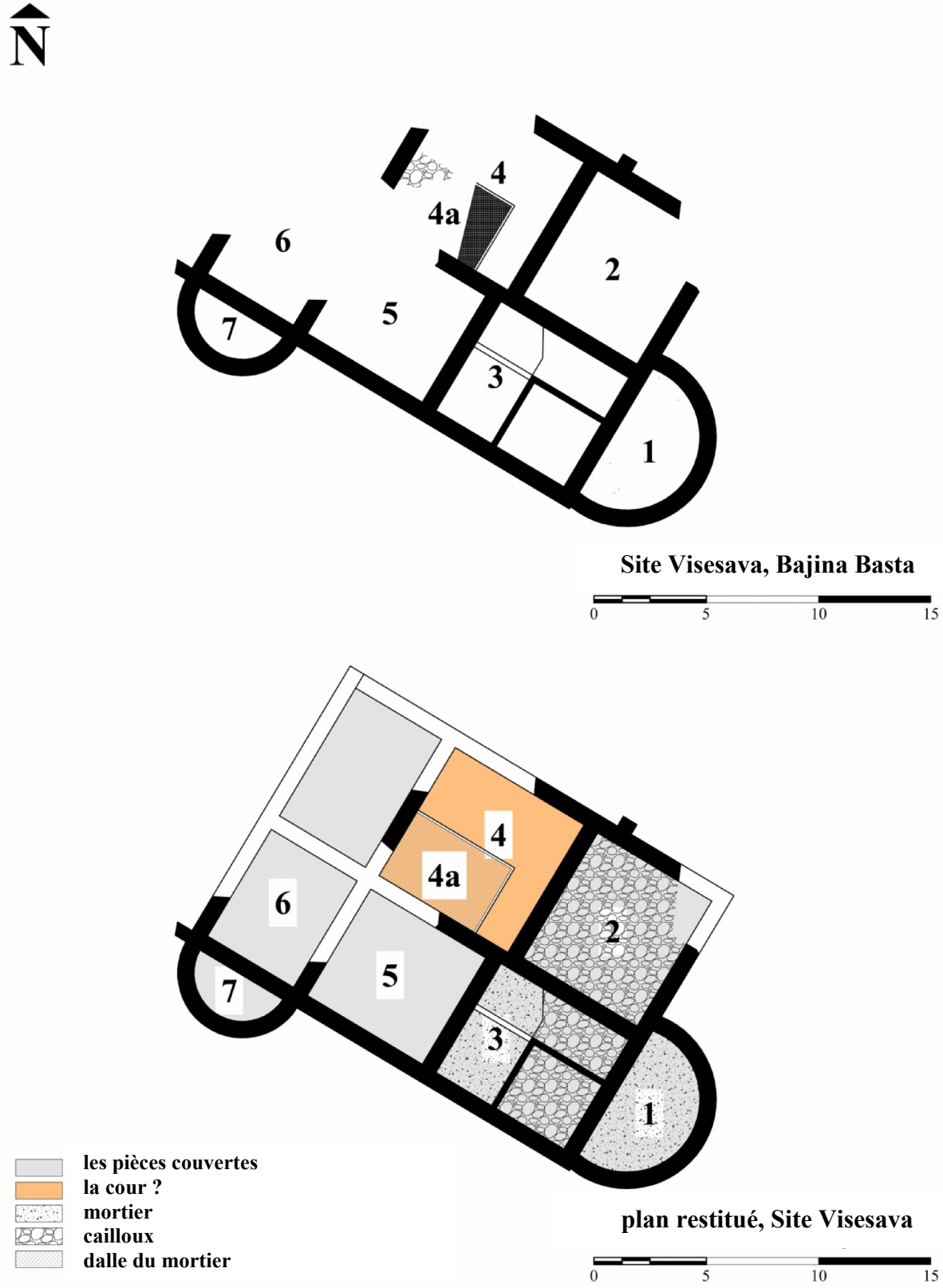

Fig. 15/2 et Fig. 15/3, Le plan et le plan restitué, site Visesava, Bajina Basta, A. M. d'après: Бућић, Ј., Петровић, П., 1986, 33

SITE STARO GROBLJE- KRIVELJ, BOR, RÉGION BORSKI

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : Les recherches géophysiques et les fouilles préventives à l'occasion d'une expansion des mines de cuivre, ont été effectuées en 1977 et 1978.

Responsables : ?

État de conservation : mauvais

Fiabilité des sources : sûre, l'état de publication est mauvaise.

2. SITUATION

Au creux des montagnes Veliki Krs i Crni Vrh, dans la zone d'activités minières intensives et non loin de la rivière la Krivaljska Reka. La localisation indique que le terrain est fertile et propice à l'élevage,

Par rapport à l'environnement antique : ?

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

Á proximité : ?

Rapport avec les voies romaines : ?

Façades et entrées : entrée du côté du sud ?

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : Les traces de vie du début et de la fin de l'âge de fer.

Date de construction : Des dizaines de pièces de monnaie datant du règne Aurélien à l'âge de Théodose ont défini la datation de la période allant de la fin du IIIe jusqu'à la fin du IVe siècle.[406]

Signes de réfection : ?

Durée : fin du IIIe siècle - fin du IVe siècle

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Fondations : ?

Murs : ?

Sols : seulement les fragments de sols sont conservés. Selon ces derniers, on peut conclure que le majorité des chambres avait des sols en mortier.

Toitures : ?

Décors : -

Équipements divers : ?

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : ?

Surface utile couverte : 19x16 м, orientation NE- SO

Communications : ne sont pas conservés, mais selon le couloir central et l'ouverture dans le mur de la façade sud, on peut supposer que l'entrée de l'édifice se faisait par le côté sud et que les pièces étaient accessibles par le couloir central.

La partie nord du couloir a été transformée en une pièce de dimension 4 sur 3 m. Il semblerait que le couloir n'avait pas de lumière naturelle ou qu'il était éclairé latéralement. Dans ce cas, la hauteur du couloir devait être plus grande que la hauteur des autres pièces.

Étage (nature de l'information et surface utile) : ?

Sous-sol (surface utile) : non

Nombre d'espaces couverts au sol : min. 6, 19x16м

Portiques (nombre de galeries) : ?

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau, évacuation des eaux, thermes, latrines, aménagements divers : ?

8. ARTEFACTS

La figure en bronze de Vénus, les fragments de poterie vernis, *fibula*, les fragments de

[406] М. Јевтић, Керамика старијег и млађег гвозденог доба са налазишта „Старо гробље" у Кривељу код Бора, *ЗНМ*, 16/1, Београд, 1996, 131

lampes en céramique, le bracelet en bronze avec les têtes des serpents stylisées et finement sculptées.[407]

9. COMMENTAIRES

D'après les résultats de l'analyse des artefacts, il est impossible d'évaluer avec précision la fonction de ce bâtiment, cependant, nous ne pouvons nier une possible utilisation à des fins résidentielles. Aussi, il est à noter que le bâtiment se trouvait sur un sol fertile et propice au bétail. Il était également près de la rivière dont l'eau aurait pu être utilisée pour le fonctionnement de la propriété. Il est donc envisageable de supposer[408] que ce bâtiment ait été une ferme.

10. BIBLIOGRAPHIE

М. Јевтић, Керамика старијег и млађег гвозденог доба са налазишта „Старо гробље“ у Кривељу код Бора, *ЗНМ*, 16/1, Београд, 1996, 129-141

А. Јовановић, *Бор и околина у праисторији, антици и средњем веку*, Бор, 2004

О. Илић, *Пољопривредна производња у римским провинцијама на тлу Србије од 1. до прве половине 5. века*, докторска дисертација одбрањена 2012. на Филозофском факултету у Београду, 109-110

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

Fig. 16/1, Krivelj sur la carte de la Serbie

[407] Из О. Илић, *Пољопривредна производња у римским провинцијама на тлу Србије од 1. до прве половине 5. века*, докторска дисертација одбрањена 2012. на Филозофском факултету у Београду, 109- 110, selon:: А. Јовановић, *Наким у римској Дарданији*, Београд, 1978, 23-25

[408] О. Илић, 2012, 109- 110

PLAN ET PLAN RESTITUÉ

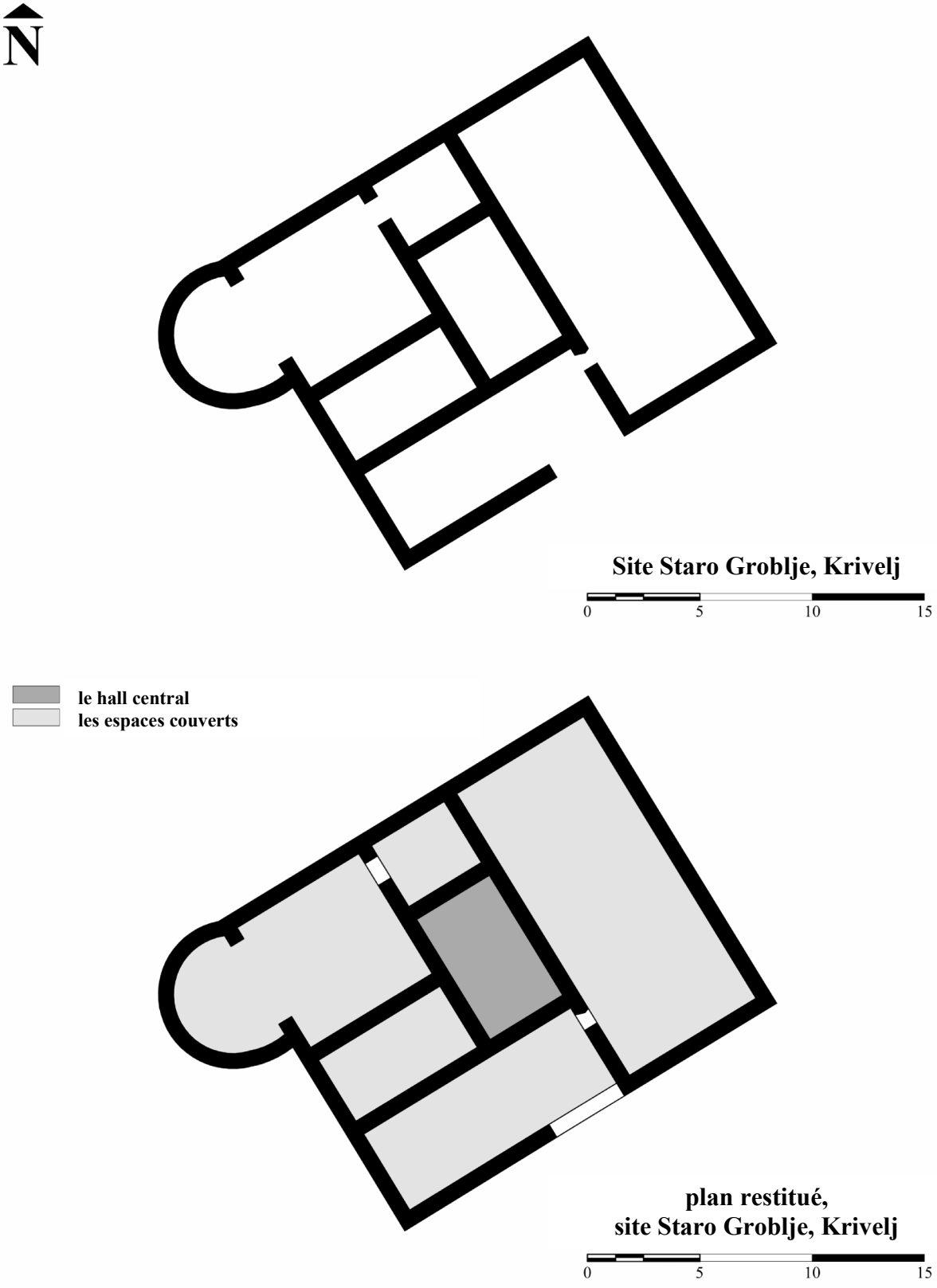

Fig. 16/2 et Fig. 16/3, Plan et le plan restitué de l'édifice, site de Staro groblje, Krivelj, A. M. d'après О. Илић, 2013

COMPARAISONS : Voir *Fig. 11/10*, pg.155

SITE TREBIC- SV. VARTOLOMEJ, SOKO BANJA

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : Les fouilles préventives du site à l' occasion de la reconstruction d'une autoroute entre Soko Banja et le lac Bovan, en direction d'Aleksinac, ont été réalisées entre Septembre et Novembre 2004

Responsables : ZZSK Nis

État de conservation : très mauvais, seulement un rang de pierre des fondations est conservé.

Fiabilité des sources : sûre. Les résultats des recherches ne sont pas publiés.

2. SITUATION

Sur le champ de Trebic, à environ 5 km à l'ouest de Soko Banja, près de la fontaine de Milos Obrenovic

Par rapport à l'environnement antique : ?

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

À proximité : Selon les habitants, qui ont trouvé les fragments de briques romaines pendant des travaux agricoles, plusieurs structures similaires à la maison romaine relevée sur le site de Sv. Vartolomej seraient indiquées dans le voisinage immédiat.

Rapport avec les voies romaines:

L'édifice se trouve près de la voie romaine qui traversait la rive droite de la rivière la Morava de *Singidunum* vers *Naissus* et tournait vers la vallée de la rivière la Moravica. Elle passait également près de *Praesidium Pompeii* (aujourd'hui, le village de Bovan), jusqu'au sud-ouest du bassin de Sokobanja, d'où la voie traversant *Grampianna* (Lipovac d'aujourd'hui) menait à *Naissus*.

Façades et entrées : L'entrée se faisait par le côté est (?)

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : Les plus anciens vestiges trouvés sur le site proviennent de la période néolithique, tandis que les tombes du IIe et du IIIe siècle de l'époque romaine ont été découvertes.

Date de construction : fin du IIIe siècle- fin du IVe siècle.

Signes de réfection : ?

Durée : ?

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Fondations et murs : de la pierre liée avec du mortier. À l'extrémité des fondations les grands morceaux de la pierre ont été identifiés. Le remplissage était en cailloux, en pierres casées et en fragments de briques.

Sols : les traces des sols n'ont pas été découvertes.

Toitures : ?

Décors : -

Équipements divers : ?

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : ?

Surface utile couverte : 24x16 м

Communications : Il est probable que l'entrée se fît par le porche, du côté est. Le porche menait au couloir central qui permettait la communication entre deux pièces du côté est et deux pièces du côté ouest.

Étage : ?

Sous-sol (surface utile) :

Nombre d'espaces couverts au sol : min. 6

Portiques : un portique devant l'entrée

Espaces dévolus à d'autres activités que l'habitat : ?

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau, évacuation des eaux, thermes, latrines, aménagements divers : ?

8. ARTEFACTS : ?

9. COMMENTAIRES Les résultats des recherches de l'édifice n'ont jamais été publiés. Toutes les informations présentées proviennent de la documentation du terrain de ZZSK Nis et de la conversation avec Toni Cerskov, l'archéologue de ZZSK Nis, qui a, avec une grande gentillesse, partagé ses remarques.

10. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

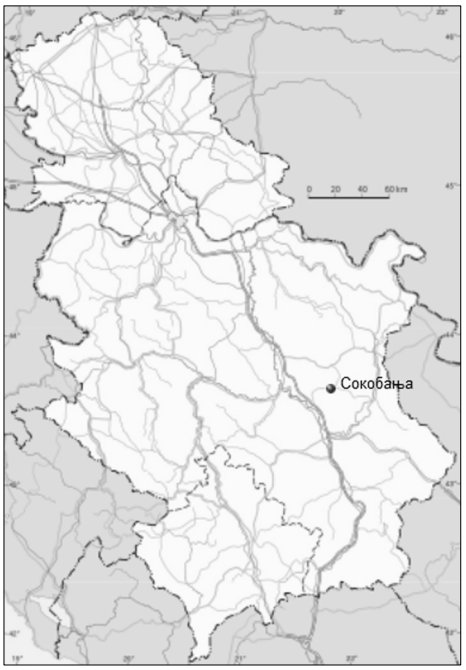

Fig.17/1, Soko Banja sur la carte de la Serbie

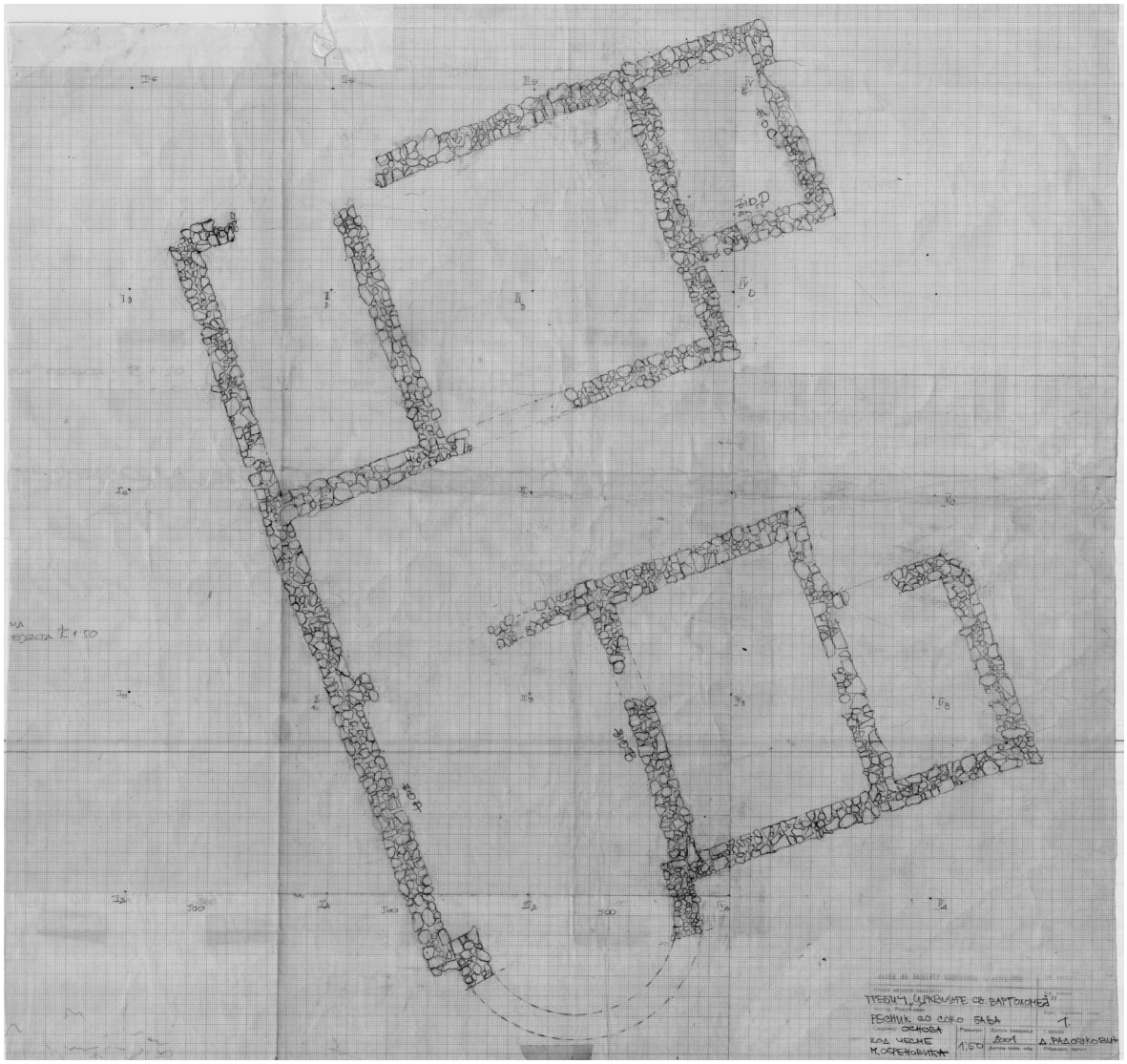

Fig. 17/2, La documentation du terrain de l'édifice, site Sv. Vartolomej, Trebic, archive de ZZSK Nis

PLAN ET PLAN RESTITUÉ

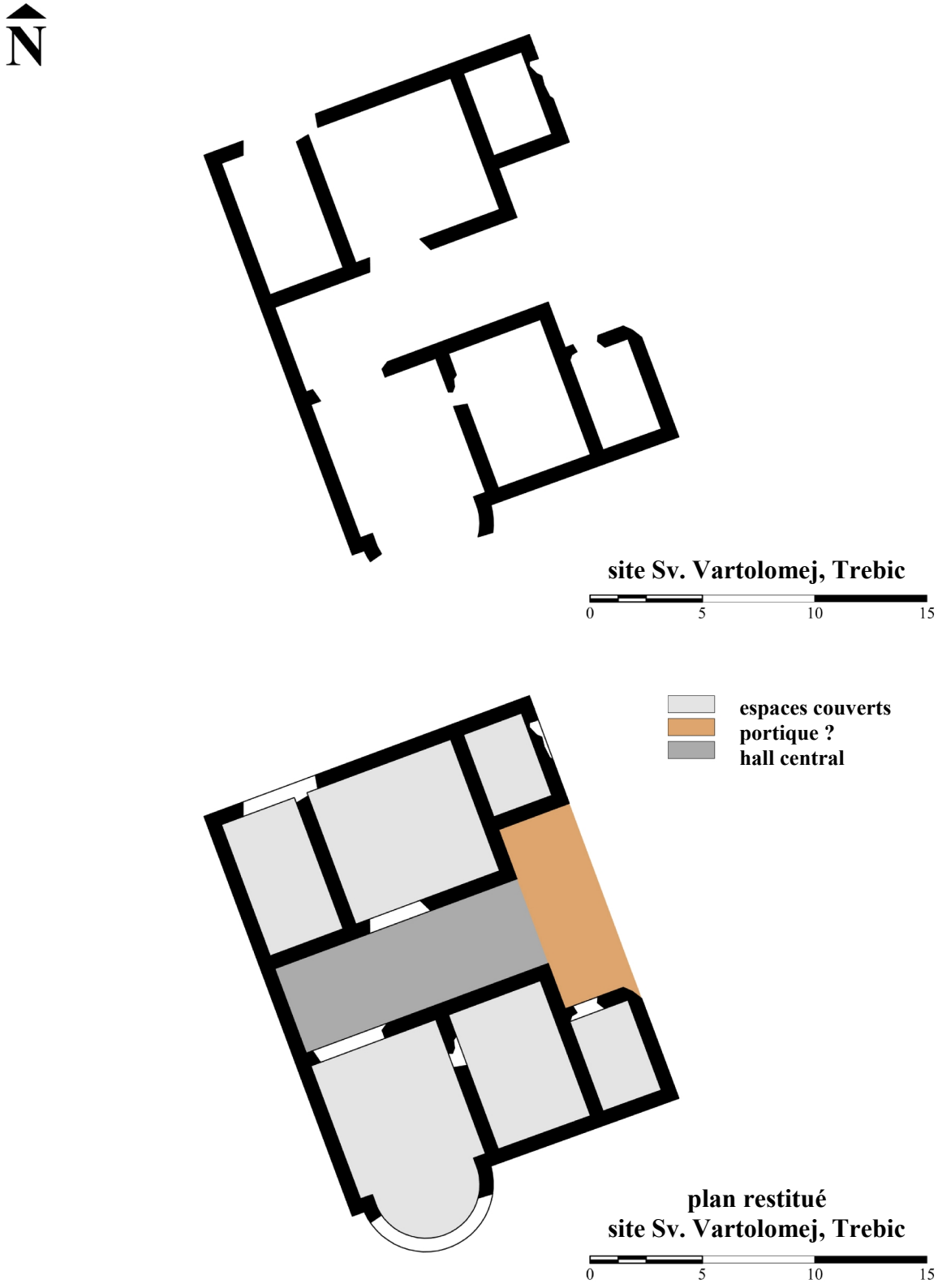

Fig. 17/3 et Fig. 17/4, Plan et le plan restitué de l'édifice, site de Sv. Vartolomej, Trebic, A. M. d'après la documentation de ZZSK Nis

POSKURICE, KRAGUJEVAC, RÉGION DE SUMADIJA

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : Fouilles préventives menées en 1953.

Responsables : Petrovic- directeur du Musée national de Kragujevac et Nikolic, conservateur du musée.

Etat de conservation : mauvaise. Seulement les parties des fondations sont préservées. Les vestiges sont ensevelis.

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Le site est situé à la frontière des villages de Poskurice, Divostine et Sljivovac, à l'emplacement dénommé Numere, de la municipalité d'Aerodrom (Kragujevac), district de Sumadija. Le village a été établi sur une zone propice à l'agriculture, l'élévation et l'exploitation minière.

Par rapport à l'environnement antique : D'après Petrovic, il s'agit d'un point d'arrêt (*mansio*) romain et d'une petite agglomération rurale située non loin de la forge. Cette *mansio* se trouvait à proximité de la route romaine qui longeait la vallée de la rivière la Ugljesnica en direction de la montagne Rudnik.

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

À proximité : Les traces de fondations des bâtiments antiques ont été repérées sur les champs voisins.

Rapport avec les voies romaines: D'après ce que nous savons, la voie romaine conduit à travers Grac, Resnik et Korman, a Jovanovac, Petrovac, Opornica, Poskurice, Grbic, Stragar, Dobrače et Rudnik.

Façades et entrées : -

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : ?

Date de construction : deux petites pièces de monnaie romaine en cuivre, datant du IIIe siècle et de la seconde moitie de IVe siècle ont été trouvées.

Signes de réfection : ?

Durée : ?

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Fondations : Les fondations étaient construites en moellons de calcaire. Le noyau des fondations était constitué de petits moellons. En revanche, sur le côté extérieur, les moellons étaient plus grands. Dans certains endroits des coins des pièces, des blocs de pierres étaient soigneusement taillés.[409]

Murs : pas de traces. Les fragments de mortier avec les restes de roseau ont été trouvés dans les décombres. Il semble que, à certains endroits, le roseau a constitué la base sur laquelle le mortier a été posé. Sur plusieurs emplacements, il est visible que le mortier a été tassé et que les murs, ou les parties des murs, ont été peints en gris et en violet.[410]

Sols : Les morceaux de mortier d'une épaisseur de plus de 20 cm, provenant du sol détruit, ont été trouvés dans les décombres. Le sol a été trouvé dans la chambre 7. Il était fait en chaux avec des morceaux de briques et de gravier posés sur la surface des petites pierres casées.

Toitures : les fragments des *tegulae* dans la salle 4, les fragments de *imbrices* de grandes dimensions

Décors : ?

Équipements divers : Du côté est, à l'endroit où se rejoignent l'abside et le mur, un four voûté a été décelé. Ses parties basses sont constituées de pierres, tandis que le four est composé de briques. Le four se rétrécie à l'ouest où l'on voit le début d'un canal rectangulaire de briques qui, après avoir traversé les fondations, pénètre dans la pièce contiguë. On peut en déduire qu'un hypocauste est probablement présent.

[409] Petrović, 1964-65, 254
[410] Petrović, 1964-65, 255

De plus, il témoigne également de la présence de briques romaines de grandes dimensions (0.55x0.55x0.045 m). Des briques identiques avaient été utilisées pour la construction du foyer dans la pièce 6, après que l'édifice ait été délaissé et détruit.[411]

Un grand nombre de clous et un grand clou avec un cintre ont été découverts à côté des fondations qui se trouvent entre les portes des pièces 2 et 4. Cette découverte permet d'avancer que la porte était en bois massif.[412]

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : surface de l'édifice 20.1 м (24 м avec l'apside) x17.3 м, aprox. 237 m2

Surface utile couverte : min. 237 m2

Communications : ?

Étage : ?

Sous-sol (surface utile) : non

Nombre d'espaces couverts au sol : min.7

Portiques (nombre de galeries) : ?

Espaces dévolus à d'autres activités que l'habitat : ?

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau, évacuation des eaux**,** thermes, latrines, aménagements divers : ?

8. ARTEFACTS

9. COMMENTAIRES

10. BIBLIOGRAPHIE

Петровић, Д., Остаци римске грађевине у Поскурицама, Посебан отисак из Старинара , 15-16, 1964-65, 253-256

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

Fig. 18/1, Poskurice sur la carte de la Serbie

[411] ibid, 254
[412] ibid, 255

PLAN ET PLAN RESTITUÉ

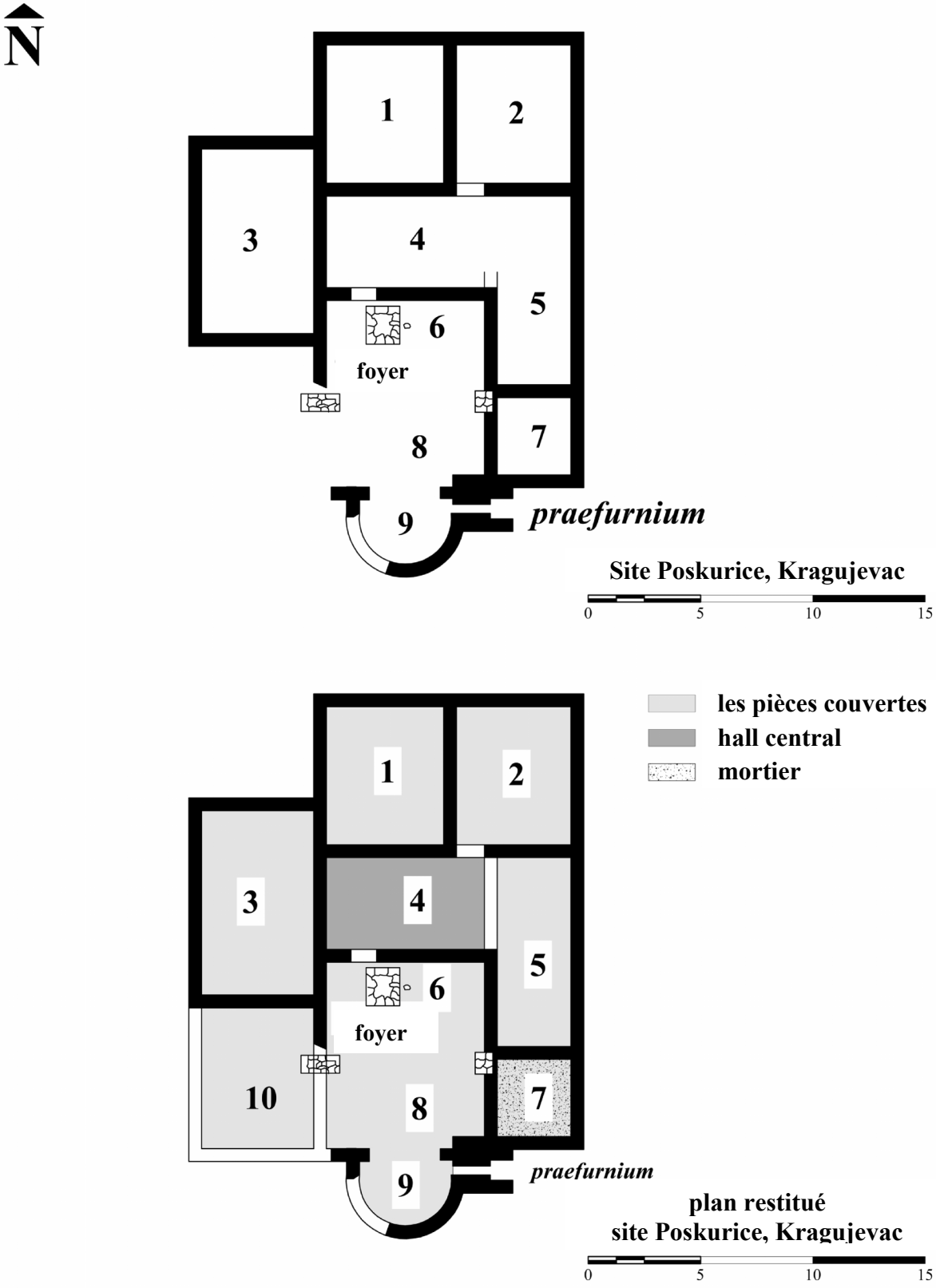

Fig. 18/2 et Fig. 18/3, Le plan et le plan restitué, site Poskurice, Kragujevac, A. M. d'après : Петровић, 1964-65, 254

COMPARAISONS : Voir *Fig. 11/10*, pg.155

EDIFICE A, MEDIANA, NIS, RÉGION DE NIS

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : 1975, fouilles de sauvetage suite à la construction de la nouvelle route Nis-Niska Banja. Le bâtiment, connu comme "La villa avec les conques" (voir comm.1) ou "L'edifice A" littérature, est partiellement fouillé.[413]

Responsables : Ljubica Zotović, AI Beograd

État de conservation : La moitié nord a été détruite par la construction de la route. Seulement la partie sud de l'édifice est explorée.[414] Les vestiges ont été enterrés.

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Le site archéologique de Mediana est situé dans la vallée fertile de la Nisava, a 5km au sud-est de la ville de Nis. À l'est, le site est limité par la colline Vlasko brdo, au nord par la rivière la Nisava et à l'est par la banlieue contemporaine Brzi Brod. L'édifice se trouve au nord de l'autoroute Nis-Niska Banja, à une centaines de mètres à l'est de la gare ferroviaire.[415]

Par rapport à l'environnement antique: Mediana est la plus grande banlieue de Naissus, située à 3 miles romains de l'ancienne ville. Elle se trouve sur la rive gauche de la Nisava, le long de la route antique, *via publica* Naissus-Serdica.

L'édifice A est situé à environ 200 m au nord-est de *castellum aquae*, il se trouve sur le chemin de l'un de ses canaux et est situé à environ 250 m au sud-ouest de la villa à péristyle.

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

À proximité : Plus de vingts édifices ont été identifiés et partiellement explorés, dont cinq édifices résidentiels, onze édifices économiques, les thermes, un *castellum aquae*, deux édifices sacrés et un bâtiment administratif dont la fonction n'est pas clairement définie- dite « la villa a péristyle ».

Rapport avec les voies romaines : il n'y a pas de traces de communications antiques à proximité, mise à part la route antique pour Serdica

Façades et entrées : ?

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs :

Date de construction : Sur la base d'un grand nombre de monnaies en bronze, nous pouvons supposer que l'édifice a été construit dans les dernières décennies du IIIe siècle.[416]

Signes de réfection : La reconstruction indiquée par le canal et la mosaïque du sol a été réalisée dans la première moitié du IVe siècle.[417]

Durée : ?

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Murs : le mur de l'espace 1, dit « atrium » (voir comm.2) était construit en cailloux liés au mortier. Le mur sud était renforcé à l'extérieur par trois pilastres.[418]

Sols : Une seule pièce (l'abside au sud) avait de la mosaïque au sol.[419] La mosaïque était installée sur un ancien plancher en briques. La première couche, *statumen*, était constituée de cailloux. Tandis que la deuxième couche, *rudus*, était composée de fragments d'*imbrices* et *tegulae* avec du mortier. La base pour les tesselles, *nucleus*, était faite de mortier avec de la brique concassée. Les tesselles étaient de grands carreaux de pierres d'origine locale, en rouge, blanc et noir.[420]

[413] Drča, S., 2006, 24
[414] Jeremić, G., 2006, 153
[415] Drča, S., 2006, 24
[416] Drča, 2006, 26
[417] Drča, 2006, 26
[418] Drča, 2006, 26
[419] Zotović, LJ, 1975, 75
[420] Jeremić, G., 2009, 142

Toitures : les débris des *imbrices* et *tegulae* sur toute la surface de l'édifice.[421]

Décors : 8 m2 de mosaïques de l'abside du sud sont préservés.

Les mosaïques semi-circulaires délimitées par une bordure de bandes bordeaux et blanches se composent d'un quadrillage en losanges disposés en double rangées de tesselles rouge foncées.[422]

Équipements divers : -

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : ?

Surface utile couverte : aprox. 420 м2,

Communications : position de la porte entre les pièces 3 et 4 déterminée

Étage : ?

Sous-sol (surface utile) : non

Nombre d'espaces couverts au sol : min.6

Portiques (nombre de galeries) : ?

Espaces dévolus à d'autres activités que l'habitat : ?

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau- L'édifice se trouve sur un chemin probable de canal d'alimentation en eau E.

Évacuation des eaux**,** thermes, latrines, aménagements divers : ?

8. ARTEFACTS

9. COMMENTAIRES

Comm. 1 : une partie de la grande salle à abside d'un diamètre de 6 mètres a été découverte à l'est de l'édifice. Au sud de cette salle, il y avait une autre salle avec l'abside du même diamètre. Grâce à cette découverte, l'édifice est connu dans la littérature comme la villa avec « conque » (dit demi-sphère). Cependant, l'état des vestiges sur sols étant insatisfaisants, nous ne pouvons certifier que la niche était voûtée comme une demi-sphère. Nous ne pouvons qu'envisager sa reconstruction. Par conséquent, le bâtiment est désigné comme étant l'édifice A.

Comm. 2 : La pièce dans laquelle les colonnes ont été découvertes est interprétée dans la littérature comme un atrium. Cette conclusion a été faite sur la base de débris de toits très compacts qui ont été découverts dans la pièce. Nous sommes plus près de l'idée que cette partie de l'immeuble n'est pas un atrium testudinate mais qu'il pourrait faire partie d'un peristyle. Si le bâtiment s'était effondré due aux inondations, celles-ci étant fréquentes en raison de la position de l'agglomération par rapport à la Nisava, la couverture du toit aurait pu être propulsée sur la surface de la pièce.

10. BIBLIOGRAPHIE

С. Дрча, *Медијана*, Ниш, 2006

Г. Јеремић, *Касноантички мозаици из профаних објеката на тлу провинција Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea и Dardania*, докторска дисертација, одбрањена на Филозофском факултету у Београду, 2009, необјављен текст

Г. Јеремић, Мозаици Медијане- Нека разматрања, у *Ниш и Византија*, IV, 2006, 145-158

Љ. Зотовић, Медијана – Ниш – заштитни радови на траси пута, *Археолошки преглед,* 17, 1975, 75–77

П. Петровић, *Медијана-резиденција римских царева*, Београд, 1994, 52

G. Miloševic, N. Gavrilovic, V. Crnoglavac, Poster: Condition, Problems and Presentation of the mosaics in Mediana, Serbia, *Conference "Managing archaeological sites with mosaics: from real problems to practical solutions",, The 11th Conference of the International Committee for the Conservation of Mosaics* (ICCM), Volubilis and Meknes (Morocco),October 24-27, 2011

Р. Латковић, С. Дрча, Д. Јанковић-Михалџић, *Медијана*, Ниш, 1979

[421] Zotović, LJ, 1975, 75
[422] Јеремић, Г., 2009, 142

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

Fig. 19/1, Nis sur la carte de la Serbie

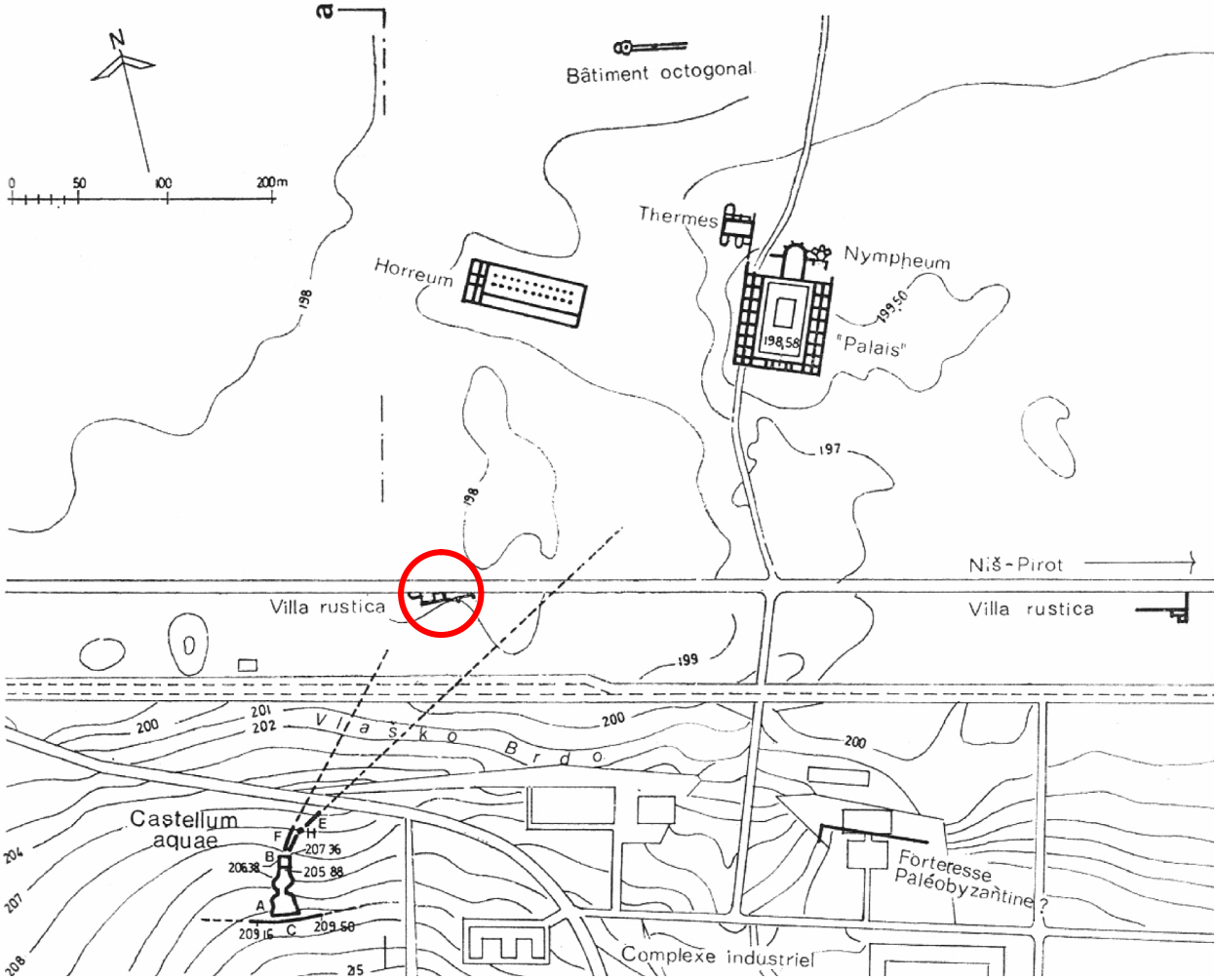
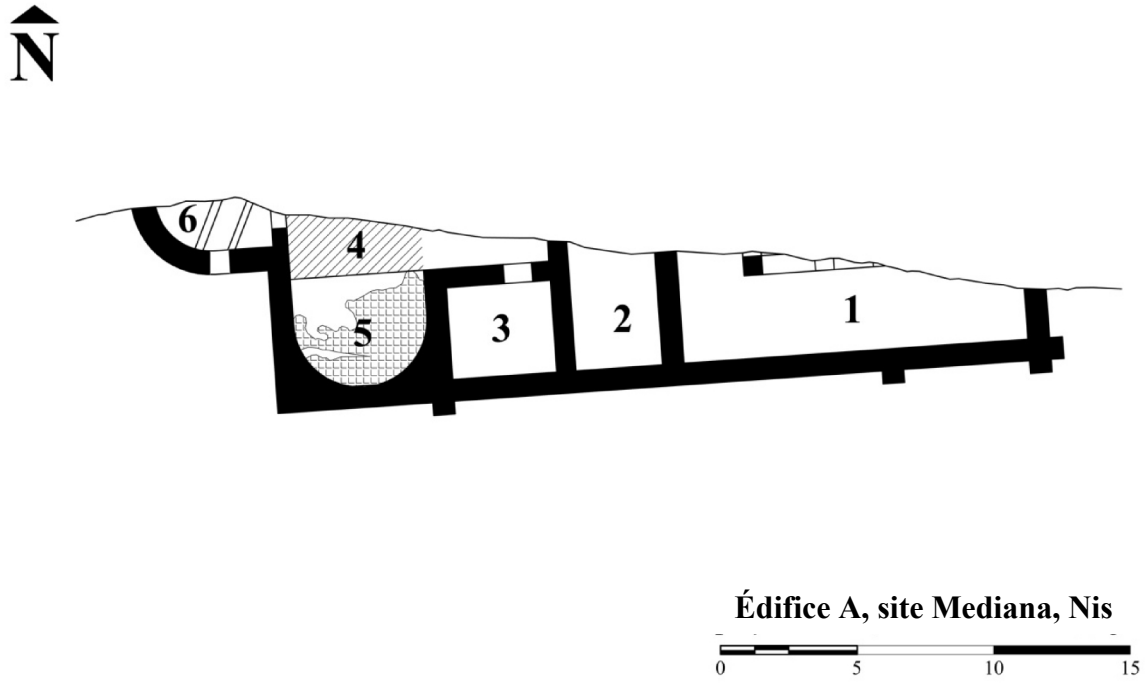

Fig. 19/2, L'édifice A sur la carte de Mediana, Јеремић, 1988, 63

PLAN ET PLAN RESTITUÉ

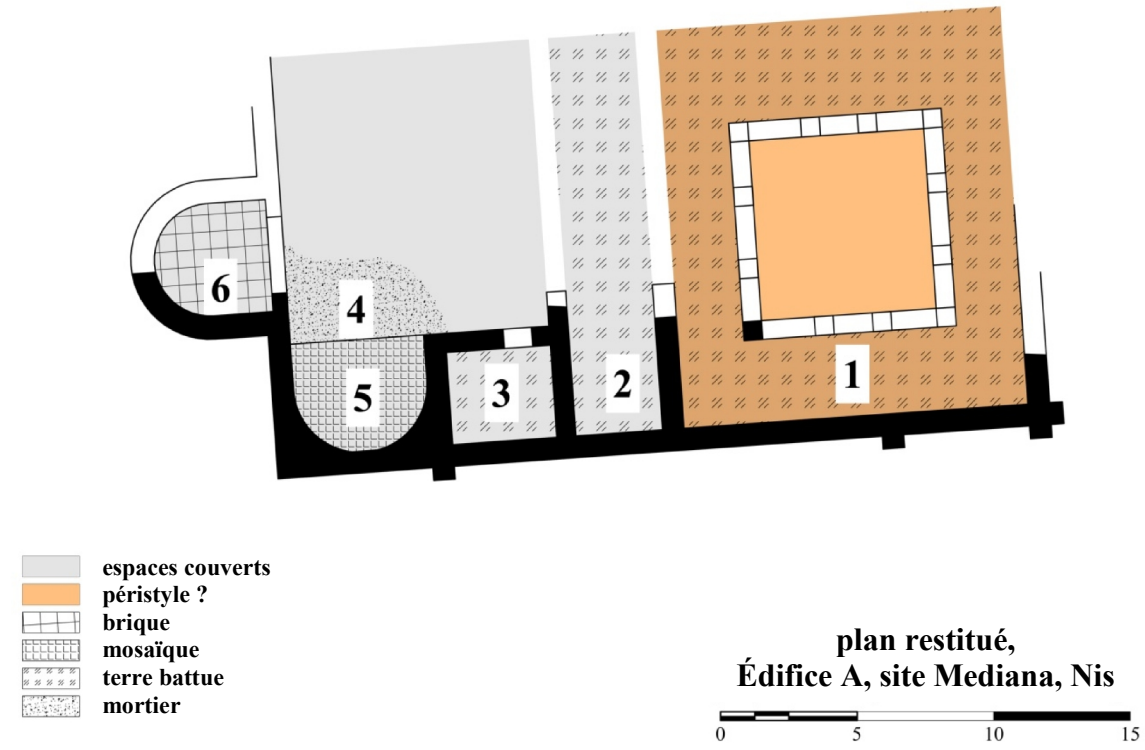

Fig. 19/3 et Fig. 19/4, Plan et plan restitué de l'édifice A, Mediana, A. M. d'après : Р. Латковић, С. Дрча, Д. Јанковић- Михалџић, 1979, Т.18, сл. 44

PHOTOGRAPHIES

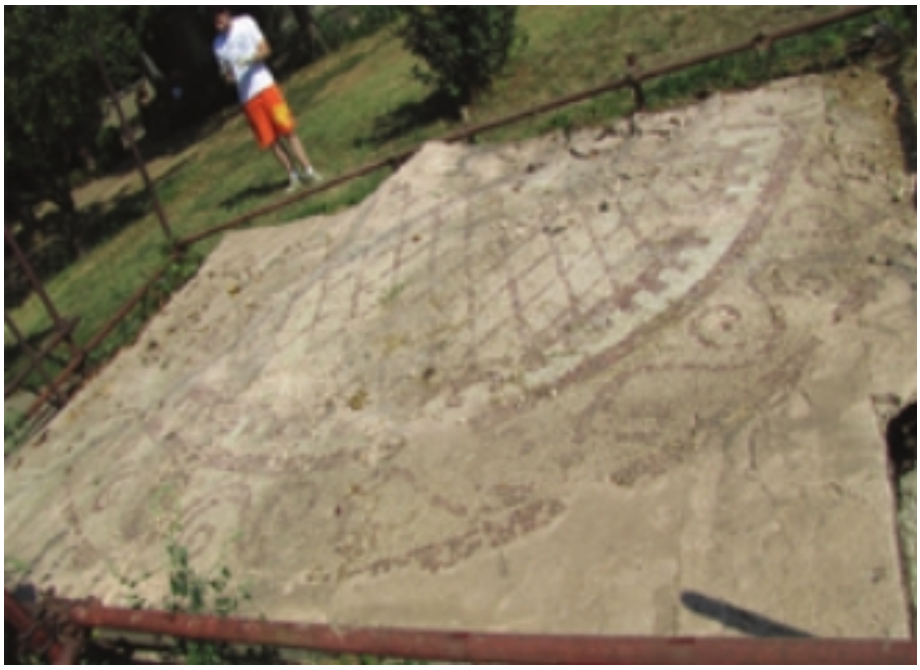

Fig.19/5, La mosaïque dans la salle à abside, G. Miloševic, N. Gavrilovic, V. Crnoglavac, 2011

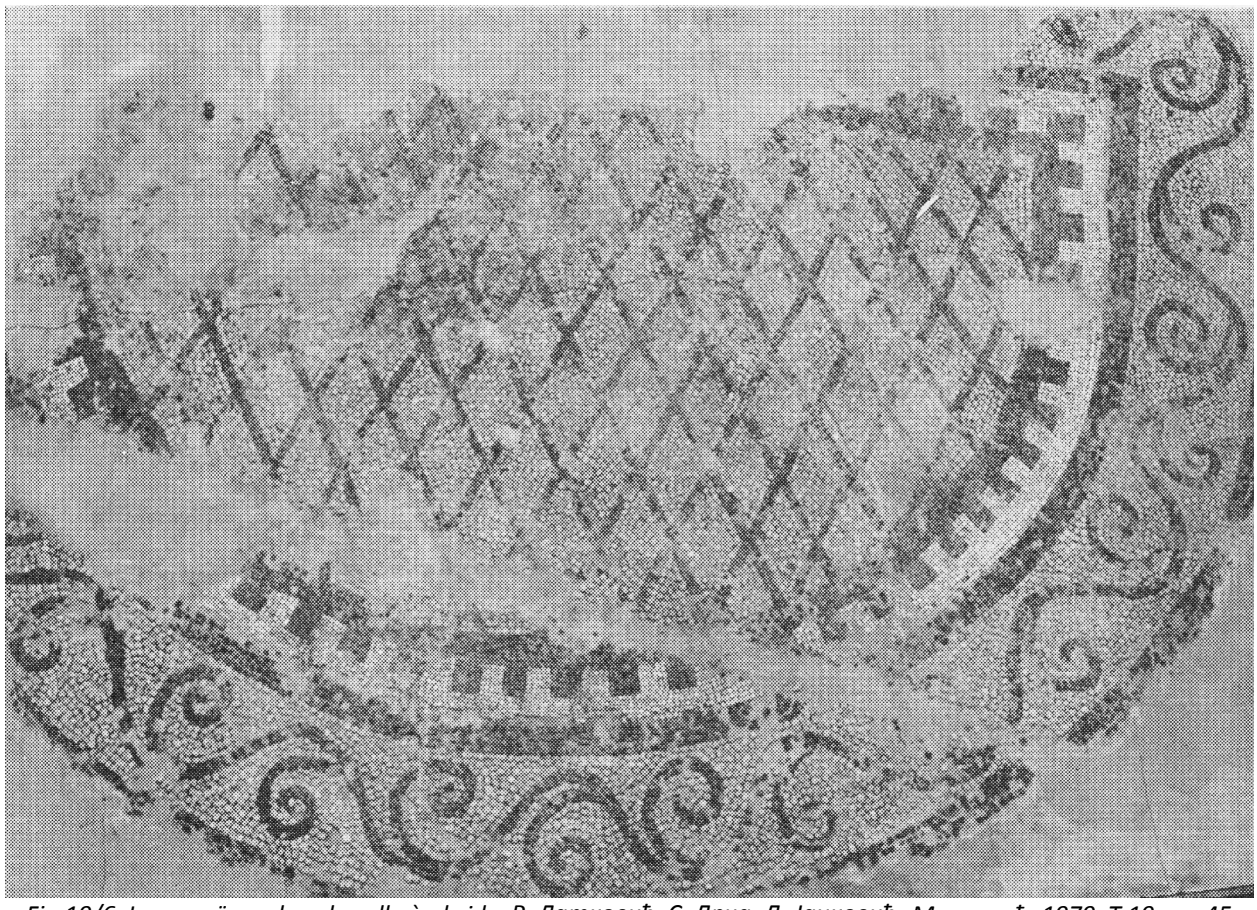

Fig.19/6, La mosaïque dans la salle à abside, Р. Латковић, С. Дрча, Д. Јанковић- Михалџић, 1979, Т.19, сл. 45

.

EDIFICE B, MEDIANA, NIS, RÉGION DE NIS

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : 1975, les fouilles de sauvetage suite à la construction de la nouvelle route Nis-Niska Banja. Les vestiges ont été trouvés dans le sondage 38. Le bâtiment, dit «La villa avec mur d'enceinte » ou « L'édifice B » est partiellement fouillé.[423]

Responsables : Ljubica Zotović, AI Beograd

État de conservation : La moitié nord a été détruite par la construction de la route. Seulement la partie sud de l'édifice B est explorée.[424] Les vestiges sont enterrés.

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Le site archéologique de Mediana est situé dans la vallée fertile de la Nisava, à 5km au sud-est de la ville de Nis. À l'est, le site est limité par la colline Vlasko brdo, au nord par la rivière la Nisava et à l'est par la banlieue contemporaine Brzi Brod. L'édifice B est situé à droite de la route Nis-Niska Banja.

Mediana est la plus grande banlieue de Naissus, situé à 3 miles romains de l'ancienne ville. Elle se trouve sur la rive gauche de la Nisava, le long de la route antique, *via publica* Naissus-Serdica.

L'édifice B est situé à 300m à l'est de *castelum aquae* et à 150m au sud-est de la dite « villa avec le péristyle ».

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

À proximité : Plus de vingts édifices ont été identifiés et partiellement explorés, dont cinq édifices résidentiels, onze édifices économiques, les thermes, un *castellum aquae*, deux édifices sacrés et un bâtiment administratif dont la fonction n'est pas clairement définie- dite « la villa a péristyle »

Rapport avec les voies romaines : il n'y a pas de traces de communications antiques à proximité, sauf la route antique Naissus-Serdica.

Façades et entrées : entrée de la pièce 1

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : Les traces de l'âge de bronze et du début de la période romaine ont été trouvées sous l'édifice.[425]

Date de construction : Sur la base des objets trouvés et des monnaies on peut conclure que le bâtiment a été utilisé pendant le IVe siècle.[426]

Signes de réfection : non

Durée : De la deuxième moitié du IVe siècle jusqu'à la première moitié du Ve siècle,[427] lorsqu'elle a souffert de l'incendie[428] ou de l'inondation.[429]

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Mur d'enceinte de la cour : construit de cailloux, de pierres cassées et de briques fragmentées. Parfois les grands morceaux du mortier avec la brique pilée en position secondaire ont été utilisés pour la construction. À deux endroits du mur, les extrémités de grands Pythos ont été utilisées comme matériel de construction pour bâtir le mur.[430]

Murs : les murs étaient construits de moellons et de pierres cassées liés avec du mortier. Les couches de briques en utilisation secondaire ont été utilisées pour l'alignement.[431]

Sols : terre battue dans toutes les pièces.[432]

Toitures : ?

Décors : -

[423] Drča, S., 2006, 26
[424] Drča, S., 2006, 26
[425] Дрча, С., 2006, 28
[426] Дрча, С., 2006, 28
[427] С. Дрча, 2000, 26
[428] P. Petrovic, 1994, 53
[429] С. Дрча, 2000, 21-31
[430] Zotović, 1975, 76
[431] Drča, 2006, 27
[432] Drča, 2006, 27

Équipements divers : La présence des fenêtres susceptibles d'exister dans la partie supérieure des murs peut archéologiquement être prouvée par les fragments de verres plats trouvés dans les pièces 6 et 8 de l'aile est du bâtiment.[433]

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : min. 1200 m2

Surface utile couverte : max. 115.21 m2

Communications : voir Fig.3

Étage : ?

Sous-sol (surface utile) : non

Nombre d'espaces couverts au sol : min. 6. Il est possible que les pièces 2 et 8 représentaient la cour intérieure.

Portiques (nombre de galeries) : Suite aux analogies avec de nombreuses villas de Pannonie et aux recherches présentées dans l'œuvre de E. Томпсон de 1964, C. Дрча je suppose qu'il y avait un portique le long du mur d'enceinte.[434]

Espaces dévolus à d'autres activités que l'habitat : ?

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau : ? Castelum aquae à 300 m à l'ouest d'édifice B.

Évacuation des eaux**,** thermes, latrines, aménagements divers : ?

8. ARTEFACTS

La fibule en bronze doré, les fibules en fer, les tasses en céramique avec trois poignées, les ustensiles de cuisine.[435]

9. COMMENTAIRES

Les tablettes en pierres avec la lettre en chiffre romain ont été trouvées sur le site. S. Drca suppose que l'édifice pourrait être un amphithéâtre ou un hippodrome, ainsi les tablettes marqueraient les sièges réservés aux citoyens éminents. S. Drca suggère la possibilité que l'édifice fût une écurie de la fortification militaire qui se trouve près du site.[436]

10. BIBLIOGRAPHIE

Дрча, С, Медијана-објекат Б, Зборник, 9, Ниш, 2000, 21-31

Дрча, С., Медијана, Ниш, 2006

Љ. Зотовић, Медијана – Ниш – заштитни радови на траси пута, Археолошки преглед 17, 1975, 75–77

Петровић, П., Медијана-резиденција римских царева, Београд, 1994, 52

Р. Латковић, С. Дрча, Д. Јанковић-Михалџић, *Медијана*, Ниш, 1979

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

Fig. 21/1, Nis sur la carte de la Serbie

[433] С. Дрча, 2006, 29
[434] П. Петровић, 1996, 53 selon: Thomas, E., Romiche villen in Panonien, Budapest, 1964.
[435] С. Дрча, 2000, 26
[436] П. Петровић, 1996, 53 selon: Thomas, E., Romiche villen in Panonien, Budapest, 1964.

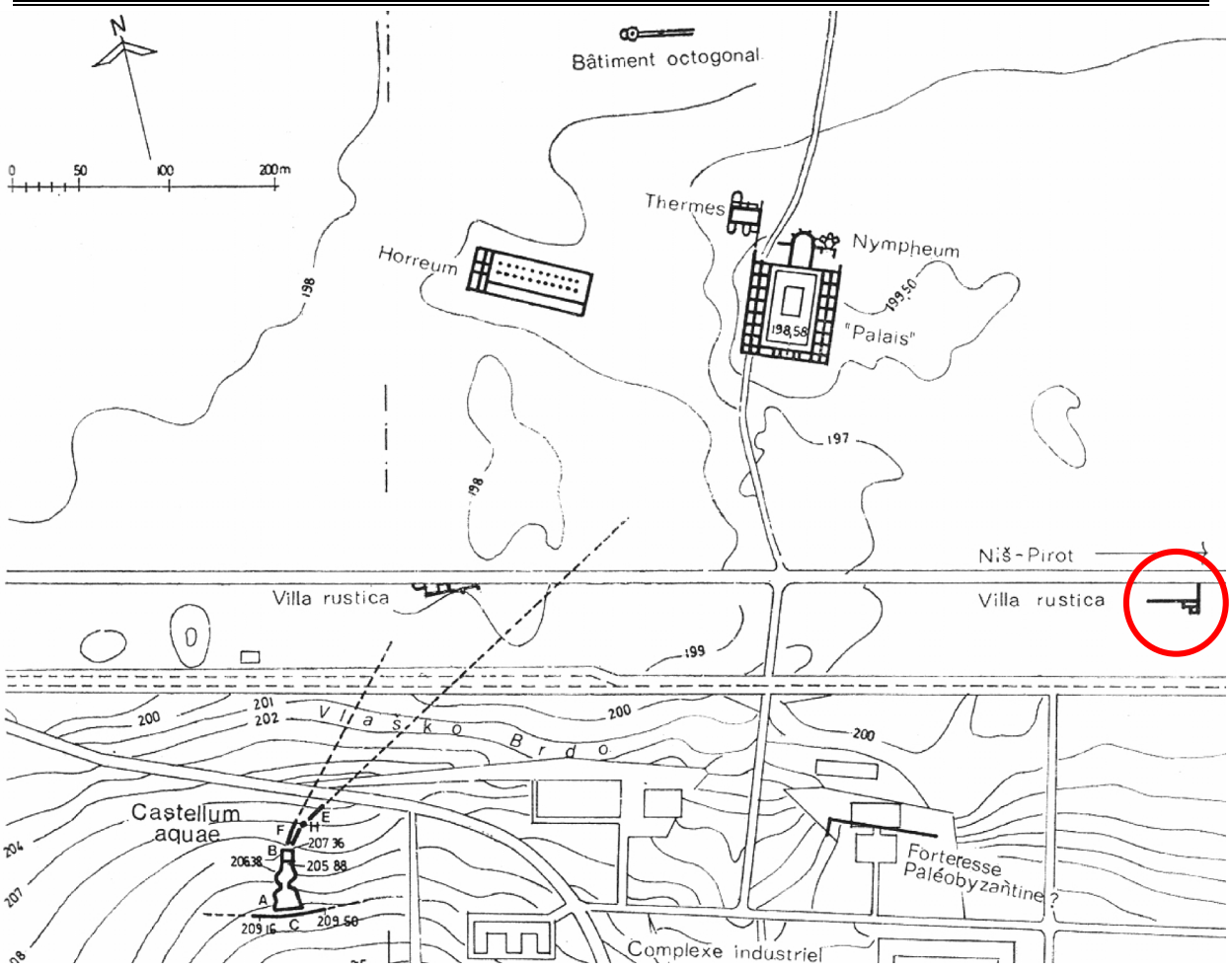

Fig. 20/2, L'édifice B sur la carte de Mediana, Јеремић, 1988, 63

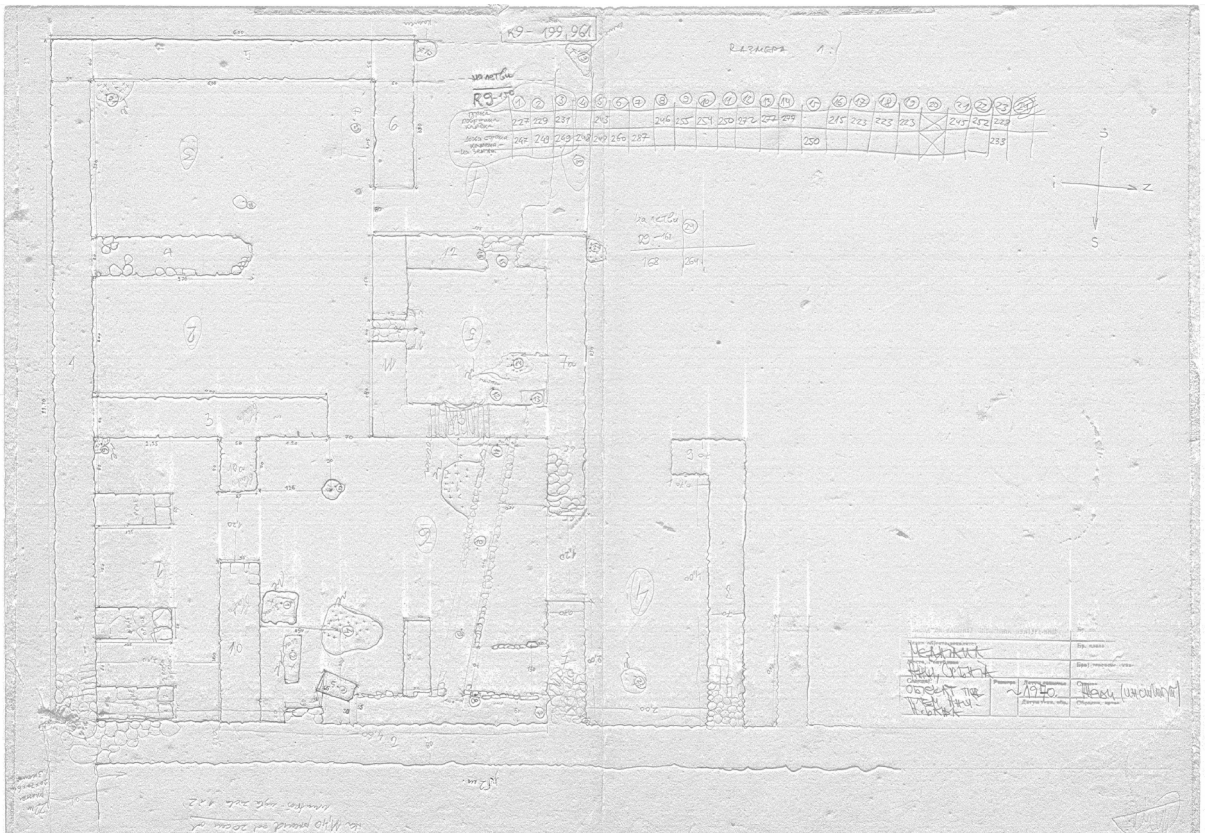

Fig. 20/3, Documentation du terrain, l'édifice B, Mediana, archive ZZSK Nis

PLAN DES VESTIGES EXISTANTS

PLAN RESTITUÉ

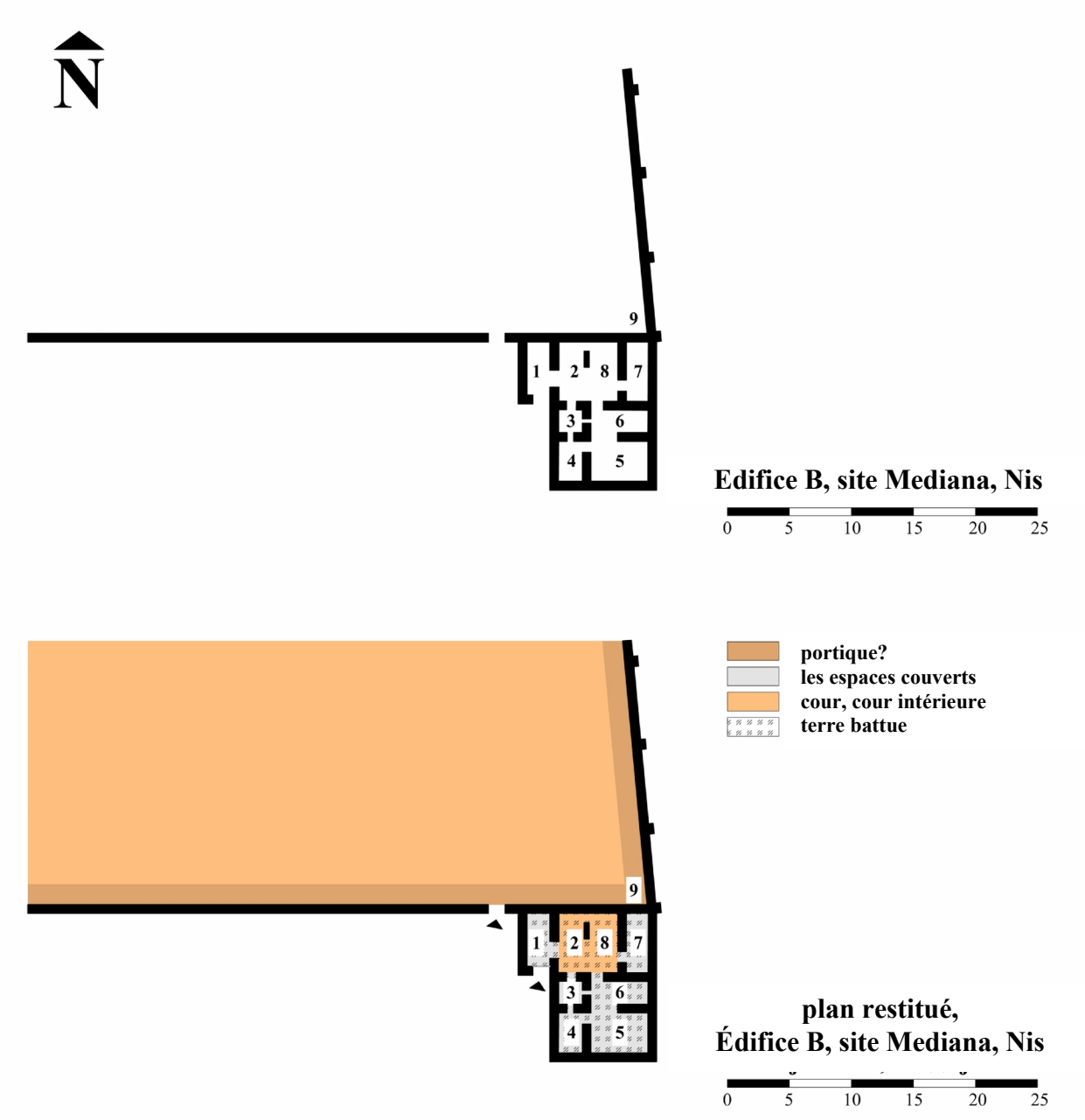

Fig. 20/4 et Fig. 20/5, Plan et plan restitué de l'édifice B, Mediana, A. M. D'après Милошевић а Петровић, 1996, 53

EDIFICE E, MEDIANA, NIS, RÉGION DE NIS

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : L'édifice a été découvert pendant les fouilles préventives, suite aux vastes travaux de construction visant à la protection des sources d'eau potable par la dalle verticale de béton. Ces fouilles ont été réalisées pendant la période de 1994-1996. Les édifices E, F et G ont été étudiés en 1995 et en 1996.

Responsables : Petar Petrovic, AI Beograd, NM Nis, ZZSK Nis

État de conservation : enterré.

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Le site archéologique de Mediana est situé dans la vallée fertile de la Nisava, à 5km au sud-est de la ville de Nis. À l'est, le site est limité par la colline Vlasko brdo, au nord par la rivière la Nisava et à l'est par la banlieue contemporaine Brzi Brod. L'édifice E, en littérature cité comme « villa avec le portique », se trouve au nord de l'autoroute Nis-Niska Banja, à une centaine de mètres à l'est du motel « Mediana ».

Par rapport à l'environnement antique : Mediana est la plus grande banlieue de Naissus, située à 3 miles romains de l'ancienne ville. Elle se trouve sur la rive gauche de la Nisava, le long de la route antique, *via publica* Naissus-Serdica.

L'édifice E se trouve à la périphérie est de Mediana, à 700m au sud-ouest de la dite « villa avec le péristyle » et à 400m au nord-ouest de *castellum aquae*.

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

À proximité : Plus de vingts édifices ont été identifiés et partiellement explorés, dont cinq édifices résidentiels, 11 édifices économiques, les thermes, un *castellum aquae*, deux édifices sacrés et un bâtiment administratif dont la fonction n'est pas clairement définie- dite « la villa a péristyle »

Rapport avec les voies romaines : -

Façades et entrées : entrée par le porche sur le côté ouest de l'édifice ?

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : ?

Date de construction : ?

Signes de réfection : ?

Durée : ?

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Les fondations et les murs : Les fondations avaient une largeur de 0,6 m. Elles sont en très mauvais état. Il ne reste que deux ou trois couches de cailloux de la rivière sans le mortier. Les murs extérieurs du côté nord et ouest ont les contreforts de 0,6 m de largeur.

Sols : terre battue

Toitures : des fragments de tuiles et *tegulae*

Décors : -

Équipements divers : -

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : ?

Surface utile couverte : min.310м2

Communications : Au sud du long couloir, se trouve une grande ouverture (largeur 1,75 m) qui conduisait dans la plus grande salle. Au nord du même couloir, une porte plus étroite amenait dans les petites pièces.

Étage : ?

Sous-sol (surface utile) : non

Nombre d'espaces couverts au sol : min.5

Portiques (nombre de galeries) : 3.3x17м

Espaces dévolus à d'autres activités que l'habitat : ?

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau : ? L'édifice E est à 400 m au nord-ouest de *castellum aquae*.

Évacuation des eaux**,** thermes, latrines, aménagements divers : ?

8. ARTEFACTS

9. COMMENTAIRES

La documentation du terrain concernant cet édifice ainsi que d'autres édifices résidentiels de la Medjana n'est pas disponible.

10. BIBLIOGRAPHIE

Petrović, P., Medijana Antičko naselje sa vilama : hronika iskopavanja *Starinar* XLVII, 1996. Beograd, 1996. 295-300

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES
CARTE D'ENVIRONNEMENT

Fig. 21/1, Nis sur la carte de la Serbie

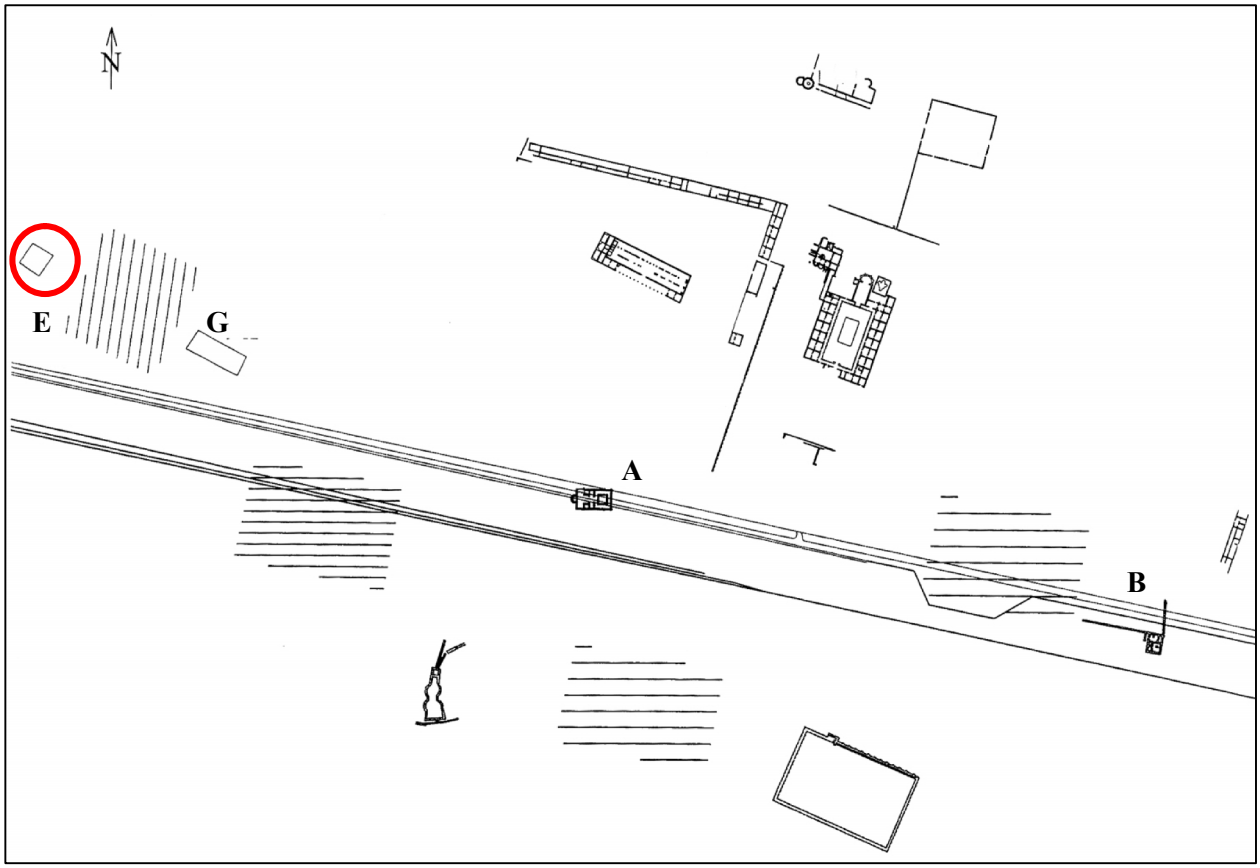

Fig. 21/2, L'édifice E sur la carte de Mediana

PLAN DES VESTIGES EXISTANTS

PLAN RESTITUÉ

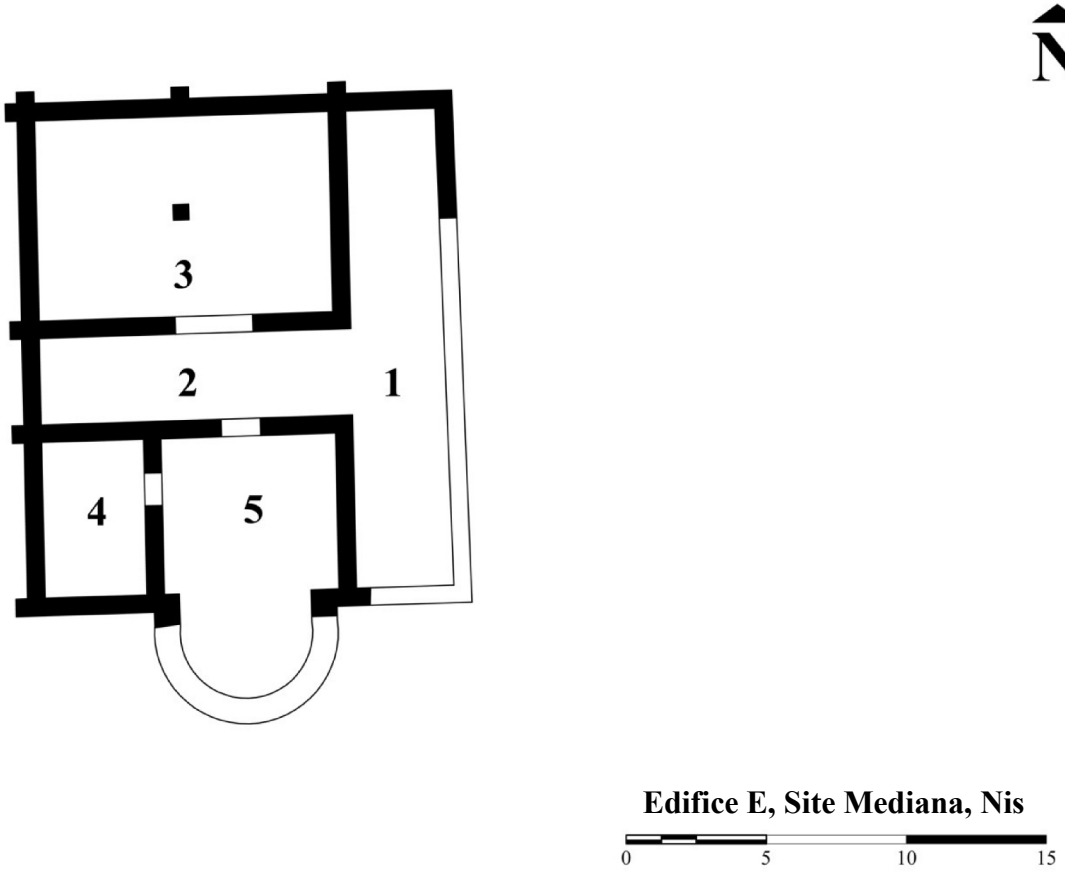
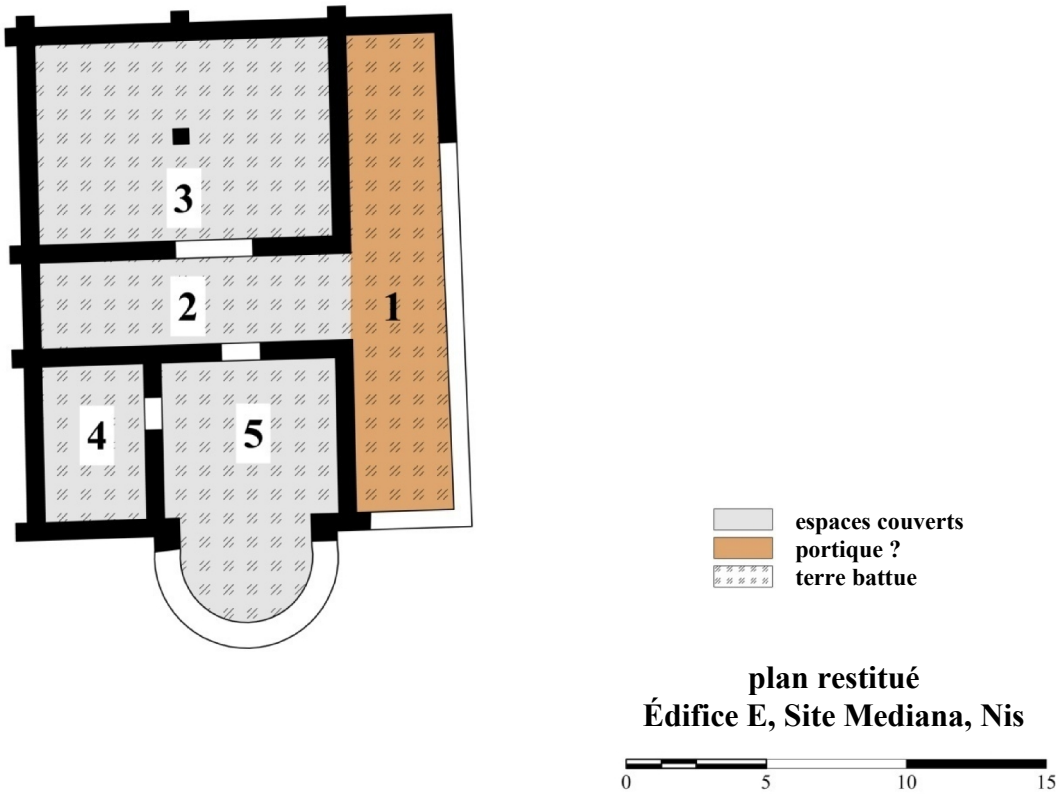

Fig. 21/3 et Fig. 21/4, Plan et le plan restitué de l'édifice E, site Mediana, Nis, A. M. d'après : Петровић, 1996, 296

COMPARAISONS

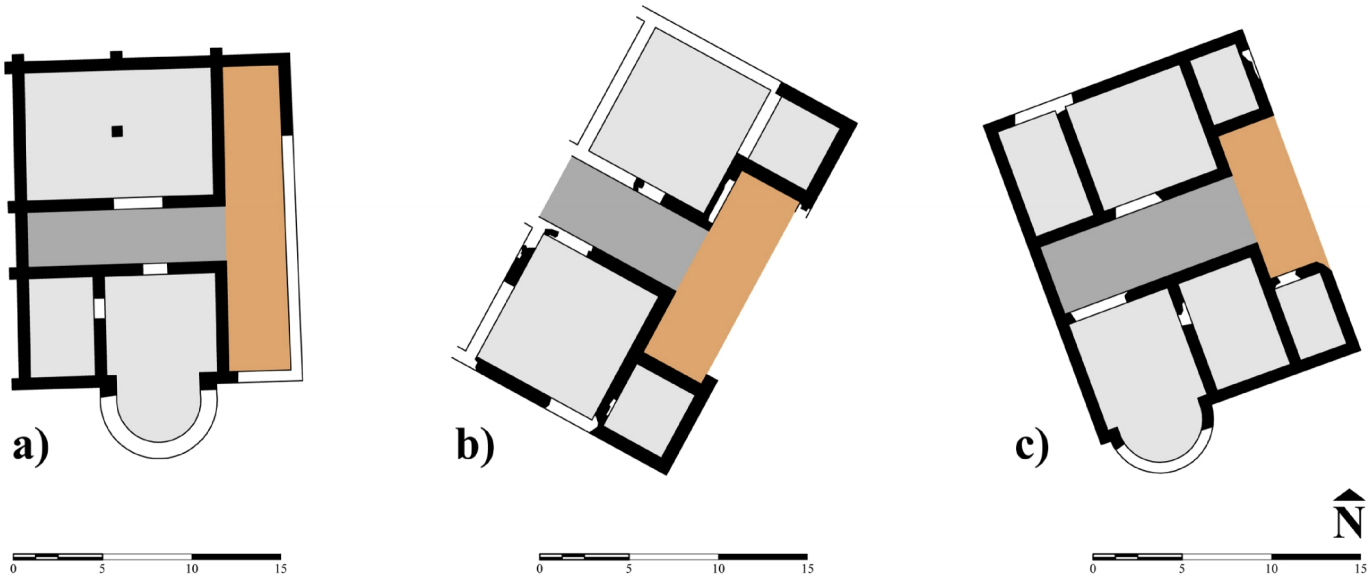

Fig. 21/5, a) L'édifice E, site Mediana; b) Site Sveti Trojica- Krzince; c) Site Sv. Vartolomej- Trebic, A. Miric

EDIFICE G, MEDIANA, NIS, RÉGION DE NIS

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : 1994, les fouilles de sauvetage suite à la construction de la piscine pour les réserves d'eau potable. Pendant les deux mois de recherche, un espace d'environ 800 m2 a été exploré. Les fragments de tuiles et de céramiques ont été trouvés sur toute la surface explorée.[437] Ces informations ainsi que la proximité de l'édifice E montre que dans l'Antiquité tardive, la zone était densément peuplée. Concernant la nature du complexe G dans lequel le bâtiment résidentiel se trouvait, il n'y a pas beaucoup de données.

Responsables : Petar Petrovic, AI Beograd, NM Nis, ZZSK Nis

État de conservation : les murs sont mal conservés, parfois seulement par une ou deux rangées de pierres ou en négatifs.[438] Les vestiges sont enterrés.

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Le site archéologique de Mediana est situé dans la vallée fertile de la Nisava, à 5km au sud-est de la ville de Nis. À l'est, le site est limité par la colline Vlasko brdo, au nord par la rivière la Nisava et à l'est par la banlieue contemporaine Brzi Brod. L'édifice G, en littérature cité comme « villa avec le portique » se trouve au nord de l'autoroute Nis-Niska Banja, à une centaine de mètres à l'est de « motel Mediana ».

Par rapport à l'environnement antique : Mediana était la plus grande banlieue de Naissus, située à 3 miles romains de l'ancienne ville. Elle se trouvait sur la rive gauche de la Nisava, le long de la route antique, *via publica* Naissus-Serdica.

L'édifice E se trouvait à la périphérie est du Mediana, à 600m au sud-ouest de la dite « villa avec le péristyle » et à 300m au nord-ouest de *castellum aquae*.

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

À proximité : Plus de vingts édifices ont été identifiés et partiellement explorés, dont cinq édifices résidentiels, onze édifices économiques, les thermes, un *castellum aquae*, deux édifices sacrés et un bâtiment administratif dont la fonction n'est pas clairement définie- dite «la villa a péristyle»

L'édifice E se trouve à proximité de l'édifice G, à 50m à nord-ouest.

Rapport avec les voies romaines : il n'y a pas de traces de communications antiques à proximité, excepté la route antique pour Serdica

Façades et entrées : entrée par le porche du côté ouest de l'édifice ?

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : ?

Date de construction : ?

Signes de réfection : ?

Durée : ?

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Murs : Les murs avaient 0,6- 0,7m d'épaisseur. Le bâtiment avait été construit en cailloux avec le mortier de chaux. Les murs étaient mal conservés (une ou deux rangées de pierres ou en négatif).[439]

Cloisons : de la pièce b était en cailloux avec le mortier de chaux mélangé à la brique concassée.[440]

Sols : terre battue, briques, mortier

Toitures : la surface totale de l'espace 1 et 5 couvert de fragments de tuiles.[441]

Décors : -

Équipements divers :

[437] Petrović, P., 1996, 297
[438] Petrović, P., 1996, 297
[439] Petrović, P., 1996, 297
[440] Petrović, P., 1996, 298
[441] Petrović, P., 1996, 297

Le système d'hypocauste a été trouvé dans la pièce b.

Le canal d'une largeur de 45 cm se trouvait entre la paroi extérieure est, et les pièces a, b, c et d.

Les fragments de pipes en céramique, et ses empreintes en mortier de chaux ont été trouvés dans la partie sud de la pièce 6 (probablement le porche couvert).[442]

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : ?

Surface utile couverte : 295м2[443]

Communications : la pièce 0 (l'entrée ?), amenait dans la salle centrale 1, à partir de laquelle la plus grande salle de la maison, la pièce 5, était accessible.

Étage : ?

Sous-sol (surface utile) : non

Nombre d'espaces couverts au sol : min.7

Portiques (nombre de galeries) : 1 ?

Espaces dévolus à d'autres activités que l'habitat : ? Au sud de l'édifice les deux murs en pierres posées à sec étaient partiellement mis à jour. Ils pouvaient appartenir à la clôture extérieure ou à un édifice économique couvert par les tuiles.[444]

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau : ? L'édifice G était à 300m au nord-ouest de *castellum aquae*.

Les fragments de pipes en céramique, et ses empreintes en mortier de chaux ont été trouvés dans la partie sud de la pièce 6 (probablement le porche couvert).[445]

Évacuation des eaux**,** thermes, latrines, aménagements divers : ?

8. ARTEFACTS

9. COMMENTAIRES

10. BIBLIOGRAPHIE

Петровић, П., Медијана Античко насеље са вилама*:* хроника ископавања Старинар XLVII, 1996. Београд, 1996. 295-300

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

Voir : *Fig. 21/2,* pg. 194

Fig. 21/1, Nis sur la carte de la Serbie

[442] Petrović, P., 1996, 297
[443] Petrović, P., 1996, 297
[444] Petrović, P., 1996, 298
[445] Petrović, P., 1996, 297

PLAN DES VESTIGES

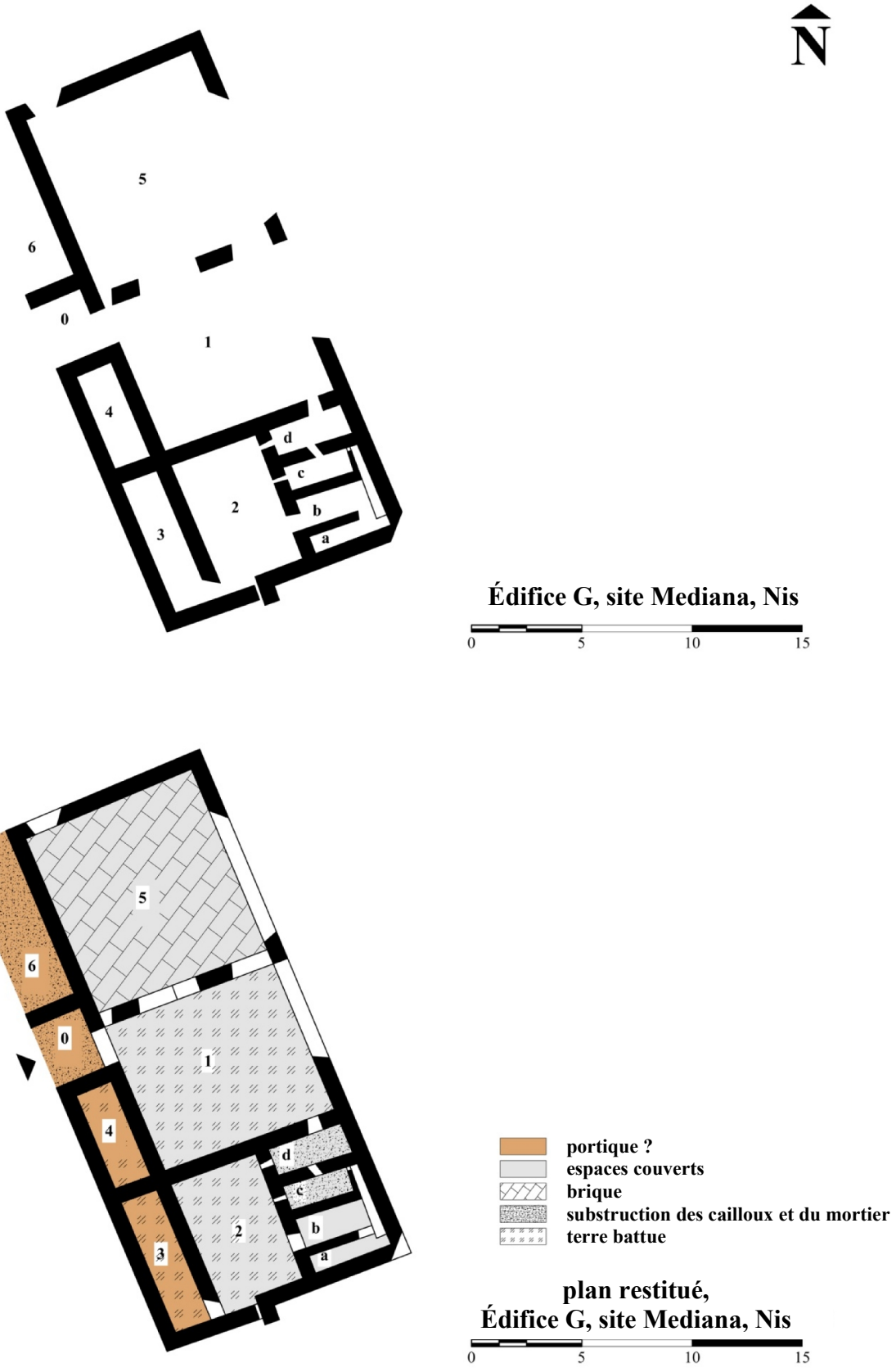
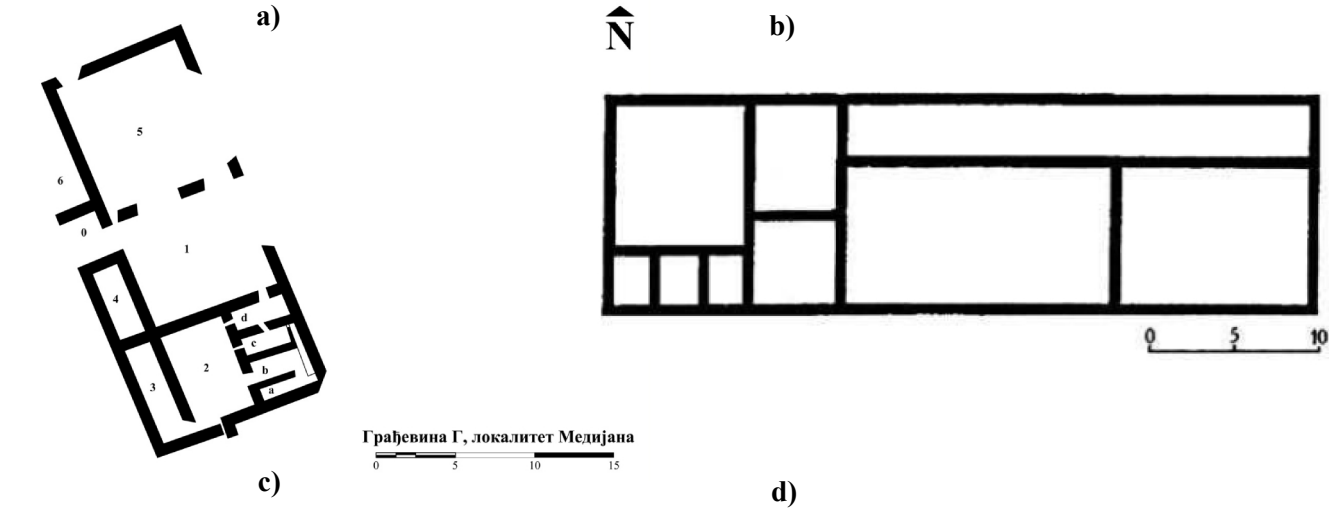

Fig. 22/3 et Fig. 22/4, Plan et le plan restitué de l'édifice G, site de Mediana, Nis, A. M. d'après : Петровић, 1996, 297

COMPARAISONS

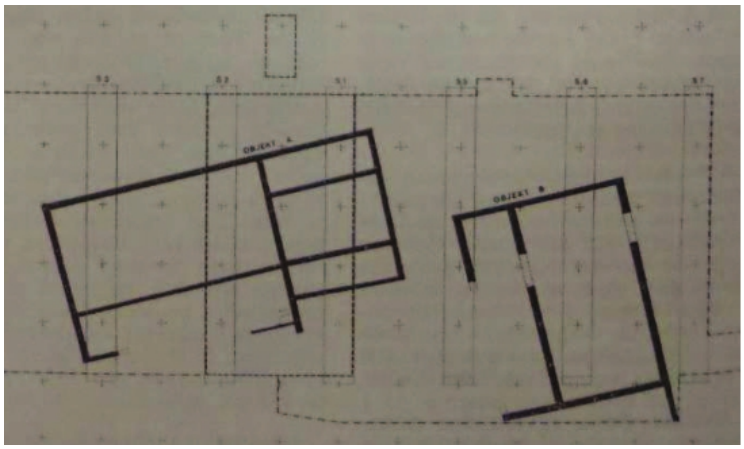

Fig. 22/5, a- L'édifice G, site de Mediana, d'après : Петровић, 1996, 297, b- « Roman villa » a Konska, Bulgaria, V. Dinchev, 1997, 32, sl.11, c- «Roman objects » a Loke, Slovenia, Zbona Trkman, 1986b, 268 ; d- «Villa rustica » a Livno, Bosnia, http://www.hercegovina.info/vijesti/hercegovina/livno/zatrpali-jedinu-rimsku-villu-u-livanjskom-polju

GARE FERROVIAIRE, BELA PALANKA, RÉGION DE PIROT

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : L'édifice avec péristyle a été découvert par hasard lors de la construction des chemins de fer en 1888.[446]

Responsables : ingénieur D. Sabovljević.[447]

État de conservation : destruction totale

Fiabilité des sources : moyenne

2. SITUATION

Les vestiges se trouvent à 300 m à l'ouest de la Gare ferroviaire.[448]

Par rapport à l'environnement antique: La ville antique de Remesiana (Bela Palanka) a été formée dans la vallée de la Nisava, dans les contreforts de la Grande et la Petite Kuril, au nord-ouest de la moderne Bela Palanka. La ville antique était située le long de la route antique principale (*via publica*) de Naissus vers Serdica.

L'édifice résidentiel se trouve à 260 m au nord-est du mur nord de la forteresse.[449]

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

À proximité : D. Sabovljević mentionne l'existence des restes d'une nécropole, des fondations d'un bâtiment circulaire, et des fours à céramique à proximité de l'édifice.[450]

Rapport avec les voies romaines : l'édifice se trouve à cc.400 m de l'ancienne route Naissus-Serdica

Façades et entrées : -

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : ?

Date de construction : ?

Signes de réfection : ?

Durée : ?

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Murs : D'après le croquis de Kanic de 1907, il semble que la zone basse était faite de petites pierres taillées.[451]

Sols : Les espaces A et B ont été pavés avec des briques. Dans certaines chambres le sol était en terre battue.

Toitures : ?

Décors : ?

Équipements divers : dans la salle D les restes de four sont trouvés.[452]

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : la surface de l'édifice est min.3600 m2

Surface utile couverte : min. 2400 m2

Communications : ? Long couloir entre la section nord et la section sud-ouest, surface 211 м2

Étage : ?

Sous-sol (surface utile) : non

Nombre d'espaces couverts au sol : min. 25 pièces

Portiques : probablement dans la cour intérieure V ?

Cour : min. une cour intérieure

Espaces dévolus à d'autres activités que l'habitat : ?

7. ÉQUIPEMENTS

[446] Gušić, S., 1987, 27
[447] Sabovljević, D., 1888, 66
[448] Gušić, S., 1987
[449] Milošević, G., 2004. D'après Gušić, S., 1987, 24 les restes de la forteresse byzantine et antique on été découverts sous les remparts de la forteresse turque
[450] Milošević, G., 2004
[451] Каниц, (1907) 1985
[452] Sabovljević, D., 1888, 67

Alimentation en eau , évacuation des eaux, thermes, latrines, aménagements divers : ?

8. ARTEFACTS

9. COMMENTAIRES

10. BIBLIOGRAPHIE

Милошевић , Г., Remesiana, Ремесијана – слика једног античког града, Пешчаник, 2, 2004, преузето августа 2012 са сајта: http://www.arhivnis.co.rs/cirilica/idelatnost/br%202/cremesiana.htm

Гушић, С., Урбанизам Ремизијане од I–IV века, Саопштења, XIX, 1987, 21–35

Сабовљевић, Д., Дописи. Старине из Беле Паланке, Старинар 5/2, 1888, 66 –70, T. VII

Каниц, Ф., Србија, земља и становништво од римског доба до краја 19. века, Београд,1985

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

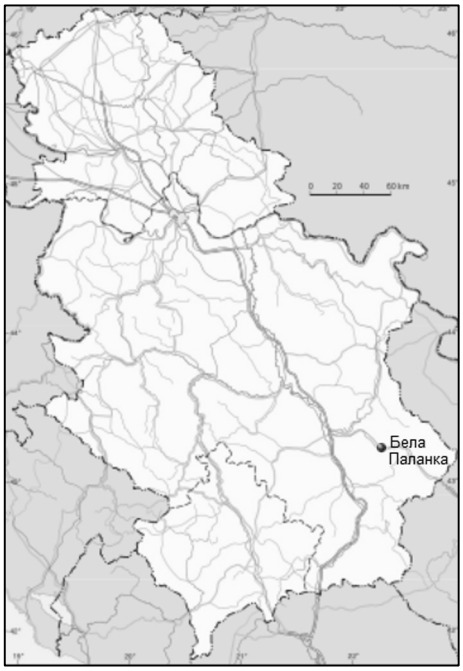

Fig. 23/1a, Bela Palanka sur la carte de la Serbie

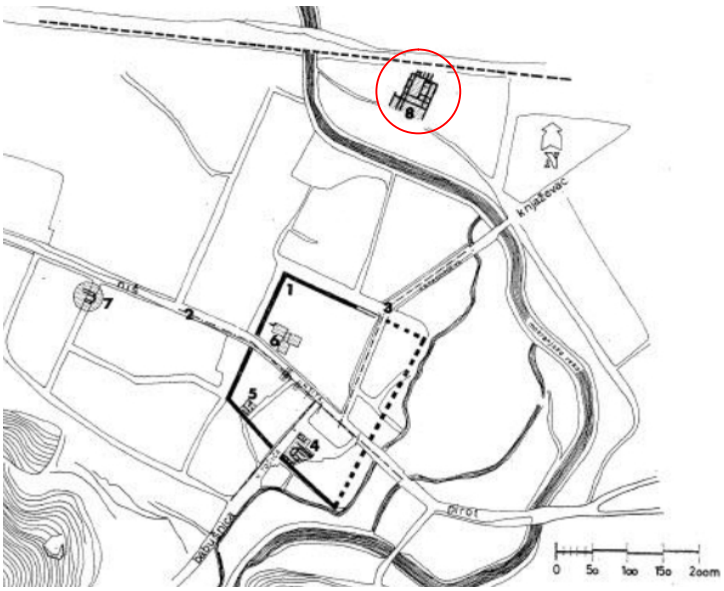

Fig. 23/1b, Remesiana (reconstruction), S.Gusic, 1987, Sl.1

PLAN DES VESTIGES EXISTANTS

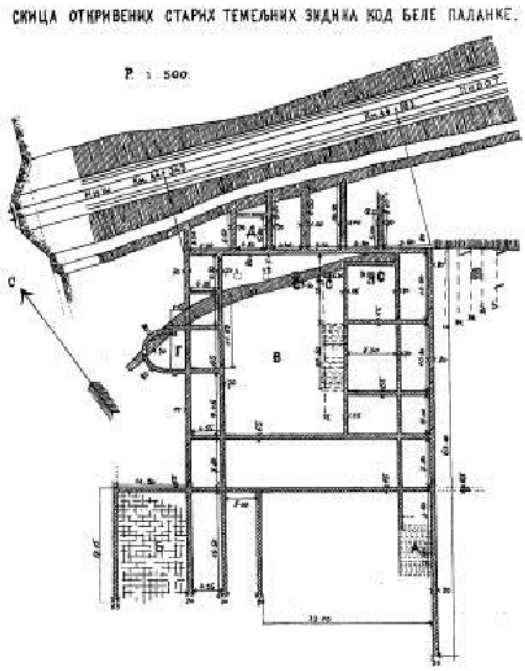

Fig. 23/2 Plan de l'édifice, Сабовљевић, 1888.

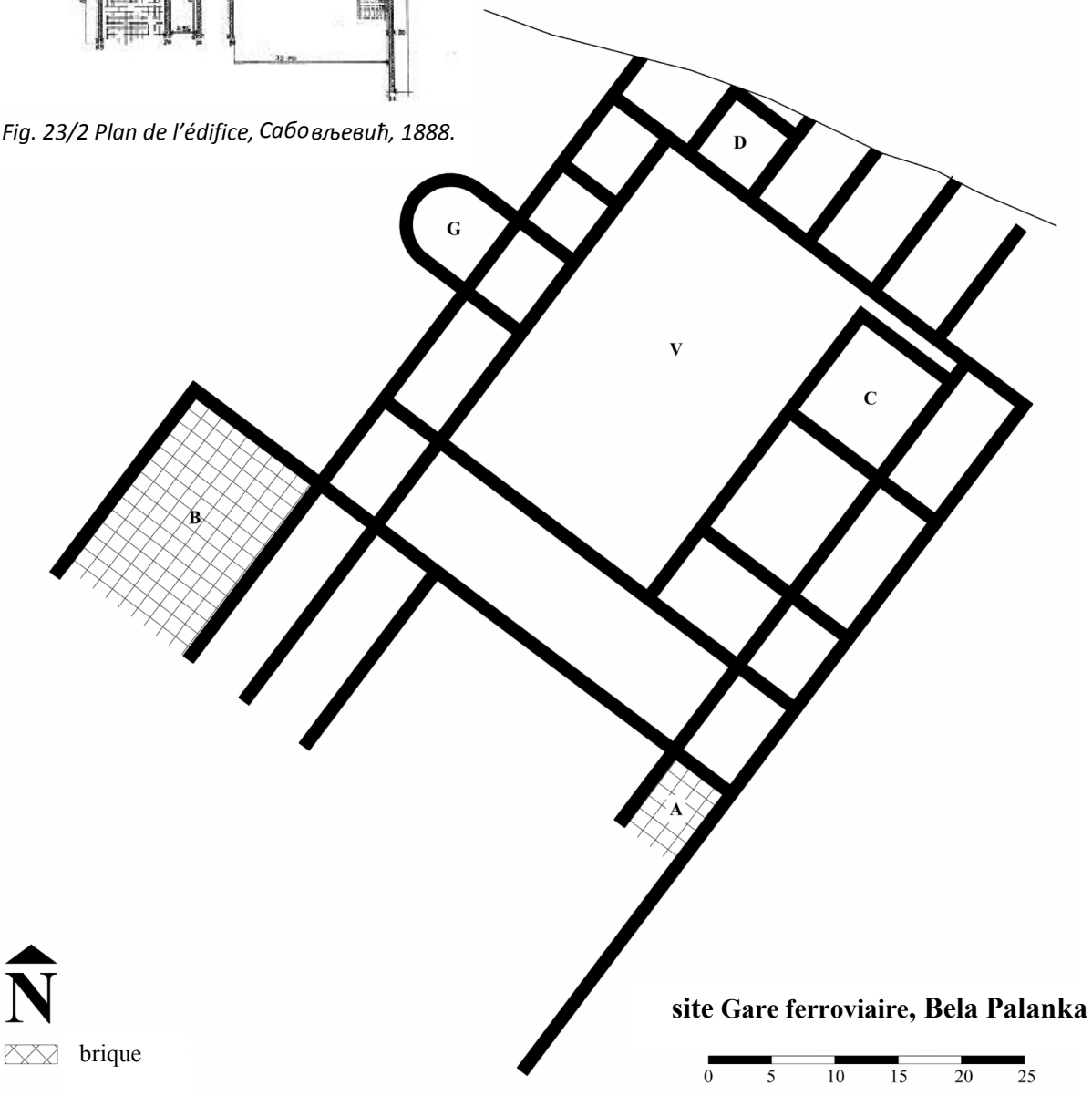

Fig. 23/3, Plan de l'édifice, site de la Gare ferroviaire, Bela Palanka, A. M. d'après : Сабовљевић, 1988

PLAN RESTITUÉ

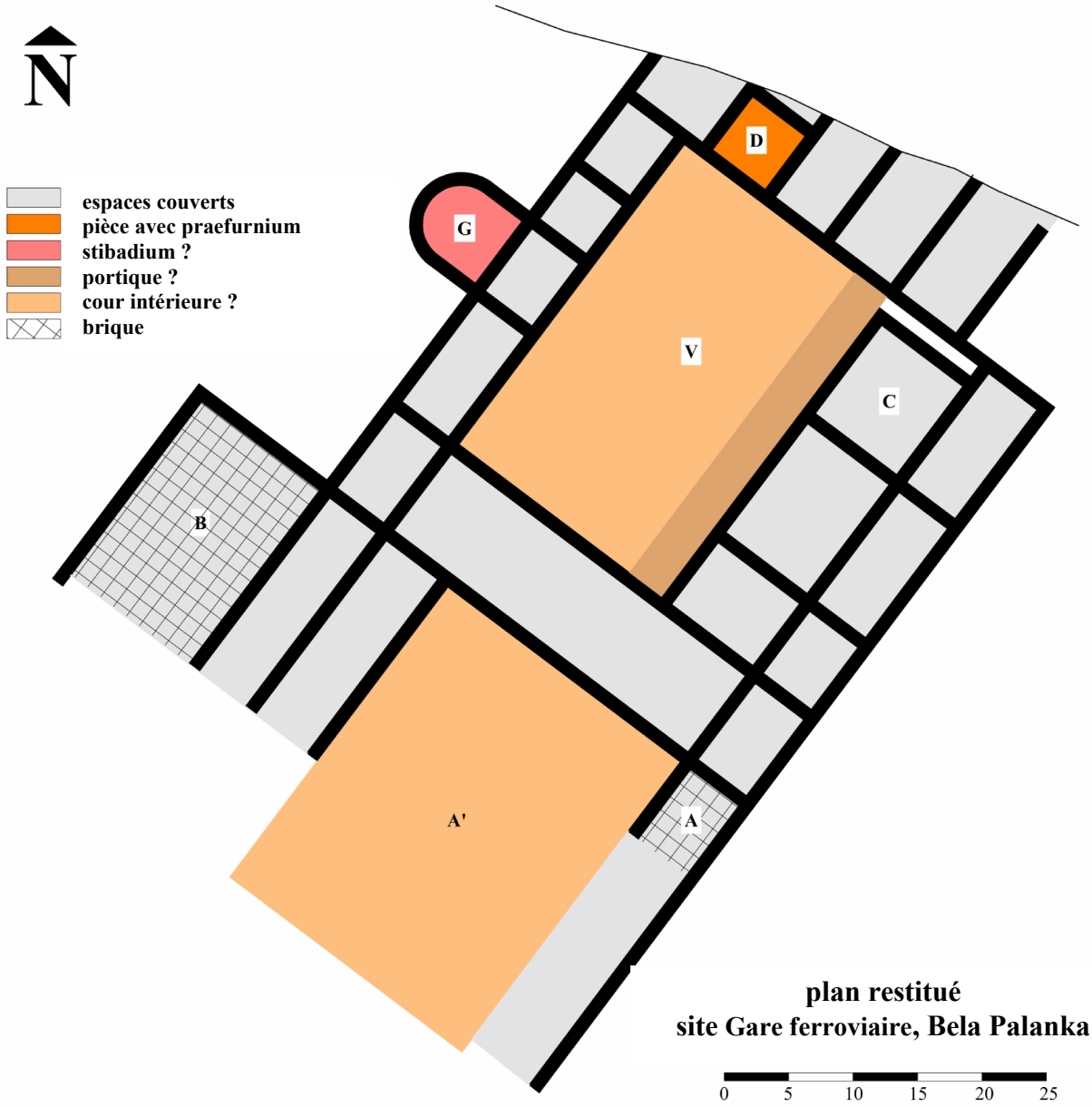

Fig. 23/4, Plan de l'édifice, site de la Gare ferroviaire, Bela Palanka, A. M. d'après : Сабовљевић, 1988

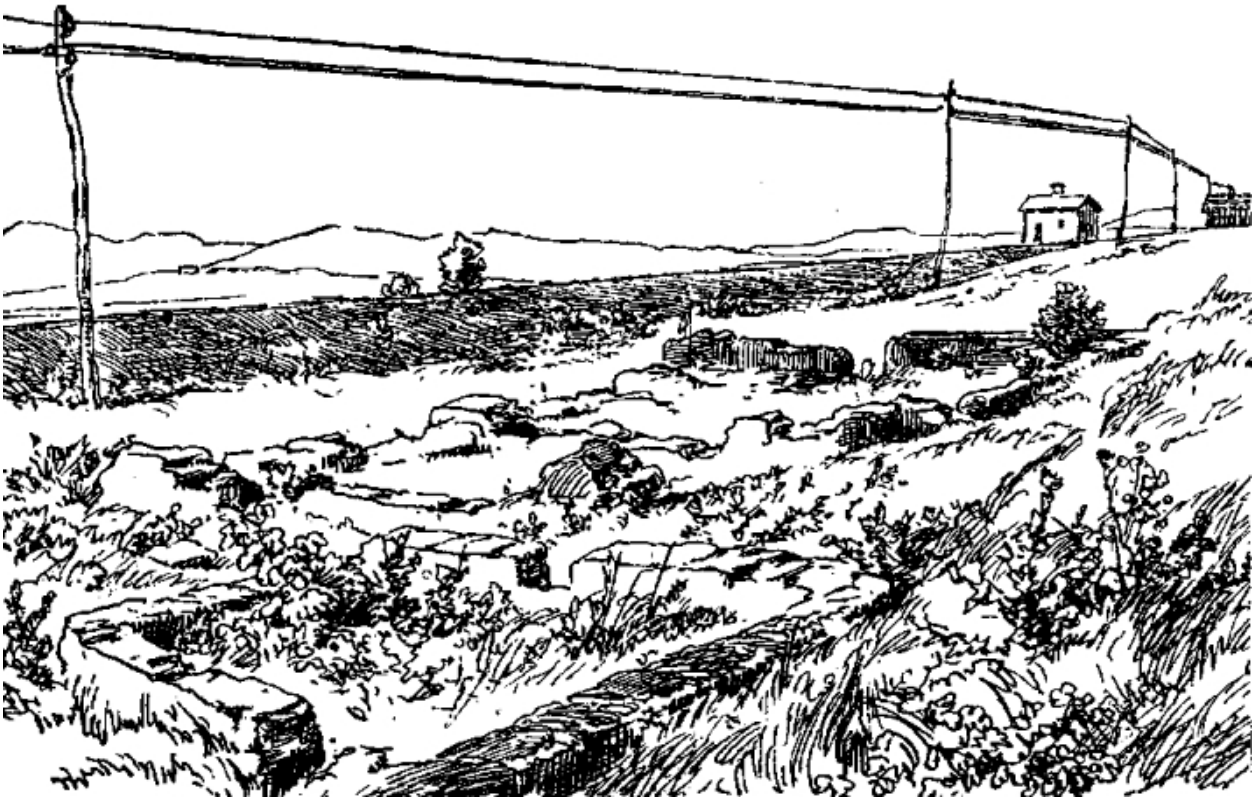

Fig. 23/5, Les vestiges de l'édifice près de la Gare ferroviaire, dessin de Каниц, (1907) 1985

PHOTOGRAPHIES

Fig. 23/6, Les vestiges de l'édifice près de la Gare ferroviaire, photo 2005

CARICIN GRAD, LEBANE, RÉGION JABLANICKI

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : Les recherches systématiques de l'édifice ont été effectuées en 1959.[453] Les recherches ont continué en 1986, mais le bâtiment n'a pas été entièrement découvert. L'édifice est connu dans la littérature comme *villa urbaine, domus ecclesiae, domus curiae.*

Responsables : ZZSK Nis, Institut archéologique de Belgrade

État de conservation : mauvaise

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Dans la ville : Caricin grad (Ivstiniana Prima), est située à 7 km de la ville de Lebane, à 30 km de Leskovac. Le site se trouve sur les pentes douces du mont Radan, dans la vallée de Leskovac.

Par rapport à l'environnement antique :

Ivstiniana Prima était encerclée de murs, de fortifications externes et de parois internes qui divisaient la ville en trois parties: Haute, Moyenne et Basse. L'Acropole, le siège de l'administration ecclésiastique, a été construit sur la place la plus élevée de la ville. Au milieu de l'Acropole, entourée par des murs solides, il y avait une place centrale circulaire où la vie quotidienne de la ville se déroulait.

La « *Villa urbana* » était située au sud de la « Basilique au pied de l'Acropole », parmi une rangée de bâtiments qui longeait la rue sud et des remparts ouest.

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

À proximité : Basilique au pied de l'Acropole

Rapport avec les voies romaines : les pièces à l'est avaient des ouvertures vers la rue nord-sud.[454] L'édifice est à 20m de la direction de Cardo.

Façades et entrées : l'entrée principale avec le rebord en pierres, en jambages et en linteau était situé sur le côté sud de l'édifice.[455]

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : ?

Date de construction : La durée d'Ivstiniana Prima, qui a été formée sur le terrain vierge, est déterminée entre l'an 530 et l'an 615. Bien que la datation précise de « *Villa urbana »* ne soit pas possible, l'idée que l'édifice ait été construit et utilisé au cours de cette période est raisonnable.

Signes de réfection : ?

Durée : ?

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Fondations et murs : *opus mixtum*, 90cm.

Sols : Dans le vestibule et la cour intérieure le sol était en briques pendant la première phase. Pendant la deuxième phase, les dalles d'ardoises étaient posées sur les briques. Les restes des colonnes d'hypocauste étaient découverts dans la chambre à abside.

Toitures : Aucune information publiée.

Décors : les restes de mosaïques et les fragments de fresques et de stucs. Les colonnes dans la cour avaient des chapiteaux impostes simples avec des croix dans des médaillons.[456]

Équipements divers : un rapport de fouilles mentionne le four de chauffage, mais sa situation reste floue.[457]

Dans la salle 4 quatre pithoi et les ustensiles en pierre pour le broyage ont été trouvés.

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : ?

[453] Kondić, V., Popović, V., 1977, 91
[454] Kondić, V., Popović, V., 1977, 91
[455] Kondić, V., Popović, V., 1977, 91
[456] Kondić, V., Popović, V., 1977, 93
[457] Kondić, V., Popović, V., 1977, 92

Surface utile couverte : aprox. 500 m2

Communications : partiellement conservé, indiqué sur la Fig.5

Étage (nature de l'information et surface utile) : L'escalier était, dans la première phase, à côté de l'entrée du porche, et plus loin dans le coin sud-est du hall. Probablement, l'étage était destiné à l'habitation, tandis que les pièces du rez-de-chaussée étaient d'ordre fonctionnel : salle à manger et cuisine.[458]

Sous-sol (surface utile) : le sol de la pièce 4 est dénivelé, surface 72.54 m2

Nombre d'espaces couverts au sol : min. 6

Portiques (nombre de galeries) : selon В. Кондић et В. Поповић, il est probable que la pièce 3, mesurant 21.75 m2, était ouverte dans la première phase, et fermée dans la deuxième phase.[459] (voir comm. 2)

Espaces dévolus à d'autres activités que l'habitat : ?

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau : ?

Évacuation des eaux : ?

Thermes : ?

Latrines : ?

Aménagements divers : ?

8. ARTEFACTS

9. COMMENTAIRES

La connexion à la basilique, au pied de l'Acropole, n'est pas prouvée. Le bâtiment était utilisé pour le logement des fonctionnaires ou des ecclésiastiques riches.

C'est probable que le couloir No 3 représentait le lien entre deux édifices.

10. BIBLIOGRAPHIE

В. Кондић, В. Поповић, *Царичин Град-Утврђено насеље у византијском Илирику*, Београд, 1977, Стамбена кућа или вила: 91-93

Б. Баван, В. Иванишевић, *Ivstiniana Prima-Царичин Град*, Лесковац, 2006, 39-40

[458] Kondić, V., Popović, V., 1977, 91, 92
[459] Kondić, V., Popović, V., 1977, 91, 92

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

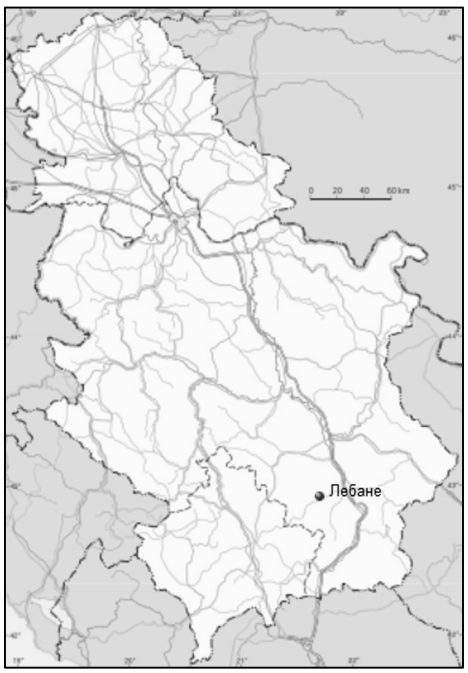

Fig. 24/1, Lebane sur la carte de la Serbie

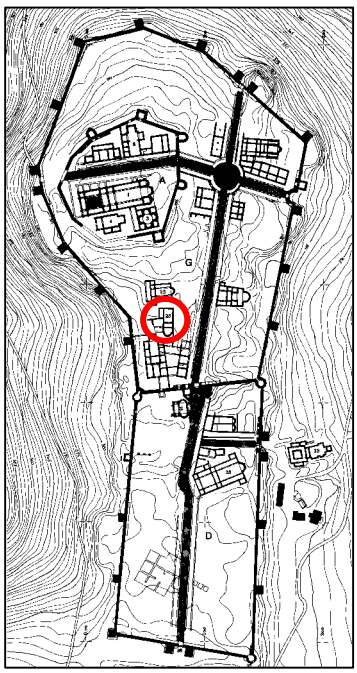

Fig. 24/2 „Villa urbana" sur la carte de Caricin Grad, restitution, documentation ZZSK Nis

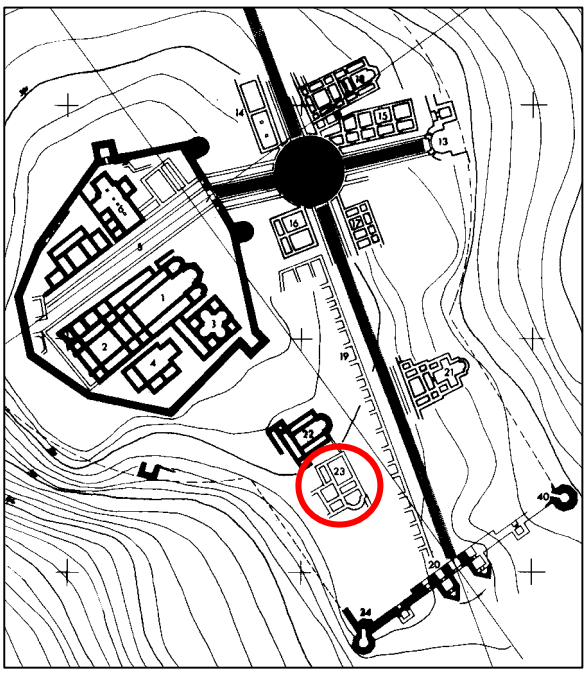

Fig. 24/3, Acropole et la Ville Haute de Caricin Grad, restitution, documentation ZZSK Nis

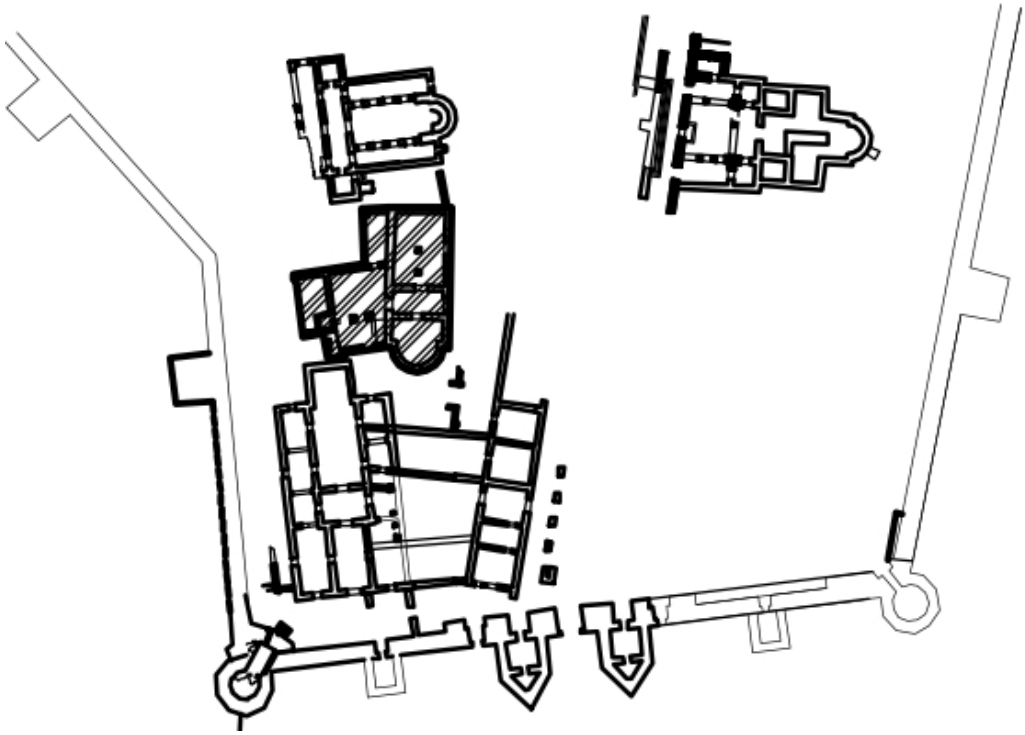

Fig. 24/4, „Villa urbana" sur la carte de la Ville Haute, restitution, А. Момчиловић Петронијевић, 2013, fig. 95

PLAN DES VESTIGES EXISTANTS

PLAN RESTITUÉ

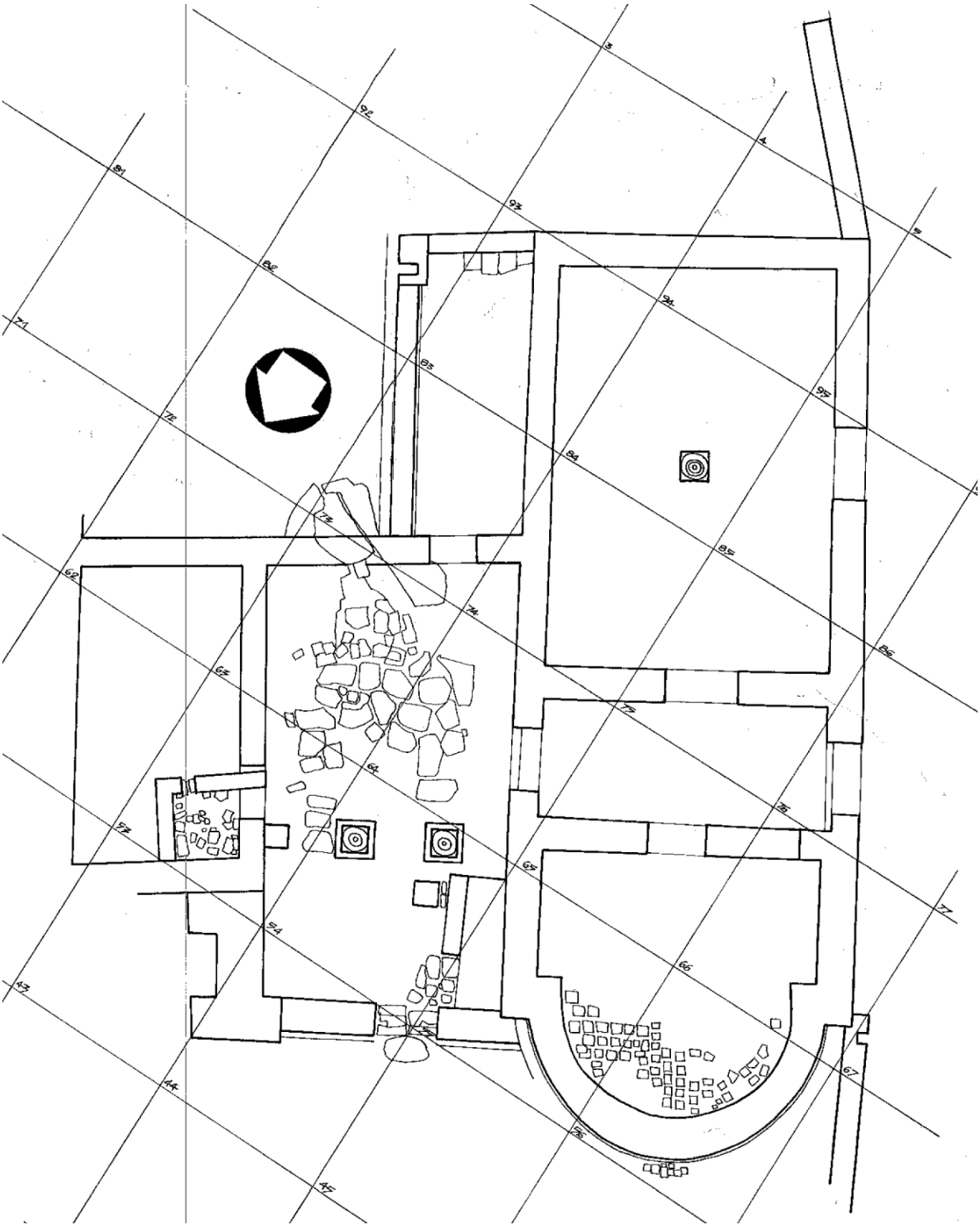

Fig. 24/5, Le plan de la „Villa urbana“, Caricin Grad, documentation ZZSK Nis

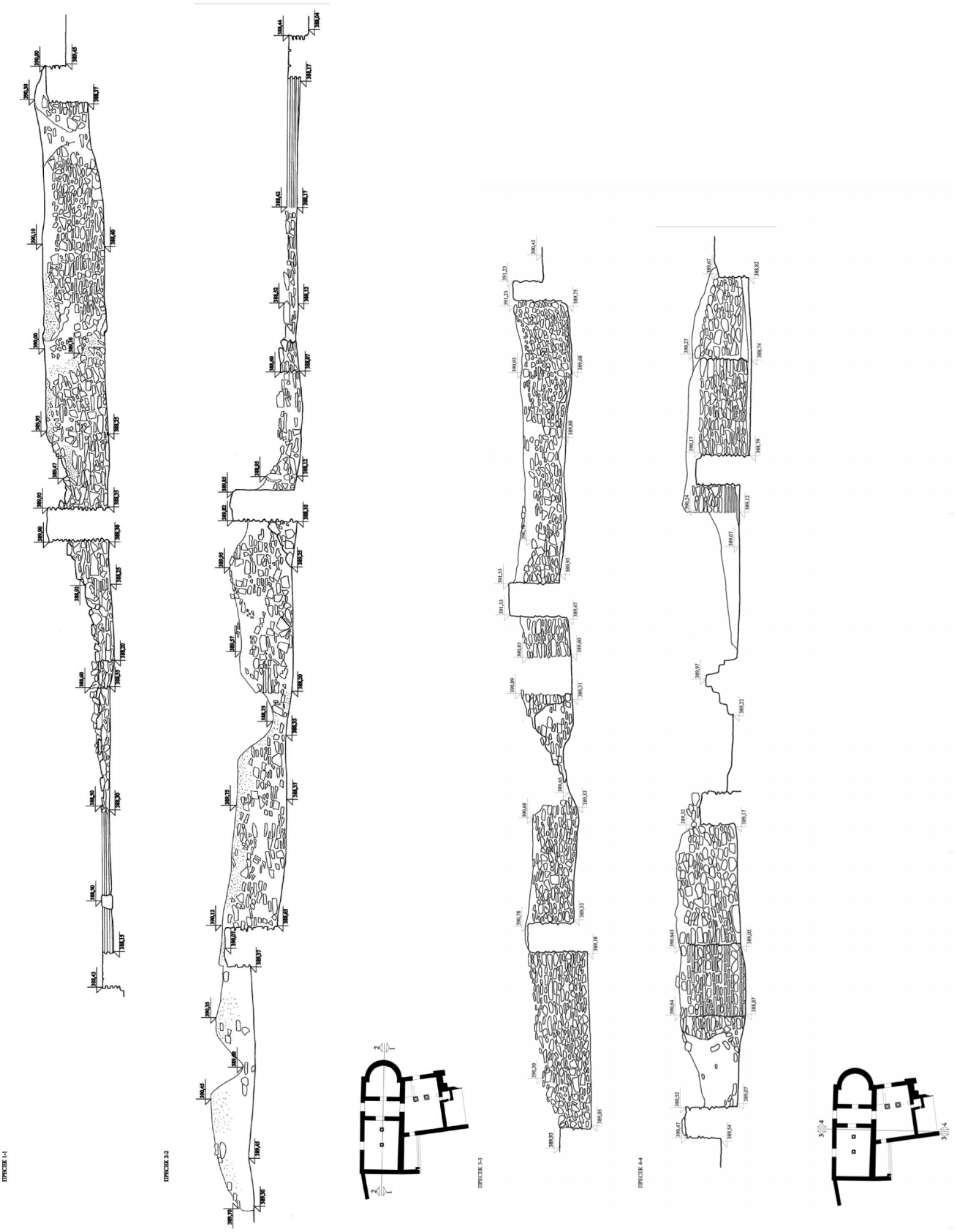

Fig. 24/6, Les coupes caractéristiques de la „Villa urbana“, Caricin Grad, documentation ZZSK Nis

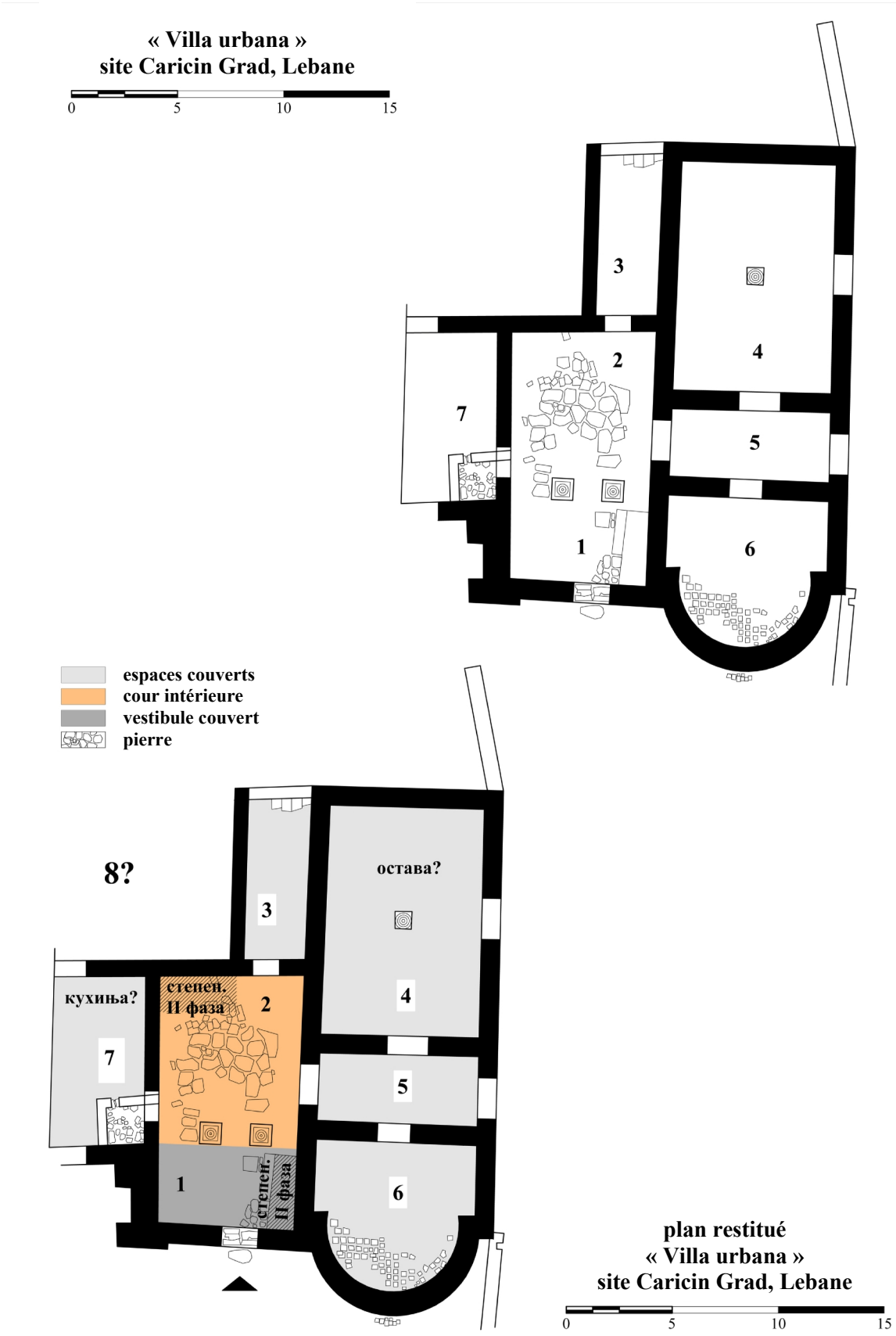

Fig. 24/7 et Fig. 24/8, Plan et plan restitué de la„Villa urbana“, A. M. d'après la documentation de ZZSK Nis

PHOTOGRAPHIES

Fig. 24/9, Vue du côté sud sur „Villa urbana“, Caricin Grad, photo documentation de ZZSK Nis

Fig. 24/10, Vue du côté nord sur „Villa urbana“, Caricin Grad, photo documentation de ZZSK Nis

Fig. 24/11, Vue du côté nord sur „Villa urbana“, Caricin Grad, photo documentation de ZZSK Nis

CARICIN GRAD, LEBANE, REGION JABLANICKI

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : Au cours de recherches systématiques dans le cadre de la coopération internationale entre la Serbie et la France entre 1981- 2008 plus de la moitié des quartiers ont été découverts

Responsables : V. Ivanisevic

Etat de conservation : mauvais

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Caricin grad (Ivstiniana Prima), est située à 7 km de la ville de Lebane, à 30km de Leskovac. Le site se trouve sur les pentes douces du mont Radan, dans la vallée de Leskovac.

Par rapport à l'environnement antique :

Ivstiniana Prima est entourée par des murs et des fortifications externes ainsi que par des parois internes qui divisent la ville en trois parties: Haute, Moyenne et Basse. L'Acropole - le siège de l'administration ecclésiastique, a été construite sur la place la plus élevée de la ville. Au milieu de l'Acropole, encerclée de murs solides, il y avait une place centrale circulaire où la vie publique se déroulait.

Le quartier résidentiel longeait le rempart ouest de la Ville Basse. Il est probable que le quartier s'étendait jusqu'à la grande citerne qui était au nord.

3. ENVIRONNEMENT IMMEDIAT

Confronts : -

A proximité : Les remparts ouest

Rapport avec les voies romaines : Un quartier résidentiel a été découvert à l'ouest de la route sud, juste à côté de son portique ouest. Étant donné que la recherche systématique de cette partie du site n'a été que partiellement achevée, le tracé des routes inférieures qui longeaient ce quartier n'a pas été établi, mais on peut supposer qu'il y avait un chemin entre les rangées de maisons le long de la rue et le long du rempart.

Façades et entrées :

4. CHRONOLOGIE

Etats antérieurs : À l'endroit où les 9 bâtiments étaient construits il y avait un horizon architectural plus ancien, à l'intérieur duquel se trouvait un bâtiment défini qui se situait sur la limite nord du quartier. Cet édifice était constitué d'une suite de quatre pièces allongées à la base avec une cour. Ces pièces se trouvaient à l'entrée de la ville et elles servaient certainement à abriter les chevaux.[460] Un autre bâtiment qui pourrait être une maison composée d'une seule pièce a été découvert.

Date de construction : L'existence d'*Ivstiniana Prima*, qui a été formé sur un terrain vierge, a duré de l'an 530 à l'an 615.

Les bâtiments du quartier résidentiel appartenaient à la première phase de la vie de Caricin Grad. Plusieurs résultats de découvertes datant de l'époque de Justinien I permettent leur datation.

Signes de réfection : ?

Durée : ?

5. ARCHITECTURE ET TECHIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Fondations et murs : les rez-de-chaussée de tous les bâtiments étaient construit en pierre entre-collées avec de la boue, qui selon V. Ivanisevic étaient utilisés avec des cadres en bois dans la technique appelée *opus craticium*, alors que les étages étaient construits avec du bois et de la boue.[461]

Sols :

Toitures : La toiture de tous les bâtiments du complexe avaient une construction en bois et ils étaient recouverts de tuiles.

[460] http://www.diplomatie.gouv.fr/en/global-issues/education-research/archaeology/archaeology-notebooks/europe-maghreb/serbia-caricin-grad/article/housing-and-material-civilisation, janvier 2012.

[461] V. Ivanisevic, 2010, 747-775

Décors : non

Equipements divers : des restes de canaux de canalisation.

6. ORGANISATION

L'édifice 2 à un plan compact d'une dimension de 10.4*8.5 m avec au minimum 3 pièces couvertes au rez-de-chaussée. Les analyses de deux marches qui étaient sous le portique donnant sur la rue, nous démontre que le bâtiment possédait un étage. L'entrée du bâtiment se trouvait du côté est, en passant par des pièces qui avaient à peu près la même dimension 9.7*4.7 m. Sur l'entrée s'appuyaient deux pièces plus petites du côté sud et du côté ouest. La pièce qui était située au sud avait la forme d'un trapèze très rallongé d'environ 1.6*8 m. Même si son utilité n'est pas connue, nous pouvons penser qu'il s'agissait d'un couloir. La pièce qui était à l'ouest avait également la forme d'un trapèze d'à peu près 3.7*4.5 m. Les murs du bâtiment qui avaient tous la même épaisseur de 75 cm, sont conservés uniquement dans la zone des fondations et peu en profondeur. La pièce la plus grande avait un sol en terre battue, dans lequel étaient intégrés deux *pitos*. Des traces de céréales carbonisées découvertes dans ces pièces ce qui indique que cet édifice aurait pu être détruit dans un incendie. Le couloir était carrelé de briques.[462] Tout ceci nous démontre le caractère fonctionnel du rez-de-chaussée et certainement la fonction résidentielle de l'étage.

L'édifice 5, avec à peu près les mêmes dimensions de 21*23 m. Au premier abord nous pouvons distinguer deux entités- une plus petite au sud et une plus grande au nord. Elles ont toutes les deux des pièces résidentielles à l'ouest et des cours à l'est. Même si l'on peut penser que ces deux bâtiments ont été construits à la même période, puisque ce sont deux maisons mitoyennes qui ont le même mur porteur, les chercheurs en ont conclu qu'il s'agissait de deux ailes du même bâtiment. Sur la partie sud d'une cour assez grande, une galerie avec des murs de supports agrémentait trois côtés de la cour. Alors qu'au sud la cour plus petite avait seulement une galerie sur la partie nord. À l'intérieur des pièces résidentielles, le sol n'était pas conservé, tandis que dans les deux cours il existait des traces de dallage avec des pierres de formes inégales.

L'édifice 9, la dimension de la base quadrilatérale est de 12.6*7.2 m. Une suite de structures qui aurait pu être des étalages a été découverte à l'ouest du bâtiment, ainsi que des parties de structures qui auraient pu être des fours.[463]

L'édifice 1, agrémenté d'une grande pièce rectangulaire aux dimensions 12.85*8.3 m située à l'est et une cour qui est reliée à cette pièce par les côtés ouest et sud. La cour est délimitée au sud et à l'ouest par les remparts de la ville. Entre la pièce spacieuse et la cour, un passage en briques et mortier d'une largeur de 1.7 m a été conservé.[464] Il était certainement fermé par une double porte. Le seuil de la porte était fixé par-dessus les dalles de pierre.[465] La construction des murs avec des morceaux de pierres fixés à la boue, dans la zone inférieure, où les restes sont conservés, avait une épaisseur de 90 cm.[466] L'étage était certainement construit avec des matériaux légers- construction à colombages…

De **l'édifice 3** il ne reste qu'un bout d'angle nord-est dont les parties de deux murs d'une largeur de 70 cm. Il est impossible de reconstituer l'organisation des pièces du bâtiment, mais il semblerait qu'il s'agisse également d'une maison qui aurait pu avoir une cour sur le côté ouest tout comme les autres maisons mitoyennes déjà étudiées.

L'édifice 4 dont l'organisation des pièces est semblable à l'édifice 1. Elle est composée d'une salle à l'est d'une dimension d'environ 11.5*5 m, et d'une cour avec un portique le long du mur ouest de la pièce. Les murs, dont la construction ressemble de toute part aux autres bâtiments résidentiels dans la ville basse, sont d'une largeur uniforme de 75 cm.

Les parties de deux pièces de **l'édifice 6** sont partiellement découverts. De part leur position quelque peu avancée vers l'est qui les fait sortir d'une certaine ligne régulière déterminée

[462] V. Ivanisevic, 2010, 747-775

[463] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[464] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[465] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[466] А. Момчиловић Петронијевић, 2013, 93

par la position des fronts est des structures 1, 3, 4, 7 et 8.

L'édifice 7 est composé de deux pièces à la dimension totale de 10*7 m à l'est et d'une cour avec un portique d'une largeur moyenne de 4 m à l'ouest, au pied de la tour dans les remparts ouest de la Ville Basse. La largeur des murs est de 80 cm.

L'édifice 8 est composé à l'est d'une chambre plus grande le long de laquelle a été construite plus tard une chambre plus petite, avec une dimension totale à la base de 13.40*6.10 m. Sur la façade nord on a remarqué des ouvertures qui donnaient accès aux deux pièces. Dans la plus grande pièce, le passage faisait 150 cm de largeur et dans la plus petite il faisait 120 cm.[467] Devant l'entrée on a découvert des restes de pilastres avec des traces de gouttières.[468] La construction des murs d'une épaisseur de 75 cm, ressemble aux autres bâtiments du quartier, fabriqués en pierres fixées à la boue. L'édifice avait un étage, construit avec des boiseries et du torchis, alors que les sols étaient en terre battue.[469]

8. ARTEFACTS

9. COMMENTAIRES

10. BIBLIOGRAPHIE

V. Ivanišević, U susret stogodišnjici istraživanja Caričinog grada, *LZ*. 2011, br. 51, str. 53-65

B. Bavant, V. Kondic, J.-M. Spieser, Caricin Grad, fouilles de la Ville Basse, *MEFR-Moyen Âge*, 97, 1985, 883-887; 98, 1986, 1177- 1181; 101, 1989, 327-332; 102, 1990, 277-282; 103, 1991, 442-448,

B. Bavant, V. Ivaniševic, Caricin Grad, *MEFR- Moyen Âge* 109, 1997, 645-651; 110, 1998, 973-976; 112, 2001, 1087-1094; 113, 2002, 963-969; 114.2 2002, 1095-1102, 115.2, 2003, 1021-1027, 117.2, 2005, 791-796, 118.2, 2006, 387-394, 120.2, 2008, 329-341

Б. Бавант, В. Иванишевић, Царичин Град - рановизантијски град, *Старинар*, XLVIII, 1998, 213-217; LIII-LIV, 2004, 301-309

Б. Бавант, В. Иванишевић, Царичин Град – Истраживања, *ЛЗ*, XXXVI- II, 1997, 419-424; XXXIX, 1998 (1999), 489-496; XL, 2000, 335-340; XLII, 2002, 55- 68; XLV, 2005, 23-36, XLIX, 2009, 247-258

B. Bavant, В. Иванишевић, Царичин Град, 1998- 2003, Старинар, LIII- LIV, 2003-2004, 301-309;

V. Ivanisevic, Caricin Grad – The fortifications and the intramural housing in the Lower town, Dans: *Byzanz –das Römerreich im Mittelalter*, Teil 2.2, Éds. F. Daim, J. Drauschke, Mainz 2010, 747-775,

А. Момчиловић Петронијевић, *Формирање урбане структуре и архитектонских облика Царичиног Града у 6.веку*, Докторска дисертација, Грађевинско-архитектонски факултет, Универзитет у Нишу, 2013, 92- 9

[467] А. Момчиловић Петронијевић, 2013, 93
[468] V. Ivanisevic, 2010, 747-775
[469] Из А. Момчиловић Петронијевић, 2013, 93, selon: Б. Баван, Б. Иванишевић, 2004, 307

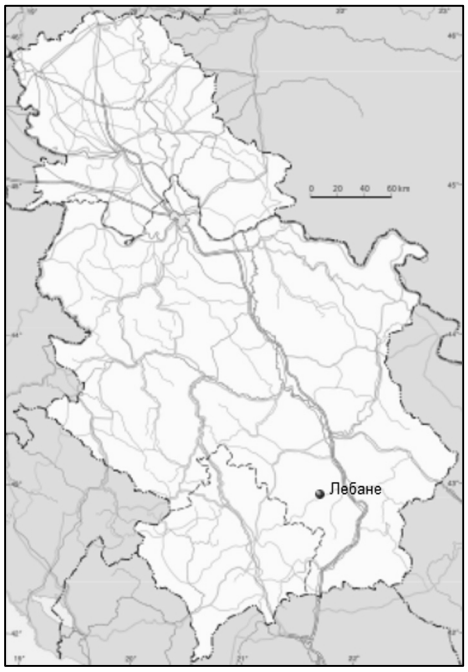

Fig. 25/1, Lebane sur la carte de la Serbie

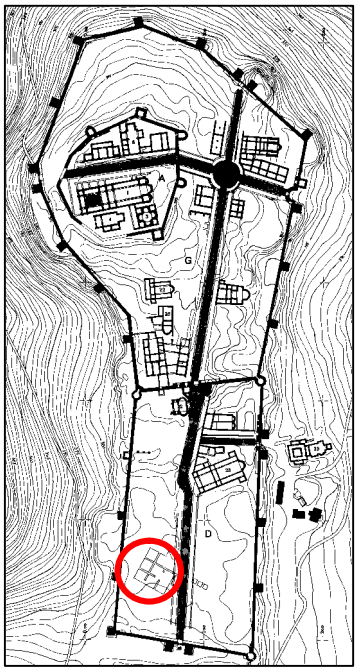

Fig. 25/2 „Quarter d'habitation" sur la carte de Caricin Grad, restitution, documentation ZZSK Nis

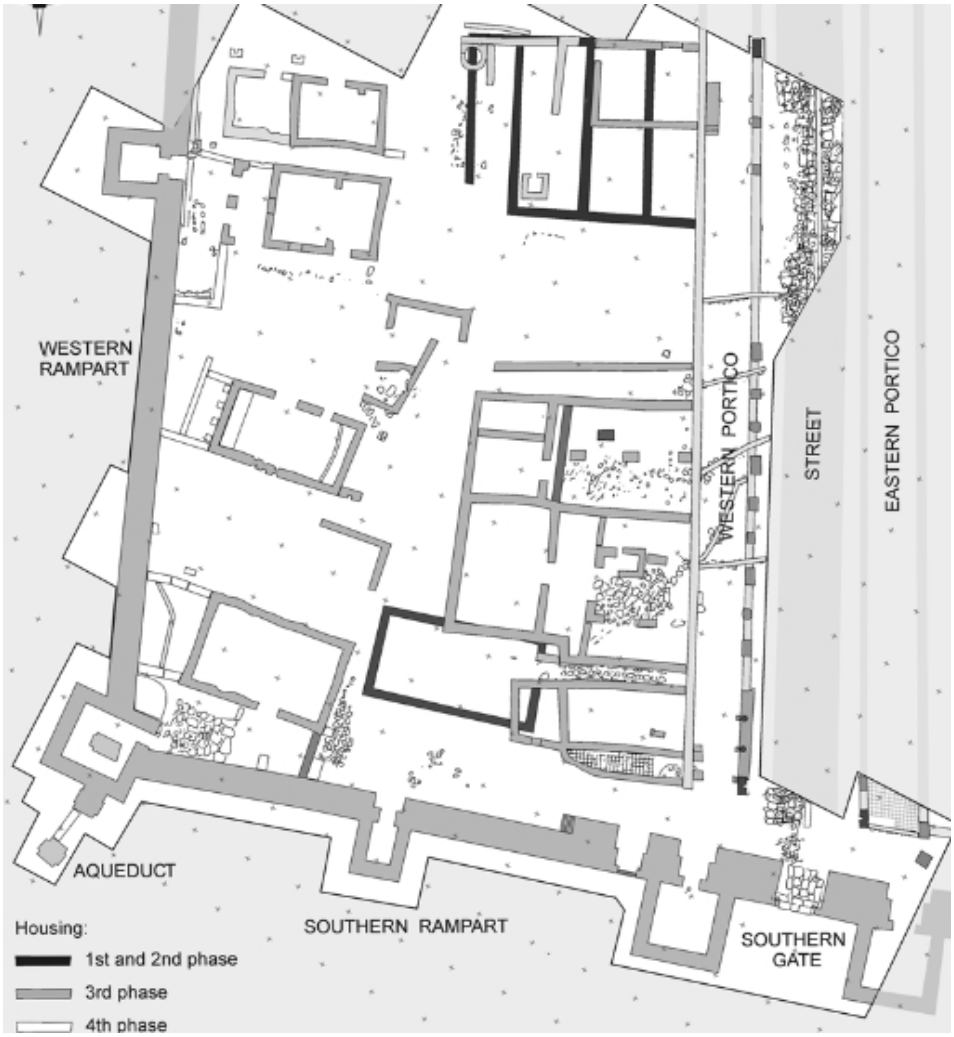

Fig. 25/3, La représentation schématique du quartier, V. Ivanisevic, 2010, 15, Fig. 11

Fig. 25/4, Plan restitué, Quarter d'habitation, Caricin Grad, A. M. d'après la documentation de ZZSK Nis

Fig. 25/5, L'édifice 5, Quarter d'habitation, Caricin Grad, V. Ivanisevic, 2010, 17, Fig. 13

Fig. 25/6, L'édifice 5, Quarter d'habitation, Caricin Grad, V. Ivanisevic, 2010, 18, Fig. 14

KRZINCE, VLADICIN HAN, RÉGION DE PCINJA

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : L'existence d'un site de l'Antiquité tardive au sein du village Krzince a été notée pendant la reconnaissance du terrain à Grdelica en 1968. La nécropole de l'Antiquité tardive et l'agglomération ont été remarquées au cours de la reconnaissance du terrain en 2002. En juillet 2003, des fouilles de sauvetage, par le système des tranchées, ont été effectuées sur le site Krzince-Sveta Trojica.[470]

Responsables : M. Brmbolić, conseiller de RZZSK à Belgrade. La recherche a été réalisée en coopération avec le RZZSK à Belgrade et la Faculté de philosophie de Belgrade.

État de conservation : l'état des vestiges dégagés est mauvais. Suite aux recherches l'édifice a été enseveli.

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Dans la ville : Le site est situé dans le village Krzince, appartenant à la commune de Vladicin Han, à l'environ 3 km au nord ouest du centre urbain.[471]

Les vestiges ont été retrouvés sur l'une des terrasses en pente douce de la colline. La pente descend de l'ouest vers le flux du village. L'édifice se trouve à 200 m en aval de l'école du village.

Par rapport à l'environnement Antique : ?

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

À proximité : Sur une des terrasses basses de la pente il existe un autre bâtiment qui est lié à l'édifice du site Sv. Trojica, mais qui n'est pas exploré. Les deux bâtiments sont situés sur des terrasses qui sont tournées légèrement vers le nord-ouest, ce qui les protégeait des vents forts et du soleil.[472]

Rapport avec les voies romaines : -

Façades et entrées : D'après la reconstruction proposée, l'entrée était à l'ouest de l'édifice.[473]

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : ?

Date de construction : Une pièce de monnaies du début du IVe siècle a été trouvée.

Signes de réfection : ?

Durée : ? Il n'existe pas de couche de destruction. Le bâtiment n'a pas violemment été détruit, mais brusquement abandonné. Il est possible que les habitants aient quitté le site pour trouver un abri plus sûr.[474]

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Murs : Seule la zone des fondations est préservée, soit une ou deux rangées de pierres. Elles ont été construites selon la technique de cloisons sèches, à savoir avec de la pierre cassée et de la boue. La face des murs, d'une largeur d'environ 0,7 m, était construite en blocs partiellement taillés, dont certains en réemploi.

Sols : ?

Toitures : les traces charbonnées de poutres épaisses de toiture sont visibles.[475]

Décors : ?

Équipements divers : ?

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

[470] Ružić, M., Brmbolić, M., Manojlović-Nikolić, V., 2004, 205
[471] Ružić, M., Brmbolić, M., Manojlović-Nikolić, V., 2004, 205-207
[472] Ružić, M., Brmbolić, M., Manojlović-Nikolić, V., 2004, 209
[473] Ružić, M., Brmbolić, M., Manojlović-Nikolić, V., 2004, 209
[474] Ružić, M., Brmbolić, M., Manojlović-Nikolić, V., 2004, 219
[475] Ružić, M., Brmbolić, M., Manojlović-Nikolić, V., 2004, 211

Planimétrie interne : horizontale

Surface de la parcelle : ?

Surface utile couverte : min. 167.8 m2 espace utile

Communications : le couloir (No.5, min. 31m2)

Étage : probablement non

Sous-sol (surface utile) : non

Nombre d'espaces couverts au sol : min. 4

Portiques (nombre de galeries) : No.6 (43.3m2) sur le plan?

Espaces dévolus à d'autres activités que l'habitat : ?

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau, évacuation des eaux**,** thermes, latrines, aménagements divers : ?

8. ARTEFACTS

9. COMMENTAIRES

Un autre bâtiment qui pourrait être lié à un bâtiment mentionné dans le texte se trouve sur l'une des terrasses inférieures de la pente. Ce dernier n'a pas été exploré. Les deux bâtiments sont situés sur les terrasses qui sont légèrement tournées au nord-ouest. Cette position les protégeait du vent et du soleil.[476] Bien que les édifices se trouvent dans les collines, il n'y a aucune trace de connexion avec l'infrastructure impériale. Ils ont notamment été construits près d'un ruisseau,[477] qu'ils auraient pu exploiter.

Les artefacts trouvés montrent que le bâtiment aurait pu être utilisé pour traiter le cuir et la laine de moutons. Les collines environnantes étaient exploitées pour la pâture les moutons.

BIBLIOGRAPHIE

Ружић, М., Брмболић, М., Манојловић-Николић, В., Кржинце- Свети Тројица (касноантичка вила), у Археолошка истраживања Е-75, вол. 1/2004 (М. Брмболић ед), 49-123

[476] М. Ружић, М. Брмболић, В. Манојловић-Николић, *2004, 209*

[477] М. Ружић, М. Брмболић, В. Манојловић-Николић, *2004, 205-207*

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

Fig. 26/1, Krzince sur la carte de la Serbie

PLAN DES VESTIGES EXISTANTS

PLAN RESTITUÉ

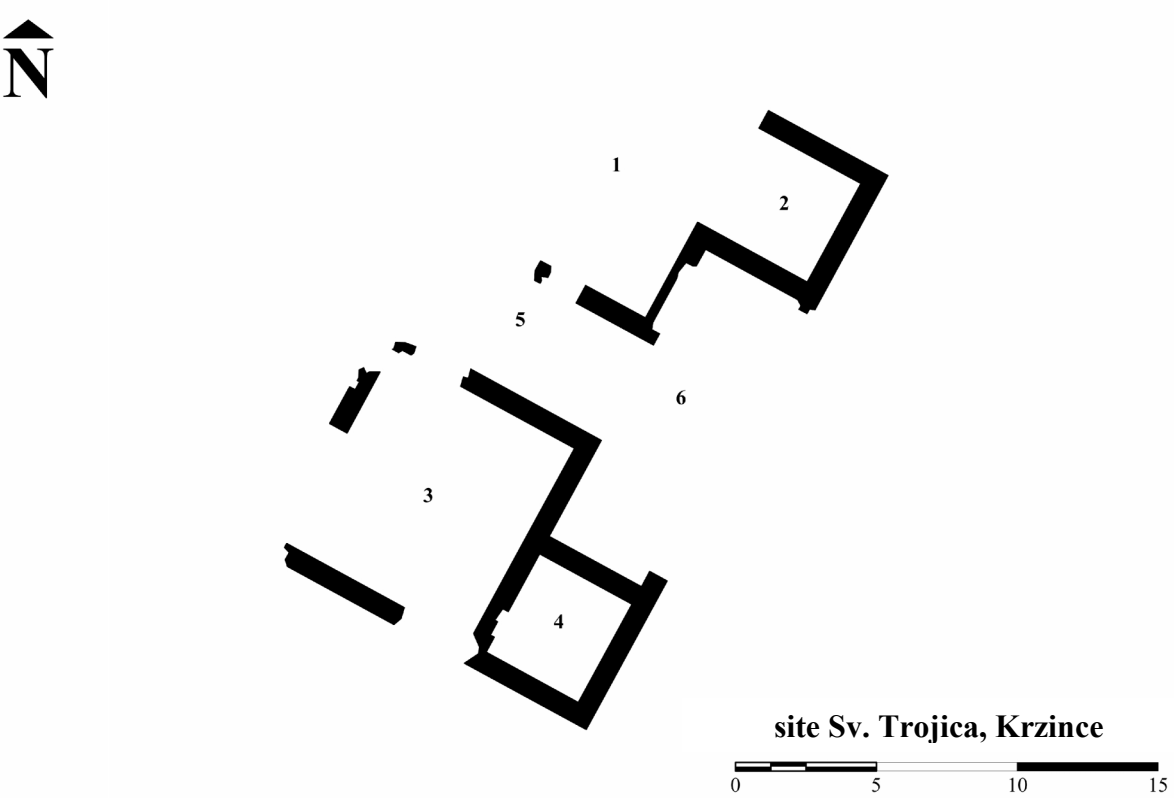

Fig. 26/2, Plan de l'édifice, site Sv. Trojica, Krzince, A. M. d'après : Ружић, Брмболић, Манојловић-Николић, 2004

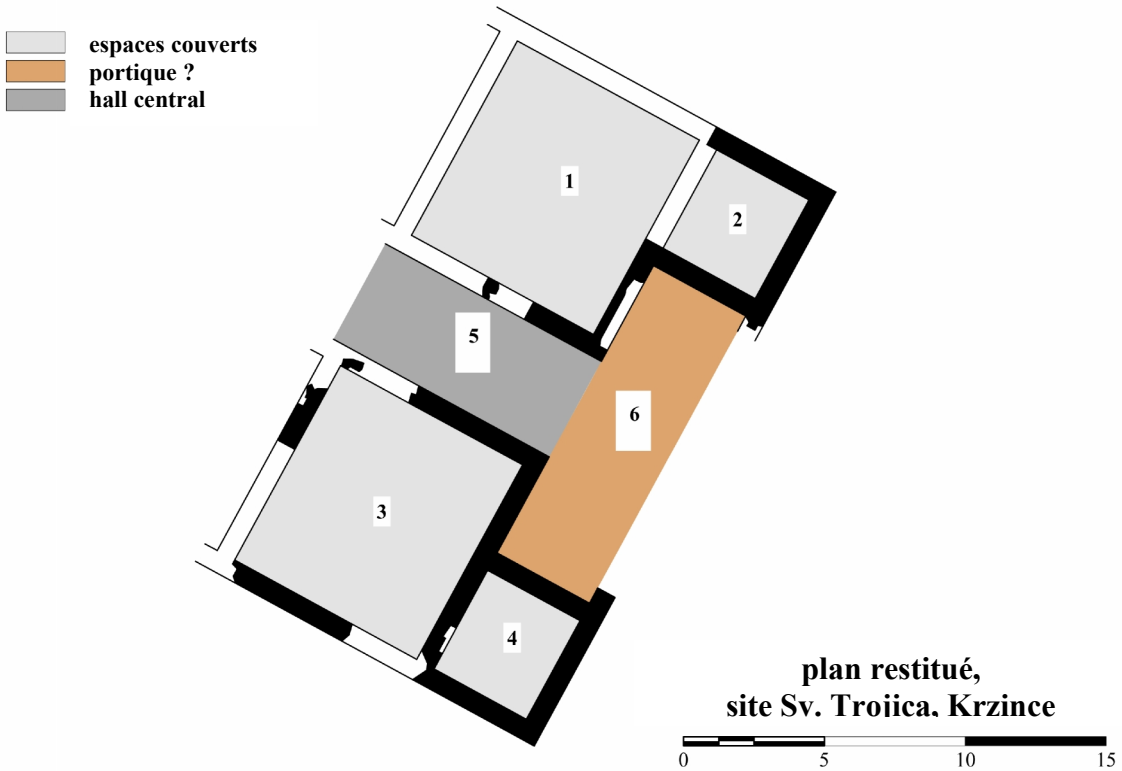

Fig. 26/3, Fig. 26/2, Plan restitué de l'édifice, site Sv. Trojica, Krzince, A. M. d'après : Ружић, Брмболић, Манојловић-Николић, 2004

PHOTOGRAPHIES

Fig. 26/4, Vue de la côté est, Sv. Trojica, Krzince, Ружић, Брмболић, Манојловић-Николић, 2004

COMPARAISONS

Voir : *Fig. 21/5, a) L'édifice E, site Mediana; b) Site Sveti Trojica- Krzince; c) Site Sv. Vartolomej- Trebic*, pg.196

KAMENITICA-MORAVISTE, MALA KOPASNICA, LESKOVAC, RÉGION JABLANICKI

1. CONDITIONS DE FOUILLES

Date et nature : plusieurs tombeaux romains ont été décelés au cours de la construction de l'autoroute Nis-Skopje, dans les années soixante du XXe siècle. Suite à cette découverte, les fouilles de sauvegarde, puis les fouilles systématiques, ont alors commencé. La reconnaissance détaillée de la zone du corridor de l'infrastructure de la frontière macédonienne jusqu'à Nis a été réalisée en 2002. [478]

Les fouilles du sud-ouest du site, où la construction de certaines parties du tracé de la nouvelle route a été prévue, ont été menées entre le 20 Juin et le 20 Septembre 2003. Ces fouilles longent le côté sud de la route en direction de Vranje.[479]

Responsables : S. Fidanovski, le consultant du musée. Les recherches ont été réalisées en coopération avec le Musée national de Belgrade, le Musée national de Leskovac et de RZZSK de Belgrade.

État de conservation : l'état des vestiges dégagés est mauvais. Suite aux recherches l'édifice a été enseveli.

Fiabilité des sources : sûre

2. SITUATION

Le site de Kamentica-Moravište est situé sur la rive gauche de la rivière la Morava du Sud, à l'ouest du village de Kopasnica. La moitié sud du site Kamentica, est coupée par le chemin de fer Nis-Skopje, la vieille route, et la voie dite partisane qui mène de la Kopasnica à Mala Grdelica. L'autre moitié du site Moravište s'étend le long du fleuve.[480]

Par rapport à l'environnement Antique : À 50 m au nord-ouest de l'édifice il y a une nécropole Antique.

3. ENVIRONNEMENT IMMÉDIAT

Confronts : -

Rapport avec les voies romaines : -

Façades et entrées : Près de l'angle supposé, au sud-est du complexe, le mur Est est un peu plus large. Les deux extrémités sont éloignées l'une de l'autre de 2,5 m. Il est possible que ce fût la porte d'entrée.[481]

4. CHRONOLOGIE

États antérieurs : ?

Date de construction : Le complexe de bâtiments a été construit pendant le IIIe siècle, puis il a été détruit par un incendie à la fin du IVe ou bien au début du Ve siècle.[482]

Signes de réfection : ?

Durée : ?

5. ARCHITECTURE ET TECHNIQUES DE CONSTRUCTION

Terrassements préliminaires : -

Mur d'enceinte : composé de petits et de grands cailloux ainsi que de galets de la pierre cassée, puis liés avec de la boue. Les cailloux et les tablettes de pierres provenaient, sans doute, du lit de la rivière la Morava du sud et de la rivière la Kopašnička reka. La largeur du mur d'enceinte était de 0,65 m 'à 0,7 m. Seule une rangée de galets du mur, d'une hauteur de 10-15 cm, est conservée. La hauteur (profondeur) de la fondation était de 0.65 cm.[483]

Murs : composés de petits et grands cailloux ainsi que de galets de la pierre cassée, puis liés avec de la boue. En raison de la mauvaise conservation on ne peut pas affirmer avec certitude quel était le système structural. On suppose qu'il était probablement en colombage avec un remplissage en briques.[484]

Canal : le canal long de 9 m et d'orientation ouest-est, construit principalement de briques (0.34x0.33x0.05) et de *tegulae* (0.48x0.37x0.5) a été trouvé. Dans ce canal, les deux canaux qui sont en pente du nord au

[478] Fidanovski S., Cvjetičanin, T, 51, 2004.
[479] Fidanovski S., Cvjetičanin,T., 55, 2004.
[480] Fidanovski S., Cvjetičanin, T, 51, 2004.
[481] Fidanovski S., Cvjetičanin,T., 71, 2004.
[482] Fidanovski S., Cvjetičanin,T., 81, 2004.
[483] Fidanovski S., Cvjetičanin,T., 71, 2004.
[484] Fidanovski S., Cvjetičanin,T., 75, 2004.

sud s'écoulent. Ils sont construits de galets et de pierres cassées. Sa largeur varie de 0,75 à 0,8 m, tandis que la largeur de l'espace intérieur varie de 0,16 à 1.20 m. Étant donné que nous ne connaissons pas leur point de départ, on ne peut avancer leur fonction. Ils ont probablement servi d'évacuation des eaux pluviales ou des eaux usées.[485]

Sols : Dans chaque pièce les sols sont en terre battue. Excepté une partie du sol trouvée dans la pièce 4A où l'existence des briques de sol a également été découverte.

Toitures : Une grande quantité de *tegulae* a été trouvée autour de l'édifice. Un grand nombre de clous a été trouvé, ce qui nous laisse supposer que le support du toit était en bois.[486]

6. ORGANISATION

Plan : Voir Tab.2

Surface de la parcelle : ?

Surface utile couverte : min.57.71

Communications : ?

Étage (nature de l'information et surface utile) : probablement non

Sous-sol (surface utile) : non

Nombre d'espaces couverts au sol : min. 4

Portiques (nombre de galeries) : 1

Cour : 128m2

Espaces dévolus à d'autres activités que l'habitat : ?

7. ÉQUIPEMENTS

Alimentation en eau : ?

Évacuation des eaux : les canaux dans la salle 1 (cour?)

Thermes, latrines, aménagements divers : ?

8. ARTEFACTS

Parmi les artefacts, les ustensiles de cuisine pour la préparation et la consommation des aliments étaient les plus nombreux. Les fragments des récipients en verre, les pièces des encensoirs et des lampes, une fibule en bronze, un bout de la lance en fer, le bout d'un couteau et des faucilles, un poids en céramique d'un métier à tisser, une meulière en pierre ainsi que des objets décoratifs en bronze ont été découverts. [487]

9. COMMENTAIRES :

10. BIBLIOGRAPHIE

Fidanovski, S., Cvjetićanin, T., Rimska vila i nekropola na lokalitetu Kamenitica-Moravište i Maloj Kopašnici kod Grdelice, u Arheološka istraživanja E-75, vol. 1/2004 (M. Brmbolić ed), 49-123

[485] Fidanovski S., Cvjetičanin,T., 71, 2004.
[486] Fidanovski S., Cvjetičanin,T., 77, 2004.
[487] С. Фидановски, Т. Цвјетићанин, 81, 2004

11. CONTRIBUTIONS GRAPHIQUES

CARTE D'ENVIRONNEMENT

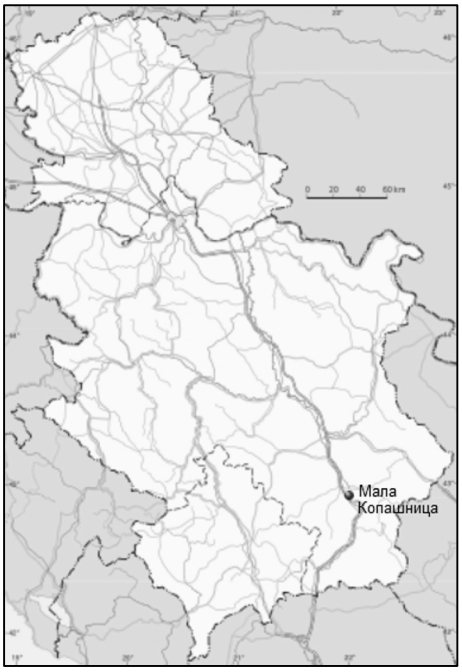

Fig. 27/1, Mala Kopasnica sur la carte de la Serbie

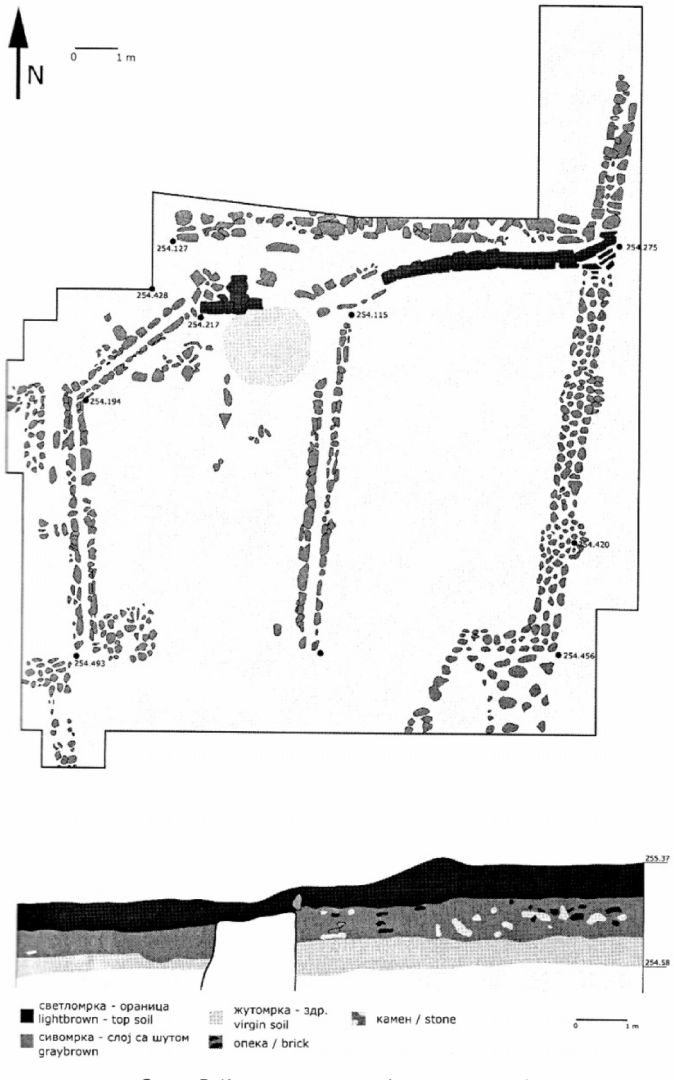

Fig. 27/2, Le disposition des canaux et le profil est dans le secteur BII, Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 57

PLAN DES VESTIGES EXISTANTS **PLAN RESTITUÉ**

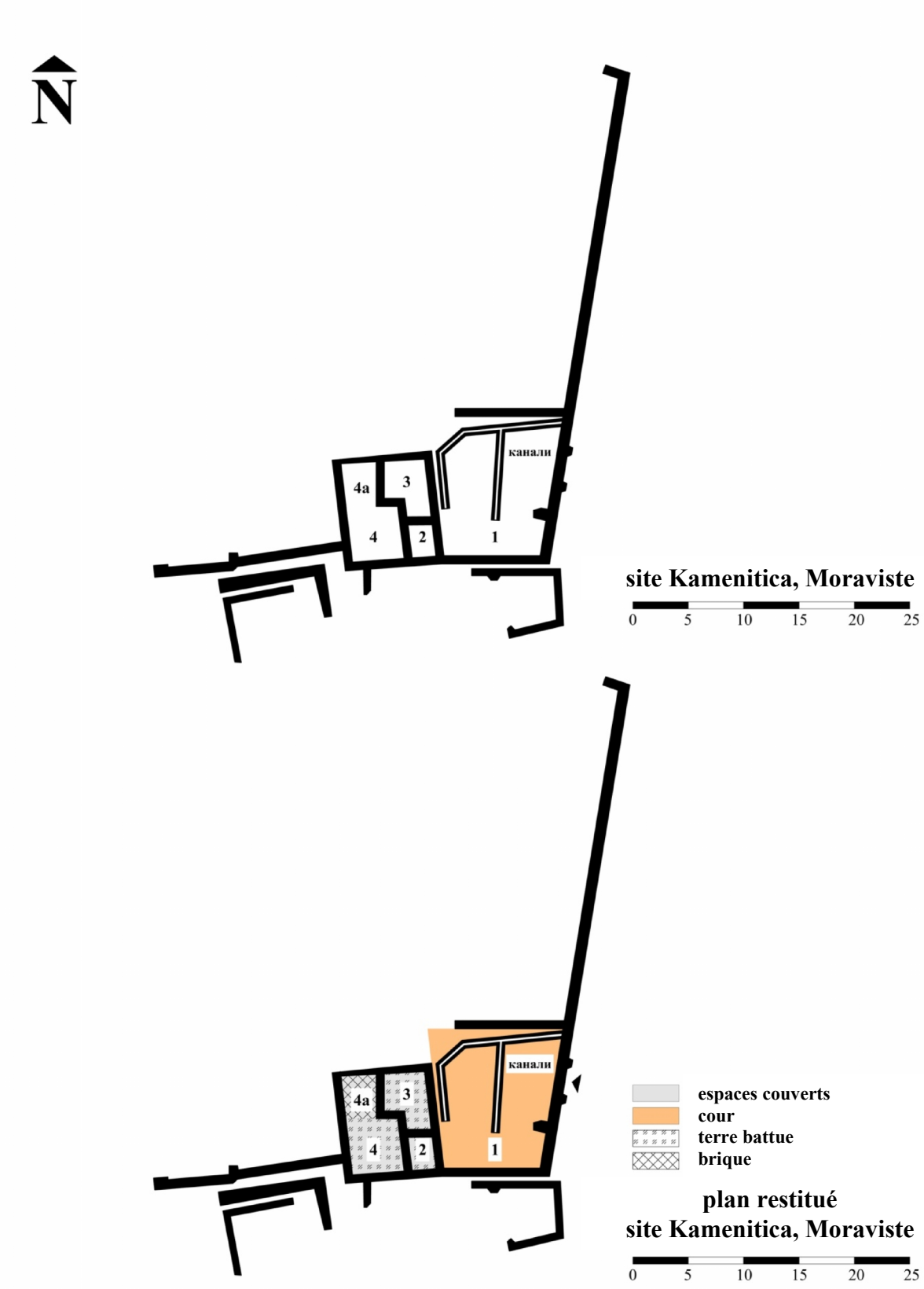

Fig. 27/3 et Fig. 27/4, Le plan et le plan restitué de l'édifice a Kamenitica, Moraviste, A. M. d'après : Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 57

PHOTOGRAPHIES

Fig. 27/7, Le canal vu de l'ouest, Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 70

Fig. 27/8, La construction d'un part de canal de tegulae, Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 69

COMPARAISONS

Voir : *Fig .13/8, a) Site Kamenitica-Moraviste, b) Site Rovni- Valjevo, c) Site Lisicici kod Konjica d'après : А. Бусулаџић, 2011, 233, табла 15б*

Ovčarov, D. - Овчаров, Д. Вила рустика до с. Могилец, Търговищко (*Villa rustica* près du village Mogiletz, région de Tărgovište). - Археология, XI, 1969, 1, 26-35.

3.2. Les édifices dont la fonction résidentielle n'est pas prouvée et les édifices qui ne sont pas présentés dans le catalogue

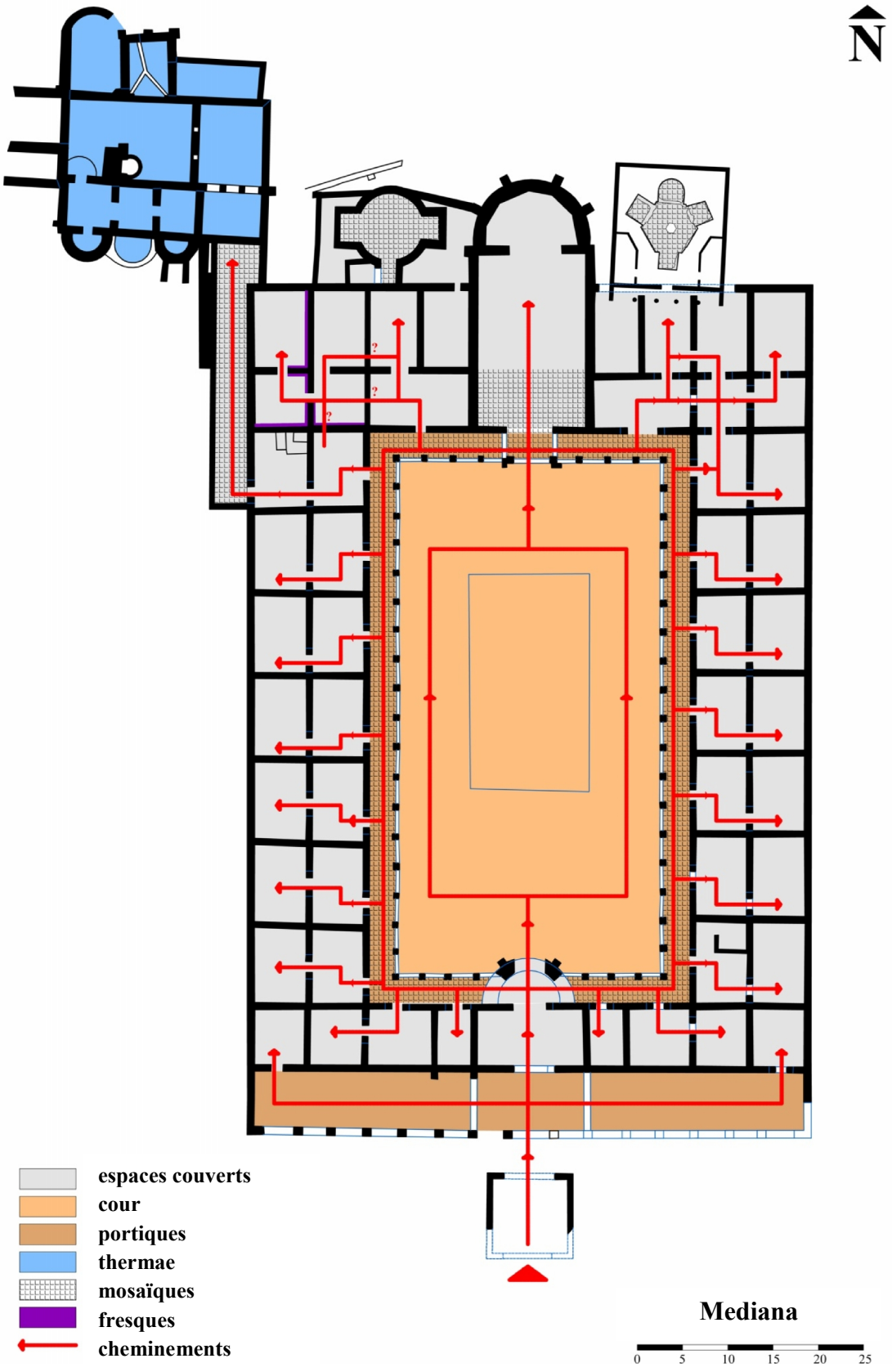
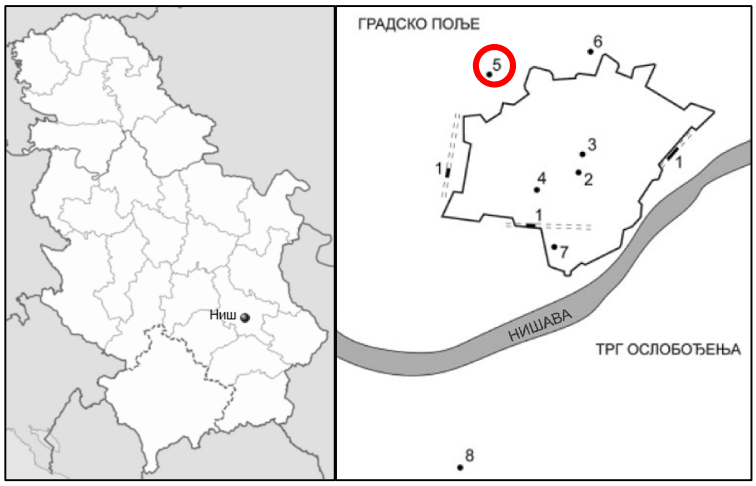

Fig. 1, Essai de restitution du plan et des cheminements à l'intérieur de l'édifice à péristyle, Mediana, A. Miric d'après la documentation d'AI et de ZZSK Niš

Јеремић, 2007, 88:
1-remparts antiques
2-forum
3-decumanus
4-cardo
5-« l'édifice a l'octogone »
6-thermae
7-thermae
8-thermae

Fig.2a, Nis sur la carte de la Serbie
Fig.2b, La forteresse ottomane et les vestiges antiques, Јеремић, 2007, 88

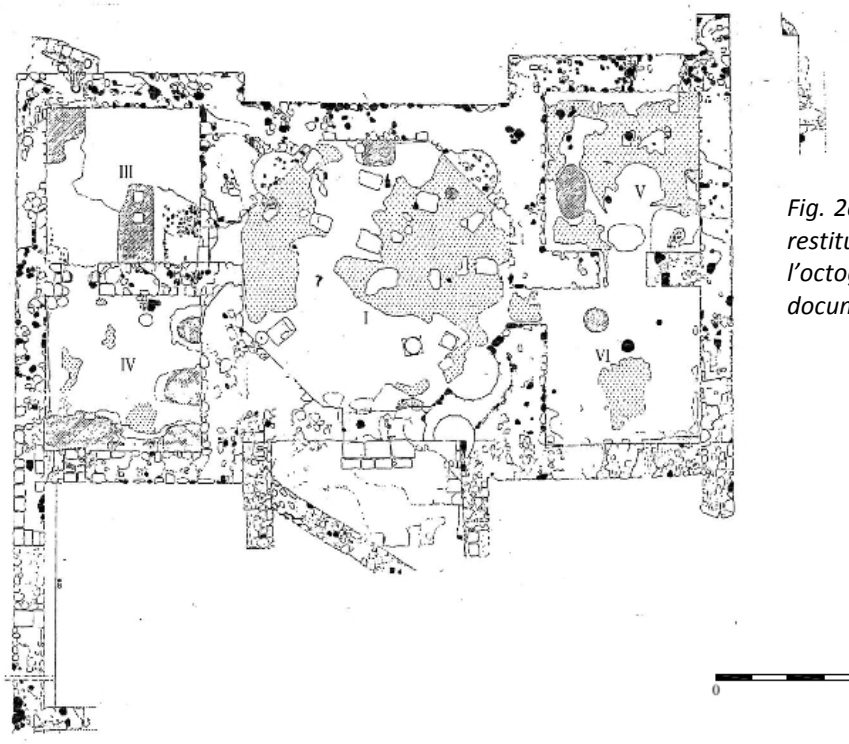

Fig. 2c et 2d, Le plan et le plan restitué de l'édifice avec l'octogone, A. Miric d'après la documentation de ZZSK Nis

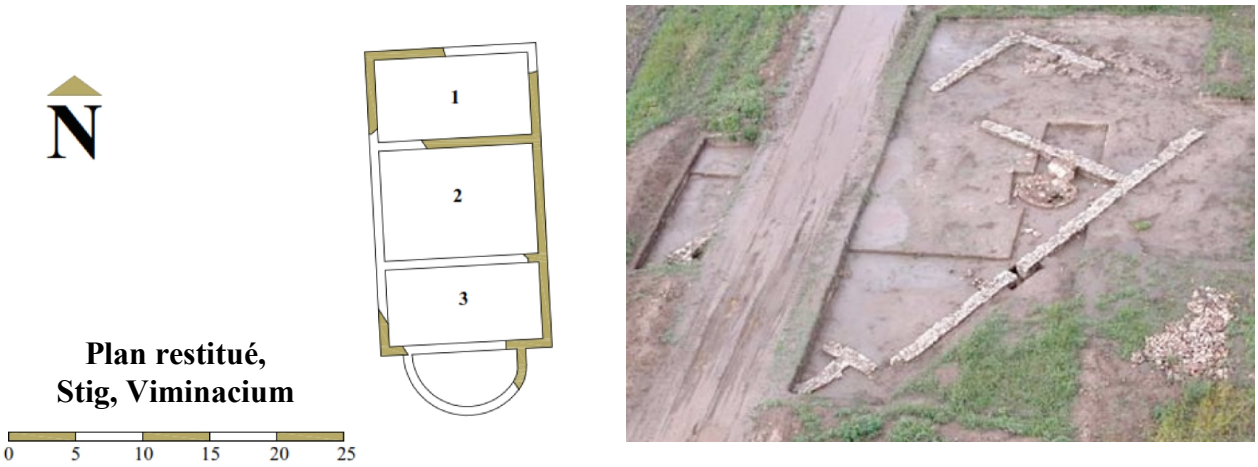

Fig. 4a, Plan restitué de l'édifice, Stig, A. M. d'après Jovicic, 2011, 35
Fig. 4b, Photo aérienne de l'édifice, site Stig, photo M. Korac, dans : Redžić, Raičković, Miletić, 2006, 51

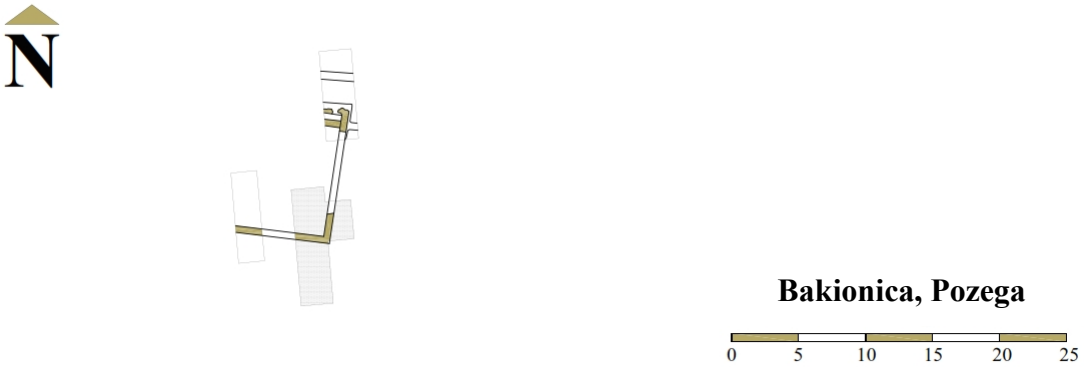

Fig. 5, L'édifice à Bakionica près de Pozega, A. M. d'après Bućić, Petrović, 1984

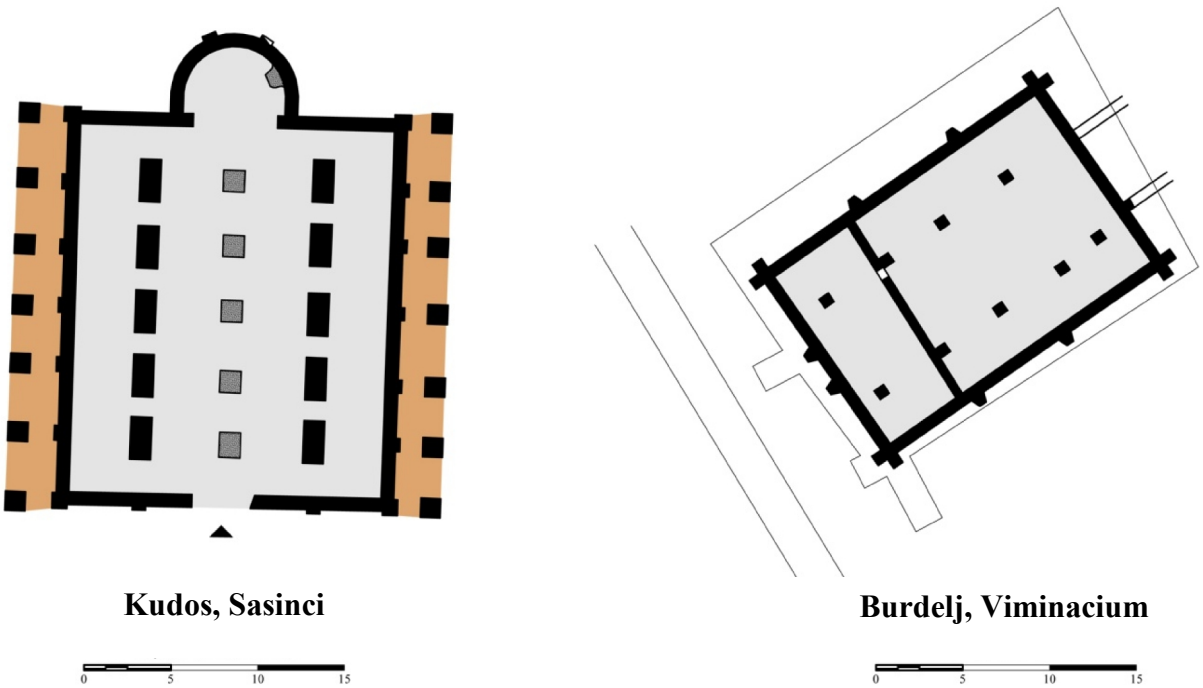

Fig. 6, a) Kudos- Sasinci, b) Burdelj- Viminacium

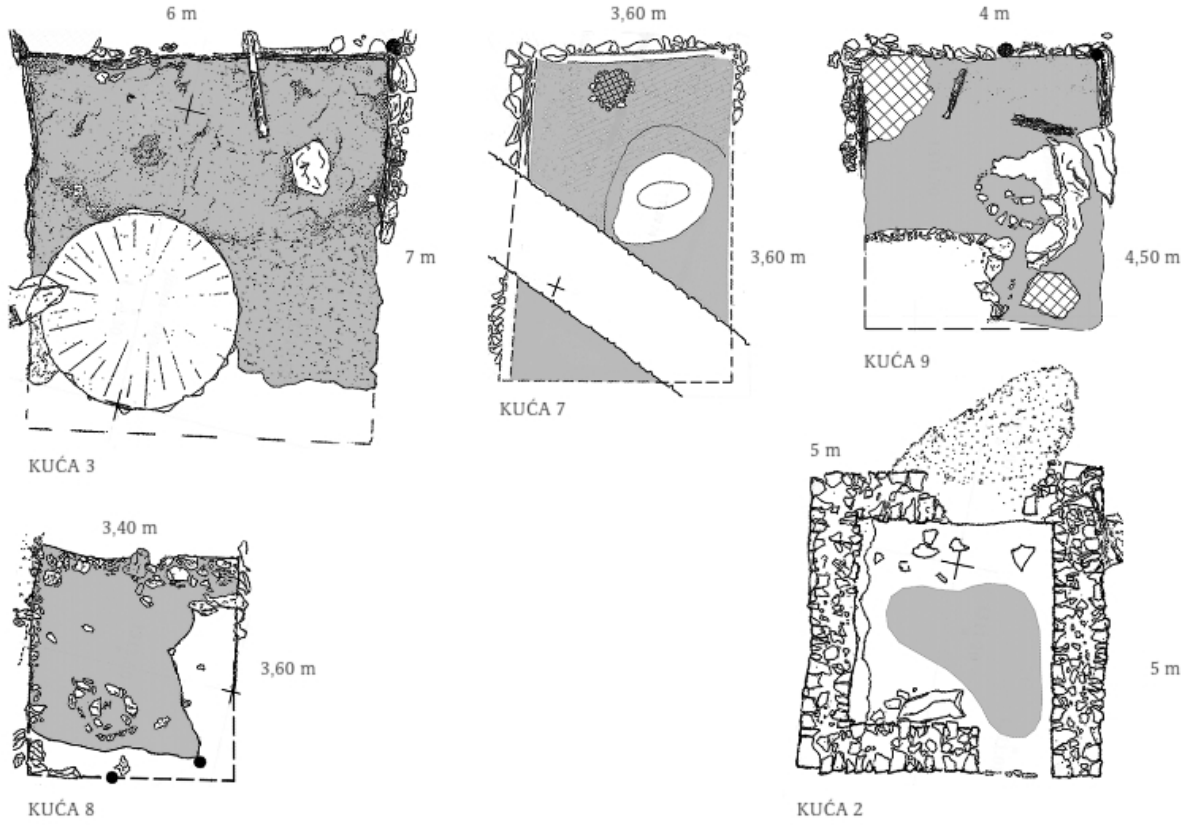
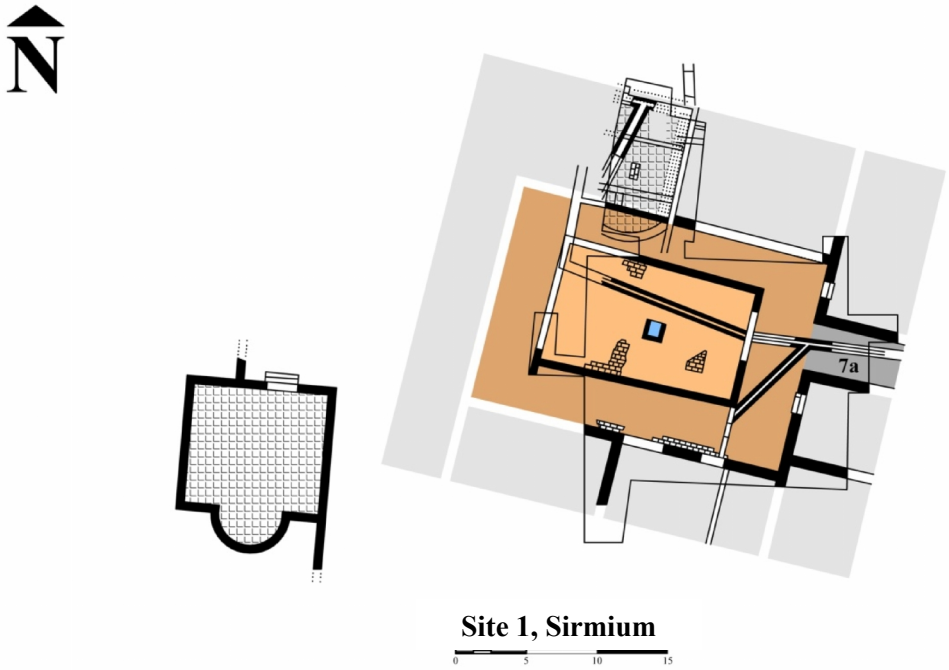
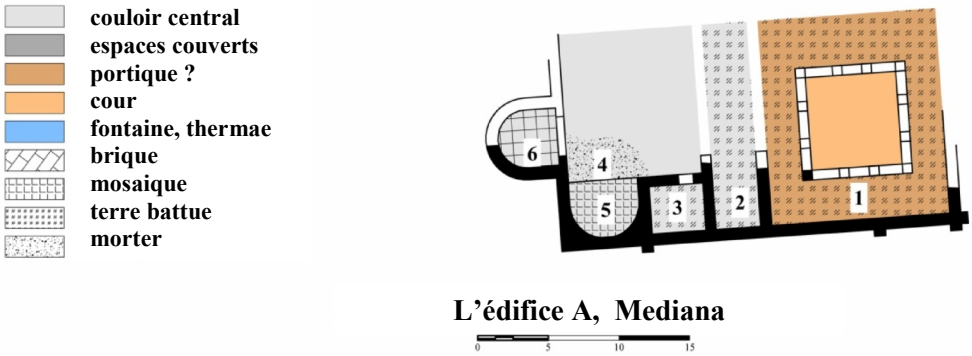
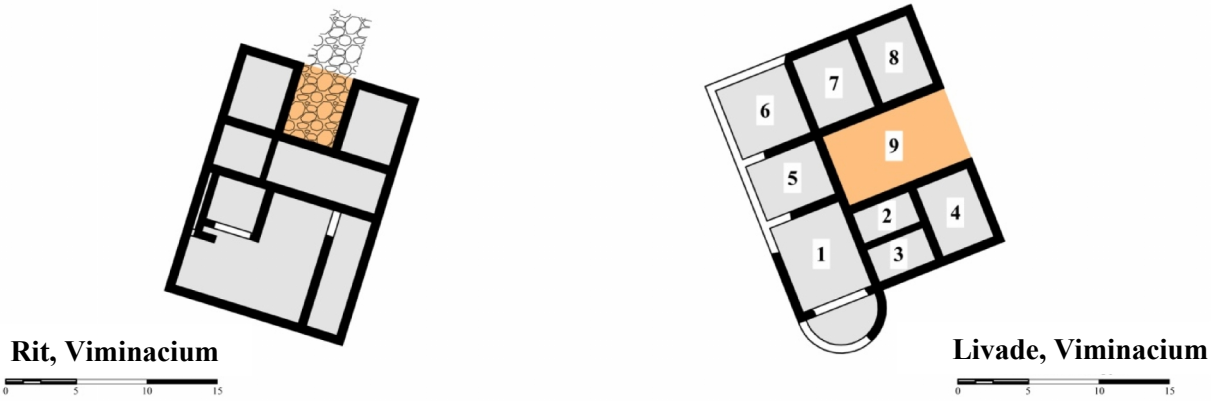

Fig.7, Les maisons 2, 3, 7, 8, 9, site Vrsenice (fortification), M. Popovic, V. Bikic, 2009, 66, fig. 44

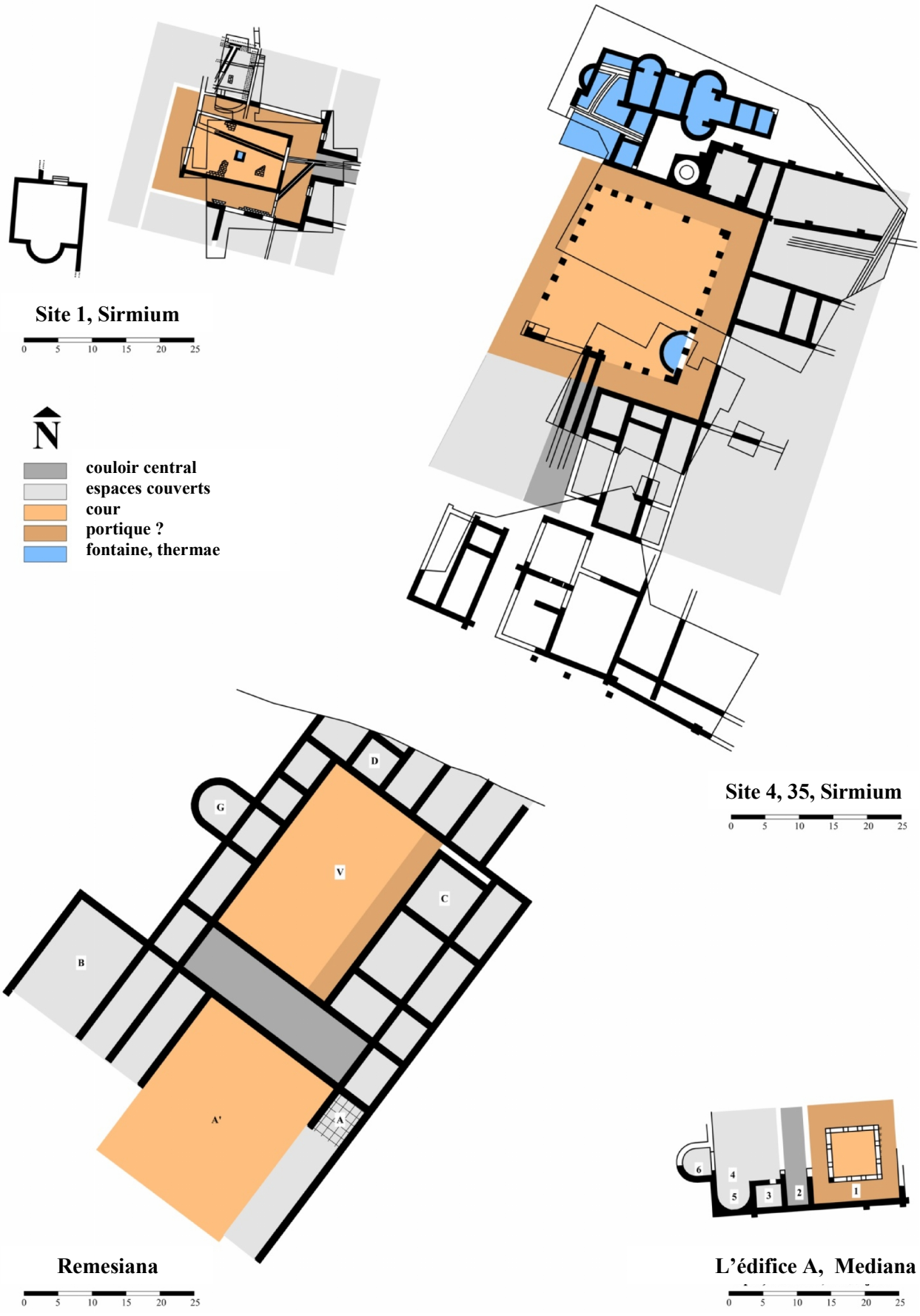
3.3. Typologies

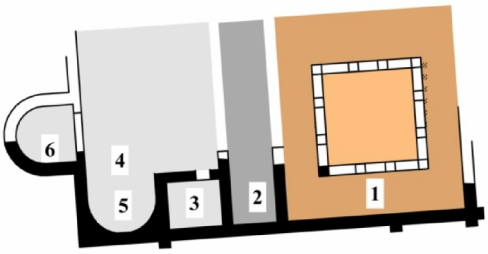

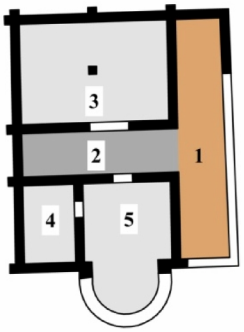
Pl. 1, Bâtiments pour lesquels la cour ou la cour intérieure, d'après certaines sources, était l'atrium

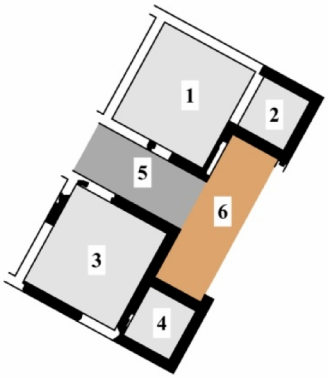
Pl. 2, bâtiments avec la cour péristyle ou la cour péristyle suspectée

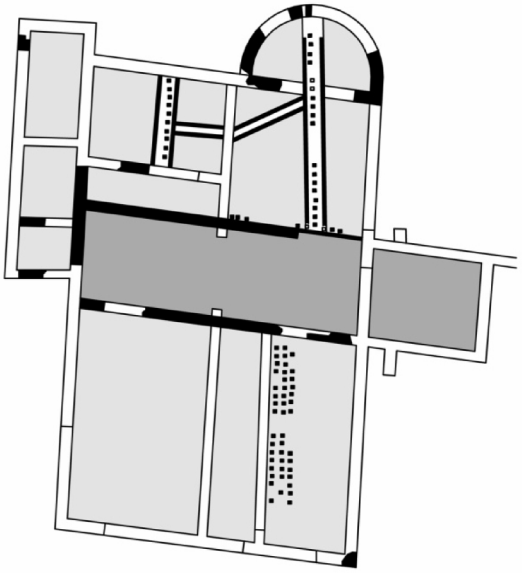
L'édifice A, Mediana

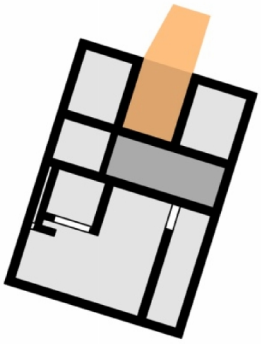
L'édifice E. Mediana

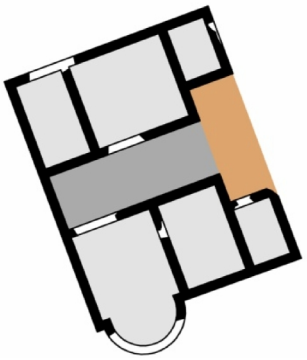
Sv. Trojica, Krzince

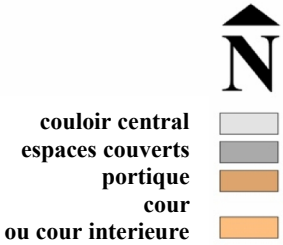
Crkvine- Bare

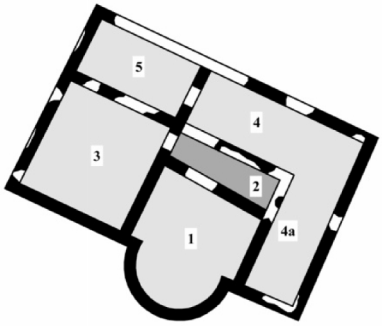

Rit, Viminacium

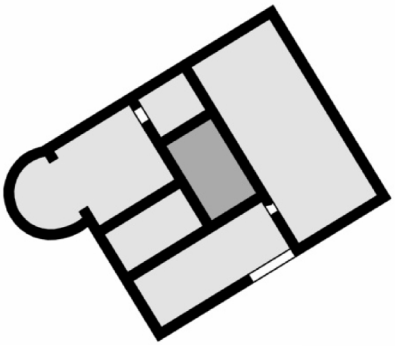

Sv. Vartlomej, Trebic

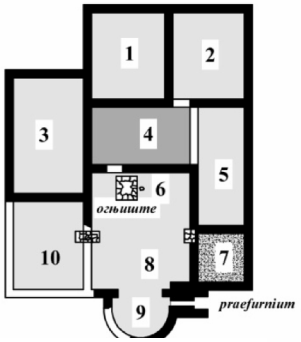

Crkvine- Babina luka

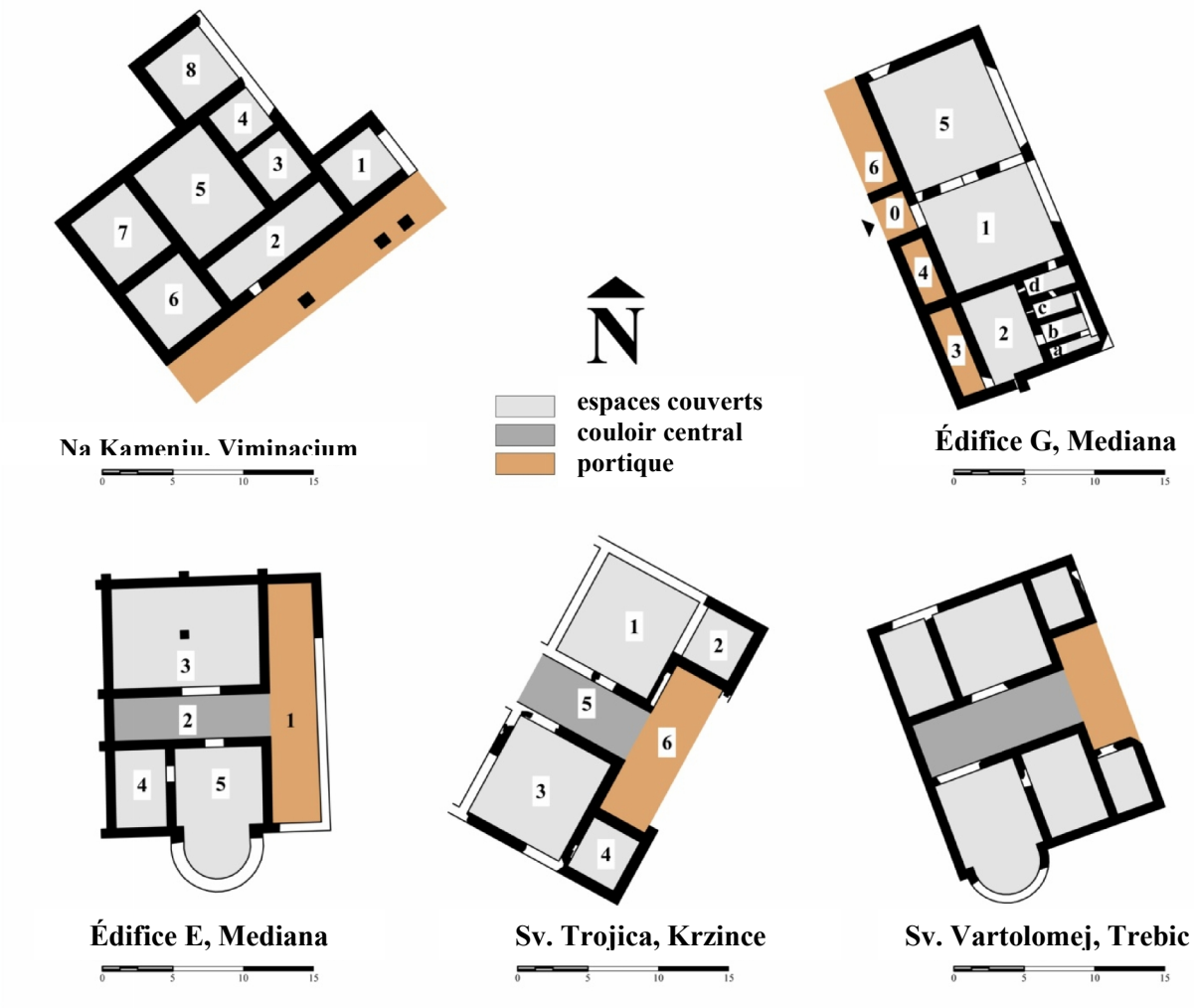

Staro Groblje- Krivelj

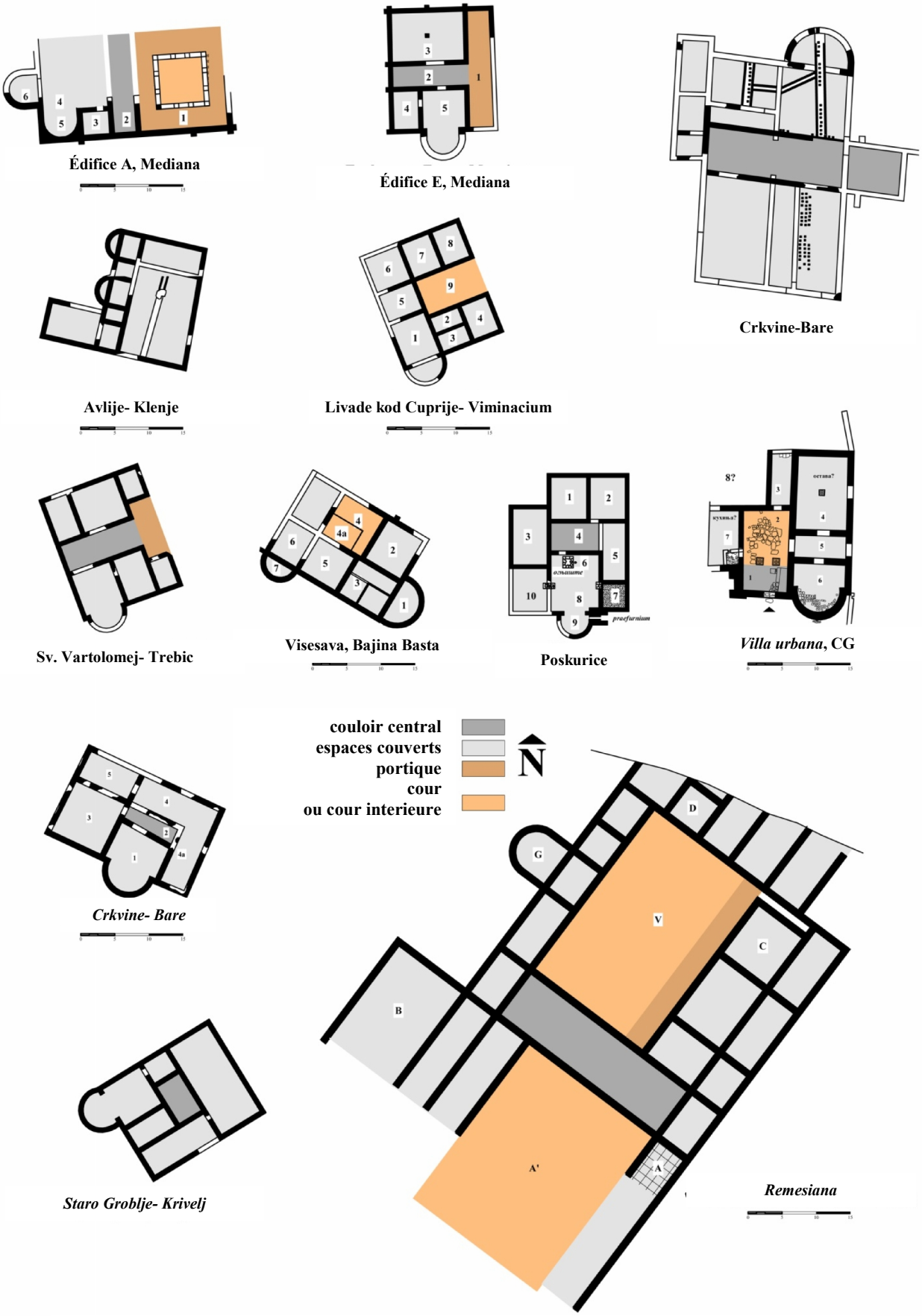

Poskurice

Pl. 3, Bâtiments avec un hall central avec la lumière naturelle ou sans la lumière naturelle

Pl. 4, Les édifices rustiques avec un portique et avec un portique et un couloir central

Pl. 5, Les bâtiments avec les absides

4. Liste des illustrations avec ces sources

Catalogue des sites avec les édifices résidentiels dans l'antiquité tardive sur le territoire de la Serbie

Car.1, Carte des provinces romaines sur le territoire de la Serbie

Car.2, Carte des sites avec les édifices résidentiels dans l'Antiquité tardive sur le territoire de la Serbie, A. Miric, www.google.rs/maps

Car.3, Carte des sites avec les édifices résidentiels et avec les traces des aqueducs dans l'Antiquité tardive sur le territoire de la Serbie, A. Miric, www.google.rs/maps

1. DUMBOVO, BEOCIN, RÉGION JUZNOBACKI

Fig. 1/1, Beocin sur la carte de la Serbie

Fig. 1/2, Le Limes de Pannonie à Srem, d'après la carte de A. Graf, О. Брукнер, 1976

Fig. 1/3, Les édifices 1, 2, 3 et specula, le site Marin Do, Dumbovo, О. Брукнер, 1976

Fig. 1/4, Plan de l'édifice 1, О. Брукнер, 1976

Fig. 1/5, Coupes de l'édifice 1 et les profiles de cabane, О. Брукнер, 1976

Fig. 1/6, Le plan et la coupe de l'édifice 2, О. Брукнер, 1976

Fig. 1/7, Le mur 2 de l'édifice 2, О. Брукнер, 1976

Fig. 1/8, Le plan et la coupe de l'édifice 3, О. Брукнер, 1976

Fig. 1/9, Les murs de l'édifice 3, О. Брукнер, 1976

Fig. 1/10 Le plan et la coupe de specula, О. Брукнер, 1976

Fig. 1/11, Villa fortifiée, Keszthely Fenékpuszta, M. Biro, Roman Villas in Pannonia, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 26, 1974, 1-57, 53

2. SITE 1, SREMSKA MITROVICA, RÉGION DE SREM

Fig. 2/1, Sremska Mitrovica sur la carte de la Serbie

Fig. 2/2, Le site 1 sur la carte de Sremska Mitrovica, О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 7

Fig. 2/3, Le plan de l'édifice, site 1, Sremska Mitrovica (Sirmium), A. Miric d'après О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80

Fig. 2/4, Coupe I- I de l'édifice, site 1, Sremska Mitrovica (Sirmium), d'après О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 10

Fig. 2/5, Coupe I- I et coupe II- II de la salle à abside, site 1, Sremska Mitrovica (Sirmium), d'après О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 16

Fig. 2/6, Essai de la restitution de la fresque (la paroi entre les espaces 10 et 11), A. Miric d'après О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 11

Fig. 2/7, La surface en mosaïque dans la sale à abside (9 и 10, IIIème phase), О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80, пл. 18

Fig. 2/8, Plan restitué de l'édifice, site 1, Sremska Mitrovica (Sirmium), A. Miric d'après О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80

Fig. 2/9, La restitution de l'édifice, le péristyle, site 1, Sremska Mitrovica (Sirmium), A. Miric d'après, M. Јеремић, 1998, црт. 130

Fig. 2/10, a- Vue sur le site 1, Sremska Mitrovica (Sirmium), b,c- les fresques, d- le système d'hypocauste dans la salle a l'abside, О. Брукнер, В. Даутова Рушевљан, 2004, 55-80

Fig. 2/11 Plan de l'édifice a Mursa, S. Groh: Neues zur Urbanistik des Munizipiums Andautonia-Ščitarjevo ..., VAMZ, 3. s., XLVI (2013), 89- 113, 110, fig.10, d'après : Lolic, Wiewegh 2012, 216, sl. 21

Fig. 2/12a et 2/12б, a- Colchester Lyon Walk, D. Perring, 2002, 70, fig 22, d'après Crummy, 1984; б- Cearvent, D. Perring, 2002, 71, fig 23, d'après Ashby et al, 1904.

Fig 2/13, Pompeï-Villa des Mystères, photo: Laurent Guyard

3. SITE 4 ET 35, SREMSKA MITROVICA, RÉGION DE SREM

Fig. 3/1a, Sremska Mitrovica sur la carte de la Serbie

Fig.3/1b, Site 45 et 3 sur la carte de Sirmium, M. Jeremic, 2006, 168, Fig.1

Fig. 3/2, Plan de l'édifice, IIIème phase, М. Паровић- Пешикан, 1970, сл. 1

Fig. 3/3, La voie romaine avec les portiques et l'édifice résidentiel, le site 4 et 35, phase III, A. Miric d'après M. Јеремић, 1998, 81, црт. 133

Fig. 3/4, Plan restitué, site 4 et 35, A. Miric d'après M. Јеремић, 1998, 81, црт. 133

Fig. 3/5, Restitution de : a- portique nord et б- portique est, site 4 et 35, М. Паровић- Пешикан, 1970, 265- 274, сл. 3 и 4

Fig. 3/6, Restitution du péristyle, M. Јермић, 1998, 82, црт.136

Fig. 3/7 a, b, c, d: a- l'édifice suburbaine site 4 et 35, Sirmium, A. Miric d'après M. Јеремић, 1998, 81, црт. 133, b- Villa di San Rocco, J. Percival, 1976, 57, fig.10, c- House of the Frescoes, S. P. Ellis, 2000, 106, fig 22, d- Lussas-et-Nontronneau, J. T. Smith, 2006, 61, fig 18

4. SITE 21, SREMSKA MITROVICA, REGION DE SREM

Fig. 4/1, Sremska Mitrovica sur la carte de la Serbie

Fig. 4/2, Le plan du site 21, Sirmium, M. Јеремић, 1998, 84, Црт.139

Fig. 4/3, L'édifice A, Sirmium, V. Popovic, P. Gros, N. Duval, Dj. Boskovic, Recherches archéologiques à Sirmium. Campagne franco-yougoslave de 1973, MEFR, 86, 1974, 597-656, Fig.6

5. VRANJ, HRTKOVCI, RUMA, RÉGION DE SREM

Fig. 5/1, Hrtkovci sur la carte de la Serbie

Fig. 5/2, Une partie du plan, la documentation technique de recherches 2005-2006, Даутова Рушевљан, 2008, 288

Fig. 5/3 et 5/4, Plan et plan restitué, site Vranj, Hrtkovci, A. Miric d'après Даутова Рушевљан, 2008, 288

Fig.5/5, Le fragment de la fresque, Живковић, 2008,310

Fig. 5/6, La reconstruction, Живковић, 2008, 316

Fig. 5/7, Les fresques, В. Д. Рушевљан, 2005, 242, сл. 4

Fig.5/8, La retouche de la fresque, Живковић, 2008,316

Fig. 5/9, Vue sur l'abside depuis le Nord-Ouest

Fig. 5/10, Sondage 10x10m réalisé en 2010, vue du Nord-Est

Fig. 5/11 и Fig. 5/12, Les fondations du bâtiment en fragments de pierre, de brique et de mortier

Fig. 5/13, Les fouilles en 2010

Fig. 5/14, Les fouilles en 2010

6. SITE AVLIJE, KLENJE, RÉÉGION MACVANSKI

Fig. 6/1, Klenje sur la carte de la Serbie

Fig. 6/2, La documentation du terrain, l'édifice a Avlije, Klenje, Г. Ковић, 2013, 197, сл.7

Fig. 6/3, Plan de l'édifice, site Avlije, Klenje, A. Miric d'après : Г. Ковић, 2013, 197, сл.7

Fig. 6/4, Plan restitué de l'édifice, site Avlije, Klenje, , A. Miric d'après : Г. Ковић, 2013, 197, сл.7

Fig. 6/5, Restitution virtuelle de l'édifice, site Avlije, Klenje, Г. Ковић, 2013, 198, сл.8

Fig. 6/6 a, b, c, d : a- l' édifice du site Avlije (A. Miric d'après : Г. Ковић, 2013, 197, сл.7) comparé avec les balneums tardioantiques de : b-Guverovac- Pruten(Г. Јеремић, 2012, 22, сл.26, d'après : Величковић 1958: сл.3) c- Zujiince (Г. Јеремић, 2012, 26, сл. 31 d'après : Булатовић, Капуран 2008: сл. 2), d- Beljina (Г. Јеремић, 2012, 22, сл. 25 d'après : Васић 1983: план 2)

Fig. 6/7 a, b, Les villas romains, a- Apahida, b- Keszthely Fenékpuszta, J. T. Smith, 2006, 207, fig 59

Fig. 6/7-10, Les photographies des recherches, téléchargé de : http://www.youtube.com/watch?v=1mNQWnMIDrU, 14.03.2014

7. NA KAMENJU, VIMINACIUM, STARI KOSTOLAC, POZAREVAC, RÉGION DE BRANICEVO

Fig. 7/1, Stari Kostolac sur la carte de la Serbie

Fig. 7/2, Site Na Kamenju sur la carte de Viminacium, I. Bogdanović, 2010, 83–110, Prilog1

Fig. 7/3, Situation après les fouilles 2002-2007, Голубовић, Корађ, 2008, 34

Fig. 7/4 Plan de l'édifice, site Na Kamenju, A. Miric d'après Голубовић, Корађ, 2008, 34

Fig. 7/5, Plan restitué de l'édifice, site Na Kamenju, A. Miric d'après Голубовић, Корађ, 2008, 34

Fig. 7/6, Photo de l'Ouest, Голубовић, Корађ, 2008, 34

8. NAD KLEPECKOM, VIMINACIUM, STARI KOSTOLAC, POZAREVAC, RÉGION DE BRANICEVO

Fig. 8/1, Stari Kostolac sur la carte de la Serbie

Fig. 8/2, Site de Nad Klepeckom sur la carte de Viminacium, I. Bogdanović, 2010, 83–110, Prilog1

Fig. 8/2b, Le Site de Nad Klepeckom, Mrdjic, Jovicic, 2012, 53, sl.2

Fig. 8/3, Plan de l'édifice, site de Nad Klepeckom, A. Miric d'après M. Јовичић, 2011, 44

Fig. 8/4, Plan restitué de l'édifice, site de Nad Klepeckom, A. Miric d'après M. Јовичић, 2011, 44

9. LIVADE KOD CUPRIJE, VIMINACIUM, STARI KOSTOLAC, POZAREVAC, RÉGION DE BRANICEVO

Fig. 9/1, Stari Kostolac sur la carte de la Serbie

Fig. 9/2, Kolubara, M. Blagojević, R. Arsić, 2008, 212, сл. 1

Fig. 9/3, Site de Livade kod Cuprije, la position des édifices découverts, M. Јовичић, 2011, 35

Fig. 9/4, La documentation du terrain, M. Jovičić, 2011, 375, Fig.3

Fig. 9/5, Plan de l'édifice, site de Livade kod Cuprije, A. Miric d'après : Јовичић, 2011, 35

Fig. 9/6, Plan restitué, site de Livade kod Cuprije, Viminacium, A. Miric d'après : M. Jovičić, 2011, 375, Fig.3

Fig. 9/7, a) site de Livade kod Cuprije, Viminacium, b) site Rit, Viminacium

10. SITE RIT, VIMINACIUM, STARI KOSTOLAC, POZAREVAC, RÉGION DE BRANICEVO

Fig. 10/1, Stari Kostolac sur la carte de la Serbie

Fig. 10/2, Site Rit sur la carte de Viminacium

Fig. 10/3, Vue de la côté nord sur l'édifice, site Rit, S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, 2014, 66, с. 3

Fig. 10/4, Plan et le plan restitué, A. Miric d'après: S. Redžić, M. Jovičić, I. Danković, 2014, 66, сл. 3

11. CRKVINE- BARE, SKOBALJ, RÉGION KOLUBARSKI

Fig. 11/1, Skobalj sur la carte de la Serbie

Fig. 11/2, Kolubara, M. Blagojević, R. Arsić, 2008, 212, сл. 1

Fig. 11/3, Documentation du terrain, site de Crkvine-Bare, Skobalj, A. Ропкић, 2014, 84, црт.1

Fig. 11/4, Les coupes N-S (6-6) et E-OU (7-7) de l'édifice, site de Crkvine- Bare, Skobalj, A. Ропкић, 2014, 86, црт. 3

Fig. 11/5, Les murs V et VI et la coupe du canal de chauffage, M. Blagojević, R. Arsić, 2008, 212, сл. 1

Fig. 11/6, Plan et le plan restitué de l'édifice, site de Crkvine- Bare, Skobalj, A. Miric d'après A. Ропкић, 2014, 84, црт.1

Fig. 11/7, La vue du sud sur le sol conservé dans la salle centrale, A. Ропкић, 2014, 91, сл.6

Fig. 11/8, Le système d'hypocauste vu du côté sud, A. Ропкић, 2014, 88, сл. 2

Fig. 11/9, Les fragments de la peinture murale, A. Ропкић, 2014, 91, сл.7

Fig. 11/10, a) Site Crkvine-Bare, b) Site Staro Groblje- Krivelj, c) Site Poskurice- Kragujevac

Fig. 11/11, d) Keszthlehy bat 8, Winden am See, J.T.Smith, 1997, 203, fig 56 ; e) African fortified houses, A. McKay, 1975, 236, fig.76; f) Inchtuthil, D. Perring, 2002, 62

12. CRKVINE, BABINA LUKA, VALJEVO, RÉGION KOLUBARSKI

Fig. 12/1, Babina Luka sur la carte de la Serbie

Fig. 12/2, Le plan de l'édifice, Crkvine, Babina Luka, documentation ZZSK Valjevo

Fig. 12/3, Le profil est du sondage, documentation ZZSK Valjevo

Fig. 12/4, Le plan et le plan restitué de l'édifice à Crkvine, Babina Luka, A. Miric d'après la documentation de ZZSK Valjevo

Fig. 12/5, Vue du nord sur la salle à abside, documentation ZZSK Valjevo

13. CRKVINE, ROVNI, VALJEVO, RÉGION KOLUBARSKI

Fig.13/1, Rovni sur la carte de la Serbie

Fig.13/2 et Fig.13/3, Le plan et le plan restitué de l'édifice sur le site de Crkvine, Rovni ; A. Miric d'après la documentation ZZSK Valjevo

Fig.13/4, Site Crkvine, Rovni, documentation ZZSK Valjevo

Fig.13/5, Vue de l'Est, Site Crkvine, Rovni, documentation ZZSK Valjevo

Fig.13/6 et Fig.13/7, Les fondations, site Crkvine, Rovni, documentation ZZSK Valjevo

Fig .13/8, a) Site Kamenitica- Moraviste, b) Site Rovni- Valjevo, c) Site Lisicici kod Konjica d'après : А. Бусулацић, 2011, 233, табла 15б

14. ANINE, CELIJE, LAJKOVAC, RÉGION KOLUBARSKI

Fig. 14/1, Celije sur la carte de la Serbie

Fig. 14/2, Anine sur la carte topographique de la région

Fig. 14/3, Les résultats des mesures géo-électroniques et les fouilles archéologiques, Т. Пештерац, 2011, 526, Табла X

Fig. 14/4, La situation de la section découverte du site, d'après Арсић, 2009, 89

Fig. 14/5, Plan restitué, A. Miric d'après Р. Арсић, 2009, 89 et Т. Т. Пештерац, 2011, 526, Табла X

Fig. 14/6, L'abside en complexe Sud-ouest, Арсић 2005, 69, сл. 4

Fig. 14/7, L'abside en complexe Sud-est, Арсић 2009, 89

Fig. 14/8, La salle avec l'abside en complexe Sud-est

Fig. 14/9, La salle avec l'abside en complexe Sud-est, Арсић 2009, 90

Fig. 14/10, La reconstruction digitale du complexe Sud-est, ZZSK Valjevo, 2012

15. JEVTIĆA LUKE, VIŠESAVA, BAJINA BAŠTA, ZLATIBORSKI OKRUG

Fig. 15/1, Visesava sur la carte de la Serbie

Fig. 15/2 et Fig. 15/3, Le plan et le plan restitué, site Visesava, Bajina Basta, A. Miric d'après : Буњић, Ј., Петровић, П., 1986, 33

16. SITE STARO GROBLJE- KRIVELJ, BOR, RÉGION BORSKI

Fig. 16/1, Krivelj sur la carte de la Serbie

Fig. 16/2 et Fig. 16/3, Plan et le plan restitué de l'édifice, site de Staro groblje, Krivelj, A. Miric d'après О. Илић, 2013

17. SITE TREBIC- SV. VARTOLOMEJ, SOKO BANJA

Fig.17/1, Soko Banja sur la carte de la Serbie

Fig. 17/2, La documentation du terrain de l'édifice, site Sv. Vartolomej, Trebic, archive de ZZSK Nis

Fig. 17/3 et Fig. 17/4, Plan et le plan restitué de l'édifice, site de Sv. Vartolomej, Trebic, A. Miric d'après la documentation de ZZSK Nis

18. POSKURICE, KRAGUJEVAC, RÉGION DE SUMADIJA

Fig. 18/1, Poskurice sur la carte de la Serbie

Fig. 18/2 et Fig. 18/3, Le plan et le plan restitué, site Poskurice, Kragujevac, A. Miric d' après : Петровић, 1964-65, 254

19. EDIFICE A, MEDIANA, NIS, RÉGION DE NIS

Fig. 19/1, Nis sur la carte de la Serbie

Fig. 19/2, L'édifice A sur la carte de Mediana, Јеремић, 1988, 63

Fig. 19/3 et Fig. 19/4, Plan et plan restitué de l'édifice A, Mediana, A. Miric d'après : Р. Латковић, С. Дрча, Д. Јанковић- Михалцић, 1979, Т.18, сл. 44

Fig.19/5, La mosaïque dans la salle à abside, G. Miloševic, N. Gavrilovic, V. Crnoglavac, 2011

Fig.19/6, La mosaïque dans la salle à abside, Р. Латковић, С. Дрча, Д. Јанковић- Михалцић, 1979, Т.19, сл. 45

20. EDIFICE B, MEDIANA, NIS, RÉGION DE NIS

Fig. 21/1, Nis sur la carte de la Serbie

Fig. 20/2, L'édifice B sur la carte de Mediana, Јеремић, 1988, 63

Fig. 20/3, Documentation du terrain, l'édifice B, Mediana, archive ZZSK Nis

Fig. 20/4 et Fig. 20/5, Plan et plan restitué de l'édifice B, Mediana, A. Miric d'après Милошевић a Петровић, 1996, 53

21. EDIFICE E, MEDIANA, NIS, RÉGION DE NIS

Fig. 21/1, Nis sur la carte de la Serbie

Fig. 21/2, L'édifice E sur la carte de Mediana

Fig. 21/3 et Fig. 21/4, Plan et le plan restitué de l'édifice E, site Mediana, Nis, A. Miric d'après : Петровић, 1996, 296

Fig. 21/5, a) L'édifice E, site Mediana; b) Site Sveti Trojica- Krzince; c) Site Sv. Vartolomej- Trebic

22. EDIFICE G, MEDIANA, NIS, RÉGION DE NIS

Fig. 21/1, Nis sur la carte de la Serbie

Fig. 22/3 et Fig. 22/4, Plan et le plan restitué de l'édifice G, site de Mediana, Nis, A. Miric d'après : Петровић, 1996, 297

Fig. 22/5, a- L'édifice G, site de Mediana, A. Miric d'après : Петровић, 1996, 297, b- « Roman villa » a Konska, Bulgaria, V. Dinchev, 1997, 32, sl.11, c- «Roman objects » a Loke, Slovenia, Zbona Trkman, 1986b, 268 ; d- «Villa rustica » a Livno, Bosnia, http://www.hercegovina.info/vijesti/hercegovina/livno/zatrpali-jedinu-rimsku-villu-u-livanjskom-polju

23. GARE FERROVIAIRE, BELA PALANKA, RÉGION DE PIROT

Fig. 23/1a, Bela Palanka sur la carte de la Serbie

Fig. 23/1b, Remesiana (reconstruction), S.Gusic, 1987, Sl.1

Fig. 23/2 Plan de l'édifice, Сабољевић, 1888.

Fig. 23/3, Plan de l'édifice, site de la Gare ferroviaire, Bela Palanka, A.M. d'après : Сабољевић, 1988

Fig. 23/4, Plan de l'édifice, site de la Gare ferroviaire, Bela Palanka, A.M. d'après : Сабољевић, 1988

Fig. 23/5, Les vestiges de l'édifice près de la Gare ferroviaire, dessin de Каниц, (1907) 1985

Fig. 23/6, Les vestiges de l'édifice près de la Gare ferroviaire, photo 2005

24. CARICIN GRAD, LEBANE, RÉGION JABLANICKI

Fig. 24/1, Lebane sur la carte de la Serbie

Fig. 24/2 „Villa urbana“ sur la carte de Caricin Grad, restitution, documentation ZZSK Nis

Fig. 24/3, Acropole et la Ville Haute de Caricin Grad, restitution, documentation ZZSK Nis

Fig. 24/4, „Villa urbana“ sur la carte de la Ville Haute, restitution, A. Момчиловић Петронијевић, 2013, fig. 95

Fig. 24/5, Le plan de la „Villa urbana“, Caricin Grad, documentation ZZSK Nis

Fig. 24/6, Les coupes caractéristiques de la „Villa urbana“, Caricin Grad, documentation ZZSK Nis

Fig. 24/7 et Fig. 24/8, Plan et plan restitué de la„Villa urbana“, A. Miric d'après la documentation de ZZSK Nis

Fig. 24/9, Vue du côté sud sur „Villa urbana“, Caricin Grad, photo documentation de ZZSK Nis

Fig. 24/10, Vue du côté nord sur „Villa urbana“, Caricin Grad, photo documentation de ZZSK Nis

Fig. 24/11, Vue du côté nord sur „Villa urbana“, Caricin Grad, photo documentation de ZZSK Nis

25. CARICIN GRAD, LEBANE, REGION JABLANICKI

Fig. 25/1, Lebane sur la carte de la Serbie

Fig. 25/2 „Quarter d'habitation“ sur la carte de Caricin Grad, restitution, documentation ZZSK Nis

Fig. 25/3, La représentation schématique du quartier, V. Ivanisevic, 2010, 15, Fig. 11

Fig. 25/4, Plan restitué, Quarter d'habitation, Caricin Grad, A. Miric d'après la documentation de ZZSK Nis

Fig. 25/5, L'édifice 5, Quarter d'habitation, Caricin Grad, V. Ivanisevic, 2010, 17, Fig. 13

Fig. 25/6, L'édifice 5, Quarter d'habitation, Caricin Grad, V. Ivanisevic, 2010, 18, Fig. 14

26. KRZINCE, VLADICIN HAN, RÉGION DE PCINJA

Fig. 26/1, Krzince sur la carte de la Serbie

Fig. 26/2, Plan de l'édifice, site Sv. Trojica, Krzince, A. Miric d'après : Ружић, Брмболић, Манојловић-Николић, 2004

Fig. 26/3, Fig. 26/2, Plan restitué de l'édifice, site Sv. Trojica, Krzince, d'après : Ружић, Брмболић, Манојловић-Николић, 2004

Fig. 26/4, Vue de la côté est, Sv. Trojica, Krzince, Ружић, Брмболић, Манојловић-Николић, 2004

27. KAMENITICA-MORAVISTE, MALA KOPASNICA, LESKOVAC, RÉGION JABLANICKI

Fig. 27/1, Mala Kopasnica sur la carte de la Serbie

Fig. 27/2, Le disposition des canaux et le profil est dans le secteur BII, Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 57

Fig. 27/3 et Fig. 27/4, Le plan et le plan restitué de l'édifice a Kamenitica, Moraviste, A. Miric d'après Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 57

Fig. 27/7, Le canal vu de l'ouest, Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 70

Fig. 27/8, La construction d'un part de canal de tegulae, Фидановски, Цвјетичанин, 2004, 69

Les édifices dont la fonction résidentielle n'est pas prouvée et les édifices qui ne sont pas présentés dans le catalogue

Fig. 1, Essai de restitution du plan et des cheminements à l'intérieur de l'édifice à péristyle, Mediana d'après la documentation d'AI et de ZZSK Niš

Fig.2a, Nis sur la carte de la Serbie

Fig.2b, La forteresse ottomane et les vestiges antiques, Јеремић, 2007, 88

Fig. 2c et 2d, Le plan et le plan restitué de l'édifice avec l'octogone, A. Miric d'après la documentation de ZZSK Nis

Fig. 4a, Plan restitué de l'édifice, Stig, A. Miric d'après Jovicic, 2011, 35

Fig. 4b, Photo aérienne de l'édifice, site Stig, photo M. Korac, dans : Redžić, Raičković, Miletić, 2006, 51

Fig. 5, L'édifice à Bakionica près de Pozega, A. Miric d'après Bućić, Petrović, 1984

Fig. 6, a) Kudos- Sasinci, b) Burdelj- Viminacium

Fig.7, Les maisons 2, 3, 7, 8, 9, site Vrsenice (fortification), M. Popovic, V. Bikic, 2009, 66, fig. 44

Typologies

Pl. 1, Bâtiments pour lesquels la cour ou la cour intérieure, d'après certaines sources, était l'atrium

Pl. 2, bâtiments avec la cour péristyle ou la cour péristyle suspectée

Pl. 3, Bâtiments avec un hall central avec la lumière naturelle ou sans la lumière naturelle

Pl. 4, Les édifices rustiques avec un portique et avec un portique et un couloir central

Pl. 5, Les bâtiments avec les absides

5. Bibliographie de la version intégrale de la thèse

5.1 Sources utilisées

- Aeschylus, *Agamemnon*, u prevodu Miloša Djurića, Srpska književna zadruga, Beograd, 1994
- Cato, Marcus Porcius, *De agricultura*, with an English translation by William Davis Hooper; revised by Harrison Boyd Ash. Londin: Heinemann; Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1934
- Columella, Lucius Junius Moderatus, *De re rustica*, with a recension of the text and an English translation by Harrison Boyd Ash, London. Cambridge. William Heinemann; Harvard University, 1940
- Faventinus, M. C., *De Diversis Fabricis Architectonicae*, translation and commentary by Cam,M., T., Paris 2001
- Petonius, *Cena Trimalchionis*, with an english translation by Michael Heseltine, London MCMLXI
- Pliny the Younger, *The letters of Pliny the Younger*; vol 1, adreffed to Charles Loyd Boyle by John Earl of Orrery, London, MDCCLI, To Gallus, book II
- Plutarch, *Life of Lucullus*, 39, извор: http://penelope.uchicago.edu, март 2012.
- Procopii Caesariensis, Opera omnia, *De aedificiis*, vol. II, vol.IV, ed. J.Haury, corr. G. Wirth, Leipzig, 1963, 1964
- Ptolemy, *Geography*, преузето са: http://penelope.uchicago.edu, децембар 2013
- Renat, Publije Flavije Vegecije, *Sažetak vojne vještine*; prevela s latinskog Teodora Shek Brnardić, Zagreb, 2002
- Strabo, *Geography*, преузето децембра 2013 са: http://penelope.uchicago.edu
- The Enactments Of Justinian, The Digest Or Pandects. Book L, (S. P. Scott, The Civil Law, XI, Cincinnati, 1932). http://droitromain.upmf-grenoble.fr, посећено јула 2014
- Varro, Marcus Terentius, *De re rustica*, in: Marcus Porcius Cato on Agriculture, and, Marcus Terentius Varro on Agriculture, with an English translation by William Davis Hooper Revised by Harrison Boyd Ash, Harvard University Press, Cambridge, 1960
- Vitruvius, *De Architectura Libri Decem*, ed. R., Radović, Beograd, 2003

5.2 Ouvrages utilisés

- Adam, J. P., *La construction romaine : matériaux et techniques*, Paris, Picard, 1984
- Argenziano, P., De Aquaeductu Urbis Romae di Sesto Giulio Frontino "Storia dell'Ingegneria", edited by Buccaro Alfredo, Fabricatore Giulio, Papa Lia Maria, *Proceedings of the First National Congress* (Naples 8-9 March 2006), Cuzzolin Editore, Naples 2006, 831-837
- Arijes, F., Dibi, Ž., *Istorija privatnog života 2, Od feudalne Evrope do renesanse,* Beograd, 2001

- Ault, B. A., *The Excavations at Ancient Halieis*, *The Houses-The Organisation and Use of Domestic Space*, Vol.2, Bloomington, 2005
- Aylward, W., Conservation, 462- 480, y: Ulrich, R. B., Quenemoen, C. K., *A Companion to Roman Architecture*, Oxford, 2014
- Babelon, E., *Manuel d'archeologie orientale*, Paris, 1888
- Ballet, P., *La vie quotidienne a Alexandrie 331-30 avant J.C*, Paris, 1999
- *Barton, I. M., ed. Roman Domestic Buildings, Exter, 1996*
- Bavant, B., Caricin Grad et les changements de l'urbanisme dans le centre des Balkans au VIe siècle, Archeographe, 2004. http://archeographe.net/node/132, датум објављивања: Lundi, 22 Novembre 2004, преузето јуна 2013.год.
- Bavant, B., Ivanišević, V., *Ivstiniana Prima- Caričin Grad*, Leskovac, 2006
- Bavant, B., Kondic, V., Spieser, J.-M., *Caricin Grad II : Le quartier sud-ouest de la Ville Haute* (Collection de l'École française de Rome, 75), Belgrade - Rome, 1990, 295-297
- Begovic, V., Schrunk, I., Rimske vile Istre i Dalmacije, I. dio: pregled lokaliteta, *Pril. Inst. Arheol. Zagrebu*, 19, Zagreb, 2002, 113-130
- Benoit, A., *Art et Archeologie: Les civilisations, du Proche-Orient ancien, Manuelle de l'école du Louvre*, Paris, 2003
- Benoit, F., *L Architecture Antiquite, Manuels d histoire de l'art*, Paris, 1911
- Biro, M., Roman villas in Pannonia*, Acta AASH, XXVI*, 1-2, Budapest, 1874, 23-57
- Biro, M., Roman Villas in Pannonia, *Acta AASH*, 26, 1974, 1-57, 53
- Blagojević, M., Arsić, R., Rudarski basen Kolubara: zaštitna arheološka iskopavnja *Glasnik SAD*, 24, 2008, 209
- Blagojević, M., Stojković-Pavelka, B., Viminacium - lokalitet "Stig" –Akvedukt, *Glasnik DKS*, Beograd, 2004, 28, 62-64
- Boethius, A., Ward-Perkings, J. B., *Etrurscan and Roman Architecture*, Baltimore, 1970
- Bogdanović, I., Rezultati arheološko-geofizičkih istraživanja na lokalitetu „Kod Koraba" (istočna nekropola Viminacijuma), Arheologija i prirodne nauke 5 (2009), Beograd 2010, 83–110
- Brown, F. E., *Roman Architecture*, New York, 1961
- Brukner, O., Arheološka iskopavanja 1959. godine u Sremskoj Mitrovici, *AP*, 1, Beograd, 1959, 122-124;
- Brukner, O., Delimični ostaci ville rustice u dolini Dumbovačkog potoka kod Beočina, *GZPSKV*, VI-VII, Novi Sad, 1976, 6-7
- Brukner, O., Dumbovo, Beočin, Marin Do, Rakovac - rimsko naselje. *AP*, 15, Beograd, 1973, 60-61
- Brukner, O., Iskopavanje u Sirmijumu 1957-1960, *Limes*, I, Beograd, 1961, 77-81
- Brukner, O., Kudoš, Šapinci, Villa rustica. *AP*, 23, Beograd, 1982, 83-85

- Brukner, O., Kudoš, Šašinci, Villa rustica. *AP*, 24, Beograd, 1998, 99
- Brukner, O., Marin Do, Dumbovo - rimsko naselje. AP, 14, Beograd, 1972, 68-71
- Brukner, O., Pećinci, Budimlja, bara Alicija, Keramika, Zanatska zona, *AP*, 29, 1988, 147-148
- Brukner, O., *Počeci romanizacije u jugoistočnom delu provincije Panonije*. Novi Sad: Matica srpska, 1987
- Brukner, O., Prilog proučavanju urbanog razvoja Sirmijuma. *GZPSKV*, XI-XII, Novi Sad, 1982-1983, 5-43
- Brukner, O., Rimska naselja i vile rustike. u: Z. Vapa (ur.) *Arheološka istraživanja duž autoputa kroz Srem*, Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, 1995, 137-174
- Brukner, O., Rimski sloj na Gomolavi. *RVM*, 20, 1988, 103-121
- Brukner, O., Sirmium - lokalitet 28. *AP*, 4, Beograd, 1959, 131-139
- Brukner, O., Vicus i villa rustica u pograničnoj zoni panonskog limesa između Cusum-a i Bononia-e. *GZPSKV*, 6-7, 1976, 19-44
- Busuladžić, A., *Rimske vile* u *Bosni* i *Hercegovini,* Sarajevo, 2011, 124-142
- Castel, C., *Habitat urbain néo-assyrien* et *néo-babylonien*. De *l'espace bâti* à *l'espace vécu***,** Paris, 1992. Tom 1
- Choisy, A., *L' art de bâtir chez les Romains*, Paris, 1873,
- Choisy, A., *L'art de bâtir chez les Égyptiens*, Paris, 1904
- Chourmouziadis, G., Ch., Built space and Neolithic Buiders, u: *A history of the Greek City*, BAR International Series, 2050, Oxford, 2009
- Clarke, J. R., *The Houses of Roman Italy, 100 BC-AD 250: Ritual, Space and Decoration*, Oxford, 1991
- Crow, J., Ruling the waters: managing the water supply of Constantinople, ad 330–1204, *Water History*, April 2012, Volume 4, Issue 1, 35-55
- Dautova-Ruševljan, V., Vujović, M., *Rimska vojska u Sremu*, Novi Sad, 2006
- Dautova-Ruševljan,V., Rezultati zaštitno-sondažnih iskopavanja na lokalitetu 'Vranja' kod Hrtkovaca u Sremu 1979. godine. *RVM*, 27, 1981, 181-201
- Dautova-Ruševljan,V., Sondažno zaštitna iskopavanja na lokalitetu Vranj kod Hrtkovaca u Sremu, 1980-1989. *RVM*, 33, 1991, 41-62
- Dautova-Ruševljan,V., Zaštitno iskopavanje rimskog naselja u Hrtkovcima 1991 godine. *RVM*, 35, 1993, 53-70
- De Ruyt F., La cour intérieure dans l'évolution de la maison romaine. In: *L'antiquité classique*, Tome 17, fasc. 1, 1948. Miscellanea Philologica Historica et archaelogia in honorem Hvberti Van De Weerd, 519-524

- Deluka, A., Dragcevic, V., Rukavina, T., Roman roads in Croatia, *Proceedings of the First international Congress on Construction History*, Madrid, January 2003, ed. S. Huerta, Madrid, I. Juan de Herrera, SEdHC, ETSAM, A. E. Benvenuto, COAM, F. Dragados, 2003, 733-742
- Demougeot, E., *L'Empire romain et les Barbares d'Occident*, Paris, 1988
- Deroko, A., *Arhitektura starog sveta*, Beograd, 1962
- Desbrosse, R., Kozlowski, J., Les habitats préhistoriques. Des australopithèques aux premiers agriculteurs. CTHS, Paris, 2001
- Dessales, H., Du jardin aux jardinières : l'évolution des péristyles domestiques dans l'Italie romaine, in Van Ossel P., Guimier-Sorbets A.-M., Marinval M.-C. (dir.), *Archéologie des jardins: analyse des espaces et méthodes d'approche* (Nanterre, 8 janvier 2009), Paris, 2014, 23-34
- Dinchev V. - Динчев, В., *Римските вили в днешната българска територия* (Roman Villas in the Present-Day Bulgarian Lands). София, 1997
- Dinchev, V., Romuliana et les résidences de basse antiquité de Dacia et de Thracia. – In: Felix Romuliana, 50 Years of Archaeological Excavations, Belgrad, 2006, 9-27
- Dinsmoor, W. B., The Architecture of Ancient Greece, London, 1927
- Dragojlović, D., Etničke promene na tlu poznorimske provincije Prevalitane, Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji - Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog na Cetinju 21, 22. i 23. juna 1990. godine, http://www.rastko.rs/rastko-al/zbornik1990/ddragojlovic-prevalitana_l.php, посећено марта 2013
- Duval, N., Les maisons d'Apamée et l'architecture palatiale de l'Antiquité tardive, Colloque *Apamée de Syrie*, Bruxelles, 447-470
- Đurić, B., Davidović, J., Maver, A., Rižnar, I., Stone use in Roman towns: resources, transport, products and clients: case study Sirmium: first report. *Starinar*, LVII/2007, 83-100
- Ellis, R. S., *Fondation deposits in ancien Mesopotamia*, London, 1968
- Ellis, S. P., La casa y: *La civilta bizantina, oggetti e messaggio: archtecttura e ambiente di vida*, ed. A. Guillou, Rome, 1993, 167-226
- Ellis, S. P., *Roman housing, London*, 2000
- Ellis, S. P., The end of the Roman house, *AJA* 92, 1988, 565-76
- Faber, A., Antička apsida i njezin kontinuitet u arhitekturi sakralnih objekata, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu,* Vol.24-25 No.1 Rujan 1992., 151-161
- Foss, P., Dobbins, J. J., *The World of Pompeii*, New York, 2007
- George, M., Servus and Domus, the slave in the Roman house, *JRA*, 22, 1997, 15-24
- George, M., *The Roman Domestic Archtecture of Nordern Italy*, BAR International Series, 670, Oxford, 1997
- Gerasimovska, D., *Antički kukji vo Makedonija* , Skopje, 1996

- Gerasimovska, D., *Ulogata na živealištето vo kulturata na živeenje niz antikata vo R.Makedonija*, Skopje, 2009
- Ginouvès, R., *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine. II. Éléments constructifs : supports, couvertures, aménagements intérieurs*. Préface de Roland Martin, Rome-EFR, 1992
- Golubović, S., Korać, M., The Recent Discovers of a Temple Complex in Viminacium, *XVII International Congress of Classical Archaeology - Meetings between Cultures in the ancient Mediterranean*, 22 - 26 september 2008, Bollettino di archeologia on line, Vol. speciale, 2010, 33-36
- Graham, W. J., *Origins and Interrelations of the Greek* House and the Roman House, *Phoenix* XX:1, Toronto, 1966, 3-31
- Groh, S., Neues zur Urbanistik des Munizipiums Andautonia-Ščitarjevo ..., VAMZ, 3. s, XLVI (2013), 89- 113
- Gross, P., *L'architecture Romaine, Maison, Palais, Villas et Tombeaux*, Paris, 2001
- Gušić, S., Objekat sa mozaicima na Viniku, *Niški zbornik*, 4,1977, 91-96
- Hales, S., *The Roman House and Social Identity*, Cambridge, 2003
- *Hanson, A. E., The Roman family*, y: *Life*, *death*, *and entertainment in the Roman Empire*, ed. D.S Potter, D.J. Mattingly, Ann Arbor, 1998, 19- 66
- Hanson, W.S., Haynes, I. P., An introduction to Roman Dacia, y: ed. W.S. Hanson, I. P. Haynes, *Roman Dacia, The Making of a Provincial Society*, JRA, suppl. Series No 56, 2004, 15, 19.
- Heurgon, J., *La vie quotidienne chez les Etrusques*, Paris, 1961
- Hoepfner, W., Schwander, E.-L., *Haus und Stadt im Klassischen Griechenland*, Deutscher Kunstverlag, 1986, 1994
- Ivanišević, V., Akvedukt Caričinog grada – Justinijane Prime (Aqueduct of Caričin Grad – Justiniana Prima), *Saopštenja*, XLIV, RZZSK, Beograd, 2012, 13-31
- Ivanišević, V., Bavant, B., *Ivstiniana Prima*
- Ivanišević, V., Caričin Grad – The fortifications and the intramural housing in the Lower town, In: *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter*, Teil 2.2, Eds.Ur. F. Daim, J. Drauschke, Mainz 2010, 747-775
- Jankovic Mihaldžic, D., *Epigraphic Monuments*, 113, преузето јуна 2013 са: www.sanu.ac.rs/english/GalerijaPics/epigrafi.pdf,
- Jashemski, W. F., Roman Gardens in Tunisia: Preliminary Excavations in the House of Bacchus and Ariadne and in the East Temple at Thuburbo Maius, with an appendix by J.E. Foss, R.J. Lewis, M.E. Timpson, and S.Y. Lee: Soils of Thuburbo Maius." *AJA*, 99.4, 1995, 559-576
- Jeremic, M., Les temples payens de Sirmium, *Starinar*, LVI/2006, Beograd, 176

- Jeremic, M., Sirmium, *The Encyclopedia of Ancient History*, Published Online: 26. Oct. 2012, http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781444338386.wbeah16136/abstract, преузето децембра 2013
- Jeremić, M., Castellum aquae antičke Medijane, *Starinar*, XXXIX, Beograd, 1988, 39, 61-84
- Jovanović, S., Antičke komunikacije na Gornjem Timoku, *Glasnik Srpskog arheološkog društva*, br. 14, 1998, 41-55
- Jovičić, M., Redžić, S., Late Roman villa on the site Livade kod ćuprije – a contribution to the study of villae rusticae in the vicinity of Viminacium, *APN*, 7/2011, Beograd 2012, 369-386
- K. Dunbabin, *Convivial spaces: dining and entertainment* in the *Roman villa*, *JRA*, 9, 1996, 66-80
- Kavas, K. R., A critical review of the roman atrium house: reading the material evidence on "atrium" (1), *METU JFA*, 2012/2, (29:2) 143-155
- Kilić-Matić, A., Prilog proučavanju tehnika i struktura gradnje rimskih vila rustika na obali rimske provincije Dalmacije, *Opuscula Archaeologica*, 28, Zagreb, 2004, 91-109
- Kondić, V., Popović, V. *Caričin Grad, Utvdjeno naselje u Vizantijskom Iliriku*, Beograd, 1977
- Korać, M., Mrdić, N., Mikić, M., Kartiranje rimskog akvedukta na Viminacijumu pomoću glabalnog sitema za pozicioniranje (GPS), *APN*, 2006, 2, 7-20
- Korać, M., Mrdić, N., Mikić, M., Primena georadara u istraživanjima rimskog akvedukta, *APN*, 2006, 1, 37-46
- Kotsakis, K., The neolithic settlement- Space of Production and Ideology, u: ed. Lagopoulos, A., Ph., *A history of the Greek City*, BAR International Series 2050, Oxford, 2009
- *Krause,* C**.,** *Grundformen des griechischen* Pastahauses, *Archaologischer Anzeiger*, 92, 1977, 167-179
- *Kurtovic-Folic, N., Typology of Architectural Forms-Strong and Weak Typological Characteristics, FU, 2, ed. K. Hedrih, Niš, 1995, 227- 235*
- Kurtović-Folić, N., Milošević, G., Roter-Blagojević, M., Nikezić, A., Arheološki park Medijana - mogućnosti obnove i prezentacije, *Glasnik DKS*, Beograd, br. 30, 2006, 54-59
- Lang, F., Structural Change in Archaic Greek Housing y: *Ancient Greek Houses and Households*, Ed. B. A. Ault, L. C. Nevett, Philadelphia, 2005
- Lavan, L., et al. (eds.), *Housing in Late Antiquity. From Palaces to Shops*, Late Antique Archaeology 3, Leiden – Boston, 2007
- Lawrence, R., Learning from colonial houses and lifestiles, in: Turan Mete, ed., *Vernicular architecture*, Avebury, 1990
- Lewit, T., Vanishing villas, what happened to elite rural habitation in West in the 5th-6th c? *JRA*, 16, 2003, 260
- Lintott, A. *Imperium Romanum- Politics and administration*, London, 1993
- MacNamara, E., *Everyday life of Etruscans*, London, 1973

- Margueron, J.-C., *Les Mesopotamiens, le cadre de vie et de pensee*, Vol.2, Paris, 1991
- *Matijašić, R., Gospodarstvo rimske rusticke vile u Istri (The economy of Roman villae rusticae in Istria), Annales, 10, Koper, 2000, 457–470, 463;*
- McKay, A. G., *Houses,Villas and Pallaces in the Roman world, Aspects of Greek and Roman Life*, London, 1975
- McKay, A. G., *Roman Public Buildings*, Exeter, 1989
- Meyer, K. E., Axial perystile houses in western empire, *JRA*, 12/1, 1999, 101-121, 102
- Milić, B., *Razvoj grada kroz stoljeća*, Zagreb, 1990
- Milosevic, G., Peters, D., Wendling, H., Geophysical Survey at Late Roman Mediana, *Starinar*, LXI/ 2011, 275-284
- Milošević, G., Domus and villae urbanae in Serbia, DOMUS – Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen, *Akten des 3. Internationalen Symposium über römische Städte in Noricum und Pannonien* (Hrs. Peter Scherre), Wien, 2008, 349-365
- Milošević, G., Istorijski razvoj kuće u Ponišavlju, oblici i način gradnje, u pr. D. Žunić, *Tradicionalna estetska kultura, Estetska dimenzija kuće*, Niš, 2006, 99-112,
- Milošević, P., Rezultati antičkih arheoloških istraživanja u Sremu i Sirmijumu, *Glasnik SAD*, 14, 1998, 9-20
- Mirić, A., Jovanović, G., Razvoj stambenih struktura od praistorije do prethelenskog perioda, *Zbornik GAF*, Niš, 27, 2012, 71-85
- Mirković, M., Sirmium, The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia, *Situla*, 42, Ljubljana, 2004, 145-156
- Mirković, M., *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd, 1968
- Mocsy, A., *Pannonia and Upper Moesia*, London, 1974
- Mrđić, N., Jovičić, M., Istraživanje antičkog naselja na lokalitetu Nad Klepečkom u 2011. godini, *Arheologija u Srbiji: projekti Arheoloskog instituta u 2011. godini*, Beograd, 2012, 50 – 53
- Mulvin, L., *Late Roman Villas in the Danube-Balkan Region*, BAR International Series 1064, 2002
- Mulvin, L., Villas in late antiquity- Late Roman villa plans: the Danube-Balkan region. In: W. Bowden, L. Lavan and C. Machado (eds). *Recent research on the late antique countryside*, Leiden: brill, 2004, 377-413
- Navett, L., *Domestic Space in Classical Antiquity*, Cambridge, 2010, 43-63
- Navett, L., *House and Society in the Ancient Greek World*, Cambridge, 1999
- Nielsen, I., *Hellenistic Palaces*, Esbjerg, 1994
- Nikolić, D., Đorđević, A., *Zakonski tekstovi starog i srednjeg veka*, Niš, 2002
- Nikolić, E., Contribution to the study of roman architecture in Viminacium: construction materials and building techniques, *APN*, Br. 8, 2012 [št. 2013], 21-48

- Nikolić, Z., Golubović, V., *Beograd ispod Beograda*, Beograd, 2003
- Overbeck, J., *Pompeji in seinem Gebaüden, Alterthümern und Kunstwerken*, Roma, 1886
- Owens, E. J., The Hellenistic City, in: Ed. A. Lagopoulos, *A history of The Greek City*, Oxford, 2009
- P. Petrović, *Medijana. Rezidencija rimskih careva*, izd. SANU, Arheološki institut Beograd i NM Niš, Beograd, 1994
- Parović-Pešikan, M., Excavations of a Late Roman villa at Sirmium. *Sirmium*, II, Beograd, 1971, 15-49
- Parović-Pešikan, M., Excavations of a Late Roman villa at Sirmium, *Sirmium*, III, Beograd, 1973, 1-44
- Parović-Pešikan, M., Lokalitet 4 - kasnorimska vila, *AP*, II, 1969, 190-194
- Parović-Pešikan, M., Sirmium - lokalitet 4, *AP*, 4, Beograd, 1962, 123-131
- Parović-Pešikan, M., Sirmium - villa urbana - lokalitet 4, *AP*, 10, Beograd, 1968, 135-139
- Percival, J., Houses in the country y: I.M.Barton, *Roman domestic buildings*, Exeter, 1996
- Percival, J., *The Roman Villa*, London, 1976
- Perring, D., *Roman House in Britain*, Routledge, London, 2002, 118
- Perring, D., *The Roman House in Britan*, London and New York, 2002
- Petrovic, V., Filipovic, V., Newly-discovered traces of the Roman Naissus-Ratiaria road and the problem of locating two Timacum stations, *Balcanica*, 38, 2007, 29-43
- Petrović, P., Medijana - Antičko naselje sa vilama, *Starinar*, XLVII, Beograd 1996, 295-300
- Petrović, P., NAISSUS - zadužbina cara Konstantina, u: *Rimski carski gradovi i palate u Srbiji*, ed. D. Srejović, Beograd, 1993, 57-81
- Petrović, P., Niš u antičko doba, u: *Istorija Niša*, I, 1983, 53-75.
- Petrović, P., *Ниш у античко доба*, Ниш 1976
- Petrović, V., *Dardanija u rimskim itinerarima. Gradovi i naselja*, Beograd, 2007
- Popovic, I., *Figuralno slikarstvo Sirmijuma, nastavak pompejanskog ili nastanak panonskog stila fresko dekoracije / Figural Wall Painting in Sirmium*, Beograd, 2008.
- Popovic, V., Desintegration und Ruralisation der Stadt im Ost-Illyricum vom 5. bis 7. Jahrhundert n. Chr, in : *Palast und Hütte* (Symposium der Alexander von Humbolt-Stiftung, Berlin, 25.-30. Nov. 1979), Mayence, 1982, 545-566
- Popovic, V., Gros, P., Duval, N., Boskovic, Dj., Recherches archéologiques à Sirmium. Campagne franco-yougoslave de 1973, MEFR, 86, 1974, 597-656
- Popović, I., Tipology and Decoration od the Roman Houses in Sirmium, DOMUS – Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen, *Akten des 3. Internationalen Symposium über römische Städte in Noricum und Pannonien* (Hrs. Peter Scherre), Östrrreichisches Archäologisches Institut, Sonderschriften band 44, Wien 2008, 349-366

- Popović, V., Sirmium - Sremska Mitrovica - rimski grad. *AP*, 6, Beograd, 1964, 77-79
- Popović, V., Sirmium - Sremska Mitrovica - rimski grad. *AP*, 7, Beograd, 1966, 136-173
- Radivojevic, A., Kurtovic- Folic, N., Evolution of Bricks and Brick Masonry in the Early History of Its Use in the Region of Today's Serbia. J. Mater. Civ. Eng. 18, Special issue: *Innovative Materials and Technologies for Construction and Restoration. Reston*, VA: American Society of Civil Engineers, 2006, 692-699, 693
- Rebuffat, R., Maisons à péristyle d'Afrique du Nord, (I), Supplément à l'article publié dans les *Mélanges de l'Ecole française de Rome*, Vol. 81, No.2, Paris, 1969, 659-724
- Rebuffat, R., Maisons à péristyle d'Afrique du Nord, (II), *Mélanges de l'Ecole française de Rome.* Antiquité, Paris, 1974, Vol. 86, No.1, 445-499
- Redžić, S., Jovičić, M., Danković, I., Dve novoistražene vile rustike sa Viminacijuma – istraživanja na lokalitetitima Nad Klepečkom i Rit u toku 2011/2012. godine, u ur. D.Antonović, S. Golubović, V. Bikić, *Arheologija u Srbiji, projekti Arheološkog instituta u 2012. godini*, Beograd, 2014, 66-70
- Redžić, S., Raičković, A., Keramičke i opekarske peći Viminacijuma – lokacije ''Pećine'' i ''Livade kod ćuprije'', *APN*, 1, Beograd, 2006, 81-10
- Redžić, S., Raičković, A., Primena georadarana lokalitetu „Stig" – objekat sa apsidom, *APN*, 2006, I, 47-55
- Rider, B. C., *Ancient Greek Houses, Their History and Development from Neolithic Period to the Hellenistic Age*, Chicago, 1964
- Robert Perry, S., *House size and economic growth : regional trajectories in the Roman world,* PhD Theses, Stanford University, Dept. of Classics, 2013, преузето јуна 2014 са: http://purl.stanford.edu/rr137cj1629
- Robinson, D. M., Graham, J. W., *Excavations at Olynthus, The Hellenic house*, Tom 8, London, 1938
- Rogić, D., Nikolić, E., Jesretić, M., Astragal und eiförmige motive auf Stuckdekor der Wandmalerei Sirmiums, *Starinar*, 61, Beograd, 2011, 205-221
- S. Gušić, Urbanizam Remezijane od I do IV veka, *Saopstenja*, 19, 1987, 27-34
- Saboljević, D., Dopisi, Starine iz Bele Palanke, *Starinar*, 5-2, 1888, 66-70
- Saliou, C., *Les lois des batiments*, Beyrouth, 1994
- Smith, J. T., *Roman Villas, A Study in Social Structure*, London and New York, 1997
- Sodini, J. P., Habitat de l'Antiquité tardive, *Topoi*, 5-1, 1995, 151-218
- Sodini, J. P., Habitat de l'Antiquité tardive, *Topoi*, 7-2, 1997, 435-577
- Sodini, J. P., L'habitat urbain en Grèce à la veille des invasions, *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, Colloque organisé par l'Ecole Française de Rome 1982, Rome 1984, 314-397

- Spasić, D., Jacanović, D., Rimski Vodovod na "Tulbi" u Požarevcu, *Glasnik SAD*, 13, Beograd 1997, 159-165
- Stanojević, O., *Rimsko pravo*, Beograd, 2001
- Suić, M., *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976
- Swoboda, C., *Romiche und Romanische Palaste*, Graz, 1969
- Thedenat, H., *Pompei Histoire Vie Privee*, Paris, 1910
- Thomas, E., *Romiche villen in Panonien*, Budapest, 1964
- Thomas, R. G., Wilson, A. I., Water supply for Roman farms in Latium and South Etruria, *PBSR*, 62, 1994, 139–96
- Torelli, M., History-Land and People, in: *Etruscan, Life and Afterlife: A Handbook of Etruscan Studies*, ed. L. Bonfante, Detroit, 1986
- Trumper, M., Modest housing in late helinistic Delos, in: B. A. Ault, L.C.Nevett, *Ancient Greek Houses and Households*, Philadelphia, 2005, 119
- Ulrich, R. B., Quenemoen, C. K., *A Companion to Roman Architecture*, Oxford, 2014, 185
- Ulrich, R. B., *Roman Woodworking*, Princeton, 2007
- V. Begovic, I. Schrunk, Rimske vile Istre i Dalmacije, II. dio: tipologija vila. *Pril. Inst. Arheol. Zagrebu*, 20, Zagreb, 2003, 95-112
- V. Dautova Ruševljan, Sondažno-zaštitno iskopavanje rimske nekropole u Hrtkovcima, *RVM*, 34, Novi Sad 1992, 91-105
- Vasić, M., Römische Villen vom Typus der Villa rustica auf jugoslawischen Boden, *Arch. Iug.* XI, Beograd, 1970
- Velkov, V., *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity. Studies and Materials*, Amsterdam, 1977
- Vinčić, Ž., Stobi-antički grad, Lokalitet Krečana- Vila rustika, *AP*, 12, Beograd, 1970, 140-141, итд.
- Vipard, P., Les portiques fenêtrés dans les domus du Haut-empire, *Bulletin archéologique du CTH5: Antiquité, Archéologie classique*, fasc. 30, Paris, 2003, 99-134
- Wallace-Hadrill, A., *Houses and Society in Pompeii and Herculaneum*, Princeton, New Jersey, 1994
- Wallace-Hadrill, A., Rethinking the Roman Atrium House, ed. R. Laurence and A. Wallace-Hadril, *Domestic Space in the Roman World; Pompeii and Beyond*, JRA Supplement 22, Providence, Rhode Island, 1997
- Wilkes, J. J., Cultural Identities in the Illyrian Provinces (2nd century bc-3rd century ad): Some Old Problems Re-examined, Dal'Adriaticoal Danubio, in: Ed. G. Urso. *L'Illirico nell'età greca e romana*, , Pisa, 2004, 309-18
- Winter, F. E., *Residental architecture, Studies on hellenistic architecture*, Toronto, 2006

- Witcher, R. E., Roman roads : phenomenological perspectives on roads in the landscape, in *TRAC 97: proceedings of the Seventh Annual Theoretical Roman Archaeology Conference*, which formed part of the *Second International Roman Archaeology Conference*, University of Nottingham, April 1997, 1998, Oxford: Oxbow Books, 60-70
- Wizmen, J., *Stobi, vodič niz antičkiot grad*, Belgrad, 1973
- Ziegler, C., Bovot, J.-L., *Art* et *archéologie*. *L'Egypte ancienne*, Manuels de l'école du Louvre, Paris, 2001
- Zotović, R., Dugi i kratki tranzit u kasnoj antici na primeru Munjskog brda i Rogatice, *Glasnik SAD,* vol. 21, br. 20, 2004, str. 85-92
- Zotović, R., Tragovi naseljenosti na području leskovačkog kraja u periodu antike, *Leskovački zbornik*, 1999, br. 39, 41-46
- Žbona Trkman, B. Loke, Varstvo spomenikov, 28, Ljubljana, 1986, 268

- Ангеловски, Т., Пауновић, М., Римски локалитети ваљевског краја, *Петничке свеске*, 41, 1996
- Аријес, Ф., Диби, Ж., *Историја приватног живота 1, Од Римског царства до 1000. године*, Београд, 2011,
- Арсић, Р., Истраживање касноантичке виле на локалитету „Анине" 2008. године, *Гласник ДКС*, 33, 2009, 88-90
- Арсић, Р., Истраживање позноантичког локалитета Анине у селу Ћелије, општина Лајковац, *Гласник ДКС*, 31, 2006, 56- 60
- Арсић, Р., Чебашек, Е., Сондажна истраживања локалитета Анине у селу Ћелије, општина Лајковац, *АП*, 2/3, 2004/2005, 68-71
- Бавант, Б., Иванишевић, В., Царичин Град - рановизантијски град, *Старинар*, XLVIII, 1998, 213-217; LIII-LIV, 2004
- Благојевић, М., Заштитна археолошка ископавања и истраживања на подручју рударског басена „Колубара" у ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, Београд-Ваљево, 2013, 153
- Братанић, Р., Археолошка ископавања у Брзом Броду, *Старинар*, XIII, 200
- Брукнер, О., Даутова Рушевљан, В., Архитектонско-грађевински комплекс виле урбане у Сирмијуму, *ГЗПСКВ*, 21, Нови сад, 2004, 55-80
- Брукнер, О., Делимични остаци ville rustice у долини Думбовачког потока код Беочина. *ГЗПСКВ*, VI-VII, Нови Сад, 1976, 6-7

- Брукнер, О., Думбово, Беочин, Марин До, Раковац - римско насеље. *АП*, 15, Београд, 1973, 60-61
- Буђић, Ј., Петровић, П., Римске цигларске пећи и вила у Бакионици код Пожеге, *Ужички зборник*, 13, Титово Ужице 1984, 5-22
- Васић Петровић, Е., Преглед античких и рановизантијских локалитета на простору данашњег Пирота, *Ниш и Византија*, бр.8, 2010, 441-446
- Васић, М., *Римска вила рустика на територији Југославије*, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Београд, непубликовани магистарски рад, 1967
- Герасимовска, Д., Појавата на перистилот како елемент на античката кука, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, Скопје, 61, 2008, 381-397
- Гофман, Е., *Како се представљамо у свакодневном животу*, Београд, 2000
- Гушић, С., Објекат са мозаицима на Винику, *Нишки зборник*, 4, 1977, 91-96
- Гушић, С., Урбанизам Ремезијане од I–IV века, *Саопштења*, XIX, 1987, 21–35
- Даутова Рушевљан, В., Hrtkovci, Gomolava – kasnoantička nekropola, *AP*, 1985, Ljubljana 1986, 145
- Даутова Рушевљан, В., Вила рустика на локалитету Врањ у Хртковцима, *РВМ*, 41-42, 1999-2000, 15-28,
- Даутова Рушевљан, В., Заштитно ископавање римског насеља у Хртковцима (1991.), *РВМ*, 35, 1993, 53-70
- Даутова Рушевљан, В., Систематско- заштитна ископавања виле рустике у Хртковцима 2004. године, *Гласник САД*, 21, Београд, 2005, 239-249
- Даутова Рушевљан, В., Систематско-заштитна ископавања на локалитету Врањ у Хртковцима 2005-2006. године, *Гласник САД*, 24, 2008, 287-312
- Дрча, С., Медијана - објекат Б, *Зборник Народног музеја*, Ниш, 9, 2000, 21-36
- Дрча, С., *Медијана*, Ниш, 2006
- Дрча, С., Медијана, у: *Споменици Ниша*, Ниш, 1979, 12-15
- *Ерцеговић- Павловић, С., Костић, Д., Археолошки споменици и налазишта лесковачког краја, Археолошки институт, Београд, Народни музеј, Лесковац 1988*
- Живковић, Д., Рестаурација и конзервација римске фреске, *РМВ*, 50, 2008, 301-319
- Зотовић, Љ., Јордовић, Ч., Некропола Више гробаља, *Виминацијум,* 1, Београд, 1990, 3
- Зотовић, Љ., Јужне некрополе Виминацијума и погребни обреди, *Виминацијум,* 1, Пожаревац, 1986, 41-46
- Зотовић, Љ., Медијана – Ниш – заштитни радови на траси пута, *АП*, 17, 1975, 75–77, 74-75
- Зотовић, Љ., Некропола сеобе народа са уже градске територије Виминацијума, *Старинар*, 31, Београд, 1980, 95-128, 97

- Зотовић, М., Римски градски центар код Пожеге, у: Ужице некад и сад, најстарија прошлост, www.multisoft.rs, преузето јула 2013.
- Илић, О., *Пољопривредна производња у римским провинцијама на тлу Србије од 1. до прве половине 5. века*, докторска дисертација одбрањена 2012. на Филозофском факултету у Београду,
- Илић, О., *Пољопривредна производња у римским провинцијама на тлу Србије од 1. до прве половине 5. века*, докторска дисертација одбрањена 2012. на Филозофском факултету у Београду, рукопис, преузето јануара 2014 са https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:6311/bdef:Content/get
- J. Heurgon, *La vie quotidienne chez les Etrursques*, Hachette 1961
- Јевтић, М., Керамика старијег и млађег гвозденог доба са налазишта „Старо гробље“ у Кривељу код Бора, *ЗНМ*, 16/1, Београд, 1996, 129-141
- Јеж, Ж., Резултати истраживања касноантичке грађевине у Бабиној луци, *Међуопштински историјски архив Ваљево, Гласник*, 26-27, 1992, 51-72
- Јеж, Ж., Старовић, А., Археолошки локалитети у Ваљевском крају, *Ваљевац*, Ваљево, 1994, 369-381
- Јеремић, Г., Гојгић, А., *Римске терме у Чачку*, Чачак, 2012, 22
- Јеремић, Г., *Касноантички мозаици из профаних објеката на тлу провинција Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea i Dardania*, докторска дисертација, 2009, одбрањена на Универзитету у Београду, Филозофски факултет у Београду, 10. јун 2010
- Јеремић, Г., Мозаици Медијане- Нека разматрања, *Ниш и Византија*, IV, 2006, 145-158
- Јеремић, Г., Средње Поморавље у римско и касноримско доба: Деоница Idimum-Naissus у светлу археолошких налаза, у: *Капија Поморавља*, уредн. В. Стојанчевић, С. Мишић, А. Булатовић, Барварин, 2011, 43-62
- Јеремић, М., Опеке Царичиног Града, *Ниш и Византија*. Зборник радова IV, Ниш, 2006, 213-228, 213
- Јеремић, М., *Развој архитектуре и урбанизма Сирмијума од 1.до 4.века*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет у Београду, Београд, 1998
- Јеремић, М., Сирмијум- Град острво и његова два острва, *Ниш и Византија*, V , Ниш, 2007, 228-242
- Јиречек, К., *Историја Срба*, Прва књига, Београд, 1922, 25
- Јовичић, М., *Виле рустике на територији Виминацијума*, Мастер рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, октобар 2011, необјављен текст
- Јордовић, Ч., Грнчарски и цигларски центар у Виминацијуму, *Saopštenja*, XXVI, 1995, 95-106
- Каниц, Ф., *Србија. Земља и становништво*, Београд, 1985

- Ковић, Г., Резултати археолошког истраживања виле рустике у Клењу, у: ур. В. Филиповић, Д. Антоновић, *Српско археолошко друштво, XXXV Скупштина и годишњи скуп Програм, извештаји и апстракти*, Ваљево, 24-26. мај 2012, Ваљево, 2012, 35
- Ковић, Г., Резултати археолошког истраживања виле рустике у Клењу у ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, Београд- Ваљево, 2013, 193-201
- Кондић, В., Поповић, В., *Царичин Град – утврђено насеље у византијском Илирику*. Галерија САНУ 33, Београд, 1977
- Костић, М., Античка топографија ваљевског краја, *Гласник*, Историјски архив Ваљево, 40, 2006, 5-27
- Латковић, Љ., Дрча, С., Јанковић- Михалџић, Д., *Медијана*, Ниш, 1979
- Микић, М., Стојановић, В., Мрђић, Н., Примена градиометара за потребе заштитних археолошких истраживања на Виминацијуму- локалитет Рит, *АПН*, 2, 2006, 21-26
- Милошевић, Г., Remesiana, Ремесијана – слика једног античког града, Пешчаник, 2, 2004, http://www.arhivnis.co.rs/cirilica/idelatnost/br%202/cremesiana.htm, август 2012
- Милошевић, П., Резултати античких археолошких истраживања у Срему и Сирмијуму, *Гласник САД*, 1998, бр. 14, 9-20
- Момчиловић Петронијевић, А., *Формирање урбане структуре и архитектонских облика Царичиног Града у 6.веку*, Докторска дисертација, Грађевинско- архитектонски факултет, Универзитет у Нишу, 2013
- Мрђић, Н., *Снабдевање водом у антици на простору Горње Мезије и југоисточног дела Доње Паноније,* 2007, преузето јануара 2014. са: http://www.viminacium.org.rs/ELibrary/monographies/nmrdjic_dipl/index.html?language=srpski
- Недељковић, Б., Стојановић, С., Domino et Fratuti, један необјављени сирмијумски графито, *Старинар,* LXII, Београд 2012, 165-172
- Оршић- Славетић, А., Археолошка истраживања у Нишу и околини, *Старинар*, VIII-IX (1933-34), 306, сл.8.
- Паровић- Пешикан, М., Excavations of a Late Roman Villa at Sirmium, *Sirmium* II, Београд, 1971, 15-49, 31-33
- Паровић- Пешикан, М., Excavations of a Late Roman Villa at Sirmium (II), *Sirmium* III, Београд, 1973
- Паровић- Пешикан, М., Комплекс подних мозаика касноримске виле у Сирмијуму, Ранохришћански мозаици у Југославији, Битољ- 1978, *Материјали,* 18, Београд, 1980, 169-185
- Паровић- Пешикан, М., Покушај реконструкције перистила касноримске виле у Сирмијуму, *Старинар*, 20, 1970, 265- 274

- Паровић Пешикан, М., Римске терме у Сирмијуму, *Старинар*, XV-XVI, 1964-65, 39
- Петровић, В., *Насеља и комуникације у Илирику у доба Принципата- археолошка истраживања*, Докторска дисертација, одбрањена на Филозофском факултету у Београду, 2007
- Петровић, Д., Остаци римске грађевине у Поскурицама, *Посебан отисак из Старинара*, 15-16, 1964-65, 253-256
- Петровић, Ж. П., *Шумадијска Колубара (Централна Србија)*, Београд, 1949
- Петровић, П., 1976, *Ниш у античко доба*, Ниш, 1976, 33
- Петровић, П., Медијана, Античко насеље са вилама : хроника ископавања, *Старинар*, XLVII, Београд, 1996, 295-300
- Петровић, П., *Медијана-резиденција римских царева*, Београд, 1994
- Петровић, П., Хроника ископавања, Медијана – Античко насеље са вилама, *Старинар*, 47, 1996, 295-300
- Пештерац, Т., *Могућности примене геоелектричне проспекције у проучавању римске архитектуре на примеру виле рустике, локалитет „Анине“ код Лајковца*, магистарски рад, одбрањен на Филозофском факултету у Београду, 2010, необјављен текст
- Поповић, В., Сремска Митровица- Римски град, *АП*, 6, 1964, 77-80, 77
- Поповић, М., Бикић, В., *Вршенице- Касноантичко и српско средњевековно утврђење*, Београд, 2009.
- Радивојевић, А., *Конструкције и технике грађења античког Рима*, Београд, 2004, итд.
- Радивојевић, А., Филиповић, И., Павловић, М., Социо- географска обележја општине Соко Бања, *Теме*, 3, Ниш, 2012, 1421- 1437, 1425
- Рецић, С., Раичковић, А., Милетић, В., Археолошка истраживања локалитета Стиг на основу георадарских испитивања, *АПН*, 1, 2006, 47-52
- Ропкић, А., заштитна археолошка ископавања на локалитету Црквине-Баре у Скобању у: ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, Београд- Ваљево, 2013, 172- 176
- Ружић, М., Брмболић, М., Манојловић-Николић, В., Кржинце - Свети Тројица(касноантичка вила), *Археолошка истраживања Е–75*, Св.1, РЗЗСК, Београд, 2005, 203-225
- Сабовљевић, Д., Дописи. Старине из Беле Паланке, *Старинар*, 5/2, 1888, 66 –70
- Спасић, Д., Локалитет Црквине: сондажно истраживање, *Колубара*, 1,1992, 15
- Срејовић, Д., *Римски царски градови и палате у Србији*, Београд, 1993
- Стаменковић, С., Трагови античке привреде на простору Лесковачке котлине, *Лесковачки зборник* XLIX, 2009, 219-238, 219.
- Стаменковић, С., *Римско наслеђе у Лесковачкој котлини*, Београд, 2013

- Стојковић, Д., Насеља и становништво општине Пирот (Осврт на поједине историјске, етничке и демографске карактеристике), *Гласник Етнографског музеја у Београду*, Београд, 2010, вол. 74, бр. 1, 11-108
- Фидановски, С., Цвјетићанин, Т., Римска вила и некропола на локалитету Каменитица-Моравиште и Малој Копашници код Грделице, у: ур. М. Брмболић, *Археолошка истраживања Е-75*, вол. 1/2004, 49-123

INTERNET:

- Atlas Project of Roman Aqueducts, http://www.romaq.org/ посећени децембра 2013.
- Çatalhöyük Research Project, http://www.catalhoyuk.com/, посећено новембра 2011
- Digital Atlas of Roman and Medieval Civilization (DARMC), http://darmc.harvard.edu/icb/icb.do?keyword=k40248&pageid=icb.page188868, посећен јула 2014.год
- OmnesViae: Roman Routeplanner, a reconstruction of an antique Roman map with internet technology, http://www.omnesviae.org/, дец. 2013.
- Roman aqueducts, http://www.romanaqueducts.info
- Viminacium, http://www.viminacium.org.rs, посећен јула 2013.
- Завод за заштиту споменика културе Ваљево, Анине, http://www.vaza.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=96:abaka-tvrava&catid=44:arheologija&Itemid=213, посећен јула 2014.год
- Завод за заштиту споменика културе Ваљево, Црквине, http://www.vaza.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=96:abaka-tvrava&catid=44:arheologija&Itemid=213, преузето јун 2012
- Извештај објављен на интернет сајту ЗЗСК Ваљево, http://www.vaza.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=93:abaka-tvrava&catid=44:arheologija&Itemid=213, посећено јуна 2012.
- Приказ резултата истраживања остварених у оквиру финансијске подршке научне сарадње Србије и Француске, http://www.diplomatie.gouv.fr/en/global-issues/education-research/archaeology/archaeology-notebooks/europe-maghreb/serbia-caricin-grad/article/housing-and-material-civilisation, посећен јануара 2012.
- Путеви Србије, www.putevi-srbije.rs/strategijapdf/e75eia.pdf*, 66, преузето 4.јула 2013*
- Републички завод за заштиту споменика културе Београд, Заштитна археолошка истраживања Коридора 10, Гладно Поље, http://www.heritage.gov.rs/latinica/zastitna_arheoloska_iskopavanja_koridor_10_Gladno_Polje_selo_Mokliste.php, посећен маја 2014.

- Републички завод за заштиту споменика културе Београд, Заштитна археолошка истраживања Коридора 10, Слатина, Моклиште, www.heritage.gov.rs/cirilica/zastitna_arheoloska_iskopavanja_koridor_Slatina_selo_Mokliste.php, посећен маја 2014.
- Републички завод за заштиту споменика културе Београд, Заштитна археолошка истраживања Коридора 10, Сарлах југ, Пирот, www.heritage.gov.rs/cirilica/zastitna_arheoloska_iskopavanja_koridor_10_Sarlah_jug_Pirot.php, посећен маја 2014.
- Туристичка организација општине Лајковац, http://www.turizamlajkovac.org/arheoloska-nalazista/90-anine-gamzigrad-na-ljigu, преузето јула 2013
- Херцеговина Инфо, информативни портал, http://www.hercegovina.info/vijesti/hercegovina/livno/zatrpali-jedinu-rimsku-villu-u-livanjskom-polju, posećeno 27.feb.2015
- Царска палата- Сирмијум, http://www.carskapalata.rs/sirmium.html, посећен дец. 2013.

Прилог 1.

ИЗЈАВА О
АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом

СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА И КУЛТУРА СТАНОВАЊА
У КАСНОЈ АНТИЦИ НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација, ни у целини, ни у деловима, није била предложена за добијање било које дипломе, према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

У Нишу, 09. 04. 2015

Аутор дисертације:

Александра Мирић

Потпис докторанда:

Прилог 2.

ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Име и презиме аутора:

Александра А. Мирић

Студијски програм:

- **Докторске академске студије Архитектура- Грађевинско архитектонски факултет у Нишу**
- **Archaeologie- Ecole Doctorale 483 Sciences Sociales**

Наслов рада:

СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА И КУЛТУРА СТАНОВАЊА У КАСНОЈ АНТИЦИ НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

Ментори:

- **Проф. др Нађа Куртовић Фолић**
- **Dominique Tardy, Phd**

Изјављујем да је штампана верзија моје докторске дисертације истоветна електронској верзији, коју сам предао/ла за уношење у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, 09. 04. 2015

Аутор дисертације:

Александра Мирић

Потпис докторанда:

Прилог 3.

ИЗЈАВА О
КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да, у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА И КУЛТУРА СТАНОВАЊА

У КАСНОЈ АНТИЦИ НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. **Ауторство – некомерцијално**
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да подвучете само једну од шест понуђених лиценци; кратак опис лиценци је у наставку текста).

У Нишу, 09. 04. 2015.

Аутор дисертације:

Александра Мирић

Потпис докторанда: